LIBRARY OF
THE UNIVERSITY
OF ILLINOIS

FROM THE LIBRARY OF
CONTE ANTONIO CAVAGNA
SANGIULIANI DI GUALDANA
LAZZELADA DI BEREGUARDO
PURCHASED 1921

945 1773
M93an V.7

Rare Book & Special
Collections Library

LUDOVICI ANTONII
MURATORII
OPERA OMNIA.

B

Digitized by the Internet Archive
in 2013

http://archive.org/details/antiquitatesita7mura

ANTIQUITATES
ITALICAE
MEDII AEVI,
SIVE
DISSERTATIONES

De Moribus, Ritibus, Religione, Regimine, Magiſtratibus, Legibus, Studiis Literarum, Artibus, Lingua, Militia, Nummis, Principibus, Libertate, Servitute, Foederibus, aliiſque faciem & mores Italici Populi referentibus poſt declinationem Rom. Imp. ad Annum uſque MD.

OMNIA ILLUSTRANTUR ET CONFIRMANTUR

INGENTI COPIA DIPLOMATUM ET CHARTARUM VETERUM,

Nunc primùm ex Archivis Italiae depromtarum,

ADDITIS ETIAM

NUMMIS, CHRONICIS, ALIISQUE MONUMENTIS NUNQUAM ANTEA EDITIS.

AUCTORE

LUDOVICO ANTONIO MURATORIO

SERENISSIMI DUCIS MUTINAE BIBLIOTHECAE PRAEFECTO.

Arretino Seminario & Collegio Eccleſiaſticorum Caſtilionenſi Epiſcopalibus alteram hanc editionem curantibus.

TOMUS SEPTIMUS.

ARRETII MDCCLXXV.

Typis MICHAELIS BELLOTTI Impreſs. Epiſcop. ſub ſigno PETRARCAE.

SUPERIORIBUS PERMITTENTIBUS.

945
M93an
1773
v. 7

SERENISSIMO PRINCIPI

XAVERIO AUGUSTO ALBERTO,

POTENTISSIMI POLONIAE REGIS,

E T

ELECTORIS SAXONICI

A U G U S T I III.

FILIO SECUNDOGENITO.

MAgnificentiſſimo Patri tuo Regi Tomum I. Operis hujus; amabiliſſimo Fratri tuo majori natu alterum ſacravi; Tertium nunc Tibi, SERENISSIME PRINCEPS, animo venerabundo oblatum volo. Quod enim obſequium ſummum erga univerſam Regiam Familiam veſtram profiteor, qua feliciorem, moribu-

482486

ribuſque ſuaviſſimis magis ornatam nemo oſtendat, hoc ſingulis tanti Regis Filiis peculiari aliquo munuſculo ſignificare ſtatutum mihi fuit. Equidem novi, Te quoque Literarum amore teneri, Te in variis Linguis addiſcendis impigrum eſſe, tuique ingenii atque elegantiae non unum ſpecimen jam dediſſe in Schola, in Dramatis intra penetralia Regiae domus recitandis, in colloquiis etiam ex improviſo oblatis. At ſimul compertum habeo, Celſitudinem tuam in arma ferventius ferri, timpanorum fragore, militarium ordinum ac certaminum aſpectu prae ceteris ſpectaculis delectari. Ejuſmodi ſane oblectamenta, meâ quoque ſententiâ, quanquam hominis a belli ſpecie omnino averſi, tantum Principem decent, immo in Te maxime commendanda ſunt. Nam quum Nobilibus quibuſvis conſentaneum ſit gloriam ſibi ab armis comparare, quanto magis idem ſtudium in Regum Principumque Filiis laudetur, quos ad regendos exercitus in tutelam Patriae, in reliquorum exemplum, ſublimior natalium dignitas atque majeſtas educaſſe videtur?

Unum tamen, eximie PRINCEPS, negligendum tibi non eſſe, qui bellicarum rerum peritiores ſunt, jandiu ſenſere. Utique vel ſine Literis quoſdam novimus celebres exercituum ductores evaſiſſe, & ex victoriis multis grande ſibi nomen peperiſſe. Attamen exploratum ſimul eſt, facilius ad hujuſmodi laudem progreſſos fuiſſe Imperatores militiae, quos Literae ornabant, & Hiſtoria humanae vitae Magiſtra documentis ſuis imbuit. Neque enim ſatis eſt ad recte regendum bellum noſſe, quibus modis inſtruantur acies, caſtra locentur, arces expugnentur, & qua ratione modò ad

defen-

defendendum, modò ad offendendum arma tractentur. Juvat etiam perſpecta habere ſtratagemata varia, quibus inclyti Duces in bello ſunt uſi, quid conſilii ceptum in ſubitis caſibus fuerit, quibus artibus conſilia hoſtium deprehenſa, ſeditiones compreſſae, animus militibus additus, & ſexcenta ejuſmodi alia, quae non a vulgaribus Militaris diſciplinae Libris, ſed ab Hiſtoricis, ac celeberrimorum Ducum Vitis petenda ſunt. Praeterea culturam Ingenii, Morum ſcientiam, & partem quandam Mathematices Imperatorium munus expoſcit, ut cetera mittam. Quamobrem ſi in ejuſmodi quoque ſtudia, ut arbitror, Celſitudo tua excurrit, Tibi certe ad militarem gloriam facilis expeditusſque erit greſſus. Et potiſſimum quod Pietate eximiâ, ſummoque Religionis amore & cultu acta tua, moreſque moderaris: qua virtute ſi quiſquam careat, quei quaeſo Deum ſibi in bello propitium polliceatur? Itaque, SERENISSIME PRINCEPS, non incongruum duxi, Tibi quoque offerre Antiquitates haſce Italicas, quas & Germanas ſimul appellare non injuriâ quiſquam poſſit, poſtquam a tot Seculis Italia a Germanicis Auguſtis pendet, noſtraque publica negotia cum veſtris commixta ſunt. Hinc Tibi facile erit intelligere, quales utriuſque Regni Principibus mores olim fuerint, & ſeligere quae iis temporibus probanda aut improbanda fuerint, ut in uſum tuum meliora cum laude convertas. Perge interea nobiliſſimam indolem tuam exemplis tot Majorum tuorum, & praeſertim Paternae Virtutis, diligentius in dies excolere; ſimulque memineris, ſi ad veram Gloriam, quod perſuaſum habeo, anhelas, hanc ab uno amore & profeſſione Virtutum

eſſe

eſſe expectandam. Qualecunque vero ſit hoc Opus meum, erit excelſae humanitatis tuae, illud benigno vultu excipere, veluti perenne obſequii erga Te mei pignus.

SERENISSIME PRINCEPS

CELSITUDINIS TUAE

Mutinae XV. Kal. Septembr. Ann. MDCCXL.

Humillimus, addictiſs. & obſequentiſs. famulus
Ludovicus Antonius Muratorius.

DE DIPLOMATIS
ET CHARTIS ANTIQUIS
DUBIIS AUT FALSIS.

DISSERTATIO
TRIGESIMAQUARTA.

DISSERTATIO
TRIGESIMAQUARTA.

Quàm manca ſit, & quàm raris Hiſtoricorum monumentis Italica Eruditio nitatur, ex quo nobiliſſimae hujus Provinciae frenum, declinante Romano Imperio, ab exteris & barbaricis gentibus arreptum eſt, jam norunt Eruditi, & ego non ſemel expoſtulavi. Quod unice poſſumus, ex antiquis Archivis, in quibus multae latent Chartae veteres, hoc eſt rudera venerandae antiquitatis, ſubſidium poſcimus; atque inde reapſe corradere docti Viri coeperunt poſtremis hiſce Seculis, quidquid forte relictum eſt ad delineandam aliqua ex parte faciem infelicium illorum temporum. Verùm & Archiva & Chartae ipſae ſiniſtris nonnunquam fatis obnoxia fuiſſe deprehenduntur: illa expilata, iſtae plerum-

A que germanae & authenticae, ſed cum falſis, ut in re etiam Nummaria, & in Inſcriptionibus interdum, ne dicam ſaepe, accidit, commixtae. Diſcernere autem, quae legitima, quae ſpuria ſint veterum Inſtrumenta atque Diplomata, res non levis neque facilis negotii eſt. Nam etſi quaedam occurrant, in quibus vel tyronis Critici oculus impoſturam animadvertere poteſt, alia tamen ſunt, tanta arte ingenioque confic̄ta, & quidem ante multa Saecula, ut in iis dijudicandis aqua haereat ipſis etiam Criticorum acutiſſimis. Primus autem omnium ad Artem Diplomaticam, hoc eſt, ad examen ac ſcientiam veterum tabularum, viam ſtravit aetate noſtrâ Cl. V. Daniel Papebrochius e Societate Jeſu. Tum eximius Vir Johannes Mabillonius e Congregatione Sancti Mauri, celebratiſſimo Opere *de Re Diplomatica* argumentum hoc mirifice ornavit, ac paene ex-

hauſit. Excitatis deinde controverſiis ac diverſis animorum ſtudiis, in eâdem arenâ certarunt doctiſſimi Viri, Georgius Hickeſius in Anglia, Bartholomaeus Germonius e Societate Jeſu, ac Theodoricus Ruinartius Benedictinus in Gallia, & Juſtus Fontaninus in Italia. Doctiſſimus quoque vir Scipio Maffejus Marchio, Veronenſium decus, editis Anno MDCCXXVII. multis antiquis Papyris, varia lumina antiquariae huic Arti addidit, & plura etiam in poſterum ſperare nos facit. Denique de Diplomatica Germanorum egregie nuper egit Clariſſimus P. Godefridus Abbas Gottwicenſis in Tomo I. Chronici Gottwicenſis, cujus continuatio in deſideriis eſt univerſae Reipublicae Literariae. Hiſtoriam Criticae Diplomaticae nobis dedit ante paucos annos in Germania Jo. Petrus Ludewig in Praefat. ad Reliquias MStorum & Diplomatum; luculentius deinde in Italia Cl. V. Gaſpar Berettus, Benedictini Ordinis grande ornamentum, in Differt. ad Cenſuram ſuae Tab. Chorogr. Aequum ſane foret, ut heic mihi ſilentium indicerem, atque inſalutatum dimitterem argumentum, in quo expoliendo adeo utilem hactenus operam tot Eruditi Viri poſuerunt, ut vix quidquam ſpicilegii reliquum eſſe videatur. Attamen quum propoſita mihi eruditio Saeculorum rudium, aliquid & heic a me petat, paucula adnotabo, quorum fortaſſis erit aliquis uſus in ejuſmodi provinciam ingreſſuris.

Itaque primo ſtatuendum eſt, nullum Seculum, nullum Regnum literis utens olim in Europa extitiſſe, quod immune ſe ab impoſtoribus jactare potuerit. Immo ne ultima quidem Secula, atque ipſa noſtra aetas, abominando hoc hominum ge-
A nere caruit. Exempla afferre & ſupervacaneum Eruditis, & moleſtum quibuſdam Ineruditis foret. Sed longe commodius atque in promtu olim fuit Falſariis adulterinos ſuos foetus procudere, atque audacter in publicum effundere, quòd ſpem impoſturae nunquam detegendae faceret ignorantia Literarum, & praeſertim
B imperitia Criticae Artis, qua univerſi ferme eorum Saeculorum homines laborabant. Poterant inſulſa, & undique falſitatem ſpirantia Diplomata confingi: haec bona gens eodem obſequio, parique credulitate excipiebat, ac firmiſſima & authentica monumenta. Duûm autem generum fuere, qui illegitimis hiſce mercibus
C delectati ſunt. Primi bona fide agebant, nihilque falſi ſuſpicantes, facile ſibi patiebantur obtrudi Chartas, quas figuli nequam effingebant captandi lucri aut gratiae cauſsâ. Ad haec interdum conſentiebant & ipſi in ejuſmodi fraudem, qui eam ſibi utilem fore ſentiebant, nil ſceleris aut improbitatis ſibi tribuendum ra-
D ti, quòd Chartae illae plerumque ad vera jura tuenda fabricarentur, & nemini detrimento futurae eſſent: quod potiſſimùm uſu olim venit, quoties deperditis antiquis Privilegiis, Diplomatis, aut Inſtrumentis, breviorem ad ea reſarcienda viam cenſuere, nova alia tanquam vetera ſupponere. Non is certe ſum, qui eju-
E ſmodi fraudem, quanquam in nullius detrimentum excogitatam, dealbare velim. Illud tamen pronuntio, improbum animi affectum ab iis aliqua ex parte abfuiſſe videri, qui ſibi haec licere putabant, pro juſtâ ſuarum rerum tutelâ, & nunquam in alienam injuriam convertendâ. Itaque non raró contingebat, ut irruentibus in Italiam barbaris, aut inte-

inteſtinis bellis flagrantibus, aut ex aliis etiam cauſſis, Tabularia comburerentur, aut Chartae aliò aſportarentur: quod praecipue accidit ineunte Saeculo Chriſti Decimo, quum ferociſſima Hungrorum gens variis irruptionibus Langobardiam fere univerſam afflixit. Gallia quoque & Germania ex diuturnis Nortmannorum incurſionibus graviori etiam patuerunt malorum Iliadi. Tunc ergo religioſi viri, ne ex ejuſmodi Diplomatum, aliarumque membranarum jactura aliquid ſibi incommodi crea- A retur, neve improbis aditus aperiretur ad eorum bona ac jura invadenda, legitimum eligebant praeſidium, nempe Regis aut Imperatoris literas impetrare, quibus in poſterum proſpiceretur ſuis juribus, ſi quando in diſcrimen adducerentur. Hujus moris exempla duo nunc proferam, nempe gemina Diplomata Berengarii I. Ita- B liae Regis, praeter alia, quae in hoc eodem Opere occurrent. Primum decerpſi e Collectaneis MStis Peregrini Priſciani in Eſtenſi Bibliotheca adſervatis.

Privilegium a Berengario I. Italiae Rege conceſſum Egilulfo Epiſcopo Mantuano, ejuſque Eccleſiae, Anno Chriſti 894.

IN nomine Domini Jeſu Chriſti Dei eterni. Berengarius *divina favente clementia* Rex. *Si in ſacratis omnipotenti Deo locis, a quibuslibet deſolatis, recuperationis augmentum pro favore largimur, id nobis, & ad Regni noſtri ſtabilimentum, atque ad eterne remunerationis emolumentum credimus abſque dubio profuturum. Quapropter omnium Sancte Dei Eccleſie, noſtrorumque, preſentium ſcilicet ac futurorum, noverit induſtria,* Ingilfredum Comitem, *cariſſimum fidelem noſtrum, magnitudini noſtre ſignifi aſſe, quod pro peccatis Mantuanae Sedis* Ecclesia cum Preceptis & Cartarum firmitatibus, quarum ſcriptionibus res & familias ſibi collatas hactenus meruit obtinere, combuſta videatur, *flagitantem & poſtulantem, ut ad plenitudinis reſtaurationem hoc noſtre miſerationis Preceptum* Egilulfo *venerabili* Epiſcopo *ejuſdem* Mantuanenſis Eccleſie *concedere dignaremur. Cujus precibus libenter acquieſcen-* C *tes, & quoniam dignum eſt, ne res Eccleſiarum Dei a quibuslibet depraventur, aut ab earum ditione contra legem auferantur, decrevimus ita fieri. Concedentes igitur confirmamus ſupraſcripto Mantuanenſi Epiſcopatui omnes res, quas uſque modo de donis Regum ſeu Imperatorum predeceſſorum noſtrorum, ceterorumque hominum conceſſionibus, traditioni-* D *bus, offerſionibus pro ſuarum remediis animarum, comparationibus quoque, commutationibus Libellorum, & qualiumcumque legalium Cartarum conſcriptionibus, ſeu emphiothecariis, vel emphiteoſi ipſe ſanctus locus obtinuit quocumque modo, cum domibus & edificiis, Eccleſiis Baptiſmalibus &c.* (*)

Signum Domni Berengarii glorioſiſſi- E *mi Regis.*

Datum XI. Kalendas Decembris, Anno Incarnationis Domini DCCCXCIV. Domni autem Berengarii....... (reliqua deſiderantur.)

Ughel-

(*) Quae ſequuntur, eiſdem verbis repetita habentur in Diplomate Ottonis Tertii Anno DCCCCXCVII. quod in hoc Opere evulgavi. De Caſtris tamen nulla heic mentio fit.

Ughellio in Italiae Sacrae Tom. primo, inter Epiſcopos Mantuanos recenſetur ad Annum DCCCLIX. *Johannes Eginulphus*, qui per multos annos Eccleſiam illam rexiſſe dicitur. Tum in eorumdem Epiſcoporum catalogo ad Annum DCCCCXXXIII. ſuccedit *Manaſſes*. Mihi veriſimile eſt, Ughellium duos Epiſcopos in unum confudiſſe, & *Johannem* ab *Eginulfo* diverſum fuiſſe, qui poſtremus non A alius fuerit quam *Egilulſus* in hoc Diplomate commemoratus, vivens Anno DCCCXCIV. quo etiam Anno hinc habes, pro Berengario fortunam ſtetiſſe, atque ejus poteſtatem ope Arnulphi Germaniae Regis adauctam fuiſſe, depreſſo Widone Auguſto. Alterum ejuſdem Berengarii Praeceptum acceptum refero Cremonenſis B Reipublicae Archivo, ubi autographum adſervatum vidi atque exſcripſi.

Berengarii I. Italiae Regis Diploma, quo Privilegiorum deperditorum jacturam reparat Monaſterio Placentino Sanctae Reſurrectionis, ſive Sancti Sixti, eique omnia bona & jura confirmat, Anno 905. ſeu potius 906.

IN *nomine omnipotentis Dei aeterni*. Berengarius *divina ordinante clementia* Rex. *Si ſacris & venerabilibus locis ſublevamen noſtre auctoritatis impendimus, & ad divinum miniſterium exequendum opem ſerimus, ab ipſo, pro cujus amore id agimus, eterne remunerationis premium conſequi nequaquam ambigimus. Quapropter omnium fidelium Sancte Dei Eccleſie, noſtrorumque, preſentium ſcilicet ac futurorum, noverit induſtria, qualiter per interventum* Berctile *dilectiſſime* Conjugis *& conſortis Regni noſtri*, Adelberga *venerabilis* Abbatiſſa Monaſterii ſancte Reſurrectionis Placentine *ſitum, quod olim* Angilberga *glorioſa* Imperatrix *a ſolo conſtruxit, lacrimabiliter noſtram adiit majeſtatem*, eo quod per irruptionem Paganorum, & incuria quorundam hominum quedam Precepta & Inſtrumenta Cartarum ipſius ſancti loci dudum deperiiſſent. *Super quibus noſtram humiliter deprecata eſt pietatem, quatinus ob amorem Dei, animeque noſtre mercedem, eidem ſancto Cenobio* pro eiſdem Cartarum ac Preceptorum inſtrumentis *hoc noſtre Regie auctoritatis* C *& confirmationis Preceptum fieri juberemus. Nos vero tam predicte noſtre Conjugis, quamque & ipſius venerabilis Abbatiſſe Adelberge, ratam extimantes petitionem, pro Dei ac ſancte illius Eccleſie amore, pro remedio quoque anime* Domni Hludovici *glorioſiſſimi* Imperatoris *noſtri anteceſſoris, ſeu pro ſtabilitate Regni noſtri a Deo nobis collati,* D *hoc noſtre Regalis auctoritatis Precepto cenſemus atque ſancimus, quatinus predicta Eccleſia ſancte Reſurrectionis Monaſterii omnia jura ad eandem pertinentia, res ſcilicet mobiles & immobiles ſeu mancipia cum Aldionibus & Aldianis, vel quicquid juſte & legaliter poſſidere viſa eſt, tum ea, que a nobis & ab anteceſſoribus noſtris per Precepta ibidem* E *largita ſunt, quam alia omnia ſive per Cartulas donationis, offerſionis, comparationis, commutationis, ſeu quicquid ad eundem Monaſterium Angilberga glorioſa Imperatrix*, filiaque ſua Hyrmengardis *in alimoniis Monacarum ibidem Deo famulantium contulerunt: ſpecialiter quidem Cortem Vardiſtalle juxta Heridanum poſitam in Comitatu Regienſe, cum omnibus appenditiis ſuis mobilibus & im-*

& immobilibus, ſeu quidquid ad eumdem Monaſterium pertinuit, vel pertinere videtur juſte & legaliter, omnia & ex omnibus eidem ſancto loco concedimus & confirmamus, & ut deinceps quiete poſſideat ſancimus, nullius hominis perſona moleſtiam inferente. Sed ita firmiter per hoc noſtrum Preceptum cuncta ſua poſſideat, tamquam eadem Cartarum & Preceptorum inſtrumenta non fuiſſent amiſſa atque deleta. *Et ſi quocumque tempore contentio aliqua orta fuerit, aut fortaſſe quiſquam ex rebus ipſius Monaſterii ſubtrahere aliquid queſiverit, volumus & cenſemus, ut noſtra cuncta preſentia res & predia, ſeu cunctas poſſeſſiones juſte & legaliter ſibi vindicet. Contra quod noſtre conceſſionis & largitionis Preceptum ſi quis inſurgere temptaverit, ſciat ſe compoſiturum auri optimi Libras centum, medietatem Camere noſtre & medietatem ſupraſcripto Monaſterio. Quod ut verius ab omnibus credatur, manu propria ſubtus roboratum anulo noſtro juſſimus ſignari.*

Signum Domni *Berengarii ſereniſſimi Regis.*

Ambroſius Cancellarius ad vicem Ardingi Epiſcopi & Archicancellarii recognovi.

Datum XV. Kalendas Julii, Anno Dominice Incarnationis DCCCCV. Domni vero Berengarii ſereniſſimi Regis XVIII. Indictione Nona.

Actum Olonna in Chriſti nomine feliciter. Amen.

Autographum appellavi Diploma iſtud, utpote quod omnes gereret germanae antiquitatis notas, immo Regali adhuc Sigillo, eoque intacto, muniretur: quae res omnium efficaciſſimum eſſe ſolet indicium authenticae Chartae. Nihilominus animadvertas velim, *Indictionem Nonam* conjungi heic cum *Anno a Chriſti Incarnatione DCCCCV.* ac die *XV. Kalendas Julii*, quum tamen eo ipſo Anno ſecundùm vulgarem Epocham & uſum procederet *Indictio Octava*. Propterea quum *Indictio Nona* diſerte ſcriptum ibi ſit, aut Ambroſio Cancellario, ejuſve amanuenſi, aut mihi deſcribenti exciderit unitas in Anno, atque ibi reſtituendum arbitror *Annus DCCCCVI.* Verùm non omnes legitimam conſectabantur viam conſulendi per Principem Chartis ſuis deperditis. Erant, qui ſine dolo malo am-

ampleƈtebantur olim oblatas ſibi ab aliis Chartas ſpurias, aut ſcienter ac datâ operâ novas in locum veterum ſubſtituebant. Sed & alii fuere, in quibus perverſa conſilia ſuſpicari liceat, quod apertis oculis fraudulentas falſaſque pararent membranas, aut ſibi ab aliis conſcribendas curarent, ut aut male parta confictis iis titulis tuerentur, aut ementitum decus inde ſibi procurarent. Nunquam enim deſiderati ſunt, qui ſuae gentis, qui ſui coetus atque collegii, qui denique Familiae ſuae, ſuorumque Majorum originem, praerogativas, nobilitatem, aliaſque dotes amplificatas ultra aequum concupierint, ſibique religioni minime duxerint, confictis etiam tabulis Populo perſuadere, quod veris praeſtare non poterant. Ita & alios ad infelix idem ſtudium excitavit lucri, & alienas res invadendi, aut malè parta conſervandi cupiditas: a qua labe ne noſtra quidem Secula immunia praeſtare quiſquam audebit. Multae quidem poenae olim Falſariis indictae fuere, & inter Leges Langobardicas Guidonis Auguſti, & veteres formulas ibi a me editas Part. II. Tom. I. Rer. Italicarum, quum Notarii doloſi, tum falſis Chartis utentes, damnantur. Quod ſi Charta quaepiam ſpuria ante Judices delata vitium ſuum prodebat, perforabatur, aut lacerabatur, ne in hominum commercium unquam poſtea remigraret. Vide Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. pag. 508. Nobile Placitum Romae habitum Anno Chriſti DCCCCXCVIII. pro controverſia inter Monachos Farfenſes & Presbyteros Sancti Euſtathii. Falſam Chartam produxere Presbyteri. Tunc *tenente Domno Abbate ipſam Chartam in manu, juſſu Domni Leonis tulit Leo Arcarius ſanctae Apoſtolicae Sedis* A *cultrum, & ſignum ſanctae Crucis in ea, abſcindendo per medium, fecit, & reliquit in manu Domni Abbatis in conſpectu omnium ibidem reſidentium &c.* Verùm ejuſmodi Leges erant ad inſtar telae, quam aranea ſtruit, quae muſcas quidem & culices facile capit, a volucrum verò pennis & alis nullo negotio diſrumpitur. Itaque B minores e Populo Lex & poena interdum feriebat, ſi quando falſa procudere, aut falſis uti in privatis litibus deprehendebantur: majores verò immunitate omnimoda heic fruebantur. Ac praecipue nemini creare moleſtiam mos fuit, ubi non lucri, ſed gloriae tantùm cauſſâ impoſturis indulgebant. Nunc audiamus C Fontaninium, qui in Vindiciis antiquor. Diplomat. pag. 58. contendit: *Diplomata ſpuria ex antiquitus confictis nulla ſupereſſe*, cujus ſententiae rationem hanc adfert, nempe *multis poenis in Falſarios variis temporibus animadverſum, qua vigilantiâ & rigore Chartae ſuppoſititiae obliteratae & expunctae fuerunt*. Haec plane mira. Sed D mirandum magis, contendiſſe illum, ut ſententiam adeo enormem nobis perſuaderet. Et profectò opus eſt homini, alioqui doctiſſimo, qui haec pronuntiavit, ut nulla unquam patuerint Archiva. Tam enim certum eſt, quàm quod certiſſimum, ex iis pauca eſſe, quae non aliquas ſuppoſiticias tabulas in ſinu ſuo placide E teneant atque confoveant. Celebris hac in re, & Eruditorum calculo probata eſt aſſertio Clariſs. Mabillonii, omnium graviſſimi teſtis, Lib. 3. Cap. 6. de Re Diplomaticâ, *Collegia prope nulla, pauciſſimas Eccleſias, aut Familias immunes eſſe ab hac ſpuriorum Inſtrumentorum labe*. Idem quoque confirmavit doctiſſimus P. Germonius e Societate Jeſu, qui ejuſmodi argumen-

mentum pertractavit. Idem & ego experientiâ pluries didici. Plurima enim Italicarum Urbium Archiva ingreſſus, innumeras quidem Chartas reperi & evolvi, germanam originem procul dubio praeferentes, at ſimul furfuris aliquid multis in locis commixtum animadverti. Potuiſſem ſane ex hiſce apocryphis multa colligere; ſed certa duntaxat monumenta venanti nil plerumque conſilii & otii ſuperfuit ad has etiam adulterinas merces mihi parandas.

Neque alicui ſubrepat, Archivi cujuſquam tantam eſſe poſſe auctoritatem, ut quaecumque inde Chartae prodeunt, aut ibi adſervantur, legitimitatis minime dubiae ſigillum ſecum adferant. Nullum hercle Tabularium tam inſigni Privilegio fruitur, quidquid Leguleji ſomniantes ſcribant. Neque ipſa marmora, aut aereae tabulae, quibus interdum inſcripta viſuntur veterum monumenta, & characteribus quidem vetuſtatem prae ſe ferentibus, certos nos facere ſemper queunt, germanos ibi foetus comprehendi. Teſtis Theodoſianum Diploma, de quo mihi infra ſermo erit, marmore inſculptum: teſtis Edictum ſpurium Deſiderii Regis Langobardorum Viterbii in marmorea tabula exaratum, quod fruſtra temporibus noſtris Annii Viterbienſis ſucceſſores dealbandum ſibi ſuſceperunt: teſtis denique Diploma Caroli Magni, quod in calce Diſſertationis XXI. *de Italiae Statu* commemoravi, quanquam Turrigius nos moneat Part. 2. pag. 239. *delle ſacre Grotte Vaticane*, ejus fragmenta in pariete Monaſterii Romani Sanctorum Vincentii & Anaſtaſii ſuo aevo ſuperfuiſſe. Atque idem Turrigius ille eſt, qui pag. 503. ejuſdem Libri, Diploma, ſi ſuperis placet, Caroli Magni eductum e Tabulario Capituli Canonicorum ſacratiſſimae Baſilicae Vaticanae, evulgavit, cujus quidem & ipſe vitia ſubolfecit, nunc autem nemo eſt inter Eruditos, qui inſulſam illic impoſturam continuo non agnoſcat. Ceterum quae Leges & regulae praeſto futurae ſint nobis ad diſtinguenda vera Diplomata a falſis, e ſupra laudati Mabillonii & Hickeſii Libris unicuique petere licebit. Mihi in praeſentia id unum propoſitum eſt, ut aliquid innuam de falſis, interpolatis, ac dubiis Chartis, quod fortaſſe minoribus ingeniis uſui aliquando eſſe poſſit. Jam Part. II. Tom. I. Rer. Italicar. indicavi, quot Diplomata aperte ſuppoſiticia in Chronico ſuo protulerit vetuſtus Auctor Chronici Sancti Vincentii ad Vulturnum: quot etiam dubiae fidei ſigna in aliis ſubluceant, illic oſtendi, ut & Part. II. Tom. II. in Chronico Farfenſi. Longe plura habes in Italia Sacra; neque enim Ughellio ſat Criticae, aut profectò non ſat diligentiae ſemper fuit ad ſecernenda legitima monumenta a ſpuriis. Ex his autem ſe nobis offerunt, quae continuo impoſturam produnt: tam longe abſcedunt eorum formulae a temporum & perſonarum ſtilo, ac moribus, & cum Hiſtoriae certae monumentis digladiantur. Huc referas Vitelliani, ſeu Vitaliani Papae Decretum ab eodem Ughellio editum Tom. I. in Catalogo Epiſcopor. Ferrarienſ. in quo Pontifex ille Epiſcopatum Ferrarienſem inſtituiſſe dicitur, & Marinum Civitati illi praefeciſſe Epiſcopum, accedente etiam conſenſu Imperatoris, ubi leges quoque intueare, quibus regenda in poſterum erat Ferrariae Civitas. Inſulſa adeo ac inepta eſt ea rerum & verborum farrago, ut in oculos omnium inſcitia ac infantia

tia Falſarii incurrat. Alterum non diſſimile ad eandem Civitatem ſpectans exerere mihi nunc placet, quod Peregrinus Priſcianus Ferrarienſis in ſuos Annales Ferrarienſes MStos intulit, & eſt etiam mihi in membrana, vetuſtos characteres imitante, quae primigenium illius exemplar fortaſſe fuerit.

Hadriani I. Papae Bulla conficta, qua Johannem ſanctae Romanae Eccleſiae Cardinalem inſtituit Epiſcopum Ferrarienſem, Anno 780.

I*N nomine Dei omnipotentis Patris & Filii & Spiritus Sancti*. Pontificatus Domni noſtri Adriani *ſummi Pontificis & univerſalis* Pape *in Apoſtolatu* Anno Nono, Domno noſtro Carolo Imperatore Auguſto Anno Tertio, *Die Nono Menſis Marcii*. Indictione Decima, *Roma Lateranenſis*. *Cum in principio omnipotens Dominus celum & terram crearet, & valde bona omnia eſſe cernens, hominem ad imaginem & ſimilitudinem ſuam condidit atque formavit, & omnia ſuo uſui tradidit atque donavit &c. Quapropter ego Adrianus divina adveniente gratia ſummus Epiſcopus hujus univerſalis Sancte Romane & Lateranenſis Eccleſie, que mater eſt omnium Eccleſiarum, in omnium ampliſſima Sede ad regendum & gubernandum divino imminente auxilio prepoſitus ſum omnes Eccleſias in ſingulis regionibus conſtitutas. Condolens itaque de confuſione & annullatione unius noſtri Epiſcopii, quod noſtri Predeceſſores infra Ducatum Ferrarie, in quadam ſcilicet noſtra majori Maſſa Babilonia, que vocatur Ferraria, ad honorem Dei omnipotentis & beatiſſimi Georgii Martiris ſui, conſtituerunt & conſecraverunt; & ſicut ipſi in illius Eccleſie filie ſue conſecratione titulo donationis cum aliis undecim Maſſis dederunt & tradiderunt; ita & nos de recuperatione atque inventione predicte ovis congratulantes atque gaudentes, & de manu rapacis ac ſacrilegi* Deſiderii Regis Langobardorum per ſummam victoriam potentiſſimi Caroli Regis divina auxiliante potentia arripientes; *illamque prefatam Eccleſiam filiam ſancte noſtre Romane Eccleſie cum Populo ſuo reconciliantes: Johannem hujus ſancte noſtre univerſalis Eccleſie Cardinalem in Epiſcopale offitium conſecramus, & in predicto Epiſcopio ad regendum atque gubernandum gregem ſibi commiſſum eum preponimus, ut aliquam ovem de ejus cura lupus non poſſit arripere. Igitur ſicut jam ſupra audivimus, dignum & juſtum eſſe, filium de patris vel matris hereditate partem habere, ita & nos de hereditate hujus noſtre ampliſſime Sedis, ſcilicet Romane atque Lateranenſis Eccleſie, matris omnium Eccleſiarum, in ſupradictam donationem & dotem in hanc ſanctam Eccleſiam beati Georgii filiam ſuam, per hoc noſtrum Preceptum cum benedictione emancipamus, donamus, atque in perpetuum tradimus ad poſſidendum, Maſſam videlicet illam Babiloniam, que vocatur Ferraria, cum duodecim fundoris ſuis, cui alias undecim minores noſtras Maſſas cum obedientia atque ſervitute ſubjugamus. Ideſt Maſſa & Ripa Puliarolus cum duodecim ſundoris ſuis, & Maſſam Conſtanciacum cum duodecim ſundoris ſuis &c. te Johannem Epiſcopum Ferrarienſem, tuoſque ſucceſſores ipſius Epiſcopii, veſtramque Parochiam*

chiam in noſtro jure & dominio ac privilegio, & noſtre ſancte Romane Eccleſie beati Petri, cujus eſt jus, ſemper tenemus, ut ſit ſub noſtra electione, ordinatione, atque conſecratione &c. Hanc prefatam majorem Maſſam Babiloniam, que vocatur Ferraria, altaſque omnes minores Maſſas, & totum & integrum noſtrum Comitatum Ferrarienſem, in cura & protectione atque defenſione juſtiſſimi atque victorioſiſſimi Caroli Auguſti Imperatoris ponimus, ut protegat & defendat a prefato Dei inimico, & Sancti Apoſtoli Petri adverſario atque ſacrilego Rege Deſiderio, ut ultra confines de predicto noſtro Comitatu Ferrarie nemo tranſire auſus ſit, neque invadere preſumat ullo modo. Quod predicti fines & termini ſunt ab Oriente ab una parte fluminis Padi altera noſtra Maſſa Fiſcalia & Veteraria. A Veteraria tranſiens flumen Sandali uſque Bocilletum: per Bocilletum tranſiens flumen Gaibana per Ludriam circumdans Villam Mannam & Madrariam pervenit uſque Maletum. A Maleto pergens juxta Argerem Aſianum per paludes & piſcarias uſque Vitricam: & tranſiens Vitricam venit uſque Foſſam Buranam; & per Foſſam Buranam exiens in Padum deſcendit ad Occidentem uſque ad Ulmum Formoſam, quod certa finis eſt inter Romaniam & Longobardiam. Ab altera autem Fluminis parte ſimiliter ab Oriente Callis de Fine, que finis eſt inter noſtrum Comitatum Ferrarie & alterum noſtrum Comitatum Comaclenſem, extendens ſe per paludes & piſcarias uſque ad Foſſatum de Silvule, circumdans Maſſam Corneti & Lognanum, que de noſtro Comitatu Ferrarie eſt; deſcendens inde in Occidentem per paludes & piſcarias uſque Flumen Tartari, & per ipſum Flumen Tartari exiens uſque in Flumen Padi &c. Si quia autem perſona magna A *vel parva, ſive Rex, ſive Dux, ſive Marchio, ſive Comes, Vicecomes, Caſtaldio, aut aliqua de noſtris Succeſſoribus univerſalis perſona contra hoc noſtrum Privilegium & preceptum inſurgerit, aut ſi ejus violator extiterit &c. ſit daturus & compoſiturus ſancte noſtre Romane Eccleſie beati Petri auri optimi Libras centum, & a liminibus* B *Sancte Eccleſie ſit ſegregatus, & a noſtra univerſali atque ampliſſima Sede Apoſtolica ſit excommunicatus, & ſub anathema noſtre indignationis & Sanctorum omnium Conciliorum in perpetuum eum maledicentes manere precipimus, atque cenſuimus, & hec noſtri Precepti pagina in ſuo ſemper maneat vigore atque firmitate.*

C Qui ſtilum ac formulas Pontificiarum Bullarum circiter ea tempora aliquantulum novit, nihil cunctatur in agnoſcenda informi & apocrypha hujus Bullae origine atque ſtructura. Sed ne id quidem conſiderare opus eſt. Ad detrahendam impoſtori larvam tantummodo animadverte, quàm patenter is in Chrono- D logiam impegerit. *Annus Nonus* Hadriani I. cum *Indictione Decima* minime conſentit; is enim decurrebat *Anno Chriſti DCCLXXX.* Indictio verò Decima *Anno DCCLXXXVII.* Et quod rem abſolvit; Hadriano I. vivente, Carolus Magnus nunquam fuit *Imperator Auguſtus*, eoque minus *Annus Tertius* illius Imperii, E ſcilicet Annus Epochae Vulgaris DCCCIII. conjungi poteſt cum *Anno Nono* ejuſdem Hadriani, qui Anno DCCXCV. ad plures abierat. Mitto reliqua. Neque haec tantùm ſuppoſiticia monumenta occurrunt in Hiſtoria Ferrarienſis Eccleſiae, ſed & alia, quae commemorare nihil attinet. Cur verò, & quo tempore emerſerint ejuſmodi figmenta, opinari

nari nunc mihi liceat. Tunc enim falſae Chartarum merces potiſſimum emergere conſueverunt, quum aliqua controverſia fervebat, neque ullae ſuccurrebant tabulae, ſive quod deperditae, ſive quod nunquam conſcriptae fuiſſent, quibus pro jure ſuo, poſſeſſioneque ſua certantes propugnare poſſent. Compertum habemus, inter Hadrianum IV. Papam & Fridericum I. Auguſtum Anno MCLIX. de ditione Ferrariae lites fuiſſe excitatas. Petebat enim Pontifex, teſte Radevico Lib. 2. de Geſt. Friderici I. Cap. 30. ut ſibi *poſſeſſiones Eccleſiae Romanae reſtituerentur, & tributa Ferrariae, Maſſae, Ficoroli &c.* Ea tamen occaſione nequaquam prodiiſſe Chartas illas illegitimas cenſeo, quum Eccleſiam Romanam minime deficerent meliores tituli ac pergamenae in ſuum ſubſidium tunc proferendae. Quare mihi veri videtur ſimilius, cauſſam hiſce confingendis dediſſe controverſias non ſemel agitatas inter Archiepiſcopos Ravennates, & Epiſcopos Ferrarienſes. Quippe a compluribus Seculis Ferrarienſis Eccleſia ab uno ſummo Pontifice pendet, neque Ravennatem Metropolitam agnoſcit. Paucos etiam ante annos ſub Benedicto XIII. Pont. Maximo, eadem cauſſa Romae recruduit, & pro Ferrarienſi ſententia ſtetit, ita ut denique ſub Clemente XII. Pontifice Maximo *Archiepiſcopatus* honore Ferrarienſis Eccleſia fuerit decorata, adnitente in primis Eminentiſſimo Cardinali Rufo, antea Epiſcopo, inde Archiepiſcopo, ejuſdem Urbis. Itaque poſt Annum MC. aut MCC. quum hac de re, ut conjicere fas eſt, Eccleſiae Ferrarienſis privilegium in controverſiam adduceretur, neque ad manum eſſent vetuſtae exemtionis Bullae, quas tempus, aut alii caſus abſumſerant, aliquis adfuit, qui ratus nihil ſe veritati & aequo adverſaturum, Chartas ſuo ingenio confinxit, quibus jus Ferrarienſium minime fictum, ſed verum ac certum, protegeretur. Haec mihi hujuſmodi Chartarum origo fuiſſe videtur. Hiſce honor olim fuit, & nemini in mentem veniebat illas arceſſere falſi. At noſtra aetas acutioribus oculis utens, fieri nequit, quin ſupinam impoſtoris ignorantiam deprehendat. Neque verò immunis ab id genus figmentis celeberrima ipſa Ravennas Eccleſia abiit. Splendidiſſimas Literas Gregorii Magni Papae Hieronymus Rubeus Lib. 4. Hiſtor. Ravennat. exeruit, *ex vetuſtiſſimis monumentis Bibliothecae Urſianae depromtas*, quibus Anno Chriſti DXCV. ſanctiſſimus Pontifex confirmavit *Mariniano Ravennati Archiepiſcopo quaecumque ab Caeſaribus accepiſſet*. Eaſdem haſce Literas veluti gemmas amplexus Ughellius in Tomum 2. Italiae ſuae ſacrae intulit. Uſus & iis Ciampinius in Catalogo Sanctae Romanae Eccleſiae Bibliothecariorum. Sed mirum eſt, quei Rubeus, praeclarus ac judicioſus cetera Scriptor, ejuſmodi Literarum figmentum neutiquam animadverterit. Marinianum Gregorius Magnus *Confratrem Filiumque cariſſimum* appellat. Alienum iſtud eſt a conſuetudine Sancti Gregorii & Eccleſiae Romanae. *Innocentem Innocentium Papam* pſeudo-Gregorius iſte nominat. At hiſce luſibus ſuas Chartas minime ornabat, ſeu inficiebat, graviſſimus, & nunquam ſatis laudandus, Romanae Eccleſiae Paſtor verus Gregorius. *Civitates*, *Caſtella*, *Villas* Eccleſiae Ravennati conceſſas confirmari illic videas, quum tamen nullae tunc Civitates, nulla fortaſſe

Caſtel-

Caſtella in ditione forent Ravennatium Antiſtitum. *Placita & diſtrictiones* ibi memorantur, quae redolent poſteriorum Seculorum loquelam. Notae Chronologicae ſuum omnino vitium produnt, quum *Indictione*, & Annis Mauricii Auguſti careant. Sed quod apertiſſime impoſturam prodit, praecipitur ibi, *ut nullus Dux, Marchio, Comes &c.* aliquam *praedationem aut contrarietatem faciat*. Atqui *Marchionum* nomen Seculo tantùm IX. erupit, uti in Diſſertat. VI. *de Marchionibus* oſtendi: quei ergo in Gregorii Magni Literis Seculo Chriſti VI. audiatur? Redeo ad Ferrarienſem Chartam. Quae in illam nuper adnotavi, Lectorem continuo, vel me tacente, perducent ad agnoſcendum, quo in pretio habenda ſit altera ſimilis Charta, conjungens *Annum Quartum ejuſdem Hadriani I. Papae* cum *Anno Quarto Imperii Caroli Magni Imperatoris*. En ipſam ex antiqua pergamena deſcriptam.

Charta ſpuria, per quam Caeſarius Conſul & Dux Monaſterio Sublacenſi multa offert, Anno 775.

IN *nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti*, imperante Adriano *piiſſimo* Papa Anno Quarto, Imperii *piiſſimi* Karoli Magni Imperatoris, imperii ejus Anno Quarto, *Indictione Prima, Menſe Auguſto, die XXI. Domino ſancto merito & venerabili Monaſterio Sancti Benedicti Confeſſoris & Sancte Scolaſtice, quod ſitum eſt in Sublaco, in quo eſt* Domnus Stephanus, *divina protegente gratia humilis* Abbas, *& in eodem Monaſterio tibi tuiſque ſucceſſoribus introëuntibus, & in eodem venerabili Monaſterio in ſervitio in perpetuum permanentibus, perpetuam in Domino ſalutem. Semper etenim conſiderare oportet fidelis Chriſtianus, qualiter reddere Domino vota, & ex ſuis ſervitores gratanter offerre debent. Nam ex hoc perpetuali facto ac perenne migraſſe ſeculo lucis cum indulgentia melius operiamur anime noſtre largitatis. Quapropter ego* Ceſarius *eminentiſſimus* Conſul & Dux, filius quondam Pipini *bone memorie* Veſtararii, *& ſi aliquis de res mea proprietatis ſub divini judicii obteſtatione in eodem venerabili Monaſterio pro remedium anime mee & veniam delictorum meorum, & remedium anime predicti genitori meo in perpetuum largior atque offero, ita ſane, ut nulla unquam aliqua magna parvaque perſona exinde alienare preſumat, ſed ſemper in uſum & ſalarium in ſupradicto Monaſterio ſervitorum ejuſdem ſemper ſit detinendum, ad laudem & gloriam omnipotentis Domini, qui dignatus eſt per magnam miſericordiam ſuam Filium ſuum Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum per uterum Dei Genitricis ſemperque Virginis Marie Domine noſtre venire in Mundum, ut ſalvaret genus humanum per ſanctam ſuam Nativitatem & Reſurrectionem, & vivificaret univerſum Mundum per gloriam ſancti nominis ſui: ita & per beatos Apoſtolos ſuos totum illuminare Mundum in tenebris poſitum per Sanctum Spiritum, qui effuſus eſt in Orbem terrarum, & per ſacroſancti Baptiſmatis undas divinitatis bonis terra repleta eſt, ut omnis caro converſa cognoſceret Creatorem ſuum. Ita ergo ego Ceſarius eminentiſſimus Conſul & Dux, filius quondam Pipini bone memorie Veſtararii, per remedium anime mee & cunctis*

ctis parentibus meis vivorum & mortuorum, a preſenti die dono, concedo, trado & inrevocabiliter largior atque offero ex propria mea ſubſtantia, nullo mihi penitus cogente neque contradicente, aut vim faciente, ſed propria ex ſpontaneaque mea bona voluntate, vobis & per vos in cuncta Congregatione ſervorum Domini, qui in ſupradicto venerabili Monaſterio manere noſcuntur, in perpetuum permanenda concedimus & donamus in uſum & ſalarium veſtrum. Ideſt Fluvio Majore in integro, ſicut a Lacu exit & venit uſque in aquam, que cognominatur Ferrata, cum ripis ex utraque parte & aquimolis & piſcarias ſuas habentem, una cum cunctis aquis, que in toto Sublaciano territorio modò reperte ſunt, in nominato Monaſterio concedimus & donamus detinendum, ita ut per nullius ingenium vel argumentum aliqua magna parvaque perſona in qualibet aqua in ipſis partibus audeat aliquem aquemolum dedicare, ſi non eſt per conſenſum Abbati, qui ibidem pro tempore fuerit. Item concedo vobis Colonia, qui vocatur Seminaria, cum omnia pertinentia & adjacentia ſua in integrum una cum montibus & collibus, plagis & appendicibus ſuis, ſilvis, ſalectibus habentem, cum lacis, fontibus & rivis aque, cum edificiis, parietinis attiguis, adjunctis, adjacentibuſque ſuis, cum pantanis, cultis & incultis, una cum Monte, qui vocatur Aguſta, ſeu Monte, qui dicitur Cervaria, ſimulque ſundum, qui vocatur Aprunio, cum omnibus adjacentiis & pertinentiis ſuis.

Nec non & fundum Tuczanello cum ſuis omnibus pertinentiis vel adjacentiis. Fundum Lenanu cum omnibus ſuis pertinentiis. Fundum Paternum in integrum, & locum, qui vocatur Fiſtula in integrum. Similiterque Fundum Teſtine in integrum cum omnibus ſuis pertinentiis. Fundum Farviciano. Fundum

A *Cantorano cum Monte, qui vocatur Serra Sancti Pauli in integrum. Porro & Monte, qui vocatur Auricula, omnibuſque pertinentiis vel adjacentiis ſuis. Fundum qui vocatur Aguzzanu cum Eccleſia Sancti Georgii, una cum aqua, que dicitur Frigida ſeu Timida. Itemque & donamus vobis Montem, qui vocatur Saſſa ſeu Arſula, ſive quibus*
B *aliis vocabulis nuncupantur, cum omnibus finibus, terminiſque earum, cum fundis & caſalibus, cum ſuis omnibuſque earum pertinentiis. Similiterque & Montem, qui vocatur Flautina, omnia in integrum habentem cum fundis & caſalibus, cum terris, campis, montibus & collibus, plagis & appendicibus, decurrentem uſque in aqua de Ferrata.*
C *Fundum in integro qui vocatur Rubianu. Fundum Marana cum Monte, qui vocatur Cruſo, cum omnia pertinentia & adjacentia ſua. Pariterque fundum, qui vocatur Anticulum, & fundum Marmora in integrum, omnia ſibi invicem coherentes, juris omnia ſancte Romane Eccleſie, ſicuti quondam Pipino bone memorie Veſtarario genitori meo per*
D *precepti pagina da ſancta Romana Eccleſia cunctis omnibus immobilibus locis detentus fuit, & nobis in ereditatem largivit, & mox ut meis quiete uſque nunc detinui manibus, ita pro omnipotentis Dei amore, mercedeque anime mee in ipſo venerabili ac pio Loco concedo atque largior, quia ut ſcio, utilem & congruum anime cognoſcimus eſſe. Unde*
E *& eodem precepto Pontificali, ſeu & ab amatis quibuſdam noſtris conſortibus accepta habuimus, una cum hanc donationis cartulam inſimul vobis eas contradidimus. Que ſupraſcripta omnia cum immobilibus locis, ſinguliſque ſibi generaliter & in integro pertinentibus, ut ſuperius legitur, a preſenti die & uſque in finem ſeculi jam dicta loca in uſu & ſalario jam ſati Monaſterii habeatis,*

tis, teneatis, poſſideatis, veſtro jure vindicetis ac defendatis, utendo, fruendo, poſſidendo; at vendere, vel quovis modo alienare deſuper ſcripta loca nullus ex vobis vel veſtris ſucceſſoribus Abbatibus audeat, per quamlibet ſeriem ſcripturarum. Et ſi quelibet cartula exinde apparuerit, omni ſublata contrarietate, vacua ſit & inanis, & ut dictum eſt, in utilitate jam dicti Monaſterii permaneat in perpetuum. Et ſi neceſſe fuerit ſtare me una cum heredibus meis & defendere, promitto vobis veſtriſque ſucceſſoribus, aliquam ſi aliquando habeatis exinde queſtionem aut calumniam, in omni tempore ab omni inſurgenti perſona, in quo & juratus dico per Dominum omnipotentem, ſancteque Sedis Apoſtolice Principis, a Deo coronato Domnus Karolus Magnus & pacifico Imperatore, ſeu ſalutem Urbis Rome, & Apoſtolici Domni Adriani ſummo Pontifici & univerſali Pape, hec omnia, que preſens ac die preſenti donamus, cartulam ſeriem textus eloquitur, inviolabiliter conſervare atque adimplere promitto. Si enim, quod abſit & quoquo tempore, ſi ego vel eredibus aut conſanguineis meis contra vobis veſtriſque ſucceſſoribus, aut ſi contra hanc a die preſenti donationis cartulam, quam ſponte fieri rogavi, agere aut cauſare vel letigare preſumpſero, & vobis defendere noluero; tunc non ſolum perjurii reatum incurram, verum etiam daturum me promitto una cum heredibus meis vobis veſtriſque ſucceſſoribus ante omne litis initium pene nomen auri cocti Libras decem, & poſt penam abſolutionis manente hanc a die preſenti donationis cartula ſeriem in ſuam nihilominus manead firmitatem. Quam ſcribendam rogavi Adrianum Scriniarium & Tabellio Urbis Rome, in qua & nos ſubter manu propria ſubſcripſimus, teſteſque ſubſcribere rogavi, & vobis eam tradidi in Menſe & Indictione ſupraſcripta Prima.

Ceſarius *eminentiſſimus* Conſul & Dux, *in hac a die preſenti Cartula deſuper ſcripta omnibus immobilibus locis facta a me in Stephano Presbitero & Monacho atque Abbati venerabili Monaſterio Sancti Benedicti & Sancte Scolaſtice. quod ponitur in Sublaco, ſicut ſuperius legitur, manu propria ſubſcripſi, & teſtes ſubſcribere rogavi.*

Georgius *in Dei nomine* Conſul, *in hac a die preſenti donationis Cartula de ſupraſcriptis omnibus immobilibus locis facta a Ceſario Conſule in Stephanus eximius Abbas, ſicut ſuperius legitur, rogatus ab eo teſtis ſubſcripſi & traditam vidi.*

Ego Marinus *in Dei nomine* Conſul & Dux, *in hac a die preſenti donationis Cartula de ſupraſcriptis immobilibus locis facta a Ceſario Conſul & Dux, rogatus ab eo teſtis ſubſcripſi & traditam vidi.*

Nycolao *eminentiſſimo* Conſul, *in hac a die preſenti donationis Cartula de ſupraſcriptis immobilibus locis, ſicut ſuperius legitur, facta a Caeſario in prefato Monaſterio, rogatus ab eo teſtis ſubſcripſi ac tradita vidi.*

Ego Adrianus Scriniario ſancte Romane Ecleſie, Scriptor hujus Cartule poſt teſtium ſubſcriptiones & traditiones, ut ſuperius legitur, complevi & abſolvi.

Quare ſpuriam appellarim hujuſmodi Chartam, jam intellexiſti. Neque id mirum; nam, uti conſtat, ex Chronico Sublacenſi, quod in hoc Opere edendum curavi, Leo IX. Sanctus Pontifex Sublacum profectus, *Sublacenſes ad ſe convocavit in Monaſterio, quorum & requirens monumenta Chartarum, notavit Falſiſſima, & Magna Parte ante ſe igne cremari fecit.* Hactenus tamen producta exempla poſt

poſt ſe reliquit figmentum omnino
ridendum, quod in antiqua pergame-
na exaratum ſub oculis meis, dum
haec ſcribo, ex ſtit. Hinc potiſſi-
mùm intelligas, quouſque ignorantia

A ſimul atque audacia impoſtorum o-
lim proceſſerit, & quanta eorum fo-
ret infantia, qui ſibi vel in meridie
ab iis imponi patiebantur.

Laurentiae, ſi ſuperis placet, Aquilejenſis Reginae, Ataulfi filiae, donatio facta Cathedrali Eccleſiae Civitatis Novae, ſive Aemonienſis, Anno Chriſti 163.

*IN Chriſti nomine. Amen. Hoc eſt
tranſcriptum cujuſdam Originalis &
authentici Privilegii ſeu Cartae, cujus
tenor praepoſito ſigno Crucis, ut in eo
noſcitur, eſt talis.*

✠ *In nomine Domini, Anno ejuſdem
Nativitatis Centeſimo Sexageſimo Ter-
tio, Indictione Prima, die primo in-
trante Aprili, Quinta Perſecutio. An-
toninus frater Marcus ejus imperavit,
qui plus debet admirari quàm laudari.
Ab infantia neque de gaudio, neque de
triſtitia mutavit vultum. Iſte fuit ve-
riſſimus Philoſophus. Tempore illius Per-
ſecutio facta eſt in Chriſtianos in Aſia
& Gallia. Tunc Mortalitas diſſipavit
Italiam, ut pauci homines remanerent.
Qui repente mortuus eſt; imperante ve-
rò Anno ejus Sexto, Indictione Quar-
ta, die verò a Domino coronato Menſe
Novembri Vigeſimo, auditionem & in-
tellectum & ſcientiam, quod Deus in
plures ſenſum fecit, in corde miſit, &
mihi* Laurencie Ataulfi filie de Ci-
vitate Aquilegienſis Regine, *quod
mortalis homo in ſeculum nihil proficе-
ret, ſed ſicut ipſe Dominus dixit:* Re-
linquite que poſſidetis in terra, ut
poſſitis venire in coelis, *ad hoc di-
ctum placuit, & bene exinde compla-
cuit, quod ego peccatris Laurencia A-
taulfi Aquilegienſis filia, nomine dona-
tionis, & pro anima mea, do & do-
no omnes res meas, quod viſa ſum ha-
bere in Civitate Nova, & alias in*

B *provincia Iſtrie. In primis tertiam par-
tem Civitatis predicte temporalem, &
planis totis ad campum Frondini per
Cremonalem uſque ad viam, que per-
currit ad Caſtrum Sancti Georgii, &
ab alia parte uſque ad viam, que per-
currit Humagi, & totas Salinas prope
Civitatem; & deinde per terminos u-
ſque ad Lavarellam, & uſque ad Quie-*
C *tum, ac deinde per terminos, que va-
dit per viam ſupra Vallem Ferrarie,
& uſque ad Petram Fitam: & a Pe-
tra Fita uſque in Valle Staga; &
poſt hec uſque ad Lavare de Morſiano
& Quieto, uſque ad Salinas de Fon-
tanigle. Et quod viſa ſum habere in
Caſtro Sancti Georgii intus & foris,
& Vallem Briſani, omnia per circui-*
D *tum litus maris, cum omnibus ſuis pi-
ſcationibus uſque ad Flumen, & per
ripam uſque ad Aimem, & a Batiza-
no uſque ad Caſtrum Vene & uſque
Sdregnam, & totum Montem & Val-
lis per circuitum Gradigne, & uſque
ad aquam Dragugne. Omnia hec ſupra-
dicta uſque ad Arborem Aureum, &
uſque ad Pontem Cadori. Et totum Ca-*
E *ſtrum Humagi cum totis ſuis pertinen-
ciis, & Muglam Cornetis, in omnibus
& per omnia dono & trado ad pre-
ſenciam in Domum Sancte Marie Civi-
tatis Neve Eccleſie ad luminaria beate
Marie Virginis, terras, vineas, prata,
paſcua, rivas & inrivas, ſilvas, glan-
darias, pomifructiferas & infructiferas,*

omnia

omnia & in omnibus, que de parentibus meis habeo, a Capriano uſque Balbadones, & uſque in via publica; & ab alio latere uſque Deleto, quod vadit per territorium uſque Vartiniolam, & includendo Monaſterium Sancti Stephani intus, quod eſt prope viam, que dicitur Carpana, & uſque Aurelia, ut diximus, omnia & in omnibus ſint in Domum beate Marie Virginis uſque ad Caſtrum Sancti Georgii: Manſiones, quod habere viſa ſum, que eſt pedès decem prope Ciſternam & prope Portàs Decem & prope Turrim beate Marie, quod vadit ad Murum publicum, ſicut ſuperius diximus, omnia & in omnibus dono & trado pro redemtione anime mee Domui Eccleſie beate Virginis Marie Civitatis Nove. Et ſi ego Laurencia Regina Ataulfi Aquilegienſis filia ſupraſcripta, aut aliquis de ſucceſſoribus meis vel de heredibus meis, ſivè aliquis, quod Deus fieri non permittat, contra hanc Cartam donationis ire temptaverit, primitus incurrat judicium Dei omnipotentis, & in die vindicte portionem:.... habeat, ut proditor nequiſſimus Juda, & in hoc Seculo in ſancte Eccleſie Civitatis Nove compoſiturus ſe ſciat boni auri Libras centum.

Ego Paris Advocatus ſancte Aquilegenſis Eccleſie, rogatus a predicta Laurencia Regina Ataulfi memorati filia, & de voluntate Domini meï Helari, Dei gratia ſancte Sedis Aquilegenſis Patriarcha, in hanc Cartam donationis ad confirmationem eternam manu ſancte Crucis expreſſi. In hoc verò teſtes interfuerunt Loancius Tribunus, Berlandus Juſtus, Jubarius Conſtancius, Marinus fideliſſimi teſtes. Et hec omnia ſupradicta predicta Domina Laurencia Regina Ataulfi memorati filia dedit & donavit jure proprio in temporalibus Eccleſie predicte.

A Scripſi ego Aldicarius Subdiaconus & Tabellio predicti Domni Pii Pape ſancte Eccleſie Romane hanc Chartam donationis pro predicta Laurencia ſcripſi feliciter complevi. Amen.

Centeſimo Sexageſimo Quinto, Indictione III. Pontificatus Anni noſtri III. Pius ſervus ſervorum Dei, natione Italus, & patre Rufino fratre Paſtoris, B de Civitate Aquilegie, ad audientiam & preces Domni Helari Aquilegenſis Patriarche, & de voluntate Domine Laurencie Regine, auctoritate Petri & Pauli Apoſtolorum & noſtrâ, omnia hec ſupraſcripta confirmamus.

Et ego Jacobus quondam Guiti Civitatenſis Auſtrie Clericus Beneficiatus in Eccleſia Aquilegienſi, publicus Imperiali C auctoritate Notarius, hoc tranſcriptum cum dicto ejus originali & authentico Privilegio ſeu Charta donationis, ſcripta Anno Nativitatis Domini CLXIII. Indictione I. die I. intrante Aprili, per Aldicarium Subdiaconum & Tabellionem prefati Domini Pii Pape, continente etiam confirmationem per eumdem Dominum Papam factam CLXV. Indictione D III. Pontificatus ejuſdem Domini Pape Anno III. ac duobus Sigillis cereis pendentibus, uno ad cordulam canapis, altero ad cordulam de ſerico rubeo pendentibus communito, una cum infraſcriptis Philippino, Lancellotto, & Johannino Notariis, cum infraſcriptis Domnis Vicedecano, Canonicis, & Capitulo Aquilegienſi, pro tribunali ſedentibus, E diligenter & fideliter auſcultavi. Et quia ipſum tranſcriptum cum eodem originali & authentico ſuo in omnibus concordare inveni, de mandato dictorum Dominorum Vicedecani, Canonicorum, & Capituli, hujuſmodi tranſcripto auctoritatem Patriarchalis Sedis Aquilegenſis, qua funguntur, ipſa Sede vacante, interponentium & decretum, in fidem & teſti-

teſtimonium ejuſdem tranſcripti me ſubſcripſi, ſigno meo appoſito conſueto.

Et ego Lancellottus quondam Domini Johannis de Cucanea Archidiaconus Carnee, publicus Imperiali auctoritate Notarius, hoc tranſcriptum cum dicto ejus originali & Authentico Privilegio ſeu Carta donationis ſcripta Anno Nativitatis Domini CLXIII. Indictione I. die I. intrante Aprili per Aldicarium Subdiaconum & Tabellionem praefati Domini Pii Pape, continente &c. ut ſupra legitur.

Et ego Johanninus quondam Domini Donati de Merlis de Cremona, Manſionarius Eccleſie Aquilegenſis, publicus Imperiali auctoritate Notarius, hoc tranſcriptum cum dicto Originali & authentico Privilegio ſeu Carta donationis, ſcripta Anno Nativitatis Domini CLXIII. Indictione I. die I. intrante Aprili, per Aldicarium Subdiaconum & Tabellionem praefati Domini Pii Pape, continente etiam confirmationem per eumdem Dominum Papam factam CLXV. Indictione III. Pontificatus &c. ut ſuperius habetur.

Ego Philippinus quondam Domini Leonis de Fara de Mediolano, publicus Imperiali auctoritate Notarius, predictum originale & authenticum Privilegium ſive Cartam Donationis ſcriptam Anno Nativitatis Domini CLXIII. Indictione I. die I. intrante Aprili, per dictum quondam Dominum Aldicarium Subdiaconum & Tabellionem ſancte recordationis preſati Domini Pii Pape, continente etiam confirmationem per eumdem Dominum Papam factam CLXV. Indictione III. Pontificatus ipſius Domini Pape Anno III. vidi & diligenter inſpexi, non abolitum, non abraſum, nec in aliqua ſui parte ſuſpectum, cum ſigno Crucis eidem prepoſito, duobus Sigillis cereis pendentibus communitum, uno ad cordulam canapis, in cujus circumferentiis ab uno latere apparere videbatur hec litera: PATRIARCHA AQVILEGIENSIS, *& in medio erat imago cujuſdam Pontificis in Pontificalibus ſedentis, in manu dextra baculum Paſtoralem tenentis, in ſiniſtra autem quemdam librum apertum, dicto verò Sigillo laeſo & rupto ab una parte ipſius propter vetuſtatem, ut videbatur, ejuſdem: preſenſque tranſcriptum ex dicto ejus originali & authentico ſumtum, pro ut in ipſo inveni, de verbo ad verbum, nil addens vel minuens, quod ſenſum mutet vel variet intellectum, fideliter tranſcripſi, & diligenti ipſius tranſcripti ad predictum Originale ſuum collatione facta per ſupraſcriptos Jacobum, Lancellottum, & Johanninum ac me Notarios, coram venerabilibus Dominis Franciſco de la Turre Vicedecano, Ambroſio Conrado, & Beltramello de la Turre, Guillielmo de Aquilegia, Jacobo de Marano, Mattheo de Padua, & me Philippino de Fara, Canonicis Eccleſie Aquilegienſis pro tribunali ſedentibus, facientibus Capitulum hac parte, & tamquam Capitulo dicte Eccleſie, quum non eſſent alii Canonici ejuſdem Eccleſie apud eam principaliter reſidentes, eorum Decano in remotis agente. Et quia reperi tranſcriptum hujuſmodi cum dicto originali ſuo in omnibus concordare, ipſum tranſcriptum, ut ei, ſicut dicto ejus originali & authentico, adhibeatur de cetero plena fides, de mandato dictorum Dominorum Vicedecani, Canonicorum & Capituli, ad inſtantiam & requiſitionem reverendi in Chriſto Patris Domini Fratris* Johannis *Dei gratia* Epiſcopi *prefate* Civitatis Nove, *huic tranſcripto auctoritatem Patriarchalis Sedis Aquilegienſis, qua funguntur, ipſa Sede vacante, interponentium & decretum, in hanc publicam formam redegi vogatus, ſigno meo appoſito conſueto, & dicti*

Capi-

Capituli Sigilli pendentis munimine roboravi, Anno Nativitatis Domini Milleſimo Trecenteſimo Quinquageſimo, Indictione III. die IX. Menſis Julii, preſentibus premiſſis Notariis ſupraſcriptis, & providis viris Presbiteris Jacobo de Florentia & Henrico de Padua ac Simonino de Aquilegia, Manſionariis dicte Eccleſie Aquilegienſis, aliiſque pluribus teſtibus ad hec vocatis & rogatis.

Illud nunc moneo, ſaepe minus difficultatis occurrere in dignoſcenda ingenuitate aut figmento archetyporum, quàm apographorum. In iis enim characterum, monogrammatis, ſigilli, aliarumque notarum facies, accuſare aut abſolvere Chartam poteſt. In apographis verò de his judicium ſaepe certum ferri nequit, atque unice inſpiciendum eſt, Chronologia-ne, formulae, ac Hiſtoria recte ſe habeant, an aliquo alio vitio laborent. At heic adeo evidenter enormis ſtultitia ac inſcitia impoſtoris ſe prodit, ut plane ſit hoſpes in ejuſmodi ſtudiis, qui e veſtigio falſitatem non ſentiat. Fidem, inquies, inſtrumento faciunt Notarii quatuor. Ut lubet. Iſtâ ego de cauſsâ prolixam illorum catervam ſervatam heic volui, ut minus periti addiſcant, quid de hujuſmodi praeſidiis ſperandum ſit. Ne centum, ne mille quidem Tabelliones dealbare Aethiopem tam horridum poſſunt. Dum Secula ignorantiae fluebant, fortaſſe pompa haec Notariorum affirmantium & comprobantium Chartam uti legitimam, imperitis fucum faciebat. Certe ab ejuſmodi periculo Seculum noſtrum abeſt, quoties agitur de tabulis, pice tam nigrâ fucatis. Has autem in nullius incommodum atque injuriam excogitatas opinari fas eſt. Quae verò nunc mihi memorandae ſunt, ſuſpicione minime carent, quin praeter gloriae augmentum, in lucri etiam captandi ſpem olim confictae fuerint. Infra, hoc eſt in Diſſertatione XLIV. *de Literarum fortuna*, commemoranda mihi erit opinio veterum, fortaſſis etiam & aliquot viventium Bononiae Civium, qui Academiam ſive Gymnaſium ſuum a Theodoſio minore Auguſto ante Annos Mille & Trecentos inſtitutum fuiſſe cenſuerunt. Porro illam a doctiſſimis viris antea exſibilatam, ego quoque nullo vel minimo veritatis fundamento nixam pronuntiavi. Nam etſi obſequio ac bona voluntate in florentiſſimam illam Urbem, & egregios Cives nemini concedam, aſſentationis tamen notam cum Veritatis diſpendio ſive contemtu, honeſto homine indignam, a ſcriptis meis arcendam ſemper curavi. Accedit, quod neminem aequius quàm Mutinenſem hominem decet, in ejuſmodi opinionem palam inſurgere, quando Bononienſes olim eandem ita foverint & amplificarint, ut in ipſorum Mutinenſium perniciem converterint. Quod quei acciderit, Lector nunc a me accipiat, ſimulque intelligat, quem in uſum anteactis temporibus cederet, confingendis Chartis operam dare. Ut Bononienſi Gymnaſio (quod Seculo Chriſti XI. primùm inſtitutum fuiſſe dicam infra in Diſſertatione XLIV.) uberior nominis & auctoritatis fama conciliaretur, neſcio cujus in mentem ſubiit, referre illius originem ad Theodoſii II. & Sancti Petronii Epiſcopi tempora. Quum verò nullus eſſet, neque eſſe poſſet tantae rei authenticus teſtis, Charta conficta nullo labore fuit, quae magnificam & vetuſtiſſimam Academiae illius inſtitutionem credulae genti ſuaderet,

deret, immo perſuaderet. Nihil attinet dicere, quanta exultatione ac plauſu, veluti res ſacra, glorioſum illud monumentum exceptum fuerit, & ubique celebratum, ac literis commendatum. Quantum conjecturae ferunt, ejuſmodi commentum prodiit Seculo tantùm XIII. Sed bone Deus! quàm ineptus ac ridendus artifex ad Bononienſium decus augendum acceſſit! Duplex Theodoſiani Privilegii exemplum habemus. Alterum Ughellius promulgavit Tomo 2. Ital. Sacr. in Catalogo Archiepiſcopor. Bononienſ. *quod extat*, ut ejus verbis utar, *in marmorea tabula inciſum apud Eccleſiam Sancti Petronii, tametſi apud ſordatos viros, rerumque antiquarum*

A *peritos claudicare videatur*. Quid claudicare? Legant Eruditi: eorum oculos continuo feriet patentiſſimus impoſturae aſpectus, uſque adeo ut ſuſpicari quis poſſit, conficta haec potius de induſtria fuiſſe, ut Bononienſium Academia, aut nimia illorum credulitas exteris deridenda propinaretur. Sed alterum ego proferam
B Theodoſiani Diplomatis plane diverſum exemplum. Atque hoc revera illud ipſum fuiſſe arbitror, quod primùm procuſum eſt atque oblatum Reipublicae Bononienſi, quae illud in marmorea tabula inſcribi, ſtatuique in inſigni Baſilica juſſit, ubi hactenus viſitur.

Diploma ſuppoſiticium Theodoſii minoris Auguſti, per quod Gymnaſium Bononienſe inſtitutum ab eo fertur, Anno Chriſti 433.

THeodoſius Dei gratia Romanorum Imperator ſemper Auguſtus in Imperium conſtitutus ab Honorio patruo ſuo, qui per potentiam Imperium acquiſivit Gothorum, Archadiaeque, Libiae, & Aſſiriae, atque Parthiae, & Indiarum, & Tarſiae Dux & Princeps, & Perſiae, & Babiloniae magnae, & Egipti, & Macedoniae, Caramaniae, Vallachiae, & Ruſſiae, Armeniae, & Ethyopiae, Sclavaniae, & Africae, & Siciliae Rex. Omnibus Studentibus & ſtudere volentibus in Civitate Bononiae ſalutem. Scientiarum felici gloria mundum omni tempore gubernante noſtrae majeſtatis clementia, Phyloſophorum ac Poëtarum, omniumque Facultatum & Liberalium Artium errando deflentium per diverſa, eorum preces humillimas decrevimus exaudire quacunque parte Mundi noſtri Imperii Civitatem aptam Studio conſtruere debeamus, in qua Philoſophi, * *act Poëtae, & Periti*

C *Legum, & omnium Liberalium Artium & Facultatum omnium Scolaribus Scientias affectantibus debeant liquide promulgare cum ingenti ſtudio doctrina ſtudentibus tribuendo. Unde a nobis pleniſſima deliberatione habita per ſpatium XXV. Menſium ab ejuſdem Philoſophis ac Poëtis & Peritis, Civitatem Bononiae, quae in quadrivio quatuor*
D *Provinciarum permanet, ſcilicet Liguriae, ſeu Lombardiae, Marchiae Veronenſis, Romandiolae, Tuſciae, ad perhenne Studium ordinamus, quam hodierna die in antea noſtrorum ſecretorum armarium reputamus. Ad haec autem peragenda & firmanda in Romana Urbe, in Concilio ſiquidem Generali, omniumque Praelatorum Eccleſiae exiſtentium, & omnium*
E *Chriſtianorum Regibus convocatis per Summum Pontificem Celeſtinum, ſuper Studium & Studentibus ſpecialiter in Civitate Bononiae memorata per Papales Literas Chriſtianis omnibus admonitis*

nitis confirmavimus, quod incorruptum & inviolatum ſemper in ipſa Civitate Bononiae debeat permanere cum Conſtitutionibus Studii, & ſtudentibus inſra ſcriptis Civitatis ejuſdem lectis & approbatis in Concilio memorato in Romana noſtra excellentiſſima Civitate die IX. intrante Madio. Noſtra autem Imperialis majeſtas diſcedens a Civitate Romana, & dirigens greſſus noſtros uſque in Civitatem Bononiae ſupradictam, quam die Primo Junii intrante noſtris propriis manibus, omniumque robore Scientiarum reaedificavimus, praemunitam muris, & jam validis circumdatam, & cum munitionibus Turrium & vallorum uſque ad ſecundam diem Julii perfecimus, & effectui fecimus praedicta omnia demandari, ut praediximus. Si quis autem Cauſidicus ſive Judex ſententiam aliquam tulerit, niſi in noſtra Civitate Bononiae ſupradicta per quinquennium ſtuduerit, ipſam ſententiam vel ſententias anichilamus, irritamus, & volumus eſſe nullam & nullius momenti vel valoris. Et ſi quis ad Magiſtratus dignitatem pervenerit, & Librum ab Archydiacono Majoris Eccleſiae Bononiae non ſuſceperit Magiſtralem, quamquam a Peritis cujuslibet Facultatis fuerit approbatus, ab ipſa dignitate & dominio privamus. Et quod ſi quis Scolarem aliquem in terra vel in aqua offenderit, ad Studium Bononiae veniendo, ſeu redeundo a Studio, modo aliquo vel ingenio in perſona vel rebus, capite puniatur a Praeſule Civitatis vel Caſtri vel Villae vel Curiae aut Loci, ubi deliquerit malefactor. Quod ſi Praeſul vel Dominus vel Poteſtas aliquorum praedictorum locorum facere deſierit, penam eamdem patiatur omnino. Civitati autem noſtrae Bononiae & diſtrictui ejus volumus providere. Sicut ab Orientali parte currit Sanubium ſive Senſum de Alpibus ni-

A *voſis in Vallibus Padi, & in ipſa aqua Padi; & ſicut a Meridionali parte hoc protenduntur uſque ad Alpes Scalarum; & ſicut a Meridionali parte currit Leo de Alpibus in Scoltennam; & ſicut Scoltenna ſeu Panarium aefluit in Padum; & ſicut a Septemtrionali parte vel ab Aquilone parte decurrit Padus uſque ad Badalenum; praecipi-*
B *mus, volumus, & jubemus, de Diſtrictu Bononiae permanere. Hoc tamen ſalvo, quod ſi Ferraricla, quae eſt de Ducatu Comaclenſi, ultra Padum pertranſire voluerit, eis hinc ad duos annos proximos peremptorie liceat pertranſire, & Civitatem aedificare; ita tamen, quod in ipſa aqua Padi non liceat eis aliquod aedificium lapideum at-*
C *tentare, ſed ſolùm iter praebeant ſecurum per aquas Padi, & in Vallibus earumdem, ſine aliqua datione muneris euntibus omnibus & redeuntibus per Civitatem & loca predicta omni tempore ob reverentiam Crucifixi, & propter Imperii celſitudinem cognoſcendam, ad quem pertinet redditus Padi fluminis & aquarum. Et hoc ad poſtulationem ſum-*
D *mi Pontificis Celeſtini: alioquin ſub juriſdictione & protectione Rectoris & Communis Bononiae debeat permanere. Firmiter ſtatuentes, ut nullus Rex, Princeps, Dux, vel Marchio, Comes, nulla Civitas, nullum Commune, nulla denique perſona Secularis vel Eccleſiaſtica, alta vel humilis, dictam noſtram Civitatem Bononiae nec ſuos Cives vel*
E *Comitatinos, nec aliquos alios, qui ſub ejus protectione ſint vel fuerint, in aliquo & has noſtras conſtitutiones praedictas, in rebus vel perſonis audeat perturbare, nec modo aliquo moleſtare. Quod ſi facere praeſunpſerint, in ultionem ſuae temeritatis, Libras decem mille auri puriſſimi pena componat, quotieſcumque praeſumpſerit contraire, dimidium Imperiali Camarae, reliquum Ci-*

vitati

vitati Bononiae integre perſolvatur, & in munitionem Civitatis ejuſdem pecuniam praedictam volumus devenire. Ad cujus aeternam in poſterum evidentiam praeſentem paginam conſcribi inde juſſimus, & Sigillum noſtrum impendentes fecimus auri puriſſimi munitione roborari. Anno Domini CCCCXXXIII.

Temporis eſſem prodigus, immo & erudito Lectori injurius, ſi vel unum verbum impenderem ad oſtendendam Diplomatis falſitatem, quippe quae apertiſſime in oculos omnium, nemine etiam indicante, incurrat. Non improbata quidem videtur ſolemnis haec impoſtura Sigonio noſtro in Hiſtoria Bononienſi. At mihi juſta ſuſpicandi cauſſa eſt, Operi illi poſt ejus mortem edito laciniam ab aliquo aſſutam fuiſſe. Vide quae dixi in ejuſdem Sigonii Vitâ, ejus Operibus in noviſſimâ Mediolanenſi editione praepoſitâ. Neque ultra de Bononienſi Gymnaſio. Illud potius animadvertendum, ab impoſtore, cui in promtu erat quidquid lubebat in ſuae Civitatis commodum apponere ac venditare, Bononienſium fines ad Occidentem deſignatos fuiſſe, *ſicut Scoltenna ſeu Panarium defluit in Padum*, ita ut fluvium hunc nebulo inter Bononienſes & Mutinenſes limitem ſtatuerit. Sed haec ſententia adverſantia ſibi habet omnia antiquitatis monumenta, ex quibus conſtat, Nonantulam, Bazanum, Montem Bellium, atque alia Caſtra ultra Scultennam ſita, ad Mutinenſem agrum vel antiquis temporibus ſpectaſſe; verique ſimile videri, Mutinenſium ditionem ad Lavinum fluvium, aut ſaltem ad Samodiam olim ſeſe protendiſſe, ut erudite opinatus eſt Cl. V. Don Gaſpar Berettus Benedictinus in Diſſertatione, quam praepoſui Tomo X. Rer. Italicarum.

A Vide praeterea quae hanc in rem ego diſſerui in Diſſert. XXI. de *antiquo Italiae ſtatu*. Verùm Bononienſis Populi nihil intererat in antiquorum monumenta inquirere. Ut jus ſibi tribuerent in univerſum agrum Mutinenſium ultra Scultennam poſitum, ſat ipſis fuit commenticium conſulere & exerere Theodoſianum Privile-
B gium. Et quod mirere, eo uno freti nihil intentatum reliquere, ut ſuos fines uſque ad Scultennam proferrent, atque expilarent Mutinenſium Rempublicam. Id praecipue tentatum eſt Seculo Chriſti Tertiodecimo, quo Bononienſium potentia, fortunam ſecundam experta, multa ſibi in Flaminia ſubdiderat, & paria quoque
C finitimis Mutinenſibus minitabatur. Theodoſianum Diploma tunc ubique ſonabat, animoſque Populo addebat, ut quidquid Mutinenſi Reipublicae reliquum erat ultra Scultennam, armatâ vi eriperetur. Univerſum enim agrum illum, uti ſomniabant, junior Theodoſius Bononienſi tribuerat. Itaque Plebiſcitum efformatum,
D & in marmore etiam fuit inſcriptum, per quod ſinguli novi Praetores jurejurando pollicerentur, ſe in Mutinenſes exercitum educturos, donec antiquum Urbi ſuae agrum uſque ad Scultennam reſtituerent. Tum Anno MCCLXXII. conclamatum eſt in Mutinenſes ipſos. Sed quum Hieremiarum factio Mutinenſibus amica
E obſiſteret, dejectus eſt ille lapis, & reſciſſum iniquum decretum. Hinc autem odia inteſtina ac inimicitiae ſuccreverunt inter Lambertacios & Hieremias, eo animorum furore, ut bellum civile Anno MCCLXXIV. exarſerit, & coacti fuerint Lambertacii fugâ ſalutem quaerere: quam contentionem cum caedes multae, tum declinatio Bononienſis potentiae ſubſe-

D ſubſequuta eſt. Et quoniam Ghirardaccium, alioſque Bononienſium rerum Scriptores heic monumenta deficiunt, Sigonius noſter in Libris de Regno Italiae Lectori conſulendus eſt, cui perſpectiora fuere illorum temporum geſta. Mihi interea Ricobaldum Ferrarienſem, Auctorem Synchronum, editum Tomo IX. Rer. Italicar. teſtem hujus rei advocare placet. *Anno Christi MCCLXXII.* (ita ille ſcribit) *ſeditio magna Bononiae, quum una partium ſecundùm decretum ſuum, quod in petra ſcripſerant, exercitum vellent ducere in Mutinenſes &c. & altera pertinaciter prohiberet: obtinuit tamdem pars Hieremiarum, & egit, ut petra illa, quae decretum continebat, de muro evulſa conſringeretur omnino.* Sed quidnam quaeſo edicebat illud Decretum? Rem accipe, cujus memoria adhuc ſervatur in antiquiſſimo membranaceo Regeſto Reipublicae Mutinenſis, his verbis exarata.

E *Reperitur in Libro Reformationum Domini Bertholi quondam Dominici Notarii ad Reformationes Conſiliorum Communis Bononiae in primis ſex Menſibus regiminis Domini Luchini de Gatiluxiis Poteſtatis Bononiae & Ymolae, in hunc modum ſub Anno Domini Milleſimo Septuageſimo Secundo, Indictione XV.*

IN NOMINE DOMINI AMEN.

CONSILIUM INFRASCRIPTORUM SAPIENTUM, VIDELICET DOMINI UBERTINI UGETHI DOCTORIS LEGUM, DOMINI BONRECUPRI &c. DOMINI BONROMEI DOCTORIS LEGUM, HABITUM ET DECRETUM IN PALATIO COMMUNIS BONONIÆ IN CAMERA DOMINI LUCHETI DE GATTELUXIIS POTESTATIS BONONIÆ, DIE MARTIS XXVI. APRILIS SUPER EO VIDELICET: CUM IN QUADAM REFORMATIONE SEU ORDINATIONE POPULI, NATA EX PRIVILEGIO (*) DOMINI IMPERATORIS THEODOXII, OCCASIONE TERRITORII ET TERRARUM POSITARUM CITRA SCULTENNAM ET PANARIUM, CONTINEATVR, QUOD DOMINUS POTESTAS TENEATUR GENERALEM EXERCITUM FACERE CONTRA PRÆDICTA LOCA ET TERRAS RESISTENTES COMMUNIS BONONIÆ, SI EXPEDIERIT, HINC AD KALENDAS MADII: LECTA EIS DILIGENTER IPSA REFORMATIONE ET ORDINAMENTO, AN PRÆDICTUS DOMINUS POTESTAS TENEATUR PRÆDICTUM EXERCITUM FACERE PRÆCISE, CUM IBI SIT ILLUD VERBUM, SI EXPEDIERIT; ET AN EXPEDIAT, VEL FIERI DEBEANT, QVÆ IN IPSA REFORMATIONE CONTINENTUR &c.

Con-

(*) Haec diligenter animadvertenda ſunt.

Conſenſere Sapientes, Decretum illud obnoxium eſſe interpretationi, neque opus eſſe, ut Praetor exercitum eâ de cauſsâ inſtrueret, quum tunc minime expediret. In altero Bononienſium Decreto, quod emiſſum eſt die ſecundâ Maji eodem Anno MCCLXXII. haec itidem leguntur: *In Reformatione Conſilii & Maſſae Populi, facto partito per Dominum Capitaneum, placuit toti Conſilio & Maſſae Populi, quod omnes Reformationes & ordinamenta facta occaſione terrarum & locorum & juriſdictionum poſitarum citra Panarium & Scultennam* (qui idem eſt fluvius ſub duobus nominibus) *& omnes proceſſus, condempnationes & bana, factae & data contra Commune & perſonas Mutinae & diſtrictus, caſſentur, & removeantur in totum de Libris Communis & Populi Bononiae. Et quod Lapis, qui eſt ſculpitus & poſitus in muro Palatii occaſione dictorum ordinamentorum, removeatur & tollatur, ita quod inde nulla memoria per hoc de praedictis habeatur &c.* Denique ſuccedit aliud Decretum die V. Junii Anno eodem MCCLXXII. in quo praecedentia confirmantur, & denuo abolentur proceſſus facti *occaſione territorii praedicti citra Panarium & Scultennam pro juriſdictione Communis Bononiae amplianda.* In mentem alicui cadere poſſit, quempiam ex Sapientibus ad

A clavum Reipublicae Bononienſis tunc adhibitis, deprehensâ patenti falſitate Diplomatis Theodoſiani, quo uno nitebatur tantus ille animorum motus contra Mutinenſes, auctorem fuiſſe collegis ſuis, ne iniquum adeo bellum finitimo Populo inferretur. At ego politicis tantùm de cauſſis tunc immutata fuiſſe reor Bononienſium conſilia.
B Neque enim ut Legum Scientiâ, ita & Eruditione & Critices arte tunc excellebant Felſinei Doctores: immo illos infantes in ea, uti & reliquos ferme ejus aetatis arbitrari licet. Quare nemo inter eos conſederit, cui vel minima dubitatio ſuborta fuerit de ingenuitate illius Privilegii, quum illud
C etiam, ut vidimus, in marmore inſculptum, ac omnium oculis expoſitum voluerint.

Neque peritiores doctioreſque fuere iiſdem temporibus Mutinenſes: quod altero exemplo confirmatum volo. Seculo, ut videtur, eodem agitata eſt lis inter quemdam Nobilem Mutinenſem e Petrazana gente,
D cui commendata erat Eccleſia Sancti Michaëlis de Zena, & alios. Protulit ille Diploma Caroli Craſſi Regis, poſtéa Imperatoris, cujus ſubſidio victor in cauſſa evaſit. Hoc ipſum accipe, ex Archivo Communis Mutinae eductum.

Diploma interpolatum Caroli Craſſi Germaniae & Italiae Regis pro Eccleſia Sancti Michaëlis de Zena. Anno Chr. 880.

IN nomine ſancte & individue Trinitatis. Karolus divina favente clementia Rex. Si fidelium noſtrorum petitionibus pio affectu conſulimus, morem predeceſſorum noſtrorum ſequimur & eos alacriores in noſtrum reddimus ſer-
E *vitium. Igitur omnium fidelium noſtrorum ſancte Dei Eccleſie tam preſentium ſcilicet & futurorum comperiat ſolertia, quod Allinus vir venerabilis Prior Eccleſie Sancti Michaëlis de Zena in Comitatu noſtro Mutinenſi una con Fra-*

tribus

tribus ſui Ordinis numero trigintaſeptem, obtulit obtutibus noſtris duo Precepta, in uno quorum continebatur inter cetera, qualiter Dive memorie Karolomannus Rex germanus noſter conceſſerat & perdonaverat eidem Eccleſie Sancti Michaëlis Curtem ipſam de Zena jacentem infra limites ſuos cum omnibus rebus, & familiis, albergis, albergariis, toloneis, molendinis, aquis, & rivis ad eam pertinentibus vel aſpicientibus. In alio quoque Precepto legebatur inter reliqua, quatenus idem Frater noſter corroboraverat & confirmaverat Capellas in ipſa Curte de Zena in honorem Sancte Marie, & Sancti Jacobi dedicatas, cum adjacentiis & pertinentiis ſuis ſecundum firmitates, quas quondam Intendericus.......... Vaſſallus ſuus auctoritate ſua pernominaverat, ſuper quibus rebus ſuperius ſcriptis petierunt noſtram Excellentiam idem Allinus, & Fratres, ut morem predeceſſorum noſtrorum ſequentes, predictam Curtem & Capellas noſtro de novo corroboraremus edicto. Cujus petitionibus aures noſtre clementie accommodantes, juſſimus eidem Priori & Fratribus fidelibus noſtris hoc noſtrum conſcribi Preceptum, per quod corroboramus, & in perpetuum concedimus predicte Eccleſie Sancti Michaëlis Curtem, que dicitur Zena, cum dictis Capellis limitatam & terminatam per Canale ſuorum molendinorum de Zena, quod fluit ſancte Abbatie Nonantulane, cujus eſt aqua dicti Canalis, & ab eo Canale eundo per viam Cantoni, que mediat Curtem Wilzacheram, Curtem Brochi a preſenti Curte de Zena uſque in Scultennam, & per littus Scultenne prope campos Cruciferorum Templi Sancti Johannis, & ab ipſa via Cantoni, que incipit in Scultenna, & tendit ad Canale predictum de Zena uſque ad Stratam Claudiam, deſcendendo per predictam Stratam verſus Scultennam ad

A *Domos Capitaneorum Pontis, & Cruciferorum dicti Templi Sancti Johannis viâ mediante, cum omnibus rebus, familiis, domibus, albergis, & albergariis, toloneis, & molendinis, aquis, aquarum uſibus, ſilvis, terris cultis, pratis & nemoribus, & omnibus adjacentiis & pertinentiis ſuis in predicta Curte de Zena jacentibus. Quam Curtem libere teneat, ut tenet, poſſideat,*
B *ut poſſidet, & faciat quidquid tam ipſe Prior, quam quicumque alius nomine predicte Eccleſie Sancti Michaëlis decreverit ex noſtra pleniſſima largitate: non per hoc tamen prejudicium inferentes ſancte Eccleſie Mutinenſi, decimis, & honorantiis colligendis in ipſa Curte & rebus dicti Prioratus. Precipientes ergo*
C *precipimus, & interdicentes interdicimus, ut nullus Dux, Comes, Baro, vel ulla omnino tam magna, quam parva perſona, contra hoc noſtre confirmationis & conceſſionis preceptum ire, minuere, vel quoquo modo violare preſumat; ſed liceat eidem Priori & Fratribus, vel qui in ipſa Eccleſia Sancti Michaëlis preerit, noſtris & futuris*
D *temporibus ſupraſcriptam Curtem ſic diſtinctam & limitatam, & res omnes in ea conſiſtentes, quiete ſemper habere & retinere, prout habet & retinet, abſque contradictione. Si quis vero, quod minime credimus, hanc noſtram confirmationem vel conceſſionem irrumpere ex parte vel in toto tentaverit, ſciat ſe compoſiturum triginta libras auri pu-*
E *riſſimi, medietatem Palatio noſtro, & medietatem ipſi Eccleſie, vel qui preerit, quibus violentia illata fuerit. Et ut hec noſtra conceſſio vel confirmatio verius certiuſque ab omnibus credatur, & diligentius obſervetur, manu propria ſubter firmavimus, & anulo noſtro ſigillari juſſimus. Datum ibi VI. Idus Januarii Anno Incarnationis Domini DCCCLXXX. Indictione XIII. Anno*

vero

vero Regni Sereniſſimi Regis Karoli in Francia Quarto, in Italia Primo, in Dei nomine feliciter. Amen. Inquirinus Notarius ad vicem Liutardi Archicancellarii piiſſimi regis recognovit & ſignavit.

Signum *Domni*

Karoli *Sereniſſimi Regis.*

Nemo, ut puto, tunc in dubium revocavit originem Diplomatis hujus, & praecipue quod haec deſumta ſint ex autographo aliquo, aut ſaltem ex ſincero quopiam exemplo ejuſdem Regis, additis tantummodo finibus pro voluntate Interpolatoris. At haec ipſa Interpolatio nunc facile innoteſcat animadvertenti, mentionem in Diplomate factam *Cruciferorum Templi Sancti Johannis*, quorum nomen atque inſtitutum tantummodo poſt Annum Ch. 1100. initium habuit, neque componi unquam poteſt cum Anno 880. Nullus dubito, quin complures ejuſmodi fraudes veterum nonnullorum malitia pepererit, aliorum vero ignorantia nullo negotio veluti monumenta fidei certae exceperit.

Interea animadverterit Lector, quid momenti una falſa ac putidiſſima membrana olim habuerit. Aevo noſtro, quo ejuſmodi ludibria deficere, & Falſarii, ſi quando emergunt, privatorum tantummodo lites conturbant, aut aliquam Nobilium Familiam dum ornandam ſuſcipiunt, graviſſime deturpant: nos ridemus ineptas & ſpurias veterum Chartas, ac ſuppoſiticia Regum Diplomata. Sed aliis oculis haec ipſa Majores noſtri intuebantur, ſine haeſitatione falſa pro [A] veris amplexi; atque inde conſequi conſuevere ingentia commoda ſive incommoda, prout ad ejuſmodi Chartas accedebat potentia utentium, ac impotentia adverſariorum. Certe non incaſſum commenta illa fabricabantur, aut ab aliis fabricata excipiebantur. Quo tempore primùm audita fuerit opinio, Conſtantinum Ma- [B] gnum immensâ donatione effudiſſe Regna in ſinum Eccleſiae Romanae, incertum eſt. Mihi a vero minime alienum videtur, alicui Oratori excidiſſe, fortaſſe Seculo VIII. dum Romani Pontificis praerogativas, utique certas & plurimas, exaggeraret, ideo Conſtantinum receſſiſſe in Orientem, ut libera Roma ſummo [C] Chriſti Vicario maneret: quod Saeculo praeſertim XI. tempore Sancti Leonis IX. Papae ferebatur. Arripuit indocta gens, immo & docta, magnificum effatum: cujus etiam rei veſtigium ſublucet in Epiſtola 49. Hadriani I. Papae ad Carolum Magnum. Ibi enim dicitur in Codice Carolino, *per Conſtantini largitatem* [D] *ſancta Dei Catholica & Apoſtolica Romana Eccleſia elevata & exaltata, cui & Poteſtatem in his Heſperiae partibus largiri dignatus eſt*. Quae verba indicare videntur, jam tum adhibitam fuiſſe mentionem ampliſſimae Conſtantinianae donationis, ut Francorum Reges Pippinus & Carolus liberaliores ſeſe exhiberent erga Ro- [E] manam Eccleſiam. Succeſſit poſtea Seculo fortaſſe Decimo, qui, ut gratiam iniret Romanae Curiae, tabulas Donationis ipſius nunquam antea viſas ſibi licere confingere putavit, eaſque Romanis Pontificibus obtrudere. In Diplomate Ottonis III. Auguſti, quod Cardinalis Baronius ad Annum MCXCI. publici juris fecit, auctor figmenti fuiſſe dicitur *Jo-*

hannes

hannes Diaconus cognomento Digitorum mutius, ſeu mutilus. At quum idem Baronius, Pagius, & alii Diploma illud, quamquam ex Vaticano Archivo depromtum, falſi arguerint (quam quaeſtionem attingere mihi non eſt animus) judicium hac de re ſuſpendamus oportet. Illud duntaxat exploratum eſt, donationem ac Diploma Conſtantini, quae tamen aevo noſtro undique falſitate ſcatere nemo Eruditorum non ſentit, ſanctum olim fuiſſe, atque unanimi conſenſu ac obſequio ſuſceptum, in ſcaenam ſaepe rediiſſe, ut Romanae Eccleſiae temporalia jura aut augerentur, aut ſaltem confirmarentur. Praeter cetera vide, quae pag. 637. Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. habet Farfenſe Chronicon de hujuſmodi Donationis uſu, ſive abuſu.

Liceat & mihi dicere, ſuſpicandi locum eſſe, immo & pro certo habendi, non aliam fuiſſe originem Donationi Ludovici Pii, quae non ſecus ac Conſtantiniana plurimum ſonat in Eccleſiaſtica Hiſtoria. Rationes, cur aut plane confictum, aut ſaltem interpolatum illud Diploma Eruditi Viri cenſuerint, nihil eſt, quod ego in praeſentia proſequar, quando id jam praeſtiti in Pleniori Expoſitione Jur. Caeſareor. & Eſtenſ. in Civitatem Comacli. Praeterire tamen non poſſum, eſſe minime incongruum opinari, confictum fuiſſe Diploma illud poſt dimidium Seculi Chriſti XI. Quum enim grave nimis ac pernicioſum Romanae Eccleſiae deprehenderetur, quod ſine Auguſtorum conſenſu Pontificem a multis temporibus conſecrare minime fas eſſet; & rurſus Nortmanni Apuliam, Calabriam, ac Siciliam continuatis progreſſibus, & barbarico more ſibi ſubderent: quae duo acrium diſcordiarum ſemina fuere inter Pontifices Romanos, Imperatores, & Nortmannorum gentem; non leve beneficium Eccleſiae Romanae aliquis ſe delaturum arbitratus fuit, ſi Diploma cuderet, quo Ludovicus Pius renuntiaſſe juri, ſive conſuetudini Caeſarum in conſecratione Pontificis, ſimulque *Corſicam*, *Sardiniam*, *& Siciliam ſub integritate* Romanae Eccleſiae contuliſſe videretur. Quis enim unquam ſibi perſuadeat, Ludovicum Principem religione ac pietate celebrem largitum fuiſſe alteri *Siciliam*, in quam nullum ei jus erat, & quae tunc Imperatori Graeco, & quidem amico, parebat? Et praecipue quum in ſubſequentibus Diplomatis Ottonis I. & Henrici I. qualia ab Eminentiſſimo Baronio proferuntur tantummodo conceditur *patrimonium Siciliae*, *ſi Deus noſtris illud tradiderit manibus*. Tunc enim jugo ſervitutis Saraceni Inſulam illam premebant. Paria dicenda occurrunt de veterum Auguſtorum jure, ſive more in confirmatione novi Pontificis: nam is poſt tempora, quibus Diploma illud datum dicitur, atque ultra duo Secula perduravit, nemine contra clamante, ſublatam ejuſmodi conſuetudinem fuiſſe a Ludovico Pio. Plura non adfero; atque haec ipſa adferens longe profectò abſum a ſuſpicandis malis artibus in Romanae Eccleſiae Proceribus, quaſi iis conſentientibus aut imperantibus concinnata fuerint ejuſmodi commenta. Gregorii VII. aliorumque illius aevi Pontificum probitas & ſpectatiſſima virtus aditum praecludunt cuicumque laevae opinioni. Illud ergo accidiſſe aequius credendum eſt, quod contingere adhuc cernimus Nobilibus viris aut Principibus, quos inveniendi Majores ſuos in remotioribus Seculis urit

cupido. Accedunt impoſtores, & ſpecioſa figmenta illorum votis conſona deferunt. Haec utique accipiuntur, & ad inſtar gemmarum ſervantur; ſed bonâ fide, ac ſine dolo malo accipiuntur, quae alii malâ tantùm fide obtulerunt. Idem Romae acciderit. Neque aliter ſentiendum puto de Bononienſibus, aliiſque hactenus commemoratis, quibus olim fucus factum fuerit, quod eorum temporum ignorantia ab hiſce fraudibus ſatis ſibi cavere non poſſet.

Atqui olim non defuere Falſarii tam acuti ingenii, tantaeque induſtriae, ut in confingendis praecedentium Seculorum monumentis neque contra Chronologiam, neque contra Hiſtoricam eruditionem, aut Notariorum formulas quidquam peccarent; & probe imitari noſſent veterum characteres & notas, aut eorum tantummodo apographa confingere. Si quando eorum foetus occurrunt (neque enim quiſquam neget, quin talia efformari potuerint, & ex iis aliqua ſupereſſe poſſint) fruſtra interdum Artis Criticae ſubſidia adhibentur ad falſas ejuſmodi merces a veris ſecernendas. Ad haec alia prodeunt quandoque Diplomata ac Inſtrumenta, quae undique legitimos natales praeferunt, & nihilo ſecius quum naevis quibuſdam interſpergantur, dubium animum in judicando de eorum ingenuitate relinquunt. Equidem non uno in loco offendi antiqua Diplomata, autographi ſpeciem exhibentia, iiſdem quippe characteribus conſcripta, quae in certiſſimis membranis ſe nobis offerunt; ubi etiam intuebar notas Cancellarii conſuetas, & excurſiones calami (neque enim Cifras, aut notas arcanas appellare audeo) ſub Sigillo cereo apponi ſolitas, & locum Sigilli deperditi, hoc A eſt ſciſſuram pergamenae in formam crucis. Verùm ab his ipſis Diplomatis animadvertebam aut abeſſe Monogramma Imperatoris ſive Regis; aut ſciſſura ipſa membranae ita conjuncta & compoſita cernebatur, atque adeo expolita, nihilque unctuosae retinens (cujus veſtigia fere ſemper cera appoſita & compreſſa infer- B re conſuevit) ut Sigillum nunquam collocatum illic non injuriâ ſuſpicarer. Haec ergo, aliaque minutiora, quae ſine Chartarum ipſarum inſpectione congrue explicari nequeunt, me eò interdum rapiebant, ut quando etiam abſtinerem ab iis inter apocrypha amandandis, ſaltem de earum fide plurimùm dubitarem. Nam C quod eſt ad notas Chronologicas rite aut perperam compoſitas, & ad Hiſtoriam perſonis recte aut ſecus accommodatam, atque ad formulas pro temporum more aut contra uſurpatas: in aliquibus Chartis meridiano Sole clarius deprehenduntur errores ac vitia, quae nunquam componere cum veritate poſſis, ac proinde falſitatis notam continuo iis inurere i- D niquum minime eſt. Ejus generis habeto famoſum Lindavienſis Parthenonis Diploma, quanquam Sigillo ſincero, aliiſque legitimis notis munitum videri cuiquam poſſit: cui theta nigrum praefixit eruditâ cenſurâ vir magni inter Germanos nominis Hermannus Conringius, ſecum in eâ- E dem ſententiâ concordem habens celeberrimum Mabillonium. Et quanquam adductâ ad ſupremum tribunal controverſiâ, patroni non defuerint pro ipſo Diplomate propugnantes, contra tamen ſtabit Eruditorum judicium. Atque in eam rem legendae proſtant Anonymi cujuſdam *Vindiciae Hiſtoricae pro Conringii cenſura*, editae Anno MDCC. Lindaugiae. Eodem

dem jure agebam ego adversùs Diploma Lotharii I. Auguſti, adſervatum inter alia bonae notae in Aſceterii cujuſdam Tabulario. Membranae antiquitas, characterum forma, aliaque aderant, quae ſinceritatem & vetuſtatem Privilegii ſuaderent. Sed Monogramma deſiderabatur, & praeter alia ſuppoſitionis indicia, Notae iſtae Diploma claudebant: *Data VII. Kalendas Julias, Anno Chriſto propitio Domni Hlotharii Domni Hlotharii* (ita) *glorioſiſſimi Auguſti in Francia II. in* A *Italia XIIII. Indictione XII. Actum Papia Palatio Regio*. Periculum fac, an concordiam inire poſſis inter haſce Notas & Epochas Regni & Imperii, quae in aliis ſinceris Lotharii Diplomatis occurrunt. Fruſtra, ut puto, facies. Quare uti ficticium Diploma illud in ſuis tenebris dimiſi. Ceterum fieri poteſt, ut unica interdum B formula dicendi, aut unum vocabulum ſatis ſit ad dignoſcendam alicujus Chartae falſitatem. Lectori propoſitum heic volo exemplum unum.

Ludovici Pii Auguſti Diploma, confirmantis Frodoino Abbati Monaſterii Novalicienſis Teſtamentum Abbonis Fundatoris, aliaque jura ejuſdem Monaſterii. Anno Ch. 814.

IN *nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti Dei aeterni*. Ludovicus *divina ordinante Providentia* Imperator Auguſtus. *Imperialem celſitudinem decet Praeceſſorum noſtrorum pie facta non ſolum inviolabiliter conſervare, ſed etiam cenſurae ſuae auctoritate confirmare. Idcirco notum eſſe volumus omnibus fidelibus Sanctae Dei Eccleſiae, & noſtris, praeſentibus & futuris, quia vir venerabilis* Frodoinus Abbas in Monaſterio, *quod dicitur* Novalicius, *quod eſt conſtructum in honore Sancti Petri Principis Apoſtolorum, in Valle ſcilicet, cujus vocabulum eſt Seuſina, detulit obtulit obtutibus noſtris Teſtamentum a quondam viro religioſo, Dominoque devoto* Abbone *factum de praefato Monaſterio, & a* Domino Genitore noſtro Carolo *glorioſiſſimo* Imperatore *renovatum atque confirmatum, in quo continebatur, qualiter praefatus* Abbo Patricius *ipſum locum ſupranominatum cum omnibus rebus ſuis, ob amorem videlicet patriae Coeleſtis & beatae vitae, Petro beatiſſimo Apoſtolorum obtulit Principi, nec non cunctis deſtructoribus, diſ-* C *ſipatoribus temerariis, divina quippe cenſura, & aeternum ſuplicium, atque divinum anathema, qui unquam in tempore auſi fuerint, ſeducti atque cupiditate, tantae devotionis contraire conſcriptum atque firmitatem, unde ipſa caſa Dei, & Monachi ibidem ſic religione ſanctae devotionis Chriſto Domino famulantes, ſeu Pauperes Chriſti & Pe-* D *regrini euntes & redeuntes montibus, ſupplementum habere debent propter ſuorum mercedem; qui ipſam donationem facere & confirmare ſolicite ſtatuerunt. Petiitque praefatus Abbas Celſitudini noſtrae, ut ipſum Teſtamentum a Domino noſtro Genitore confirmatum & roboratum, etiam noſtris roboremus auctoritatibus. Nos verò divinam conſiderantes* E *miſericordiam & aeternam remunerationem pro benefactis, petitioni ejus libenter praebuimus aſſenſum, & hanc noſtrae auctoritatis confirmationem fieri decrevimus. Per quam praecipiendo jubemus, ut quidquid ſupradictus religioſus Abbo Deo vero, beatiſſimoque contulit Petro, & Dominus Genitor noſter auctoritates ob coeleſtem aulam confirmavit; dein-*

deinceps abſque ullius injuſta invaſione, interpellatione, atque inquietudine jam ſatus Frodoinus Abbas & ejus Succeſſores teneant atque poſſideant in aeternum libere, omnia ſcilicet Regalia ex iis omnibus, quae ad preſens poſſident, & quae in antea adquirere poterint, Forum, Omicidium, Aſſaſſinium *in noſtro Imperio perpetratum media Civitate, publicam Stratam a praedicta Civitate uſque ad Fontanam Vercineſcam, & cetera alia, quae ad nos, ſive ad noſtros ſubditos ſpectabant. Volumus etiam, atque ſpecialiter per hos apices noſtros jubemus, ut ubicumque res de ſupra nominatae Monaſterio conjacent, per fideles noſtros ſtudioſe defendantur & tueantur, ſicut noſtra ſpecialis cauſa, quia ut multis notum eſt, a bonae memoriae* Pipino Avo noſtro, *ſimulque glorioſo Rege excellentiſſimo Genitore noſtro Carolo per donationem ſcripturae verè traditae fuerunt. Et ut haec auctoritas firmior habeatur, & diuturnis temporibus conſervetur, manu propria decrevimus roborari, ac de ſigillo noſtro juſſimus ſigillari.*

Anno Primo, Chriſto propicio Imperii noſtri, Indictione Septima.

Actum in Aquiſgranae Palatio Regio in Dei nomine feliciter. Amen.

Vidiſti conceſſum a Ludovico Pio Abbati Novalicienſi *Forum, Omicidium, Aſſaſſinium, in noſtro Imperio perpetratum media Civitate.* Ajo, ſi revera in Archetypo legeretur *Aſſaſſinium*, nihil amplius exigeretur ad omnem adimendam fidem eidem Cartae. Nam *Aſſaſſini* & *Aſſaſſinium* voces ſunt, quae tantummodo poſt Hieroſolymam a Chriſtianis Anno Chr. 1099. receptam audiri coeptae ſunt in Oriente, atque ad nos permearunt. Sed fortaſſis in Apographum male conſutum rejiciendum eſt eju modi vocabulum, uti & alia, quae ſubſequuntur A nunquam nobis concoquenda, ſcilicet *in noſtro Imperio perpetratum media Civitate*, ut alia omittam, quum certe in reliquis colorem legitimi foetus Diploma ipſum praeferat. Vide alterum Diploma Caroli M. eidem Frodoino Abbati Novalicienſi conceſſum Tom. IV. Italiae Sacrae Ughellii in Catalogo Epiſcop. Taurinen. B Spurium foetum ſine dubitatione agnoſces. Non ſemel vero animadverti ſpecimina mera antiquorum Diplomatum, deſtituta Anno, aliiſque authenticis Notis, & nihilominus eodem charactere, quo germana Diplomata, tam in literis initialibus oblongis, quàm in ſubſequentibus quadratis, conſcripta. Quid rei C hoc eſt? Ab Imperiali Cancellariâ & haec quamquam informia, prodiiſſe dicamus; ſed profectò arceri ſuſpicio nequit, fuiſſe olim, qui probe noſſent imitari ſcripturam ab Imperialibus Cancellariis uſurpatam. Quae pauca tamen dicta in eum tantummodo finem velim, ut circumſpectos cautoſque in hac Arte minus peritos D faciam, non ut ſuſpiciones creem contra Diplomata incorruptae fidei, quae innumera adhuc exſtant, & plurima ego quoque ſub oculis habui, atque in hoc Opere evulgavi. Si enim exorbitans eſt Illuſtriſſimi Fontaninii opinio, qui omnem ſpuriarum Chartarum atque Diplomatum ſegetem ex Archivis Europaeis eliminare voluit: E abſurdior ſine comparatione dicenda foret, ac minime ferenda eorum opinio, qui cunctas veterum Chartas aut ad commenta amandaret, aut ſuſpicione falſi aſpergeret. Heic autem locus etiam eſſe poteſt, immo debet, ſapientiſſimo Apoſtoli conſilio ſcribentis I. Theſſalonicenſ. Cap. V. verſ. 21. *Omnia probate: quod bonum eſt, tenete.* Ideſt omnia accurate prius expen-

pendite & conſiderate: tum quod bonum ac verum eſt, amplectamini; quod pravum ac falſum, rejicite. Quandoque enim ſi non adjungenda, neque neganda eſt Chartis fides. Judicium ſuſpendere tunc juvat. Exempli cauſsâ, ſi qua memorentur aut occurrant Diplomata (rariſſime autem occurrent) ſcripta *literis aureis*, tunc continenda ſententia eſt. Non quod ego negare auſim, quin germana quoque exſtitiſſe potuerint, & ſupereſſe adhuc poſſint Diplomata aureis characteribus exarata. Ariperti Langobardorum Regis donationem Eccleſiae Romanae factam Paullus Warnefridi *aureis exaratam literis* prodit. Attamen ſi, quae ejuſmodi tabulae ab antiquis commemorantur, aut adhuc exſtare dicuntur, nobis inſpicere, diligenterque ſcrutari liceret, aliqua fortaſſe in inſuetis hiſce membranis deprehendi poſſent, quae earum pretium aut minuerent, aut omnino dejicerent. Ex his unum tantummodo objectum eſt mihi inter tot alia, quae vidi, pro inſigni Monaſterio editum, ipſumque commenticium deprehendi. Ita nemo Eruditorum neget, quin inter tabulas infectae originis amandandum ſit Privilegium a Leone III. Papa & Carolo Magno Auguſto, conceſſum *per paginam aeream exauratam* Monaſterio Trium Fontium ad Aquas Salvias, quod Ughellius veluti gemmam evulgavit Tomo I. Italiae Sacrae in Epiſcop. Oſtienſibus. Neque hactenus ego adductus ſum ad adjungendam fidem Puricellio, viro alioquin de literis bene merito, & magnae apud me exiſtimationis, quum in Monument. Baſilicae Ambroſian. pag. 282. commemorans Diploma Hugonis & Lotharii Italiae Regum, ait, illius *archetypum aureis literis conſcriptum* fuiſſe *in corio piſcis*. Et quod mirandum mihi viſum fuit, infra addit: *Archetypum illud contulimus cum aliis Imperatorum Regumque Diplomatibus apud nos authenticis, & hactenus in medium productis, eaque pariter viſa nobis fuerunt in corio piſcis, & aureis literis conſcripta; perinde ac ſi hac ipſâ praerogativâ conſcribi ea olim honoris gratiâ ſolerent.* Acceſſi & ego ad inviſendum Archivum profectò inſigne Monaſterii Ambroſiani; at nihil ſupellectilis tam rarae oculis meis ſeſe obtulit, quale certe fuiſſet multiplex *corium piſcis*, & quidem *aureis literis* ſcriptum, atque in illo uno Tabulario adſervatum. Conſiderandum etiam erit cultoribus Hiſtoriae naturalis, an piſcibus ſit corium, atque ejus naturae, ut in membranae figuram, conſiſtentiam, & uſum redigi poſſit.

Praecipue verò eſt nobis ſuſpenſo pede procedendum, ubi magnifica quaedam remotioris antiquitatis primordia ac Privilegia, & Donationes Caſtellorum & Urbium, in Chartis alicujus Eccleſiae, Coenobii, aut Familiae comperimus. Nam ſunt, quibus humile primo initium contigit; progreſſis autem ſenſim, & longo temporis tractu ad ſublimem fortunam elatis, in mentem cecidit cupiditas nobilioris originis. Neque interdum deſunt, qui ſuis votis, quando per vera nequeunt, per ficta ſuccurrant. In Spicilegii Opere ſumme commendando pag. 319. Tom. 3. noviſſimae editionis protulit Dacherius Privilegium a Pippino Francorum Rege conceſſum Monaſterio Figiacenſi, quod *in pago Caturcino* antea conſtructum dicitur, ubi *Caſtrum Strimolum* eidem Coenobio *ad munimentum & tuitionem* ab anteceſſoribus Regibus donatum confirmat, multaſque Villas & Eccle-

cleſias & Caſtella ipſe addit, *immunitatis praerogativam per duo milliaria circa ipſam Eccleſiam extendens*. Datum dicitur Diploma *VI. Idus Novembris*, *Anno ab Incarnatione Domini DCCLV. Indictione Nona*. Sed quum Annus Regni Pippini heic deſideretur, & Epocha Chriſtiana uſurpetur, quam longe ſerius Francorum Reges in ſua Praecepta invexere, hoc unum, ut alia praeteream, ſatis eſt ad inurendam Diplomati illi falſitatis aut interpolationis notam. Privilegium quoque Corbejenſi Coenobio a Benedicto III. Papa Anno Chriſti DCCCLV. ut creditur, conceſſum, atque editum ab eodem Dacherio Tom. 3. pag. 343. noviſs. edition. ſuſpicionem falſi mihi ingeſſiſſet, niſi Mabillonius V. Cl. authentico exemplari in Charta Aegyptiaca reperto, Dacherianae editionis errores quoſdam abſterſiſſet. Nimirum verboſior quippe mihi ultra morem ibi videbatur Romanus Pontifex. Quod ſi Lotharius Anno eodem DCCCLV. *quarto*, aut *ſexto Kalendas Octobris* finem vivendi fecit, & aliquot etiam ante mortem diebus Imperio ſeſe abdicarat, quei (dicebam ego) ad *Nonas Octubrias* nondum in Italia innotuerat ejus obitus, aut ſaltem abdicatio? Ad haec Anni Pontificatus Benedicti Papae ibi non leguntur, quos tamen apponere in more fuit. Mitto alia Dacherianae editionis ſphalmata, ut hoc unum adjiciam. Scilicet decerni illic Abbatem *ab omni Epiſcopali liberum dominatione, Chriſtum tantummodo Judicem* habiturum, *cui redditurus eſt de creditis ſibi ovibus rationem*. Acephalus ergo fuerit Corbejenſis Abbas, quum ne ipſi quidem Romanae Eccleſiae ſubjectum Monaſterium illud dicatur. Sed quoniam aliter viſum eſt Mabillonio, cui ſupra ceteros in hiſce deferendum puto, mihi etiam ſilentium imperavi, atque ulteriori examini parco. Congeſſit etiam ſupra memoratus Vindex Cenſurae Conringianae diverſa Diplomata ſuppoſiticia aevo Carolino tributa; alia quoque ejuſdem furfuris indicavit nuper celebratus Mabillonius in Annalibus Benedictinis, eâ ſinceritate ac amore veritatis, quam in quovis honeſto Scriptore nemo noſtrûm eſt, qui non expoſcat & laudet. Sed & heic uno exemplo utamur. Inter eximia Italiae Monaſteria numerandum certe Patavinum Sanctae Juſtinae, fateatur unuſquiſque, idque multis nominibus. Ejus inſtitutor, ſive amplificator, dicitur *Opilio*, quem *nobilem Civem Patavinum*, *itidemque Patricium Romanum* Scardeonius appellat Lib. 3. Claſs. 13. Antiquitat. Patavin. Ughellius autem in Ital. Sacr. Tomo quincto, Opilionis, *Viri Conſularis*, ut is ait, aetatem ad Seculum Chriſti Quinctum refert, & quaſi eum noſſet de viſu, *Aëtii viri clariſſimi filium* nuncupat, cujus virtute Alaricus atque Attila barbari Reges repreſſi fuere. Cavaccio in Hiſtor. Coenobii Sanctae Juſtinae eadem opinio antea placuit. Contra Urſatus in Hiſtor. Patavin. Lib. 2. eum vixiſſe tradit Anno Chriſti DXXIV. improbatque lapidem illius memoriae poſitum a Benedictinis, in quo ſub Hadriano Auguſto circiter Annum Chriſti CXXV. Opilionis hujus Vita collocata fuit. En ut facile gratiſſima ſomnia ſibi cudunt homines, qui non quod verum, ſed quod ſibi dulce eſt, imaginatione tantum concipiunt. Mabillonius ſupra memoratus in Annalib. Benedictin. ad Annum DCCCLXX. in originem inſignis illius Monaſterii inquirens, Opilionis & ipſe meminit. Tum addit, in Archivo

ejus

ejus Coenobii haberi inſtrumentum ejuſdem viri, conditum *Imperante piiſſimo Auguſto Conſtantino, a Deo coronato pacifico magno Imperatore, Anno Quintodecimo, ſub die Menſis Junii, Indictione Prima*. Subdit ille, conſtare, *non hoc de Conſtantino Magno, ut quidam volunt*, ſed de alio Conſtantino intelligendum; *idque facile definiri poſſet, ſi integrum Inſtrumentum haberemus*. At quando ipſum Anno MDCCXXX. editum fuit Venetiis curâ doctiſſimi viri D. Angeli Calogierà Monachi Camaldulenſis, Tom. 3. Opuſcul. in Diſſertatione poſtuma Cl. V. Benedicti Bacchinii, illud idem huc inferendum cenſui, in ſpem ductus, ex illius aſpectu Eruditis commodiorem viam ad judicium de eo ferendum ſterni poſſe. Heic autem agitur de pergamenâ perantiquis ſane characteribus, ut videtur, ante multa Secula ſignatâ, nihil tamen autographi praeferente. Eo autem libentius in hanc rem inquirendum puto, quod Juſtus Fontaninius in Praefatione ad Commentar. de Sancta Columba, Anno MDCCXXVI. grandi, ut omnia ſua conſuevit, animo ſententiam heic protulit, & quid nobis ſentiendum ſit, auctoritate ſuâ uſus, imperavit. Itaque eam Chartam accipe.

Opilio Patricius Romanorum Monaſterio Patavino Sanctae Juſtinae magnificam donationem facit, Anno 793.

IN nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti. Imperante piiſſimo Auguſto Conſtantino, a Deo coronato, pacifico magno Imperatore Anno Quintodecimo, ſub die Menſis Junii, Indictione Prima. Domino ſancto & merito, ac ter beatiſſimo, ſeu & venerabili Monaſterio Sanctae Juſtinae Virginis & Martiris, ubi Corpus Sanctae Juſtinae, & Sanctorum Proſdocimi, & multa Corpora aliorum Sanctorum requieſcunt, conſtructo foris Urbe Patavienſi, ubi multas res a bonis hominibus delegata ſunt. Ego quidem in Dei Omnipotentis nomine Opilio Patricius Romanorum *dono in predicto Monaſterio pro oblatione & illuminatione, ſeu pro eterna remuneratione anime mee, & de quondam parentorum meorum preſens preſentis ſalute: magni donacionum ſanctarum Scripturarum nos racio promovet, ea ſemper conſiderare, atque diſponere, que pro animabus ac meritis regni celeſtis retribucione merear promereri. Credimus nos ſine dubio in Evangelica lecsio promoveri ſubſequentibus lecionibus, & hoc ſeculo centuplum, & in futuro vite eterne eſſe participes. Qua de re ego ſupraſcripto Opilio, bono animo ac ſpontanea voluntate, nullus me penitus cogente neque compellente aut ſuadente vel vim inferente, ſed meis propriis deliboracioni arbitrium, ideo dans dono, cedo, trado, & transfero atque tranſacio, & da meo jure, meoque dominio, meiſque heredibus & ſucceſſoribus alieno & tranſcribo atque ſubduco in jure & dominio ſupraſcripto Monaſterio perpetuum permanendas, eo quod habere & detinere viſo ſum in Comitato Bolonienſe, qualiter mihi advenit per coqumque modum, vel ubi, aut undique mihi adveniſſet. Hoc ſunt fundoras, que vocatur Kaſinius cum caſis maſſariciis, vel omnibus rebus ad ſe pertinentibus: ideſt Caſale, que per vocabula ſunt Sitiliano, Monteclo, Vindemiolum, Marcio, & Arucias, cum Caſale Paulinis, Ro-*

tariorum, Saturiorum, Vico Fraxineto, A *Quingentula, Columbiano, Granariolo, & Villa Magna, cum caſis & maſſariciis, & cum omnibus ſuorum pertinenciis ad eiſdem locis pertinentibus in integrum. Et Capella una cum area ſua, & cum omnibus ſuorum pertinenciis infra Civitate Bolonienſis, que conſtructa eſt in honorem Sancte Juſtine* B *Virginis & Martiris. Alia fundora Sociorum, Piſcianus, Marianus, Gabianus, Julianus, & fundum Micauri, quod eſt ſupra Naves Caſales, cui vocabulum eſt Mimianus, hoc eſt Liliolis, quod eſt inter Miſiano & Columbiano, cum omnibus pertinenciis ſuis. Item fundo in alio loco Satioſum alio fundo Micauri, quod eſt ſub ripa de Barbiano & Gabiano inter Clodia & Strata.* C *Alia vero fundora, que eſt in Vico Romanulo, & fundum Ortis, cum omnibus ſuorum pertinentiis in integrum, cum Caſis, Curtis, ortis, areis. De foris vero tam terris aratoriis ſeu vigris, vineis, cum areis ſuarum, tam terris arabilis, & gerbis, campis, pratis, paſcuis, ſilvis, ac ſtallareis, rivis, rupinis, ac paludibus, coltis &* D *incoltis, diviſis & indiviſis, una cum finibus & omnibus acceſſionibus & uſibus aquarum, aquarumque ductibus, & cum omni jure, adjacentiis & pertinenciis earum rerum, per locas & vocabulas ad eaſdem fundoras & Capella & Caſas, & omnibus rebus, qualiter ſuperius legitur, in integrum ab* E *hac die in eodem venerabili Monaſterio beatiſſime Sancte Juſtine, & Sancti Proſdocimi, & aliorum multorum Corpora Sanctorum in perpetuum permanendas, pro eo, ſicut dixi, pro remedio anime mee, & de quondam parentorum meorum; & ab odierno die nunquam liceat mihi ſupraſcripto donatore, neque meis heredibus vel ſucceſſoribus ullo unquam in tempore nullamque moleſtiam generare a pars predicto Monaſterio de is omnibus, que ſuperius legitur ex parte, vel ex totum nunquam contendo aut invado vel inoccupo, neque agentibus quid deſidero, audeo, nec per me, neque per meis heredibus vel ſucceſſoribus, neque per mea ſubmiſſa vel ſubmittanda perſona majoris vel minoris, propinquis vel extraneis, & nec ad eundem judicium, & nec ad ſupplicandum Principibus neque per Eccleſia interpellacione, aut per Regalem vel Imperiali Mageſtate vel poteſtate, neque per ullo modo, nullaque racione contrare, quod abſit, & auferre voluntatem, quia Legibus cautum eſt, ut quod ſemel in ſancto ac venerabili Monaſterio donatum vel conceſſum fuit, nullo modo revocetur. Unde pro majori firmitate, & ſi quo tempore quepiam perſona hominum ſurrexerit, que ad pars ſupradicto Monaſterio calumpniam generare voluerit, ego ſupraſcripto Op·lio donatore cum meis heredibus a pars predicto Monaſterio ipſas res ab omni perſona hominum ſtare, & contra omnes auctoriare promitto. Quod ſi, quod abſit & avertat divina potencia, & omnia, qualiter ſuperius legitur, non obſervavero vel adimplevero, & contra hec ire vel agere aut contendere voluero, atteſtacione confirmo, quia daturo me eſſe promitto ego ſupraſcripto Donatore una cum meos heredes vel ſucceſſores a parte predicto Monaſterio ante omnis litis inicium pena auri optimi Libras trex: & poſt pena ſolucionem ad hanc paginam donacionis in ſua firmitate permaneat.*

Quam vero paginam in Dei nomine Anaſtaſius Tabellius de Civitate Roma ſcribenda rogavi, & ſubter manu mea propria firmavi, teſtibuſque a me rogatis obtuli ſubſcribenda, eorumque preſencia tradidi ſub die Menſis Junii, Indictione Prima.

Ego

Ego Opilio glorioſus Imperialis Patricius Romanorum *in ac donacionis Cartula a me facta manu mea ſubſcripſi.*

Ego Jordanus in ac Cartula rogatus teſtis manu mea ſubſcripſi.

Ego Armeniacus rogatus teſtis manu mea ſubſcripſi.

Ego Tribunus Blandinonus rogatus teſtis manu mea ſubſcripſi.

Ego Leopardus rogatus teſtis manu mea ſubſcripſi.

Ego Baſilius rogatus teſtis manu mea ſubſcripſi.

Ego Barbato domeſtico numevi Armeniaci rogatus teſtis manu mea ſubſcripſi.

Sed quis iſte *Opilio glorioſus Imperialis Patricius Romanorum?* Si Clariſſimum Fontaninium percontamur, is reſpondeat: *Mi troverei molto diſpoſto a darlo per un' Eſarco di Ravenna*, quòd is titulus proprius & conſuetus foret Seculo Chriſti Octavo Ravennatibus Exarchis. Tum poſt pauca, nullis aliis tabulis fretus, in hanc ſententiam intrepide deſcendit: *Fu* CERTAMENTE *Eſarco di Ravenna ſotto Coſtantino Copronimo, e dovrà collocarſi tra Paolo ed Eutichio, il quale fu l' ultimo Eſarco di quella Città.* Ut hanc opinionem nobis perſuadeat, ſubdit: *Biſogna, che Opilione foſſe per qualche tempo ſurrogato a Paolo.* Quum vero ſucceſſiſſet Eutychius, *biſogna pure, che il medeſimo Opilione, benchè fuori di carica, non deponeſſe il primo ſuo titolo di Patricius Romanorum.* Verùm haec ut ſummâ facilitate excogitata fuere, ita pari excidunt. Plura ego in hanc rem olim ſcripſeram; & quanquam dum haec ad proelum pararem, hanc molem Critico ariete penitus dejecerit vir doctiſſimus P. D. Gaſpar Berettus Monachus Benedictinus in Diſſertat. Chorographica, Tomo X. Rer. Italicar. editâ, attamen in ipſam rurſus invadere juvat. Prius ergo oſtendendum erat Clariſſimo Fontaninio *Opilionem Patricium Romanorum* floruiſſe Anno Chriſti DCCXXXIII. ac deinde conjecturis ſuis locus eſſe potuiſſet. Mirum ſane videatur, obtrudi heic nobis Exarchum nemini antea notum, & qui neque ſe *Exarchum* appellat: idque ex una Charta, cujus fides ſaltem dubia; eique inaedificare tot alia meditamenta, in quibus etiam veri ſimilitudinem deſideres. Nam ex Inſcriptione, quam adfert Rubeus Lib. 4. Hiſtor. Ravennat. *Eutychius Exarchus & Patricius* Italiam rexiſſe deprehenditur Anno Chriſti DCCXXXI. Ibi haec verba:

GUVERNANTE ITALIAM
DOMNO EUTYCHIO EXCELL. PATRICIO ET EXARCHO
III. KAL. FEB. IND. XIV.

Is ergo Anno DCCXXXIII. *Patricius Romanorum*, & non *Opilio*. Neque Opilioni fas fuiſſet, eum ſibi titulum tribuere depoſito Magiſtratu, quum alter eo ipſo munere fungeretur. Neque veri ſimile eſt, Opilionem, ſi in fide Graeci Imperatoris ſtetit, ac Romae tabulas haſce ſcribendas juſſit (quod indicare videtur Notarius, hoc eſt *Aneſtaſius Tabellius de Civitate Roma*) tantam bonorum copiam effudiſſe in Monaſterium conditum Patavii, hoc eſt in Civitate ſubjectâ Langobardis Regibus,

 Graeci

Graeci nominis & Imperii hoſtibus, & continua bella Exarchatui moventibus. Quod ſi Opilio, ut ſuo arbitrio ſibi fingit praelaudatus Fontaninius, Patavium ſeſe receperat, ab Imperatoribus Graecis deficiens; eâque in Urbe Charta conſcripta fuit: ritibus eorum temporum adverſatur, Chartam ſignari *Conſtantino a Deo coronato pacifico magno Imperatore*, quum *Regnante Rege Liutprando* fuiſſet ſignanda. Immo abhorret etiam a vero, unum *Conſtantinum* Copronymum in ea pergamena memorari, quum Leo Iſaurus Imperator ejus pater adhuc imperaret, & utriuſque nomina ſignarentur a Notariis. Quare videat Ancyranus Praeſul, quàm bene ei ſedeat, Opilionem ſine dubitatione (CERTAMENTE) obtrudere nobis Exarchum Ravennae, atque edicere, ut ejus nomen (non aliunde nobis notum niſi e Chartâ ſaltem dubiâ) inferamus in catalogum Exarchorum. *Queſto Eſarco Opilione ha da porſi tra Paolo ed Eutichio nella ſerie degli Eſarchi.* Ita ille. At quando ipſe nihil dubitavit, confictam affirmare Inſcriptionem marmore inſculptam, quae *Opilioni* ipſi poſita, & ſpeciem vetuſtatis gerens, adhuc viſitur in clauſtris Patavini Monaſterii: Eruditis etiam licebit in poſterum de ipſius Chartae antiquitate ac legitimitate dubitare. Certe ſupra laudatus Bacchinius, quum & ipſe periculum feciſſet, an ad Annum Chriſti DCCXXXIII. referri poſſet hujuſmodi Charta ſub Conſtantino Copronymo, tot difficultates obvias habuit, ut abjectâ illâ conjecturâ, in hanc alteram deſcenderit, videlicet Anno Chriſti DCCXCIII. ſub Conſtantino filio Leonis & Irenes eam Chartam fuiſſe exaratam. Sed pergent Eruditi

A arbitrari veluti rem a ſimilitudine alienam, eo Anno *Opilionem glorioſum Imperialem Patricium Romanorum* fuiſſe, aut appellatum fuiſſe, quum conſtet, eo titulo ac munere inſignitum fuiſſe Carolum Magnum Francorum Regem, neque appareat, tum Romae quemquam exercitui Imperatorum Graecorum hoc titulo praefuiſſe. Quod ſi dicas, *Barbatum domeſticum numeri Armeniaci*, inter teſtes B ſubſcribentem, praefuiſſe cohorti ſeu legioni militum Armenorum; reſpondebunt, muneris hujus mentionem bonum certe colorem ſerae antiquitatis praeferre; at difficile credi poſſe, tunc Auguſtorum Graecorum legiones Romae conſediſſe. Timuiſſet ſibi ab eis Pontifex, quum C iniquo animo tuliſſent Graeci, Exarchatum Ravennatem non redditum ſibi a Regibus Francis fuiſſe, ſed dono datum Pontifici Romano. Neque Romanorum Patriciatum Carolus Magnus accepiſſet, ſi Romae adhuc Graecorum exercitus dominatus fuiſſet. Neque idem Carolus tam D facile Romam, nondum Imperator, profectus fuiſſet, ſi Graecorum copiae illam muniiſſent. Eidem verò licèt duntaxat Patricio *Populus Romanus fidem & ſubjectionem jurabat*, ut habet Eginhardus in Annalibus ad Annum DCCXCVI. Praeterea videtur aliena a temporibus iis formula illa: *nec ſupplicandum Principibus,* E *neque per Eccleſia interpellacione, aut per Regalem, vel Imperiali mageſtate vel poteſtate &c.* Vide Diſſertationem VI. *de Marchionibus*, in qua Chartam Piſtorienſem produxi Anno MIV. exaratam. Ibi haec formula, quae potius mores Seculi X. & XI. ſapit. Hiſce adde, ſcatere nimiis erroribus Chartam, & carere loco, ubi fuerit ſcripta, aliaque ibi occurrere vitia, quae

quae in unum quidem apographi ſcriptorem rejicere poſſis, ſed non deſinant dubitationem ingerere vetuſti cujuſpiam figmenti; ac praecipue quum non apographum, ſed primitivam Chartam appellandam illam contendere alii poſſint. Nam quod Bacchinius *evidens* mendum in iis verbis invenit: *Domino ſancto ac merito ac ter[illegible]ſſimo ſeu & venerabili Monaſterio Sancte Juſtine*, quaſi illic nomen Abbatis omiſſum fuerit, cui ab Opilione facta fuit donatio: mihi nullum faceſſit negotium, quippe haec eadem formula mihi viſa eſt in aliis antiquis Chartis, ſine controverſia legitimis. Illud potius augere ſuſpiciones poteſt adversùs Chartam Opilionis, quod ex ipſius Bacchinii ſchedis didici, nempe in eodem Tabulario Patavini Monaſterii Bullam adſervari Gregorii Papae, antiquis & ipſam temporibus ſcriptam, & characteribus praecedentis donationis ſcripturae perquam ſimilibus. Immo ejuſdem Bullae bina ſeu autographa, ſeu apographa illic haberi, in quorum uno plura leguntur quàm in altero. Ego deſcriptam ex Bacchinianis Schedis ampliorem membranam dabo, uncis claudens, quae in altera minime leguntur.

Gregorii IV. Papae Bulla, qua Monaſterio Patavino Sanctae Juſtinae omnia illius bona & privilegia confirmat, Anno 828.

✠ G*Regorius ſervus ſervorum Dei Epiſcopus* Miloni *reverentiſſimo* Abbati Monaſterii Sancte Juſtine *Virginis & Martiris Chriſti*, *& Sancti Proſdocimi Chriſti Confeſſoris*, ſitum foris Civitate Patavi, *in quo ipſorum, & aliorum plurimorum Sanctorum Corpora requieſcunt, tuiſque ſucceſſoribus in perpetuum. Quia juſte & racionabiliter veſtra humilitas noſtro Apoſtolatui humiliter poſtulaſtis, quatinus pro Dei amore, animeque noſtre remedio, per preſentis noſtri Privilegii auctoritatem, quàmque per auctoritatem Domni Lotharii Imperatoris Auguſti, ſpiritualis in Chriſto dilectiſſimi filii noſtri, concederemus & confirmaremus ſcilicet omnes res & proprietates predicti Monaſterii, cujus Eccleſiam* Opilius Patricius Romanorum *fundavit, ibique ejus corpuſculum in pace requieſcit, in atrio ejuſdem Eccleſie ſupra duas columpnas, qui etiam multa tribuit dona in eodem Monaſterio. Ideoque per preſentem Privilegium confirmamus & corroboramus & ipſum Monaſterium cum omnibus ſuis pertinentibus, tam intus Civitate Patavi conſiſtentibus, quamque foris, ſeu in fluvio Rodolone Molendina quatuor (& Eccleſiam Sancti Angeli, cum ejuſdem Villa, cum Decimis & Quartis, atque Eccleſiam Sancti Danielis Martiris, & Eccleſiam Sancte Juliane Virginis & Martiris Chriſti, atque Eccleſiam Sancti Mattei Apoſtoli) & Villa, que vocatur Macerata, integra cum ſervis & ancilis (cum decimis & quartis, & Villa, que vocatur Runco, cum omnibus ſuis pertinentiis, cum decimis & quartis.) Seu Cella Sancti Martini in Monteſilice cum Curte ſua (& Eccleſiam Sancti Salvatoris, & Eccleſiam Sancti Thome Apoſtoli cum omnibus ſuis rebus,) atque Tribianum, atque Pernumium, ſeu Monte Gutuli, atque in Saccum, & Lignarium (cum ejuſdem Eccleſia in honore Sancti Blaſii edificata, cum decimis & quartis, & Eccleſiam Sancti Michaëlis in honorem dedicata, & aliam Eccleſiam ſimiliter in bonore Sancti*

cti Michaëlis in Villa, que vocatur Bruzolo, edificata. Atque Eccleſiam Sancti Nicolai in Villa, que vocatur Flumiſello, edificata:) ſicque in territurio Vicentino Caſtrum Sancti Galli (cum Eccleſia Sancti Blaſii & Sancti Galli, cum decimis & quartis ejuſdem Caſtri, ſeu totam decimam & quartam,) & Villa, que vocatur Maxone, (ſeu totam decimam & quartam Ville, que vocatur Rovolone, & Eccleſiam) Sancti Georgii in Rovelone; & omnes alias res, cum ſervis & ancillis, atque cum decimis, ubique perſiſtunt: (nec non Eccleſiam in honorem Sancte Juſtine Virginis & Martiris Chriſti in Villa, que vocatur Corriza, edificatam:) atque in territorio Bononia tam infra Civitatem quàm foris Civitate, ſeu in Saltu Plano vocato, quantaſcunque Opilius Patricius Romanorum in ipſo Monaſterio emiſit. Quaſque a jure predicti Monaſterii ſub penſione nomine detinuit, & quantaſcunque Flavius Ildebrandus *excellentiſſimus* Rex *a jure ipſius Monaſterii detinuit, ſub penſionis nomine ſimiliter, vel per quodcumque modum detinere viſus eſt is in eodem territurio Bononienſium. Monaſterium unum in honore Sancte Juſtine dedicatum, ſitum infra Civitate Bononia, cum area ſua, & cum omni domo culto ſuo tam in ipſa Civitate, quamque foris, cum caſis, domibus, edificiis, & cum omnibus ſibi pertinentibus in integrum. Item Fundum Trecenta, & Sadrianum, & Nuncianum, ſeu Pulianum, & Silbamunda, & Valle de Lanbris, ſeu Veterana, & Fraxenito, & Memoriola, & alia Memoriola nova, ſeu Uncianum, & Vicoarucias, ſeu Carpenetulo, & Soldenicus, & Judicoſus pertinentibus, ſeu Fundum Caſſinium, & alio Muſianus, & in loco Paretes untias ſex, ſeu Saxorias, & Mauriano, & Caſtiliello, & Vallefrigida, & in fundo Rutilianis, terra culta & ſterpe-*

A *ta inſimul juges triginta, & in Caſale Sociria terra juges decem, & in fundo Veterana Caſale, qui vocatur Granariolo, & Fundum Sitilianum, & Centumpaulinis, & in fundo Trimano, ſeu Quinquagintula deſerta, & Prazeletulo, ſeu Pſſiano...... (& Gavinbo, & Barbiano, ſeu Filiclis,) & Gabiano qui vocatur Vicocecorum, & fundo Columbiano,* B *& Granariolo, & Villamagna, cum caſis & maſſariciis & omnibus ſibi pertinentibus, & fundum Quingentula, & Sacioſo, & Julianus, ſeu Omicarini, qui eſt ſupra Naves, & Caſale qui vocatur Laurentiacus, atque Caſale, cui vocabulum eſt Numianus, hoc eſt Siliſis inter Miſianum & Columbianum. Item fundo in alio loco Socioſo, & alio fundo Micauri,* C *qui eſt ſuper ripa de Barbiano, & Gabiano, inter Claudia & Strata. Area verò que eſt in Vico Romanulo, & fundo ortus in integrum, & fundo Sitiriano, & Monticlo, & Vindemiolo, ſeu Marcio, & Arucias, cum Caſale Paulinis, & Rotarioro, ſeu Saturioro, & Vico Fraxenito. Ipſas omnes ſupraſcriptas res cum ſervis & an-* D *cillis, cum ſilbis & molendinis, aquarumque decurſibus, uſibus ac juribus, ac omnibus pertinentibus, ſibique ſubjacentibus, ubicunque conſiſtunt, in integrum. Jubemus itaque, ut nullus Dux vel Comes aut alia quevis perſona in ſupraſcriptis rebus predicti Monaſterii Sancte Juſtine liceat ingredi ſive per hoſpitalitatem, aut per quemcumque mo-* E *dum, neque aliquam violentiam facere preſumat, ſed potius ſub beati Petri Principis Apoſtolorum predeteſtatione tam deſervientes quam reſidentes ac ipſas res ſalvi & inleſi perſiſtant, abſque omnium hominum remota controverſia. Nam ſi quiſpiam contra hujus noſtri Privilegii auctoritatem violator repertus fuerit, ſciat ſe in iram beati Petri Principis Apoſtolorum, & omnium predeceſſorum noſtro-*

ſtrorum, atque ſub graviſſima indignatione predicti dilectiſſimi filii noſtri Domni Lotharii Imperatoris Auguſti, & noſtram caſurum, & ſub anathematis vinculo dampnaturum. Inſuper, niſi a malo reſipuerit, ſciat ſe compoſiturum auri optimi mulctam Mancoſeos duo millia, medietatem noſtro ſacro Palatio, & medietatem ſupraſcripto Monaſterio. Qui verò pro intuitu cuſtos & obſervator in omnibus extiterit, benedictionis graciam, vitamque eternam cum omnibus Sanctis ſine fine mereatur habere in ſecula ſeculorum. Amen.

Scripta per manus Gregorii Protoſcrinniarii, Patriarchio Lateranenſi.

Datum Rome XII. Kalendas Julias, Anno ejuſdem Sedis Primo, & Domno Lothario Secundo, Indictione Octava

BENE VALETE

Memoratur heic *Gabiano inter Claudia & Strata*, idque in agro Bononienſi. Neſcio an quidquam rei hoc habeat cum *Via Claudia*, quo nomine a multis Seculis appellatur Regia Via, quae per Mutinam ducit ad Placentinos. In praecedenti Charta legitur *inter Clodia & Strata*. Haec obiter. Quod heic me excruciat, cogor aperte dicere, tot vitia convenire in hujus Bullae textum, ut illam nemo uti legitimam mercem ſit facile ſuſcepturus. Nam praeter diſſonantiam inter duo illa unius Bullae exempla deprehenſam, praeter affectatam mentionem Sepulcri, in quo depoſitus dicitur *Opilius*, ſive *Opilio Patricius Romanorum*, & praeter alia, quae perſequi non eſt animus: inter Chronologicas Notas intoleranda pugna conſurgit, quam tollere ne acutiſſimus quidem poſſit. Anno DCCCXXVIII. Menſe Junio decurrebat *Annus Primus* Gregorii IV. Papae. In eum Annum minime cadit *Indictio Octava*, ſed quidem *Sexta*. Et rurſus ſcripta haec dicuntur *Anno Domno Lothario*, pro *Domni Lotharii*, *Secundo*, quae vitioſa formula Apoſtolicae Sedis Cancellariam non bene olet, quum ibi Latinae Linguae atque Grammaticae honor aliquis ſemper habitus fuerit. Praeterea extra omnem controverſiam eſt, Lotharium I. coronam ac nomen Imperialis dignitatis Romae accepiſſe Anno DCCCXXIII. Ergo Annus Secundus ejus Imperii in Annum Primum Gregorii IV. ſive in Annum Chriſti DCCCXXVIII. nequaquam convenit. Adde, nullam mentionem fieri Ludovici Pii Auguſti imperantis cum filio. In aliis Chartis ejus nomen praeterire minime mos fuit. Fortaſſis etiam abhorret ab eorum temporum conſuetudine multa *duorum millium Mancuſorum auri optimi*, cujus medietas perſolvenda erat *noſtro ſacro Palatio*, quum de Monaſterio ageretur extra fines Pontificiae ditionis poſito, & poſſidente tot alios fundos, minime in Bononienſi agro comprehenſos. Haec & alia, quae abire inſalutata volo, apud me hujus etiam Bullae fidem ſaltem dubiam faciunt. Neque tamen inficias ierim, quin Patavini inſignis Monaſterii antiqua potuerit eſſe origo, eique multa conceſſiſſe potuerit *Opilio* aliquis, uti certe *Abbo* quidam Monaſterii Novalicienſis conditor fecit. Sed fieri etiam potuit, ut quemadmodum progreſſu temporis Novalicienſes Monachi loco ſuo, ac fundatori ſplendorem addituri, Abbonem illum *Patricii* titulo ſponte ornarint, ita & ſuum Opilionem pari dignitate auxerint Monachi Patavini. Vide, quae attuli ad Chronicon Novalicien-

licienſe Part. II. Tomi II. Rer. Italicarum. Ughellius etiam Tom. 4. Italiae Sacr. in Catalog. Epiſcopor. Taurin. ut ſupra monui, Diploma Caroli Magni refert, ad idem Novalicienſe Coenobium ſpectans, ubi ejuſdem *Abbonis Patricii* mentio occurrit. Sed & in eo foetu putidam impoſturam e veſtigio agnoſcas. Denique Urſatus in Hiſtor. Patavinâ, & Ughellius Tom. V. Ital. ſacr. Literas protulere Gauslini Epiſcopi Patavini, ſcriptas Anno DCCCCLXX. ſeu potius ſecundùm vulgarem Epocham DCCCCLXXI. e quibus conſtare videtur, exſtitiſſe quidem antea *Eccleſiam Beatae Juſtinae*, eique *Xenodochium* (tunc deſolatum) fuiſſe ſubjunctum, ſed nullâ praecedentis *Monaſterii* mentione factâ. Immo Gauslinus diſertis verbis proteſtatur, ſe a Deo impulſum, *ut ob ipſius amorem, Sanctorumque omnium, nec non & Beatae Juſtinae Martyris, Beatique Proſdocimi Confeſſoris Coenobium aedificarem Monachis*. Vide etiam Literas Burchardi Epiſcopi Patavini, idem teſtantes infra in Diſſertatione XXXVI. *de Precariis*. Quare niſi certiora monumenta adferantur, eo ſolùm tempore Monaſterium illud conditum fuiſſe, credere par eſt. Quibus etiam temporibus Veneti, Mutinenſes, Regienſes, Parmenſes, aliique Populi Monaſteria in ſuis Urbibus excitarunt.

A Atque haec facile ſuccurrant homini in eruditione antiquorum temporum minime hoſpiti, quoties Diplomata & Chartae ſe ei offerunt, quae patentibus atque enormibus vitiis ſcatent. Quod crucem amatori veritatis figere poſſit, eumque conjicere in multas ambages, illud eſt, veteres tabulas reperiri, in quibus etſi nihil deſideretur, quod archetypum non ſapiat, naevi tamen quidam apparent, qui continere judicium noſtrum cogunt. Profectò inficias non ierim, quin adhuc in tanta germanorum Diplomatum copia, nonnulla ſuperſint, in quae ob incuriam Cancellarii, ſive Amanuenſis, quo Cancellarius eſt uſus, errores nonnulli irrepſerint, & praecipue in Notis Chronologicis. Horum ſane cauſsâ minime proſcribenda ſunt veneranda illa antiquitatis rudera, ſi alia concurrant authentica ſigna ſinceritatis. In inſigni & antiquiſſimo Aſceterio ſacrarum Virginum Sanctae Mariae Theodotae, nunc *della Poſterla*, Ticini, multa mihi oblata ſunt egregia Diplomata ex humanitate nobilium illarum Sanctimonialium. Erant autem ex iis, quae dubitationem aliquam mihi ingerebant, quod Indictio Annis Chriſtianae Aerae non ſatis interdum reſpondere videretur. Verùm ubi rem accuratius penſitabam, & nihil deeſſe animadvertebam eorum, quae archetypum conſtituunt, illud tandem experientiâ melius aſſequebar, quod antea non ignorabam: nempe non raro nobis dubitandum eſſe, non de verbis, aut ſententiis, aut monumentis antiquorum, ſed de imperitia ac inſcitia noſtra. Quum enim mores, & opiniones, & Linguam veterum nonnumquam parum perſpecta habeamus, nos extemplo in Auctorum aut Librariorum culpam rejicimus, quae uni ignorantiae noſtrae ſunt tribuenda. Exemplis rem confirmabo. Ecce unum ex Diplomatis in eodem Parthenone adſervatis.

Guidonis Imperatoris Diploma, quo omnia bona & jura confirmat Monaſterio Ticinenſi Sanctae Mariae Theodotae, Anno 892. ſive 891.

IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis*. Wido *divina favente clementia* Imperator Auguſtus. *Si circa Servos & Ancillas Dei munificentiam noſtrae benignitatis intulerimus, credimus hoc ad animae noſtrae ſalutem efficaciter pertinere. Igitur omnium fidelium ſanctae Dei Ecleſiae, noſtrorumque cognoſcat induſtria, qualiter quaedam Dei ancilla* Aſia quondam Abbatiſſam Monaſterii Sanctae Dei Genitricis Mariae, quod nuncupatur Theodotae, ſitum Urbe Ticinenſi, *pro diverſis utilitatibus ejuſdem Monaſterii expetiit Praecepta ad anteceſſore noſtro* Hlothario Imperatore *de quadam terra, muroque juxta Monaſterium ipſum, quod Urbis ipſius terminum includebat, ut ipſe tam Monaſterii ſeptum muniret, quàm Urbis fines uſque ad publicam Viam includeret. Conceſſit etiam, ut res omnes, quaſcumque Monaſterium idem longo tempore poſſedit, aut poſtea juſte ac legaliter tam emptione, donatione, quàm fidelium oblatione adquiſivit, ac deinceps ſimiliter juſte & legaliter acquirere potuerit, tranquillo jure poſſideat. Et ut nullus Reipublicae Miniſter, aut aliquis ex Judiciaria poteſtate praeſumeret, homines ejuſdem Monaſterii liberos aut ſervos inquietare, vel loca ad cauſas audiendas, vel freda exigenda, vel tributa, aut manſiones, vel paratas faciendas, nec fidejuſſores tollendos, aut homines ejuſdem Ecleſie tam ingenuos quam ſervos ſuper terram ipſius commanentes diſtringendos, nec ullas redibitiones aut inlicitas occaſiones requirendas, & quicquid exinde Fiſco noſtro ſperare poterat, in eodem* A *Monaſterio ſolemni & perpetua ſecuritate conceſſit. Dedit etiam licentiam de Silva Carbonaria materiamen ad reparationem ipſius Monaſterii ſuſcipere, ac ligna ad uſum ignis habere, ſecundùm temporis opportunitatem; & quando neceſſitas imminet, navem illius per Ticinenſem Portum diſcurrere liceat abſque alicujus controverſia. Et commutationes* B *rerum omnes, quas praedicta Aſia fecit, maneant inconvulſae. Et ut liceat eidem Coenobio ſecundùm regulam Sancti Benedicti de propria Congregatione Abbatiſſam eligere. Et ſint res ejus ſub Imperiali immunitate defenſae. Et ſi neceſſitas evenerit de rebus & familiis ipſius, per inquiſicionem Imperialem rei veritas adprobetur. Nos vero* C *precibus* Helbunci Archicancellarii noſtri, & Riſindae ipſius Monaſterii *religioſe* Abbatiſſae, *atque Congregationis ejus, ſtimulati, ob animae noſtrae mercedem pie conſiderantes haec omnia, ſicut ad Anteceſſore noſtro conceſſa ſunt, inconvulſe concedimus ac firmamus eidem venerabili loco perſruendum ſollemni jure ſtatuimus poſſidenda,* D *& ſub noſtra tuitione ſecure ac ſinceriter perſeverent. Inſuper concedimus in prefato Monaſterio pro mercede animae noſtre vadum unum in Pado ad piſcandum, ubi nominatur Caputlacti, habentem terminum ſuperiorem in Cocuzo Gepidaſco: inde percurrit ad eum locum, ubi Agonia influit in Padum. Concedimus etiam in praedicto venerabili Mo-* E *naſterio Inſulas juxta praedictam piſcationem ex utraque parte Padi, quidquid antiquo tempore eidem Monaſterium ſeu moderno obtinuit, vel Padus inva-*

invaſit, aut in futurum inruperit de propriis ipſius Monaſterii rebus, fine Nebiaſco uſque in fluvium Agonia: deinde ipſe finis deſcendit in Padum, & a termino, quod vocatur Grindalado, percurrit in Melum Inſitum: deinde ad portum Caputlacti, quantùm eidem Monaſterium praeterito tempore optinuit ſuo jure, & nunc obtinere videtur; ſeu quod Chuinipert Rex *inibi per ſuum contulit Preceptum. Precipientes ergo jubemus, ut nemo fidelium noſtrorum parti predicti Monaſterii de his omnibus, quae ſupra a nobis conceſſa ſunt, quolibet tempore ullam praeſumat inferre moleſtiam aut contrarietatem, ſed ſub omni integritate, ſicut a nobis conceſſa ſunt, & hac auctoritate noſtrâ condonata ſunt, perenniter ibidem ad*
A *utilitatem Monaſterii ſine diminutione permaneant. Si quis autem contra hujus noſtri Praecepti ſecuritatem violentiam eidem Monaſterio temptaverit inferre, componat auri optimi Libras viginti, medietatem Palatio noſtro, reliquam medietatem parti ejuſdem Monaſterii. Et ut haec noſtra auctoritas pleniorem optineat vigorem, & a fideli-*
B *bus noſtris diligentius obſervetur, manu propria ſubter firmavimus, & bulla noſtra ſigillari juſſimus.*

Signum *Domni Widonis ſereniſſimi Auguſti.*

Helbuncus Archicancellarius jubente Domno Widone Imperatore recognovi & ſubſcripſi.

Data V. Kalendas Auguſti, Anno Incarnationis Domini DCCCXCII. Regnante Domno Widone in Italia Anno Regni ejus IIII. Imperii Primo, Indictione VIIII.

Actum Papia, in Dei nomine feliciter. Amen.

Ad calcem Diplomatis in medio pendet Bulla plumbea Imperialis.

Duplex ibi membrana vetuſtiſſima idem Privilegium mihi exhibuit. Speciem autographi altera praeferebat, eamque unicam opinatus ego jam deſcripſeram. Sed quum nulla Sigilli unquam appoſiti veſtigia ſupereſſent,
C quid certo decernerem de Charta illa minime ſuccurrebat. Subinde verò alteram detexi, hoc eſt ſincerum ejuſdem Diplomatis archetypum, cui praeter cetera ſigna fidem faciebat Bulla plumbea adhuc per chordulam e per-

e pergamena pendens: quem uſum animadvertas velim; neque enim ſemper cerea Sigilla adhibita ſunt in Auguſtorum & Regum Diplomatis. Habes Diplomatis hujus ſpecimen aere inciſum Tomo II. Rer. Italicar. curâ nobilis & doctiſſimi Comitis Donati Silvae Mediolanenſis, qui & ipſe poſt me in illud incurrit. Chronologicas Notas nunc perpendamus. Ibi *Indictio VIIII.* conjungitur cum die *V. Kalendas Auguſti*, & *Anno Primo Imperii* Guidonis, & *Anno Incarnationis Domini DCCCXCII.* Atqui in reliquis Italiae locis eo Anno in curſu erat *Indictio X.* Quid heic dicendum? Aut alius a noſtro Annus uſurpatus fuit, aut alia a vulgari Indictione (quod tamen quei fieri potuerit, non aſſequor) in hoc Diplomate occurrit. Utique fuerunt olim, & ſunt adhuc in Italia Populi, ac praecipue Florentini, qui ſerius quàm nos Annum novum a die XXV. Martii ineunt, ac propterea Annum *ab Incarnatione* appellant: quod ſedulo perſpiciendum, utpote indicium diſcriminis non levis ab altera formula, noſtris temporibus fere ubique uſitata, ſcilicet *a Nativitate*, ſive ut rectius Regienſes & alii ſcribunt, *a Circumciſione*, hoc eſt a Kalendis Januarii. Aliquibus autem, & praeſertim Piſanis novus Annus *ab Incarnatione* novem menſibus antevertebat vulgarem Annum noſtrum *a Nativitate*. Fuerunt etiam, ac praeſertim apud veteres Germanos, qui Annum revera a die XXV. Decembris numerare incipiebant. Igitur agnoſcere opus eſt, Annum in Ticinenſi Diplomate a Guidone Auguſto adhibitum, & *ab Incarnatione* numeratum, nequaquam eſſe vulgarem noſtrum *DCCCXCII.* ſed quidem *DCCCXCI.* cui revera convenit *Indictio IX.* In Diſ-

A ſertatione III. *de Roman. Imperator.* jam oſtendi, Guidonem renuntiatum fuiſſe Auguſtum, ac Romanâ Coronâ donatum ante Kalendas Majas Anni DCCCXCI. Ergo & heic ille idem Annus deſignatur, cujus Menſe Julio numerabatur adhuc *Annus Primus Imperii*, uti & *Indictio IX.* Juvat heic alias indicare Chartas, e quibus cer-
B tiores de primo Anno Epochae ejuſdem Auguſti fiamus. In Tabulario Archiepiſcopii Lucenſis non unam vidi ſcriptam *Anno I. Guidonis Imperatoris* die X. Julii, aut die XXI. Auguſti, *Indictione VIIII.* aut die IX. & XI. Septembris, *Indictione X.* quum ibi Kalendis illius Menſis Indictio nova naſceretur. Iſtae ad Annum
C DCCCXCI. pertinent. Sunt & aliae exaratae *Anno II. Guidonis Imperatoris Auguſti* die XVIII. Auguſti, *Indictione X.* aut die XVI. Novembris *Indictione XI.* Hae ſpectant ad Annum DCCCXCII. Neque deſunt aliae ſcriptae *Anno III.* die XXVIII. Februarii, aut XXX. Aprilis, aut XV. Maji &c. *Indictione XI.* Iſtae re-
D ferendae ad Annum DCCCXCIII. E quibus tandem agnoſcimus, Guidoni ante Martium Menſem, immo & ante diem XXVIII. Februarii conlatum fuiſſe diadema Romanum. Idque contigerit oportet poſt diem V. Octobris Anni DCCCXC. ſiquidem eo die Lucenſem Chartam ſcriptam vidi *Anno III. poſt mortem Karoli Im-*
E *peratoris*, *Indictione IX.* hoc eſt, nemine imperante. Quare ut in memorata nuper Diſſertatione *de Roman. Imperator.* oſtendi, & hinc diſcere poſſumus, Guidonem ineunte Anno DCCCXCI. ſolium Auguſtorum conſcendiſſe per ſacram unctionem Romani Pontificis Stephani V. Sed quid ultra moror? Vide Diſſertationem XXX. *de Mercat.* ubi Diploma dedi

F 2 ſcri-

ſcriptum Anno DCCCXCI. *Nono Kalendas Martii, Imperii die Prima*. In Archivo Cathedralis Parmenſis legitur alterum ſimile Diploma, quod editum jam fuit ab Ughellio Tomo 2. pag. 191. Ital. Sacr. ſed non ſatis emendate. Ego ex autographo Notas Chronologicas dabo, quae ita efferuntur: *Data IX. Kalendas Martii, Indictione IX. Anno Incarnationis Domini DCCCXCI. Regnante Domno Widone in Italia Anno Regni ejus III. Imperii illius die Prima. Actum Romae in Dei nomine feliciter. Amen.* Adhuc ibi viſitur Sigillum plumbeum pendens: quod rarum eſt, ut nuper monui. In antica parte eſt caput coronatum Imperatoris, ſcutum & lanceam geſtantis cum literis WIDO IMPERATOR AGV. ideſt *Auguſtus*: in poſtica verò Corona laurea cum literis RENOVATIO REGNI FRANC. ideſt *Francorum*. Non Annum dumtaxat, ſed ipſum diem habemus, quo delata eſt Widoni Imperialis Corona, ita ut nullus heic controverſiae locus ſupereſſe poſſit. Quare intelligas, Sigonium concivem meum recte ſtatuiſſe hunc ipſum diem primum Coronationis Guidonis Auguſti Lib. 6. de Regno Italiae. Atque cum his conſonant Literae Stephani V. Papae a Campio Tomo I. Hiſt. Eccleſ. Placentin. pag. 472. productae, & ſcriptae *IV. Kalendas Martias imperante Domno piiſſimo Auguſto Wido &c. Imperatore Anno I. Indictione Nona*. Cum his quoque conſentire videas alias tabulas Lucae conſcriptas *Anno III. Guidonis Imperatoris Pridie Kalendas Martias, Indictione XI.* hoc eſt Anno DCCCXCIII. Nam & hinc elucet, ante Martium Menſem Anni DCCCXCI. evectum fuiſſe Guidonem ad Imperiale ſolium. Hiſce poſtremo junge Chartam ab Ughellio productam Tomo quincto in Appendice ad Epiſcop. Aprutin. cum his notis: *Guido Imperator Auguſtus Anno Imperii ejus Quarto, ſed regnante Lamberto filio ejus Imperatore Tertio, ſed & Tertia die Menſe Maji per Indictione Duodecima:* hoc eſt Anno Chriſti DCCCXCIV. ex qua etiam agnoſcimus, Lambertum Guidonis filium Anno DCCCXCII. renuntiatum fuiſſe Auguſtum. Et quidem aut Martio decurrente, aut certe ante Majum ſubſequentem. Nam altera Charta Aprutina exarata fuit *in Anno Quinto Lamberti Imperatoris, Menſe Martio, per Indictione XV.* Hoc eſt Anno Chriſti DCCCXCVII. Hiſce adde Chartam a Florentinio in Vitâ Comitiſſae Matildis Lib. 3. indicatam, atque exaratam *Anno Imperii Domni Lamberti Sexto, Quarto die Menſis Martii, Ind. XV.* Si utraque Charta vitio caret, uno e tribus primis diebus Martii Anno 892. conlatum fuerit nomen ac diadema Auguſtale Lamberto. Sed quum in nullum ex iis diebus Dominica inciderit: quo tempore Imperatorum & Regum inauguratio fieri conſuevit, vitium aliquod in alterutra ſuſpicor. Vide etiam Diſſertationem ſupra memoratam III. *de Roman. Imperator.* ubi inquiſitio facta eſt de Epocha ejuſdem Guidonis Auguſti.

Tenebrae nobis obviam factae in Diplomate ejuſdem Guidonis, ſupra a me producto, jam in oculos noſtros incurrerunt. Et ſane diverſa illa ratio inchoandi Anni multum incommodi olim peperit, & adhuc parere poteſt ad dignoſcendum natalem certum antiquorum Diplomatum. Immo vix intelligo, cur in mentem venerit Guidoni Imperatori, ſive ejus Cancellariis, recedere ab uſitata

uſitata Aera communi, quam uſurpaverant aliquot praecedentes Auguſti, & Succeſſoribus etiam placuiſſe, compertum habemus. Quod plus eſt, ne Ticinenſi quidem in Urbe alius erat ritus, quum tot ibi ſcripta Caeſarum Privilegia exſtent, *Annum Domini a Nativitate*, prae ſe ferentia. Quod tamen animadvertas, Anni *Dominicae Incarnationis*, familiares in vetuſtis Chartis, ſaepe Annum noſtrum a Nativitate, ſive *a Circumciſione*, deſignabant: quod a conjuncta *Indictione* manifeſtum fieri ſolet. Solet, inquam; & hoc enim meminiſſe juvat, offuſas nobis fuiſſe alias tenebras a diverſo Indictionis uſu. Nimirum fuerunt aliquando Romani Pontifices, Caeſares, & Populi Italici, qui Indictionis exordium modo a Kalendis Januarii, modo a Kalendis Septembris, immo & a die XXIV. Septembris ſumſere. Virginius Valſecchius Benedictinus, in Academia Piſana Hiſtoriae Eccleſiaſticae Profeſſor, vir ob eruditionem ſuam, Libroſque editos clariſſimus, in Epiſtola de Veter. Piſan. Civitat. Conſtitutis ad Cl. V. Guidonem Grandium Camaldulenſem Abbatem, ſcripſerat in haec verba: *Utebantur etiam tum Piſani Indictione Romanâ ſeu Pontificiâ, quae incipit a Kalendis Januarii, non verò Conſtantinopolitanâ, neque Conſtantinianâ, quarum altera incipit a Calendis Septembris, altera a die XXIV. ejuſdem Menſis*. Cujus rei teſtes duas attulit Chartas Piſanas Seculi XII. Verùm is poſtea per Literas certiorem me fecit, ſibi diligentius in eamdem rem fuiſſe inquiſitum, ſeque in aliis Chartis bene multis deprehendiſſe, Piſanos olim *Conſtantinianâ Indictione* uſos, quae videlicet ſuum init curſum a die XXIV. Septembris, quanquam non deſint Chartae Romanâ Indictione ſignatae. Haec ille ad me ſolicitus veritatis amator. Fuit ergo apud Carolinos Imperatores etiam in uſu Indictio Pontificia, cui initium dabant Kalendae Januarii: ſed & ab iis adhibitam Conſtantinopolitanam, a Kalendis Septembris deductam, exempla demonſtrant. Quae varietas ad ſtatuendum Annum certum quorumdam Diplomatum plurimas interdum ambages nobis creat, noſque facile ducit ad capiendum unum Annum pro altero, uti doctis etiam Viris quandoque accidit. Cointium, Papebrochium, Mabillonium, Pagium, alioſque Eruditiſſimos Viros haec eadem veterum inconſtantia non ſemel exercuit. Neque fortaſſe mihi properanti ſatis cavi, quin aliquando ex hac ipſa cauſſa male poſiti ſint calculi in indicandis Diplomatum Annis. Profectò crebrius invenias uſitatam apud antiquiores Auguſtos Indictionem Romanam, quae noſtris quoque temporibus viget; ſed poſt Seculum IX. fere ſemper ab Auguſtis uſurpata eſt Indictio Graecorum. In hanc rem habeto bina exempla e duobus archetypis depromta, quae adſervata vidi apud Sanctimoniales ſupra laudati Parthenonis Ticinenſis *de Poſterla*.

Caro-

Caroli Craſſi Imperatoris Privilegium conceſſum Monaſterio Sanctae Mariae Theodotae Ticinenſis, Anno 881.

IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis*. Karolus *divina favente clementia* Imperator Auguſtus. *Noverit igitur omnium fidelium noſtrorum, preſentium videlicet & futurorum induſtria: quia* Liutwardus *venerabilis ſanctae* Vercellenſis Eccleſiae Epiſcopus *adiit celſitudinem noſtram, poſtulans, ut quoddam immunitatis Praeceptum cuidam feminae nomine* Richſuindae Abbatiſſae Monaſterii Sanctae Mariae Dei Genitricis, quod dicitur Theodotae, ſitum in Urbe Ticinenſi, *pro diverſis utilitatibus ejuſdem Monaſterii fieri juberemus. Nos vero ejus petitiones rationabiles fieri conſpicientes, hoc immunitatis Praeceptum praefatae Abbatiſſae conſcribere juſſimus. Per quod omnino determinantes jubemus, ut eadem Abbatiſſa degens ſub regula Sancti Benedicti id Monaſterium cum omnibus adjacentiis jure & legaliter adquiſitis uſque in finem vitae ſuae teneat atque poſſideat. Inſuper ergo omnes res quoſcumque Monaſterium idem longo tempore poſſedit aut poſſidet juſte & legaliter tam emptione, donatione, quàm fidelium oblatione adquiſivit, ac deinceps juſte & legaliter adquirere potuerit tranquillo jure, per hoc noſtrae auctoritatis Praeceptum teneat. Et ut nullus Reipublicae Miniſter, aut aliquis ex Judiciaria poteſtate preſumere & homines ejuſdem Monaſterii liberos aut ſervos inquietare, vel loca ad cauſas audiendas vel freda exigenda vel tributa & manſiones vel paratas faciendas, nec fidejuſſores tollendos, aut homines ejuſdem Eccleſiae tam ingenuos quam ſervos ſuper terram ipſius commanentes diſtringendos, nec ullas redibitiones aut illi-* A *citas occaſiones requirendas. Et quicquid exinde Fiſco noſtro ſperare poterat in eodem Sancto Monaſterio ſollempni, & perpetua ſecuritate concedimus. Damus etiam licentiam de Silva noſtra Carbonaria materiamen ad reparationem ipſius Monaſterii ſuſcipere, ac ligna ad uſum ipſius habere, ſecundùm temporis opportunitatem. Et quandoque neceſſitas im-* B *minet, navem illius per Padi vel Ticini Portum abſque ripatico ſine alicujus controverſia diſcurrere liceat. Et commutationes rerum omnium, quas ejuſdem Monaſterii Abbatiſſae pridem fuerunt, maneant inconvulſae. Concedimus etiam in eodem Coenobio, ut juxta normam regulae Sancti Benedicti, cum neceſſitas pulſaverit, de propria Congrega-* C *tione licentiam eligendi habeant Abbatiſſam ſemper quidem ſub Regis immunitate defenſe. Quin etiam Regia ſancimus auctoritate, ut cum neceſſitas evenerit de rebus & familiis ipſius Monaſterii, per inquiſicionem Regalem rei veritas approbetur. Inſuper dedimus in prefato Monaſterio pro mercede animae noſtrae vadum unum in Pado ad pi-* D *ſcandum, ubi nominatur Caputlacti, habentem terminum ſuperiorem loc...... Gebidaſco; inde percurrit ad eum locum, ubi Agonia influit in Padum. Concedimus etiam in praedicto venerabili Monaſterio inſulas juxta praedictam piſcationem ex utraque parte Padi, quidquid antiquo tempore idem Monaſterium ſeu moderno vel Padus invaſit, aut in* E *futurum inruperit de propriis ipſius Monaſterii rebus, fine Nebiaſco uſque ad fluvium Agonia, deinde ipſe finis deſcendit in Padum....... Caputlacti, quantum idem Monaſterium preterito*

tempore

tempore obtinuit ſuo jure, & obtinere videtur, ſeu quod Hludowicus Imperator *per ſuum contulit Praeceptum. Praecipientes ergo jubemus, ut nemo fidelium noſtrorum parti praedicti Monaſterii de his omnibus, qui ſupra nobis conceſſa ſunt, quolibet tempore ullam praeſumat inferre moleſtiam aut contrarietatem. Sed ſub omni integritate ſicut a nobis conceſſum fuit, & hac auctoritate noſtra condonata ſint perhenniter ibidem ad utilitatem Monaſterii ſine di-*

A *minutione permaneant. Si quis autem contra hujus noſtri Praecepti ſecuritatem violentiam eidem Monaſterio temptaverit inferre, componat auri optimi Libras triginta, medietatem Palatio noſtro, & reliquam medietatem parti ejuſdem Monaſterii. Et ut haec auctoritas noſtrae confirmationis atque conceſſionis inviolabiliter permaneat, & ad futura tempo-*

B *ra verius credatur, manu propria ſubter firmavimus, & anuli noſtri impreſſione juſſimus ſigillari.*

Signum *Domni Karoli Imperatoris*

Locus ✠ Sigilli cerei deperditi.

Wido Notarius ad vicem Luitwardi Archicancellarii recognovi & ſubſcripſi.

Data II. Nonas Decembris, Anno Incarnationis Domini DCCCLXXXI. Indictione XIV. *Anno verò Imperii piiſſimi Imperatoris Karoli Primo.*

Actum ad Mediolanum, in Dei nomine feliciter. Amen.

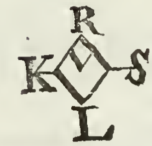
Ejuſdem Karoli Craſſi Imperatoris Diploma, quo omnia bona & jura confirmat Monaſterio Ticinenſi Monialium Sanctae Mariae Theodotae, Anno 881.

IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis.* Karolus *divina favente clementia* Imperator Auguſtus. *Noverit igitur omnium fidelium noſtrorum, preſentium videlicet ac futurorum induſtria, quia* Liutwardus *venerabilis ſanctae* Vercellenſis Eccleſiae Epiſcopus *adiit celſitudinem noſtram, poſtulans, ut quoddam immunitatis Praeceptum cuidam feminae, nomine* Rihſindae (ita) Abbatiſſae Monaſterii Sanctae Mariae Dei Genitricis, quod dicitur Theodotae,

C ſitum in Urbe Ticinenſi &c. *ob amorem Dei, Deique Genitricis Mariae, necnon & venerabilem petitionem dilecti fi*delis noſtri Liutwardi, *concedimus atque confirmamus, liceatque eidem ſanctae Congregationi perpetualiter, quiete ac ſecuriter ſine ulla moleſtia & inquietudine pro nobis ac Conjuge noſtra divinam exorare clementiam. Si quis ve-*

D *ro, quod abſit, infra ditionem Regni nobis a Deo dati conſiſtens, contra hoc immunitatis &c.*

Signum

Signum *Domni Karoli Imperatoris*

Sigillum cereum.

Wido Notarius ad vicem Liutwardi Archicancellarii recognovi & ſubſcripſi.

Data II. Nonas Decembris, Anno Incarnationis Domini DCCC-LXXXI. Indictione XIIII. *Anno verò Imperii piiſſimi Imperatoris Karoli Primo.*

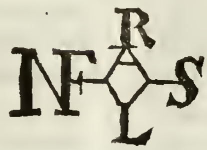
Actum ad Mediolanum, in Dei nomine feliciter. Amen.

Anno DCCCLXXX. decurrebat Kalendis Januarii *Indictio XIV.* Quum ergo eam quoque ſignatam reperiamus *II. Nonas Decembris* ejuſdem Anni, conſequens eſt, integrum Annum cum ipſa fuiſſe conjunctum. Hiſce adde tertium Diploma authenticum in ejuſdem Aſceterii Ticinenſis Archivo adſervatum.

Confirmatio Privilegiorum facta ab Arnolfo Italiae Rege Monaſterio Monialium Ticinenſium Sanctae Mariae Theodotae, Anno 895.

I*N nomine Sanctae & individuae Trinitatis.* Arnolfus *divina favente clementia* Rex. *Noverint omnes fideles noſtri preſentes atque futuri, quia* Adalpero *ſanctae* Auguſtenſis Eccleſiae Epiſcopus *adiit celſitudinem noſtram, poſtulans, ut quoddam immunitatis Praeceptum cuidam feminae nomine* Ribſindac (ita) Abbatiſſae Monaſterii Sanctae Mariae Dei Genitricis, quod dicitur Theodotae, ſitum in Urbe Ticinenſi, *pro diverſis utilitatibus ejuſdem Monaſterii fieri juberemus. Nos verò ejus petitiones rationabiles fieri conſpicientes, hoc immunitatis Praeceptum praefatae Abbatiſſae conſcribere juſſimus, per quod omnino determinantes jubemus, ut eadem Abbatiſſa degens ſub regula Sancti Benedicti, id Monaſterium cum omnibus adjacentiis jure & legaliter adquiſitis uſque in finem vitae ſuae teneat atque poſſideat &c. Haec vero omnia, quae prelibavimus, & quaecumque anteceſſores noſtri feliciſſimi Imperatores,* Lotharius *videlicet,* & Hludowicus, *necnon bonae memoriae* Karlomannus Genitor noſter *per Praecepta immunitatis, atque illorum confirmationis eidem Sancto loco contulerunt, pleniter atque ſecuriter, ſalva omni juſtitia ejuſdem Monaſterii per preſentem auctoritatem noſtram, ob amorem Dei, Deique Genitricis Mariae, nec non venerabilem petitionem dilecti fideliſſimi Adalpero, concedimus atque confirmamus &c.*

Signum

Signum Domni Arnolfi *invictiſſimi Regis.*

Sigillum cereum corroſum.

Wicbing Cancellarius ad vicem Theotmari Archicappellani recognovi & ſubſcripſi.

Data Kalendarum Decembrium die, Anno Incarnationis Domini DCCCXCV. Indictione XIII. *Anno Regni Arnolfi Regis VIII.*

Actum Papiae, in Dei nomine feliciter. Amen.

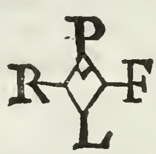
In hoc Diplomate *Indictio XIII.* conjuncta cum *Kalendis Decembribus Anni DCCCXCV.* totum Annum rexiſſe dignoſcitur. Doctiſſimus Pagius in Critic. Baron. ad Annum DCCCXCVI. alterum Arnulphi Regis in Italiam adventum narrans, haec ſcribit: *Arnulphus Germaniae Rex anno ſuperiori a Formoſo Papa in Italiam vocatus, currenti illuc pervenit.* Sigonium meum noluit heic audire Pagius, quum tamen is, accuratius ſane, ſcripſerit, A Arnulphum Anno DCCCXCV. *in Italiam Octobri Menſe iter ſuſcepiſſe, & Lunae Natalicia celebraſſe.* En ipſum habemus eodem Anno Ticini *Kalendis Decembribus* Privilegia concedentem. Neque defuere, qui Seculo etiam ſubſequente Indictione Pontificiâ ſua Diplomata ſignarunt. Rem exemplo uno confirmatam eo, quod B mihi ſuppeditavit inſigne Tabularium Capituli Canonicorum Parmenſium.

Praeceptum Rodulfi Italiae Regis, quo Canonicis Eccleſiae Parmenſis confirmat omnia illorum jura & bona, Anno 922.

IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis.* Rodulfus *gratia favente divina* Rex. *Omnium fidelium ſanctae Dei Eccleſiae, noſtrorumque, praeſentium ſcilicet & futurorum comperiat ſollicitudo, quia venientibus nobis in Civitatem Parmam, Canonici ipſius ſanctae Parmenſis Eccleſiae per* Adalbertum *inclitum* Marchionem, *dilectum fidelem noſtrum petierunt noſtram clementiam, quatenus Praecepta deceſſorum noſtrorum in ipſa Canonica de illorum rebus & familiis* C *emiſſa, quae in repentino incendio cremata noſcuntur, nos denuo easdem res & familias ipſis Canonicis noſtro confirmaremus edicto. Quorum petitionibus pro affectu conſulentes, & eorum erga nos devotionem attendentes juſſimus illis hoc noſtrum fieri Praeceptum, per quod ipſos Canonicos, & eandem Canonicam de ipſis rebus & familiis noſtra Regali auctoritate inveſtimus, ſicut a noſtris Praedeceſſoribus inveſtiti fuerant. Et praecipue eos ex rebus illis inveſtimus, quae* da

da parte quondam Wibodi Epiſcopi, *& Vulgundae Deo dicatae, traditae & conceſſae illis fuerunt, & ſicut ab ipſis Wibodo & Wulgunda ipſae res poſſeſſae, & in illorum dominio tenuerant: nec non etiam res illas, quas* Berta *dignae memoriae Comitiſſa, &* Wifredus *filius ejus* Comes, *& ceteri Deum timentes homines in praedicta Canonica* B *contradiderunt, praecipientes per hoc noſtrae auctoritatis regale Praeceptum tam eadem Praecepta, quamque univerſa.... omneſque res mobiles & immobiles, ſervos & ancillas, Aldiones & Aldianas, & omnia, quae a principio inſtitutionis ejus a fidelibus quibuſque animabus inibi collata ſunt, & quaecumque in poſterum per fideles animas adeptura eſt, confirmamus, concedimus atque roboramus, tenere, poſſidere, ac perfrui jure perpetuo ſine qualibet inquietudine. Et quoniam quaedam ipſius Canonice munimina improviſo incendii periculo periere, ſtatuimus, ut de rebus ſuis tamquam pars noſtra publica per vicinos inquiſtum ha-*

A *beant, aut per ſacramenta eas defendant. Similiter eodem modo concedimus & confirmamus praefatis Canonicis, morem Praedeceſſorum noſtrorum ſequentes, ut nemo fidelium noſtrorum, vel illorum homines, aut quiſquam de Parte Publica in illorum manſiones vel proprietates per vim introire, aut quicquam auferre, vel de Manſis eorum aliquam redibitionem exigere, aut illorum homines diſtringere quoquo modo praeſumat: ſed volumus & jubemus, ut a ſuis Patronis diſtricti juſtitiam faciant & adimpleant. Si quis igitur hoc noſtrae auctoritatis & confirmationis & conceſſionis Praeceptum infringere vel violare, aut in ſupradictis rebus ſe intromittere temptaverit, ſciat ſe compoſiturum auri optimi Libras* C *centum, medietatem Camerae noſtrae, & medietatem praedictis Canonicis, ſuiſque ſucceſſoribus. Quod ut verius credatur, diligentiuſque ab omnibus obſervetur, manu propria roborantes, ex anulo noſtro juſſimus inſigniri.*

Signum manus *Domni Rodulfi ſereniſſimi Regis.*

Locus ✠ Sigilli cerei deperditi.

Manno Cancellarius ad vicem Giſelberti Archicancellarii recognovi & ſubſcripſi.

Data VI. Idus Decembris, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXXII. *Domni verò Ruodulfi piiſſimi Regis in Italia I. in Burgundia XII.* Indictione X.

Actum Papiae, in Dei nomine feliciter. Amen.

Videmus heic *Indictionem Decimam* concurrere cum *Anno DCCCCXXII.* & die *VI. Idus Decembris*. Quum autem haec Indictio praecedentes Menſes occuparit, neque immutata fuerit Menſe Septembri; reliquum eſt, ut a Kalendis Januarii, Pontificio mo- D re, illius initium ſit arceſſendum: Nunc ab altero ejuſdem Regis Diplomate quei me expediam, ne ego quidem in promtu habeo. Illud olim deſcripſi ex Archivo inſignis Capituli Canonicorum Patavii.

Con-

Confirmatio Privilegiorum & jurium Eccleſiae Patavinae facta a Rodulfo Italiae Rege Sibichoni ejuſdem Eccleſiae Epiſcopo, Anno 924.

IN *nomine Domini Dei aeterni.* Rodulfus *divina favente clementia* Rex. *Si anteceſſorum noſtrorum, Regum videlicet ſive Imperatorum, Eccleſiaſtice conceſſa Privilegia, etiam noſtrae largitatis auctoritate roboramus, plurimum nobis ad aeternam remunerationem, Regnique ſtabilitatem prodeſſe confidimus. Ideoque omnium fidelium ſanctae Dei Eccleſiae, praeſentium ſcilicet & futurorum, noverit univerſitas,* Adelbertum *venerabilem* Bergamenſem Epiſcopum *noſtram exoraſſe clementiam, quatenus pro Dei amore Praeceptum auctoritatis atque emunitatis noſtrae ſanctae Patavenſi Eccleſiae, &* Sibichoni ejuſdem Sedis Epiſcopo, *ſuiſque ſucceſſoribus fieri juberemus, per quod omnia Praecepta ac Privilegia anteceſſorum noſtrorum, Imperatorum videlicet atque Regum inviolata permaneant. Quorum petitionibus juſtis & rationabilibus adquieſcentes, hoc Praeceptum auctoritatis atque emunitatis noſtrae circa ipſa ſancta loca fieri decrevimus, per quod jubemus atque praecipimus, ut omnia Praecepta ac Privilegia anteceſſorum noſtrorum Imperatorum videlicet atque Regum inviolata permaneant: & ut nullus ex judiciaria po-* A *teſtate in Eccleſias, Cortes, loca, vel agros, ſeu reliquas poſſeſſiones ruſticas ſive urbanas ad partem ipſius Eccleſiae confirmantes, ſive eas, quas moderno tempore per donationes Imperatorum vel Ducum vel ceterorum fidelium ſanctae Dei Eccleſiae, nec non de comparationibus & commutationibus vel de quolibet adtractu juſte & rationabiliter ad prae-* B *dictam Sedem ſanctae Patavenſis Eccleſiae in quibuslibet pagis & territoriis infra dictionem Regni noſtri juſte & legaliter poſſident, vel quae deinceps divina pietas voluerit augeri Rectoribus ejuſdem Eccleſiae, ullam moleſtiam vel inquietudinem facere praeſumat; ſed liceat eis ſub noſtrae emunitatis tuitione ac defenſione quieto ordine tenere ac poſſidere.* C *Confirmamus preterea Precepta, quae a* Berengario Imperatore *conceſſa fuerunt predicto Epiſcopo in Valle Feltrenſe, ſeu in Comitatu Vicentino, & in ceteris locis. Inſuper concedimus in integrum praedicto Sibichoni Epiſcopo, ſuiſque ſucceſſoribus totum Epiſcopatum, ſicut a* Petro Epiſcopo avunculo junioris Petri *fuit detentum atque poſſeſſum.* D *Si quis igitur, quod fieri non credimus &c.*

Signum Domni Rodulfi (ſimile praecedenti) *sereniſſimi Regis.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Manno Cancellarius ad vicem Beati Epiſcopi Archicancellarii recognovi & ſubſcripſi.

Data Pridie Idus Novembris, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXXIV. *Domni vero Rodulfi piiſſimi Regis in Italia III.* Indictione XIIII.

Actum Veronae, in Chriſti nomine feliciter. Amen.

Cum praecedente concordat Privilegium iſtud, *Annum III.* Regni Rodulphi Burgundiae ac Italiae Regis praeferens, eumque jungens cum *Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXXIV.* Sed quis heic, rogo, locus *Indictioni XIIII.* quum eo Anno flueret *Indictio XII.* & Novembri Menſe in curſu foret *XIII.* coepta Kalendis Septembris? Prae oculis Diploma ipſum A habui: in eo ſigna omnia ad ſincerum & archetypum monumentum ſpectantia deprehendiſſe mihi videbar. Igitur aut ego unitatem prae feſtinatione addidi, aut Scribae Regio ipſum ſphalma tribuendum eſt, aut de fide tabularum eſt dubitandum. Hiſce accedat alterum Privilegium, in Archivo ſupralaudati Capituli Parmenſis adſervatum. B

Donatio Eccleſiae Parmenſi facta ab Hugone & Lothario Italiae Regibus, omnium, quae Vulgunda ante poſſederat, & Bertae Matri ipſius Regis Hugonis contulerat, Anno 930.

IN *nomine Domini Dei aeterni.* Hugo *&* Lotharius *gratia Dei* Reges. C *Regalis dignitas ad hoc de die in diem in melius proficiſcitur, ſi ſanctarum Dei Eccleſiarum curam & ſolicitudinem gerit, & ...... ſtabilire curat, quatinus illi, qui Deo perpetualiter ſervire & miniſtrare debent, nullam habeant indigentiam. Ideoque nos in Dei nomine* Hugo *&* Lotharius Reges, *ipſarum Eccleſiarum, Deo annuente, ſecundùm qualitatem temporis curam gerentes, de proprietatibus noſtris a parentibus noſtris nobis per ſucceſſionem advenientibus, Deo omnipotenti & glorioſae Virginis Mariae Matris ſuae ſamulari & obedire cupientes, ſanctam Parmenſem Eccleſiam, quae in ipſius honore fundata eſt, ex ipſa noſtra propria hereditate ditare ſtuduimus, quatinus nobis, parentibus noſtris ad remedium proficiat ſempiternum. Idcirco prout juſte & legaliter poſſumus, donamus praedictae Sanctae Parmenſis Eccleſiae in honore jam dictae Sanctae Mariae conſtructae, & venerabili* Epiſcopo Sigifredo *fideli noſtro, ſuiſque ſucceſſoribus & Canonicis ibi cottidianum ſervitium Deo & Sanctae Mariae exhibentibus omnem proprietatem illam, quae fuit quondam Vulgundae, quae Aza vocabatur, quam adquiſivit ipſa de* Wibodo *ſanctae* Parmenſis *ipſius* Eccleſiae Epiſcopo, *ſub integritate in ſingulis Comitatibus, territoriis vel locis in Regno Italico, & Romania conjacente, ipſa Vulgunda, quae Aza vocabatur, bonae memoriae* Bertae Comitiſſae *glorioſiſſimae* Matri noſtrae *contulit: quatinus ſicut poſſeſſa fuit ab ipſa Vulgunda, quae & Aza vocabatur,* D *ſic ſit in jure ipſius Eccleſiae & utilitate ipſius Epiſcopi & ſucceſſorum ſuorum & Canonicorum ibi ſervientium in perpetuum, una cum Eccleſiis, caſis, cortibus, terris, vineis, campis, pratis, paſcuis, ſilvis, ſalictis, ſationibus, aquis, aquarumque decurſibus, montibus, vallibus, alpibus, planiciebus, cum ſervis & ancillis utriuſque ſexus, cum Aldionibus & Aldianis, & cum omnibus, quae dici vel nominari poſſunt ad ipſam proprietatem juſte & legaliter reſpicientibus in integrum. Si quis igitur hujus noſtri Praecepti violator extiterit, ſciat ſe compoſiturum auri optimi Libras centum, medietatem Kamerae noſtrae, & medietatem praedictae Sanctae Parmenſis Eccleſiae, & Epiſcope Sigifredo, ſui-* E

ſuiſque ſucceſſoribus, qui ibi pro tempore fuerint. Quod ut verius credatur, diligentiuſque ab omnibus obſervetur, ma- A *nibus propriis roborantes, de anulo noſtro ſubter anotari juſſimus.*

Signa ſereniſſimorum *Hugonis & Lotharii Regum.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Petrus Cancellarius ad vicem Gerlanni Abbatis & Archicancellarii recognovi.

Data VIII. Idus Februarii, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXXXVI. *Regni autem Domni Hugonis inviĉtiſſimi Regis X. item Domni Lotharii Regis V.* Indiĉtione VIII.

Aĉtum Papiae, in Dei nomine feliciter.

Secundùm Epocham vulgarem *Anno DCCCCXXXVI.* Februario Menſe numerabatur *Indiĉtio VIIII.* Attamen heic legitur *Indiĉtio VIII.* quae ad Annum praecedentem ſpeĉtat. Non auſim ego confugere heic ad Aeram aut Florentinam, aut Piſanam: nam in neutra Notae iſtae concordant. Nodum ergo expeditius ſolvat ille, qui in incuriam Scribae hunc etiam er- B C rorem rejiciat. Is pro *Indiĉtione VIIII.* ſcripſerit, omiſsâ numerali unitate, *VIII.* Sed ne ſic quidem tolluntur ambages, ubi Diploma hoc cum altero componatur, quod ſupra laudatae Sanĉtimoniales Sanĉtae Mariae Theodotae, ſive de Poſterula, mihi inviſendum ac deſcribendum dedere. Et plane authenticum conſideranti apparuit.

Hugo & Lotharius Italiae Reges ſuo Praecepto confirmant duas Curtes Annae Imperatrici viduae Berengarii Auguſti, Anno 937.

IN *nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti Regis aeterni.* Hugo & Lotharius *gratia Dei* Reges. *Convenit Regali magnificientiae in neceſſitatibus ſubvenire alterius, & racionabilibus noſtrorum fidelium peticionibus aſſenſum prebere, quatenus id agendo praemium aeternae remunerationis mereatur accipere. Ideoque noverit omnium fidelium ſanĉtae Dei Eccleſiae, noſtrorumque, preſentium ſcilicet ac futurorum univerſitas,* Domnum Hildoinum *ſanĉtae* Mediolanenſis Eccleſiae *venerabilem* Archiepiſcopum, *&* Widonem *ſanĉtae* Placentinae Eccleſiae Epiſcopum, *excellentiſſimos fideles atque Conſiliarios noſtros, noſtram humiliter exoraſſe celſitudinem, quatenus* D Annae *quondam* Imperatrici reliĉtae *divae memoriae* Berengarii Imperatoris, *noſtrae confirmationis Praeceptum fieri juberemus, per quod duas Cortes olim de jure Regni noſtri pertinentes, quas idem Imperator ei contulit, id ſunt Cortes in Summo Lacu, quae dicitur Ripa, & Cortes altera, quae dicitur Mauriatica, confirmaremus & corroboraremus. Quorum petitionibus annuentes, prout juſte & legaliter poſſumus, confirmamus*

A *mamus & corroboramus ei praedictas duas Cortes cum illarum integritatibus una cum caſis, terris, vineis, campis, pratis, paſcuis, ſilvis, ſalictis, ſationibus, aquis, aquarumque decurſibus, montibus, vallibus, alpibus, planiciebus, cum ſervis & ancillis utriuſque ſexus, cum Aldionibus & Aldianis, quae dici vel nominari poſſunt; ad ipſas duas Cortes juſte & legaliter reſpicientibus in integrum: ut habeat, teneat, firmiterque poſſideat, habeatque poteſtatem tenendi, vendendi, donandi, commutandi, alienandi, pro anima judicandi, vel quidquid ejus decreverit animus faciendi, omnium hominum injuſta contradictione remota. Si quis igitur hujus noſtri Praecepti violator extiterit, ſciat ſe compoſiturum auri optimi Libras quinquaginta medietatem Kamerae noſtrae, & medietatem praedictae Annae olim Imperatrici, ſuiſque heredibus. Quod ut verius* B *credatur, diligentiuſque ab omnibus in perpetuum opſervetur, manibus propriis roborantes, de anulo noſtro ſubter anotari juſſimus.*

Signum ſereniſſimorum *Hugonis & Lotharii Regum.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Petrus Cancellarius ad vicem Gerlanni Archicancellarii recognovi & ſubſcripſi.

Data XVI. Kalendas Juli, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXXXVII. *Regni verò Hugonis invictiſſimi Regis X. & Domni Lotharii item Regis V.* Indictione VIIII.

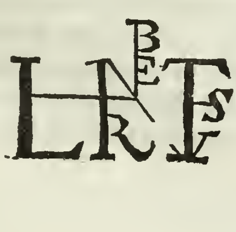
Actum Papiae feliciter. Amen.

C In Diplomate praecedenti mirati ſumus *Anni DCCCCXXXVI.* Menſem Februarium conjunctum cum *Indictione VIII.* Rurſus heic (& ſane in membrana ex altero Archivo depromtâ) reperimus Junium Menſem *Anni DCCCCXXXVII.* ſibi ſociatam habere *Indictionem VIIII.* ita ut una eademque Aera utrobique ſervata appareat. Recurrit ergo & heic idem nodus, qui ſupra; nam Anno DCCCCXXXVII. Junio Menſe in communi uſu decurrebat *Indictio X.* Aut ergo excogitanda aliqua alia ignota hactenus Indictionis, aut alia Anni periodus. Quod niſi placeat, dormitantibus Scribis luxationes ejuſmodi tribuendae erunt. Mabillonius tamen Lib. 5. de Re Diplomatica ad Tabellam quinquageſimam primam, Bullam exhibet idiographam Paſchalis II. Papae Anno MCIII. ſcriptam, in qua *Indictio X.* apponitur pro *XI.* tunc decurrente. Baluzius quoque ad Literas Innocentii III. Papae adnotavit, in Regiſtro ejus ad Annum X. occurrere non ſemel *Indictionem IX.* quum tamen tunc in curſu haberetur D *Indictio X.* Praeterea Campius in Appendice Tomi primi Hiſtor. Eccleſ. Placentin. eorumdem Regum Diploma profert: *Datum VIII. Kalendas Januarii, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXXXVI. Hugonis X. Lotharii verò V. Indictione Octava.* Ubi eaſdem Notas habes, quas nuper in Parmenſi conſpeximus, ita ut altera ex his Chartis alteram confirmet. Ad hanc ean-

eandem rationem Aerae ſeſe accommodat Diploma Lamberti Auguſti, cujus authenticum eſt apud Canoni- A cos Capituli Parmenſis, nunquam antea editum. En ejus verba.

Privilegium Lamberti Imperatoris Canonicis Eccleſiae Parmenſis conceſſum, Anno 899. ſive 898.

IN nomine Sanctae, & individuae Trinitatis. Lantbertus *divina favente clementia* Imperator Auguſtus. *Convenit Imperiali arbitrio, ut Sacerdotum Deo famulantium res juſte quocumque modo adquiſitae, ita ab ipſo corroborentur, ut poſtmodum a calumnioſis & pravis perſonis nequaquam auferri poſſint. Igitur omnium fidelium ſanctae Dei Eccleſiae, noſtrorumque praeſentium ſcilicet & futurorum comperiat ſolercia, quod Canonici ſanctae Parmenſis Eccleſiae per* Amolonem *venerabilem* Epiſcopum, *Archicancellarium noſtrum, petierunt noſtram clementiam, uc* (ita) *Eccleſias, Capellas, Curtes cum Maſſariis & omnibus ibi adhaerentibus vel pertinentiis, in finibus Parmenſis & Regienſis Parroechiae ſitas, quae quondam a* Wibodo Parmenſi Epiſcopo, *& Vulgunda Deo dicata poſſeſſae, & in illorum dominio detentae probantur, & legaliter in poteſtate praedictorum Canonicorum quocumque modo, aut undecumque devolutae per paginam ſcriptionis noſcuntur, noſtro eas corroboraſſemus & confirmaremus edicto. Quorum petitionibus pro affectu pro omnipotentis Dei, & ejuſdem Genitricis beatae Mariae debito amore conſulentes juſſimus eis hoc noſtrum fieri Praeceptum, per quod tam Eccleſias, Capellas, quam Curtes cum Maſſariis & omnibus ſibi ſubditis & pertinentiis in finibus Parmenſis & Regienſis, vel in circuitu lo-* B *catas, quas Wibbodus Epiſcopus & Vulgunda Deo dicata in jus & dominium per paginam ſcriptionis & legitimam veſtituram habuiſſe & tenuiſſe dinoſcuntur, & de ipſis videlicet Wibbodo Epiſcopo & Vulgunda, quomodocumque aut undecumque per legitimam firmitatem & ſcriptionem in dominio & poteſtate ipſorum Canonicorum integriter perveniſſe mani-* C *feſtum eſt, noſtra Imperiali auctoritate in integrum, ut dignum eſt, praedictis Canonicis firmamus & conſervamus, ſicut ab ipſis Wibbodo & Vulgunda eis traditae ſunt; ut nulla magna parvaque perſona temere in parte vel in toto ſe intermittere praeſumat abſque legali judicio, vel ſacri Palatii noſtri diffinitione. Si verò quiſquam invaſor aut te-* D *merator hanc noſtram auctoritatem parvipendens praeſumptioſe violare tentaverit, cognoſcat ſe ſecundùm Capitulare noſtrorum anteceſſorum Regum & Imperatorum diſtricte judicandum, & inſuper ſolviturum triginta Libras auri optimi, medietatem Palatio noſtro & medietatem ipſis Canonicis, quibus violentia illata fuerit. Verùm ut haec noſtrae conceſſio-* E *nis veritas ſtabilius certiuſque credatur & obſervetur, manu propria ſubter firmavimus, & anuli noſtri impreſſione inſigniri juſſimus.*

Signum Domni *Lamberti ſereniſſimi Imperatoris Auguſti.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Englinus Cancellarius ex juſſione Domni Lanberti Imperatoris recognovi & ſubſcripſi.

Data VI. Kalendas Auguſti, Anno Incarnationis Domini DCCCXCVIIII. *Domni quoque Lanberti piiſſimi Imperatoris VI.* Indictione I.

Actum Papiae Urbe Ticinenſi, in Dei nomine feliciter. Amen.

Anno DCCCXCIX. in curſu erat *Indictio Secunda*. Cur ergo heic *Prima?* Ad iſta concilianda praeſto erit Annus Piſanus, qui in curſu eſſe incipiebat die XXV. Martii, ac novem menſibus communem Annum noſtrum anticipabat. Quare heic non Annum DCCCXCIX. ſed quidem DCCCXCVIII. deſignatum reor. Quod etiam evidentius agnoſcimus; nam eo ipſo Anno DCCCXCVIII. raptus eſt e vivis Lambertus, cui propterea non licuit Anno inſequenti Privilegia largiri. Hiſce poſitis, jam videmus, non facile antiquis Chartis autographi ſpeciem referentibus crimen falſi affingendum eſſe, quod interdum leve aliquod diſcrimen intueamur inter Annum Chriſti & Indictionem. Sed minime heic diſſimulandus eſt gravior alter nodus in hiſce Diplomatis rurſus mihi deprehenſus. Cum Anno DCCCCXXXVI. *Octavo Kalendas Februarii* in Parmenſi primo Diplomate conſignatum vidimus *Annum X. Hugonis*, & *Annum V. Lotharii*. Rurſus verò in Ticinenſi ipſiſſimam eamdem Epocham Regni reperimus, quanquam Diploma datum fuerit Anno DCCCCXXXVII. *Sexto decimo Kalendas Julii*. Equidem ignoro, quei unquam componi poſſit ejuſmodi pugna. Idcirco nunc iterum prae oculis meis cuperem membranas eaſdem, ut accuratius inſpicerem, an ita ſe habeant characteres, ut ego expreſſi. Certe, quando non aliter ibi ſcriptum fuerit, alterutrum ex hiſce Diplomatis vitio aliquo laborare ſtatuendum eſt. In utrum vero ex iis ſuſpicio, ſive ſententia iſta caſura ſit, tunc agnoſcere liceret, ſi certo teneremus, a quo revera Anno & Menſe deducenda foret Epocha Regum Hugonis & Lotharii. Erunt heic alicui uſui nonnullorum Archivorum Chartae, inter quas tamen majorem concordiam exoptaſſem. Lucenſis Charta viſitur exarata *Anno I.* Hugonis Regis *Kalendis Novembris Indictione XV.* hoc eſt, ut opinor, *Anno DCCCCXXVI.* Altera *Anno VII.* Hugonis & *Secundo* Lotharii, *III. Kalendas Martii*, *Indictione Sexta*, id eſt *Anno Chriſti DCCCCXXXIII.* Eſt & alia Charta ſignata *Anno X.* Hugonis Regis, die VI. Julii, *Indictione IX.* ubi mentio eſt *Boſonis Ducis Tuſciae*, quae proinde ſcripta fuit *Anno DCCCCXXXVI.* In altera Charta Notae iſtae occurrunt: *Hugo gratiâ Dei Rex, Anno Regni ejus Deo propitio Secundo, ipſa die Kalendarum Januarii, Indictione Prima*. Ibi mentio eſt *Widonis Ducis Tuſciae*, & Charta pertinet ad Annum DCCCCXXVIII. Exſtat ejuſdem Hugonis Charta, exarata *Regnante Domno Ugbo Rex ic in Italia Anno Quinto de Menſe Aprilis, Indictione Quarta*, hoc eſt Anno DCCCCXXXI. quam legi ac vidi in Archivo Canonicorum Mutinenſium. Ibidem altera Charta, in qua *Ubertus Abbas* Monaſterii Brixiani Leonenſis agros in Villa Bajoariae ſitos in emphyteuſim concedit, ſcripta fuit: *Ugo & Lotha-*

rio

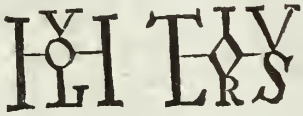
rio filio ejus Reges, Anno verò Domno Ugoni Duodecimo, & Domno Lothario Septimo, die decimo preſentis Menſis Aprilis, Indictione Duodecima. Haec deſignant Annum Chriſti DCCCCXXXIX. Tertia in eodem Archivo occurrit ſcripta *Regnante Domno noſtro Hugho gratia Dei Rex ic in Italia Anno Octavo, & regnante Domno noſtroLoctario filio ejus gratia Dei Rex ic in Italia Anno Tercio, & dies XII. de Menſe Julio, per Indictionem VI*. Habes heic Annum Chriſti DCCCCXXXIII. In Diſſertatione LXII. *de Canonicis* exeram iſtorum Regum Diploma datum *VII. Kalendas Aprilis, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXLI. Regni Domni Ugonis Regis XV. filii ejus Lothavii item Regis X. Indictione XIV*. Exſtat ejuſdem Hugonis Diploma apud Boldonum de Epiſcop. Parmenſib. & apud Ughellium, datum *XIII. Kalendas Martii, Indictione XV. Anno Primo Regni, Anno DCCCCXXVII*. Et alterum datum *Anno IV. Regni, Anno DCCCCXXIX. quarto Idus Maji, Indictione II*. Concordia inter ſe minime videntur cuncta haec Acta: vix tamen falli poſſumus, ſtatuendo, Hugonem renuntiatum fuiſſe Regem *Anno Chriſti DCCCCXXVI*. & quidem *Menſe Aprili*, aut ante diem *IV. Idus Maji*. Quare aſſequi non poſſum, cur *Annus X*. Regni Hugonis in Diplomate Ticinenſi nuper evulgato conjunctus incedat cum die *XVI. Kalendas Julii Anni DCCCCXXXVII*. Certe vitio laborant, quae in Chronico parvo Regum Italiae (vide Tom. 2. Anecdotorum meorum pag. 205.*) ſcripta fuere: ſcilicet *Ugo intrabit, & percurrit Indictio Octava*. Nam Anno DCCCCXXVI. in curſu fuit *Indictio XIIII*. Librarius indoctiſſimus fortaſſe illud XIIII. converterit in *VIII*. Neque praetereundum puto, occurrere interdum Diplomata, in quibus aut locus dati Diplomatis, aut Indictio deſideratur: qui defectus, niſi quando alia vitia confluant, minime idoneam praebet falſitatis ſuſpicionem. Et quoniam heic agimus de Hugone & Lothario Regibus, ereptum heic volo tenebris eorum Diploma, mihi inſpectum in Archivo Capituli Canonicorum Patavii, atque autographi ſpeciem omnino praeferens. Ibi nulla *Indictionis* mentio.

Hugo & Lotharius Italiae Reges Adeverto Epiſcopo Patavino, ejuſque Eccleſiae, omnia illius Privilegia & jura confirmant, Anno 942.

IN *nomine Domini Dei aeterni*. Hugo & Lotharius *divina favente clementia* Reges. *Si Catholicae Fidei &c. notum eſſe volumus, qualiter pro Dei amore, noſtrarumque animarum remedio ac interventu* Ambroſii *ſanctae* Laudenſis Aeccleſiae *venerabilis* Pontificis *noſtrique dilecti fidelis, nec non pro devoto ſervitio ac fidelitate* Adeverti *ſanctae* Patavienſis Aeccleſiae Epiſcopi, *per hujus Precepti noſtri confirmationem, prout juſte & legaliter poſſumus, confirmamus ac corroboramus...... Aeccleſiae in honorem Beatae Dei Genetricis Mariae, & Juſtinae Martyris constructae, omnes res ac poſſeſſiones, ſeu familias utriuſque ſexus..... Praecepta Regum & Imperatorum* Caroli, Lotharii, *atque* Berengarii, *aliorumque Regum Predeceſſorum noſtrorum collatas. Privilegia quoque & omnes liberalitates eidem Aeccleſiae hactenus legaliter conceſſas,*

* Edit. vero hujus Tom. XI. Part. III. pagg. 171. & ſeqq.

ceſſas, ſicut textus ſcripturae diſcernit. Verùm etiam omnia praedia & oblaciones, quas habet legalis titulo ſcriptionis, ad ipſam Aeccleſiam devolutas, adquiſitas & adquirendas, omnimodis confirmantes ſancimus. Statuentes ut nullus Dux, Marchio &c.

Signum Domnorum *Hugonis & Lotharii Regum.....*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Teodulfus Diaconus..... anus ad vicem Boſonis Epiſcopi & Archicancellarii Regio juſſu recognovi & ſubſcripſi.

Data VIII. Kalendas Junii, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXLII. Regni verò Domni Hugonis XVI. Lotharii verò XI.

Actum in Garda Opido, feliciter.

In aliis certe eorundem Regum Diplomatis conſignatam videas Indictionem. Nuper ex iis duo evulgavi. Tertio huic nunc quartum adtexo, cujus authenticum textum, mutilum tamen, vidi Arretii in Archivo Monachorum Benedictinorum Sanctarum Florae & Lucillae, non indignum quod tenebris eripiatur.

Hugonis & Lotharii Regum Italiae Diploma, quo Monachis Sanctarum Florae & Lucillae quaedam loca confirmantur, Anno 933.

.... in ſanctis & venerabilibus locis quicquam ex his, quae poſſidemus, offerimus, procul dubio praeſentis & aeternae vitae premium....... Aretinenſem Epiſcopum, *dilectumque fidelem noſtrum, noſtram humiliter adiiſſe clementiam, quatinus pro Dei omnipotentis timore.... quandam Eccleſiam in honore Sanctae Mariae conſtructam in Monte Jonio aedificatam, cum omnibus rebus & familiis ad eam in integrum pertinentibus..... pertinentem, & omnem illam Terram, quae* Mater noſtra Ber*ta a Camerino adquiſivit in Monte Ferentino, atque de Silva Muclani quicquid Regie parti legaliter pertinere videtur, noſtra praeceptali auctoritate....* *quam* frater noſter Boſo..... *quas laboravit Bonipertus liber homo, confirmare & corroborare curaviſſemus...... libenti animo pro Dei amore aſſenſum prebentes, predictam Eccleſiam cum ſua integritate omnibus rebus & familiis ad eam pertinentibus, nec non &.... eandem Eccleſiam Regiae poteſtati pertinente, & omnem aliam terram in Monte Ferentino, quam mater noſtra Berta a Camerino adquiſivit, & predictam Silvam, in quantum legaliter ad noſtram Regiam Partem pertinet, prout juſte & legaliter poſſumus, eidem Eccleſiae, & praedictae Congregationi pro Dei amore, animeque noſtre concedimus & largimur. Sortem inſuper in Querceto, quam frater*

ter noſter per cartulam prediſtae dedit Congregationi, jam diſtae Eccleſiae & Congregationi confirmamus & corroboramus..... prediſtam videlicet Eccleſiam & Campum Regium.... & Terram in Monte Ferentino, Silvam vero atque Sortem praediſtae Sanſtae Florae Eccleſiae ejuſdemque Congregationi, eorumque ſucceſſoribus ibidem militantibus una cum prediſta Capella, Caſis, terris, vineis, campis, pratis, ſilvis, paſcuis..... aquis, aquarumque decurſibus, montibus, vallibus, alpibus, planitiebus, cum ſervis & ancillis, & cum omnibus, quae dici vel nominari poſſunt, ad praediſtam Eccleſiam vel campum, ſeu ad Silvam vel Sortem juſte & legaliter pertinentibus, & res praediſtas in integrum, quatinus... teneant firmiterque poſſideant... Si quis igitur hujus noſtri Precepti violator extiterit, ſciat ſe compoſiturum auri optimi Libras quinquaginta, medietatem Kamerae noſtrae, &..... Quod ut verius credatur, diligentiuſque in poſterum conſervetur, manibus propriis roborantes, de anulo noſtro ſuoter anotari juſſimus.

Signum ſereniſſimorum (ſimile praecedenti) *Hugonis & Lotarii Regum.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Petrus Cancellarius ad vicem Gerlanni Abbatis & Archicancellarii recognovi & ſubſcripſi.

.... Dominicae Incarnationis DCCCCXXXIII. *Regni autem Domni Hugonis VIII. & Domni Lotharii item Regis III.* Indiſtione VI.

Aſtum in Dom...... feliciter......

Ita in Archivo Canonicorum Mutinenſium vidi eorundem Regum Diploma *Datum Anno Dominice Incarnationis DCCCCXXXIV. Regni autem Domni Hugonis inviſtiſſimi Regis Oſtavo, & Domni Lotharii item Regis Tertio, Indiſtione VII. Aſtum in Prata Palude.* Animadvertere etiam juvabit, Puricellium in Monumentis Baſilic. Ambroſian non uno in loco tradidiſſe, veteres Mediolanenſes exordium feciſſe Anno novo, non Kalendis Januarii, ſed die XXV. ſubſequentis Martii: quem morem adhuc Florentini ſervant. Atque is propterea appellabatur *Annus ab Incarnatione.* Contendit ille propterea pag. 237. Diploma Caroli Craſſi *Datum XII. Kalendas Aprilis Anno ab Incarnatione Domini DCCCLXXX. Indiſtione XIII.* ſpeſtare ad Annum Chriſti DCCCLXXXI. Et pag. 421. Heribertum Archiepiſcopum e vivis exceſſiſſe Anno MXLVI. quum in ejus Epitaphio diem ſuum obiiſſe dicatur *Anno Dom. Incarn. MXLV. XVI. die Menſis Januarii Indiſtione XIII.* Ita pag. 750. referendam eſſe ait ad Annum Chriſti MCLXII. Chartam ſcriptam *Anno Dominicae Incarnationis MCLXI. Undecimo die Menſis Martii, Indiſtione Nona.* Sed mihi Puricellii ſententia minime probatur. Namque Indiſtio in iis Chartis adhibita illius calculis omnino adverſatur. Si in Diplomate Caroli Craſſi deſignatus fuiſſet Annus Chriſti vulgaris DCCCLXXXI. *Indiſtio XIV.* non *XIII.* decurriſſet *XII.*

Kalendas Aprilis. Ita Anno MXLV. Heribertus Archiepiſcopus deceſſiſſe dicitur, currente *Indictione XIII. die XVI. Menſis Januarii*. At ejuſmodi Indictio quum pertinere non poſſit ad Annum MXLVI. neceſſe eſt, ut ibi revera indicetur vulgaris noſter Annus MXLV. In errorem induxiſſe Puricellium videntur Codicilli ipſius Heriberti, ſcripti *Anno ab Incarnatione Domini Jeſu Chriſti MXLV. Menſe Decembris*, *Indictione XIII.* quumque is poſtea vivendi finem fecerit eodem *Anno MXLV. die XVI. Januarii, Indictione XIII.* ſibi perſuaſit vir alioquin accuratiſſimus, Annum Mediolanenſem MXLV. excurriſſe in tres primos Menſes Anni vulgaris MXLVI. Verùm illi animadvertendum erat, Populos olim complures Annum novum inchoaſſe die Natalitio Domini, ſive die XXV. Decembris, novaeque Indictioni exordium datum fuiſſe Septembri Menſe. Quare Heriberti tabulae poſtremae ſcriptae fuerunt poſt diem XXV. Decembris Anni MXLIV. communis, quo tempore ſecundùm Epocham Mediolanenſem, aliarumque gentium, jam decurrebat Indictio XIII. & inchoatus fuerat novus *Annus MXLV.* die XXV. Decembris. Itaque hanc ſuam ſententiam perſuaſit quidem Mabillonio Puricellius, non verò mihi. Neque praetermittendum, veteres paſſim numeraſſe Annos ab *Incarnatione Domini*, quamquam revera Annus novus deduceretur aut a Nativitate aut a Circumciſione Domini. Hoc autem diſcrimen inchoantium Annum aut a Nativitate Chriſti, aut a Kalendis Januarii, aut a Paſchate, aut a die XXV. Martii, non modicas parit tenebras in veterum Chartis; & nodos quoſdam exhibet, difficiles primo aſpectu, qui tamen collati cum aliis, & vetuſtis ritibus melius perſpectis, deinde evaneſcunt. Sunt & aliae Chartae, in quas irrepſere naevi ex oſcitantia Scribarum. Atque hi longe frequentiores deprehenduntur in apographis, ſive quod Notariis aut Librariis recentioribus ſatis peritiae non eſſet ad antiquam ſcripturam rite intelligendam, ſive quod parum ſtudioſe ſuo munere fungerentur. Inter haſce ambages Critico homini Prudentia ſemper comes ad latus itura eſt, ne praeter falſas ac ſuppoſiticias tabulas configat etiam ac damnet veras. Neque profectò tam moroſis eſſe nobis licet, ut ob leves quaſque cauſſas rigidâ cenſurâ agamus in antiquas tabellas; eoque diligentius abſtinendum eſt a quaerendis nodis in ſcyrpo. Itaque ſtatuo tibi Diploma Widonis Regis, nondum Imperatoris, quod in Archivo inſigni Capituli Canonicorum Parmenſium adſervatur, tuam auditurus ſententiam.

Donatio Inſulae juxta Padum poſitae cum aliis terris facta per Guidonem Italiae Regem Eccleſiae Sancti Nicomedis de Fontana Broculi, Anno 889.

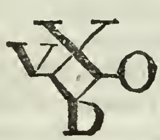
In nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Wido *gratia Dei* Rex. *Juſte quidem fore credimus, ſi fidelium noſtrorum petitionibus pio affectu conſulimus, pro quibus aeterna adipiſci non diffidimus premia. Igitur omnibus Fidelibus ſanctae Dei Eccleſiae, noſtris, praeſentibus ſcilicet & futuris notum ſit, quia* Wibodus *venerabilis ſanctae* Parmenſis Eccleſiae Epiſcopus *noſtram adiit*

diit excellentiam, quatinus quandam Inſulam, ſitam juxta Padum, cum quibuſdam rebus in Vicum Peciatum, & in Caput Tari poſitas, quae pertinent de Comitatu Parmenſi, pro animae noſtrae, noſtrorumque parentum remedio, in Eccleſia Beati Nicomedis Martiris Chriſti, ſita in Fontana Broculi, ubi ejuſdem Corpus requieſcit, per noſtrum jure proprietario ibidem concederemus Edictum. Cujus precibus aures noſtrae manſuetudinis accommodantes, & illius erga nos adtendentes devotionem, atque ob aeternam retributionem, juſſimus hoc noſtrum fieri Praeceptum: per quod concedimus & donamus in ipſo venerabili loco Fontana Brocoli predictam Inſulam, quae ſunt juges quinquaginta quinque.... illas in Vicum Peciatum, quae ſunt juges quinquaginta, quae reguntur per Quiracem & Urſum germanos; & illos in Caput Tari, quae ſunt juges triginta ſex: totum in integrum, ut ſupra diximus, in ipſo Sancto loco Fontana Brocoli concedimus jure proprietario, ſicut

A *ad jus Regium pertinent, & de noſtro jure in jus & dominium ipſius venerabilis Loci transfundimus & perdonamus habendi, tenendi, & faciendi quicquid voluerit ex noſtra pleniſſima largitate. Precipientes & interdicentes, ut nullus Dux, Comes, Gaſtaldius, vel ulla omnino perſona in ſupradictis rebus aliquam diminorationem vel invaſionem aut violentiam praeſumat facere, ſed liceat Wibodo venerabili Epiſcopo vel ipſi ſancto*

B *loco prefatas res cum omnibus ſuperioribus & inferioribus ſuis, noſtris & futuris temporibus quieto ordine tenere & habere. Si quis vero, quod minime credimus fieri, contra hoc noſtrum ceſſionis Preceptum in aliquo minui vel corrumpere, aut violentiam facere vel ire temptaverit, ſciat ſe compoſiturum triginta*

C *Librarum argenti eidem venerabili loco in Fontana Broculi. Et ut noſtrae donationis auctoritas ab omnibus obſervetur, veriuſque credatur, manu propria ſubter firmavimus, & anuli noſtri impreſſione inſigniri juſſimus.*

Signum *Domni Widonis glorioſiſſimi Regis.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Ad vicem Helbunci Cancellarii Heurardus Capellanus juſſu Regis ſcripſi & ſubſcripſi.

Data VIII. Kalendas Maji, Anno Incarnationis Domini DCCCLXXXVIIII. *Anno II. Regnante Domno Witone Rege in Italia*, Indictione VIII.

Actum Placentiae in Dei nomine feliciter: amen.

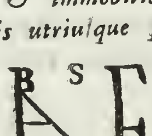
Conjunctam heic habes cum die *IX. Kalendas Majas Anni DCCCLXXXIX. Indictionem VIII.* Atqui eo Anno & Menſe *Indictio VII.* ſignabatur. Heic locum minime habere poteſt Annus Piſanus, aut Florentinus, uti neque varius Indictionis uſus. Tibi-ne igi-

D tur rejicienda ob ejuſmodi mendam praefracte membrana? Equidem cenſeo, mitius agendum, erroremque potius eſſe referendum ad Scribam Regii Cancellarii, aut ad alias cauſſas, propter quas integra ac ſincera eſſe non deſinunt antiqua Diplomata. Ad ſubſe-

ſubſequentem Annum DCCCXC. ſpectat Berengarii Diploma in Archivo Capituli Canonicorum Regienſium exſiſtens, quod legendum omnibus nunc ſiſto, ut unde vitium inibi a me deprehenſum proceſſerit, inveſtigemus.

Donatio Curtis Mercoriaticae facta Johanni Presbytero a Berengario I. Italiae Rege, Anno 890.

IN nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti Dei aeterni. Berengarius Rex *Quia fidelium noſtrorum petitionibus more preceſſorum noſtrorum aures clementiae noſtrae accommodamus, fideliores & promptiores eos in noſtro credimus eſſe ſervitio. Quapropter omnium fidelium ſanctae Dei Eccleſiae, noſtrorumque, preſencium ſcilicet ac futurorum comperiat induſtria, qualiter interventu & petitione* Berchtilae *dilectae* Conjugis & conſortis Regni noſtri, *nec non* Adelardi *venerabilis* Epiſcopi *fidelis noſtri, Johanne Presbiter celſitudinis noſtrae clementiam expetiit, ut ei Cortem noſtram, quae dicitur Mercoriatico, in territorio Regienſi, quae actenus pertinuit ad eumdem Comitatum, concederemus. Nos igitur tam pro omnipotentis Dei amore, & animae noſtrae, preceſſorumque noſtrorum mercede, quamque etiam pro ipſius fidelis noſtri, predictam Cortem noſtram Mercoriatico, quae pertinuit de ſupraſcripto Comitatu Regienſi, cum omnibus pertinentiis & adjacentiis ſuis in integrum, mobilibus & immobilibus, ſervis quoque & familiis utriuſque ſexus, caſis videlicet, terris, hortis, pratis, paſcuis, vineis, campis cultis, & incultis, ſilvis, arboribus pomiferis & impomiferis, montibus, vallibus, planiciebus, ripis, rupinis, aquis, aquarumque decurſibus, ſeu & molendinis adque piſcacionibus..... quoque & familiis utriuſque ſexus, de noſtro jure & dominio in ejus jus & poteſtatem modis omnibus jure proprietario nomine concedimus & perdonamus: ut habeat, teneat, adque poſſideat, faciatque exinde quicquid ejus decreverit animus vel voluntas, poteſtatemque habeat donandi, vendendi, commutandi, ſeu pro anima judicandi, vel quicquid voluerit faciendi, remota totius poteſtatis inquietudine. Si quis autem contra hoc noſtrum Preceptum quandoque inſurgere temptaverit, ſciat ſe compoſiturum triginta Libras auri optimi, medietatem Palacio noſtro, & medietatem ſepe nominato Johanne Presbitero, aut cui donare voluerit. Ut autem ab omnibus verius credatur, diligentiuſque obſervetur, manu propria ſubter confirmavimus, & anuli noſtri impreſſione inſigniri juſſimus.*

Signum *Domni Berengarii glorioſiſſimi Regis*

Reſtaldus Notarius juſſione Regis ad vicem Adelardi Epiſcopi & Archicancellarii recognovi & ſubſcripſi.

Data III. Nonas Novembris, Anno Incarnationis Domini DCCC. & XC. *Anno verò Domni Berengarii glorioſiſſimi Regis I. Indictione VII.*

Actum Verona, in Dei nomine feliciter. Amen.

Si quod unquam Diploma ſigna certa praetulit legitimorum natalium, in iſto Regienſi eadem ſane ego intuebar, & praecipue, quod ibi adhuc perſeveret Sigillum cereum integrum Berengarii, ſpeciem juvenis, ut inſpicienti patet, prae ſe ferentis. Hoc autem adnotes velim; Miraeus enim in Codic. Donation. piar. Cap. XV. tabulas poſtremas adferens *Everardi Comitis* (is Berengario pater fuit) eas cenſuit ſcriptas Anno Chriſti DCCCXXXVII. quae ſententia, ſi vera foret, exhiberet nobis Berengarium jam tum natum, utpote qui in eodem teſtamento a patre memoratur. Non immerito Hadrianus Valeſius opinionem Berengarii tam longaevi improbavit in Prolegomen. ad Panegyric. ejuſdem Berengarii, rectius arbitratus, teſtamentum Everardi referendum eſſe ad Annum DCCCLXVII. Miror, Foppenſium in editione Secunda Miraei, procuratâ Bruxellis Anno MDCCXXIII. nihil profeciſſe ex tam juſta cenſura Valeſii, quam nunc Sigillo iſto confirmatam habemus, quum Berengarius ibi Anno DCCCCXC. non viri- A li, ſed juvenili aetate ſpectandum ſe praebeat. Conſonant ergo omnia, ut archetypum credamus Praeceptum iſtud. Nihilo tamen ſecius datum dicitur *III. Nonas Novembris*, *Anno Incarnationis Domini DCCC. & XC. Anno Regni I. Indictione VII.* quod ſane contra Chronologiam apertiſſime pugnat. Eo ſiquidem Anno in curſu B fuit *Indictio VIII.* & fortaſſis *Indictio IX.* à Kalendis Septembris inchoata; neque tunc Berengario decurrebat *Annus primus Regni*, ſed quidem *Tertius*. Quis non heic haereat, & in gravem ſuſpicionem fraudis impellatur? Verùm ego curioſe oculos in pergamenam intendens, animadverti aliquid inde corraſum fuiſſe ex C iis Notis: quod quare, aut quando factum fuerit, divinare non auſim. Nempe una aut duae numerales unitates inde olim exciderunt, aut de conſilio ereptae fuerunt, ita ut ſcriptum ibi primum opinari liceat: *Regis III. Indictione VIII.* aut *VIIII.* In altero ejuſdem Regienſis Archivi Diplomate idem infortunium animad- D verti. Haec ejus verba.

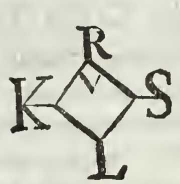
Confirmatio Inſulae Suzariae facta a Carolo Craſſo Imperatore Aaroni Epiſcopo Regienſi, ejuſque Eccleſiae, Anno 883.

IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Karolus *divina favente clementia* Imperator Auguſtus. *Si ut Sanctorum loca ditentur, quo eorum Praeſules, ceterique Miniſtri uberius omnipotenti Domino valeant deſervire, munus quoddam conferimus Eccleſiis divino cultui dicatis, noſtrorum normam ſequentes predeceſſorum, & in preſenti ſeculo proſerari,* (*) *atque in futuro veniam conſequi non dubitamus eternam. Notum i-* E *gitur induſtriae omnium fidelium ſanctae Dei Eccleſiae, noſtrorumque tam preſentium quam futurorum fieri cupimus, quia venerabilis* Liutuardus Epiſcopus, *ſummuſque* Archicancellarius ac Conſiliarius noſter, *ſuppliciter ſuggeſſit magnitudinem noſtram, quatenus ob divini zelum intuitus, perpetuamque Imperii noſtri divinitus nobis collati ſtabilitatem, omnes res tam mobiles quamque immobiles, ſeu familias utriuſque ſexus, liberos,*

(*) Ideſt, *proſperari:* pro qua voce Scriba *proſerari* ſcripſit.

res, libellarios, ſervos, ancillas, & aldiones, Beati Proſperi Confeſſoris Chriſti Epiſcopatus Regienſis undecumque ipſi ſancto Loco, cui Aaron *reverentiſſimus* Epiſcopus *praeeſſe videtur, juſte & legaliter devoluta ſunt, vel Dominus dederit quocumque modo, precipue quidem quandam Inſulam dudum nobis in ipſo ſancto Epiſcopio conceſſam, quae nominatur Sugzara, in Comitatu Brixienſi, pertinens uſque tunc ad jus Imperii noſtri, poſita inter Padum & Zaram cum Curte & Capellis, cum Piſcaria atque Silvis, manſis quoque omnibus, qui ſunt in ipſa Inſula de predicto Comitatu olim pertinentibus, cum omni integritate rerum mobilium ſeu immobilium vel familiarum jure proprietario ad honorem ipſius ſancti loci confirmaremus. Cujus precibus aures benivolentiae noſtrae hilariter inclinantes, prefatae ſanctae Regienſis Eccleſiae, in qua jam dicti Corpus Beati Proſperi conjacet, eidem Aaron venerabili Pontifici, ſuiſque ſucceſſoribus ad utilitatem & exaltationem ipſius Epiſcopii cunctas res & poſſeſſiones legitimas predicti Pontificatus, & eandem Inſulam Sugzaram cum Curte & Capellis, cum piſcaria, ſilvis, etiam cum prenominatis Manſis, qui ibidem inſunt*

A *ex jam dicto Brixienſi Comitatu olim pertinentibus, cum omni integritate rerum ſive familiarum, cunctiſque pertinentiis vel adjacentiis ſuis, fundis quoque & locis ſeu Paludibus & Inſulis, ubicumque eſſe videntur in alveis vel curriculis Padi, ſicuti ex antiquo ad ipſa loca pertinere videntur, quique ab hominibus ipſius Pagi nominantur Pullicini,*
B *per hoc noſtrae pietatis Praeceptum perpetualiter confirmamus, modiſque omnibus ſtabilimus, quatenus idem Aaron reverendus Pontifex, ejuſque ſucceſſores poteſtatem habeant de his & omnibus aliis rebus ipſius ſancti loci ad utilitatem ſancti Epiſcopii facere ſecundùm Deum, quod melius previderint vel decreverint, remotâ totius poteſtatis inquietudine. Si*
C *quis autem, quod non credimus, hujus noſtrae munificentiae quolibet ingenio vel argumento violator extiterit, trecentas Libras auri obrizi componere cogatur, medietatem Palatio noſtro, & medietatem parti ipſius Eccleſiae. Inſuper etiam infamiâ publicâ notatus tamquam ſacrilegus ab omnibus habeatur. Et ut verius credatur & diligentius ab omnibus ob-*
D *ſervetur, manu propria ſubter firmavimus, & de bulla noſtra ſigillari juſſimus.*

Signum *Domni Karoli ſereniſſimi Imperatoris Auguſti.*

Inquirinus Notarius ad vicem Liutwardi Epiſcopi & Archicancellarii recognovi.

Data VIIII. Kalendas Junii, Anno Incarnationis Domini DCCCLXXXI. Indictione I. *Anno verò Domni Karoli ſereniſſimi Imperatoris III.*

Actum in Monaſterio Nonantole, in Dei nomine, feliciter. Amen.

Adſunt foramina, per quae tranſibant chordulae bullae pendentis.

In-

Inſula *Suzaria*, quam Carolus III. Auguſtus Eccleſiae Regienſi confirmat, non alia fuiſſe mihi creditur, quàm quae adhuc *Suzàra* appellatur, Caſtrum in Mantuano agro ſitum, ſub Regienſi Dioeceſi cis Padum, paucis a Wardiſtallo ſive Guaſtallâ millibus paſſuum diſtans. Hinc autem diſce temporum & fluviorum vices. Tunc ea Inſula erat *in Comitatu Brixienſi pertinens*. In Diplomate Ludovici II. Imperatoris eidem Eccleſiae dato apud Ughellium in Appendice ad Tom. quin&tum, pag. 1568. primae edition. memoratur etiam *Inſula Regni noſtri Italici*, quae *nominatur Suzaria in Comitatu Brixienſi*, *ideſt inter Padum* & *Zaram*. Infra eadem Inſula poſita dicitur *In Comitatu eodem Regienſi:* ſed mendum iſtud Ughellio excidit; rurſus enim in archetypo legitur *Brixienſi*. In altero Diplomate Regienſi Ludovici III. Imperatoris occurrit apud eumdem Ughellium *Inſula*, *quae Erezara vocatur*, *inter Padum & Xaram fluvium* conſtituta, *cum aliis Inſulis*, *quae vulgo Pulcini vocantur*. Corrige & ſcribe, ut in autographo, *quae Suzara vocatur*, *& quae vulgo Pulicini vocantur*. Erant enim *Pulicini*, nunc Italice *Poleſini*, quorum adhuc apud Ferrarienſes frequens mentio, congeſtus terrarum, ſive Inſulae, quas Padus potiſſimum, aliique fluvii tunc, ſine lege vagantes, ſive Paduſa, in medio relinquebant, ad quas excolendas finitimus Populus e veſtigio convolabat. Vide ſupra Differt. XXI. *de Italiae ſtatu*. Itaque Suzaria pertinens eo tempore ad Comitatum Brixianum, ſita fuiſſe videtur ultra Padum, quum nunc eam cis idem flumen intueamur. Redeo ad notas Chronologicas archetypi hujus Diplomatis, in quo, ut vidi, aperte legitur *Annus Incarnationis Domini DCCCLXXXI.* Sed procul dubio legendum *DCCCLXXXIII.* quod etiam indicatur ab *Indictione Prima*, & *Anno Tertio Imperii* Caroli Craſſi: namque in eumdem Annum DCCCLXXXIII. haec omnia conveniunt. Sed cur vitia tam enormia in membranis, quas autographas praeſtamus? Mihi nata ſuſpicio, violatas interdum fuiſſe Chartas a recentioribus, non dicam ſciolis tantùm, ſed & doctis viris, quod eas arbitrarentur non ſatis reſpondere alicui praeconceptae aut Hiſtoricae, aut Chronologicae opinioni; atque illas propterea auſu minime ferendo ad ſua vota accommodarint, reſcindendo aut addendo quod eis ſatius videbatur. Praeterea in ipſos primi autographi Scribas oſcitantes rejiciendae ſunt mendae nonnunquam. Denique ſunt quae ſpeciem autographi praeferunt, quum tamen nihil aliud ſint, quàm apographa, ad imitationem archetypi omnino efformata. Nemo autem noſtrûm ignorat, quàm facile Librarii & Amanuenſes delinquant. Itaque tunc ſolùm adversùs Diplomatum fidem imminet adverſa ſententia, quoties plura, eaque intoleranda vitia in ipſorum caput concurrunt. Alioquin inclinandum eſt in mitiorem partem, aut ſaltem continendum judicium. Utar profectò ego hujuſmodi lege erga Diploma, quod olim deſcripſi ex Tabulario ſaepe laudati Parthenonis Ticinenſis Sanctae Mariae Theodotae, ſive de Poſterula, atque heic editum volo.

Otto I. Imperator omnia Privilegia & jura confirmat Monaſterio Ticinenſi Sanctae Mariae Theodotae, Anno 964.

I*N nomine Sanctae & individuae Trinitatis.* Otto *divina protegente clementia* Imperator Auguſtus. *Si circa ſervos & ancillas Dei in venerabilibus locis famulantes, tuicionis noſtrae magnificentiam, noſtros predeceſſores imitantes, clementer impendimus, & apud Deum veniam promereri, & Regni noſtri ſtatum divina ope fulciri non ambigimus. Igitur omnium fidelium ſanctae Dei Eccleſiae, noſtrorumque, preſentium ſcilicet ac futurorum noverit induſtria, qualiter* Adeldag *venerabilis* Archiepiſcopus, & Landoardus Epiſcopus, *noſtri dilectiſſimi Conſiliarii, obtutibus noſtrae mageſtatis obtulerunt Praeceptum divae memoriae* Hlodvici Imperatoris *noſtra pietate collatum in* Regingardam Abbatiſſam Monaſterii, quod dicitur Theodotae, ſito infra Ur- A bem Ticinenſem, *ſuppliciter poſtulantes, ut iterum in jam dictam Regingardam, quae nunc eſt in eodem Cenobio Abbatiſſa, ſimiliter noſtrum emittevemus Preceptum. Quorum precibus noſtrae celſitudinis animum inclinantes, hoc immunitatis noſtrae Preceptum conſcribi juſſimus, per quod omnino precipientes jubemus, ut eadem Abbatiſſam degens* B *ſub regula Sancti Benedicti id Monaſterium cum omnibus adjacentiis jure & legaliter pertinentibus, mobilibus atque immobilibus rebus adquiſitis & adquirendis uſque in finem vite ſue teneat atque poſſideat. Inſuper etiam confirmamus omnes res quaſcumque idem Monaſterium longo tempore dinoſcitur poſſediſſe a Gregorio ipſius Monaſterio fundato-* C *re: ideſt inter ceteras res Campus Zavani &c.* (*)

Signum Domni Ottonis *ſereniſſimi Imperatoris.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Liutulfus Cancellarius ad vicem Widonis Epiſcopi & Archicancellarii recognovi & ſubſcripſi.

Data III. Nonas Januarias, Anno Dominicae Incarnacionis DCCCCLIIII. *Regni vero Domni Ottonis ſereniſſimi Imperatoris III.* Indictione VIIII.

Actum ad Sanctum Ambroſium in itinere ipſius Imperatoris, in Dei nomine feliciter. Amen.

Aperte ſignabatur ibi *Annus Dominicae Incarnationis DCCCCLIIII.* manifeſto tamen errore. Notiſſimum quippe eſt, Ottonem Magnum, qui heic dicitur *Imperator Auguſtus*, titu- D lum hunc una cum Imperiali corona Romae aſſumſiſſe Anno tantùm DCCCCLXII. Aequum eſſet excogitare, e calamo properantis Scribae excidiſſe unum X. ipſumque ſcribere vo-

(*) Ut habetur in aliis ejuſdem Monaſterii Diplomatis.

voluiſſe *DCCCCLXIIII.* Verùm non heic mendarum finis. Annaliſtâ Saxone teſte inter Hiſtoricos medii aevi ab Eccardo editos, Otto Anno DCCCCLXI. *Natale Domini Papiae celebravit, indeque progrediens, Romae &c. Imperator & Auguſtus coronatur.* Adventus ejus Romam & coronatio, quum exercitu ſtipatus incederet, ante diem *III. Nonas Januarias* Anni DCCCCLXII. contigiſſe minime potuerunt. Itaque eo die recurrente, Anno, ut poſuimus, DCCCCLXIV. non *Annus III.* Imperii, ſed Secundus tantùm ei decurrebat. Auſertur etiam dubitatio omnis, num ſcilicet Januario an Februario Menſe Anni DCCCCLXII. Romana Ottonis Magni coronatio peracta fuerit. Quippe haec tradit alter Chronographus Saxo, a Leibnitio evulgatus, ad Annum DCCCCLXI. *In Vigilia Nativitatis Domini Corpus Sancti Mauritii &c. praefato Regi glorioſiſſimo Ratiſponae allatae ſunt. Celebratâ igitur ibidem Nativitate Domini* (Annaliſta Saxo apud Eccardum, Ticini actum ab Ottone Natalitium diem Domini rectius ſcripſit: qua de re Ottonem Friſingenſem, & Sigonium vide) *accelerato Romam itinere venit, ibique &c. aucta ſuper eum ſummi Pontificis benedictione, quarto Nonas Februarii Imperator & Auguſtus appellatur.* Solennis ea dies fuit, tum quod dies Dominica, tum etiam quod Purificatio Virginis recurreret. Ergo in nuper edito Diplomate aut ſcribendum fuit *Anno DCCCCLXV. Anno III. Imperii*, aut *Anno DCCCCLXIV. Anno II.* Haec gravia: ſed non minus durum, quod heic deſiderentur Anni Regni Ottonis, qui tandiu ante regnare coeperat. Ibi ſcriptum: *Regni vero Domni Ottonis sereniſſimi Imperatoris III.* Atque Annos duntaxat *Imperii* contra morem & contra ſyntaxim expreſſos lego. Tandem quod falcem ad radicem ponere videtur, *Indictio VIIII.* heic adhibita ſpectat ad Annum DCCCCLXVI. atque adeo cum reliquis Chronologicis Notis pugnat. Cuinam ergo in mentem veniat tueri Diploma tot inquinatum vitiis, & undique labans? Mihi tamen liceat dicere, minime a vero abhorrere, Chartam illam ad inſtar autographi ſcriptam, nihil aliud eſſe quàm apographum a quopiam indiligenti & imperito Scriptore confectum, qui quum in archetypo reperiſſet *Annum DCCCCLXV.* poſtremas duas numerales notas *XV.* in quatuor unitates oculis parum attentis diviſit, uti & *Indictioni VIII.* quae in autographo legebatur, unitatem incaute de ſua liberalitate adjecit. Quamobrem mihi nemo ſuccenſeat, ſi ſtatim Praeceptum hoc tanquam ſpurium minime abjicio, immo illud pertinere poſſe cenſeo ad Annum Chriſti DCCCCLXV. & Tertium Imperii Ottonis Magni, atque ad Indictionem VIII. Idque etiam elucere videtur ex poſtremis illius lineis, ubi legitur, *Actum ad Sanctum Ambroſium in itinere ipſius Imperatoris.* Audi Annaliſtam Saxonem Eccardi, ad eundem Annum DCCCCLXV. *Imperator Natale Domini Papiae celebravit; & peracta feſtivitate ſtatim in Patriam, diſpoſitis in Italia Regni negotiis, commeavit.* Haec cum Diplomate conſonant, ſi tamen Annaliſta ille Annum vulgarem ad finem Decembris deſinentem uſurpat: quod & ſupra feciſſe videtur.

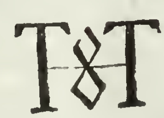
Potiſſimùm verò in examine veterum Chartarum concordia in rebus Hiſtoricis animadvertenda, magnique facienda eſt: facile enim heic ſuc-

 cum-

cumbunt recentiores Falſarii, plerumque indocti, ſi quando antiqua monumenta ſibi confingenda aſſumunt. At quoniam de Epocha Imperii Ottonis Magni actum nunc eſt, rem non antea dimittam, quàm cenſurae Lectoris ſubjiciam alterum ejuſdem Auguſti Diploma. Inſpexi ego illud Veronae (curante humaniſſimo & Cl. Viro Marchione Scipione Maffejo) in Archivo vetuſtiſſimi Monaſterii Sanctae Mariae ad Organum, nunc Monachorum Montis Oliveti. Apographum autem erat antiquum, ad inſtar archetypi efformatum, nullo Sigilli unquam appoſiti ſigno illic a me deprehenſo.

Otto I. Imperator hominibus incenſitis Monaſterii Veronenſis Sanctae Mariae ad Organum exemtionem a quibuſdam oneribus concedit, Anno 969. ſive 970.

I*N nomine Sanctae & individuae Trinitatis.* Otto *divina annuente clementia* Imperator Auguſtus. *Notum ſit omnibus fidelibus ſanctae Dei Eccleſiae, noſtriſque, praeſentibus atque futuris, quoniam interventu & obſecratione* Radaldei *ſanctae* Aquilejenſis Eccleſiae *reverentiſſimi* Patriarchae, *quibuſdam Incenſitis Monaſterii Beatae Mariae ſemper Virginis, ſuiſque heredibus ac proheredibus uſque in perpetuum, habitantes videlicet in Villa Aliago, per hoc noſtrae donationis Praeceptum concedimus pro Dei amore omnes pinſiones, herbaticum atque eſcaticum jure proprietario, quae ad noſtram Regiam hactenus partem pertinuerunt, ut nullus deinceps hoc eos dare compellat. Santientes inſuper, ut nullius poteſtatis perſona eoſdem incenſitos in prenominata Villa degentes diſtringere, pignorare, flagellare, aut in aliquo moleſtare injuſte preſumat, nichilque aliud eis in quolibet ſuperimponatur, his exceptis, quae ad praefatum Monaſterium reddere continuatim ſoliti fuerunt. Et ut poteſtative ac noſtrae donationes in Sylva Alferia, capellaticum, ſeminationem, arationem, & paſcua, & in Sylva Herimannorum habeant, ſicut alii Atagini, noſtrâ pleniſſima largitate omnium hominum contradictione remotâ. Si quis igitur hoc noſtrae donationis Praeceptum infringere aut contradicere aliquando quaeſierit, ſciat ſe compoſiturum auri optimi Libras centum, medietatem Kamerae noſtrae, & medietatem ipſis incenſitis, eorumque heredibus ac proheredibus. Quod ut verius credatur & diligentiuſque in perpetuum ab omnibus obſervetur, manu propria roborantes anuli noſtri impreſſione inſigniri juſſimus.*

Signum Domni Ottonis *invictiſſimi Imperatoris.*

Ambroſius Cancellarius ad vicem Huberti Epiſcopi & Archicancellarii recognovi.

Datum XI. Kalendas Februarii, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCLXVIIII. *Imperii verò Domni Ottonis VIII.* Indictione XIII.

Actum Papiae feliciter.

Conciliet nunc Lector *Indictionem XIII.* cum *die XI. Kalendas Februarii*, & *Anno DCCCCLXVIIII.* in hoc Diplomate conjunctam. Eo enim Anno a Kalendis Januariis decurrebat *Indictio XII.* & Septembri tantùm Menſe *Indictio XIII.* ingrediebatur. Ullane huc ſe ingerat ſuſpicio falſi? Eſt Critici prudentis ac honeſti, crimen hoc amovere, dum commoda interpretatio ſuccurrat. Heic ergo meminerimus, ut ſupra animadverti, fuiſſe olim, qui morem, hactenus a Florentinis ſervatum, ſequerentur, hoc eſt Annum novum aperirent die tantùm XXV. Martii, quo celebratur *Incarnatio Domini* heic memorata: ita ut uſque ad eum diem in curſu foret Annus DCCCCLXIX. quem reliqui fere omnes in Italia abſolverant pridie Kalendas Januarias. Ejuſmodi Aerâ uſus videtur heic Cancellarius Imperialis, ita ut qui heic dicitur *Annus Dominicae Incarnationis DCCCCLXVIIII.* decurreret uſque ad diem XXV. Martii. Propterea quamquam heic ſignetur Annus DCCCCLXIX. Annus tamen vulgaris DCCCCLXX. eſt intelligendus, quocum revera *Un-*

A *decimo Kalendas Februarii* conjuncta procedebat *Indictio XIII.* Eo autem die ac Anno vides heic numerari *Annum VIII.* Ottonis Magni, quod recte cum ſupra ſtatutis congruit; conſtat enim, die tantùm ſecunda Februarii Anno DCCCCLXII. Ottonem Magnum ad Imperiale culmen fuiſſe provectum. Locus etiam expediti Diplomatis, hoc eſt Ticinum, tempori
B reſpondet, quum Annaliſta Saxo ab Eccardo editus haec tradat: *Anno Dominicae Incarnationis DCCCCLXX. Imperator Natale Domini Papiae, Paſcha Ravennae celebravit.* Annum novum ille Scriptor inire videtur ab ipſo Natali Domini. Quamobrem a Diplomate nuper edito excluſa for-
C taſſe fuerit impoſturae ſuſpicio: quum tamen fateri iterum cogar, ex ejuſmodi veterum inconſtantia plures tenebras ac ambages in rem Diplomaticam, atque in ipſam Hiſtoriam effluere interdum. Atque hoc idem altero denique exemplo confirmatum eo per Diploma Henrici II. Auguſti, quod ex Archivo ſaepe laudato
D Sanctimonialium Ticinenſium de Poſterula deſcripſi.

Mundiburdii, ſive defenſionis Literae, ab Henrico Rege III. Imperatore II. conceſſae Monialibus Ticinenſibus Sanctae Mariae Theodotae, Anno 1055.

IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Henricus *divina favente clementia* Romanorum Imperator Auguſtus. *Notum ſit omnibus Chriſti, noſtrique fidelibus tam futuris quam preſentibus, qualiter* Adaleida Abbatiſſa de Monaſterio Papigenſis Eccleſiae *noſtram adiens Turego clementiam rogavit, quatenus eam, atque cuncta bona Sanctae Mariae in Monaſterio, quod dicitur*

E *Theodotae, ſub noſtri mundiburdii poteſtatem atque defenſionem ſuſciperemus. Quae petitio quoniam nobis juſta atque minus neganda viſa eſt, mundiburdium noſtrae protectionis praefatae Adaleidae Abbatiſſae fieri juſſimus: videlicet de Silva Monaſterii Sanctae Mariae, quod dicitur Theodotae, quae Curtis vocatur Scërba, & coherentia huic, ſcilicet ab Oriente Gambina, quae vocatur Lacolivido, quae tenet caput in gargo: a Meri-*

Meridie fluvio Soërha: ab Aquilone Silva, quae vocatur Rhiprandi, & Silva Sancti Pauli, & Becdberti; da shera Aquaria, quae tendit uſque in via, quae dicitur Cava: ſive de aliis locis, quae juſte ac legaliter habere ſeu deinceps adquirere videtur. Eo videlicet jure, ut nullus Archiepiſcopus, Epiſcopus, Dux, Marchio, Comes, Vicecomes, Gaſtaldio, ſive magna, parva- A *que Regni noſtri perſona, preſatam Adaleidam Abbatiſſam moleſtare aut diſveſtire ſine legali judicio preſumat. Quod ſi quis facere temptaverit, ſciat ſe compoſiturum auri optimi Libras centum, medietatem Camerae noſtrae, medietatem praedictae Abbatiſſae. Quod ut verius credatur, & ab omnibus inconvulſum teneatur, Sigillo noſtro inſigniri juſſimus.*

Deeſt Monogramma Imperatoris.

Hecilo Cancellarius vice Herimanni Archicancellarii recognovit.

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Data XIII. Kalendas Martii, Anno Dominicae Incarnationis MLV. Indictione VII. *Anno Domni Henrici Terci Regis, Imperatoris Secundi, ordinationis ejus XXV. Regni quidem XIII. Imperii verò VIIII.*

Actum Turego, in Dei nomine feliciter. Amen.

Mihi viſa eſt ea Charta praeferre omnino ſpeciem archetypi, niſi quod nullum occurrebat ibi ſignum Monogrammatis Imperialis. Sed ejuſmodi Literas unus Imperatoris Cancellarius interdum ſignabat. Et alterum quidem ſimile Mundiburdium ejuſdem Auguſti, Eccleſiae Parmenſi conceſſum, in hoc Opere edendum, Monogrammate caret. Dies *XIII. Kalendas Martii*, *Anni MLV.* in communi Epocha comitem habuit *Indictionem VIII.* Heic autem adnotatam cernimus *Indictionem VII.* Diſcordiam video; quei tollam, non video. Neque enim Piſanorum, uti neque Florentinorum Annus advocari heic in ſubſidium poteſt. Alia quoque conſului ejuſdem Auguſti Praecepta, & quum ipſa etiam inter ſe diſcordia repererim, non ſublatae, ſed auctae ſunt tenebrae. In Diplomate Ticinenſi, cujus apographum teneo, ſpe- B ctante ad vetuſtiſſimum Monaſterium Sanctimonialium Senatoris, haſce Notas deprehendi: *Datum XI. Kalendas Maji Anno Dominicae Incarnationis MLIV. Indictione VI. Anno autem Domni Henrici Tertii Regis, Imperatoris autem Secundi, Ordinationis ejus XXV. Regni quidem XIII. Imperii verò VII. Actum Turego:* hoc eſt *in Zurigo.* C Pari paſſu & heic incedit *Indictio VI.* cum Anno MLIV. quum tamen ſecundùm Aeram vulgarem tunc eſſet in curſu *Indictio VII.* In Bullario quoque Caſinenſi Tom. 2. Conſtitutione *96.* Diploma ejuſdem Auguſti occurrit *Actum VII. Idus Aprilis, Indictione VII. Anno Dominicae Incarnationis MLV.* quae ſunt ipſae D Notae Diplomatis nunc a me evulgati; ita ut illius Auguſti Cancellarius uſus fuiſſe videatur aut alio Anno, aut alia Indictione a vulgari noſtra. Sed quid ſi in aliis ipſius Impe-

Imperatoris Privilegiis communis Annus, & vulgaris Indictio reperiantur? Id quoque ego animadverti, uti ex aliis monumentis in hoc ipſo Opere edendis conſtabit. Proinde adhuc animi pendeo, quid de hujuſmodi quaeſtione & Charta ſtatuendum habeam. Ceterum ad judicium rite ferendum de ſinceritate Diplomatum atque Chartarum, opus foret eaſdem pergamenas non tantùm ſub oculis habere, ſed ipſas, earumque ſingulas partes, quoties velis, poſſe iterum atque iterum intenta conſideratione expendere. Ego plurimas in Archivis volutavi, multaſque deſcripſi. Attamen Patriae reſtitutus, dum apographa mecum delata per otium atque intentiori curâ explorarem, num recte ſe in omnibus haberent, dubitationes obortas ſuperare interdum nequivi, quod archetypa remota inviſere rurſus mihi non liceret. Sunt enim, in quibus prae vetuſtate literae exciderunt, Sigilla translata aliunde, atque immutata fuerunt (qua de re vide ſubſequentem Diſſertationem *de Sigillis*), in aliis verò Notae Chronologicae alienâ manu aut emendatae aut etiam vitiatae. Sigilla ipſa in pleriſque Diplomatis deſiderantur: quare caute admodum inveſtigandum eſt, num revera membranae adfixa olim fuerint:

A quod veſtigia quaedam uncturae a cera relictae indicare ſolent. Vidi enim pergamenas archetypi faciem praeferentes, & hiatum etiam in iis, per quem Sigillum inferendum & repercutiendum videbatur, quum tamen nulla inlati ſigna ſupereſſent. Quod ſi ne nobis quidem ſemper fidendum, ubi facultas deſit conſiderandi iterato & quieto examine quae

B Archetypa ſunt, aut pro archetypis & ſinceris Chartis habentur: quanto minus erit fidendum Apographis? Non hoc de iis dictum velim, quae a peritis Judicibus olim probata fuere, aut a fidis Notariis deſcripta ad nos venerunt, nullumque vitium in ipſis autographis oſtendunt. Praeſto

C enim nobis ſunt Apographa ejus ponderis & auctoritatis, ut Archetypi locum teneant. Ex iis unum exerere heic juvat, in Archivo Monaſterii Cavenſis adſervatum; antiquum videlicet Siconolfi Principis Salernitani Diploma, datum *Ayoni* Epiſcopo Salernitano, quem *Alonem* Ughellius appellat. Illud nimirum, *quo-*

D *niam diuturnitate temporis ejus membrana in quibuſdam locis tineis corrodi & diſſipari videbatur*, renovatum eſt coram Judicibus Anno MCLXXIX. ſub *Romualdo* II. Archiepiſcopo, cujus Chronicon edidi Tomo VII. Rer. Italicarum.

Siconolfi Principis Salernitani Diploma, per quod Ayoni Salernitano Epiſcopo Monaſterium Sancti Petri de Palatio, atque alia concedit, Anno 841. prae vetuſtate deficiens, reſtituitur Anno 1179.

I*N nomine Domini Dei eterni, & Salvatoris noſtri Jeſu Chriſti, Anno ab Incarnatione ejus Milleſimo Centeſimo Septuageſimo Nono, & Quartodecimo Anno Regni* Domini noſtri Domini Gulielmi Siciliae & Italiae

E glorioſiſſimi Regis, *Menſe Marcio, XII. Indictione. Ante me Landulfum Judicem venit Sebaſtianus Presbyter & Abbas Eccleſiae Sancti Gramatii, pertinentis Salernitano Archiepiſcopo, cui* Domnus Romoaldus *Dei gratia venerabilis*

rabilis Archiepiſcopus *praeeſt, pro parte dicti Archiepiſcopii oſtendit unum Praeceptum, quod continebat:* In nomine Domini Dei Salvatoris Jeſu Chriſti. Nos Dominus vir glorioſiſſimus Sicenolfus Dei providentia Longobardorum gentis Princeps, pro ſalutis animae noſtrae, & ex gentis noſtrae ſalvationis, per rogatum Grimoaldi Comiti fideli noſtro, concedimus in Epiſcopio Sanctae Sedis Salernitanae Eccleſiae, ubi nunc Ayo Epiſcopus praeeſſe videtur, Monaſterio Sancti Petri de Palatio, qui eſt in Sexiline, cum terris & vineis, campis & ſilvis ſeu paſcuis, cum ſervis & ancillis, & omnem pertinentiam inſimul. Et concedimus in predictam Sanctam Sedem Plebem Sanctae Mariae de Nuceria, cum omnem ſubſtantiam ſuam, cum ſervis & ancillis & omnem ſuam pertinentiam, quam & concedimus in eodem ſancto Epiſcopio Molina ipſa in fluvio in Lirno, qui fuerunt de Leone Scrofella, qui habent fines ipſa terra de una parte, fines predictum flumen Lirno de duas partes, parte via publica, cum areatura & ſedimen de praedicta Molina, in ea ratione, ut amodo & deinceps per hoc noſtrum roboreum Praeceptum praedicta omnia quae ſuperius leguntur, in praedictam ſanctam Sedem permaneat ejus Rectoribus dominanda atque poſſidenda & fruenda nomine, & a nullo ex noſtris Judicibus ideſt Comitibus, Gaſtaldeis, vel a quibuſcumque agentibus abeatis aliquam requiſitionem, ſed in perpetuis temporibus omnia, quae ſuperius leguntur, in eadem ſancta Sede permaneant, eis Rectoribus ordinandum atque ſecuriter habendum. Quod verò Praeceptum conceſſionis ex juſſione dictae Poteſtatis ſcripſi ego Ra-

A gamprandus Notarius. Actum Salerno, Secundo Anno, Menſe Auguſto, Quarta Indictione. *Et erat ipſum Praeceptum cerea Bulla dicti Domini Principis roboratum. Cum autem ipſum Praeceptum oſtenſum fuit,* quoniam diuturnitate temporis ejus memmbrana in quibuſdam locis tineis corrodi & diſſipari videbatur, *a praefato*

B *Domino Archiepiſcopo proviſum eſt, tam ipſum Privilegium, quam alia munimina dicti Archiepiſcopii, quae vetuſtate temporis aliqua macula diſſipari dinoſcuntur, ad evitandum futurum periculum declarari debere. Quare ipſum Praeceptum totum per ordinem in hanc cartulam ex rogatu ipſius Domni Archiepiſcopi te Johannem Notarium de-*

C *clarare juſſi, memorans, quod diſturbatum eſt legitur quarto Majo, cui adeſt Sigillum.*

✠ *Ego qui ſupra Landulfus Judex.*

Itaque de Apographis loquor, per homines imperitos factis. Non enim omnium eſt characteres & ſcriptu-

D ram Seculorum rudium intelligere; atque in iis deſcribendis facile ineptientes videmus ipſos aevi noſtri Notarios. Ex hiſce exemplis infelici labore confectis, dicere mihi liceat, complura offendas in Bullario Caſinenſi Margarini, atque in Italia Sacra Ughellii. Eadem ſi tu ad examen revoces, qualia apud eos pro-

E ſtant, non deerit tibi, unde illa falſi nonnunquam inſimules. Verùm ut cenſura ſolidis nitatur fundamentis, Autographa ipſa inviſenda ante forent, in quibus interdum aliter atque in Apographis editis res ſe habet. Hac de cauſſa publicis ſcriptis diſceptatum fuit inter duos doctiſſimos ex Amicis meis, Monachos Benedictinos, quorum alter P. D. Jo-

D. Johannes Andreas Aſtezatus nunc Placentini Monaſterii Prior, alter P. D. Gaſpar Berettus, dum in vivis erat, in Regia Ticinenſi Academia Philoſophiae Profeſſor. Hic enim Diplomata duo, qualia a Margarino edita vidit, ad nobile Monaſterium Brixianum Monialium Sanctae Juliae ſpectantia improbavit, ille verò Autographa laudans, in quibus diverſae ab editis Notae Chronologicae leguntur, tueri conatus eſt. An verò ad ea Diplomata purganda pharmacum adhibitum ſatis fuerit, jam Eruditos, qui utriuſque Opuſcula legerint, judicaſſe puto. Alibi Margarinum oſtendi ejuſmodi incuriae reum. Nunc addo, referri ab ipſo in Conſtitut. 28. Tom. 2. Bullar. Caſinenſ. Diploma Lotharii I. Auguſti, *Datum XVIII. Kalendas Januarii, Anno Imperii Domni Hlotharii Pii Imperatoris, Indictione Decima quarta.* Sed in membrana, quae Autographi ſpeciem gerit, a me viſâ, legitur *Indictione I.* atque ibi exſiſtit adhuc Sigillum cereum cum effigie Lotharii, & literis circumpoſitis: XPE ADJUVA HLOTARIUM AUG. Ita in Diplomate iſto Epocha Lotharii deſumta ab Anno DCCCXX. reſpondet Anno DCCCXXXVII. quo decurrebat *Indictio Prima*, Septembri Menſe inchoata. Margarinus ad Annum DCCCXXXVI. referens ejuſmodi Praeceptum, Indictionem perperam immutaſſe videtur. Verùm huic ipſi Diplomati appoſitum eſt Monogramma ſive Signum non tantùm *Hlotharii glorioſiſſimi Auguſti*, ſed etiam *Hludowici glorioſiſſimi Auguſti*, hoc eſt Ludovici II. ejus filii, qui tamen Anno DCCCXXXVII. Imperiali dignitate ac nomine donatus nondum fuerat. Quid heic dicendum quaeſo? Niſi opinemur, o-

A blatum fuiſſe Lotharianum Diploma Ludovico II. poſtquam is Anno DCCCXLIX. aut DCCCL. Imperatorium titulum aſſumſit, additumque ab eo patris viventis Chartae ſuum Monogramma confirmationis loco: aliam rationem non video tuendi hujus Diplomatis. An autem hoc fieri potuerit, aut an unquam fieri conſueverit, id aliis decernendum re-
B linquo. Ita in ſubſequenti Conſtitutione 29. ejuſdem Lotharii alterum Diploma exhibetur a Margarino, datum *Indictione I.* quum tamen in archetypo legerim ego *Indictione X.* qua-cum conciliari poſſe Notas reliquas arduum puto. Praeterea Conſtitut. 43. Margarinus ipſe protulit
C Diploma Caroli Craſſi Datum *Anno Regni Karoli X.* At in Archetypo a me viſo legitur *Anno VIII.* ibique adeſt Sigillum cereum cum effigie laureata Caroli, & literis CAROL. AVG. quae germanum Diploma produnt, datum Anno DCCCLXXXVI. quum Anno DCCCLXXIX. Rex Italiae renuntiatus fuerit Carolus Craſ-
D ſus, uti in Diſſertatione XI. *de Allodiis* oſtendi. Praetermiſit etiam Margarinus Diploma Berengarii I. Regis, quod tamen autographum ſe mihi obtulit in Archivo ejuſdem Brixiani Aſceterii Sanctae Juliae Sigillo cereo cum effigie Berengarii ipſius adhuc ſuperſtite. Ibi hae notae. *Data III. Nonas Martii, Anno Do-*
E *minicae Incarnationis DCCCCXV. Domni vero Berengarii ſereniſſimi Regis XXVIIII. Indictione III. Actum Veronae in Chriſti nomine feliciter.* Ita ab eodem Margarino, & ab Ughellio in Ital. Sacr. Tom. 4. in Epiſcop. Bobienſ. Diploma Ludovici II. Auguſti refertur *Datum Non. Octobris, Anno Chriſto propitio DCCCLXV. Imperii Ludovici piiſſimi Auguſti XI. Indictione*

XIV. Actum Maritigo &c. At in Bobienſi membrana, unde illud Diploma hauſtum eſt, hae Notae mihi inſpectae occurrunt: *Datum Nonis Octobris Anno Chriſto propitio Imperii Domni Hludovici piiſſimi Auguſti XI. Indictione VIII. Actum Maringo &c.* Ideſt Anno DCCCLIX.

Finem his faciam lepido quodam commento, non heri, ſed jamdiu nato, cujus auctorem non alium quàm Mutinenſem quempiam fuiſſe, nemo non intelliget. Alexander Taſſonius in eximio Poëmate, cui titulus *La Secchia rapita*, Cant. 4. ſtroph. 64. de Regienſibus haec habet:

Al fin l'ultimo ottenne, e fu giurato
Con giunta, che chiunque all'Oſteria
Con Modaneſe alcun fuſſe alloggiato
Di quello ſtuol, che di Rubiera uſcia,
A trargli per onor foſſe obbligato
Scarpe o Stivali, o s'altro in piede avia.

Gaſpar Salvianus, ſive Taſſonius idem, in Notis Inſtrumentum quoddam innuit, hac de re ſibi viſum in Archivo Dominorum Piorum. Ego illud depromſi e Chronico exiſtente apud Nobiles Viros Comites Boſchettos Mutinenſes, ipſumque ad recreandos Lectorum animos editum heic volo. Praeter alia, quae lepidam impoſturam produnt, illud in Eruditorum oculos continuo incurrit, ſcilicet ſcriptam fuiſſe Chartam *Anno MCCLV. regnante Federico II. Imperatore*, quum tamen longe antea videlicet MCCL. Fridericus naturae debitum ſolverit.

Sententia commenticia Andreae de Canoſſa, Arbitri electi inter Mutinenſes & Regienſes, de praeeminentia contendentes, Anno 1255.

IN *Chriſti nomine Amen.* Anno a Nativitate ejuſdem Milleſimo Ducenteſimo Quinquageſimo Quinto, *Indictione XIII. die autem XX. Menſis Februarii*, regnante Federico II. Imperatore, & ſeu ejus Locumtenente generali & Vicario Domino Alberto Pio, a quo fuimus &c. *Nos Andreas de Canoſſa Civis Parmenſis, Legum Doctor deputatus & electus, & Locumtenens, & ſeu Subvicarius ad civilia & criminalia ejuſdem Civitatis, in cauſa vertente & jamdiu verſa per & inter magnificas & generoſas Mutinae & Regii Communitates, coram praedicto Vicario & Locumtenente Mutinae & Regii Domino Alberto Pio, & ſeu per ejus Procuratores & Mandatarios ex parte praefatae Civitatis Regii Dominum Petrum de Nuca, & ex parte Communitatis Mutinae Dominum Franciſcum Regium Civem & Procuratorem Mutinae. Et viſis videndis, & primo viſa comparitione & petitione a primo gentium pro praefata Communitate Mutinae, & replicatione a parte adverſa, viſis petitionibus, negationibus, allegationibus, probationibus, reprobationibus, & declarationibus Judicum, qui pro tempore extiterunt pro praedicto Locumtenente, & conſideratis omnibus & diligenter appenſatis, non ut Judex ordinarius in civilibus & criminalibus ut ſupra, ſed amicabilis compoſitor, arbiter & arbitrator de conſenſu partium ad hanc faciendam diſcuſſionem, tractatum, & ultimam ſententiam electus & deputatus, ut Inſtrumento publico aſſenſus & conſenſus omnium apparet, rogato per Ser Andream de Piciis Notarium Regien-*

Regienſem: & rejectis allegationibus Advocatorum & Procuratorum cavillationibus, petitione & reſponſione, comparitione partium, & praedictis omnibus ex parte cujuslibet rejectis ſuper petitione tantummodo legitima conſideratione, examinatione, & ſcrutinio diligenti, in qua in effectu continetur, praefatam Communitatem Regii, ſeu homines ejuſdem teneri, obligatam & obligatos eſſe ratione honorantiae & dignitatis ad recognitionem dominii ſui, cum ſit & fuerit hucuſque Oppidum Lepidi, & modo Civitas inter Parmam & Mutinam nobiliſſimas & egregias Civitates, deinde Regium de utriuſque juriſdictione erecta, & ut aliquis eiſdem debeatur honor, petitioni ſuccurrentes mitius agendo &c. Chriſti nomine repetito, quia dicimus, ſententiamus, definimus, pronuntiamus & declaramus ut Judex, & abſolvimus, quietamus, & liberamus & abſolutos, quietos & liberatos eſſe judicamus ac condemnamus, & ut arbiter arbitramur & arbitramentamur judicatum, arbitratum, ſententiatum, & pronuntiatum eſſe volumus ac condemnamus, ut infra dictos de Regio, ſeu praedictam Civitatem teneri, obligari, & obligatam eſſe, extrahere de pedibus quodcumque genus calceamenti groſſi ſeu ſubtilis, videlicet cothurnos, ſtivalia, ſotulares, & crepidas in ſignum honoris & reverentiae debitae & debendae praedictis

A *Mutinenſibus, videlicet in itinere pedeſtri, equeſtri, & navali, in viis, domibus, & hoſpitiis, & ad omnem & quamcumque voluntatem praedictorum Mutinenſium, rogantium & petentium ſibi calceamenta extrahi debere, ſtivalia, cothurnos, ſotulares & crepidas, & ſic extractos & extracta purgare, mundare, lavare, & eiſdem & cuilibet, ut dominis*

B *ſuis praeſentare. Et ita pronuntiamus &c. Praeſentibus ambabus partibus, & ſeu praedictis Procuratoribus & Mandatariis, Dominis videlicet Petro de Nuca, & Franciſco Regino, & de inſtantia ſic adminiſtrata gratias praedicto Domino Judici & arbitro agentibus, quia immortalitati hujus litis praeſtitit judicium ac arbitramentum*

C *ſuum & approbantibus & emologantibus praedictum judicium & arbitramentum, & praedictam ſententiam definitivam & declarativam in omnibus & per omnia in partibus quibuslibet.*

Actum in Caſtro Heberiae praeſentibus Domino Philippo de Maciis de Regio, & Antonio Petri de Proſperis de Mutina, & Franciſco Petrucii Tubato-

D *re praedictae Civitatis Mutinae ad haec omnia vocatis adhibitis & rogatis.*

Ego Franciſcus Ragatius Notarius Ferrarienſis, & praedicti Domini Judicis Cancellarius rogatus fui, ſcripſi, & autenticavi ſigno in margine in capite nomine meis conſuetis.

DE SIGILLIS
MEDII AEVI.

DISSERTATIO
TRIGESIMAQUINCTA.

DISSERTATIO

TRIGESIMAQUINCTA.

NIhil ſane eſſet, cur ego de *Sigillis* poſt Imperii Romani declinationem uſurpatis aliquid afferrem, quando poſt celeberrimos Viros Papebrochium & Mabillonium Johannes Michaël Heineccius in erudito Opere *de veteribus Germanorum, aliarumque Nationum Sigillis*, edito Francofurti Anno Chriſti MDCCXIX. argumentum hoc exhauſiſſe videtur. Attamen quum nonnulla adhuc apud illum reſtent aut intacta, aut majori luce digna, haec pauca in eam rem adnotata volo. Jam doctiſſimi Viri animadverterunt, ab antiqua Tabularia excutientibus, non ſine examine Sigillis vetuſtis habendam eſſe fidem: quippe interdum
A Sigilla cerea a ſinceris Diplomatis avulſa, Chartis adulterinis infixa fuere. Id & ego non ſemel factum deprehendi, atque uno exemplo rem confirmatam heic volo. Tria Caroli Magni Diplomata Ughellius produxit pro Regienſi Eccleſia in Appendice Tomi quincti primae editionis. De tertio nunc mihi res eſt, evul-
B gato pag. 1563. Habui ego ſub oculis pergamenam, omnia vetuſtatis ſigna praeferentem, &, quod rarum eſt, integro adhuc Sigillo cereo ornatam. Olim, ut puto, in Tabulario Canonicorum Regienſium Diploma hoc adſervabatur: nunc alio in loco adſervatur. Exoſculatus fueram pretioſam e veſtigio membranam,
C quam expreſſam, uti in eodem autographo habetur, atque emendatam, in commodum Eruditorum exhibere iterum heic juvat.

Caroli Magni Francorum & Langobardorum Regis Diploma, per quod Apollinari Epiſcopo Regienſi, ejuſque Eccleſiae, omnia jura ac Privilegia confirmat, Anno 781.

CArolus *gratia Dei* Rex Francorum & Longobardorum ac Patritius Romanorum. *Si Eccleſiarum Dei ſervitoribus largitionis ac benignitatis munificentiam impartimur, eorumque votis libenter annuimus, id nobis ad Auguſtalis excellentiae culmen profi-*
D *cere credimus: inſuper (quod cunctis pretioſius eſt dignitatibus) aeternae retributionis praemium capeſſere non diffidimus. Induſtriam igitur omnium Sanctae Dei Eccleſiae fidelium, noſtrorumque, praeſentium ſcilicet ac futurorum noſſe volumus, patrem noſtrum* Apolli-

narem

narem *reverentiſſimum ſanctae* Regienſis Eccleſiae Praeſulem *noſtram adiiſſe clementiam, nobiſque retuliſſe, quod accidente negligentia & incuria, crepitantibus flammis, Eccleſiarum aedificia in Regienſi Urbe cremata fuerint: cum quibus etiam aliqua inſtrumenta Chartarum & monumenta in favillam redacta ſint; habebatque prae manibus Praecepta Regum Longobardorum, quorum auctoritatibus jam fata Eccleſia, ne pravorum hominum oppreſſiones, aut invaſionum detrimenta pateretur, undique fulcita erat ac munita. Poſtulans ſiquidem, ut & nos ob divinum amorem eandem Eccleſiam cum omnibus facultatibus, quas hactenus acquiſivit, vel deinceps futuris temporibus fidelium oblationibus adquiſierit, cum rebus & familiis utriuſque ſexus, cunctoque Clero inibi quotidie famulante, ſub noſtrae defenſionis reciperemus protectione: quod & fecimus, & per hanc noſtri Praecepti paginam praecipimus & jubemus, ut nulla unquam magna parvaque perſona res aut familias ejuſdem Eccleſiae, ſed neque venerabilem ipſius loci Clerum, in aliquo inquietare vel moleſtare praeſumat. Et quia termini ejuſdem Eccleſiae in confiniis Mantuanis, Bononienſibus, Mutinenſibus, & Lunenſibus, vel Parmenſibus, ſeu & Ticinenſibus, & Cumanis, res ipſius Epiſcopii conjacent; apologeticum idem Pontifex habebat, in quo omni remota dubitatione res jam fatae Eccleſiae per ſingula loca & vocabula, terminique & confinia inſita erant. Ideoque pro temerariae praeſumptionis invaſione cavenda, nec non & pro Francorum gente noviter in Italiam a nobis introducta, petiit Excellentiam noſtram, ut eoſdem terminos huic noſtro Praecepto inſeri juberemus, ne fraudem aliquam eadem Eccleſia de ſuis rebus aut confiniis ab invaſoribus patiatur. Cujus dignam ac rationabilem conſiderantes petitionem, & Lunenſium & Parmenſium confiniis, ſicut in ipſo apologetico indita erant, omnes terminos annotare juſſimus. A meridie itaque per montana versùs Occidentem, conjacent fines, terminique venientes de Prato Mauri, in Montem de Menſa, inde in Centiocrucis, ac deinde in Alpem marinam, inde in Montem de Poſci, deſcendentes in rivum Niteram, quae defluit in fluvium Inciam per fluvium Inciam, ſicut ipſa Incia deſcendit a ſumma villa Monticulo, decurrens ex tranſverſo in Barcham, & defluit deorſum per Agidam ad Aquilonarem partem in rivum Campigenem, & exinde in Tegolariam, in fluvium Padum & Zarano, ſicut Padus defluit in Burianam. Item per meridiem ad Orientalem plagam incedunt fines per Pratum majorem in Montem Ruſulum per Alpem in Fazolam, deinde per Alpem uſque in Thermas Salonis. Fines vero, qui ſunt inter Tuſciam & Regenſem & Mutinenſem de Thermis Salonis perveniunt in Tendam Regis, inde ad Fontem Silvani, & inde in Rivum Sanguinarium, & deinde ad Lacum de Carpene, & inde in Viam Novam, indeque in locum Motivum, deinde in locum, qui dicitur La Verna, deinde per montem Laurentii deſcendens venit in fluvium Dullum, indeque per Silvam de Mallo, & inde in Collinam, deinde in Pratumlongum, ac deinde per Rivum, qui decurrit de Lupatio in fluvium Siglam, inde per Siglam uſque Dullum, ac deinde aſcendit per Dimnaticum in Carciola, & inde deſcendit per Sarram de Mauriano, & pervenit in fluvium Raſennam, & inde aſcendit in Piraniana, indeque in montem ſuper Valles uſque in Antiquum: deinde deſcendens in Piſcariolam venit in fluvium Siglam, ac deinde per Cluzam currentem per Montem*

tem Cerradi, uſque dum venit ſub Monte Merelli, & inde venit per Silvanum: deinde decurrit per Salſulam, & inde per Montem Monticulum, indeque per Campum Milatium ad ſeptentrionalem plagam per Paludes Civitatis Novae uſque Stratam, ac deinde in Aquamlongam, uſque dum venit in Burianam.

Infra iſtos praenominatas fines, ſicut a Sanctis Patribus, & idoneis ac Catholicis hominibus antiquitus in ipſa Eccleſia conſtitutum fuiſſe reperimus, omnia pars ipſius Eccleſiae ſecure ac quiet. noſtra Regali auctoritate perenniter poſſideat. Retulit eciam praelibatus Pontifex, quod cuidam fratri ſuo Anſperto *nomine quaedam Oratoria juris Sanctae Regenſis Eccleſiae, unum quidem in Luciaria inter Padum & Bundenum in honore Sancti Georgii, & aliud in Gabiana ſimiliter inter Padum & Bundenum, in honore Sancti Andreae conſtructum, cunctis diebus vitae ſuae per decretum conceſſum habuiſſet. Sed cum poſtmodum idem Anſpertus Monaſterii Nonantolenſis portum peteret, ipſa Oratoria pro ſuo introitu praedicto Monaſterio dederat. Praenominatus vero pater Apollenaris Epiſcopus, ne Eccleſia ſua damnum pateretur, cum ſuo Advocato in praeſentia* Ducis noſtri Goëradi, *cum* Anſelmo jam dicti Monaſterii Abbate *in judicium convenit. Diſſenſio vero, quae inter duo venerabilia loca creverat, abſque vicinorum Epiſcoporum audientia nullatenus diffiniri poterat. Ideoque datis induciis, tres Epiſcopi,* Petrus *ſcilicet* Bononienſis, Geminianus Mutinenſis, & Petrus Parmenſis, *cum aliis idoneis & Catholicis viris convocati ſunt. Quibus cum jam fato Duce Goërado in judicio reſidentibus, Apollenaris Epiſcopus, & Abbas Anſelmus affuerunt: quorum querimoniae ſubtiliter diſcuſſae, Eccleſia Regienſis,*

A *cui debito jure jam fata Oratoria ſubjecta erant, canonico ac legali ordine acquiſivit. Et ob firmiorem ſecuritatem, Notitiam ſcriptam teſtibuſque roboratam cum ipſo decreto ſaepe nominatus Pater praeſentiae noſtrae obtulit, poſtulans, ut nos inviolabili noſtro Praecepto eam firmantes, omnem contentionis naevum abſtergeremus. Cujus petitioni annuentes,*

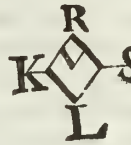
B *per hoc noſtrum Praeceptum praedictae Sanctae Eccleſiae ipſa Oratoria confirmamus, atque ſine ullo contradictore reſtituimus. Praeterea & Gajum noſtrum, quod in eodem loco juxta res ipſius Eccleſiae in Luciaria conjacet, & nunc noviter excolitur, eo poſtulante, Oratorio Sancti Georgii per hoc noſtrum Praeceptum jure proprio ob animae noſtrae*

C *ſalutem concedimus cum piſcationibus per Padum & Bundenum, Paludeſque & Lacus conjacentibus. Similiter quoque & Oratorio Sancti Andreae donamus terram & ſilvam juris Regni noſtri, quae circa res ejuſdem Eccleſiae inter Padum & Bundenum in Gabiana conſiſtit, cum piſcationibus per Padum & Bundenum, Paludeſque & Lacus: ut ſaepe*

D *nominata Sancta Regienſis Eccleſia haec omnia jure proprietario teneat atque poſſideat abſque alicujus poteſtatis contradictione. Concedimus etiam, ut ſi contentio de rebus ac familiis ejuſdem Eccleſiae fuerit horta, liceat inquiſitio fieri per bonos & ingenuos homines circumquaque manentes uſque ad ſacramentum. Habeantque ſibi Pontifices ipſius*

E *Eccleſiae Advocatos duos vel tres, ſi neceſſe fuerit, quos ipſi elegerint, qui cauſam ipſius Eccleſiae diligenter inquirant & examinent. Ipſi vero Advocati ab omni publica exactione ſint immunes. Si quis autem hanc noſtrae conſtitutionis auctoritatem irritam facere temtaverit emunitatis mulctam, ideſt argenti Libras triginta parti ſanctae Regienſis Eccleſiae perſolvere cogatur. Et ut hoc noſtrae*

ſtrae largitionis & emunitatis ac defenſionis ſeu inquiſitionis vel advocationis Praeceptum diuturnis temporibus in ſuo robore permaneat, atque ab omni- A *bus verius credatur & diligentius obſervetur, manus noſtrae ſubſcriptione ſubter annotavimus, anuloque noſtro ſigillare juſſimus.*

. . . . num *Caroli glorioſiſſimi Regis.*

Gilibertus ad vicem Radonis recognovi.

Data in Menſe Junio die octavo in Anno Tertio Decimo & Septimo, Indictione Decima.

Actum Papia Civitate, in Dei nomine feliciter. Amen.

In mentem fortaſſe mihi nunquam veniſſet ſuſpicari de legitimitate hujuſce foetus, niſi me remoratus fuiſſet modus, quo Sigillum cereum illic appoſitum fuit. Nimirum in poſtica parte minime repercuſſa ac dilatata erat cera; ſed eâ ratione in ſciſſuram pergamenae immiſſa, ut inde nullo negotio educi poſſet, ſuoque ex loco facile elaberetur, niſi circulo ligneo comprehenſa, filo etiam adhibito, in Chartâ confirmata fuiſſet. Id mihi ſuſpicionem ingeſſit, germanum Sigillum, aliunde ſumtum, in pergamenam hanc potuiſſe ab aliquo inferri. Tum Notas Chronologicas in examen revocavi. Datum eſt Diploma *Anno Ter-* B *tio Decimo, & Septimo;* quae Epochae tum Regni Francorum, tum Regni Langobardorum, rite indicant Annum DCCLXXXI. quo quidem Anno, ac Junio Menſe reapſe Carolus Magnus Ticini verſatus eſt. Atqui ipſo Anno decurrebat *Indictio Quarta:* heic verò ſignatur *Indictio Decima;* quem errorem concoquere C nullo pacto poſſis. Ad haec diſerte ibi ſcriptum eſt *Longobardorum:* quod neſcio, an inter mendas ſit referendum. Dicam tamen, in germanis aliis, quae viderim, Caroli Magni Diplomatis haberi *Langobardorum*. Diplomata inquam Caroli: nam in aliis veterum monumentis *Longobardos* etiam invenias, uti in Diſſertatione

tione XXI. *de Statu Italiae* oſtendi. Minuta haec etiam diligenter animadvertenda eſſe Critica Ars jubet. Sed quod tandem nulla ratione dealbari poteſt, mihique poſtremo perſuaſit, non de legitimo, ſed de ſpurio Diplomate heic agi, ea formula dicendi eſt: *id nobis ad Auguſtalis excellentiae culmen proficere credimus*. Datum eſt Diploma a Carolo, quum Rex tantummodo foret, ac fortaſſe tunc ne cogitabat quidem de Auguſtali dignitate conſequenda. Fieri ergo non potuit, ut is tanquam *Imperator* loqueretur: neque formam dicendi uſurpaſſet, quam poſtea Lotharius I. Auguſtus ejus nepos, aliique Imperatores adhibuerunt. Ac proinde rurſus mirari ſubit, quei tam diverſa a primo aſpectu ſententia de hoc Diplomate ſequuta fuerit. Quod ubi confictum ſtatuas, uti ego ſtatuo, certe dicendum eſt, vetuſtiſſimum ejuſmodi figmentum eſſe; ac praecipue quum in tergo membranae charactere majuſculo, & ante plura Secula efformato ſcriptum legatur: *Confinia Epiſcopatus Regenſis ejuſdem Karoli ad Apollenarem Epiſcopum, & quicquid ad eundem Epiſcopatum pertinet*. Ex hoc autem Privilegio Ughellius ad Annum DCCLXXX. *Petrum Epiſcopum* intulit in Catalogum Epiſcoporum *Bononienſium*, oblitus poſtea alterum *Petrum*, heic itidem memoratum, recenſere inter Epiſcopos Parmenſes. Verùm utriuſque Petri exiſtentia e Diplomate pendet, cui fidere quiſnam velit non video. Ita Mabillonius in Annalib. Benedictin. ad Annum DCCLXXXI. hocce documento utitur, tanquam legitimo foetu, atque ibi *Gerardum Ducem* ſe vidiſſe ſibi perſuaſit, qui tamen *Geëradus* in membrana appellatur. Hinc autem diſcas, quantâ circumſpectione, & quàm intentis oculis exploranda ſit fides veterum Diplomatum. Quare ſi qui ſunt, qui quoties ſibi offertur aliquod antiquorum Regum Praeceptum, Sigillo ſuo adhuc munitum, nihil ultra quaerendum putant, ut archetypum judicent, egregie falluntur. Nam ne hoc quidem ſatis eſt ad certum eorum criterium, quum cerea Sigilla pergamenis infixa e poſtica parte, attenuatâ per calorem cerâ, detrahi potuerint, & in aliam commenticii foetus Chartam transferri. Innocentius quoque III. Papa, ut eſt in ejus Vita num. 43. par Sigilli vitium mirâ ſagacitate deprehendit in Privilegio producto a Scozulenſi Abbate: quod Mabillonius animadvertit. Neque ſane ejuſdem fraudis alia deſunt exempla, e quibus alterum adhuc adferre juvat. Protulit Ughellius Tomo 3. Ital. Sacr. in Epiſcop. Cluſin. Diploma Ratchiſii Langobardorum Regis, a quo conditum traditur Monaſterium Sancti Salvatoris de Monte Ammiato in eodem agro Cluſino ſitum. Documentum illud veluti gemmam commemoravit quoque Thomaſius in Hiſtoria Senenſi. Alibi verò, hoc eſt in Diſſertatione LXV. *de Monaſter. erect.* facienda erit mihi mentio Diplomatis ejuſdem, inter ridenda commenta amandandi. De eodem etiam Mabillonius in Annalib. Benedictinis ad Annum Chriſti DCCL. praedixerat: *Diploma refert Ughellus cum narratiuncula de origine Monaſterii* (ſcilicet Ammiatini) *quae fabulam ſapit. Annum conditi Coenobii Septingenteſimum Quadrageſimum Secundum praefert Diploma, quod ex authentico Ughellus exiſtimavit: quod omnino ſincerum eſſe pervelim*. Ita perquam modeſte vir doctiſſimus, quum alioqui foetus ille a capite ad calcem ineptiſſimum

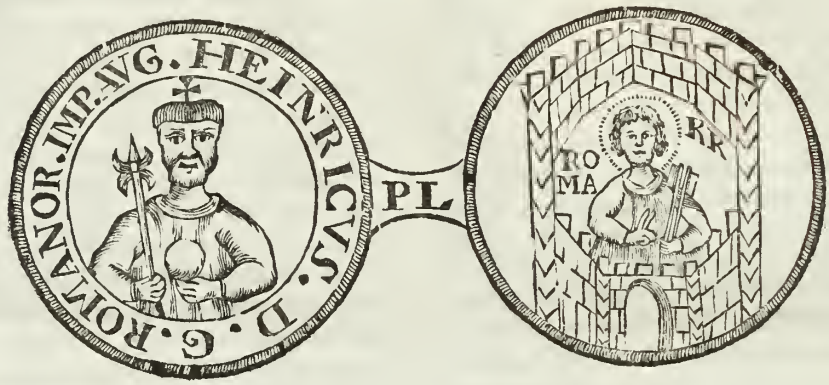
falſarium prodat. Commentum hoc autem refrico, ut ſubdam, quae in illud adnotavit Titius Hiſtoricus Senenſis, cujus Libri adhuc manu exarati exſtant apud heredes doctiſſimi quondam amici mei Huberti Benvoglienti. *Hoc Privilegium* (ſcribit Titius) *eſt munitum Sigillo cereo innexo ex utraque parte cum duabus imaginibus humanis impreſſis. Literae verò circumſcriptae commode legi non valent propter vetuſtatem. Caput utriuſque imaginis in Sigillo coronatum eſt, & virgam manus utriuſque tenet. Atque hoc Privilegium eſt apud Abbatiam Sancti Salvatoris in agro Senenſi.* Sigillum duorum virorum imagines praeferens, duos Principes indicat ſimul regnantes, ac propterea nil commune cum Ratchiſio Rege habuiſſe videtur. Attamen ficto etiam Sigillo vis olim multa fuit ad conciliandam apud imperitos Diplomati fidem. Verùm ad alia progrediamur.

Nulla dubitatio eſt, quin ab antiquiſſimis temporibus *Sigilla Plumbea* (Bullas appellamus) in uſu Romanorum Pontificum, immo & Epiſcoporum quorumdam, fuerint. Quare non iis acquieſcendum, quae circiter Annum MCCCLXVIII. Petrus Boërius Urbevetanus Epiſcopus in Gloſſis adhuc MStis ad Vitas Pontificum a me editas Tomo III. Rer. Italicarum, ſcribit, Paſchalis II. Papae Vitam illuſtrans: *Bulla idem eſt ac Sigillum, & Bullare Sigillare eſt. In primaevo enim ſtatu Eccleſiae Eccleſia Romana non utebatur Sigillo vel Bullâ. A tempore autem Gregorii I. citra reperiuntur Apoſtolicae quaedam Literae cum ſubſcriptionibus tantùm Romani Pontificis, Presbyterorum & Diaconorum Urbis. Tunc enim quaſi omnia expediebantur in Conciliis, & Epiſcoporum ſubſcriptionibus roborabantur agitata in ip-*
A *ſis. Et loco Sigilli ſubſcriptio Epiſcopi*
Urbis fiebat cum atramento, ideſt unus
circulus, in quo per circuitum ſcribebatur VERBUM CARO FACTUM
EST, *vel* CHRISTUS REGNAT,
CHRISTUS IMPERAT, *vel aliud*
verbum ejuſmodi, Deo gratum. Et olim quamvis Epiſcopi vel Eccleſiae quaeque haberent Sigilla, tamen Sigillo fi-
B *des non dabatur. Bullatam enim Literam non recolo me vidiſſe antiquiorem*
Bullâ Alexandri Papae II. In quibuſdam enim Monaſteriis antiquis Privilegia quamplura Caroli Magni Regis
Franciae & Auguſti vidi integra. In
quibuſdam non appenduntur Sigilla per
corrigiam vel fila, ſicut hodie: ſed ſunt
affixa Literis, tenentia Chartam amplexam
C *ab utraque parte cum bona quantitate cerae. Nunc autem Imperator utitur Bullâ aureâ, immo Imperatores Romanorum, uti & Graecorum. Utriuſque*
enim Literas tenui, aureâ Bullâ ſignatas vidi. Sed his non utuntur ante coronationem, ſicut nec etiam Papa ſuâ
Bullâ. Dicit enim Petrus Bleſenſis, quod
ex plumbo Papalis Bullae naſcitur aurum; & qui onerati auro Romanam in-
D *trant Curiam, plumbo exeunt onerati interdum &c.* Certum quippe eſt, exſtare adhuc Romanorum Pontificum
Literas *Bullâ Plumbeâ* munitas ante
Alexandrum II. Papam. Vide in calce hujus Diſſertationis. Rurſus minime audiendus Dominicus Raynaldus apud Leonem Allatium Lib. pri-
E mo Cap. 6. *de perpetuo conſenſu Occidental. & Oriental. Eccleſ.* quum ſcribit, in Arretinae Eccleſiae Tabulario ſervari Literas Silveſtri I. Papae
Bullâ plumbeâ obſignatas, ſimileſque
alias Leonis I. & Gregorii Magni
in Archivo Romano Molis Hadrianae. Haec inter ſomnia conjicito.
Primum ex hiſce Tabulariis vidi, &
nihil tale deprehendi. Idem de Romano

mano ſentiendum videtur. Ad Imperatores verò quod attinet, non me fugit, laudari a Frehero, Mabillonio, Baluzio, Heineccio, aliiſque eruditis Scriptoribus aliquot eorum Diplomata, quanquam rariſſima, ex quibus *Plumbea Bulla* pendebat. Quod plus eſt, Petrus Diaconus Lib. 4. Cap. 109. Chronic. Caſinenſ. commemorat *Praecepta magnorum Imperatorum Caroli, Lodoyci, Pippini, Carlomanni, Lodoyci, Ugonis &c. cerâ, Plumbo, aureiſque Sigillis ſignata, quae Caſinenſi Monaſterio fecerant*. Ego ipſe quoque in Diſſertatione VII. *de Comitib. Palat.* Diploma attuli Ottonis III. Auguſti, e quo Bullam Plumbeam pendere conſpexi. Alibi etiam Diplomata laudavi, e quibus chordula pendebat, indicium Sigilli aut aurei aut plumbei olim conjuncti. Attamen addo, ſi qua fortè Regum & Imperatorum Diplomata ſuperſunt hiſce Plumbeis Bullis ornata, immo & quae pauca ab antiquis Scriptoribus commemorantur, magnâ circumſpectione eſſe accipienda. *Cereis Sigillis* fere ſemper antiqui Imperatores Carolus Magnus, ejuſque ſucceſſores ſunt uſi. Complura ex iſtis ſeſe mihi obtulerunt in Italicis Archivis. Interdum quoque & *Aureis Sigillis* eorum Diplomata roborata fuere. In Chronico Farfenſi, quod publici juris feci Part. 2. Tomi II. Rer. Italicar. Hildeprandus, perditiſſimus Monachus Coenobii Farfenſis, abſtuliſſe dicitur *Sigilla duo de auro, quae miſerunt Carolus & Pippinus filius ejus in uno Praecepto. Alia Sigilla duo de auro, quae Guido & Lambertus Imperatores miſerunt in alio Praecepto quod fecerunt*. Leo quoque Oſtienſis Lib. 2. Cap. 39. Chronic. Caſinenſ. commemorat *novem Praecepta Imperatorum aureâ Bullâ bullata*. Alter tamen Codex ab Angelo de Nuce laudatus nihil habet de hiſce *Aureis Bullis*. Equidem in Diplomatis Imperatorum, Caeſarum, & Regum, quorum copiam non levem per Italiam meis oculis luſtravi, Sigilla *Cerea* complura conſpexi *Aurea* verò nunquam. At poſt Annum Chriſti Milleſimum frequentiora eſſe coeperunt aurea eorumdem Imperatorum Sigilla: quod & poſtremis hiſce temporibus factum animadverti, quibus pleraque eorum Sigilla cerea ſunt; ſed interdum & aurea. Quum ergo de Plumbeis Caeſarum antiquorum Sigillis agitur, mihi ad memoriam revocantur, ac non mediocrem vim faciunt, quae Hugo Abbas Farfenſis memoriae prodidit in Libello *de deſtructione Monaſterii ſui* circiter Annum Chriſti DCCCCXCVIII. a me edendo in hoc ipſo Opere, ſcilicet in Diſſertation. LXXII. *de Cauſſis imminutae Eccleſ. potent*. Narrat ille, quot calamitatibus Seculo Chriſti X. inſigne illud Coenobium concuſſum fuerit, atque inter alia de Monachis iis in vitia quaeque prolapſis ait: *Furabantur denique quaecumque diripere poterant de Monaſterio, Sigilla Aurea de Praeceptis tollebant, & ponebant Plumbea, quae MODO APPARENT*. Quiſnam, rogo, certos nos facit, nequaquam in aliis quoque Diplomatis ſucceſſiſſe Aureis Sigillis Plumbea? Quamobrem quoties Plumbearum Bullarum in Regum Praeceptis mentio occurrit (quod ſane perquam rarum eſt) caute de iis judicandum eſt. Fieri enim poteſt, ut vel ipſae Chartae impoſtori alicui ſuam originem debeant, vel documentis legitimis appoſita ſint adulterina Sigilla.

Ne quid tamen diſſimulem, Margarinus in Bullario Caſinenſ. Tom. 2. Conſtitution. 78. refert Diploma Henrici

rici inter Imperatores Primi, Coenobio inſigni Sanctі Salvatoris Ticinenſis datum. Membranam ego inſpexi in Tabulario ipſius Monaſterii, A viſaque eſt mihi autographa. Ibidem verò in inferiori parte pergamenae in medio pendebat Plumbea Bulla, cujus ectypon heic exhibeo.

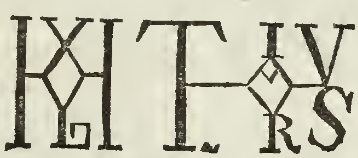

Ad haec Principes Langobardi ac Normanni, qui Benevento, Salerno, Capuae, aliiſque Urbibus Regni nunc Neapolitani dominati ſunt, modò Cereis, modò Plumbeis Sigillis ſunt uſi. Ita Venetorum Duces ab antiquis Seculis plumbeo Sigillo ſuas Chartas muniebant. Marinus Sanutus junior in Venet. Hiſt. a me edita Tom. XXIII. Rer. Ital. ſub Sebaſtiano Ziano Duce ſcribit: *Emmanuelem Graecorum Imperatorem privaſſe Ducem Venetum privilegio bullandi Plumbo, quae praerogativa ab aliis Imperatoribus ei conceſſa fuerat*. Immo ad eorum imitationem, quaſi hoc inſigne privilegium foret, Reſpublica Lucenſis a Romano Pontifice impetravit paris Sigilli jus. Audi Ptolomeum Lucenſem in Annalib. brevib. ad Annum MLXIV. ita loquentem: *Eodem Anno Alexander II. Papa Civitatem Lucenſem nobilitat. Nam primo tribuit ei Bullam Plumbeam pro Sigillo Commu-* B *nitatis, ut habet Dux Venetorum &c.* In votis mihi fuiſſet adire celebre Tabularium Monaſterii Caſinenſis, atque ibi inviſere complures Chartas, quibus adhuc adnexa ſunt antiqua Sigilla. Non ingratum tamen erit Lectori accipere nonnulla ex iis, uti & Monogrammata, quae ad imitationem Regum, Principes ii adhibere conſueverunt. C Neque praetermittam, quae ad Auguſtos etiam & Reges pertinent. Singula enim accurate olim perſcrutatus fuit Cl. V. Benedictus Bacchinius Abbas Sancti Petri Mutinenſis, eaque, dum vivebat, mecum liberaliſſime communia fecit. Itaque ibi primo loco Diploma *Lotharii I. Auguſti*, datum *Nono Kalendas Martii, Anno Imperii XVII.* D *Indictione XIII. in Papia Civitate*, hoc eſt Anno Chriſti DCCCXXXV. Epochâ ab exordio Regni Italici deductâ. Ejus vultum in Sigillo cereo conſpice.

Suc-

Succedunt Diplomata *Hugonis* & *Lotharii Regum*, data Anno Chriſti DCCCCXLI. de Eccleſia Sancti Victorini de Celano, & Anno DCCCCXLII. Balduino Abbati. Regum Monogrammata ita efformata ſunt.

Signum ſereniſſimorum *Hugoni & Lotharii Regum.*

Sigillum cereum amborum Regum effigiem exhibet in hunc modum.

Item Diplomata varia *Ottonis I. Auguſti*, data Anno DCCCCLXIV. & DCCCCLXVII. Ejus Monogramma inſpice.

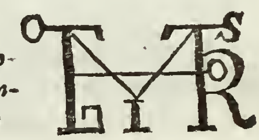
Signum

Signum manus Domni *Ottonis invictiſſimi Imperatoris.*

Sigilla cerea adſunt cum effigie Auguſti, ſceptrum dextrâ, globum terraqueum ſiniſtrâ tenentis.

In aliis Sigillis idem Otto Magnus viſitur ſub diverſa effigie. Sequuntur Diplomata *Ottonis II. Auguſti*, data Anno DCCCCLXXXI. cum hocce Monogrammate.

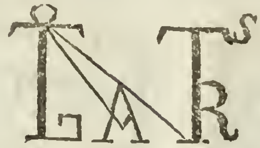
Signum Domni Secundi Ottonis *ſereniſſimi Imperatoris Auguſti.*

In Sigillo cereo imberbis ita exprimitur Otto II.

Succedit Diploma *Ottonis III. Auguſti* datum Anno DCCCCXCVII. Sigillum deſideratur. Ecce illius Monogramma:

Signum

Signum Domni Ottonis *invictiſſimi Imperatoris Auguſti.*

In altero Diplomate Monogramma ita efformatum cernitur:

Signum Domni Ottonis *Ceſaris invicti.*

Succedunt *Henrici* inter Auguſtos *Primi* Diplomata, data Anno Chriſti MXXII., & hocce Monogrammate ſignata:

Signum Domni Heinrici *Romanorum invictiſſimi Imperatoris Auguſti.*

In altero Diplomate Anni MXX. Monogramma idem, ſed literis aliquâ diverſitate diſpoſitis. En illius effigiem in Sigillo cereo hac ratione expreſſam.

Adeſt etiam Privilegium *Conradi* inter Auguſtos *Primi*, datum Anno Chriſti MXXXVIII. Sigillo deſtitutum cum hocce Monogrammate.

Signum Donni Chuonradi *invictiſſimi Romanorum Imperatoris Auguſti.*

Subſequitur Diploma *Henrici II. Auguſti* ſcriptum Anno MXLVII. abſque Sigillo, ſed cum ſequenti Monogrammate.

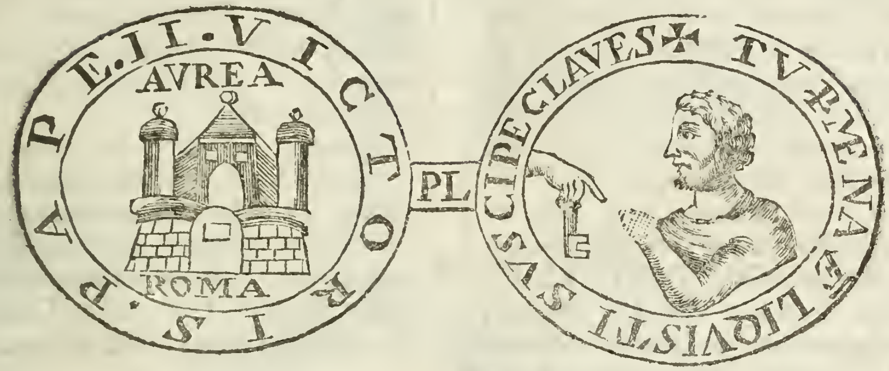
Signum Domni Heinrici Secundi *Romanorum invictiſſimi Imperatoris Auguſti.*

Item *Lotharii* inter Reges *III.* & inter Auguſtos *II.* Diploma, datum Anno Chriſti MCXXXVII. cum Sigillo ex *Auricalcho*, in cujus antica parte A imago Imperatoris, in poſtica aeternae Urbis, uti ſequens ectypon oſtendet.

Ibi etiam ſpectandas ſe praebent Literae Victoris II. Papae circiter Annum Chriſti MLV. cum Bulla Plumbea, in cujus anticâ viſitur imago B Sancti Petri, cui porriguntur Claves, & in poſticâ occurrit Romanae Urbis facies. En itaque Sigilli ejuſce formam.

Ideſt:

Ideſt: *Tu pro me navem liquiſti: ſuſcipe Claves*. Adtexo nunc Langobardorum ac Normannorum Principum Chartas. Ibi donatio occurrit facta

A

a Landulfo Principe Beneventi *de rebus in Latino*, *Anno XIII.* cum hoc Monogrammate, & Sigillo cereo.

Signum Domni *Landulfi excellentiſſimi* Principis.

Quis iſte Landulfus ſit (fuerunt enim ejuſdem nominis complures Benevento aut Capuae dominati) ex accuratâ Chartae inſpectione certò

B

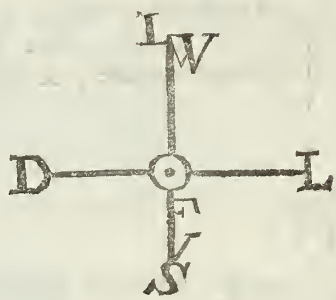
ſtatui poſſet. Interea mihi veri videtur ſimile, agi heic de Landulfo I. De eo Camillus Peregrinius in Stemmate Principum Beneventi ſcri-

bit: *Auctor Chronici Sancti Vincentii ad fontes Vulturni Lib. 4. hunc Landulfum factum Marchionem putavit, id conjungens cum irruptione Hungarorum in Campaniam, quae contigit in DCCCCXXXVI. ſive DCCCCXXXVII.* Et ſane Vulturnenſis Chronologus Part. II. Tomi I. Rer. Italicar. pag. 422. de iſto Landulfo ſcribit: *In ipſo tempore* (ideſt circiter Annum DCCCCXLIV) *Landulfus Princeps Marchio efficitur. Ungri Campaniam devaſtarunt.* Videtur ergo hoc in loco Peregrinius fidem

A negare Hiſtorico Vulturnenſi. At nos in Caſinenſi Charta tenemus *Landolfum Principem, Ducem, & Marchionem*, ita ut de rei veritate dubitari ultra non poſſit.

Alterum Diploma *de Sancta Maria in Cinglis* ſpectat ad *Landolfum* & *Pandolfum Principes* Beneventanos, ſive Capuanos, quorum perſonas definire

B non auſim, aliis relinquens conſulere hanc in rem Chronicon Caſinenſe. Ibi Monogramma iſtud viſitur.

Signum *Domni Landolfi excellentiſſimi Principis.*

Ibi cereum Sigillum cum effigie geminorum virorum, & literis hiſce circumpoſitis ✠ *Principum Landolfi & Pandolfi.*

Item Diploma *Atenolfi* & *Landolfi* Principum cuncta Privilegia Monaſterio Caſinenſi confirmantium. Ibi hoc Monogramma.

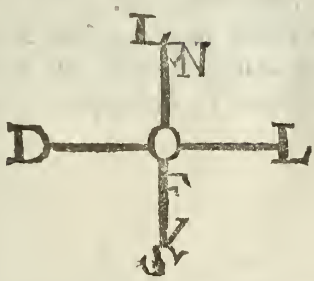
Signum *Domni Atenolfi glorioſi* Principis.

Et Sigillum cereum cum effigie duorum virorum, & literis *Atenolfi & Landolfi Principum.*

Item confirmatio omnium Privilegiorum facta *a Landolfo & Atenolfo Principibus*. Ibi Monogramma, & Sigillum cereum.

Signum

Signum Domini

Landolfi excellentiſſimi Principis.

Item Diploma *Paldolfi* & *Landolfi* Principum, ex quo Sigillum excidit. Haec ibi Monogrammata ſpectantur.

Signum Domni

Paldolfi, & *Signum Domni*

Landolfi glorioſiſs. Princip.

Item Praeceptum *Laydulfi Principis* Capuani, datum *Anno II. Principatus Domni Laydulfi*, *Indictione Octaba*, hoc eſt Anno Chriſti DCCCCXCV. cujus Monogramma habeto.

Signum Domni

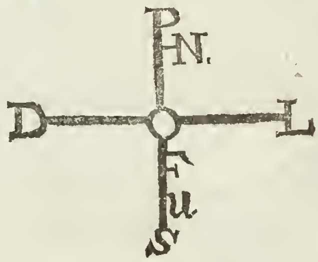

Laydulfi excellentiſſimi Principis.

Ibi

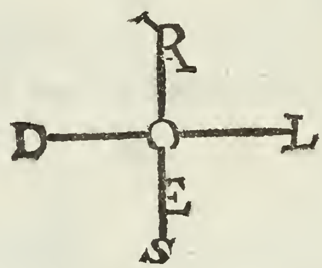
Ibi in Bulla cerea ejuſdem nomen impreſſum eſt.

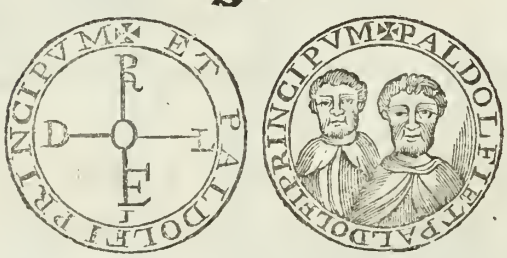
Item Praeceptum *Pandulfi* & *Landulfi*, datum *Anno XXXVI. Pandolfi & Octabo Landolfi Indictione VIII.* hoc eſt Anno Chriſti MLV. Ii ſunt in Stemmate Peregrinii Pandulfus V. & Landulfus V. Principes Capuae. Ibi tantummodo viſitur Monogramma Pandulfi.

Signum *Domni Pandolfi Principis.*

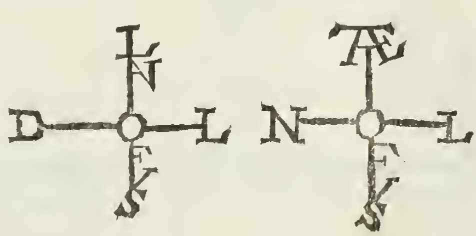
In Sigillo cereo expreſſa ſunt nomina *Pandolfi* & *Landolfi*.

Item Diplomata *Paldolfi* & *Paldolfi Principum*. Cereum Sigillum adeſt, cum effigie utriuſque, & Monogrammate:

Signum *Domni Paldolfi excellentiſſimi Principis.*

Item Diploma *Landolfi & Atenolfi Principum*, Sigillo carens, cum hiſce Monogrammatis.

Signum *Domnorum noſtrorum Landolfi & Atenolfi glorioſorum Principum.*

Item Donatio piſcationis in Lacu Patrienſi facta a *Paldolfo* & *Johanne Principibus* Capuanis circiter Annum Chriſti MXXV. Ibi Sigillum cereum, & Monogramma ut ſequitur.

Signum *Domni Paldolfi excellentiſſimi Principis.*

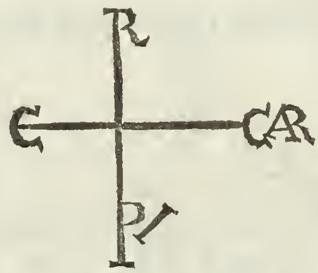
Item oblatio *Atenulfi Principis de Sancta Maria in Capua*, cum Monogrammate & cereo Sigillo:

Signum *Domni Athenolfi ſereniſſimi Principis.*

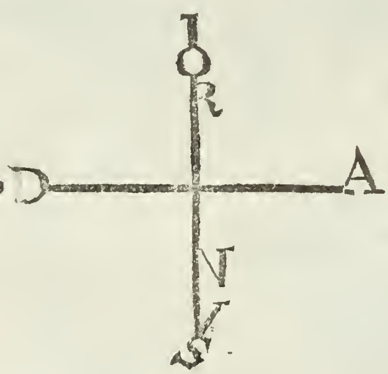
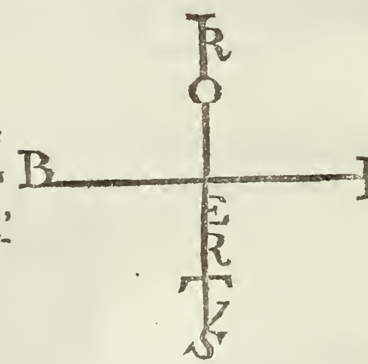

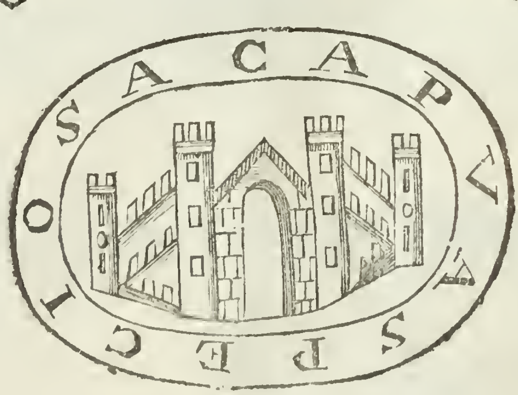
Item Donatio Rainulfi Principis Capuani, ſub qua recentiori manu legitur ſubſcriptio haec: *Ego Idebrandus qualiſque Archidiaconus Sedis Apoſtolicae hanc Chartam confirmavi & ſubſcripſi juſſione Domini noſtri Nicolai ſummi Pontificis, & univerſalis Papae, Anno III. Pontificatus ejus.*

Item Praeceptum *Riccardi I. Pripicis Capuani*, datum *XIV. Kalendas Februarii, Anno ab Incarnatione Domini noſtri Jeſu Chriſti MLXV. Indictione III.* cum hocce Monogrammate.

Signum *Domni Riccardi excellentiſſimi Principis.*

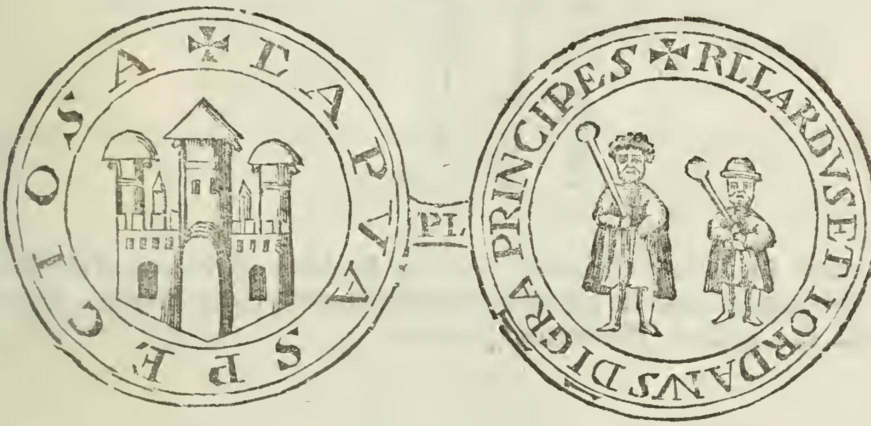
Item Diploma *Jordani I. & Roberti II. Principum Capuanorum*, datum *Anno Dominicae Incarnationis MCXXV. Indictione III. Menſe Februario*, cum Sigillo cereo & Monogrammatis.

Signum Domni *Jordani Secundi Principis Capuani, & Roberti* *filii ejus*

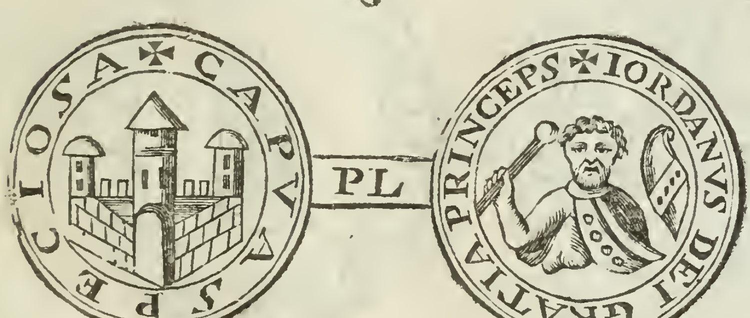
Ibi quoque habetur Diploma ejuſdem Roberti II. Principis, datum Anno MCXXVIII. cum ſuo Monogrammate; ſed excidit Bulla argentea.

Item *Riccardi I. & Jordani Primi, Principum Capuae* Praeceptum, *Anno MLXVI. Indictione Quarta, IV. Kalendas Julii* ſcriptum cum Riccardi Monogrammate, ut ſupra, & Sigillo Plumbeo, in cujus antica parte imagines utriuſque Principis ſtantis cum ſceptro, & literae *Riccardus & Jordanus Dei gratia Principes*; in poſtica imago Urbis cum epigraphe *Capua Specioſa*.

Item ejuſdem *Jordani I. Principis & Ducis* Diploma datum *Anno MLXXXV. Indictione IX.* cum Monogrammate & Sigillo plumbeo, ut infra.

Signum *Domini Jordani glorioſi Principis.*

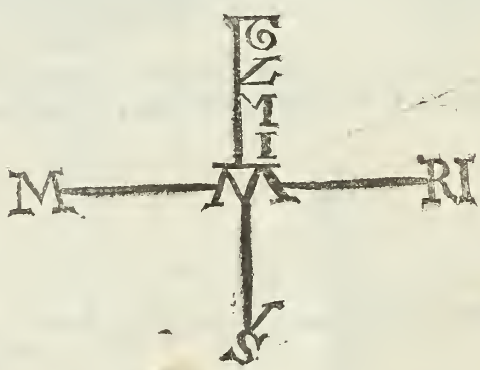

Eſt ibi altera donatio ejuſdem *Jordani I.* data *Gajetae Anno MLXXXI.* cum Sigillo Plumbeo, ut ſupra. Chartae Notarius ita ſubſcribit: *Ex juſſione &c. Gonſolinus in Anno Principatus ipſius Domni Jordani Viceſimo Tertio, & Nono-decimo Anno Ducatus ejus Gajetae.*

Item confirmatio Privilegiorum ab eodem *Jordano I.* facta Anno MLXXVIII. ſine Sigillo cum hocce Monogrammate.

Viſitur etiam in eodem Caſinenſi Archivo Diploma *Guaimarii Principis Salernitani*, qui qualis fuerit e quatuor ejuſdem nominis, alii videant. Illius Monogramma & Sigillum Plumbeum profero.

Signum *Domni Guaimarii excellentiſſimi Principis.*

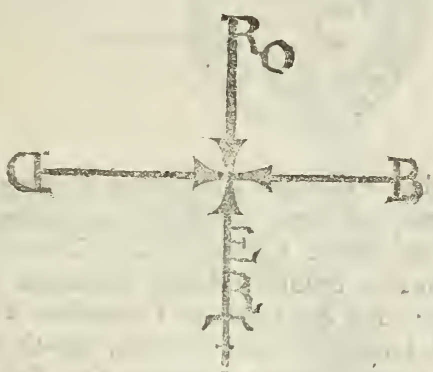

Prae-

Praeterea ibidem legitur reſtitutio Sanctae Mariae in Cingla, facta Anno Chriſti MXCIV. a *Roberto Comite* cum Sigillo Cereo fracto. Haec autem illius ſubſcriptio.

Rodbertus *Comes manu propria me ſubſcripſi.*

In altera hoc Monogramma cum Sigillo cereo, in quo Pallas ſedens cum clypeo in manu dextra.

Signum Domni *Comitis*

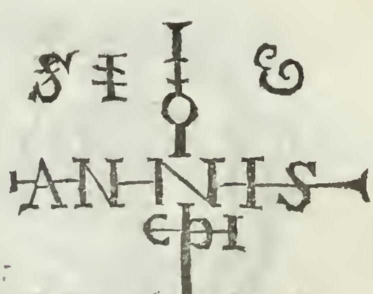
His adde Chartam *Rainulfi Comitis* Anno MCXXII. ſcriptam, ac pertinentem ad eandem ſacram Aedem Sanctae Mariae in Cingla, in qua Sigillum ejus cereum, Hippogryphum inſculptum refert.

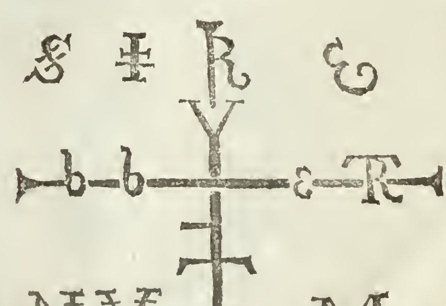

Sigillum quoque cereum viſitur in Donatione Anno MXCII. facta ab *Hugone Comite Moliſii*, cujus ectypon accipe.

Atque ut intelligas, non tantùm Principes illuſtriores Monogrammate ſuo ſubſcripſiſſe, ſed etiam Epiſcopos, alioſque nobiles Caſtellanos, ſubſcriptionem intuere *Roberti* nobilis viri, qui Anno Chriſti MCIX. Brunoni Caſinenſi Abbati Eccleſiam Sanctae Illuminatae obtulit. Petrus Diaconus Lib. 4. Cap. 34. Chronic. Caſinenſ. haec habet: *Sed & Johannes Triventinae Sedis Epiſcopus, una cum Robberto filio Triſtayni Limeſſani Caſtri Domino, optulit huic loco Eccleſiam Sanctae Illuminatae infra fines praedicti Caſtri Limeſſani &c.* Et ſane eidem Chartae ſubſcribit idem Epiſcopus poſt anathema indictum violatoribus oblationis illius.

In Chartâ quoque *Rothberti Averſani Epiſcopi*, exaratâ Anno Chriſti MCXIII. (ex qua intelligas ſerius, quàm par eſſet, conſignatam fuiſſe ab Ughellio illius aſſumtionem ad Epiſcopale munus) viſitur Sigillum cereum cum literis ita circumſcriptis.

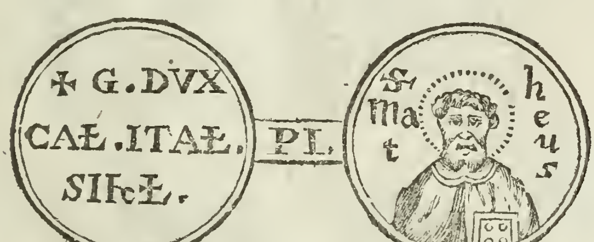
Pariter ibidem adſervatur Donatio Pontis Curvi facta a *Richardo II. Principe Capuano* cum hocce Monogrammate

Signum Domni Secundi Richardi

glorioſiſſimi & magnifici Principis.

Item Donatio Caſtelionis facta Anno Chriſti MCXXVI. a *Guilielmo Apuliae Duce*, Rogerii I. Ducis filio, cum Bulla Plumbea, literis ita inſcriptis.

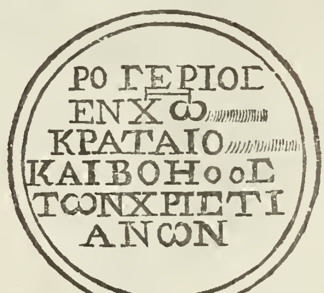

Hiſce

Hiſce accedant Diplomata *Rogerii II. Ducis Apuliae*, *Calabriae*, *Italiae*, *&* *Siciliae*, Rogerii I. Comitis Siciliae filii, Anno Chriſti MCIV. & MCX. data, in quibus haec Plumbea Bulla occurrit.

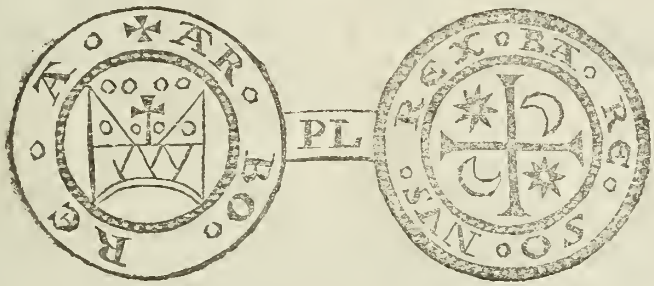
Item ejuſdem *Rogerii II.* Ducis Privilegium, Anno MCXXX. exaratum, cum Bulla aurea, in cujus altera parte Deiparae imago cum Graecis literis MP. ΘΟΥ. Ideſt *Mater Dei*, & in altera literae iſtae.

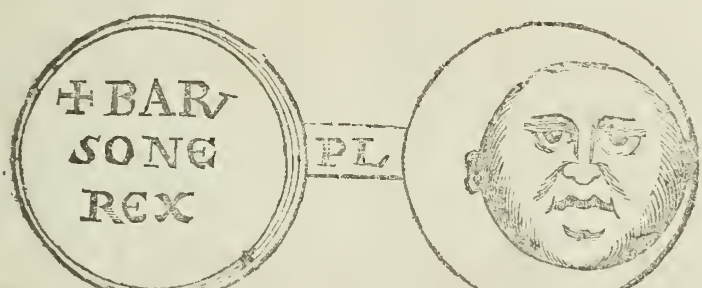
Quae ſic interpretor (legendo ΒΟΗΤΟΣ) *Rogerius in Chriſto* (*Deo*) *potens* (*R.x*) *& auxiliator Chriſtianorum*. Ejuſdem quoque Principis Regio titulo jam aucti eſt ibi Diploma; Sigillum habens plumbeum, in quo epigraphe, & in adverſa parte figura ſtans. Haec eſt inſcriptio.

Denique inter pergamenas Caſinenſis Tabularii binae numerantur, ad *Baraſonem Sardiniae Regem* pertinentes, cujus Principis mentio mihi facta eſt in Diſſertatione XXXII. *de Origin. Linguae Italicae*, & in Diſſertatione V. *de Ducibus Italiae*. Ab utraque Bulla plumbea pendet. Primum Diploma, Anno Chriſti MCLXXXII. datum, hoc Sigillum praefert.

Alterius Chartae Bulla perquam rudem figuram exhibet in antica parte, in altera verò literas haſce.

Atque hactenus excerpta e celeberrimi Caſinenſis Coenobii Archivo. Ad alia modo pergamus. Uti notiſſimum eſt, Sigillis antiquorum Regum atque Auguſtorum fere ſemper inſculpta cernitur eorum effigies cum inſcriptione, nomen illorum explicante. Idem ſaepe factum a nobilibus etiam Viris, qui & ipſi in Annulis ſignatoriis imaginem ſuam, aut Symbolum aliquod exprimebant. Idque familiare fuit vetuſtis ipſis Seculis. Duos Annulos raros, magnique faciendos communicavit mecum Illuſtriſſimus, & e ſingulari humanitate ſpectatiſſimus Vir, Marchio A-

A lexander Capponius, nunc Summi Pontificis CLEMENTIS XII. Forerius Major, quem uti egregium antiquitatum cultorem Roma univerſa veneratur, & ego in primis. Uterque Annulus eſt aureus. Primus Anno MDCCXXVII. effoſſus eſt Balneoregii in maceriis Aedis ſacrae dirutae ſub arca, ubi hominis vitâ fun-

B cti cineres jacebant. En ejus ectypon.

Al-

Alter Annulus itidem aureus eſt, ſed majoris quam primus ponderis ac molis. Ejus quoque ectypon exero.

Uterque Annulus, ut vides, plane ſimilis form â capitis & crinium. Septentrionalis generis viros, hoc eſt Gothos, aut Langobardos, aut Francos heic deſignari mihi perſuadeo. Borealem gentem ſonant nomina ibi ſculpta, hoc eſt AVFRET in Annulo primo, quod Latini in *Aufredum*, Itali in *Offredo* poſtea intorſerunt. Seculo Chriſti Septimo apud Burgundiones in Monaſterio Condateſcenſi, nunc Sancti Claudii, floruit Sanctus *Aufredus Abbas*, uti Mabillonius docet in Annalib. Benedictin. ad Annum Chriſti DCXCVI. Alii in antiqua Hiſtoria occurrunt *Aufridi* & *Offridi* nomine ſignati. In altero Annulo non facile quale ſit viri nomen decernas. Neque enim conſtat, ſint-ne literae, an alia quaepiam ſigna inter quae *O* poſitum eſt. Excogitare illic *Delta* Graecum, temeritate non careat. Praeterea figuras omnes literarum Runicarum, & reliquarum Septentrionalium ab Hikeſio collectas in Theſaur. Linguar. Septentrional. ego conſului. Nihil tale ibi occurrit. Quare nil certi inde mihi exſculpitur, niſi *OVA*, quod nomem Gothici aliquid ſapit, nam Gothis fuit *Totila*, *Baduila*, *Baza*, *Chintila*, *Goda*, *Hibba*, *Liwa*, *Ovida*, *Teja*, *Wamba*, aliaque ejuſdem ſoni atque terminationis vocabula. Ne quid tamen diſſimulem, Fabrettus Cap. 8. Inſcription. Antiquar.

A pag. 558. ait, ſe literam *D* vidiſſe aliquando ſcriptam *trigonâ quidem formâ*. Addo aliquid ſimile indicari a doctiſſimo Florentinio in Vita Mathildis Comitiſſae Lib. 3 pag. 100. unde lux nobis affulgere poſſe videatur. Quaerit ille, num Bonifacius Tuſciae Dux & Marchio, ejuſdem Mathildis pater, nummos percuſſerit,
B atque ait: *Un' altra Moneta dicono conſervarſi, che ha nel dritto la lettera B Longobarda ſimigliante al DELTA GRECO, con due linee di traverſo tagliata, aſſegnandoſi queſta parimente da chi la deſcrive al Duca Bonifazio.* Habemus heic & nos literam ſimilem Graeco *Delta*, lineâ per tranſverſum ductâ. Verùm Florentinius, utpote
C vir in judicando cautiſſimus, ſubdit, nihil evinci poſſe ex Nummo illo, ſibique potius videri, pertinere ipſum ad *Bernardum*, aut *Berengarium* Italiae Reges. Addo ego, ne certos quidem nos eſſe, an litera illa Graeco Delta ſimilis, dicenda ſit *B*. Fortaſſis etiam Graecus eſt Nummus. Neque Reges Italiae, aut Auguſti,
D aut Principes, conſueverunt unicâ literâ ſuum nomen exprimere in Numiſmatis. Quare adhuc in nocte verſamur. Sed utcumque legas in Annulo a me propoſito, nihil aliud quàm barbaricum nomen inde haurire poſſis.

In utroque autem Annulo par fere capillamenti figura. Atque hinc potiſſimum deſumenda lux eſſet, ad
E conjiciendum, Gothi-ne, an Langobardi, ſive Franci homines heic ſeſe nobis efferant. Sed multae occurrunt mihi tenebrae. Claudianus in Carmin. de Bello Getico Gothos crinitos indicare videtur:

Crinigeri ſedere patres, pellita Getarum
Curia, quos plagis decorat numeroſa
cicatrix.

Apol-

Apollinaris quoque Sidonius Lib. primo, Epiſt. 2. Theodericum Gothorum Regem deſcribens, ait: *Capitis apex rotundus, in quo paululum a planicie frontis in verticem caeſaries refuga criſpatur.* Poſt alia ſubdit: *Aurium legulae, ſicut MOS eſt GENTIS, crinium ſuperjacentium flagellis operiuntur.* Ergo mos Gothicae gentis fuit criſpare, ideſt intorquere crines, eiſque aures operire; tum ipſos in nodum collectos ducere poſt tergum, non verò demittere ſuper humeros. In Annulis iſtis virorum caeſaries intorta eſſe videtur, ſed non adeo demiſſa, ut aures integras operire poſſit. Atque heic ſeſe nobis offert Iſidorus Lib. 19. Origin. ita ſcribens: *Nonnullae gentes non ſolùm in veſtibus, ſed & in corpore aliqua ſibi inſignia vendicant, ut videmus cirros Germanorum, granos, & cinnabar Gothorum.* Torſit vox *Granus* inſignes viros Sirmondum, Savaronem, La-Cerda, & Salmaſium. Si eos auſcultamus, ſignificat capillos diſcriminatos, ſive ſparſos, ſive contortos, quos poſtremos *Treccie* Italice appellamus. Verùm praeferenda eruditiſſimi Du-Cangii ſententia, ſcribentis, deſignari per vocem *Grani* barbam, quae infra nares eſt, ſeu *Myſtaces*, qui nunc nobis dicuntur *Muſtacchi*. Egregia ſunt in hanc rem Ernulphi Roffenſis Epiſcopi verba in Spicilegio Dacheriano. *Evenit frequenter* (ait ille,) ut *barbati, & prolixos habentes Granos, dum poculum inter epulas ſumunt, prius liquore pilos inficiant, quàm ori liquorem infundant.* Aufredi in Annulo ſculpti effigiem rurſus intuere: *Myſtacum* forma in ejus ore minime deſideratur, quos oſtentare, ut Iſidorus nos docuit, *Gothorum* mos fuit. In altero Annulo nulla eorum veſtigia habentur, quum figura adoleſcentem

A imberbem referat. Denique in Diſſertatione XXVII. *de Moneta* Nummum *Baduilae* Gothorum Regis dedi. Non diſſimilis ibi eſt tonſura crinium. Ad Langobardos quod attinet, ii regnante Agilulfo Rege, *cervicem uſque ad occipitium radentes nudabant; capillos a facie uſque ad os demiſſos habentes, quos in utramque partem in fron-*

B *tis diſcrimine dividebant.* Ita Paullus Diaconus Lib. 4. Cap. 23. de Geſt. Langobardorum. Horrentem hunc aſpectum non cernas in effigie virorum, quos nuper produxi, ſi diviſionem crinium excipias, quae in Sigillo *Ova* occurrit. Verùm Paullus immutatos Langobardicae gentis mores ſat prodit, quum ait, Modoëtienſem picturam oſtendere, *quomodo Lan-*

C *gobardi eo tempore comam capitis tondebant:* nam Paulli aevo alia fuit veſtium & capillorum ſtructura. Anaſtaſius autem in Vita Gregorii III. Papae auctor eſt, ſub Liutprando Rege nobiles Romanos complures *more Langobardorum* tonſos & veſtitos fuiſſe. Alia enim erat apud Romanos,

D alia apud Langobardos tondendi crinis ratio. Notum porro eſt, Langobardicam gentem, uti & Gothicam, aluiſſe barbam: atque haec ſane conſpicitur in effigie *Aufredi;* ejuſque etiam veſtigia in vultu alterius adoleſcentis cernuntur. De Francorum capillamento locupletem habemus teſtem Agathiam in Lib. primo de Bello Gothico ſcribentem: *Mos eſt Fran-*

E *corum Regibus tonderi numquam, ſed a pueris comam alere, quae pulcre impendet humeris, etiam frontis crinibus dividuis, & in utramque ſe ſpargentibus partem &c. Idque apud illos Regiae gentis inſigne, decuſque eſt, quum privati in ORBEM TONDERI ſoleant, neque promittere capillum ſinantur.* Gregorius quoque Turonenſis Lib. 3. Cap. 18. Hiſtor.

Hiſtor. haec adnotat: *Habito conſilio pertractari oportet, quid de his* (ſcilicet Regiis pueris) *fieri debeat: utrum inciſâ caeſarie, ut reliqua Plebs habeantur.* Itaque Regibus exceptis, reliqua Francorum gens capillos in orbem tondebat: ac proinde Francorum effigiem ſi in hiſce Annulis quiſquam apparere opinaretur, non eum ratio deficeret. Bignonius tamen in Notis ad Leg. Salic. Titul. 25. quum Francorum quoſdam *Capillatos*, ſive *Crinoſos* invenerit appellatos, de auctoritate Agathiae dubitat. Sed & Boſius in Roma Subterran. Lib. 3. Cap. 61. antiquiſſimam imaginem refert Romani cujuſdam Proceris, in Coemeterio Priſcillae pictam. Is flavis ac tonſis paene ad cutim capillis conſpicitur. Quamobrem inter tot tenebras ego continere judicium amo. Id mihi tantummodo certum, minime ad Romanos ſpectare ejuſmodi Annulos, ſed quidem ad homines Septentrionalis nationis, & eos ſine haeſitatione Nobiles fuiſſe illuſtreſque viros. Eorum quippe nobilitatem prodit ipſa Annulorum materies aurum, & Imaginis uſus, & praeſertim Aufredi tunica *Clavis* purpureis, ſive aureis conſperſa. Porro *Clavi* non vitreae bullae fuerunt, ut Gutherius arbitratus eſt Lib. 3. Cap. 17. de Offic. Dom. Auguſt. ſed ornamenta ex purpurâ aut auro ad inſtar florum ſive globulorum veſtibus inſuta.

Et ad Imaginem quod attinet, ne apud Gothos quidem, Langobardos, & Francos licuiſſe puto cuicumque Annulum adhibere, cui inſculpta foret vultus ſui effigies. Uti apud Romanos, ita apud illos, haec praerogativa fuit Nobilium. Reliquus Populus aut nullo, aut alio genere Sigillorum utebatur. Et ſane video, Romanos infimi ſubſellii loco Sigil-

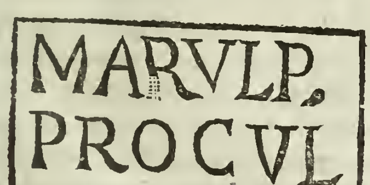
A li uſurpaſſe nomen proprium, ligneae ſive aereae tabulae inſcriptum. *Stampiglie* nos nunc appellamus, nomen ab Hiſpanis mutuati. Annulos duos aeneos cum inſcriptis nominibus FORTVNIVS & VITALIS profert eruditiſſimus Boldettus Lib. 2. Cap. 14. de Coemeter. Martyrum. Nonnullas & ego tabellas, Annuli ad inſtar adB hibitas, ſub oculis habui, quarum etiam ectypon in Eruditorum gratiam adjungere heic ſtatui. Duplex earum genus fuit. Nimirum quaſdam ad ſubſcribendum veteres adhibebant, ſive quod analphabeti eſſent, ac ſcribendi imperiti, ſive ut ſtabili literarum figurâ ſubſcriberent Chartis. In lamina aenea prominentes literae, ſuC perinducto atramento, imprimebant nomen. Idque etiam quandoque factum a Principibus viris. Procopius in *Anecdotis* de Juſtino Auguſto loquens, haec habet: *Ligneae tabellae perpolitae formam quatuor literarum, quae legi Latine poſſent, incidendam curant, eâque libello impoſitâ, calamum colore imbutum, quo ſcribere mos eſt ImperaD toribus, huic Principi tradebant in manum.* Immo heic ſuſpicionem quandam meam aperire non vereor. Scilicet inter Monogrammata Auguſtorum & Regum, quae in Diplomatis a tempore Caroli Magni per aliquot Secula viſuntur (alioqui longe antiquior eſt Monogrammatum uſus), erantque olim eis loco ſubſcriptionis, E quum revera illorum nomen ſub compendio contineant, multa inſpexi revera calamo, hoc eſt manu eorundem Principum exarata: ſed nonnulla interdum occurrerunt mihi delineata characteribus tantâ elegantiâ ac linearum ductu adeo delicato ac uniformi impreſſis, ut facta mihi ſuſpicio fuerit, non calamo, ſed ſtabili aliquâ tabellâ fuiſſe Monogrammata

illa

illa efformata. Saltem velim accuratius in hanc rem Eruditi inquirant, variaque ejuſdem Regis Praecepta inter ſe conferant. Neque enim ſunt mihi ad manus, quae ſparſim in Italicis Archivis vidi. Romanis ergo hominibus in uſu fuere, ut dixi tabulae ejuſmodi, illarumque exemplum profert Molinetus Canon. Reg. Pariſienſ. in Libro *le Cabinet de Sainte Genevieve*, pag. 25. Item quinque ejus generis evulgavit Fabrettus Inſcription. Antiquar. Cap. 7. pag. 536. Adjungam & ego alias quinque ineditas. Primam laminam aeream, Graeci hominis, ΠΕΤΡΟΥ, hoc eſt *Petri* nudum nomen praeferentem, cum ſuo manubrio in ſuperiori parte, adſervat Muſeum Sereniſſimi Ducis Mutinae. Cujus ecce figuram:

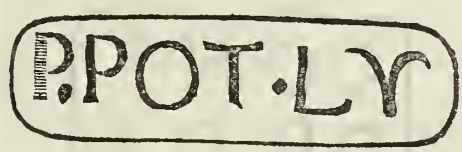
Altera tabella itidem aenea Mutinae olim apud Pedronos, nunc apud me viſitur: cum literis MARVLP. PROCVL. hoc eſt, uti interpretor, MARcus VLPius PROCVLus, vel PROCVLejus. De Familia Conſulari *Proculeja* multa habent Urſinus & Patinus. Ita igitur ſe habet tabellae conſpectus:

Quod minime omittendum, in ſuperiori parte manubrii tabellae hujus habentur initiales literae excavatae, idem exprimentes nomen, hoc eſt M V P. Idem intueare in tabella a Molineto producta. Nempe utebatur Marcus Ulpius ſuperficie Sigilli, literis prominentibus inſcriptae, ad ſubſcribendum. Manubrium verò Sigilli vices implebat, quoties ſignandum erat ejus nomen in cera.

Aliae duae tabellae pariter aeneae cum ſuis manubriis adſervantur a Reverendiſſimo ac humaniſſimo P. D. Alexandro Chiappinio Placentino, Abbate Canonicorum Regularium, egregium antiquitatum venatore. In prima occurrit nomen *Quincti Nemoni Marciani:* in altera P. POT. LY. hoc eſt *Publii Potamii*, ſeu *Potentini*, ſeu *Potiti*, *Lyſimachi*, ſeu *Lyſandri &c.*

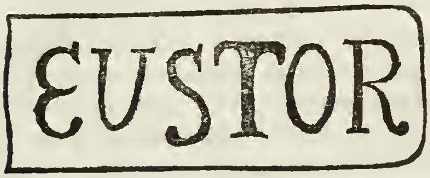

Hiſce adtexo geminas alias ejuſdem formae laminas aeneas cum ſuis manubriis apud praelaudatum Abbatem Chiappinium, a me inſpectas. Utraque, aut una ſaltem uſui fuiſſe videtur, non ad ſubſcribendum, ſed ad ſignandum in cera; ac propterea haſce inter Sigilla referre aequum putarem. Nam prima literis quidem prominentibus efformata eſt, ſed ita depreſſis, ut limbus laminae ſupereminens impreſſionem literarum impediat. Quare ejus tantùm uſus eſſe

 potuit

potuit in ſignanda cera. Ibi EVSTOR. nomen legitur, quo *Euſtorgius* deſignari opinor. A

B

In altera verò tabella, limbo prominenti carente, hae literae in ſuperficie cavatae exhibentur: CONC. ORDI. Fortaſſe *Concordia Ordinum*, ſive *Ordinis*, niſi malis, eſſe Sigillum *Concordii* alicujus hominis. Novimus *Ordines* in Civitatibus olim fuiſſe, hoc eſt, Senatum, aut Collegia Magiſtratuum, de quibus mentio multa eſt in antiquis Inſcriptionibus. C Vide etiam Diſſertationem XVIII. *de Republica*, ubi occurrent tibi *Ordines* iidem; ac propterea hocce Sigillo alicujus Civitatis Ordinem ſua decreta firmaſſe, veriſimile mihi videtur. Tabellae typum accipe. D

Denique apud Clariſs. Virum Hieronymum Baruffaldium Ferrarienſem, E nunc Archipresbyterum inſignis Collegiatae Centi, ſimilis tabella viſitur, literis in ejus ſuperficie cavatis, praeferens nomen Q. FABI HERMETIS. Loco Sigilli & iſta fuiſſe videtur, quamquam non minus quàm praecedens, ſi atramento liniatur, poterit etiam ſubſcriptionem parere, literis nullo colore infectis, & nihilo ſecius apparentibus inter nigricantem tabellae ſuperficiem. Haec eſt illius figura.

Sed quando eo prolapſus eſt ſermo, ut de Romanorum veterum Sigillis agam, evulgare nunc juvat alia fruſta antiquitatis, quae mihi humaniſſime conſpicienda ac deſcribenda dedit doctiſſimus Vir, & Reverendiſſimus P. D. Aſcanius Vareſius Patavinus, Abbas Canonicorum Regularium Sancti Johannis in Viridario Patavii, & nuper eorundem Canonicorum Miniſter Generalis. Is enim, quotquot potuit, Sigilla veterum congeſſit, non indigna certe, quae luce fruantur. Erant autem apud antiquos variae Sigillorum ſpecies: aliae in gemmis & Annulis, aliae in laminis ac tabellis aeneis. Erant quae literis prominentibus fabricata erant, ut in ſuperficie durâ & planâ nomen imprimerent. Erant & quae in aere, argento, auro, aut gemmis literas excavatas gerebant, ut in ceram, terram, aliamve mollem ac cedentem materiem, prout occaſio ferebat, inſcriptionem immitterent. Horum exempla vidi ego; videbis & tu in antiquariorum Cimeliis. Haec pauca interim profero.

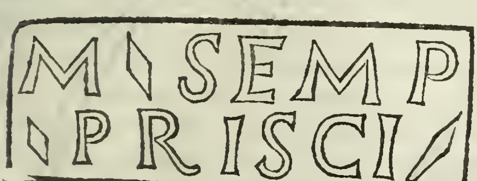
Primum Sigillum aeneum apud praelaudatum Abbatem Vareſium viſitur, characteres prominentes praeferens, & ſuo manubrio adhuc inſtructum. Ad uſum fuit *Publii Cornelii Aceraei*, uti ex ejus aſpectu intelliges.

Secun-

A

Secundum Sigillum aeneum, ab eodem Abbate Vareſio adſervatum, cum literis prominentibus efformatum fuit, & ſuum manubrium ſervat. Eo utebatur ad ſignandas Chartas *Marcus Sempronius Priſcus*. Quod potiſſimùm animadvertas velim, virgulae, ſive puncta, quae unam vocem ab altera ſecernunt, enormis figurae ſunt: Habes, ni fallor, quid ſentiendum ſit de Notis illis, quas ſaepe offendas in veterum Inſcriptionibus. Has aliqui Corda, alii arborum Folia interpretati ſunt. Verùm uti jam pridem monuere Reineſius, Fabrettus, & Marcus Antonius Boldettus Lib. primo, Cap. 52. de Coemeter. Chriſtianor. interpunctionum loco ejuſmodi ornamenta fuere adhibita. Vide in praeſenti Sigillo formam punctorum. Si amplificentur, evadunt Corda, ſive Folia, ut olim credebatur.

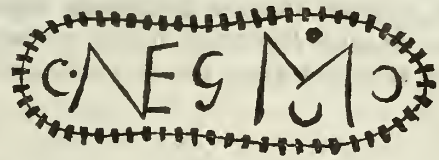
Tertium Sigillum a nuper memorato Vareſio poſſeſſum, eſt Annulus aeneus e contracto ſmaragdino colore venuſtus, cum literis excavatis. Spectabat ad *Publium Caelium*, aut *Caecilium Diogne*, ſive *Diognetum*. Delphinis figura in area viſitur.

Quartum Sigillum penes praelaudatum Vareſium in lamina aerea abſque manubrio efformatum fuit. Literae prominentes ſunt, ſed ita rudes & compendioſae, ut decernere non auſim, deſignetur-ne heic *Cajus Neſmius*, an aliquod aliud nomen.

B

C

Quinctum Sigillum aeneum, apud eundem Vareſium exſiſtens, propoſitum volo artem divinandi callentibus, ut mihi explicent, quid nominis ibi deſignetur: quippe ego heic me plane Davum fateor. Literae excavatae ſunt, & quanquam Graecarum typum praeferant, eas tamen Graecas certò affirmare non audeo. Si in area, ut primo aſpectu videtur, revera expreſſum fuit os furni, cum palâ, qua panis in furnum immittitur, haberemus heic Sigillum Piſtoris cujuſdam.

D

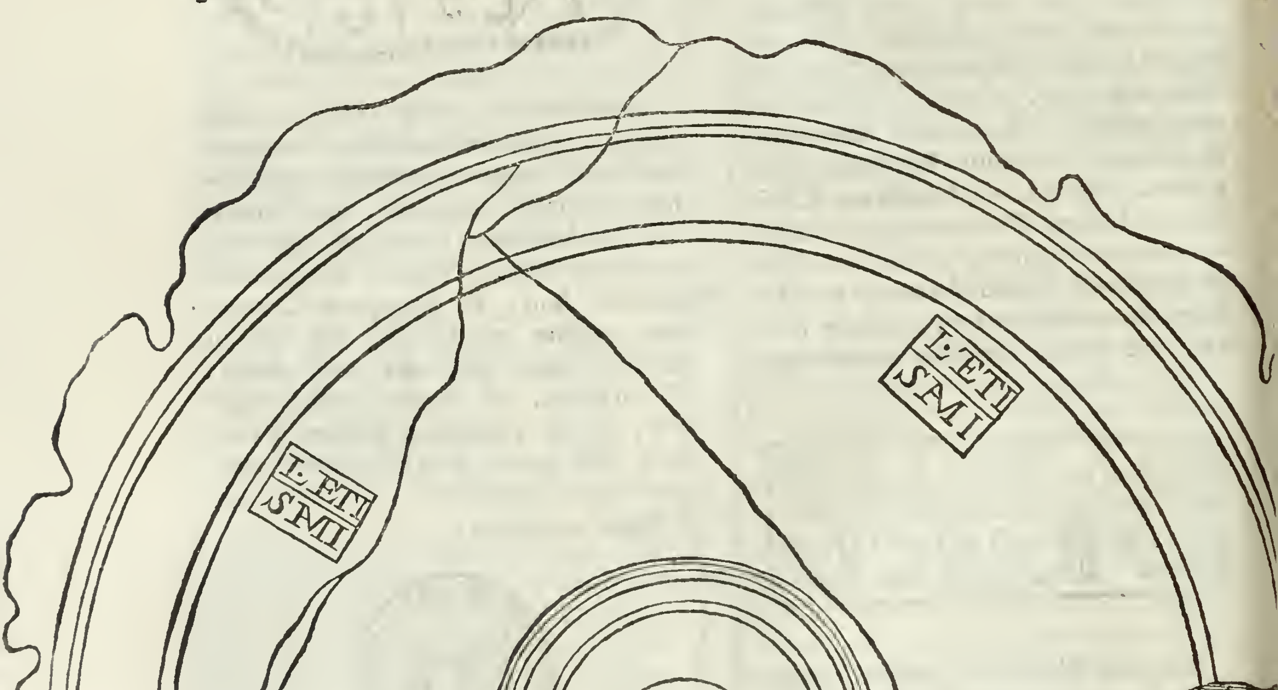
E

Porro antiquis etiam in more fuit, Sigillum ſuum apponere lateribus & tegulis coctilibus, ut innoteſceret Offici-

ficina, e qua prodierant. Ex hiſce Figlinis, quae etiam *Opera Doliaria* appellabantur, multa publici juris fecere accuratiſſimi antiquitatum collectores Fabrettus Cap. 7. Inſcription. Antiquar. & Boldettus Lib. 2. Cap. 17. de Coemeteriis. Ego quoque plura dabo in Theſauro novo veterum Inſcriptionum, quem nunc prae manibus habeo. In iis ſaepe non tantum nomina Artificum, & numerum Officinarum adnotata videas, ſed & tempus, hoc eſt ſub quibus Conſulibus fabricata fuere. Immo & in reliquis Figulorum operibus mos erat, ſignare nomina Artificum Sigillo, in quo literarum forma plerunque excavata erat, ita ut ex impreſ-

A ſione in figlina literae prominentes apparerent. Pretioſum fragmentum ejuſmodi operum Mutinae adſervat Comes Joannes Baptiſta Scalabrinius, hoc eſt fruſtum operculi figulini, Anno MDCCXXVII. dum puteus in proximis ſuae domui aedibus effoderetur, repertum duodecim & amplius cubitis ſub terra. Et ſane Civitatis
B noſtrae area mirum eſt, quantum creverit ſupra ſitum antiquae Mutinae, quum interdum viginti ac triginta cubitis ſub terra foſſores puteorum reperiant arbores proſtratas, aut earum folia, atque alia ſoli veteris indicia atque veſtigia. En fragmentum ipſum oculis omnium expoſitum.

Cur fruſtulum hoc antiquitatis apud me in honore fuerit, edicam. Tanto ſtudio ac labore argillam ſeu cre-

C tam, unde figlina haec compoſita fuit, ab artifice expurgatam videas, agitatam atque ſpiſſatam, ut in parte fra-

fracta porulum, aut quidquam vacui fruſtra perquiras. Laevigata quoque mirum in modum ſuperficies eſt, & vividus color ruber cum in eadem ſuperficie, tum in cretae ipſius viſceribus perdurat. Duobus in locis ſignatum eſt vas nomine Artificis ſcilicet L. ˉEETI SAMI, hoc eſt *Lucii Tetii Samii*, ita ut *Vas Samium*, ſive in Inſula Samo fabricatum, continuò quiſque videre ſe putet. *Samia* autem *Vaſa* olim celeberrima fuere, uti norunt Eruditi, atque in menſis divitum, & in Templis ipſis adhibebantur, non ſolùm ob cretae illius praerogativas, ſed etiam ob Samiorum Artificum in fictili opere peritiam. Certe Artifex ille patriâ Samius fuiſſe credendus eſt. Mea tamen opinio eſt, non in Inſula Samo elaboratum fuiſſe operculum iſtud una cum vaſe ſuo jam deperdito, ſed quidem Mutinae, ſive in agro Mutinenſi. Animadvertendum quippe eſt, Romanis imperantibus, Civitatem noſtram e Figlinarum quoque praeſtantia laudem ſibi non mediocrem conquiſiiſſe. Teſtem luculentum habeo Plinium ſeniorem, cujus ſunt verba Lib. 35. Cap. 12. ubi de Figulorum arte, ſive de Plaſtice agit: *Samia etiamnum Vaſa in exculentis laudantur. Retinet hanc nobilitatem & Arretium* (* ſive *Eretum*, nunc *Monte Rotondo*, ab Urbe diſtans octodecim paſſuum millibus) *in Italia: at calicum tantùm Surrentum, Aſta, Pollentia. In Hiſpania Saguntum. In Aſia Pergamum. Habent & Tralleis opera ſua, & Mutina in Italia: quoniam & ſic gentes nobilitantur*. Itaque vetuſtis Seculis celebris Mutina etiam fuit ob Figlina opera, quibus ut majorem excellentiam compararent Cives noſtri, ex Inſula Samo evocaſſe credendi ſunt *Lucium Tetium* illum, in cujus officina efformatum fuit operculum nunc a me productum. Eſt autem in agro Mutinenſi ad meridiem, tribus ab Urbe paſſuum millibus, Villa, cui nomen *Cadiana*. Auguſtum ibi Ethnicorum Templum fuiſſe fama fert, cui fortaſſe cauſſam nomen ipſum dedit, quaſi *Diana* ibi coleretur. Eo certe in loco ingens marmorum vis olim effoſſa, & in Urbem ad condendum Templum maximum advecta fuit. Ibi verò creta praeſtantiſſima effoditur, ad omne Figulorum opus idonea; eâque etiam veteres Mutinenſes uſos arbitror, quo tempore eorum fictilia laudatiſſima per Italiam ferebantur. Atque haec dum commemoro, ſubit mirari ac dolere noſtrorum temporum incuriam, quibus artem hanc apud nos non ſolùm neglectam, ſed peſſime habitam cernimus, Saxolenſibus tantùm exceptis, qui in pateris & urceis ad *Caffè* & *Thè* miniſtrandum efformandis cum laude ſeſe exercent; quum tamen ad reliqua etiam opera Figlinae nobiliter peragenda ager noſter praeſidia non pauca nobis ſuppeditet.

Supra vidimus, quum barbarica Secula fluerent, in uſu fuiſſe Annulos ſignatorios, in quibus capita virorum illuſtrium inſculpta erant. Quandiu mos iſte perdurarit, incertum eſt. Illud novi, *Carolum* videlicet *Malateſtam*, celeberrimum Ariminenſium Principem, Anno MCCCLXXXV.

* *Arretium in Italia:* perſpicue Plinius habet loco cit. Videre eſt etiam inter Martialis Epigrammata, LIV. l. 1. & XCVIII. l. 14. in queis Arretinorum Vaſorum mentio repetita eſt. *Eretum* vero figlinis celebre nuſquam apud Scriptores antiquos legiſſe memini.

LXXXV. & ſubſequentibus effigiem ſuam in Sigillo expreſſiſſe, quo forſitan in arcanis tantùm negotiis utebatur. Illud idem Sigillum aereum cum literis prominentibus, atque cum manubriolo, quum ad manus venerit ſingularis amici mei Johannis Baptiſtae Bianconi Bononienſis, Prioris Maſcarellae, atque in patria Academia Graecarum Literarum Profeſſoris, inſpexi ego, atque ejus ectypon heic evulgandum duxi.

At reliquum vulgus, Mercatores videlicet, Artifices, & alii proxime praeteritis Seculis ſuum tantummodo nomen in Sigillis prodebant. Exempli cauſsâ Sigillum vidi, cujus aream I. majuſculum implebat, atque in limbo haec epigraphe legebatur. S. (ideſt *Sigillum*) INCHONTRATO. IACOMI. Eccleſiaſticorum verò hominum Sigilla. Epiſcoporum videlicet, Abbatum, Canonicorum, & Monachorum figurâ plerumque a Secularium Sigillis diſtinguebantur. Haec enim circularis formae erant, ſacrorum verò Miniſtrorum formae oblongae ſive ovalis, quae ſupra & infra in acumen deſinebat. Sigillum acci-

A pe, quod ad inſigne Monaſterium Turonenſe Sancti Martini pertinuiſſe opinor, in candida cote inſculptum, quod paenes ſe praelaudatus Reverendiſſimus Abbas Vareſius adſervat. Ibi effigies Archiepiſcopi benedicentis Abbati mitrato ac genuflexo. In circuitu epigraphe: SANCTE. MARTINE. PROVINCIE. MAIORIS. TVRONIE.

B

C

D Ita apud Johannem Carnevalium honeſtum Civem Mutinenſem conſpexi Sigillum aereum, quo olim utebatur Abbas Benedictinus Monaſterii Mutinenſis Sancti Petri. Ibi Sanctus Petrus Apoſtolus claves tenens & Evangeliorum Librum. Ad ſiniſtram Sanctus Benedictus Abbas, paſtoralem baculum gerens, & librum E Regulae. Sub pedibus viſitur gentilicium inſigne cum Clavibus Pontificiis. In epigraphe verò ita legitur. S. (hoc eſt *Sigillum*) ABBATIS. S. (ideſt *Sacri*) CONVENTVS. MONASTERII. SANCTI. PETRI. MVTINENSIS.

Ce-

Ceterum ex quo apud Italos invaluere inſignia, de quibus agam infra in Diſſertatione LIII. *de Inſtitut. Milit.* Principes ipſi deſierunt ſenſim effigiem ſuam in Sigillis exprimere, ejuſque loco eadem Inſignia ſucceſſere, quae nunc *Arme* appellamus. Ateſtinorum Principum Inſigne a quamplurimis Seculis eſt Aquila alba. Et ea quidem cernitur in eorum vetuſtis Sigillis, e quibus duo accipe, quae ad me miſit ſupralaudatus Clariſs. Baruffaldius. In primo hae literae occurrunt: S (ideſt *Sigillum*) AZONIS DEI ET APLICA GRA (hoc eſt *Apoſtolicâ gratiâ*) ANCHONE ET ESTENSIS MARCHIONIS.

A Tres ejuſdem nominis Marchiones Eſtenſes titulum quoque praetulere Marchionum Anconitanorum, ſcilicet *Azo VI.* cui Anno Chriſti MCCVIII. tradita eſt ab Innocentio III. ſummo Pontifice Marchia Anconae, & *Azo VII.* & *Azo VIII.* qui finem vivendi fecit Anno Chriſti MCCCVIII. Ad quemnam iſtorum Sigillum pertineat,
B decernere non auſim.

C

D In altero epigraphe iſta legitur. *Sigillum* ALBERTI MARCH*ionis* ESTEN*sis* VICAR*ii* CIVIT*atis* FeR*rari*E *Pro San*C*t*A ROMAN*a* EC*cl*E*ſia* AC MVT*ine* D*om*i*N*i G*e*N*er*AL*is*. Vitâ functus eſt Albertus Marchio Anno Chriſti MCCCXCIII. Ectypon ipſius Sigilli accipe.

Comites autem Sabaudiae, qui Ducalem poſtea ac Regium tandem titulum nobiliſſimae & antiquiſſimae Familiae ſuae addiderunt, in Sigillis ſuis diu retinuere figuram Militis armati, & in equo currente inſidentis. Exempla proſtant in Tomo primo Hiſtor. Genealog. Sabaud. a Guichenonio conſcriptae, qui tamen opinione potius quàm certâ cognitione ductus, *Amedeos* multos ejuſdem nominis diſtinguit, atque in iis Sigillis ſingulos pro ſuo arbitrio agnoſcit.

A Ad haec Civitates Italicae, poſtquam Libertatem ſibi vendicarunt, Sigillis acta ſua ſignare conſueverunt. Nonnullae in iis imaginem Sancti Patroni ſui collocabant, addito verſu Leonino. Uti Benvoglientus nos monuit in Notis ad Chronicon Senenſe, Tomo XV. pag. 32. Rer. Italicarum, Senenſis Reſpublica Sigillo utebatur B praeferente effigiem Virginis Deiparae, cum puero Jeſu in ulnis, & verſu circumſcripto:

SALVET VIRGO SENAM, QVAM SIGNAT AMENAM.

Aliquod aliud verbum expoſcit verſus, atque adfuiſſe olim puto exempli gratiâ QVAM IESVS aut NATVS &c. In vetuſtioribus autem Sigillis Senenſes Caſtrum, ſive Urbem delineabant cum hocce verſiculo:

VOS VETERIS SENAE SIGNVM NOSCATIS AMENAE.

Ita Ferrarienſes ſuis in Sigillis expreſſere imaginem Sancti Georgii protectoris ſui, appoſito iſto verſu:

FERRARIAM CORDI TENEAS O SANTE GEORGI.

Ectypon hujus Sigilli, quod in ſuo Muſeo adſervat nuper laudatus Baruffaldius, Lectorum oculis ſubjicio.

Cla-

Clariſſimus quoque Marchio Scipio Maffejus in ſua Verona Illuſtrata antiquum Veronenſis Reipublicae Sigillum publici juris fecit. Ibi in proſpectu viſitur magnificum ac turritum Palatium, in cujus fronte legitur VERONA. Circumſtat verſiculus pro more Rhythmicus:

EST JVSTI LATRIX VRBS HEC ET LAVDIS AMATRIX.

In Notitia Urbium MSta, quam Pignorius laudat in Notis ad Hiſtoriam Albertini Muſſati, iſta de Civitate Florentia legebantur: *Demiror, quid Sculpturae ſignificent Sigillo ipſius Civitatis impreſſae. Eſt enim in eo Herculis imago clavam manu geſtantis*, & verſus:

HERCVLEA CLAVA DOMAT FLORENTIA PRAVA.

Subdit verò, Urbem illam aureorum ſuorum Florenorum ope cuncta domare, atque in toto terrarum Orbe dominari. Et revera Joannes Villanius Lib. 8. Cap. 95. commemorat Sigillum Communitatis Florentinae, *dove era intagliata l' immagine d' Ercole*. Ita Genuenſis Reſpublica, quamquam in Vexillis deferret Crucem rubeam in campo argenteo, in Sigillo tamen ſuo uſurpabat Gallum cum Vulpe, ipſius Galli collum faucibus premente, quam Vulpem & Gallum Griffus ſub pede tenet, in cujus circulo hae literae ſcriptae ſunt.

GRIFFVS VT HAS ANGIT, SIC HOSTES IANVA FRANGIT.

Piſana verò Civitas Anno Chriſti MCLXI. in Sigillo ſuo Aquilam praeferebat, & in limbo decurrentem hunc verſiculum.

VRBIS ME DIGNVM PISANAE NOMINE SIGNVM.

Civitatibus autem exemplo praeiverant Epiſcopi in hujuſmodi Sigillis adhibendis. In Chronico Monaſterii Sanctae Sophiae Tom. 8. Italiae Sacrae, Angelus Epiſcopus Trojanus Anno Chriſti MXXXVII. in ſuis Bullis uſurpabat Sigillum, & ubi depicta erat Sanctae Dei Genitricis, geſtantis Salvatorem in ulnis imago, & circum in gyro legebatur:

VERGINEIS MEMBRIS GENVIT, QVEM GESSIT IN VLNIS:

Gualvaneus de la Flamma, qui circiter Annum MCCCXL. Manipulum Florum contexebat, editum Tomo XI. Rer. Italicarum, Sigilla quarumdam Civitatum refert, ſcribens Cap. 75. Romae *Leonis figuram* uſurpatam fuiſſe. *Similiter Brunduſium figuram habet Cervi: Carthago Bovis: Mediolanum Puellae aureatae cum Gallo albo in manu: Troja Equi: Janua Griffonis: Papia Vulpis: Placentia Galli: Cremona Porcae*. Quam ille fidem hac in re mereatur, neſcio. Pleraeque tamen Civitates Lombardiae in Sigillis ſuis ſacrum aſſumſere Signum *Crucis*, eoque adhuc uti pergunt. Quod origi-

nem habuiſſe mihi creditur e ſacris expeditionibus in Orientem ſuſceptis, quum ſingulae Civitates ſuos milites Cruce ſignatos adverſus Chriſtiani nominis hoſtes identidem mitterent.

Poſtquam verò haec ſcripſeram, venuſtam veterum Sigillorum Syllogen mihi ſuppeditavit mei amantiſſimus vir Johannes Franciſcus Muſellius Archipresbyter Cathedralis Veronenſis, ad cujus manus devenere collectanea quaedam poſt ſe relicta a celebratiſ- A ſimo & nunquam interituri nominis concive ſuo Franciſco Blanchinio. Hiſce igitur ruderibus antiquitatis praeſens argumentum illuſtrare pergam. Nuper indicavi morem Civitatum Italicarum in ſuis Sigillis, & unum eorum ectypon hucuſque dederam. Accipe nunc Sigillum inſignis olim Civitatis *Aquilejae*. Viſitur ibi B Aquila alis extenſis, ſtans intra moenia Urbis, aut intra muros Palatii cum informi hoc verſiculo:

VRBS HEC AQVILEGIE CAPVD EST ITALIE.

Secundo loco intuere Sigillum *Utini*, ampliſſimae nunc Civitatis, & Metropolis Provinciae Forojulienſis, utpote quae ex ruinis Aquilejae ſen- C ſim crevit in eum ſtatum, ut cum praeſtantioribus Italiae Civitatibus certare nunc poſſit. Ibi figura turritae Urbis cum literis:

EST AQVILEIENSIS FIDES HEC VRBS VTINENSIS.

Tertio

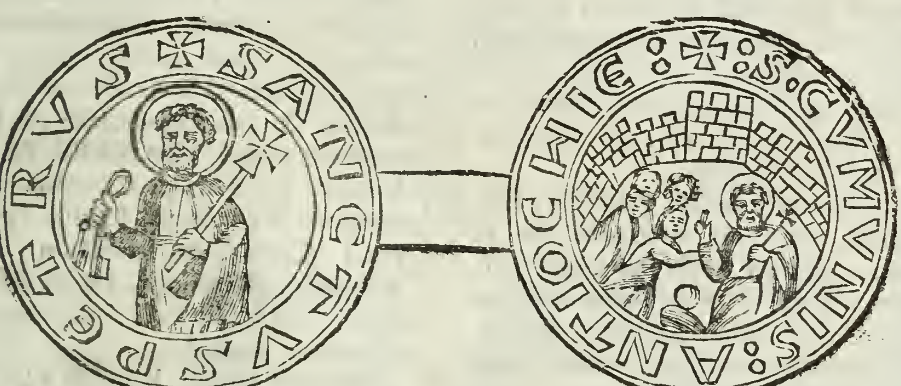
Tertio Sigillum *Civitatis Auſtriae* Templum exhibet cum turribus, & epigraphe:

SECRETVM CIVITATIS AVSTRIAE.

Haec olim appellata *Civitas Forojulienſis*, eademque creditur atque *Forum Julii*, Romanorum Colonia, nunc autem appellatur *Cividal di Friuli*.

Quarto ſuccedat Sigillum Civitatis *Antiochiae*, nempe Bulla, in cujus antica eſt Princeps Apoſtolorum, A claves dextra, Crucem ſiniſtrâ tenens cum literis SANCTVS PETRVS. In poſtica verò habentur Civitatis moenia, intra quae Sanctus Petrus Populo Fidei Euangelium praedicat, cum literis: S. CVMVNIS ANTIOCHIE.

Nullus dubito, quin Sigillum hoc ſpectet ad Regiam Syriae Urbem Antiochiam, quo tempore erepta Saracenis ſub finem Seculi a Chriſto nato Undecimi, Boamundo Principi, ejuſque Succeſſoribus Chriſtianis paruit. Sed quei, petat aliquis, ibi Communitas, ſive Reſpublica, quan- B do fuit ſub Principibus, antequam Infidelium jugum rurſus ſubiret? Sed exempla Communium ſub ipſis Principibus in Italia crebra fuere, ut infra videbimus in Diſſertatione LIV. *de Principibus*.

Supra de Sigillis, ſive Bullis Plumbeis Romanorum Pontificum aliqua prae-

praefatus ſum. Ea verò antiquiora, A quàm quidam cenſuerint, dixi. Nunc ad eandem veritatem confirmandam adponere juvat varias ipſorum Bullas, ex Muſelliano Veronenſi Muſeo depromtas.

Prima ſpectat ad *Paulum* I. Anno Chriſti 757. Romano Pontificatu donatum. In antica viſuntur capita Apoſtolorum Petri & Pauli. In poſtica B legitur ΠΑΥΛΟΥ, ideſt *Pauli* Papae.

Secunda eſt SERGII PAPAE. Num Primus hujus nominis electus Anno Chriſti 687. an Secundus, qui Pontificatum iniit Anno 844. an Tertius in Apoſtolicam Sedem ingreſſus Anno 904. heic deſignetur, nemo facile decernat. Alteram *Sergii* Bullam, C eamque diverſam, infra dabo, ita ut conjecturae locus ſit, hanc ſpectare ad Primum, aut ad Secundum.

Tertia eſt ZACHARIAE PAPAE, qui Anno Chriſti 741. ad Romanum Pontificatum evectus fuit.

Quarta LEONIS PAPAE. Et heic incertum eſt, num Tertius Anno 795. electus, an Quartus, an alius e Succeſſoribus ejuſdem nominis indicetur. D Veri tamen ſimile eſt, ad Tertium hanc Bullam ſpectare.

Quincta GREGORII PAPAE. Fieri poteſt, ut haec referenda ſit ad Quartum Anno Chriſti 827. electum. Attamen ſi qui ad poſteriores ejuſdem nominis Pontifices, inſpectâ potiſſimum characterum formâ, referre hanc E malit, minime obſiſtam.

Sexta SERGI PAPAE, quum diverſa a praecedenti ſit, ſpectare poteſt aut ad Secundum, aut ad Tertium.

Septima LEONIS PAPAE parum a praecedentis Leonis Bulla diſtat, ita ut vix diverſa videatur. Si diſſimilem ſtatuas, fortaſſis indicabit Leonem IV. Anno Chriſti 847. electum.

Octava STEPHANI PAPAE. Difficile decernas, ad quemnam e Stephanis Romanis Pontificibus ſit referenda. Saeculo Chriſti Nono Romanam Cathedram tenuere Quartus, Quinctus, & Sextus: Decimo Septimus, & Octavus. Unus ex his heic deſignatur.

Nona MARINI PAPAE veri ſimiliter ad Primum hujus nominis ſpectat, electum Anno 882. Si tamen illam Marino Secundo adſcribere malis, Anno 943. ad Pontificatum adſumtum, per me licet.

Decima, Undecima, ac Duodecima IOHANNIS PAPAE, utpote quae diverſam Monogrammatum & characterum formam gerunt, tres diverſos Romanos Pontifices ſignant, puta *Johannem XII.* Anno 955. electum, *Johannem XIII.* Anno 965. & *Johannem XV.* Anno 985. Nihil tamen certi in his ſtatuere auſim.

Decima tertia, in qua legitur BENEDICTVS PAPAE, mirandi tibi cauſſam praebebit, Soloeciſmum heic offendenti. Sed condonandum inſcitiae temporis illius. Etiam ſupra ad Bullam X. animadverteris in Monogrammate legi IOANNES PAPAE. Verùm ſit-ne haec referenda ad *Benedictum VI.* Anno Chriſti 972. in Petri Cathedram invectum, an ad Septimum Anno 975. an ad Octavum Anno 1012. electum, quiſnam certo decernere queat?

Decima quarta PASCHALIS PAPAE, potius quàm ad Primum, Anno Chriſti 817. in Apoſtolicae Sedis ſucceſſionem vocatum, pertinere puto ad *Paſchalem Secundum*, Anno 1099. Romanorum Pontificem renuntiatum.

Decima quincta praefert capita Apoſtolorum cum literis S. PA. S. PE. In altera facie HONORIVS. PP II. qui Anno 1124. Petri Cathedram conſcen-

ſcendit. Cur autem Sanctus Paulus A
praecedere heic videatur Sancto Petro, diſputarunt jandiu Eruditi. Non eſt meum ingredi in hujuſmodi controverſiam.

Decima ſexta, uti & omnes fere ſubſequentes, exhibet eadem Apoſtolorum capita ac literas: CELESTINVS. PP. III. Romanum Pontificatum adeptus Anno 1191. B

Decima ſeptima hanc Epigraphen praefert: INNOCENTIVS PP. III. Anno 1198. electus.

Decima octava inſcripta eſt hiſce verbis HONORIVS PP. III. ad Petri ſedem evectus Anno Chriſti 1216.

Decima nona has literas exhibet: GREGORIVS. PP. VIIII. Anno 1229. Apoſtolorum Principis Succeſſor. C

Viceſima hanc Inſcriptionem habet: ALEXANDER. PP. IIII. Anno 1254. ad Romanam Cathedram provectus.

Viceſima prima his verbis ſignata eſt: MARTINVS. PP. IIII. Spectat ad Annum Chriſti 1281. quo is fuit electus.

Viceſima ſecunda epigraphe hac notatur: HONORIVS. PP. IIII. qui D
Anno 1281. in Apoſtolicam Sedem ingreſſus eſt.

Viceſima tertia has literas praefert: NICOLAVS. PP. IIII. cui Anno 1288. Pontificatus Romanus conlatus fuit.

Viceſima quarta inſcripta eſt: BONIFATIVS. PP. VIII. Anno 1294. in Sedem Petri deductus.

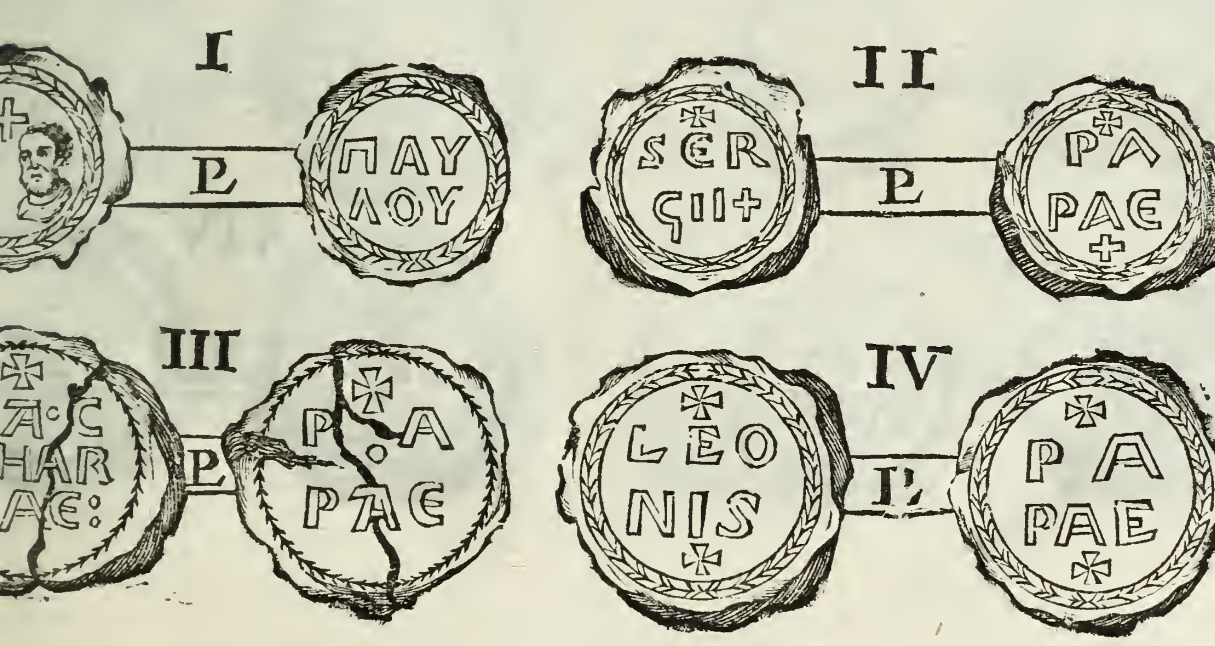
Viceſima quincta literas haſce nobis offert: GREGORIVS PP. XI. Is Anno Chriſti 1370. Pontificatum Romanum ſuſcepit.

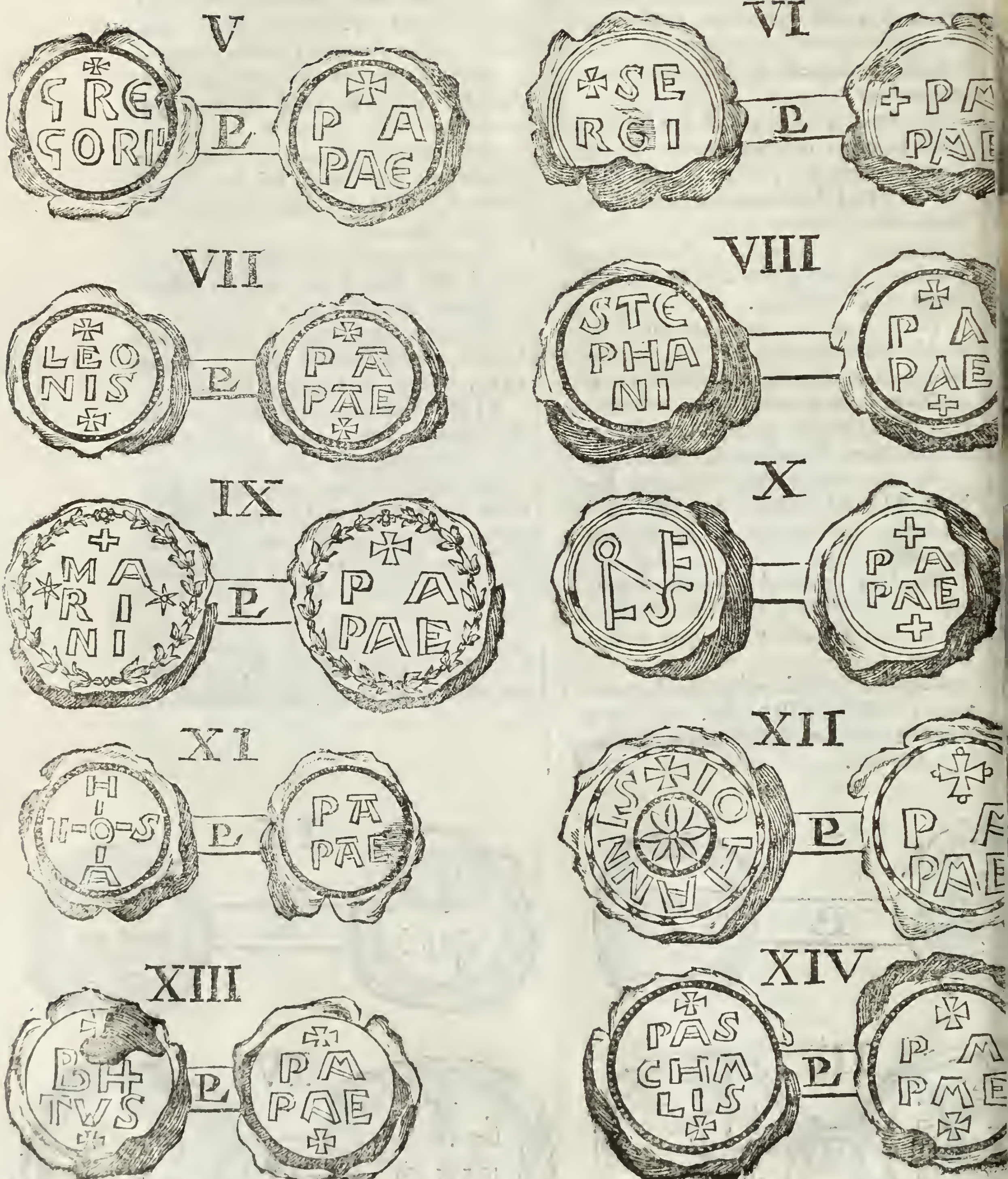
Viceſima ſexta inſcribitur: VRBANVS. PP. VI. Anno 1378. electus. Adduntur Aquilae duae.

Viceſima ſeptima nobis exhibet has literas: MARTINVS. PP. V. Anno 1417. electus & ſacratus Pontifex.

Viceſima octava ſpectat ad eundem Pontificem, ſed a priori diverſa eſt, cum literis MARTINO V.

Denique viceſima nona Bulla pertinet ad Romanam Curiam, Pontificatu, ut puto, vacante. Viſitur ibi Tiara Pontificia cum epigraphe: BVLLA CVRIE. DNI. NRI. PAPE. In poſtica Claves Pontificiae decuſſatae, cum Cruce & literis DNI CIVITATIS AVINIONIS, ideſt Papae *Domini* Civitatis Avenionenſis.

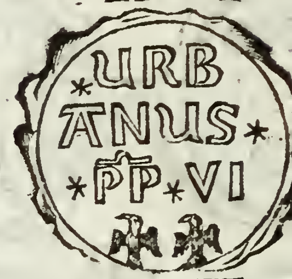

V
VI
VII
VIII
IX
X
XI
XII
XIII
XIV

XV
HONO
RIVS
PP.II
SPA SPE
P
XVI
CELE
STINVS
PP.III
SPA SPE
P
XVII
INNO
ENTIVS
PP.III
SPA SPE
P
XVIII
HONO
RIVS
PP.III
SPA SPE
P
XIX
GRE
ORIVS
PP.VIIII
SPA SPE
XX
ALE
XANDER
PP.IIII
XXI
SPA SPE
P
XXII
HONO
RIVS.
PP.IIII
SPA SPE
P
XXIII
SPA SPE
P
XXIV
BONI
FATIVS
PP.VIII
SPA SPE
P

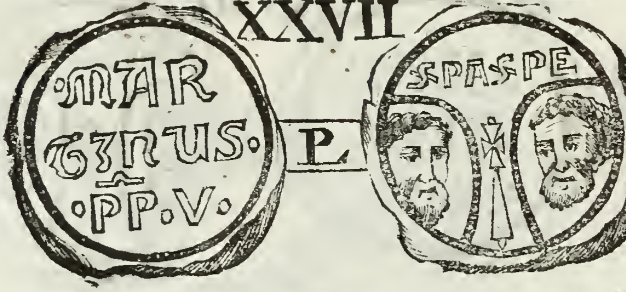
XXV

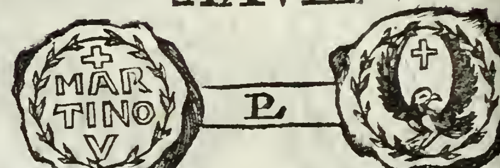
XXVI

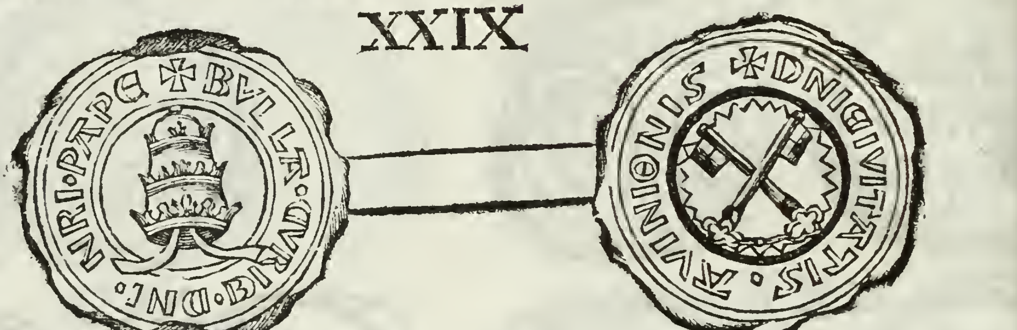
XXVII

XXVIII

XXIX

Quod tamen in primis animadvertendum eſt in praeſenti argumento, non Romani tantum Pontifices antiquis temporibus, Sigillis ſive Bullis Plumbeis uſi ſunt, ſed & alii Epiſcopi, & Principes, immo Magnates quoque alii nobilitate conſpicui. Quod quum conſidero, quae antea memorata mihi fuere de facultate Bullae Plumbeae conceſſa privilegii loco Ducibus Venetis, & Civitati Lucenſi, vix apud me fidem obtinere incipiant. Si enim id licuit Nobilibus viris, cur non & Principibus, quales fuere

A vetuſtis etiam Seculis Venetiarum Duces? Hujuſmodi verò morem luculentioribus exemplis confirmatum nunc eo, alias adferendo Bullas a Clariſs. Blanchinio olim viſas, quas mihi ſuppeditavit praelaudatus Veronenſis Archipresbyter Muſellius.

Prima Bulla Plumbea in antica has exhibet literas: IOH ET DECI-
B BILIS V PA; ideſt *Johannes*, *&* *Decibilis Viri Patricii*. In poſtica SCS ERASMVS. Ad Illuſtres Principes pertinet haec Bulla, videlicet ad *Johannem*, ac *Decibilem Cajetae Duces*.

Leo-

A Leonem Oſtienſem audi, narrantem acta Anno Chriſti 915 in Chronic. Caſinenſ. Lib. I. Cap. 52. *Veniens Nicolaus Patricius, eos primum, quos familiares ſibi ac foederatos Saraceni habebant, ideſt Gregorium Ducem Neapolitanum, & Ducem Cajetae Johannem, Patriciatus illis honorem ab Auguſto deferens, ab eis disjungere ſtuduit.* Non hic tamen in Bulla iſta memoratur,
B quippe *Decibilis* filius. Rurſus accipe, quae idem Oſtienſis tradit Lib. II. Cap. 37 *Quam Turrem*, inquit, *Johannes, Imperialis Patricius, Cajetanus filius Docibilis* (ita ille pro Decibilis) *Hypati pro Agarenorum diſſipatione temporibus Johannis Octavi Papae conſtruxerat*. De ipſo Decibili agit idem Hiſtoricus Lib. I. Cap. 42.
C inquiens: *Docibilis quidem tunc illis* (ideſt *Cajetanis*) *in Ducem praeerat, qui tantum decus ſibi ſuiſque inlatum minime ferendum ducens, miſit Agropolim &c.* Itaque circiter Annum 875. Cajetanis praeerat *Decibilis Dux*, *Patricius*, & *Hypatus*, ideſt *Conſul*. Extat etiam Epiſtola 38. Johannis VIII. Papae, *Docibili, & Johanni Hypatis*
D *Cajetae* inſcripta. Erchemperto quoque in Hiſtoria num LV. memoratur *Decivilis Dux Cajetae*. Ex hac autem Bulla diſcimus, Decibili patrem aut fratrem fuiſſe *Johannem* ſeniorem, & ipſum Cajetae Ducem, cujus nomen in filio ſuo Decibilis renovavit. Porro Sanctus Eraſmus Cajetae patronus eſt, ibique ſacrum ejus Cor-
E pus colitur, illuc adductum a *Bono Cajetanae Civitatis Epiſcopo, una cum Docibile Johannis Patricii jam defuncti filio Patricio*, uti habetur in Vita Sancti Eraſmi apud Bollandiſtas ad diem II. Junii.

Secunda Bulla plumbea Monogramma exhibet. Cujus autem viri nomen ibi contineatur, nondum divinare potui. In altera facie legitur IN SCA TRINITATE CONFIDENS.

Tertia praefert Monogramma incerti hominis, niſi ſit SERGI. Circumſtant literae corroſae, inter quas tamen perſpicue legitur DIACONI. In poſtica viſitur Grus, Rota, & Crux cum literis FE.

Quarta plumbea Bulla conſtat ex duobus Monogrammatis, quorum primum videtur ΜΑΡΚΟΥ, ideſt *Marci*. Quid alterum indicet, explicandum aliis relinquo.

Neque minus obſcura ſunt Monogrammata gemina, quae in Bulla quincta ſpectantur. In antica facie praeter Monogramma legi videtur τῷ δούλῳ σοῦ, hoc eſt, *Servo tuo*.

Sexta Bulla eſt ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ, ideſt *Theodori Patricii*. In altera parte Monogramma caliginoſum eſt. Novimus, *Theodorum Patricium*, cognomento *Calliopa*, Exarchum Ravennae Anno Chriſti 650. de quo Anaſtaſius in Vita Theodori Papae. *Theodorus* alter, *Patricius & Exarchus Ravennae* memoratur ab Agnello in Vita Theodori Archiepiſcopi Ravennatis, & uſque ad Annum 686. Exarchatum rexiſſe creditur. Ad alterutrum ex iſtis pertinere videtur Bulla. Aliquod etiam *Ravennae* veſtigium in Monogrammate fortaſſe reperias. Attamen quum & alii Theodori Patricii occurrere poſſint, nihil de hac re decernendum puto.

Bulla ſeptima eſt cujuſdam IOHANNIS. In altera facie viſitur avis.

Bulla octava eſt cujuſdam THEODOSII, cum Monogrammate perquam obſcuro.

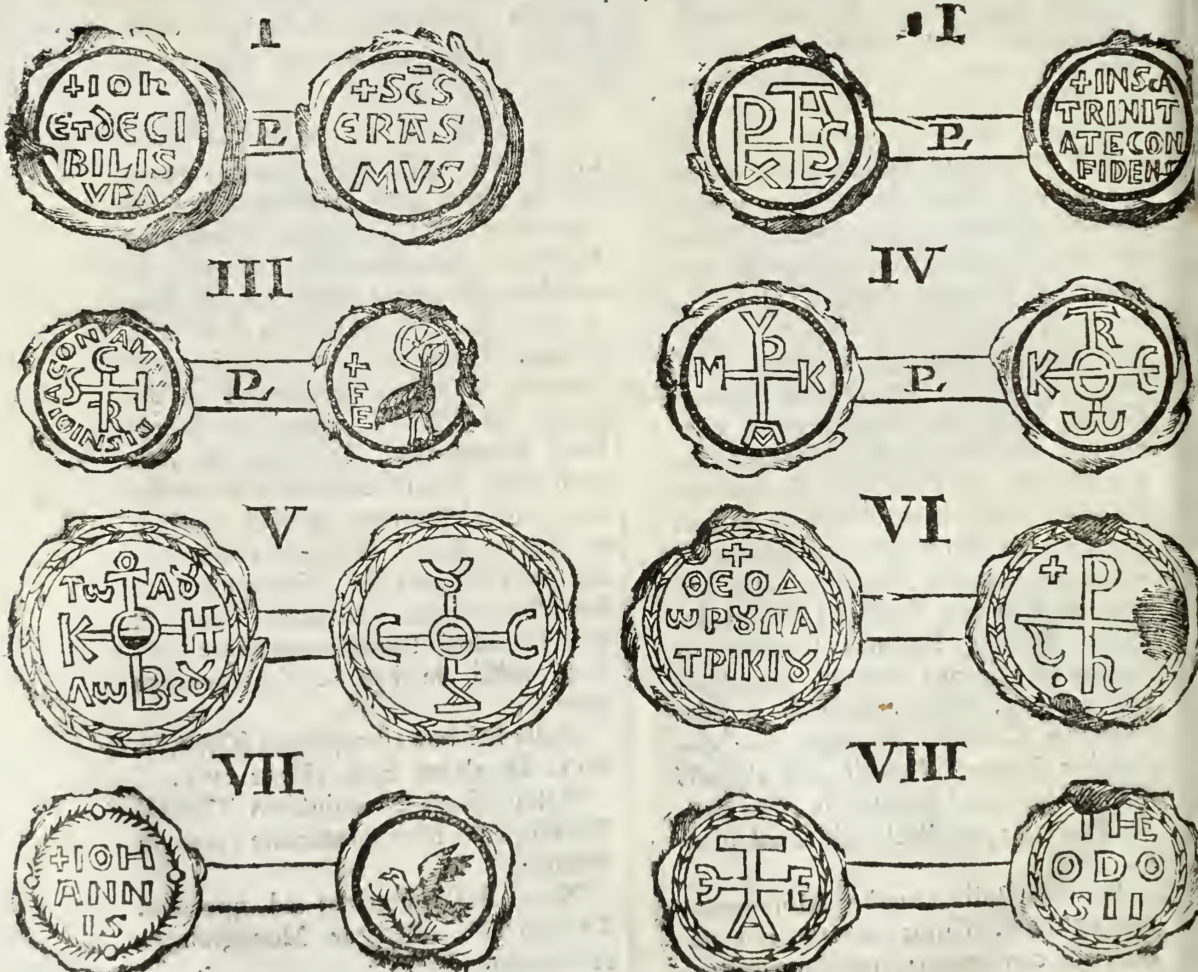
Nona Bulla pertinet ad quendam THOMAM. Additur Monogramma tenebroſum.

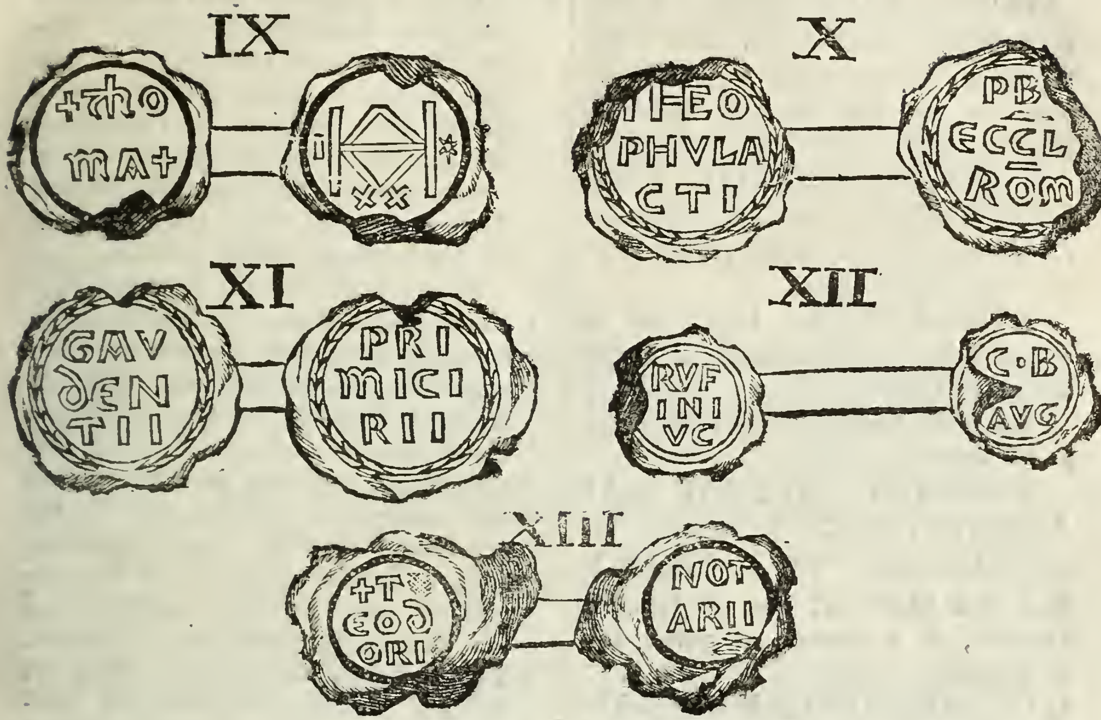
A Decima eſt THEOPHVLACTI *PResbyteri* ECCL*eſiae* ROM*anae*. Suſpicio mihi enata eſt, hunc ipſum poſtea ad Romanum Pontificatum evectum fuiſſe ſub nomine *Benedicti VIII.* Anno Chriſti 1012. nam is etiam ſe ſe *Theophylacti* nomine inſcribebat, uti oſtendam in Diſſertatione LVI. *de Religione Chriſtiana*, atque
B antea in Notis ad Chronicon Farfenſe Part. II. Tomi I. Rer. Ital.

Undecima Bulla eſt GAVDENTII PRIMICIRII, ut puto, Romanae Eccleſiae.

Duodecima eſt RVFINI V C, ideſt *Viri Clariſſimi*. In poſtica C. B. AVG. Haec mihi vetuſtiſſima inter hactenus productas creditur. Neque dubito, quin Rufinus iſte ampliſſimo aliquo munere functus fuerit in Aula Auguſtorum. Sed quis ille? petat aliquis. Nihil ego reſpondere auſim. Id tantummodo dicam, referendam minime videri Bullam ad Rufinum Conſulem famoſum ſub finem Seculi a Chriſto nato Quarti.

Decima tertia eſt THEODORI NOTARII, de quo nil dicendum habeo.

Ad haec monuit me per literas ſingularis amicus meus Ignatius Maria Comus, Patricius Neapolitanus, elegantiſſimi vir ingenii, complura ex hujuſmodi Sigillis adſervari Romae apud celebrem Romanarum antiquitatum venatorem Franciſcum Ficoronium; e quibus nonnulla adnotabo.

PETRI NOTARII.

DAMIANI NOTARII. Aquila viſitur in parte adverſa.

GREGORII NOTARII. In poſtica parte Aquila.

ISMARAGDVS. Aquila a tergo. Erit, qui ſuſpicetur, pertinere Sigillum hoc ad *Smaragdum* Exarchum Italiae iterum Anno Chriſti 602. Sed quum nullo titulo ejus nomen exornetur, conjecturis parcendum puto.

STEPHANI PRESBYTERI. A tergo capita duorum Auguſtorum.

A MARCI MONACHI. In poſtica viſitur Deipara cum Puero.

THEOPEMPTI DEF. ideſt *Defenſoris*. A tergo Aquila.

THEDOSII PRESBYTERI. In averſa parte capita Apoſtolorum Petri & Pauli.

AE. In poſtica PATRICII.

B ΓΡΗΓΟΡΙꞶ ΠΑΤΡΙΚΙꞶ ΣΤΡΑΤΗΓꞶ CΥΚΕΛΙΑC, ideſt *Gregorio Patricio*, *Stratego Siciliae*. Is fortaſſe eſt *Gregorius* ille *Patricius*, qui a Baſilio Graecorum Imperatore ad Ludovicum II. Auguſtum una cum claſſe miſſus fuit ad Barenſis Urbis obſidionem Anno Chriſti 870. Vide Paralipomena Anonymi Salernitani a me edita Part. II. Tomi I. Rerum

C Italicarum, Cap. 93.

ΠΑΥΛΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙCΚΟΠΟΥ ΘΕCCΑΛΟΝΙΚΗC, ideſt *Pauli Archiepiſcopi Theſſalonicae*.

MA-

ΜΑΡΙΝѠ ΒΑCΙΛΙΚѠC. A tergo: ΘΕΟΤΟΚΕ CΥΝ ΤΟ ΥΙΟ CΟΥ Κ. Ideſt: *Marino regaliter Deipara una cum Filio tuo .....* Poſtrema litera quid ſibi velit, non aſſequor.

CΥΜΕΟΝ ΔΟΥΛΟΥ ΤΗC ΘΕΟΤΟΚΟΥ, hoc eſt, *Symeonis Servi Deiparae*. A tergo viſitur Virgo cum infante Jeſu.

ΔΟΥΛΚΙΤΙΟC. Ideſt, uti in averſa parte ſcribitur Latinis literis DVLCITIVS.

ΚΑΜΠΟΥΛѠ ΥΠΑΤѠ, nempe: *Campulo, Conſuli.*

ΙѠΑΝΝΟΥ ΥΠΑΤΟΥ ΚΑΙ ΑCCΗΚΡΙΤΗC: In averſa facie ΔΟΥΛΟΥ ΤΗC ΘΕΟΤΟΚѠ pro Θεότοκȣ: hoc eſt *Johannis Conſulis, & a Secretis*, ut puto, *Servi Deiparae*.

CΤΕΦΑΝѠ ΠΑΤΡΙΚѠS ΔΟΥΚΙ. Fortaſſe ΠΑΤΡΙΚΙѠ ΚΑΙ ΔΟΥΚΙ, ſcilicet, *Stephano Patricio, & Duci*.

ΝΙΚΟΛΑѠ ΑΡΧΙΕΠΙCΚΟΠѠ ΚѠΝCΤΑΝΤΙΝΟΠΟΛΕѠC ΝΕΑC ΡѠΜΗC. Ideſt *Nicolao Archiepiſcopo Conſtantinopolis Novae Romae*. In poſtica viſitur Deipara, puerum Jeſum in ulnis geſtans. Anno Chriſti 976. Nicolaus II Patriarchatum Conſtantinopolitanum iniit. Tum Anno 1089. Nicolaus III. Deinde Anno 1147. Nicolaus IV. Ad unum ex his pertinere Bulla videtur.

Plures verò id genus plumbeas Bullas exſpectet Lector ex eruditis Diſſertationibus, quas ſperare nos facit nuper laudatus Ficoronius, ejuſmodi monumentorum indefeſſus collector. Unum addam, quod mihi perquam peregrinum, & vix credibile viſum fuit, nempe, ut eruditus ille Vir me per literas monuit, apud ipſum adſervari Bullas plumbeas ab Imperatoribus ipſis Ethnicis adhibitas ad ſua Diplomata, videlicet a Trajano, Lucio Vero, & aliis; ejuſque rei veſtigia manifeſta ſupereſſe in foramine, per quod chordula ducebatur membranae adnexa. Quare vides antiquitatem hujuſce ritus ad noſtra uſque tempora propagatum.

DE EMPHYTEUSIBUS,

PRECARIIS,

ET

LAICORUM DECIMIS.

DISSERTATIO

TRIGESIMASEXTA.

DISSERTATIO TRIGESIMASEXTA.

ALiquid etiam de *Emphyteuſibus* dicendum eſt, quod is Contractus non minus antiquis temporibus, quàm noſtris, plurimùm in uſu fuerit. Norunt omnes, eâ voce deſignari Contractum, quo traditur alicui fundus ad fruendum ſpatio interdum certo temporis, aut, ut plerumque fit, in perpetuum, & in heredes tranſiens, ea lege ſive conditione, ut is fundus melior, aut ſaltem non deterior efficiatur, directum verò dominium concedenti reſervetur, & Emphyteuta quotannis domino eidem penſionem quampiam aut gravem aut levem perſolvat. An antiquiores Romani Contractum hunc noverint, non ſatis liquet. Exploratum quidem eſt, Juſtiniano I. teſte, Zenonem Imperatorem legem tuliſſe circiter Annum CCCCLXXVIII. *quae Emphyteuſeos Contractus propriam ſtatuit naturam*. Vide in Codic. Juſtinian. Titulum *de Jure Emphyteutico*. Memorantur etiam

A in Codic. Theodoſian. Lib. XI. Tit. 19. *Emphyteuticarii poſſeſſores* in Lege Anno Chriſti CCCLXIV. promulgata a Valentiniano & Valente Auguſtis, uti & in altera Arcadii & Honorii Anno CCCXCVIII. emiſsâ, *praedia Patrimonialia & Emphyteutica*, quae vetuſtatem ejuſmodi Contractus oſtendunt. Subſequutis temporibus

B *Libelli, Precariae ac Praeſtariae* nomine donatae ſunt Emphyteuſes. Cujus *Libelli* originem ſi a Cujacio petas, is tibi reſponſum dabit Lib. primo de Feudis: *Libellarium Contractum eſſe venditionem, quae fit ſcripturâ interveniente certo pretio &c. Dixi ſcripturâ interveniente: brevi ſcilicet ſcripturâ; & inde nomen*. Propius fortaſſis

C ad originem vocis accedat, qui mecum ſenſerit, non aliunde natam vocem, quàm a *Libellis* ſupplicibus, qui olim porrigebantur ad impetrandam Emphyteuſis titulo rem quampiam immobilem. Hujuſce ritus veſtigia diu retinuit celeberrima Ravennas Eccleſia. Specimen Lector accipiat, ex Archivo Eſtenſi deſcriptum.

D

Charta Emphyteuſis multorum praediorum, quae Azo Diaconus Ravennatis Eccleſiae, & Abbas Praepoſitus Sancti Vitalis concedit Amelrico & Francae conjugibus, Anno Chriſti 903.

„ IN nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Regnante Henrico Rege filio quondam Henrici Imperatoris, Anno Octavodecimo, „ ſub Anno Dominice Incarnationis „ Milleſimo Septuageſimo Tertio die

„ XXI. Menſe Novembri, Indictio-
„ ne XII. Exempla ex auctentica ex-
„ tracta Carte Libelli, quem fecit
„ Azo Diaconus & Prepoſitus San-
„ cti Vitalis in Amelrico & Fran-
„ ca Jugalibus diebus vite illorum
„ tantum.

IN nomine Dei eterni. Domno noſtro Lodoicus magno Imperatore Auguſto, Anno ejus Quarto, die Tertio, Menſe Madio, per Indictione Sexta. Petimus a vobis Domno & venerabili Azo Diaconus Sancte Ravennatis Eccleſie & Abbas Prepoſitus Sancti Vitalis, ſito in Reg..... Sanctorum, uti nobis Amelrico & Franca jugalibus Libello *diebus vite noſtre tantum, de rem juris ſancte Eccleſie veſtre territorio Adrianenſe: ideſt Curte veſtra Valletiniana ana, & Silva cum omni jure ſuo, & cum amplicto ſuo, ſeu cum apenditiis ſuis, terris, vineis, campis, pratis, paſcuis, ſilvis, arbuſtis, arboribus, una cum ajacencia & pertinentia ſua in integrum. Similique modo concedere jubeatis Curte veſtra, que vocatur Fontanella & Rio una cum ſilvas Querenti & Silva Mandria, cum omni jure & amplicto ſuo, una ſimulque fundo Purpuraria, & fundo Ravinale, & fundo Ronci, ſeu fundo Fulnitico, ſimulque fundo Dumdorio, & fundo Lavize, veſtra quoque portione, quod eſt ipſa ſupraſcriptas res in preſcripto fundo Fontanella & Rio tornaturas duocenti quinquaginta, atque in fundo Purpuraria tornaturas centum, ſeu in Mandria ſortes duas, atque in Querenta ſortes duas, ſeu in fundo Ravinale tornaturas cinquanta, atque in fundo Ronci tornaturas..... ci, ſeu in Fulnitico tornaturas centum, atque in Valletiniana, & in fundo Soriſini ſortes decem, & in Dumdorio ſortes tres, atque in Laveze ſortes tres, atque fundo qui vocatur Soricini, ſimiliter cum omni jure* A *ſuo, & cum amplicto ſuo in integrum. Similique modo concedere jubeatis veſtra quoque portione de Maſſa Ruvina cum omni jure & amplicto ſuo, quod eſt a ratione facta Manſos viginti & quinque; atque veſtra quoque portione de Saleta Gandoni, ideſt a ratione facta Manſos decem. Ipſas ſupraſcriptas res habere, agregare, meliorare, reſtaurare,* B *finiſque defenſare debeamus ſine omni neglicto aut dolo vel fraude, una ſimulque juria & pertinentia ſua ad ſupraſcriptas Curtes, ad ſupraſcriptas ſilbas, & ad ſupraſcriptas fundoras, ſeu caſalias, & doſſos, atque corigias, & valles, atque proras pertinentes ad omnia in integrum: ſalva ſanatione, & proprietates ſeu donationes eidem venerande Eccleſie veſtre dare atque perſol-* C *vere debeamus pro fruatione & fructificatione ipſis ſupraſcriptis per omnique Indictione penſi nomine auri obtimi Solidos ſeptem in Feſtivitate Sancti Vitalis tantum, ut dictum eſt, penſio perſolvatur, ſine aliqua tardietate vel mora. Si qua vero pars noſtra, qui* Libello *non obſervaverit, det pars parti* D *pena, quam ad invicem compromiſerunt, pena auri obrizo mancoſos viginti, & poſt pena obſoluta* Libello *in ſuo robore firmitatis permaneat ad omnia.*

Actum in Curte noſtra Caſimaria Territorio Motinenſe.

Azo Diaconus huic Libello *a me facto ſupraſcripte Silve & fundora & Valles territorio Adrianenſe diebus vite* E *veſtre Jugalibus a penſo auri Solidos ſeptem, manu confirmavi.*

Signum manibus de teſtibus Amizo, & Regizo, ſeu Martino, atque Boſius, & Bertaldo a rogatis a teſtibus ad omnia ſupraſcripta.

Scripſi ego Jamace Notario, ſcilicet qui ſcrivere tale paginam Libelli poſt roborata a teſtibus tradata complevi & abſolvi.

 Ego

Ego Johannes Dei miſericordia Tabellio Ravennas huic pagine exempli complevi & abſolvi.

En ergo ut Amelricus & Franca primo petebant (idque ut recte conjicere poſſumus, porrecto ſupplici Libello) ut ſibi tot fundorum copia in emphyteuſim concederetur. Quum annuiſſet Azo Abbas Praepoſitus Monaſterii Sancti Vitalis Ravennatis, Notarius Chartam ea de re conſcribebat *in Caſimaria territorio Motinenſe*, nunc *Caſumaro*. Hic autem *Amelricus* idem prorſus fuiſſe videtur, qui *Marchionis* titulo poſtea auctus, memoratus mihi fuit in Antiquitatib. Eſtenſib. Par. I. Cap. 23. pag. 223. Cujus Provinciae Marchio is fuerit, nulla mihi monumenta prodidere, niſi quod is in poſtremis ſuis tabulis a me productis in Diſſertat. XXI. *de Italiae ſtatu* appellatur *Almericus glorioſus Marchio de Civitate Mantuae*. Quare unum addam, Peregrinum Priſcianum Ferrarienſem in ſuis Collectaneis MStis in Eſtenſi Bibliotheca adſervatis ſuppeditaſſe mihi inter ceteras Chartas ad ipſum Amelricum, ſive Almericum ſpectantes unam, quae licèt decurtata, heic ſibi locum poſcit, utpote antiquarum Emphyteuſeon exemplum, ad rem noſtram faciens.

Charta Emphyteuſis facta Amelrico Marchioni & Francae Comitiſſae Conjugibus a Petro Archiepiſcopo Ravennate, Anno 945.

In nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Anno Deo propitio, Pontifi:ato Domni Martini ſummi Pontificis & univerſalis Pape in Apoſtolica ſacratiſſima Petri Sede Tertio, die Octavo . . . . . . Petrus *Servus Servorum Dei, divina gratia* Archiepiſcopus, *Nobili genere, & glorioſo Viro*, Amelricus *Chriſti miſericordia* Marchio, & Franca *glorioſe* Comitiſſe *jugali, atque uno ſucceſſori veſtro. Petitioni veſtre, que habetur in ſubditis, libenter accommodamus aſſenſum, ob hoc quia nec munificentia deperit, nec percipientibus in perpetuum, quod datur, acquiritur. Et quoniam ſperaſtis, uti fundum, qui vocatur Baltonis, in integrum, in terra, fines ejus ab uno latus fundus Leuru Minori, ab alio latus fundo Grumulo, ſeu a tertio latere Foſſa, que dicitur Gallallione, atque quarto latere Canale: que ſupraſcripte denominate locorum vobis convente per Precepti paginam da Genitori veſtro . . . . . lle meruit habere ad* Domnum Dominicum Archiepiſcopum *anteceſſori noſtro, cum vineis, terris, campis, pradis, paſculis, ſilvis, ſalectis, ſacionalibus, & cum omnibus a predictis rebus pertinentibus, conſtituto territorio jure Sancte noſtre Ravennatis Eccleſie Plebem Sancti Apollinaris in Campilio . . . . . & Sancti Georgii in Tamara, jure ſancte noſtre Ravennatis Eccleſie: En ſcite, uti . . . . . cario modo poſtulaſtis largiri, ea minime cuiquam per* Emfiteuſim *in antea ſunt largitas, his juſte & rationabiliter a nobis petiſtis, qui ſupra Nobili genere & glorioſi Viro Almericus Marchio & Franca glorioſe Comitiſſe jugalis, & uno ſucceſſori veſtro, eo tenore, ut unus ex vobis, qualem Dominus antea de hac luce vocare dignatus fuerit, conſtituimus, ut illum, qui ſupervixerit, omnibus predictis rebus habere & poſſidere debeat in ſe, & uno ſucceſſori ſuo, qualem a diebus obitus ſui aſſignaverit, donec nos divinitatis*

tatis in hac luce juſſerit permanere, ſub aureos infringendos .... Reliqua deſiderantur.

Habes heic *Martinum* Papam. Authentica pergamena *Marinum*, uti veri ſimile eſt, prae ſe tulerit: quod nomen Amanuenſis aut non ſatis perceperit, aut ſibi duxerit corrigendum. Alteram quoque Chartam addo ex ſupra laudati Priſciani Adverſariis MSris depromptam, ut inde luculentius intelligatur peculiaris forma Chartarum Ravennatis Eccleſiae, e quibus non paucas adhuc adſervat Eſtenſe Archivum.

Charta Emphyteuſis nonnullorum agrorum facta Adelzao & Miliae Nobilibus conjugibus a Petro Archiepiſcopo Ravennate, Anno 955.

IN nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Anno Deo propitio Pontificatus Domni Agapiti ſummi Pontificis & univerſalis Pape in Apoſtolica ſacratiſſima Beati Petri Sede Decimo, ſicque Regnantibus Domno Berengario & Adelberto ejus filio piiſſimis Regibus Anno Quarto, die XIV. Menſis Martii, Indictione Decimatertia. Petrus *ſervus ſervorum Dei, divina gratia* Archiepiſcopus *Adelzao ex genere Francorum, & Milia Clariſſima femina, ſeu filiis & nepotibus veſtris tantum. Petitioni veſtre, que habetur in ſubditis, libenter accommodamus aſſenſum, ob hoc quod nec munificentia deperit, nec percipientibus in perpetuum, quod datur, acquiritur. Et quoniam ſperaſtis, ut duorum fundorum, quorum vocabula ſunt Pantei & Candiana inter confines ipſorum fundorum, & ſingulis lateribus, hoc eſt, fundo Agello de Campo Merule, ſeu Corrigio de Beurcho, atque loco, qui vocatur Quirenta, & Sabluncello, & Fabruſiano, & Culiano, Sermanet in Agello...... cum terris & vineis, campis, pratis, paſcuis, ſilvis, ſalectis, ſationalibus, & omnibus eiſdem pertinentibus, conſtitutis territorio Ferrarienſi, & Plebe Sancti Stephani in Gallico, jure Eccleſie noſtre Ravennatis,* emphiteothecario nomine *poſtulatis largiri, ſi minimecumque per* emphiteoſim *ſunt largita, vel ſi juſte & rationabiliter a nobis petitis, & aliis minime detinetur, vobis Nobili viro Adelzao ex genere Francorum, & Milia Clariſſima femina jugale, ſeu filiis & nepotibus veſtris amodo, donec vos Divinitas in hac luce juſſerit permanere, ſub Denariorum XXIV. penſione, ſingulis quibuſcumque Indictionibus Actoribus Eccleſie noſtre Ravennatis, ea conditione prefixa, ut noſtra res veſtris propriis expenſis ſeu laboribus putare, runcare, paſtinare, propagnare, defenſare, & in omnibus meliorare debeatis, nihilque de omni expenſa, quam inibi feceritis, ab Actoribus ſancte noſtre Ravennatis Eccleſie, inſuper affixa penſione quoquo modo reputare debeatis, nullaſque tarditates aut negligentias ad inferendas noſtras penſiones, quas ad cultura vel melioratione predictarum rerum facere debeatis, ſed ante nominatas penſiones omni anno in fine nec infra in Indictione ſine aliqua excuſatione aut dilatione Actoribus ſancte noſtre Ravennatis Eccleſie perſolvere debeatis. Et nec unquam poſſitis predictas noſtras res alicui vendere ſeu transferre, vel in alio venerabili loco relinquere audeatis per nullum ingenium vel argumentum. Sed nec aliquando adverſus ſanctam noſtram*

ſtram benefactricem Ravennatem Eccleſiam quicquam contra juſtitiam tractare aut agere, niſi propria cauſa, ſi contigerit, per juſtitiam tantummodo ventilare audeatis. Quod ſi in aliqua tarditate aut negligentia vel controverſia inventi fueritis, & contra agere de his, que ſuperius, affixis conditionibus, non ſolum de hoc per pactum recadatis, verum etiam dare debeatis parti noſtre Sancte Ravennatis Eccleſie ante omne litis initium, aut inde..... pene nomine auri obrizi Libram unam. Et ſi non perſolveritis &c.

Vidi ego, & ad manus habeo complures ex hiſce Chartis, in qui- A bus Notae Chronologicae Pontificatus, & Regni Italici, diſtincto ordine collocantur ad latus. In iis verò interdum infra occurrit grandibus characteribus ſcriptum LEGIMVS: quod ab Archiepiſcopo Emphyteuſim concedente factum opinor, ſubſcriptionis conſuetae loco. In aliis verò antiquorum Chartis pro *Legimus*, B occurrit VIDIMVS: quae formula itidem ſubſcriptionis vices implet. A ritibus autem Ravennatis Eccleſiae parum abludebat Ferrarienſis, ut exemplo ex Archivi Eſtenſis vetuſtiſſima membrana petito oſtendam.

Charta Emphyteuſis, qua Anſelmus Archipresbyter, & Paulus Archidiaconus Eccleſiae Ferrarienſis concedunt Dominico & Urſae conjugibus Caſale unum ad Monaſterium Sancti Salvatoris ſpectans, Anno 952.

IN nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Anno Deo propicio Pontificatus Domno Agapito ſummo Pontifice & univerſali Pape in Apoſtolica ſacratiſſima Beati Petri Apoſtoli Domini Sede Anno Septimo, Regnante Domno Berengario Regem, & Adelberto filio ejus in Italia Anno Secundo, die XV. Menſe Madio, Indictione Undecima. Ferrarie. Et ideo ego Dominicus & Urſa jugales..... viſi ſumus Enfiteoſis *cartula in nomen noſtrum & in filiis & nepotibus noſtris da vobis Anſelmus Archipresbitero, & Paulus Archidiaconus, veſtriſque ſucceſſoribus, ideſt concediſtis nobis Caſale uno terre, quem de jure Monaſterii Beati Salvatoris pertinet, ubi nos modo ſedere & abitare viſi ſumus, cum manſione ſupra ſe edificata, ſcandelata, cooperta axibus, clauſa in columnellis conſtructa cum omni ſuo edificiante ipſo Caſale cum caſa ſuper ſe, que eſt poſita ic in* C *Ferraria infra Civitatem in Regione Monaſterii Beati Salvatoris, quod eſt in longitudine ſua pedes plus minus quadraginta & quatuor, & in latitudine pedes plus minus decem & octo, & infra fines ejus. Ab uno latere poſſidet Leo, qui Graſo, de ipſius jure, & ab alio latere poſſidet Anſelmus Archipresbitero, ſeu a tercio latere* D *Georgius Presbitero, & a quarto latere Via plubica currente juſta murus Civitatis, vel omnibus ad eas dein pertinentibus in integrum de infra ipſis latere dicto cum egreſſo & ingreſſo ſuo, & exientem in Via plubica, & uſque in fluvio Pado, cum anteceſſo ſuo commune ad ſe pertinentibus q. q. t. g. g. finibus, terminibus, cum ſuis juſtis & cer-* E *tis in terra finibus, uſque dum vobis ro..... Dominicus & Urſa jugales ſeu filiis & nepotibus veſtris Dominus divina gratia in anc luce juſerit permanere vitam, concediſtis nobis abendum, tenen-*

tenendum, defenſandum, ex noſtris propriis expenſis ſeu laboribus, & nihil quod inferius adſixum .... enſione reparare debeamus. Preſtante quoque vobis dictus Dominicus & Urſa jugales ſeu filiis & nepotibus veſtris vobis dictus Anſelmus Archipresbitero & Paulus Archidiaconus, veſtriſque ſucceſſoribus inferre debeamus ſingulis quibuſque annis omni Marcio Menſe penſione pro dicto Caſale cum caſa ſuper ſe poſita intra, inde, ſine aliqua tarditate .... in argentum Denario uno titulo penſionis, ut dictum eſt, perſolvatur. Ita & .... tranſiti ſumus dictus Dominicus & Urſa jugales ſeu filiis & nepotibus noſtris, ſicut ſupra legitur, ipſo dicto Caſale, cum caſa ſuper ſe reſtauratus, melioratus cum fuerit, revertatur ad jura Monaſterii Sancti Salvatoris, cujus eſt jura & proprietas revertatur. Promittens propterea nullis temporibus diebus vite noſtre dictus Anſelmus Archipresbitero & Paulus Archidiaconus, veſtriſque ſucceſſoribus ego dictus Dominicus & Urſa jugales ſeu filiis & nepotibus noſtris textus hujus cartula Enfiteoſis *inviolare & inviolabiliter modis omnibus conſervare & adimplere promittimus. Et quod ſicut abſit, & averta Divina potentia, & ſi forſitans quodvis tempore diebus vite noſtre dictus Anſelmus Archipresbitero & Paulus Archidiaconus, veſtriſque ſucceſſoribus, ſicut ſupra legitur, ego dictus Dominicus & Urſa jugales ſeu filiis & nepotibus noſtris aliquid incontra hoc* Infiteoſis & Peticionis *agere voluerimus, aut non obſervaverimus omnia eorum, quod ſupra legitur, ex parte vel ex totum, aut minime voluerimus per quodvis modis aut ingenium, tum daturus, nos promittimus ego dictus Dominicus & Urſa jugales, ſeu filii & nepotibus noſtris dare vobis dicto Anſelmus Archipresbitero & Paulus Ar-*

A *chidiaconus, veſtriſque ſucceſſoribus ante omne litis initium aut interpellationem, pene nomine Nummorum quatuor, & poſtea ſoluta manente ac cartula peticionis in ſua omnium robore & firmitatem. Quam ...... Cartula Infiteoſis petitionis, ſicut ſupra legitur, ſcrivendum rogavimus Andreas in Dei nomine Tabellio Civitatis Ferrarie ſub die, Menſe,* B *Indictione dicta Undecima. Ferrarie.*

Signum ✠ ✠ manuum Dominici & Urſa jugales petitionis ad omnia dicta, cui relectum eſt.

Signum ✠ ✠ ✠ ✠ manu dicto .... Leo de Paulo, Geminiani, Stefanus, qui d.... de Baldo, ad omnia dicta, cui relectum eſt.

C ✠ *Stefanus filio quondam Criſtofalus hujus Cartula Peticionis, ſicut ſupra legitur, rogatus ſubſcripſi, & anc cartula tradita vidi.*

✠ *Petrus ujus cartula Peticionis, ſicut ſupra legitur, rogatus ſubſcripſi, & anc cartula tradita vidi.*

Andreas in Dei nomine Tabellio Civitatis Ferrarie, hujus cartula Peticionis, ſicut ſupra legitur, poſt tradita D *complevi & abſolvi.*

Undecima Indictio, quae heic ſcripta eſt, ad Annum Chriſti DCCCCLIII. ſpectat, non verò ad DCCCCLII. ut ego ſtatui. Verùm ſi cum ſuperiore Charta iſtam conferas, pugnam inter eas deprehendes, atque heic ſcribendum duces *Indictione Decima*. E Ego nihil immutatum volui, ut cuipiam e Lectoribus ſeſe exercendi, quum libuerit, occaſio ſuperſit. Inde ergo *Libelli* (nunc Italis *Livello*) appellatio nata eſt ad Emphyteuſes deſignandas, quòd impetraturus eo titulo fundum, ſupplicem antea *Libellum* offerre Domino fundi conſuevit. Ad idem perſuadendum accedit altera appellatio, ſcilicet *Precaria*: quo

quo etiam nomine antiqui ſignificare ſoliti ſunt Emphyteuſim. Ideo enim ea vox invaluit, quòd adhiberentur preces, ut fundus ad utendum ac fruendum concederetur, quandiu Domino placeret. Ulpianus & Paulus, Juriſconſulti veteres, *Precarii* vocem eâ ſub ratione explicant. *Precarium*, ajunt, *in edicto Praetoris eſt, quod precibus petenti utendum conceditur, quamdiu is, qui conceſſit, patitur*. Propterea Abo Floriacenſis Abbas Canone 7. apud Mabillonium in Analectis deſcribit *Precarias, quae ex conventione fiunt, & precibus obtinentur*. Attamen aliquid diſcriminis interceſſiſſe inter *Libellos* & *Precarias*, innuere videtur Charta, quam ex antiquiſſimo Regeſto Reipublicae Mutinenſis depromſi. Saepe lites effervebant inter Epiſcopos & Clerum Mutinenſem, ac Cives, Emphyteuſeon cauſsâ: contendentibus iis, hos aut ob penſionem non ſolutam, aut ob mortem alicujus, aut alias ob cauſſas, excidiſſe e jure ſuo, ac fundos directis Dominis eſſe reſtituendos. Contra nitebantur Cives. Quare poſt diuturnum certamen ad iſtam concordiam deventum eſt, quae adhuc in Civitate noſtra viget.

Concordia inita inter Rempublicam, & Epiſcopum, alioſque Eccleſiaſticos Civitatis Mutinenſis cauſsâ Feudorum, Precariarum, & Libellorum, Anno 1182.

IN Chriſti nomine. Anno a Nativitate ejuſdem MCLXXXII. Indictione XV. die Dominico II. Kalendas Novembris. Regnante inviciſſimo Imperatore Frederico. *Cum lix & controverſia eſſet inter commune & Populum Mutine ex una parte, &* Domnum Arditionem Epiſcopum, *& Domnum Boniſacium Prepoſitum & Canonicos Eccleſie Majoris pro Eccleſia, & Domnum Michaëlem Abbatem Sancti Petri, & Domnam Mariam Abbatiſſam Sanctae Euphemiae pro Eccleſiis ſuis ex alia, de Lege municipali & ordinamento Civitatis & Populi, quam conſtituerant tam in terris predictarum Eccleſiarum, quàm aliorum hominum, quod tale eſt:* Ut qui habent, vel habebunt domos vel caſamenta in Civitate Mutine vel extra, infra hos fines, videlicet a Formizine ad Civitatem, & a Prato Tenzonis ad Civitatem, & a Millitaria ad Civitatem, & a Foſſato Novo ad Civitatem, poſſint ea, ſalvâ Domini penſione, quocumque modo voluerint, dare. Et ut qui habent vel habebunt domos vel caſamenta in Civitate vel extra, infra predictos fines per Feudum, ſuccedat filia femina, ſi maſculus defierit, in predicto Feudo: & poſſint ea, quoquo modo voluerint, alii concedere, dum tamen non per proprium. Et ſi ille, qui conceſſit domum vel caſamentum, quod habebat per Feudum, ſine filiis deceſſerit, Dominus non poſſit auferre dictum Feudum, ſed recipiat qui Vaſſallus erat ſolitus recipere. *Item ordinaverunt Cives Mutine*, ut finitâ Prechariâ Dominus cogatur eam renovare per decem Solidos unumquemque jugerum infra predictos fines: extra vero illos fines cogatur Dominus renovare bubulcam pro duobus Soldis, & Precarii teneantur renovare Libellariis ſecundùm quod ipſi renovabunt a Dominis. Et Libellarius ſimiliter teneatur

tur renovare Libellario; nec Dominus poſſit auferre terram Libellario eâ occaſione, quod Precarius deceſſerit ſine liberis, ſed teneatur Dominus ei ſecundùm predictum modum renovare. Et ut in omnibus ſupraſcriptis capitulis non amittat quis jus ſuum, eo quod aliquo tempore ſteterit, quod non ſolverit penſionem, ſed teneatur eam duplare. Et ſi Dominus in petenda penſione aliquas expenſas fecerit, ſive in Advocato proprio ſive communi vel Judici, ille, qui debuit eam ſolvere, omnes illas expenſas reſarciat, quas predictus Dominus occaſione penſionis ſine fraude ſuo juramento monſtraverit ſe feciſſe. *Et ordinaverunt ea, quae ſupra dicta ſunt de Precharìis & Libellariis, ſervari ſolummodo in illis perſonis, qui perpetuo ſunt vel erunt Cives & habitatores Civitatis Mutine vel ſuburbiorum ſine fraude, & tam in preſentibus quàm in futuris negotiis. Item ordinaverunt in Precharìis*, quod ſi Precharius decedat ſine illis heredibus, qui debent ſuccedere per pactum Precharie, tunc femine ex eo dexendentes ſuccedant, ſicuti maſculi debent ſuccedere, predicto modo renovandi eis ſervato. *Et ordinaverunt*, ut poſſeſſores illorum fundorum, ex quibus aliqui reditus ſolent preſtari, preſtent illos reditus ſemper quandiu poſſident; & ſi ad alios poſſeſſores pervenerint, novi poſſeſſores ſupraſcriptos reditos cogantur preſtare. Et ſi predicti Domini tam Clerici quam Laici predictas Precharias & Libellos renovare diſtulerint, ut ſupra ſcriptum eſt, poſtquam requiſiti fuerint a Prechario, vel Libellario, vel eorum Nuntio, & trina denuntiatione facta per Rectorem Civitatis, vel ejus Nuntium, proinde habeatur, ac ſi Pre-

A charia, vel Libellus renovatus fuiſſet. Nec interim, donec renovet, teneatur penſionem preſtare. Ita tamen ut quandocunque voluerit ei renovare, cogatur Precharius vel Libellarius ſolvere predicta in renovatione cautam, Soldos octo ſcilicet, vel decem pro jugero, *ut ſupra ſcriptum eſt*.

B *Compromiſerunt pariter Domnus Epiſcopus & predicti Clerici & Abbatiſſa conſenſu Monachorum & Monacharum, & Conſules pro Communi in ſex idoneos viros & honeſtos, & predicti Epiſcopi fideles atque Vaſſallos, videlicet Teuzum de Gorgadelle, Squarciam, & Albertum de Graſulfo, Rolandum Bajamontis, Guilielmum Actonis, & Prodomum.* C *Promittentes Domnus ſcilicet Epiſcopus, & ſinguli de ſingulis predictis Eccleſiis Conſulibus pro communi pena centum Libras Imperiales, ſi non parerent omni modo eorum arbitrio, & ſtatim poſt arbitrium confirmando & faciendo quod juberent. Vel ſi unquam per ſe, vel per ſuos ſucceſſores venerint contra id, quod preceperint in futurum ab eorum parte tenendum.* D *Similiter & Conſules predicto Domno Epiſcopo & ſingulis predictorum pro ſingulis predictis Eccleſiis, ſi per ſe vel per ſuos ſucceſſores non parerent predictorum arbitrio, ut ſupra ſcriptum eſt, a parte illorum. Hoc facto predicti Arbitri preceperunt, oſtenſo eis predicto ordinamento in charta ſcripto, ut comprobarent* E *& confirmarent ex ſua parte & Eccleſiarum ſuarum, & teneretur pro Lege Civitatis & Populi in terris Eccleſiarum ſuarum, ut ordinatum erat & ſcriptum: & ut promitterent per ſe ſuoſque ſucceſſores ita obſervare, nec ullam querimoniam deponere. Et ſi unquam contravenirent per ſe, vel per ſuos ſucceſſores, conſenſu & voluntate Capituli, promitterent penam centum Librarum ſingu-*

ſinguli pro ſingulis predictis Eccleſiis, Conſulibus pro Communi: & eâ ſolutâ ſi mum tamen permaneret. Item preceperunt predicti Arbitri, ut Domnus Epiſcopus haberet pro hac concordia trecentas Libras, & haberet reditus omnium Molendinorum Communis Mutine, quandiu dicta pecunia ex predictis reditibus ſit ibi ſoluta. Et eorum precepto Homines de Conſilio juraverunt, quod facerent jurare omnes Rectores, qui pro tempore erunt, quod dimittent ei predicta Molendina, & non imbrigabunt ei. Et Homines de Conſilio juraverunt, quod defendent ei predicta Molendina, donec predicta pecunia ſibi fuerit ſoluta. Et hoc totum ſine fraude & ad voluntatem dicti Domni Epiſcopi. Item preceperunt Conſulibus pro Communi & Populo toto, ut pro hoc de cetero faciant decimationes dare Canonicis, rectam Decimam in ſuo Quarterio, & Domni Epiſcopi, ubicunque conſueverunt habere, vel debent habere infra predicta quarteria vel pro quarteriis, de omni blava collecta & leguminibus in agro vel in area, in electione Canonicorum, & de vino in torculari, vel tina. Et ſi de cetero terra culta in pratum redigatur, integram decimam de feno. Et ut ſimiliter de cetero facerent decimationes dare Abbati in ſuo Quarterio, & pro ſuo; & Abbatiſſe in ſuo Quarterio, & pro ſuo. Et decimam de blava quatuor Molendinorum Canonicis, ſcilicet de duobus juxta pontem Porte Cittanove, & de Molendino prope domum Johannis de Boniſacio, & medietatis decime duorum Molendinorum de Sancto Marone. Et ut Conſules pro Communi facerent finem & refutationem Canonicis de Molendinis juxta Sanctum Kataldum, & de Molendino, quod Canonici habent apud Sanctum Maronem, quod de cetero non inbrigabunt Molendinum, neque aquam; quam aquam debent ha-

A *bere Canonici ad Molendinum Sancti Maronis, ſalvis duabus macinaturis Molendinorum Communis. Item Molendina Communis juxta Portam Cittanove non debent levari nec deponi neque mutari cum incommodo Molendinorum Canonicorum. Et preceperunt Canonicis, ut idem obſervarent in ſuis Molendinis. Et Abbati pro Eccleſia Sancti Petri decimam quatuor Molendinorum, ſcilicet Molendinum*
B *juxta domum Guidonis Novelli, & alterius prope clauſuram Monaſterii, & illius quod tenuit Geminianus Itte pro Communi, & illius, quod eſt apud Sanctum Vitum, ſcilicet ſuperius, quod eſt prope Eccleſiam. Et Abbatiſſe pro Eccleſia Sancte Euphomie decimam ſimiliter quatuor Molendinorum, ſcilicet*
C *ejus, quod eſt prope Portam Bajoarie, & illius quod tenuit Bocabadata & Otto pro Communi, & ejus quod eſt ſub Prato Tenzonis, & alterius medietatis illorum duorum, que ſunt apud Sanctum Maronem. Et hec omnia in omnibus predictis, deductis impenſis Munarii & portatoris. Et ſi aliquod predictorum Molendinorum alibi mutaretur,*
D *idem jus habeant in novo, quod in veteri.*

Et ſi aliquis, qui habuerit terram in predictis Quarteriis, dare Decimam noluerit predicto modo, dum tamen ſicut de illis, qui dare conſueverunt vel debent, querimonia de hoc facta fuerit per Clericos, vel per eorum Nuntium, Rectori Civitatis vel Advocato, prece-
E *perunt, ut Rector vel Advocatus ejus recipiat abſque Libello & pignore vel alia ſecuritate & datia, & de ea cognoſcat abſque juramento calumpnie, & infra viginti dies diffiniet, vel diffiniri faciet ſine fraude. Ita tamen, quod ſi Clerici voluerint probare Decimam non eſſe datam duobus teſtibus, vel per Nuntium ſuum, fides eis adhibeatur. Quod ſi facere noluerint, ſint contenti ſacra-*

mento

mento Nuntii rei. Et preceperunt, ut Rector, qui pro tempore erit, faciat jurare omnes Molendinarios predictorum Molendinorum, quod dabunt rectam Decimam predictorum Molendinorum, deductis predictis impenſis. Et preceperunt, ut predicti Conſules pro Communi promitterent predictis Prelatis pro Eccleſiis ſuis cuique centum Libras, ſi ita per ſe, vel per ſuos ſucceſſores non obſervarent, conſenſu & voluntate Conſilii Civitatis. Pro qua pena obligarent Canonicis Molendinum, quod eſt prope domum Johannis Bonifacii. Quod ſi deſtrueretur, obligarent eis unum de illis prope Portam Cittanove. Abbati & Monachis pro Eccleſia Sancti Petri illud, quod eſt prope domum Guidonis Novelli. Abbatiſſe & Monachabus pro Eccleſia Sancte Euphomie illud, quod eſt prope Portam Bajoarie. Et preceperunt, ut homines de Conſilio, & Sedecim, & Quadraginta jurent per Nuntium ſuum, quod ſi potuerint, & quandocunque potuerint, facient jurare omnes Rectores & Advocatos Mutine, qui pro tempore fuerint in perpetuum, totas conventiones & arbitrorum predictorum precepta inter Commune & Populum, & Clericos & Eccleſias factas, facere pro poſſe firmas teneri. Et quod homines de Conſilio, & Sedecim, & Quadraginta non dent conſilium neque operam, ut predicte conventiones & precepta frangantur: & quod bona fide operam dent, ſi Rectores vel Advocati predictum juramentum non preſtiterint, quod non jurent eos ſequi, nec teneant eos pro ſuis Rectoribus, & hoc totum obſervent ſine fraude. Et quod predictum juramentum renovet Conſilium ſingulis decenniis, ſi ab eis requiſitum fuerit. Cumque prefati Arbitri, ut dictum eſt, per omnia precepiſſent, preſentibus ſcilicet partibus, utraque pars, ſcilicet prefatus Domnus Epiſcopus, & Prepoſitus, & predicti

A Canonici, & Abbas, & Abbatiſſa, & Conſules predicti comprobaverunt predictum laudum, & conſenſum per omnia prebuerunt tam verbo quam facto, ſcilicet faciendo predictas conceſſiones, & penarum ad invicem promiſſiones; & Homines de Conſilio predicta juramenta preſtando, & omnia ſecundum quod preceperunt, & ſcriptum eſt ſupra. I-

B tem preceperunt dicti Arbitri, ut Eccleſia Sancti Johannis de Bajoaria pro hac concordia haberet de cetero Decimam aliorum duorum Molendinorum Communis Mutine, illorum ſcilicet, que ſunt apud Bajoariam. Eccleſia verò Sancti Petri de Cittanova decimam aliorum duorum Molendinorum, illius ſcilicet, quod eſt apud Caſenalbene, & alterius,

C quod tenuit Petrinus pro Communi. Et inſuper ex arbitrio & precepto ſupradictorum Arbitrorum Conſules pro Communi promiſerunt dicto Domno Epiſcopo triginta Libras Imperiales ſuper predictas trecentum Libras, & predicto Domno Prepoſito, & Abbati, & Abbatiſſe, cuicumque pro Eccleſiis ſuis alias triginta Libras Imperiales.

D Actum Mutine ſolemniter. Unde uno tenore plures (charte ſcripte ſunt.

✠ Ego Ardicionus *Dei gratia* Mutinenſis Epiſcopus *manu mea ſubſcripſi.*

✠ *Ego Bonifacius Prepoſitus manu mea ſubſcripſi.*

✠ *Ego Mezovillanus Canonicus manu mea ſubſcripſi.*

✠ *Ego Fantebonus Canonicus &*

E *Presbiter manu mea ſubſcripſi.*

✠ *Ego* Donus Michaël *indignus* Abbas *manu mea ſubſcripſi.*

✠ *Ego Albertus Presbiter & Magiſcola manu mea ſubſcripſi.*

✠ *Ego Johannes Presbiter & Canonicus manu mea ſubſcripſi.*

Ego Johannes Canonicus manu mea ſubſcripſi.

Ego

Ego Johannes ſacri Palatii Notarius interfui, & rogatus ſubſcripſi.

Equidem conjicio, *Precariam* appellatam fuiſſe Emphyteuſim, pro qua impetranda petitor Eccleſiis fundum aliquem proprium offerebat, quem itidem titulo Emphyteuſis poſſidere pergebat. *Libellum* verò ſine hujuſmodi oblatione ſeu compenſatione factum reor. Emphyteuſes autem nomen quoque *Praeſtariae* aſſumſiſſe creduntur, quod fundi in Emphyteuſim conceſſi non alienarentur, ſed ad utendum tantummodo concederentur; & veluti commodarentur: quod verbo *praeſtare* olim deſignabant, unde in Italicam Linguam fluxit *impreſtare*, *preſtare*, *impreſtito &c.* Vide ad hanc vocem Du-Cangium in Gloſſario Latino. Sunt, qui *Praeſtarias* ſpeciem Feudi fuiſſe putant, ſed ſane falluntur. Contra *Libelli* exſtimantur fuiſſe Literae tam accipientis, quàm concedentis Chartae. Clariſs. Vir P. Daniel e Societate Jeſu Lib. 2. Cap. primo de Militia Franc. *Precarias* fuiſſe appellatas tradit, quum quis uſurpatum a ſe fundum aliquem ad loca ſacra ſpectantem retinere cupiens, *preces* adhibebat apud Epiſcopum, aut Abbatem &c. ut ſibi liceret eo fundo frui, dum vita ſibi aut filiis aut nepotibus comes eſſet, annuo canone perſoluto. *Praeſtarias* verò, quum quis Eccleſiarum Rector alicui ultro terras in Emphyteuſim concedebat. Sed heic nonnulla ſunt, quae uberiorem lucem expoſcunt. Neque enim verum eſt, tum ſolùm *Precarias* interceſſiſſe, quum uſurpatio praeceſſiſſet. Neque *Praeſtariae* conficiebantur, niſi Preces, ſeu petitio per Libellum praemiſſa fuiſſet. In Chronico Vulturnenſi Part. 2. Tomi I. Rer. Italicar. pag. 409. Coenobii illius Monachi Anno Chriſti DCCCLXXXII. quaerebant *hominem, qui de rebus Monaſterii noſtri in Convenientia, aut per Libellarium recipere voluiſſet, & nobis praeſtaturus eſſet argentum &c. Noviſſime invenimus Leonem &c. & ſtatuimus, ut praeſtaret nobis argenti Libras triginta quinque, & daremus ei per Libellarium ſcriptum Ceſpitem Monaſterii noſtri &c. Haec omnia uſque ad annos viginti novem dedimus & tradidimus, ita ut amodo & uſque in ipſos annos viginti novem annualiter cenſum perſolveret Solidum unum. Ad completum autem ipſum conſtitutum tempus illi, vel ſuis heredibus reddamus triginta Libras argenti: & ipſae reſiduae quinque Librae moriantur apud nos imputatae in ipſum cenſum. Et recipiamus ab illis praedictas res noſtras &c.* Haec alicui *Praeſtariae* origo videri poſſit. *Precaria* verò Emphyteuſis, pro qua preces offerebantur, & pecunia etiam concedenti pendebatur, ſed abſque ulla obligatione eam reſtituendi. Vide Chartas ejuſdem Chronici Vulturnenſis. Verùm ne ſic quidem habemus germanum diſcrimen inter *Praeſtarias* atque *Precarias*. Itaque Sirmondo in Notis ad Gallica Concilia, & Voſſio Lib. 3. de Vitiis Sermon. ſubſcribendum eſt, quorum ſententia fuit, *Precariam* videlicet fuiſſe Chartam a petitore rei datam, quae adſervabatur penes directum dominum: *Praeſtariam* autem, quae ab Epiſcopo, aut Abbate tradita petitori in teſtimonium rei conceſſae, ab ipſo cuſtodiebatur. Dixi, veriorem hanc mihi videri ſententiam. In additamentis ad Chronicon Caſaurienſe, a me editis Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. pag. 977. animadverte, Chartam Anno Chriſti DCCCCLXXXIII. ſcriptam. Contendebat Adam Caſaurienſis Abbas,

Beczonem quemdam non obſervaſſe pacta Emphyteuſis *in ſcripto Precario* contenta. Pro eo ſententiam tulere Judices, & irrita Emphyteuſis promulgata eſt. Tunc Abbas *reddidit Beczoni ipſam Precariam*, & *Beczo Abbati reddidit ipſam Praeſtariam*. De hiſce *Precariis* & *Praeſtariis* habes mentionem in Appendice ad Formulas Marculfi Cap. 27. 28. 41. & 42. Tom. 2. Capitular. Reg. Francorum, quibus haec eadem ſententia confirmatur. Conſonant & Formulae Lindenbrogii Cap. 32. & ſequenti. Vide ipſum quoque Marculfum in Formularii Lib. 2. num. 40. & 41. & Tomum primum Veter. Scriptor. Martene pag. 184. Charta Chronici Vulturnenſis ſcripta Anno Chriſti DCCCCXXXVI. ac edita Part. II. Tomi I. Rer. Italicar. nonnullos exhibet a Raimbaldo Abbate petentes, *ut aliquid de rebus juris proprietatis Monaſterii veſtri nobis, vel ad heredibus noſtris in Praeſtitum detis*. Agros autem eis in Emphyteuſim Raimbaldus conceſſit. Baluzius in Appendice ad nuper laudata Capitularia Reg. Francorum, pag. 1403. Chartae cuidam Anno DCCCXII. exaratae, titulum hunc praefigit: *Precaria Canonicorum Viennenſium*. Rectius alicui videatur, ſecundùm veterum morem appellandam eſſe *Praeſtariam*: nam Charta ſpectat ad concedentes rem in Emphyteuſim. Quod & ipſi iis verbis innuunt: *Et haec Praeſtaria per quinquennium renovetur*. Verùm neque exempla deſunt tam concedentium, quàm accipientium Emphyteuſes, atque uno *Precariae* nomine utentium. In Vitis Praeſulum Cenomannenſium apud Mabillonium in Analectis duae memorantur *Precariae, uno tenore conſcriptae, una, quae in theſauro Civitatis Eccleſiae recondita ſit, & alia, quam ego Karileffus a vobis accepero*. Sunt & aliae Chartae idem praeferentes. Quid verò ſit, quod Petrus Damiani Lib. 4 Epiſtol. 12. *Emphyteuſes* a *Libellario* contractu diſtinguat, Juriſconſultis eruditis diſcutiendum relinquo. En ejus verba: *Sed quid de venditione loquimur? cum non modo ea, quae Emphyteoſeos ſunt locata contractu, vel jure proveniunt, ſive etiam quae Libellario nomine penſitantur: ſed illa quoque, quae ſub nudo Beneficii vocabulo Saeculares accipiunt, revocari de cetero nullo modo poſſint*. Ego, ut nuper dixi, id factum opinor, quod Precariam praecedere conſuevit donatio, minime verò in Emphyteuſi. Sed ut luculentius appareat, *Libellum* & *Praeſtariam* idem fuiſſe, dignae ſunt, quae in hanc rem ob alias etiam cauſſas evulgentur tabulae *Rodulphi Comitis*, ut opinor, Sedunenſis, qui pro infelici eorum temporum conditione Monaſterium celeberrimum Agaunenſe Sancti Mauricii titulo *Abbatis* regebat, hoc eſt uſurpabat. Eas adhuc adſervat Archivum Monachorum Benedictinorum Sancti Sixti Placentini.

Inſtru-

Inſtrumentum, quo Rodulphus Comes & Abbas Monaſterii Sancti Mauricii Agaunenſis concedit in emphyteuſim Engilbergae Imperatrici Villam nuncupatam Paterno & Aciano, circiter Annum 870.

PRiſcarum Legum auctoritates conceſſerunt, ut qualiſcumque perſona res Eccleſiaſticas ſub uſu Beneficii in ſuis neceſſitatibus procurandis vel adſequendis adquirere voluerit, ſub ipſius munificencia, qui capud Eccleſiae praeeſſe dinoſcitur, in nomine Praeſtariae *ſive* Libelli, *eas tenere ſub Cenſo decem & novem annis debeat, atque his expletis aut ipſum Libellum renovare ſtudeat, aut Rector Eccleſiae ipſas res in ſuo jure ac dominatione recipiat. Quapropter ego in Dei nomine* Rodulfus *humilis* Comes, *necnon &* Monaſterii Sancti Mauricii Agaunenſis Abba, *dum non eſt incognitum, quod in Regno Tuſciae Villam nuncupatam Paterno & Aciano cum appendiciis ſuis Rectores jam ſati Monaſterii ſemper tenuerunt, & nos adhuc tenere dinoſcimur; & poſtea vos,* Illuſtriſſima Ingelberga Auguſta, *a nobis expetiſtis, ut ipſam Villam cum omnibus ad ſe appendiciis pertinentibus in nomine* Libelli, *ſive* Praeſtariae *vobis concedere deberemus; quod ita in Dei nomine & fecimus una cum conſenſu omnium Fratrum in praefato Monaſterio Domino militantium. Igitur, ſicut ſuperius diximus, peticionem veſtram libenti animo conſencientes has litteras Libelli nos in vobis conſcribere placuit, eo videlicet tenore, ut jam dictam*

A *Villam cum omnibus appendiciis vel adjacenciis, diebus vitae veſtrae ad meliorandum vel excolendum in Beneficium habere debeatis, & annis ſingulis ad praefatum Monaſterium, ſeu etiam ipſius Monaſterii Rectoribus, Solidos quindecim in cenſum perſolvere debeatis. Si vero, quod abſit, ex ipſo cenſo negligens fueritis aut reddere recuſaveritis, vel quod* B *non credimus, ipſas res pegeraveritis; auro Libras XXV. ad ipſum Monaſterium, ejuſque Rectoribus perſolvere debeatis: & alicubi ipſas res nec dare nec vendere nec alienare, nec naufragare Pontificium, non habeatis. Et quamvis longeva ſit veſtra poſſeſſio, nullum praejudicium contra nos, nec contra partem praedicti Monaſterii generare non debea-* C *tis, ſed poſt veſtrum diſceſſum, quandoquidem Deus voluerit, ipſas res cum omni re melioratas aut ſuprapoſitas, nos, aut gentes ipſius Monaſterii abſque ulla judiciaria poteſtate, vel cujuſcumque contradictione, recipere debeamus. Et quod ſupra inſerere debuimus, nunc emendantes, annis ſingulis in luminaribus Sancti Mauricii pro ſalute animae veſtrae* D *ad ſupra memoratum placitum oleo modium unum dare ſtudeatis; & inſuper hujus Libelli conſcripcio veſtro in tempore, Chriſto propicio, inviolabilem obtineat firmitatem cum ſtipulatione ſubnixa.*

Signum *Rhodulfi Comitis, qui hujus Libelli paginam firmavi, atque Canonicis Monaſterii noſtri firmare rogavi.*

Eriſredus Diaconus atque Praepoſitus conſenſi & ſubſcripſi

Vide ſis, quam longe olim excurreret Agaunenſis Monaſterii potentia, quando in Tuſcia quoque Vicos ſub ſua ditione habebat. Porro idem animadvertas de ceteris quoque illuſtrioribus Coenobiis. Ea vero cauſſa fuit, quod quum amplioribus Privilegiis ſacra ea loca fruerentur, Seculares viri ſuas fortunas iis ſub certis pactis tradebant, ut eorum patrocinium ac immunitates & ipſi communes haberent. Et profectò ex innumeris aliis Diplomatis conſtat, vetuſtiſſima *Monaſteria Lirinenſium*, *Agaunenſium*, & *Luxovienſium* amplioribus Privilegiis fuiſſe donata. In eadem verò Charta proditur, ab antiquis decretum fuiſſe, ut non ultra *decem & novem annos* Eccleſiaſticae Praeſtariae conceſſio ſeſe extenderet. His expletis *aut ipſum Libellum* renovare, hoc eſt novas preces porrigere, A neceſſe erat, aut *Rector Eccleſiae ipſas res in ſuo jure ac dominatione recipiebat*. Sed aliqua mihi dubitatio ſuboritur num pro *XIX.* in autographo ſcriptum fuerit *XXIX.* Hic enim terminus magis olim familiaris Emphyteuſeon fuit, & adhuc apud nos in uſu frequentiſſimo eſt. Attamen quod eſt ad tempus renovandae Emphyteu- B ſis, non eadem erat olim ubique conſuetudo. Fuerunt enim, qui pacto renovandi *de quinquennio in quinquennium* obligabantur, ne diuturniore ſilentio praeſcriptio aliqua domino fundi obeſſet. Atque hic mos etiam frequens olim fuit. Aliis verò longior terminus praeſcribebatur, ita ut vel pactum inveniatur de eadem renova- C tione facienda tantummodo poſt *ſexaginta annos*. Teſtem profero Chartam ex Archivo Eſtenſi depromtam.

Charta Emphyteuſis factae Alfano Canonico Cathedralis Ferrarienſis ab Adelaſia relicta Guilielmi de Marcheſella viri nobilis, Anno 1154.

IN Dei nomine. Anno Chriſti Nativitatis Milleſimo Centeſimo Quinquageſimo Quarto, tempore Anaſtaſii Pape & Federici Regis, die intrantis Madii XIII. Indictione Secunda, in domo Sancti Romani. Unus quippe modus locationis vulgariter pactum ſolet appellari, per quem ego quidem in Dei nomine Domna Adalaſia relicta quondam Guilielmi de Markiſella *per hoc pacti Inſtrumentum concedo tibi preſenti Presbitero Alſano majoris Eccleſie Canonico, tuiſque heredibus & ſucceſſoribus res, quas habere videor a jure Monaſterii Sancti Romani per pacti paginam. Ideſt duas petias terre poſitas in Focomortuo in Corrigio ſcilicet de Pado. Prima pecia habet per latus perticas XIX.* D *& pedes tres, duobus lateribus Bonafans uxor quondam Guarini, primo capite Foſſa Corrigii, ſecundo capite heredes quondam Godonis Ganacedi. Secunda pecia habet per latus perticas XIV. & pedes VIII. primo latere & capite predicta Bonafans, ſecundo latere predicti heredes Godonis, ſecundo capite predicta Foſſa. Et inſuper concedo tibi tres* E *alias pecias terre arabilis conſtitutas in Corrigio Sancti Stephani &c. Et inſuper concedo tibi peciam unam terre vineate & partim vacue, ſitam in Campo Mercati, habentem per latus perticas V. unus ſemiſſis minus. Longitudo ejus eſt a Scurſurio uſque ad viam percurrentem ad Sanctum Stephanum, primo latere Vivianus Petri Medici poſſidet jure*

re Canonice, ſecundo latere heredes quondam Johannis de Doneta. Et omnes preſate pecie terrarum ſunt menſurate ad perticam majoris Eccleſie. Itemque concedo tibi peciam unam terre ſitam in Valle Ferrarie habentem per latus perticas duodecim, pedes IV. primo capite & ſecundo perticas duas. Longitudo ejus eſt XXX. perticarum, primo later & capite tu idem &c. cum introitu & exitu earum omnium praedictarum, & cum ſuis juſtis & certis finibus, & cum omnibus ad preſcriptas terras pertinentibus. Idcirco enim aedi tibi Inveſtitorem Gavinellum meum Miſſum, qui te in preſcriptis terris & vinea corporaliter inveſtiat, ad habendum, tenendum, poſſidendum, defenſandum, diſponendum & ordinandum, & in omnibus meliorandum in annis advenientibus ſexaginta ad renovandum, *dando tunc pro renovatione Libras quatuor denariorum Lucenſium; & alie pacti pagine ſemper in hoc ordine renoventur, & annualem penſionem perſolvendam noſtre dominationi Denarium unum Lucenſis tantùm, pro eo quia pretii nomine ſolviſti mihi denariorum Lucenſium Libras octo. Que omnia, ut ſuperius legitur, auctorizare, obſervare, atque defenſare promitto me meoſque heredes tibi tuiſque heredibus & ſucceſſoribus ſub pena auri Libre unius, & poſt pene ſolutionem maneat firmum hoc pacti Inſtrumentum. Ad hec fuerunt teſtes preſentes Ildeprandus, Rodulfus Cauſidici, Aribertus Gislenzone, Guido Petri de Auria, Gavinellus inveſtitor, Jordanus de Alegro, Vivianus germani, Guido Caſtaldius, Anſelminus, Stephanus Presbiteri Michaëlis, Johannes Archipresbiter Maſſe, Presbiter Albertus, Presbiter Bartholomeus, ceterique.*

Et ego Angelbertus Ferrarienſis Notarius preſens & coram preſcriptis teſtibus rogatus, manu propria ſcripſi atque complevi.

Guilielmum de Marcheſella potentiſſimum virum, ac inter Ferrarienſes principem, ex rebus geſtis clariſſimum, jam notiorem nobis fecit Boncompagnus in Opuſculo de Obſidione Anconae, edito Tom. VI. Rer. Italicarum. Praeclara etiam de eo habet Ricobaldus in Pomario, atque in Hiſtor. Imper. Tomo IX. Rer. Italicar. Adde Anonymum Auctorem Chronici parvi Ferrarienſis pag. 481. Tom. VIII. Rer. Italicar. qui nobis viri potentiam deſcripſit, ejuſque hereditatem in Eſtenſes Principes translatam teſtatus eſt, uti & ego ſupra in Diſſertatione XI. *de Allodiis & Feudis* innui. Quum ad Cathedralis Eccleſiae Ferrarienſis reſtaurationem totum ſe convertiſſet Eminentiſſimus Cardinalis Vermius, ejus Civitatis Epiſcopus, & vir ſumme piae memoriae, cujus conſilia deinde magnifice perfecit Eminentiſſimus Cardinalis Ruffus, ejus in Cathedra ſucceſſor, detectus eſt tumulus ejuſdem Guilielmi cum Epigraphe marmore inſculpta, quam quia Marcus Antonius Guarinus in Lib. de Templ. Ferrarienſ. ignoravit, & ad illius Urbis Hiſtoriam & decus pertinere video, huc inferendam putavi.

Epitaphium Guilielmi de Marcheſella Principis inter Ferrarienſes viri.

STRENUUS HIC MILES MORES ARTUSQUE SENILES
DEPOSUIT TARDUS NOSTER PRINCEPS ADELARDUS
GUILLELMUS, SÆVO GENUIT QUEM BULGARUS ÆVO.

QUEM

QUEM PIETAS CARUM, ET BONA MAGNIFICENTIA CLARUM
FECIT; QUI PLENOS SEMPER MANDAVIT EGENOS;
QUI POPULO EXEMPLUM STRUIT HOC DE MARMORE TEMPLUM.
CLESTINUS PLANSIT, TRISTISQUE HUGUCCIO MANSIT.
MARCHESILLA ORAT, VIRQUE ATTO IN FUNELE PLORAT.
ANNIS MILLENIS CENTUM SEX ET NONAGENIS
PER MERITUM CHRISTI REQUIEM DEPOSCIMUS ISTI.

A Cur Ricobaldo appellatus fuerit Guilielmus de Marcheſella *vir Princeps in Populo Ferrarienſi*, nunc intelligimus. En ut is revera *noſter Princeps* in ejus epitaphio a Ferrarienſi Populo inſcribitur. Illum nempe Cataneum, ſeu Capitaneum & Rectorem ſuum conſtituiſſe credenda eſt Reſpublica Ferrarienſis. *Cleſtinus planxit*, ideſt *Caeleſtinus III.* tunc Pontifex Maximus de ejus morte indoluit. *Triſtiſque Huguccio manſit*. Fuit ille Epiſcopus Ferrariae, qui eodem Ricobaldo teſte *Librum Derivationum compoſuit*, hoc eſt Grammaticae Librum. Hinc autem diſcimus, non immerito traditum videri ab Auctore Chronici parvi Ferrarienſis, Guilielmum videlicet iſtum ex *Adelarda* gente fuiſſe. Id tamen minime certum puto: & ſane deceptus fuit Scriptor ille, quum ſcripſit *Marcheſellam*, hujus Guilielmi ex fratre Adelardo neptem, *Obizoni Eſtenſi Marchioni* nupſiſſe. Nupſit illa *Azzoni Marchioni*, hoc eſt Quincto, ſeu potius Sexto in Genealogia Eſtenſium: quod etiam monuit Ricobaldus, & diſertis verbis in hoc ipſo Epitaphio traditur:

> *Marcheſilla orat, Virque Atto in funere plorat.*

B Referre autem videtur hoc Carmen Annum etiam, quo e vivis ſublatus eſt Guilielmus, nempe Annum Chriſti MCXCVI. Sed heic animi anceps haereo. Quae enim Par. I. Cap. 36. pag. 355. Antiquit. Eſtenſ. congeſſi, ſatis indicant, ipſum jam vivere deſiiſſe Anno MCLXXXIII. Et revera C id evincunt tabulae ad ejus hereditatem ſpectantes, quas uti idoneas veritatis teſtes ex Archivo Eſtenſi in lucem profero.

Inventarium hereditatis Guilielmi de Marcheſella Nobilis Viri Ferrarienſis coeptum ab Adelardo ejus fratre, Anno 1183.

ANno Domini Milleſimo Centeſimo Octuageſimo Tertio, tempore Lucii Papae, & Frederici Imperatoris, die XIV. exeunte Menſe Madii, Indictione Prima. Ceptum eſt Inventarium de hereditate Domini Wilielmi de Marcheſella ab Adelardo fratre ejus, *in preſentia iſtorum teſtium, nomina quorum ſunt hec: Jacobus de Fontana, Pecorarius, Bonusfilius Tabellius. Res autem,* D *que inveniuntur, ſunt hec. In primis medietas Domus, in qua habitabat, cum toto caſamento. Medietas alterius domus cum Turre. Medietas domus, que eſt in ora Sancte Agnetis. Medietas de caſamentis, que ſunt in ora Sancte Marie Nove. Et medietas de aliis Caſalibus, qui ſunt in ora Sancti Nicolai. Medietas Caſalibus cum Caſtro Coraſium. Medietas Bradie ſue, que eſt in Valle*

Uni-

Univerſitatis Ferrarie. Medietas de hoc, quod habet in Valle Joannis Guercii. Medietas aliarum Terrarum, quas habet in Civitate vel juxta Civitatem. Medietas de hoc quod habet in Policino Caſaliae, ſcilicet in Caſalia, in Purpurana, & in ſeptem Policinis. Medietas de hoc, quod habet in Po.... qui fuerunt diviſi in publica. Medietas de hoc, quod habet in Comitatu Ficarioli, in Ficariolo, in Auratica, in Lerine, in Zello, in Fabrizano, in Bolnina, in Sancto Donato, in Pivizano, in Bagnolo, in Manezo, & in Manezo, & in Sancto Martino, in Lugarano, in Fracta, in Arcuata, in Ponticulo, in Bondeno, in Ponte Ducis. Medietas de hoc, quod habet in Policino Ferrarie, in Focomorto, in Finale, in Reve, in Sabluncello, in Cornu Cervina. Medietas de hoc, quod habet in Policino Capitis Rede, in Gambolaga, in Vicoventia, in Ducentula, in Guartiſiana, in Albaretha, in Viconovo, in Villanova, in Donore, in Medelana, in Roverethо, in Liubola, in Statha, in Maſſa Fiſcalie. Medietas de hoc, quod habet in Policino Sancti Georgii, in Cona, in Coromano, in Ripa Padi, in Foſſa Nova, in Gabiana, in Mathraria, in Gabiana ab alio latere, in Foſſa Nova in territorio Ferrarie. Medietas de hoc quod habet in Comitatu Bononie, tam in Civitate quàm in Comitatu. Medietas domus Civitatis, & medietas de hoc, quod habet in Taſſinariis, in Caſellis, in Urbizano, in Sancto Petro, in Caſale. Medietas octo Vegetes. Medietas duodecim Lahetes, cum duabus...... Medietas mille Inſtrumentorum......

Et ego Guidus Borarius gratia Dei Ferrarienſis Notarius, rogatus a Domino Adelardo de Marcheſella hec ſcribere, manu propria ſcripſi.

A Ergo Anno MCLXXXIII. ſupremum diem clauſerat *Guilielmus de Marcheſella* vir potentiſſimus ac celeberrimus Ferrarienſium. Quei ergo Annus MCXCVI. in Epitaphio inſcribitur? Dicendum reſtat, aut Epitaphium, aliquot poſt ejus mortem annis ab Azzone Marchione, ejuſque conjuge Marcheſella, fuiſſe poſitum: B neque enim opinari audeo, minime heic agi de Guilielmo, ſed quidem de Adelardo ejus fratre, quum *Guilielmi* nomen diſerte expreſſum heic habeam; quamquam ad ipſum Adelardum (ſi ſerius quam frater vità functus fuit) rectius referatur Caeleſtini III. Papae, & Huguccionis Epiſcopi Ferrarienſis mentio, qui An- C no MCXCVI. floruerunt, & ad ejus obitum illacrymaſſe feruntur. Sed hiſce tenebris dimiſſis, regredior ad Chartam Adelaſiae, quae ſe Anno MCLIV. appellat *relictam quondam Guilielmi de Marchiſella*. Ergo alter Guilielmus ſenior vixerat, agnomento & ipſe *de Marchiſella*, qui ante Annum MCXLIX. naturae tributum D ſolverat, ut in Antiquitat. Eſtenſib. jam pridem oſtendi. Hic autem Avus, Bulgarus verò pater fuerit Guilielmi II. a Ricobaldo laudati, & Adelardi fratrum, quorum hereditas, ut non ſemel dixi, Principibus Eſtenſibus obvenit. Praeterea illud animadvertendum eſt, temporibus antiquis in uſu fuiſſe *Emphyteuſes per-* E *petuales*, quibus videlicet nullus finis praeſtituebatur. Ejus rei exempla duo proferam, quorum primum ex Archivo Eſtenſi, alterum e Chartophylacio Abbatiae Vangadicienſis depromſi.

Inveſtitura Vallis Zambonini in perpetuam Emphyteuſim, data ab Azone Marchione Eſtenſi Livaldo Priori Monaſterii Sanctae Mariae ad Carceres, Anno 1199.

ANno *Domini Milleſimo Centeſimo Nonageſimo Nono, Indictione II. die XII. intrante Julio, preſentibus Domino Guidello de Monteſilice, Johanne de Bertaldo de Gazolo, & aliis, in Capitulo Sancte Marie ad Carceres.* Dominus Azo Eſtenſis Marchio *pro cambio caſamenti in Eſte poſiti, quod nuper Domnus Livaldus Prior Sancte Marie ad Carceres eidem Domino Marchioni dederat, & etiam in remiſſionem peccatorum ſuorum, &* quondam clare memorie Nobiliſſimi Marchionis Obizonis, *& aliorum parentum & Predeceſſorum ſuorum,* ad Libellum perpetualem *inveſtivit prefatum Domnum Livaldum Priorem Beate Marie ad Carceres, pro ipſa Eccleſia recipientem, de tota Terra, que dicitur Vallis Zambo-* A *nini, quod eſt nomen campi Paduani, ut ipſe Marchio dicebat; eo modo, quo ſupradicta Eccleſia, & ſervientes ejuſdem Eccleſie habeant amodo & teneant nomine* perpetualis Libelli *ſupradictam Terram a prefato Marchione, & heredibus ejus, cum varentatione & defenſione ſupradicti Domini, reddendum & dandum ei omni anno unam Libram O-* B *lei pro Luminaria, & ponendum in Ciſindello ante Altare Beate Marie ad Carceres. Et dedit eidem Priori Johannem de Bertaldo, qui ducat ipſum in poſſeſſionem ſupradicte terre, conſtituens ſe pro eo poſſidere, donec tenutam habebit &c.*

Ego Odelricus Imperialis Aule Notarius interfui, & hanc Chartam juſſu C *ſupradicti Domini Marchionis ſcripſi.*

Charta concordiae, per quam Sanſonus Abbas Monaſterii Sanctae Mariae de Vangadicia concedit in emphyteuſim Aliſiae Comitiſſae, & ejus filio Azzoni, ſive Azzolino Novello Marchioni Eſtenſi, centum Manſos, Anno 1216.

M*CCXVI. Indictione IV. die XIV. intrante Martio, Rhodigii in domo Marchionis, in praeſentia Domini Gulielmi de Lendenaria, Domini Joannis Judicis de Tezo de Legnaco, Cagnoli de Legnaco, Domini Azoni de Buxio, Domini Bexinci, Domini Taurelli de Agullino, Federici Vicecomitis, Ambroſini de Albomo de Rhodigio, Martini Judicis, Gregorii Notarii, Guerre de Sarzano, & aliis. Ibique* Domnus Sanſonus Abbas Monaſterii Sanctae Mariae de Vangaditia, *verbo & conſenſu Domni Ottonis Prioris Majoris, Domni* D *Petri ex arbitrio Domni Albrigeti Panis de Mileo, & Fratris Petri, ad* Libellum perpetualem *dedit* Dominae Alis Comitiſſae, *vice & nomine filii ſui* Azzolini Novelli Marchionis Eſtenſis *recipiendo, totam Terram, quae ad Monaſterium pertinet, ſecundùm quod fuit deſignata per allodium Monaſterio, a Mardimaco in joſum uſque in capite* E *inferiori terrae, quam Dominus Ingenolfus tenet, & inde ad tranſverſum rectâ lineâ uſque ad Tartarellum, quae ſit centum Manſi: & ſi minus centum Manſorum ibi reperiretur, promiſit ei*

com-

complere uſque ad centum Manſos de alia terra, quae remanet Monaſterio deinde in joſum. Et ſi plus centum Manſis foret, ſuperfluum remanet Monaſterio. Reddendo annuatim in Feſtivitate Sanctae Mariae de Auguſto dicto Monaſterio tres Libras incenſi, vel octo diebus ante, aut poſtea, in poena XXV. Librarum Venetiarum. Et ſi Abbas recipere noluerit, dictum fictum ponatur ſuper Altare Sanctae Mariae, & ita valeat, ut reciperet a dicta Comitiſſa, cum obligatione ſuorum bonorum ſub poena quingentarum Librarum Venetiarum, conſtituens ſe pro Monaſterio poſſidere. Promiſit dicto Abbati, pro Monaſterio recipienti vice & nomine dicti filii ſui. Fecit datam & refutationem, finem vel remiſſionem de illa terra & Valle, quae eſt terra, quam tenet Dominus Ingenolfus in joſum, & quod expediet illam ab omni perſona, quae ab inde in joſum teneretur per Marchionem Eſtenſem. Et ſi non poſſet expedire, quod dabit cambium ſimilem Monaſterio de alia terra, quae eſt in ea parte, quam Abbas nunc ei dedit. Et tenere aggeres, & fieri facere per ripam fluminis & alibi, ubi fuerit neceſſe ad eam terram manutenendam. Et quod faciet Dominum ejus filium, cum fuerit in aetate, in dictu Sapientis hominis laudare & confirmare & promittere hunc contractum. Quod ſi non attenderet, promittit ei Abbati pro Monaſterio dare quingentas Libras nomine poenae, & poenâ ſolutâ contractus ſit firmus. Et
A *facta laudatione & confirmatione & promiſſione per ipſum* Azzolinum, *ut Sapiens dicit, dicta Comitiſſa debet eſſe liberata de praedicta obligatione.*

Ego Zamboninus Ubertini Notarii Domini Federici Imperatoris Notarius hoc Inſtrumentum ex imbreviaturis dicti Ubertini Notarii quondam patris mei, a Domino Azzone Eſtenſe Marchione
B *mihi conceſſis ſumpſi, ſcripſi, & corroboravi, nihil addens de eo, quod in ipſa imbreviatura reperii, nec minuens, quod ipſae abbreviaturae mutet ſententiam, niſi fortè in ſyllaba vel litera aut puncto, ſeu in compoſitione literarum vel ſyllabarum, currente Anno Domini MCCLII. Indictione X. die X. exeunte Novembre.*

C Adnexo tertiam perpetuae Emphyteuſis Chartam, quam in vetuſta membrana adſervat nobile Archivum Lucenſis Archiepiſcopii. Aut Locationis, aut potius Emphyteuſis titulo a multis annis incolebant quidam fratres praedium Gundolperti, atque annis ſingulis penſionem domino reddebant vervecis unius, ſuis unius &c.
D *Angariae* quoque obnoxii erant: hoc eſt, ad ſervitia perſonalia praeſtanda obligati. En ergo eos ab hujuſmodi tributis dominus liberat, penſionem perpetuam in poſterum eis indicens tantùm ſex denariorum, perſolvendam Monaſterio Sanctae Mariae in Gurgite.

Gundolperti Lucenſis Charta, qua a nonnullis tributis ſibi praeſtandis abſolvit agrum locatum, aut in Emphyteuſim datum, & penſionem tantum ſex Denariorum indicit, Anno 798.

IN *Dei nomine. Regnante* Domno *noſtro* Carolo *gratia Dei* Rex Francorum & Lungubardorum, *hac Patricius Romanorum &* Domno *noſtro*
E Pipino *filio ejus* Rex, *Anno Regni eorum in Lungubardia Vigeſimo quinto, & Octavo decimo, Menſe December, Indictione VII. feliciter. Manifeſtum eſt*

mihi Gundolpertus filio bone memorie Gumperti, quia vos Waltipert & Alapertu germanis filii Aculi avitare videtur in caſa & res noſtra illa, quam habeo in loco Furnita ſuper Piſcia Minore: & tam vos quàm & parentibus veſtris mihi qui ſupra Gundolpertus, & ad parentibus meis de ſupraſcripta caſa, & res meam conſuetudo habuiſti dare & perexolvere per ſingulos annos berbice uno, & pro vendemiale animale medio, & pulli parias duos, & decem libras caſio, & angaria, *quantum nobis a utilitas fuit. Modo ego qui ſupra Gundolpertus pro fidele ſervitio veſtro, quas vos ſupraſcriptis germanis mihi feciſti, per hanc Cartulam donavi & cedo vobis* omnia ſupraſcripta tributa & angaria, quas vos nobis uſque modo pro ſupraſcripta caſa & res mea, quem vos ad moris veſtrum avetis, conſueti fuiſtis facere & perexolvere, & pro Launicildi mihi impotavit ipſo ſervitio, quas vos mihi feciſti adimplendum Lege noſtram Langubardorum. *Niſi tantum volo ego qui ſupra Gundolpertus, ut tam vos prediƈti Walpert & Alapertu, quam eredibus veſtris pro ſalute & redentione anime mee & de parentorum meorum de ſupraſcripta caſa & res pro penſione per ſingulos annos dare & perexolvere diveatis in portionem mea de Monaſterio, qui edificatum eſt in honore beate Sanƈte Marie, ſitu in loco Gurgite, ubi Arifuſo Presbitero Reƈtor eſſe videtur, tantum ſex, arto, mundo, boni, expendivili, aut oleo, aut cera valiente ſupraſcripti ſex Dinarii. Et ad mandato de ipſo Sacerdos, quem ſupraſcripto Monaſterio noſtro ordinatus fuerit, venire diveatis ad juſtitia facienda, ſi quiſcumque homo proprios in...... ſi ad mandato de ipſo Sacerdos venire non volueritis, & ſupraſcripta penſione per ſingulos annos non dederitis ſicut ſupra legitur, ut prediƈto Sacerdos pro hanc cauſa licentiam aveas vos pignerare, & pro juſtitia faƈta & penſione data pignus veſtrum reddere diveas, nam amblius nulla penſione, neque imperatione, neque nulla de ſupraſcripta caſa & res tollere, neque exinde vos foris expellere diveas, neque ego neque heredes meos, neque ſupraſcripto Sacerdos per nullo ingenio. Et ſi ego vel meus heredis vel ſupraſcripto Sacerdos, qui in ſupradiƈto Monaſterio noſtro ordinatus fuerit vobis ſupraſcripti germanis vel ad veſtris heredibus amplius ſuper impoſuerit, aut tolli queſierit &c. componamus nos nobis auri Solidos numero cento; & hanc Cartula in ſupraſcripto ordine omni tempore firma & ſtavile permaneat. Unde duas Cartulas uno tenore, una ad parte veſtra, qui ſupra germani, alia ad parte de ſupraſcripto Monaſterio Cumprandum Notarium ſcribere rogavi.*

Aƈtum in Vico Gundualdi prope Vico Turingo.

Ego Gundolpertu in hanc Cartulam ad me faƈta manu mea ſubſcripſi.

Signum manus Ringhiperti filio Raperti teſtis.

Ego Gumprandus poſt tradita complevi & dedi.

Ego Teuſprandus Notarius ex autentico in quantum cogniuſcere potuit, fideliter exemplavi.

Inter Langobardicas Leges conſiderandam nunc ſe offert Lex LV. Ludovici Pii ſtatuentis, *ut Emphyteoſis, unde damnum Eccleſiae patiuntur, non obſervetur, ſed ſecundùm Legem Romanam deſtruatur, & poena non ſolvatur*. Lege hac interdiƈtum vides Eccleſiarum Reƈtoribus, quidquam in Emphyteuſim concedere, unde Eccleſia damnum patiatur. Proinde Antiſtites pii ac providi, quoties Eccleſiam alicui Clerico conferebant, conditionem apponere conſueverunt, ne ei

ei liceret, quidquam ad eamdem Eccleſiam pertinens alicui in Emphyteuſim concedere abſque facultate ejuſdem Epiſcopi, uti conſtabit e Charta authentica, quam mihi ſuppeditavit idem Archivum Lucenſis Archiepiſcopii.

Conradi Lucenſis Epiſcopi Literae, quibus Johanni Diacono quaſdam Eccleſias confert, Anno 946.

IN *Chriſti nomine. Qualiter ego* Conradus *gratia Dei hujus ſancte* Lucane Ecclesie *humilis* Epiſcopus, *una per conſenſum Sacerdotum meorum, ſeu filii ipſius Eccleſie, ordinare videor te Johannes Diaconus filio Gunfridi in eo ordine, ſicut ſupter adnexum fuerit, ideſt in Eccleſiis illis, cui vocabulum eſt beati Sancti Johannis Baptiſte, & Sancte Reparate, & Sancti Petri, que dicitur ad Vincula, quod ſunt deſup poteſtate ſupraſcripte Eccleſie Epiſcopatui noſtro Sancti Martini, jam dictis Eccleſiis Sancti Johannis, & Sancte Reparate, & Sancti Petri cum omnibus caſis & rebus ad eam pertinentibus, cum fundamentis & omne edificiis, vel univerſis fabricis ſuis, ſeu Curtis, ortis, terris, vineis, olivetis, ſilvis, virghareis, pratis, paſcuis, cultis rebus vel incultis, omnia & in omnibus caſis & rebus tam domnicatis quam & maſſariciis, quantas ubique in qualibet locis vel vocabulis ad ſupraſcriptis Eccleſiis Sancti Johannis Baptiſte, & Sancte Reparate, & Sancti Petri, ſunt pertinentibus vel adſpicientibus, aut ibidem in antea pertinentes fuerit in integrum. In jam dictis Eccleſiis Sancti Johannis Baptiſte, & Sancte Reparate, & Sancti Petri, te inibi ordinare & confirmare videor, tali ordine, ut ab odierna die in tua, qui ſupra Johannes Diaconus, ſint poteſtate diebus vite tue in dictis Eccleſiis ſeu Caſis & rebus ad eas pertinentibus, quas tibi ſuperius dedi, eas abendi, tenendi, imperandi, gubernandi, laborare faciendi, meliorandi, & tibi eas privatum nomen uſufrutuandi omnibus diebus vite tue, & in ipſis Eccleſiis, quas tibi dedi, per te, aut per tuam diſpoſitionem Officium Dei & luminaria, atque incenſum, ſeu Miſſarum ſolemnia fieri debeant, & mihi qui ſupra Conradus Epiſcopus vel poſteriſque, ſucceſſoribus meis ſingulis quibuſque annis obediendi & deſerviendi, ut mos eſt.* Sic nanque vero, ut non abeas poteſtatem neque licentiam tu qui ſupra Johannes Diaconus de omnibus caſis & rebus & ipſis Eccleſiis pertinentibus, cuilibet homini per Cartula Libellario nomine, nec per nullam conſcriptionem firmitatis dare, nec emittere, neque firmare ſine mea licentia & voluntate, vel de poſteriſque ſucceſſoribus meis, *qua licentia & voluntate noſtra, ut nos in illo Libello vel firmitate, quas tu exinde feceris vel emiſeris in qualibet perſona hominum, ut nos in ipſo Libello vel firmitate manu noſtra ſcribamus. Propterea hoc facimus, ut caſis & rebus ipſius Eccleſie non per fraude neque conludio ſeo malo ingenio utſurpetur. Et ſi forſitan tu qui ſupra Johannes Diaconus in alio modo in aliquid ex ipſis Caſis & rebus feceris vel dederis, niſi quomodo ſuperius legitur, hanc ſtatuta mea ordinationis Cartula, illa firmitatis ſcriptionis, quas tu exinde feceris vel emiſeris, inanis & vacua adque incapſata permaneat, quod in ſe nullum obtineat roborem*

borem nec firmitatem. Et neque ad me, neque ad nulloſque poſteros ſucceſſoribus meis hec ordinationis Cartula aliquando tempore, dum vita tua fuerit.... frangere, ſi tu, qui ſupra Johannes Diaconus ſic feceris & adimpleveris eo modo, ſicut ſupra legitur, ſe..... in ſupraſcripto ordine hanc ordinationis Cartula dum vita tua..... permanead firmitate. Unde duas ordinationis Cartule uno tinore ſcripte, una Diaconi ſint poteſtatem abendi & oſtendendi, Johannes Notarius & Judex Domnorum Regum ſcribere rogavi.

Actum Lucha, & ec ordinationis Cartula facta Hugoni *gratia Dei* Rex *Anno Regni ejus Deo propitio Vigeſimo, &* filio ejus Domnus Lotharius *idemque* Rex, *Anno Regni ejus Quintodecimo....... Aprilis, Indictione Quarta.*

Ego Conradus *gratia Dei humilis* Epiſcopus *in ac ordinationis Cartula a me facta ſubſcripſi.*

Ego Grimaldo Archidiaconus in hac ordinatione conſenſi & ſubſcripſi.

Ego Willerado Presbiter & Cardinalis & Primicerio in hanc ordinatione conſenſi & ſubſcripſi.

A

Ego Martinus Archipresbiter in ac ordinatione conſenſi & ſubſcripſi.

Ego Johannes Diaconus Cardinalis & Cantor in hanc ordinationem conſenſi & ſubſcripſi.

.... Presbiter & Cardinalis &c.

.... ndo Presbiter & Vicedomino in hac ordinatione &c.

B

Ad haec uti nunc, ita & antiquis Seculis ea obligatione conſtringebantur Emphyteutae, ut meliorem facerent conditionem fundi ſibi commendati, non verò deteriorem. Contra facientes e jure & poſſeſſione excidebant. Locupletem habeo teſtem huiuſce moris Chartam autographam, quam ex eodem Lucenſis Archiepiſcopii Tabulario hauſi, dignam ſane quae publici juris fiat, tum propter multos ritus ad Eruditionem ejus temporis ſpectantes, tum propter Latinae Linguae enormem abuſum: quod exemplum conjungas velim cum iis, quae ſupra diſſerui in Diſſertatione XXXII. *de Origine Linguae Italicae.*

C

Placitum in Lucenſi Urbe habitum a Johanne Epiſcopo Piſano & Adalberto Marchione, Miſſis Ludovici II. Auguſti, in quo Hieremias Epiſcopus Lucenſis contra quoſdam abutentes Emphyteuſi litem obtinet, Anno 853.

D*Um ap celſa poteſtatem Domni noſtri* Hludovici magni Imperatoris *directi fuiſſent* Johannem *venerabilem ſancte* Piſenſis Ecclesie Epiſcopus, *nec non &* Adalbertum Marchionem, *ſeu Gausbertum Vaſſum, & Miniſtrum minor ipſius Imperialis poteſtatem, & conjuncti fuiſſent hic Civitate Luca, Curte videlicet Ducale, & reſediſſent in judicio in Sala illa teſeſtile cum ipſis & nos Rachimbaldo Schabinus Florentinenſis Urbem, Ardo, Adalberto, Chunimundo, Gherimundo, item Chunimundo, & Andreas Notarius & Schabinus predicte Lucane Civitatis, ubi nobiſcum aderant Eribrando, Teudimundo, Auriperto, adque Siſimundo Vaſſi Domni Imperatoris, Widelgrimus Gaſtaldius noſter, Ildeberto, Ghiſperto, Ildebaldus, Albolfo, Fraimundo, Wiliperto, Petrus, Fluiperto, Teuperto, Ardolfo, Wittingo, Aio, Fraolmi, Adalfridi, Leo, Filuarto, Adalberto, Ghiſperto, Auriperto, Warnifridi &c. & reli-*

D

A reliquos plures. Veneruntque ibi ante nos Hierimias gratia Dei humilimus Epiſcopus, una cum Teufridi Avocatus Domui Epiſcoporum ipſius Sancti Martini, nec non ex alia parte Beliſarius Presbiter una cum Leo Avocato ſuo, Samuele & Aurualdo germanis filii quondam Anſpaldi Clerici, abendum inter ſe altercationem dicendum nobis ipſe Teufridi B Avocato: ſupraſcripti Belliſarius Presbiter, Samuel. & Anſuald germanis abere videtur Eccleſia Sancte Marie, & Sancti Gervaſii cum caſis & rebus ejus, & eſſe Livellum, quomodo eas da quondam Ambroſio anteceſſore iſtius Domni Hieremie Preſul eas receperunt iſte Belliſarius Presbiter, qui tunc Clericus erat, & Samuel C germani da parte Sancti Martini. Sed eandem Eccleſiam, caſis & rebus eorum pegiorate ſunt: unde ſecundùm ſuorum repromiſſionem a parte Sancti Martini competit eidem Eccleſiis caſis & rebus ejus perdere debunt. Deinde quero accipere juſtitia. Dictum hoc fecimus nobis Libellum ipſum legi. Continebatur in eum inter ceteros D ſermones, qualiter ſepe dictus Belliſarius Presbiter, qui tunc Clericus erat, & Samuel germani filii quondam Anſpaldi Clerici per cartulam Livellario ordine ab Ambroſius Epiſcopus dediſſet eis cenſum perſolvendum; ideſt illa portio de Eccleſia Sancte Marie & Sancti Gervaſii, ſita ſunt prope murum iſtius Civitatis Lucane, pertinens ipſius E Epiſcopatui Sancti Martini, quas ipſe genitor eorum, & quod Teuderadus Presbiter ad manus ſuas abuerunt, cum curte, caſis domnicatis & maſſaricias, quantum ad ipſis Curtis, caſis de predictas duas portiones fuerant pertinentes, & ipſe genitor eorum, & quod Teuderadus Presbiter abuerant, receperat in integrum tali ordine, ut in ſuas, qui ſupra germani vel de heredibus ſuis fuiſſent & permanſiſſent poteſtatem abendi, poſidendi, gubernandi, meliorandi, & uſufructuandi officium Dei, & luminaria per ſuas diſpoſitiones in eaſdem Eccleſiis die noctuque fieri debuiſſet rectum moderamine; & ei vel ad ſucceſſoribus ejus per ſingulos annos exinde in Paſcha Domini noſtri Jeſu Chriſti ei, vel ad Vicedomui, vel ad locho poſito ſuorum a parte Eccleſiis ſuis Sancti Martini hic Luca in Domo hujus Epiſcoporum dare & perexolvere debuiſſet Denarios bonos numerum nonaginta per ſe, aut per Miſſos ſuos, & in feſtivitatibus Sancte Marie reddere & dare debuiſſent ad Primicerium ejus, vel quale Miſſo illis ibi direxiſſent, medietatem offertas & candelas, que in ejus feſtivitatibus ibi datas & offertas fuiſſent de ipſa ſuorum portionem; & de ſecundo in ſecundo anno eis & Sacerdotes ſeu Clerum ſuum quarta feria poſt Paſcha Domini guſtarem unum ibi facere & dare debuiſſet cum Vallerino Presbiter, quomodo antea conſuetudo fuerat de ipſa Eccleſia faciendi. Et quis de eis ſupraſcripti germani ſine herede mortuus fuiſſet, tunc ipſa ejus portio, qui de eis vivus fuiſſet, in eorum & de heredum ſuorum revertiſſet poteſtate in ſupraſcripto ordine habendi. Et ſi ita non adimpliſſent & conſervaſſent, ſicut ſupra legitur, aut ſi predictas portiones ſeu caſis & rebus, quas ei dederant, pegiorata fuiſſent, & omnino non feciſſet, qualiter ſupra promiſerat, ſponderas eis ipſis germanis, & ſuis heredibus componere eidem Ambroſii vel ad ſucceſſoribus ejus penam argentum Solidos quadringentos, ſic tamen ſi Anſualdo germanus eorum ad ſuam legitimam etatem perveniſſet, & in ſupraſcripta convenientia cum eis ſtare & permanere voluiſſet, vel ejus heredibus licentia habuiſſet, ſicut unus de eis in omnibus, qualiter ſupra legitur, in ſupraſcripto ordine. Et legebatur ſcriptum

ptum fuiſſet Libellum *ipſum per manus Andree Notarii*, regnante Domno noſtro Hlotario Imperatore Auguſto, Anno Imperii ejus, poſtquam in Italia ingreſſus eſſet, Vigeſimo ſecundo (*), Nonas Martii, Indictione Septima. *Roboratum erat a teſtibus, & poſt traditum completum.*

Libellum ipſum relectum, interrogavimus jam dicto Anſualdo, ſi ipſe in jam dicta convenentia de ſupradicto Livello *ſtare & permanere voluiſſet, an non. Set ipſe Anſualdus ſtatim dixit, quod in eadem convenentia de ſupraſcripto Livello ſtare & permanere voluiſſet, nec unus de aliis germani ſui. Cum hoc ita dictum fuiſſet, interrogavimus jam dicti germani, ſive Leo Avocato ſupradicti Belliſarii Presbiteri, ſi Eccleſiis ſeu caſis & rebus eorum poſtquam eas per jam dicto Libellum acceperat*, pegioratas eſſent, an non, *Eccleſiis & rebus ejus abuiſſent vel tenuiſſent, vel ſi ipſa jam fata convenentia feciſſent, ſicut in ipſum legebatur Libellum, aut ſi Eccleſiis, caſis & rebus eis, quas per ipſum Libellum acceperat, pegioratis eſſent, an non. Set ipſis germanis & Leo Avocato profeſſi dixerunt, quod Eccleſiis, caſis & rebus ipſis abuiſſent & tenuiſſent, & ipſa convenentia feciſſent, & pejorata non eſſent. Refertum hoc, tunc ipſe Domnus Hieremias Epiſcopus optulit Brevem unum, ubi continebatur inter ceteros ſermones, qualiter* Domnus Hludovicus *gratia Dei* Imperator Auguſtus *invictiſſimi Domni Hlotharii filius, omnibus fidelibus ſuis notum eſſe volebat, quia* Johannem *venerabilem* Epiſcopum, & Adalbertum *dilectum* Marchionem *ſuum, nec non Gausbertum Vaſſum, & Miniſtros ſuos, Miſſos ſuos conſtitutos abuiſſet, ut quicquit ex Epiſcopatum Lucenſe aptractum inveniſſent tam Tuſcie partibus quàm Romanie, diligentiſſime ſup ſacramento per inquiſitionem inveſtigare ſtudiſſent, atque ſecundum ipſam inquiſitionem difiniſſent. Si vero aliqua orta fuiſſet contemptio, que deliberare ibi menime potuiſſent, ſub wadia firmiſque fidjuſſoribus hoc ante ſuam venire feciſſent preſentia. Precipientes vero jam dictis Miſſis ſuis, ut ita per omnia ipſam juſſionem ſuam adimplere decertaſſent, ſicuti gratiam ſuam abere cupiſſent, & ut hoc certius credidiſſet, de anulo ſuo ſupter juſſerat ſigellari. Brevem ipſum relectum, dicebat ipſe Teufridi eorumdem Johanni Epiſcopi, Adalberti, & Gausberti Vaſſi Domni Imperatoris:* Certe, ſi vos vultis ipſa inquiſitio facere, ſicuti Domnus Imperator vobis mandavit, nunc certa invenitur veritas, quomodo Eccleſiis, caſis & rebus ipſis pejorate ſunt. *Tunc ipſi Miſſi Domni Imperatoris denominati hominibus hic ſunt Uggo, Ildo germani Arogbiſi, Deusdedit, Popo, & Teuderado germanis, ſicut fecerunt venire preſentia, qui hoc ſciebant, & unuſquiſque eos jurare fecerunt ad Dei Evangelia, ut quicquit exinde ſciret, certa in omnibus eis dicere veritate. In primis Uggo dixit:* Scio de Eccleſia Sancte Marie & Sancti Gervaſii, quia poſtquam de ipſo Livello accepta fuit, quia nunc pejorate ſunt. *Ildo ſimiliter dixit &c. Poſt ec igitur inquiſitio facta & ſagramenta deducta, & inveniſſent ipſi Miſſi Domni Imperatoris, quod taliter ipſis pejoratis eſſent; interrogaverunt jam dictis Beliſarium Presbiter & Leo Avocato ejus, ſive Samuel & Anſualdo germanis, ſi forſitans aliquit aberet, quod adverſus ipſos homines contradicere, aut ſi eos reprobare poterent, an non. Set ipſis Belliſarius Presbiter & Leo Avvocato ſuo, adque Samuel & Anſualdo germani dixerunt, quod eos reprovare non poterint, nec*

(*) Ideſt Anno Chriſti DCCCXLIV.

nec nullam abuiſſet, quod averſus ipſos homines contradicere aut aliqua approvatione facere potuiſſent. Profeſſio ac facta recolentis nobis in unum Judicibus, paruit nobis recte una cum reliqui nobiſcum ibi adeſentibus, & inventa cauſa invenimus, quod Eccleſiis ipſis pejorati eſſent. Ita judicavimus & wadia dare fecimus ipſum Samuel & Leo Avvocato jam dicti Belliſarii Presbiteri, ſive Anſualdo germano eorum, propterea quod ipſe Anſualdo ſtaret in ipſa convenientia de ipſum Libellum, & unus de aliis germanis ſuis eidem Teuſridi Avvocato per ipſum Libellum repromiſerat, a parte ipſius Epiſcopatui Sancti Martini componere illos quatringentos Soledos, quod ibi legebatur, & fecimus ei dare vadia, eſſet paratus ab eis compoſitio ipſa recipere. Et dum talia hec omnia ab ordine factum fuiſſet, tunc optulit jam fato Domnus Hieremias Epiſcopus Preceptum unum a Domno piiſſimo Hludovicus Imperator facto, ubi legitur, & nobis oſtenſo, quas ipſi Miſſi Domni Imperatoris legi fecerunt, ubi continebatur:

In nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti Dei eterni. Hludowicus gratia Dei Imperator Auguſtus, invictiſſimi Domni Imperatoris Hlotharii filius. Omnibus fidelibus Sancte Dei Eccleſie, hac noſtris, preſentibus ſcilicet & futuris notum ſit, ad aures manſuetudinis noſtre eſſet perventum, qualiter Pontifex ſancte Lucenſis Eccleſie rebus ipſis pertinentibus, tam pro immunitatem, quàmque etiam proprio lucro per Libellos, hac fiduciariis, aliiſque conſcriptionibus, quibuſdam hominibus dediſſet, unde nunc maximum damnum prefata patitur Eccleſia, adque Rector & Paſtor ejuſdem Eccleſie noſtrum digniſſime non valeat peragere ſervitium. Nos vero utilitatem jam dicte Eccleſie Paſto-

A rem ipſius neceſſitatem providentes Hieremie, cui ipſum dedimus Epiſcopatum, hoc noſtrum Preceptum fieri juſſimus pro ſecuritate, & concedimus, omnes res ſue Eccleſie recipere, adque ſecundum ſuam utilitatem diſponere; omnes vero Libellos, omneſque ſcriptiones, inde
B factos, irritos & vacuos eſſe ſtatuimus, ſimulque etiam cunctas ordinationes adnihilatas phore ſancimus ſive Clericis ſive Laicis ſive etiam Feminis, ut inde modo retineat ſecundùm hoc noſtrum Preceptum, irritum ſit: atque prefatus Hieremias Paſtor ejuſdem Eccleſie, noſtra auctoritate om-
C nia ad nos recipiat, & ſecundum quot viſum fuerit, ad ſuam ſuaque Eccleſia diſponat utilitatem. Nam quicumque aliquit de jam dictis rebus abſque voluntate & conceſſionem prefati Hieremie quocumque modo retinuerit, ſciat ſe noſtram incurrere offenſione. Et ut hoc ab omnibus certius credatur, ac diligentius op-
D ſervetur, de anulo noſtro ſubter juſſimus ſigillari.

Druſtemirus ſacri Palatii Notarius recognovi.

Data Quintum Nonas Octobris, Anno Chriſto propitio Imperii Domni Hlotharii pii Auguſti Trigeſimo tertio, & Hludowici Imperatoris in Italia Tertio, Indictione Prima. (*)

Actum Curte Turiola Palatio Re-
E gio in Dei nomine feliciter. Amen.

Preceptum ipſum relectum, tunc ipſi Miſſi Domni Imperatoris mandaverunt nobis, ut quicquid exinde nobis rectum apparuiſſet, eidem Hieremie a parte ipſius Epiſcopatui Sancti Martini renuntiaſſimus. Et ideo nobis paruit eſſe rectum una cum omnibus nobiſcum ibi adeſentibus, ita ei renuntiavimus, ut juxta ipſum Preceptum, quod Domnus Impe-

V

(*) Ideſt Anno Chriſti DCCCLII.

Imperator ei conceſſerat, predictis Eccleſiis cum rebus ſuis abere deberent parte Eccleſie Sancti Martini, cujus proprietas eſſe videbatur. Unde hanc notitia Judicati pro ſecuritate partem Eccleſie Sancti Martini fieri previdimus, ut in eadem maneat deliveratione, & Petrum Notarium ſcribere admonuimus, Anno Imperii Domni noſtri Hlotharii magni Imperatoris, poſtquam in Italia ingreſſus eſt, Trigeſimo primo, & filio ejus Domnus noſter Hluduvicus idemque Imperator, Anno Quarto, Menſe Aprile, Indictione Prima.

Ego Ardo Schavinus ivi fui.
Ego Adelpertus Schavinus ivi fui.
Ego Chunimundo Schavino ibi fui.
Ego Teudimundo ibi fui.
Ego Adalmanno ivi fui.
✠ *Signum manus Albolfi ibi fuit, &c.*

Ita in altera Charta ſcripta *Anno XXII.* ejuſdem Ludovici II. Auguſti, *XV. Calendas Januarii*, *Indictione V.* ideſt Anno Chriſti DCCCLXXI. reſidente Lucae in judicio *Horchiſo Epiſcopo Piſtorienſe* una cum *Gerardo Epiſcopo Lucenſe*, inter Advocatum Epiſcopii Lucenſis, & *Cuneradum puerum* agitata eſt lis, conquerente primo, quod in deterius ruerent bona in Emphyteuſim conceſſa a *Hieremia* olim *Epiſcopo Lucenſe* Cunimundo patri Cuneradi. Ac propterea Cuneradus cogitur eadem bona reſtituere. In ipſo judicio conſedit *Adalbertus illuſtris Comes*. Duplex autem Emphyteuſeon genus fuit. Alterum, quo ſtatuebatur penſio ſingulis annis perſolvenda, qualis ferme reſponderet annuis reditibus fundi in Emphyteuſim conceſſi. Erat haec ſpecies perpetuae locationis. Nos nunc appellamus *Livelli oneroſi*. Ex hujuſmodi contractibus nihil detrimenti, & multum potius utilitatis in Eccleſias emanabat, quum certi exinde

A forent agrorum reditus. Propterea noſtris quoque temporibus id Emphyteuſis genus laudatur, ac uſu probatur. Vide Chronica Vulturnenſe ac Farfenſe, ubi plura Emphyteuſeos hujuſce exempla occurrunt. Alterum genus erat, quo ſub tenuis cenſus obligatione fundi, iique non levis pretii & fructus, Emphyteuſis titu-
B lo concedebantur. Id aequiſſime nonnunquam factum, quum videlicet Epiſcopi, Abbates, aliique Eccleſiaſtici, neceſſitate aliqua ſuae Eccleſiae preſſi; cogebantur quovis pacto pecuniam parare. Tunc oblatori congruentis ſummae, agri in Emphyteuſim concedebantur, vilis cenſus perſolvendi conditione impoſitâ. Ne-
C que enim putandi ſemper ſunt tam prodigi aut fatui veteres, ut arva ſua Libellario titulo concederent, exiguâ tantùm penſione contenti. Dum ii aliquid in Emphyteuſim tradebant, modicum domino fructum quotannis reddituram, fere ſemper in contractu tantum pecuniae ab Emphyteuta percipiebant, quantum
D valebant duo ſaltem trientes agri in Emphyteuſim conceſſi. Vide Chronicon idem Vulturnenſe pag. 410. Part. II. Tomi I. Rer. Italicarum. Monachi illi, ut poſt excidium a Saracenis loco ſacro inlatum ſuis conſulerent neceſſitatibus, ipſo Guaimario Principe conſentiente, *Libellario nomine* tradunt Godino Imperiali Pro-
E toſpathario quoſdam fundos. Tum ille eis perſolvit pro inveſtitura *centum auri Solidos Conſtantinianos*, & pro annuo cenſu pollicitus eſt *Milliarenſem unum*. Sunt in eodem Chronico complura alia exempla, quae me levant onere producendi nova. Attamen omittere nolui unum e Tabulario Abbatiae Vangadicienſis depromtum, ut Lector diſcat, ſub nomine

nomine etiam *Ficti* veniſſe Canonem pro Emphyteuſi reddendum. Ego enim Emphyteuſim potius, quàm Locationem, deſignatam heic reor.

Emphyteuſis Liutaldi Abbatis Vangadicienſis, Anno 1130.

ANno MCXXX. *Octavo Menſis Junii. Breve recordationis pro futuris temporibus ad memoriam retinendum.* Liutaldus Abbas de Monaſterio Sancte Marie de Vangaditia *cum conſenſu de Fratribus ſuis omnibus, & in praeſentia bonorum hominum: ii ſunt Sinlapaglia, Albertus Maiſter, Britius, Simon, Vuidi Diaconus, Pre Stephanus; in preſentia iſtorum inveſtivit Abbas, Ricolfus de Manſio uno in Meliadino, qui Manſus vadit de Englezelo, & de la terra de Alimario Vido, quae fuit de Joanne Notarius, & de la terra Sancte Marie de Scantolaro, ad Salgaro Pagano, Campum unum, Vanezas quatuor juxta Cavazolbo, Aaca de Viventio, de Johanne de Zauſelmo;* & Ricolfus dedit pro inveſtitione ſolidos XLV. ad Abbatem, *& annuatim debet dare duas Libras cerae novae ficti, & debet habere terram iſtam ipſe & heredes ſuos reddendum fictum iſtum annualiter in feſtivitate Sancte Marie.*

Ego in Dei nomine Gumbertus Notarius rogatus, qui hoc Breve recordationis & ficti ſcripſi & dedi.

Sed neque deſiderati olim ſunt perditi atque improbi Eccleſiarum Rectores, qui nihil penſi habentes, an ſacra loca, ſuamque conſcientiam laederent, etiam nullâ neceſſitate impellente, in potentes, in affines, in amicos effundebant patrimonia Clericorum & Pauperum. Innumera hujuſmodi Emphyteuſeon exempla unuſquiſque in Urbe ſua conſpicere adhuc poteſt. Multa quoque Farfenſe Chronicon enumerat. Hoc ergo poſtremum Emphyteuſeon genus improbat Ludovicus Pius, & diſcindendum jubet *ſecundùm Legem Romanam*. Sed quaenam haec Lex? Non aliam puto niſi Legem Leonis & Anthemii Auguſtorum Anno Chriſti CCCCLXX. promulgatam, quae eſt quartadecima Codicis Juſtinianei de Sacroſanctis Eccleſiis, ubi interdicuntur contractus omnes in perniciem ſacrorum locorum vergentes. Cui Legi addendae ſunt quaedam Authenticae Juſtiniani I. Auguſti, ad hanc rem ſpectantes, & praecipue Authentic. *Perpetua quoque Emphyteuſis*, Novel. 7. Juſtiniani *De non alienandis &c.* & Novel. 120. ejuſdem Auguſti *de Alienatione &c.* Paria quoque Edicta promulgavit Ludovicus Pius, ut habetur in Lib. 2. Cap. 29 Capitular. ab Anſegiſo collectorum. Sed ſurdis cecinere Leges, & improbi perrexerunt Eccleſiaſtica bona in privatorum ſinum profundere. Id autem in laudata Lege Leonis conſtitutum fuerat, ut etiam Emphyteuſes ſub modico cenſu largiri liceret, dum is, *qui poſſeſſionem Eccleſiaſticam ſuſceperit, non minus quàm alterius tantae quantitatis, quantae acceperit reditus, cum ipſorum praediorum dominio Eccleſiae derelinquat*. Horum verborum ſenſum minime Gloſſatores ſunt aſſequuti. Verùm conſule Novellam ſeptimam Juſtiniani Cap. 4. *De non alienandis &c.* ubi Leonis mens uberius explicatur. Nimirum fas fuit Eccleſiaſticos fundos in Emphyteuſim concedere, vel ſub obligatione penſionis exiguae, dummodo recipiens tantumdem e ſuis fundis compenſationis

tionis gratia Eccleſiae juri obſtringeret, & Eccleſia *poſt percipientis obitum*, tum ſua reciperet, tum a percipiente donata ſimul caperet. In Concilio Turonenſi III. quod habitum eſt Anno DCCCXIII. Canone quinquageſimo primo additur, nullum paene eſſe, *qui res ſuas ad Eccleſias donet, niſi de rebus Eccleſiaſticis aut tantum quantum donavit, aut duplum, aut triplum, uſufructuario accipiat*. Exempla hujuſmodi contractus, ut nunc proferam res ipſa depoſcit. Et luculenta quidem praeſto ſunt mihi. Primum debeo inſigni Archivo Capituli Canonicorum Mutinenſium, ubi autographum adſervatur.

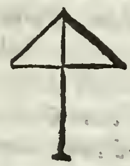
Warinus ſive Guarinus Epiſcopus Mutinenſis Bonifacio Marchioni titulo Emphyteuſis concedit Montem Barellum, contra ab ipſo recipiens libero jure quaſdam terras, Anno 1020.

I*N nomine Sancte & individue Trinitatis: Anni Dominice Incarnationis Milleſimo Vigeſimo, Einrycus gratia Dei Imperator Auguſto, Anno Imperii ejus Deo propicio hic in Italia Septimo, Quintodecimo Kalendas Novembris, Indictione Quarta. Petivi ego* Bonefacius Marchio filius quondam Teudaldi *itemque* Marchio *ad vos* Domnus Warinus Epiſcopus Sancti Geminiani Motinenſis Eccleſie, *ut tu mihi, & ad filis ac nepotibus meis legittimis maſculini concedere juberetis* Precaria & Enfintheocharia *nomine tantummodo habendum. Oc eſt medietatem de Monte uno, qui dicitur Barelli, ubi antea Caſtrum edificatum fuit, cum foſſatum in parte circumdatum, cum rebus ad ipſa medietatem tenente, quod eſt eadem medietatem de eodem Monte & foſſatum, & aliquantis rebus ibi ſetteniente, per menſura juſta inter ſedimen & areis, ubi vitis eſtant, ſeu terris arabilis atque pratis & buſcaleis, juges quindecim. Et ego pro ipſis rebus a parte ipſius Epiſcopio veſtro dare & tradere atque offerere videor ad jure proprietatem predicto Epiſcopio. Oc ſunt, aliquantis rebus juris mei, que eſſe videntur in loco, ubi dicitur Solignano, quod ſunt ipſis rebus inter ſedimina & areis, ubi vitis eſtant, ſeu pratis, atque terris arabilis & buſcaleis juges octo. Quidem ego Warinus Epiſcopus te abaudivi, & recte petitionem tuam intellexi ipſis rebus, quas tu petiſti, quamque & illis, quas tu a prefato Epiſcopio meo Motinenſis offerſiſti, tibi & ad filiis ac nepotibus tuis legittimis* precario & fiteochario *nomine abendum tradidi, ita ut faciatis de ipſis rebus, ſicut ic ſubter legitur, cum acceſſiones & ingreſſoras earum, ſeu cum ſuperioribus & inferioribus ſuarum, quicquit fuerit opportunum tam de frugibus & laboribus, atque cenſum vel redditum, quod Dominus ex predictis rebus annualiter dederit, quicquid voluerit, ſine omni mea meique ſucceſſores contradictione: ita tamen ut ipſis rebus per vos pejorati non ſint, quatenus perficiant, nec non depereant; & exinde dare atque perſolvere debeant ipſe Bonefacius Marchio vel ſuis filiis ac nepotibus, aut eorum Miſſo, eidem Warini Epiſcopi vel ſucceſſores ejus, aut ad eorum Miſſo, per omni Menſe Marcius fictum cenſum denarios Papienſis Solidos octo, dati ipſi denarii per omni Menſe Marcius per te ipſo Bonefacius Marchio vel tuis Filiis ac Nepotibus, aut veſtrorum Miſſo, eidem Warini Epiſcopi*

piſcopi vel ad ſucceſſores ejus, aut ad eorum Miſſo in ſupraſcripta Civitate Motine. Et oc ſtetit atque convenit inter eis, ut ſi illut fuerit, quod ipſe Warinus Epiſcopus aut ſuos ſucceſſores adversùs predictus Bonefacius Marchio aut ad ſuis filiis vel nepotibus aliqua ſurrexerit intencio de eadem Precaria, quod eodem facto in predicto conſtituto juſta eadem Precaria adimpletum non haberet, aut ſi de ipſis rebus, quod in eadem Precaria legitur, aliqua ſurexerit intencio inter eos, quod per eis pejorati ſint, tunc Bonefacius Marchio vel ſuis filiis ac nepotibus mittendum ſuum Miſſum contra predictus Warinus Epiſcopus vel ſuos ſucceſſores, ſeu contra ſuos Avocatores ad finiendum omnia, ſicuti ipſe Bonifacius Marchio vel ſuis filiis ac Nepotibus finire debuit. Alia ſuperinpoſita eis exinde non fiat. Pena quidem inter ſe poſuerunt ambes partes, ut quis ex ipſis, aut filiis ac nepotibus, vel ſucceſſores, ſe de anc conveniencia infiteoſin removere queſierint, & non permanſerint, vel non compleverint in ea omnia, qualiter ſuperius legitur, tunc componat illa pars, que non conſervaverint, ad parte fidem ſervadi pene nomine argentum denarios bonos Libras duocenti, quia ſic inter eis ſtetit, atque convenit cum ſtipulacione ſubniza. Unde due Infiteoſin uno tinore ſcripte ſunt.

Actum in loco, qui dicitur Suavo, feliciter.

Warinus *Chriſti miſericordia ſancte* Motinenſis Eccleſie Epiſcopus *in hanc Enſiteuſin a me facta manu mea ſubſcripſi.*

BONEFACIUS MARCHIO SSI.

Signa manibus ✠ ✠ ✠ ✠ ✠ *Gotefredi, & Atoni, atque Walcheri, ſeu Rolandi, & Azoni filio ejus, rogati teſtes.*

Donatus Notarius Sacri Palatii ſcripſi, poſt tradita complevit, & dedit.

Alterius Chartae, ad ipſum *Bonifacium Marchionem* ſpectantis, authenticum vidi in Archivo Capituli Canonicorum Cremonenſium, atque inde exſcripſi.

Bonifacius Marchio & Richilda Comitiſſa conjuges a Landulfo Cremonenſi Epiſcopo recipiunt duas Curtes cum Caſtris titulo Precariae, eidemque aliam Curtem cum Caſtro donant, Anno 1022.

I*N nomine Domini Dei & Salvatoris noſtri Jeſu Chriſti. Henricus gratia Dei Imperator Auguſtus, Anno Imperii ejus Deo propicio hic in Italia..... Menſe December, Indictione VI. Sancta autem mater Eccleſia..... Cremonenſis, ubi nunc* Domnus Landulfus *reverentiſſimus* Pontifex *ordinatus eſſe videtur. Nos* Bonefacius Marchio filius quondam Theudaldi *itemque* Marchio, & Richilda Comitiſſa *jugalibus..... viſi ſumus nos jugales ex nacione noſtra Lege vivere Langobardorum. Ipſe namque Bonefacius jugale & mundoaldo meo mihi conſentiente, & juſta Lege una cum noticia & interrogatione* Tadoni Comitis Comitatu Veronenſe...... *preſentia & teſtium, certa facio profeſſione, quod nulla me pati violencia, atque.... nec ab ipſo jugale & mun-*

& mundoaldo meo, niſi mea bona & ſpontanea voluntate preſens preſentibus diximus. Quiſquis in ſanctis, hac venerabilibus &c. Ideoque nos qui ſupra jugales manifeſte profitemur, eo quod petentes petimus ad vos qui ſupra Landulfus . . . . . & ad filiis, hac abiaticis meis qui ſupra Bonefacii legitimi, & ſi filii maſcolini non abuero, filie & abiatice mee legitime, diebus vite noſtre concedere dignaretis Precario & enfiteotecario nomine: *hec ſunt Cortes due . . . . . Epiſcopii veſtri, quibus ipſe Cortes eſſe videntur, una ex ipſis in loco, ubi dicitur Urſo Caſale, cum Caſtro inibi habente, & Capella ibidem conſecrata prope eodem Caſtro ad onorem Sancti Pauli & Sancti Johannis, & Plebem prope ipſa Capella, & eſt conſecrata ad onorem Sancti Georgi, una cum rebus domui coltiles, ſeu caſis maſſariciis & aldiariciis ſeu tributariis tam in ipſ . . . . Caſale, quamque in locis Alciano, cum Capella inibi abente, conſecrata ad onorem Sancte Marie, & in Iſola cum Capella inibi abente, & conſecrata ad onorem Sancti Petri, ſeu in Ciſiriano adque in Fartifingo cum Capella una, & eſt conſecrata ad onorem Sancti Euſebii, & in Cervaniga ſeu Joaningo cum Capella una, & eſt conſecrata ad onorem Sancti Materni; ſeu in Puzolo & in Montecoleri, & in Durningo, Firniningo, Columbariſco, Primolingo, Raigada, Vindigada, Silva, Marciola, Macaninga, Ponteveclo, Talamona, Surlaſco, Caſube, vel utcunque per ceteris locis & vocabulis ad ipſam Curtem & Caſtris & Capellis & Caſis maſſariciis pertinentibus in integrum. Alie namque Corte in loco & fundo ubi dicitur Brixianore, cum Caſtro inibi abente Plebem infra eodem Caſtro conſecrata ad onore Sancte Marie, & Capella una foris, & prope ipſo Caſtro &c.* (*) *Et nos, qui ſupra jugales pro ipſis rebus ad parte Epiſcopio veſtro dare & tradere aut efferere videmur, ideſt Corte una domui coltiles juris noſtri, quam abere viſi ſumus in loco & fundo, ubi dicitur Pladena, & ad locus ubi Muxinicula dicitur, cum Caſtro inibi abente, & Capella ibidem conſecrata ad onore Sancti Laurenti, una cum rebus domui coltiles ſeu caſis &c.* (**) *Quidem & ego Landulfus Pontifex, voſque ſupra jugales abaudivi, & peticionem veſtram intellexi, & per preſens cartula vobis jugales tuiſque filiis, qui ſupra, Boneſaci Marchio & abiaticis tuis, & filii maſculini ſi fuerint legitimi filiis & abiaticis tue legitime abendum trado per conſenſum Canonicorum noſtrorum diebus vite veſtre predictas Cortes quas petiſtis, ſive illas quas parte Epiſcopio noſtro oferſiſtis, ita ut faciatis in predictis Cortes &c.*

Actum in loco ubi dicitur Modio, in Comitatu Veronenſe feliciter.

Ego Landulfus Epiſcopus *in hac Precaria a me facta ſubſcripſi.*

BONEFACIUS MARCHIO SSI.

✠ *Signum manus ſupraſcripte* Richelde Cometiſſe, *que hac Cartula Precarie fieri rogavi ut ſupra.*

Tado Comes *ſubſcripſi.*

Ildevertus Notarius vivente Lege Romana rogatus ſubſcripſi.

Ego Adelbertus Notarius Scriptor hujus Cartula Precarie poſt tradita complevi & dedi.

Landulfus iſte *Cremonenſis Epiſcopus* ille idem eſt, qui teſte Sicardo Tomo VII. Rer. Italicar. indignationem Populi Cremonenſis incurrens exſulare coactus eſt, & multa ſui Epiſcopii bona *propter ſuperbiam ac inertiam perdidit*. Ipſum in Comitatu Veronen-

(*) Sequuntur quamplura nomina locorum, terrarum, & Capellarum.
(**) Sequuntur & heic multa alia ab ipſo Marchione donata.

ronenſi egiſſe teſtis eſt Charta, quam dedi: teſtis fortaſſis etiam & haec eſſe poteſt ejuſdem prodigalitatis. Accedant hiſce & aliae tabulae, quas mihi ſuppeditavit praelaudatum Archivum Canonicorum Mutinenſium.

Guibertus Epiſcopus Mutinenſis Bonifacio Marchioni tres Curtes & Caſtra Bazani, Livizani, & Sanctae Mariae in Caſtello titulo Emphyteuſis concedit, & contra Marchio eidem Epiſcopo donat alias Curtes & complures Terras, Anno 1038.

IN nomine Dei & Salvatoris noſtri Jeſu Chriſti. Chunradus gratia Dei Imperator Auguſtus, Anni Imperii ejus hic in Italia Duodecimo, XV. Kalendas Octubris, Indictione Sexta, Epiſcopio Sancti Geminiani Motinenſis Eccleſie, ubi Dompnus Wibertus Epiſcopus *nunc ordinatus eſſe videtur. Ego* Bonefacius Marchio & Dux Tuſcie, & filius quondam Teutaldi, itemque Marchio, *qui profeſſus ſum ex natione mea Lege vivere Longobardorum, praeſens preſentibus dixi: Quiſquis in ſanctis ac venerabilibus locis ex ſuis aliquid contulerit rebus juxta Auctoris vocem in hoc Seculo centuplum accipiet, inſuper quod melius eſt, vitam poſſidebit eternam. Ideoque ego, qui ſupra, Bonefacius manifeſte profiteor, eo quod pacienter queſivi ad vos Domnus Wipertus Epiſcopus, ut tu mihi & ad filiis & nepotibus meis legittimis maſculinis, qui de filiis maſculini nati vel procreati fuerint, & ſi filiis ac nepotibus legittimis non habuero, filie & nepte mee legittime, qui de filie mee legittime nate vel procreate fuerint uſque in tertiam generationem* Precaria atque Inphiteocharia *nomine concedere dignemini tantumodo ad habendum. Hoc ſunt Curtes tres juris ipſius Epiſcopio veſtro, quibus ſunt poſites una in loco ubi dicitur Bazano cum Caſtro & Capella inibi abente, & eſt conſecrata ad honorem Sancti Stephani. Alia namque Curte in loco, ubi dicitur Liviciano, ſimiliter cum Caſtro & Capelles inibi abente, una infra eodem Caſtro, & eſt conſecrata in honore Sanctorum Martirum Athelberti & Antonini; alia foris eodem Caſtro eſt conſecrata ad honorem Sancti Archangeli; tertia namque Curte in loco, qui dicitur Sancta Maria in Caſtello cum Roca, & Eccleſia inibi abente, & eſt conſecrata in honore Sancte Dei genitricis & Virginis Marie, una cum rebus, domuicultile, ſive caſis maſſariciis, atque univerſis rebus, ubi per locis poſitis ad ipſas Curtes & Caſtris ſeu Rocha, ſive Eccleſiis, atque caſis maſſariciis & huniverſis rebus pertinentibus in integrum. Preter antepono decimis & Capellis una intra Corte Bazano, que eſt conſecrata in honore Sancti Petri cum caſis & vitis & orto & terra aratoria ſe ſimul tenente, & eſt ſuper totum per menſura juſta jugera duo & medio, & pertinet de Oſpicio Sancti Geminiani ad vitam Peregrinorum, & caſis & rebus, que detinet Rozo Clericus, & Auxelito cum ſuis fratribus & nepotibus, & Petro cum ſuis nepotibus, & Azo cum ſuis fratribus infra predictes Cortes ad eorum proprietatem. Et ſunt prefate Cortes per menſura juſta: prima, que dicitur Bazano, eſt area Caſtri & Capelle tabules trecenti; reliquis rebus foris eodem Caſtro ubicumque per locis poſitis ad eadem Curte & Caſtro & Capella pertinentibus, ſunt juges centum: ſecunda namque Corte, qui nominatur*

natur Liviciano, eſt per menſura juſta area Caſtri & Capelle ſuper totum tabule centum; reliquis vero rebus foris eodem Caſtro ubicumque per locis poſitis ad eadem Curte & Caſtro ſeu Capelle pertinentibus ſunt ſuper totis juges mille trecenti: tertia vero Corte, qui nominatur Sancta Maria in Caſtello, & area, Rocca, & Ecclefie per menſura juſta tabule triginta; reliquis vero rebus foris eadem Rocca ſeu Eccleſia pertinentibus ſunt juges ſexcenti: ut dictum eſt, tam caſis cum ſediminibus, ſeu reliquis terris, campis &c. omnia & ex omnibus ad predictas Cortes & Caſtris & Rocca ſeu Eccleſie, & Caſis Domnicatis & Maſariciis, & univerſis rebus territoriis ubicumque per locis poſitis, cum omnibus adjacenciis & pertinenciis earum rerum per locas & vocabulas pertinentibus in integrum.

Et ego qui ſupra Bonefacius pro ipſas Cortes, quas petivi, parti ipſius Epiſcopii do & trado, adque offerro, eo tamen ordine, qualiter ſupra legitur, id ſunt Cortes trex juris mei, quam habere viſo ſum, una in loco, qui dicitur Gavello, cum Capella inibi habente, & eſt conſecrata ad onore Sancti Geminiani, cum caſis Domnicatis & Maſariciis, & rebus domuicultile, & molendinis, & piſcacioniobus nominative illis, qui obvenit Atoni Avio meo, per Cartula comutationis ex parte jam nominati Epiſcopii Sancti Geminiani tam in Spina, Quarantula, Vara, Ortuntula, Gardignacula, ſicut in eadem commutatione legitur: & ſunt pro menſura juſta area, Capelle, & rebus, terretoriis, ſeu vineis & pratis, gerbidis, & buſcaleis, ſeu ſilvis ad predicto loco Gavello pertinentibus, ubicumque per locis poſitis ſunt, juges ſeptingentis. Preter antepono Maſaricia una in eodem loco Gavello, qui recta & laborata ſit per Martino Muſino Maſa-

A rio: alia que nominatur Panzano cum
Caſtro inibi habente, & Capella infra
eodem Caſtro conſecrata ad onorem Sancte Marie una cum rebus domuicoltile,
& caſis domnicatis & maſariciis ibi
pertinentibus; eſt area Caſtri & Capelle per menſura juſta juge uno; reliquis
vero rebus foris eidem Caſtro a predicta
Curte & Caſtro & Capella pertinenti-
B bus ſunt juges mille. Preter antepono,
& in mea reſervo poteſtatem proprietario jure Maſaricia una in eodem loco
Panzano, qui ſit recta per Dominico
Gualberti Maſſario. Tertia namque Corte, que nominatur Gandaceto, cum meam
portionem de Caſtro & Capella infra
eodem Caſtro, conſecrate in honorem Sanctorum Martirum Georgii & Reſmi,
C & meam porcionem de Caſtro, qui nominatur Fredo, cum porcionem de Capella, que eſt conſecrata ad honorem Sancti Pancratii, & pertinet ad meam
porcionem de predictam Cortem Gandaceto, & eſt meam iſtam porcionem de
predictis Caſtris & Capelle tabule centum: reliquis vero rebus foris eiſdem
Caſtris ad iſtam meam porcionem perti-
D nentibus, ſunt juges trecenti ſexaginta.
Preter antepono & in mea reſervo poteſtatem proprietario jure Maſaricia una
in eodem loco Gandaceto, que ſit recta
per Petro cum ſuis germanis Maſario.
Etiam dono ego qui ſupra Bonefacius
& trado & offero a parte jam dicti
Epiſcopii Sancti Geminiani, id ſunt
omnibus caſis & rebus, quas habere vi-
E ſus ſum infra Plebe de Pulinago, &
infra Plebe de Pellavo cum Roca, que
nominatur Flumenalbo, eo tamen ordine, qualiter ſupter legitur. Preter antepono omnibus illis caſis & rebus,
quas Frogerio, & Adelberto germanis
& ſuis nepotibus adquiſierunt per ſe
ipſos per cartula donationis ſeu venditionis tam in ſe quamque in eorum Miſſis, aut eorum genitoribus. Similiter &
omni-

omnibus caſis & rebus, quas tenet filiis Wilelmi & Gerardi de Vidriaula: etiam caſis & rebus de Reginerio & de Livaldo, & item Rainerio filio predicti Livaldi. Et Maſaricia una in unaquaque Plebe: illa de Plebe Pulinago que ſit recta per Martino Surico Maſario, & illa de Pelavo ſit recta per Ingezo Selveradi Maſario. Et ſunt predictis caſis & omnibus rebus in predictes Plebes per menſura juſta juges mille quingenti, ut dictum eſt, tam caſis cum ſediminibus, ſeu reliquis terris, campis &c.

Quidem & ego Domnus Wibertus Epiſcopus te qui ſupra Bonefacius abaudivi, & recte peticione tua intellexi ipſes Cortes, & Caſtris, ſive Eccleſie in omnibus rebus ad eas pertinentibus, quod tu mihi petiſti, quaque & illas, quas parti Epiſcopii noſtri offerſiſti, per preſentem Cartulam tibi tuiſque filiis & nepotibus, qualiter ſupra legitur, per conſenſum Fratrum Canonicorum diebus vite veſtre habendum trado Precaria & Inphiteocaria *nomine, ſicut petiſtis, ita ut faciatis &c. Et ego qui ſupra Bonefacius Marchio eo videlicet ordine hanc in eodem Epiſcopio veſtro de ipſis meis rebus facio offerſionem, ut ſi vos, qui ſupra, Domnus Wibertus Pontifes, veſtrique ſucceſſores me, qui ſupra Bonefacius, meiſque filiis & nepotibus, predictis rebus, quam vobis petivi, quamque & illis, quas parti Epiſcopii veſtri offerſi, diebus vite noſtre quiete & inlibate habere permiſeritis, faciendum inibi, & frugibus earum rerum & cenſum quicquid voluerimus, abſque omni veſtra veſtrorumque ſucceſſorum, vel parte Epiſcopii veſtri contradictione. Et per Cenſum, quod ego qui ſupra Bonefacius, vel filiis ac nepotibus meis legitimis, & ſi filiis & nepotibus non habuero, filie vel nepte mee legitime annualiter dari debemus parti Epiſcopii veſtri do & trado adque offero, oc ſunt, Manſos quinque juris mei, quam habere viſo ſum, unum ex ipſis in ſupraſcripto loco Gavello, qui regere videtur per jam dicto Martino Muſino Maſario. Alio in jam nominato loco Panzano, qui regere videtur per jam nominato Dominico Gualberto Maſario. Tertio jam fato loco Gandaceto, qui regitur per predictus Petro Maſario. Quarto in prelibata Plebe Pulinaco, qui regere videtur per prenominato Martino Maſario. Quinto in jam fata Plebe Pelavo, qui videtur regere per prelibato Ingezo Maſario. Et ſunt ipſes Maſaricies, ſicuti per ſupraſcripti Maſarii regitur, per menſura juſta per unaquaque Maſaricia juges duodecim. Et ſi oc evenerit, ut ſi umquam in tempore, quod fieri non credo, ut ego qui ſupra Bonefacius, vel meis filiis ac nepotibus legitimis, qualiter ſuperius legitur, de predictes Maſaricies, quam pro Cenſum dedi, aliqua ſubtractione fecerimus &c. Et ſi illud evenerit, quod vos qui ſupra Domnus Wibertus Epiſcopus, vel veſtros ſucceſſores, ſeu pars Epiſcopii veſtri, michi qui ſupra Bonefacius, & ad filiis ac nepotibus meis, & ad filie, & nepte mee, qualiter ſuperius legitur, de predictes Curtes & Caſtris ſeu Roca atque Eccleſie, & omnibus rebus, quas petivi, quamque & illis, quod pars ipſius Epiſcopii offerſi, aliquam ſubtractionem fecieritis &c.* (*) *Unde due petie uno tenore ſcripte ſunt.*

Actum eſt in loco, qui dicitur Corneliano, prope Plebem Sancti Andree feliciter.

Ego

(*) Ut in altera Charta Anni MXXXIV.

Ego Wibertus *ſancte* Mutinenſis Eccleſie Epiſcopus *a me facta ſubſcripſi*.

BONEFACIVS MARCHIO ET DVX SSI.

Signo ✠ ✠ ✠ *manibus Godo, & Leo, ſeo Maginfredo, qui profeſſi ſunt Lege vivere Romana teſtis.*

Signo ✠ ✠ *manibus Widoni & Rodulfo Legem viventis Langobardorum teſtis.*

Giſevertus Notarius ſcripſi, poſt tradita complevit & dedit.

Animadverte, quàm rotundis verbis *Bonifacius*, Mathildis Comitiſſae poſtea pater, in hac Charta, non tantùm *Marchio* appellatur, ſed etiam *Dux Tuſciae*. In praecedentibus *Marchionis* titulo contentus erat. Proinde, ut alibi monui, hinc etiam intelligere poſſumus, ipſum paucos ante annos, Marchiae & Ducatui Tuſciae praeeſſe coepiſſe: antea verò appellationem *Marchionis* aut aliunde, aut ex indulgentia Auguſtorum ſum-

A ſiſſe. Neque diu moratus eſt Guibertus Epiſcopus in poſſeſſione illorum quinque Manſorum, quos a Bonifacio acceperat, ut ex eorum reditibus cenſum perciperet ſibi conſtitutum in magnifica Emphyteuſi trium Caſtrorum: ſed eos Cathedrali ſuae Eccleſiae Sancti Geminiani largitus eſt ad ipſius luminaria, ut conſtabit
B ex altera Charta exſiſtente in eodem Archivo.

Donatio quinque Manſorum facta a Guiberto Epiſcopo Mutinenſe Eccleſiae Cathedrali Sancti Geminiani ad illius luminaria, Anno 1038.

IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Noverit induſtria fidelium Chriſti cunctorum tam preſentium quàm & futurorum, & omnibus pateat cujuſque ordinis Clericis, nihilominus Laicis, quatinus ego Wibertus *Dei nutu ſanctae* Mutinenſis Eccleſiae Epiſcopus *precepta Canonum Sanctorum Patrum, partem Eccleſiae bonorum in luminariis dare jubentium relegens, & me minime, perlectis his, id ipſum no-*

C *ſtrae huic Eccleſiae inveniſſe aut feciſſe recolens, interius & exterius in memetipſum infremui conturbatus. Sed & ſermo Evangelicus quandam ſcintillulam ſummi boni mihi ſepius intente audienti miniſtrabat:* Qui vos honorat, me honorat. *Quocirca perpendens, me Sanctos minime in aliis amplius poſſe honorare, quàm quod eoſdem die noctuque lampadibus illuſtrare diſpoſui ob remedium animae Imperatorum, ac hujus Eccle-*

A *cleſiae Epiſcoporum, ad ejuſdem Eccleſiae illuminationem conſtituens dare, per interventum noſtrorum Clericorum & fidelium, Manſos quinque, quos a Marchione Bonefatio in penſionem cum omni integritate propter* Precariam *accepi, quam ſecum feci Bazianum, Livicianum, ac Sanctae Mariae Caſtellum dando, & Gavellum ab ipſo cum piſcariis, & Qua-*
B *rantulam, Acuaram, Spinam, Ottuntulam, Gardignaculam, cum omnibus acceſſionibus, & Pancianum, & partem Gandaceti, & partem Fredi, & quod in Pelavo habuit, & Flumen Albolum, & in Pulinaco cum aliis rebus recipiendo. Damus itaque predicte Illuminationi Manſum unum; quod per Petrum Maſſarium laboratur: aliud in Gavello, quod per Martinum Maſſarium & Muſinum*
C *operatur: tercium in Panziano, quod per Dominicum Walperti Maſſarium laboratur: quartum autem in Pulinaco, per Martinum Soricum quod operatur Maſſarium: quintum verò in Pelavo, quod per Ingezonem Selveradi laboratur Maſſarium Ipſos ſcilicet Manſos concedimus predictae Eccleſiae luminariis, re-*
D *medio animarum Imperatorum, & omnium illos augentium Epiſcoporum; ea videlicet ratione, ut quicumque hos a nobis factum obſervaverit, Deus Pater omnipotens & Filius & Spiritus Sanctus ſibi vitam aeternam concedat. Et ſi quis noſtrorum ſucceſſorum, vel ſi quis ex hoc aliquid abſtraxerit, maledictionem Dei, & Sanctae Mariae, & Sancti Gemi-*
E *niani, cui hoc damus, ſciat ſe incurrere, & noſtram habeat per aeterna Seula. Amen.*

Actum in Civitate Mutina XVI. Kalendas Novembris, Anno videlicet Incarnationis Domini noſtri Jeſu Chriſti MXXXVIII. Indictione VI. Regnante Domno Imperatore Chuonrado, Anno XII. Et ut hoc firmiſſimum, ſtabileque permaneat, manu propria ſubſcripſimus.

Wibertus *gratia Dei ſanctae* Mutinenſis Eccleſiae Epiſcopus *manu propria ſubſcripſi.*

Ego Johannes Archipresbiter, hujus paginae ſcriptor manu propria ſubſcripſi.

Suſpicor ego id factum ab Epiſcopo Guiberto, ut querelas nonnullorum leniret, quibus fortaſſe prodigalitatem ſapere videbatur, tria illa Caſtra e poteſtate Epiſcoporum divulſa ſiviſſe abire ſub ſpecioſo titulo in manus Bonifacii Marchionis. Prodigalitatem, inquam, appellavi id genus Emphyteuſes. Nam ut ut, quoties cum vulgo contractus hujuſmodi inſtituebantur, in utilitatem Eccleſiae converterentur, dubito ego, num id etiam contingeret, ſi quando in potentiſſimos viros ac Principes, qualis fuit *Bonifacius Marchio*, Eccleſiaſticae res transferebantur. Fortaſſe mirabitur aliquis, quod tanta is quoque donarit Eccleſiae Mutinenſi, & Cremonenſi, quum non minus in Emphyteuſim percepta, quàm ab ipſo donata, in cenſum Eccleſiae reditura forent. Sed animadvertendum eſt, Bonifacium donare quidem ſua, ſed eorum quoque uſumfructum ab ipſo ſibi reſervari pro more, dum viveret. Quare is quidem & ſuis frui pergebat, & Eccleſiae bona inſuper acquirebat, cui tantummodo cenſus decernebatur perſolvendus, & praedium in eum finem ipſi dimittebatur, longe impar reditibus inde percipiendis, & nihil reſpondens honori dominationis in iis Caſtris, quo ſeſe Epiſcopi exuebant. Ad reſtitutionem poſtea ſuo tempore faciendam heredes potentum, ut ſuſpicor, ſegnes plerumque ſeſe praebebant; neque iis artes & vires deerant, ut in omnium poſſeſſione & ipſi perſiſterent. Et reapſe, ſublatâ e vivis Comitiſsâ Mathilde, Bonifacii ipſius fi-

liâ, Anno MCXV. tum Eccleſia Romana ab ipsâ haeres inſtituta, tum Henricus inter Auguſtos Quartus, de ejus hereditate certarunt. Ipſe Imperator hac de cauſſa in Italiam concitus veniens omnium poſſeſſionem arripuit. An quidquam inde receperint Eccleſiae, quae tot bona in Feudum aut in Emphyteuſim eidem Comitiſſae, ejuſque majoribus conceſſerant, equidem ignorare me fateor. Illud contra novi, ex Eccleſiarum bonis, atque ex hujuſmodi contractibus mirum in modum amplificatam fuiſſe *Bonifacii Marchionis*, ejuſque filiae *Mathildis Comitiſſae* potentiam. Altero exemplo rem luculentius confirmatam volo, nempe ſchedulâ, quam ex pervetuſta membrana adſervatâ in Archivo Capituli Canonicorum Regienſium deſcripſi. Ibi recenſentur, quae ab Epiſcopis Regienſibus jamdiu idem *Bonifacius Marchio* ſolertiſſimus vir ſibi compararat. Quamquam ne cuncta quidem heic enumerata arbitror. Arcem enim Canoſſae, ſeu Canuſinam, quam Donizone teſte *Atto ejus Avus* in Feudum ab Epiſcopo Regienſe acceperat, heic praetermiſſam video. Legens admirationem contine, ſi potes.

Notitia Caſtellorum, Plebum, aliorumque jurium, quae Bonifacius Dux & Marchio Tuſciae receperat in Feudum, vel in Emphyteuſim ab Epiſcopis Regienſibus, conſcripta circiter Annum 1070.

C*Aſtella & Plebes, que tenuit* Bonifacius Marchio *de Regienſi Epiſcopatu. Caſtellum de Toano cum Plebe & Capellis: Capella de Aquaria cum* precariis: *Plebem de Sancto Vitale cum domnicato magno, & Manſibus, & pluribus Capellis: In Biſmanto Capellam de Buſiana cum decimis & omnibus ſuis pertinentiis; & Capellam de Belelio cum ſuis pertinentiis: Plebem de Ligulo cum domnicato & Capellis: Plebem de Caviliano cum domnicato magno; & Capellam Sancti Proſperi prope Canuſia cum decimis: Capellam Sancti Martini in Guilia cum Manſibus: In Debla Capellam unam cum Manſibus: Inter Ca... nioni & Pantano Manſos decem: In Serzano Manſos tres: In Caſtro Oleriani Capellam unam cum terris intus & foris: Medietatem de Plebe Sancti Fauſtini in Erbaria: Plebem de Carpo: Plebem de Prato cum Caſtello: Plebem de Camporotondo, cum ſervis & ancillis, & pluribus Manſibus: Decimam de Cortenova cum pluribus Manſibus Canonicorum: Plebem de Wardeſtalla cum Capella Sancti Georgii, cum centum juges: Plebem de Luciaria cum Corte & Capellis: Decimam de Gonziaga: Plebem de Pigoniaca, cum Capellis & Manſibus: Caſtellum Sancti Martini in Rio: Caſtellum de Campaniola, quod eſt edificatum ſupra terram Sancti Proſperi; & Capellam Sancti Andreae cum Manſibus & viginti quatuor decimalibus: & aliam Decimam in Budrione: Piſcariam de Razolo, cum terris & porto, qui dicitur Triſoſo: & in Palude Cortem de Bondeno; & Cortem de Ronco Epiſcopi, quam ex parte Atto de Canuſia per* Precariam *tenuit, & alteram invaſit. Unde etiam Cilianellum idem Atto Eccleſiae proprium dedit, Bonifacius poſtea Ardoino Gandulfi filio per proprium dedit: Capellam Sancti Andreae in Gabiana cum duodecim Manſibus: Plebem Sanctae Mariae in Villulae, & omnem Decimam de Cluſtello:*

lo: Reverim Plebem cum Caſtello, quod modò eſt deſtructum; & ſeptem Capellis, & famulis Eccleſiae, & Precariis: *Cortem de Sancto Martino in Spino, cum tribus Capellis, & piſcacionibus ac paludibus: In Quarantule Manſos duos: Capellam Sancti Fauſtini prope Rorariolum, cum pluribus Manſibus, quam Canonici de Canuſia modò tenent: Cortem de Caſale, Beli, & plures Manſos in montibus & planiciebus: Inſuper & plurimos Manſos Canonicorum noſtrorum in Regienſi, & Motinenſi, & Mantuanenſi Epiſcopatu. In Inſula Suzariae tenuit idem Bonifacius M....... vam, & aliam terram cum ſervis ſuis quingenta jugera. Per* Precariam *habuit Cortem de Rondenaria, & Cortem de Pradeſolio, & Cortem de Burzano, & Cortem de Vico Martini ex parte Eccleſiae. Et dedit idem Bonifacius Caſtellum de Roſena, & Paternum, & Marmoriolum, & medietatem de Rodano cum omnibus illorum pertinentiis: Caſtella & Plebes, que Epiſcopus cum omnibus ſuis Militibus tenet: Querciolam, Albineam, Mazinzaticum, Novem, Suzariam, & Mili-* A *tes ejus tenent Montemaltum, Vergnanum, Robiolam, Melozium, Gorgadellum, Folianum, Roncum Ciſoli, Arcetum, & Plebem de Melocio, Plebem de Biſmanto, Plebem de Baiſe, Plebem de Sancto Eleucadio, Plebem da Caſtro Oleriani, & de Sancto Salvatore, Plebem de Banio, Plebem de Pulianello, & de Bibiano, Plebem de Albinea,* B *Plebem de Motilena, Plebem de Fabrica, Plebem de Sancti Zenonis, Plebem Sancti Stephani, Plebem de Quarantula, Plebem de Suzaria.*

Ex his reliqua diſces, quae ſibi Bonifacius Marchio a tot aliis Eccleſiis procurarit. Solemne autem fuit, ut vix ulla Emphyteuſis conſtitueretur, cui conjuncta non foret obliga- C tio Cenſus, ſive penſionis perſolvendae quotannis. Sed quàm difficilè, immo quàm rarò a potentibus viris Eccleſia hoſce Canones reciperet, indicabit nobis Ottonis I. Imperatoris Diploma, quod authenticum-ne foret, an antiquiſſimum apographum, decernere non audeo, in Archivo Capituli Canonicorum Arretii hactenus deliteſcens.

Confirmatio Privilegiorum facta Canonicis Arretinae Eccleſiae ab Ottone I. Imperatore, Anno 963.

IN nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti Regis aeterni. Otto divina favente.... Imperator Auguſtus. Quia Imperialis magnificentia pia & larga erga Dei cultores, & Eccleſiarum Dei recuperatrix & reſtauratrix eſſe debet, ut id agendo premium mereatur conſequi ſempiternum; idcirco omnium fidelium ſanctae Dei Eccleſiae, noſtrorumque preſentium ac futurorum devotio noverit, qualiter nos conſultu ac interventu venerabilis Epiſcopi Huberti *kariſſimi fidelis noſtri adquieſcentes, aliquantam* D *terram, quam bonae memoriae* Petrus Epiſcopus *ad utilitatem Canonicorum in Eccleſia Sancti Donati & Confeſſoris & Martiris Chriſti, ibi pro tempore Deo ſervientium diſtribuit, & anteceſſores noſtri Imperatores & Reges poſtea confirmaverunt, & ſuo proprio dono conceſſerunt, videlicet Vineam unam ad Pinum cum Campo, ibi prope ſimi-* E *liter ad Pinum nominante; & Campum alterum, qui dicitur Pratum Sali; nec non Corticellam unam, quae dicitur ad Clane, cum ſua pertinentia; & aliam*

& aliam Corticellam, quae vocatur Mojonam, ſub integritate, ſicut diſcernitur in ſcripto a jam nominato Petro Epiſcopo facta; Eccleſiam quoque Sancti Petri in Caſtello, quam dive memoriae Lotharius *pro remedio anime ſue Canonicos ibi ſervientes habere conceſſit; nec non & Villas tres, quarum una nominatur Durna, altera Plica, tertia Spegia, quas predictus Lotharius Canonicis confirmavit; Mercatum inſuper unum, quod celebratur in Miſſa Sancti Ilariani; Cortem etiam, que nominatur Camenina, & eſt in Caſtro Felicitatis, cum Eccleſia in honore Sancti Andreae edificata, cum omni pertinentia, quam prefatus Imperator Canonicis conceſſit; Campum inſuper unum, qui vocatur Piſinule, & conſiſtit in pago Aritienſe, cum omnibus ſuis appenditiis, ut pretaxatus Imperator eis conceſſit; Cortem namque, que vocatur Colonaria, cum omni ſua pertinentia, per hoc noſtrum Imperiale Preceptum Canonicis, qui nunc ibi ſerviunt, ſcilicet Graſulfo Archidiacono, Suaverico Archipresbytero & Primicerio, Sapienti Gramatico, Erolfo Presbytero, Stratario Majoris Schole, Johannes Clericus & Cuſtos, Johannes Presbytero, Altiperto Presbytero, Michaëli & Tegrimo Diaconibus, & reliquis, qui ibi in preſenti ſerviunt, eorumque ſucceſſoribus, qui futuris temporibus ibi ſervierint, reſtituimus, confirmamus, pleniterque corroboramus. De jure inſuper Regni noſtri donamus predicti loci Canonicis Corticellam unam, que conjacet in a vocabulo Toppo, una cum ipſa Silva, que dicitur Arbororum, & una cum omni pertinentia & adjacentia ſua, & cum ipſa Waldeninza, que conjacet in Vico & in Policiano & in Peciano & per alia vocabula; & Campum unum, qui dicitur Langoria conjacente prope Perilaſium, qui capere videtur modia vigin-*

A *ti; ita videlicet, ut nec Rector ejuſdem Sedis, nec cujuslibet poteſtatis perſona de perſona de prefatis rebus, & de eorum pertinentiis, ſeu de his, que divina pietas inibi agere voluerit, illis aliquam inferre preſumat contrarietatem, & deminorationem ullam ingerere adtemptet. Confirmamus eis ſcilicet terram, quam* Hugo Rex *de ſua proprietae ei-*
B *ſdem Canonicis conceſſit, ideſt Campum de Piunta & Campum de Graticiata, ut illis abſque aliqua minoratione aut cujuslibet poteſtatis contrarietate perhennis perſeveret temporibus. Statuimus quoque, ut ſit ipſa Canonica cum Canonicis ipſius loci ſub magiſterio & regimine Graſulfi Archidiaconi & Suaverici Archipresbyteri, eorumque ſucceſſo-*
C *rum facientes pari voto, communique conſenſu de frugibus & reditibus, quod in ipſa Canonica annualiter Dominus dederit, ſeu de elemoſinis abſolute & libere, ut Canonici facere debent, abſque ullius contradictione vel moleſtatione.* Quia Tuſcis conſuetudo eſt, ut accepto ab Eccleſia Libello, in contumatiam convertantur contra Eccle-
D ſiam, ita ut vix umquam conſtitutum reddant Cenſum; precipimus, modiſque omnibus jubemus, ut nullus Epiſcopus vel Canonicus Libellum, aut aliquod ſcriptum alicui homini faciant, niſi laboratoribus, qui fructum terrae Eccleſiae..... reddant ſine moleſtia vel contradictione. *Precipimus quoque, ut in ipſa Canonica*
E *nulla..... ducatur perſona abſque communi conſenſu, ne propter hoc aliqua inter illos oriatur diſcordia. Pro majori quoque illorum ſecuritate recipimus illos cum omnibus illorum mobilibus & immobilibus rebus, illis juſte & legaliter pertinentibus ſub noſtrae tuitionis munburdo; quatenus ſecure vivere, Deoque ſervire, & pro nobis, ſtatuque Regni noſtri, remedioque animae noſtrae orare*

illis

illis jugiter delectet. Si quis igitur hujus noſtrae confirmationis Precepti & munburdi violator aut contradictor extiterit, ſciat ſe compoſiturum auri optimi Libras centum, medietatem Kamerae noſtrae, & medietatem prefatis Canonicis, qui in Eccleſia beati Donati pro tempore ſervierint. Quod ut verius credatur, diligentiuſque ab omnibus obſervetur, manu propria roborantes de anulo noſtro ſubter anotari juſſimus.

Signum Donni Ottonis magni Imperatoris *Auguſti.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Liutgerius Cancellarius ad vicem Widonis Epiſcopi & Archicancellarii recognovi & ſubſcripſi.

Data VI. Idus Maj, Anno Dominice Incarnationis DCCCCLXIII. Indictione VI. Anno Imperii Magni Ottonis Imperatoris Auguſti II.

Actum Monte Feretrano ad Sanctum Leonem.

Rurſus animadvertamus oportet verba illa: *Quia Tuſcis conſuetudo eſt, ut accepto ab Eccleſia Libello, in contumaciam convertantur contra Eccleſiam, ita ut vix aut numquam conſtitutum reddant Cenſum: precipimus, modiſque omnibus jubemus, ut nullus Epiſcopus vel Canonicus Libellum, aut aliquod ſcriptum alicui homini faciant, niſi laboratoribus &c.* Hoc eſt Eccleſiae bona Colonis tantùm tradantur, qui fructuum partem inde obvenientium reddant. Ex hoc ipſo Diplomate tempus habemus, quo Otto Magnus Berengarium II. antea Italiae Regem in *Monte Feretrano* obſedit. Continuator Reginonis eumdem tradit obſidione preſſum *in Monte Sancti Leonis*. Sed antilogiam ſolvit Liutprandi Ticinenſis Continuator pag. 472. Tomi II. Rer. Italic. de Ottone Magno ſcribens: *Progrediens Montem Feretratum* (aliis eſt *Feretranum*) *quod Oppidum Sancti Leonis dicitur, in quo Berengarius & Willa erat, obſedit.* Regredior ad Cenſus, quos domini percipiebant e praediis aut locatis, aut in emphyteuſim traditis. *Homines cenſiles, cenſarii, cenſiti, incenſiti, & cenſuales* occurrunt in antiquis Chartis. Eo nomine *Liberos* viros deſignatos opinor, qui pro praedio conducto, ſive libellario, cenſum domino reddebant. Haec tamen certo definire non auſim. Occurrunt enim & Servi *coloni*, qui Cenſum dominis perſolviſſe videntur. Feudis nullus imponi Cenſus conſuevit eâ ratione, quod Vaſſalli, ſive Milites, perſonali ſervitio obſtricti forent, quotieſcunque ad Senioris ſui obſequium atque tutelam advocarentur. In Feudis ſacri Romani Imperii hic idem mos adhuc perdurat. Ab aliis verò ſenſim invecta conſuetudo eſt (quod & monui in Diſſertatione XI. *de Allodiis & Feudis*) ut Feuda minora, ac deinde etiam majora, aliquid annuae penſionis domino directo redderent, non lucri cauſsâ, ſed ad ſervandam perennem memoriam do-

dominii ac Vaſſallatici. Proinde levis momenti Cenſus imponebatur, veluti unus Enſis, unum par Calcarium, aut Chirothecarum, unus Accipiter, aut Falco, aut etiam par Tintinnabulorum, quibus Falcones ornantur, atque alia hujuſmodi. Non diſſimiles fuerunt interdum Cenſus Emphyteuſibus impoſiti, niſi quod aliquid lepidi quandoque in iis praeſcribendis immiſcebatur. Bononiae Emphyteuſis a Monachis Benedictinis Sancti Proculi conſtituta, pro Cenſu fumum caponis cocti reddebat: hoc eſt, annis ſingulis ſtato die ad menſam Abbatis Emphyteuta accedebat, capponem e ferventi aqua tractum, & duabus patinis inclusum deferens, quem exinde detegebat, ita ut demum fumus aſcenderet; quo peracto ille abibat, ferculum ipſum aſportans, & ſatis ſuo munere functus. Alteram novi Emphyteuſim, cujus cenſus eſt racemus uvae nigrantis offerendus feſto die Sanctae Mariae Magdalenae. Narrabat mihi Nicolaus Criſtofani Cancellarius Archiepiſcopalis Curiae Lucenſis, vir honeſtiſſimis moribus, comitate ac amore antiquitatis multùm commendandus, ſibi hujuſmodi Canones interdum occurriſſe in antiquis Emphyteuſeon Chartis evolvendis: Prima die Maji cuidam, Emphyteuſim ab Orphanis Lucenſibus habenti, id onus incumbit, ut ad eos arborem Majalem deferat (nos *Majo* appellamus, in quo reliquias adhuc cernimus celeberrimae apud Ethnicos feſtivitatis, cui *Majuma* nomen) non paucis taeniis ornatam, annexis tribus frumenti ſpicis. Si iſtae abeſſent, Emphyteuta a beneficii poſſeſſione ſtatim decideret. Quare opus eſt terram in aprico poſitam diligenter excolere, eamque adhibere curam, ne unquam eo die

A ſpicae tritici deſiderentur. Religioſi viri Lucenſes Ordinis Praedicatorum a Patribus Monaſterii Sancti Pontiani Templum Sancti Romani ſub titulo Emphyteuſis recepere. Quotannis antiqui domini ad canendam Miſſam illuc procedunt. Prandium iis a Dominicanis paratur, certo ferculorum numero inſtructum; tum eis

B perſolvitur Groſſetum argenteum *bene ſonans*, quod in eum finem ſuper menſam ita projicitur, ut ejus ſonus bene a circumſtantibus audiatur. Hujuſmodi Cenſu perſoluto ii in poſſeſſione Templi perſiſtunt. Ruralem quandam Confraternitatem neſcio quis Sacerdos heredem ſibi inſtituit, eâ conditione adjectâ, ut effigiem ſuam

C in tabulâ pictam perpetuò ibi cuſtodirent. Annis ſingulis, recurrente ſtato die, opus eſt ſigillatim, nomine & cognomine expreſſo, Sodales eos in aula congregatos interrogare, an adſint. Interrogandus quoque eſt idem Presbyter, tandiu poſtremo fato functus. Tunc ex adſtantibus unus reſpondet: *non adeſt*. Quae au-

D diens alter, in haec verba erumpit: *quare non adeſt? En illum: inſpicite;* & pictam in tabella ejus faciem oſtendit. Aliis exemplis parco. Alibi monui (rurſus heic repetendum cenſeo) fuiſſe olim complures, qui ut publicis oneribus ſe ſuaque eximerent, ſacris locis, bona ſua largiebantur, eaque continuo ab ipſis ſub

E tenuiſſimo cenſu in Emphyteuſim recipiebant. Cedebat hujuſmodi contractus in utriuſque partis emolumentum. Sed Reges, quorum Fiſco per fraudes officiebatur, rem moleſte ferebant, & interdixere nonnumquam, ſed irrito plane ſucceſſu. Vidimus ſupra, multum ab Eccleſiis traditum, & longe minora eis oblata fuiſſe a Secularibus viris. Interdum verò Saecula-

culares multa Eccleſiis donabant, modicum autem ab ipſis recipiebant. Uno exemplo res patebit, ſi Chartam proferam, cujus apographum ante ſexcentos annos, ut mihi videbatur, ſcriptum adſervatur in Archivo Monaſterii Piſtorienſis Sancti Bartholomaei, ad Canonicos Regulares Lateranenſes ſpectantis,

A

Donatio terrarum ac domorum facta Monaſterio Piſtorienſi Sancti Bartholomaei a Raſuxo & Liamprando Presbyteris, qui deinde per Precariam & Emphyteuſim eadem cum additamento recipiunt ab Abbate ejuſdem Monaſterii Gauſprando, Anno 831.

In nomine Domini Dei & Salvatoris noſtri Jeſu Chriſti. Imperantibus Domnis noſtris Hludovicus *&* Lutharius *dilectiſſimo filio ejus* Imperatoribus, *Anno Imperii eorum Octavodecimo, & Duodecimo, IX. Kalendas Aprilis, Indictione IX. feliciter. Manifeſtus ſum ego* Gauſprand Abas Monaſterio Sancti Bartholomei, *a bone memorie Gajuduald Medicus conſtructum foras muro Civitatis noſtre Piſtorienſis, eo quod ante os dies tu Raſuxus Presbiter filio quondam Raſcauſi pro remiſſione anime tue tali tinore judicaſti & tradediſti mihi, & Liamprand Presbiteri filio quondam Baroncelli, & prefati Monaſterii offerſionis titulo abere ſtatuiſti caſis habitationis tue locus, nomine Celeriano, cum ſolamentis, Curte, horto, terris, & vineis, fundo illo, in quo predicti edificiis domorum conſtructum, qualiter fundo ipſo ſepis circumdatum eſt in integrum. Similiter caſa cum edificiis illis, que habere videbaris, locus nuncupante Domitiano, prope Eccleſiam Sancti Martini, cum ſolamentis, Curtis, orto, terris, & vineis, qualiter ſepibus fundo ipſo circumdatum eſt in integrum. Atque terra vinea plantata clauſura una, locus qui dicitur Cavaliano in integrum. Seo terra & vinea clauſura una in loco Centora in integrum. Et virgareis atque ſtalareis, quantis in monte & in plano habere viſus fuiſti in integrum. Hec omnibus iſtis rebus nobis atque predicti Monaſterii tali tinore tradidiſti,* ut ad preſenti die rebus.... in poteſtatem noſtram, ſeo ſupradicti Monaſterii eſſe debeant ſub illa tuitione & immunitatem atque defenſione, ſicut ceteris rebus eidem Monaſterii eſſe noſcuntur; *niſi tantùm, hoc eſt, in capite anni Depoſitionis tue pro medela anime tue, tam per noſmetipſos, aut per alios Sacerdotes canere ſtudeamus Miſſas ſexaginta, & in elemoſinis & frugis de iſtis rebus paſcere faciamus pauperes ducenti: ſicut hec omnia per cartula confirmaſti conſcripta per manus Giſelprandi diſcenti ex dictato Gauſperti Notarii & Scabino Magiſtro ſuo. Modò verò precaſti nos, ut tibi hec ſupraſcripto Lamprandi Presbiteri.....* per Precaria in tali ordine concedimus iſtis caſis & rebus, quibus tu nobis per iſta cartula tradidiſti, & adderemus vobis in ipſa Precaria Eccleſiam & res Sancte Marie ſito locus Pacationo, qui eſt jura & proprietas ſepe dicti Monaſterii iſti Sancti Bartholomei pertinere videntur. *Ego quidem pro congruo conſilio & voluntate Monachorum tua audientis petitione conceſſi & tradidi tibi jam dicto Raſuxus Presbiter & Lamprandi idem Presbitero, ſicut tu me poſtulaſti, omnibus iſtis caſis & rebus, quicquid per ſupraſcripta cartula ad temetipſum*

B C D E

nobis vel ſacri Monaſterio Sancti Bartholomei advenerunt, & augere vobis in anc Precaria viſi ſumus iſta Eccleſia & res Sancte Marie ante poſitas..... cum Curticella & orto ſuo, quod exinde Benedicti & Teuſperte ancilla Dei in beneficium dedi.

Nam omnibus aliis rebus & edificiis caſe ad iſta Eccleſia pertinentibus, ſimiliter & ipſa Eccleſia, hec omnia cum predictis rebus, quas tu nobis vel Monaſterii noſtri decreviſti in integrum, omnibus his vobis Raſuxus & Lamprand Presbiteri, ſub eam videlicet rationem tradidi, ut dum tu Raſuxus Presbiter vixeris, omnibus iſtis rebus, quibus tu nobis habere decreviſti, in tua propria ſit poteſtatem habendum, laborandum, atque uſufructuandum, & cuncta movilia dandum, aut judicandum, ſeo foras ex ipſis caſis vel rebus traendum. Et ſupraſcripta Eccleſia Sancte Marie cum omnibus rebus ad eam pertinente abere debeatis tu Raſuxus Presbiter una cum Lamprand Presbiter, dum ambo vixeritis, communiter habendum, gubernandum, atque rebus ipſis uſufructuandum, & ſicut ſupra legitur, mobilibus rebus pro animabus veſtris dandum vel judicandum; & quicquid exinde alteri homini Libellario nomine, vel ad Cenſum reddendum datum habere vox juxta ipſius ſcripti paginam cenſum exinde pleniter exigere & ſuſcipere debeatis, ſicut ego exigere aut ſuſcipere debui, niſi tantùm ſiligine, favas, & vino, quod Dominus vobis per ſingulos annos de ſupraſcriptis rebus predicte Eccleſie Sancte Marie dederit, reddere deveatis michi, qui ſupra Gauſprandi Abbati vel ad ſucceſſoribus meis tertiam portionem ex omnibus, & iſta elemoſina, & Miſſarum pab.... vel canationum, que michi vel ſucceſſorum meorum facere decreviſti tu Raſuxus Presbiter pro rebus illis, quod tu nobis dediſti, dum tua fuerit vita, per temetipſum ex ipſis rebus facere ſtudeas, & nos exinde inde in vita tua permaneamus abſoluti. Nam poſt veſtrum deceſſum taliter omnino deveamus exinde perficere, ſicut tu per ſupraſcripta cartula decreviſti. Et ſi Lamprand Presbiter ante obierit, tunc Eccleſia & omnibus rebus ſuperius ſcriptis in tua, qui ſupra tu Raſuxus Presbiter, remaneat poteſtatem, ſub eam videlicet rationem & redditum nobis faciendum, ſicut ſupra legitur. Et ſi tu ante ipſo Lamprand deceſſeris, Presbiter ſimiliter ipſe Lamprand diebus vite ſue Eccleſia & omnibus rebus ipſis deveat habere, & nobis Cenſum reddere, ſicut ambo facere debuiſtis. Nam poſt amborum veſtrorum ſupraſcriptorum deceſſum, Eccleſia, caſis, & rebus omnibus ipſis ſuperius circumſcriptis michi qui ſupra Gauſprand Abbati vel ad Succeſſores meos apud parte jam fati Monaſterii Sancti Bartholomei, cujus proprietas eſt, ſine ulla diminutione revertantur, excepto de movilibus fiat, ſicut ſuperius legitur. Et ſi adimpleti vos fueritis parti noſtre, vel ad parte ſupraſcripti Monaſterii noſtri omnino qualiter ſuperius legitur, & vobis amplius ſuperimponere preſumpſerimus ego Gauſprand Abbas vel ſucceſſores meos, aut ex ea, que ſuperius ſtatui, & circha vos noſtra fuerit ad obſervandum vobis in aliquo minus exinde fecerimus, aut in vita veſtra rebus ipſis vobis minuare aut retollere queſierimus, tunc componere debeamus ego Gauſprand Abbas vel ſucceſſores meos vobis ſupraſcriptis Raſuxus & Lamprandi Presbyteri, vel cui ipſa movilia pro animabus veſtris judicaveritis aut dederitis, pene nomine argento ſolidos duo milia. Nam poſt amborum veſtrorum deceſſum Eccleſia, caſis, & rebus ipſis, ſicut ſuperius dictum eſt, vobis re.... & ſupraſcripta elemoſina & Miſſarum ſolemnia, ſicut tu Raſuxus Presbiter decre-

creviſti, adimplere debeamus, quia ſic inter nobis convenit. Hanc Precaria firmitatis veſtre Giſelprando diſcente & ditante Gauſpert Notario & Scabino magiſtro ſuo ſcribere rogavi.

Actum Piſtoria feliciter.

✠ *Ego Gauſprandus Abbas manu mea ſubſcripſi.*

Ego Tato Clericus rogatus ad Gauſprand Abbas teſte ſubſcripſi.

Ego Farulfo rogatus ad Gauſprandu Abbas teſte ſubſcripſi.

Ego Alo rogatus ad Gauſprand Abbas teſte ſubſcripſi.

Ego Johannes Clericus rogatus ad Gauſprandus Abbas teſte ſubſcripſi.

Ego Petrualdu Clericus rogatus ad Gauſprand Abbas teſte ſubſcripſi.

Ego Gumprandu rogatus ad Gauſprandu Abbas teſte ſubſcripſi.

Ego Petrus Clericus rogatus ad Gauſprandu Abbas teſte ſubſcripſi.

Signum manus ✠ *Achiperti filius Acboni teſte.*

Ego Gauſpertus Notarius & Scabinus rogatus ad Gauſprand Abbas ſcribere dictavi, & ad confirmandum manu mea ſubſcripſi.

Ego qui ſupra Giſelprand Scriptor poſt traditione complevi & dedi.

Ego Gualbertus Notarius & Judex ſacri Palatii Scriptor, qualiter in autenticum ſcriptum inveni, fideliter exemplavi.

Atque hinc habes, non tantùm praedia, domos, & Caſtella ab Eccleſiaſticis viris olim in Feudum, aut in Emphyteuſim conceſſa fuiſſe, ſed, quod vix ferendum videatur, etiam ipſas *Eccleſias*. In Archivo Archiepiſcopii Lucenſis Chartam vidi exaratam *Anno XXVI. Ludovici Imperatoris, & XVII. Lotharii ejus filii Imperatoris, decimooctavo Kalendas Julii, Indictione II.* ideſt Anno Chriſtianae ſalutis DCCCXXXIX. in qua *Berengarius Lucenſis Epiſcopus* titulo *Emphyteuſis* concedit Eccleſiam Sancti Petri in Aſulari. Berengarium iſtum ignoraverat Ughellius Tom. primo Ital. Sacr. ſed poſtea in Additamentis ad Tomum quinctum ejus nomen agnovit. Aliam legi Chartam ad eundem *Berengarium Epiſcopum* ſpectantem, ac eodem Anno conſcriptam, quae commutationem bonorum complectitur, ad quorum aeſtimationem *inſimul direxit Aginone Comite, Miſſo ſuo*. Iſte Comes, ideſt Lucenſis, in aliis Chartis appellatur *Aghanus*. Rurſus in altera Charta ibidem adſervata & ſcripta *Anno VII. Berengarii Auguſti, Pridie Kalendas Maji, Indictione X.* Flaipertus Scabinus Clericus a *Petro Epiſcopo Lucenſi* in Emphyteuſim accipit Eccleſiam Sancti Thomae Apoſtoli, ſitam in Civitate Lucae prope Poſterulam, & murum Civitatis, conſtitutâ penſione annuâ Denariorum duodecim argenteorum. Tertia ſeſe mihi obtulit ſcripta *Anno III. Domni noſtri Widonis gratia Dei Imperatoris Auguſti, Sexto Kalendas Julii, Indictione XI.* ideſt Anno Chriſti DCCCXCIII. Ibi *Gerardus Epiſcopus* Ariperto, qui & Ato, in emphyteuſim concedit, *ad cenſum perſolvendum*, Eccleſiam Sanctae Euphemiae, ſitam in Civitate Lucenſi, una cum ejus bonis, *pro ſe & heredibus ſuis*, cum obligatione divini Officii, Luminarium, & Miſſae ſolemnis. Penſio perſolvenda quotannis aſcendebat ad *duodecim Denarios argenti bonos expendibiles*. Mitto alia exempla, quae ex eodem Lucenſi Tabulario excerpſi. Atque hinc intelligis, quantum olim Epiſcopi nonnulli ſuâ poteſtate abuterentur in ſacra loca. Nam aut conferendo Eccleſias, portionem praediorum ad eaſdem pertinentium in uſum ſuum retinebant;

aut Cenſum enormem a Rectoribus exigebant; aut in Emphyteuſim ipſas largiebantur. Quae cauſſa erat, cur & ipſi Rectores bona earumdem Eccleſiarum diſſiparent, Conciliis, immo & juramentis ipſorum Sacerdotum fruſtra obnitentibus. In praelaudato Archivo pergamenam inſpexi exaratam *Anno XXVI. Berengarii Regis, quarto Aprilis Indictione I.* ideſt Anno DCCCCXIII. Ibi Lampertus Presbyter accipit *ad perſolvendum Cenſum* ab Alchiſi Rectore Eccleſiae Sancti Johannis, *quae eſt Plebs Baptiſmalis in loco Bargi*, quartam partem *Eccleſiae Sancti Johannis*, cum ſuis bonis, ſubjectam eidem Plebi, & quartam partem *Eccleſiae Sancti Geminiani*, penſionem annuam redditurus Denariorum argenteorum XCVI. quo pretio idem Plebis Rector emere poſſit *equum barbanum, & porcum graſſum*, quos Epiſcopatui Lucenſi Sancti Martini dare debet idem Rector pro ſupraſcripta Plebe. Vide temporum mores. Et ne mireris, tam gravem cenſum Epiſcopo pro Plebe illa perſolutum fuiſſe, accipe quid altera Charta in eodem Lucenſi Tabulario adſervata nobis offerat. Ea quidem ſcripta fuit *Anno XXXIII. Regni Karoli ſereniſſimi Auguſti, magni, pacifici Imperatoris, qui & Romanum gubernat Imperium, & Anno XXV. Pippini ejus filii Regis, IV. Kalendas Majas Indictione XIV.* hoc eſt Anno Chriſti DCCCVI. Ibi *Gheriprandus Presbyter filius bonae memoriae Ghiſiprandi Presbyteri* bona offert pro anima ſua Eccleſiae Sanctae Mariae & Sancti Hippolyti, & rogat Dominum & *virum beatiſſimum Jacobum Epiſcopum Lucenſem*, ut conſtituat ipſum donatorem, ſuoſque filios ac nepotes, Rectorem ejuſdem Eccleſiae, ac bonorum ad eam ſpectantium. Pollicetur
A ipſe *Gheriprandus Presbyter una cum Marino & Ruperto Presbyteris filiis, aut Nepotibus ſuis*, ſe annis ſingulis perſoluturos eidem Antiſtiti, ejuſque ſucceſſoribus *unum guſtare* (Gallicae Linguae *Gouſter*, ſeu *Goûter*, idem ſignificat ac Latinis, nobiſque *Merenda*. Gloſſae quoque veteres *Guſtarium* ita interpretantur. Praeterea, uti a-
B nimadvertit Antonius Maria del Chiaro in Hiſtoria Valaccorum, Populus regionis illius inter alias Latini ſermonis reliquias adhuc uſurpat *Guſtare* pro *Jentaculo*. Occurrit eadem vox in altera Charta Lucenſi Anni DCCLXXXV. quam evulgavi in Diſſert. XIII. *de Hominibus liberis*. Quare non abhorret a vero heic deſignari
C Jentaculum ſive Merendam) *& par boum, & equum, qui ambo valeant Solidos quadraginta, aut loco ipſorum boum & equi, eoſdem Solidos quadraginta &c.* En quantum mercimonium de rebus Eccleſiae quidam olim facerent. Non diſſimulabo tamen, occurrere in paucis aliquot Chartis cenſum perſolvendum non Epiſcopo, ſed
D Eccleſiae Cathedrali Sancti Martini. Inter alias unam vidi authenticam Chartam, ſcriptam *Regnante Domno noſtro Carulo Rege Francorum & Langobardorum, ac Patricio Romanorum, Anno Regni ejus, quo Langobardiam cepit, Vigeſimo Sexto, & filio ejus Domno noſtro Pippino Rege, Anno Regni ejus Nono Decimo, III. Idus Februarius, Indictione VIII.* ideſt Anno DCCC.
E Ibi *Johannes Lucenſis Epiſcopus* Ferualdum ordinat Rectorem Eccleſiae beati Sancti Petri, ſitae in loco Aſulari, ſimulque Hilprandum Clericum ejus nepotem Hildeprandi filium; & ſublato e vivis eodem Hilprando, *ſi Hildeprandus alium filium habuerit tonſo capite*, eidem quoque ipſam Eccleſiam regendam concedit. Penſio, ſin-

gulis annis in Nativitate Domini reddenda Eccleſiae Cathedrali pro luminaribus, ſtatuitur in *Libris quadraginta Olei*. Verùm hic Epiſcopus ſanctitate morum in Urbe Lucenſi effulſit, ac propterea titulo *Beati* donatus eſt, neque ſuis lucris inhiabat: a qua aegritudine non ſatis ſibi caverunt nonnulli ejus ſucceſſores. Eum Anno Chriſti DCCXCIX. vivere deſiiſſe ſuſpicabatur Ughellius Tom. prim. Ital. Sacrae. Hinc habes, eum ſubſequentis quoque Anni primis menſibus in vivis fuiſſe. Ne tamen puta, in una Etruria concluſum fuiſſe morem tradendi Eccleſias titulo Emphyteuſeos. Alibi eadem conſuetudo invaluit. Id palam facient Tabulae ſpectantes ad Comaclenſe Monaſterium Aulae Regiae, quas Peregrinus Priſcianus Ferrarienſis Anno MCCCCXC. in ſuos Annales Ferrarienſes MStos intulit, & ego inde deſcripſi.

Charta Emphyteuſis, qua Venerius Abbas Monaſterii Sanctae Mariae in Aula Regia Comaclenſis Dioeceſis concedit Bonizoni Presbytero, & Andreae, qui & Angelo, Eccleſiam Sancti Michaëlis Archangeli ſitam in Burgo Ferrariae, Anno *969*.

In nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Imperante Domno noſtro Ottone *pacifico magno* Imperatore, *Anno pietatis ejus VIII. die XVI. Menſis Junii, Indictione XII. Ferrariae. Petimus ad vobis in Dei nomine* Donnus Venerius *vir venerabilis, Presbiter Monachus*, & Abbas Monaſterii Sancte Marie, *que vocatur* in Aula Regia, *una per conſenſu cuncta Congregatione deſervientium eidem Monaſterio, uti nobis in Chriſti nomine Bonizo vir venerabilis Presbiter, qui manere viſus ſum ad Eccleſiam Sancti Michaëlis Archangeli in ſuperiori Burgo Ferrarie, ſita in fundo Baniolo, juris Sancti Monaſterii veſtri, nec non Andreas, qui vocatur Angelo, habitator in Civitate Ferrarie, in vice & pro perſona Joanne filio ejus, ſeu in duobus ſucceſſoribus noſtris* Libello emphiteoticario concediſtis, *& largiſtis nobis de re juris proprietatis ſancti Monaſterii veſtri, qui vocatur Aula Regia: ideſt Eccleſiam Sancti Michaëlis Archangeli in ſuperiore Burgo Ferrarie, ſita in fundo Bagnolo una cum manſione pro ſe habente, & cum Cimiterio & ſepulture, cum omnibus oblationibus vivorum & defunctorum in integrum. Ipſa prefata Eccleſia Sancti Michaëlis, que nos ſupraſcripti petitores fecimus vobiſcum, & vos cum noſtro adjutorio & diſpendio feciſtis, ideo quod eam nobis concediſtis & largiſtis ſeu confirmaſtis ad habendum, tenendum, poſſidendum, & in omnibus meliorandum & officiandum, juris ſancti Monaſterii veſtri. Et non habeamus licentiam ullo modo dare vel derelinquere nos ſupraſcripti petitores, neque noſtri ſucceſſores in alia quacumque parte, niſi in predicto Monaſterio veſtro Sancte Marie in Aula Regia, & de omni quoque tempore veſtra ſupraſcripta dominatio, veſtrique ſucceſſores, & veſtros Miſſos cum honore & obedientia ſuſcipere debeamus, & ſuſceptationes facere debemus de majoribus Feſtivitatibus per circulum ſinguli Anni medietatem integrum de omnibus oblationibus predicte Eccleſie perſolvere debemus ad vos, vel ad veſtros Miſſos, dum nos ſuperius nominati petitores, & duobus noſtri ſucceſ-*

ſucceſſores in hac luce juſſerit Dominus permanere vitam. Poſt tranſitum vero noſtrorum ſupraſcriptorum petitorum ipſa predicta Eccleſia Sancti Michaëlis reſtaurata, ordinata, meliorata, officiata cum predictis rebus, & cum omni melioratione, & jus & dominium predicto Monaſterio veſtri Sancte Marie in Aula Regia, cujus eſt proprietas, modis omnibus revertatur. Quod ſi, quod Deus avertat divina potentia, & omnia, que ſupra leguntur, non obſervaverimus vel non adimpleverimus, aut ipſam ſanctam Eccleſiam nos vel noſtri heredes aut ſucceſſores quoquo modo expellere vel alienare fecimus: tunc daturi nos promittentes una cum noſtris heredibus vel ſucceſſoribus pene nomine auri optimi Libras duas, & quod exinde contra hec fecerimus, nullum vigorem habeat. Quam nos paginam Petrus Tabellio Ferrarie ſcrivendum rogavimus ſub die, menſe, & Indictione XII.

✠ Ego Bonizo Presbiter qui petitor manu mea ſubſcripſi.

Signa manus ✠ ✠ ſupraſcripti Andrea, qui vocatur Angelo, cum Joannes filio ejus petitoris, qui huic Libello emphiteoticario *fieri rogaverunt, cui relectum eſt.*

Petrus in Dei nomine Tabellio, hujus pagine ſcriptor poſt tradita complevi & abſolvi.

Notitia teſtium, id ſunt, Andrea Stancario teſte; Leo Stancario teſte, Bono Remorario teſte.

Charta Emphyteuſis factae a Venerio Abbate Monaſterii Sanctae Mariae in Aula Regia Dioeceſis Comaclenſis Bonizoni Presbytero, & Andreae qui & Angelus, circiter Annum 972.

IN nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Anno Deo propicio Pontificatus Domni noſtri Benedicti ſummo Pontifice & univerſale Pape *in Apoſtolica ſacratiſſima beati Petri Apoſtoli Domini Sede Anno.... Regnante* Domno Ottone *piiſſimo perpetuo* Auguſto, *& a Deo coronato pacifico magno Imperatore, Anno pietatis ejus in Dei nomine Sexto, die Tertio Menſis Octobris, Indictione Prima, Comaclo. Petimus a vobis* Donnus Venerius *vir venerabilis, Presbiter Monachus &* Abbas *Regule* Monaſterii, *qui vocatur* in Aula Regia, *una per conſenſum & largitatem cuncte Congregationis eoſdem Regule deſervientium eodem Monaſterio, uti nobis Bonizo venerabilis vir, Presbiter ſancte Ferrarie Eccleſie, filius qui vocatur Urſus, in medietatem, ſeo Andreas, qui vocatur Angelo, negotiatore, tam pro ſe, quam quod pro Joannes Clericus filio ſuo, in alia vero medietate, ſeo in duobus ſucceſſoribus noſtris unum poſt unum, quale nos per judicium * teſtamentum aſſignaverimus,* emphiteoticario *jure a preſenti die conceſſiſtis & largiſtis ſeo confirmaſtis de re juris ſancti Monaſterii veſtri: ideſt Eccleſia una vocabulo Sancti Michaëlis, ſita in ſuperiore Burgo Ferrarie, in fundo qui vocatur Bagnolo, una cum omni domuculto ſuo in circuitu ſibi pertinente, Caſis, Caſalibus, Curte, orto, puteo, & cum omnibus oblationibus & offerſionibus, ſibique pertinentibus vivorum ac defunctorum, cum ingreſſu & egreſſu ſuo, & omnia que a ſupraſcripta Eccleſia perlegitur; conceſſiſtis & largiſtis nobis de aliis rebus juris Monaſterii veſtri da jura Sancti Martini Monaſterium veſtrum, que fuit quondam*

in

in eodem fundo Bagnolo, ideſt Caſale uno cum Caſa ſuper ſe habente ſito in ſupraſcripto fundo Bagnolo juxta latera. In primo latere platea publica, que vocatur majore, deſcendente in Sancto Clemente: in ſecundo latere poſſidet Leo Dientio: tertio latere perſiſtente ripa de Pado, via publica percurrente: quarto latere via Canalis perſiſtente in fluvio Pado, deſcendente in Ronchagallo. Quod habet ipſo ſupraſcripto Caſale perapodimus in longitudine ſua pedes viginti quinque, atque in latitudine ſua pedes decem & octo, cum ingreſſo & egreſſo ſuo, & cum omnibus ad ſupraſcripta earum prefata res. Seo concediſtis atque largiſtis ſeo confirmaſtis nobis in Civitate Ferrarie in fundo, qui vocatur Tabernalo in Regione Sanctorum Apoſtolorum Petri & Pauli, ideſt Caſale uno integro cum Caſa ſuper ſe habente; finis de ſupraſcripto Caſale, ab uno latere poſſidet Joannes Vaſſallo: ab alio poſſidet Antoninus: tertio latere poſſidet Petrus Conſul filio, qui vocatur Leo Conſule, qui vocatur de Blatta: quarto latere Androna de Commune, percurrente in fluvio Pado &c. Quam vero paginam tenore conſcripto Petrus in Dei nomine Tabellio ſcribendum rogavimus, in qua ſubtus manus firmans, teſtibuſque a nobis rogatis obtulimus roborandam, ſub die, Menſe, & Indictione ſupraſcripta Prima, Comaclo.

✠ Signum manus mea ſupraſcripto Andrea, qui vocatur Angelo, petitore &c.

Ego Bonizo Presbiter petitore manu mea ſubſcripſi.

Signum manibus noſtris ✠ ✠ ✠ ✠ Abraam, & Joannes Spada, Petrus de Fermoſia, Ardengo filius quondam Paulo.

Petrus in Dei nomine Tabellio, ſcriptor hujus pagine penſionis, de omnibus, que ſuperius leguntur, poſt roborationem atque traditionem complevi & abſolvi.

Heic in notis Chronologicis vitium eſt, quod facile emendari poteſt. Denique ſuccedat & altera Charta, in Tabulario Canonicorum Cathedralis Regienſis adſervata.

Gandulfus Regienſis Epiſcopus Ingoni & Eurardo in Emphyteuſim concedit Eccleſiam Sanctae Mariae in Caſtro Novo cum quibuſdam conditionibus, Anno 1066.

IN *nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti.* Gandulfus *Dei gratia* Regenſis Epiſcopus. *Notum fieri volumus omnibus Dei fidelibus preſentibus ac futuris, quod Eccleſia, quam hodie juxta Caſtrum Novum in confinibus, ubi dicitur Vallis Putrida, conſecramus in honore Sanctae Dei Genitricis Mariae, & aliorum Sanctorum, aedificata eſt ſuper terram proprietatis Epiſcopii Sancti Proſperi. Quam quidem terram parentes Ingonis & Eurardi jure proprietario ſanctae memoriae* Teuzonis Epiſcopi. *Itaque idem Teuzo Epiſcopus dedit, conceſſit predictam terram cum Capella eiſdem parentibus Ingonis & Eurardi, & eorum poſteris* Emphiteocario & Precario jure. *Nos vero eadem conceſſione & eodem honore, ſicut Domnus Teuzo Epiſcopus conceſſit, concedimus predictis hominibus & heredibus ſuis eandem Capellam ex parte noſtri Epiſcopii, ita quidem ut per Presbiteros & Clericos devote ac religioſe ſervitia ibi Domino exhibeantur, & exinde per unumquemque annum in Feſtivitate*

ſtivitate Aſſumptionis Sanctae Mariae, aut infra ejus Octavam, praedicti viri perſolvant parti noſtri Epiſcopii Denarios bonos Papienſes duos in Civitate Regio per ſe aut per ſuum Miſſum. Presbiteri vero & Clerici, qui in eadem Capella miniſtraverint, quandocumque Regenſis Epiſcopus, vel Archidiaconus, ſeu Archipresbyter praeceperint, venire debent ad eos ad perſolvendam obedientiam ſui officii. Praeſentibus bonis hominibus & confirmantibus Ingone, Eurardo, Gerardo Judice, & aliis plurimis.

Actum eſt hoc Anno Dominicae Incarnationis MLXVI. Pridie Kalendas Januarii, Indictione V.

Ego BonusSenior ſacri Palatii Notarius, praecepto & juſſione Domni Alberi Regenſis Epiſcopi, *hoc exemplum exemplavi, in quo ſic continebatur, ſicut in hoc legitur exemplo, & literae neque plus neque minus ſunt, & rogatus ſcripſi.*

Et hae quidem Emphytheuſes ſacrarum Aedium culpâ caruiſſe videantur; ipſas enim Eccleſias ii, quibus *Libellario ordine* conferuntur, aut aedificarant, aut reſtauraverant. Eam adhuc etiam ob cauſſam Jura patronatus hodie deferuntur bene meritis de ſacris locis. Verùm non defuere olim, qui etiam ſine hujuſmodi titulo Templa ad inſtar agrorum, in Emphyteuſim tradebant; idque potiſſimum de *Decimis* factum eſt, quas non tantum Emphyteuticâ ratione transferebant in alios, ſed etiam ſaepe donabant, vendebant, commutabant. Nihil eſt, quod ego heic de earumdem Decimarum inſtitutione ac antiquitate ullum interſeram verbum. Erudite pro more ſuo argumentum hoc exhauſit Clariſſimus vir Ludovicus Thomaſſinus Tomo 3. Diſciplin. Eccleſiaſtic. de Beneficiis. Multa quoque de iis habentur in Legibus Langobardicis. Nunc tantummodo inquirendum, cur Decimarum jus aut Epiſcopis aut Parochis tantùm ad eorum alimenta debitarum, in Monachos poſtea, in Canonicos, immo & in Laicos viros immigrarit. Canonicorum inſtitutio vires potiſſimùm atque augmentum accepit ſub Carolo Magno, & Ludovico Pio Auguſtis, ut infra palam fiet in Diſſert. LXII. *de Canonicis*. Monachi verò longe antea inſtitutum ſuum per univerſas Chriſtianorum regiones, innumeris ibi Coenobiis, Cellis, ac Monaſteriolis excitatis, propagarant. Epiſcopi ergo, qui pietate ducti aut Canonicorum Collegium, aut Monaſterium quodpiam ſibi erigendum, ſive ditandum ſumebant, eis portionem *Decimarum* quandoque elargiri conſueverunt, ſuum ſuper eas jus in Canonicos aut Monachos transferentes. Quid *Epiſcopus Veronenſis Ratoldus* Anno DCCCXIII. erga ſuae Eccleſiae Canonicos praeſtiterit, nos docet Charta ab Ughellio producta. Multa etiam Epiſcopi Patavini Canonicis Eccleſiae ſuae dono dederunt, atque inter cetera *Decimas Civitatis*, uti certos nos facit Berengarii I. Auguſti Diploma, quod ipſi Canonici Patavini in Archivo ſuo adſervant. Ego autographum opinabar. Seu, ut nunc animadverto, *Indictione VI.* in exſcribendo legere mihi viſus ſum, quae tamen *Quincta* Anno Chriſti DCCCCXVII. decurrebat. Sed potius legendum *Anno DCCCCXVIII.* quo revera Majo Menſe in curſu erat *Indictio VI.* & *Annus III.* Imperii Berengarii.

Beren-

Berengarius I. Imperator Canonicis Patavinae Eccleſiae omnia illorum jura & bona, ac praeſertim Decimas confirmat, Anno 917. vel 918.

IN nomine Domini Dei aeterni. Berengarius divina favente clementia Imperator Auguſtus. Si in ſacris & venerabilibus locis comoda libenter impertimus, & congrue morem ſequimur predeceſſorum, & id nobis ad eternae ſalutis premium providere non ambigimus. Quapropter omnium fidelium Sanctae Dei Eccleſiae noſtrorumque preſentium ſcilicet ac futurorum comperiat induſtria, Ingo, & Wido, & Racio, & Johannem venerabiles Epiſcopos, dilectiſſimoſque noſtros fideles, noſtram humiliter exoraſſe clementiam, quatenus pro Dei omnipotentis amore, & remedium animae noſtrae omnia Praecepta, quae ab anteceſſoribus noſtris, ſeu univerſa inſtrumenta Cartarum, quae fidelibus viris Sanctae Patavenſis Eccleſiae ſuper collata ſunt, noſtrae auctoritatis confirmatione corroborare dignaremur. Quorum precibus tam pro Dei amore quàm pro ejuſdem Eccleſiae venerationem libenter aſſenſum prebentes, omnia, quae per Precepta aliorum Regum vel Imperatorum, nec non quae per Cartarum inſtrumenta eidem Eccleſiae dudum a fidelibus viris oblata ſunt, per hanc noſtram auctoritatem prefatae Eccleſiae confirmamus. Nec non ſtatuimus, ut Canonici ejuſdem Eccleſiae ſervientes nunc, & ſequaces illorum liberam habeant cum conſenſu Epiſcopi, qui pro tempore fuerit, poteſtatem de omnibus, quae illis juſte & legaliter pertinere viſa ſunt, aut viſa fuerint, inter ſe, ut conſuetudo fuit, dividendi, omnium poteſtatum contradictione remota. Videlicet de Decimis Civitatis per omnia, cum titulis atque Villulis ſuis ad eandem Civitatem pertinentibus. In

A primis Villa, qui dicitur Limena, & Villa, qui dicitur Arzere, & Antikeria, & Turre, & Noënta, & Villa qui dicitur Bergami, & tota Villa, qui dicitur Ronco Liutari, & Villa Caſula, & altera, qui dicitur Publiciano, & Villa qui nominat Albinaſega, & Maſerada, & Alteri, ad eandem Civitatem pertinentibus; nec non

B & tertiam portionem ripaticis ripe & toloneum ejuſdem Civitatis, ſeu de cunctis illis legaliter pertinentibus, & evenientibus, omnium hominum inquietudine remota. Concedimus etiam eidem Eccleſiae, ut nullus Dux, Marchio, Commes, Vicecommes, Sculdaſſio, Gaſtaldio, Decanos, vel quislibet publice partis Miniſter in rebus & poſſeſſionibus

C praelibatae Eccleſiae tam infra Civitate, quamque extra, aliquam audeat inferre moleſtiam. Nullus etiam hominibus reſidentibus in poſſeſſionibus Beatae Mariae Virginis, & Sanctae Juſtinae aliquam inferat calumniam, aut ab eis aliquam exhibitionem, vel injuſtas reddibitiones exigere praeſſumat. Nemo etiam eos diſtringere aut pignorare praeſ-

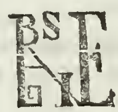
D ſumat, aut per aliena Placita ventilare audeat, niſi in preſentia Epiſcopi, qui pro tempore ipſi Eccleſiae praefuerit. Nulla denique magna parvaque publicae actionis perſona eos Oſtaticum facere compellat, aut jam dictam Eccleſiam, vel ſuos homines teloneum, ripaticum, aquiaticum, vel aliquod, quod publice parti pertinere debet, aliquam occaſio-

E nem dare compellat. Regali etiam cenſura ſancimus, ut nulla publica perſona, nulluſque Officialis de mercatis vel Caſtellis ſuper quaſcumque res & poſſeſſiones jam dictae Patavenſis Eccle-

ſiae, quae conſtructa eſſe videntur, ſive in antea conſtruentur, teloneum, aut aliquam functionem publicam exigat, ſed liceat eandem Eccleſiam cum omnibus ſuis pertinentiis, & Cartulis, atque maſſaritiis, mercatis, ac reliquis poſſeſſionibus ſuis mobilibus & immobilibus, hac familiis ſuis utriuſque ſexus Libellariis, vel Cartulatis, ſeu Comendaticiis, necnon ad eandem Eccleſiam confugientibus, ſive cum omnibus ad ſe pertinentibus ſecuro hac pacifico ordine

A *permanere. Per haec noſtrae conceſſionis & confirmationis Praecepta abſque calumniam minoratione vel contradictione cujuſquam; contra quod noſtrae donationis ſeu corroborationis Praeceptum ſi quis quomodocumque inſurgere temptaverit, ſciat ſe compoſiturum auri optimi Libras centum, medietatem Camerae noſtrae, & medietatem praelibatae Canonici*

B *Sanctae Patavenſis Eccleſiae. Quod ut verius &c.*

Signum Domni *Berengarii piiſſimi Imperatoris.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Johannes Epiſcopus & Cancellarius ad vicem Ardengi Epiſcopi & Archicancellarii recognovi & ſubſcripſi.

Data XII. Kalendas Maji, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXVII. Domni vero Berengarii piiſſimi Regis XXXVI...... Imperii Anno III. Indictione VI.

Actum Civitate Papie, in Dei nomine feliciter.

Parmenſibus quoque Canonicis a neſcio quo Epiſcopo invenio donatas *Decimas omnium hominum habitantium Parmam, laborantium ſuburbanis terris.*

C Vadem hujus rei exhibeo Diploma Ottonis III. Auguſti, eductum ex Archivo Capituli eorumdem Canonicorum Parmenſium.

Otto III. Imperator Canonicis Eccleſiae Parmenſis omnia illorum jura ac Privilegia confirmat, Anno *996*.

IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis.* Otto *divina favente clementia* Imperator Auguſtus. *Omnium Sanctae Dei Eccleſiae, noſtrorumque, praeſentium ſcilicet ac futurorum fidelium noverit induſtria, eo quod Canonici Parmenſis Sanctae matris Eccleſiae, interventu ac peticione noſtri fideliſſimi Capellani Heriberti, noſtram eſflagitantes celſitudinem, quatinus omnes Canonica-*

D *les res ſub noſtri Praecepti confirmatione reciperemus. Quorum juſtam eſflagitationem conſiderantes, illud mente revolventes, quod ſi Deo famulantibus in omnibus noſtra Mageſtas neceſſitatibus ſubvenerit, Deum nobis propicium habebimus, ſupradictorum videlicet Canonicorum aſſiduis precibus: unde tam Chriſti remuneratione, quamque Cancellarii noſtri peticione, nec non illorum Sacer-*

dotum

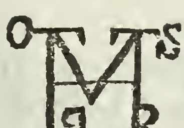
dotum interceſſione omnes res praelibatae Eccleſiae, tam infra Civitatem quàm extra, videlicet omnes domos, quae Papiae habere videntur, Caſtellum Palaſioni, cum omnibus ſuis adjacentiis & operibus, tam de Caſtellis quàm de Colonis, & caetera omnia ſervicia, quae circa vicina Oppida ceteris Caſtellanis praeſidentibus exhibent, ita ipſi ſupradicti Caſtellani, & ceterorum omnium inferorum Caſtellorum incolae, ſupradictis Canonicis omni tempore, ſecundùm morem locorum exibeant, ſcilicet Macritulae, Gajanum, Monticellum, Martolianum, Aquamlatulam, Caſtellum de Sablone, quod nuncupatur Saſſamoſa cum Curte, Caſtellum de Foliano, quod nuncupatur Mucletum cum Curte, Caſtellum de Monte Gibuli cum ſuis pertinentiis, & cum colonis, qui habitant in Monte Agattulo, Caſtellum de Sala cum ſuis pertinentiis, & cum.... ſionibus, quae ſunt in ſuburbano territorio Ferrariae, & Curtem de Cavello, & Manſiones infra Civitatem Boloniam, cum Eccleſia, & vineis, terris, quae fuerunt Reginbonis, & manſos duos de Alimanis, Curtem de Monte cum omnibus ſuis pertinentiis, Curtem de Spaniaco cum Eccleſia, Curtem de Balone cum ſuis pertinentiis, & Runco Columbino, Curtem de Cornitulo cum Valle, Curtem de Moncello juxta Blanconiſe,

A *cum Runcis, qui ſunt in Via Riolo, terciam partem de Corticella Deuri, Curtem de Viliniato, Caſtellum de Arceto, Villam de Melitulo, & omnibus pertinentiis, terris, & Plebes duas, unam Sancti Proſperi, alteram Sancti Martini in honore dicatas, cum omnibus earum pertinentiis,* & Decimis ſimiliter omnium hominum habitantium Parmam, laborantium ſuburbanis terris,

B quae dividuntur a Plebibus, *nec non terciam partem Telonei ejuſdem Civitatis, nec non Baſilicam Sanctae Chriſtinae, quae ſtat ſuper Portam Civitatis, cum ſuis pertinentiis, ſeu ubique locorum ſub noſtro Imperio, tam in planiciebus, quàm in Montibus, molendinis, piſcationibus, ſilvis, aquis, tam quod*

C *in praeſenti habent, quàm in antea Chriſti miſericordia aquirere poterunt uſque in finem Seculi. Eo tenore, ut nullus Dux, Marchio, Comes, Vicecomes, ſeu ulla Imperii noſtri magna parvaque perſona eos inquietare, moleſtare, vel diſveſtire praeſumat. Si quis vero hujus defenſionis Praeceptum infringere temtaverit, componat centum Libras auri co-*

D *cti ad medietatem Camerae noſtrae, & medietatem praelibatis ſanctae Parmenſis Eccleſiae Canonicis. Quod ut verius credatur, diligentiuſque obſervetur, ſigillo noſtro ſignare juſſimus.*

Signum Domni Ottonis *glorioſiſſimi Imperatoris Auguſti.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

. . . . . . Cancellarius vice Petri Epiſcopi recognovi.

Data . . . . . Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXCVI. *Indictione* VIIII. *Anno autem Tercii Ottonis regnantis* XIII. *Imperii Primo.*

Actum Romae.

Haec de Canonicis. Quod eſt ad Monachos, & ipſis quoque Epiſcopi Decimas complures contulere. Rubeus in Hiſtor. Ravennat. ad Annum DCCCCXCII. tradit, indulſiſſe Johannem Archiepiſcopum Aſulfo Epiſcopo Adrienſi, *ut templo Divae Mariae e Gavello Decimas daret totius fundi de Gavello: quod fecit eodem Anno Aſulfus XVIII. Kalendas Septembris pro oblatione & illuminatione animae ſuae.* Chartam oblationis hujus, quam ſervavit nobis Peregrinus Priſcianus in Collectaneis ſuis MStis, quae in Eſtenſi Bibliotheca adſervantur, heic ereptam tenebris volo.

Inveſtitura Decimarum fundi Gavelli, data ab Aſulfo Epiſcopo Adrienſe Dominico Abbati ejuſdem loci, Anno 992.

IN nomine Dei eterni. Anno Domini Nongenteſimo Nonaginta Duo. Tempore Domni Ottoni Tertii, *Indictione Quinta. Acceſſit* Domnus Aſulfus Epiſcopus Adrienſis Eccleſie, *pro oblatione & illuminatione anime ſue, & ſuorum Predeceſſorum*, inveſtivit Dominicum Abbatem ejuſdem loci de totas Decimas totius fundi de Gavello; *cujus altercatione orta diſtrictus eſt per juramentum horum bonorum virorum, videlicet Adâm de Nigo de Gavello, Angilberti de Gavello, Mauretii de Decimo, Bonaldi de Decimo. A ſera fundus de Decimo, & Caput Trentule. A Meridie Canale de Venetia in joſum uſque ad Canale de Caucomanco. A mane fundus de Quinto. A Septemtrione fundus Mediane, & fundus.... Itaque &* has Decimas *donavit Eccleſie Sancte Marie, & confirmavit ſub pena unius Libre optimi auri. In preſentia horum predictorum virorum, & Joannis de Sarzano, & Arnulfi filii ejus, & Martini de Decimo, Glauſi de Rodige, Dominici de Valentino.*

Et ego Jacobus hujus pagine Notarius per mandatum Domni Epiſcopi hanc cartam rogatus ſcripſi.

Et ego Antonius ſacri Palatii Notarius exemplavi hunc Inſtrumentum factum per Jacobum Notarium jam dicti Domni Epiſcopi ....

Debebantur etiam Decimae Epiſcopis ex Monaſteriorum praediis. Has ergo *Tedaldus Epiſcopus Arretinus* Monaſterio Benedictinorum Sanctarum Lucillae & Florae illius Urbis dono dedit, ut conſtabit ex Charta, quam authenticam vidi in Archivo ejuſdem Coenobii.

Teudaldus Epiſcopus Arretinus Monaſterio Sanctarum Florae & Lucillae largitur Decimas omnium bonorum Monaſterii ipſius, ad ſuum Epiſcopatum ſpectantes, Anno 1023.

IN Dei nomine. Anno Dominice Incarnationis Milleſimo Vigeſimo Tertio, Anno autem Imperii Domni Heinrici Romanorum Imperatoris Auguſti *Decimo, Menſe Auguſti, Indictione Sexta. Omnibus fidelibus ſancte Aretine Eccleſie notum eſſe volumus, qualiter in Dei nomine ego* Teudaldus *ſancte* Aretine Sedis Antiſtes, *pro Dei amore, anteceſſorum, ſucceſſorumque noſtrorum Antiſtitum animarum remedio, ad augendum victum atque ſtipendium* Ceno-

Cenobitarum Fratrum ibi Deo ſervientium, augere atque conferre, & in perpetuum largire curavimus integrum redditum omnium Decimationum, que debentur noſtro Epiſcopio, *de omnibus caſis, & rebus, terris, & vineis, domnicatis, & Manſis, que pertinent Eccleſie & Monaſterio Sanctae Flore Virginis, conſiſtenti in Aritienſi Comitatu, quo preeſt* Abbas Rodulfus. *Prefato autem religioſo Abbati, eorumque ſucceſſoribus in perpetuis largimus atque concedimus ad augendum eorum ſtipendium, ut dictum eſt,* totum redditum omnium Decimationum cunctarum terrarum ad denominatum pertinentium Monaſterium, *ea videlicet conditione, ut idem Rodulfus Abbas, ejuſque ſucceſſores Abbates in perpetuum annualiter cum cunctis Fratribus Sacerdotibus in eodem conſiſtentibus Monaſterio in feſtivitate Sancti Michaëlis Archangeli in Menſe ..... quibus licitum fuerit, pro anima noſtra, & anteceſſorum, ſucceſſorumque noſtrorum Pontificum Miſſas canent, & Sacrificium offerant. Et quod omnibus fieri abhominamur modis, ſi ego ipſe Theodaldus Aretinus Pontifex, aut aliquis ex ſucceſſoribus noſtris Epiſcopis, quod Deus prohibeat, predictam Decimationem totius terre, prefato pertinentis Monaſterio, tollere, ſubtrahere vel minuare preſumpſerimus, aut tollentibus vel ſubtrahentibus ipſam Decimationem conſenſum, auctoritatem, vel licentiam ſive permiſſum largire preſumpſerimus, quicumque hoc adtemptare niſus fuerit, anathematis conſtringatur vinculo. Ut noſtra firmior maneat conceſſio, obligamus nos, noſtroſque ſucceſſores Pontifices tibi Rodulfo Abbati, tuiſque ſucceſſoribus Abbatibus, ſicut dictum eſt, Decimationem prefatam vobis tollere vel minuare preſumpſerimus, aut tollentibus vel minuantibus auctoritatem vel conſenſum dederimus, componere promitto ego Teudaldus Epiſcopus, & obligo me meoſque ſucceſſores Pontifices tibi Rodulfo Abbati, tuiſque ſucceſſoribus Abbatibus penam per argentum optimum Libras centum vobis componere & perſolvere debeamus. Unde haec Carta conceſſionis a me Teodaldo facta eſt, & rogavimus Andream Notarium, ut eam ſcriberet in Comitatu Aretino.*

☧ *Ego* Teodaldus Epiſcopus *ſubſcripſi.*

✠ ***Ego Georgius Presbyter & Vicedominus ſubſcripſi.***

Lambertus Judex rogatus teſtis ſubſcripſi.

Andreas Notarius ſcripſit & complevit.

Ut omnes norunt, *Tedaldus* iſte germanus frater fuit *Bonifacii Marchionis*, & Ducis Tuſciae, de quo ſupra egimus; eumque multis commendat Donizo in Vita Comitiſſae Mathildis Libro primo Cap. 4. & ſequenti. Quid etiam praeſtiterint Patavini Epiſcopi erga inſigne Monaſterium Benedictinorum Sanctae Juſtinae ab iis conditum, ſubſequens Charta oſtendet, quam ex Regeſto ejuſdem Coenobii ego olim deſcribebam. Heic autem deprehenduntur exordia celeberrimi loci, unde poſtea per Italiam manavit nobiliſſima Congregatio Caſinenſium adhuc vigens, ſimulque enumerantur *Decimae* & *Quartae* eidem Monaſterio donatae: qua de re vide Diſſertationem XXXIV. *de Diplomatis.*

Bur-

Burchardus Epiſcopus Patavinus Monaſterio Sanctae Juſtinae omnes anteceſſorum ſuorum Epiſcoporum donationes confirmat, & nova adjicit, Anno 1034.

IN *nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti; Anno Incarnationis ejuſdem Redemptoris noſtri MXXXIV. Octavo* Domni Conradi Imperatoris Auguſti *Anno, Indictione Secunda. Ego in Dei omnipotentis nomine* Burchardus *ſancte* Patavenſis Eccleſiae Epiſcopus, *cum legamus, Apoſtolum per enumerationem multorum, quos pro Chriſto pertulit, laborum, omnia eſſe exteriora retuliſſe in comparacione illius ſollicitudinis, quam de omnibus habebat Eccleſiis, infeliciſſimos & miſerrimos credimus exiſtere, qui de ſibi ſaltem commiſſis eamdem ſollicitudinem habere contendunt. Hanc igitur ſollicitudinem venerabilis* Gauslinus Patavenſis Epiſcopus *vigilanter exhibuit, quando ſuper omnia, quae bona egit diligencia, de ſibi commiſſis non modicam habuit, videlicet de Eccleſia Sanctae Juſtinae Virginis, quae ſita eſt foris Civitatem Patavenſem, quam olim quaſi deſtructam ac deſolatam pene ab omnibus...... pro Dei amore & veneracione ejuſdem Sanctae Juſtinae Monaſterium ibi conſtruxit, & Abbatem atque Monachos ordinavit, atque ex ipſius Epiſcopii rebus donacionem tantam donavit, ut aliquantulum ibi Deo ſervientes poſſint vivere. Poſt hunc igitur* Urſus *venerabilis* ejuſdem *ſanctae* Sedis Epiſcopus, *ſicut multum vixerat, ita multùm Monaſterium auxerat hoc modo. Conceſſit ergo illic Molinos quatuor in fluvio, qui dicitur Rotrone.* Et *Eccleſiam unam in honore Sancti Archangeli dedicatam, in loco, qui dicitur Vantio: & terra, quae vocatur Senedo, cum ſuis finibus & terratico & terra: & Vineas, qui dicitur* A *Pratonovo: & Vineas de loco, qui dicitur Radena. Item Eccleſia Sancti Martini prope Monteſilice cum caſis &c.* cum Quartis & Decimis, *maſſariciis etiam de loco Tribiano, & in Pronominas & in Caput Silvae, & in Aire. Curtem verò unam, quae dicitur Manſionem in Comitatu Vicentino, cum Capella, quae eſt conſecrata in honore* B *Sancti Galli, cum omnibus rebus &c. Quapropter & ego Burchardus ejuſdem ſanctae Patavinae quamvis indignus Epiſcopus, timens Dei judicium de futura examinacione, qua unicuique ſecundùm ſuum laborem meritum diſtribuitur, do & confirmo ejuſdem Sanctae Juſtinae Coenobio foris Civitate ſcito, omnia, quae mei Anteceſſores dabant, &* C *proprie dabant. Inſuper etiam pro remedio animae meae, & anteceſſorum & ſucceſſorum meorum, pro ut mihi facultas impreſentiarum eſt, concedo & perpetualiter confirmo omnia haec, quorum nomina ſubſcripta ſunt. In primis namque offertam ejuſdem Monaſterii Sanctae Juſtinae ex integro. Eccleſiam vero Sancti Angeli* cum Decimis & Quartis. D *Conceſſimus inſuper* Decimas de Curte, *que dicitur* Mazerata, & Quartis; Decimas de Corniclana; Decimas de Braidepalea; Decimas de Caſamurata; Decimas de Vico Leonis; Decimas de Carpeneto: & Decimas de Robolone, *ſimul & cluſura. Haec igitur omnia, quae hic commemorantur, & ipſi Servi Dei nunc* E *habent & habituri vel adquiſituri ſunt quocumque recto modo vel lege & noſtra conceſſione, & ſucceſſorum meorum, & cum laudacione noſtrorum Clericorum & Lai-*

& Laicorum, concedo eis per hujus Decreti paginam, cum omnibus ſuis pertinentiis & condicionibus. Decimis &c. *atque omnia, quae legaliter ad praeſcripta loca pertinere videntur.*

Ego Burchardus Patavenſis Epiſcopus *ſcribendo propria manu confirmavi & corroboravi.*

Ego Eldinus Archipresbiter in hanc paginam offerſionis conſenſi & ſubſcripſi.

Ego Ino Presbiter manu mea ſubſcripſi.

Ego Johannes Presbiter manu mea ſubſcripſi. &c.

Signum ✠ *manibus Johannes Scutiber teſte. &c.*

Signum ✠ *manibus Bernardo teſte.*

Signum ✠ *manibus Adam teſte. Omnes iſtos Vaſſi Doni Burchardi Epiſcopi.*

Quid nomine *Quartarum* in hac donatione ſignificetur, decernere non A auſim. Praeter Quartam oblationum Eccleſiae, de qua multus eſt ſermo in ſacris Canonibus, & quam commemorat apud Ughellium Charta Rotaldi Veronenſis Epiſcopi ſupra laudata, erant *Quartae*, quae ex reditibus praediorum Eccleſiae praeſtabantur. Erant & *Quartae Decimationum*, uti Du-Cangius in Gloſſario oſtendit. B Quidnam ex his velit Charta Patavina, manifeſtum quidem fuit Patavii, quum ea ſcriberentur, ſed obſcurum temporibus noſtris, aut ſaltem mihi. Cum his quaeſo confer Chartam, quam ex Archivo Archiepiſcopii Lucenſis deſcripſi, ubi occurrit *Quarta portio de Decimatione Longobardorum:* quae verba ſignificare vi- C dentur quartam partem Decimarum Epiſcopo debitarum ruralibus Parochis fuiſſe aſſignatam.

Sententia Gregorii Cardinalis Apoſtolicae Sedis Legati in Placito Lucenſi de controverſia Decimarum inter Adam Plebanum Buzanenſem, & Johannem Abbatem, Anno 1113.

D*Um in Dei nomine, infra Lucenſe Civitatem in Canonica Sancti Martini reſedente* Gregorio Cardinale Legato Apoſtolice Sedis, *adeſſent cum eo.... ſcupo, reſedentibus cum illis Canonicis ejuſdem Eccleſie Sancti Martini, ſcilicet Huberto Archipresbytero, & Ugo Archidiacono, & Rainerio Primicerio...... Benedicto Diacono, cum aliis omnibus Confratribus, & Ricardo Judice, & Ublaudo Cauſidico, & Conrado Notario, & Guido quondam Ildebrandi, & Bruno quondam.... & Johanne Mactemtani, Plobanus nomine Adam Eccleſie Sancte Marie, Sanctique Johannis Pattiſte de Maſſa Buzaneſe, reclamavit jan dicto Cardinali adversùs Abbatem de Monaſterio San-* D *cte Marie de Buzano, de tertia portione mortuorum, de omnibus hominibus abitantibus in loco Buzano,* & de quarta portione de Decimatione Longobardorum, & de aliis hominibus abitantibus in confinibus de loco Bujano, *quas ei injuſte auferebat. Incepto itaque judicio, predictus Adam Plebanus hoſtendit ſcriptionem, quam qui-* E *dam* Johannes Abbas *de eodem loco Bujano facta abebat in manum* Anſelmi Epiſcupi Lucane Eccleſie, *de jan dicte partis mortuorum & Decimationum non debeat moleſtare vel inquietare jam dictam Plebem. Ad hec ex parte jan dicti Abbatis ſic reſponſum fuit, quod* Decimatione Longobardorum *aliquis Plobanus non..... tertiam vero*

vero portionem mortuorum poſſeſſam abebat per quadraginta annos quiete. Et ipſe Plebanus dicebat, quod ipſam poſſeſſionem interruptam aberet per prediƈtos quadraginta annos, in Placito hoc reclamatum abebat, & prediƈtam portionem ſepe releƈta abebat. Tunc jan diƈtus Gregorius Cardinalis & Legatus Romane Sedis, auditas utriuſque rationes, talem ſententiam prediƈtam litem difinivit proferens in ſententia ſic.... tus eſt, quod quartam portionem de Decimatione *non debere auferre a Plebe. Hoc Preceptum fuit Anſelmi Epiſcupi, quod omnes Plebes ſui Epiſcupatus* quartam portionem omnium Decimationum *aberent. Et ipſe Cardinalis & Legatus firmiter precepit jan diƈto* Vitali Abbati, *quod amplius jam diƈtam Plebem nec ipſe neque ſui Subceſſores inquietarent vel moleſtarent. De tertia portione mortuorum ſic definivit: ſi ipſe Plebanus juraſſet, & ſi ipſe aberet interrumtam poſſeſſionem, aut per reclamationem, aut per recoltum, amplius ipſe..... ex hoc non ſe intromitteret. Statim Martinus Presbiter ejuſdem Plebes cum parabula Andruini Diaconi ſui Confratri juravit, quod prediƈtam poſſeſſionem interrutam erat per.......... tionem in Sinodo, & per recoltum. Et ipſe Abbas dedit inveſti-*

A *tionem in manum prediƈti Cardinalis & Legati, obedire & obſervare hoc omni tempore ipſe & ſui Succeſſores.*

Exinde hanc Notitia ego Hugo Notarius Domni Regis ex juſſione jam diƈti Gregorii Cardinalis & Legati ſcripſi.

Aƈtum Luca, Anno Domini noſtri Jeſu Chriſti Milleſimo Centeſimo Tertiodecimo, XVII. Kalendas Hoƈtobris, Indiƈtione Septima.

B *Conradus Notarius Domni Imperatoris, qui ibidem fuit.*

Ut hoc etiam addam, Monaſterio Sanƈtae Mariae ad Carceres, a Principibus Ateſtinis in agro Ateſtino jandiu exſtruƈto, erant multa bona in Curia Sanƈti Zenonis Diſtriƈtus Veronenſis ſita. En ut *Theobaldus* C *Veronenſis Antiſtes* Canonicis Regularibus in eodem Ateſtino Monaſterio habitantibus Decimas eorumdem praediorum dimittit ac donat. Chartam ego deſcripſi e Regeſto antiquo ipſius Coenobii, quod Venetiis vidi apud Nobiles viros Carminatos Patricios Venetos, in quos Monaſterii illius bona una cum Chartis ad ipſum D ſpeƈtantibus translata fuere. Interfuerunt teſtes *Fulco & Albertus Marchiones* Eſtenſes, de quibus plura attuli in Antiquitatibus Eſtenſibus.

Inveſtitura Decimarum de omnibus terris, quas Monaſterium Sanƈtae Mariae ad Carceres habet in Curia Sanƈti Zenonis, data a Theobaldo Epiſcopo Veronenſe Dominico Priori ejuſdem Monaſterii, Anno 1150.

I*N nomine Domini Dei & Hominis. Anno ejuſdem M. L. Menſe Decembri, die Sabbati XV. Indiƈtione XIII. preſentia bonorum hominum, quorum nomina leguntur inferius.* Thebaldus *Dei gratia* Verone Epiſcopus *pro remedio anime ſue, ſuorumque Predeceſſorum,* E *cum baculo, quem in manu tenebat, inveſtivit* Dominicum Priorem Sanƈte Marie de Carcere de Decima cum omni jure Decimationis omnium terrarum, *quas nunc habet Sanƈte Marie de Carcere Ecleſia, vel erit de cetero acquiſitura in fundo & Curia Sanƈti*

ſti Zenonis Veronenſis Diœceſis. Unde duplam warentationem defenſionemque promiſit.

Actum ante Eccleſiam Trium Comitatuum. Rogati ſunt teſtes Fulco & Albertus Marchiones, Albertus de Babone, Tintinus de Lendenaria, Albericus frater ejus, Rolandus de Urbana, Marrabotus de Verona, Ugo Judex de Padua cum aliis non paucis.

Ego Thebaldus Veronenſis Epiſcopus ſubſcripſi.

Ego Adam Cauſidicus interfui & ſubſcripſi.

Jonas Cauſidicus idemque Tabellio ſopradictus interfui & rogatus ſcripſi.

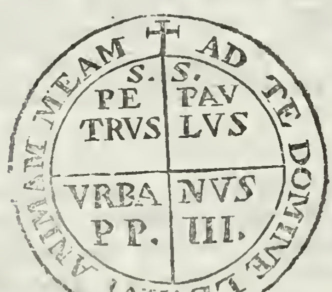
A Ita & in Sanctimoniales conſtat fuiſſe translatum jus Decimandi in aliquo Vico: quod non ab aliis illae accepiſſe videntur, niſi ab Epiſcopis in eas munificis. Monaſterio ſacrarum Virginum Sanctae Euphemiae Mutinenſium Urbanus Papa III. Anno Chriſti MCLXXXVII. confirmavit *Decimas molendini Epiſcopi, quod* B *eſt in Porta Cittanovàe: & Decimas & reditus in Sorbaria: & Decimas, quas a quadraginta annis Eccleſia veſtra rationabiliter & pacifice tenuit.* Bullam, quam authenticam vidi, in illuſtris & antiquiſſimi loci decus exerere volo, deſumtam ex Archivo ejuſdem Monaſterii.

Urbani III. Bulla, qua Monialibus Sanctae Euphemiae Mutinenſis omnia illorum bona & privilegia confirmat, Anno 1187.

URbanus Epiſcopus *ſervus ſervorum Dei, dilectis in Chriſto filiabus* Marie Abbatiſſe Sancte Eufemie Mutinenſis, *ejuſque Sororibus tam preſentibus quam futuris Monaſticam vitam profeſſis in perpetuum. Prudentibus Virginibus, que ſub habitu religionis accenſis lampadibus per opera ſanctitatis ſe jugiter preparant ire obviam Sponſo, Sede Apoſtolica debet preſidium impertiri, ne forte cujuslibet temeritatis incurſus aut eas a propoſito revocet, aut robur, quod abſit, ſacre religionis infringat. Eapropter, dilecte in Chriſto filie, veſtris juſtis poſtulationibus clementer annuimus, & prefatam Eccleſiam Sancte Eufemie, in qua divino eſtis obſequio mancipate, ſub beati Petri, & noſtra protectione ſuſcipimus, & preſentis ſcripti Privilegio communimus. In primis ſiquidem ſtatuentes, ut Ordo Monaſticus, qui ſecundum Deum, & beati Benedicti Regulam in eodem loco inſtitutus eſſe dinoſcitur, perpetuis ibidem* C *temporibus inviolabiliter obſervetur. Propterea quaſcumque poſſeſſiones, quecumque bona eadem Eccleſia in preſentiarum juſte & canonice poſſidet, aut in futurum conceſſione Pontificum, largitione Regum, vel Principum oblatione fidelium, ſeu aliis juſtis modis preſtante Domino poterit adipiſci, firma vobis veſtriſque ſuccedentibus & illibata permaneant. In* D *quibus hec propriis duximus exprimenda vocabulis. Locum ipſum, in quo prefata Eccleſia ſita eſt, cum omnibus pertinentiis ſuis; poſſeſſiones, quas habetis in Civitate & extra Civitatem, ſcilicet domos, caſamenta, & ortos cum omnibus pertinentiis; molendinum, quod eſt in Porta Bajoarie;* Decimas quoque molendini Epiſcopi, quod eſt in Por- E ta Citanove; *Braidam, quam olim tenuit Johannes Bonifacii; Braidam vineatam, quam tenent Domini de Marano in locatione; Braidas etiam alias & redditus, quos habetis extra Civitatem; Terras, quas olim tenuit Hugolinus &* Pin-

Pincerna de Giſano; Poſſeſſiones & redditus, quos habetis apud Sanctum Petrum de Inſula, & in Sulignano; Decimas & redditus, quos habetis in Sorbaria; *& quicquid habetis in Vignola, & in ceteris aliis locis;* Decimas etiam, quas a quadraginta annis Eccleſia veſtra rationabiliter & pacifice tenuit, *vobis nihilominus auctoritate Apoſtolica confirmamus, Privilegiis noſtris ex hoc nullum prejudicium habituris. Sane novalium veſtrorum, que propriis manibus aut ſumptibus colitis, ſive de nutrimentis animalium veſtrorum* Decimas *a vobis nullus extorquere preſumat. Liceat quoque vobis, perſonas e ſeculo fugientes, liberas & abſolutas ad converſionem recipere, & eas ſine contradictione aliqua retinere. Prohibemus inſuper, ne ulli Sororum veſtrarum poſt factam in eodem Loco profeſſionem fas ſit ſine Abbatiſſe ſue licentia, niſi arctioris Religionis optentu, de eodem loco diſcedere; diſcedentem vero abſque communium Literarum cautione nullus audeat retinere. Cum autem generale Interdictum Terre fuerit, liceat vobis, clauſis januis, excluſis excommunicatis & interdictis, non pulſatis campanis, ſuppreſsâ voce divina Officia celebrare. Auctoritate quoque Apoſtolica prohibemus, ne quis in vos vel Eccleſiam veſtram excommunicationis, ſuſpenſionis, vel interdicti ſententiam, ſine maniſeſta & rationabili cauſa promulget, aut novas & indebitas exactiones vobis vel hominibus veſtris imponat. Sepulturam quoque ipſius loci liberam eſſe decernimus, ut eorum devotioni, & extreme voluntati, qui ſe illic ſepeliri deliberaverit, niſi fortè excommunicati ſint vel interdicti, nullus obſiſtat, ſalva tamen juſtitia illarum Eccleſiarum, a quibus mortuorum corpora aſſumuntur. Obeunte vero te nunc ejuſdem Eccleſie Abbatiſſe, vel tuarum qualibet ſuccedentium, nulla ibi qualibet ſubretionis aſtutiâ ſeu violentiâ preponatur, niſi quam Sorores communi conſenſu, vel Sororum major pars conſilii ſanioris ſecundùm Dei timorem, & beati Benedicti Regulam providerint eligendam. Decernimus ergo, ut nulli &c. Salvâ Sedis Apoſtolice auctoritate, & Dioceſani Epiſcopi canonicâ juſtitiâ. Si qua igitur in futurum &c.*

A B C

BENE VALETE

Ego Urbanus Catholice Eccleſie Epiſcopus ſubſcripſi.

Ego *Henricus Albanenſis Epiſcopus ſubſcripſi.*
Ego *Paulus Preneſtinus Epiſcopus ſubſcripſi.*
Ego *Theobaldus Hoſtienſis & Velletrenſis Epiſcopus ſubſcripſi.*
Ego *Petrus de Bon. Presbyter Cardinalis tituli Sancte Suſanne ſubſcripſi.*
Ego *Laborans Presbyter Cardinalis Sancte Marie trans Tiberim titulo Calixti ſubſcripſi.*

Ego Pandulſus Presbyter Cardinalis titulo duodecim Apoſtolorum ſubſcripſi.

Ego Melior Presbyter Cardinalis Sanctorum Johannis & Pauli titulo Pamachii ſubſcripſi.

Ego Adelardus titulo Sancti Marcelli Presbyter Cardinalis ſubſcripſi.

Ego Jacintus Sancte Marie in Coſmidyn Diaconus Cardinalis ſubſcripſi.

Ego Gratianus Sanctorum Coſme & Damiani Diaconus Cardinalis ſubſcripſi.

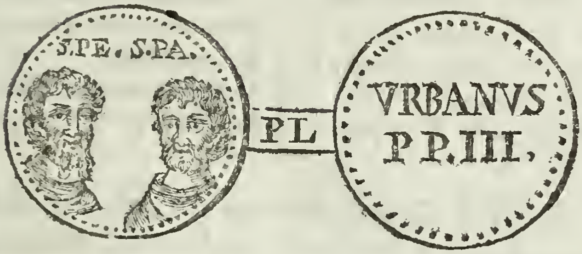
Ego Rollandus Sancte Marie in Porticu Diaconus Cardinalis ſubſcripſi.

Ego Petrus Sancti Nicolai in Carcere Tuliano ſubſcripſi.

Ego Radulſus Sancti Georgii ad Velum Aureum Diaconus Cardinalis ſubſcripſi.

Datum Verone, per manum Alberti Sancte Romane Eccleſie Presbyteri Cardinalis & Cancellarii, Secundo Nonas Junii, Indictione Quinta, Incarnationis Dominice Anno MCLXXXVII. Pontificatus vero Domni Urbani Pape III. Anno Secundo.

Pendet haec Bulla Plumbea.

Denique ut pateat, in Seculares quoque viros translatum olim fuiſſe jus Decimarum ad unos Epiſcopos pertinentium, praeſto mihi ſunt, ut alia monumenta omittam, acta inter *Azonem VI. Marchionem Eſtenſem, & Iſaachum Epiſcopum Adrienſem*. Nimirum titulo Feudi a Praeſule illo Curiam Adriani, nunc *l'Iſola d'Ariano*, recepit Marchio, *ſecundùm quod ſui Anteceſſores olim tenuerunt*. Contra variorum locorum *Decimae* ab eodem Marchione Epiſcopo reſtituuntur. Excerpſi haec omnia ex ſaepe memorati Priſciani Collectaneis MStis, in Bibliotheca Eſtenſi adſervatis.

Ceſſio nonnullarum Decimarum facta Iſaacho Epiſcopo Adrienſi ab Azone VI. Marchione Eſtenſi pro cambio Caſtri Adriani, Anno 1195.

D*Ie Sabbati Decimo intrante Menſe Junii, in Rodigio ſub porticu* domus Cuporum Marchionis, *in preſentia Presbiteri Mediiabbatis, Presbiteri Johannis Capellani Epiſcopi, Presbiteri Mauriſii, Placiti Clerici, Manfredini de Timeclo, Taurelli de Auguello, Bartholomei de Martito Turſo, Gregorii ejus fratris, Petri de Caſtilleno, Johannis Dominici ejus fratris, Jacomini de Giſia, Guizardini Opicii de Mara, Marii, & aliorum. Ibique* Dominus Azo Eſtenſis Marchio *pro cambio Caſtri Adriani cum ſuis pertinentiis, quod* Dominus Yſac Adrienſis Epiſcopus. *ibidem Domino Marchioni ad Pheudum dederat, in manum ipſius Domini Epiſcopi* refutavit totam ſuam Decimam, quam habet, vel habere potuerit in terra & aqua in pertinentia Mardimagi; & totam Decimam ſuam, quam in pertinentia Rodigii a latere Sanctae Juſtinae in terra & aqua, A novam & veterem habet vel habere potuerit, exceptâ Decimâ pertinentiae Grumpi, & Decimam pertinentiae Conchederamo. Refutavit ſimiliter totam Decimam, quam habet, vel habere poterit in pertinentia Arquadae. Et in omnibus praedictarum Decimarum refutationibus, a ſuis Majoribus vel ab eo infeudata exceptuavit. B *Et dedit Catanium ad dandam tenutam praedictarum Decimarum Domino Epiſcopo jam dicto. Inſuper nominatus* Dominus Azo *ſub pena centum Librarum Imperialium per ſe ſuoſque heredes Adrienſi Epiſcopo praeſato, ſuiſque ſucceſſoribus, ſtipulatione promiſit praedictas Decimas ab omni homine legitime defendere & auctorizare.*

C *Actum eſt hoc Anno Domini Milleſimo Centeſimo Nonageſimo Quinto, Indicione XIII.*

Ego Gerardus Sacri Palatii Notarius interfui, & hoc Breve ſcripſi.

Inveſtitura Caſtri & Curiae Adriani data ab Iſaacho Epiſcopo Adrienſe Azoni VI. Marchioni Eſtenſi, Anno 1195.

I*N nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Anno Dominicae Nativitatis Milleſimo Centeſimo Nonageſimo Quinto, die V. exeunte Menſe Decembris, Indictione XIII. in preſentia Sacerdotum Johannis Capellani Adrienſis Epiſcopi, Odorici Monteſilicis, Bartholomei de Villa, Suſinelli Ferrariae, Ottolini de Maxnardo, Ubertini Claudi, Fulcolini ejus filii, Panis de Campo Vicentiae, Gerardi Notarii, Gambarini de Caſtello Veronae, Odonis filii Albe-* D *rici de Fonta de Monteſilice, Henrigeti de Saratico, Alberici de Faventia, & aliorum multorum. In praedictorum praeſentia* Dominus Iſach Adrienſis Epiſcopus *inveſtivit* Dominum Azonem Eſtenſem Marchionem *ad Feudum, ſecundùm quod aliud ſuum Feudum ab Adrienſi Epiſcopatu habet, de tota Curia, & Cura, ſeu pertinentia Adriani,* E *excepto de Decima & poſſeſſionibus Eccleſiarum praedictae Curiae & pertinentiae Adriani, & excepto de nemore, quod*

quod Epiſcopus & ſui ſucceſſores convenienter tantùm quantùm ad utilitatem Adrienſis Epiſcopatus ſufficiat, habere debet. Ita tamen quod praedictus Marchio, nec ejus heredes, totam praedictam Curiam vel. majorem partem infeudare non poſſit. Et hoc totum fecit Epiſcopus ad hoc, quod praedictus Marchio conveniens cambium, ſecundùm quod ſtatutum erat, Epiſcopo de tota jam dicta Curia, ſeu Cura dare debeat.

A *Actum in Caſtro Adriani ante Eccleſiam Sancti Nicolai. Et ſciendum, quod jam dictus Epiſcopus dedit Taurellum filium Agolini de Rodigio, qui mittat jam dictum Marchionem in tenutam de jam dicto Feudo.*

Ego Manfredinus ſacri Palatii, atque Domini Frederici Imperatoris Notarius, hanc Cartam, ut ſupra legitur, B *juſſu praedictorum Dominorum ſcripſi & firmavi.*

Altera Inveſtitura Caſtri & Curiae Adriani data Azoni VI. Marchioni Eſtenſi ab Iſaacho Epiſcopo Adrienſe, coram Guilielmo Archiepiſcopo Ravennate, Anno 1195.

IN nomine Domini. Milleſimo Centeſimo Nonageſimo Quinto, Indictione XIII. die Quinto exeunte Menſe Decembri. Literae recordationis ad memoriam habendam, qualiter Dominus Yſach Adrienſis Epiſcopus *inveſtivit* Dominum Azonem Marchionem *ad Feudum & nomine Feudi, & recipientem pro ſe & ſuis heredibus, ſecundùm quod ſui anteceſſores olim tenuerunt, & poſſederunt a dicto Epiſcopatu Adrienſi, de Caſtro Adriani, & pertinenciis dictae Curiae Adriani, excepto de Decima dicti Caſtri Adriani: quam Decimam tenuit in ſe; & excepto de Nemore, quod Epiſcopus & ſui anteceſſores convenienter tantùm quantùm ad utilitatem Adrienſis Epiſcopatus ſufficiat.* Et etiam inveſtivit dictum Dominum Azonem de omnibus infraſcriptis Decimis. In primis de tota Decima Sarzani. Item de medietate Decimae Mardimagi. Item de tota Decima Baſii. Item de tota Decima Coſtae. Item de tota Decima Arquadae. Item de tota Decima Gragnani. Item de tota Decima Conchederamo. Item de tota Decima Ro- C verdecreti. Item de tota Decima Grompi, ubicumque conſiſtant. *Qua inveſtitione facta praedictus Dominus Azo Eſtenſis Marchio, nomine antedicto, omnibus capitulis Fidelitatis ſibi expreſſis, praedicto Domino Epiſcopo & ſuis Catholicis ſucceſſoribus, & Eccleſiae Adrienſi, tactis ſacroſanctis Euangeliis, oſculo pacis inter eos, Fidelitatem* D *juravit.*

Et hoc actum eſt in Caſtro Argentae. Ad hoc fuerunt teſtes Dominus Gulielmus *Dei gratia Sanctae* Ravennatis Eccleſiae Archiepiſcopus, *Petrusbonus de Paganis, Oldoricus Montisſilicis, Bartholomeus Nepos dicti Archiepiſcopi, Otolenus de Mainardo, Ubertinus Claudi, Fuſcolinus a Filiis,* E *Gerardus Notarius, & alii plures.*

Et ego Jacominus Domini Henrici Imperatoris Notarius, ad haec praeſens interfui, & ut vidi & audivi atque intellexi, rogatus ſcribere ſcripſi.

Hiſce addo Chartam, quam ad me miſit amantiſſimus mei vir Joſeph Antenor Scalabrinius, mihi non ſemel laudatus, quum & ipſa ad hocce argumentum ſpectet.

Inve-

Inveſtitura Decimarum data Aldigerio Judici a Gratiano Epiſcopo Ferrarienſi, Anno 1083

IN *nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Anno Dominicae Incarnationis Milleſimo Octuageſimo Tertio*, in electione Gregorii Papae *Anno primo, Regnante* Domno Henrico quondam Henrici Imperatoris filio *Anno XX. ſexto Februarii, indictione VI. in Epiſcopio & Palatio Sancti Georgii. Breve recordationis ad memoriam retinendam, qualiter* Domnus Gratianus, *dum teneret Curiam praeſentibus Vaſallis*, inveſtivit Aldigerium Judicem de Decimis omnium poſſeſſionum ſuarum, *quas habet & acquirere poteſt tam ipſe quam ſui heredes* in toto Epiſcopatu Ferrariae; *domo Aldigerorum dedit* hanc Decimam Eccleſiae Sanctae Crucis. *Quam inveſtitionem fecit Domnus Gratianus Epiſcopus in praeſentia Petri Taurelli, Guielmi de Marcheſella, & Petri de Arimondo, & Verardus, & Rotebono, & Ubertego, & Helmo & multi alii.*

Et me praeſentem Domnum Gregorium Presbyterum & ſanctae Ferrarienſis Eccleſiae Notarium de Civitate Ferrariae, in qua & nos firmavimus ſub Indictionibus ſupraſcriptis omnibus.

Signum manus teſtium, ideſt

✠ *Petri Taurelli,*
✠ *Guielmi de Marcheſella,*
✠ *Et Petri de Arimondo.*
✠ *Verardus de Sichelma,*
✠ *Et Guerzo.*

Et multi alii teſtium in omnibus, ſicut ſuperius legitur.

Praecedenti quoque Seculo X. in uſu fuiſſe ejuſmodi Decimarum mercatum, minime ſane probandum, docuit me Charta Lucenſis Archiepiſcopii, ſcripta Anno DCCCCXCI.

A in qua *Theudicius Comes quondam Gerardi filius* Emphyteuſis titulo accipit a *Gerardo Lucenſe Epiſcopo* varia bona ſpectantia ad Eccleſiam Sancti Juſti, Plebem Baptiſmalem in loco Padule, una cum *Decimis* Villarum eidem Plebi ſubjectarum, *pro ſe ac heredibus ſuis.* E quibus intelligas, quare circiter Annum Chriſti MCL.
B Gerohus Praepoſitus Reicherſpergenſis in Libro de corrupto Eccleſiae Statu, quem Baluzius publici juris fecit Tomo quincto Miſcellaneorum, haec ſcripſerit pag. 90. *Similiter*, inquit, *& inter Laicos vix invenias in ordine Militari aliquem ſuis contentum ſtipendiis, ad Saecularem videlicet Militiam pertinentibus, ita ut non habeant*
C *Decimas, militiae Spirituali potius quàm Saeculari divinâ ordinatione deſtinatas.* Quibus autem ex rebus alicubi, ſi non ubique, Decimae penderentur, edocebit nos Charta, ex Archivo Patrum Ordinis Sancti Auguſtini Senenſium depromta, quam debeo ſaepe laudato Huberto Benvogliento olim ejuſdem Civitatis Patricio. Hinc
D eruet Lector, ſimulque cum admiratione intelliget, quàm rigide olim nonnulli Epiſcopi Decimas a Populo exigerent. Nimirum pendebantur eis Decimae tam *ex labore*, ideſt culturâ agrorum, quâm *ex venditione, beſtiis, vitulis, porcis, pecoribus, jumentis, volatilibus, ſive qualibet re, ferro, argento, ſeu exoſa* (corruptam
E ab Amanuenſibus hanc vocem puto) hominum habitantium in Villis Epiſcopatus Roſellenſis, nunc Groſſetani. Animadvertas etiam velim, *Berardum Epiſcopum Roſellenſem*, ad quem

quem Charta, nunc mihi evulganda, ſpectat, ignotum fuiſſe Ughellio, ac proinde addendum catalogo eorumdem Praeſulum in Italia Sacra.

A

Berardus Roſellenſis Epiſcopus varias Decimas in Emphyteuſim concedit Rainerio Abbati Sancti Bartholomaei Seſtingenſis, Anno 1118.

In nomine Sancte & individue Trinitatis. Anno ab Incarnationis ejus, hoc eſt Milleſimo Centeſimo octavo Decimo, Menſis ideſt Auguſti, Inditione Undecima. Manifeſtus ſum ego Berardus *venerabilis* Epiſcopus Ecclesie Sancti Laurentii Epiſcopatus Roſellenſis, *quia per hunc ſcriptum & noſtra convenientia ad* Libellarium nomine *dare atque confirmare previdi tibi* Ranerio *venerabili* Abati Ecclesie & Monaſterii beati Sancti Bartholomei Apoſtoli, *que eſt poſita in loco & vocabulo Seſtinge: ideſt integram medietatem de omni redditu & debito illo ex illis Villis, nominative Seſtinge, & Curte Ramberti, & Valle ..... ſa, & Prugnani, & Viko, & Caldane, & Creſcie, & Collicle, & Tile, & Ranoclagia, & Perita, & de quanto ſupraſcripte Ecclesie & Monaſterii Sancti Bartholomei adquiſitum habet tam per Cartulam quàm per inveſtitionem, ſcilicet de Alma, & Planculana, & Caralle, & Tatte, & Ravi, & Talano, & Prata, vel de omnibus aliis Terris & rebus, quas ſupraſcriptum Monaſterium habet adquiſitum, & ſunt pertinentem predictis Monaſterii, quantum debitum & redditum ſingulis hominibus in predictis Villis illis,* que ex Decimatione illorum debiti ſunt reddendum Domui & Epiſcopatui noſtro Sancti Laurentii, tam laborem, quàm & vinditionem, & de beſtiis, & vitulis, & porcis, & pecoribus, & jumentis, & volatilibus, ſeu qualibet rem, ferrum, arigentum, ſeu exoſam, ſupraſcriptis hominibus de Tapaſcio uſque in Bronam conſuetudo fuerit reddendum. *Excepto & antepono* illam Decimationem, quam Dodo Epiſcopus dedit per Libellum Teutioni Presbitero, & Urſoni Presbitero. *Nam illa alia omnia & in omnibus ſupraſcriptam medietatem, ſicut Rainerius filius Roffridi per Libellum abuit, in integrum, ſicut ſupra legitur, tibi qui ſupra Rainerio Abati, & in tuis ſucceſſoribus* eam Decimationem *videor habendum, tenendum, recoliendum, & frugendum, & poſſidendum; ſingulos annos in Menſe Auguſti dare vel exolvere debeatis exinde a penſione denariis de arigento bono & Lucenſi numerus Solidos quatuor & non amplius, per vos aut per Miſſo veſtro, nobis aut ad Miſſo noſtro, & amplius non vobis exinde nulla ſuperimponamus per quodvis ingenium. Si vero adinplentes hec omnia, que ſupra legitur, non vobis exinde foras expellere aut tollere vel ſubtraëre ſeu minuare queſierimus per quodvis ingenium: tunc ſpondeo ego qui ſupra Berardus Epiſcopus una cum meis ſucceſſoribus componere tibi qui ſupra Rainerio Abati vel tuis ſucceſſoribus penam numerum arigenti obtimi Libras viginti. Item repromitto ego, qui ſupra, Rainerius Abbas una cum meis ſucceſſoribus tibi, qui ſupra, Berardo Epiſcopo vel tuis ſucceſſoribus hec omnia adinplere & obſervare, que ſupra legitur. Si non adinpleverimus hec omnia, que ſupra legitur, tunc ſpondeo ego, qui ſupra, Rainerius Abbas una cum meis ſucceſſoribus*

B

C

D

E

con-

conponere tibi, qui ſupra Berardo Epiſcopo vel tuis ſucceſſoribus, conponere ſimile pena, ut ſupra, quia inter nos taliter convenit.

In Hiſtoria Bergomate P. Caeleſtini, Literas habemus Adelberti Epiſcopi Bergomatis, quas tamen certas praeſtare nolim, immo ſpurias ſuſpicor, quum ſcriptae dicantur *Regnante Hugone pio Imperatore in Italia*, & notis chronologicis careant. Ibi ſumme pius Praeſul Praepoſito Eccleſiae beati Alexandri donat *omnes Decimas grani cujuſcumque fuerit, & vini, & lignorum, & animalium, boum, pecorum, caprarum*, per aliquot millia paſſuum Bergomatis agri. Dixi nuper, alienum a veritate videri, quod habetur de *Hugone Imperatore*, quando norunt omnes, nunquam ipſum ad Imperialem dignitatem conſcendiſſe. Reponat heic aliquis, in Tomo V. Ital. Sacr. pag. 1482. in Appendice ad Epiſcopos Aprutinenſes, Chartam legi ſcriptam *Ab Incarnatione Domini noſtri Jeſu Chriſti ſunt Anni Nongenteſimi Vigeſimi Sexti, & regnante Domno Ugone gratia Dei Rege Imperatore Auguſto ſextadecimâ*. Verùm & Charta illa ſuppoſitionis faciem praeſefert, ut eaedem notae indicant, atque ibi fortaſſe legendum *Auguſti die ſextadecimâ*. Illud tamen non negabo, videlicet Hugonem Regem ad Imperatorium decus diu inhiaſſe, (non tamen Anno Chriſti DCCCCXXVI.) & Romam propterea petiiſſe, ibique etiam per aliquod tempus dominatum fuiſſe: quod anſam fortaſſis alicui dederit, eundem appellandi Imperatorem. Vide etiam Diſſertationem XLI. *de Nominibus*, ubi rurſus Ugo Rex *Auguſtus* nuncupatur. Haec obiter. Nihil tamen adeo luculente oſtendere poſſit, quàm late ſeſe olim extenderint Decimarum jura, quàm Charta ab eodem Ughellio producta Tomo 6. in Epiſcopis Caſertanis. Ibi Carolus II. Rex Siciliae & Apuliae, Anno Domini MCCCIII. *Azzoni Caſertano Praeſuli* confirmat *Decimas de calcariis terrarum, reditibus in pecunia, ſeu de Tarenis, reditibus gallinarum, caponum & aliorum pullorum, de ſcaticis* (fortè *de eſcaticis*) *porcellis, agnis, ſpallis, olivis, jardinis, uvis vindemialibus, omnibus pratis . . . . armentis jumentorum, bubalorum, vaccarum, gregibus ovium & porcorum, pecunia fidantiae, firraneorum* (legendum videtur *foreſtarum*, ut infra) *praeterquam de forfacturis &c. de victualibus omnibus provenientibus ex caeſis montis Gloppae &c. medietatis olivarum, pomorum omnium &c. toto vino, olivis, & victualibus omnibus, paſſagio lintrium, ſeu ſcaphae &c. jure plateatici, proventibus bajulationis &c. de lino, frumento, hordeo &c.* Addendum tamen eſt, ejuſmodi Decimas Caſertanae Eccleſiae donatas antea fuiſſe a piis hominibus *pro ſuorum remiſſione peccaminum*, ideoque ſpectaſſe ad Epiſcopum non ex communi jure Canonum, ſed ex peculiari propter largitatem Fidelium. Eò tamen res tandem devenit, ut *Decimarum* jura non ſecus, atque Allodia, venundarentur, donarentur, permutarentur: ex quo factum eſt, ut noſtris quoque temporibus apud quoſdam Nobiles Laicos idem jus in locis nonnullis veluti Allodiale conſervetur. Vide ſubſequentem Chartam, quam legi in antiquo Regeſto Monaſterii Eſtenſis de Carceribus apud Carminatos Patricios Venetos.

Azo

Azo VI. Marchio Eſtenſis, Gerardus Epiſcopus Patavinus, & Canonici Regulares Monaſterii Sanctae Mariae ad Carceres territorii Eſtenſis, inter ſe commutationem de quibuſdam rebus faciunt, Anno 1198.

IN Dei nomine. Amen. Anno MC-XCVIII. die III. exeunte Aprili, Indictione Prima. In preſentia Domni Zamboni Arch...... Padue, Magiſtri Epiſcopelli, Domni Manfredi Archipresbiteri de Eſte, Domni Jacobi Presbiteri, Domni Enrigeti de Urbana, & aliorum plurium: Dominus Bartholomeus de Villa filius quondam Domini Bartholomei ceſſit, refutavit, ac dedit Domino Azoni Marchioni d' Eſte totam Decimam, & jus Decimationis, que ab eo habebatur in Feudum in Plebatu Vigozoli, & in ejus fundo, & in ipſo Vigozolo, ſcilicet quartam partem totius Decime. Et ibi in continenti ſuprascriptus Dominus Marchio Azo eamdem refutavit & dedit Domino Gerardo Paduano Epiſcopo. *Et ibi ſuprascriptus Dominus Gerardus Epiſcopus* inveſtivit Domnum Livaldum Priorem Sanctae Mariae de Carcere, *recipientem pro ſuprascripta Eccleſia* titulo permutationis, de tota ſuprascripta Decima Vigozoli & ejus Plebatus, ut amodo ſuprascripta Eccleſia jure proprietatis ſuprascriptam Decimam poſſideat & habeat. *Et ibi Domnus Livaldus de conſenſu ſuorum Fratrum inveſtivit & dedit Domino Gerardo Epiſcopo Paduano totam terram & omnes poſſeſſiones, quas Eccleſia predicta habet in Plebatu Ville. Et hoc quidem jure permutationis fecit. Et invicem ſuprascriptus Prior de evictione & defenſione inter ſe promiſerunt. Et ſi aliqua deceptio in ſupradicta permutatione eſſet, invicem ſe remiſerunt, & precepit unus alteri, ut intret in tenutam. Et ibi in continenti predictus Epiſcopus inveſtivit Marchionem Azonem de ſuprascripta terra Plebatus Ville ad feudum. Et Dominus Marchio Azo inveſtivit Dominum Bartholomeum de Villa de tota ſupradicta terra Plebatus Ville ad feudum.*

Actum eſt in Palatio Sancte Marie ad Carceres.

Ego Clemens Henrici Imperatoris Notarius interfui, & hec juſſu partium ſcripſi.

Neque ipſi Romani Pontifices olim ejuſmodi conſuetudinem transferendi in Seculares viros jus Decimarum improbaſſe videntur. En quid egerit Alexander II. Papa, tanquam Lucenſis Epiſcopus, eum quippe Epiſcopatum retinuit ſimul cum Romano Pontificatu. Chartam vidi authenticam in Carthophylacio Archieſcopii Lucenſis: *Anno Milleſimo Sexageſimo Quarto, XIV. Kalendas Auguſti, Indictione Secunda. Manifeſtu ſum ego Walfredus Comes filio bone memorie Ardinghi, qui fuit ſimul Comes, quia tu Alexander Sancte Romane Eccleſie Preſul & Lucenſis Epiſcopus, per Cartula Livellario nomine, ac cenſum & perſolvendum dediſti mihi &c.* Heic enumerantur varia bona, *in Ceula pertinentes de Eccleſia & Plebem Sancte Marie, & Sancti Blaſi, Sanctique Nicholai, & Sancti Johannis Battiſte, quod eſt Plebem Battiſmale, ſita in loco & finibus, ubi dicitur Suvilliane.* Tum recenſentur *Decimae in Villis & Caſtellis illis, ubi dicitur Caſanova, Monte, qui dicitur Culacci, Sancto Petro* Ju-

Juniciano, *Orneto*, *Solaio*, *Cameliano*. Reliqua loca omitto. Penſio perſolvenda ſtatuitur argenti Solidis quindecim monetae Lucenſis. Alias ſimiles Chartas ejuſdem Alexandri Pontificis inſpexi. Praeter Decimas, *Nonae* etiam commemorantur apud antiquos. Inter Leges Langobardicas Caroli Magni, Part. II. Tomi I. Rerum Italicar. Lex ſexageſima haec habet: *Praecipimus, ut quicumque de rebus Eccleſiaſticis habent, pleniter ſecundùm morem regionis Nonas & Decimas ad ipſas Eccleſias donent*. Vox *donare* idem eſt ac *dare* ſive *tribuere* in hoc loco: eamque adhuc Gallica Lingua adhibet: Audi & Legem 156. ejuſdem Caroli: *De Rebus Eccleſiarum, unde nunc cenſus exeunt, Decima & Nona ſint ſoluta*. Terrae quaecumque, ſive Alodes, ſive Beneficiales aut Emphyteuticae, Epiſcopo, in cujus Dioeceſi erant, aut Parocho, in cujus erant Parochia, pro diverſitate regionum, Decimam omnium fructuum debebant. Qui verò terram aliquam Eccleſiae propriam excolendam accipiebat, praeter Decimas cuicumque agro communes, Nonam quoque partem fructuum perſolvere cogebatur Eccleſiae, ut nunc dicimus, directae Dominae terrae illius. Proinde quae ſupra nobis occurrerunt *Quartae*, fortaſſis eâdem ratione intelligendae ſunt fuiſſe quarta pars proventuum, quae Eccleſiae de terris ſuis propriis a colonis aut emphyteutis debebatur. In Charta *conventionis* initae Anno MCCCCXXI. inter Nicolaum Marchionem Eſtenſem Dominum Ferrariae atque aliarum Urbium, ac Thomam Perondulum Archiepiſcopum Ravennatem pro Oppido Argentae, Marchio concedit eidem Praeſuli *Decimam, & jus Decimandi totam Villam Paviolae, ſecundùm formam & modum, ſecundùm quem ipſe Dominus Marchio & ſui Anteceſſores decimare conſueverunt. Quod ſi contingat, ex dicta Decima, vel ex fructibus omnibus poſſeſſionum & Villae praedictae, de jure vel de conſuetudine, ſolvi aliquod Quarteſium, vel Quartam Decimarum alicui Eccleſiae, & maxime Plebi Sancti Donati &c.* idem Marchio promiſit, *Decimam praedictam & poſſeſſiones & Villam praefatam liberare & liberam facere a dicto Quarteſio, ſine ſolutione dicti Quarteſii, faciendo dictas Eccleſias ſtare contentas per cambium &c.* Norunt autem Eruditi, quibus antiqui Canones, & Decretum ipſius Gratiani perſpecta ſunt, Monachos ipſos, ut antea monui, olim adactos fuiſſe ad pendendam e ſuis praediis Decimam Epiſcopis, aut Parochialibus Eccleſiis. Hanc autem remittere plerique Paſtores Religionis cauſsâ conſueverunt. Idque praecipue factum, ut ſolertiores Monachi & Canonici Regulares eſſent ad Hoſpitalitatem exercendam erga Peregrinos & Pauperes, ad quod etiam opus Epiſcopi interdum donabant Decimas ſibi ex Laicorum fundis debitas. In hanc rem producere juvabit Chartam, quam e Regeſto olim Monaſterii Eſtenſis ad Carceres, mihi ſupra laudato, deſcripſi.

Belli-

Bellinus Patavinus Epiſcopus Canonicis Regularibus Monaſterii Sanctae Mariae ad Carceres in territorio Eſtenſi, tres partes Decimarum de terris Scudaſciae largitur, Anno 1144.

IN *nomine Dei aeterni. Anno ejuſdem Incarnationis MCXLIV. Octavodecimo Kalendas Julii, Indictione Septima.* Bellinus Paduanus Epiſcopus, *licèt indignus, tibi* Dominico *venerabili* Priori Canonicae Sanctae Mariae *de loco qui dicitur* ad Carceres, *ejuſque ſucceſſoribus in perpetuum. Caritatem, quae a mero pietatis fonte deſcendit, votis omnibus diligere, complectique debetis &c. Ut igitur hujus caritatis in aliqua particula participes fieri mereamur, cordis in mandibulis ruminantes, ad memoriam reduximus, teque tuamque Congregationem, cui praees, jugiter in paupertatis camino decoqui, & rerum familiarium penuria uſque adeo deprimi, quod nec Clauſtralibus regulariter exercitiis vacare, nec* in ſuſceptione Pauperum & Hoſpitum neceſſariam exhibitionem facere *poteſtis. Proinde neceſſitati veſtrae ſubvenire, manumque conſolationis porrigere, pro ut ad praeſens poſſumus, dignum eſſe putamus. Pro remedio itaque animae noſtrae, omniumque praedeceſſorum & ſucceſſorum noſtrorum Catholicorum, concedimus atque largimur tibi, tuaeque Congregationi, tuiſque ſucceſſoribus,* tres portiones omnium Decimarum illarum frugum, *quae jam natae ſunt, quaeve naſcentur in perpetuum in amplis de Scudaſcia, quae noviter runcata ſunt, queve runcabuntur, & ſpecialiter in Caracetulo, in Fracta, Trium Comitatuum, & in Aucano. Nam quartam portionem, quibus competit, reſervamus Eccleſiis. Has denique* Decimas *ſub tali verbo conditione concedimus, ut eas dumtaxat ad proprios uſus Fratrum,* & ad Pauperum & Hoſpitum ſuſtentationem *colligatis & habeatis, interdictâ penitus inbeneficiandi, locandi, vel ſub aliquo titulo alienandi licentiâ. At vero ſi quis ex vobis vel ſucceſſoribus veſtris aliquid horum fecerit, quod factum fuerit, ſit vacuum prorſus, & inutile, nihilque proſit: perſona quoque dantis excommunicationi ſubjaceat, donec reſipuerit & ſatisfecerit. Unde ſi ego, aut ex ſucceſſoribus noſtris contra hanc Cartulam venire preſumſerit, tunc obligamus nos, & ſucceſſores noſtros componere res ablatas in duplum, & inſuper omni tempore in guarentatione ac defenſione perſiſtere. Praeterea Privilegium ab anteceſſore noſtro bonae memoriae* Sinibaldo *vitae canonice indultum, & omnia, quae in eo continentur, plenarie laudamus & confirmamus. Ne autem ea que hucuſque leguntur ab humana memoria decidant, ſed firmiter a nobis facta eſſe credantur, hanc conceſſionis, & liberalitatis paginam Jenanno publico Tabellioni ſcribendam tradidimus, propriique Sigilli noſtri impreſſione corroboramus.*

Actum & datum Paduae feliciter.

Vidiſti Decimas haſce Canonicis Regularibus conceſſas, *ut eas dumtaxat ad proprios uſus Fratrum, & ad Pauperum & Hoſpitum ſuſtentationem* colligant. In Diſſertatione ſubſequenti *de Hoſpitalibus* mecum animadvertet Lector, quàm familiare tunc fuerit Monachis, aliiſque Eccleſiaſticis Collegiis, Peregrinos, Aegros, alioſque Pauperes ad hoſpitium recipere. Tantum hac in re nonnullorum ſtudium fuit, ut & ipſi de menſa ſua quodammodo Decimam Pauperibus con-

conferrent. Id conſtabit ex Charta lacera, quam ex Archivo Monachorum Olivetanorum Sanctae Mariae ad Organum Veronae deſcriptam nunc publici juris facio.

Viti Abbatis Sanctae Mariae ad Organum decretum de danda Decima panis & ovorum Pauperibus, Anno 1006.

.... *Igitur ego* Vitus....... *no*, *licet indignus*, *divino praeventus preſidio*, *totiuſque noſtrae Congregationis fretus cohortamine*, *non*...... *tatis nobis*, *ac Congregationi*, *vel predeceſſoribus*, *ſeu ſucceſſoribus noſtris*, *nec non & univerſis fidelibus*....... *futura*, Decimas omnium panum, qui cocti in Cellerario a fartoribus in cuſtodiam penoris Monaſterii........ ovorum, quae vectigaliter antiquitus Monaſterio ad fictum redduntur *pro noſtris animabus*....... *ſterium ſito*, Pauperibus erogandas *humiliter* ſancimus. *Notificamus inſuper*, *ut ſi noſtrorum*.... *largiendo amplius addere voluerit*, *vel aliquis fidelis pro ſuae animae remedio caritatem*...... *retributione perfrui feliciter valeat &c*....... *Milleſimo Centeſimo Sexto*........

Actum in Clauſtro Sanctae Mariae in Chriſti nomine feliciter. *Amen*.

Similia occurrunt in Bullario Caſinenſi. Sed minime deerant Praeſules alii & Parochi, qui nullam erga Monachos indulgentiam exercebant, atque ab iis Decimas rigide exigere ſoliti fuerunt. Romani ergo Pontifices Monaſteriis, quibus exemtio a Decimis per Epiſcopos conceſſa fuerat, ipſam confirmabant; eam autem invitis Epiſcopis, concedere nequaquam conſuevere. Seculo tamen Duodecimo id moris invectum eſt, ut ſi quos agros ad culturam Monachi redigebant, & quos etiam manibus ſuis excolebant, hos immunes a Decimarum onere haberent. Id in multis Romanorum Pontificum Bullis per Margarinum in Bullario Caſinenſi editis legas. *Novalia*, ſive *Novales* agros appellabant ejuſmodi arva. Ego uno aut altero exemplo rem confirmabo. Primum erit Bulla Alexandri III. Papae, cujus archetypum adſervant Monachi Benedictini Mediolanenſes in Coenobio Sancti Simpliciani.

Alexander Papa III. Abbati Monaſterii Mediolanenſis Sancti Simpliciani omnia illius jura & Privilegia confirmat, Anno 1178.

ALexander Epiſcopus *ſervus ſervorum Dei*, *dilectis filiis* Oprando Abbati Monaſterii Sancti Simpliciani, *ejuſque Fratribus*, *tam praeſentibus quàm futuris regularem vitam profeſſis in perpetuum*. *Quotiens illud a nobis petitur*, *quod Religioni & honeſtati convenire dinoſcitur*, *animo nos decet libenti concedere*, *& preſentium deſideriis congruum impertiri conſenſum*. *Ea propter*, *dilectiſſimi in Domino Filii*, *veſtris juſtis poſtulationibus clementer annuimus*, *& felicis recordationis patris & praedeceſſoris noſtri Papae Eugenii veſtigiis inhaerentes*, *praefatum Monaſterium*, *in quo divino mancipati eſtis obſequio*, *ſub beati Petri & noſtrâ protectione ſuſcipimus*, *& praeſentis ſcripti*

pti Privilegio communimus. In primis ſiquidem ſtatuentes, ut Ordo Monaſticus, qui ſecundùm Dei timorem, & beati Benedicti Regulam in Monaſterio veſtro ſtatutus eſſe dinoſcitur, perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter obſervetur. Praeterea quaſcumque poſſeſſiones, quaecumque bona idem Monaſterium in praeſentiarum juſte & canonice poſſidet, aut in futurum conceſſione Pontificum, largitione Regum vel Principum, oblatione fidelium, ſeu aliis juſtis modis, praeſtante Domino poterit adipiſci, firma vobis, veſtriſque ſucceſſoribus & illibata permaneant. In quibus haec propriis duximus exprimenda vocabulis. Eccleſiam videlicet Sanctorum Martyrum Protaſii & Gervaſii, atque Capellam Sancti Cypriani cum eorum Parochia, & omnibus ſuis pertinentiis; Eccleſiam beati Michaëlis, quae dicitur ad Aquaeductum; Eccleſiam beati Antonini de Seniano, cum omnibus ad eam pertinentibus; Eccleſiam Sancti Salvatoris; Eccleſiam beatorum Martyrum Protaſii & Gervaſii ſitam in loco Tregaſio cum Decima, & omibus ſuis pertinentiis; Curiam de Affori cum duabus Capellis, videlicet Sancti Petri, quae dicitur ad Monachos, & Sancti Clementis; Eccleſiam Sancti Salvatoris de loco Bruzano; Eccleſiam Sancti Gaudentii de Faroa cum omnibus eorum poſſeſſionibus; jus quod habetis in Eccleſia Sancti Viti de Lantaze; Eccleſiam Sancti Ambroſii de Croveno, cum ſuis poſſeſſionibus; Eccleſiam Sancti Orici de Fenegro, cum omnibus ad eam pertinentibus; Curiam de Luirate cum quatuor Capellis, videlicet Sancti Martini, & Sancti Michaëlis, Sancti Petri, & Sancti Protaſii, cum Parochia, Caſtro, diſtricto, & omnibus ſuis pertinentiis; Eccleſias Sancti Syri, Sancti Victoris, & Sancti Kaloceri de Sepriate, cum Parochia, & aliis ſuis perti-

A *nentiis; Eccleſiam Sanctae Fidis de Summa, cum Caſtro & diſtricto, & omnibus ſuis pertinentiis; Poſſeſſiones, quas habetis in Trivilio Craſſo, cum Caſtro, Villa, diſtricto, & aliis ſuis pertinentiis, in Talamona, Morbenio,* Decimas *cum diſtrictis, & in Lugari, in Sudri, in Veddo, Priſtino, Groſſo, cum omnibus ſuis pertinentiis; Hoſpita-*

B *le, quod in Parochia veſtra juxta Eccleſiam beati Simpliciani in praedio veſtro conſtructum eſt; quicquid in Decimis, ſive in libertatibus, vel conſuetudinibus ab Epiſcopis vel Regibus legitime vobis conceſſum eſt.* Sane Novalium veſtrorum, quae propriis manibus, aut ſumptibus colitis, ſive de nutrimentis veſtrorum animalium,

C nullus a vobis Decimas exigere vel extorquere praeſumat. *Liceat quoque vobis, Clericos vel Laicos e ſeculo fugientes, liberos & abſolutos ad converſionem recipere, & eos ſine contradictione aliqua retinere. Obeunte vero te, nunc ejuſdem Loci Abbate, vel tuorum quolibet ſucceſſorum, nullus ibi qualibet ſurreptionis aſtutia ſeu violentia prae-*

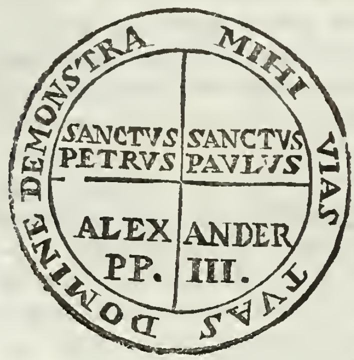
D *ponatur, niſi quem Fratres communi conſenſu, vel Fratrum pars ſanioris conſilii, ſecundùm Deum & beati Benedicti Regulam praeviderunt eligendum. Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum liceat praefatum Monaſterium temere perturbare, aut ejus poſſeſſiones auferre, vel ablatas retinere, minuere, aut aliquibus vexationibus fatigare, ſed*

E *omnia integra conſerventur eorum, pro quorum gubernatione & ſuſtentatione conceſſa ſunt, uſibus omnimodis profutura, ſalvâ Sedis Apoſtolicae auctoritate, & Mediolanenſis Archiepiſcopi canonicâ juſtitiâ. Si qua igitur in futurum Eccleſiaſtica, Seculariſve perſona hanc noſtrae conſtitutionis paginam ſciens contra eam temere venire temptaverit, ſecundo, tertiove commonita, niſi reatum*

ſuum

ſuum dignâ ſatisfactione correxerit, poteſtatis, honoriſque ſui dignitate careat, reamque ſe divino judicio exiſtere de perpetrata iniquitate cognoſcat; & a ſacratiſſimo Corpore & Sanguine Dei & Domini Redemptoris noſtri Jeſu Chriſti aliena fiat, atque in extremo exa-

A *mine diſtrictae ultioni ſubjaceat. Cunctis autem eidem Loco ſua jura ſervantibus ſit pax Domini noſtri Jeſu Chriſti, quatinus & hic fructum bonae actionis percipiant, & apud diſtrictum Judicem praemia aeternae pacis inveniant. Amen, amen, amen.*

Ego Alexander Catholicae Eccleſiae Epiſcopus *ſubſcripſi.*

Ego Hubaldus Hoſtienſis Epiſcopus ſubſcripſi.

Ego Philippus Presbyter Cardinalis Sanctorum Johannis & Pauli & Pammachii ſubſcripſi.

Ego Johannes Presbyter Cardinalis Sancti Vitalis tituli Veſtinae ſubſcripſi.

Ego Petrus Presbyter Cardinalis titulo Sanctae Suſannae ſubſcripſi.

Ego Petrus Presbyter Cardinalis titulo Sancti Griſogoni ſubſcripſi.

Ego Cinthius Presbyter Cardinalis titulo Sanctae Caeciliae ſubſcripſi.

Ego Hugo Presbyter Cardinalis titulo Sancti Clementis ſubſcripſi.

Ego Jacintus Diaconus Cardinalis titulo Sanctae Mariae ſubſcripſi.

Ego Ardicio Diaconus Cardinalis titulo Sancti Theodori in Coſmedin ſubſcripſi.

Ego Laborans Diaconus Cardinalis Sanctae Mariae in Porticu ſubſcripſi.

Ego Rainerius Diaconus Cardinalis Sancti Georgii ad Velum aureum ſubſcripſi.

Ego Gratianus Diaconus Cardinalis Sanctorum Coſmae & Damiani ſubſcripſi.

Ego Matthaeus Sanctae Mariae Novae Diaconus Cardinalis ſubſcripſi.

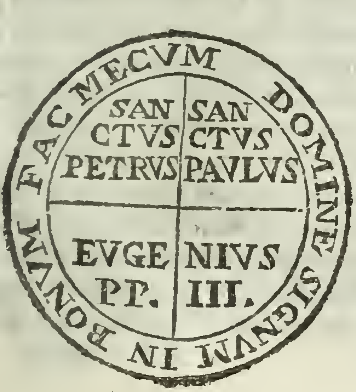
Datum Laterani per manum Alberti ſanctae Romanae Eccleſiae Presbyteri Cardinalis & Cancellarii XIII. *Kalen-*

Kalendas Aprilis, Indictione XI. Incarnationis Dominicae Anno Milleſimo Centeſimo Septuageſimo Octavo, Pontificatus verò Domini Alexandri Papae Tertii Anno Vigeſimo.

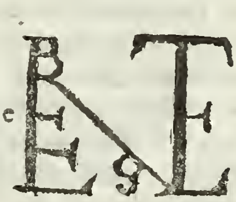
A Alterum exemplum ſubdo Bullae Eugenii III. quam ex Archivo Noſocomii Senenſis Sanctae Mariae de Scala exſcripſit amicus olim meus Hubertus Benvoglientus. Pro *Anno MCXLVI.* ſcribendum cenſeo ibi MCXLVII.

Eugenii III. Papae Bulla, qua omnia jura confirmat Canonicis Regularibus de Vivo, Anno 1147.

EUgenius Epiſcopus, *ſervus ſervorum Dei. Dilectis filiis* Ruſtico Priori *de Vivo, ejuſdemque Fratribus tam preſentibus quàm futuris, Regularem vitam profeſſis in perpetuum. Pie poſtulatio voluntatis effectu debet &c. Monaſterium de Vivo, in quo divino vacatis ſervitio, preſentis ſcripti paginâ communimus. Statuentes, ut quaſcumque poſſeſſiones &c. In quibus haec propriis duximus exprimenda vocabulis: Monaſterium videlicet Sancti Petri in Campo; Monaſterium Sancti Benedicti de Mojano; Monaſterium Sancti Petri in Arnano, cum omnibus bonis & poſſeſſionibus ſuis, quemadmodum a fratre noſtro* Martino Cluſino Epiſcopo *ad reformandam Religionem vobis canonice conceſſa ſunt, & ſcripto ſuo firmata. Quia verò Monachi & Religioſi viri de aliorum fidelium elemoſinis atque be-* B *neficentia debent vivere, auctoritate Apoſtolica conſtituimus*, ut de laboribus, quos propriis manibus, ſumptibuſque colligitis, alicui dare Decimas non cogamini. *Manſuro quoque in perpetuum per Dei gratiam decreto ſancimus, ut Clericos vel Laicos e Seculo fugientes, dummodo nulli conditioni teneantur obnoxii, poſtulatâ ab Epiſcopis ſuis li-* C *centiâ, ad converſionem ſuſcipiendi, eiſque Monaſticae profeſſionis habitum tribuendi facultatem liberam habeatis, abſque aliquorum contradictione ſive moleſtia. Sicque ab omnium hominum infeſtationibus expediti, omnipotentis Dei ſervitio libere & abſque moleſtia inſiſtatis. Decernimus ergo, ut nulli omni-* D *no hominum &c. ſalvâ Apoſtolica auctoritate, & Cluſini Epiſcopi canonicâ juſtitiâ. Si qua igitur &c.*

Ego Eugenius Catholice Eccleſie Epiſcopus *ſubſcripſi.*

Ego

Ego Theodewinus Sancte Rufine Epiſcopus ſubſcripſi.
Ego Albericus Hoſtienſis Epiſcopus ſubſcripſi.
Ego Iſmarus Tuſculanus Epiſcopus ſubſcripſi.
Ego Hubaldus Presbyter Cardinalis titulo Sanctorum Johannis & Pauli ſubſcripſi.
Ego Guido Presbyter Cardinalis titulo Sancti Laurentii in Damaſo ſubſcripſi.
Ego Oddo Diaconus Cardinalis Sancti Georgii ad Velum aureum ſubſcripſi.
Ego Octavianus Diaconus Cardinalis Sancti Nicolai in Carcere Tulliano ſubcripſi.
Ego Guido Diaconus Cardinalis Sancte Marie in Porticu ſubſcripſi.
Ego Jacintus Diaconus Cardinalis Sancte Marie in Coſmedin, ſubſcripſi.

Datum apud Marturam per manum Guidonis ſancte Romane Eccleſie Diaconi Cardinalis & Cancellarii, Idibus Januariis, Indictione X Incarnationis Domini noſtri Jeſu Chriſti Anno M XLVI. Pontificatus verò Domni Eugenii Tertii Pape Anno II.

Hoc autem conſtitutum fuiſſe in Concilio Romano, nimirum ut terrae a Monachis & Canonicis *propriis ſumtibus* vel *laboribus* excultae, ab onere Decimarum forent immunes, (A) docebit nos ſubſequens Charta, cujus authenticum exemplum Mediolani adſervant Sanctimoniales Sanctae Mariae in Valle.

Robaldus Archiepiſcopus Mediolanenſis ſecundum ſtatuta Apoſtolicae Sedis mandat, ne Moniales Sanctae Mariae de Montano Decimas cuiquam perſolvant de terris, quas ipſae ſuis ſumtibus excolunt, circiter Annum 1139.

ROBALDUS *Dei gratiâ ſanctae* Mediolanenſis Eccleſiae Archiepiſcopus *Dilectae in Chriſto filiae......* Monaſterii Sanctae Genitricis Virginis Mariae de Montano Abbatiſſae, *& ejus Sororibus tam praeſentibus quàm futuris in perpetuum. Venerabilis Pater noſter &* Dominus Papa Innocentius, *in Piſana reſidens Synodo, aſtantibus religioſis Patriarchis, Archiepiſcopis, Epiſcopis, Abbatibus, & aliis Sacerdotibus, Clericis, hoc promulgavit decre-* (B) *tum, ut videlicet* Monachi, & Regulares Canonici de laboribus terrarum, quas propriis excolunt ſumptibus, Decimas nullactenus tribuant: quod etiam in Concilio nuper Romae celebrato innovatum Apoſtolicâ ſanxit authoritate. *Nos itaque praedicti Domini noſtri & ſanctae Romanae Eccleſiae autohoritate ſuffulti, definitiva ſtatuimus ſententia, uti Abbatiſſa Mona-* (C) *ſterii de Montano, & ejus Sorores ſub Regula beati Benedicti, ut credimus regula-*

gulariter degentes, quae modò ſunt, vel pro tempore fuerint, de laboribus terrarum, quas propriis excolunt ſumptibus, Praepoſito de Roſiate, & ejus Fratribus, ſeu alieno Clerico vel Laico, de cetero Decimam minime perſolvant. *Si quis igitur, quod abſit, Praepoſitus, Sacerdos, ſeu Diaconus, vel Subdiaconus a praedictis Monialibus amodo, contemtâ ſanctae Romanae Eccleſiae autoritate,* Decimam exigere vel extorquere praeſumpſerit, *vel propter hoc eas perſequendo turbaverit, gradus ſui periculo ſubjacebit: ſi verò Clericus vel Laicus fuerit, excommunicationi ſubjaceat.*

Ego Robaldus *Dei gratiâ* Mediolanenſis Archiepiſcopus *ſubſcripſi.*
Ego Tedaldus Archipresbiter ſubſcripſi.
Ego Landulfus Presbiter ſubſcripſi.
Ego Wido Presbiter ſubſcripſi.
Ego Guifredus Presbiter ſubſcripſi.
Ego Obitus Subdiaconus & Cimiliarcha ſubſcripſi.
Ego Adelardus Diaconus ſubſcripſi.
Ego Anſelmus indignus Diaconus ſubſcripſi.
Ego Wilielmus Diaconus ſubſcripſi.
Ego Jordanus Diaconus ſubſcripſi.
Ego Oprandus Camerarius ſubſcripſi.
Ego Galdinus Cancellarius a me dictato ſubſcripſi.

Ita in Bulla Gregorii VIII. Papae, datâ *Regii VIII. Kalendas Decembris, Indictione VI.* ideſt Anno Chriſti MCLXXXVII. & in alterâ datâ *Mutinae X. Kalendas Decembris Indictione VI.* Michaëli Abbati Monaſterii Mutinenſis Sancti Petri, interdicitur, *ne quis de laboribus veſtris, quos per Converſos veſtros & animalia & inſtrumenta veſtra in Curte de Creſpollano facitis, ubi vineas, hortos, & terram uno aratro vel pluribus modicùm excolendam habetis, a vobis Decimas extorquere praeſumat.* Hinc habes, quid ſigni-

A ficaret, *propriis ſumtibus* agros excolere. Adhibebantur *Converſi* ad ejuſmodi laborem, ac proinde opinari licet, multos ex iis numeratos fuiſſe in Monaſteriis. Atque haec de *Decimis*. Praeter Feuda & Emphyteuſes, quibus Eccleſiaſtici Proceres multa bona in Laicos olim effudêre, tertius etiam modus fuit concedendi eis B ad certum tempus Eccleſiarum Caſtella, aliaſque temporales ditiones, hoc eſt *ad Guardiam*, ſive *ad Cuſtodiam*, cujus Cuſtodiae tamen finis poſtea advenire fere nunquam ſolebat. Nam quum bella ingruerent, aut futura apparerent, agnoſcentes Epiſcopi & Abbates, non ſat virium ſibi eſſe ad ſua Caſtra tuenda, ea commendabant potentioribus viris. C Interdum quoque ab ipſis potentibus modo juſte, modo injuſte occupabantur Caſtella Eccleſiarum; quumque ea Paſtores recuperare non poſſent, poſt titulo *Guardiae*, ſeu *Cuſtodiae*, Laici ea poſſidere, ibique dominari pergerent uſque ad certum temporis aut annorum ſpatium. Exemplum mi- D hi ſuppeditat nobiliſſima Eſtenſium Principum Familia. Inter Azzonem VI. Marchionem Eſtenſem & Ferrarienſes ex una parte, & Archiepiſcopos Ravennates, Remque publicam illius Urbis ex altera, contentiones multae fuerant, propter Civitatem ſive Oppidum *Argentae*. Hanc Ravennatibus eripuerant Ferrarienſes. E Sed Anno MCCVIII. pollicitus eſt Marchio ſe reſtituturum Eccleſiae Ravennati illud Oppidum, *& etiam jus, & omnem rationem & actionem, & luſum,* (fortaſſis *uſum*) *quod, vel quae, vel quam ego vel praedicta pars mea de Ferraria habet &c. in praedicto Caſtro Argentae.* Chartam publici juris fecit Rubeus Lib. *6.* Hiſtor. Ravennatis. Verùm ſive quod promiſſa nul-

lus effectus fuerit ſubſequutus, ſive quod nova irarum ſemina germinarint, Anno MCCXII. inita eſt nova concordia, per quam Archiepiſcopus Ubaldus ſub aliquibus con- A ditionibus eidem Azzoni Marchioni Argentam *in Guardia* dimiſit. Inſtrumenta profero ex Archivo Eſtenſi depromta.

Conceſſio Caſtri Argentae facta ab Ubaldo Archiepiſcopo Ravennate Azzoni VI. Marchioni Eſtenſi cum pactis & fidejuſſionibus, Anno 1212.

IN *Chriſti nomine. Anno Domini MCCXII. tempore* Innocenti Pape, *&* Otthonis Imperatoris, *die VIII. exeunte Menſe Martii, Indictione XV. apud Ficarolum, in Camera Canonice Eccleſie Sancti Salvatoris, in preſentia Presbiteri Alberti Cardinalis ſancte Ravennatenſis Eccleſie, Petri Reginenſis Cantoris ejuſdem Eccleſie, Domini Petri Traverſarie, Domini Bonifacii, & Magiſtri Johannis, teſtium ad hoc rogatorum. Concordia inter* Dominum Ubaldum Archiepiſcopum Ravennatenſem, *&* Dominum Azzonem Marchionem Eſtenſem *talis facta eſt.* Quia conceſſit ei Dominus Archiepiſcopus in Guardia Caſtrum Argente, *& conceſſit ei Ripaticum totum & medietatem bonorum, & Placitorum in Argenta & ejus Curte: &* cuſtodiet *ad honorem & utilitatem Domini Archiepiſcopi & Eccleſie Ravennatenſi;* & ipſo Domino Archiepiſcopo reſtituet, *quando* Dominus Archiepiſcopus ab eo petierit per ſe vel per ſuum certum Nuntium infra unum menſem, *ſicuti fuerit melioratum & infortiatum, libere & abſolute; & hoc modo reſtituet ipſum Communi Ravenne: ita quod partes Ravenne communi concordia hoc velint cum voluntate Archiepiſcopi, vel ſine voluntate Archiepiſcopi, ſi non fuerit Archiepiſcopus, infra duos Menſes. Nec faciet ibi ſtare aliquem hominem de Bononia de cuſtodia, neque pro Do-* B *mino, neque de Ferraria pro Domino. Et de ipſo Caſtro & tota ejus Curte in terra & aqua promiſit Dominus Marchio non facere Domino Archiepiſcopo aliquam injuriam vel gravamen, nec per ſe nec per aliquem hominem pro eo: imo adjutor erit ad defendendum & manutenendum contra omnes homines in terra & in aqua, donec Caſtrum habebit.* C *Vicecomitem Domini Archiepiſcopi cum ſua Maſnada in Caſtro permittet habitare, & Burgis, & Dominum Archiepiſcopum cum ſua familia, ſi habitare & ſtare ibi voluerit. Concordiam cum Salinguerra & ſua parte non faciet, in qua non ponat Dominum Archiepiſcopum & Eccleſiam Ravenne in pace & concordia. Et omnia iſta firma tenebit* D *& faciet* ejus filium Aldrovandinum, *ut dictum eſt, attendere & adimplere. Et faciet Dominum Petrum Traverſariam, Comitem de Sancto Bonifacio, Marchionem Guidonem Lupum, Albertum de Baone, Guilielmum Rangonum, & alios, quot & quales Dominus Archiepiſcopus voluerit de Ferraria, promittere & obligare &* E *jurare, quod ipſi facient, ipſum Dominum Marchionem Eſtenſem omnia praedicta attendere & obſervare ad terminum & terminos, quem aut quos Dominus Archiepiſcopus ei dedit per ſe, vel per ſuum Nuntium. Et corporaliter* Dominus Azzo Eſtenſis Marchio, *ut ſuperius dictum eſt, attendere juravit.*

Inſu-

Inſuper ibidem coram eiſdem ſupranominatis teſtibus Dominus Petrus Traverſaria promiſit Domino Archiepiſcopo, & juravit omnia predicta, quantum in ſe eſt, attendere, & facere Dominum Marchionem & ejus filium Aldrovandinum attendere & obſervare. Quod ſi non fieret, obligavit Domino Archiepiſcopo omnia ſua bona, que habet in toto plano Ravenne, quocunque jure poſſideat, dando Domino Archiepiſcopo licentiam intrandi & ſtandi in tenutam omnium predictarum rerum, quandocumque voluerit ſuâ auctoritate, & pro eo ſe prius fidem conſtituit, donec omnia predicta fuerint obſervata, non faciendo ei ullam moleſtiam neque controverſiam de A *predicta obligatione. Et eodem die in Ferraria, in Camera Epiſcopi, in preſentia omnium ſupradictorum teſtium, Dominus Archiepiſcopus prenominatus eandem conceſſionem, quam fecerat Domino Azzoni Marchioni Eſtenſi, fecit* ejus filio Aldrovandino de Caſtro Argente, *& aliis omnibus; & verſa vice Aldrovandinus in omnibus & per* B *omnia ipſi Domino Archiepiſcopo, ut pater ejus fecerat, attendere promiſit atque juravit.*

Et ego Manfredinus Dei gratia Imperialis Aule, Ferrarieque Notarius preſens rogatus & audivi & ſcripſi, & Dominus Marchio promiſit ei, quod Caſtrum Argente muraret & meliorabit.

Fidejuſſiones ab Ottolino de Mainardis, aliiſque Nobilibus Ferrarienſibus facta Archiepiſcopo Ravennati pro Caſtro Argentae, tradito Azzoni VI. Marchioni Eſtenſi, Anno 1212.

IN *Chriſti nomine. Anno ejuſdem MCCXII. tempore* Innocentii Pape, & Otthonis Imperatoris, *die VII. intrante Menſe Aprilis, Indictione XV. Ferrarie, in Camera Palatii Epiſcopi, in preſentia Domini Gandolphini de Caſtelnovo, Arduini, Johannis Notarii, & Enrigatii Notarii, teſtium rogatorum. Dominus Otthbolinus de Mainardis promiſit Domino Boniſacio Vicecomiti, & in hoc facto Nuntio* Domini Ubaldi Archiepiſcopi Ravenne, *vice & nomine ipſius Domini Archiepiſcopi, quantum in ſe eſt, omnia attendere & obſervare; & facere* Dominum Azzonem Marchionem Eſtenſem & ejus filium Aldrovandinum *attendere & obſervare, ſecundùm quod promiſerat & juraverant de concordia inter eos facta* de Caſtro Argente. *Quod ſi non fieret, obligavit ei omnia bona ſua, que habet in toto diſtrictu Ferrarie, quocumque jure poſſideat, dando licentiam* C *intrandi & ſtandi in tenutam omnium ſupradictarum rerum, quandocumque voluerit, ſuâ auctoritate, & pro eo ſe poſſidere precario conſtituit, donec omnia fuerint obſervata, non faciendo ei ullam moleſtiam neque controverſiam de predicta obligatione, & omnia ſic attendere juravit. Et eodem modo in omnibus & per omnia, ſecundùm quod* D *Dominus Otthbolinus fecit, ita promiſit & ſe obligavit, & per ſe attendere juravit Dominus Guizardinus Contrarius, Dominus Guilielmus de Joculo, Guido Poltrotii, Dominus Marcheſinus Parvus, Dominus Guido Vicedomini, Dominus Jacobus de Pagano, Dominus Attinginus, Dominus Albertinus de Petro de Caſſano, Dominus Guido Contrarius,* E *Guido de Domino Marcheſino, Dominus Aldrovandinus de Suſinello, Roba, Dominus Saracinus de Pagano; Dominus Jacobus de Fontana, Dominus Jacobinus de Trotta, Jacobinus Robe;*

 Domi-

Dominus Jacobinus de Vecla, Dominus
Gavinellus, & Dominus Linguetta.

Et ego Manfredinus Dei gratia Im-
perialis Aule, Ferrarieque Notarius pre-
ſens rogatus ut audivi intellexi & vi-
di, ita ſcripſi.

Neque ſecus egit Romana ipſa Ec-
cleſia cum veteris aevi potentibus;
nam quando, ultra quàm vellet, re-
ſiſtentes ipſos ſentiebat, ſatis ſibi
conſultum arbitrabatur, eis conce-
dendo ſub titulo *Cuſtodiae* Terras in
A controverſiam adductas. Preſſerant
copiae Romani Pontificis (quis fue-
rit, neſcio) longâ obſidione fortiſſi-
mum Caſtrum Fumonis, quod a
quamplurimis annis *Cuſtodiae* nobi-
lium virorum fuerat ab Eccleſia Ro-
mana commendatum. Attamen ſatius
duxit Romanus ille Pontifex, rurſus
B ipſum tradere eiſdem cuſtodiendum,
ſed novis conditionibus adjectis: quod
patebit e ſubſequenti Charta, in Re-
geſto Cencii Camerarii nobis ſervata.

Caſtrum Fumonis a Romano Pontifice traditur Cuſtodiae Gregorii & Bertraimi nobilium virorum, Anno . . . .

C*Um per miſericordiam Dei & bea-*
torum Apoſtolorum merita Ca-
ſtrum Fumonis, quod ad jus & pro-
prietatem beati Petri pertinere con-
ſtat, *cum multo labore & expenſis,*
& continuâ decem hebdomadarum obſi-
dione in primo Anno Pontificatus no-
ſtri, Menſe ſcilicet Julio, a nobis re-
cuperatum fuiſſet, conſuetâ Sedis Apo-
ſtolicae miſericordiâ moti, & quorum-
dam fidelium noſtrorum precibus, de
conſilio Fratrum noſtrorum, ipſum Ca-
ſtrum Gregorio cum filiis ſuis, ſicut i-
dem Gregorius, & Pater ejus, & Ber-
traimus, Avus ejuſdem Bertraimi, &
fratrum ſuorum a praedeceſſoribus noſtris
ipſum quondam habuiſſe noſcuntur, in
Cuſtodiam conceſſimus, *ipſis eiſdem*
in noſtra & Fratrum noſtrorum prae-
ſentia recognoſcentibus, & in plena
Curia profitentibus, ſe in eodem Caſtro
nihil prorſus juris habere, niſi quod
anteceſſoribus eorum a praedeceſſoribus
noſtris in Cuſtodiam *datum fuit. Sta-*
tuimus autem, quod praedictus Grego-
rius Cuſtodiam Turris habeat, *reli-*
qua omnia tam poſſeſſiones quàm homi-
nes & domos ipſe cum Nepotibus ſuis
1 *ita aequali portione habeat, ſicut inter*
C *eum & Bertraimum patruum ſuum fuit*
ex antiquo diviſum. Claves verò Por-
tae ab eo, qui utrique parti placuerit,
& qui communiter fidelitatem utrique
parti fecerit, debent teneri, & ei ex-
penſae & victualia communiter mini-
ſtrari. Homines autem ipſius Caſtri,
qui ad Gregorium pertinent, ei de man-
dato noſtro fidelitatem juravrunt: & ii,
D *qui ad Bertraimum & fratres ſuos per-*
tinent, eis fidelitatem ſimiliter praeſti-
terunt, ſalvâ in omnibus fidelitate no-
ſtrâ. Quod ſi Gregorius Bertraimum &
fratres ſuos ſuper ea parte Caſtri, quam
eis conceſſimus, voluerit impedire, vel
aliquam eis moleſtiam facere, niſi fortè
de mandato noſtro vel ſucceſſorum no-
ſtrorum procederet, homines utriuſque
E *partis jurarunt, quod ipſum Bertrai-*
mum & fratres ejus adverſus Gregorium
adjuvabunt, & ne hoc fiat, quibu-
ſcumque poterunt modis efficient. Et
omnes juraverunt utrique parti ſe Ca-
ſtrum ipſum contra omnes homines pro
poſſe ſuo defenſuros, niſi per nos aut
aliquem de mandato noſtro Caſtrum i-
dem impugnaretur. Si verò versâ vice
Bertraimus & fratres ejus Gregorium
1 *ſuper ea parte Caſtri, quam ei conceſſi-*
mus,

mus, & ſuper cuſtodia Turris voluerint impedire, vel aliquam ei inferre moleſtiam, niſi fortè ita de mandato noſtro vel ſucceſſorum noſtrorum fieret, homines utriuſque partis ſimili juramento tenentur. Juraverunt etiam Homines ipſius Caſtri, quod ſi altera, vel utraque pars adverſùs nos vel adverſùs Catholicos ſucceſſores noſtros voluerit malignari, aut malitiam aliquam exercere, illos omnino deſerent, & ne id fiat, quibuſcumque modis poterunt, laborabunt. Inſuper altera pars alteri parti juramentum ſecuritatis in praeſentia noſtra praeſtitit, & fidejuſſores nobis pro centum Libris Papienſis Monetae quiſque eorum ſuper his omnibus obligavit. Fidejuſſores ſiquidem ex parte Gregorii ſunt: Ogerius Ottonis pro centum Solidis Papienſis monetae: Girardus de Anticulo pro centum Solidis: Petrus Domni Rimandi pro centum Solidis: Leo Domni Landi de Berardo pro centum Solidis: Creſcentius Lazarii pro centum Solidis: Otto Domni Landi pro centum Solidis: Gregorius Landi Domni Berardi pro centum Solidis: Carbo Domni Ptolemaei pro centum Solidis: Henricus Domni Lazarii pro centum Solidis: Ogerius Domni Michaëlis pro centum Solidis: Johannes Markeſe pro centum Solidis: Ogerius Infans pro centum Solidis: Ogerius Donnae Theodorae pro centum Solidis: Albertus Retruſus pro centum Solidis: Landus Datusdiabolo pro centum Solidis: Rainaldus Alberti pro centum Solidis: Tuſcaniſius pro centum Solidis: Iltus de Milo pro centum Solidis: Johannes Scalſagallina pro centum Solidis: Landus Mainardi pro centum Solidis: Ex parte verò Bertraimi & fratrum ſuorum fidejuſſores ſunt hi: Rollandus Domni Rogerii pro centum Solidis Denariorum Papienſium: Landus de Judice pro centum Solidis: Rofredus de Alberico pro centum Solidis: Rol-

A landus Mancinus pro centum Solidis: Carbo de Ptolemaeo pro centum Solidis: Rao de Jachia pro centum Solidis: Aegidius de Marino pro centum Solidis: Albertus de Sancto Aegidio pro centum Solidis: Ugerius de Ode pro centum Solidis: Aegidius de Benedicta pro centum Solidis: Matthaeus de Tortiſciana pro centum Solidis: Philippus de Jacobo pro centum Solidis. Johannes de Al-

B berto pro centum Solidis: Guidottus pro centum Solidis: Leo de Lando pro centum Solidis: Gregorius de Lando pro centum Solidis: Ugerius de Theodora pro centum Solidis: Creſcentius de Lazario pro centum Solidis: Oddo de Lando pro centum Solidis: Henricus de Lazario pro centum Solidis. Conſtituimus

C praeterea, ut neutra pars aliquid de poſſeſſionibus ejuſdem Caſtri, filiae vel ſorori in dotem concedat, & nihil exinde cuilibet perſonae tribuat, vel aliquo titulo alienet. Nos verò de arbitrio noſtro & de conſilio utriuſque partis Feuda Militibus diſtribuimus, qui fidelitatem nobis & Catholicis ſucceſſoribus ſolummodo praeſtiterunt, & ſecuritatem

D utrique parti fecerunt. Juraverunt etiam, quod ſi altera vel utraque pars adverſùs nos vel adverſùs Catholicos ſucceſſores noſtros, ſicut ſuperius diximus, voluerint malignari, aut malitiam exercere, illos omnino deſerent, & ne id fiat, quibus modis poterunt, laborabunt. Praeterea utraque pars Catholicis ſucceſſoribus noſtris abſque alio beneficio

E debebit fidelitatem praeſtare. Inſuper quatuor homines de his, qui ad Gregorium pertinent, & ſex de his, qui ad Bertraimum & fratres ejus, & quinque modios terrae de parte Gregorii, totidem verò de parte Bertraimi & fratrum ſuorum, cum vineis ad Feudum unius Militis nobis reſervavimus, & Amato Advocato in Feudum conceſſimus.

De

De quonam Romano Pontifice in A Charta iſta agatur, ſi petas, non pigeat te conſulere Auctorem Vitae Gregorii IX. Papae, Tomo III. Rer. Italicar. editae pag. 579. qui de illo Pontifice haec habet: *Munitiſſimum Caſtrum Fumonis, ſtructurâ nobili & grandi poſſeſſione ditatum, quod Eccleſiae Romanae demanium aſſerunt publice Documenta, Nobiles quidam ipſius* B *Papae propinqui, quorum Cuſtodiae fuit antiquâ Sedis Apoſtolicae liberalitate commiſſum, detentione itâ longa, quaſi jure dominii vendicabant, per quos etiam itinera publica dubia reddebantur. Sed non acquieſcens carni & ſanguini Pontifex venerandus, illud Eccleſiae matri reſtituit arctâ obſidione devictum, de pietatis manu trium millium Librarum eis quantitate ſolutâ.* Acta ſunt C haec Anno MCCXXXII. ut Raynaldus cenſuit, ſeu potius Anno MCCXXXIII. ut infra apparebit. Attamen tribuere non audeo Inſtrumentum hoc eidem Gregorio IX. Papae. Nam uti ex ipſo Pontificio Scriptore diſcimus, retinuit hic Papa poſſeſſionem Fumonis: in Charta verò reſtitutam vidimus Nobilibus iis viris. Anno autem MCCXXXIII. Domini ſeu Cuſtodes Fumonis, *Alexander, Otto, & Bartholomaeus* in aliis tabulis *reſignaverunt tam Arcem quàm Caſtrum Fumonis cum omni jure & diſtrictu ſuo, ſanctiſſimo Patri Domino Gregorio Nono Papae.* Heic autem memorantur *Gregorius & Bertraimus* Cuſtodes ejuſdem Caſtri. Haſce etiam tabulas mihi memoratas addere nunc juvat, ex praelaudato MSto Cencii Regeſto depromtas.

Ceſſio Caſtri Fumonis facta Gregorio IX. Papae a Nobilibus viris Alexandro, Ottone, & Bartholomaeo, Anno 1233.

IN nomine Domini, Amen. Anno ejus Milleſimo Ducenteſimo Trigeſimo Tertio, Pontificatus Domni Gregorii IX. Papae Anno Septimo, Indictione Septimâ, Menſis Novembris die II. Dominus Alexander, Dominus Otto, & Dominus Bartholomeus de Fumone *in praeſentia mei Scriniarii, & teſtium ſubſcriptorum, recognoverunt, & confeſſi ſunt*, quod tam ipſi, quàm progenitores eorum fuerunt Cuſtodes *Romanae Eccleſiae* Roccae & Caſtri Fumonis: quam Cuſtodiam ipſi & anteceſſores eorum habuerunt a Romanis Pontificibus, *qui pro tempore Sedi beati Petri Apoſtoli praefuerunt. Et ideo ne fidem fallere viderentur*, libere & abſolute reſignaverunt tàm Arcem quàm Caſtrum praedictum Fumonis cum omni jure & diſtrictu ſuo, ſanctiſſimo Patri Domino Gregorio Nono Papae, *ad ipſius requiſitionem, ad* D *diſponendum & ordinandum de eo, pro ut ſuae Sanctitati placuerit. Et quia dum praedicti Caſtri dicti Dominus Alexander, Otto, & Bartholomaeus, & progenitores eorum* Cuſtodiam *habuerunt, quaedam ipſi, vel anteceſſores eorum habuerunt alienationis titulo conquiſita de tenimentis proximis vicinorum, haec eadem cum praemiſſis Arce & Caſtro in jus Romanae Eccleſiae ad per-* E *petuum dominium tranſtulerunt, exceptâ Terrâ de Preturo poſitâ in territorio Alatrino, quam pro ſe Dominus Alexander excepit. Quae omnia defendere ab omni perſona promiſerunt legitime ſub poena dupli in legitimam ſtipulationem deducta. Quod ſi contingere, ut vel praedicti Domini Alexander, Otto, & Bartholomaeus, aut eorum parentes in praejudicium vel fraudem Romanae Eccleſiae*

ſeu

ſeu ipſum Caſtrum, vel ejus partem, aut aliquid de poſſeſſionibus tenimenti ejuſdem, alicui Univerſitati, vel Eccleſiaſticae aut Seculari perſonae, quod abſit, forſitan alienaſſent, obligaverunt ſe poenali ſtipulatione Domino Benedicto Domini Papae Camerario, recipienti procuratorio nomine pro praemiſſo Domino Papa & Romana Eccleſia, ad poenam mille Librarum Denariorum Senatus, ſolvendam ipſi Romanae Eccleſiae, ſi jura conventionis non conſervarent illaeſa. Et dederunt poteſtatem procuratorio nomine ipſi Domino Benedicto occupandi poſſeſſionem omnium praemiſſarum adquiſitionum ſuâ auctoritate. Conſtituentes, ſe ea nomine Romanae Eccleſiae poſſidere precario, donec praemiſſorum poſſeſſionem ipſe Dominus Benedictus, vel cui Dominus Papa ſeu ipſe mandaret, acciperet. Ad majorem autem firmitatem omnium praemiſſorum ipſi Dominus Alexander Otto, & Bartholomaeus, tactis ſacroſanctis Evangeliis, juraverunt per ſe ſuoſque heredes omnia praemiſſa rata & firma habere, & contra ea nullo excogitato ingenio facere vel venire. Et quia iidem Domini Alexander, Otto, & Bartholomaeus ſe, & ſuos anteceſſores multas expenſas & gravia damna pro praedicta Cuſtodia dicti Caſtri Fumonis *ſuſtinuiſſe dicebant, volens Dominus Papa laboribus & expenſis eorum conſulere, in praeſentia mea, & ſubſcriptorum teſtium, fecit eis ſolvi in argento, in Moneta videlicet Sterlingorum, ſex millia Librarum Denariorum Senatus, quos fecerunt deferri & aſportari pro ſuae voluntatis arbitrio in praeſentia mea, & teſtium ſubſcriptorum: confitentes & recognoſcentes de damnis, expenſis & de praemiſſis adquiſitionibus tranſlatis in jus Romanae Eccleſiae ſibi pleniſſime ſatisfactum de praemiſſa pecunia in jam dicto argento. Et renuntiaverunt exceptioni non numeratae ſeu non ponderatae pecuniae, & omnibus aliis exceptionibus quae ad reſolvendum praemiſſum contractum eis opitulari potuiſſent, aut poſſent forſitan in futurum. Cujus rei rogati ſunt teſtes Dominus Donus Poteſtas Anagniae, & Dominus Johannes Judex dictae Poteſtatis, Magiſter Roffridus Huberti, Dominus Petrus Lodoiſii, & Dominus Tholomaeus ejus filius, Dominus Tranſmundus de Zencato, Magiſter Martinus de Brixia Scriptor Domini Papae, Magiſter Amato, Frater Jacobus Frater Hoſpitalis, Randiſius de Porciano, Nicolaus Pacius Apothecarius, & Otto Nicolai Seniorilis, teſtes.*

Et ego Johannes Taffurus Anagninus, ſacroſanctae Romanae Eccleſiae Scriniarius, hoc Inſtrumentum propria manu ſcripſi, & ſignum feci.

Immo longe ante Annum MCCXXXIII. iidem Alexander ac Otto ſimilem Honorio III. Pontifici ceſſionem fecerant: cujus rei teſtem habeo alteram Chartam, nunc oblivioni eripiendam; ita ut jam videas, non ſemel munitiſſimi ejus Caſtri cauſsâ inter Romanos Pontifices, eoſdemque Nobiles viros exarſiſſe controverſias.

Inſtrumentum, quo Alexander de Fumone, & Oddo frater ejus reſignaverunt Caſtrum de Fumone cum pertinentiis ſuis in manu Anagnini Epiſcopi nomine Romanae Eccleſiae, praeſtito juramento, Anno 1216.

A *IN nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti. Anno Domini Milleſimo Ducenteſimo Decimo Sexto, Pontificatus Domini Honorii III. Papae Anno Primo, Indictione Quintâ, Menſis Decembris die X.* Dominus Alexander de Fumone cum Oddone fratre ſuo, *& Dominus Thomas, libero arbitrio, ſpontaneaque eorum bona voluntate, tactis ſacroſanctis Evangeliis juraverunt praeciſe ſtare mandatis Domini Honorii ſummi Pontificis, in manu* Domini Johannis * Agnanini Epiſcopi, *& Magiſtri Tullii Subdiaconi & Capellani ejuſdem Domini Papae, ad hoc ſpecialiter miſſorum, in praeſentia mei Johannis Anagnini Scriniarii, & ſubſcriptorum teſtium ad hoc ſpecialiter rogatorum. Poſt ſacramentum verò factum praecepit eis Epiſcopus Anagninus cum dicto Magiſtro Tullio ex parte Domini Papae,* ut reſignarent eis Turrim, Roccam, & totum Caſtrum cum pertinentiis ſuis *praeciſe, libere & abſolute ſine aliqua contradictione. Et ſic factum eſt. Poſt receptionem verò dictae Roccae & Caſtri Domino Gratiano Petri Leonis, & Domino Adinulfo fratri Domini Oſtienſis Epiſcopi, & Domino Johanni de Judice pro Romana Eccleſia recommendaverunt dictam Arcem cum Caſtro, & fecerunt ibi poni pro honore Romanae Eccleſiae Vexillum. Praedicti verò Domini recognoverunt, jus & proprietatem ipſius Caſtri ad Romanam Eccleſiam pertinere. Haec autem omnia facta ſunt, ſalvo in omnibus & per omnia jure Dominorum ipſorum, quod eis &* quocumque *modo, dum tamen praevia ratione, in Caſtro competit memorato. Cujus rei rogati ſunt teſtes Petrus Maltallatus, Andreas Johannis Heremitae de Anagnia, Andreas Prior Sancti Laurentii de Piſcina, Guido Johannis de Magno, Presbyter Gimundus Abbas Sancti Angeli de Fumone, Presbyter Accattans Capellanus Sancti Petri, Nicolaus Praepoſitus Sanctae Máriae, Flodericus, Sabene, Bonuſcannu, Johannes* B *Aveltore, Deodatus Aegidii, Valentinus, Nicolaus Penini, Bartholomaeus Rubeus, Johannes de Pontecorvo.*

Eodem Menſe die XI. Dominus Johannes Anagninus Epiſcopus & Magiſter Tullius Subdiaconus & Capellanus Domini Honorii ſummi Pontificis, ad hoc ſpecialiter miſſi, de mandato & auctoritate ejuſdem Domini Papae, C recommendaverunt Arcem, Roccam, & Caſtrum Fumonis integraliter Domino Alexandro cum Oddone fratre ſuo, & Domino Thomae, mandantes eiſdem, quod Cuſtodiant & teneant ipſam Arcem & Caſtrum ad honorem & utilitatem & devotionem Romanae Eccleſiae, & Domini Honorii III. Papae, *ſalvo in omnibus & per* D *omnia omni jure praedictorum Dominorum, quod eis, previâ ratione, quocumque modo in Caſtro competit memorato. Unde hi rogati ſunt teſtes: Dominus Gratianus Petri Leonis de Roma, Dominus Adinulfus de Matthia, Dominus Johannes de Judice, Dominus Petrus Maltallatus de Anagnia, Dominus Gregorius Domini Foreſſi, Dominus Nicolaus Domini* E *Bartholomaei de Alatro, Dominus Lando Domini Leonis, Dominus Matthias Vetulus de Ferentino, Raynaldus* Can-

Cunzo, Flodericus, Bartholomaeus Rubeus, Nicolaus Henrici, Lucas, Nicolaus Johannis Baronis, Bonaldus, Sebaſtianus de Carutio, Johannes Avoltore, Tholomaeus, Magiſter Benedictus, Magiſter Raynaldus de Fumone.

Ego Johannes Mel Scriniarius Anagninus iis omnibus interfui, & de mandato ſupradictorum Dominorum Cardinalium, & a partibus & teſtibus rogatus, hoc Inſtrumentum ſcripſi, & ſignum poſui.

Ceterum apud veteres non minus quàm apud nos in uſu fuere *Emphyteuſes* uſque ad tertiam vel quartam A generationem, aut ad amplius, minuſve tempus. Quodque praecipue animadverti, ejuſmodi Emphyteuſes ſub nomine *Locationis* interdum confectae fuerunt. Suum heic locum meretur Charta Locationis Praeneſtinae Civitatis, Saeculo Chriſti Decimo factae Stephaniae nobili *Senatrici Romanae*; ex qua diſces, quantam in B perniciem jam tum abiiſſent fortunae Romanae Eccleſiae, quando & in feminas ejuſdem Civitates diſtraherentur. E Codice ſupra memorato Cencii Camerarii has ipſas tabulas deſcripſi una cum titulo ibi appoſito.

Locatio Praeneſtinae Civitatis facta (a Johanne XIII. Papa) *Dominae Stefaniae Senatrici* ſub annua penſione decem Solidorum auri Romanae Eccleſiae facienda, Anno 970.

JOhannes Epiſcopus, *ſervus ſervorum Dei dilectiſſimae in Domino filiae* Stefaniae *clariſſimae* Senatrici, tuiſque filiis ac nepotibus. *Quotiens illa a nobis tribui ſperantur, quae rationi incunctanter conveniunt, animo nos decet libenti concedere, & petentium deſideriis congruum impertiri ſuffragium.* At ideo quia poſtulaſtis a nobis, quatenus daremus & concederemus atque traderemus tibi, tuiſque filiis ac nepotibus *per noſtram Apoſtolicam auctoritatem* Civitatem Praeneſtinam cum omnibus pertinentiis, cum omni publica datione & functione, quae ad ſupraſcriptam Civitatem pertinet, *inter affines & terminos novos & antiquos: ideſt Rivus, qui appellatur Lacus, a ſecundo Lavicana, & a tertio latere Monticellus de Maximo, & a quarto latere Pons de Cicala, & a quinto latere Aqua Alta, & a ſexto latere Vallis de Caporatie, & a ſeptimo latere Mons qui dicitur de Folianu. Unde concedimus, tradimus, & a praeſen-* C *ti XIV. Indictione corroboramus per hanc noſtrae Apoſtolicae auctoritatis ſcriptionem, omnium noſtrorum ſucceſſorum Pontificum, omniumque hominum contradictione remota, ut perſolvat penſionem in noſtro Palatio per ſingulos annos decem auri Solidos, difficultate poſtpoſitâ; omnemque, qua indiget, meliorationem, ſeu defenſionem, indifferenter vos ſine dubio* D *procurantes efficiatis; nullaque praeterea ad dandam annue penſionem a vobis mora proveniat, ſed ultro Actionariis ſanctae noſtrae Eccleſiae apto tempore perſolvantur. Nam ſi aliter, quod abſit, a vobis mora provenerit de ſupraſcripta melioratione ſeu defenſione, nec non & perſolvenda annue penſione, ſtatuimus fore invalidam hanc noſtram praeceptionem.* E *Poſt verò obitum veſtrum memorata Civitas cum omnibus ſuis meliorationibus ad jus ſanctae noſtrae Eccleſiae modis omnibus revertatur.*

✠ BENE VALETE.

Scripta per manum Stephani Scriniarii ſanctae Romanae Eccleſiae, in Menſe Novembri, Indictione XIV.

Datum XVI. Kalendas Januarii per manum Widonis Epiſcopi *& Bibliothecarii ſanctae Sedis Apoſtolicae, Anno Pontificatus Donni noſtri Johannis ſanctiſſimi XIII. Papae Sexto, Imperii verò Dominorum Imperatorum noſtrorum Ottonis Majoris Auguſti Nono, Minoris verò filii ejus III. Indictione ſupraſcripta XIV.*

A *Haec Charta ſumta eſt de Tomo charticino bullato, quod inventum eſt apud Sanctam Mariam in Monaſterio.*

Poſterioribus etiam Seculis ejuſmodi *Locationes* diuturni temporis fuiſſe in uſu videntur, uti ex ſubſequenti Charta patebit. Verùm animadverte, non novam Locationem in ea fieri, ſed antiquiſſimas renovari *ad exem-*
B *plar felicis memoriae Johannis IX. & Paſchalis II. praedeceſſorum ipſius Domini Innocentii.* Nihil autem inter ejuſmodi *Locationes*, *& Emphyteuſes*, diſcriminis erat.

Renovatio Locationis Caſtri Fruſinonis facta ab Innocentio III. Papa compluribus ejuſdem Caſtri dominis, Anno 1207.

I*N nomine Domini. Anno Domini Milleſimo Ducenteſimo Septimo, Pontificatus* Domini Innocentii Papae III. *Anno Nono, Indictione X. Menſe Septembri die V. Nos Stephanus de Foſſanova, Domini Innocentii Papae III. Camerarius, praecepto & auctoritate ipſius, ſub ejuſdem Domini Papae praeſentia, & venerabilium Patrum & Dominorum, Nicolai Tuſculani Epiſcopi, Cinthii Sancti Laurentii in Lucina Presbyteri Cardinalis, Petri Sanctae Pudentianae Presbyteri Cardinalis, Rogerii Sanctae Anaſtaſiae Presbyteri Cardinalis, Stephani Sancti Chriſogoni Presbyteri Cardinalis, Johannis ſanctae Romanae Eccleſiae Cancellarii, ſanctae Mariae in Coſmedin Diaconi Cardinalis, Uberti Sancti Angeli Diaconi Cardinalis, Octaviani Sanctorum Sergii & Bacchi Diaconi Cardinalis, Gregorii Sancti Theodori Diaconi Cardinalis.* Ad exemplar felicis memoriae Johannis IX. Papae & Paſchalis II. praedeceſſorum ipſius Domini Innocentii, *procuratorio nomine* renovamus Locationem vobis Dominis de Fruſinone, *ſanctae Ro-*
C *manae Eccleſiae fidelibus, videlicet Siginulfo, Adinulfo, Baroni, Beraldo Colliſmedii, Tebaldo Vetulo, Johanni filio Orlandi, Alberto Peccatello, Landoni Retruſo, Landulfo nepoti ſuo, Guttifrido Longo, Thebaldo Monacho, Petro Cunto, Johanni Caputio, Guillemino Colliſmedii, Giſo, Gerardo Pallarolo, Scalzagallinae, Thomaſio Scalzagallinae,*
D *Thomaſio Marzocclo, Raimundo, Johanni, & Oggerio filiis Belizi, Anterio, Henrico, Bertreymo, Oggerio, Adenulfo, Biviano, Adinulfo Sclaricae, Johanni Sperato, Afflititio, Johanni Odoriſcii, Gerardo Lupo. Bartholomaeo filio Petri Nubilonis, Paulo Nubilonis, Oggerio & Siginulfo filiis Viviani Pallaroli, Oddoni filio Bertreymi, Gualva-*
E *gno & Thomae filiis Gualvagni, Egidio, Johanni Tappoto, Pelagio, Johanni Gerardi, Gerardo Baldini.* Vobis, veſtriſque heredibus locamus & concedimus Caſtrum Fruſinonis uſque in veſtram tertiam generationem, quemadmodum praedeceſſores veſtri legitime tenuerunt. *Cum domibus, vineis, terris, ſilvis, aquis, pratis & pa-*

paſcuis, cultis & incultis, arboribus pomiſeris, aquimolis, & cum omnibus pertinentiis & territorio ſuo, quod habet hos affines. A primo latere Fractas de Arca, qui dividit inter Fruſinonem & Aletrum; a ſecundo latere Rivum Sancti Angeli, qui dividit inter Fruſinonem & Ferentinum; a tertio latere Campum Sancti Antonini, qui eſt finis inter Fruſinonem & Ceccanum; & a quarto latere Turrice, terminans inter praedictum Caſtrum & Vetulanam Civitatem, quae juris ſanctae Romanae Eccleſiae eſſe dignoſcitur. Hanc ſiquidem Locationem vobis veſtriſque heredibus facimus hoc tenore, ut videlicet in unoquoque tertio genere ipſius Caſtri Locatio ab Apoſtolica Sede renovetur, & pro renovatione ipſa decem Libras puri argenti heredes veſtri, quibus fiet Locatio, Apoſtolicae Sedi perſolvent. *Verùm pro penſione trium Solidorum aureorum, quam Eccleſiae Romanae tenebamini ſolvere annuatim, ſicut praedictus Papa Paſchalis decrevit, & in Inſtrumento publico exinde confecto perſpeximus contineri, de voluntate & conſenſu veſtro olim hujuſmodi commutatio facta eſt, ut videlicet Eccleſia Romana in Caſtro praedicto quadraginta octo homines habeat, qui de cetero, ſicut hactenus, teneantur Romanae Eccleſiae reſpondere. Domum autem de Siconibus, quae nunc multiplicata eſt per ſobolis propagationem, ſedile unius Molendini, & Caſatinum cujuſdam domus, quae ibidem Apoſtolica Sedes hactenus abſolute noſcitur habuiſſe, & nunc & in poſterum libere poſſidebit. Quia verò poſſeſſiones & bona praedictorum hominum, & Domus de Siconibus diſtrahi vel alienari non debent in damnum & praejudicium Apoſtolicae Sedis, ne ipſa debita ſervitia & conſueta amittat, poſſeſſiones & bona ipſa ad cujuſcumque manus devenerint, vel devenerunt, hactenus alienata vel diſtracta reſtituantur, & in poteſtatem & proprietatem & utilitatem ejus abſque cujuslibet contradictione redibunt, ut jus Eccleſiae Romanae illibate & integre conſervetur. Vobis itaque veſtriſque heredibus liberam auctoritate Apoſtolica tribuimus facultatem ipſum Caſtrum poſſidendi, fruendi, utendi, meliorandi ſecundum approbatam conſuetudinem & antiquam, ſalvis fidelitatibus, bandis, Placitis, forisfacturis, fodris, albergariis, expeditione & parlamento, guerra & pace, ad mandatum Curiae facienda, & aliis rationibus, quae ibidem Romana Eccleſia habere conſuevit.*

Actum Ferentini coram venerabili Domino Papa Innocentio, Menſe, Indictione, & Die ſupraſcriptis. Hi rogati ſunt teſtes: Johannes Domini Palmerii, Miles Ferentini, teſtis: Rogerius frater Domini Camerarii teſtis: Tolomaeus Ambroſii Miles Ferentini, teſtis: Traſmundus Matthaei de Ilto Miles Ferentini, teſtis: Samſon Miles Ceccani, teſtis: Vivianus Sancti Germani, teſtis: Lando conſobrinus Domini Camerarii, teſtis.

Ego Robertus Setinus ſanctae Romanae Eccleſiae Judex & Notarius, mandato venerabilis Domini Innocentii Papae Tertii, ejuſque Camerarii Domini Stephani de Foſſanova, ſupradicta fideliter ſcripſi.

Ritus quoque eſt ab antiquiſſimis Seculis fluens ille, quo interdicitur Emphyteutae, ne ad Manus mortuas, ſive ad pia Loca, aut Collegia ac Univerſitates, aut ad Potentes transferat ullo unquam tempore fundos emphyteutico jure poſſeſſos. Inter alias Chartas ejuſdem uſus teſtes unam ſeligo, ex Archivo inſignis Monaſterii Sublacenſis depromtam. Ibi quoque *Locationis* titulo conceditur terra illa excolenda; attamen quum

Locatio *in tertium gradum, tertiam perſonam, tertiam generationem* extendatur, vides nihil differre ab Emphyteuſibus ejuſdem generis. In duas etiam extraneas perſonas transfundere licebat hoc praedium, *exceptis piis Locis, vel publicis num......* (fortaſſe *Numeris*, hoc eſt, cohortibus) *Mili-*

A *tum, ſeu bando:* quibus verbis tum Nobiles tum Militares viros deſignatos puto. Fortaſſis errore deſcribentis *Johannes X.* heic dicitur, qui in Hiſtoria Eccleſiaſtica eſt *Undecimus*. Attamen Johannes X. Pſeudo-Papa potius, quàm Papa fuit.

Marcus Presbyter, aliique affines in Emphyteuſim accipiunt a Schola Romana Cantorum quaſdam terras excolendas, Anno 934.

A*Nno Quarto Pontificatus* Domni Johanni *ſummi Pontifici & univerſali* X. Pape, *Indictione VII. Menſe Aprilis, die XXV. Placuit igitur cum Chriſti auxilio atque convenit inter Johannes venerabilis Subdiaconus ſancte Romane Eccleſie, & Primicerio Schole Cantorum, quae appellatur Orphanotropio, conſentiente Schola Cantorum, jubente Domno Johanne X. Papa, & ex diverſo Marco religioſo Presbitero, ſeu & Petronia honeſta femina, atque Andrea amabili viro, ſeu Stephania jugalibus, ut cum Domini adjutorio ſuſcipere debeant a ſupraſcripto Johanne Subdiacono, conſentiente ſibi cuncta Schola Cantorum, ſicut & ſuſceperunt ſupraſcripti Marco Presbitero ſeu Petronia atque Andrea ſeu Stephania jugalibus, honeſti viri & femine, ſicut & ſuſceperunt* conductionis titulo, *ideſt terra ſementaricia ad modiorum plus minus XXV. cum parietinis deſertis, & cum omnibus ad eas generaliter, & in integro pertinentibus, poſita foris Portam Majorem, & inter affines a tribus lateribus Vie publice circumdantur, & a quarto latere Arcum marmoreum majore ante ipſa Porta juris Schole Cantorum. Ita ut ſuorum ſtudio, eorumque labore, ſupraſcripto Marco, ſeu ipſis praenominatis perſonis intra ipſa cum omnibus ad eam pertinentibus omnibus, tenere & poſſi-*

B *dere debeant, & ad meliorem faciendum Domino juvante cultum perducant ipſi, heredeſque ipſorum profuturi* uſque in tertium gradum, tertiam perſonam, tertiam generationem, qui ſunt ipſi ſupraſcripti, & filiis, nepoteſque eorum ex filiis legitimis procreatis. Quod ſi filii aut nepotes minime fuerint, duobus etiam extraneis perſo-

C nis cui voluerint relinquendi habeant licentiam (excepto Piis Locis, vel Publicis num..... Militum ſeu bando) ſervatâ dumtaxat in omnibus proprietate ſupraſcripte Schole Cantorum. *Pro qua etiam terra cum parietinis vel cum omnibus generaliter ad eas pertinentibus, ut ſuperius legitur, dare atque inferre debeant ipſo infraſcripto*

D *Marco cum aliis perſonis ſuperius nominatis, heredeſque eorumque rationibus in ſupradicta Schola ſingulis quinque annis ſine aliqua mora vel dilatione, penſione nomine Denarios bene optimo numero ſex.* Completa verò tertia generatione *Terra ipſa cum omnibus ad eas pertinentibus, ſicuti fuerit culta & meliorata, ad jus ſupraſcripte Schole, cujus eſt pro-*

E *prietas, modis omnibus revertatur, ut quiſquis curam geſſerit, iterum locandi quibus maluerit ſine aliqua ambiguitate licentia ſit. De qua re, & de quibus omnibus jurantes dicunt utraſque partes per Dominum omnipotentem, ſancteque*

Sedi

Sedi Apoſtolice, ſeu ſalutem viri beatiſſimi Apoſtolici Domni Johannis X. Pape. hec omnia que hujus barte placiti, conventioniſque ſeriem textus eloquitur, inviolabiliter obſervare & adimplere promittunt. Quod ſi quiſquam eorum contra hujus Placiti, conventioniſque ſeriem in toto, parteve ejus quolibet modo venire temptaverit, det pars infidelis parti fidem ſervanti ante omne litis initium pene nomine auri uncie ſex obritias: & poſt ſolutam penam hec Charte ſeriem in ſua nihilominus maneat firmitate. Has autem duas Chartas uniformes uno tempore conſcriptas, Marco, & Adriano Scriniario & Tabellioni Urbis Rome ſcribenti pariter dictaverunt, eaſque propriis manibus roborantes, & teſtibus a ſe rogatis obtulerunt ſubſcribendam, & ſibi invicem tradidere ſub ſtipulatione & ſponſione ſolemniter interpoſita, in Menſe & Indictione ſupraſcripta VII.

Johanne Subdiaconus & Primicerius Schole Cantorum manu ſua roboravit, & teſtes ſubſcribendos rogavit.

A *Teſtes* V R S B.

Sergius S B.
Johannes Conſul.
Rodulfus Conſul.

 Conſul.

B

Adrianus Scriniarius & Tabellio Urbis Rome complevit & abſolvit.

Aliae tamen Chartae non deſunt, in quibus liberum nonnullis Eccleſiis relinquitur, acquirere ſibi fundos Laicis viris in Emphyteuſim traditos; C atque is mos praecipue apud Ravennates invaluiſſe videtur. Tabulas in hanc rem exero, ad me miſſas a Cl. Viro Rogerio Calbio Ravennate, qui Medicinam non minus, quàm reliquas Liberales Artes feliciſſime excolit, ut ejus editi Libri teſtantur.

Johannis Abbatis Monaſterii Ravennatis Sancti Johannis Evangeliſtae Charta, per quam multa bona confirmat Eccleſiae Sanctae Mariae in Portu, & facultatem acquirendi Emphyteuſes ejuſdem Monaſterii concedit, Anno 1108.

In nomine Domini. Anno ab Incarnatione Domini Milleſimo Centeſimo Octavo, die XI. Menſis Aprilis, Indictione Prima, Ravennae. Omnibus manifeſtum eſt, & congrua ratione diſpoſitum, libenter debemus eorum deſideriis annuere, pro quibus venerabilium Locorum..... utilitatibus, meliorandique cauſa pro tempore. Et ego quidem Donnus Johannes *gratia Dei* Abbas Monaſterii Sancti Joannis Apoſtoli & Evangeliſtae, *cum conſenſu Monachorum ejuſdem Monaſterii tibi* Domno D Petro Clerico & Rectori Eccleſiae Sanctae Mariae in Portu acceptori tam pro te, quàm tuis ſucceſſoribus, quàm Collegio preſenti, quam futuro, in perpetuum permanendum, *per* Emphiteoticarium jus *a preſenti die concedo quàm confirmo ratione juris noſtri Monaſterii, ideſt predictam Eccleſiam Sanctae Mariae in Portu, cum* E *omnibus oblationibus quàm rebus mobilibus quàm immobilibus, quas nunc vel in futurum predicta Eccleſia habuerit quàm cum tota terra, quam habuerunt, quàm*

quàm detinuerunt Honeſtus filius quondam Petri de Honeſto, quàm Almericus, quàm Gerardus filius quondàm Gerardi de Stiberto, & filius quondam Andreae de Attone, jure noſtri Monaſterii in Corigio Majori, a primo latere Bidens percurrit, a ſecundo latere medius Badarenus, a tertio mare duo milia intra, atque a quarto latere Viola, quae percurrit a mari uſque ad Bidentem juxta caput antiquae Pinetae: ad habendas, tenendas, poſſidendas prediſtas omnes res cum ſuis ſucceſſoribus in perpetuum. Et inſuper concedo tibi petitori, tuiſque ſucceſſoribus in perpetuum jus ordinandi, tam diſponendi, quàm quidquid tibi & tuis ſucceſſoribus placuerit, exinde faciendi, ſicut ordinavi & confirmavi in perpetuum ſub penſione, quam mihi & meis ſucceſſoribus tuque tui ſucceſſores dare debeatis pro jam dictis omnibus rebus omni anno ſcilicet unam Libram cerae in feſtivitate Sancti Joannis Evangeliſtae, aut in conſacratione ejuſdem Eccleſiae, vel viſitatione ipſius Sancti Johannis, donec ego & ſucceſſores mei quàm Collegium tibi tuiſque ſucceſſoribus atque Collegio predictae Eccleſiae ſive privatae perſonae tam Eccleſiaſticae quàm omnes predictas res deffenderimus. Si autem juſte quàm rationabiliter eas defendere quàm auctorizare non poterimus, nihil nobis de his, quae predicta ſunt, ſubjacere debeatis. Quod ſi praedictam Penſionem ſingulis annis nobis non dederitis, eam in duplum nobis emendare debeatis de his tantum annis, in quibus ſoluta non fuerit. Et inſuper concedo pro me, quàm pro meis ſucceſſoribus, tibi tuiſque ſucceſſoribus, quod ſi acquiſieritis de rebus noſtri Monaſterii ab aliqua perſona, quae eas jure noſtri Monaſterii tenuerit, debeamus nos inde renovare, *quam Calciarios quàm penſiones a vobis ſuſcipere ſecundùm uſum Eccleſiarum iſtius Civitatis, & non liceat mihi Abbati, neque meis ſucceſſoribus aut Collegio preſenti quàm futuro predictam Eccleſiam, neque predictas terras, neque ullas res ejus Eccleſie, quas habet modo, vel in futurum habuerit aliqua occaſione, vel aliquo modo invadere, ſeu praeocupare, vel dare, aut alienare, vel tranſcribere, ſeu permutare, aut cambiare, vel in pignus mittere alicui Eccleſie, vel privatae Perſonae majoris vel minoris. Quam ſi nos tenemus in dictam Eccleſiam vel predictas res jure alterius Eccleſiae, non liceat vobis eam Eccleſiam, vel eas res illi Eccleſiae reſtituere vel reffutare, aut aliquo modo concedere. Et ego predictus Abbas cum meis ſucceſſoribus & Collegio preſenti quam futuro tibi predicto Petro Clerico quàm Rectori preſatae Eccleſiae, tuiſque ſucceſſoribus quàm Collegio, predictam Eccleſiam, quàm predictas omnes res ab omni jure alterius Eccleſiae ſi juſte quàm rationabiliter facere poterimus, quàm ab omni perſona hominum quàm autorizare promittimus, ſive experiamini, ſeu communicamini ſine dolo quàm fraude. Quod ſi omnia ſupradicta non obſervaverimus, quod contra hec in vel agere aut contendere voluerimus, tunc daturum & compoſiturum me eſſe promitto, meoſque ſucceſſores quàm Collegium tibi petitori, tuiſque ſucceſſoribus quàm Collegio veſtrae Eccleſiae ante omne litis initium aut interpellationem penae nomine deductae in ſtipulatione auri optimi Libras decem, quae poſt ſolutionem penae maneat firma haec Carta Emphyteuſis in perpetuum.*

Quod verò paginam Emphyteuſis ego Petrus Ravennas Tabellio ſcripſi poſt traditam complevi & abſolvi.

Ego Johannes Abbas *in hac Emphiteuſim factam ſcripſi.*

Ego

Ego Gandeſus in hac Emphiteuſi.... conſenſi ſcripſi.

Ego Marcus Presbiter & Monachus in hac Emphiteoſi conceſſione ſcripſi.

Ego Joannes Monacus & Subdiaconus conſenſi ſcripſi.

Ego Albericus Presbiter conſenſi ſcripſi.

Ego Ruſticus hujus rei conſcripſi.

Ego Saxolinus hujus rei conſenſi ſcripſi.

Ego Gerardinus conſenſi ſcripſi.

Notitia teſtium idem Saxolinus Florentinae Civitatis...... Ruſticus Cauſidicus Fiſcalienſis, Gerardus Tiberti.

Ego Joannes Dei gratia Tabellio Ravennas exemplavi ut in authentica vidique legi, pro ut melius recognovi, nec addens nec minuens, ſub Anno Incarnationis Domini MCLXXXIII. die VIII. Menſis Madii, Indictione Prima, Ravennae.

Neque omittendus alius contractus, qui in Civitate potiſſimum Ferrarienſi familiaris eſt, nempe concedere domos aut agros *ad uſum* ſub ſtatâ penſione. Et quanquam is ab *Emphyteuſi* differat, attamen vario no-
A mine idem ſignificare videtur. Hac
de re conſulenda ſunt ejus atque a-
liarum Urbium Statuta. Mihi ſatis
erit, heic producere Chartam, quam
authenticam legi, atque e ruderibus
Archivi Monaſterii Nonantulani de-
promſi. Poſſidet a multis Seculis Po-
pulus Nonantulanus vaſtum Nemus,
alioſque agros, omnia ſibi a libera-
B litate Goteſcalchi (*Gatiſcalchus* ab U-
ghellio appellatur Tomo V. Ital. Sa-
crae in Epiſcopis Tarviſinis) Abba-
tis Imperialis Monaſterii Nonantula-
ni, in agro Mutinenſi exſiſtentis,
conceſſa. Quibus conditionibus haec
largitus fuerit Abbas, Charta diſer-
tis verbis expreſſit, nempe ut Po-
pulus muniret Caſtrum, illudque &
C diſtrictum *contra omnem hominem* tue-
retur, nullâ penſionis obligatione a-
djectâ. Quonam autem titulo, hoc
eſt, num Feudi, an Libelli, ſive
Emphyteuſis, an Uſus, ea conceſſa
fuerint, Lectori dijudicandum relin-
quo. Illud extra dubitationem eſt,
eundem Populum potiri adhuc, &
frui ejuſmodi conceſſione.

Goteſcalchi Abbatis Nonantulani tabulae, quibus multa Populo Nonantulano largitur, Anno 1058.

I*N nomine Domini Dei & Salvatoris noſtri Jeſu Chriſti Anno ab Incarnatione ejus Milleſimo Quinquageſimo Octavo. Pridie Nonas Januarii, Indictione Undecima. Dominus omnipotens ac Redemptor noſter animas, quas Chriſtus condidit, ad ſtudium ſalutis ſemper invitat. Ideo ego* Goteſcalchus *humilis* Abbas Monaſterio Sancti Silveſtri ſiti Nonantula, *una cum conſilio Fratrum Monachorum ejuſdem Monaſterii, propter Deum, & pro ſalute atque utilitate ſupradictae Sancti Silveſtri Eccleſiae, ſeu remedio animarum*
D *noſtrarum, providimus bonum & utili-*
ter eſſe ordinare & concedere cuncto no-
ſtro Populo Nonantulenſi *nunc habi-*
tanti, & in futuro habitaturo: Ut nec
ego qui ſupra Goteſcalchus Abbas, ne-
que aliquis e meus ſucceſſor, nec Prepo-
ſitus, aut Avocatus, ſive Vicedominus
aut Gaſtaldio, ſeu Portonarius, vel De-
canus, neque aliquis noſter, vel eorum
E *Miſſus, ſeu noſtra, vel illorum ſubmiſ-*
ſa perſona, audeat vel preſumat ali-
quem hominem habitantem vel habita-
turum, ſeu domum habentem vel habi-
turum in Caſtro Nonantula, & infra
iſtos

iſtos fines: A mane eſt Foſſa, que dicitur Poliſinus; a meridie eſt Via, que dicitur Aliſcoſula........ ad dictam Foſſam, incipiente ipſa Via a Via, que ducit a Vincaricia; a ſera ipſa Via de Vincaricia, que tranſiens per Gadiatam, perveniens uſque ad Viam, que dicitur Fraſcaria, que etiam Via Major dicitur; a ſubto eſt ipſa Via Fraſcaricia, que, ut ſupra, dicitur Major: apprehendere, neque aſſalire, vel percutere, aut occidere, neque ſua bona per vim ei tollere, vel pignorare, neque domum aliquam frangere, niſi ſecundùm quod Lex precipit, ſalva tamen donnicata juſtitia. Inſuper etiam ſtatuimus concedere cuncto predicto Populo Nonantulenſi, ſicut ſupra legitur, omnem terram conſtitutam infra ſupraſcriptos fines, a nobis vel a noſtris anteceſſoribus conceſſam, vel a nobis ſeu a noſtris ſucceſſoribus concedendam: ut ſi aliquis eorum ſine filio, vel nepote aut pronepote ex filio legitimo mortuus fuerit, tunc filiae & nepciae legitime habeant; & ſi filium, aut nepotem vel pronepotem, ſeu filiam aut nepciam, ut ſupra legitur, non habuerit, & fratrem legitimum, vel filium fratris legitimum habuerit, ipſi habeant. Et ſi aliquem de ſupradictis non habuerit, ipſi qui proximior ei eſt, cum minori precio, quàm alicui, concedere debeamus: ſalvo tamen omni bono uſu, quem prefatus Populus nuper habuit.

Quin etiam placuit nobis concedere omni jam dicto Populo, qualiter ſupra legitur, omnem terram, Silvas & Paludes, atque Paſcua ſuper ſe habentes, que nunc eſt donnicata noſtra, que in his ſubter ſcriptis finibus ſunt conſtituta; ſcilicet a mane Flumen, quod dicitur Gallicus; a meridie Strata, que dicitur Claudia; a ſera Via, que ducit per Albareto, & in joſum per Zeſem uſque ad limitem, qui dicitur de Ploppe; a ſubto ipſe limes uſque in ſupraſcriptum Flumen Gallicum currentem per Pontemlongum; ad communem utilitatem ſupraſcripti Populi, ut ſupra legitur, utendum & pabulandum, atque ligna incidendum, ſeu eorum fines defenſandum, ſalva tamen donnicata juſtitia. Tali verò ordine, ut nec mihi, cui ſupra Goteſchalco Abbati, neque alicui meo ſucceſſori liceat, de predicta terra, Silvas, & Paludes, atque Paſcua ſe habente, nunc donnicata, alicui neque per Feudum, neque per Precariam, neque per Libellum, neque aliquo modo dare vel tradere ſeu concedere, niſi ad communem utilitatem ſupraſcripto Populo, ſicut ſupra legitur. Pro quibus ſupraſcriptis omnibus rebus idem verò Populus promittit & obligacionem facit pro ſe ſuiſque heredibus mihi ſupraſcripto Goteſcalcho Abbati meiſque ſucceſſoribus in predicto Caſtro tres partes cum muro & foſſato circumdare, pro ut unicuique pars pertinuerit; quarta verò parte cum duabus Turribus, ſcilicet a Meridie & a ſubto, mihi, cui ſupra Goteſcalcho Abbati, meiſque ſucceſſoribus faciendum reſervata; in his ſex annis venturis adimplendum: atque predictum Caſtrum & Cortem infras ſupraſcriptos fines adjutorem & defenſorem eſſe contra omnem hominem per rectam fidem. De quibus omnibus cauſis penam inter nos poſuimus, ut ſi quis ex nobis aut heredibus vel ſucceſſoribus noſtris ſe de hac conveniencia removere queſierit, & non permanſerit in his omnibus, que ſupra leguntur, ut componat illa pars, que non ſervaverit hoc, a parte fidem ſervantis, pene nomine argenti de bonis Denariis Papienſibus Libras centum. De populo tamen, qui ea, que ſupra dicta ſunt, non obſervaverit, ſi de majoribus, componat Libras tres Denariorum ſupraſcriptorum, & ſi de mediocribus eſt, Libras duas

de prediƈtis Denariis, ſi verò de minoribus fuerit, viginti Solidos prediƈtorum Denariorum componat; & poſt penam ſolutam hec omnia, ſicut ſupra legitur, in ſua permaneat firmitate, quia ſic inter nos convenit. Unde due Carte convenientie uno tinore ſunt ſcripte.

Aƈum in ſupraſcripto loco Nonantule feliciter.

Signa ✠ ✠ ✠ ✠ ✠ ✠ ✠ manuum Alberti filio Roberti, & Mainfredi filio ejus, & Ugonis filius Oddonis, atque Ardoini ejus nepus, namque Rainardi filius Girardi de Canole, ſeu Enrici filio Pagani, etiam Ungarelli de Campilio, qui in his omnibus, ſicut ſupra legitur, rogati ſunt teſtes.

Petrus Notarius ſacri Palatii ſcripſi, poſt traditam complevit & dedit.

Denique monitum Leƈtorem volo, non raro occurrere in antiquis Chartis ſeu Diplomatis, *Chartulatos*, ſeu *Chartularios*, & *Libellarios*. In Lege centeſima Langobardica Caroli Magni Part. II. Tomi I. Rer. Italicarum ſtatuitur, *ut Servi, Aldiones, Libellarii antiqui, vel alii noviter faƈti, qui non per fraudem, neque per malum ingenium de Publico ſervitio ſe ſubtrahentes, ſed per ſolam neceſſitatem & paupertatem terram Eccleſiaſticam colunt, vel colendam ſuſcipiunt, non a Comite vel aliquo Miniſtro illius, ad ullam angariam ſeu ſervitium Publicum vel privatum cogantur*. In ejuſdem Caroli Magni Lege duodecima mentio eſt de *Cerariis, Tabulariis, & Cartulariis*. Ita in Chronicis Caſaurienſi & Farfenſi commemoratos non ſemel videmus *Servos, Ancillas, Chartularios, Commenditos, Aldiones, Libellarios*. Baluzius in Notis ad Capitularia, & Du Cangius in Gloſſario Latino, tradunt, nihil aliud fuiſſe *Chartularios*, niſi Libertos, ſive Servos manumiſſos per *Chartulam: Libellarios*

A verò, manumiſſos per *Libellum*. Equidem difficilem me non praebebo ad credendum, *Chartularii* nomine deſignatum fuiſſe Libertum, quum in Lege XIII. Langobardica Pippini Italiae Regis *homo Denarialis*, ideſt manumiſſus per denarium, ab hereditate excludatur, quouſque *in tertiam generationem perveniat*. Tum additur:

B *Et homo Chartularius ſimiliter:* quae indicant, & hunc ad Libertorum genus eſſe referendum. Attamen diligentius hanc in rem inquirendum puto, quum in Additamentis ad idem Chronicon Caſaurienſe, Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. pag. 944. Monachi petant *juſtitiam de iſto Lieuteri, quatenus res Candoli de Suliano, & res*

C *Romani, & res de germanis ſuis de Paterno, qui fuerunt Chartulati Allonis, qui olim Caſtaldio fuit, & modò ipſe eſt Monachus, & Chartulatus de ſupradiƈto Monaſterio de omne re ſua, contendit nobis*. Heic non alius *Chartulatus* videtur, quam qui per *Chartulam* aliquid jure *Emphyteutico*, ſive *Emphyteotecario*, ut ajebant, ab alte-

D ro ſibi conquiſierat, atque uſufruƈtuario tantùm nomine, dum viveret, retinebat. Certe *Allo* iſte *Caſtaldio* fuerat, non Libertus. Monachiſmum verò profeſſus, ſua omnia in proprietatem Monaſterio tradiderat, uſufruƈtu duntaxat diebus vitae ſuae ſibi reſervato. Ac propterea ut ille *Chartulatus* evaſerat Monaſterii, ita & Ro-

E manus, ejuſque germani, appellati videntur *Chartulati Allonis*, quod ejus agros titulo Emphyteuſis ad vitam tenerent. Adde & alteram Chartam ibidem pag. 947. ubi Romanus Abbas Anno DCCCLXXVI. inveſtitur *de rebus, quae fuerunt Urſonis Caſtaldionis, & Ermeſindae, & de omnibus, quaecumque jam antea per inveſtituram a patre Domni Ludovici Impe-*

 rato-

ratoris tenuerunt comparatione, *Chartulatione*, *donatione ſeu conquiſito*. Viden, quomodo *Chartulatio* unus e titulis fuerit, quibus fundi olim acquirerentur? At vix aliud ea vox ſignificarit quàm Emphyteuſim. Veri etiam ſimilius eſt, *Libellarios* in vetuſtis Chartis ſaepe memoratos, idem cum *Chartulatis* ſignificaſſe, quum adhuc in Italia *Libellariorum* nomine (*Livellarj*) deſignemus Emphyteutas. Poſſidebantur nempe fundi *Libellario* ſeu *Emphyteuticario* jure, aut *Beneficiario*. Et ſicuti *Emphyteuticarii* & *Beneficiarii*, ſeu *Beneficiati*, homines appellabantur, ita & Libellarii, qui per *Libellum* aliquid ab altero recognoſcebant, ſive qui *Libellario nomine*, *Libellario jure*, uti ajebant, fundum aliquem tenuerunt. Quare *Chartulati* ac *Libellarii* majoris explicationis cauſsâ Emphyteutae commemorati videntur in antiquis Diplomatis, quamquam fieri etiam potuerit, ut neceſſitatis cauſsâ id factum fuerit, quum non unius ſpeciei eſſent Emphyteuſes cunctae. *Precarii* quoque appellati Emphyteutae fuerunt. Tomo II. Ital. Sacr. in Epiſcopis Parmenſib. in Diplomatis Caroli Craſſi Anno Chriſti DCCCLXXX. atque Ottonis Magni Anno DCCCCLXII. Epiſcopo Parmenſi facultas conceditur diſtringendi *familias omnium reſidentium ſuper praefatae Eccleſiae terras*, *ſive Libellariorum*, *ſive Precariorum*, *ſeu Caſtellanorum*. En ut *Libellarii* non

A ſecus atque *Precarii*, homines fuere *reſidentes* (quo nomine *Liberi* homines deſignantur) ſuper terris Epiſcopii Parmenſis. Juſta opinandi cauſſa eſt, agi heic de Emphyteutis, ſive ii Liberi, ſive Liberti fuerint. Ita in Diplomate Anni DCCCCXXXVI. apud Campium Tomo primo pagin. 485. Hiſtor. Eccleſiae Placentinae, B Hugo & Lotharius Italiae Reges Abbati Tollenſi omnia confirmant *cum Servis & Ancillis utriuſque ſexus*, *cum Aldiis & Aldiabus*, *cum liberis hominibus Commendatitiis*, *Libellariis*, *ſeu ſuper ipſam terram Reſidentibus*. Et ſane quum immunitates non tantùm Eccleſiis, earumque fundis concederentur, ſed & earum Emphyteutis, C ſaepe fateri cogeremur excluſos a privilegio Emphyteutas eoſdem, niſi *Libellariorum* nomine eoſdem deſignatos arbitraremur. Proinde quum in Diplomate Ludovici II. Anno DCCCLXXIII. apud Puricellium in Monumentis Baſilicae Ambroſianae, lego confirmata Abbati Ambroſiano omnia ejus bona *cum Servis & Ancillis*, *Al-* D *dionibus*, *Libellariis*, *Cartulariis*, *& Commenditis ipſorum:* & in altero Caroli Craſſi Anno DCCCLXXXI. reperio *Commendatos*, *Libellarios*, *ſeu Cartularios*, opinari pergo, *Libellariorum* nomine Emphyteutas potius ſignificari, ſive ii fuerint Liberi, ſive Liberti, donec meliora argumenta afferantur, quae me de ejuſmodi opinione dejiciant.

HISTO-

HISTORIAE
ROMANAE
FRAGMENTA

Ab Anno Chriſti MCCCXXVII. uſque ad MCCCLIV.

NEAPOLITANA, SIVE ROMANA DIALECTO SCRIPTA,

AUCTORE ANONYMO,

NUNC PRIMUM EDITA EX MSto CODICE ROMANO.

IN HIS HABETUR

VITA NICOLAI LAURENTII
(ſive *DI COLA DI RIENZO*)

TRIBUNI ROMANORUM,

ANTEA EVULGATA.

IN COMMODUM LECTORUM OMNIA LATIO DONAVIT

PETRUS HERCULES GHERARDIUS

MUTINENSIS,

HEBRAICAE ET GRAECAE LINGUAE IN PATRIO LYCAEO PROFESSOR.

IN ROMANAE HISTORIAE FRAGMENTA

PRAEFATIO

LUDOVICI ANTONII MURATORII.

NOn *nunc primùm a me Lector accipiet* Vitam Nicolai Laurentii (*vulgo* Cola de Rienzo) *Neapolitanâ ſive Romanâ Dialecto conſcriptam. Prodiit illa non ſemel (eam quippe ineunte Seculo Chriſti Decimo ſeptimo, bis typis tradidit Andreas Feus Braccianenſis Typographus) atque a Literatis Viris multo plauſu excepta fuit, majorique voluptate perlecta. Eandem inferre in meam Rerum Italicarum Collectionem animus mihi erat; at dum MStos Codices conquiro, accuratioris aut amplioris editionis deſiderio ductus, & ſpes mihi facta non mediocris additamenti diu ſuſpenſum me tenet, ſuus Opuſculo locus in eadem Collectione ereptus fuit. Quare ipſum in hoc altero Opere Lectori offero, utpote Italicae Hiſtoriae fragmentum non parvi faciendum, atque eo etiam nomine, quod vix alius Liber Seculi illius tantam delectationem poſſit adferre legenti. Quod plus eſt, non Nicolai duntaxat Vitam profero jamdiu Eruditis notam, ſed etiam alteram non levem partem Hiſtoriae ab eodem Auctore profectam, & nondum editam adtexo. Scilicet qui primus Vitam Nicolai aereis typis tradidit, unice in ipſius geſta intentus, cetera contemſit, quae tamen & ipſa nemo neget quin luce digniſſima ſint. Erant mihi nonnulla partis hujus nondum vulgatae Capitula: ſed*

plura

plura, dum viveret amicus meus Hyacinthus Mannius Juriſconſultus Nurſinus, reperit in MSto Codice nobilis Magnatis Caeſaris Baldinotti Ducis, eaque inde, ſinente humaniſſimo viro, deſcripta ad me miſit. Ab Anno Chriſti MCCCXXVII. uſque ad MCCCLIV. res vivente ſe geſtas Scriptor iſte literis conſignarat. Dolendum tamen, excidiſſe jamdiu aliquot Capitula, quorum tantummodo argumentum, non verò textum, nobis ſervavit Codex Baldinottus. Neque lacunas haſce implere poſſe aliunde mihi datum fuit.

Sed quis Auctor Hiſtoriae hujus? Fuerunt olim, qui Thomam Fortifioccam *cenſuere, eâ tantùm ratione adducti, quod Lib. 2. Cap. 2. hujus Operis iſta leguntur:* Poſt eum ſurrexit alter, qui Scribae Senatus munere fungebatur, Thomas Fortifioccae nuncupatus, & Nicolaum ſubſannationibus additis irriſit. *Tum Cap. 14. ejuſdem Libri haec habentur:* Duos Scribas Senatus capi juſſit, & eis ignominiae mitram, ceu falſariis impoſuit, multoque aere eoſdem damnavit, mille Librarum nempe mulctâ utrumque judicans. Uni nomen Thomas Fortifioccae fuit. *At haec ipſa ſatis perſuadere poſſunt, immerito tributum fuiſſe Librum iſtum* Fortifioccae. *Veri nunquam ſimile fuerit, hunc voluiſſe tantam ſui ignominiam referre, atque ad poſteros tranſmittere. Neque propterea, quod is Scriba Senatus fuerit, Scriptor quoque Hiſtoriarum cenſendus fuit. Et ſane in poſtrema editione Vitae Nicolai, nullam Fortifioccae, quaſi Auctoris, mentionem habes. Igitur qui monumenta haec memoriae prodidit, incertus adhuc, & Anonymus eſt: neque ulla dubitatio oboriri poteſt, quin eidem Scriptori, qui nobis Vitam Nicolai Laurentii dedit, priorem quoque Hiſtoriae partem nunc mihi edendam debeamus. Unum utriuſque foetus parentem Codex Baldinottus exhibet; idque luculentius confirmatum ſentias a ſtilo, qui utrobique idem eſt, mirabili videlicet ſimplicitate, lepore, ac vivacitate deductus, atque ab eâdem vulgi Romani, ut opinor, Dialecto, quae fortaſſis a Neapolitana eo tempore parum diſtabat. Tam graphice verò ſingula deſcribit Auctor, ut Seculi illius mores ac ritus veluti ſub oculis pictos habeas, integrumque Opus unumquemque ad legendum alliciat. Quare eo etiam lubentius illud hiſce Libris meis adjunctum volui, in quibus praecipue de moribus Italorum, dum Saecula barbarica fluerent, agendum ſuſcepi. Verùm Neapolitana ipſa ſeu Romana Dialectus, aliis Italiae Populis parum perſpecta, compluribus impedimento futura fuiſſet ad aſſequendas res omnes, eoque magis charites interſperſas hujuſce Hiſtoriae. Praeterea qui extra Italiam Linguae noſtrae operam dedere, ſi ad haec legenda accederent, in nimias, ut puto, tenebras*

nebras incurrerent. Quare ut nemo Eruditorum hujuſce Opuſculi lectione & fructu fraudaretur, illud Latine reddendum curavi ab amantiſſimo mei Petro Hercule Gherardio J. U. D. & Linguarum Orientalium Profeſſore in Academia Mutinenſi. Quod ſi fortè abſtruſa quaedam vocabula aut ſenſa occurrent, quae peritiorem exigere potuiſſent Interpretem, moroſus nimium, & paene dixi humanitatis oblitus foret, qui nullam excuſationem admitteret, & laudabili hominis conſilio maledicta tantùm referret. Ceterum cum Vita Nicolai Laurentii Tribuni componenda ſunt, quae de illo habet non unus Scriptor, in Rerum Italicarum Collectione a me editus. Proſtat etiam, atque in omnium manibus verſatur ejus Elogium inter Carmina Italica, ſimulque inter Epiſtolas Franciſci Petrarchae, qui prima illius geſta contemplatus, atque in admirationem raptus, nimis multa de eo praeſagiebat. Sed virum de fama tantùm norat Petrarcha, quum ea ſcripſit. Enthuſiaſtam & Phantaſticum Heroëm ſubſequuta ejus geſta prodiderunt, in quo multae virtutes fuerunt, ſed una deſiderata potiſſimum fuit, omnium maxima & dux ceterarum, Prudentia videlicet, cujus loco, paene dixi, inſania ſucceſſit. Ad hanc autem Vitam elimandam, comtioremque efficiendam, praeſto mihi fuit geminus Codex MStus, alter in Eſtenſi Bibliotheca, alter Bononiae adſervatus. Habebit fortaſſe Lector, unde meam hanc, quàm praecedentes editiones, pluris faciat.

HISTO-

HISTORIAE ROMANAE FRAGMENTA.

LIBRO PRIMO.

A

CAPITOLO PRIMO.

Prologo, dove ſe demoſtra la raſcione per la quale queſſa Opera fu fatta.

B DIce lo glorioſo Santo Iſidoro ne lo Livro de le Etimologie, che lo primo huomo, che trovaſſe lettera, fu uno Greco, lo quale habe nome Cadmo. Nante lo tiempo
C de queſſo non era lettera. Donne, quanno faceva beſuogno de fare aicuna coſa memorabile a ſcrivere, non ſi poteva. Donne le memorie ſe facevano con ſcoiture in ſaſſi e pataſſi, li quali ſi ponevano nelle locora famoſe, dove demorava moititudine de ienti: o vero ſe ponevano là, dove ſtate erano le coſe fatte; como
D una granne vattaglia, o vero vittoria, triſtezze, diſconfitte inſcolpiano, & aitri animali in ſaſſo, overo iente armata, in ſegno de tale memoria. Et queſti ſaſſi fondavano in quelle locora, dove le coſe fatte erano in ſegno de perpetua memoria. Livro non facevano, cha lettera non

LIBER PRIMUS.

CAPUT PRIMUM.

Prologus, quo rationes adducuntur, quibus Opus iſtud ab Auctore ſuo fuit concinnatum.

IN Libro Ethimologiarum glorioſus Sanctus Iſidorus aſſerit, quemdam Graecum ex omnibus mortalibus primum, Cadmum nomine, Literarum elementa inveniſſe. Ante Cadmi aevum nullus fuit Literarum uſus. Quamobrem minime ſervari poterat recordatio rerum earum, quae poſterorum memoriae tradi merebantur. Memorabilium actuum monumenta ſaxis incidebantur, & epitaphiis inſculpta repraeſentabantur, quae in celebrioribus locis, hominum incolatu & multitudine frequentatis, collocabantur. Ibi vero praeſertim poſita conſpiciebantur, ubi res ipſae jam antea geſtae fuerant, puta ingens armorum conflictus, ſeu victoria, vel triſtis quippiam caſus, vel ſingularis aliqua clades, Saxis praeterea inſculpebantur aut animalia, aut armatorum hominum ſpecies in ejuſmodi monumentorum indicium. Atque eoſdem lapides ipſiſſimis illis locis impoſuerunt Veteres

ſe trovava appo li Greci. E queſſo muodo ſervaro li Romani per tutta Italia & in Francia; maſſimamente in Roma, che facenno ſapere a li loro ſucceſſori loro fatti, fecero Arcora trionfali con vattaglie, huomini armati, cavalli, e aitre coſe, como ſi trovano in...... e in Arimino. Da poi che Cadmo comenzao a trovare le lettere, le iente comenzao a ſcrivere le coſe, elli fatti per la devolezza de la memoria, e maſſime li fatti avanzarani e magnifichi, como Tito Livio fece lo Livro da lo comenzamento de Roma fino a lo tiempo de Ottaviano: como ſcriſſe Lucano li fatti de' Ceſari; Saluſtio, e moiti aitri Scrittori non laſſaro la memoria de moite coſe antepaſſate de Roma.

Dunqua io, lo quale (como piaciuto ene a Dio) hajo veduto coſe de moita memoria per la loro granne eſſellentia de novitate in queſto muno, laſſario paſſare queſſe coſe ſenza aicuna ſcrittura? Certo non fuoro convenevole, che de eſſe remanga tenebre de ignoranza pe pegrizia de ſcrivere. Anco ne voglio fare ſpeziale Livro e narrazione. L'opera ene granne e bella. Queſſo affanno prenno pe moite caſcioni. La prima, cha homo trovarao aicuna coſa ſcritta, la quale ſe revederao avenire in ſimile, donne conoſcerao chello de Salamone ene vero. Dice Salamone: *Non è coſa nova ſotto lo Sole. Che coſa pare nova, ſtata ene.* L'aitra caſcione de queſſo è, cha quì ſi trovano

A *teres in perpetuae recordationis ſignum, ubi illuſtria & memorabilia geſta evenerant. Libros nullus conſarcinabat, nec ſcribebat, quod apud Graecos nullum Literarum elementum tunc inveniebatur. Per univerſam Italiam, in Gallia, ac praeſertim Romae pariformiter egerunt* B *Romani, qui, ut ad poſteros memoriam geſtarum rerum tranſmitterent, triumphales Arcus, bellorum certamina, armatos viros, equos, & alia exhibentes oculis, condiderunt, quales ſane invenimus...... & in Urbe Ariminenſi. Poſtquam Cadmus Literarum elementa reperit, tunc coeperunt homines res & actus ſuos, praecipue vero celebriora ac illuſtriora geſta, literis & ſcripturae conſi-* C *gnare, hac viâ humanae recordationis lubricitati conſulentes. Ita egiſſe novimus Titum Livium, qui Librum ab Urbe condita uſque ad Octaviani tempora compoſuit. Ita Lucanum, qui actus Caeſarum deſcripſit, ita Salluſtium, multoſque alios Scriptores, qui literis commendarunt plurimas res anteactas Romanae Civitatis.*

D *Queî igitur ego ipſe (cui a Deo Optimo Maximo datum fuit, res multâ memoriâ dignas, & ſumme ob ipſarum novitatem excellentes, in hoc orbe intueri) eas abſque ulla ſcriptione ſilentio praeterire potero? Sane dedeceret, eaſdem ignorantiae tenebris conſepultas remanere ob ſcribendi deſidiam. Itaque de illis ſingularem Librum ac narrationem inſti-* E *tuere mihi animus eſt. Ingens quidem ac pulcrum hoc Opus erit. Iſtiuſmodi labor multas ob cauſas eſt mihi ſuſcipiendus. Primo, qui perleget, quidpiam fortaſſe heic reperiet, quod in poſterum contingere ſimiliter denuo videbit. Ex quo Salomonis dictum illud verum eſſe cognoſcet. Inquit Salomon:* Nihil eſt novum ſub Sole. Quod aeſtimatur novum, antea jam accidit. *Secundo,*

no *plura*

no moito belli e buoni eſempii, donne porrao homo aicuna coſa pericoloſa ſchifare, aicuna porrao eleiere e adoperare. Sì che lo leiere de queſſa Opera non paſſarao ſenza frutto de utilitate. La terza caſcione è, ch' aio reſpetto a la magnificencia de queſſa novitate, como de ſopra detto ene. Cha coſa de poco eſſere homo non cura. Laſſala ſtare. Coſa granne ſcrivi. La quarta caſcione ene quella, che moſſe Tito Livio. Dice Tito Livio ne la prima Decada, e fao menzione de Aliſſandro de Macedonia; quanta iente habe da pede e da cavallo; quanto tiempo durao ſoa ſignoria; quanto ſi ſteſe per lo munno. E dice, che ſoa grannezza fu nulla coſa in comparazione de' Romani. Queſſo dicenno, reſponne ad una queſtione, la quale homo li poteva fare, e dicere: *In el narrare le Storie de' Romani, como te impacci de li fatti de Aliſſandro?* Reſponne Tito Livio e dice: *Queſſo faccio per ponere requie a lo animo mio.* Quaſi dica; lo animo mio ene ſtimolato de ſcrivere queſſa materia. Voglione toccare. Poi me ſe poſa conſolato lo mio animo. Così dico io: l'animo mio ſtimolato non poſa, finente che io non haio meſſe in ſcritto queſſe belle coſe e novitati, le quali vedute haio in mea vita. La quinta caſcione ene anche quella, che ſcrive Tito Livio ne lo Proemio de lo ſio Livro della prima Decada. Dice: *Mentre che ſto occupato a ſcrivere queſſe coſe, ſo' remoto e non veio le crudelitati, le quali per tanti tiempi la noſtra Cittade hao vedute.* Così dico io;

A *plura delectabilia ac utilia exempla in hoc Libro proponentur, ex quorum obſervatione vel pericula effugere, vel eorum imitationem in praxi eligere poterunt homines. Quare non infructuoſa nec inutilis erit hujuſce Operis mei lectio. Tertio, quia, ut ſuperius dixi, dignam adnotatione cenſui magnificentiam ac novitatem harum rerum mihi ſcribendarum.* B *Nemo ea, quae parvi momenti ſunt, aeſtimat, ſed inſalutata dimittit. Rem grandem is ſibi conſcribendam ſumit. Quarto ad id me impulit ea ratio, quae Titum Livium permovit. In prima Decade Titus Livius mentionem agens Alexandri Macedonis, quot pedites, quotque equites in exercitu ſuo habuerit ille, quanto tempore dominationem ſuam protraxerit,* C *& quantum in orbem fuerit haec propagata, enarrat. Macedonis amplitudinem, Romanorum magnificentiae comparatam, nihili ſane habendam eſſe aſſerit. Ita ſcribens, objectioni, quam ſibi aliquis texere poterat, reſpondet:* Quum Hiſtorias Romanorum elucubrandas ſuſceperis, cur animum tuum ad Alexandri geſta divertis? *Reponit* D (a) *Titus Livius, aitque:* Hoc ipſum ago, animo meo quietem quaeſiturus. *Ac ſi dicat: Spiritus meus ad pertractandam, diſponendamque materiem hanc excitatur. De ipſa diſſerere volo. Poſtquam animus meus voti compos factus fuerit, & ſolabitur & conquieſcet. Non aliter dicam ego. Spiritus meus ſolicite irrequietus agitatur, uſque dum ego ſcri-* E *ptis commendarim delectabiles & novas res illas, quas, dum vixi, oculis conſpexi. Quinto in cauſa illud ipſum eſt, quod refert Titus Livius in Praefatione* (b) *Libri ſui primae Decadis, ubi ait:*

(*a*) Titus Livius Hiſtoriarum Lib. IX. Cap. XVII. haec habet: *Nihil minus quaeſitum a principio hujus Operis videri poteſt, quàm ut plus juſto ab rerum ordine declinarem, varietatibuſque diſtinguendo opera; & legentibus velut diverticula amoena, & requiem animo meo quaererem.*

(*b*) Titus Livius in Praefatione Hiſtoriarum ſuarum haec inquit: *Ego contra hoc quoque laboris praemium petam; uti me a conſpectu malorum, quae noſtra tot per annos vidit aetas,*

io; mentre che prenno diletto in queſſa Opera, ſtò remoto, e non ſento la guerra e li affanni, li quali curro per lo paieſe; li quali per le moite trivulazioni ſiento triſti e miſerabili non ſolamente chi li pate, ma chi li aſcoita. Quello, che io ſcrivo, ſi ene fermamente vero.

E di ciò mi ſia teſtimonio Dio, e quelli, li quali de mò vivo con meco, che le infraſcritte coſe foro vere. E io, che vidi e ſentille, maſſimamente aicuna coſa, che fu in mio paieſe, inteſi da perzone fide digne, le quali concordavano ad uno. E de ciò io poneraio certi ſegnali ſecunno la materia curza, li quali fuoro concurrenti con eſſe coſe. Queſſi ſegnali farao lo leiere eſſere certo e non ſoſpetto de mio dicere. Anco queſſa Cronica ſcrivo in vulgare, perchè de eſſa porà trovare utilitade onne iente, le quale ſemplicemente leiere ſao, como ſoco vulgari Mercatanti, & aitra moita bona iente, la quale per lettera non intenne. Dunqua pe comune utilitate e diletto fò queſſa Opera vulgare, benchè l'haia ià fatta pe lettera con uno Latino moito. Ma l'Opera non ene tanto ordinata, nè tanto copioſa, como queſſa. Anche queſſa Opera diſtinguo per Capitoli, perchè volerno trovare coſe belle, ſenza affanno ſe pozza trovare.

CA-

A *ait:* Dum in hiſce ſcribendis detineor, longe abſum, nec immanitates, quas praeteritis temporibus tamdiu Urbs noſtra vidit, intueor. *Similia & ego dico. Dum in elucubrando hoc Opere delector, remotus dego, nec bella, nec proeliorum damna, quae per regionem noſtram excurrunt, experior. Illa ob multas aerumnas triſtia ac deplorabilia*

B *ſentiunt nedum ii, qui ea patiuntur, ſed & qui audiunt. Quidquid heic ſcribam, firmiter pro vero habeatur velim.*

Teſtem advoco Deum & homines, quibuſcum hodie vivo, res mihi enarrandas & veras fuiſſe & viſu ac auditu mihi bene perſpectas. Quoſdam caſus, qui in patria mea evenerunt, ab

C *hominibus fide dignis praeſertim intellexi, quos in unum, dum referebant, conſentire cognovi. Hinc certa ſecundùm materiae exigentiam indicia apponam, quae cum ipſis caſibus concurrerunt. Ejuſmodi indicia certiorem legentibus narrationem meam reddent, meque dicentem ſuſpicione liberabunt. Porro Chronicon iſtud vulgari idiomate noſtro exarare pro-*

D *poſui, ut quaelibet hominum conditio utilitatem ex ipſo derivare in ſe poſſit, & ii praecipue, qui ſimpliciter & ſuperficie tenus literas norunt, ut ſunt vulgares mercatores, aliique multi e vulgo boni viri, qui literas non didicerunt. In commune igitur bonum ac delectationem Opus hoc meum Vulgari Lingua compoſitum prodibit, licèt aliàs jam antea*

E *Latino ſermone iſtud ipſum concinnavim: quod tamen nec tam bene ordinatum, nec tam copioſum exſtat, quam hoc ipſum. Demum Opus hoc meum per Capitula dividam, ut facilius & abſque labore quilibet delectabiles res, quae in eo ſcribentur, invenire valeat.*

CAP.

aetas, tantiſper certe, dum priſca illa tota mente repeto, avertam, omnis expers curae, quae ſcribentis animum, etſi non flectere a vero, ſolicitum tamen efficere poſſit.

A

CAPITOLO SECUNNO.

Como Jacovo di Saviello Senatore fu cacciato de Campituoglio per lo Puopolo. E della Cavallaria de Miſſore Stefano de la Colonna, e Miſſore Napolione de li Orzini.

CAPITOLO TERZO.

B

Como fu ſconfitto lo Prencipe de la Morea a Porta di Caſtello Santo Agnilo. E como fu trovato Guelfo e Gabellino. E delle condizioni di Dante, e que fine habe ſoa vita.

CAPITOLO QUARTO.

De Papa Janni. E de la venuta de lo Bavaro a Roma, e de la ſoa partenza. E de lo Antipapa, lo quale fece.

C

CAPITOLO QUINTO.

De lo moſtro, che nacque in Roma. E de lo Legato de lo Papa, lo quale fò cacciato da Bologna.

CAPITOLO SESTO.

D

Como Frate Venturino venne a Roma co' le Palommelle. E de lo Campanile de Santo Pietro, lo quale fò arzo.

CAPITOLO SETTIMO.

De Papa Benedetto. E de lo tetto de Santo Pietro de Roma, lo quale fò renovato.

E

CAPITOLO OTTAVO.

De la Cometa, la quale apparze in Lommardia. E de la deſolaziona di Miſſore Maſtino Tiranno pe li Veneziani.

CAPITOLO NONO.

De la aſpera e crudele fame. E della vat-

CAP. II.

Quomodo Jacobus de Sabello Senator expulſus fuit de Capitolio a Populo Romano. De militia equitum Domini Stephani de Columna, & Domini Neapoleonis de Urſinis.

CAP. III.

De clade Principis Peloponneſi apud Portam Sancti Angeli. Quomodo Guelphae & Gibellinae factionum nomina erupere. De Dantis Poëtae conditionibus, & de ejuſdem obitu.

CAP. IV.

De Papa Johanne. De adventu Bavari Romam, & de ejus receſſu. De Antipapa per Bavarum conſtituto.

CAP. V.

De monſtro Romae edito. De Legato Pontificis Bononiâ expulſo.

CAP. VI.

De adventu Romam Fratris Venturini cum Societate Columbellarum. Item de ſacra Turri Sancti Petri incendio conſumta.

CAP. VII.

De Papa Benedicto. De tecto Baſilicae Sancti Petri in Urbe renovato.

CAP. VIII.

De Comete, qui in Lombardia apparuit. De deſolatione, quam Veneti Domino Maſtino Tyranno intulerunt.

CAP. IX.

De aſpera & crudeli fame. De proelio

vattaglia de Parabianco in Lombardia. E de li modi novi de le veſtimenta.

lio Parabiaghi in Lombardia. De novis generibus veſtium.

CAPITOLO DECIMO.

De la morte de lo Re Ruberto. E de la venuta che fece la Reina de Ungaria in Roma.

CAP. X.

De morte Regis Roberti. De adventu Reginae Hungariae Romam.

CAPITOLO UNDECIMO.

De la ſconfitta de Spagnia. E de la toita de la Sinſera. E de lo aſſedio de Subaltare.

CAP. XI.

De clade Saracenorum in Hiſpania. De captione Algezirae. De obſidione Calpe, ſive Gibelterrae.

CAPITOLO DUODECIMO.

Como ſo cacciato da Fiorenza lo Duca de Atene. Como morio Papa Benedetto, e ſo creato Papa Chimento.

CAP. XII.

Quomodo Florentiâ pulſus fuit Dux Athenarum. Quomodo diem extremum obiit Papa Benedictus. Quomodo creatus fuit Papa Clemens.

CAPITOLO DECIMOTERZO.

De la Crociata, la quale ſo fatta in Turchia a le Eſmirro.

CAP. XIII.

De Cruceſignatorum exercitu, qui in Turcico Imperio apud Smirnam factus fuit.

CAPITOLO DECIMOQUARTO.

De la ſconfitta de Francia, dove morio lo Re de Boemia, e lo Re de Francia ſo ſconfitto. E de lo Re de Engelterra.

CAP. XIV.

De clade Gallorum, in qua occubuit Rex Bohemiae. Quomodo Rex Franciae fuit profligatus a Rege Angliae.

CAPITOLO DECIMOQUINTO.

De lo grandiſſimo diluvio e piena de acqua.

CAP. XV.

De maximo diluvio & aquarum inundatione.

CAPITOLO DECIMOSESTO.

De la Galea ſorrenata e derobata in piaia Romana.

CAP. XVI.

De triremi in arenam impacta, & mercibus exſpoliata in Romano litore.

CAPITOLO DECIMOSETTIMO.

De Leonardo de Orvieto tenagliato per Roma.

CAP. XVII.

De Leonardo Urbevetano per Romanam Civitatem candentibus forcipibus dilaniato.

CA-

A

CAPITOLO DECIMOOTTAVO.
De li gran fatti, li quali fece Cola de Rienzo, lo quale fo Tribuno de Roma Auguſto.

CAPITOLO DECIMONONO.
De la morte de Antrea Re de Puglia, lo quale fo appeſo. E como fo comenzata a fare de tale morte iuſtizia.

B

CAPITOLO VIGESIMO.
De la venuta de lo Re de Ungaria in Italia. E de la morte del Duca di Durazzo, lo quale fo decollato.

CAPITOLO VIGESIMOPRIMO.
De la crudele mortalitate per tutto lo munno. E de le Scale de Santa Maria de Araceli.

C

CAPITOLO VIGESIMOSECONDO
De lo terratriemolo, lo quale fo in Italia.

CAPITOLO VIGESIMOTERZO.
Dello quinquageſimo Jubileo in Roma. De la tornata, la quale fece lo Re de Ungaria in Roma e in Puglia.

D

CAPITOLO VIGESIMOQUARTO.
Como Peroſcini aſſediaro Bettona, e desfecero la Terra da' fonnamenti, e tagliaro la teſta a Miſſore Criſpoldo traditore.

E

CAPITOLO VIGESIMOQUINTO.
Como le Campane de Santo Pietro meſſero. E como perdio lo Papa la Signoria de lo Senato. E como Papa Chimente morio.

CA-

CAP. XVIII. (a)
De memorabilibus geſtis Nicolai Laurentii, qui fuit Tribunus Auguſtus Romanorum.

CAP. XIX.
De obitu Andreae Regis Apuliae, ſuſpendio interfecti. Quomodo de Andreae ejuſdem nece judicium fuit inſtitutum.

CAP. XX.
De adventu Regis Hungariae in Italiam. De morte Ducis Dyrrhachii, qui fuit decollatus.

CAP. XXI.
De ſaeva peſte per totum orbem. De Scalis Sanctae Mariae Arae Coeli.

CAP. XXII.
De terraemotu per Italiam.

CAP. XXIII. (b)
De quinquageſimo Jubilaeo Romae. De reditu Romam Regis Hungariae. De ejus profectione in Apuliam.

CAP. XXIV.
Quomodo Peruſini obſederunt Bettonium, & a fundamentis illud everterunt, & Domino Criſpoldo proditori caput amputarunt.

CAP. XXV.
Quomodo Campanae Sancti Petri impoſitae fuerunt in ſacra Turri. Quomodo Pontifex amiſit dominium Senatus. Quomodo Papa Clemens ad plures abiit.

CAP.

(a) Capitulum hoc in varias ſectiones & capitula diviſum habetur infra in Libro Secundo, cui titulus *Vita Nicolai Laurentii*.

(b) Ab hoc Capitulo exordium ſumit infra Liber Tertius Vitae Nicolai Laurentii.

CAPITOLO VIGESIMOSESTO.

Como lo Senatore ſo allapidato da' Romani. E de li magnifichi fatti, li quali fece fare Miſſore Egidio Conchese de Spagnia Legato Cardenale, per recuperare lo Patrimonio, la Marca de Ancona, e Romagna.

CAPITOLO VIGESIMOSETTIMO.

Como Miſſore Cola de Rienzo tornato in Roma reaſſonſe lo dominio con moite allegrezze. E come ſo acciſo pe lo Puopulo de Roma crudamente.

CAPITOLO VIGESIMOOTTAVO.

De la venuta de Carlo Imperatore a Roma, e de la ſoa coronazione, e de la ſoa partenza a la Alamagnia.

CAPITOLO SECONDO.

Como Jacovo di Saviello Senatore ſo cacciato de Campituoglio pe lo Puopolo. E de la Cavallaria di Miſſore Stefano de la Colonna, e Miſſore Napolione di li Orzini.

DUnqua da quale novitate comenzarao? Io comenzarao dallo tiempo di Jacovo de Saviello. Eſſendo Senatore ſolo per lo Re Roberto, fo cacciato de Campituoglio da li Sinnici. Li Sinnici fuoro Stefano de la Colonna, Signore di Paleſtrina, e Poncello, e Miſſore Orſo, Signore de lo Caſtiello Santo Agnilo. Queſſi ſe reduſſero nell' Aracielo, e ſonata la campana, fecero adunare lo Puopolo, la moita cavallaria armata, e li moiti pedoni. Tutta Roma ſtava armata. Bene me ne ricordo como per ſuonno. Io ſtava in Santa Maria de lo Piubbico. E vidi paſſa-

A

C A P. XXVI.

Quomodo Senatorem lapidibus obrutum Romani occiderunt. De magnificis actibus Domini Aegidii Caucenſis ex Hiſpania Cardinalis Legati in recuperando Eccleſiae Patrimonium, Marchiam Anconitanam, & Romandiolam.

B

C A P. XXVII.

Quomodo Dominus Nicolaus Laurentii reverſus Romam dominium multo cum gaudio reſumſit. Et quomodo a Populo Romano crudeliter eſt interfectus.

C A P. XXVIII.

C De adventu Caroli Imperatoris Romam, & de ejus coronatione, ac reditu in Alemanniam.

C A P. II.

Quomodo Jacobus de Sabello Senator expulſus fuit de Capitolio a Populo Romano. De equitatu Domini Stephani de Columna, & Domini Neapoleonis de Urſinis. D

A Quanam novitate ſermonis exordia ducam? Tempora Jacobi de Sabello dicendi initium facient. Is quum Senatorem unice pro Rege Roberto ageret, a Syndicis e Capitolio ejectus fuit. Syndicatus officio tunc fungebantur Stephanus de Columna Dominus Praeneſte, E *& Poncellus, & Dominus Urſus, qui Caſtro Sancti Angeli dominabatur. Hi ad Aram Coeli convenerunt. Pulſu campanae coëgerunt Populum, multoſque armatos equites ac plures pedites. Univerſa Romana Civitas arma arripuerat. Geſtorum iſtiuſmodi recordatio veluti per ſomnium meae menti obverſatur. Tunc ego in Sancta Maria de Publico conſiſtens,*

paſſare la traccia de li cavalieri armati, lo quali traievano a Campituoglio. Forte givano rogoglioſi. Moiti erano, e bene a cavallo, e bene armati. L'ultimo di quelli (ſe bene mi ricordo) portava una iuba de zennado roſcio, e una cuffia de zennado ghiallo in capo, una mazza a'canali in mano. Paſſavano pe la ſtrada ritta pe la poſſana, dove demorano li Ferrari da canto de Caſa de Paolo Jovenale. La traccia era longa. La campana ſonava. Lo Popolo ſe armava. Io ſtava in Santa Maria de lo Piubbico. A queſſe coſe poneva ciera. Jacovo de Saviello Senatore ſtavaſe in Campituoglio. Eraſe ſtecconiato intorno. Non vaize niente ſio infortellire, cha ſaliro ſu Stefano ſio zio, e Poncello Sinnici de Roma, e doicemente lo preſero per mano, e miſerolo a cavallo, acciocchè non aveſſi pericolo ne la perzona. Fu aicuno, che penzao e diſſe: *Stefano, come puoi fare tanta onta a tio Nepote?* La reſpuoſta de Stefano fo ſuperva: *Con doi denari di ceraſe lo rappagaraio*. Ma queſſi denari non ſi trovaro.

Anche comenzo io da lo tiempo, che queſſi dui Baroni fuoro fatti Cavalieri per lo Puopolo de Roma, vagnati de Acqua roſata per li ventotto boni homeni in Santa Maria dell'Aracielo a granne onore. L'uno fo chiamato Miſſore Stefano, l'aitro Miſſore Napulione. Granne fo la feſta, granne fo l'onore là in Campituoglio. Ne la Piazza di Santa Maria fuoro ſparze travacche e paviglioni. Là erano tromme e ceramelle & onne inſtrumento. Bedeſi rompere d'a-

A *ſtens, armatorum equitum turmas pertranſeuntes, qui Capitolium petebant, oculis vidi. Celeriter ac ſuperbe equitatus incedebat. Multi erant, ac optimis inſidentes equis, apte armis muniti progrediebantur. Ex equitatu noviſſimus (ſi bene memini) ſiricea rubei coloris veſte indutus, & reticulo item ſiriceo glauci coloris caput habens contectum,* B *ſtriatam clavam manu ferebat. Per rectam viam illi tranſierunt, ubi Fabri ferrarii morantur juxta Pauli Juvenalis domum. Eorumdem equitum acies longum viae ſpatium occupabant. Ad campanae pulſum Populus armis inſtruebatur. Ego, ut dixi, ad Templum Sanctae Mariae de Publico habitabam. Rebus ejuſmodi oculos & mentem adde-* C *bam. Jacobus de Sabello in Capitolio erat. Vallo ſe ſe circum munierat. Munimentum nihil ei profuit, nam Stephanus Jacobi patruus, & Poncellus, Syndici Romanae Urbis aſcenderunt, & manu eum comiter apprehendentes, equo impoſuerunt, ne alicui vitae diſcrimini obnoxius eſſet. Ex adſtantibus quidam ingenioſe dixit:* Quomodo Nepoti D tuo, Stephane, tantam injuriam irrogare potes? *Ambitioſe reſpondit Stephanus:* Ceraſorum duobus denariis hunc mihi amicum rurſus reddam. *At denarri illi numquam fuerunt inventi.*

A tempore inſuper exordiar, quo laudati duo Barones in Militum Ordinem a Romano Populo cooptati fuere, & E *ſummo cum decore aquâ roſeâ perfuſi in Sancta Maria Arae Coeli a viginti octo ſpectabilibus viris. Eorum uni nomen Dominus Stephanus, alteri Dominus Neapoleo fuit. Celebris in Capitolio ſolemnitas, ac feſtivus ingens honos habitus eſt. In Foro Sanctae Mariae tentoria erecta & expanſa cernebantur. Ibi tubarum, tympanorum, cunctorumque inſtrumentorum clangores audiebantur.*

d' aſte, correre de' cavalli, e pettorali de ſonagli. Moite erano le Banniere. Più erano le reconeſcanze. Moita feſta ſe faceva. Moito li fo fatto onore nella Chieſa de Santa Maria dell' Aracielo. Stavano doi lietti li più onorati. Ben pareva coſa Reale. Queſſe coſe me ne ricordo, como per ſuonno. Correvano Anni Domini MCCCXXVII. Anche li ſopraditti Cavalieri vagniati ne giro a lo Re Ruberto a Napoli, lo quale li cenſe la ſpada. La quale coſa moito diſpiacque a lo Puopolo Romano. Certo di queſſe coſe io non comenzo, che abbenchè così fuſſino, io era in tanta teneretade de etade, cha connoſcimiento non avea elettivo. Anche boglio comenzare da coſa de più aitezza. Incominzaremo con lo nome di Dio da la ſconfitta de lo Prencepe de la Morea, la quale fo per queſſa via.

CAPITOLO TERZO.

Como fo ſconfitto lo Prencepe de la Morea a Puorta de Caſtiello Santo Agnilo. E como fo trovato Guelfo e Gebellino. E delle condizioni de Dante, e que fine habe ſoa vita.

COrrevano Anni Domini MCCCXXVII. del meſe di Settemmoro ne la Vigilia de Santo Agnolo de le Venegne, fatta fo una granne ſconfitta pe li Romani a Porta di Caſtiello, la quale fo per queſſa via. Li Elettori de lo Imperio in Lamagna leſſero Ludovico Duca de Baviera Imperatore, lo quale non fo obe-

-tur. Haſtiludia, equorum curſus, tintinnabulorum ad pectora ornatus conſpiciebantur. Vexillorum, quae deferebantur, multitudo ingens erat. Plura edebantur tripudia. Multum gaudii ubique. Summo honore in Eccleſia Sanctae Mariae Arae Coeli iidem duo Milites affecti fuerunt. Duo lecti, regiâ magnificentiâ exculti, & maximo in honore habiti, exſtabant. Harum rerum reminiſcor, veluti per ſomnum eas vidiſſem. Currentibus Annis Domini mille trecentis viginti ſeptem. ipſi Milites balneati Neapolim ad Robertum Regem perrexerunt, quos Rex idem enſe cinxit. Id ſane Romano Populo multum diſplicuit. At ab hiſce geſtis narrationis meae exordium neutiquam ſumam. Licèt enim hi actus ita, ut retuli, ſe ſe vere habuerint, quum nihilominus teneriorem annorum aetatem tunc gererem, haud mihi tunc fuit rerum ipſarum perſpicua cognitio. Igitur a negotio majoris dignitatis initia ſcribendi ducam. Hinc, Numinis auxilio implorato, cladem Principis Peloponneſi referam, quae quidem ita, ut ſequitur, evenit.

C A P. III.

Quomodo Princeps Peloponneſi profligatus fuit apud Portam Caſtri Sancti Angeli. Quomodo Guelphae & Gibellinae factionum nomina erupere. De Dantis Poëtae conditionibus, & de ejus obitu.

CUrrebat Annus Domini Milleſimus Trecenteſimus Vigeſimus Septimus, menſe Septembri, in Vigilia Sancti Michaëlis Archangeli, vindemiarum tempore, quum ingens clades a Romanis illata apud Portam Caſtri accidit, in hunc modum peracta. Imperii Electores in Alamannia elegerunt in Imperatorem Ludovicum Bavariae Ducem, qui obedien-

obediente a Papa Janni, como ſe dicerao. Quanno la venuta di queſſo eletto fo inteſa, Papa Janni, lo quale era in quello tiempo, e Roberto Re de Apulia, ſe provedevano de pararеſe a ſoa venuta. Dunqua de loro commanamiento Miſſore Janni de la Raſcione, Prencepe de la Morea, frate de lo Re Ruberto, e Miſſore Janni Gaetano Legato in Toſcana ſe muoſſero con iente moita a Roma, per fare contraſto e reparo. La adunanza fo fatta ne la Cittate de Nargne. La iente fo moito bella e bene acconcia. Setteciento fuoro li cavalieri. Pedoni ſenza fine. Tutti li Baroni de Caſa Orzina. E hanno con eſſi Miſſore Napulione Cavalieri novello de lo Puopolo, Bertollo di Franceſco de lo Monte, nepote de lo Legato, camſione de la Parte Guelfa, Miſſore Andrea de Campo de Fiore, e moiti aitri. La iente ne veniva gruoſſa e ſmeſurata per occupare Roma. Romani, in ſemmiante de fare bono ſcudo, ſe innanti pararo; e fecero Capitano de lo Puopolo uno vertuoſiſſimo Barone de Caſa Colonna. Sciarra fo ſio nome; lo quale fo de li più dotti e ſavii de guerra, che in quello tiempo foſſi. Nanti che lo Legato approſſimaſſi, Sciarra habe tutte le fortezze de Roma. Bene habe Caſtiello Santo Agniolo. Po'ordinao lo Puopolo, e fece Caporioni. Fece capi benticinque tutti Romani. Ordinaò tutti Coneſtavoli. Moito li teneva ſolliciti. Bene guardiava le Porte. Speſſo faceva parlamiento. Moite ſpie avea. Jacovo de Saviello, Teballo Santo Stati, e moita Baronia con lo Puopolo era. Quanto la venuta de lo Legato più approſſimava, tanto Romani ſtavano più ſolliciti. Ecco che la notte de la Vigilia de Santo Agniolo fuo-

A *dientiam Johanni ſummo Pontifici exhibere detrectavit, ut poſtmodum dicemus. Quum ejuſdem Electi adventus in Italiam innotuit, Papa Johannes, qui tunc vivebat, & Robertus Apuliae Rex, ut advenienti Ludovico obſiſterent, animum intenderunt. Igitur horum juſſu Dominus Johannes Princeps Peloponneſi, frater Regis Roberti, & Dominus Johannes* B *Cajetani Legatus in Tuſcia, cum armatorum multitudine Romam contenderunt, hoſtibus repugnaturi aeque, ac remedium & ſuppetias Romanis allaturi. Exercitus coadunatio in Urbe Narnienſi habita fuit. Gens autem corpore formoſa, armiſque ac aliis optime inſtructa convenit. Septingentorum equitum, & innumerabilium peditum numerus* C *fuit. Adfuerunt Dynaſtae omnes familiae Urſinorum. Cum his venere Dominus Neapoleo novus Miles Populi, Bertoldus Franciſci de Monte nepos Legati, duxque partis Guelphae, Dominus Andreas de Campo Floris, aliique bene multi. Acies in maxima quantitate & immoderato numero, Romam occupaturae confluebant. Romani animum praeferentes* D *ad defenſionem inſtructum, praeviâ providentiâ ſe ſe munierunt, & Populi Ducem conſtituerunt armorum peritiſſimum Procerem de Columnenſium familia, Sciarram nomine, qui prae aliis, ea aetate florentibus, ſapientiâ, prudentiâque in gerendis bellis plurimum enituit. Antequam Legatus appropinquaret, Sciarra arces & propugnacula omnia* E *Romanae Urbis occupavit. Caſtro Sancti Angeli potitus eſt. Exinde Populum ordinibus diſtribuit. Capita Regionum inſtituit viginti quinque, patriâ omnes Romanos. Comeſtabiles diſpoſuit, quos admodum exercuit. Caute Portas cuſtodiebat. Ad conſilium ſaepe ſuos convocabat. Multis exploratoribus utebatur. Jacobus Sabellus, Tebaldus Sancto-Stati, ac Dynaſtarum multitudo una*

fuoro ionti in Roma. Et entraro ne la Cittate Leonina non per la Porta, che ſe guardiava, ma entraro pe lo muro rotto. Ruppero lo muro, lo quale ſtao ſotto l'Incarcerate. E dato quello muro pe terra, fecero uno granne guado in fronte a lo Pozzo, e per quella sì fatta via traduſſero loro banniere, e loro legioni di iente. Entrati occuparo la Porta de Caſtiello. Fino a Santo Pietro, tutto era copierto de iente armata. Bene ſonavano tromme, e trommette, e naccari, e ciaramelle. Granne feſta faceano. Bene ſcriſſero lettere de la entrata de Roma. Fra tanto la Porta de lo brunzo ſtava zerrata. Quanno Sciarra lo franco Capitanio ſappe, che la iente era tanta, non ſi dubitao niente. Anco ſe armao, e fece ſonare la Campana a ſtuormo.

Mezza notte era, e forſi lo primo ſuonno. Uno bando con tromme mannao pe la Terra, che onne perzona foſſi armata, cha li nemici erano entrati in Puortica, e che traeſſero a Campituoglio. La iente, che dormiva, ſubitamente ſe ſvegliava. Ciaſcuno prenne arme. Coſſia habbe nome lo banditore. La campana ſonava terribilmente. La iente traſſe a Campituoglio. Là traſſe la Baronia e li Popolani. Lo bono Capitanio parlao e diſſe, cha venuti erano per entrare in Roma, per mozzare le zinne de li pietti de le donne di Roma. Moito animao la iente. Po' partio la iente in doi parte. Dell'una parte fo capo eſſo; dell'aitra fo capo Jacovo de Savello, lo quale fo

man-

A *una cum Populo aderant. Quanto magis Legati adventus imminere videbatur, tanto majori ſolicitudine Romani afficiebantur. Nocte pervigilii Sancti Archangeli Romam hoſtiles copiae advenerunt, & Civitatem Leoninam ingreſſae, nequaquam per Portam, quae cuſtodiebatur, ſed per diſruptum murum introierunt. Murum enim ſub* Incarce- B *ratis fregerunt, & ad terram diſjecerunt, factoque ſatis amplo aditu ex adverſo Putei, viam tali modo ſibi fecerunt, per quam Vexilla & legiones armatorum perduxerunt. Ingreſſi Portam Caſtri occupavere. Totum iter, uſque ad Sanctum Petrum armatorum cohortibus cooperiebatur. Tubarum, buccinarum, fiſtularum, tympanorumque clan-* C *goribus aër implebatur. Summopere exultabant. Epiſtolas de ingreſſu in Urbem Romae conſcripſerunt. Interim aenea Porta clauſa permanebat. Quum Sciarra fortis Dux reſcivit, tantam gentium multitudinem eò concurriſſe, animo nequaquam perturbatus, armis ſe ſe munivit, & ut ad rumorem campana pulſaretur, praecepit.*

D *Hora mediae noctis, & fortaſſe dormientium primi ſomni jam erant. Tubis reſonantibus per Civitatem edictum publicavit, ut quilibet arma caperet, & ad Capitolium illico progrederetur, nam hoſtes in Porticum irruperant. Romani e ſomno protinus excitati, arma ſumſerunt. Tibicen edicti promulgator nuncupabatur Coſſia. Terribilem ſonitum cam-* E *pana edebat. Tunc Populus ad Capitolium advolavit, ubi Dynaſtae omnes & Populares adfuerunt. Sciarra Dux prudens alloquutione ſuſcepta dixit, hoſtes Romam intraturos veniſſe, ut a Romanarum feminarum pectoribus mammas detruncarent. Virtutem Populo verbis multum addidit. Poſtea gentes ipſas bifariam diſpertiens, uni parti earumdem ſemetipſum in Ducem praefecit, & alte-*

rius

mannato a la Puorta de Santo Janni, quale ſe dice Puorta Majure. E queſſo, perchè ſapeva, che quella iente ſe era partuta, e veniva da doi parti, parte da la Puorta de Caſtiello, parte da Puorta Maiure. Ma non venne così. Cha como Dio voize, fu dato lo die de Santo Agnilo. Quelli inteſero lo die: po' Santo Agnilo. Donne la coſa venne falluta, cha non vennero alle Porte ad uno ponto nè ad uno die. Quanno Jacovo giongio alla Porta, non trovao aicuno. Là ſe tenne ſenza aicuno impaccio coneſtavilito. Dall' aitra parte cavaica Sciarra con ſio Confalone. Granne era la cavalleria. Sette Rioni ſe abbiao denanti armati, e ſmeſurato era lo Puopolo. Jonze a Ponte de Santo Pietro. Io me ricordo, che in quella notte uno Cavalieri Romano, eſſenno cavaicato a Ponte, odìo uno Trommetta de' nemici. Volenno fuire, tramazzao da cavallo. Laſſao lo cavallo, e venneſene a piedi. Saccio, cha non habe careſtia de paura. Quanno lo Puopolo fu ionto a Ponte, allhora ſe faceva die. Era l'aurora. Allhora Sciarra commannao, cha la Porta de lo brunzo foſſi opierta. La folla era granne. Moito fuoro ſtorditi li nemici, vedenno per lo Ponte li moiti Pennoncelli. Sapeano, che onne Pennone avea benticinque homini. Ora ſe apre la Porta. Lo Rione de li Monti vao denanti. Allocaoſe lo Puopolo pe Puortica pe la Piazza de Caſtiello. Là erano ſchierati li ſollati & aitra iente.

Ora ſi vede correre de' cavalli. L' uno abbraccia di ſopra l'aitro. Chi dao, chi tolle. Tromme ſonavano de

A *rius ductorem elegit Jacobum Sabellum, quem ad Portam Sancti Johannis, appellatam Portam Majorem, miſit. Id egit Sciarra, quod praeſciverat, hoſtes diviſos eſſe, & a duabus partibus appropinquare, partim ſcilicet a Porta Caſtri, & partim a Porta Majori. Attamen res haud ita evenit. Nam, ut Deo Optimo Maximo placuit, data ac prae-*
B *ſtituta fuit utique dies Sancti Angeli. Hoſtium agmina diem ſubſequentem ſibi viſa ſunt audire. Quare negotium effectu ſuo caruit, quia ad Portas non inſimul, ut debuiſſent, convenerunt omnes eodem temporis momento & eàdem die. Quum Jacobus ad Portam ſe contulit, neminem invenit. Ibi omni ſuſpicione liber ſubſtitit. Ex alia parte Sciarra cum*
C *Vexillo ſuo eques proceſſit. Ingens erat equitatus. Septem Regionum Urbis milites Sciarrae praeiverunt, incredibili Populi ſubſequente concurſu. Ad Pontem Sancti Petri pervenit. In recordationem mihi ſubit, nocte illa quemdam Romanum Militem, qui eques ad Pontem acceſſerat, audito tibicinis hoſtilis clangore, fugiendi ſpiritu praeventum, equo*
D *ſemet praecipitem dediſſe, equum dimiſiſſe, & pede tenus retroceſſiſſe. Hunc ſane timoris inopiâ neutiquam laboraſſe, incunctanter aſſero. Quum Populus ad Pontem venit, tunc dies, aurorâ apparente, illuceſcere coepit. Tunc Sciarra praecepit, ut aenea Porta panderetur. Populi ingens erat frequentia. Multum obſtupuere hoſtes quum per Pontem plu-*
E *rima Vexilla viderunt. Sub quolibet Vexillo viros vigintiquinque militare compertum habebant. Mox porta aperitur. Regionis Montium milites praeceſſerunt. Populus ſtationem ſibi per Porticum in Foro Caſtri quaeſivit. Ibi per acies diſpoſiti ſtabant milites ac Populus.*

Unus alium modo brachiis comprehendit. Nunc equi diſcurrunt. Is percutit, ſauciatur ille. Buccinae hinc & illinc

A là e de chà. Granne ene lo romore: ingranne lo ſtuormo. Chi dao, e chi tolle. Sciarra e Miſſore Andrea de Campo de Fiore ſe affrontano inziemmora, e sì ſe vellaniaro forte. Po' ſe ruppero adduoſſo aſte; po' ſe colpivano de le ſpade. Non ne volea meno che la vita l'uno dell'aitro. In tanto ſe departiro, e tornaro a B la loro iente. Vedeaſe ferire, lanciare, e prete iectare. Bene pare, che foſſi ſtuormo crudele. Lo Puopolo de Roma vao inanti, e reto, como onna de mare. Ma li nemici daienno lato, li Romani ſe allocaro fi'a mezza Piazza. Là fo fatta una novitate così. Uno, lo quale avea nome Janni Manno de Colonna, por- C tava lo Confalone de lo Puopolo de Roma. Como ionze a lo Pozzo, lo quale ſtao in quella Piazza denanti a le Incarcerate, donne era rotto lo muro, preſe queſſo Confalone, e gittaolo ne lo Pozzo. E queſſo fece pe dare maiure ſconfitta a lo Puopolo de Roma. Bene habe lo traditore a perdere la vita. Non perciò perdio D vigore lo Romano, cha già lo Prencepe de la Morea dava a reto. Ora bedeſe fuire, ora bedeſe commattere. La ſe pare, chi ene figlio de buona mamma. Sciarra de la Colonna forte conforta ſia iente. E fece una notabile coſa, cha la ſoa ſopraveſte cagniao in poca ora. Granne ſenno lillo fece fare. Granne parte de lo E Puopolo paſſao canto lo Fiume da lo lato di Santo Spirito. Là per la folla affocati fuoro cinque pedoni Romani. Anco là fo un'aitra novitate. Uno granne homo de Roma (Cola de Madonna Martomea de li Anniballi havea nome) fo perzona aſſai ardita. Jovane, como acqua, coize audacia de volere prennere pe la perzona, lo Prencepe. Spronao lo

clangebant. Ingens clamor attollitur, ingenſque armatorum concurſus fit. Hi vulnerant, feriuntur illi. Sciarra & Dominus Andreas de Campo Floris inſimul congredientes, ſe ſe quampluribus jurgiis, injuriiſque invicem onerarunt. Unus contra alterum haſtas fregit, & enſium reciprocatis ictibus, in vitam alterius uterque intendebat. Demum ſejuncti ad proprias cohortes rediere. Interim alii vulneribus mutuo ſe impetebant, ſpicula emittebant, ſaxaque jaciebant. Crudelis ſtrepitus audiebatur. Romanus Populus, ceu maris unda, modò progrediebatur, modò retrocedebat. At hoſtes recedentes, locum praebuerunt adeo, ut Romani uſque ad medium Forum pergentes, ibi gradum fixerint. Eo in loco novum hoc accidit. Quidam, cui nomen Johannes Mannus de Columna, Vexillum Romani Populi deferebat. Quum ad Puteum pervenit, qui exſtat in illo Foro ante Incarceratas, *ea parte, qua murus fractus erat, Vexillum cepit, & in puteum conjecit. Id enim ille egit, ut majorem cladem Romano Populo irrogaret. Dignus ſane fuit proditor, qui tantam audaciam poenâ mortis lueret. Non ob id tamen ſpe atque animo cecidere Romani, quod jam Princeps Peloponneſi retro cederet. Hi nunc fugere, nunc pugnare cernuntur. Ea occaſione agnitus eſt quicumque bonae matris filius eſſet. Sciarra de Columna ſolicite ſuos exhortatur. Rem vero obſervatione dignam protulit, quòd nimirum brevi temporis intervallo ſuperindumentum proprium non ſemel immutavit. Tamquam prudens id egit. Populi magna pars juxta flumen a latere Sancti Spiritus tranſivit. Ex nimia multitudine quinque pedites Romani ſuffocati occubuerunt. Ibi alia novitas contigit. Vir potens in Urbe, cui nomen Nicolaus Dominae Bartholomaeae de Anniballis, homo ſane audaciſſimus, juvenis, ceu aqua, Principis*

pis

lo deſtrieri, e ruppe la forte ſchiera, dove ſtava affaſciato lo Prencepe. Venneli denanti, e ſteſe la mano pe pigliarelo. Bene ſe lo credea menare; ma non reſpuoſero le miſure, cha lo Prencepe li menao de una mazza de fierro, e ferio lo cavallo. La potenzia de lo deſtrieri de lo Prencepe fu tanta, che receſſava a reto Cola. E ceſſannoſe a reto Cola, non habe ſofficiente ſpazio lo ſio cavallo. Donne li piedi de reto li vennero meno, e cadde in quello foſſato, lo quale ſtao in fronte a la Porta de lo Spedale de Santo Spirito, lo quale ene fatto per difeſa dell' uorto. In quello foſſato lo cavallo & eſſo, credennoſe retornare, caddero menati a forza da li cavalli de lo Prencepe, e là fo acciſo. Granne fo la triſtizia, cha Roma habe de sì inclito Barone. Allora ſe fiariao lo Puopolo.

Lo Prence deo a reto. Inchinao ſoa ſchiera. Comenzao a fuire. Lo loco, donne ſe partio, fo Porta Viridaria. Quella fo la via, che li campao. Ora ſe aiza la Terra. Lo fuire ene granne. Maiure è lo maciello. Così ſe macellavano, como le pecora. Moita reſiſtenzia faco. Moita iente ce fo acciſa. Moita preda Romani guadagnaro. Aiquanti Romani de la parte Orzina, li quali fecero reſiſtenzia, fuoro preſuni. In preſone ſtettero tanto, quanto voize lo Capitanio. Infra li quali fo Bertollo capo de Parte Orzina, Capitanio de la Chieſa e de la Parte Guelfa. E ſe non foſſi, che Sciarra lo portao in groppa, li Romani lo harebbero muorto. Aitra iente non fece difeſa cio ene Napolitani, Provenzali,

pis perſonam captivam ducere audacter ſibi propoſuit. Poſtquam calcaribus equum adegiſſet, validam militum turmam, qua Princeps obſepiebatur, irrumpens penetravit. Quum ad conſpectum Principis perveniſſet, manum, ut eum caperet, extendit. Ipſum abducere jam jam opinabatur. At auſui effectus non reſpondit. Nam Princeps Nicolaum clavâ ferreâ percuſſit, & equum vulneravit. Equi Principis vis ac robur uſque adeo proceſſit, ut Nicolaum ipſum ad recedendum impelleret. Nicolao recedente, equus, cui inſidebat, quum ſufficiens loci ſpatium ei non ſuppeteret ad conſiſtendum, pedibus poſterioribus decidens, in illam foveam corruit, quae ex adverſo Portae Hoſpitalis Sancti Spiritus exſtat, ad tuitionem horti excavata. Igitur in eamdem foveam Nicolaus & equus remeare credentes, ceciderunt, poſtea protriti ab equis Principis: & ibi occiſus fuit ipſe Nicolaus. Gravi moerore mors tam inclyti Dynaſtae totam Romae Urbem affecit. Tunc Populus indignatione efferbuit.

Princeps retrograditur; ejus acies cedunt, & fugam demum arripiunt. Locus, ex quo diſceſſit, fuit Porta Viridaria. Per ejuſmodi viam ſaluti ſuae conſuluit. Nunc commovetur Civitas. Plurimi aufugiunt. Quamplures mactantur ceu pecudes. Ceteri enixe reſtitere. Innumerabilis hominum multitudo caeſa periit. Plurima ſpolia Romani acquiſierunt. Nonnulli Romanorum partis Urſinorum, qui pugnando conſtitere, captivi remanſerunt, in carceribus tamdiu detenti, quamdiu Duci placuit. Inter captivos fuit Bertoldus, ductor factionis Urſinorum, ac Dux militum Eccleſiae, & partis Guelphae. Niſi Sciarra eumdem Bertoldum clunibus equi impoſitum una ſecum avexiſſet, ipſum Romani interfeciſſent. Reliqua multitudo, Neapolitani nimirum, Provinciales, Franci, & Apuli

zali, Franceſchi, e Puglieſi. Tante
fuoro le corpora muorte, che nude
iacevano, cha non ſe pote dicere.
Pe tutta Piazza de Caſtiello fi' a San-
to Pietro, de Santa Maria in Tran-
ſpontina, da Piazza de Santo Spiri-
to, pe tutta la Puortica de li Ar-
meni, per onne ſtrada, iacevano,
como la ſemola ſeminati, tagliati,
nudi, e muorti. Là fra queſſa iente
iacea lo Conte de Santo Severino,
e moita aitra buona iente la viſta
loro demoſtrava. Ora ſe delegua lo
Prencepe con quella ſola iente, che
poteo cogliere. Po' moiti dì fuoro
trovati uomini muorti pe le vigne
armati, nelle capanne, e ne li cupi
de li arvori, li quali ne lo ſtuormo
erano ſtati feruti. Pe la via lo ſpi-
rito li avea abbannonati. Sciarra tor-
nao a Campituoglio con granne triun-
fo. Bello Pallio mannao a Santo A-
gnilo Peſcivennolo, e uno bello Ca-
lice pe merito e onore de queſſa Ro-
mana Vittoria.

In queſſo tiempo fuoro fatte quel-
le maladette Parti di Guelfi e Gi-
bellini, li quali non erano ſtati a-
vanti. Anco erano ſtati Bianchi e
Neri. Una ſera quanno la iente laſ-
ſa l'opera, apprieſſo a lo cenare ne
la Cittade de Fiorenza ſe appiccaro
doi Cani. L'uno habe nome Guel-
fo, l'altro Gebellino. Forte ſe ſtrac-
ciavano. A queſſo romore de doi
Cani la moita covinaglia traſſe. Par-
te favoriva a lo Guelfo, e parte
a lo Gibellino. Quanno ſe fuoro li
Cani (a) . . . .
. . . .

A *puli nullatenus ſe defenderunt. Tot tan-*
taque mortuorum corpora, nudata, ſolo
jacuerunt, ut dictu ſit impoſſibile. Ubi-
que in Foro Caſtri uſque ad Sanctum
Petrum, in Sancta Maria Tranſponti-
na, a Foro Sancti Spiritus uſque ad
Porticus Armenorum, per omnes vias
cadavera detruncata atque exſpoliata con-
ſpiciebantur, veluti furfur diſperſa. In-
B *ter ea jacens aſpiciebatur extinctus Co-*
mes Sancti Severini, & multi alii ſpe-
ctabiles viri ex corporum lineamentis in-
dicabantur. Itaque Princeps cum genti-
bus, quas recolligere valuit, evanuit.
Poſt multos dies armatorum virorum ca-
davera per vineas ſparſim inventa fue-
runt, atque in tuguriis, & in arborum
antris jacentia, eorum ſcilicet, qui in
C *conflictu vulnerati, itinerando poſtmo-*
dum fato conceſſerant. Sciarra in Capi-
tolium magno cum triumpho rediit. Ele-
gans pallium miſit Sancto Angelo Pi-
ſcivendulo, pulcrumque Calicem obtulit
in memoriam ac honorem hujuſce Roma-
nae victoriae.

His temporibus emerſerunt maledictae
factiones Guelphorum & Gibellinorum,
D *qui antea non exſtiterant. Inſurrexerant*
quidem Albi & Nigri. Quodam ve-
ſpere, poſtquam artifices ab operibus
ceſſarant, ſub coenandi tempus, in Ur-
be Florentina rabioſe exarſerunt invi-
cem duo Canes. Horum uni nomen Guel-
phus, alteri Gibellinus fuit. Crudeliter
mutuo ſe ſe dilacerabant. Clamore con-
gredientium duorum canum concitatum
E *vulgus, & vilis plebecula pertracta,*
partim Guelpho, partim Gibellino ſavit.
Quum Canes fuere . . . .
. . . .

CA- CAP.

(a) *Reliqua, quae tum ad factiones Guelphorum & Gibellinorum, tum ad Dantis Poë-*
tae vitam ac obitum pertinent, deſiderantur.

CAPITOLO QUARTO.

De Papa Janni. Della venuta de lo Bavaro a Roma, e de la ſoa partenza. E de lo Antipapa, lo quale fece. (a)

. . . .

. . . .

CAPITOLO QUINTO.

De lo Moſtro, che nacque in Roma. E de lo Legato de lo Papa, lo quale ſò cacciato da Bologna. (b)

. . . .

. . . .

. . . . Una Cittate, d'apprieſſo a Bologna venti milia, Ferrara hao nome. Da queſſa Ferrara fo' cacciati aiquanti Cittatini nuobbeli, li quali ſe chiamano quelli de Fontana. E queſſo avvenne, perchè venniero Ferrara a' Veneziani. Ora ne ſoco Signiori in loro luoco li Marcheſi da Eſte. Queſſi de Fontana pregaro lo Legato, cha li tornaſſi in loro caſa per anni tre. Li Marcheſi de Ferrara reſpuoſero allo Legato Fiorini quattordici mila per anno, acciocchè non tornaſſino quelli, li quali vennuto aveano la loro patria a' Veneziani. Po' li quattro anni de lo tributo, lo anno ſettimo de lo ſio dominio, lo Legato non li pareva eſſere Signiore, ſe non avea la ſignoria libera. Fece una oſte generale, e sì la mannao ſopra Ferrara. Ferrara ene una longa Terra miglio uno, e iace ſopra le ripe de uno nobbele fiume e granne, lo quale hao nome Pò. Dall' aitro lato le ſtà uno aitro vraccio de Pò. Queſſa Cit-

CAP. IV.

De Papa Johanne. De adventu Bavari Romam, ac de ejus reditu. De Antipapa a Bavaro conſtituto.

. . . .

. . . .

CAP. V.

De monſtro edito Romae. De Legato Pontificis, qui Bononiâ pulſus fuit.

. . . .

. . . .

. . . . *Urbs quaedam, viginti millibus paſſuum Bononiâ diſtans, Ferraria appellatur. Ab eadem Civitate Ferrarienſi pulſi ſunt nonnulli nobiles Cives, qui nuncupantur de Fontana. Id contigit, eo quod Venetis Ferrariam vendiderant. Eorum loco nunc dominantur Marchiones Eſtenſes. Fontanenſes Legato ſupplicarunt, ut eos ad proprias domos per triennium reduceret. Marchiones Ferrariae Legato perſolverunt ſingulo anno quatuordecim millia Florenorum, ne patriae reſtituerentur Fontanenſes, qui propriam Urbem Venetis pretio vendiderant. Exactis quatuor contributae pecuniae annis, currente Anno ſeptimo dominationis ſuae, Legato haud videbatur integre dominari, niſi libere dominationem arriperet. Itaque exercitum generalem collegit, quem contra Ferrariam miſit. Ferrariae Civitas mille paſſuum longitudine protenditur, & ſedet ad ripas nobilis amplique fluminis, cui nomen eſt Padus. Ab alio latere ejuſdem Urbis alter Padi ramus ac brachium conſpicitur. Ferrariae domi-*

(a) *Totum & integrum Capitulum hoc in MSto Codice deperditum deſideratur.*
(b) *Capitulum hoc acephalum eſt in MSto.*

Cittate è ſignoreiata, como dicto ene, da li Marcheſi da Eſte, li quali ſo' Nobbeli Uomini, moito amati da li Tiranni de Lommardia. L' oſte de lo Legato fo potentiſſima. De coipo habe tutto lo Contado de Ferrara. Puoi paſſao lo Pò, e fece uno ponte de lenname a ſia poſta. Puoi toize lo Borgo de Ferrara, lo quale vao vierzo Venezia. Poca coſa era da fare. La Terra era perduta. Per acqua e pe terra era aſſediata. Erace da fare uno bottone. Lo Capitanio dell' oſte era lo Conte de Armegnacca, lo quale ſparlava contro li Baroni de Romagna, e diceali traditori. Lo quale pe grannezza ſoa non curao de fare quella guardia, la quale avea de beſuogno. Anco ce fo lo Puopolo de Bologna, lo quale non ſtava volentieri fore de caſa. Anco ce fo la moita ſollaria, li quali non erano pacati, cha le pache, che ſe mannavano, non ſe li davano. Anco ce fuoro li Signori de Romagna. Lo Legato li teneva moito poveri. Nulla proviſione li dava. Quanno addomannavano aicuna grazia, reſponneva: *Bene. Faciemus*. Vedi che doveano penzare quelli, che ſogliono eſſere Signiori, e non hao cobelle. Dentro in queſſa Ferrara giunzero da doi mila Varvute. Lo Marcheſe Rannallo non demorao. Sù nell' ora de la Terza ieſciò de Ferrara, e deoſe ſopra l' oſte. L' oſte pranzava. Ora vedeſi accidere iente, vedeſi fuire, vedeſi ſtrilla e pianto. Lo Conte de Armegnac fo preſone, e revennuto trenta mila Fiorini. Li Signiori de Romagna ſe laſſaro prennere de loro ſpontanea voluntate. La moita iente fo morta e preſa. Moita roba guadagnata. Senza difeſa fo guadagnato uno ſmeſurato Trabocco, lo quale avea

A *dominio praeſunt, ut diximus, Marchiones Eſtenſes, viri nobilitate ſpectabiles, quos Lombardiae Tyranni multo amore proſequuntur. Legatus habuit potentiſſimum exercitum. Integrum Comitatum Ferrariae uno veluti ictu occupavit. Poſtea utrâque Padi ripâ potitus, pontem ligneum, uſibus propriis profuturum, iis impoſuit. Exinde Burgum* B *Ferrariae cepit, qui versùs Venetias reſpicit. Pauca ſibi agenda remanebant. Civitas deditioni proxima erat. Terrâ & aquâ obſidebatur. Faciendus ſupererat unus aſſultus. Dux erat exercitus Comes Arminiacenſis, qui adversùs Barones Romaniae obloquebatur, proditores vocans eoſdem. Hic nimiâ confidentiâ cuſtodiam, quae neceſſaria erat, agere* C *non curavit. Populus quoque Bononienſis in eum exercitum ſe contulerat, haud libenter extra proprias domos conſiſtens. Multa inſuper militia convenit, cui ſtipendia minime numerabantur. Ea enim, quae mittebantur, militibus nequaquam exſolvebantur. Praeterea Domini Romandiolae adfuerunt. Hos Legatus grandem inopiam pati ſinebat, nullas iis penſio-* D *nes elargiens. Quum gratiam aliquam ab illo expoſcebant, reſpondebat:* Bene. Faciemus. *Excogitare potes, Lector, quid ſentire debuerunt illi, qui quum potentes Reguli ſint, egeſtatem ferre coguntur. Intus eamdem Ferrariae Urbem advenerunt duo millia equitum bellatorum. Marchio Raynaldus, nullâ morâ interjectâ, circa Tertiarum horam, Fer-* E *rariâ egreſſus, in hoſtilem exercitum, prandio occupatum, irruit. Tunc viſae ſunt gentium caedes, ac fugae. Tunc clamores, ululatus, ac ploratus auditi. Arminiacenſis Comes captus in manus hoſtium venit, pretio triginta millium Aureorum redemtus. Romandiolae Domini ultro deditionem, deliberatoque animo facientes, captivi exſtiterunt. Ingens illa gentium multitudo partim caeſa,*

avea nome *Aſino*. Lo Puopolo de Bologna ricoverao in sù lo Ponte. Lo Ponte era legato con troppe. Cadde in fiume. Quanta iente morio, ben puoi ſapere. Aicune perzone fuoro, che ſe appennicaro alle funi de le mole, e per l'acqua campavano. Venne uno con una accetta, e tagliao quella fune. Tutta quella iente, la quale campava, annegao in Pò. Vedi, ſe figlio fo de Demonio quell' uomo. Venti milia perzone pericolaro ne la rotta. Lo Carroccio mai a Bologna tornao.

Quanno la novella fo ionta a Bologna, lo pianto fo granniſſimo, e le triſtezze granne. Lo Legato non ſe dubitao niente. In prima ſcriſſe lettere a Miſſore Malateſta, lo quale con li aitri Tiranni era laſſato. La ſentenzia de la lettera era: perchè ſi era ribellato a la Chieſa Romana? Miſſore Malateſta reſcriſſe una lettera. Aitro non conteneva ſe non queſſo: *Bene. Faciemus. Bene: faciemus*. Po' queſſo lo Legato ſe apparecchiava da fare una aitra oſte moito più pericoloſa. Fece venire da ſio paeſe cinqueciento Jannetti veſtuti de iallo con longhe giornee, con garavelotti in mano. Po' miſe Coite granniſſime pe cogliere moneta per l'oſte fare. Quanno lo Puopolo de Bologna ſe ſentio aggravato sì pe le Coite, sì pe la iente muorta, forte ne mormorava. Uno Dottore de Leie (Miſſore Brandaligio de li Gozzadini habe nome) sù ne la Piazza de lo Commune ſe moſſe con una ſpata in mano. Leva Puopolo, e caccia da lo Palazzo de la Biada

lo

A *ſa, partim capta fuit. Multa ſupellex recepta. Abſque impedimento immane bellicum inſtrumentum (quod Trabuccum appellant, & cui nomen Aſini impoſuerant) adepti fuerunt. Bononienſis Populus ſe receperat ad Pontem. Pons viminibus revinctus, corruit in flumen. Quot quantique eo caſu occubuerint, mente concipere potes. Aliqui funibus*
B *molarum ſe ipſos manibus applicantes & inhaerentes, per fluminis aquam ſalvi evadebant. Quidam venit cum ſecuri, & funem reſcidit; ex quo ii omnes, qui ſalutem ſe conſequuturos ſperabant, a Padi aquis abrepti & ſuffocati perierunt. Diaboli filium, qui id egit, fuiſſe exiſtimo. Ceterum viginti millia hominum in ea clade interiere. Numquam*
C *Carroccium Bononiam remeavit.*

Ubi cladis notitiam Bononienſes accepere, maximo ejulatu, & ingenti moeſtitiâ fuerunt affecti. Legatus tamen ſpe haud decidit. In primis Epiſtolas ſcripſit Domino Malateſtae, qui una cum aliis Tyrannis a captione liber dimiſſus fuerat. Epiſtolae ſumma haec fuit. Quare ab Eccleſia Romana rebellis
D receſſerat? *Dominus Malateſta literas reſcripſit, haec tantum continentes verba:* Bene. Faciemus: bene: faciemus. *Ob id Legatus alterum exercitum priori majorem ac magis metuendum parabat. E regionibus ſuis quingentos aſturcones & milites advocavit, glauci coloris chlamydibus fluxis indutos, miſſilia tela manibus geſtantes. Poſtmodum*
E *graviſſima indixit tributa, ut pro exercitu inſtruendo pecuniam cogeret. Bononienſis Populus tributorum gravamina ſentiens, & multitudinem bello occiſorum recogitans, clamoſo murmure nimium muſſitabat. Juriſconſultus quidam, Dominus Brandeliſius de Gozzadinis nomine & agnomine, in Platea Communis, enſem manu impugnans ſurrexit, Populum cômmovens, e Palatio Frugum*

Mare-

lo Meneſcalco de lo Legato, & acciſe aiquanti e derobao. Ora fo puoſto lo aſſedio allo bello e nobbele Caſtiello de lo Legato. L'aſſedio ſtette dii quinnici. L'acqua li fo toita, perchè lo corzo li fo rotto. Dentro era fodero de pane, vino, e carne ſalata, e moite coſe. Li Bologneſi travoccavano lo ſterco dentro de lo Caſtiello, e valleſtravano. Vedenno lo Legato, che tutto lo munno ſe li era revellato, fo ſollicito de campare ſoa perzona. Là traſſe lo Veſcovo de Fiorenza. Lo Legato ſe miſe in mano de Fiorentini. Li Fiorentini lo traſſero fuora de lo Caſtiello. Canto le mura ne giva a la ſtrada, la quale vao a la Porta de Fiorenza. Tutto lo Puopolo de Bolognia li gridaua, e facevanoli le ficora, dicendoli moita iniuria. Le peccatrici li facevano le ficora, e sì li gridavano, dicennoli moita iniuria. Bene ſe aizavano li panni de reto e moſtravanli lo Primo de li Decretali, e lo Seſto de le Chimentine. Moita onta li fecero. Ben lo haberanno manicato a dienti, ſe non foſſi ſtato in balìa de' Fiorentini. Lo Legato fece la via de le Alpi con povera compagnia e con poche ſome. Jonze a Piſa: da Piſa in Avignione. Bologneſi rebaro tutta iente de Lenguadoca. Molti ne acciſero. Po' deruparo a terra quello nobbele Caſtiello, de che dicto ene. Aitro non laſſaro ſe non la Chieſa. Fi' da li fonnamenti traſſero le mura. Quanno queſſo fò, correvano Anni Domini MCCCXXXIV. de meſe de......... La Campana de lo Legato ebbero li Eremitani. La nobbeliſſima Cona de lo Aitare li Frati Predicatori de Santo Domenico, la quale era de alabaſtro, opera Piſana, valore de mille

A *Mareſcalcum Legati repellit, nonnullos interficiens, & aliquos exſpolians. Tunc obſidione cinctum fuit pulcrum & nobile Caſtrum Legati. Quindecim diebus obſidio duravit. Caſtro eidem aquam ademerunt obſeſſores, aquae curſum interrumpentes ac divertentes. Caſtrum victualibus panis, vini, & carnium ſale illitarum, multarumque rerum annonâ abunde inſtructum erat.* B *Bononienſes ope bellicarum machinarum ſtercora in Caſtrum injiciebant, & baliſtis obſeſſos impetebant. Quum videret Legatus, quoſcumque a ſe ipſo defeciſſe, ſaluti ſuae conſulere ſolicite quaeſivit. Ad eam obſidionem ſe contulit Florentinus Epiſcopus. Legatus in Florentinorum manus ſe dedit. Florentini Legatum eduxerunt* C *e Caſtro. Juxta muros ad viam, qua itur ad Portam Florentiae, iter ſuum ceperat. Univerſus Populus Bononienſis dicteria, convicia, & opprobria in Legatum evomebat. Meretrices injurioſis verbis & geſtibus eum proſcindebant, & clamoſas voces cum contumeliis & probris emittebant. Veſtimentis poſteriores corporis partes nudabant, & pro*D*broſe Legato oſtendebant Primum Decretalium & Sextum Clementinarum: Multis injuriis Legatum ipſum proſequuti fuerunt. Niſi is in Florentinorum poteſtatem tunc deveniſſet, Bononienſes illum dentibus certe concidiſſent. Alpium iter Legatus ſuſcepit, paucis ſociatus, & cum paucis ſarcinis Piſas adveniens, Piſis Avenionem perrexit.* E *Bononienſes bonis ſpoliarunt milites omnes Occitaniae, eorumque multos interemerunt. Demum Caſtrum illud nobile, de quo diximus, ſolo aequarunt. Nil aliud, niſi Aedem ſacram, intactum reliquerunt. Muros Caſtri uſque ad fundamenta dijecere. Haec contigerunt currente Anno Domini MCCCXXXIV. menſe... Campana Legati Fratribus Eremitanis tradita eſt. Nobiliſſimam tabulam Altaris,*

mille Fiorini. La lampana cerchiata de auro, la quale ardea ne lo Coro de lo Legato, abbero li Frati Minori. Anco abbero tutta la carne ſecca, tanto poteſſino diluviare. In queſſo tiempo era in Bologna Miſſore Janni de Andrea, Dottore de Decretali, huomo de tanta eccellenzia, de ſinno, de ſcienzia, de corteſia, che paſſava tutti. Queſſo fo, lo quale fece lo Livro, lo quale ſe dice *la Novella*.

CAPITOLO SESTO.

Como Frate Venturino venne a Roma co' le Palommelle. E de lo Campanile de Santo Pietro, lo quale fò arzo.

CORrevano Anni Domini MCCCXXXIV. del meſe di Marzo in Quadrageſima, uno Frate Predicatore, lo quale avea nome Fra Venturino da Bergamo de Lommardia, dell' Ordine de Santo Domenico, commoſſe con ſoe predicazioni devote la maiure parte de Lommardia a devozioni e penitenzia, e conduſſe queſſa iente a Roma. Erano Bergamaſchi, Breſciani, Comani, Mianeſi, Mantoani. Una parte fuoro ientili e buoni, ma le dieci parte fuoro de la Veſcovata. Queſſa iente, la quale venne con Fra Venturino, fo innumerabile. E tanto più fo coſa maravaglioſa, quanto arrecavano abito. Lo abito, lo quale queſſo Fra Venturino li avea dato, era che queſſi portavano una gonnella bianca, lunga, paſſata mezza gamma. Sopra la gonnella portavano uno tabaretto de biado, corto fi' allo

A *taris, quae alabaſtritis erat, Piſanâ o-*
perâ elaboratam, valoris mille Aureo-
rum, Praedicatores Fratres Sancti Do-
minici obtinuerunt. Lampadem auro cir-
cumdatam, quae in Choro Legati ac-
cenſa ardebat, Fratres Minores Sancti
Franciſci impetrarunt. Inſuper omnes
carnes ſale perfrictas ac ſiccatas, ad ſa-
tietatem, habuere. His temporibus flo-
B *ruit Dominus Johannes Andreae, De-*
cretalium Doctor, Bononiae, vir tantae
dignitatis, prudentiae, comitatis, &
ſcientiae, ut quoſcumque praecelleret. Is
Libri, qui Novella *dicitur, auctor*
exſtitit.

C A P. VI.

C Quomodo Frater Venturinus Romam
venit cum Societate Columbellarum. Item de Turri ſacra Sancti Petri incendio conſumta.

CUrrebat Annus Domini MCCC-
XXXIV. menſe Martii, tempore
quadrageſimali, quum quidam Frater
concionator, cui nomen Frater Venturi-
D *nus de Bergomo Lombardiae, Ordinis*
Praedicatorum Sancti Dominici, praedi-
cationibus ſuis devotis plures Lombardo-
rum Populos ad devotiones & poeni-
tentiam agendam incitavit, quos omnes
Romam duxit. Bergomates, Brixienſes,
Comenſes, Mediolanenſes, & Mantua-
ni erant. Eorum pars una fuit diſcre-
torum ac bonorum virorum. At decem
E *aliae partes ex hominibus improbis con-*
ſtituebantur. Iſtarum gentium, quae u-
na cum Fratre Venturino venere, innu-
merabilis multitudo aeque ac admirabi-
lis fuit, quod veſtium novitatem affe-
rebat. Indumentum quod ipſis Frater
Venturinus indiderat, & quo amicti in-
cedebant, ſpeciem praeſeferebat candidae
tunicae, productae uſque ad ſuras. Su-
pra tunicam palliolum blatteum uſque
ad

allo ienuocchio. In gamme portavano caize de bianco. De ſopra le caize portavano caizaroni de corame, fino a miezza gamma. In capo portavano una cappellazza de panno de lana biada, ne la quale da la fronte portavano uno *IHS*. La parte de ſopra era bianca, la parte di miezo era roſcia. In pietto portavano una Palomma bianca, la quale teneva in vocca uno ramo de oliva in ſegnio de pace. Ne la mano ritta portavano lo Bordone. Ne la manca li Paternoſtri. Con queſſa iente Fra Venturino deſcenne per Lommardia predicanno. Moita iente lo ſegue. Venne in Fiorenza. Fiorentini recepero grazioſamente cotale iente. Fuoro diviſi pe le caſe caritativamente, e dato loro da manicare, buono lietto, lavati piedi, e fatta moita caritate per tre dii, ſenza premio. Po' ſe moſſero li moiti Fiorentini, e preſero quello medeſimo avito, e ſequitaro Fra Venturino. Viengo a Vitiervo. Da Vitiervo entrao in Roma.

Ora la fama de Frate Venturino da Begomo forte vantava. A Roma dicevale, che boleva convertire Romani. Quanno fo ionto, fo receputo in Santo Siſto. Là predicao a ſoa iente. Moita pareva, ordinata, e bona. La ſera cantavano le Laude. Bene givano ad ordine. Uno Confalone de zennato aizavano, lo quale donao a la Minerva. A lo die preſente penne ne la voita de la Minerva ſopra la Cappella di Miſſore Latino. Ene de zennato verde, longo, & ampio. Dentro ſtao penta la feura de Santa Maria: de là e de chà ſtaco penti Angeli, li quali ſonano

A *ad genua tantummodo extenſum, cruribus albas caligas induerant, ſupra quas ferebant ocreas ex corio ad ſuras uſque protenſas. Capite contecti amplo pileo panni * linei glauci coloris cernebantur, in cujus pilei anteriori ſupra frontem parte geſtabant nomen JESU. Nominis hujus pars ſuperior albi coloris, inferior autem pars rubei erat. Pectore candi-* B *dam columbam gerebant, quae in pacis ſignum roſtro ramum olivae tenebat. Manu dexterâ haſtilia peregrinantium portabant. Siniſtrâ teſſeram* Pater noſter *&* Ave Maria *deferebant. Ejuſcemodi cum gentibus, ac hominum Societate Frater Venturinus in Lombardiam praedicationes agens deſcendit. Plures Populi ejus veſtigiis adhaeſere. Flo-* C *rentiam accedens, a Florentinis gratanter una cum gente ſua receptus fuit. Societati huic, per domos miſericorditer hominibus diſtributis, lectorum commoditatem, pedum ablutionem, & miſericordiae exhibitionem Florentini abſque ulla mercede triduo praebuerunt. Allecti poſtea exemplo quamplures Florentini, eumdem habitum ſuſcipientes, Fratrem* D *Venturinum fuere concomitati. Viterbium pervenerunt. Viterbio diſcedentes, Romam intrarunt.*

Fratris Venturini Bergomenſis fama plurimum extollebatur. Romae dicebatur, eumdem Romanos ad poenitentiam fore perducturum. Quum in Urbem introivit, ad Sancti Sixti Eccleſiam receptus fuit, ubi praedicationem ad gentes ſuas E *habuit. Multae & quidem bene diſpoſitae ac mites videbantur. Veſpere Laudes cantu recitabant. Seriatim ac ordinate incedebant. Vexillum ſericeae telae attollentes explicabant, quod Minervae dono dederunt. Uſque adhuc a fornice Minervae dependet, ſupra Aediculam Domini Latini. Sericeâ telâ viridis coloris elaboratum, amplum ſatis ac ſpatioſum, in medio pictam habebat Sanctae*

ſonano Viole, Santo Domenico, e Santo Pietro Martire, & aitri Profeta. Quello ſegnale laſſao. Po' predicao in Campituoglio ne lo parlatorio. Tutta Roma per ordene giva a ſoa predica. Forte tenevano mente Romani. Queti ſtavano. Ponevano cura, ſe peccava in faizo Latino. Allhora predicao, e diſſe, che ſcioglieſſino le caizamenta da li piedi loro, cha la terra, dove ſtavano, era ſanta. E diſſe, cha Roma era Terra de moita ſantitate pe le Corpora, le quale in eſſo iaceo. Ma Romani ſo' mala iente. Allhora li Romani ſe ne riſero. Po' ſe addomannao una grazia, e uno dono a' Romani. Da vero che lo ioco de' Nagoni non era fatto. Diſſe Fra Venturino: *Signiori: Voi dovete fare una voſtra feſta, la quale coſta moita moneta. Non vao pe Dio nè pe Santi. Anche ſe fao pe idolatria in ſervizio di Demonio. Queſſa pecunia datela a me. Io la diſpenzaraio pe Dio a li uomini neceſſitoſi, li quali non puoſſo fornire fi' a lo tiempo, fi' a lo ſudario, vedete.* Allhora li Romani ſe comenzaro a fare gabe de iſſo, e diſſero che era paſcio. Così dicenno, non più demorao. Anche ſe levaro in piedi, e partieroſe, e laſſarolo ſolo. Po' predicao in Santo Janni. Romani non lo bolevano oldire. Anche ne faceano caccia. Allhora ſi diſperava de l'ira, e sì li malediſſe, e diſſe, che mai non vidde più pervierza iente. Non compare più. Anche ſe partio de ſecretto, e gìone fora de Roma in Avignione. Lo Papa lo privò de lo predicare. In queſſo tiempo ferio uno folgoro ne lo Campanile de Santo Pietro, e tutto lo cocuvello arze. Le campane non toccao. Anche in queſſo tiempo morio Papa Janni, de lo quale

A

ctae Mariae imaginem, pictis hinc inde Angelis, qui instrumentis ad fides (Violas appellamus) perſonare finguntur. Picti inſuper conſpiciuntur Sanctus Dominicus, Sanctus Petrus Martyr, aliique ſanctitate celebres viri. Ejuſmodi ſignum in ſui memoriam Venturinus reliquit. Poſtea in Capitolio in ſuggeſtu praedicationem fecit, ad quam tota Ro-

B

mae Civitas ſervatâ ordinum ſerie confluxit. Attentis auribus Romani concionantem auſcultabant, ſummo ſilentio, ſummaque diligentia obſervantes, an ipſe Latinos textus perperam aut vitioſe adducendo depravaret. Tunc praedicans dixit, quod calceamentis pedes exuerent, quoniam Terra, quam incolebant, ſancta erat. Addidit, Romanam

C

Urbem eſſe locum plurima ſanctitate ſpectabilem ob ſacra Corpora, quae in ipſâ ſepulta jacebant. Verùm Romani malae indolis homines ſunt. Tunc Romani riſerunt. Exinde gratiam ac munus Frater idem a Romanis popoſcit. Revera nondum Nagonum ludus fuerat celebratus. Dixit autem Frater Venturinus: Domini, vos quamprimum quod-

D

dam feſtum edituri eſtis, quod multo pecuniae ſumtu agitur. Solemnitas haec nec in Numinis cultum, nec in Sanctorum honorem celebratur; ſed potius ex idololatriae genio in Daemonum obſequium renovatur. Pecuniam hanc mihi tribuite. Ego ipſam pauperibus ob Dei amorem diſpertiar, quibus, quae neceſſaria

E

ſunt, dum heic morabuntur uſque ad Sudarium, ſuppeditare nequeo. *Tunc Romani protervis vocibus Venturino illudere coeperunt, dicentes ipſum inſaniâ ſtultiâque laborare. His dictis, nullâ temporis morâ exſurgentes, loco diſceſſerunt, & Fratrem Venturinum ſolum ibi dimiſerunt. Is poſtmodum in Sancti Johannis concionem habuit. Romani eum nullatenus audire volebant.*

Ut

quale dicto ene. Quanno approſſimao a morte, revocào lo errore di chi diceva, che l'Anime de Biati non veggono Dio de faccia. E diſſe, cha ciò havea dicto per diſputazione fare.

Ut ipſum caperent, doloſe perquirebant. Irâ & deſperatione percitus Venturinus Romanis maledixit, aſſeruitque ſe numquam pejores Romanis homines vidiſſe. Nuſquam amplius in publicum apparuit. Clam deinde abſceſſit, & extra Romam profectus fuit Avenionem. Pontifex ſummus poteſtate praedicandi Venturinum privavit. Per haec tempora fulmen e coelo irruit in Turrim Sancti Petri, & totam ſuperiorem teſtudinem ſuccendit. Campanas haud tetigit. Hoc etiam Anno obiit Papa Johannes, de quo ſupra mentionem fecimus. Ubi morti ſe proximum vidit, errorem deteſtatus eſt eorum, qui ajebant, animos beatorum in coelis Deum facie non contemplari. Dixit enim, ſe id ipſum diſceptandi causâ aſſeruiſſe.

CAPITOLO SETTIMO.

De Papa Benedetto. E de lo tetto de Santo Pietro de Roma, lo quale ſo renovato.

CORrevano Anni Domini MCCCXXXIV. quanno ſo creato Papa Benedetto. Fo oltramontano, Baſcone, e ſo Monaco Bianco de lo Ordene di Ciſtella de Santo Bernardo. Havea nome lo Cardenale Bianco, quanno ſo eletto. La ſoa elezione ſo più divina che umana, perchè li Cardenali li diero la boce per lo quarto. Ene per la più infima connitione. Hora tutti li Cardenali ſi concordavano in eſſo pe lo quarto. Sì che tutti li habero per deſperato. Ma poi le boci fuoro tutte de lo bianco. Soa elezione ſo divina, che la concordia de tutti ſo, che fuſſi Papa, lo quale eſſere Papa ciaſcuno ſe ammutì: l'habe per diſperato. Queſſo habe nome lo Cardenale Bianco; e ſo homo moito cor-

CAP. VII.

De Papa Benedicto. De tecto Baſilicae Sancti Petri Romae, quod renovatum fuit.

D*Ecurrebat Annus Domini Milleſimus Trecenteſimus Trigeſimus Quartus, quum ad ſummum Pontificatum evectus fuit Benedictus. Hic ultra montes editus, Vaſco natione, Monachus ex albis fuit ex Ordine Ciſtercii Sancti Bernardi.* Cardinalis Albus *cognomine dicebatur, quum ad Papatum provectus eſt. Cujus electio a divino nutu potius quàm humana diſpoſitione proceſſit; nam Cardinalium quarta tantummodo pars in ipſum vota conferebat: quae conditio ceteris deterior eſt. Tunc ergo Cardinales pauci in eumdem conſentiebant, quare cuncti de ejus electionis conſequutione deſperabant. Demum vota omnium favorabilia in ipſum convenerunt. Illius autem electio divinitus accidit, nam concordi conſenſu omnes illum in Papam voluerunt. Ubi vero in Pontificem aſ-ſumtus*

corpulento, e groſſo, e graſſo, e roſcio. La ſoa feura depenta ſtao in Santo Pietro dentro de la Chieſa ſopra de la Porta majure de la nave majure. Queſſo Papa fo homo ſantiſſimo. Servao queſſa connizione, cha non voize mai deſpenzare ne li matrimonii, li quali ſe faco entro li parienti. Moito li diſpiacea tali parentezze. Mai non li voize conſentire. Anco fo homo moito ſcarzo. Era tenente de lo Teſauro de la Chieſa, e non ſolamente de lo Teſauro, ma del Beneficio. Moito bene bolea bedere a chi lo daeva, e bolea bedere de que vita foſſi, e boleala forte eſaminare. Moiti ne eſaminava eſſo medeſimo. Non bolea ideote. Quanno li beniva innanti alcuno Prelato indegno, overo ideota, de non convenevole fama, li tolleva parte de le Prebende, e ſille preſentava a li ſofficienti e boni moito. Giva cercanno li boni Cherici ſofficienti. Moito li onorava. E perchè ne trovava pochi, deſtrenze le grazie a ſi, e non bolea procedere.

Denanti a queſſo Papa Benedetto venne uno Monaco di Santo Paulo de Roma (Frate Monozella avea nome) lo quale pe la morte de lo anteceſſore ſio era eletto Abbate. Queſſo era homo, lo quale ſe delettava de gire pe Roma la notte, facenno le mattiniate, ſonanno lo Leguto, cha era bello ſonatore e cantatore de

A *ſumtus fuit, unuſquiſque prae ſtupore obmutuit, nam ſinguli de ejus electione antea ſpem abjecerant. Hic, ut innuimus, Cardinalis Albus cognominabatur, vir utique corpore obaeſus tumens ac pinguis, & cute rubeſcens. Ejuſdem imago adamuſſim picta viſitur in Baſilica Sancti Petri intus Eccleſiam ſupra portam majorem majoris Navis Templi.* B *Maxima ſanctitate morum ſpectabilis fuit. In hac ſententia firmiter perſtitit, ut ſcilicet conjugiorum inter affinitate ſanguinis conjunctos contrahendorum diſpenſationes concedere numquam voluerit. Nimium ab iſtiuſmodi matrimoniis abhorrebat; eiſque, ut inirentur, haud umquam conſenſit. Vir ſumme parcus exſtitit. In expendendo theſauro Eccleſiae* C *parce procedebat. Nedum autem in erogando theſauro, ſed & in conferendis Eccleſiaſticis Beneficiis caute progrediebatur. Accurate eos, quibus Beneficia eſſet tributurus, dignoſcere volebat, eorumque vitam & mores inſpicere, ac diligenti examine ſubjicere ſtudebat. Multos ipſe examinabat. Idiotas ac ignaros non promovebat. Si forte ad ejus conſpe-* D *ctum veniſſet quiſpiam Praeſul moribus incompoſitus, aut illiteratus, vel boni nominis expers, Beneficiorum parte illum privabat, eamque melioribus ac dignioribus viris adjudicabat. Sedulo laudabiles Clericos, & habiliores inquirebat, eoſque honoribus cumulabat. Verùm quum paucos inveniret, a gratiarum largitione temperabat, & in ipſis dandis par-* E *ciſſime procedebat.*

Ad praeſentiam hujus Benedicti Papae ſe contulit quidam Monachus Sancti Pauli Romae. Huic nomen erat Frater Monozella, qui poſt obitum praedeceſſoris ſui in Abbatem illius Monaſterii fuerat electus. Monachus iſte Romanam Urbem noctu circumvagari delectabiliter amabat, matutina amantium carmina recitans, & muſicale fidium inſtru-

A de ballate. E giva a le Corte, Nozze, e pe le Corte, e pe le Vigne a le calate. Così dico li Romani. Quanto ne potea eſſere triſto Santo Benedetto, quanno lo ſio Monaco ballava e ſaltava! Quanno queſſo fo eletto, denanti a la Santitate de Papa Benedetto diſſe: *Santo Patre: io*
B *ſo eletto da Santo Paolo de Roma.* Hora lo Papa ſao tutte le connitioni di chi li vao denanti. Diſſe: *Sai cantare?* Reſpuſe lo eletto. *Saccio.* Lo Papa: *Io dico, la Cantilena?* Diſſe lo eletto: *Le Canzoni ſaccio.* Diſſe lo Papa. *Sai Sonare?* Diſſe lo eletto: *Saccio.* Diſſe lo Papa: *Io dico, ſe tu ſai toccare li Organi e lo Le-*
C *guto.* Reſpuſe quello: *Troppo bene.* Allhora mutao favella lo Papa, e diſſe: E' *convenevole coſa a lo Abbate de lo venerabele Monaſtero de Santo Paulo l' eſſere buffone? Và pe li fatti toi.* Così tornao co lo capo lavato. Queſſo Papa Benedetto reconfermao tutto lo procieſſo, lo quale havea
D ſatto lo anteceſſore ſio contra a lo Bavaro.

E Po' fece fornire tutto lo tetto de Santo Janni de Laterano, lo quale ſi' a la metà era diſcopierto. Po' fece renovare tutto lo tetto de Santo Pietro Maiure de Roma de una opera nobbele e pulita. Currevano Anni Domini MCCCXLI. de lo Meſe...... quanno quella opera fornita

ſtrumentum digitis pulſans. Erat enim gratioſus fidicen aeque ac Odarum, quae ſaltando canuntur, modulator. Nobilium atria aulaſque introibat, nuptiarum tripudiis intererat, & per aulas ac vineas ad calatas (*ita enim loquuntur Romani*) *gradiebatur, hoc eſt ubi choreae agebantur. Proh qualem & quantum moerorem ſimul ac dolorem Sancto Patriarchae Benedicto afferebat Monachus ejus, quum ſaltabat & choreas ducebat! Itaque poſtquam creatus fuit Abbas, quum ad ſanctiſſimum Papam Benedictum acceſſiſſet, eum ita alloquutus eſt:* Sancte Pater: Ego electus ſum Abbas Sancti Pauli Romae. *At Pontifici innoteſcebant conditiones & mores illorum, qui ad conſpectum ejus veniebant. Inquit igitur Papa:* Canere didiciſti ne? *Reſpondit Electus:* Novi utique. *Addidit Pontifex:* Cantilenam dicere volo. *Repoſuit Abbas:* Cantilenas utique novi. *Subdit Papa:* Sonandine peritus es? *Reſpondit Electus:* Utique didici. *Inquit Pontifex:* Noſti ne organa & fides pulſare? *Dixit Abbas:* Per quam nimis & bene. *Tunc Papa, immutato ſermonis, ac vocis tono, ſubjunxit:* Num Abbatem venerabilis Monaſterii Sancti Pauli vagum ſcurram agere decet! Diſcede hinc, & redi ad propria. *Hoc modo confuſus & objurgatus ad ſuos remeavit Abbas. Ceterum Papa Benedictus denuo confirmavit inquiſitionis acta, quae adverſus Bavarum anteceſſor ſuus antea efformaverat.*

Poſtmodum decrevit ac effecit, ut univerſum tectum Eccleſiae Sancti Johannis de Laterano, quod uſque ad medietatem intectum tunc uſque manſerat, perficeretur. Exinde totum tectum Baſilicae Sancti Petri Majoris Romae, opere nobiliori & politiori renovari juſſit. Currebat Annus Milleſimus (a) *Tercenteſimus*

(a) *Odoricus Raynaldus in Annalib. Eccleſiaſ. ad finem Anni Chriſti* 1335. *Opus tecti Sancti*

nita ſo. Cuſtao ottanta milia Fiorini d'oro. Lo Capomaſtro de tutta l'opera habe nome Maſtro Ballo de Colonna, eccellentiſſimo ſalenname, lo quale fo de tanta eccellentia, che ſappe nanti dicere de ponto lo die e l'hora, ne la quale quello tetto fo in tutto fornito. E per ſio ſapere poſava li travi vecchi, e tirava li nuovi ſuſo aito, più preſtamente, che ſe fuſſi un'ociello. Uno homo ſtava cavalcato ne lo capo uno, uno aitro ne lo aitro. Io non voizera eſſere ſtato uno de quelli. Quanno lo tetto vecchio ſe poſava, fonce trovato uno eſmeſuratiſſimo trave de mirabile groſſezza. Io lo vidi. Dieci piedi era gruoſſo: tutto era taffaſciato de funi per la moita antiquitate. Pe la granne groſſezza era tanto durato queſſo trave. Era de Abeto, como li aitri. E fonce trovato ſcritto de lettere cavata così, quaſi dica: *Queſſo ene de quelli travi, li quali puſe in queſſo tetto lo bono Conſtantino*. Era antico, quanto che l'*Alleluja*. Queſſo trave ne fo poſato, e dentro de eſſo fuoro trovate caverne e cupeine, fatte sì pe la antiquitate, sì pe le fere, le quali haveano roſicato, e fatta ventro havitatione. Cha ſe fuoro trovati dentro Sorci eſmeſuratiſſimi annidati, e fuoronce trovate vaire materie. E che più ene, Goipi co li loro nidi. Chi lo vide, non lo potea credere. Queſſo nuobbele trave fo ſpezzato, e de eſſo fuoro fatte tavole neceſſarie per l'opera novella. E moiti ientili Romani ne habbero tavole da manicare.

Una

A *mus Quadrageſimus Primus, de menſe ... . quum opus illud completum fuit. Octoginta millibus Aureis conſtitit. Operi fabrorum Praefectus fuit Magiſter Baldus de Columna, praeſtantiſſimus Faber lignarius. Is tali tantáque artis ſuae peritiâ excelluit, ut diem ac horam ipſam praenuntiarit, quibus tectum illud ex omni parte completum proditurum erat.* B *Baldus autem ope cognitionis ſuae expedite adeo ac celeriter trabes vetuſtas ad terram demittebat, & novas in altum attractas remittebat, ut ipſum volitanti avi meritò poſſes comparare. In exſequutione operis hujuſce ita diſpoſiti videbantur fabri, ut ſcilicet eorum unus ad unam trabis extremitatem, trabi ipſi in obequitantis modum impoſitus,* C *conſiſteret, & ad alteram extremitatem alter ſimiliter trabi inſideret. Certe ego unus ex iiſdem fabris eſſe noluiſſem. Dum contignatio vetuſti tecti ad ſolum deponebatur, ex trabibus una, mole enormiſſima & craſſitudine admirabilis, inventa fuit. Illam ego oculis vidi. Decempedalis craſſities ipſius trabis erat. Ubique circum funibus ligata &* D *in faſciarum morem obvoluta cernebatur ob multam ejus vetuſtatem. Ex enormi craſſitudine ſua trabs eadem diutiſſime perduraverat. Abiegna, uti ceterae trabes, erat. Epigraphe inſcripta, literis in trabe excavatis, legebatur in hunc modum, ac ſi diceret:* Haec eſt ex trabibus una, quas in hoc tecto laudabilis Conſtantinus appoſuit. *Pari* E *antiquitate trabs cum* Alleluja *certabat. Poſtquam trabs haec in ſolo collocata fuit, intus ipſam repertae fuerunt cavernae, foramina, & antra, tum propter temporum vetuſtatem, cum propter ferarum rabiem, quae lignum corroſe-*

roſe-

Sancti Petri de Urbe, excurrente Septimo Pontificatus Benedicti XII. Anno, ex hac Inſcriptione perfectum fuiſſe animadvertit: BENEDICTUS PAPA XII. THOLOSANUS FECIT FIERI DE NOVO TECTA HUJUS BASILICAE ANNO AB INCARNATIONE DOMINI MCCCXLI. MAGISTER PAULUS DE SENIS ME FECIT. Vide etiam Bonannum in Hiſtor. Templi Vatican. Cap. IX.

Una maraviglia boglio contare. Per fare queſſo tetto fuoro adunati tutti li ſavii Maſtri, li quali havere ſi potiero dentro de Roma e fora. Intra li quali fo uno de li buoni de lo munno, lo quale habbe nome Nicola de Agniletto de Vetralla. Queſſo ſtava ſuſo in uno Arcotrave a lavorare. Lo trave era puoſto sù ne lo muro aito. Con una ſecure in mano facea queſſo Maſtro lavorieri, lo quale biſognava. Lo Maſtro ſtava in piedi. Forze lo trave non ſtava oguale: anche ſtava pendente. Lo peſo era granne. Lo trave sbinchiao, e nello sbinchiare allaricao, e ne lo allaricare ſe moſſe de luogo e revoltaoſe. Poco fo, cha lo Maſtro non cadè a terra. Deo uno adatto ſaito, e remaſe puro in piedi. Granne paura habe lo Maſtro de cadere a terra eſſo co lo trave. Ella ſoa paura non poteo naſconnere, cha ſubbetamente la metà de la varva le deventao canuta. Speſſe voite da poi ſe la radeva. Speſſo dicea, cha quella canitezza fo per paura che habbe, cha non veniſſe a balle eſſo co lo trave. Lo ſomigliante avvenne a Corradino Re. Da poi che fo ſconfitto a la vittoria, e preſo ad Aſtura, lo Re Carlo li fece tagliare la teſta.

Soi

A *roſerant, & intra eam trabem ſpecus ſuos & domicilia ſibi paraverant. Et ſane mures immanes in nidis ibi conſiſtentes deprehenſi fuerunt, ubi etiam rerum aliarum illatarum diverſa genera reperta fuere. Quod vero admirabilius eſt, martes nidos ſuos ibi poſuerant. Qui haec viderunt propriis oculis, aegre fere credebant. Haec autem nobilis trabs* B *fracta ac diſciſſa fuit, ex qua tabulae opificio novo neceſſariae fabrefactae fuerunt. Quamplures nobiles Romani ex eadem trabe tabulas ad menſarum uſum aptiſſimas extraxerunt.*

Mirum interim enarrare mihi lubet. Ut iſtius tecti opus conficeretur, coadunati convenerunt cuncti peritiores Artifices, qui intus & extra Urbem Romae C *inveniri potuerunt. Inter eos unus ex melioribus orbis exſtitit, cui nomen erat Nicolaus Angeletti de Foro Caſſii. Nicolaus ſupra Epiſtilium quoddam conſiſtebat ac operabatur. Trabs quaedam in extrema parte altitudinis muri erat impoſita. Faber ipſe cum ſecuri in manu opportunum opus exercebat. Pedibus erectus ille ſupra ſtabat. Forte trabs* D *eadem inaequaliter ſe habebat, quin etiam ex parte pendebat. Trabis pondus ingens erat. Trabs interim quaſſata eſt, & dum quaſſaretur, obliquata ac luxata fuit. Quumque luxaretur ac diſtorqueretur, loco dimota eſt, & ſe ſe in alterum latus convertit. Parum abfuit, quin Nicolaus ad terram caderet. At ipſe ſaltu opportune facto adjutus, pedibus erectus remanſit.* E *Vehementer expavit, timens ne ad imum ſolum una cum trabe prorueret. Neque timorem ſuum celare potuit, nam protinus dimidium barbae ejus incanuit. Saepius poſtmodum barbam radebat. Saepe dicebat, canitiem illam ſibi obveniſſe ob metum, quem conceperat, ne deorſum ad terram una cum trabe praeceps decideret. Id ipſum Conradino Regi contigit. Huic*

pre-

Soi capelli erano tanto belli, che quanno crullava la teſta, parea che fili de auro ſe moveſſino attorno ad una colonna de ariento. In quella notte, la quale demorao in preſone, li capelli, che auro fuoro, deventaro canuti. La dimane, quanno fo decollato, moito parea mutato de biondo in canuto. E queſſa mutazione fo in una notte. Aicuno me poterà addomannare, perchè la paura fao la canutezza. In queſſo reſponne Avicenna e dice, che quanno l'homo ſtao in loco moito aito, tutta la vertute ſe reduce a confortare la vertute animale de lo cerebro, che non......... E perciò le membra tremanno percoſſe, denudano da la vertute reggitiva. Così in ſimile caſo lo calore de la circonferentia vao a lo ſpeſſo de miezo pe ſalvareſe, e la cotica ſe denuda de ſio vigore in tal modo, che li peli non ſe cape la ſoa tentura. E ſegno de ciò ene, che ſente homo quella parte formicolare. E queſſo moito incontra a quelli, li quali uſano per mare. Anche addomannareo aicuno, perchè queſſo fo canuto più che l'uno lato che dall'aitro. Che io dico, che quello movimento fo ſubeto in quella parte, che fo più preſſo a lo pericolo, quella recepeo la impreſſione; l'aitra fo più deſpoſta ad ſalute, perciò non fo canuta.

CA-

A *profligato poſt victoriam, quam obtinuerat, captoque ad arcem Aſturae, Carolus Rex caput amputare fecit. Tanta autem fuit Conradino capillorum venuſtas, ut quum caput dimoveret, aurea filamenta circum argenteam columnam moveri viderentur. Itaque nocte illa, qua in carcere incluſus necem ſuam exſpectavit, capilli Conradini, qui jam*
B *antea velut aurum ſplenduerant, in canos immutati fuerunt. Subſequenti propterea craſtina die, qua ſecuri percuſſus obiit, crinis de flavo in canum converſus nimium apparuit. Haec immutatio una nocte evenit. Fortaſſe aliquis me interrogabit, quomodo ex timore canities oboriatur. Avicenna* (a) *reſpondens ait, hominis in loco perquam alto ſtantis*
C *virtutem omnem animalem ſe ſe reducere ad roborandos animales ſpiritus cerebri, quod haud....... Quamobrem percuſſa membra contremiſcunt, & regimine virtutis ac robore deſtituuntur. Similiter in pari caſu calor circumferentiae ad ſpiſſitudinem in centro unitur, ut ſalvetur, ex quo cutis tunc vigore proprio ac priſtino ita denudatur, ut*
D *pili amplius non imbibantur infectione ſua. In cujus rei indicium homo partem illam corporis herpete vellicari ſibi experitur. Id frequentius illis accidit, qui mare navigant. Praeterea ſi quis me percontetur, cur Nicolaus faber in una potius quàm in altera parte barbae canus effectus fuerit, reſpondebo, motum illum in ea parte ſubito fuiſſe, quae*
E *periculo proximior exſtitit. Ob id pars eadem corporis impreſſionem ejuſmodi ſuſcepit. Pars altera, quae plus a periculo abfuit, canitiem evaſit.*

CAP.

(a) *Conſule, ſi lubet, Avicennam in Fen * Secundâ Tertii Canonis de Paſſionibus Nervorum, Capitul. XI. ejuſque Expoſitores Gentilem de Fulginio, & Jacobum de Partibus de ea re differentes.*

* *Fen* Arabicè eſt *Doctrina.*

CAPITOLO OTTAVO.

De la Cometa, la quale apparze ne le parti de Lommardia. E de la abbaſſazione di Miſſore Maſtino Tiranno per li Venetiani.

COrrevano Anni Domini MCCCXXXVII. de lo meſe de Agoſto. Apparze ne la parte de Lommardia una Cometa moito reſplennente e bella. Durao dii tre. In airo poi deſpierze. Queſſa Cometa parea che fuſſi una Stella lucentiſſima più de le aitre, & eſtenneva dereto a ſe una coma deſtinta pezuta a muodo de una ſpata, e pendea la ponta ſopra de Verona. Queſſa Cometa ſtava da uno de li lati. Non giva nè sù nè giù, ma ritta ſe ſteneva, como fuſſi una fiamma de foco. Moito commoſſe la iente ad ammirazione, que bolea dicere queſſa novitate. Dice Ariſtotele ne la Meteora, cha queſſa non ene vera ſtella. Anche ene una eſalazione fatta ne la ſourana parte de lo airo, e faoſe de materia humida e caida, la quale ſale ſu, e accendeſe, e dura tanto, quanto la materia donne ſe fao. Anche dice, che queſſo mai non appare, che non ſignifichi novitati granni, ſpecialmente ſopra li Principi de la terra, e commotione di Reiami, e morte e caduta di potienti. In bona fe', che così fo. Che como queſſa deſparze, così pe la Lommardia ſe deſteſe la novella, che Padova fo perduta, e ſe la habero Venetiani, e pre-

C A P. VIII.

De Comete, qui viſus eſt in partibus Lombardiae. De depreſſione Domino Maſtino Tyranno a Venetis irrogata.

C*Urrente Anno Domini Milleſimo Trecenteſimo Trigeſimo Septimo, menſe Auguſto, apparuit in partibus Lombardiae Cometes admodum lucians ac viſu delectabilis. Triduo perduravit. Quarto die ab intuentium oculis ſe ſubtraxit. Cometes iſte ceu ſplendidiſſima ceterarum ſtella videbatur, & poſt ſe ipſum comam quamdam minutis fruſtulis lucidis diſtinctam in enſis modum pertrabens extendebat. Cuſpis comae ſupra Civitatem Veronae pendebat. Cometes idem in uno ex lateribus conſiſtebat, nec ſurſum nec deorſum inclinans procedebat, ſed rectâ protendebatur, ac ſi ignea flamma eſſet. Tunc Populi in admirationem illius admodum pertracti commovebantur, perquirentes, quidnam novitas illa portenderet. In Meteorologicis edocet Ariſtoteles* (a)*, Cometem haud verum ſidus eſſe. Nam ad ſuperiorem aëris regionem attollitur exhalatio, quae ex materia partim humidâ partim calidâ componitur, & in altum erigitur, accenditurque ac tamdiu perdurat, quamdiu materia, ex qua formatur, ſubſiſtit. Inſuper dicit Ariſtoteles, Cometas numquam apparere, quin ingentes novitates praeſignificent, praeſertim in orbis Principibus, puta regnorum commotiones, mortes, ac dejectiones Potentum. Revera id contigit. Nam ut Cometes iſte eva-*

(a) Ariſtoteles Lib. I. Meteorologicor Cap. VI. poſtquam priſcorum de Cometis opiniones aliquot retulit, & earumdem ſolutiones propoſuit, hanc denique rationem adfert, ut Cometes non eſſe vera ſidera evincat: *Inſuper & ratione hoc ipſum patet. Nam ſtellae tametſi majores minoreſve appareant, attamen per ſe individuae videntur eſſe. Ut igitur ſi indiviſibiles eſſent, ſuo contactu magnitudinem haud quaquam majorem redderent, ſic etiam quum indiviſibiles non ſint, ſed appareant, ſuo coitu & concurſu nihilo majorem praeferre molem videbuntur.*

e preſero dentro Miſſore Alberto de la Scala de Verona, e fo mandato in Venezia in preſione. Anche ſequitao la deſtruzione e la ruina di Miſſore Maſtino de la Scala, lo quale fo tanto potiente e Tiranno, che ſe voize fare Rege de corona. E poi perdio onne coſa, e venne a convenevole ſtato. La quale novità fo per queſſa via.

Co la morte di Miſſore Cane de la Scala rimaſe uno ſio Nipote. Maſtino habe nome. Queſſo Miſſore Maſtino fò de li maiuri Tiranni de Lommardia. Quello che più Cittate habe, più potentia, più Caſtella, più Communanze, più granìa. Habe Verona, Vicenza, Treviſi, Padova, Civitale, Crema, Breſcia, Reggio, Parma. In Toſcana habe Lucca, la Luniſciana. Di quinnici groſſe Cittate fò Signiore. Parma venze a forza de guerra. Mentre che ſoa hoſte ſe poſava ſopra aicuna Cittate, dirizzavale ſopra quaranta Trabocchi. Mai non ſe partiva, finente che non era Signiore. Voleva eſſere Signiore sì pe forza sì per amore. Po' miſe piede in Toſcana. Habe Lucca, e ingannao Fiorentini, donne Fiorentini li ordinao quella ruina, la quale li benne de ſopra. Po' menacciava di volere Ferrara, e Bolognia. Una coſa facea a li Nuobbeli, li quali li daevano le Cittati; cha li tenea con ſeco, e dava loro granne protezione. Moiti erano li Baroni, moiti erano li ſollati da piede e da cavallo, moiti li buffoni, moiti ſoi bifalconi, palafreni, pontani, deſtrieri da gioſtra. Granne era lo armecare. Vedeſi levare capucci de capo: vedeſi Todiſchi inchinare. Conviti eſmeſurati. Trem-

A *vanuit, per Lombardiam illico fama cucurrit, Patavinam Urbem captam fuiſſe, eâque potitos Venetos, qui intra Civitatem quum captivum feciſſent Dominum Albertum de Scala de Verona, eumdem Venetias ad carceres miſerunt. Item ſucceſſit deſtructio ac ruina Domini Maſtini de Scala, qui Tyrannus adeo potens fuit, ut in Regem coronari voluerit. Is*
B *poſtmodum omnia fere amiſit, & ad humiliorem conditionis gradum redactus eſt. Maſtini caſus in hunc modum evenit.*

Poſt obitum Domini Canis de Scala ſuperfuit ejus Nepos, cui nomen Maſtinus fuit. Hic Dominus Maſtinus, unus ex majoribus Lombardiae Tyrannis, multas Urbes poſſedit, plura Caſtra, &
C *plura Communia rexit, multâque potentiâ ac magnificentiâ enituit. Veronam, Vicentiam, Tarviſium, Patavium, Bellunum, Cremam, Brixiam, Regium, & Parmam, dominio ſuo ſubjectas habuit. In Tuſcia Lucam, & Lunenſem agrum tenuit. Quindecim amplis Civitatibus dominatione ſua praefuit. Parmam armorum & bellorum vi ſibi ſu-*
D *begit. Quum exercitus ejus adversùs aliquam Urbem caſtra locabat, Civitatem ipſam quadraginta Catapultis ſeu Trabuchis impetebat. Ab incepto manum numquam retrahebat, quouſque urbis dominium obtineret, volentibus aut nolentibus civibus. Exinde in Tuſciam ingreſſus, Lucam ſibi conquiſivit, & Florentinos decepit, qui poſtmodum rui-*
E *nam, qua Maſtinus oppreſſus ab alto potentiae ſuae decidit, eidem moliti ſunt. Poſtea Ferrariae ac Bononiae Civitates imperio ſuo ſubdere minabatur. Id non illaudabile agebat; Nobiles viros, qui urbes ipſi ultro ſubjiciebant, ſecum tenebat, & magna protectione fovebat. Multi Dynaſtae in ejus famulitio, multi pedites ac milites in exercitu, multi ſcurrae domi, multi falconum cuſtodes, aga-*

Tromme e ceramelle, cornamuſe e naccare ſonare. Vedeſi tributi benire: muli con ſome ſcaricare. Gioſtre, e lo mii e bello armecare. Cantare, danzare, ſaltare. Onne bello e doice deletto fare. Drappi Franceſchi, Tartareſchi...... velluti 'ntagliare, panni laorati, ſmaitati, naorati portare.

Quanno queſto Signiore cavaicava, tutta Verona crullava. Quanno menacciava, tutta la Lommardia tremava. Infra le aitre magnificentie ſe ſe racconta, che ottanta taglieri de credenza habe una voita. che voize pranzare in camera. E onne tagliero habe uno deſchetto, che habe doi Baroni. Judici, Miedici, Literati, Virtuoſi de onne connitione, avea proviſione in ſoa Terra. La ſoa fama ſonava in Corte de Roma. Non hao ſimele in Italia. Hora ſe magnifica Miſſore Maſtino. E conziderannno eſſere tanto potiente, gloriavaſe non cognoſcere fragilitate humano. Quanno ſe vide in tanta grannezza e aiterìa, fece fare Palazza, como ſe vede, in Verona. E pe fare le fonnamenta, guaſtao Chieſa (Santo Salvato' habe nome.) Mai bene no li preſe. Da puoi comenzao a deſprezzare li Tiranni de Lommardia. Non curava de gire a parlamiento con eſſi. Puoi fece fare una Corona, tutta adornata de perne, zaffiri, balaſci, robini, ſmarale, valore de Fio-

rini

agaſones, milites praetoriani, multique ad haſtiludia equi Maſtino fuerunt. Frequenter confictorum proeliorum ſpectacula exhibebat. Vidiſſes tunc in Maſtini obſequium omnes capita cucullis denudare, Germanoſque Maſtinum humiliter ſalutare. In opiparis ac lautiſſimis conviviis tubas, fiſtulas, tibias, tympana concrepare audiviſſes. Tributa ac vectigalia ad Maſtinum mitti, muloſque ſarcinas deponere conſpexiſſes. Haſtiludentes huc illucque delectabiliter decurrebant. Cantus, choreae, ſaltationes heic & illic agebantur. Jucunda ac dulcia oblectamenta proponebantur. Gallicae & Tartaricae telae....... ſerica villoſa incidebantur. Panni fabrefacti, & ornamenta enchauſto obducta ac deaurata deferebantur.

Quum Dominus Maſtinus obequitabat, tota Veronenſis Urbs pertimeſcebat. Quum minabatur, tota Lombardia contremiſcebat. Prae ceteris ejus magnificentiis haec enarratur. Quadam die Maſtinus octoginta quadras ab abaco tunc habuit, quum in cubiculo ſuo prandere voluit. At quaelibet quadra unam menſulam habuit, ad quam duo Dynaſtae aſſidebant. Judices, Medici, Literati, & Sapientes viri cujuslibet conditionis in ejus Urbe ſtipendia recipiebant. Maſtini fama in Romana Curia reſonabat. Nullus in Italia par ei habebatur. Nunc extollitur Domini Maſtini magnificentia. Is ſe adeo potentem conſiderans gloriabatur, ſe non cognoſcere, quid eſſet humanarum rerum imbecillitas. Quum ad talem tantumque ſplendorem ac potentiam ſe provectum vidit, Palatia conſtrui juſſit, qualia cernuntur in Civitate Verona. Ut aedium fundamenta jacerentur, Eccleſiam Sancti Salvatoris deſtruxit. Id male poſtmodum Maſtino ceſſit. Deinde ceteros Lombardiae Tyrannos contemnere coepit. Ad eorum comitia convenire non curabat. Demum

Coro-

rini venti milia. Queſſa Corona fece fare, perchè habe intentione de farſe incoronare Re de Lommardia, e de freſco. La fece de fatto per innuſtria e pe ſagacitate de ſio pietto, e pe dare a intennere, che pe ſienno de anni havea guadagniato ſio Reame. Quanno queſſo habe fatto, l'animo de li Tiranni de Lommardia fuoro forte turvati. Bene penzaro via de non eſſere ſubietti a loro paro. Queſſo Miſſore Maſtino fo Cavalieri de lo Bavaro, e fo homo aſſai ſavio de teſta: iuſto Signore. Pe tutto lo ſio Renno givaſe ſicuro con aoro in mano. Granne juſtitia facea. Fo homo bruno, peloſo, varvuto, con uno granniſſimo ventre. Maſtro de verra. Cinquanta palafreni havea de ſoa caſa. Onne dì mutava roba. Doi milia Cavalieri cavaicavano con eſſo, quanno cavaicava. Doi milia fanti da pede armati, eletti, co le ſpate in mano, givanoli intorno. E ſoa perzona, mentre che ſequitao la vertute, crebbe. Poi che in ſupervia comenzao a corromperſe de luſſuria, forte deventao luſſurioſo. Che aveſſe detoperate cinquanta polzelle in una Quatraieſima, ſe avantao. Queſſi vitii lo fecero cadere da ſio ornato ſtato. Po' manicava la carne lo Venerdì e lo Sabato, e la Quatraieſima. Non curava de ſcommunicatione. Lo muodo che cadè de ſoa aitezza, fo queſſo.

Havea uno ſio frate, lo quale havea nome Miſſore Alberto. Fo mannato

A *Coronam margaritis, ſapphyris, balaſcis, pyropis, & ſmaragdis prorſus ornatam, viginti millium Aureorum pretio conſtantem, fabrefieri juſſit. Iſtiuſmodi Coronam exſtruxit, quòd ſibi in animo eſſet in Regem Lombardiae provehi, & quamprimum. Et ſane Coronam hanc ex ingenio & ſagacitate animi ſui fecit, ut omnibus perſuaderet,*
B *ſe prudentiâ ac aetatis beneficio Regnum ſibimet comparaviſſe. Quum haec omnia perfeciſſet Maſtinus, Tyrannorum Lombardorum animi vehementer perturbati fuere. Modos igitur excogitare coeperunt, quibus Tyranno pari minime ſubderentur. Ceterum Dominus Maſtinus fuit Miles a Ludovico Bavaro conſtitutus, vir utique multae prudentiae & aequi-*
C *tatis. Sub cujus imperio per univerſum Regnum ſuum quilibet tutiſſimus cum auro prae manibus incedebat. Jus & juſtitiam promte reddebat, & exacte exercebat. Vultu nigricabat, piloſus, & barbatus, ventre tumeſcebat. Bellicae artis peritiſſimus, quinquaginta gradarios equos domi ſuae nutriebat. Quotidie veſtimenta immutabat. Duo millia equi-*
D *tum, quum eques procedebat, Maſtinum comitabantur. Duo millia peditum armatorum electorum, denudatos enſes manibus geſtantium, eum circumſtipabant. Dum virtutibus adhaeſit, famâ & potentiâ crevit. Poſtquam in ſuperbiam abreptus eſt, & in luxuriam declinavit, luxurioſus vitioſuſque admodum coepit eſſe. Quinquaginta virgines in una*
E *Quadrageſima ſtupraſſe, impudenter gloriabatur. Haec ſcelera Maſtinum ab excelſo faſtigio dejecerunt. Ab eſu carnium vetito diebus Veneris & Sabbati, & Quadrageſimali tempore minime abſtinuit. Anathemata Eccleſiaſtica nihili pendebat. Modum, quo ex altitudine ſua decidit, interim audi.*

Maſtino frater fuit, Dominus Albertus nomine. Is ad regimen Patavii tranſmiſſus

nato a reiere Padova. Chello mannao a muodo reale: Conti, Baroni, ſollati, & aitra moita iente habe con ſeco. Belliſſima fo ſoa compagnia. Queſſo Miſſore Alberto tenea queſſa via. Entrava ne le Monaſteria de le donne religioſe. Demoravace tre o quatro dii. Po' viſitava lo aitro. Dovunqua era una bella Monaca, detoperava. Po' uſava paravole laide ſempre e datoperoſe. Miſſore Marſilio da Carrara, e Miſſore Ubertiello da Carrara, erano li maiuri de Padova; quelli, li quali li haveano dato la Signoria. E ſoi parienti erano. Queſſo Miſſore Ubertiello havea una ſoa bella donna. Per tutta die, per tutte hore non finava Miſſore Alberto de ſpacciare e dicere: *O Miſſore Ubertiello, manuca bene, cha te baio fatto Re doi voite queſſa notte.* Mai non finava. Ad onne tratto queſſo diceva. Miſſore Ubertiello rideva. Co lo riſo ſe la paſſava. Lo ridere non deſſegnava. Miſſore Alberto havea con ſeco una Compagnia deſordenata: iente valoroſa e sboccata. Ciarloni non vardavano que ſe faceſſino e diceſſino. Li ſimiglianti coſtumi conveniva che aveſſi lo Signiore. Hora continua Miſſore Alberto lo deſordenato favellare, e non ſe ne sà remanere. Tuttavia dice a Miſſore Ubertiello: *Tre voite te baio fatto cocoro in queſſa notte.* Queſſa vellania dicere non laſſava nè per ſoa gentilezza, nè per ſoa honoranza de la conſorte, nè pe parentele, nè pe bene volere, ne per honeſtate, nè per aicuna via. Miſſore Ubertiello de ciò creppava. Più non potea ſoſtenere.

Mar-

A *ſmiſſus ivit, regali pompâ & famulitio ſociatus. Comites, Dynaſtas, milites, alioſque permultos habuit in comitiva, quae quidem pulcherrima fuit. Porro praedictus Dominus Albertus, quum Patavii fuit, malum hunc morem tenuit. Monaſteria Virginum Deo dicatarum introibat. In illis triduo aut quatriduo moram trahebat. Exinde ad alia Monaſteria ſe conferebat. Ubicumque elegans & venuſta Monialis aliqua erat,*
B *Albertus eâ inhoneſte utebatur. Ad haec, turpia verba paſſim adhibere conſuevit. Dominus Marſilius de Carraria, & Dominus Ubertinus de Carraria, inter praecipuos Proceres Urbis Patavinae, Scaligero dominationem Civitatis tradiderant, & eidem affinitate*
C *conjugebantur. Domino Ubertino uxor ſpecie ſatis decora erat. Quotidie ac fere per omnes horas non ceſſabat Dominus Albertus jactanter dicere:* O Domine Ubertine, manduca bene. Ego enim te Regem hac nocte bis effeci. *Numquam ab his dicendis temperabat. Dominus Ubertinus ridebat, & ridendo diſſimulabat. Ubertini riſus dolorem ani-*
D *mi contegebat. Dominus Albertus ſocios ſecum ducebat moribus incompoſitos, audaces, & linguâ effraenes. Inaniter verba effutientes, quid facerent, quidve dicerent, nullatenus perpendebant. Non diſſimilium morum eſſe eorum dominum opus certe erat. Hinc proſequitur Dominus Albertus immoderanter & inverecunde turpia verba funditare, nec ſe ſe*
E *cohibere valet. Adhuc Domino Ubertino dicit:* Ter hac nocte cornutum te feci. *Nullus urbanitatis intuitus, nullus uxori nobili debitus honor, nulla affinitatis ratio, nulla amicitiae recordatio, nulla vis honeſtatis, nullumque aliud modeſtiae argumentum, Albertum ipſum retrahebant, quin Ubertino injurioſum ejuſmodi opprobrium repeteret. Dominus Ubertinus animo prae rabie di-*

Marſilio fo uno ſavio Cavalieri, e moito ſcaitrito e ſecreto. De coipo cavaicao a Verona e parlao con Miſſore Maſtino. E deoli ad intennere, che potea eſſere lo più granne homo, che fuſſi mai ne la contrada. E che potea domare lo rogoglio e le grannezze de' Venetiani. E deoli lo muodo e l'ordene pe queſſa via: *Miſſore Maſtino; tu hai ne lo terreno de Padova una Villa, la quale ſe dice Bovolenta. Queſſa Bovolenta ſe deſtenne ne le paludi de canto la marina. Antiquamente ſe ſtavano ſi' là, e facevaſe lo Sale. Tu homo granne ſe fai lo Sale in chio terreno, nullo te poterao vetare la toa raſcione. Quanno li Veneziani vederaco, che tu farai lo Sale, o vero te farao tributo de moita moneta, overo loro Sale non tanto valerao. E quella moneta, la quale hao la Cammora de' Venetiani pe lo Sale, l'averai, donne ſarai maiure a lo doppio, e li poveri Venetiani verraco a la voſtra mercede. Anco in toa ſcuſa manna là una ammaſciata, dicenno, che queſſo non l'haranno i Veneziani per igniuria. Conciofia coſa che voi uſate voſtra raſcione nettamente, e non volite perdere le raſcioni de lo Padovano. Non esforzate aicuno. Ne lo loco uſato volite fare lo Sale in voſtro terreno, per avere la Doana, e de granne pecunia pe le ſpeſe, le quali occorreranno pe li ſollati & aitre grannezze fare.* Queſſo uoſſo miſe in canna Miſſore Marſilio a Miſſore Maſtino. Creſe lo Tiranno a li fallaci detti, credennoſi volare più aito, che Dio no li conſentiva. Allhora incontinente commanna, che ne la Villa de Bovolenta canto la marina a li Starni foſſe fatto uno bello Caſtiello de lenname, lo quale diligentemente foſſe vardiato pe vardie

A *diſrumpebatur. Non amplius poterat tolerare.*

Marſilius fuit prudens Miles, aſtutus admodum, & ſilentii tenax, ac diſſimulandi peritus. Veronam illico eques ſe contulit, ubi cum Domino Maſtino colloquutus eſt. Itaque Scaligero perſuadere coepit, eum evadere poſſe ſublimiorem ac potentiorem ceteris omni-
B *bus, qui in regionibus illis tunc viverent, & audaciam ac imperium Venetorum poſſe domari. Modum ac ordinem, quibus voti compos efficeretur, his verbis aperuit Marſilius dicens:* Domine Maſtine; Tu in agro Patavino Villam, quae Buvolenta nuncupatur, modò poſſides. Buvolenta ad paludes juxta maritimam extenditur. Anti-
C quitus paludes uſque ad eum locum protendebantur, ibique Sal conficiebatur. Dives ac magnus eris, ſi in illa regionis parte Salem efformari juſſeris. Nemo te a jure tuo exercendo poterit impedire. Quum Veneti videbunt, te Salem fabricare, vel multi aeris tributum tibi impendent, vel non tanti eorum Sal
D valebit. Pecuniae obventionem, quam nunc Venetorum aerarium ex Salis confectione percipit, tu ipſe tuam facies, ex qua duplo ditior eris. Depreſſi autem Veneti ad te ſupplices accedent. Ceterum ut omnem culpam a te dimoveas, legationem Venetis mitte. Referant Legati tui, te exiſtimare, hoc, quod de Sale fece-
E ris, nullatenus aegre vel ad injuriam Venetos habituros eſſe. Quum tu jure tuo ſincere utaris, nec a juribus in Patavina ditione, quae tenes, cadere velis, & nemini ob id vim irroges. In conſueto loco ſignificent Legati te Salem fabricaturum eſſe, ut tellonii vectigal conſequaris, & neceſſitati multi aeris conſulas, quod tibi pro conſcribendis militibus, a-

lii-

die de li Salinari. E fece fare la fila, e miſe li operarii. E liberamente fo comenzato a fare lo Sale bello e aſſai buono de lo munno. Como l'opera pretioſa veniva, li fatti givano de ponto. Intanto, como ordinato era, gionze a Venetia Miſſore Marſilio, informato de lo fatto, e giò per Ammaſciatore, como avea domannato. Fo denanti a lo Duca & a li Maiurenti, e diſſe quella ammaſciata. In quelle paravole male mutao li ponti, cha li fece ſonare de aitro ſuono, e deoli aitra ſententia, e diſſe: *Signori Veneziani: Miſſore Maſtino intenne de fare lo Sale ne lo ſio terreno per havere quella pecunia, la quale voi avete, e torvela de mano pe ſignoriarve, e per abbaſſare le voſtre Saline. Se queſſe perdete, non ſete cobelle. Lo frutto de la Cammora de Venezia è lo Sale. Moito bene operate in què lochi i fatti voſtri.* Più non diſſe. Aſſai habe fatto e detto, che habe acceſo lo fuoco tra' Veneziani e Miſſore Maſtino.

Allhora Veneziani fecero fare una ammſciata pretioſa e moito adorna. Dodici Maiurenti de Venetia fuoro gran-

A *liiſque magnis rebus agendis erogari continget. Os iſtud Dominus Marſilius in gulam injecit Domino Maſtino. Fidem habuit Tyrannus fallacibus his dictis, credit(que) ſe altius fore volaturum, quam quod Deo placebat. Tunc protinus juſſit Maſtinus, ut in Villa Buvolentae ſecus maritimam ad Starna conſtrueretur ligneum condecens Caſtrum,*
B *quod diligenter cuſtodiretur ad praeſidium opificum Salis. Neceſſariarum arearum ad Salis opus ſerie praediſpoſita, operarios conſtituit. Quamobrem tunc libere Salis purioris & melioris quam alibi fabrica incepta fuit. Igitur opere hoc utiliſſimo proſpere ſuccedente, cetera egregie ac ordinate procedebant. Interim, quemadmodum fuerat praeſtitu-*
C *tum, Venetias conceſſit Dominus Marſilius, facti totius conſcius, qui ad eamdem Urbem ceu Maſtini Legatus, ut petierat, perrexit. Ducem & Primores Reipublicae adivit, quibus legationem ſuam retulit. At verbis jam antea cum Maſtino conceptis puncta pauſaſque immutavit, adeo ut contrario ſono eadem protulerit, ipſiſque diverſum ſenſum de-*
D *derit, dicens:* Domini Veneti; Dominus Maſtinus in ditione ſua Salem fabricare decrevit, ut pecuniam illam, quam vos ex Sale percipitis, conſequatur. E veſtris manibus Salis conſtructionem ideo vult rapere, ut vobis dominari poſſit, utque imminuat Salinas veſtras. Si has amittitis, nihil eſtis. Ex Sale Aerarium
E Venetiarum proventus multos habet, & ex Salis reditibus, quem in locis illis efformatis, plurimum utilitatis negotiis veſtris obvenit. *Plura haud dixit. Per haec enim ſatis adeo egit dixitque, ut ignem illico inter Venetos & Dominum Maſtinum excitarit.*

Tunc Veneti legationem ſplendidam ac ornatiſſimam pararunt. Duodecim ex Primoribus Venetiarum electi fuere, ampliſ-

grannissimi mercatanti e ricchiſſime perzone, ſavii e diſcreti, tutti veſtiti de una roba, panni deviſati di ſcarlatti e di velluti verdi, & aitri lavorieri, forrati de Vari, moito aſſettati. La gonnella era longa fi' a li piedi. La guarnaccia corta fi' a mieza gamma. Il giubbone corto fi' a lo ienuocchio. Le capuccie con piccoli pizzi. In capo la capella. De ſeta de ſotto, aoiſtigliati de piſtiglioni de ariento naorati. Correie ſmaitate in centa. Bene pargo ornati de ſtraniera deviſanza. Con donzelli aſſai & aitra famiglia paſſano lo mare, e in terra ferma montano in loro piccoli palafrenotti, e vengono a Verona. Viengo trottanno lo uno dereto a lo aitro, como fuſſino Miedici. Moita iente loro traſſe a bedere. Granne maraviglia ſe fao homo de così nova deviſanza. Parevate de bedere lo ioco de Teſtaccio de Roma. Quanno li Ammaſciatori fuoro entrati in Verona, tutta Verona curze a bederli. Così li guardava homo fitto, como foſſino Lopi. E queſſo perchè lo avito loro era moito deviſato da lo avito de li Cortiſciani. Imperciocchè queſſi portavano coſe de nuobbeli panni, ſtretti a la Catalana, forrate de ſrigolane e di fine de ſopra: Cappe Alamanne forrate de Vari: Capucci a le gote con freſi de aoro intorno a le ſpalle: Correie in centa, con ſpranche de ariento inaorato: in piedi le caize. Moito vanno deſtri pe la Sala. Moito cavaicano i detti pe la Cittate. Puoi ſe ne giro li dodici Ammaſciatori denanti a Miſſore Maſtino. Naturalmente la favella de' Venetiani è regogliosa. Senza humanitate parlaro a Miſſore Maſtino così: *Lo Communo de Venezia te prega, che tu non vuobii perdere Venezia pe lo Sale; e non vuobii fare quello.*

A *pliſſimi mercatores, opulentiſſimi viri, homines utique prudentes, providique, ac omnes conſimili indumento contecti, pannis nimirum coccineis, & ſerico villoſo coloris viridis, aliiſque artefactis ornamentis, Variorum pellibus ſubſutis, & corpori admodum accommodatis. Cyclas ad pedes uſque protendebatur. Toga ad medietatem cruris uſque extendebatur.*

B *Tunica decurtata uſque ad genu porrigebatur. Cuculli tenuibus pinnulis circumſutis ornabantur. Capite pileos geſtabant. Sericeâ telâ ſubſutae veſtes erant, globulis argenteis inauratis diſtinctae. Cingulis encbauſto obductis cingebantur. Certe indumentis exotici peregrinique cultus induti videbantur. Plurium adoleſcentum, & aliorum domeſticorum famulitio ſtipati mare tranſeunt,*

C *atque ad continentem deducti, mannulos ſuos conſcendunt, & Veronam veniunt. Unus poſt alium in equis ſuccuſſantes Urbem introëunt, ac ſi totidem Medici eſſent. Populi multitudo ad eos videndos concurrit. Unuſquiſque obſtupeſcit intuens novarum veſtium genus. Credidiſſes ſane te conſpicere ludum Teſtacei Ro-*

D *mae. Quum Legati Venetorum Veronenſem Civitatem introgreſſi fuerunt, tota Veronae Urbs, ut eos oculis cerneret, cucurrit. Quilibet enim in Legatos viſu adeo haerebat, ac ſi lupi eſſent. Stupori cauſam dederunt veſtimenta Legatorum, quae diverſa admodum erant ab indumentis Aulicorum Maſtini. Iſti enim nobilium pannorum tunicas deferebant,*

E *Catalaunico more conſtrictas, ſericoque ſubſutas; ſupra quas palliis Alamannicis, Variorum pellibus ſuppoſitis induebantur. Cucullos ad genas habebant, cum fimbriis aureis circum humeros. Baltheis praecingebantur, quos argenteis fibulis inauratis connectebant. In pedibus calceos tenebant. Agiles multumque corpore expediti per Aulam Maſtini incedunt. Per Urbem frequenter obequi-*

lo, che toi anteceſſori non ſecero, e quello che non è ſtato fatto in noſtri dii. Lo Sale è de' Veneziani, e non è de' Padovani. De fare cotale Sale te convieo remanere, ſi non vuoi turvare li Homeni de Venetia, e ſe vuoi remanere tu nuoſtro amico. A queſſa Ammaſciata reſpuſe lo Maſtino e diſſe: *Verrete crai a domane a pranzare in mea Corte con meco, e là haverete la reſpuoſta.*

Lo ſequente die lo convito ſo apparecchiato granniſſimo. In quella Sala ſo apparecchiato per più de ottociento perzone. A la prima taola aitre ſcudelle non ce fuoro, ſe non de bono ariento, nè aitre vaſſella. A queſſo convito Veneziani bennero. I quali dodici tutti ſuoro poſti ad una taola in pede de la Sala, in beduta de tutta la Corte per là venuta. Lavate che habero le mano, non ſe deſpogliaro loro larghi tabarretti; anco con eſſi ſe miſero a taola. Granne era lo ridere, che homo facea de eſſi. Così ſtaevano aſſemoti, como foſſino Patarini o vero ſcommunicati. Tutta la iente li reguardava como Lopi. Staeva Miſſore Maſtino in capo de la taola, più aito de tutta la antica aitra Baronia, ſervito a taola como Re. Tutta ſoa Nobilitate de Corte bedea a ſoa veduta. Coſa nulla era celata. Or bedeſi vidanne benire. Cavalieri a ſperoni de aoro ſervivano denanti. Leguti, Viole,

A *bequitant. Poſtmodum duodecim Venetorum Legati praeſentiam Domini Maſtini adierunt. Venetorum ſermo naturâ imperioſus eſt. Abſque ulla verborum comitate Scaligero haec verba fecerunt:* Commune Venetiarum a te poſcit, ne ob Salis cauſam Venetias perdere velis: neque id faciendum ſuſcipias, quod anteceſſores tui numquam ege-
B re, quodque diebus noſtris nullatenus peractum eſt. Conficiendi Salis jus ad Venetos, non ad Patavinos, ſpectat. Tibi quidem a Sale efformando ceſſandum eſt, niſi velis Commune Venetiarum perturbare, & ſi amas in amicitia nobiſcum perſeverare. *Legatorum verbis haec pauca reſpondit Maſtinus:* Cras mecum pran-
C ſuri ad hanc meam Aulam iterum venietis. Tunc reſponſum vobis faciam.

Sequenti die ampliſſimum convivium parari juſſit. In ipſa Aula inſtructa fuit menſa, octingentis & amplius commenſalibus ſufficiens. Primae menſae non aliae quàm argenteae ſcutellae appoſitae fuerunt, nec ullum aliud alterius ma-
D *teriei vaſculum apparuit. Convivio huic Veneti Legati interfuere, qui quidem duodecim numero inſimul ad menſam conſederunt in extremitate Aulae diſpoſitam, in conſpectu totius Curiae Scaligeri, quae ob id eo convenerat. Poſtquam manus abſterſerunt, neutiquam ſe ipſos propriis amplis palliolis exuerunt, ſed ipſis induti, menſae accubuerunt.*
E *Ingens omnium erat de Venetorum Legatis riſus. Ita enim a reliquis ſejuncti eſſidebant, ac ſi Patarini, aut excommunicati cenſerentur. Tota multitudo in eos (ceu Lupi eſſent) fixerat oculos. In capite menſae Dominus Maſtinus, ceteris nobilioribus Dynaſtis in eminentiori loco altior, ſedebat. Huic in regalem modum inſervientes miniſtrabant. Ipſe autem obtutu ſuo univerſam Curiae ſuae Nobi-*

le, Cornamuſe, Ribeche, & aitri inſtrumenti moito facea doice ſonare. Bene parea in Paradiſo demorare vivamente. Viengo vidanne. Buffoni riccamente veſtuti. Tale cantava, tale ballava, tale motteava. Onne uno ſe sforzava ....
Non ſe laſſao da lo muro cacciare. Muſtrano de havere core. Non curano de valeſtra nè de minaccie. Lo romore ene granne. Lance e ſaette volavano. Deh quanto ene coſa horribbele! Allhora Miſſore Pietro Roſcio con ſie belle maſnade ſe tenne ſecreto. E queſſo de fora ad una Porta, la quale ſe dice Porta de Ponte Cuorvo. E là ſtette, mentre che la vattaglia era a la Porta de Santa Croce. Queſſa Porta de Ponte Cuorvo havea in vardia Miſſore Marſilio da Carrara. Sù ne la mieſa Terza lo Fattore di Miſſore Marſilio opierze la Porta, & abaſſao li ponti, e miſe dentro Miſſore Pietro Roſcio ſenza coipo de ſpata. Hora ne veo pe la ſtrada a la Piazza lo Capitanio de Venetiani con moita gruoſſa pedonaglia e cavallaria. Sull'hora de Terza era in eſſo Ponte. Miſſore Alberto ſe era levato da dormire. Cavalcava ſio bello palafreno, beſtuto con uno ſolo guarnello, accompagniato con ſolo Miſſore Marſilio. Una vaſtoncella in mano tenea. Pe la Terra giva traſtullanno. *Omnis ejus armatorum multitudo pugnans reſiſtebat ad Portam.* Como Miſſore Alberto accapitao in capo de la ſtrada, vide lo granniſſimo Confalone de Santo Marco de Venetia. Vide, cha ne la Piazza giogneva granne ſtuolo, granne maſnade de iente. Oldio tromme e ciaramelle. Maravigliaoſe forte, e diſſe a Miſſore Marſilio: *Que iente ne queſſa?* A ciò Miſſore Marſilio re-

A *Nobilitatem facile intuebatur. Maſtino nihil occultabatur. Tunc fercula & epulae allatae fuerunt. Milites ad aurea calcaria primi ante omnes Tyranno prandenti inſerviebant. Jucundiſſimum ſonum edebant teſtitudines fidicinum, tibiae, fiſtulae, citharae, ac alia muſicalia inſtrumenta. In paradiſo moram trahere tunc qui aderant & audiebant, ſibi videbantur.* B *Interim aliae dapes ac cibi apponuntur. Ex ſcurris magnifice indutis aliqui cantabant, ſaltabant alii, nonnulli dicteria effutiebant. Unuſquiſque quantum poterat, contendebat .....* (a) .... *A muro ne dejiciantur, reſiſtunt. Animo & viribus ſe pollere oſtendunt. Baliſtarum ictus & minantium voces aſpernantur.* C *Clamor ingens attollitur. In aëra lanceae ac ſagittae volitabant. Proh quantum id erat viſu horribile! Tunc Dominus Petrus Rubeus cum electis militum ſuorum aciebus occulte delituit extra ad Portam Pontis Corvi. Ibi perſtitit, donec proelium agebatur ad Portam Sanctae Crucis. Porta autem Pontis Corvi cuſtodiebatur a Domino Marſilio de Carraria.* D *Circa dimidium Tertiarum Villicus Domini Marſilii Portam aperuit, pontes dimiſit, & Dominum Petrum Rubeum abſque vel uno gladiorum ictu in Urbem Patavinam recepit. Tunc per viam, quae ad Plateam ducit, ambulabat Venetorum militum dux, multâ peditum & equitum manu ſociatus. Circa horam Tertiarum in eodem* E *Ponte ipſe erat. Dominus Albertus e cubito ſurrexerat. Eleganti equo inſidens equitabat, ſupparo unice indutus, atque uno Domino Marſilio comitante. Virgulam manu geſtabat. Per Civitatem ſemet oblectando progrediebatur.* Omnis ejus armatorum multitudo pugnans reſiſtebat ad Portam. *Quum Dominus Albertus ad viae caput pervenit, ampliſ-*

(a) *Heic Codex MStus mutilus eſt, & plura in eo deſiderantur.*

reſpuſe e diſſe: *Queſſo ene Miſſore Pietro de Roſcio, lo quale hao havuta gola de bederete.* Diſſe Miſſore Alberto: *Moreraio io?* Diſſe Miſſore Marſilio: *Nò. Torna in reto. Và ne la mia camora.* Così fo fatto. Tornao Miſſore Alberto, e miſeſi ne la camora di Miſſore Marſilio, e là fo inzerrato con una chiave Venetiana. La Piazza preſero, e toizero le arme e li cavalli a tutta la foreſteria di Miſſore Alberto. E preſo eſſo con ſoa Baronia, ſopra una nave lo mannaro in preſone a Venetia, e là ſtette fi' che la verra fo finita. Allhora apparze quella Cometa, de la quale de ſopra dicto ene. E preſero Venetiani vardia. Da le Porte de Padova *ſine mora* ieſcono fora a fare terribbele verra a quello de la Scala. Vao Miſſore Pietro de Roſcio ardenno e conzumanno le Terre. Preſe pe forza Monſcilice, e là fo acciſo. E per tanto non laſſano Veneziani de fare la dura verra.

Allhora perdio la Cittate de Breſcia. Onne perzona ſe li rebella. Nulla reſiſtentia fao. Miſſore Maſtino conzideranno la ſoa diſavventura, deſperato, con ſoie mano acciſe lo Veſcovo de Verona, lo quale era de ſoa iente, & occiſelo sù pe le ſcale de lo Veſcovato. Albuino vaſtardo de Miſſore Cane lo ſcannao. Sotto lo capitale de lo lietto de queſſo Veſcovo fo trovato uno ſpiecchio naorato

A *pliſſimum Sancti Marci Venetiarum Vexillum conſpexit. Vidit etiam ad Plateam advenire copioſum militum agmen, ingenteſque armatorum acies. Tubarum & tympanorum clangorem audivit. Vehementer obſtupeſcens, Domino Marſilio dixit:* Quaenam ſunt gentes iſtae! *Tunc Dominus Marſilius reſpondit:* Ille eſt Dominus Petrus de Rubeis, B qui nimio videndi te deſiderio heic pertractus venit. *Subdidit Dominus Albertus:* Numquid ego moriar? *Cui Dominus Marſilius:* Nequaquam. Retrogredere, ac in meo cubiculo te include. *Id egit Dominus Albertus, qui reverſus, cubiculum Domini Marſilii intravit, & in eo incluſus fuit clave Veneta. Plateam interim Veneti ceperunt,* C *& armis ac equis omnes adventitios exteroſque milites Domini Alberti expoliarunt. Quumque ipſum Albertum una cum ceteris Dynaſtis ejus cepiſſent, in navi captivum miſerunt ad Venetos carceres, in quibus detentus ſtetit, uſquedum bello finis impoſitus fuit. Tunc in Coelo viſus eſt Cometes, de quo ſuperius jam ſcripſimus. Tunc Veneti ſibi ipſis ad-* D *modum praecaverunt. E Portis Patavii* ſine mora *exeunt, ut terribile bellum Scaligero irrogent. Dominus Petrus Rubeus properat, Villas ac terras incendiis & direptionibus vaſtans. Armorum vi Monteſilice potitus, ibi occiſus interiit. Non ob id Veneti ceſſant, quin durius bellum agant.*

Tunc erepta Scaligero fuit Civitas Bri- E *xiae. Quilibet ab eo defecit. Nemo pro eo ſtetit. Dominus Maſtinus infortunium ſuum perpendens, deſperatione percitus, manibus propriis Epiſcopum Veronae interfecit, qui ei affinitate conjungebatur, eumque ſuper ſcalis Epiſcopatus interemit. Albuinus filius naturalis Domini Canis poſtremum vulnus Epiſcopi jugulo intulit. Sub cervicali lecti ejuſdem Antiſtitis ſpeculum quoddam deauratum, diver-*

rato con molte diviſe carattere. Ne
lo manico era una feura. La lettera
dicea: *Queſſo ene Fiorono.* Poi li fo
trovato uno liſcriniuolo, ne lo qua-
le ſtava pento uno Diavolo, lo qua-
le abbracciava uno homo, & uno ai-
tro Diavolo li daeva una cortellata
in pietto in quello luoco, ne lo qua-
le eſſo relevata havea la feruta. Queſ-
ſo fece Miſſore Maſtino, havenno
paura de lo Veſcovo, non li toglieſſi
la ſignoria. La verra durao bene an-
ni doi. Ultimamente Miſſore Maſti-
no era ſtraccato, nè potea più. Ven-
ne a pace con Veneziani, & a pat
ti. Li patti fuoro queſſi. Lo primo:
eſſo fece refutanza de la moneta, la
quale havea in Venezia, la quale
haveano deſpeſa i Veneziani. Lo ſe
cunno; che mannao le robe de lo
Communo de Venezia, la quale but
tao ventiquattro milliara de Fiorini;
per onne roba doi millia. Lo tier
zo: che i Veneziani voizero Trevi-
ſi; sì che convenne, che pe la fati
ca de Veneziani Miſſore Maſtino li
donaſſe Treviſi. Verona e Vicenza
li laſſaro per lo amore di Dio e pe
miſericordia. Le aitre Terre, como
Padova e Civitale remaſero a Puo-
polo. Allhora li Veneziani li reman-
naro Miſſore Alberto lo fratiello con
quelli Nuobbeli, li quali teneano
preſoni. A tutta queſſa verra Fio-
rentini tennero mano, e fecero con
loro denari quello aiutorio che ba-
tao. Hora è tornato lo Maſtino de
la Scala de granne aitezza ad humi-
le ſtato. Non perciò in tanta humi-
litate, che in ſoa veteranezza non
moriſſe granne Signore de Verona e
de Vicenza, homo de verra. Fece
fare in ſoa vita uno Munimento de
marmo, dove fo ſepellito in Caſa
de' Frati Minuri là dove poſano le
donne. In quello Munimento non

 ſtao

A *verſis characteribus diſtinctum, inventum
fuit, in cujus manubrio imago quaedam
videbatur cum hac epigraphe.* Hic eſt
Floronus; *ideſt Diabolus. Deinde re-
pertum fuit ſcriniolum, in quo depictus
apparebat Diabolus, hominem ample-
ctens, & alius Daemon, qui hominem
in pectore cultro vulnerabat in ipſo lo-
co, in quo impactum eidem Praeſuli Ve-*
B *ronenſi vulnus fuit. Id egit Dominus
Maſtinus timens, ne Epiſcopus domi-
nium ſibi ſurriperet. Bellum biennio du-
ravit. Poſtremo Dominus Maſtinus bello
fatigatus erat adeo, ut viribus paene
deſtitutus videretur. Quamobrem pacem
& pacta cum Venetis iniit. Pacis con-
ditiones hae fuerunt. Primo Maſtinus
renuntiavit aeri & pecuniis, quas Ve-*
C *netiis habebat, quaſque Veneti impende-
rant. Secundo miſit veſtes & indumen-
ta Communi Venetorum, quorum ſingula
duobus millibus Aureis conſtabant, &
quae in totum pretio viginti quatuor
millium Aureorum conſtiterunt. Tertio,
quoniam Veneti voluerunt Tarviſinam
Civitatem, Maſtino opus fuit, ut ob
ſumtus in bello a Venetis impenſos dono*
D *eiſdem Venetis daret Tarviſii Urbem.
Veronam & Vicentiam Veneti Scaligero
miſericorditer ac intuitu caritatis erga
Deum dimiſerunt. Ceterae Civitates,
Patavium nempe, ac Bellunum ad Po-
puli regimen remanſerunt. Tunc Veneti
remiſerunt Dominum Albertum Maſtini
fratrem una cum Nobilibus, quos in car-
ceribus detinuerant. Florentini huic bel-*
E *lo manus & ſubſidia continuo contule-
runt, & ex ſuo aerario opportuna au-
xilia Venetis contribuerunt. Jam vides
Maſtinum Scaligerum ab alto fortunae
ſuae ad infimum ſortis gradum deveniſ-
ſe. Non ob id tamen in tantam depreſ-
ſionem adverſa fortuna illum conjecit,
ut in ſenectute ſua divitiis ac dominio
affluens non obierit. Veronam enim &
Vicentiam habuit, fuitque vir in agen-*

 dis

ſtao Inſcrittione nè de Dio nè de' Santi. Anco ci è ſtato ſcoipito cacciaſſioni, cavalli, cani, aſtorri, & aitre paganie. La opera de' Veneziani con queſſo Tiranno fo, come la opera de' Romani, li quali mannaro l'ammaſciadore a Benevento. Li Beneventani ſparzero adduoſſo a li ammaſciatori de la orina. Per la quale coſa Romani fuoro turvati, e per eſſi fo deſtrutta la Provincia de Sannio, e fo ſurrogata a lo Communo de Roma, como Tito Livio ſcrive.

dis bellis peritus. Dum vixit, marmoreum monumentum conſtruxit, in quo demum conditum fuit ejus cadaver apud Fratres Minores, ubi quieſcunt mulieres. In eodem monumento nulla Dei vel Sanctorum epigraphe extrinſecus appoſita fuit, quin immo inſculptae fuerunt venationes, equi, canes, aſtures, aliaque gentilitatis ſigna. Venetorum opus adversùs hunc Tyrannum aequiparandum eſt Romanorum operi, qui legationem Beneventanis miſerunt. Beneventani Legatos Romanorum urinâ conſperſere. Quapropter Romani iracundiâ perciti, Provinciam Samnii deſtruxerunt, quae Reipublicae Romanae imperio ſubjecta fuit, quemadmodum Titus Livius ſcribit.

CAPITOLO NONO.

Dell' aſpera e crudele fame. E de la vattaglia de Parabianco in Lommardia. E de li novielli modi de le veſtimenta.

PO' queſſa Cometa, de la quale dicto ene de ſopra, fo uno anno moito humido, moito piovoſo. Abunnaro moite reume, moiti catarri ne le iente. E per tre vernate durao tanta neve, che eſmeſuratamente copria le Cittate. Moite caſe, moiti tetti in Bolognia caddero pe lo granne peſo de la neve. Faceva anco le eſtati erano humide, sì che homo non poteva ieſcire fora de le caſe a fare ſoi meſtieri. E per ciò li campi non fuorono lavorati. Li grani e onne legume, che fuoro ſeminati, fuoro perduti, perchè ſe affocavano pe la ſuperchia humiditate, e non ſe potevano procurare. Donne ſequitao ſterelitate e mala recoita. E pe quella mala recoita ſequitao la fame sì horribbele, che forte coſa pare a contare e a credere. Queſſa fame

C A P. IX.

De aſpera & crudeli fame. De proelio armorum apud Parabiagum in Lombardia. De novis generibus veſtimentorum.

POſt Cometae, de quo ſupra narravimus, progreſſum, anni tempus admodum humidum ac pluvioſum exſtitit. Pituitae, diſtillationes, ac rheumata plurimum in hominibus abundarunt. Subſequentibus tribus hybernis temporibus immenſa adeo nix cecidit, ut Urbes enormiter contegeret. Multa aedificia, multae domus, multaque tecta in Civitate Bononienſi, a nimio nivis pondere oppreſſa, corruerunt. Praeterea aeſtates humidae ac pluvioſae hominibus facultatem ad propria negotia ſe conferendi, & domibus exeundi, adimebant. Quare agrorum cultura tunc deperdita fuit. Frumenta & legumina omnia, quae jam ſata fuerant, periere. Ex nimietate imbrium, & pluviarum ſuperfluitate ſuffocata, curari minime poterant. Ex his propterea ſterilitas & frugum exigua meſſis, obvenerant. Ex frugum tenuiſſima

fame fo pe tutto lo munno ienerale. Lo grano ſo vennuto in Roma ventiuna Libre de Proviſini lo Rugio. Currevano Anni Domini MCCCXXXVIII. Scrive Tito Livio, che ne lo tiempo, che fo una fame ne la Contrata de Roma sì terribbele, che moita iente povere perzone nanti bolevano perdere la vita, cha venire in fame. Donne abolveano lo capuccio innanti de li uocchi pe no' bedere loro morte, e ſe iettavano ne lo fiume de lo Tevere, e là affocati perivano, e co lo perire remediavano la fame. In bona fe' queſſo non bidi avvenire in quello tiempo. Ma infinite femene fuoro, le quali iettaro lo loro honore, per havere de lo pane. Moita iente venneo ſoa franchia pe lo pane. Fuoro vennute palazza, poſſeſſioni de' campi, e vigne, e dati per poca coſa, per havere de lo pane. Granne era la pecunia, che ſe numerava per poca de annona havere. Moita iente manicava li cavalli cuotti ſenza pane: co lo ſale erbe porcine. Tagliavano la gramiccia, e la radice de li cardi Marzini, e cocevanole co la mentella, e manicavanole. Anco fo tale patre, che onne dimane a ciaſcuno de li figli una rapa per manicare in ſemmiante de pane daeva. Si diceva, che manicavano le carni, chi ne havea, ſenza pane. De vino fo bona derrata. Increſceme de contare tante triſtezze. Le donne puſero giuſo de le allegrezze e le cegnimenta e le adornamenta, vedenno la fame, la quale sì terribbelmente buſſava. Chi habe grano, habe tutte le adornamenta de le donne. In quello tiempo io me trovai in Bolognia, e vedeva che quelli de le Ville benevano in Cittate a comperare de lo pane de la Gabella. Deh

como

A *ma meſſe fames ac victualium inopia proinde horribiliter adeo ſucceſſit, ut incredibile dictu videatur. Penuria haec per univerſum orbem undequaque pervaſit. Frumentum Romae viginti unius Librarum Proviſinorum pretio pro quolibet Rubio venumdabatur. Tunc currebat Annus Domini Milleſimus Trecenteſimus Trigeſimus Octavus. Titus Li-* B *vius ſcribit, tempus quoddam exſtitiſſe, quo caritas rerum adeo terribilis in Romanorum regione invaluit, ut plurimi inopes ac egeni mortem potius oppetere, quàm famem ſuſtinere voluerint. Quamobrem cucullis oculos faciemque obvolvebant, ne mortem cernerent, & ſemetipſos in flumen Tiberis deſperati dejicie-* C *bant, in cujus undis ſubmerſi pereuntes, tali modo fami conſulebant. Revera haec noſtris temporibus contigiſſe haud vidi. At innumerabiles feminae honori proprio voluntarie ceſſerunt, eumque amiſerunt ſponte, ut panem ſibi quaererent. Plurimi libertatem ſuam, ut pane vitam ſuſtentarent, vendiderunt. Pretio vili palatia, agrorum poſſeſſiones, ac vineae, diſtracta ab aliis, ob emendum panem,* D *ſuere. Ingens tunc pecunia numerabatur ab iis, qui aliquantulum annonae ſibi procurabant. Equorum carnes abſque pane, & portulacas ſale conditas plurimi comedebant. Gramina, & carduorum novalium & Majalium radices reſecabant, exſtirpabantque, quas cum mentha coctas devorabant. Nec deerant patres aliqui, qui cotidie cuilibet ex filiis* E *ſuis rapam pro pane edendam diſpertiebant. Fama erat inſuper, homines, quibus carnes ſuppetebant, eas abſque pane manducare. Vinum, quod abundabat, juſto pretio emebatur. Tot triſtiſſima mala enarrare me piget. Feminae, quum famem & inopiam ita ſaevientem conſpexerunt, muliebria ornamenta, cingulos, & pompas depoſuerunt. Cui triticum fuit, is feminarum ornatus ſibi fa-*

ſile

como tornavano triſti, quanno non ne portavano! Manicava la iente peraſche tritate, miſticate co la farina, capora, e vientri, e anche lo ſangue de li animali. E moite perzone fuoro trovate morte de fame. Moite e moite perzone givano gridanno de notte, *Pane*, *Pane*. De notte givano. Conzideranno che erano perzone de aicuno lennaio, pe la vergogna non boleano parere: de die non boleano eſſere conoſciute. Ne la Cittate de Roma ſe non foſſi ſtata una nave de grano, la quale ſuccurze (pe mare da Piſa benne) tutta Roma periva. Dio miracoli granni muſtrao in tiempo de così fatta careſtia.

In ne la Cittate de Piacenza in Lommardia fo uno Nobbele homo de Caſa de li Viſconti de Caſtiello Novo, lo quale ſe trovava de venti millia Curve de grano. Era lo tiempo de Maggio de la fava, che dao ſuſo. Lo Lunedie fo, che tutta Piacenza curze a ſoa caſa, domannanno de lo grano. Reſpuſe lo Nuobbele: *Sei Livre boglio de la Curva*. Lo martedie venne la iènte con ſei Livre. Quello li remannao ſenza grano, e diſſe: *Sette Livre ne boglio*. Lo Mercordie tornao la iente pe grano con ſette Livre. Quello diſſe: *Otto Livre ne boglio*. Lo Iovedie la iente venne con otto Livre. Quello ne domannava nove. Lo Venerdie quelli vennero co nove Livre de Bolognini. Lo iniquo homo favellao e diſſe così: *Tornate a caſa iente moleſtioſa. Queſſo mio grano mai venno, ſe de eſſo*

non

A *cile comparavit. Tunc temporis ego ipſe Bononiae agebam, meiſque oculis intuebar ruſticos in eamdem Urbem venientes, ut panem ex publici Telonii loco emtum ad domos ſuas conveherent. Proh quam triſtes animoque dejecti revertebantur, quum panem ſecum deferre non poterant! Vulgus ac Populus marrubiis veſcebatur, quae in fruſta comminuebat,* B *& farinae immiſcebat. Animalium capita, inteſtina, ac ſanguinem etiam mandebant. Multi homines fame abſumti interierunt. Plurimi autem noctu vagantes clamabant:* Panis: Panis. *Ob id verò nocturno tempore oberrabant, quod talis civilitatis ac tantae eſſent, ut in publicum prodire ad quaerendum panem erubeſcerent, per diem nolebant ſe ipſos,* C *ne agnoſcerentur, prodere. In Civitate Romana niſi navis frumento onuſta fami ſuccurriſſet (Navis autem a Piſarum urbe Romam venit) Civitas tota fame periiſſet. Saeviente hujuſmodi inopiâ Deus ingentia prodigia oſtendit.*

Placentiae in Lombardia tunc fuit nobilis quidam vir, ex familia Vicecomitum Caſtri Novi genitus, cui in horreo D *exſtiterunt viginti millia Corbium tritici. Majus menſis tunc decurrebat, quo faba in agris floreſcens thecas & granum emittere ſolet. Quodam die Lunae Placentinus Populus ad Vicecomitis domum ſucurrit, frumentum ſibi vendi expoſcens. Reſpondit tum Nobilis:* Sex Libras pro qualibet Corbe volo. *Die Martis Plebs cum ſex Librarum pretio* E *iterum rediit. Vicecomes Populum abſque tritico remiſit, dicens:* Septem Libras volo. *Die Mercurii Plebs ad Vicecomitis domum remeavit ſeptem Librarum pretium afferens. Tunc dixit ille:* Octo Libris frumentum meum vendo. *Die Jovis Placentini cum octo Libris rurſus acceſſerunt. Vicecomes verò novem Libras ſe velle dicebat. Die Veneris novem Libras Bononienſium advehentes,*

Vice-

non haio dieci Livre. Con granne triſtezza fe' tornare lo Puopolo e la carovana ad caſa, e ſoſtenere la fame. Ma lo buono e corteſe Dio non voize così de lo Sabbato. Gionze uno Cavalieri Cittadino de Piacenza (Miſſore Manfredo de Lando havea nome) con una nave de grano. Lo grano valea Livre cinque. La fava comenzava ad ingranare. L'aitro die fo a Livre quattro. Lo terzo die fo a Livre tre. Quanno lo Nuobbele de' Viſconti bedea queſſo, forte fo turvato. E incontinenti tornao a caſa & entrao in quello luoco, dove ſio grano era. E conziderao la moita moneta, la quale de quello grano habera havuta, ſe haveſſi allargata la mano a li neceſſitoſi. Pure favellao e diſſe: *Haio aſſai grano. Ma io ſo' deſtrutto*. E havenno la mente più alla avarizia, che a la pietate, iettao ne lo travo de mieſo de lo tetto ſopra lo ſio grano uno capeſtro, e là in mieſo de lo ſio grano ſe appeſe pe la canna.

Ne la Contrada de Roma in uno Caſtiello, lo quale ſe dice Caſtiglione de li Alberteſchi, incontrao uno aitro miracolo, como io inteſi da perzone fide digne. Eſſenno queſſa terribbele careſtia, tutta la poveraglia de Roma, femene ed homini e citielle, ne fuiro pe le Caſtella. Là ſe ne ſparzero. In queſſo Caſtglione fo uno, che habe nome Ianni Macellaro. E fo lo primo, che a Santo Spirito de Roma donaſſi maſſeria de'

A *Vicecomitem denuo adierunt. Ille iniquior factus, Populo haec verba tulit:* Domum redite, moleſtae gentes. Numquam enim frumentum hoc meum ſum venditurus, niſi decem Libras pro Corbe conſequor. *Ita Populi multitudinem maxima cum amaritudine animi domos repetere & famem tolerare, Vicecomes coëgit. At clemens & miſe-*
B *ricors Deus tantae crudelitati remedium die Sabbati attulit. Miles quidam, Placentinus Civis, cui nomen Dominus Manfredus de Lando, cum una navi frumento plena, Placentiam advenit. Triticum tunc Libris quinque conſtabat. Faba granum emittere incipiebat. Poſtera die ad quatuor Libras frumenti pretium decrevit. Tertiâ autem Libris tribus va-*
C *luit. Quum nobilis vir Vicecomes id vidit, conturbatus animo vehementer, illico domum repetiit, & locum, in quo triticum aſſervabatur, introivit. Tunc magnam pecuniae quantitatem corde perpendit, quam de frumento ſuo fuiſſet habiturus, ſi manum indigentibus extendiſſet. Quamobrem in haec verba prorupit:* Multa copia tritici mihi eſt.
D At hoc ipſum miſeriam ac ruinam mihi paravit. *Quum autem mentem ſuam avaritiae potius quàm pietati adduceret, trabi, quae in medio tecti ſupra horreum frumenti inerat, capiſtrum injecit, & in medio tritici ſemetipſum ſuſpendit.*

In Romano agro in quodam Caſtro, quod Caſtrum Leonis Alberteſcorum nun-
E *cupatur, prodigium aliud evenit, quod mihi viri fide digni retulerunt. Terribili hac fame perdurante, indiga Plebs Romae, homines, feminae, virgines & pueri ad Caſtra confugerunt, quae ſparſim huc illac incoluerunt. In Caſtro Leonis fuit quidam, cui nomen Johannes Macellarius. Is primus exſtitit, qui Eccleſiae Sancti Spiritus Romae dono obtulit animalium mandram. Dives & opu-*

de' veſtiami. Queſſo fo ricco Maſſaro. Figlioli non havea. Ricchezze moito, fanti, fanteſche aſſai, pecora, vovi, iumenti, campi ſementati, pozzi pieni de grano. Tutte queſſe coſe Dio li contentio. Quanno venne lo tiempo, che la fava era verde in erva, onne Maſſaro mannava banno, che nulla perzona montaſſi in ſoa fava. Queſſo Ianni pe lo contrario manna uno banno, che onne chivelli giſſe a ſio campo de fava. Aitro non ſparagnaſſi che li fuſti de le fave. Manicaſſino a lo piacere. Hora bedeſi traiere la iente affamata. *Corvina ſervant pauperes famelici.* L'hoſte puſero in quello campitiello. Per tutto die là demuravano a manicare. Lo padrone a cavallo in ſoa iumenta bene li viſitava onne die, e sì li ſalutava. Po' li dicea che magnaſſino bene, e portaſſino de la fava ad caſa a loro piacere. Po' dava uno panitto per homo. Allhora tornava in quello muodo. Conzolava li beſuognoſi. Hora paſſao la careſtia, e benne lo tiempo de la leta fertilitate. Li poveri a Roma tornaro. La fava de queſſo Caſtiello fo carpita. Po' fo battuta. Li fuſti de la fava de queſſo bono homo fuoro poſti nell'ara, ne li quali coſa nulla de frutto era. Mentre che li fuſti ſe batteano, Dio immiſe la ſoa granne abunnantia e frutto in quelli fuſti. Allhora bedeſi fava abunnare. Tanta fo la fava, la quale da quelle gamme fo viſta, che là parze veramente, che la fava de li aitri Caſtellani ſe partiſſi da le proprie caſe e are, e veniſſi nell'ara, dove li fuſti ſi vattevano. Così Dio liberamente muſtrao, che bene li piace la elemoſina de buono core ne lo beſuogno. E che eſſo corteſia fao a chi ſovvieo a le neceſſitati aitrui; e che per

A *opulentus Maſſarius fuit, & vir frugi. Sobole carebat. Divitiis abundabat, ſervis, ancillis, pecoribus, bobus, jumentiſque plurimis. Agros ſatione floridos, & puteos tritico ac aliis leguminibus refertos poſſidebat. Haec omnia Deus illi clementer conceſſit. Adveniente tempore, quo faba vireſcens adbuc excreſcebat, quilibet Maſſarius edictum publicabat,*
B *ut nemo hominum in fabae ſuae campum ingrederetur. Ex oppoſito laudatus Johannes edictum emiſit, ut cuicumque ad fabae ſuae campum ſe conferre tutò liceret: Hac tamen conditione id permittebat, ut nimirum ad agrum fabae venientes, fabarum truncis & caulibus parcerent. Ceterum ut pro lubitu fabas comederent ſinebat. Tunc glomeratim homines*
C *mines fame vexatos ad campum Johannis concurrere vidiſſes:* Corvina (*ideſt truncos*) ſervant pauperes famelici. *Exercitum veluti locarunt in parvulo illo agro. Tota die fabis veſcentes ibidem morabantur. Agri dominus inequitans jumentae ſuae, eos quotidie viſitabat, ſalutabatque. Poſtmodum pauperes eoſdem hortabatur, ut hilariter paſcerentur, &*
D *ad domos ſuas fabam, quantum libuiſſet, afferrent. Exinde cuilibet adſtantium in campo paniculum largiebatur. Quo facto ita ſe ad domum propriam referebat, a qua denuo exiens, veniebat, & famelicos ac egentes conſolabatur. Demum ceſſavit inopia, ſucceſſitque fauſtae fertilitatis tempus. Pauperes Romam redierunt. Faba Caſtri ejuſdem ex agro*
E *excerpta, in area trita, & excuſſa fuit. Fabae caules ad pium hunc hominem ſpectantes, in areola impoſiti, nullas thecas, nulloſque fructus praeferebant. Dum ipſi trunci excutiebantur, Deus optimus maximus abundantiam fructumque truncis & caulibus immiſit. Tunc faba affluenter inde emergere conſpicitur. Et copioſa adeo fuit faba, quae ex truncis exivit, ut verè credi potuerit, fabam alio-*

per uno ciento ne renne, como ne lo Vagnelio dice.

In queſto tiempo correano Anni Domini MCCCXXXVIII. de lo meſe de Febraro, la prima Domenica de Quatraieſima, quanno fo la horribbele ſconfitta in Lombardia frà Como e Milano ne li campi di Parabianco. La quale novitate fo pe queſta via. Puoi che li Veneziani habero ottenuta la vittoria ſopra Miſſore Maſtino de la Scala de Verona, & habero Trevifi, & ſi caſſaro tutti li ſollati da pede e da cavallo, queſti ſollati partennoſe, e non avenno ſuollo, fecero la granne Compagnia. Loro capo e connucitore era uno famoſo Tedeſco (Malerva havea nome) prode de perzona, ſaputo de verra. Cavalieri a ſperoni de aoro ce erano aſſai. Erance lo Conte Claudo, e lo Conte Guarneri, li quali da puoi fuoro Capora de Compagnia. Erance da tre milia cavalieri, e da quattro milia pedoni, fanti, maſnadieri, ſenza aitra innumerabbele iente, la quale ſequitava. Uno cacciato da Milano (Miſſore Lodoriſi Viſconte havea nome) penzao de tornare in Milano, havenno queſſa Compagnia e aitro ſio esfuorzo. Così fue. Fece granni promiſſioni a lo Malerva, e quetamente moſſe ſo maſinate. Ordenatamente paſſoe pe lo Padovano canto lo Veroneſe pe mieſa Lommardia, *nullo contradicente*. Ne bennero fra Milano e Breſcia. Po' a Bergamo. E paſſaro ad uno luoco, lo qua-

A *aliorum oppidanorum a propriis eorum areis diſcedentem veniſſe in Johannis areolam, in qua caules terebantur. Per baec piiſſimum Numen oſtendit, quantum ipſi accepta ſit eleemoſyna in neceſſitatibus libenti animo praeſtita, & ſe liberaliter cum iis agere, qui proximorum indigentiis opitulantur, quibus centuplum reddit, quemadmodum in Evangelio teſtatur.*

B *Decurrebat tunc Annus Domini Milleſimus Trecenteſimus Trigeſimus Octavus, quum menſe Februario primâ Dominicâ Quadrageſimae horribilis armorum clades in Lombardia inter Comenſem & Mediolanenſem Urbes in agro Parabiaghi accidit. In hunc modum ejuſmodi conflictus ille evenit. Poſtquam*
C *Veneti victoriam de Domino Maſtino de Verona reportaverunt, & Tarviſium obtinuerunt, atque omnes pedites ac equites exauctorarunt, milites ipſi diſcedentes, nec ſtipendia apud quemquam nacti, ingentem Societatem compoſuerunt. Dux illorum & ductor erat celebris quidam Germanus, cui nomen Malberba, corpore praeſtans & fortis, ac bellicae*
D *artis peritus. Milites ad aurea calcaria in ea Societate plures fuerunt. Aderant Comes Claudius, & Comes Warnerius, qui alterius Societatis Duces & Capitanei poſtea exſtiterunt. In illa Societate numerabantur tria millia equitum, peditumque quatuor millia. Famuli vero, lixae, & calones quammulti, ac innumerabilis aliorum, qui ſequebantur,*
E *turba. Dominus Loderiſius Vicecomes, qui jam Mediolano fuerat expulſus, in animo habuit, Mediolanum denuo ingredi, hujus Societatis praeſidio, aliarumque copiarum ſuarum conamine ſuffultus. His ſic praeconceptis, multa pollicitus Malberbae, clam agmina ſua movere coepit. Ordinatim per Patavinum territorium ad Veronenſis ditionis fines per mediam Lombardiam* nullo contradicente *tran-*

quale hao nome la Colomma de Chiaravalle. Lo luoco ene granne e ricco, luoco de' Frati Bianchi de Santo Bernardo. Là ſi puſero. Là ſi traſſero per ſuccurzo ſoi benevoglienti. Là de fora a li Marini campi ſtenne paviglioni. Cùrrevano Anni Domini MCCCXXXVIII. de lo meſe de Febraro. Mentre queſſa granne moititudine pe la Contrada paſſava, forte tremavano le Cittati. Granne era la vardia, la quale die e notte ſe faceva. Puoi che là a la Colomma fo giunta queſſa brigata, allhora dechiarato fo, che Miſſore Lodoriſi boleva tornare in caſa pe forza.

Allhora Miſſore Azzo Beſconte era Signiore de Milano e de la Caſa de Beſconti. Queſſo Miſſore Azzo ſubbetamente ſollicitao tutte le Cittati de Lommardia, le quali ſtaevano ſuiette a Milano. Po' ſollicitao tutti ſoi amici, ſi' de mannare lettere & ammaſciatori. Po' ſollicitao lo Puopolo de Milano. Po' traſſe fora ſio granne esfuorzo di cavalieri e di pedoni. e puſeli in campo. Là erano Breſciani, Trentini, Bergamaſchi, Comani, Lodeſani. Granne era la turba. La maiure parte erano villani. In campo iacciò doi huoſti: quella di Miſſore Lodoriſi, e quella di Miſſore Azzo Beſconte. In mieſo de queſſi doi huoſti li campi ſtaco de una Villa, la quale ſe dice Parabianco. Lo tiempo era de vierno, & era quella neve granne con quella humiditate, de la quale dicto ene de ſopra. Et era ſì eſmeſuratamente granne la neve, che non laſſava fare vat-

tranſivit. Inter Mediolanum & Briziam Loderiſii exercitus venit. Poſtea Bergomo appropinquavit. Exinde ad quemdam locum, qui vocatur Columba Clarae-Vallis, ſe contulit. Locus ipſe amplitudine ac opulentiâ ſpectabilis ad Monachos Albos Ordinis Sancti Bernardi pertinet. Ibi ſedem & caſtra fixerunt acies Loderiſii. Illuc amici ac benevoli, Loderiſio opem laturi, convenerunt. Ibi etiam in campis Marinis tentoria ſua extenderunt. Decurrebat, ut diximus, Annus Domini Milleſimus Trecenteſimus Trigeſimus Octavus, menſe Februario. Dum haec ingens multitudo per regiones illas pertranſibat, intremuerunt admodum circumpoſitae Civitates, quae quidem diu noctuque diligenter ſemetipſas cuſtodiebant. Poſtquam Societas illa ad Columbam pervenit, tunc aperte innotuit, Dominum Loderiſium decreviſſe ad patriam domum per vim redire velle.

Tunc Dominus Azzo Vicecomes de familia Vicecomitum Mediolano dominabatur. Iſte Dominus Azzo illico a cunctis Urbibus Lombardiae, quae imperio ſuo ſuberant, auxilia popoſcit. Amicos quoſcumque ſuos ſolicitavit tum epiſtolis, tum legationibus, ut ſibi praeſidio eſſent. Deinde a Populo Mediolanenſi ſubſidium anxie perquiſivit. Demum extra Civitatem validum exercitum ſuum equitum & peditum eduxit, quem in campo locavit. Brixienſes, Tridentini, Bergomenſes, Comenſes, Laudenſes in exercitu illo erant. Innumerabilis turba videbatur. Plerique vero ruſtici fuerunt. Caſtra itaque poſuerunt exercitus ambo, unus nimirum Domini Loderiſii, & alter Domini Azzonis Vicecomitis. Inter hoſce duos exercitus Villa quaedam, quae Parabiagum appellatur, interjacebat. Tunc hyemis tempus erat, & nivis illius magnitudo, imbribus ac pluviis ſociata, quas ſupra innuimus. Erat autem nix enormiter alta, adeo ut certamen

vattaglia ordenata. Fi' a lo ienuocchio homo ſe affonnava ne la neve. Granne era lo infango. Le arme, e le soprainſegne ſtavano immrattate. Speſſe voite ſi battevano queſſi huoſti inziemmora. Po' tornavano a loro pavigliorni. Tre dii duraro queſſi tumulti. La Banniera de la una parte e dell' aitra era lo Campo bianco, e lo Serpente nero, lo quale havea in canna uno home nudo. Una notte fo tanta la ſtanchezza de li homeni de lo huoſte di Miſſore Azzo, che più de ſetteciento ne fuoro ſcannati dormenno. Allhora la dimane non fo demoranza nulla. L' una parte e l' aitra ſe acconcia. Udeſi trommme ſonare: bedeſi guarnire de Capitanii.

Hora ſe fecero inziemmora. Tutto lo campo de Parabianco ſtao pieno de' commattenti. Tanto che durao la vattaglia, bedeſi ferire de lance, ſpate, e mazze. Mortale ene quella vattaglia. Granne ſuono fao. In quella vattaglia fo ſconfitto Miſſore Luchino Zio di Miſſore Azzo, capo de la iente, e fo preſo pe la perzona. E fo vencetore Miſſore Lodoriſi con ſio Capitanio Malerva. Quaranta quattro centinara de homeni fuoro acciſi ſenza li affocati in fiume e ne li gorghi e da la neve, Comaſini, Trentini, Bergamaſchi, iente da villa, da pede la maiure parte, li quali pe lo impedimiento de la neve non potevano la voita dare. Trenta ſei centinara de cavalli fuoro ſcempanati, ſenza li moi li feruti. Hora bedi, como ſuccurre la ventura a Miſſore Luchino. Staeva drento de Milano Miſſore Azzo armato con tutto lo Puopolo. Pe via nulla volea eſcire. Staeva riſſerrato a li beſuogni drento uno ſio paren-

A *men ordinatim iniret uterque exercitus, probiberetur. Ad genu uſque homines ſuper nivem ambulabant. Praeterea lutum ingens arma, vexilla, & alia militaria ſigna conſpurcabat. Nihilominus hi duo exercitus ſimul quandoque velitabantur. Poſt velitationes ad propria tentoria ſe recipiebant. Velitares tumultus triduo perdurarunt. Utriuſque partis Ve-*
B *xillum praeſeferebat campum album cum nigro ſerpente, qui nudum hominem deglutiebat. Nocte quadam tanta fuit laſſitudo ac ſopor militum exercitus Domini Azzonis, ut ab hoſtibus irruentibus ſeptingenti & ultra dormientes fuerint jugulati. Tunc adveniente mane nullus morae locus amplius relictus eſt. Utraque pars ad bellum ſe accingit. Tuba-*
C *rum clangor auditur. Duces ad bellum diſponi & diſponere ſuos conſpiciuntur.*

Demum ad manus inſimul ab utroque exercitu ventum fuit. Univerſa Parabiaghi planities pugnatoribus impletur. Quouſque dimicatio duravit, lancearum, enſium & clavarum ictus & vulnera ſtragem fecerunt. Mortale ſane fuit certamen illud. Ingenti reſonuit ſtrepitu. In
D *eodem proelio profligatus captuſque fuit Dominus Luchinus patruus Domini Azzonis, ductor exercitus. Victores extiterunt Dominus Loderiſius & ejus ductor Malherba. Quatuor hominum millia & quadringenti ibi cecidere abſque illis, qui vel in flumine & in gurgitibus ſubmerſi, vel in nive ſuffocati perierunt. Comenſes ſcilicet, Tridentini, Bergomen-*
E *ſes, ruſtici homines, & ex majori parte pedites, qui ob nivis impedimentum retrogredi non potuerunt. Tria millia & ſexcenti equi abſque plurimis, qui vulnerati fuerunt, exenterata in campo remanſere. Nunc animadverte, quomodo ſors praeſto fuerit Domino Luchino. In Mediolanenſi Urbe morabatur Dominus Azzo armis contectus una cum univerſo Civitatis Populo. Nullo modo ex Urbe pre-*

parente, Miſſore Ianni de lo Fieſco A da Genova, ſio Quinato, con cinqueciento Borgognioni de la bona taglia in ſoa compagnia. Como la novella ionze de la ſconfitta, così eſcio fora de Milano con cinqueciento Borgognioni e con treciento Todiſchi, e ionze a li campi de Parabianco. La prima coſa, raccoize tutti quelli, li quali fuiti erano B da lo ſtuormo. Tutti li aionze. Adunao quelli, che poteo. La ſecunna coſa, proviſe, como ſtaeva l'huoſte, e vide cha la iente de la Compagnia non ſtaeva ordenata. Anche ſtaeva ſparza pe lo campo, chi de chà e chi de là ſopra la guadagnia de lo ſpogliare. La terza coſa, compuſe con lo Malerva, e ordinao, C che non combatteſſi, e in precio li donao dieci fiaſchi pieni de Ducati, in ſemmiante de preſentarli bono vino de Malvaſia. Granne capeſtro ene la moneta. Allhora preſtamente ſonao ſoe tromme. Deoſe ſopra ad eſſi. Poca reſiſtentia habe. E deo pe terra lo Confalone di Miſſore Lodoriſi, e de lo Malerva, e preſe D Miſſore Lodoriſi pe la perzona. In quella reſcentia fo acciſo Miſſore Ianni de lo Fieſco da Genova. Puoi che fo fatto preſone Miſſore Lodoriſi, e fo rotta ſoa ſchiera, tutto lo campo fo vento ſenza aitra contraditione. Tornao in Melano con trionfo e granne danno, como ene ditto de ſopra. E E quaranta quattro centinara de perzone morio ſenza li aitri pericolati de le ferute. Vedeſi caricare le carra piene de queſſe cuorpora morte; e sì le traievano de lo campo, e sì le portavano a loro ſepulture. Miſſore Lodoriſi la vita non perdio, ma fo renchiuſo in perpetuo carcere in uno Caſtiello, lo quale ſe dice Santo Colombano. Là dato

li

prodire ei animus erat. Intra Civitatem agebat ejus affinis, ſororius nempe, Dominus Johannes de Fliſco Genuenſis cum quingentis Burgundionibus militibus electis ac bellicoſis, ut neceſſitatibus poſſet ſubvenire. Quum cladis nuntium allatum fuit, cum quingentis iis Burgundionibus, & cum trecentis Germanis Mediolano protinus erupit, atque ad Parabiaghi campum pervenit. In primis omnes illos, qui a proelio aufugerant, collegit, & cunctos, quos potuit, coadunavit. Secundò inquirere coepit, quomodo conſiſteret hoſtilis exercitus, agnovitque copias Societatis inordinate morari. Etenim diſperſi vagabantur milites huc illuc ſpoliis agendis inhiantes ac intenti. Tertiò cum Malherba pepigit, obtinuitque, ne amplius decertaret, & obtentae conditionis pretio donavit Malherbae decem oenophora, Aureis plena, fingens ſe dono mittere ipſi electum Creticum vinum. Validum capiſtrum eſt pecunia. Ad haec celeriter illico tubas clangere juſſit. Irruit ſtatim in hoſtes. Hi parum reſtiterunt. Ad terram dejecit Vexillum Domini Loaeriſii & Malherbae. Dominum Lederiſium captivum habuit. In illo conflictu interemtus obiit ipſe Dominus Johannes de Fliſco Genuenſis. Poſtquam Dominus Lederiſius in captivitatem devenit, ejuſque cohortes & agmina diſſipata ac victa fuerunt, hoſtilia caſtra nullo obſtaculo ſuperata fuere. Dominus Azzo Mediolanum cum triumpho & magno detrimento, ut ſuperius diximus, rediit. Virorum quatuor millia & quadringenti occubuere, non computatis, qui vulneribus percuſſi poſtea perierunt. Interim vidiſſes cadaveribus mortuorum currus onerari, qui e caſtris pertracti ad ſepulturas occiſorum corpora deducebant. Dominus Lederiſius vitâ haud privatus fuit, ſed perpetuo carceri incluſus eſt in Caſtro, quod Sanctus Columbanus vocatur. In

quo

li fo onne diletto, lo quale domannava de ſonare, cantare, magnare, de femene, ſaivo che eſcire non potea de preſone. Quelli ſollati della Compagnia fuoro tutti derobati. Perdio arme e cavalli. Io ne bidi benire de queſſi da doiciento cinquanta a pede. Tale havea ſperoni a la correia, tale una zarghetta, tale uno cimiero, e aicuno menava ronzino, ſecunno la connitione. A li Borgognioni fo data paca doppia, e granni doni. Malerva fo laſſato.

Pochi die ſtette che Miſſore Azzo Beſconte Signiore de Melano morio, e ſuccedeo in ne la Signioria Miſſore Luchino Beſconte ſio Zio. Hora comenza a ſignoreiare Miſſore Luchino, lo quale habe la majure parte de Lommardia, Parma, Piacenza, Bergamo, Lode, Breſcia, Melano, Crema, e Civitale. E viſſe in Signoria Anni nove, in tanta pace e iuſtitia, che non ſe trovava uno terreno, che ſe crollaſſi. Con l'aoro in mano giva l'homo franco. Fo homo ſevero ſenza aicuna pietate. Mai non perdonava. Secunno lo peccato, ſecunno la fallenza puniva. Queſſo fo de tanta crudelitate, che fece manicare a li ſoi cani uno guarzone Todiſco, lo quali li havea preſentato ceraſe; perchè havea feruto uno ſio cane, lo quale li havea abaiato. E non habe remiſſione nè pe la pueritia, nè pe caritate de lo patre, lo quale era Coneſtavile, ſio amico, nè pe moneta. Queſſo Miſſore Luchino, benchè guardie haveſſi de homeni da pede e da cavallo a muodo regale, nientedemeno habe una ſpeiale e nova vardia con ſeco. La vardia ſoa erano doi Cani Alani granni e terribbeli, gruoſſi como lioni, lanuti como pecora: li

noc-

A *quo ipſi quaelibet delectatio permiſſa fuit, quam expetebat, puta ſonandi, canendi, convivandi, cum feminis converſandi. At carcere exire illi denegatum eſt. Societatis milites exſpoliati fuerunt. Equos & arma amiſerunt. Egomet illorum ducentos quinquaginta pedites vidi. Nonnulli ad cingulum calcaria ferebant, parmulam alii geſtabant, aliqui* B *galeam in capite portabant, & quidam mannulos ducebant, juxta cujuſque conditionem. Burgundiones duplicata ſtipendia & ingentia dona receperunt. Malherba libere fuit dimiſſus.*

Paucis ab hinc diebus Dominus Azzo mortem naturaliter Mediolani ſubiit. Huic in dominatione ſucceſſit Dominus Luchinus Vicecomes ejus patruus. Nunc C *incipit ipſe Luchinus dominium ſuum exercere. Imperio ſuo ſubjectam habuit majorem Lombardiae partem, Parmam, Placentiam, Bergomum, Laudem Pompejam, Brixiam, Mediolanum, Cremam, & Bellunum. In tyrannide vixit annis novem in tali ac tanta pace ac juſtitia, ut nullus ſub dominatione illius ager in fide ei debita vacillare inveniretur.* D *Secure cum auro prae manibus quiſque tunc gradiebatur. Severus homo Luchinus abſque ulla miſeratione rexit. Offenſas numquam remittebat. Pro meritis nozios & peccantes puniebat. Tanta ei crudelitas infuit, ut canibus ſuis vorandum dederit quemdam adoleſcentulum Germanum, qui Luchino ceraſa obtulerat, quòd adoleſcens ipſe canem quem-* E *dam ejus ſibi allatrantem vulneraverat. Nulla pietate Tyrannus flecti potuit vel ob percuſſoris pueritiam, vel ob genitoris ejus amorem, qui Tribunus Militum & amicus Luchino erat, vel ob pecuniam pro puero redimendo oblatam. Ceterum idem Vicecomes, licèt cuſtodes corporis ſui equites ac pedites in regalem modum haberet, nihilominus praecipuam novamque cuſtodiam ad corporis*

ſui

uocchi haveano roſcii e terribbeli. Queſſi doi Cani Alani ſempre lo ſequitavano pe la Corte, l' uno da la parte ritta, lo aitro da la parte manca. In mieſo de lo Palazzo havea una forte Torre. Dentro de la Torre era una ſpatioſa cammora. Quanno Miſſore Luchino ſe poſava in quella cammora, li Cani ſtavano diſciolti. Sempre circondavano la Torre. Nulla perzona all' uſcio ſe poteva accoſtare. Denanti a la Torre ſtaeva la granne Sala. A la Porta ſtaeva la vardia. L' aitra vardia ſtaeva a la Porta ienerale de la Corte ne lo Atrio. L' aitra vardia ſtaeva ne la Piazza. Quanno Miſſore Luchino magniava ſolo, ſtaevano a tavola li Cani tuttavia con eſſo granni quattro. De carne dao hora ad uno, hora a lo aitro. Quanno Miſſore Luchino ſtava in pede, la moita Baronia li faceva intorno piazza con ſilenzio pe temenza de li Cani. Nullo ſe crollava, nullo parlava. Che ſe per ventura lo Signiore un poco guardaſſi aicuno con male aſguardo, ſubbeto li Cani li fuorano ſopra in canna, e davanolo pe terra. De tale vardia canina nullo ſe maravigli, cha queſſa coſa non ene nova. Scrive Balerio Maſſimo, che Maſſiniſſa fo Rege de Numidia, e fo moito amico e fedele ſervitiale de lo Puopolo de Roma. Queſſo Re Maſſiniſſa ſempre havea in vardia de ſoa perzona doi granni cani, granni maſtri; e non ſe teneva ſicuro ſenza eſſi, benchè haveſſi guardie de' pedoni e cavalieri, e haveſſi lo potiente e ricco Reame de Numidia. E ſopra tutto queſſo havea la bona amicizia de' Romani, pe li quali era Signiore, & era ſaivo, ſecuro, e temuto. Aicuna voita fo demannato,

A *ſui defenſionem enutrivit. Ejuſmodi cuſtodia fuerunt duo Canes Alani, corpore ingentes, aſpectu horribiles, formâ leonibus non abſimiles, lanoſi ceu pecudes, oculis rubentibus ac terribilibus. Hi duo Alani canes perpetuo Luchinum per Aulam ſociabant, a latere dextero unus, a ſiniſtro alter. In Palatii ſui medio fortis Turris conſtructa exſurgebat.*

B *Intra Turrim amplum ſatis cubiculum erat. Quum in illo cubiculo Dominus Luchinus cubitum ad ſomnum capiendum petebat, Canes catenis ſoluti vigilabant. Turrim circumibant ſemper. Nemo ad oſtium cubiculi appropinquare audebat. Ante Turrim ingens ac ſpatioſa Aula videbatur. Ad Aulae oſtium excubabant cuſtodes. Ad generalem portam Curiae*

C *in atrio excubias ſuas agebant alii vigiles. Demum armatorum tertia cuſtodia in Platea morabatur. Quum Dominus Luchinus ad menſam ſolus ſedebat, quatuor Canes corporis formâ ingentes continuo ſtabant ad ejus menſam. Ipſe verò modò uni, modò alteri fruſta carnium projiciebat. Quum ipſe Dominus Luchinus ſtabat, Dynaſtarum & Nobi-*

D *lium magna multitudo eum circumdabat, ſilentium caute cuſtodiens ob canum timorem. Nemo adſtantium aulicorum movebatur loco, nemo Nobilium loquebatur. Si Vicecomes aliquem forte iniquo aut ingrato oculo conſpiciebat, protinus Canes ad guttur exoſi hominis irruebant, & illum ad terram proſternebant. Nemini hujuſmodi Canum cuſtodia admira-*

E *tionem creet, quum id haud novum apud homines ſit. Valerius* (a) *Maximus ſcribit, Maſſiniſſam Regem Numidiae, multâ amicitiâ & ſervitiorum fide, Romano Populo conjunctum fuiſſe. Hic Rex Maſſiniſſa ad ſui corporis tuitionem duos grandes Canes ſemper habuit, in obſequendo ſibi multum edoctos. Numquam ſemet ſecurum abſque ipſis reputabat, licèt*

(a) Valerius Maximus Lib. IX. cap. XIV. Factor. & Dictor. Memorabil.

nato, queſto perchè facea. Reſpuſe e diſſe: *L'homo, che bole eſſere libero naturalmente, non ſao mantenere fidelitate. Lo cane, lo quale non conoſce libertate, è fidele a ſio patrone.*

Anche queſto Miſſore Luchino fo homo moito juſto; nè per aoro nè per ariento laſſa a de fare juſtitia. Sì che ſoa Terra era franca. Habe uno ſio figlio vaſtardo. Miſſore Bruzo havea nome. Ad queſto Miſſore Bruzo donao la Sgnioria de Lodi. Ad quella Cittadella lo mannao a regniare. Accadde, che uno ientile homo acciſe uno aitro. Fo preſo e fatto decollare. Li parienti de queſſo malefattore denanti parlao con Miſſore Bruzo, e diſſero così: *Miſſore Bruzo; a ti beſuognano denari. Non perda la perzona lo preſoniero voſtro. Ecco quinnici milia Fiorini apparecchiati.* Queſſo odenno Miſſore Bruzo, de coipo fo molato. Cavaicao da Lode a Melano. Fo denanti a lo patre. Si ſe inninocchiao e demannao gratia, perchè eſſo era povero Cavalieri. Potea vadagniare quinnici milia Fiorini, ſe a lo malefattore ſaivava la vita. Queſſo odenno lo patre Miſſore Luchino, deo de cenno ad uno ſuo donziello, cha li portaſſi da la cammora uno ſio elmo. Lo elmo era moito forvito e relucente. De ſopra era uno bello cimiero de velluto vermiglio copierto. Erance ſcritte lettere da aoro. Quanno l'elmo fo benuto, diſſe: *Bruzo,*

liei

A *licèt peditum & equitum cohortibus cuſtodiretur, & potenti ac opulento Numidarum Regno praeeſſet. Prae omnibus autem ſincerâ amicitiâ Romanorum, quorum ope dominium obtinuerat, Maſſiniſſa fruebatur, qua ſalvum, tutum, & formidatum apud ſubditos ſe eſſe credere debebat. Quandoque interrogatus, quare id ageret, reſpondens* B *dixit:* Homines, qui liberi naturaliter eſſe volunt, fidem ſervare neſciunt. Canes, qui libertatem non norunt, dominis ſuis fidelitatem obſervant.

Praeterea Dominus Luchinus juſtitiam ſumme amavit, quam nec ob aurum nec ob argentum umquam ab exercendo deſtitit. Quare Mediolanenſis Civitas & C *cetera loca, quibus imperabat, ſecuritate & quiete multa gaudebant. Naturalis ei filius fuit, Bruzius nomine. Huic Domino Bruzio donavit Laudis Pompejae dominium. Ad hanc urbeculam regendam eum miſit. Contigit, quemdam virum nobilem vitam ademiſſe cuidam alteri. Captus fuit occiſor, & poſtmodum decollatus. Antequam capitalem* D *ſententiam is ſubiret, parentes malefactoris eiuſdem Dominum Bruzium adierunt, eique in hunc modum ſunt loquuti:* Domine Bruzi; tibi opus ſunt nummi. Ne perde hominem, quem captum in vinculis habes. Ecce jam paravimus numeranda tibi quindecim Aureorum millia. *His auditis Dominus Bruzius protinus animo leni-* E *tum ſe ſenſit. Ob id ad Mediolanenſem Urbem eques perrexit. Coram patre ſtetit. Genibus ante eum innixus, interfectoris abſolutionem popoſcit, quòd ipſe Bruzius egenus Miles eſſet. Quindecim millia Aureorum ſe fore lucraturum expoſuit, ſi facinoroſo viro vitam ſalvaret. Haec audiens Dominus Luchinus genitor, famulo cuidam ſuo innuit, ut e cubiculo deferret ad ſe quamdam ſuam*

caſſi-

lici queſſe lettere. Le lettere fuoro leſſe: Diceano; IUSTITIA. Diſſe dunque: *Noi in apparentia la iuſtitia porremo in effetto. Non boglio che quinnici milia Fiorini peſino più de lo elmo mio, lo quale peſa più de la mia Signioria. Va. Torna a Lodi, e fa la iuſtitia. E ſe queſſa non farai, io la faraio de ti*. Moito boleva, che giſſe homo netto in ſio terreno. Moito amava lo Puopolo menuto. Reſſe anni nove, e in ſoa Signoria morio, e raſſegnao la vacchetta megliore e maiure, che nolla preſe.

In queſſo tiempo comenzao la iente elmeſuratamente mutare haviti sì de veſtimenta, sì de la perzona. Comenzao a fare li pizzi de li capucci longhi. Comenzao a portare panni ſtretti a la Catelana, e collari portare ſcarzelle a le correie, e in capo portare capelletti ſopra lo capuccio. Po' portavano varve granni e forte; como bene Janetti Spagnuoli voco ſequitare. Denanti a queſſo tiempo queſſe coſe non erano anco. Se radevano le perzone la varva, e portavano veſtimenta larghe e oneſte. E ſe aicuna perzona haveſſi portata varva, fuoro ſtato avuto in ſoſpietto de eſſere homo de peſſima raſcione, ſaivo non fuſſi Spagnuolo, o vero homo de penitentia. Hora ene mutata connitione, idea, deletto. Portano capelletto in capo per gran-

ne

A *caſſidem. Galea haec admodum perpolita relucebat. In culmine inerat elegans criſta ſerici villoſi coloris purpurei. Inſcriptae aureae literae apparebant. Quum allata fuit galea, dixit Luchinus:* Bruzi; epigraphen hanc perlege. *Legit Bruzius literas inſcriptas, nempe JUSTITIA. Addidit itaque Luchinus:* Nos juſtitiam quam heic nominatam B intuemur, exſequutioni demandabimus. Nolo ſane quindecim millia Aureorum praeponderare caſſidi meae, quae quidem pretioſior eſt imperio meo. Perge igitur, & Laudem Pompejam redi, & juſtitiam exſequere. Hanc niſi perficies, ego ipſe de te ſane ſuſcipiens complebo. *Multum amavit Luchinus, ut quilibet ſub do-* C *minio ſuo recte procederet. Multo amore Populum & Plebem proſequebatur. Praefuit imperio annis novem, & in ſuo dominatu diem clauſit extremum, ſucceſſori renuntians regimen Regni, amplioris quidem ac majoris, quàm ipſe acceperat.*

Hoc tempore homines coeperunt enormiter immutare tum veſtium tum exte- D *rioris ſpeciei ornatum. Cucullis latioribus pinnulas tunc primo fecerunt. Indumenta conſtricta & anguſta in Catalaunicarum veſtium modum deferre, collaria geſtare, ad cingulos aſcoperas & marſupia tenere, pileolos ſupra cucullum in capite portare coeperunt. Spiſſas exinde & amplas barbas nutriebant. Aſtures & Hiſpanos exacte imitari ſtu-* E *debant. Ante haec tempora id nullo modo apud noſtrates fiebat. Barbam radebant, & latis ac honeſtis indumentis operiebantur. Quod ſi quiſpiam barbatus inceſſiſſet, ſuſpicionem hominis peſſimae conditionis & mali nominis non effugiſſet, niſi vel Hiſpanus natione, vel Eremiticae vitae profeſſor fuiſſet. Nunc veſtimentorum & ſpeciei modus, delectatio, & guſtus, immutata ſunt.*

Pileo-

ne autoritate. Foita varva a muodo de Eremitano. Scarzella a muodo de pellegrino. Vedi nova deviſanza! E che più ene: chi più non portaſſi capelletto in capo, varva foita, ſcarzella in centa, non ene tenuto cobelle, overo poco, overo coſa nulla. Granne capitagna ene la varva. Chi porta varva, ene temuto.

Quì me boglio uno poco ſtennere. In uno paieſe fo uno Rege, lo quale moito honorava li Filoſofi e li homeni, che ſo' ſavii, e dico bene paravole. Queſſo Rege moito cercava de havere compagnia de homeni virtuoſi in ſoa Corte. Accade de havere uno granne Filoſofo. Moito fo allegro lo Rege de la preſentia de queſſo bono homo; e tanto maiuramente, quanto queſſo Filoſofo havea bono aſpietto, e pienamente reſponnea ad onne queſtione, che ad eſſo ſe faceva. Hora bole lo Rege honorare la bontate, la ſcientia, la virtute, la quale in queſſo Filoſofo ſe trovava. Invitaolo ad uno ſolenne convito de divierzi civi delicati e boni, a lo quale convito fo tutta ſoa Baronia. La Sala, dove lo manecare ſe faceva, fo granne e larga. Le taole meſſe attorno. Tutto lo palmento de la Sala era copierto de tapiti, li quali tapiti erano de pura e netta ſeta. Le mura intorno erano ammantate de colorii riccamente laorati a Baboini meſſi ad ſeta e ad oro filato. Lo cielo de ſopra era de cortine fatto a ſtelle de aoro. Moiti panni Tartareſchi là ſparzi erano. Boleva lo Re, che quello convito ſolenne foſſi. In capo de la Sala ſtava una taola piccola. Ad queſſa

A *Pileolum capiti imponunt, in magnae auctoritatis indicium. Densâ barbâ ad Eremitarum exemplum in publicum prodeunt. Manticas & peras peregrinantium more deferunt. Novitatem ornatus animadverte. Quod plus eſt, quicumque pileolo caput non contegeret, ſpiſſam barbam non nutriret, aſcoperam ad cingulum non teneret, nihili aut*
B *parvi aeſtimaretur. Quidpiam majus ſe poſſidere opinantur, qui barbam habent. Qui barbatus incedit, obſequium ac timorem exigit.*

Heic vero a materia aliquantulum digredi volo. In regione quadam Rex neſcio quis fuit, qui maximis honoribus Philoſophos ac ſapientes viros, & bene loquentes, affecit. Rex idem accurate
C *quaerebat doctorum eruditorumque hominum in aula ſua contubernium. Accidit, ut fortè ad ſe pertraheret quemdam magni nominis Philoſophum. Rex ſummo gaudio repletus, quum coram ſe ſtare virum illum conſpexit, ac tanto plus gaviſus eſt, quanto elegantiorem Philoſophus iſte corporis formam praeſeferebat, ac omnino cuicumque quaeſtio-*
D *ni, quae ipſi proponebatur, docte reſpondebat. Decrevit propterea Rex, bonitatem, ſcientiam, & virtutem, quae in Philoſopho ſplendebant, honorare. Ad lautum igitur ac ſolemne convivium, diverſis exquiſitis ſapidiſque dapibus ſuave, Philoſophum accivit. Convivio interfuerunt omnes proceres ac primates Regni. Aula, in qua commeſſa-*
E *tio habita eſt, ſpatioſa & ampla fuit. Menſae circumpoſitae erant. Totum aulae pavimentum aulaeis ex puro ac nitido ſerico fabrefactis cooperiebatur. Parietes circum periſtromatibus diverſorum colorum contegebantur, ſimias auro & ſerico elaboratas exprimentibus. Superius aulae tectum conopeis ac cortinis ſtellatis aureis amiciebatur. Plures Tartarici panni ibi ſparſi & bene compoſiti*

A ſa taola ſedevano lo Rege e lo Filoſofo ſoli. Viengo li ſervitiali delicati. Portano manecare. Mentre elli ſe mannicava, lo Re non perdieva tiempo. Anco diligentemente demannava lo Filoſofo, cha li renneſſi raſcione de certi dubii. Lo Filoſofo, como prudente perzona, ſofficientemente reſponneva. Soe reſpuoſte fortemente cadevano ne lo animo de
B lo Re, cha ſe accertavano a lo vero. Donno lo Re ſpeſſe voite diceva: *Bene dici. Piacemi.* Infra tanto a lo Filoſofo benne voluntate de ſputare. Teneva in vocca una granne ſpurgata una hora groſſa. Più tenere nolla poteva. Fore conveniva che ieſciſſe. Vardava lo Filoſofo intorno
C a lo muro e pe terra cercava lo luogo, dove poteſſi ſputare. Non bede loco de ciò. Cha, como detto ene, onne coſa era copierta de nobili tapiti. Allhora voito lo Filoſofo lo capo habe veduta la faccia de lo Rege. Lo Rege havea una varva moito nera, granne, e larga. La longhezza fi' a mieſo lo pietto. Le banne fi' ne le ionte de le ſpalle. Parea
D uno Varvaſore. Conziderao lo Filoſofo, che quella varva fuſſi lo più brutto loco de quella Sala, e più atto a recepere lo ſio ſputo. Fermaoſi lo ſavio Filoſofo, e ſputao in vierzo de la varva de lo Re. Quanno lo Re ſentio ciò, fortemente ſtette turvato e regoglioſo, e diſſe: *Queſto perchè hai fatto?*
E Reſpuſe lo Filoſofo e diſſe: *De ſotto, de ſopra, de onne canto me ſtaco panni meſſi ad aoro. Non ce ene loco aicuno laido da ſputare potere, ſaivo che queſta toa varva, che ene la più laido loco, che ne ſia. Perciò le haio ſputato; cha homo deo ſputare ne lo più laido loco.* Ad queſte paravole lo Rege non reſponneva, ma ſtaeva muto. Allhora lo Filoſo-

ſo

ſiti cernebantur. Decreverat enim Rex, convivium illud omni ſolemnitate celebrari. In aulae primo ac principaliori loco menſula quaedam parva appoſita inerat. Ad hanc menſulam ſedebant Rex ac Philoſophus tantum. Epulae delicioſae miniſtrantur. Dapes variae afferuntur. Dum comedebant, Rex tempus haud terebat. Solicite namque a Philoſopho petebat, ut ſibi quaſdam dubioſas quaeſtiones enodaret. Philoſophus ceu vir ſcientiâ prudentiâque ſatis excellens, apte reſponſa dabat. Reſponſiones Philoſophi in animo Regis fortiter imprimebantur, utpote quae veritatem certò ſapiebant. Ob id Rex pluries ajebat: Bene loqueris Hoc mihi arridet. *Interea Philoſophum ſputandi neceſſitas invaſit. Per horae & amplius ſpatium coactae pituitae non modicam quantitatem in ore ſuo continebat. Hanc amplius retinere incluſam non poterat. Ut excreando exiret, Philoſopho ſane opus erat. Is circum parietem oculos figebat, & ad ſolum exinde lumina demittens, locum, in quo conſpueret, tacitus exquirebat. Nullus apparet locus conſputationi conveniens. Nam, ut diximus, parietes ac pavimentum nobilibus aulaeis, pretioſiſque tapetibus cooperta erant. Tunc faciem convertens Philoſophus, vultum Regis conſpexit. Rex nigram admodum barbam, ſatis longam latamque gerebat, quae longitudine ad pectoris medietatem uſque extendebatur, & latitudine ad anteriores humerorum juncturas uſque dilatabatur. Baccalaureo Regem non immerito aſſimilare potuiſſes. Conſideravit itaque Philoſophus, barbam eamdem locum eſſe omnium deformiſſimum Aulae, aptiſſimumque recipiendo ſputo ſuo. Subſtitit prudens Philoſophus, & in barbam Regis deſpuit. Quum Rex id perſenſit, animo agitatus admodum, iracundo vultu haec inquit.* Cur hoc ipſum feciſti? *Reſpondit Philoſo-*

loſo-

ſo lo toccava ne la ſpalla, e diſſe: *Di'. Che hai? Bene dico? Di', che a te piace.* Hora ſe queſſi, li quali portano la varva, ſtaieſſeno a lato de queſſo Filoſofo, reciperao quello, che recepeo lo Rege.

CAPITOLO DECIMO.

De la morte de lo Re Ruberto. E della benuta che fece la Reina de Ongaria a Roma.

ANni Domini MCCCXLII. correvano, quanno finio li ſoi dii lo inclito e glorioſo homo Ruberto Re di Cecilia e di Hieruſalem. E fo ſotterrato honorabilmente ne la Cittate de Napoli in Santa Chiara. Iace ne lo loco, dove duormo ſoi anteceſſori. Pe la morte de lo quale lo Renno de Puglia fo deſolato, como gioſe diceraio. Queſſo Re Ruberto fo homo moito ſavio, e tanto ſavio, che pe ſio ſapere acquiſtao la Corona, che non dovea eſſere Rege. Eſſo anco ordinao Re Carlo ſio frate conzobrino, a chi ſpettava la Corona, aoperanno che fuſſi chiamato Re de Ongaria. E così fo. Donne puoi fo coronato eſſo. Queſſo Re Ruberto fo homo, che mantenne ſio Reame in tanta pace, che pe tutta Pu-

loſophus: Sub pedibus, ſupra caput, & ad latera undique mihi circumſiſtunt aurei panni. Nullus mihi ſupereſt ſordidus abjectuſve locus, ubi poſſim conſpuere, ſi excipias hanc tuam barbam, quae quidem foediſſimus omnium locus eſt. Propterea in hac pituitam meam ſputando depoſui. Homines enim in ſordidiori loco excreare debent. *His verbis nihil Rex reponebat, ſed obmuteſcens tacebat. Tunc Philoſophus humerum Regis manu contrectans inquit:* Dic mihi. Quid in animo habes? Num bene loquor? Dic modo, id tibi arridere. *Nunc ſi ii, qui barbam deſerunt, juxta Philoſophi hujuſce latus ſederent, certè id, quod Rex recepit, & ipſi reciperent.*

CAP. X.

De obitu Regis Roberti. De adventu Reginae Hungariae Romam.

ANnus Domini Milleſimus Trecenteſimus Quadrageſimus Secundus decurrebat, quum extremum vitae diem clauſit inclytus & glorioſus vir Robertus Siciliae & Hieruſalem Rex. Honorifice in Urbe Neapolis in Eccleſia Sanctae Clarae cadaver Regis ſepultum & depoſitum eſt in loco, in quo corpora praedeceſſorum ejus conquieſcunt. Ob mortem cujus Regis, Apuliae Regnum deſolatum fuit, ut inferius dicemus. Praelaudatus Rex Robertus vir utique multâ prudentiâ, tantâque ſapientiâ praeditus fuit, ut coronam ſibi acquiſierit, licèt Rex futurus non fuiſſet. Is inſuper in Regem creavit Carolum fratrem ſuum conſobrinum, ad quem Regni corona pertinebat, egitque adeo, ut Rex Hungariae nuncuparetur. Quod & factum eſt. Hinc poſtmodum ipſe fuit coronatus. Hic

giia, tutta Terra de Lavoro, tutta Calavria, e Abruzzo, la iente delle Ville arme non portava, nè conoſcieano arme. Anco portavano in mano una mazza de lenno pe difennerſe da li cani. Anco queſſa tale uſanza in parte ſe ſerva. Queſſo Re, quanno li iogneva la novella, che dicea: *Uno ciento de la huoſte toa ſoco perduti ne la vattaglia*, reſponneva e diceva: *Cinqueciento Carlini ho perduto*. Queſſo Re fo tanto innuſtrioſo, che forza de Imperio in ſoa vita non ſe poteo accoſtare a ſio Renno. Doi Imperadori conzumao drento le mura de Roma; como fo Herrigo Conte de Luzoinborgo, e Ludovico Duca de Baviera, como de ſopra detto ene. Anco queſſo Rege fo Conte de Proenza, e fo homo granne Litterato, e ſpecialemente fo eſperto ne la Arte de la Medicina. Granne Fiſico fone, e Filoſofo fone. Aicuna coſa avacciò. Bolea bedere, como ſoa moneta deſpenneva. E che più? Le pene perzonale convertiva in pecuniarie. Habe queſſo Re uno ſio figlio, lo quale fo Duca de Calavria. Fo homo moito iuſtitiale, e diceva: *Lo Re Carlo noſtro Biſavo acquiſtao e mantenne queſſo Reame pe prodezze. Mio Avo pe larghezza. Mio patre pe ſapientia. Dunqua io lo boglio mantenere pe iuſtitia*. Forte ſe ſtudiava lo Duca de ſervare iuſtitia ſomma. Accadde, che uno Barone de lo Renno acciſe uno Cavalieri. Fo citato a Corte de lo Re in Napoli. Là fo tenuto in preſone, e fo connannato ne la teſta. Po' lo Rege commutao la ſententia in pecunia de perzonale, e lo connannao in quinnici milia once. La moneta pacata fo. L'homo tratto da lo dubbioſo loco, e fo meſſo in uno aitro libero e largo. Quanno lo Duca queſſo ſentio, incon-

A *Rex Robertus in tanta pace Regnum ſuum rexit & cuſtodivit, ut per omnem Apuliam, totam Campaniam, cunctamque Calabriam & Aprutium, villarum incolae nec arma deferrent nec cognoſcerent. Manibus geſtabant ligneum baculum, ut ab incurſu canum ſe ipſos tuerentur. Ejuſmodi conſuetudo uſque adhuc etiamnum ex parte viget. Rex i-*
B *dem Robertus, quum ſibi nuntium afferebatur, dicens:* Militum tuorum centenarius numerus in certamine conflictatorum periit, *reſpondens ajebat:* Quingentos Carolinos amiſi. *Tantae ſagacitatis ac induſtriae fuit Rex ipſe, ut nullus Imperialis conatus, nullaque potentia, dum vixit, ad Regnum ſuum ne appropinquare quidem potuerit. Duos*
C *Imperatores, Henricum ſcilicet Comitem Luxemburgenſem, & Ludovicum Bavariae Ducem, intra moenia Romanae Urbis, uti ſuperius retulimus, conſumſit. Ceterum fuit etiam Provinciae Comes; vir utique multarum literarum, ac praeſertim in Arte Medicinae edoctus, magnâ Phyſices, & Philoſophiae notitiâ imbutus. Multa maturavit. Quomodo ae-*
D *rarii ſui pecunia impenderetur, inquirere, volebat. Quid plura? Corporales delinquentium poenas in pecuniarias immutabat. Genuit filium, qui Dux fuit Calabriae. Aequitatis amantiſſimus dicebat:* Rex Carolus proavus noſter obtinuit & ſervavit Regnum hoc ſua fortitudine ac robore. Avus meus liberalitate. Pater meus ſapientiâ. Ego igi-
E tur juſtitiâ hoc idem Regnum conſervabo. *Sedulo quippe Dux ipſe ſummum jus reddere & exercere ſtudebat. Contigit, Dynaſtam quemdam Regni interfeciſſe neſcio quem nobilem Virum. Dynaſta ad Curiam Regis Neapoli in jus vocatus acceſſit. Ibi in carcerem detruſus capitis damnatus fuit. Poſtmodum Rex corporalem ſententiam cum pecuniaria commutavit, & Dynaſtae mulctam quin-*

continente entrao in quella preſone, donne queſſo era ſtato ieſcito. Li fierri ſe fece mettere a le gamme. Miſerabelemente ſtaeva, como voleſſi perdere la perzona. De là non bole ieſcire. Quanno lo patre ſentio queſſo, conoſcienno la voluntate de lo figlio, conneſceſſe a la iuſtitia contra ſoa voluntate. Lo homicidiario la teſta perdio. Po' ſe fece benire denanti lo Duca ſio figlio, a lo quale diſſe queſſe paravole: *Duca, noi ſemo conneſceſi a toa voluntate. A bona fede cha la troppo granne iuſtitia, dove non ſe trova remiſſione, ene peſſima crudelitate.*

A *quindecim millium Unciarum impoſuit. Aes multae ſolutum fuit. Ad haec occiſor ex arcto carcere eductus, in alterum ampliorem liberioremque translatus eſt. Quum Dux haec audivit, protinus carcerem, ex quo interfector morte liberatus exierat, introivit. Vincula pedibus propriis alliganda juſſit. Infeliciter in carcere moram trahebat, ceu qui vitam*
B *perdere vellet. E carceris loco egredi nolebat. Quum genitor Ducis id reſcivit, perſpectam optime habens filii voluntatem, ad exſequutionem ſententiae capitalis complendam animum, licèt invitus, inclinavit. Homicidae caput amputatum eſt. Exinde ad ſui praeſentiam Ducem filium venire fecit, quem in hunc modum eſt alloquutus:* Dux, nos utique
C voluntati tuae ſatisfecimus. Certo ſcias, ſummum jus abſque ulla miſeratione deteſtabilem crudelitatem eſſe.

Queſſo Rege ſempre teneva Galea apparecchiata, pe fuire in Proenza, ſe facea meſtieri. La quale Galea ſe chiamava *Galea Roſcia*. Queſſo Re, como habe recuperata la Corona, voize racquiſtare la Cicilia, la quale ſio Avo e Patre pe luſſuria perduta avea. Granne esfuorzo de iente fece. Ciento millia perzone habe. Armao ſio navilio pe paſſare e recuperare la Cicilia. Hora ne vao lo Navilio, e lo ſtuolo ſe colao a Trapani. Là a Trapani facennoſe aicuna correria, fo ſubbetamente preſa una donna, la quale ne giva a marito. Fu demannata, como haveſſi nome. Reſpuſe: *Io ſo' la triſta Cicilia*. Queſſo odenno lo Re, fo forte turvato. Diſſe cha era ingannato da li ſoi Aſtrologi. La promeſſa adempita era. Sio ſtare non era utile. Procacciao de lo tornare; ma tornare non poteva, nè havere fodero potea, perchè lo mare era turvato. Granne buſſa, granne tempeſta facea. La fortuna non li laſſa-

Rex idem Robertus triremem in promtu perpetuo habebat, ut in Provinciam, ſi caſus expeteret, poſſet aufugere. Navis haec appellabatur Triremis Rubea. *Rex iſte, poſtquam coronam recuperavit, in votis habuit, Siciliam iterum ſibi*
D *ſubdere, quam Avus ac pater ejus ob luxuriam amiſerant. Ingenti itaque conatu milites conſcripſit. Centum millia armatorum coadunavit. Navalem claſſem armavit, transfretaturus, & recuperaturus Siciliam. A litore ſolvit claſſis, & navalis exercitus Drepanum pervenit. Quum apud Drepanum nonnullae excurſiones fierent, e veſtigio capta fuit quae-*
E *dam mulier, quae ad nuptias quamprimum conjuganda progrediebatur. Mulieris nomen quaeſitum eſt. Reſpondit:* Ego ſum triſtis Sicilia. *Id intelligens Rex, animo valde, triſtari coepit. Aſſeruit, ſemet deceptum fuiſſe ab Aſtrologis ſuis. Promiſſio ſibi facta jam completa erat. Moram autem diutius trahere inutile videbatur. De reditu ig[...]r ſtudioſe cogitavit. At redire haud fa[...]* pote-

A laſſava partire. Foraggio in terra de
nemici non havea. Li convenia pe-
rire de fame. Vedi crudelitate, che
li convenne uſare pe ſcampare ſoa
huoſte. Lo pane haveano poco. Da-
vaſi ad meſura. Penzao de mannare
via iente, perchè li vaſtaſſe più lo
pane, che havea. *Eadem actio prava
fuit & ſtudioſa*, como Ariſtotele di-
B ce. Era dentro fra mare una Iſolet-
ta con ſelve, forze da lunga dall'
huoſte miglia dieci. Habe Galee, e
miſe in eſſe forze da ſei milia per-
zone, e deoli ferramenta da tagliare
lenna, acette, e ronche, e. mannao-
li a quella Iſola ſotto ſpezie de len-
na fare. Puoi che li ſei milia fuoro
portati là, fuoro laſſati. Li legni
C tornaro. Là li laſſaro ſenza pane.
Là moriero de pura fame. Vedi cru-
delitate! Pe paſſare tiempo, ſei mi-
lia perzone moriero de fame. Nullo
li viſitao, nullo li confortao. A queſſi
fuora ſtato beſuogno la Cappa de San-
to Alberto, la quale ſe fece taola
pe tornare a caſa. Mancata, che ha-
be lo Re queſſa ſoa huoſte de queſ-
D ſe perzone, eſſo cercava de tornare.
Como le navi fuoro diſciolte, ſub-
betamente la tempeſta deſertao lo
navilio là e chà. Tutta la notte vi-
dero li pericoli de mare. Dodici len-
ni, dove lo Re ſtava, per violentia
de fortuna ne vennero in porto de
Meſſina. Era l'Aurora. Lo die ſe fa-
ceva. Lo romore de marinari era
E granne. Don Fedrico Cunato de lo
Re Ruberto, excitato pe tale romo-
re, lo quale non moſtrava opera di
mercatanti, ſe levao da lietto, e fe-
ceſi

poterat, nec victualia conſequi, eo quod mare procellis ac tempeſtatibus ebulliebat. Nimis ſaeviebat, nimiumque furebat aequor. Maris perturbatio claſſem abire vetabat. Victualibus in hoſtili regione carebat. Fame mori oportebat. Barbariem interim audi, quam, ut Rex cum claſſe ſua e periculo evaderet, exſequi coactus fuit. Modica panis copia erat. Parce ac ad menſuram dabatur. Excogitavit Rex, ut panis, qui ei ſupererat, ſufficere amplius poſſet, aliquas militum acies aliò dimittere. Eadem actio prava fuit & ſtudioſa, *quemadmodum Ariſtoteles dicit. Intra mare exigua Inſula nemoroſa erat, ab exercitu navali forte diſſita decem paſſuum millibus. Triremes ſelegit, in quibus impoſuit circiter ſex millia virorum, quibus ferramenta dedit, ſecures, ac runcinas, ut ligna poſſent abſcindere. Eos ad illam Inſulam ſub ſpecie ligna caedendi & avehendi miſit. Poſtquam illa ſex hominum millia ad Inſulam appulerunt, in ea derelicta fuere. Naves ad claſſem Regis rediere. In illo loco pane deſtituti, fame perierunt. Immanitatem hanc perpende. Ut beneficio temporis Rex uteretur, ſex millia hominum, fame abſumta occubuerunt. Nemo eoſdem viſitavit, nemo ullatenus eos conſolatus eſt. Ipſis ſane cucullata veſtis Sancti Alberti opportuna fuiſſet, quae ceu tabula Viro Sancto* (a) *inſervivit, ut domum reduceretur. Quum Rex claſſem ſuam hiſce copiis imminuiſſet, modum, quo ſecure domum poſſet repetere, quaerebat. Navibus e portu ſolutis, illico maris tempeſtas univerſam claſſem huc illucque concutiendo diſſipavit. Tota nocte imminen-*

(a) *Johannes Maria Politianus (quem Surius, ad diem VII. Auguſti, auctorem fuiſſe credit Vitae Sancti Alberti de Monte Drepano Carmelitae) ad num. XIII. refert quidem Sanctum virum per aquas fluminis Lyci (vulgo Platani) in Sicilia ab Agrigento XVIII. lapide diſſiti, prodigioſe ambulaſſe, & ab ejus ultra modum exundantibus aquis, quae nonnullos Judaeos iter facientes abripuerant, ſalvaſſe, & credentes in Chriſtum denique baptizaſſe. Verùm Albertum ipſum pallio ſuo, ſeu cucullata veſte, ad tranſmeandum flumen illud uſum fuiſſe, nullo modo enarrat.*

ceſi a li baiconi, e guardanno vide inſegne Regale. Conubbe cha lo Re Ruberto ſio Cunato era iettato pe la fortuna, lo quale venne pe la Cicilia recuperare. La Reina ſequitao lo Re, e conoſcenno diſſe: *Ahi Re! Che farete a mio fratello?* Lo Re habe miſericordia, e non curao, cha quelle dodici Galee erano perdute. De ſoe mano non poteano campare. In quello ſtante in sù la mieſa Terza la fortuna acquetao. Lo Re con ſoe Galee ſe traſſe aiquanto a reto. Puo' tanto fe', che tornao a Napoli. In ſio Palazzo entrao. Mai non gio più in armata nè pe mare nè pe terra. Havea uno ſio iardino a lato de lo Palazzo, e là ſtava ſempre a valeſtrare. Mentre che valeſtrava, penzava a li fatti de ſio Reame. Mentre che giva de ſegniale a ſegniale, dava le reſpuoſte a le odientie a le ienti; commetteva a li fatti le coſe, le quali devea.

In queſſo tiempo correvano Anni Domini MCCCXLIII. venne a Roma a viſitare le Corpora de li Santi, e le Baſiliche ſante, la Reina de Ongaria, madre de lo Re Ludovico de Ongaria, e de Antrea Re de Puglia ſio frate. Stette die tre in Roma

A *nentia aequoris pericula aſpexerunt. Duodecim naves, quae Regem deducebant, turbinis & procellarum violentiâ compulſae, Portum Meſſanae Urbis attigere. Inſtabat aurora. Dies jam ſplendeſcere incipiebat. Nautarum ingens ſtrepitus audiebatur. Domnus Fridericus Regis Roberti levir, ſomno expergefactus ob ejuſmodi clamorem, qui nullatenus*
B *eſſe mercatorum murmur deprehendebatur, e lecto ſurrexit, & ad feneſtras accurrens, conſpexit regalia vexilla. Agnovit, Regem Robertum levirum ſuum ob maris fortunam in Portum illum veniſſe, qui acceſſerat Siciliam recuperaturus. Regina Regem ſubſequuta, rem agnoſcens, dixit:* Ah Rex! Quidnam cum fratre meo ages? *Fridericus miſeratio-*
C *ne commotus, ſortis ſibi oblatae nullam rationem habuit, nam duodecim illae triremes paene ad inevitabile diſcrimen adductae, e Friderici manibus evadere nequibant. Eo temporis momento, circiter mediam Tertiarum horam, aequoris tempeſtas ceſſavit. Rex Robertus cum triremibus ſuis aliquantulum e Portu retroceſſit. Exinde adeo elaboravit, ut de-*
D *mum Neapelim ſalvus repetierit. Palatium ſuum ingreſſus, numquam amplius in exercitum per mare nec per terram ivit. Juxta Palatium erat viridarium, in quo Regi arcum explodere voluptas erat. Dum ſagittas projiciebat, negotia Regni ſui animo & mente revolvebat. Dum autem de ſcopo ad ſcopum proce-*
E *debat, ſupplicantibus reſponſa dabat, accedentibus aures praebebat, & rebus aliis, quibus conſulere debebat, remedia parabat.*

Decurrebat Annus Domini Milleſimus Trecenteſimus Quadrageſimus Tertius, quum Romam Corpora & Baſilicas Sanctorum viſitatura venit Regina Hungariae, mater Ludovici Regis Hungarorum, & Andreae Regis Apuliae fratris ejus. Triduo Romae manſit, &

San-

ma, e viſitao tutte le Santuaria, e fece granni doni a tutte le Chieſe. Frate Acuto, uno Fraticiello de Aſſiſi, lo quale fece lo Spedale de la Croce a Santa Maria Rotonna, fo lo primo, che le domannaſſe elemoſina, per acconciare Pontemuollo, lo quale era pe terra. La Reina li donao tanta moneta, che lo Ponte ſe refacea con aicuno aiuto; donne fuoro fatte le arcora, ſe non haveſſi havuto impedimiento. Po' incomenzao a moitiplicare la poveraglia de Roma, e tanto era lo petere, che non baſtava lo ſio dare. E pe la importunitate de li * petitoti ſe evacuao la Reina, e convennele partire. *Nam pauperes habent mores corvinos. Ruſtici montani habent lupinos.* Moito la honorao le Donne de Roma. Moito ammirava lo avito de le Romane. Partio, e gio a Napoli a viſitare ſio figlio Re Antrea. Queſſa Reina viſitaola la Reina Iuvanna, e recepeo pe li Conti de lo Renno quelle honoranze, le quali ſe dicerao là, dove ſe tocca de la morte de lo Re Antrea. Queſſa Reina beniva ſopra una carretta. Quattro palafreni tiravano quella. Otto Conteſſe ſedevano con eſſa. Tutte guardavano ad eſſa. Ne la aitra carretta benevano aitre Damiſcelle con veli Ongareſchi e con coronette de aoro puro in capo. Cinquanta Cavalieri a Speroni de aoro intorno, & aitre ſervitiale. Queſſa donna havea quattro mieſe deta de la ſoa mano ritta. E mozzaolile uno Barone de Ongaria. Feliciano habe nome. La novella fo così.

Fe-

A *Sanctuaria omnia adivit, ac plura dona Eccleſiis omnibus contulit. Frater Acutus ex Ordine Minorum Aſſiſii, qui Hoſpitale Crucis ad Sanctam Mariam Rotundam exſtruxit, primus omnium fuit, qui eleemoſinam a Regina popoſcit, ut Pontem Mollem reſarcire poſſet, qui ad terram dejectus jacebat. Regina Fratri Acuto tantam pecuniam donavit, ut Pons* B *ipſe jam reficeretur, & fornices construerentur, & res perfecta fuiſſet, niſi impedimentum ſuperveniſſet. Poſt haec pauperum multitudo in Civitate Romana augeri coepit, quorum in petendo importunitas tanta erat, ut Reginae largitiones nullatenus ſufficerent. Itaque petentium moleſtiae cedens Regina, ab Urbe ſecedere & abire omnino coacta fuit.* C Nam pauperes habent mores corvinos. Ruſtici montani habent lupinos. *Matronae Romanae multos Reginae exhibuerunt honores. Regina Romanarum feminarum indumenta ſumme admirabatur. Diſceſſit ergo Româ, & Neapolim perrexit, filium ſuum Andream Regem inviſura. Regina Johanna viſitavit Reginam Hungariae. Comites ac* D *Proceres Neapolitani Regni Reginae obſequia illa praebuerunt, de quibus ſermonem tunc inſtituam, quum de morte Regis Andreae mihi dicendum erit. Regina haec Hungariae in rheda deducebatur. Rhedam quatuor equi vehebant. Octo Comitiſſae cum ipſa conſedebant, vultuque ad Reginam converſo, eam ſingulae intuebantur. In altero curru de-* E *ductae proſequebantur aliae mulieres Nobiles, Hungaricis velis & corollis purioris auri in capite ornatae. Quinquaginta Milites ad aurea calcaria circumſtipabant Reginae rhedam. Famulitium aliud ſubſequebatur. Regina in manu ſua dextera quatuor digitos dimidiatos habebat, quos Hungaricus quidam Dynaſta ei amputaverat, nomine Felicianus. Quomodo res ſe habuerit, nunc audi.*

Fa-

Feliciano habe una figlia, nome Eliſabetta, la quale pe compagnia de la Reina uſava in Corte Regale. Lo Quinato de lo Re *carnaliter illam mediante Reginâ cognovit*. Benne tiempo, che lo patre la recaſſi da lo ſervitio de la Reina, e diſſe cha la bolea maritare. Diſſe Eliſabetta: *Non conveo, cha marito haia quella, a chi ſotto omra de Re è toito ſio honore*. Queſſo odenno Feliciano, fo turvato. Più non diſſe. Anco ne gio con uno ſio giovanetto figlio Cavalieri a parlare con lo Re. Lo Re era in una huoſte. Entra Feliciano l'huoſte, e paſſa onne iente. Paſſa lo ſteccato intorno a lo Re; e ionze a lo paviglione Regale. Trovanno uno Frate, lo quale era Confeſſore de lo Re, piccaoſe in terra, e sì ſe confeſſao e diſſe: *Io dego conneſcennere ad uno caſo con lo meliure Cavalieri de lo munno, donne ene pericolo de morte de doi perzone. Che me aſſolvi*. Lo Frate non lo inteſe. Immrattao la porta e fece ſoa Croce, ſio *Miſerere*, & habe aſſoluto de quello, che non intenneva. Intra tanto le vardie nuntiaro a lo Re, che Feliciano era benuto. Lo Re ſtava a taola, e pranzava eſſo e la Reina e ſio figlio Ludovico, *modò* Re, lo quale era in etate de infantia. Deo licentia lo Re, che Feliciano entraſſi. Feliciano, havuto comeato, diſſe a lo figlio: *Stà quì. Non intrare. Se odiſſi romore, cavaica e vattene. Lo cavallo bene te portarao*. Entra Feliciano. Quanno lo Re lo vide, aizao la voce e diſſe: *Hai, pazzo, l'arme trovata dentro la Boemia quella bona ſpata, la quale me prometteſti?* Reſpuſe Feliciano e diſſe: *Nò. Io la trovarao. Volete, che haia tale fierro tale tagliare. quale haio queſſa mia Cortelleſſa?* E ditto queſſo, aizao la cortel-

A *Feliciano filia exſtitit, Eliſabeth nomine, quae in comitatu & famulitio Reginae in regali aula verſabatur. Sororius Regis* carnaliter illam mediante Reginâ cognovit. *Tempus advenit, quo e Reginae ſervitio Eliſabeth patri amovenda eſſet, quum illam conjugio foret daturus. Eliſabeth dixit:* Neutiquam illam decere marito copulari,
B cui ſub Regis umbrâ honor detractus fuerat. *Felicianus haec audiens, animo conſternatus eſt. Plura haud dixit. Illico una cum filio ſuo juvene & Milite ſe contulit ad Regem, eum alloquuturus. Rex in exercitu degebat. Felicianus caſtra ingreſſus, turmas & acies omnes praetergreditur. Circumpoſitum ad Regis cuſtodiam vallum tranſi-*
C *liens, ad regium tentorium appropinquavit. Monachum quemdam obvium habuit, qui erat a confeſſione Regis audienda. Ad Monachi pedes in terram procidit, & peccatorum ſuorum revelationem faciens, dixit:* Ego mox ad quemdam eventum ſum deventurus cum meliori Milite orbis; ex quo periculum duobus viris imminet.
D Me abſolve. *Monachus Feliciani dicta haud bene percepit. Oſtium clauſit, factoque ſigno Crucis, & recitato* Miſerere, *confitentem abſolvit ab his, quae minime intellexerat. Interim cuſtodes Regi nuntiarunt Felicianum venire. Rex menſae aſſidebat, prandebatque una cum Regina uxore ſua, & filio ſuo Ludovi-*
E *co, qui* modò *Rex imperat, tunc verò infantili aetate erat. Permiſit Feliciano Rex, ut tentorium introiret. Felicianus impetratâ veniâ, filio ſuo dixit, antequam ingrederetur:* Heic conſiſte. Noli mecum introgredi. Si ſtrepitum audies, obequita & diſcede. Equus optime te deducet. *Felicianus tentorium intrat. Quum Rex Felicianum conſpexit, alta voce dixit ei:* O ſtulte! Num arma, aptum ſcilicet enſem illum,

cortelleſſa ſopra lo capo de lo Rege più de doi piedi. Lo Re levao li uocchi pe guardare alla accia de queſſo fierro. Allhora Feliciano abbaſſao la mano, e laſſao cadere la fortuna. Gio lo coipo pe partire la teſta de lo Re doi parte. Lo Rege temenno e tremanno, ſubbeto ſe miſe ſotto la taola. La Reina parao la mano. Lo fierro coize quattro deta, le quali ſubbeto cadero in terra. La coſa era nova. Lo romore granne. Li Donzielli, li quali ſervivano, con le cortella da ſervire acciſero Feliciano. Po' curzero ſopra a lo figlio, e sì lo acciſero. Patre e figlio morio in uno punto pe la lengua de Eliſabetta. La Reina ne perdio mieſa mano.

CAPITOLO UNDECIMO.

De la ſconfitta de Spagna. E de la toita de la Zinzera. E de lo aſſedio de Taboltare.

MCCCXXXIX. Anni Domini correano de meſe de .... quanno fo fatta la granne & horribbele vattalia infra li Chriſtiani & Saracini. *Duce Deo* Chriſtiani fuoro vencetori. Sarraceni fuoro ſconfitti in Spagna in uno campo, lo quale ſe dice Cornacerva. Ene ne lo terreno de la Cittate de Sibila, dove moriero ſeſſanta milia Mori. La quale

A illum, quem mihi pollicitus es, in Bohemica provincia inveniſti? *Reſpondens Felicianus, inquit*: Minime. At ego gladium ipſum reperiam. Cupis ne, ferrum illud mihi inveniendum talis aciei eſſe, qualis eſt haec mea machaera? *His dictis, machaeram manibus ſuſtulit ſuper caput Regis in altum amplius quàm duo pedes. Rex* B *oculos erexit, ut aciem ferri hujus conſpiceret. Tunc Felicianus manum demiſit, & fortis ictum cadere fecit. Jamque ictus praeceps decidit, caput Regis bifariam ſecturus. Rex timens & contremiſcens, protinus ſub menſa ſemet abdidit. Regina manu ſemet oppoſuit ictui. Machaera quatuor digitos manus Reginae tunc abſcidit, qui* C *illico ad terram ceciderunt. Caſus improviſus erat, & ingens murmur excitabatur. Pueri, qui miniſtrabant Regi, cum cultris, quibus ad menſae miniſteria utebantur, Felicianum vulneravunt & confoderunt. Poſtmodum in Feliciani filium irruerunt, eique vitam abſtulere. Pater ac filius eodem temporis momento interfecti exſpirarunt pro-* D *pter Eliſabeth loquacitatem. Regina dimidium digitorum manus amiſit.*

C A P. XI.

De clade Hiſpanica. De captione Algezirae. De obſidione Calpe.

E *Milleſimus Trecenteſimus Trigeſimus Nonus Annus Domini decurrebat, menſe .... quum accidit memorabilis & horribilis armorum concertatio inter Chriſtianos & Saracenos.* Duce Deo *Chriſtiani victoriam reportarunt. Saraceni profligati fuerunt in agro, qui vocatur Rupes Cervi, poſito in ditione Hiſpalis, ubi ſexaginta millia Maurorum occubuerunt. Clades ipſa in*

le novella fo pe queſſa via. Uno
nuobbele e glorioſo Rege fo in Spa-
gnia a noſtri dii. Migliore non fo.
Habe nome Dono Alfonzo, figlio
de lo Re Fernando, Re de Caſtiel-
lo. Queſſo Re Alfonzo fo moito
vittorioſo. Continovamente reſſe la
frontiera contra de li Sarracini. In
una notte ſconfiſſe uno granniſſimo
Duca de' Sarracini, lo quale havea
nome Piccazzo, e sì lo preſe pe la
perzona. Queſſo Piccazzo havea un
uocchio. Non più conzideranno lo
Rege Alfonzo la nobilitate e la po-
tentia de lo Re Piccazzo, deliverao
di perdonarli la vita, ſe bolea rece-
pere lo Vatteſimo, e prennere ſoa
figlia pe moglie. Le coſe fuoro pro-
meſſe, e venevano ad effetto. Quan-
no Piccazzo benne a lo fonte de lo
Vatteſimo, fo pentuto; deſprezzanno
lo Vatteſimo e lo Chriſtianeſimo,
ſputao horribbelmente ne la Conca.
Queſſo vedenno lo bono Rege Al-
fonzo, fo turvato. Niente tarda.
Impuina mano ad ſoa ſpata, e ſenza
miſericordia li partio la teſta da lo
buoſto. Quello cuorpo fo iettato fra
li cani. Queſſo iovene Piccazzo ha-
vea una matre ſia Reina. La Ricca-
forta havea nome. La Riccaforta ha-
vea uno Re pe marito, lo quale ha-
vea nome Alim Re de la Bella Ma-
rina, nato da una Cittate, che ſe
dice Trebeſtre. Queſſa Riccaforta
ſentenno acciſo lo bello ſio figlio
Piccazzo pe la mano de Rege Al-
fonzo, penzao de fare la vennetta
ſopra li Chriſtiani e ſopra Rege Al-
fonzo. E ciò fare non potea ſenza
granne esfuorzo. Penzao fare lo paſ-
ſaio ſopra la Chriſtianitate, e così
fece. Habe ordenato co lo loro Pa-

A *in hunc modum evenit. Nobilis & glo-
rioſus quidam Rex in Hiſpania noſtris
temporibus vixit, quo nullus melior ex-
ſtitit. Nomen ei erat Domnus Alphon-
ſus* (*XI.*) *filius Regis Fernandi* (*IV.*)
*Hic Alphonſus Rex Caſtellae vir in
bellis fortunatiſſimus fuit. Continuo Re-
gni ſui limites & propugnacula adver-
sùs Saracenos tenuit ac cuſtodivit. No-*
B *cte quadam potentiſſimum Saracenorum
Ducem, Picazum nomine, profligavit
in bello, & eum captivum habuit. Pi-
cazus monoculus erat. Rex Alphonſus
nullam amplius rationem habens nobili-
tatis ac potentiae Regis Picazi, decre-
vit vitam ei donare, ſi Chriſti Ba-
ptiſma vellet ſuſcipere, ac in uxorem
filiam ipſius Alphonſi ducere. Haec a*
C *Picazo promiſſa fuerunt, atque ad ter-
minum jam paene deducebantur. At
quum Picazus ad Fontem baptiſmalem
ſe contulit, eum poenituit: quare Ba-
ptiſmum contemnens, & Chriſti fidem
religionemque deſpiciens, lavacrum con-
ſputatione turpiter foedavit. Haec vi-
dens pius Rex Alphonſus, iracundiâ
commotus, nullâ morâ, manu enſem*
D *ſuum impugnat, & immiſericorditer Pi-
cazo caput a collo amputavit. Cadaver
Picazi canibus vorandum projectum fuit.
Huic adoleſcenti Picazo mater fuit titu-
lo Reginae ornata. Riccafortis nomina-
batur. Haec Regem in virum habuit
nomine Alim* (a), *Regem Bellamarini,
e Civitate oriundum, quae Trebeſte di-
citur. Quum Riccafortis audivit filium*
E *ſuum adoleſcentem Picazum manu Al-
phonſi Regis occiſum occubuiſſe, vindi-
ctam adversùs Chriſtianos, & Alphon-
ſum Regem ſumere cogitavit. Id autem
abſque ingenti conatu efficere nequibat.
Secum animo revolvit, claſſem traducere
contra Chriſtianos: quod ſane complevit.*

(a) *Alim Rex Bellamarini diverſis nominibus appellatur* Abomelicus, vel Almohazen, ſive Almoacenus *a Johanne Mariana Lib. 16. de Reb. Hiſpan. Cap. 2. a Roderico Santio Hiſtor. Hiſpan. Part. 3. Cap. 10. & a Franciſco Tarapha de Reg. Hiſpan. ad Ann.* 1308.

pa, lo quale in quello tiempo havea nome Galiffa de Baldacche, Soldano de Vavilonia, che faceſſi uno commannamiento ienerale e innulgentia pe tutta Sarracinia, Partia, Media, e Turchia a fare lo paſſaio a la granne armata pe prennere Terre de Chriſtianeſimo, e occupare e deſtruiere le Chieſe de Chriſto, e relevare Tempj a Maccometto. Così fo fatto pe tutta la Sarracinia.

Vanno predicanno Alfaquerqui, cioene Preiti, e portano lettere eſpreſſe da parte de Galiffa loro Papa, che ſe faccia lo paſſaio ſopra Chriſtiani. La iente fo adunata granniſſima da pede e da cavallo. Fuoro da quattrociento milia perzone da vattaglia. Fuoro tutte con mazze in mano e fionde Perſiane, Arabi, Farſacini, Neri, Parti, Dulciani. Queſſe fuoro le ienerationi commoſſe a queſſa adunanza, pe lo paſſaio fare de chà de mare. Quattro fuoro li Regi de corona, li quali queſſa iente guidavano. Lo primo fo lo Re de lo Garbo, lo Re de lo Marocco, lo Re de Bella Marina, in aitro modo de Trebeſtini, e lo Re de Granata. Queſſi fuoro li Regi de Sarracinia. Vero ene, che lo Re de Granata non benne con queſſi Regi. Sio reame ene dentro de la Spagnia. Ma quanno ſentì la forza paſſata de' Sarracini, sì ſe revellao e moſſe verra dentro ne la Spagnia. Queſſi quattro Regi con tanta iente moſſero e paſſaro lo mare, e liberamente poſaroſe in terra fierma. Sei tornate de terreno occuparo de' Chriſtiani con cavalli, aſini, muli, camieli, femene infinite, ſiervi, arme, fodero de pane, & aitro arneſe da verra. Francamente paſſaro, e puſero

Cum Saracenorum Pontifice, qui tunc temporis Calipha de Baldach nuncupabatur, Babyloniae Soldanus, pertractavit, ut praeceptum generale ac indulgentiam emitteret per totum Saracenorum, Parthorum, Medorum, ac Turcarum imperium, ut Saraceni omnes ad immenſam claſſem & exercitum convenirent, capturi Chriſtianorum Terras, occupaturi ac deſtructuri Chriſti Eccleſias, & Templa ad Mahometi honorem aedificaturi. Quod quidem per totum Saracenorum imperium actum fuit.

Alfaquerqui, ideſt Saracenorum Sacerdotes, Caliphae edictum promulgant, & Epiſtolas ex parte ſui Pontificis deferunt, quibus imponebatur adversùs Chriſtianos transfretatio. In immenſam multitudinem coiere gentes tum pedites tum equites. Quadringenta millia hominum bello aptorum fuere. Clavas manibus geſtabant, & fundas Perſicas, Arabes, Farſacini, Nigritae, Parthi, & Caramanici. Hi fuere Populi & nationes, quae ad tranſeundum cis mare inſimul coadunatae ſe moverunt. Quatuor coronati Reges gentium iſtarum ductores praeivere. Primus Algarbiae Rex: ſecundus Marochii: tertius Bellamarini, alio vocabulo Trebeſtinorum dictus: & quartus Granatae Rex. Hi omnes Saracenorum Reges exſtitere. At Rex Granatenſis haud venit cum tribus aliis praelaudatis. Granatenſe Regnum intra Hiſpaniam poſitum eſt. Verùm quum audivit Saracenorum exercitum tranſiiſſe ac veniſſe, a fide erga Hiſpanos deſcivit, & Hiſpanis bellum internum movit. Hi quatuor Reges cum incredibili armatorum multitudine iter ſumſerunt, & mare praetergreſſi, libere in continentem deſcenderunt, ibique pedem fixere. Septem amplos Chriſtianorum regionis tractus cum equis, aſinis, mulis, jumentis, innumerabilibus feminis, ſervis, armis, victualibus, aliiſque bellicis

puſero lo huoſte ſopra una Cittate de Spagnia, la quale ſe dice Taliſſa; e dicono, che quella ene Cammora loro. Ne li lati e ſpatioſi campi deſtienno li paviglioni, e iaccio in campo. Pe fermo aſſedio fare, portano ingniegni e Travocchetti. Gruoſſa era la iente. Non dubitano. Aiquanto magno e bevo. Loro tamburi ſonano. Deh como granne romore faco! Haco igniegni da aizare ſcale e da iettare. Maiure loro campo, dove paſſaro, havea nome Cornacerva; campo ſpatioſo, abunnevole de acqua, lenna, herva. Anco forte, cha lo forteſecava uno Fiumello, lo quale ſe dice Rigo Salato. Queſſo Fiume deſparte Taliſſa da Sibilia. Da vero che in queſſo campo non fuorano benuti, nè potuti benire pe la ſtretta Valle, la quale paſſaro canto a la coſta, ſe non fuſſi, cha ne la entrata de lo paieſe ſi pattiao con uno granne e potiente Signiore, Barone de lo Reame. Dono Ianni Manuelle havea nome. Queſſo Don Ianni Manuelle ene de le più potienti colonne de Spagnia. La montagna era in ſoa balia. Era queſſo Don Ianni in errore con lo Rege Alfonzo. Nolli parlava. E derobare facea; perchè reprenneva lo Re, lo quale con ſoa Reina ſtare non bolea. Anco ſtava con una bagaſcia. Madonna Eleonora havea nome, como ià diceremo. A queſſo Don Ianni Manuelle donaro li Saracini granne quantitate de Doppioni de aoro, perchè li concedeſſi lo paſſo. E così fo. De licentia de lo Re Alfonzo, Don Ianni Manuelle concedeo lo paſſo a li Sarracini, e bennero ne li campi di Cornacerva, como dicto ene. E là ſtaevano ad huoſte a fiermo aſſedio. Derizzaro travocchi e fecero ignie-

gni

A *cis ingeniis occupaverunt. Nullo obſtaculo tranſierunt, & caſtra locarunt adversùs quamdam Hiſpaniae Urbem, quae Tariſſa vocatur. Hanc Civitatem ajunt eſſe Cameram ſuam. In latis & ſpatioſis agris tentoria extendunt, & in campo jacent. Ut validius obſidionem exſequantur, machinas, & ad ſaxa jacienda Mangana (quae vulgo* Trabucchetti B *appellantur) deferunt. In immenſum creverat multitudo. Nil pertimeſcunt. Satis edunt, ac bibunt. Tympana pulſant. Proh quam ingenti ſtrepitu aërem implent! Machinas ad ſcalas erigendas, & ad jaculandum habent. Agrorum praecipuus tractus, per quem tranſierunt, nuncupabatur Rupes Cervi, campus utique amplitudine ſpatioſus,* C *aquâ, lignis, & herbâ abundans. Locus munitus, quippe qui vallatur a fluviolo, qui Rivus Salatus nominatur. Fluvius iſte Tariſſam ab Hiſpali dividit. Certe in eumdem agrum Saraceni nec venire nec introire potuiſſent ob anguſtam Vallem, quam juxta clivum collis ſuperarunt, niſi pro obtinendo in regionem illam ingreſſu pepigiſſent* D *cum divite quodam ac potente Hiſpanici Regni Dynaſta, cui nomen erat Domnus Johannes Emmanuel. Hic Domnus Johannes Emmanuel unus ex potentioribus Hiſpaniae ſuſtentaculis erat. Montibus & clivis illarum partium dominabatur. Hic Domnus Johannes a Rege Alphonſo diſſidebat. Regem nullatenus alloquebatur. Depraedationes jubebat.* E *Regem objurgabat, qui cum Regina uxore ſua dormire nolebat. Pellicis amore captus, cum ea Rex converſabatur. Domna Eleonora, ut inferius adnotabimus, pellici nomen erat. Domno huic Johanni Saraceni magnam aureorum ſummam dono dederunt, quos Duplas aureas duplices vocant, ut ipſis tranſitum libere permitteret. Ita accidit. Permittente Rege Alphonſo Dominus Johan-*

han-

gni da ponere ſcale con rote e funi. L'huoſte ſtette bene meſi tre. Taliſſa ſe perdea in tutto, ſe non ſe ſoccorreva. Non ſe poteva recuperare.

Quanno lo bono Re Alfonzo ſe ſentio ſopra lo huoſte e lo esfuorzo granne, non dottao. Anco ſe puſe a la frontiera in Sibilia la Cittate regale. Diceſi, che Madonna Santa Maria fuſſi nata in queſſa Cittate. Hora non duorme lo Rege Alfonzo. Manna pè ſoccurzo a lo Papa. Manna a li Regi, li quali ſtaco intorno ad eſſo; cioene ad ſuo Zio Dono Dioniſi de Liſvona canto mare, Re de Portugallo. A lo Re de Navarra; a lo Re de Araona. Manna commannamienti eſpreſſi a tutti ſoi Baroni, che ſequitinolo. A Don Ianni Manuelle fao commannamiento, che non ſe parta; anco ſtea, e chiuda la ieſſuta, e fera de reto, quanno lo ſtuormo oderao. Bene ſe ſollecita lo Re. Bene chiama tutta la Spagnia. Queſſi Regi non fecero reſpuoſta, ma cavaicaro de ſubbeto con loro eſpediti cavalieri e pedoni. Muſtrano lo loro bono volere e forza. Lo primo aiutorio fo quello de Papa Benedetto. Setteciento homini de arme de bono apparecchio, Todiſchi e Franceſchi, cavalli gruoſſi, bene armati, bennero Crociati, aſſoluti da pena e da coipa. Lo ſecunno aiutorio fo quello de lo Re de Navarra con quelli de Pampelona, con cinque milia cavalieri adorni;

Loro

A *hannes Emmanuel Saracenis tranſeundi*
facultatem conceſſit, qui tunc in campos
Rupis Cervi, ut diximus, deſcenderunt.
Ibi caſtra poſuerunt, obſidionem Tariſ-
ſae enixe promoventes. Machinamenta
ad jaculandum erexerunt, & bellica in-
genia ſtruxerunt, quibus funium & ro-
tarum ope ſcalas muris apponerent. E-
xercitus Saracenorum in obſidione illa
B *tribus menſibus perſtitit. Jamque Tariſ-*
ſae Civitas periculo proxima videbatur,
niſi auxilio praeſto fuiſſent Hiſpani.
Capta amplius recuperari nequibat.

Quum prudens Rex Alphonſus ad-
verſus ſe impetum hoſtium, & ingen-
tem exercitum veniſſe cognovit, nullate-
nus timuit. Ad limites Regni in Hi-
ſpalis Urbe regali firmiter ſubſtitit. Fa-
C *ma eſt, ſanctam Virginem Mariam or-*
tum ſuum ex hac Civitate traxiſſe. Tunc
haud obdormivit Rex Alphonſus. Ad
Pontificem pro impetrandis auxiliis le-
gatos miſit. Ad Reges finitimos lega-
tiones itidem deſtinavit, nempe ad pa-
truum ſuum Domnum Dionyſium Ulyſſip-
ponenſem juxta mare Portugalliae Re-
gem, ad Regem Navarrae, & ad Re-
D *gem Aragoniae. Omnibus Regni ſui*
Dynaſtis expreſſe injunxit, ut ſibi ad-
jungerentur. Domno Johanni Emmanue-
li, ne loco ſuo ſe moveat, praecipit,
quin immo ut inſiſtat, & exitum Sa-
racenis intercludat, ac ad terga eos im-
petat, quum certaminis incundi murmur
audierit. Rex ſolicite omnino agit, &
Hiſpaniae conatus omnes advocat. Prae-
E *laudati Reges nullum reſponſum Al-*
phonſo reddiderunt, ſed protinus cum a-
ciebus ſuis equeſtribus & pedeſtribus e-
quitarunt. Bonam voluntatem ſuam &
vires quiſque tunc exhibuit. Primo loco
ſubſidium Alphonſo tulit Papa Benedi-
ctus. Septingenti armis bene inſtructi
milites Germani & Galli, equis majo-
ribus cataphractis inſidentes, advene-
runt. Iis Cruce ſignatis, ſpiritualem

poe-

bono capiello de acciaio in teſta, bona targa in vraccio, tagliente ſpata da lato, luciente zagaglia in mano. Anco benne con pedoni ventimilia. Lo terzo aiutorio fo lo Re de Araona con cinque milia cavalieri fra Proenzani e Franceſchi. Con eſſo fuoro quelli di Toloſa. Anco menao pedoni venti milia. Anco li fo Don Dioniſi ſuo Zio con quelli de la Cittate de Liſvona; cioene lo quarto aiutorio fu lo Re de Portugallo con quinnici milia cavalieri Spagnoli; currienti cavalli e dardi in mano. Lo quinto fo eſſo Re Alfonzo Re de Caſtiello con cinque milia cavalieri buoni e adorni, con cavalli Spagnioli de quelli de Caſtiglia, li quali ſe contano li più nuobbeli deſtrieri che ſiano. Pedoni ſenza fine.

Mentre lo aſſedio era ſopra Taliſſa, lo Re Alfonzo era in Sibilia con ſoa Baronia. La fame e lo caro era granne in Sibilia. La iente, la quale era benuta a ſervire, non potea tanto demorare. La moneta non vaſtava. Forte ſe mormorava la iente de tanta tardanza. Allhora lo Re Alfonzo, repreſo da li ſoi Baroni, deliverao ieſcire fora a la vattaglia, e cercare ſoa ventura. Spene habe in Dio, lo quale non li fallio. Ieſce fora vigoroſamente in queſſa forma ſoa iente e Coneſtavilia. Trenta milia cavalieri habe de bono guarnimento, e non più. Cento milia de pedoni. Era in mieſo fra ſoa iente e lo huoſte de' Sarracini lo fiume,

A *poenae & culpae ſcelerum remiſſionem Pontifex conceſſerat. Secundo auxilium praebuit Rex Navarrae, Pompejopolitanis militibus ſociatus. Peditum viginti millia, & equitum quinque millia adduxit. Equites ferreâ galeâ caput contegebant, forti clypeo ad brachium pectus tuebantur, acuto enſe latera cingebant, & relucentem cuſpide haſtam* B *manu geſtabant. Tertio ad opitulandum acceſſit Rex Aragonum, equitum quinque millia, Provincialium & Gallorum ſecum adducens, ſtipatus quoque Tholoſanis aciebus. Deduxit autem viginti millia peditum. Hiſce copiis ſemet junxit Domnus Dionyſius Alphonſi patruus, cum agminibus Urbis Uliſſipponenſis; ideſt quarto ſuccurrit Rex Portugallenſis* C *cum quindecim millibus Hiſpanis equitibus, qui velocibus equis inerant, & manibus tela tenebant. Quinto demum idem Alphonſus Caſtellae Rex complevit exercitum, cum quinque millibus equitibus, armis bene inſtructis, belloque aptiſſimis. Hi enim Caſtellanos equos fraenis regebant, qui ſupra ceteros nobiles & generoſi reputantur. Pedites* D *abſque numero Alphonſus habuit.*

Dum Tariſſa obſidebatur, Rex ipſe Hiſpali una cum Dynaſtarum, Procerumque ſuorum multitudine morabatur. Victualium penuriâ & rerum inopiâ Hiſpalenſis Civitas multum vexabatur. Populi, qui cum armis Alphonſo obſequuturi convenerant, moram ulterius pro- E *trahere in ea Urbe non poterant. Neceſſitatibus pecunia non ſuppetebat. Ob morae diuturnitatem gentes illae admodum murmurabant. Tunc Rex Alphonſus Dynaſtarum objurgationibus excitatus, in campum ad certamen cum hoſtibus egredi, & ſortem ſuam pertentare decrevit. Spem ſuam in Deo repoſuit, qui ſane ei non defuit. Hoc ordine acies ſuas & agmina, a praeſtitutis Comeſtabilibus, ducibus, ceteriſque ductoribus*

fiume, lo quale ſe dice Salato. De là da lo Salato ſtao Cornacervina, dove ſtao travacche e paviglioni, Alfaniche, e Confalloni, iente aſſai, como dicto ene, con moiti tamburi. Da lo lato ritto de lo huoſte ſtaevano le montagne de Ilerda la veglia Terra. Da lo lato manco ſtaevano le pianure ſpatioſe. Dereto li ſtaeva una ſtretta Valle, la quale haveano paſſata pe forza de moneta, como detto ene. De ſopra da la Valle ſtaevano le montagne, le quali teneva Don Ianni Manuelle. Denanti haveano lo fiume e li nemici. Lo paſſaio de lo fiume curatamente ſe guardava.

Lo Re Alfonzo tenne queſſa via. In primamente mannao li ſetteciento cavalieri Papali Crociati a paſſare lo fiume. Treciento rompeſſino lo paſſo, e commatteſſino con le vardie. Doicento ſe poneſſino da lo lato de la currente dell' acqua a ſoſtenere la forza de lo fiume, che la pedonaglia poteſſe paſſare. Li aitri doiciento remaneſſino a guardare lo paſſo. Aitro non faceſſino. Non era piccolo pericolo paſſare lo fiume, e lo guado rompere. Tutti fuoro deſtrieri eletti. A queſſa iente aitro Confallone dato non fu, ſe non lo Confallone con lo campo bianco e la Croce vermiglia. Sù la Croce era lo Croceſiſſo. Po' li ſetteciento Crociati ſequitao eſſo Re Alfonzo a cavallo in uno cavallo, Ferrante, liardo. Diceſi, che fuſſi lo più bello

A *ribus directa, ex Hiſpalenſi Civitate in hunc modum fortiter eduxit. Triginta millia & non amplius equitum, optime munitorum, Alphonſo fuerunt. Centum millia peditum in aciem duxit. Alphonſi exercitum & Saracenorum immenſam multitudinem interjacens flumen, quod Salatum dicitur, ſejungebat. Ultra Salatum jacet Rupes Cervi, cujus agros*
B *Saraceni, ut diximus, tentoriis, conopeis, papilionibus, Alfanicis, vexillis, innumerabili populo, & permultis tympanis impleverant. A dextero latere Saracenici exercitus montes Ilerdae antiquae Civitatis eminebant. Ad laevum latus planities ampla & ſpatioſa patebat. A tergo anguſta Vallis porrigebatur, quam impensâ multi auri, ut ſuperius narravimus, hoſtes ſuperaverant. Valli immi-*
C *nebant montes & colles, quibus imperabat Domnus Johannes Emmanuel. A fronte & in conſpectu flumen Salatum, & Hiſpanorum cohortes & agmina ſibi anteſtare Saraceni videbant. Fluminis trajectus accurate cuſtodiebant.*

Itaque Rex Alphonſus hoc ordine progreſſus eſt. In primis ſeptingentos Pon-
D *tificios equites Cruce ſignatos praemiſit, ut flumen vadarent. Trecenti eorumdem fluminis tranſitum perrumpere, & cum Saracenorum cuſtodibus dimicare juſſi ſunt. Ducentis aliis mandatum eſt, ut ſe collocarent ad latus, ubi aqua decurrit, ut fluminis impetum ſuſtinerent tamdiu, donec peditatus poſſet praetergredi. Ducentos autem conſiſtere voluit*
E *Alphonſus ad paſſus cuſtodiam, nil aliud operaturos. Flumen ipſum trajicere, vadumque diſrumpere, grave admodum diſcrimen erat. Huic operi pertentando electos equites deſtinavit. Iis nullum aliud Vexillum traditum fuit, quam unum, in cujus area coloris albi purpurea Crux depicta cernebatur, cui affixa erat Chriſti Servatoris imago. Praeeuntes ſeptingentos Cruce ſignatos ſubſe-*

lo e megliore di tutto lo munno. In ſoa compagnia habe cavalieri dieci milia. Diceſi, che rotto lo paſſo, fuſſi lo primo lo Re con ſoa iente alla vattaglia. Po' lo Re Alfonzo ſequitao lo Re de Araona con cinque milia cavalieri, e pedoni venti milia. Queſſo gio da lo lato de le montagne a ponere li impedimienti, e occupare li paſſi e le ſelve, le entrate e le deſceſe, perchè Sarracini pe la montagna non haveſſino valore, nè ridutto, nè fuga. Da lo lato manco ne la pianura fo mannato lo Re de Navarra con diece milia cavalieri, con cinque milia pedoni, perchè lo Sarracino non poteſſi dare la fuga, nè deſtennerſi pe li campi. Po' queſſa iente ſequitao lo Re de Portogallo con quaranta milia pedoni, e tutto lo aitro esfuorzo, e ſoſtenneſi le ſpalle. Queſſa fo la ſchiera gruoſſa. Da lo aitro lato Don Ianni Manuelle dovea ferire con li montanari. Queſſa fo loro bella Coneſtavilia. Così benne lettere a Roma a Miſſore Stefano de la Colonna, lengua Berbentana a gran pena inteſa.

Dato l' ordine e lo nome, li ſetteciento cavalieri ionzero a lo fiume. Rompo l' acqua, e paſſano. Non vaize reparo. Tre Cavalieri, li quali erano ſopinamente a cavallo, fuoro li primi, che l' acqua paſſa-

A *ſubſequutus proceſſit eques Rex Alphonſus, albo equo vectus, cui Fernandi nomen impoſitum fuerat. Equum hunc quocumque alio formoſiorem & fortiorem fuiſſe dicunt. Socios inceſſus ſui Alphonſus habuit decem mille equites. Sunt qui narrant, Regem ipſum, poſtquam fluminis tranſitus patuit, primum omnium cum copiis ſuis ad certamen* B *cum hoſtibus in campum deſcendiſſe. Alphonſi veſtigia preſſit ſubſequens Rex Aragonum cum quinque millibus equitum & viginti millibus peditum. Is ad montium latus ſe contulit, impedimento Saracenis futurus, & paſsûs occupaturus, & ſilvas, per quas aditum & exitum hoſtes eſſent habituri, interclusurus, ne ipſi praeſidium aliquod,* C *receſſum, & fugam ſibi pararent. Ad ſiniſtrum latus planitiei miſſus eſt Navarrae Rex cum decem millibus equitibus & quinque millibus peditibus, ne Saraceni aufugere poſſent, neve per agros dilatarentur. His omnibus, qui ſic anteceſſerant, ſucceſſit Rex Portugallenſis cum quadraginta millibus peditibus, & cum ceteris tum equitatus tum exer-* D *citus viribus, qui quidem terga tuerî debebat. Ejus acies ceteris numeroſior ac validior fuit. Ab altero latere Domno Johanni Emmanueli una cum montium incolis in Saracenos irruendum erat. In hunc modum Hiſpanus exercitus eleganter diſpoſitus & Comeſtabilibus, Tribunis, ac Ducibus ſuis eductus in aciem prodiit. Talia ſane in quadam* E *Epiſtola, Romam ad Dominum Stephanum de Columna miſsâ, tunc fuere perlecta, exarata Brabatenſi dialecto, quam intelligere vix licebat.*

Praemiſſo ejuſmodi ordine, datâque militaris nominis teſſerâ, ſeptingenti equites ad flumen pervenerunt. Aquam ſuperantes tranſmearunt. Nullum impedimentum eos cobibuit. Tres Milites, ſupine in equis ſtrati, primi omnium flumi-

paſſaro. Uno Arciveſcovo e doi Cavalieri a ſperoni de aoro, donzielli de lo Re Alfonzo, homeni, li quali ſapeano la contrata, uſati de lo paſſo, queſſi fuoro li primi nanti a la aitra iente. Là ne lo paſſare fuoro preſi da li perfidi Sarracini, e preſtamente loro teſte da lo vuſto fuoro troncate. Là in quello paſſo fuoro Martiri glorioſi di Chriſto. Hora iogne la cavallaria. Paſſa lo uno, paſſa lo aitro. Poco vale lo reparo. Con forza tutto lo ſtuolo de' Chriſtiani fo puoſto de là da lo fiume. Nullo ſe pericolao ne lo paſſo, ſe non lo Arciveſcovo e li doi Cavalieri, li quali lo glorioſo martirio recepiero. Paſſato lo ſtuolo, Sarracini, la perfida iente, non dottava pe la loro granne moititudine. Anco ſtaevano canto l' acqua, e manecavano e godeano, loro cembali ſonanno. Granne ſtuormo faceano. Alla fine ſe levano sù. Prenno loro arme, arcora, mazze, e fionde. Reſiſto forte e pienamente. L' hora era sù la Terza. Hora odeſi tromme e ſtromenti ſonare. Odeſi romore da parte in parte. Tamanto ene lo ſtrillare, che boce humane nulla ſe intenneva. Sù in quelle coſte rebombanno lo crudele romore, dieci miglia da longo fo odito e di pianto e di gridare. A cuorpo a cuorpo ſe affrontano. A le mani ſoco. Chi dao, chi tolle: *Dae, dae, dae,* odivi. Aitro no, pe granne ferire sù ne le teſte armate. Bedeſi iettare de lance, aizare de ſpate; ſaiette volare. Le prete, le breccie de fiume de piena mano fioccavano como neve. Là erano la maiure parte Turchi, li quali aitro non haveano, ſe non fionde, e prete. Moita iente pericolao. Io ademannai a uno pellegrino Spagniolo, ſe de queſſa rot-

ta

A *fluminis vadum evaſerunt. Nimirum quidam Archiepiſcopus, ac duo Milites ad aurea calcaria, in Alphonſi Regis nobile famulitium jam adſciti viri utique regionum illarum peritiſſimi, & de tranſitu fluminis bene edocti, ceteris omnibus praeivere. At quum vadaſſent, flumine trajecto, a perfidis Saracenis capti, illico capite obtruncato occubuerunt.* B *Tranſitus ejuſdem occaſione martyrium Chriſti glorioſe obierunt. Exinde equitatus ſubſequitur. Modò his modò alter flavium ſuperat. Nil poſſunt Saracenorum obſtacula. Potenter univerſus Chriſtianorum exercitus ultra flumen tranſmeavit. Nemo in vado periit, praeterquam Archiepiſcopus cum duobus Militibus, qui in Martyrum Chriſti albo connumerari meruerunt.* C *Praetergreſſo exercitu, Saraceni, iniqua gens, in eorum multitudine confiſi, nihil ſibi ipſis metuebant. Juxta fluminis ripas ſtabant, comedentes & ſe ſe cymbalorum ſonitu recreantes. Ingenti vocum murmure aëra replebant. Demum inſurgunt. Arma capiunt, arcus, claves, & fundas. Viriliter totoque niſu reluctantur.* D *Inſtabat Tertiarum hora. Nunc tubarum aliorumque inſtrumentorum clangor auditur. Ubique fragor ac ſtrepitus inſonat. Talis tantuſque ſtridor attollitur, ut vocum humanarum ſonum nullus poſſet percipere. Per colles & clivos crudelis tumultus reboans, uſque ad decem paſſuum millia auditus fuit, gemitibus ac fremitibus immixtus. Congrediuntur.* E *Conſerunt pugnam inter ſe. Vulnerant hi, illi vulnerantur. Illic ſolùm inclamari audiviſſes:* Percute; feri: caede. *Nullae aliae voces auſcultabantur, adeo ingens ſtrepitus erat ictuum in armatorum capitibus. Lanceae projici, enſes attolli, ſagittae volitare cernuntur. Saxa & fluminis glaream ex plenis pugnantium manibus, ceu nivem, diſcuti conſpexiſſes. Ibi erant Turcarum plura agmi-*

ta aicuna coſa ſapeva. Quello diſſe, cha ce fo. E traſſe ſio cappiello de capo, e ſcopierze la fronte, e moſtrao una ſanice rotunna in mieſo della fronte. E diſſe, cha quello fo coipo de pietra. Uno aitro opierze lo capo de ſio capuccio, e moſtraome tre ſanici de coipo de ſpata, & una ne la fronte de preta.

Puoi ben ſapere, cha menavano mani i Sarracini, cha ſe aiutavano. Bedeſi travoccare da cavallo teſte, frennere ſaiette, e ſpieti pietti paſſare. Paſſano li cavalli ſopra le corpora. Granne ene lo pianto e lo guamentare. Così curre lo ſangue como rigo de acqua. Là ſe pare chi ene figlio de bona mamma. Hora bedeſi lo bello commattere, e lo dilettevole armecare, che li Iannetti faceano. Correano pe lo campo, commattenno, ferenno, e lancianno. Non era chi li poteſſi adettare, tamanta era la loro velocitate e leierezza. Una targhetta in vraccio portavano longa doi piedi. A lato una coperta de lino. Sola quella da capo a piede ſe coperiano. Staffe corte. Veſtimento de lino incerato. In capo cuffia de fierro. In mano portavano dardi. Queſſi dardi lanciavano. Chi ne leva uno, più non ne bole. Quanno lo dardo mancavano, lo Iannetto currenno con ſio currieri, ſe piecava fi' a terra. Coglie ſio dardo, e deſtramente lo lancia denanti, dereto, abbaſſo, in aito, ſecunno ſoa voluntate. Granne ene loro leierezza. Queſſo ene lo iocare de la Iannettia.

A *agmina, quibus nil aliud ad manus erat, niſi fundae ac ſaxa. Innumeri homines perierunt. Ego ipſe a quodam Hiſpano peregrinante ſciſcitatus ſum, num ille de clade hac quidquam cognoviſſet. Reſpondit, ſe proelio eidem interfuiſſe, pileumque e capite detrahens, frontem ſuam nudavit, & rotundam in medio frontis cicatricem oſtendit. Aſſeveravit,* B *ſe tunc ſaxeo ictu percuſſum fuiſſe. Alter neſcio quis cucullo caput detegens, mihimet conſpicienda exhibuit tria in cranio ſuſceptarum plagarum veſtigia, ab hoſtili enſe ſibi impacta, & unum aliud ſignum ictus ſaxo ſibi in fronte irrogati.*

Ex dictis dicendiſque arguere potes, quantum Saraceni pugnando ſategerint, C *quantumque reſtiterint. Capita ac homines nunc disjiciuntur equis, ſagittae volitantes inſremunt, pectora verubus transfiguntur. Equi dejectorum & jacentium corpora conterunt. Ingens ubique luctus, immenſus ubique ejulatus. Effuſus ſanguis, ceu aquae torrens, excurrit. Ibi ſane, qui filius bonae matris eſſet, ſemetipſum prodit. Nunc pulchri certami-* D *nis ſcientia, nunc delectabilis pugnae ſpectaculum, quod ab Hiſpanis equitibus peragebatur, oculis proponitur. Ii enim aſturconibus equitantes, per hoſtilia caſtra currebant, pugnantes, ferientes, jaculantes. Nemo ipſis aequiparari poterat ob nimiam eorum velocitatem ac agilitatem. Parmulas duorum pedum longitudine brachiis aptatas geſtabant. Ad* E *corpus operimentum quoddam lineum habebant, quo unico a capite ad pedes uſque contegebantur. Stapedes breves quidem. Veſtes lineas cerâ obductas induebant. Caput ferrea caſſide muniebant. Manu tela gerebant. Tela haec jaculabantur. Qui ab uno ſauciatur, alterum ſibi non exoptat. Quum miſſilibus hiſce deſtituebantur, aſturcone concito curſu decurrens eques, uſque ad terram corpus flecte-*

nettia. Queſſi Iannetti ſoco li ſcoperitori regali. Durao la vattaglia fi' a la Nona. Più nò, perchè la iente Sarracina ſentio Don Ianni Manuelle, lo quale da la montagna deſcenneva, pe ferire dereto, e pe lo paſſo parare. Quanno queſſo fo ſentuto, e connubbero lo ſplennore de le lance e de le Inſegne, ſubbetamente li benne meno lo core a la vertute. Tutti fuoro ſenza aicuna remiſſione rotti. Non puoco reſiſtere. Non ene ſpene ſe non a le gamme. Hora bedeſi accidere: hora bedeſi macciello fare. Granne tagliare ſe fao de quella canaglia de la iente Sarracina. Queſſa ſi ene la nuobbele ſconfitta de Spagnia. Infra morti ſeſſanta milia corpora de Sarracini fuoro morti. Unnici milia li preſonieri.

A *flectebat, inclinabatque. Spiculum ſuum recipiebat, ac mira dexteritate illud ante, retro, ſupra, deorſum, pro ut ipſi libebat, iterum vibrabat. Aſturconum ſumma eſt agilitas. Hunc in modum in certaminibus armorum ludunt Hiſpani equites. Hi autem in exercitibus, Regalium praecurſorum officium exſequuntur. Ceterum a Tertiarum hora uſque* B *ad Nonam perduravit proelium. Neque ultra; nam Saraceni intellexerunt, Domnum Johannem Emmanuelem e montibus deſcendere, ut eos ad terga impetat, & tranſitum ac diſceſſum ipſis impediat. Hoc ubi illi perceperunt, & lancearum fulgorem, ac vexillorum ventilationem proſpexerunt, corde, animo, virtuteque defecerunt. Saraceni omnes ab-* C *ſque ulla remiſſione profligati fuerunt. Illis reluctandi poteſtas omnino defuit. In nullo praeterquam in fuga ſpem habuere. Modò interficitur, mactatur, trucidatur plurima Saracenorum vilis faex & plebecula. Ita ſe habuit nobilis Hiſpanorum victoria. Saracenorum ſexaginta millia corpora caeſa in campo jacuere. Undecim millia in captivitatem adducta.*

A queſſe coſe lo Re Halim non fo, nè le ſentio, per poco dubbio, il quale havea ne la ſoa forte ſchiera. Po' la novitate pervenne, e lo dubbio fo appaleſato. Stava in vardia de la porta de lo regale Paviglione uno homo (Serachin havea nome) più granne de li aitri tre pedi, macro, tutto nerboſo, longhe le gamme, nero lo voito, beſtuto de uno perpento de iuba de ſeta. In mano teneva una mazza de fierro 'naorota. Queſſo Serachin, a lo quale era fidata la perzona de lo Re, dubitao de nuntiare la novella. Pure la manifeſtao a la Reina. Moſſeſi la Reina. Riccaforta havea nome. Paſſa denanti a lo Re. Da li ſei uocchi fontana de lagrime deſcen-

D *Halim Rex Bellamarini certamini non adfuit, cladem ſibi vix timens, quippe qui multum in acierum ſuarum fortitudine confidebat. At demum peractae rei bellicae nuntium allatum eſt, Regique omnis dubitatio erepta. Ad cuſtodiam oſtii tentorii Regalis erat vir quidam, Serachinus nomine. Is ſtaturâ ceteris ſublimior tribus pedibus, corpore* E *macer, membris nervoſus, cruribus procerus, vultu niger, indumento ac tunicâ ſericâ indutus conſpiciebatur. Manu ferream deauratam clavam gerebat. Hic, cujus fidei corpus Regis cuſtodiendum commendatum fuerat, anceps animo ſtetit, num cladis nuntium revelaret. Denique Reginae infauſtum caſum aperuit. Surrexit Regina. Riccafortis nomen ei erat. Coram Rege viro ſuo conſtitit. Lacry-*

ſcenneva. E diſſe: *Sù Re, cha la ventura ene de Donno Alfonzo*. Lo Re iocava a ſcacchi. Queſſo odenno, fo turvato. Più non diſſe, più non odio. Vaſtaro doi paravole. Beſtuto era de una iornea de aoro lunga fi' a lo pede. Beretta in capo de aoro con prete pretioſe. Vacchetta d' aoro in mano. Sale a cavallo. Prenne lo cammino de caſa ſoa. Era intorno affaſciato da ſette milia Turchi, con vaſtoni de fierro 'naorati in mano, beſtuti de iube de zannato ſopra punti de ballacchino, armati alla 'mperiale. Anco givano aitri cavalieri con lance, con fierri lati lucienti. Denanti a queſſi givano aſſai cembali ſonanti, &. aitri ſtromenti ſenza fine. Regale parea la forza, e lo ſuono. Più denanti vaco dieci milia lanetti, currenno, e ſparienno da onne lato dardi, como fao la Spinoſa a li cani. Nulla perzona ad eſſi ſe accoſta, sì granne ene lo fioccare de li dardi. E moita aitra iente da pede e da cavallo con granne forza con ſole armature ſequitaolo. A queſſo muodo ne vao fuienno da lo ſtuormo Halim lo Re de Bella Marina. Rompe e paſſa onne paura pe forza de la nobilitate de ſoa cavallaria. Laſſao la ſoa donna, la Reina. Laſſao onne coſa deſperata. Sei dii durao la fuga. Sei dii durao la incaiza. Così iace ſeminata la iente muorta, como le peccora.

A *Lacrymarum rivum ab oculis prae dolo-*
re emittebat. Dixit autem. Exſurge,
Rex, nam victoriae ſors Domno Al-
phonſo jam obtigit. *Rex latrunculo-*
rum ludo tunc recreabatur. Haec au-
diens, mente conſternatus eſt. Nihil a-
liud protulit, nec quidpiam aliud audi-
re voluit. Paucula Reginae verba ſatis
fuerunt. Indutus quadam clamyde ſeu
B *tunica auro contexta uſque ad pedes ex-*
porrecta, capitio aureo, pretioſis gemmis
ornato, capite intectus, auream virgam
manu geſtans, equum illico inſcendit.
Iter ad propria arripit. Circumſtipaba-
tur ſeptem millibus Turcis, qui ferreas
clavas, auro illitas manu portabant, tu-
nicis ex tela ſerica factis amicti, acu
pictis, ceu in umbellis fieri ſolet, &
C *ad imperialem modum armis muniti.*
Inſuper cum Rege incedebant alii equi-
tes, lanceas cum latis & fulgentibus
cuſpidibus portantes. Iis anteibat pluri-
ma cymbalorum aliorumque muſicalium
inſtrumentorum copia. Regalis quidem
apparatus ſpecie, potentiâ, ac ſonitu
videbatur. Ceteris omnibus praeibant de-
cem millia equitum, qui aſturconibus in-
D *ſidentes, velociterque currentes, unde-*
quaque ſpicula projiciebant, ceu adver-
ſus canes hericius miſſiles aculeos jacit.
Nemo equitibus hujuſmodi appropinquare
audet, ob nimiam telorum jaculationem,
quae ab illis emittuntur. Regem ſubſe-
quebatur peditum & equitum alterum
robur, unice loricis obtectorum. Hoc or-
dine fugiens abiit e proelio Halim Rex
E *Bellamarini. Is ſuperat, exceditque ob-*
ſtacula quaeque ob nobilis equitatus ſui
fortitudinem. Reginam uxorem ſuam de-
reliquit. Omnia in deſperationem acta
dimiſit. Sex diebus vim facere Turcis,
eoſque urgere, non deſtiterunt Hiſpani.
Veluti pecudes Saracenorum cadavera
& corpora per campos & caſtra ma-
ctata jacent.

Po' la partenza de lo Re la Reina fece deſtennere panni bianchi de ſeta in terra. Là fece ponere tutta la moneta e le ioie regali. Là ella ſe ſedeva con cinquanta ſoe ſoffragane concubine de lo ſio Re. Uno Cavaliero Spagnolo (Garcilaſſo havea nome) armato e bene a cavallo, con una lancia in mano, curreva pe lo campo. In ſio furore entrao in Alſanich, cioene ne lo paviglione de lo Re. Occurzeli la Reina. Quanno queſſo Spagnolo vide la Reina ſedere in feura de triſtitia (pure la ſoa viſta dignitate muſtrava) laſſaoſe, e deole de una lancia. Da oltra a parte la paſſao. De coipo l' habe muorta. Tornao in reto e pe lo campo ſao granne male. Ma maraviglia fo, cha lo Ferrante de lo Re Alfonzo, de la cui bellezza aicuna coſa dicto ene, da puo' che fune in quello campo, mai non poſao, mai non fo potuto tenere. Contra voluntate de li circoſtanti a lo freno portao lo Re ne lo paviglione de lo Re de Bella Marina, e là reſtette de 'nfuriare. Così fece, como haveſſi havuto ſienno humano. Quanno lo Re Alfonzo a lo paviglione Regale fo ionto, trovao la Reina, la quale muorta iacea, e in mieſo de ſie ſoffragane ſtaeva, le quali piagnevano, e guardavano quello cuorpo. Erance una, la quale era Chriſtiana (havea nome Maria) nata da una Villa, la quale hao nome Obeda. Queſſa Maria fo ſchiava, e pe ſoa bellezza e pe ſoi coſtumi era concubina de lo Re. Parlao e diſſe a lo Re, che haveſſi mercede. Garcilaſſo la Donna havea eſmactata. Quanno lo Re 'nteſe, cha la Reina era muorta pe la mano de Garcilaſſo, fo forte dolente, e diſſe: *Ahi Garcilaſſo! como non te temperaſti da tio furore?* La

Poſt Regis diſceſſum Regina conjunx candidos ſericos pannos in ſolum ſterni juſſit. In ipſos univerſam pecuniam, & regales gemmas projici mandavit. Illic Regina conſidebat una cum quinquaginta ſuffraganeis mariti ſui Regis concubinis. Hiſpanus Miles, cui nomen Garcilaſſus erat, armatus & bono equo inſtructus, lanceam manu habens, per campum hoſtilem decurrebat. Decurſionis ardore ductus introiit Alſanicham, ideſt Regis tentorium. Obviam oculis tunc primum Reginam habuit. Quum Hiſpanus Reginam ſedentem moeſtitiae ſpecie conſpexit (quae nihilominus propriam majeſtatem praeſeferebat) in eam irruit, & lanceâ eamdem percuſſit. Reginam tranſfodit, quae protinus interfecta exſpiravit. Garcilaſſus poſtea retrograditur, & Saracenis maxima detrimenta infert. Mirum fuit, equum Alphonſi Regis, Fernandum vocabulo, de cujus eleganti forma quidpiam ſupra innuimus, quum in hoſtili campo fuit, numquam quieviſſe, nec ab ullo refraenari potuiſſe. Invitis circumſtantibus ad equi ipſius fraenum, Regem violenter deduxit advexitque in tentorium Regis Bellamarini, ibique furore depoſito manſuevit. Ita equus ille Fernandus egit, ac ſi humana cognitione praeditus eſſet. Quum Rex Alphonſus ad Regale tentorium pervenit, Reginam invenit, quae interfecta jacebat in medio pellicum mariti ſui ſuffraganearum, quae fixis oculis cadaver intuentes plorabant. Ex concubinis quaedam erat Chriſtianae profeſſionis (Maria appellabatur) e Civitate oriunda, quae Ovietum vocatur. Maria iſta captiva fuit, eamque ob venuſtatem corporis, morumque elegantiam inter pellices ſuas Rex adſciverat. Itaque Maria Regem Alphonſum alloquuta rogavit, ut miſeratione flecteretur. A Garcilaſſo Reginam confoſſam fuiſſe ſubdidit. Quum haec Alphonſus audiit, & Reginam Garcilaſſi

La mea vittoria era doppia. Po' fece atti de triſtezze ſopra la Donna. Era la Donna gruoſſa e graſſa. Credere non ſe può. Nelle gamme, nelle vraccia, e in canna havea cerchi de aoro puriſſimo, ſmaitati, & ornati de prete pretioſe. Queſſa Donna de commannamento de lo Re fo opierta. Po' fo inzalata, e meſſa in una caſſa piena de Aloè, e fo poſta in una aita Torre pe dignitate. Po' lo cuorpo de queſſa Donna lo Re revenneo a lo marito infinita quantitate de moneta.

Po' queſſo lo Re Alfonzo fece tollere lo teſauro de lo Re fuito, lo quale fo doppie...... Mille muli ne fuoro faticati. E fece portare arme & aitro arneſe, como ſe dicerao. Maria de Obeda guardiana de la Reina fo liberata. Diſſe, cha quelle doppie non erano la quarta parte. Le tre parti ne erano furate pe la iente. Hora torniamo alla incaiza. Durao dii ſei. Non era modo a lo macellare. Lo ſeſto die trovaro una Cittate canto mare, che li recepeo. Ziziria hao nome. Quella Ziziria fiſſe lo Chriſtiano intento. Daoſe la iente a lo guadagno de lo robare. Seſſanta milia fuoro le corpora de li Sarracini muorti. Quelle loro oſſa fuoro adunate in un campo, e de eſſe fo fatto una granniſſima montagnia. Fi' a lo die de hoie dura. Anco più, che hoie in queſſi dii vao lo aratore, e ara lo campo, e aranno trova teſte, gamme, vraccia e oſſa aſſai. Nullo puoco campare, anco più che durato fuſſi aicuno ſpatio de die. Li viannanti, che givano pe loro meſtieri, per le ſelve trovavano a pe-

A *laſſi manu interemtam fuiſſe, admodum doluit, dixitque:* Ah Garcilaſſe! quare furorem tuum non cohibuiſti? Victoriam duplicem reportaſſem. *Exinde de Reginae caſu conqueſtus, moeroris ſui indicia protulit. Regina autem corpore obaeſa & pinguis adeo erat, ut vix credi poſſit. In tibiis, in brachiis, & in collo catenulas circuloſque puriſſi-* B *mi auri tenebat, enchauſto obductos, gemmiſque pretioſis ornatos. Reginae cadaver Alphonſo jubente fuit exenteratum. Inde ſale conditum, & in capſa alcë plena repoſitum, ac denique ob conditionis nobilitatem in alta turri depoſitum fuit. Non multo poſt Rex Alphonſus cadaver uxoris marito ſuo vendidit innumerabilis pecuniae pretio.*

C *His ſic peractis Alphonſus Rex theſaurum Regis Bellamarini, qui effugerat, recolligi juſſit. Theſaurus fuit nummorum aureorum........... Mille muli theſaurum ipſum avexerunt. Arma poſtmodum ac cetera utenſilia, ut dicetur, auferri praecepit. Maria Ovietana cuſtos Riccafortis Reginae, libertate donata eſt. Eadem aſſeveravit, aureos illos ne quar-* D *tam quidem partem theſauri regii conſtituere; reliquas tres militum multitudo abſtulerat. Nunc ad fugam Saracenorum redeamus. Diebus ſex continuo duravit. Nullus modus lanienae erat. Sexto die Civitatem juxta mare invenerunt Saraceni, & in illam ſe receperunt. Algezira vocatur Urbs illa. Al-* E *gezira haec terminum fugae Saracenorum, & inſequentibus Chriſtianis ſtatuit. Ceterum Hiſpani praedis, ſpoliiſque agendis incubuerunt. Saracenorum in campis interfectorum ſexaginta millia cadavera fuere. Eorum oſſa in cumulum coacervata in agro ampliſſimum veluti montem conſtituerunt. Oſſium acervus ille uſque ad noſtra tempora viſitur. Quod plus eſt, noſtris etiam diebus, quum agricola terram aratro proſcindit, capita, ti-*

a pede de li arvori oſſa iacere in forma de homo, lo quale dormiſſi. Queſſo era, cha li feruti ieſcivano da lo ſtuormo, e poſavanoſe a pede de li arvori per accogliere lena, cha ſtanchi erano. E como ſe poſavano, lo ſpirito, e la vita in un tiempo li abbannonava. Così remaniano quelle oſſa ſenza carne. Infra le grotte bedea homo resblennere aoro. Queſſo era, che chi moriva, ſe metteva in vocca le monete. E loro doppie luceano como aoro. Allhora che queſſo trovava, percoteva la zucca de lo capo con preta e con vaſtoni, sì che partiva le ganaſcie, e la coccia volava in terra. Lo viannante allegro la moneta prenneva. Granne fo lo guadagno de queſſo ſtuormo.

Quaranta milia corpora de Saracini fuoro preſi maſchi è femene, le quali fi' ne lo die de hoie ſtaco ſiervi de Spagnioli. Zappano, arano, filano, tieſſo, cucinano, & aitri meſtieri faco ſecunno le connitioni loro. Onne artificio faco. Infiniti ne fuoro vennuti, como ſe venne le Crape. Pe tutta la Spagna fuoro vennuti co la corona in capo. Anco ſoco de quelli ſiervi, che onne ſervitio faco a Spagnioli loro Signiori. *Hortos & vineas colunt Dominorum praecepto, ſolo victu contenti.* Anco ce ſo guadagniata la moita roba, danari, arneſi, arme, veſtimenta, vaſciella de metallo, de arme, cavalli, muli, ſomari, camieli, paviglioni, travac-

che,

A *tibias, ſuras, brachia, & plura oſſa invenit. Profectò ſi diutius Saracenorum fuga & Chriſtianorum eos inſequentium impetus ultra ſex dierum ſpatium protrahi potuiſſent, nullus Saracenorum ex ea ſtrage evaſiſſet. Viatores, qui ibant ad propriae artis & profeſſionis officia implenda, per nemora & ſilvas ad arborum radices cadavera carne denudata* B *jacere in hominum dormitantium ſpeciem obſervabant. Id contigerat, quoniam vulneribus ſauciati e proelio ſecedebant, & ad arborum pedes laſſitudini remedium quaeſituri decumbebant. Strata autem corpora ſpiritu ac vitâ inſimul deſtituebantur. Ita poſtmodum abſque carne oſſa remanebant. In ſpecubus intuebantur quidam aurum relucere. Id erat, quòd Sa-* C *raceni morientes ori monetas immittebant. Eorum nummi, ut aurum ſplendebant. Tunc qui in ejuſmodi fulgorem incidebat, cranium capitis excutiebat cum ſaxis vel cum fuſtibus, genaſque & mandibulas aperiebat ex quo cranii diſrupti fruſta per terram decidentia ſpargebantur. Tunc viator gaudio perfuſus monetam accipiebat. Immenſum lucrum ex* D *hac clade Hiſpanis obvenit.*

Quadraginta millia Saracenorum capta fuerunt, viri ac mulieres, quae uſque ad hodiernum tempus Hiſpanis inſerviunt. Fodiunt arantque, nent texuntque, coquinantur, & alia domeſtica miniſteria exercent ſecundùm ſingulorum conditionem. Quamlibet artem operantur. Innumeri pretio diſtracti ac di- E *venditi fuerunt, quemadmodum caprae veneunt. Per univerſam Hiſpaniam venumdati cum corona in capite fuere. Praeterea ex Saracenis illis ſervis aliqui ſunt, qui ſervitium quodlibet Hiſpanis Dominis ſuis praeſtant.* Hortos & vineas colunt Dominorum praecepto, ſolo victu contenti. *In ea clade multa ſupellex ad Hiſpanorum manus venit, pecunia, arma, indumenta, aerea vaſa,*

equi,

che, tanto foraggio, e tanto arneſe. Eſtima tu quanta fo la iente. Lo Re Alfonzo habe lo Paviglione. Havea nome *Alſanich*. Treciento cammore havea. Era de panno de lino, attorniato de corame roſcio con corde de ſeta invernicate d'aoro. Mai non bedeſti nè più mirabile, nè più bella coſa. Ne lo faſtigio de ſopra da la parte de fora tutto ſtava puoſto a Lune. Drento de divierzi colori. Non ſe pote quello lavoriero contare. Drento de lo Alfanich fo trovata la Reina Riccaforta muorta pe Garcilaſſo, como ditto ene. La quale fo vennuta ad ſio marito moito aoro, inzalata in una caſſa. Po' ce fuoro trovati li teſauri Regali, la quarta parte, cha le tre fuoro furate. Erano mille e doiciento muli, che portaro quelli, e fuoro Doppie. E diſſeme chi le bide, e chi le deſpeſe, che quelle Doppie erano d'aoro. Erano in forma de piattelli de ariento, poco meno, che le patelle de lo Calice de lo Aitare. Anco fra quello teſaoro fo trovata la lettera de la Innulgentia, la quale havea conceduta loro lo granne Papa. Galliffa de Baldach havea nome. Ne la quale promettea a chi moriva in queſſo paſſaio la reſurretione a lo terzo die. Po' prometteva ſette moglieri virgini ne lo ſanto Paradiſo. Po' li prometteva di farli ſtare avvracciati con ſanto Macometto e con ſanto Elimaſon. Po' li prometteva di ſatollarli di latte, de caſcio, e de butiro e de mele. Erano queſſe le promiſſioni de lo Soldano Galiffa de Baldach. In ſoa lettera po' commannava, cha tutta Chriſtianitate ſterminaſſino, e occupaſſino lo munno. Anco ce fo trovato in quella Alfanich arme aſſai, guarnimenti Regali de panni Tar-

A *equi, muli, aſini, cameli, tentoria, conopaea, victualia, & aliarum rerum copia. Potes o Lector hinc recognoſcere, quantus qualiſque fuerit Saracenorum in exercitu illo populus. Regi Alphonſo obtigit tentorium regale.* Alfanich *vocabatur. Trecenta cubicula complectebatur. Telis lineis fabrefactum, corio rubeo undique circumdatum erat cum chor-*
B *dulis ſericis aureâ ſandarachâ illitis. Admirabilius elegantiuſque nil aliud eo vidiſſes. In ſuperiori ſummitate tentorii in exteriori parte totum Lunulis conſperſum cernebatur. Intus diverſi colores apparebant. Tentorii ejuſdem opificium & elegantia diſtincte deſcribi nequit. Intra Alfanich inventa fuit, ut ſupra meminimus, Regina Riccafortis a Garcilaſſo*
C *confoſſa. Reginae cadaver marito Alphonſus multi auri pretio vendidit, ſale in capſa conditum. Theſaurorum regalium, qui in caſtris fuere reperti, quarta pars, tribus jam furto raptis, Alphonſo Regi ceſſit. Mille ac ducenti muli onerati theſauros tulerunt, qui nummis aureis duplicibus conſtitere. Qui monetas eaſdem vidit, atque expendit, mihi e-*
D *narravit, eas ex auro conflatas fuiſſe. In modum argentearum paterarum, paulo minus a pateris calicum Altaris, formâ & magnitudine abſimiles erant. Inter cetera theſauri illius invenerunt Epiſtolam Indulgentiae, quam Saracenis ſummus eorum Pontifex conceſſerat. Calipha de Baldach appellabatur. In ipſa Epiſtola is transfretantibus contra Chri-*
E *ſtianos, morituris hac occaſione, corporum reſurrectionem poſt triduum pollicebatur. Spondebat etiam Calipha deceſſuris ſeptem uxores virgines in ſancto paradiſo. Item ſpem dabat obituris, eos cum ſancto Mahometto & cum ſancto Elimaſon vitam in amplexibus jugiter fore traducturos. Inſuper fidem ſuam obligabat Saracenis, qui obiiſſent, eos ca-*

Tartareſchi, e ballachini ornati con auro e prete pretioſe.

De queſſo teſaoro lo bono Re Alfonzo mannao in Avignione a lo Papa Benedetto, lo quale era vivo allhora, la decima parte de queſſe doppie de aoro, varie, da ciento ſesſanta millia Fiorini. Anco li mannao lo Confalone Reale, co lo quale habe la vittoria, lo quale portao ne lo ſtuormo. Anco li mannao lo bello cavallo Ferrante, lo quale lo Re cavaicao ne la vattaglia, lo quale Ferrante Papa Chimento ſio ſucceſſore lo donao e mannao a Filippo de Valoiſe Re de Francia pe lo moito bene che li voize. Anco li mannao vinti de quelli Sarraceni preſunieri con quelle arme, con quello havito, e con quelli cavalli, co li quali fuoro preſi. Così ionzero in Avignione queſſi vinti Mori. Pe la mutatione de lo paieſe, e pe la perduta licentia tutti moriero, saivo uno ſolo, lo quale ſe fece devoto Chriſtiano, Donziello de lo Papa. Sino a lo die nuoſtro bive. Anco li mannao venti Confaloni, preſi ne la rotta de li Turchi e Medi. Li quali Confaloni una co lo granne Confalone ſio Regale fuoro appeſi ne la Capella de Papa Benedetto de lo Palazzo Papale de Avignione. A lo die de mò non ene ſtata aitra ſimmele a queſſa ſconfitta.

A *caſeo, butyro, lacte, ac melle ſaturandos fore. Hujuſmodi erant Soldani Caliphae de Baldach promiſſa. In qua Epiſtola praecipiebat, ut Chriſtianos omnes penitus exterminarent Saraceni, & eorum dominia, ac totum orbem occuparent. Denique in Alfanich inventa fuerunt plurima arma, & regalia ornamenta pannorum Tartaricorum, ac etiam*
B *umbellae auro & pretioſis lapillis diſtinctae.*

Hujus theſauri decimam partem aurearum monetarum duplicium diverſarum, quae ſummam centum ſexaginta millium Florenorum effecerunt, Rex Alphonſus ad Papam Benedictum Avenione degentem tranſmiſſit. Regale quoque Vexillum, cum quo victoriâ potitus eſt, quodque
C *in proelio detulit, eidem Papae donavit. Praeterea ſpecioſum equum ſuum* Fernandum, *cui Alphonſus Rex in certamine inſedit, Pontifici dono miſit, quem* Fernandum *Clemens Papa Benedicti ſucceſſor donavit Philippo Valeſio Franciae Regi ob multam animi affectionem, qua Regem ipſum proſequebatur. Inſuper miſit ad Benedictum viginti ex Saracenis,*
D *quos captivos abduxerat, ipſiſſimis armis, indumentis, & equis, quibuſcum capti fuerant. Viginti iſti Mauri ita inſtructi & rebus iiſdem ornati Avenionem advenerunt. Ex climatis diverſitate & libertatis jacturâ ſinguli vitam cum morte commutarunt, uno excepto, qui Chriſto devote nomen dedit, & in familiam Pontificis adſcitus Papae ſer-*
E *vivit. Is vivit adhuc. Demum Benedicto praeſentavit viginti Vexilla, quae in clade Turcarum & Medorum ceperat. Haec Vexilla inſimul cum magnifico regali ſuo ſigno ſuſpenſa fuere in Aedicula Papae Benedicti in Avenionenſi Pontificio Palatio. Uſque ad hanc diem nulla alia huic ſimilis ſtrages in Hiſpania habita eſt.*

Lo Re de Granata pe tema de ſio Reame deventao tributario a lo Re de Caſtiella. Lo pozo dicere con bona fede in veritate, cha de le arme de queſſi io bidi pe queſſa via. Ne la Cittate de Tiboli benne Carlo 'mperadore, Anno Domini MCCCLVI. como ſe dicerao. La iente era moita. Io ſtaeva in una bottiga là, dove benne uno a comprare candele de cera, confietti, e ſpetie. Queſſo teneva una ſpata ſotto vraccio da pomo, che era tutto 'naorato, e laorato a gigli e a fiori. Diſſi io: *Vuoi tu vennere queſſa ſpata?* E traſſela fora da lo fodero. Era la ſpata como le nuoſtre ſoco, in forma de mieſo ſtuocco, mieſa ſpata. Non era troppo granne, nè troppo lata, ma como le nuoſtre. Bene convene ole. Fatta a lo muodo Genoiſe. Lo pomo era longo como uno prungo; piano, lizzo, como mieſa Luna. Era la majure parte 'naorato lo fierro lizzo, e lo pomo tutto. La vaina era de cuoio con tenimenti de fierro bene laorato. E lo calpiello con correie moito ad ordene. Parea che la ſpata non era ſcempia como le nuoſtre. Reſpuſe lo bono homo, e diſſe: *Io nè la boglio vennere, nè la daria pe cinquanta milia Fiorini.* E ciò fermao con ſacramento. La iente, che intorno ſtaeva, diſſe: *Perchè?* Reſpuſe e diſſe: *Queſſa ſpata ſo vadagniata ne la rotta de Spagnia ne lo granne ſtuormo. quanno fo ſconfitto lo Re de Bella Marina da lo Re de Caſtiella. Io me ce trovai. Dunqua benchè aſſai bona non ſia, baiola cara troppo. Non la daria pe moneta aicuna.*

Rex Granatae de regno ſuo metuens, Regi Caſtellae tributarium ſe fecit. Hoc verè aſſerere poſſum, me ſcilicet arma eorum, qui in Hiſpanica clade decertarunt, oculis meis hac occaſione modoque vidiſſe. Ad Tiburtinam Civitatem venit Carolus Imperator Anno Domini Milleſimo Trecenteſimo Quinquageſimo Sexto, ut inferius dicetur. Militum, qui cum eo erant, ingens copia fuit. Ego in quadam officina tunc morabar, ad quam ſe contulit neſcio quis candelas cereas, bellaria, & aromata empturus. Is ſub brachio enſem geſtabat cum pomo exterius inaurato, liliis, floribuſque fabrefacto. Tunc dixi: Viſne enſem hunc vendere? *Tum ille e vaginâ enſem eduxit. Enſis noſtris enſibus aſſimilabatur, in modum modici gladii cuſpidis triangularis. Moderata longitudine ac latitudine mucronibus noſtris aequabatur. Condecenti ſtructura artefactus, & ad formam Genuenſium gladiorum compactus erat. Capulus oblongus ad inſtar pruni cernebatur, planus quidem, & laevigatus, ceu creſcens Luna. Ex majori parte auro obductum ferrum erat perpolitum, ſicuti & capulus gladii. Vagina ex corio habebat ornamenta extrinſecus ferrea (nempe cuſpidem, & uncum) perquam bene elaborata. Baltheus autem cum corrigiis optime compoſitis conſpiciebatur. At enſis ille haud ſimplex erat, ut noſtri. Tunc reſpondit, qui gladium tenebat:* Mucronem hunc haud ſum venditurus. Iſtum ne pretio quidem quinquaginta millium aureorum cuiquam diſtraherem. *Haec verba jurejurando confirmavit. Adſtantes, qui convenerant, ſubjunxere, dicentes:* Cur haec dicis? *Reponens ille ait:* Enſem hunc lucratus ſum in Hiſpanica clade & in memorabili pugna, in qua a Rege Caſtellae profligatus eſt Rex Bella Marini. Conflictui illi ego adfui. Licèt enſis hic ex melio-

Fatta queſſa ſconfitta, e raccoito lo campo, e licentiati li Regi e li aitri Duclorii, lo Re Alfonzo non poſao. Anco fece iente de ſio Reame e de Crociata. E ſequitao la iniquiſſima iente perfida. Moito la moleſta. De loro terreno bole. In tanto morio Papa Benedetto lo Bianco, e fo creato Papa Chimento lo Monaco Nero. Era una nuobbele Cittate canto mare ne li confini de Sarracinia, la quale havea nome la Ginzera. Lo paieſe hao nome Gigitia. Queſſa era de le migliori e de le più nuobbeli e ricche de ſpetiaria, ſeta, e panni, che in Sarracinia foſſi. Queſſa Cittate aſſediao lo bono Re Alfonzo pe mare e pe terra. Lo aſſedio fo duriſſimo. Ciento trentacinque Galee pe mare, e pe terra iente infinita da pede e da cavallo. Durao lo aſſedio meſi dieciotto. E fo havuta pe fame. In quella Cittate entrao lo Re Alfonzo e ſoa iente. Preſe chi voize: acciſe chi li parze, e cacciarono tutta la perfida iente. Toize tutto loro arneſe, lo quale fo tanto, che ene ineſtimabbele. Quella Cittate empìo de li Chriſtiani. E fuoronce edificate Chieſe, locora de Religioſi, e fonne fatti doi Veſcovata. Quella Cittate fi' a lo die de hoie ſerve a Chriſto glorioſo e benedetto. Hora poni cura a la novella.

A ribus nequaquam ſit, earum nihilominus eumdem habeo. Nullo pecuniae pretio hunc ipſum divenderem.

Peractâ hac clade, collectis in caſtra copiis, dimiſſiſque confoederatis Regibus, aliiſque armorum Ductoribus, Rex Alphonſus haud quaquam animo quievit. Regni ſui milites conſcripſit, & Cruceſignatos coadunavit. Iniquiſſimam perfidorum Saracenorum plebem inſequutus, B *multis moleſtiis eos affecit. Saracenos e regionum ſuarum ditione expellere cupit. Interea ad plures abiit Papa Benedictus,* Albus *vocatus, ſubrogatuſque ſucceſſit Papa Clemens, Monachus* Niger. *Secus mare jacebat nobilis quaedam Civitas ad limites Saracenorum imperii, quae Algezira nuncupabatur, in provincia, cui nomen eſt Vandalitia. Urbs* C *ipſa erat ex melioribus, nobilioribus & opulentioribus Civitatibus, ſerico, aromatibus, panniſque abundans, quae Saracenorum dominationi ſubeſſent. Hanc Algezirae Urbem pius Rex Alphonſus terrâ marique obſidione cinxit. Obſidio fuit duriſſima. Centum triginta quinque triremes in mari, & innumerabilis pe-* D *ditum ac equitum multitudo in terra ad Civitatem ipſam obſidendam acceſſere. In menſes decem & octo obſidio protracta fuit. Urbem demum fame premente obtinuerunt Hiſpani. In illam Rex Alphonſus cum exercitu ſuo introivit. Quos voluit cepit. Quos morte dignos cenſuit, interemit. Saracenorum iniquum populum expulit. Cunctam ſupellectilem il-* E *lis abſtulit, quae tam ingentis valoris fuit, ut pretio aeſtimari non poſſit. Urbem eamdem Chriſtianis replevit. In ea Eccleſiae, religioſorum Monaſteria, & Epiſcopatus duo conſtructa, aedificata, & erecta fuerunt. Algezirae Civitas uſque nunc glorioſo benedictoque Chriſti nomini famulatur. Ad aliam novitatem animum modo converte.*

Puoi che lo Re habe venta la Ginzera, non habe beſuogno de tanta moititudine de iente. Licentiao li ſollati. Granne ſpeſa havea fatta. Frà li aitri licentiati fuoro trenta capi de Galee de Genoiſi, li quali haveano bene ſervito. Queſſe Galee tornaro a Genoa. Quanno fuoro ne lo entrare de lo Puorto, como uſanza ene, ſonaro tromme, naccare, e ciaramelle. Troppo 'mperiale ſuono faco & allegrezza. Po' entranno lo Puorto puſeroſe ad ordene. Moito lietamente dao in terra tutto lo ſtuolo, bene veſtuti, bene addobati e riccamente. Haveano forte guadagniato. Frà le aitre coſe pe novitate puſero ne lo Puorto ſu lo ſpaſſeio de lo Puorto dieci de quelli Mori, li quali erano male veſtuti. De gialle ſchiavene lo loro cuorpo era ammantato. Fierri teneano in gamma. Muſtravano, cha erano preſunieri. Tutta Genoa curre a diſegno a lo Puorto a bedere le Galee venute. La moita iente ſe foice. La moita iente fao intorno rota a queſſi Mori. Deſſidera homo bedere la iente de la ſtrania fede. Stavano li Mori miſerabilmente timoroſi frà tanta iente. Moito favellavano, e po' lo favellare voitavano loro capora. Aizavano le faccia, e reſguardavano, como ammiraviglia ſſino, a li belli edificii, e palazzi aitiſſimi, li quali ſtaco intorno a lo Puorto de Genoa. Nolli intenneva la iente. Là era uno Siervo de Genoiſi, lo quale fo Sarracino. Era Chriſtiano, e nutricato in Genoa. Latina Lengua ſapea. Dicea la iente: *Che dico queſſi?* Reſponneva: *Queſſi dico così. Non ene maraviglia, ſi' noi Sarracini ſemo ſconfitti e perdienti, chiance ene ſtata ſopra tutta la Chriſtianitate, e Genoa.* Quanno ajognevano *Genoa*, allhora vol-

A *Poſtquam Alphonſus Rex Algeziram devicit, tantam armatorum multitudinem haud ſibi opus eſſe cognovit. Milites proinde dimiſit. Multum aeris in conſcribendis armatorum aciebus impenderat. Inter ceteros exauctoratos, triginta Ductores triremium Genuenſium, qui Alphonſo ſtrenue in bello ſervierant, dimiſſi abierunt. Triremes eaedem Januam*

B *remearunt. Portum ingreſſurae tubis, fiſtulis, tympanis, ut moris eſt, inſonuerunt. Auguſtalem ſonitum, multamque laetitiam edunt. Poſtmodum Portum ipſum intrantes, ſe ipſas ordinate diſpoſuerunt. Litus feſtive ſatis attingentes e navibus educunt in terram exercitum univerſum, militeſque ſuos apte indutos, bene & ſplendide ornatos. Plurima ſpo-*

C *lia fecerant. Inter cetera, quae ob novitatem in litore Portus depoſuerunt, decem ex Mauris illis, qui miſerè veſtiti erant, e triremibus eductos in Portu collocarunt. Flavi coloris centonibus corpora contegebant. Catenis ferreis crura eorum conſtringebantur. Captivos ſatis ſe ipſos eſſe demonſtrabant. Genuenſium Populus omnis ad Portum deditâ operâ con-*

D *currit, triremes, quae redierant, inviſurus. Advenientium multitudo anhelat, premitque, & Mauros hoſce in girum veluti circumdans obſepit. Homines externi ritus & religionis quiſque inſpicere cupit. Mauri miſerabiliter conſiſtebant, in conſpectu tantae multitudinis expaveſcentes. Multa verba invicem ſimul fundebant, & poſt colloquutiones*

E *capita convertebant. Oculos ac faciem ſuſtollentes, taciti ac veluti admirabundi intuebantur pulcra aedificia, & celſiſſima palatia, quae circum Genuae Portum erecta ac diſpoſita jacent. Nemo Maurorum ſermonem intelligebat. Ibi forte ſervus quidam Genuenſium erat, qui natione Saracenus fuit. Ad Chriſtum converſus, Genuae enutritus, Latinam Linguam callebat. Plebs itaque ſervum inter-*

volveano le faccie. Maravigliannoſe ad quelli palazzi de lo Puorto de Genova; credevano, cha Genoa foſſi tutta la fortezza e bellezza de' Chriſtiani, e non ſe ne trovaſſi ſimile. In queſſo potemo conoſcere, che loro havitationi non foco così delicate, como delicati li nuoſtri. Anco ne benne da la Ginzera lo Veſcovo de Peroſcia, lo quale fo de li Crociati, e menao ſeco otto de quelli Turchi. Fuoro da cavallo. Fuoro homeni bianchi e belli como noi. Calzamenta, como noi. Ronzini, como noi. In capo portavano uno cappiello fi' alle recchie, como mitra de Papa. Vero ene, che in mieſo havea uno piezzo ritto, longo, ſottile, como fuſſi cuollo de Grua, copierto de panno de lino bianco, como noi. Vero ene, cha le maniche erano longe fi' a le deta de la mano. Sopra lo farſetto portavano uno manto de panno de lino, como Piviale da Preite. La ponta de lo lato ritto ſe iettava da la ſpalla manca, e quella de la manca ſe iettava da la ſpalla ritta.

Po' queſſo lo Re Donno Alfonzo non poſa. Anco fao iente de ſio paieſe. E habe aſſediato lo nuobbele e bello Caſtello, ultima fortezza de Sarracini. Subaltare lo Caſtiello hao nome. Lo paieſe hao nome Alcaore. In queſſo Caſtiello Maccometto ſcriſſe la ſoa Leie, e deola ad Sarracini, e fece lo Livro, lo quale ſe chia-

A *terrogans dixit:* Quid ajunt hi? *Reſpondebat ſervus:* Iſti ita dicunt: Haud mirum eſt, nos Saracenos deviſtos ac profligatos eſſe, quum adversùs nos irruerit totus Chriſtianorum Populus, & Genuenſis Civitas. *Quum* Genuam *nominabant, tunc facies convertebant, & palatia pone Portum Genuae ſita mirabantur. Credebant, Genuenſem Urbem continere omnem elegan-*
B *tiam & fortitudinem Chriſtianorum, nullamque aliam huic ſimilem Civitatem inveniri poſſe putabant. Ex his noſſe poſſumus, Saracenorum domus non adeo elegantes nec excultas eſſe, ceu domicilia noſtra ſunt. A Vandalitiae provincia inſuper receſſit & in Italiam remeavit Epiſcopus Peruſinus, qui fuerat unus ex*
C *Cruce ſignatis ſecum captivos octo ex illis Turcis adducens. Equites hi fuere. Vultu & cutis colore candidi venuſtique, ut nos erant. Calceamenta, quemadmodum nos gerimus, & ipſi portabant. Equis more noſtro inſidebant. Capite pileum ad aures uſque in Pontificalis mithrae modum, deferebant. At in medio pilei fruſtulum quoddam extol-*
D *lebatur longum ac ſubtile, ac ſi collum gruis eſſet, coopertum lineo candido panno, noſtris conſimili. Praeterea indumentorum manicae protendebantur uſque ad manuum digitos. Supra ſagulum habebant quoddam lineum panneum pallium, ad inſtar Sacerdotalis Pluvialis. Pallii extremitas a parte dextera in laevum humerum projiciebatur, & altera extremi-*
E *tas parte ſiniſtra dextero humero imponebatur.*

Poſt haec Domnus Alphonſus Rex a labore nequaquam deſtitit. Delectum armatorum in Regno ſuo iterum habuit. His copiis nobile ac pulcrum Caſtrum, quod Saracenorum ultimum praeſidium & robur erat, obſedit. Caſtro nomen eſt Calpe, ſive Gibilterra. Territorium ejus Alcaore nuncupatur. In eodem Caſtro Ma-

chiama Alcorano. Sopra de queſſo Caſtiello puſe lo huoſte lo Re, e giurao pe la maieſtate de ſio Reame, e pe la aitezza de ſoa Corona, mai da quello aſſedio partire, fi' che in quello Caſtiello non havea ficcào ſio Stennardo in terra. Serrato era a lo 'ntorno. Li puſe lo huoſte e vardie, credennoſelo prennere pe fame. Ene lo Caſtiello belliſſimo e fortiſſimo. Stao in una penna de preta viva aitiſſima. Sù in quelle prete le Aquile faco lo nido. Po' l'aitezza veo abbaſſanno a la piana. Là canto a la pianura ene menato uno muro fortiſſimo con ſpeſſi Torricielli. Piccazzo, di che dicto ene, lo fece fare sù lo vivo ſaſſo. Drento da lo muro hao una fontana de moita abunnantia. Ne la deſteſa de la pianura hao la Meſchita. Haoce arvori de onne raſcione. Mai non fo beduta sì piacevole Fortezza. Chriſtiani pe loro negligentia lo perdiero. Queſſa fortezza ſe creſe recuperare Donno Alfonzo per aſſedio, ma non li benne fatto, cha ſoprabenne la granne & horribbele mortalitate, de la quale ſe dicerao, e feriolo con una giandulia ne la inguignaglia. Donne li convenne, levato lo campo, morire ne lo tiempo de la granne mortalitate in Sibilia la Cittate Regale.

Queſſo Re Donno Alfonzo fo lo più nuobbele. lo più glorioſo, lo più iuſto, e lo più pietoſo Re, che mai fuſſi in Spagnia. Sempre mai li Spagnioli lo piagnerao. Onne vertute habe. Non habe defetto aicuno. Una ſola coſa habe reprenſibile, cha eſſo non amava la ſoa Reina, nè con eſ-
ſa

A *Mahometus Legem ſuam conſcripſit, & Saracenis obſervandam dedit, Librumque compoſuit, qui Alcoranus vocatur. Contra Caſtrum illud exercitum locavit Rex Alphonſus, & ſacramento per majeſtatem Regni ſui, & per Coronae ſuae ſublimitatem juravit, ſe ab obſidione ſuſcepta numquam fore diceſſurum, uſquedum in ejuſdem Caſtri ſolo Vexillum ſuum fixiſſet.* B *Circumquaque clauſum erat Caſtrum. Caſtra igitur & cuſtodes poſuit Alphonſus, exiſtimans ſe illud poſſe capere ob victualium penuriam. Pulcherrimum ac munitiſſimum Caſtrum illud eſt. In altiſſimo ſaxeo montuoſo vertice poſitum viſitur. In altitudine ſaxorum Caſtri nidificant Aquilae. A ſummitate deorſum deſcendens in planitiem* C *demittitur. Juxta planitiem murus fortiſſimus frequentibus parvis turribus interjectis compactum porrigitur. Picazus, de quo ſuperius meminimus, Caſtrum ipſum ſuper vivum ſaxum conſtrui fecit. Intra murum fons quidam aquis admodum abundans perenniter effluit. Ubi planities extenditur, Saracenorum Meſchita, ſeu Templum, erecta cernitur.* D *Arbores cujuslibet ſpeciei Calpenſis ager enutrit. Nuſquam delectabilius propugnaculum alibi inventum eſt. Chriſtiani ob incuriam illud jam amiſerant. Domnus Alphonſus idem obſidione ſibi recuperandum eſſe perſuaſit. At ſpes irrita evanuit, nam ingens & horribilis peſtilentia emerſit, de qua ſcribemus. Haec Alphonſum glandulâ in inguinibus percuſ-* E *ſit, ex quo caſtra amovere debuit, & mori coactus ex ſaeviente peſte in regali Hiſpalis Civitate.*

Praelaudatus Domnus Alphonſus Rex ceteros omnes Hiſpanorum Reges nobilitate, gloria, aequitate, ac pietate praecelluit. Perpetuò Hiſpaniae Populi mortem ejus deflebunt. Cunctis virtutibus claruit. Nullo fere vitio inquinatum ſemet exhibuit. Unum in eo arguendum
fuit,

ſa bolea ſtare; benchè uno figlio ne habe. Anco teneva una ſoa bagaſcia (Donna Leonora havea nome) la quale amava ſopra tutte coſe, la quale era ſio conforto. De la quale havea figli e figlie. Senza eſſa non potea ſtare. Pe moite voite lo Papa ſe lo ammonio, e ſe lo ſcommunicao. Bolea che queſſa ſoa bagaſcia Donna Leonora iettaſſi via. E lo Re per la Epiſtola li reſpuſe doicemente, anco per una ammaſciata e diſſe: *Santo Patre, ſe piace ad voi, cha io mora, & non biva più, io laſſo ſtare. Tutta fiata cha io ſtaieſſe ſenza eſſa, io non potera bivere.* Così lo Santo Patre non lo moleſtava. Non bolea che ſoa vita fine breve haveſſi. Io demorava ne la Cittate de Bolognia a lo Studio, & imprenneva lo Quarto della Phiſica, quanno odìo queſſa novella contare ne lo Stanzone de lo Rettore di Medicina da uno de li Bidelli.

CAPITOLO DUODECIMO.

Como ſo cacciato da Fiorenza lo Duca de Atene. E como morio Papa Benedetto, e ſo creato Papa Chimento.

ANno Domini MCCCXLII. uno folgore ne lo Campanile de Santo Pietro Maiure de Roma deo, & arze tutto lo cocuvello. Fo nell' hora de Veſpro, quanno li Canonici in Coro cantavano lo Offizio. Correvano Anni Domini MCCCXLII. quanno Papa Benedetto lo Bianco morio, e ſo eletto Papa Chimento Seſto.

fuit, quod Reginam uxorem ſuam minime diligebat, ejuſque contubernium vitabat, licèt ex ea filium ſibi genitum ſuſcepiſſet. Concubinam inſuper quamdam, quae Domna Eleonora appellabatur, eamque prae ceteris omnibus multum amabat, ut pote quae ſibi conſolationi erat. Filios & filias Alphonſo Eleonora pepererat. Pellicis hujus convictu abſtinere nequibat. Pluries Pontifex Alphonſum ob hanc rem objurgavit, monuitque, atque Eccleſiaſtica communione etiam privavit. Mandabat ſummus Pontifex, ut Alphonſus Eleonoram a ſe removeret. Rex per Epiſtolam Pontifici comiter reſpondit, & legatione ob id ei miſſâ, Papae dixit: Sancte Pater, ſi me mori, nec amplius vitam agere, cupis, ab Eleonorae contubernio dividar. Quotieſcumque ab ipſa me ſejungam, vivere amplius non potero. *At Pontifex minime eum urgebat. Nolebat enim breviorem curſum vitae illius imponere. Ego tunc in Civitate Bononienſi Studiorum cauſâ morabar, addiſcebamque quartum Phyſicorum Librum, quum caſum huncce enarrari audivi in majori cubiculo Rectoris Medicinae ab uno ex Univerſitatis Bononienſis famulis.*

CAP. XII.

Quomodo Florentiâ pulſus fuit Athenarum Dux. Quomodo diem extremum obiit Papa Benedictus, & creatus fuit Papa Clemens.

A*Nno Domini Milleſimo Trecenteſimo Quadrageſimo Secundo fulmen percuſſit Turrim Sancti Petri Majoris Romae, & totam ſuperiorem teſtudinem igne combuſſit, horâ Veſperarum, quum Canonici in Choro Officium canebant. Decurrebat Annus Domini Milleſimus Trecenteſimus Quadrageſimus Secundus, quum Papa Benedictus, Candidus, ad plures*

Seſto. Queſſo Papa Chimento fo Monaco Nero, e fo perzona de tanta ſofficientia, che non havea paro. Era granniſſimo Teologo, e fo belliſſimo ſermocinatore. Quanno eſſo teneva Cattedra pe ſermocinare, o vero deſputare, tutto Pariſi concorreva ad udire eſſo. Deh como fo bello ſermocinatore! Homo Gallico, moito largifluo. Da ſi' che in Studio fo, era tanta ſoa larghezza, che a lo deſpennere non li iognevano ſoe Prevenne. Queſſo habe tutti li gradi de dignitate. In primo fo Monaco Nero de Santo Benedetto Conventuale, Sottopriore. Po' fo Decano. Po' fo Priore. Po' fo fatto Abate. Puoi fo fatto Veſcovo. Puoi Arciveſcovo de Ruen. Puoi Cardenale de titolo di Santo Nereo & Achilleo. Puoi in uitimo fo fatto Papa. Che habe a dicere? Cha ſe grado ſi trovaſſe aicuno maiure, anco l' habera deſiderato. Como queſſo Papa creato fo, così lo cocuvello de lo Campanile de Santo Pietro Maiure fo abbruſciato, como detto ene. Ad queſſo Papa benne la 'maſciata da Roma moito honorabile. Dodeci perzone, ſei Secolari, e ſei Clerici. Capo loro fo Stefano de la Colonna, e lo Commennatore de Santo Spirito. Queſſi dodeci Ammaſciatori lo pregaro da parte de Dio e de lo Puopolo de Roma, cha li piaceſſi de benire a viſitare la Sede de lo ſio Veſcovato de Roma. Anco lo pregaro, che li concedeſſi la Innulgentia ienerale de lo Jubileo, che tornaſſi ciento anni a numero de cinquanta; perchè la etate ene breve, e pochi ne viengo a lo numero de ciento. A queſſi 'maſciatori lo Papa reſpuſe. E in primamente provao, che la petitione loro era iuſta, e provao per dodeci raſcioni, cha

A *plures abiit, & electus fuit Papa Cle-*
mens Sextus. Is ex Monachis nigris ex-
ſtitit. Tanta virtute enituit, ut nullus
par ipſi inveniretur. Theologiam optime
calluit, & gratiſſimus fuit ſermocinator.
Quum Cathedram concionaturus aut di-
ſputaturus aſcendebat, tota Pariſiorum
Civitas, ut eum audiret, accurrebat.
Proh quam eleganter ſermocinabatur!
B *Vir natione Gallus, ſumtibus admodum*
liberalis, tantaeque in Studio liberali-
tatis, ut ad expendendum Eccleſiaſtici
reditus nequaquam ipſi ſufficerent. Omni-
bus dignitatum gradibus fuit perfunctus.
Primo Monachus niger conventualis, Or-
dinis Sancti Benedicti, Vice Prior,
poſtmodum Decanus, tum Prior, inde
Abbas, poſtea Epiſcopus, exinde Ar-
C *chiepiſcopus Rotomagenſis, tum Cardi-*
nalis titulo Sanctorum Nerei & Achil-
lei, demum Pontifex conſtitutus fuit.
Quid dicendum ſupereſt? Si alia ſubli-
mior dignitas ſuperfuiſſet, hanc certe is
peroptaſſet. Poſtquam in Pontificem aſ-
ſumtus fuit, ſuperior Turris Sancti Pe-
tri Majoris teſtudo, ut ſupra diximus,
fulminis incendio conſumta periit. Roma
D *ad eumdem Papam miſſa venit Legatio*
multum honorabilis duodecim virorum,
ſex Laicorum, & ſex Clericorum, quo-
rum capita fuere Stephanus de Columna,
& Commendatarius Sancti Spiritus.
Duodecim ii Oratores Clementi ſupplica-
runt per coeleſtia, & nomine Populi
Romani, ut vellet ſe conferre ac viſita-
re ſedem Epiſcopatus ſui Romae. Ab
E *illo inſuper precibus petierunt, ut gene-*
ralem Jubilaei Indulgentiam iiſdem con-
cederet, utque annorum centum Indul-
gentiam ad numerum quinquaginta an-
norum reduceret, eo quod, quum mor-
talium brevis eſſet aetas, pauci Romam
centeſimo anno peregrinaturi eſſent. Hi-
ſce Oratoribus Pontifex reſpondit, atque
in primis oſtendit duodecim argumentis,
ipſummet debere contendere, ut proprium
Roma-

cha eſſo era tenuto di benire a viſitare lo ſio Veſcovato, e la Cittate Romana. Quanto a lo ſecunno, concedeo lo Quinquaieſimo Jubileo in Roma ienerale remiſſione de peccati, pena e coipa a li pentuti e confieſſi. De le connitioni de lo quale Jubileo infra ſe dicerao.

In tiempo de queſſo Papa, Anno Domini MCCCXLII. in die de Santa Anna, fo cacciato da Fiorenza Miſſore Gualterio Conte de Brenna, Duca de Atene, Signiore perpetuale de Fiorenza. E folli fatta moita onta, e moito betoperio e danno. E fuoro muorti homeni, e loro carne fo manecata. La quale novitate fo pe queſſa via. Fiorentini comperaro Lucca da Miſſore Maſtino de la Scala, & entrao in poſſeſſione. Piſani turvati de queſſo mercato, fecero intorno a Lucca uno aſſedio eſmeſurato e memorabbele. Iente da cavallo numero.......... Iente da pede numero......... Intorno a lo huoſte fecero foſſate, e ſteccata, e torre de lenname ſpeſſe e forte. Anche canivoiaro e ſteccomiaro la ſtrata, la quale vao da Piſa a Lucca, e dura miglia dieci. E queſſo fecero, perchè liberamente homo giſſe a lo huoſte con fodero e con arneſe ſenza impedimento. Durao lo aſſedio meſi......... Allhora pe mantenere lo aſſedio, fecero la Gabella, che ſe chiama *Secca*. In breve ſconfiſſero Fiorentini, e levaroli de campo, e non laſſaro ſuccurrere Miſſore Malateſta Capitanio de Fiorentini con graſcia. Anco fecero una coſa notabbele; ch a Miſſore Malateſta ionze la ſera con fodero e con granne iente ad uno fiume, lo quale ſe dice Serchio, appreſſo de Luca, de notte. Piſani fecero uno foſſato eſmeſurata-

A *Romanae Urbis Epiſcopatum viſitaret. Quo ad ſecundam petitionem, Jubilaeum quinquageſimi anni elargitus eſt Romae cum generali peccatorum remiſſione, & a poena ac culpa liberatione iis, qui poenitentiâ, confeſſione, & contritione cordium afficerentur. De cujus Jubilaei conditionibus & qualitatibus infra ſcribemus.*

B *Temporibus Clementis Pontificis, Anno Domini Milleſimo Trecenteſimo Quadrageſimo Secundo. die Sanctae Annae, Florentini Urbe Florentiae depulerunt Dominum Gualterium Comitem Brenniae, Ducem Athenarum, perpetuum ejuſdem Civitatis Florentinae Dominum. Is multas injurias, vituperia, ac detrimenta pertulit. Ea occaſione plures viri occiſi*

C *fuerunt, & nonnullorum carnes devoratae ſunt. Novitas ipſa in hunc modum evenit. Florentini pretio emerant a Domino Maſtino Scaligero Urbem Lucenſem, & in poſſeſſionem ejus ſe immiſerant. Piſani emtionem hujuſmodi aegre ferentes, Lucam circumquaque incredibili obſidione cinxerunt, & innumerabiles equitum peditumque copias adduxerunt.*

D *Exercitum foveis, munimentis, turribus ligneis validis quidem & crebris circumvallarunt. Munierunt etiam, & vallis firmarunt iter, quod Piſis Lucam tendit, decem millium paſſuum ſpatio. Id egerunt, ut quilibet ſecure ad exercitum cum victualibus atque ſupellectilibus, nullo impediente, poſſet accedere. Obſidio per aliquot menſes duravit.*

E *Ut obſidionem continuarent, vectigal, quod* Sicca *appellatur, indixerunt. Brevi Florentinis cladem Piſani intulerunt, utque campo abirent, coëgerunt, & ſuccurrendi Lucenſibus facultatem & victualia inferendi poteſtatem praeripuerunt Domino Malateſtae Duci Florentinorum. Praeterea & id obſervatione dignum perpetrarunt. Quum Malateſta ſub veſperam cum commeatu & multitudine*

ratamente longo e largo fra lo Serchio e la Cittate de Lucca, longhezza........ larghezza....... Tutto queſſo lavoriero fo eſpedito in una notte. Quanno la mattina Miſſore Malateſta, *paratis omnibus copiis tam ad pugnam quàm etiam ad graſciam, tranſivit aquam diluculo, non potens tranſire ex impedimento valli, miratus ſtupefactuſque retroceſſit, meavitque per ripam fluminis aſcendens, deditque circuitum milliaribus decem ferme, ibique Piſanum exercitum improviſe invaſit. Tum vero factâ reſiſtentia, factoque ingenti Florentinorum impetu, feſſi Florentini terga dederunt. Multi cadunt, multi capiuntur. Vix Malateſta cum aliquibus evaſit. Omnis eorum copia militibus praeda fuit.*

A la fine Piſani venzero Lucca pe forza de fame. Fi' a lo die preſente la tiengo. Fiorentini vedennoſe così confuſi, chiamaro pe Capitanio de guerra, e Signiore, Miſſore Gualtiero Conte de Brenna, Duca de Atena. Imperciocchè era homo ſavio e potiente, de la Caſa de Francia. Quanno Miſſore Gualtiero habe recuperato lettere, fo allegro. Salio a cavallo. Con ſoa iente da cinqueciento cavalieri, con ſaimaria e granni arneſi, ritto pe lo cammino ne veo. Entra ne la Cittate de Fiorenza, e a pacifico ſtato ſenza tumulto, de concordia de lo Conziglio, recepeo la Signioria perpetuale. Ora comenza a reiere lo Duca fortemente. La prima coſa, che faceſſi, fo cha eſſo traſſe de preſone Pietro Saccone de li Tarlati, Signiore de Arezzo, e sì lo liberao de cattivitate, là dove era perpetualmente deputato. Hora bedeſi le granni

A *dine armatorum ad flumen pervenit, quod vocatur Auſer, prope Lucam, nocte Piſani amplitudine, longitudine, & profunditate enormem foveam inter Auſerem & Lucanam Urbem excavarunt. Nocte una ingens hoc opus perfecerunt.* Mane quum Dominus Malateſta, paratis omnibus copiis tam ad pugnam, quàm etiam ad graſciam, tranſivit

B aquam diluculo, non potens tranſire ex impedimento valli, miratus ſtupefactuſque retroceſſit, meavitque per ripam fluminis aſcendens, deditque circuitum milliaribus decem ferme; ibique Piſanum exercitum improviſe invaſit. Tum vero factâ reſiſtentiâ, factoque ingenti Floretinorum impetu feſſi Florentini terga dederunt.

C Multi cadunt, multi capiuntur. Vix Malateſta cum aliquibus evaſit. Omnis eorum copia militibus praeda fuit.

Denique Piſani urgente fame Lucanam Civitatem vicerunt. Ad haec uſque tempora Lucae dominantur. Florentini confuſione obruti, Ducem belli advocarunt, & in Dominum ſibi elege-

D *gerunt, Gualterium Comitem Brenniae, Athenarum Ducem. Nam ille prudens ac potens vir erat de Familia Franciae. Poſtquam Dominus Gualterius accepit literas, ſummopere laetatus eſt. Equum inſcendit, & cum copiis ſuis quingentorum equitum, cum ſarcinis, & cum magna rerum ſupellectile, rectâ per iter venit. Florentinam Civitatem paci-*

E *ficus, & abſque ullo tumultu intravit. Concordi voluntate Conſilii dominatum perpetuum Urbis obtinuit. Nunc Dux ipſe praecepta edere incipit. Inter cetera id primum egit, ut carcere liberum dimitteret Petrum Sacconem de Tarlatis, Aretii Dominum, quem a captivitate exemit, cujus perpetuo damnatus erat. Poſtmodum numeroſae & magnificae Legationes, quae ab omnibus Tuſcis ad* eum

granni e ricche ammaſciate, che li venivano pe tutta Toſcana. In Arezzo miſe la Signoria. Habe Piſtoia, San Miniato, Vulterra, & Prato. Apparecchiavaſe tutta Toſcana havere. Duca eſſere boleva de Toſcana. Con Piſani ſtette queto, sì che moleſtia de là non ſentiva. Reſſe aſſai aſpero. E bona ſpene a Fiorentini daieva. Po' che l' habe receputa la Signoria liberamente, ſignificao in divierzi paieſi la ſoa gloria. Fra li quali mannao uno Veſcovo in Francia a Filippo Re in Pariſci, ſio parente. Lo Veſcovo diſſe, como lo Duca havea la Signioria de Fiorenza. A ciò reſpuſe lo Re Filippo, e diſſe: *Piacemi aſſai*. Puoi domannao, e diſſe: *Hao fatta novitate aicuna Gualtiero lo Duca?* Reſpuſe lo Veſcovo e diſſe: *Hao mutate le Porte vecchie, che hao zerrate, e fatte le nuove. E ſopra le novelle Porte hao fatte belle torri e aite.* Diſſe lo Re: *Dì a Gualtiero Conte de Brenna, che Filippo de Valoiſe lo prega, cha eſſo ſe ſtudi de eſſere Signiore de le coraiora de le ienti e non de le torri*. La aitra 'mmaſciata fece uno Cavalieri, lo quale gio a lo Re Ruberto in Napoli, de chi detto ene de ſopra. Anco non era de queſſa vita paſſato. Annuntiao lo Cavalieri a lo Re la nuobbele Signioria de lo ſio parente lo Duca Gualtieri. Reſpuſe lo Re e diſſe: *Noi bene vorriamo, cha Gualtieri da tanto foſſi*. Po' domannao: *Dove poſa lo Duca? Poſa in Santa Croce?* Reſpuſe lo Cavalieri, e diſſe: *Nò. Anco poſa ne lo bello Palazzo de li Antiani*. Lo Re crollao la teſta, e diſſe: *Non ſao bene. Và, e dilli, cha reponna li Priori de Fiorenza in ſio Palazzo, e in ſoa nuobbeletate. Renna la honoranza a lo Puopolo.*

Queſſo

A *eum mittebantur, apparuere. Dominationem Aretii obtinuit. Piſtorium, Sanctum Miniatem, Volaterras, ac Pratum habuit. Totâ Tuſciâ potiri cupiebat. Ducem Tuſciae ſe fi vi contendebat. Cum Piſanis in pace vixit, ex quibus nullam moleſtiam ſentiebat. Satis aſpere gubernabat. Multam ſpem Florentinis addidit. Poſtquam libere dominatum ſibi* B *comparavit, propriam gloriam in diverſas Orbis partes patefecit. Ob id Epiſcopum quemdam in Gallias ad Philippum Regem Pariſiis affinem ſuum tranſmiſit. Epiſcopus retulit, Ducem conſequutum fuiſſe Florentiae dominationem. Ei Philippus reſpondens dixit, id ſibi gratum valde eſſe. Tum petiit, & ait:* Annon aliquam novitatem Gualterius C Dux ſuſcitavit? *Epiſcopus repoſuit dicens:* Portas immutavit. Nam vetuſtas clauſit, ac novas conſtruxit, quibus pulchras turres ſuperpoſuit altitudine ſpectabiles. *Rex tunc addidit:* Refer Gualterio Comiti Brenniae, Philippum de Valois eum exorare, ut ſibi curae ſit, cordibus hominum, non turribus portarum dominari. D *Alteram legationem ad Robertum Regem Neapolis, de quo ſupra meminimus, quidam Miles a Gualterio Duce miſſus adimplevit. Nondum enim Rex ille ex hac luce migraverat. Itaque Miles expoſuit Regi nobile imperium affinis ſui Ducis Gualterii. Reſpondens Rex Robertus dixit:* Equidem in votis haberemus, tanta dignitate Gual- E terium dignum eſſe. *Exinde quaeſivit:* Ubinam moratur Dux? Num in Monaſterio Sanctae Crucis? *Legatus Miles reponens dixit:* Minime. Verùm in ornato Antianorum Palatio domicilium ſibi elegit. *Rex caput quaſſavit, ac inquit:* Perperam agit Gualterius. Perge ad eum, & dic, ut Priores Florentiae in Palatium eorum reducat, nobilitatemque primaevam

vam

Queſſo Duca fo Signiore meſi dieci ſolo. Po' fo da Fiorenza betoperoſamente cacciato. Le caſcioni, perchè fo cacciato, fuoro queſſe. In prima uſava granniſſima crudelitate. Senza remedio accidea la iente. Havea con ſeco uno Officiale, lo quale ſe diceva Conſervatore. Miſſore Gulielmo de Aſſiſi, Cavaliero e Judice, era. Queſſo Miſſore Gulielmo era uno roſcio venenoſo. Quanno manecava, facea denanti a ſe ſenza miſericuordia martoriare le perzone, e facevali ſmembrare e morire de lo martorio. Havea uno ſio figlio Cavaliero, iovine de dodici anni, moito angelica creatura, ma ſemplice. Quanno l'homo era poſato da lo martorio, queſſo ſio figlio lo facea ſoſtenere, e dicea: *Deh dalli uno aitro crullo per amore mio. Aizalo sù.* A moiti queſſo fece, donne moiti ne moriero. Però era lo patre uno aitro Dioniſi Tiranno de Cecilia. Hora procede lo crudele Conſervatore, e taglia teſte, appenne, e accide ſenza miſericordia. E che più? Li buoni popolari de Fiorenza beſtuti con vari e con panni honorati appiccava denanti a le loro caſe. Appiccao Nardo de Cenne Vaſcellaro, lo quale fo de li più avanzarani popolari de Fiorenza pe ſoa ricchezza. Ad onne tratto preſtava a lo Communo ciento milia Fiorini. Moiti fuoro li aitri.

Puoi queſſo Signiore uſava moita avarizia. Onne moneta de iente ſtruieva

A vam eiſdem reſtituat, & ut demum Populo honores & officia reddat.

Dux iſte menſibus decem imperio Florentinis praefuit. Poſtea ignominioſe Florentiâ depulſus fuit. Rationes, ob quas expulerunt eum Florentini, nunc audi. In primis in more habuit, maxima crudelitate, & abſque ullo remedio, homines interficere. Officialem creaverat, B *qui Conſervator appellabatur. Huic nomen erat Dominus Guillielmus de Aſſiſio, Miles & Judex. Guillielmus, cen venenoſus ſerpens, quum menſae aſſidebat in prandio, homines abſque miſericordia tormentis ante conſpectum ſuum excruciari jubebat, & membris diſcerpi, atque in cruciatibus enecari. Guillielmo erat filius, Militiae inſignibus ornatus,* C *adoleſcens annorum duodecim, angelicâ quidem formâ, ſed exiguo judicio inſtructus. Quum aliquis tormentum ſuſtinuiſſet proinde dimittendus, idem filius tortum in cruciatu retineri volebat, dicebatque:* Rogo, ut, ſi me amas, huic alteram concuſſionem irroges. Eum rurſus in altum tolle. *Quamplures crudeli hoc modo tractavit, quare* D *multi interiere. Guillielmus autem erat alter Dionyſius Tyrannus Siciliae. Immanis Conſervator ita procedens, multos capite detruncat, alios ſuſpendio affigit, plures abſque miſeratione necat. Quid plura? Meliores probioreſque populares Florentiae, honeſtis variiſque veſtibus indutos, ante proprias eorum domos, in patibulis ſuſpendebat. Nardum de* E *Cenne Vaſcularium, unum ex praeſtantioribus Florentiae popularibus, furcae ſuſpendio damnavit, ad quam pertractus perrexit, eo quod facultatibus & bonis abundaret. Communi Florentiae hic centum millia Florenorum mutuo dederat. Permulti alii crudeliter a Guillielmo mulctati fuere.*

Praeterea Dux praefatus avaritiâ ſummâ occupabatur. A Mercatoribus pecuniam

va e conzumava onne perzona. Tutta la moneta traieva de mano a li mercatanti. Havea con ſeco uno peſſimo e crudele homo, Fiorentino de nativitate; ma era ſtato anticamente cacciato perpetuale pe le ſoe falſitate & inganni. Queſſo fo già ſio compagnone in arme e in viaggi. Havealo ridotto in ſtato in grazia ſoa e de' Fiorentini. Sere Herrigo Fegi havea nome. Queſſo Sere Herrigo Fegi era ſopra la Gabella. Et era tanto ſottile ſpirito in trovare moneta, che donne eſſo traieva lo Fiorino, aitri non potea traiere lo veto de lo miglio. Tutto die deviſava Gabelle. Mai non bedeſti sì diabolico ſpirito. Più era queſſo ſottile ne la Gabella, che non fo Ariſtotele ne la Filoſofia. Pe le cui introduttioni onne guadagno, onne capitagna entrava in Communo. Pe queſſo li mercatanti ſe reputavano deſerti.

Puo' queſſo lo Duca uſava moita lentezza ne li fatti de Fiorentini. Sopra Piſa non faceva coſa nulla de novitate. Laſſao prennere Lucca; e lo honore de' Fiorentini non recuperao. Li ſtaii, li quali teneva Miſſore Maſtino pe la compera de Lucca, non recoglieva. Anco li laſſava ſtare ſenza mentione. Li ſuoi ſollati faceano moiti debiti pe Fiorenza. Non pacavano. Eſſo ne mannava tutta la moneta in ſio paieſe. Trecento milia Fiorini ne fuoro tratti, li quali fuoro pe mare derobati a Monaco, lo forte Caſtiello fra Genoa e Marſilia. Puoi apparecchiava a fare uno nuobbele Caſtiello. Forte facea

niam quoquo modo extorquebat, & pecunioſum quemlibet exſpoliabat. Suae voluntatis adjutorem habebat peſſimum & crudelem hominem, Florentinum patriâ, qui ob fraudes & dolos perpetratos perpetuo exilio jam dudum antea fuerat condemnatus. Is jam Duci exſtiterat ſocius armorum ac itinerum. Dux illum in gratiam ſuam & Florentinorum reduxerat, atque in Urbem reconduxerat. Ser Henricus Fegi nominabatur. Publicis vectigalibus Henricus idem praeerat, ſummo ingenii acumine in colligendis pecuniis praeditus, tantâque imbutus verſutia, ut ipſe aurum emungeret ex iis, ex quibus alii ne applaudam quidem milii poſſent conſequi. Quotidie oneribus excogitandis, tributiſque imponendis animum mentemque addebat. Sane daemonem iniquiorem diabolico ſpiritu ejuſdem Henrici numquam vidiſſes. Majori enim mentis ſolertiâ in vectigalium procuratione munitus erat ille, quàm Ariſtoteles in Philoſophiae meditatione. Henrici calliditate & induſtriâ quodvis emolumentum, & quilibet proventus in Communis aerarium reponebatur. Ob id Mercatores ſpe omni deſtituti animum abjecerant.

Ad haec Dux Gualterius lente nimis in Florentinorum negotiis promovendis progrediebatur. In Piſanos nullum dignum facinus ſuſcepit. Ut Urbs Lucenſis amitteretur, perpeſſus eſt, nec honori Florentinorum recuperando quidquam conſuluit. Obſides, quos Dominus Maſtinus ob emtionem Lucae retinebat, nequaquam redemit, quin immo de ipſis, utpote neglectis poſthabitiſque, nullam curam habuit. Milites ejus alieno aere multum gravati in Florentina Urbe creditoribus nil ſolvebant. Pecuniam omnem, quae Duci obveniebat, is ad regiones ſuas tranſmittebat. Trecenta millia Florenorum extorta, ac per mare abrepta fuerunt apud validum Caſtrum Monoe-

facea murare drento de la Cittate. Lo Palazzo de li Priori bolea comprennere. Queſſe connitioni conſideranno li Cittadini di Fiorenza, fuorte ſe duoglio de la Signoria. Segretamente cercano via de darla pe terra. Male ſe può pe la granne foraſteria, la quale havea. Lo primo, che queſſa cognuratione fece ſentire, fo uno Carrazaro, lo quale gio a lo Duca, quanno cenava, e diſſe: *Voi dovete eſſere muorto.* Lo Duca: *Da chi?* *Da lo Puopolo.* Lo Duca: *Quanno?* Reſpuſe: *Lo die de Santo Jacovo.* Lo Duca: *In che muodo?* Diſſe: *Quanno cavalcarete pe la Terra, verrao uno Currieri contrafatto, e porgerao a voi lettere. Mentre che leierete, verrao uno Stennerao con ſio arco Turcheſco, e percoteraove da una freccia. Da lo aitro lato ſtarao uno con uno ſpontone. Da lo aitro lato verrao uno ſtuocco. Puoi ſe gridarao: Puopolo, Puopolo.* Diſſe lo Duca: *Queſſo da chi ſai?* Diſſe lo Carrazaro: *Da mea mogliera.* La mogliera ſapea da una femena de Priete. La femena da lo Priete. Benne a lo Priete, e ſtette preſente lo Carrazaro. Nolli lo ſeppe provare. Lo Carrazaro fo tenagliato pe Fiorenza con tenaglie refocate. Po' eſſo beneva lo Priete a cavallo in una mula, con cherica raſa, con corona de oliva in capo, guanti de camoſcio in mano. Tromme e trommette vaco ſonanno. Lo Carrazaro fo pe la canna appeſo. Onne iente temeva de tale ioco.

La

A *Monoeci inter Genuam & Maſſiliam poſitum. Poſtea munitum Caſtrum Dux erigere meditabatur. Muros intra Civitatem fieri juſſerat. Palatium Priorum ambitu murorum includi volebat. Florentiae Cives perverſam hanc regiminis conditionem perpendentes, vehementer de hujuſmodi dominatione conqueſti fuerunt. Clam modum, quo tyrannidem amove-*
B *rent, quaeſierunt. At difficulter conceptum opus exſequi poterant, ob nimiam conductitii militis multitudinem, quae cum Duce erat. Omnium primus, qui conjurationem hanc detexit, fuit quidam faber rhedarum, qui ad Ducem coenantem accedens, ei dixit:* Tu interficieris. *Reſpondit Dux:* A quonam? *Ait Faber.* A Populo. *Subjunxit Dux:*
C Quandonam? *Addidit Rhedarius:* Die Sancti Jacobi. *Interrogavit Dux:* Quonam modo? *Retulit Artifex:* Quum per Urbem obequitabis, Tabellarius ementita ſpecie veniet, tibique Epiſtolas porriget. Dum eas perleges, ſuccedet quidam Vexillifer cum Turcico arcu ſuo, ſagittâque te feriet. Ex alio latere aderit alter quidam
D cum veruto, & ex alia parte adveniet alius cum enſe quadrangularis aciei. Tum clamor inſurget: Populus, Populus. *Dux tunc inquit:* Quinam haec tibi revelavit? *Rhedarius repoſuit:* Ab uxore mea id reſcivi. *Conjux id noverat relatu ancillae cujuſdam Presbyteri. Ancillae Presbyter narraverat. Quum Presbyter evocatus in*
E *conſpectum Ducis veniſſet, Rhedarius praeſens ſubſtitit, nec quod antea dixerat, in faciem ejus potuit comprobare. Rhedarum artifex candentibus forcipibus dilaceratus, per Urbem perductus fuit. Poſt eum Presbyter eques mulae inſidens incedebat, tonſurâ capitis abraſus, coronam olivae in capite geſtans, manibus chirothecis arietinae pellis contectus. Buccinae & tubae clangorem dabant.*

Roda-

La prima feſta, che benne, armao tutta ſoa foraſteria, e in mieſo de doi ſoi nepoti a bello galoppo tutta Fiorenza curze. Denanti ad ſe menava li Nuobbeli de Fiorenza deſarmati. Hora creſce la opera de lo Caſtiello. Uno Sabbato de Veſpero, correano Anni Domini MCCCXLII. apprieſſo de lo Palazzo de' Priori fo fatta una meſc'ia. Subbetamente voce veo: *All' arme*, *all' arme: Puopolo*, *Puopolo*. Tutto lo Puopolo de Fiorenza fo armato. Fuoro a le mano lo Puopolo co li ſollati. Li ſollati fuoro perdienti. Laſſanno li cavalli ne lo Piazzale de li Priori, pe le valeſtra tutti ne entraro lo Palazzo. Quatordici centinara de perzone ſe renchiuſero in quello bello Palazzo. A lo torno le ſtrade fuoro sbandate de banche de' macellari. La notte lo primo, che ne eſcio de Palazzo, fo uno Judice ſimoniaco. Miſſore Simone da Norcia havea nome. Solo armato de tutte arme. Senćuto che fo da le vardie, non li vaize fio defennere. Fo acciſo. Doiciento Fiorini havea ſeco. Fo partuto in quattro parti. Ad onne Anziano ne fo preſentata una parte. Erano fatti quattro Anziani puopolari, li quali fuſſino ſopra tutte le coſe. Fatto lo iuorno, lo Puopolo commattè lo Palazzo. Iettaro fuoco a la puorta. Non vaize loro reparo nè con acqua nè con aitro argomento. Tutta la puorta fiariava, e fo conzumata. Aiquanti die ſe tenne renchiuſo lo Duca con ſia iente in quello Palazzo. A la fine lo fetore de lo ſterco e de la orina era granne. Meglio beniva de morire, cha morire de fetore. Non potevano campare. Granne mormoratione faco li ſollati a lo Du-

A *Rhedarius gulae ſuſpendio interiit. De ejuſmodi joco quilibet ſibi pertimeſcebat.*

Ubi prima ſolemnitas fuit, omnes conductitios milites ſuos Dux armavit, & in medio duorum nepotum ſuorum totam Florentinam Urbem gradario curſu eques luſtravit. Duci praeiverunt Nobiles Florentini armis exuti. Tunc Caſtri, quod aedificabatur, opus excrevit. Currente Anno Domini Milleſimo Trecenteſimo Quadrageſimo Secundo, die quadam Sabbati ad Veſperas, juxta Palatium Priorum, armorum rixa emerſit. Protinus conclamatum fuit: Ad arma, ad arma, Populus, Populus. *Univerſus Florentinus Populus arma cepit. Populares cum militibus Ducis certarunt. Milites succubuere. Equos in anteriori platea Palatii Priorum dimiſerunt, & ob ſagittarum e baliſtis emiſſarum imbrem, omnes Palatium introierunt. Mille quadringenti homines in eodem amplo elegantique Palatio ſe ſe incluſerunt. Viae circumpoſitae tabulis lanionum interclusae & obſeptae fuerunt. Omnium primus, qui nocte e Palatio exivit, ſimoniacus quidam Judex fuit, cui nomen Dominus Simon de Narſia. Solus omnibus armis inſtructus proceſſit. Quum de illius adventu ſenſere vigiles, irrita quacumque defenſione Simonis, eumdem interfecerunt. Ducenta aurea ſecum detulerat. In quatuor partes membratim conciſus occubuit. Cuilibet Antiano pars corporis ejus oblata obtigit. Nam Florentini creaverant quatuor Populares Seniores ſeu Antianos, qui rebus omnibus adminiſtrandis praeeſſent. Illuceſcente jam die Populus Palatium oppugnavit. Ignem januae injecerunt. Defendentium ac reluctantium obſtacula nil valuerunt. Non aquae effuſio, non ullum aliud ingenium, quidquam opis contulit. Janua ubique arſione concrepabat, & incendio abſumebatur. Nonnullis diebus Dux in eodem Palatio cum militibus ſuis incluſus*

Duca. In queſto ſe tratta patti. Lo Puopolo ſtao fuori a lo Palazzo. Armato crudelmente grida. Puoi chiamaro, cha boleano lo Conſervatore in mano, lo crudele Miſſore Gulielmo de Aſſiſi. Ciò vedenno lo Duca che per aitra via non potea campare, commannao, che Miſſore Gulielmo ieſciſſe fora.

Poni cura, che fece lo crudele patre pe bolere campare. Voize che ſio figlio giſſe denanti de eſſo, pe mitigare, muorto lo figlio, la ira de lo Puopolo ſopra de ſi. Quanno lo iovinetto figlio, *patris praecepto*, vao denanti, apprieſſo de la porta, como lo agnio a lo maciello, ben conoſcie ſoa morte, bene conoſcie la poca pietate de lo patre. Volve la teſta, e diſſe: *Ahi patre! dove me manni?* Dice lo patre: *Va ſicuramente*. Como fo a la puorta, fo receputo da lo adirato Puopolo ne le ponte de le ſpate. Uno Priete fo lo primo, che li ſmembrao lo vraccio co la ſpata, e diſſe: *Ecco la mia parte. Io no boglio più Meſſa cantare*. Sacci, cha queſto iovinetto diſpiacere a lo Priete fece. Tale taglia, tal mozza. Mille vocconi ne fuoro fatti. Po' lo figlio veo lo patre, moito honoratamente beſtuto con Vari. Uno Calice de ariento 'naorato havea in mano co la Hoſtia. Male volontieri beniva. Ma quelli lo premeano, quelli che fora lo tiravano. Così lo tagliaro, como foglia menutella. La carne ſoa e de lo figlio fo portata pe Fiorenza, e fo vennuta a peſo.

A *ſus perſtitit. Demum quum ſtercoris & urinae foetor nimium praevaleret, melius ſibi viſum eſt, morti ſe in campo exponere, quàm foetore ſuffocari. Nullus effugio remanebat locus. Obmurmurantes milites Duci querelas expoſuerunt. Interim de conditionibus agitur. Populus extra Palatium armatus, crudeliter clamabat. Alta voce proteſtabatur, ſe velle,*
B *ut in manus & poteſtatem ſuam veniret ſaevus ac immitis Conſervator Guillielmus de Aſſiſio. Haec Dux perpendens, ac videns ſibi nulla alia ratione ſalutis viam ſupereſſe, praecepit, ut Dominus Guillielmus Palatio excedens extra ad Populum abiret.*

Heic animadverte, quid immanis genitor, ut periculum effugeret, egerit.
C *Voluit filium ſuum ſibi praeire, ratus ſe mitigaturum illius morte indignationem Populi, quae ſibi ſubeunda videbatur. Quum adoleſcentulus filius* patris praecepto *antecederet ad portam, tamquam agnus ad occiſionem, genitoris intentionem probe cognovit, ac ſatis mortem ſibi certo imminere praeſenſit. Quare patris impietatem perſpectam optime*
D *habens, & faciem convertens, ait:* Ah genitor! quò me mittis? *Tunc repoſuit pater:* Secure perge. *Ubi ad portam filius acceſſit, iratus Populus cuſpidibus enſium in ipſum furenter irruit. Quidam Presbyter omnium primus adoleſcenti brachium cum humero truncavit, dixitque:* Ecce pars mea mihi obtigit. Miſſam amplius cantare nolo.
E *Sciendum interim, adoleſcentulum ipſum Presbytero injuriam neſcio quam antea intuliſſe. Tunc ceteri in eum irruentes, hi reſcindunt, alii mutilant. Juvenis iſtius cadaver in minuta fruſtula diſciſſum vidiſſes. Poſt filium comparuit genitor, honorifice ſatis indutus, Variorum pellibus. Argenteum calicem inauratum una cum Hoſtia manu gerebat. Illibenti animo incedebat. At ab obſeſſis, ut exiret,*

peſo. E fo arroſtita. E fo chi ne manicao. Sacci, cha fòrte haveano patiti queſſi, quanno recipeano cotale miſure.

A *xiret, compellebatur, & ab his, qui extra erant, pertrahebatur. Eum igitur, ut minutiſſima folia, ſecant. Carnes ejus ac filii ſui per Urbem Florentinam exportatae fuerunt, & minutatim bilancis pondere venumdatae, quas alii igne torruerunt, & nonnulli comederunt, juſtam eis tot flagitiorum rependentes menſuram.*

A lo Duca non fo fatto male ne la perzona, cha lo Conte Simone de Caſentino co lo Communo de Siena trattao li patti, e sì lo traſſe, ſalva la perzona, de ſio Palazzo de notte con cinquanta perzone. Queſſo fo lo die de Santa Anna. Puoi li menao in ſio Contado, e sì li fece renuntiare la Signioria de Fiorenza. Allhora cavaicao lo Duca, e benne a Bolognia poveramente tutto deſolato. Da Bolognia ſe partio, e gìone in ſio paieſe. Granne betoperio habe. Granne habe danno. Più de quatrociento perzone de' ſoi ſollati ce fuoro muorte e derobate. Miſſore Ianni de Braio, e Miſſore Caucaſſaro, doi ſoi granni Baroni e parienti, fuoro a fierro muorti. Miſſore Cerettieri de li Biſdomini ſio Conzieglieri fuiio, & aizao la più corta. Sere Herrigo Fegi, lo ſottile Gabellieri, fo preſo in havito de Frate Bianco Humiliato. E sì fo ſpoliato innudo. Era craſſo più che uno terribbele puorco. Fo ſparato, e fo appeſo pe li piedi. Granne deſtratio li fanciulli faceano de lui. Iettavanoli prete de loto, e percoteanolo con vaſtoni. Fiorenza fo tornata a Puopolo, e a lo ſtato pacifico e communo. Lo Duca ne gìo in Francia in ſio paieſe. A la fine morio ne la vattaglia, la quale fo fatta pe lo Re de Francia e lo Re de Engilterra. Ne lo quale ſtuormo Ianni Re de Francia fo preſone, como ſe dicerao. Cur-

B *Ducis corpori nullum damnum irrogavit Populus, nam Comes Simon de Caſentino una cum Communi Senenſi conditiones & pacta firmavit, & incolumem Ducem reduxit extra Palatium noctu cum quinquaginta viris. Haec die feſto Sanctae Annae contigerunt. Exinde Comes Simon in Comitatum ſuum Ducem advexit, utque Florentinae Civitatis dominationi & regimini renuntiaret,* C *effecit. Tunc Dux pervexit eques, & Bononiam, abreptis ſibi rebus fere omnibus, pauper, abjectuſque pervenit. Bononiâ diſcedens, patriam ſuam repetiit. Magna vituperatione affectus, magnam bonorum ſuorum jacturam ſubiit. Quadringenti & amplius milites Ducis nece peremti perierunt, rebus expoliati.* D *Dominus Johannes de Prajo, & Dominus Caucaraſſus, duo ex potentibus ejus Baronibus, affinitate Duci conjuncti, ferro caeſi interiere. Dominus Ceretterius de Vicedominis, ejus Conſiliarius per breviorem viam effugit. Ser Henricus Fegi, ſolers publicanus, captus ſub habitu Fratris Humiliati albi, indumentis exutus, obaeſus corpore, craſſiorque pin-* E *guiori porco, exenteratus, pedibus furca ſuſpenſus diem obiit. Henrici cadaver pueri multis contumeliis affecere. Saxa luto infecta in ipſum projiciebant, illudque fuſtibus contundebant. Ad Populare regimen Urbs Florentiae demum tunc redacta fuit. Dux Gualterius in Franciam remeavit ad regiones ſuas. Poſtremò in armorum conflictu, qui inter Regem Franciae & Regem Angliae fuit habitus, ad*

Currevano Anni Domini MCCC-XLIII. Queſſo Duca de Atene fo acciſo in quella vattaglia. Tale fine habe lo Duca de Atene, male conzigliato, perpetuale Padrone de la Cittate de Fiorenza.

CAPITOLO DECIMOTERZO.

De la Creciata, la quale fo fatta in Turchia a le Eſmirre.

QUanno fo fatta la Crociata ſopra la Turchia ad uno luoco oltre mare, lo quale ſe dice Eſmirre. la qual novella commoſſe tutta la Chriſtianitate, la novella fo pe queſſa via. Sapemo, che la terra havitabbele ſi divide in tre parti: Aſia, Africa, Europa. Queſſe tre parti della terra divide lo mare, lo quale iace in mieſo a muodo de una mieſa Croce. In queſſa Aſia ene una Provincia piccola, e moito bella e opulenta infra le aitre, la quale hao nome Turchia, & ene la prima de le aitre Provincie de la Aſia, & e ne confinata con noi. Hao ſette Cittati. La prima hao nome Eſmirre. Queſſa ſtao canto mare ne la ponta de la terra, & ene Cittate deſtrutta ne la piana, & eneſe redutta ne lo monte da lungo da la veglia Cittate miglia cinque. La ſecunna hao nome Aito Luoco, là dove ſtava la Tomma de lo biato Santo Ianni Vagnieliſta, e dove Santo Ianni ſcriſſe la Pocaliſſi. E veo tanto a dicere Aito Luoco, quanto che *Aito Favellare* de Santo Ianni. Aitamente parlao in ſie Profetie. La terza Cittate

ad plures Dux idem abiit. In quo praelio Johannes Rex Franciae captus fuit, ut dicemus. Currebat Annus Domini Milleſimus Trecenteſimus Quadrageſimus Tertius. Saepe dictus Dux Athenarum in illo certamine interfectus exſpiravit. Hujuſmodi finem vitae habuit improvidus Gualterius, qui perpetuus Florentinae Civitatis Dominus, ut ſuperius narravimus, fuerat electus ac conſtitutus.

C A P. XIII.

De Cruceſignatorum exercitu collecto contra Turcas apud Smirnenſem Urbem.

QUum Cruceſignatorum exercitus adversùs Turcas in quodam loco ultra mare, qui Smirna vocatur, collectus fuit, ex quo univerſus Chriſtianorum Populus commotus eſt, caſus ipſe in hunc modum evenit. Novimus habitabilem Orbis continentem, trifariam dividi, in Aſiam ſcilicet, Africam, & Europam. Has tres Mundi partes mare ſeparat, quod in illarum medio in formam dimidiae Crucis interjacet. In ea Aſiae parte provincia quaedam exigua quidem, ſed admodum delectabilis, opulentiorque ceteris, invenitur, cui nomen eſt Turcicum Imperium. Provincia haec reliquarum Aſiae prima nobis contermina jacet. Septem Civitates habet. Prima quarum Smirna nuncupatur. Urbs iſta juxta mare in terrae extremitate quadam poſita, diruta in planitie, ubi dudum erat, modò in montem traducta, diſtat quinque millibus paſſuum a veteri Civitate. Secunda nominatur Ὑψίλογος, *ſeu Altologus, ubi erat Sepulcrum Sancti Johannis Evangeliſtae, & ubi idem Sanctus Johannes ſcripſit Apocalypſim. Idem eſt vox Ypſilogos, ac ſi diceres* Sublimem Sermonem. *Sublimiter namque Sanctus Johannes ibi loquutus eſt*

A tate hao nome Pergamo, dove nato ſo lo ſoprano Miedico Galieno. La quarta hao nome Efeſo. La quinta hao nome Filadelfia. La ſeſta hao nome Phrigia. La ſettima hao nome Pamfilia. Queſſe ſette Cittati fuoro de' Chriſtiani, e fuoro fatte boni Veſcovati ordenati pe lo biato Santo Ianni Vagnieliſta. Ma a lo die de B hoie pe li peccati noſtri ſoco de' Infideli le ſei. La ſettima, cioene Filadelfia, ene de' Chriſtiani. Ene ſpartuta uno poco da le aitre per uno vraccio de mare. Serve a Chriſto glorioſo. Ne la Contrada de Romania era uno Imperatore de Coſtantinopoli, lo quale havea nome Palialoco. Sio figlio havea nome Cantacuccino. C Queſſo Palialoco havea moita granne fede a uno Chriſtiano, lo quale ſe chiamava Miſſore Martino Zaccaria de Genova, lo quale era nuobbele e valente maſtro de guerra. Fecelo ſio Ammiraglio de mare. Tutta la contrata de lo mare vardiava in ſervitio de Palialoco. Granne honore renne a ſio Signiore. Navi e D iente havea a ſio piacere. Queſſo Palialoco donao a Miſſore Martino pe ſoa ſpeſaria una Iſola moito nuobbele e bella de granne frutto; cioene la Iſola de Chio. De quella Iſola veo la Maſtice, quanta ne ene. Là creſco li arvori, de le lacrime de li quali la Maſtice ſe fao. Granne era la Baronia de Miſſore Mar- E tino. Là demora con ſoa familia e Maſnata granne e ſoa iente.

Ac-

in ſuis propheticis praedictionibus. Tertiae Civitati vocabulum eſt Pergamus, ex qua ortum duxit celebris Medicus Galenus. Quarta dicitur Epheſus. Quinta appellatur Philadelphia. Sexta vocatur Laodicea in Phrygia. Septimae demum in Pamphilia nomen ineſt Attaliae, ſeu melius, *Thyathirae in Lydia. Septem his Urbibus olim dominati fuerunt Chriſtiani, in quibus ampli Epiſcopatus inſtituti inclaruere, a Sancto Johanne Evangeliſta jam ordinati. Sed hodiernis temporibus, peccatis noſtris exigentibus, ſex Civitates Infidelium imperio ſubſunt. Septima verò, nempe Philadelphia, Chriſtianorum dominio paret. Haec nonnihil a ceteris diſtat ob maris protenſi brachium. Chriſti glorioſi dogmata profitetur. In Romaniae regione erat quidam Conſtantinopolis Imperator, Palaeologus nomine. Filium habebat, Cantacuzenum dictum. Is Palaeologus de Chriſtiano quodam multum confidebat, qui nuncupabatur Dominus Martinus Zaccharias de Genua, vir nobilitate generis, & rei bellicae peritiâ conſpicuus. Martinum Palaeologus conſtituit Archithalaſſum. Univerſum maris tractum pro Palaeologo cuſtodiebat ac defendebat. Domino ſuo Imperatori multa obſequia praeſtabat. Naves, claſſis, & milites ad ſuum nutum Martino erant. Huic Palaeologus pro alimentis ſuis Inſulam quamdam nobilem aeque ac uberem & foecundam fructibus donavit, quae Chius appellatur. Ex eadem Inſula deducitur Maſtiche, quanta eſt. In ea enim arbores ſuccreſcunt, ex quarum glutinoſo fluxu Maſtiche conficitur, & colligitur. Domino Martino famulitium Nobilium & Procerum frequens erat. In ea Inſula ipſe una cum domeſticis ſuis, ſervorumque ſuorum & aliarum gentium copioſa multitudine, moram & incolatum trahebat.*

Con-

Accadde, che Turchi toizero a li Genoiſi una Terra canto mare, la quale ſe diceva Foglia Veglia. Puoi li toizero Metellina, la quale ſtao da li confini de Atena in Grecia, dove fo lo Studio. Po'li aſſediaro pe mare e pe terra la Cittate de Pera. Per onne via la boleano. Non li poteva campare. Miſſore Martino conzideranno la onta de ſoi Cittadini, anco lo danno, più nollo potea patire. Armao ſoe Galee con ſoi valeſtrieri e bella huoſte e deſtra iovinaglia. Vao pe mare, e 'nſoderao Pera, e levao da lo huoſte li Turchi, e moito danno li fece. Puoi vetao, cha nullo mercatante Turco uſaſſe in ſio terreno ne la Iſola de Chio. Ne la ponta de la Provincia de Turchia ſignioriavano tre granniſſimi Baroni. Frati carnali erano. Lo primo havea nome Morbaſciano: lo ſecunno havea nome Cherubino: lo terzo havea nome Orcano. Queſſi ſignioriavano le Cittate de le Eſmirre e Aito Luoco, e moite Terre. Queſſo Morbaſciano facea cogliere lo paſſaio e la gabella de le mercatantie, le quali paſſavano pe mare, canto ſio terreno. E coglievaſe lo paſſaio in quello ponte, dove hoie li Venetiani haco edificata la Cittate de le Eſmirre ne la pianura, canto mare, dove fo la Cittate antica. Queſſi paſſaieri e gabellieri non reguardavano aicuno, ſpezialmente li mercatanti de Venetia. Quanto boleano aizare lo pedagio, tanto lo aizavano. Onne Venetiano ſe reputava sforzato. Pe queſſi paſſaieri non valeva rechiamo, che faceſſino. E Morbaſciano accade........... Veneziani. Stava lo huoſte ſopra Negroponte. Intorno vaſtava lo paieſe, olive, vigne, arvori fruttevoli, zeranno le ſtrate. Pe la moita iente Negropon-te

A *Contigit autem, Turcas Genuenſibus abſtuliſſe quandam Urbem ſecus mare poſitam, quae Phocaea in Aeolide vocabatur. Exinde eripuerunt Turcae Genuenſibus Civitatem Mitylene, quae jacet versùs limites Athenarum in Graecia, ubi dudum celebre Studiorum Lycaeum exſtitit. Demum terrâ marique Urbem Peram obſederunt, quam omni*
B *conatu expugnare nitebantur. Turcarum manus Pera effugere non poterat. Dominus Martinus injuriam concivibus ſuis irrogatam conſiderans, & detrimentorum illatorum pondus perpendens, amplius tolerare nequibat. Triremes itaque ſuas cum baliſtariis, & bene inſtructo exercitu, ac promtâ expertâque armis juvenum manu, armavit. Mare ſulcat, & Peram victualibus implet, Turcaſque e*
C *caſtris abire cogit, eoſque pluribus damnis afficit. Deinde probibuit, ne ullus mercator Turcicus commercium in ditione ſua, & in Inſula Chii exerceret. In extremitate Turcici Imperii tres potentiſſimi Dynaſtae dominabantur. Germani fratres erant. Primo Morbaſciani, ſecundo Cherubini, tertio Orcani, nomina*
D *fuere. Smyrnenſi & Altologenſi Civitatibus, multiſque aliis Urbibus imperabant. Morbaſcianus vectigal a pertranſeuntibus, & tributum a mercatoribus exigebat, qui per mare juxta ditionis ſuae loca navigarent. Vectigal tranſitus colligebatur ad Pontem illum, ubi Veneti hodie aedificarunt Civitatem Smyrnenſem in planitie ſecus mare, ubi du-*
E *dum exſtitit Urbs vetus Smyrnae. Morbaſciani telonarii publicanique in exigendo vectigale nulli parcebant, praeſertim verò ad tributi ipſius ſolutionem Venetos adigebant. Prout telonariis libebat vectigal augere, pro voluntate illud ampliabant. Veneti omnes ſibi violentiam irrogari ſentiebant. Nulli remedio erant querimoniae, quas tranſeuntes mercatores adversùs tributorum redemtores*

te affama. Era in Negroponte lo Patriarca de Geruſalem. Don Manuello da Ca Marino havea nome, Veneziano, Frate de Santo Franciſco, homo mannifico, de granne ſenno e honeſta vita. Fuorte ſe vergogniava de eſſere aſſediato con tanta bona iente. Non ſao quale via prenna pe campare. Po' aicuno tiempo non troppo, bidero navi, che apparevano pe mare. Dodeci fuoro le Galee. Lo Confallono de Santo Marco de Venetia. Miſſore Pietro Zeno, lo vittorioſo e franco Capitanio, era loro Connuttore. Quanno queſſi Turchi ſentiero l'armata de' Venetiani, che ſe accoſtava, levaroſe de campo e tornaro a reto a le loro Cittati. La prima coſa forniero fortemente la punta de le Eſmirre, che là non poteſſino Venetiani a lo Puorto fare capo.

Levata la huoſte de campo, ieſſe fora de Negroponte Don Manuello lo Patriarca con cavalieri e pedoni, con vettovaglia de biſcuotto, fava, carne ſecca, e vino. Seguita li Turchi. Entra in mare. Connubbe, che la ponta de le Eſmirre era guarnita. Non ſe poteva arrivare. Allhora con tutta ſoa iente ſe poſao dodici miglia da longa ad una Iſola, che ſtao in mare, la quale ſe dice Iſola de Cervia. Là ſe poſao. Tre die ſtette con non poca ſoſpettione. Po' li tre dii le Galee de' Venetiani

e de'

A *res emittebant. Morbaſciano interim accidit.............. Venetos. Exercitus contra Euboeam Inſulam caſtra poſuerat. Circum undique Euboicum agrum vaſtabat, oleta, vineas, & arbores fructiferas excidebat, & vias intercludebat. Prae hominum multitudine, qui incolebant Euboeam, Inſulani illi fame vexari coeperunt. In Euboica Inſula tunc* B *erat Hieroſolymitanus Patriarcha, in Euboeae Civitate degens. Domnus Emmanuel* da Ca Marino *vocabatur, Venetus natione, Frater Ordinis Sancti Franciſci profeſſione, magnificus indole, virque ſummae prudentiae ac honeſti moris. Nimium verecundabatur Patriarcha, ſe cum electorum virorum & militum ingenti manu obſidionem perferre. At* C *nullam, qua periculum evaderet, viam agnoſcebat. Non multo poſt obſeſſi naves conſpexerunt, quae per mare venientes apparebant. Duodecim triremes fuere. Vexillum Sancti Marci in ipſis erectum vento agitabatur. Dominus Petrus Zenus, victorioſus ac fortis Dux, triremibus praeerat. Quum Turcae claſſem Venetorum appropinquantem agnovere, e* D *caſtris protinus recedentes ad proprias Urbes & loca redierunt. In primis promontorium Civitatis Smyrnenſis fortiter munierunt, ne Veneti Portum introgredi, ibique ſe recipere poſſent.*

Poſtquam hoſtilis Turcarum exercitus receſſit, Domnus Emmanuel Patriarcha una cum peditibus & equitibus ſuis E *Euboeâ, & ex Euboica Inſula egreditur, victualibus nautici panis, fabae, exſiccatarum carnium, & vini copiâ bene inſtructus. Turcas inſequitur. Mare intrat. Tunc novit, Smyrnenſe promontorium a Turcis propugnaculo vallatum eſſe. Ad promontorium accedere nequibat. Tunc una cum tota ſua claſſe caſtra fixit in quadam Inſulâ duodecim millibus paſſuum diſſitâ, in mare poſitâ, cui nomen eſt Cervia. Ibi ſubſtitit.*

Triduo

e de' Genoiſi ionzero. Allhora fecero
una moito bella ordinanza de Galee,
e vaco in ver le Eſmirre per haver-
le. Lo Puorto non poteano entrare.
Lo luogo era forte. Le valeſtra le
frecie iettavano. Non era via de en-
trare. Allhora de queſſe Galee ſe par-
tiro aiquante, e sfilaroſe longo lon-
go tanto mare a mano manca. Gi-
vano queſſe Galee caricate de taole,
e portavano caſtiella de lenname. Lo
Patriarca habe ſio conſiglio. Non de-
morao niente. Non voize havere ſpe-
ranza nel fuire pe mare. Fece fare
intorno a queſſo luogo uno cegni-
mento de mura de prete. Onne per-
zona murao. Coize terra e prete de
le antiche caſe, puro che viſta haia
de muro. Lo Patriarca con uno nuob-
bele Cavalieri Franceſco (havea no-
me Fiore de Belgioia) puſero li fon-
namenti con loro mano. Fecero a
lo murato ſolo una Puorta in ver la
Turchia. Guardavano in vierzo lo
mare. Non havea muro. E coizero
tanto terreno, quanto foſſi una pic-
cola Cittatella. Là ſe allocaro. Là
iente bedeſi campare, fare la piazza,
lo mercatale, la cagna de la mone-
ta. Tal fao vidanna, tal venne, tal
compra. Anco renchiuſe drento ac-
qua doice e viva fontana. Po' fo fat-
ta intorno ad queſto murato pe più
fortezza una foſſa moito eſmeſurata-
mente larga, sì che quanno era be-
ſuogno, metteva lo mare 'ntorno a
lo luoco. Se aicuna nave beneva pe
mare con graſcia, ſecura non bene-
va, perchè li Curzali de' Turchi an-
co giravano lo mare. Moito danno
faceano. Po' che ſaputo fo, cha lo
luoco de le Eſmirre era fonnato, al-
lhora la graſcia vao. Da le havita-
tioni 'ntorno viengo con fodero quelli
de Modone, quelli de Corone, quel-
li

A *Triduo multa cum ſuſpicione ac metu in
ea ſtetit. Poſt triduum triremes Veneto-
rum ac Januenſium advenerunt. Tunc
praediſpoſita mirum in modum claſſe tri-
remium, ad Smyrnenſem Urbem iter di-
rexerunt, illam expugnaturi. Portum
introire non poterant. Locum bene fir-
maverant munitionibus Turcae. E bali-
ſtis ſagittae emittebantur. Nullus ingre-*
B *diendi aditus aperiebatur. Tunc ex claſ-
ſis hujuſce triremibus nonnullae diſceſſe-
runt, & ad ſiniſtrum latus per mare
in longum ſe ſe deducentes perrexerunt.
Hae triremes tabulis ligneiſque caſtellis
onuſtae procedebant. Patriarcha conſilium
cum ſuis iniit. Non amplius moram tra-
xit. Nullatenus in fuga per mare ſpem
ſuam repoſuit. Eumdem locum circumde-*
C *derunt muro, ſaxis lapidibuſque compa-
cto. Quilibet muro aedificando dat ope-
ram. Terram & lapides ex vetuſtis do-
mibus collegerunt, quae vel muratae e-
rant, vel murorum ſpeciem praeſefere-
bant. Patriarcha una cum nobili Mili-
te Gallico (is Flos de Belgioja nomi-
nabatur) propriis manibus fundamenta
jecerunt. Muro unicam Portam, quae*
D *Turcicum Imperium reſpiciebat, fecerunt.
Ex ea parte, qua mare intuebantur,
nullum murum habebant. Tantum ita-
que terrae ſpatium emenſi ſunt, quan-
tum Civitatula complecteretur. Illuc ſe
ſe receperunt. Multitudo gentium &
advenarum eo confluens, ac in tuto ſe
ponens, forum, commercium, commea-
tum, collybum, ac aeris commutationem*
E *exercere coepit. Cauponas aliqui inſti-
tuunt, vendunt alii, nonnulli emunt.
Praeterea in eodem loco aquae dulcis &
perennis fontem Patriarcha incluſit. Cir-
ca murum hunc, ob majus loci muniti
robur, enormi amplitudine fovea exca-
vata fuit, ut, quum opus fuiſſet, aqua
maris derivari poſſet, quae locum cir-
cumcingeret. Si navis quaepiam per ma-*
re

li de Patraſſo, quelli de Malvaſia, quelli de Fogliara, e quelli de Filadelfia.

A re cum victualibus veniebat, haud ſecure adventabat, quia piratae Turcici huc illuc mare ſulcabant. Plura damna inferebant. Poſtquam circumſtantibus Populis innotuit, locum Smyrnae, a fundamentis erectum, completum fuiſſe, tunc rerum victualia ad ipſum locum advehi coeperunt. Ex aliarum regionum incolis advenerunt annonam perferentes, Methonenſes nimirum, Coronenſes, Patrenſes, Epidaurii, Phocaenſes, & Philadelphii.

B

Quanno Morbaſciano habe ſaputo, che la ponta de le Eſmirre haveano venta li Veneziani, mannao ſoe ammaſciate pe tutta Turchia. Tutta Turchia curre a lo reparo. La adunanza de Turchi ſe fao a le fortezze de la montagnia, in vierzo Aito Luoco. Più nanti non viengo, ſaivo non foſſi pe badalucco fare. Hora bedeſi onne die curſe fare. Curro Chriſtiani: predanno, robanno. Curro Turchi, e lo ſimile faco, imbuſcannoſe, fiero de ſubbeto furioſamente, e'n fuga voltannoſe. Granne danno faco. Moito bene li bedeva homo deſcennere e ſalire pe la montagnia l' uno po' lo aitro, filo a filo. Haveano loro ronzini piccoli moito currienti: piccole teſte, ferrati da li piedi denanti, de reto deſferrati. Così curreano, cha pareano Daini Aleſſandrini. La maiure parte de queſſi Turchi portavano a loro uſanza veſtimenta bianche de panno de lino; larghe le maniche, e longhe, e corte a mezza gamma. Nulla defferenza ene da le Cotte de li Chriſtiani Cherici. In capo cappielli bianchi co lo pizzo longo a muodo de lo cuollo de Cicogna. Varve haveano foite, e longhi capegli. In vraccio una rotella laorata a torno a muodo d' uno granniſſimo taglieri, ingeſſata. Queſſi ſoco loro paveſi.

Quum Morbaſcianus reſcivit, Venetos obtinuiſſe ac ſuperaſſe promontorium Smyrnae, legationes ſuas per univerſum Turcicum Imperium miſit. Turcae omnes ad everſionem Civitatis concurrunt. Turcarum Populus coit ad arces montium versùs Altologum. C *Ultra procedere nolebant, niſi id levis pugnae & velitationis occaſio popoſciſſet. Quotidie tunc incurſiones fieri vidiſſes. Excurrunt Chriſtiani depraedantes, & rapientes. Turcae ſimiliter decurrentes, & in abditis locis deliteſcentes, illico furentes proſiliunt, irruunt, feriuntque, ac demum terga vertentes aufugiunt. Ingentia irrogant damna.* D *Unuſquiſque eos aſcendentes ac deſcendentes de montibus perſpicue intuebatur, unum poſt alterum ordinatim ac per ſeriem. Inſidebant equis exilibus quidem, ſed velocibus, exigua capita habentibus. Anterioribus equorum pedibus ſoleae ferreae, poſterioribus nullae ſuberant. Adeo celeriter equi Turcici currebant, ut Alexandrinis* E *damis aequiparare eos in curſu facile potuiſſes. Turcarum plerique pro more amiciebantur candidis panneis lineis indumentis, quibus amplae manicae protractae connectebantur, uſque ad ſurarum medietatem protenſis. Ejuſmodi veſtimenta nil differunt a Clericorum Chriſtianorum ſuperpelliceis. Capita albis pileis obtegebant, oblongo ſupereminenti quodam roſtro, quod in altum extolle-*

Da *batur*

Da lato portavano ſpate Turcheſche, moito forvite, e non haco punta, e ſoco aicuna coſa piccate ne lo pomo, e co lo filo tagliente. Anco granne parte de loro portava lancie con uno fierro pulitiſſimo moito fortemente. Lato aicuno era 'naorato. Da lato portavano arcora e turcaſſi con freccie. Deh quanto granne male con loro frecciate faceano! De quelle freccie era aicuna, ne la quale ſtava obvolto uno filo de aoro. La freccia dignitate havea. Anco ce erano fra eſſi moiti armati con giubbe doppie, con panno 'ncerato, larghe, laorate con belli laorieri, copierti de zannato, e aitro.

Hora ſe comenza la dura & aſpera guerra pe terra e pe mare. Entra in mare Miſſore Pietro Zeno de Venezia, e vao attornianno tutta la Turchia. Arde le Terre canto mare, là dove ſio ſtuolo ſe poſa. Non hao reparo. Puoi li benne a le mano una bella caienza e nova peſcaſcione. Cinque lenni de Turchia currevano la marina, e menavano Griechi e Grieche, le quali haveano preſo con loro beni, pecora, veſtiami, & aitro arneſe. Queſſi Griechi erano de le Ville canto la marina. Erano preſi da li Turchi e derobati. Loro Ville erano arze. Quanno Miſſore Pietro bide queſſi lenni da longa, conubbe la ſoa ventura. Aizao le vele de ſoe Galee a lo viento. Così le ionze como fao lo Sparvieri la

A *batur in modum colli gruis. Spiſſas barbas nutriebant, & prolixos capillos alebant. Dexterâ clypeum geſtabant, torno fabrefactum, ſimilemque ampliſſimae patinae, gypſo exterius obductum. Ejuſmodi ſunt Turcarum ſcuta. Ad latus enſes Turcicos cingebant, perpolitos admodum, nulla cuſpide, capulo aliquantiſper perforato, & acie perquam acutâ.* B *Inſuper Turcarum plerique lanceas cum acumine ferreo arte plurima laevigato deferebant, cujus pars ex aliquo latere erat deaurata. Arcus & pharetras cum ſagittis portabant. Proh quam mortiferum vulnus cum jaculorum ictibus infligebant! Spiculorum illorum nonnullis obvolvebatur aureum filum. Id autem ſpiculatoris dignitatem indicabat. Denique* C *ex Turcarum numero fuere non pauci, armati quidem, inteclique duplicibus tunicis fabrefactis panno cerâ obducto. Hae tunicae latae ac amplae, & elegantibus quibuſdam operibus ingenioſe excultae, ſerico ſubſutae, aliiſque ornamentis ſuperinductis artificioſe diſtinctae videbantur.*

Nunc durum & aſperum bellum terrâ marique ſuſcipitur. D *Dominus Petrus Zenus Venetus mare intrat, & circumeundo totum Turcicum Imperium peragrat. Civitates juxta maris litora igne incendit, ibi autem praeſertim ſaevit, ubi claſſis ſua conſiſtit. Nullum malis remedium eſt. Poſtmodum ſors obtulit Zeno ingentis lucri, novaeque piſcationis occaſionem. Quinque naves Turca-* E *rum per maritimam excurrebant. Graecos viros, Graecaſque mulieres abducebant captivas, quos quaſque cum bonis, pecudibus, armentis, ceterâque domeſtica ſupellectile ceperant, oriundos ex Urbibus ac Oppidis ſecus mare poſitis. A Turcis in captivitatem trahebantur, rebus omnibus exſpoliati. Graecorum oppida, pagi, & loca arſionibus vaſtabantur. Quum Dominus Petrus a longe naves*

la Quaglia. E conoſcenno, cha preda portavano, diſſe: *Pateremo tanto betoperio?* Dodici Galee havea. Ferivano ſoe Galee da la proda ne lo ventre de li lenni de' Turchi, e affannavanoli. In mare erano quelli lenni non granni. Tre ne fuoro affonnati in pelago con ciò, che drento era. Non ne campao anima vivente. Li doi lenni fuoro intorniati e preſi. Nell' uno ſtava lo Amelì de lo mare, che veo a dicere, Maſtro e Signore. Havea nome Moſtafà. Queſſi doi non fuoro sfonnati, perchè fecero poca reſiſtentia. Parze meglio ſervareli vivi. Quanno li traievano, li Turchi da li loro lenni ad uno ad uno ſe legavano in centa con una corda. Onne uno 'ncrocicchiava le mano a lo pietto, & inchinavanoſe, como faceſſino reverentia, e dicevano: *Ano ſtauros, ſtauros*. Quaſi veo a dicere: *Perdonateci, cha belemo la Croce, & eſſere Chriſtiani.*

Hora torna lo franco guerrieri Miſſore Pietro Zeno con queſſa caccia a le Elmirre. Mentre queſſo Moſtafà ſtaeva in preſone, una lettera in ſoa Lengua le benne da una ſoa donna. Drento a la lettera era uno cierro de capegli moito bionni. Po' cavaicava Miſſore Pietro Zeno pe terra, e facea granne danno. Vao pericolanno tutte quelle locora de Turchi. Quelle Caſtellanze le fao troppo granne paura. Quanno Miſſore Pietro Zeno cavaica pe terra, Miſſore

A *ves hoſtium conſpexit, fortunam ſibi
tunc arridere intellexit. Vela proinde
triremium ſuarum ventis expandit. Quare
ea celeritate, qua Milvus Coturnicem
apprehendit, Petrus Turcarum naves
aſſequitur. Cognoſcens autem eas
praedam avehere, dixit:* Tantumne
opprobrium laturi ſumus? *Duodecim
triremes Zeno erant. A prora in ven-*
B *trem Turcicarum navium triremes Petri
navigia feriebant, ipſaque affligebant.
Turcarum rates non amplae molis, nec
ingentis ſtructurae videbantur. Tres in
pelago ſubmerſae perierunt cum iis omnibus,
quae intra continebantur. Nullus
inde ſalvus evaſit. Duae aliae naves
hoſtium circumdatae captae fuerunt. In
quarum una Amelius maris, quem Ma-*
C *giſtrum ac Dominum idiomate noſtro vocare
poſſemus, navigabat. Nomen ipſi
Muſtafa erat. Veneti has duas rates
non perfregerunt, quia parum reſtitere.
Satius propterea Zeno viſum eſt, homines,
qui in ipſis erant, vivos ſervare.
Quum Turcae ab eorum navibus educebantur,
unus poſt alium fune praecingebatur.
Eorum ſinguli manus ad pectora*
D *decuſſatas tenentes procedebant, & capita
ſubmiſſe demittebant, ac ſi reverenter
ſalutarent, ajebantque:* Ano Stauros,
Stauros; *quae interpretari licet:*
Nobis ignoſcite. Crucem optamus,
& Chriſto nomen dare cupimus.

*Nunc audax & bellicoſus vir Dominus
Petrus Zenus cum hac praeda Smyrnam
repetit. Dum laudatus Muſtafa in*
E *vinculis detinebatur, epiſtolam Turcicâ
Linguâ ſibi conſcriptam accepit, quam
ei una ex concubinis ſuis miſerat. In
litera incluſerat pellex crinium perquam
flavorum capillamentum. Poſt haec Zenus
obequitans per terram, maxima hoſtilibus
regionibus damna irregat. Omnia
ea loca Turcarum magnum in diſcrimen
adducit. Oppida illa de Petro
nimium ſibi pertimeſcunt. Quum Dominus*

ſore Martino Zaccaria guerrea pe mare; e quanno l'uno pe mare, l'aitro pe terra, tempeſtano e pericolano Turchia. Non li puoco reſiſtere le fortezze de ſopra. Ad Aito Luoco ſe apparecchiavano de reſiſtere i Turchi. Miſſore Pietro Zeno da Veneria, e Miſſore Martino Zaccaria da Genoa erano doi franchi Capitanii, ſofficienti ad onne fatto, longhi como doi haſte maiuri, e bruni, bene armati & aſſettati. Defetto infra li Chriſtiani fo, che non haveano iente da cavallo. Poca iente da cavallo con eſſi era. Erace lo ſofficiente Coneſtavile Todiſco, de chi de ſopra ene ditto. Ene lo Malerva, lo quale pe la ſconfitta de Parabianco ne li campi de Melano pe voto era benuto a ſervire con benticinque cavalieri a ſoe ſpeſe uno anno. Erace Miſſore Olfo lo nepote de lo Re de Cipri con cinquanta homini da cavallo, tutti Cavalieri a ſperoni de aoro, perzone de granne fatto. Erace lo Patriarca Miſſore Manuelle da Ca Marino da Venetia, Frate Menure. Erace uno nuobbeliſſimo Barone de Francia: Fiore de Belgioia havea nome. Queſſo Fiore de Belgioia ſe trovao a fonnare le mura co lo Patriarca, como dicto ene. Pedoni ce erano da quinnici milia, non armati così ſofficientemente, como ſe deo, perchè la coſa non era penzata, e in longa contrata.

A *nus Petrus Zenus terram eques vexat, Dominus Martinus Zaccharias in mari Turcas bello impetit. Ita quum unus, Genuenſis ſcilicet, mari; alter, Venetus nimirum, terrâ, Turcicum Imperium vaſtationibus, caedibus, incendiis, ac periculis perturbant. Superiores arces, ac propugnacula hoſtium Chriſtianis impetentibus minime poterant repugnare.*
B *Turcae in Altologenſi Civitate ſemetipſos opponere parant. Dominus Petrus Zenus Venetus, & Dominus Martinus Zaccharias Genuenſis, intrepidi duo Duces erant, cuicumque bellico negotio aptiſſimi, ſtaturâ corporis proceri, ceu duo longiora haſtilia, cutis colore nigricantes, armis bene muniti, & ceteris omnibus apte inſtructi. Nocebat Chri-*
C *ſtianis, equitatu caruiſſe. Pauci quidem equites in eorum exercitu numerabantur. Ceterum aderat tunc bellis idoneus Comeſtabilis Alamannicus, Malherba cognomine, de quo ſuperius meminimus, qui poſt cladem Parabiaghi in campis Mediolanenſibus acceptam, ex voto advenerat aere proprio per integrum annum cum vigintiquinque equitibus mili-*
D *taturus. Aderat etiam Dominus Adolphus nepos Regis Cypri cum quinquaginta equitibus Militibus ad aurea calcaria, viris ſane geſtarum rerum gloriâ celebratis. Militabat inſuper in eodem exercitu Patriarcha ſaepe dictus Dominus Emmanuel* da Ca Marino, *ex Ordine Fratrum Minorum, Venetus patriâ. Intererat praeterea nobiliſſimus Dy-*
E *naſta Gallicus, quem Florem de Belgioia appellari diximus. Hic Flos tunc cum Patriarcha fuit, quum moenium, de quibus jam praefati ſumus, fundamenta jacta fuere. Peditum ibi erant quindecim millia, armis non ita, ut par erat, contecta, quia res ipſa improviſo contigerat, emerſeratque in regione a patriis laribus diſſita.*

Era de lo meſe de Jennaro, Anno Domini MCCCXLV. ne lo die de la feſtivitate de Santo Antonio. Sentio lo Patriarca, che la iente de' Turchi era moitiplicata in tanto, che credeva eſſere aſſalito drento da lo ſio redutto. De ciò habe ferma fede. Havuto conziglio co li maiuri de la Chriſtianitate, cioene Miſſore Pietro Zeno, Miſſore Martino Zaccaria, Fiore de Belgioia de Francia, Miſſore Olſo de Cipri, e Malerva Coneſtabole lo Alemanno, fo deliverato de non moſtrarſi temoroſi. Anco de fare reſiſtentia a muodo de homini coſtanti. Era una Chieſa antiquiſſima, la quale hao nome Santo Ianni. Diceſi, che lo biato Santo Ianni la edificao. Queſſa Chieſa fo lo Veſcovato de quella Terra, nanti cha foſſi deſtrutta la Cittate, mentre ſe havitava da li Chriſtiani. Po' la deſtruttione era rimaſta campeſtre. Queſſa Chieſa era da doi valeſtrate longa da lo muro noviello. Non era coita drento de lo cegnimento. In queſſa Chieſa entrao lo Patriarca co li ſopradicti Baroni in numero de quaranta. Moito rengratiano Dio de tanto benefizio, che haco recuperata la Chieſa de' Chriſtiani, la quale era perduta. Ammirano le mura, la treuna, la aitezza, e benedico Dio e Santo Ianni, che ſia Chieſa hao recuperata. Po' là fo celevrata la Meſſa con granniſſima ſolennitate. Con lacrime, devotione, & allegrezza pregaro Dio, che così ſucceda in tutta la Turchia. In doi muodi raſciona la iente de queſſa novitate. Aicuno dice, che, mentre lo Patriarca co li quaranta ſopradicti cantava la Meſſa, li Turchi benevano in granne moititudine. Queſſi pe la coſta naſcoſti fra li arvori entraro ne la Chieſa de Santo Ianni, e là, mentre la Meſſa ſe cantava,

A *Currebat Januarius menſis, Anno Domini Milleſimo Trecenteſimo Quadrageſimo Quinto, & ſolemnis Sancti Antonii dies celebrabatur. Tunc reſcivit Patriarcha, Turcarum copias adeo multiplicatas excreviſſe, ut ſuſpicatus fuerit, ab hoſtibus ſe intra muri circuitum fore concludendum atque vexandum. In hac opinione firmiter perſtitit. Habito conſilio cum primoribus Chriſtianorum,* B *videlicet cum Domino Petro Zeno, Domino Martino Zaccharia, Flore de Belgioia, Domino Adolpho Cyprico, & Malherba Comeſtabile Germanico, decretum fuit, ne quidpiam timoris Chriſtiani praeſeferrent. Quin immo uno conſenſu ſtatuerunt, fortiter reluctari hoſtibus, ceu conſtantes & imperterritos* C *viros decebat. Ibi erat Eccleſia antiquiſſima, nomini & cultui Sancti Johannis dicata. Ajunt, beatum Evangeliſtam illam jam conſtruxiſſe. In eadem Eccleſia Epiſcopatus illius Urbis conſtitutus fuit, antequam Civitas ipſa everteretur, a Chriſtianis olim inhabitata. Poſt cujus everſionem locus ille campeſtris remanſerat. Diſtabat Eccleſia* D *haec duobus baliſtarum ictibus a recenti aedificato muro. Extra moenium circuitum ſita erat. Eccleſiam Patriarcha cum praelaudatis primoribus, nobilibuſque, quadraginta numero, introivit. Multas Deo gratias agunt, quod ejus beneficio redemiſſent Chriſtianorum Eccleſiam, quae antea perdita erat. Muros, amplitudinem, celſitudinem, & ſtructuram Ec-* E *cleſiae admirantur, Deoque ac Evangeliſtae benedicunt, quod illius Templum receperint Chriſtiani. Exinde Miſſae ſacrificium maxima cum ſolemnitate ibi celebratum fuit. Deum Optimum Maximum cum lacrymis devote & alacriter exorant, ut identidem id eveniat in toto Turcico Imperio. Dupliciter de hac novitate hominum ſermo emerſit. Dixerunt aliqui, Turcarum magnam multitudi-*

tava, preſero li ſopraditti quaranta, e là sì li acciſero e decapitaronli. Succurzo non habero, cha la iente da pede era aicuna coſa lontana. Aicuno me dice per aitra via, & ene veriſimile. Diſſe, chi lo vide perzonalmente, e sì lo fermao per ſacramento. Diſſe queſſo, che ne lo die de Santo Antonio de Iennaro ne la Chieſa de Santo Ianni fora da le Eſmirre, fo cantata la Meſſa con moita ſolennitate. Po' la Meſſa lo Patriarca predicao moito bene, e confortao li Chriſtiani a perſequitare la iente infidele, e recuperare le Terre de' Chriſtiani, e liberare le Chieſe ſoe de mano de li cani. Po' diſſe: *Forze che Dio me beleſſi viſitare, ſacciate, che ne la mea gamma ritta haio una ſanice.* Po' fece la croce, e deo la ſoa benedittione ad tutto quello Puopolo. Da quinnici milia Chriſtiani erano da pede.

Po' queſſo lo Patriarca ſe armao de tutte arme, corazze, ſalle, e maniche: una varvuta in teſta: coſſali di fierro tutti laorati. De ſopra all' arme ſe attao uno rico manto Veſcovile, lo quale ſe dice *Piviale*, tutto laorato a ſeta e ad aoro fino filato, adornato de perne e prete pretioſe, como ſe convieo a così aito Prelato. In mano una ſpata lucientè teneva. Ad cavallo in uno potiente deſtrieri. Bene pareva Barone. Dao de

A *tudinem adveniſſe, dum Patriarcha jam memoratus, adſtantibus quadraginta proceribus, Miſſae ſacrificium cantabat. Addunt, Turcas per clivos inter arborum ſpiſſitudinem ſe occultaſſe, & quum Miſſa peragebatur, in Eccleſiam Sancti Johannis ingreſſos, in quadraginta primores Chriſtianos irruiſſe, ibique eoſdem interfeciſſe, & capita ipſis obtruncaſſe.* B *Chriſtianis reliquus exercitus nullam opem ferre potuit, quod peditum cohortes acieſque aliquantulum diſtarent ab eis. Nonnulli diverſimode (quod veriſimilius eſt) caſum hunc referunt. Qui rem ipſam ſuiſmet oculis vidit, jurejurando aſſeverat, ejuſmodi infortunium Chriſtianis hoc modo obveniſſe. Die Sancti Antonii menſe Januario in Eccleſia Sancti* C *Johannis extra Smyrnenſem Civitatem, Miſſa multo cum cantu ſolemniter fuit celebrata. Peracto Miſſae ſacrificio Patriarcha elegantem praedicationem habuit, & Chriſtianos incitavit, ut infideles Turcas perſequerentur, & Chriſtianorum Urbes recuperarent, atque Chriſti templa e manibus impiorum eriperent. Ad haec Praeſul ipſe dixit:* Si D forte Deus me voluerit viſitare, ſcitote me in dextera tibia mea cicatricem adhuc habere. *Proinde Crucis ſigno facto, toti Populo illi Chriſtianorum manibus & voce ſua benedixit. Quindecim millia Chriſtianorum peditum tunc numerata fuere.*

Poſt haec Patriarcha omni armatura ſemet contexit, loricâ, brachialibus, tibialibus, ocreiſque. E *Capiti caſſidem ferream impoſuit. Tegmina ferro fabrefacta coxis aptavit. Armaturae demum pretioſum ſuperinduxit Epiſcopale pallium, quod* Pluviale *appellatur, undequaque ſerico, & auro puriori neto conſertum, margaritis, exquiſitiſque lapillis ornatum, quemadmodum tam ſublimem Antiſtitem decebat. Manu fulgidum enſem geſtabat. Equum generoſum inſcenderat.*

de li ſperoni, e vao a lo martirio de bono core. Sequita po' eſſo Miſſore Pietro Zeno da Venezia, e Miſſore Martino Zaccaria de Genoa, armati, adornati, como ſe può credere. Là loro eſſere a la vattaglia fo ſenza proviſione. La iente non era coneſtavilata. Bene haveano ſentuto lo romore de li Turchi, ma non credevano, che tanto d' apprieſſo fuſſimo li aguaiti e le poſte fra eſſi. Como ieſciero, non tennero la dritta via. Anco dechinaro a la ſiniſtra pe la largura. Lo Puopolo bono piezzo po' eſſi ſi tenne da la parte deſtra. Credevanoſe ſequitare chi non giva denanti. Quanto più vaco, meno trovano. Erano quelle locora non domeſtiche. Anco pauroſe pe li moiti impedimienti de murotte, fonnamenti de caſe e de Torri. Locora ſenza vie, locora da intanare iente. Quanmo li tre, lo Patriarca, Miſſore Pietro Zeno, e Miſſore Martino Zaccaria fuoro aiquanto delongati, ſe retrovaro ſoli ſenza ſequito ne lo laberinto de le deſerte caſe. Là de ſubbeto ſe deſcopierze la puoſta de' Turchi ſenza romore. Fuoro 'ntorniati. Nolli vaize ſcrullare loro ſpate, nolli vaize defeſa. Fuoro in terra iettati da' cavalli. Loro teſte ſubbetamente fuoro partite da lo vuſto. Tre Baroni recepiero lo ſanto martirio, e fuoro fatti Cavalieri de Chriſto. Quelli cani Turchi le loro teſte ne portaro. Portaro le arme loro, e li belli adornamenti. Anco ne menaro li loro deſtrieri. Le corpora nudi in terra laſſaro. *Ad Praeſulem tamen plangibiliter caſus fuit. Nam eques inſuper (Pardo nomen erat) in virum ſacrum ſceleratas primùm manus injecit, clavâque ferreâ ictus cumulans, moribundum ſemianimemque Pontificem laevâ tenuit, arreptoque gladio caput obtruncavit, nudatum-*

A *Dynaſtam Patriarcha ſane referebat. Tunc calcaribus equum ſuum incitavit, & martyrio obviam optima voluntate proceſſit. Poſt Patriarcham perrexit Dominus Petrus Zenus Venetus, & Dominus Martinus Zaccharias Genuenſis, uterque armis munitus, & eleganter ornatus, quemadmodum par eſt credere. At quum hi ad ineundum proelium ſe*
B *obtulerunt, omni ſubſidio ac proviſione caruere. Exercitus, qui poſt eos remanſerat, ductoribus & tribunis, ac ducibus, qui acies ordinarent ac regerent, deſtituebatur. Turcarum clamorem & murmur Chriſtiani auribus utique perceperant; ſed nullatenus credebant, inſidias tam proxime ipſis appoſitas diſpoſitaſque fuiſſe. Quum primores exierunt,*
C *rectâ minime perrexerunt. Ad ſiniſtram immo flexere per latos agros. Populus diu poſt Patriarcham ſocioſque ſuos incedens, ad dexteram partem declinavit. Putabant, veſtigia ſe premere praeeuntium, qui neutiquam anteibant. Quo plus progreditur exercitus, eo minus primores invenit. Loca illa haud domeſtica erant. Prae multis impedimentis macce-*
D *rierum, ruderumque domuum ac turrium, periculoſiora nanciſcebantur loca, invia quidem, ac opportuna gentibus, quae in inſidiis deliteſcerent. Poſtquam Patriarcha Emmanuel, Dominus Petrus Zenus, & Dominus Zaccharias aliquantulum receſſerant, ſolos tunc ſe viderunt, nullis comitantibus, in labyrintho deſertarum domuum. Ibi protinus Turcarum*
E *inſidiantium abſque ullo ſtrepitu dolos agnoverunt. Ibi Turcae erumpentes circumdederunt eos. Nil tribus hiſce viris profuit enſes impugnare, ictus vibrare, ac ferire. Fruſtra obſtiterunt. Ex equis dejecti in terram corruêre. Eorum capita illico a corporibus Turcae reſecarunt. Iidem tres Dynaſtae glorioſi martyrii coronam recipientes in Chriſti coeleſtem militiam ſunt adſciti. Perfidi hoſtes martyrum*

datumque cadaver ad terram prolapſum dimiſit, venerabilemque calvariem ornato involvens pallio, ad ſuos abiit.

Hora ieſce fora pienamente la iente. Ne la ieſcita fo ſaputa la morte de lo Patriarca, e de li doi Canſioni, perchè fuoro trovate le corpora da la codata de lo ſtuolo. Granne ene la triſtezza, granne lo pianto, maiure la vergogna de tornare. Ciaſcuno otta de morire. Ieſce fora a li nudi campi lo adorno Cavalieri Franceſco, Fiore de Belgioia, adorno con arme ſmaitate, laorate de nuobbele maiſtria. Allegramente vao a prennere la corona. Ieſce fora Miſſore Olfo nipote de lo Re de Cipri, adorno como Reale. Ieſce fora Malerva lo Todiſco lo buono Coneſtavile de' ſeſſanta cavalieri. Po' ieſce tutto lo aitro Puopolo. Como fuoro a li diſcopierti campi, bedeſi cavalli currere, bedeſi volare de freccie, iettare de lancie, ferire de ſpate. Moita iente de là e de chà cade. Non ce ſe trova reparo. Fiore de Belgioia non voize campare. Sperona ſio deſtrieri. Con una ſpata in mano defennennoſe, muorto cade fra quella canaglia. Miſſore Olfo nipote de lo Re de Cipri fo paſſato da doi freccie, e ſe morio. Malerva lo Todiſco fo ſcorticato da li cani. Moiti Chriſtiani moriro, moiti ne fuo-

ro

A *tyrum capita ſecum detulerunt. Illorum arma, indumenta, ornatuſque rapuere. Equos ipſorum inſuper abduxerunt. Cadavera humi ſtrata ac nuda jacuere.* Ad Praeſulem tamen plangibilior caſus fuit. Nam eques inſuper (Pardo nomen erat) in virum ſacrum ſceleratas primùm manus injecit, clavâque ferreâ ictus cumulans, moribun-
B dum, ſemianimemque Pontificem laeva tenuit, arreptoque gladio caput obtruncavit, nudatumque cadaver ad terram prolapſum dimiſit, venerabilemque calvariem ornato involvens pallio, ad ſuos abiit.

Nunc in campum univerſus prodit Chriſtianorum exercitus. Quo prodeunte, innotuit mors Patriarchae, duorumque
C *Heroum. Etenim eorum cadavera inventa fuerunt a comitiva exercitus. Ingens enaſcitur moeror, ingenſque luctus. Major autem erumpit pudor retrocedendi. Quilibet potius mori optat. In apertos agros exit armatus Miles Gallicus Flos de Belgioia, armis enchauſto obductis & nobili artificio fabrefactis munitus. Alacriter coronam martyrii ſuſcepturus*
D *incedit. Poſt Florem in campum proſilit Dominus Adolphus nepos Regis Cypri, ceu vir regalis comtus. Subſequitur Malherba Germanus, optimus Comeſtabilis, ſexaginta equorum ductor. Poſtea procedit reliquus Populus. Quum in aperto campo omnes fuere, tunc equorum decurſiones, ſagittarum volitantium emiſſiones, lancearum ictus, gladiorum*
E *& enſium vulnerantium percuſſiones viſae fuerunt. Hinc & inde pluximi occumbunt. Nullum tanto malo remedium habetur. Flos de Belgioia ſaluti ſuae noluit conſulere. Equum immo calcaribus adegit. Enſem tenens manu, dum ſe defendebat, caeſus inter Turcarum faecem exſpiravit. Dominus Adolphus nepos Regis Cypri confoſſus a duabus ſagittis interiit. Malherba ab infidelibus*

ſcca-

ro preſuni, moiti ne fuoro coronati de lo ſanto martirio. Chi fo arzo poco de longa da le Eſmirre, chi fo ſcorticato, chi decollato. A la fine Chriſtiani non potevano più ſoſtenere. Daco la voita in reto, e tornao a le Eſmirre, e miſero lo mare intorno a le foſſe, e ſalvaroſe da lo furore de quelli cani, li quali benivano taglianno, e occidenno Chriſtiani, e prennenno.

Così habe fine lo accidere, chiuſe le Puorte de le Eſmirre, e data l'acqua 'ntorno. Infiniti *tamen* ne fuoro morti de li Turchi, preſi, e ſcorticati. Scoita bella noviella. Diſſeme uno, lo quale tutte queſſe coſe vide, che moiti Turchi fuoro preſi; fra li quali ne fo uno moito graſſo. Queſſo così graſſo fo ſcorticato vivo, e lo cuoio laſſaro cadere ioſo, como le brache, e laſſarolo. Como fo laſſato, gìo humilmente. Po' che fo ne lo ſecuro (bedere bene ſe potea) voizeſe lo Turco ſcorticato, e con doi mano facea le ficora a li Chriſtiani. Hora ſe chiudo Chriſtiani ne le Eſmirre. Non hao Caporale. Vao la noviella a la Cittate de Venetia. Vao in Corte de Roma. Vao pe tutta Chriſtianitate. Vao denanti a lo Papa, e alli Cardinali. Fuorte ſe dole la Corte de la acerva morte de lo Patriarca, e de la rotta de' Chriſtiani. Uno granne conzilio fo fatto in Venetia fra li Maiurenti e lo Duca. Fo deliverato, che tutta loro potentia poneſſino in vennicare l'onta del loro Cittatino. Anco pe vencere la pontaglia, e tenere le Eſmirre a mano potiente. Queſſo fare non ſe potea ſenza vraccio Papale. L'ammaſciata

A *excoriatus periit. Multi Chriſtianorum occiſi vitâ abierunt, multi in captivitatem ad hoſtium manus devenere, & multi palmam glorioſi martyrii reportarunt. Nonnulli vivi combuſti non multo longe ab Urbe Smyrnenſi, quidam decorticati, quidam capitibus obtruncati defecere. Demum Chriſtiani nec reſiſtere nec reluctari amplius poterant. Terga* B *vertunt, & Smyrnam remeant. Exinde aquam maris foveis circum immittunt. Ita, qui ſuperfuerant, incolumes evaſere a furore crudelium hoſtium, qui irruentes caedebant, detruncabant, capiebant, interficiebantque Chriſtianos.*

In hunc modum ſtragi & occiſionibus finis eſt impoſitus. Occluſis portis Smyrnae, immiſſam circum Urbem aquam de- C *rivarunt. Turcarum innumeri* tamen *capti, excoriati, & enecati a Chriſtianis perierunt. Nunc audi lepidum caſum. Quidam, qui haec omnia, dum fiebant, conſpexit, mihi dixit, multos ex hoſtibus in Chriſtianorum poteſtatem veniſſe, inter quos fuit neſcio quis Turca corpore admodum obaeſus. Huic ita pingui vivo pellem Chriſtiani detraxe-* D *runt, & ipſum cum corio ad terram pendente, in femeralium formam, dimiſerunt. Turca dimiſſus, humiliter ac tacite primò abiit. At quum ſe in loco tuto conſiſtere vidit (& ſane ab intuentibus conſpici poterat) faciem ſuam decorticatus, ut erat, convertit, & ambabus manibus injuriarum indicia digitis ſuis contra Chriſtianos faciebat. Nunc* E *ſe in Urbe Smyrnenſi Chriſtiani includunt. Nullus eis erat decurio. Rei peractae nuntium ad Civitatem Venetiarum pervenit. Romanae Curiae ſimiliter innotuit. Per univerſum Chriſtianum Orbem ejuſmodi caſus fama perrexit. Ad Pontificis ſummi & Cardinalium aures delata fuit. Acriter Romana Curia de acerba morte Patriarchae & Chriſtianorum clade conqueritur. Venetiis*

ſciata de Venetiani ſo denanti a lo Papa in Avignione. E domannaroli humilmente la Crociata ſopra li Turchi. Papa Chimento recipeo gratioſamente queſſi ammaſciatori, & offierze ſoa voluntate bona. Allhora vao la boce pe tutta Chriſtianitate de la Crociata fare. Remiſſione de pena e de coipa ad chi ſerviva. Chi ſe moriva, dritto givaſene a li piedi di Dio, non piecanno nè da lato ritto nè ſiniſtro. Predicata non ſo queſſa Crociata pe li puorti de la Chieſa, nè ſervato l' ordene, lo quale ſe devea ſervare, ſe non che ſolo tanto la boce moſſe la iente, che granne commotione ſo fatta.

Hora ſe apparecchia la moita iente a bolere morire pe Dio. Homini, femene, Preiti, Frati. Tale venne poſſeſſioni, tale arneſe. Moveſi chi hao la moneta. Chi non l' hao, vao cercanno. Tale vao mennicanno pe Dio, per potereſe connucere a la frontaglia. Ne la Chriſtianitate non ſo Cittate, nè Caſtiello, nè Communanza, che non ne beniſſe la moita iente. De tale Cittate doicento, de tale treciento, de tale cinqueciento, de tale mille. Conzidera quanta moititudine ſo. Anco ſe veſtivano in tale camiſce bianche. De ſopra haveano Croci roſcie de panno roſcio. Moito ſtae-

A *netiis Senatores & Patritii eorumque Dux concilium frequentiſſimum habuere. Decreverunt, ut omnis Venetorum potentia exereretur, tum ad ultionem de nece concivis ſui ſuſcipiendam, tum ad pugnam continuandam, reſtaurandamque, ac Smyrnam validâ & potenti manu defendendam. Haec autem abſque Pontificis ſubſidio agi nequibant. Venetorum* B *Legatio Papam Avenione degentem convenit, & humiliter ab eo petiit, ut Cruceſignatorum exercitus adversùs Turcas indiceretur. Perhumane Clemens Papa Legatos ipſos ſuſcepit, quibus bonam voluntatem ſuam obtulit. Tunc per omnem Chriſtianum Orbem fama inſonuit, de Cruceſignatorum exercitu congregando. Ad exercitum euntibus concedebatur poe-* C *nae & culpae delictorum remiſſio. Morituris promittebatur, quod rectâ ad coelorum Regnum ad Numinis pedes proficiſcerentur, ad laevam nec ad dexteram ullatenus declinaturi. Haec ad Crucem ſuſcipiendam adhortatio per omnes Chriſtiani imperii provincias minime praedicata fuit, neque ſervatus ordo, quem cuſtodiri neceſſe erat. Ejuſce rei fama* D *una Populos adeo commovit, ut vehemens animorum & hominum ardor ac deſiderium undique emerſerit.*

Nunc gentium multitudo pro Chriſti nomine mortem ſubitura ad Crucem amplectendam ſe apparat. Viri, mulieres, regularium Ordinum religioſi, Eccleſiaſtici ſeculares, iter arripiunt. Hi praedia pretio diſtrahunt, illi utenſilia & E *ſupellectiles vendunt. Quibus pecunia erat, ii ad exercitum ſe conferebant. Quibus res anguſtior domi erat, hi pecuniam quaeritabant. Ut ad expeditionem hanc militarem progredi poſſent, non defuere, qui ob amorem Dei ſubſidia mendicarunt. In univerſo Chriſtianorum Orbe nec Urbs nec Oppidum nec Reſpublica ulla exſtitit, ex quibus innumera gens ad Crucem accipiendam non*

ſtaevano conti pe le piazze con così fatto veſtimento. Tutte le ſtrade be deſi renovare de così fatta iente. Camminante onne perzona arrivava ad Ancona. Là entra in mare, e paſſa a le Eſmirre. Anco ſervavano un' aitra connitione, che li odioſi rennevanoſe ferma pace. Po' ſe beſtevano lo ſopradetto havito. Quanno lo Papa Chimento vide tanta commotione, e che retenere non ſe poteva, parzeli meglio dare a tanta moititudine uno capo, che ſenza Capopuopolo bene non ſtaeva. Commannao a Miſſore Guido Dalfino de Vienna, che queſſo peſo portaſſi. Obedio lo Dalfino a lo ſanto Patre. Prenne lo Confallono de la Croce, e con ſoa cavallaria paſſa la Proenza. Veo in Italia. Arrivao ad Ancona, e puoi a Negroponte. Pe lo cammino ſoa moglie la ſoa donna morio. In tanto a le Eſmirre gìone lo granne Puopolo. Tutto die le navi de' Venetiani queſſa iente portavano. Quanta moneta guadagniavano quelle navi! Quanto ſcorticavano! De uno vile bagattino non faceano corteſia. Viengo quelli de Corone, quelli de Modone, quelli de Fogliara, quelli de Patraſſo, quelli de Malvaſia. Veo la bella e honeſta iente de Filadelfia bene a cavallo, bene armata. In queſſo mieſo moiti badaluchi fuoro fatti pe la libertate de lo ire non ſenza danno. Piacque in tanto a li Venetiani de fare aicuna triegua, ſi' che lo Dalfino benuto foſſi. La 'mmaſciata ne gìo ad Airoluogo da parte de li Venetiani pe la triegua. Domannavano le Eſmirre interamente.

Quanno

A *non venerit. Ex una civitate ducenti, ex alia trecenti, ex hac quingenti, ex illa mille convenerunt. Hinc potes perpendere, Lector, quam ingens Cruceſignatorum coetus ille fuerit. Ceterum ſubuculis albis induebantur, quibus ſuperponebant inſutas Cruces rubeas coccinei panni. Per urbium fora & plateas ii, qui ejuſmodi amictu contegebantur, a*
B *ceteris omnibus admodum ſecernebantur. Viae omnes hominibus in hunc modum indutis replebantur, aliiſque ſupervenientibus renovabantur. Cruceſignati itinerantes Anconam procedebant. Ibi eorum quilibet mare intrabat, & ad Smyrnenſem Civitatem transfretabat. Hoc item praecipue ea occaſione praeſtabatur, ut qui invicem inimicitias & odia fo-*
C *vebant, veram pacem mutuo ſibi redderent, & poſtmodum ſupra deſcriptis veſtibus induerentur. Quum Papa Clemens talem tantamque concurrentium commotionem agnovit, qui ſane cohiberi non poterant, ſatius judicavit tantae multitudini ductorem aſſignare, nam haec abſque duce regi & ſubſiſtere nullatenus poterat. Domino Guidoni Viennenſi Del-*
D *phino praecepit propterea, ut onus ejuſmodi ſubiret. Delphinus Pontificis mandato morem geſſit. Vexillum Crucis ſuſcipiens, cum equitatu ſuo per Provinciam tranſiit. In Italiam veniens, Anconam petiit. Exinde ad Euboicam Inſulam ſe contulit. Delphini uxor in itinere ad plures abiit. Interea innumerabilis Cruceſignatorum Populus Smyr-*
E *nam contendit. Quotidie Chriſtiani Venetorum navibus advehebantur. Proh quam multum aeris & pecuniarum collegerunt nautici vectores! Proh quanta vi a pertranſeuntibus pecuniam emunxere! Ne vile quidem teruncium transfretantibus dimittebant. Adveniunt Coronenſes, Methonenſes, Phocaenſes, Patrenſes, & Epidaurii. Elegans & bene ornatus Philadelphiorum Populus equis apte &*

armis

Quanno la 'mmaſciata ſo ionta, Morbaſciano iaceva in terra, appoiato ſopra lo ſiniſtro vraccio, e ſi penſava. Gruoſſo era, e tanto eſmeſuratamente, che parea uno votticiello lo ſio ventre. Beſtuto de biſſio moito nuobbelmente laorato a ſeta. Denanti le benivano ſcudella de preta, ſtoriate, e lucienti. Prenne de vidanna con zuccaro, con latte de miennole, ova, ſpetie, e riſi. Teneva in mano uno cocchiaro de aoro, e fortemente devorava. Udita che habe la 'mmaſciata, non ſe levao sù da ſio pranzo, ma fra le aitre paravole diſſe: *Noi ſapemo bene, che pe cierto lo Dalfino ſopra noi veo. Mentre che durano doi noſtri proſperoſi amici, li quali demurano fra la iente Chriſtiana, noa non dubitamo.* Diſſero li ammaſciatori: *Quali ſcco queſſi vuoſtri amici?* Reſpuſe Morbaſciano per interprete in Lengua Latina, e diſſe: *Sono Guelfo e Gibellino.* Intanto ionze lo Dalfino de Vienna ne le Eſmirre. Trenta cavalieri havea e non più. De coipo como ionze, così fece. Fece 'nzerrare le Puorte, e teneva la iente a freno, nè li laſſava havere libertate de lo ieſcire. Preſure e currerie fuoro fatte. Moiti Turchi fuoro preſi. La iente ne benne moita da Roma, da la Alamagnia, de Francia, de Piccardia. Non ce remaſe Cittate. Deciotto..... du-

A *armis probe munitus apparuit. Inter haec multae armorum velitationes pro itinerum ſecuritate, non abſque Cruceſignatorum jactura detrimentoque, factae fuerunt. Tum Venetis inducias aliquantiſper facere placuit, uſquedum Delphinus ad exercitum proceſſiſſet. Legatio Venetorum pro induciis pertractandis ad Altologenſem Urbem perrexit.* B *Legati Smyrnenſem Civitatem integre depoſcebant.*

Quum ad Morbaſcianum acceſſerunt, humi ſedentem invenere, laevo brachio innixum, & cogitabundum. Corporis obaeſitate enormiter adeo intumeſcebat, ut delioli amplitudinem ventris ſui prominenti mole aequaret. Byſſo elegantiſſime cum ſerico fabrefacto induebatur. C *Ante eum deferebantur cibi ſcutellis figlinis graphice depictis ac relucentibus. Dapibus ſacchado conditis, lacte ex amygdalis confecto, ovis, aromatibus, & oryzis veſcebatur. Manu aureum cochleare geſtabat, voraciterque comedebat. Poſtquam legationis ſeriem Morbaſcianus audivit, a prandio ſuo minime ſurrexit, ſed inter cetera haec dixit:* D Novimus utique, Delphinum pro certo adversùs nos quamprimum venturum eſſe. At nullatenus pertimeſcimus, uſquedum duo felices amici noſtri vigent, qui inter Chriſtianorum Populos morantur. *Tunc Legati quaeſierunt dicentes:* Quinam ſunt hi veſtri amici? *Repoſuit Morbaſcianus:* Ii ſunt Guelfus & Gibellinus. E *Haec ſane Latino idiomate per interpretem Legatis eiſdem ille reſpondit. Interea Delphinus Viennenſis Smyrnam applicuit. Triginta equites, & non plures, ſecum duxit. Protinus ut Smyrnae fuit, hunc ordinem regiminis ſervavit. Portas occludi fecit, & milites refraenavit, nulli veniam exeundi permittens. Incurſiones & captiones factae fuerunt. Turcarum multos Chriſtia-*

rao queſſo aſſedio, e queſſa pontaglia. Quinnici milia Chriſtiani nce retrovaro ad uno punto. Po' queſſo la coſa comenzao a declinare. Lo callo era granne. La polvere sì granne, che fi' a mezza gamma lo homo ſe ficcava ne la polvere. La iente infermava fuorte. Morivano como le pecora. La careſtia ce era granne. Lo Maſtro de lo Hoſpitale di Rodi vetava, che le navi de' Veneziani non beniſſino. Anco mannava lo fodero e le arme a li Turchi. Donne la iente ſe turvava. Granne parte ſe mette in mare e torna. Granne parte ſe ne vao. Poca iente remaneva. Quanno la iente ſe partiva, tutta la moneta che haveano, li era toita pe le guardie de' Veneziani. Fuorte erano cercati. Lo Dalfino fonnao aite mura più larghe con Torri, Puorte, e foſſati de bona e fierma preta. Li Veneziani puzero li loro Guardiani. E fi' a lo die de hoie la tiengo quella Terra. Fatte queſſe nove e ſecure mura, lo Dalfino non habe più loco. Partioſe da le Eſmirre, e tornaoſe in ſio paieſe. Aitra coſa nulla de novitate fatta per eſſo non ſo. Queſſo tal fine habe la Crociata de le Eſmirre.

A *ni cepere. Cruceſignatorum quamplurimi*
a Romana Urbe, ab Alemanniae regio-
nibus, a Galliae & Picardiae provin-
ciis Smyrnam appulerunt. Nulla Civi-
tas fuit, quae non aliquem mitteret.
Decem & octo....... obſidio haec, &
iſtiuſmodi certamen, perdurarunt. Quin-
decim millia Chriſtianorum uno tempore
ibi inventa fuere. Poſt haec res deficere
B *coepit. Aëris calor efferveſcebat nimis.*
Pulvis adeo ingens in viis erat, ut
homines ad medietatem uſque tibiarum
in pulvere incederent. Cruceſignati mul-
tum aegrotabant. Ceu pecudes morie-
bantur. Rerum & victualium inopia
ſaeviebat. Magiſter Hoſpitalis Inſulae
Rhodi impediebat, quo minus Veneto-
rum naves Smyrnam venirent. Inſuper
C *victualia ac arma Turcis ſubminiſtra-*
bat. Ob id Chriſtianorum exercitus ſum-
me affligebatur. Cruceſignatorum pleri-
que mari ſe committentes remearunt, &
plurimi abſceſſere. Pauci quidem reman-
ſerunt. Quum gens recedebat, universâ
pecuniâ, quae ipſi erat, a Venetorum
cuſtodibus exſpoliabatur. A diſceſſuris
nummi & cuncta pecunia exquirebatur,
D *ac auferebatur. Delphinus alta moenia*
& ampliora cum turribus & foveis,
conſtructa firmis marmoribus electiſque
ſaxis, a fundamentis erexit. Veneti prae-
ſidia & cuſtodes ſuos ibi collocarunt.
Uſque adhuc Urbi illi dominantur. Per-
fecto recentium tutorumque moenium o-
pere Delphinus moram ulterius ibi pro-
trahere nequivit. Smyrnâ abſceſſit, &
E *ad patria loca ſua remeavit. Nil aliud*
novi egit. Talem finem habuit Cruceſi-
gnatorum adversùs Turcas expeditio.

CAPITOLO DECIMOQUARTO.

De la ſconfitta de Francia là dove morio lo Re de Boemia. E lo Re de Francia d' appriesſo a Pariſci fo ſconfitto da lo Re de Engelterra Adoardo.

CUrrevano Anni Domini MCCCXLVI. quanno fo fatta la horribbele ſconfitta in Francia d' apprieſſo a Pariſci a lo Monte de Creſcì, e fo ſconfitto Filippo de Valoiſe Re de Francia, e fo vencetore Adoardo Re de Engelterra. La quale novità fo pe queſſa via. La caſcione de la guerra fra lo Re de Francia e lo Re de Engelterra fo queſſa, & aitra non fo. Fo uno Re de Francia moito ſavio e bono e iuſto, lo quale habe nome Filippo lo Bono. Queſſo Filippo veramente habe lo ſegno de la Croce ne la ſpalla ritta. Anco iocava con lo lione sì domeſticamente, como aicuno iocara con uno caciolino. Queſſo Re Filippo in ſoa veteranezza non ſe trovao herede maſchio. Solo una figlia havea, la quale deo pe moiera ad Adoardo Re de Engelterra. La Reina Iſabella era chiamata. Quanno queſſo Re Filippo benne a morte, non havenno figlio, non voize laſſare ſio Reamo ſenza Governatore. Era in Francia uno nuobbele Conte. Queſſo era ſio pariente, non perciò de la vera linea. Anco era lo più ſavio, ſapuo, ſcaitrito, de ſenno de tutta Francia. Anco era prodo, cha era ſtato a lo ſtuolo in Lommardia. Laſſao lo Re queſſo Conte de Valoiſe ſio fattore e dizpenzatore de tutto lo Reamo. Onne coſa li commiſe in mano. E così morio e paſſao de queſſa vita. Remaſe Filippo de Valoiſe.

CAP. XIV.

De caede Gallorum, in qua occubuit Rex Bohemiae. Quomodo Rex Franciae prope Pariſiorum Urbem bello fuit profligatus ab Eduardo Rege Anglorum.

DEcurrebat Annus Domini Milleſimus Trecenteſimus Quadrageſimus Sextus, quum in Francia accidit horribilis clades, non multo longe a Pariſiorum Civitate, ad Montem Creſciaci. Ibi profligatus fuit Philippus de Valois Rex Franciae, & victoriam de eo retulit Eduardus Angliae Rex. Quomodo caſus ille evenerit, nunc audi. Certe occaſio belli, quod inter utrumque Regem exarſit, haec, & non alia, extitit. Gallorum Regno praefuit quidam Rex admodum prudens, pius, ac juſtus, Philippus nomine, Bonus cognomine appellabatur. Hic in dextero humero Crucis Dominicae aſſumtum ſignum verè geſſit. Hic etiam adeo familiariter cum leone ludebat, ac ſi cum catello quiſpiam jocaretur. Philippus iſte Rex in ſenectute ſua nullum heredem maſculum filium poſt ſe reliquit. Filia tantummodo ei erat, quam in matrimonium locaverat Eduardo II. Angliae Regi. Regina Eliſabeth nuncupabatur. Quum Rex Philippus ad ultimum vitae devenit, filiorum ſobole carens, Regnum ſuum abſque gubernatore noluit deſerere. Tunc quidam nobilitate praeclarus Comes in Francia vivebat. Sanguine cum Philippo Rege jungebatur, non tamen ex vera ejus ſtirpe genitus. Comes idem prudentiâ, ſapientiâ, calliditateque ceteris omnibus, qui tum in Francia florerent, antecellebat. In armis fortis ac praeſtans, in Lombardorum partibus jam militaverat. Comitem hunc Rex inſtituit actorem ſuum, ac adminiſtratorem

loiſe. Comenzao a reiere lo Reame bene e ſaviamente. Vedenno cha non havea contrario, e vedenno che de lo Re non era figlio maſchio, compuſeſi co li Baroni de lo Reamo. Cumpuſeſi co lo Papa e sì ſe fece incoronare. Fo onto e ſacrato in Ruen, e ſio figlio Ianni fo Duca de Normannia. Da po'che Adoardo Re de Engelterra ſappe, che Filippo havea preſa la Corona de Francia, iurao pe la maieſtate de ſio Reamo, mai non dare poſa a' Franceſchi, fi' che non racquiſtava lo Reamo, lo quale decadeva ad ſoa matre. Poco li valevano le 'mmaſciate; poco li valevano le loſinghe: poco li valeva lo Papa con ſoa Corte.

Allhora moſſe ſio ſtuolo. Soa granne huoſte deſcenne per Engelterra, e con ſio naviglio regale paſſa lo mare, e benne in terra fierma ne lo terreno de Francia. Lo numero de la ſoa ient*e* fo diciotto milia homini da cavallo e non più. Trenta milia arcieri da pede, conziderati li famigli, fanti, cuochi, e tutta l'aitra iente. Ene una uſanza de li Engleſi, che onne famiglio de la caſa hao uno arco. Quanno laſcia ſio officio, uſa lo arco, e ſtao per arcieri. Là fo lo Re Adoardo. Là fo ſio figlio Adoardetto, Prence de Galles. Là fo la Reina, Conti, Cavalieri, e Barori aſſai. Carrette haveano da tre milia, piene de ciò, che facea meſtieri a la huoſte. Po' che li Engleſi habero paſſato lo mare, poſati in

A *totius Regni. Ejus arbitrio omnia credidit. Poſt haec Rex ipſe vitam cum morte commutavit. Itaque ſuperſtes Philippus de Valois moderari Regnum clementiſſime ac prudentiſſime coepit. Videns autem ſibi neminem adverſari, nec praemortuo Regi filios ullatenus ſupereſſe, cum Dynaſtis & primoribus Francici Regni pacta iniit. Cum ſummo* B *Pontifice conventiones item firmavit, & ut in Regem coronaretur, obtinuit. Sacro regali oleo Rothomagi delibutus fuit, ejuſque filius Johannes Normanniae Dux eſt conſtitutus. Poſtquam Eduardus III. Rex Anglorum reſcivit, Philippum Valeſium coronam Regni Franciae ſumſiſſe, per majeſtatem Anglici Regni ſui jurejurando aſſeveravit, ſe a mole-* C *ſtiis Francico Regno irrogandis numquam deſtiturum, uſquedum Regnum ipſum non recuperaſſet, quod ad matrem ſuam obvenire debere ex hereditate dicebat. Nil profecere legationes ad Philippum miſſae, nihil potuerunt blandimenta, nec quidquam effecerunt Romani Pontificis & ejus Curiae officia.*

Tunc Eduardus III. exercitum in Gal- D *los movit. Ingens Anglorum claſſis ex Anglia deſcendens, cum navibus regiis mare praetergreſſa, in Franciae continenti pedem fixit. Numerus copiarum Eduardi decem & octo millibus equitibus, & non ultra, conſtitit. Triginta millibus arcatoribus peditibus inſtructus erat peditatus, computatis famulis, ſervis, coquis, calonibus, aliiſque ejuſmo-* E *di hominibus. Apud Anglos in more eſt, ut quilibet de familia arcum habeat. Quum domeſticus famulus ab officio ſuo vacat, arcum ſuſcipit, & ceu arcator in exercitum procedit. Ibi igitur fuit Rex Eduardus una cum filio ſuo Eduardulo Principe Valliae. Adfuit etiam Regina conjux, Comites, Milites, Proceres, & quamplures Dynaſtae. Curruum triamillia Angli adduxerant, neceſſa-*

in terra fierma, la prima coſa notabbele, che lo Re Adoardo faceſſi, fo che tutto lo ſio naviglio fece tornare in Engelterra. De ciò dubitao la ſoa iente, e domannao: *Perquè queſſo?* Reſpuſe lo Re, e diſſe: *Io non boglio, che haiate ſperanza ne lo tornare. Siate prodi.* Po' ſe benne deſciennenno pe la coſta de Normannia canto la marina, tenenno curze de più pe doicento miglia. Po' aſſediao una fuorte Terra, la quale era capo de quelli paieſi. Saluppo havea nome. E sì la preſe pe forza, e tennela per ſi. E veo ardenno e refocanno Ville e Caſtella, predanno, e accidenno. Non ſe trova reparo. Da longa moſtra a lo Re Filippo lo granne danno, che facea. Moita iente prenneva e derobava. Dao pe terra fortezze e torri. che ad eſſo contraſtavano. Po' ſcriſſe a lo Re Filippo, che lo aſpettaſſi, e che bolea eſſere con eſſo a campo a la vattaglia, e a ciò domannaſſi lo termine. Lo Re Filippo domannao termine dii quinnici e non più, quanto eſſo mannaſſi pe ſio figlio Ianni. Ianni Duca de Normannia ſtaeva in Vaſcogna ad huoſte ſopra uno Caſtiello, lo quale hao nome Arpiglione. Là ſopra uno fiume ſtaeva ſoa potientiſſima huoſte. Travacche e paviglioni e onne guarnimento abbannonao in campo da po' che inteſe lo comannamento de ſio patre. Nulla demoranza fece. Muoſſeſe con granne ſoa iente. Solamente ne portao le arme e li cavalli. Fuorte cavaicava dii quinnici. Non vaize ſio fuorte cavaicare, cha quanno ionze, erano paſſati dii trenta. La varatta era fornita. Non potea a ſio patre dare ſuccurzo. Non poteo eſſere a la ſembiaglia. Hora tornemo a la materia.

Lo

A *ceſſariis omnibus exercitui onuſtorum. Poſtquam Angli mare trajecerunt, & in litore conſtitere, primum notabilius a Rege eorum perpetratum hoc ipſum fuit, quòd nempe Eduardus decrevit, ut univerſa claſſis in Angliam regrederetur. De navigii reditu exercitus Anglicus ſuſpicionem concipiens, Regem interrogavit dicens:* Quare id egiſti? *Reſpon-*
B *dit Eduardus:* Nullam vobis ſupereſſe ſpem volo, qua patriam remeare poſſe credatis. Fortes eſtote. *Iter poſtmodum arripiens, per Normanniae oram ſecus mare inceſſit, & excurſiones per ſpatium ducentorum & amplius millium paſſuum egit. Exinde bene munitam Civitatem (Salupum ſive Cadomum nomen Urbi erat), regionis illius me-*
C *tropolim obſedit. Hanc vi captam, ſuo dominio ſubjecit. Hinc ſuccendens quaeque obvia, Villas, & Caſtra, omnia caedibus & rapinis implebat. Nullus Eduardo obſiſtere valebat. A longe oſtendit Philippo Regi enormia damna, quae irrogat. Plures capiebat & exſpoliabat. Arces, turres, & propugnacula ſibimet adverſantia ſolo aequabat. Poſt-*
D *modum Regi Franciae per epiſtolam ſcripſit, ut ſe exſpectaret: quippe decreverat ad certamen cum eodem Philippo in campum deſcendere. Ut Philippus diem proelii eligeret, quaerebat. Philippus praeſtitui ſibi curriculum dierum quindecim & non ultra popoſcit, quo ſpatio revocare ad ſe poſſet Johannem filium ſuum. Johannes Dux Normanniae tunc*
E *in Vaſconia cum exercitu contra quoddam Caſtrum (Arpilionem vocabulo) morabatur. Ibi ad quoddam flumen caſtra poſuerat potentiſſimus Johannis exercitus. Tentoria & cetera militaria munimenta in campo Dux ipſe dereliquit, poſtquam juſſionem patris intellexit. Nullâ morâ factâ abſceſſit. Copias ſuas innumeras movit. Arma ſolummodo & equos ſecum adduxit. Celeriter per quindecim dierum cur-*

Lo Re Filippo havenno promeſſo de eſſere a lo campo, bene ſapea, che li ſoi Baroni non li erano leali. Bene ſapea, che ſoa Baronia havea tratti li Engleſi, & allocatili in mieſo de Francia. Troppo ſe dole, cha bede li ſoi nemici liberamente vagare pe tutta la Francia ſenza reparo. Pure ſe forniſce de iente aſſai e bella e bona. Habe dodici milia cavalieri. Habe da dodeci milia pedoni. Habe lo Re de Boemia (Ianni habe nome) con mille Todiſchi. Queſſo Re Ianni ſe delettava de gire a ſuollo. Anco habe lo Re de Maiorica (Ianni lo ſio nome) lo quale era cacciato da lo ſio Reamo. Staeva e prenneva ſuollo. Anco habe Lodovico Conte de Flandria, lo quale era cacciato da ſio Contado. Anco habe Miſſore Ottone de Oria, e Miſſore Carlo de Grimaldi con cinque milia valeſtrieri Genoiſi. Moiti habe Conti e Baroni, e iente aſſai. Hora ne veo a lo Re de Engelterra. Con ſio esfuorzo ionze de notte in una Valle larghiſſima, la quale ſtao apprieſſo de Pariſci otto leghe. Quella Valle iace fra uno Caſtiello, lo quale ſe dice Monte de Creſcì. Da lo aitro lato ſtao una Villa de più de quattro milia perzone, la quale hao nome Albavilla. Fra queſſe doi Terre ne li campi piani a pede de la coſta de Creſcì allocao tutta la ſoa iente, e puſe ſoa huoſte. Quanno queſſa iente ionta ſo, e la huoſte allocata, e-

ra

curſum equitavit. Nihil Johanni profuit equitandi ſolicitudo; nam quum ad patris exercitum advenit, triginta dies abierant. Bellum inter Anglos & Gallos actum jam fuerat. Philippo opem amplius ferre non poterat. Conflictui intereſſe Johannes nequibat. Nunc ad rei ſeriem ſtilum dicendi convertamus.

Rex Philippus, quum promiſiſſet, ſe in campum venturum, noverat ſane, primores Regni ſui fidem ſibi haud ſervare. Equidem reſciverat, Dynaſtas attraxiſſe hoſtilem exercitum, & in meditullio Regni Franciae locaviſſe. Nimis conquerebatur, quum per univerſam Franciam Anglos libere pervagari conſpiciebat nullo obſtaculo. Nihilominus electis aptiſque militibus conſcriptis, copias collegit. Duodecim millia equitum & duodecim millia peditum ei fuere. Rex Bohemiae, Johannes nomine, cum mille Germanis Philippo conſociatus eſt. Hic Rex ad ſtipendia aliena militare amabat. Inſuper ſibi confoederatum habuit Philippus Regem Majoricae Johannem, qui Regno ſuo pulſus exulabat, & ſtipendia a Francico Rege accipiebat. Ludovicus etiam Comes Flandriae Philippo ſe conjunxerat. A Comitatu ſuo Ludovicus exterris erat. Dominum Ottonem de Auria & Dominum Carolum de Grimaldis cum quinque millibus baliſtariis Genuenſibus ad ſe Philippus pertraxerat. Multi Comites, primores, Dynaſtae, ac alii quamplurimi ſub ejuſdem Regis vexillis militaturi convenerant. Nunc ad Regem Angliae redeamus. Eduardus cum omni virium ſuarum conamine, noctis tempore in quamdam ſpatioſiſſimam Vallem, octo leucarum ſpatio Pariſiis diſſitam, advenit. Vallis haec ab uno latere Caſtrum, quod Mons Creſciaci dicitur, habet. Ab alio latere Urbem, a quatuor millibus accolis & ultra habitatam, quae Abba villa vocatur. Inter haec duo loca, in agro-

agro-

ra notte, & era hora, che ſonava la ſquilla. Li currieri, che nanti curriero, e li ſpioni, li quali ſe accoſtaro a Pariſci, e a San Dioniſi, odiero le Campane de Santo Dioniſi de Francia, e le Campane de Santa Maria de Ciampollo, che a la ſquilla ſonavano. Anco odiero tutti li matutini de li Religioſi, e delle Cappelle, che dereto li ſeguitavano.

Quanno la noviella fo ſaputa in Pariſci, che li Engleſi haveano puoſto lo campo, tutta iente Regale preſe le arme. E fo tanta la moititudine, che l'armatura fo vennuta doiciento Fiorini. L'alba de lo die ſe fece. Piacque a lo Re Filippo, che lo Re de Boemia fuſſi Capitanio ienerale, e ieſciſſe fora a lo reparo: e così fece. Jeſce fora de Pariſci Janni Re de Boemia, figlio de Errico 'mperadore, Janni Re de Maiorica, Lodovico Conte de Flandria, e tutta l'aitra Baronia. Ne lo ieſcire fora li Engleſi vardano da longa pe ſtrata ritta de Pariſci, la quale ſtao in una adatta beduta. Guardanno li Engleſi, ſentiero lo traiere fora la venuta de li Franceſchi a lo campo. Queſſo connubbero a lo ſcianniare de li elmi lucienti e de li cimieri. Anco da le banniere, le quali faceano viſta a li raggi de lo Sole, che naſceva allhora. Allhora opierze la viſta Adoardo, e connubbe infallibilmente, che vattaglia non potea ſchifare. E conziderata la moititudine de Franceſchi, non ene maraviglia che affriſſeſi uno puoco. Dubitao e ruppe boce, e diſſe: *Ahi Dio! Aiutami.* Po' prie-

A *agrorum planitie ad pedes clivi Creſciaci montis, Eduardus peditatum, equitatum, totumque exercitum ſuum caſtra figere juſſit. Quum Angli illuc pervenere, & caſtra poſuerunt, nox erat & hora, qua nocturna campana pulſabatur. Curſores Anglici exercitus praecurrerant, & exploratores praeiverant. Hi Pariſiis appropinquantes, & ad Sanctum*
B *Dionyſium Franciae accedentes, ſonitus campanarum Sancti Dionyſii auribus acceperunt, nec non tinnitus campanarum Sanctae Mariae Ciampolli, quae reſonabant. Praeterea Matutinales campanas regularium Ordinum, ac Aedium, quae poſt eas pulſabantur, tinnire audierunt.*

Quum haec novitas innotuit, Anglicos ſcilicet caſtrametatos fuiſſe, univer-
C *ſae Regis Philippi copiae arma ceperunt. Tanta fuit armatorum multitudo, ut lorica ducentis aureis venumdaretur. Aurora diei ſubinde apparuit. Franciae Regi conſultius viſum tunc fuit, ut Rex Bohemiae exercitui, uti Imperator, praeeſſet, & ad repugnandum hoſtibus egrederetur Pariſiis. Id quidem egit Johannes Rex Bohemiae, filius Henrici Im-*
D *peratoris, cum quo exierunt Johannes Rex Majoricae, Ludovicus Comes Flandriae, ceterique Dynaſtae. Gallorum copias, ex Pariſienſi Urbe digredientes, Angli conſpexerunt a longe per viam, quae rectà Pariſios reſpicit, ad viſum ſatis apte diſpoſitam. Igitur tunc innotuit Anglis Gallorum ad campum adventus. Id vero cognoverunt ob illuceſcentium caſſidum*
E *fulgorem, & criſtarum galeis impoſitarum motum. Ex vexillis etiam, quae a radiis orientis ſolis feriebantur, id perceperunt. Tunc Eduardus oculos aperuit, & incunctanter praevidit, irreparabile proelium imminere. At quum ad multitudinem adventantium Gallorum mentem animumque addidiſſet, haud mirum fuit, Regem ipſum ſpiritu nonnihil perturbatum fuiſſe. Dubitans propterea, in haec ver-*

prieſtamente fra puoca de hora fece attorniare ſoa huoſte con bone catene de fierro, con pali de fierro moito ſpeſſo ficcati in terra. Queſſo attorniamento era fatto a la rotonna a muodo de uno fierro da cavallo, da onne parte chiuſo, ſaivo che denanti li laſſao uno granne guado a muodo de porta pe fare le 'ntrate e le ieſſute. Po' ſe fece carvonara. Ruppe là, dove lo luoco era debile. Onne Engleſe havea opera. Po' attorniao queſſe catene co le carrette, le quali haveano menate. Puſe una carretta a lato all' aitra, e li temoni aizao ritto in airo. Bene pareva una bona Cittate murata. Stavano le carrette ſpeſſe. Po' ordinao ſoa iente. Così da lo lato ſiniſtro ne la coſta de Creſcì era una montatella. Là era uno poco de ſelvotta. Erace anco lo grano, lo quale non era metuto. Era de lo meſe de Settiemmoro a dii tre. Pe la granne freddura in quello paieſe, lo Settiemmoro lo grano ſe matura. Là in quella ſelvotta e fra lo grano naſcuſe, e allocao dieci milia arcieri de Engilterra da pede. Po' puſe ad onne carretta uno barilo pieno de ſaiette, e ad onne barilo deo doi valeſtrieri. Po' puſe fora de la ſoa huoſte cinqueciento cavalieri de bono appriesto. Loro Capitanio fo Adoardo Prence de Galles ſio figlio. Queſſa fo la prima vattaglia. Dereto a queſſi cinqueciento puſe doi ale, ciaſcheduna de cinqueciento boni cavalieri, l'una da lo lato ritto, l' aitra da lo lato manco. Queſſa fo la ſecunna vattaglia. Po' queſſi cinqueciento ne puſe mille. Queſſa fo la terza vattaglia. Po' queſſi mille rechiuloſe con tutta l' aitra cavallaria drento de la huoſte drento da le catene. Queſſo fatto, confortao li ſuoi, e accomannaoſe a Dio e diſſe: *Ah Dio*

A *verba prorupit:* Ah Deus! Opitulare mihi. *Poſtmodum brevi horae ſpatio exercitum ſuum validis ferreis catenis, ferreiſque frequentibus palis humi infixis, circumvallari fecit. Ejuſmodi munimen in gyrum conſtruxerat in modum equinae ſoleae, ex omni parte clauſum, niſi quod ante ſpatioſum hiatum reliquerat ad portae formam, ut exercitus ingredi* **B** *& regredi libere poſſet. Exinde foveas excavari praecepit ad ipſius munitionis tutelam. Ibi autem exitum relinqui voluit, ubi locus debilior videbatur. Quilibet Anglus ſe exercebat, quilibet operabatur. Ad haec catenas ſic praediſpoſitas circumdedit curribus cum exercitu avectis. Unum currum alteri junxit, & eorum temones in altum ad aëra elatos* **C** *erexit. Sane munimenta haec Anglicorum, Urbem bene vallatam repraeſentabant. Frequentes currus erant. Poſt haec acies ſuas Eduardus ordinavit. A laevo latere in clivo Creſciaci parvulus quidam exſurgebat aſcenſus. Ibi quaedam ſilvula cernebatur. Frumentum in ſpicis ager adhuc ſervabat, quod ruſtici nondum meſſuerant. Currebat tunc Septem-* **D** *bris dies tertia. Ex nimia regionum illarum aëris frigiditate, Septembri triticum matureſcit. In eadem ſilvula & inter ariſtas in abdito & in inſidiis conſtituit Rex Angliae decem millia arcatorum peditum. Poſtea cuilibet currui cadum unum ſagittis plenum appoſuit. Cuique cado duos baliſtarios aſſignavit. Extra exercitum ſuum quingentos equites be-* **E** *ne inſtructos locavit. Eis Dux fuit Eduardus Princeps Valliae filius ejus. Hoc fuit primum agmen. Poſt hoſce quingentos equites repoſuit duas alas, quarum unaquaeque quingentis validis equitibus conſtabat. Una ad dexterum, altera ad laevum latus ſiſtebat. Haec fuit ſecunda acies. Poſt duas quingentorum alas, mille alios equites collocavit. Et hoc fuit tertium agmen. Poſt hos mille ſemet*

Dio defenni e aiuta la raſcione. Queſſa fo ſoa Coneſtavilia. Queſſa fo ſoa bella ordenanza.

De Sabbato fo a li dii tre de Settiemmoro. Ieſcìo fora de Pariſci lo Re de Boemia a lo campo, e puſeſe non moito da longa de li Engleſi. Era lo Re de Boemia pullino. Non bedeva bene. La prima coſa domannao de la Coneſtavilia de lo Re Adoardo. Quanno inteſe così fatta Coneſtavilia, ſubbetamente diſſe: *Non ſemo perdienti. Engleſi perderaco non puoco ſenza nuoſtro granne danno.* Po' domannao, che tiempo fuſſi. Folli reſpuoſto e detto, che ſopra li Engleſi lo airo ſtaeva pulito como zaffiro: ſopra li Franceſchi ſtaeva lo tiempo atto a piova. Allhora diſſe: *La vattaglia non fao pe noa. Fao per eſſi.* Po' mannao la 'mmaſciata a lo Re Filippo in Pariſci. Li 'mmaſciatori diſſero così: *Re Filippo, quanno piaccia a la Altezza vuoſtra, la vattaglia non può eſſere, cha ſenza danno. Non ene utilitate nulla. Meglio veo, che ſtaiamo fiermi a li paſſi. Lo Re de Engilterra partire ſe vorrao. Quanno ſe partirao, noi li ſaremo dereto a le ſpalle. Haveremo de eſſo mercato.* Lo Re Filippo fo fuorte turvato. Fra le aitre paravole diſſe così: *Veome voluntate de annegare nell' acqua de Senna, quanno lo migliore Capitanio de lo munno hao paura.* Le quali paravole li ammaſciatori non celaro a lo Re de Boemia. Lo Re de Boemia allhora diſſe così: *Hoie bene ſe parerao, cha io non haio paura. Anco bene ſe parerao, che lo commattere ene più paſcia che ardire.* Allhora comannao, che le var-

A *ſemet incluſit cum reliquo omni equitatu ſuo intra campum catenis praecinctum, curribuſque vallatum. His peractis ſuos exhortari coepit. Supplicationes Deo porrigens, dixit:* Ad Deus! Tuere & juva juſtitiam. *Haec fuit Eduardi exercitus forma, hic ſpecioſus acierum, copiarumque ſuarum ordo.*

Die Sabbati, tertiâ Septembris, Rex B *Bohemiae Pariſiis egreſſus, caſtrametatus ſubſtitit non multum longe ab Anglis. Huic Regi luminum acies obtuſa erat. Oculorum viſu laborabat. In primis ſciſcitatus eſt de ordine Anglici exercitus. De quorum ſtatu certior factus, protinus dixit:* Neutiquam ſuccumbemus: Angli graviter opprimentur cum exiguo noſtrorum detrimento. *Dein-* C *de interrogavit, quaenam eſſet aëris conditio. Reſponderunt, caſtris hoſtium ſerenum coelum ceu ſapphyrum imminere; Gallico autem exercitui pluvioſum aërem inſtare. Tunc Rex ſubdidit:* Proelium nobis minime profuturum eſt. Hoſtibus erit utile. *Poſtea legationem Philippo Regi, Pariſiis moranti, miſit. Legati Regi retulerunt haec:* Rex Philip- D pe: niſi aliter Celſitudini veſtrae lubeat, pugna cum Anglis non abſque jactura noſtra eſt eventura. Nullum ex ea emolumentum capiemus. Melius erit, nos ad tranſitus cuſtodiendos firmiter conſiſtere. Eduardus Rex Angliae digredi ſtatuet. Anglorum diſcedentium & abeuntium terga aggrediemur. De hoſtibus ipſis trium- E phum agemus. *Animo conſternatus Philippus, inter cetera verba in hunc modum loquutus eſt:* Me ſubit furor, ut memet in aquam fluminis Sequanae demergam, quando omnium Mundi Ducum fortiſſimus adeo metuit. *Philippi verba Legati Regi Bohemiae neutiquam occultarunt. Quae quum Bohemus reſcivit, ita illico inquit:* Hodie quidem manifeſtum fiet, me nullo timo-

re

vattaglie ordenate correſſino nanti. Queſſe curzero. Aiquanto era, che havea ordenate nove vattaglie. Ma le tre fuoro le famoſe, le più principali. La prima vattaglia fo di Miſſore Ottone de Oria e di Miſſore Carlo de li Grimaldi, Capitanii de cinque milia Genoiſi valeſtrieri da pede. La ſecunna fo lo Re de Maiorica co lo Conte de Fiandra con tre milia cavalieri. Po' fuoro moite particulari vattaglie. La tierza fo eſſo Re de Boemia con mille Todiſchi, e quattro milia Franceſchi, e ſio figlio Carlo apprieſſo.

A re affici. Inſuper palam erit, pugnam iniiſſe ſtultitiae potius, quàm fortitudini eſſe adſcribendum. *Tunc praecepit, ut praeſtituta armatorum agmina praecurrerent. Currendo praeceſſerunt. Paulo ante novem acies praediſpoſuerat. Verùm praecipuae & celebriores fuere tres. Primam duxere Dominus Otto de Auria, & Dominus Carolus de Grimaldis, Duces ambo quinquemillium baliſtariorum Genuenſium peditum. Secundae praefuit Rex Majoricae una cum Comite Flandrenſi cum tribus millibus equitibus. Poſt hoſce venerunt quamplura particularia agmina armatorum. Tertiae demum aciei praeivit idem Rex Bohemiae cum mille Alamannis, & quatuor millibus Gallis, juxta quem incedebat Carolus filius ejus.*

La prima vattaglia, che beniſſe a lo campo la dimane tiempori, fuoro li valeſtrieri Genoiſi numero cinque milia. A queſſi fo comannato, che montaſſino ne la coſta de Creſcì pe ſopraſtare a li Engleſi, che haveano occupato lo cuolle, e puoſti li impedimenti fra lo grano. Dunqua ſe puſero in uno aitro monticiello da longa. Po' ſopravenne una ſciagura. Era ſtata uno poco de pioverella. La terra era infuſa e muolle. Quanno boleano caricare la valeſtra, mettevano lo pede ne la ſtaffa. Lo pede ſfuiva. Non poteano ficcare lo pede in terra. Allhora ſe levao uno viſviglio infra li Franceſchi. Dubitavano cha li Genoiſi fuſſino traditori, perchè non haveano receputa la paca. Dicevano: *Queſſi non valeſtreraco. Se valeſtreraco, ietteraco baſte ſenza fierro. Dunqua muorano Genoiſi.* Queſſo dicenno Franceſchi, ſe muoſſero a furore contra li loro ſollati. Traievano crudelmente le ſpate e le lance. Genoiſi fuoro tutti acciſi fi' ad uno. Mormoraoſe Miſſore Ottone a lo Re de

Primum agminum, quod in campum mane deſcendit, fuit Genuenſium legio e baliſtariorum quinque millibus conſtans. Iis injunctum fuerat, ut aſcenderent clivum Creſciaci, ut Anglis, qui collem occupaverant, & inſidias ac impedimenta inter frumenti ariſtas poſuerant, imminere poſſent. Itaque Genuenſes in quodam alio monticulo a longe ſe collocarunt. Tunc infortunium accidit. Paulo ante modicus imber ceciderat. Humus ex infuſâ aquâ mollis ac lubrica erat. Quum Genuenſes arcus ſagittis oneraturi erant, pedem ſtapiae baliſtae immittebant. At pes, in quo ſtabant, elabebatur. Pedem ſolo figere nequibant. Tunc murmur inter Gallos obortum eſt. Suſpicabantur enim, Genuenſes proditionem animo concepiſſe, quòd ſtipendia non receperant. Dicebant Galli: Hi ſagittas non emittent. Quod ſi emittent, haſtas certe abſque cuſpide projicient. Itaque moriantur Genuenſes. *Haec muſſitantes Galli adversùs ſtipendiarios milites ſuos Genuenſes, in eos furenter inſurrexerunt. Crudeliter enſes & enſium laminas e vagi-*

de la morte de ſoa iente, lo quale reſpuſe e diſſe: *Non havemo beſuogno de pedoni. Iente havemo aſſai.* Queſſa fo la prima varatta. Cinque milia Genoiſi fuoro acciſi ad una hora.

Hora ſe advocò a le frontiere le punte de le vattaglie. Ianni Re de Maiorica, e Adoardo Duca de Galles. Ne la adduoſſa fo sì granne lo ſtrillare, sì granne lo ſcuoppio e lo romore de le haſte, che parze, che doi montagnie ſe urtaſſino inziemmora. Tale dao, tal toglie. Sonano inſtrumenti, tromme, cornamuſe aſſai. In queſſa vattaglia fo una tale novitate. Lo Prence de Galles havea ſperonato lo ſio cavallo moito drento da li nemici. Solo granne danno facea. Uno Conte, lo quale ſe appellava lo Conte Valentino, lo bide e lo conubbe. Creſeſe havere fuorte vadagniato. Pe lo granne peſce prennere lo amo iettao. Accoſtao ſio cavallo quetamente, e avvracciao Adoardo Prence de Galles. Po' lo preſe pe le catenelle de la corazza, e diſſe: *Tu ſei mio preſone.* Allhora ſe fermao, e fuortemente lo traieva da la ſchiera, e connucealo in ſoa libera balia. Mentre che così lo Conte Valentino menava lo figlio de lo Re de Engilterra, ſopravenne lo Conte de Lancione, lo quale era frate carnale a lo Re Filippo. E bedenno, che Adoardetto era perduto e legato como pecorella, diſſe queſſe paravole fuorte iratamente: *Ahi Conte Valentino! Como fuſti tu tanto ardito de menare in preſune mio Cuſcino?* E queſſo dicenno, non aſpettao reſpuoſta nulla. Anche ſe fiongao, e aizao ſoa mazza

A *vaginis educebant. Tunc Genuenſes omnes a primo ad ultimum interfecti a Gallis fuere. Dominus Otto de Auria conquerebatur cum Rege de nece ſuorum baliſtariorum. Rex Ottoni reſpondens dixit:* Peditibus non egemus. Milites abunde nobis ſuperſunt. *Hoc fuit primum armorum certamen. Quinque millia Genuenſium uno tempore gladio caeſa interiere.*

B *Hinc coiere cornua agminum ad frontes invicem pugnatura. Johannes ſcilicet Rex Majoricae, & Eduardus Dux Valliae. In armorum impetu, rixâ, & concertatione pugnantium ingens adeo ſtridor, ingenſque haſtarum fragor erupit, ut duos montes inſimul concuti crediidiſſes. Vulnerant hi, illi vulnerantur.*

C *Tubae, fiſtulae, aliaque plura ejuſmodi inſtrumenta obſtrepunt. In illo conflictu hoc novum contigit. Princeps Valliae, qui equum ſuum calcaribus incitaverat, in hoſtes admodum penetraverat. Solus ingentem ſtragem edebat. Quidam Comes, cui nomen erat Valentinus, Principem vidit, & recognovit. Magnum lucrum ſe habiturum eſſe ſperavit. Ut*

D *piſcem hunc caperet, hamum injecit. Tacitus ad eum cum equo ſuo appropinquavit, & Eduardum Valliae Principem complexus eſt brachiis. Tum per catenulas thoracis eum tenens, dixit:* Captivus meus es. *Conſtitit autem Comes, & valide Principem ex agmine pertrahens, ipſum jam captum libere educebat. Dum taliter Comes Valentinus*

E *filium Regis Angliae ſecum ducebat, Comes Alenconii ſupervenit, Philippi Regis frater carnalis. Videns Alenconienſis Eduardulum, qui in poteſtatem Valentini venerat, ceu pecudem abduci, irato minacique vultu haec protulit:* Ah Comes Valentine! Quei adeo audax fuiſti, ut conſobrinum meum captum pertraheres? *Haec dicens, nullam reſponſionem ſibi dari exſpectans, illico*

mazza de fierro 'naorata, la quale tenea in mano, e ferio lo Conte Valentino ne la teſta. E ſpeſſianno li coipi lo uno dopo lo aitro, lo Conte Valentino perdio vigore, laſſao lo freno e le catenelle de Adoardetto; e muorto cadde in terra da ſio cavallo. Allhora Adoardetto ſperonao. *Nimium* allegro tornao a la ſoa ſchiera, la quale già havea comenzato ad affacciare. Queſſa novitate bide Ludovico Conte de Flandria, lo quale, como dicto ene, era cacciato da lo ſio Contado. Stava a ſuollo in Pariſci pe granne tiempo. Era homo veglio, perzona bona e honeſta. Amava moito lo Re Filippo e lo ſio honore. Conubbe, cha lo tradimento era in mieſo de li Baroni de Francia. Più non poteo celare la ſoa voglia, che non diceſſi lo vero. Soavemente aizao la boce e diſſe: *Ahi Conte Lancione! Queſſa non ene leanza, nè bontade, la quale dovete ſervare a la Corona. La guerra era venta, dove l' hai fatta perduta.* Quanno lo Conte Lancione odìo queſſo, non voize odire più. Voize la teſta de lo ſio deſtrieri, e con quella medeſima mazza tanto coipìo lo Conte de Flandria vecchiarello, che lo acciſe. Ene cruda coſa, che ad queſſo ſiamo connutti, che pe dicere lo vero, e reprennere lo malo fatto, deggia homo perire. Non fo aicuno de la Compagnia de lo Conte de Flandria, tanto ardito, che ne faceſſe fiato. Solo uno deſtretto famiglio ſio domeſtico, homo da pede, de vile lennaio, bedenno tanta crudelitate, impunniao uno ſio ſtuocco, e sì lo impontao ne lo vientre a ſo Conte Lancione, e sì lo paſſao oitra in parte, sì che lo Conte de Lancione traditore de ſio frate là ne lo campo morìo. Queſſo famiglio, lo quale acciſe lo Conte

A *illico in Valentinum irruit. Clavam ferream inauratam extollens, quam manu geſtabat, Comitem ipſum in capite percuſſit, iteranſque ſucceſſive & continuo plures ictus, Valentinum ſemianimem coëgit, ut fraenum equi, & catenulas thoracis Eduarduli dimitteret, qui tamdem ex equo in terram decidens interfectus occubuit. Tunc Valliae Prin-*
B *ceps captivitate liberatus, calcaribus ſonipedem exſtimulavit. Nimium alacer ad aciem armatorum ſuorum ſe recepit, qui manus conſerere cum hoſtibus jam coeperant. Eventum iſtiuſmodi vidit Ludovicus Comes Flandrenſis, quem e Comitatu ſuo depulſum antea fuiſſe narravimus. Ludovicus enim Pariſiis ſtipendia militaria a multo tempore merebat,*
C *aetate provectus, honeſtate ſpectabilis, & morum praeſtantiâ celebris. Regem Philippum ejuſque gloriam multa dilectione proſequebatur. Tunc percepit Ludovicus, inteſtinam Dynaſtarum Franciae proditionem in exercitu Gallico eſſe. Diſſimulare ulterius praeconceptum dolorem ſuum nequivit, adeo ut verum non proferret. Suaviter vocem emittens, di-*
D *xit:* Ah Comes Alenconii! Sane hujuſmodi non eſt fides, obſequium, fidelitaſque, quae tibi erga Coronam Franciae ſunt cuſtodienda. Victoria jam potiebamur, niſi tu hanc nobis abſtuliſſes. *Alenconienſis Comes haec audiens, nil aliud ſibi auſcultandum eſſe cenſuit. Equi ſui caput obvertens, cum eadem clava, quam adhuc tenebat,*
E *adeo fortiter ſeneſcentem Flandrenſem Comitem vulneravit, ut eum interemerit. Proh quam durum eſt, ad id nos deveniſſe, ut ſcilicet, quòd aliquis veritatem edixerit, & perperam agentes objurgarit, vitâ periclitetur! Nullus ex ſocietate Comitis Flandrenſis adeo audax exſtitit, qui vel unum verbum tunc fecerit. Unus intrinſecus famulus demortui Comitis domeſticus, vir pedes, viliſque*

te Lancione, gìo denanti a lo Re Filippo, e diſſe, che avea muorto ſio frate pe vennetta de lo ſio Signiore, e de lo tradimento, lo quale eſſo fece. E queſſo provao pe bona teſtimonianza. Queſſo odenno lo Re Filippo, li perdonao, e de eſſo non voize vennetta.

Mentre queſſe coſe ſe faceano, li Arcieri Engleſi deſcennevano da la coſta infra lo grano, e non finavano de iettare freccie infra la cavallaria. Stiennono le arcora, e ſaiettano de chà e de là. Onne iente pericolavano. Ne lo lato manco sfonnavano li cavalli, donne la huoſte fo moito mancata. La iente feruta dao a lo tornare. Li cavalli cado muorti. Li Engleſi ſe fiongano. Quella vattaglia fo perduta. In tante moite vattaglie e belle coneſtavilie fo la più famoſa una innuſtria, che ſervaro li Engleſi da cavallo. Quanno bedeano lo homo loro muorto, ne remetteano uno aitro. In luoco de lo feruto remetteano lo ſano. In luoco de lo ſtanco mettevano lo fieſco. Po' commutavano, cha li cinqueciento de la ala ritta bennero a le fronti denanti. In luoco loro benea la metà de li mille, i quali ſtaveano a la terza vattaglia. E quelli denanti tornaro a li mille. E così commutavano la ala manca, e la ſchiera guardiadereto. La gruoſſa Regale ſtava ſempre ferma in ſio luogo. Non ſe fuora moſſa ſenza granne caſcione. Lo Re Ianni de Maiorica in queſſo ſtuormo non

ſe

A *conditionis homo, tantam immanitatem conſpiciens, gladium ſuum arripuit, & in ventrem Comitis Alenconii illum impingens; eum ita confodit, ut Comes ipſe fratris ſui proditor, tunc ibi in campo moriens, exſpiravit. Hic famulus, occiſor Comitis, coram Philippo Rege adveniens, confeſſus eſt, ſe manibus ſuis enecaſſe fratrem ipſius Regis,* B *tum ut Dominum ſuum interemtum ulciſceretur, tum ut vindictam proditionis ſumeret, quam Comes tam foede fecerat. Haec omnia bonis teſtibus comprobavit. Id audiens Rex Philippus, interfectori famulo pepercit, nec de eodem ultionem ſuſcipere aliquomodo voluit.*

Dum haec peragebantur, arcatores Anglici e clivo in agrum ariſtarum de- C *ſcendebant, & Gallorum equitatum ſagittarum jactu impetere non ceſſabant. Arcus ſuos extendebant, & hinc atque inde ſagittas emittebant. Quoſcumque obvios ex hoſtibus feriebant, ac interimebant. A laevo latere equos Gallorum exenterabant. Quamobrem exercitus Gallicus multum imminuebatur. Qui vulnera ſuſceperant, terga vertebant. Caeſi* D *cadunt equi. Anglis robur accreſcit. In hoc bello Galli ſuccubuere. In tot tantiſque certaminibus & pulcris agminum motibus ac ordinibus, notabiliori ſagacitate uſi fuerunt Anglici equites. Quum pugnatorem ſuum cadere cernebant, alterum protinus ſubrogabant. In locum ſauciati ſanum & adhuc illaeſum promte ſubſtituebant. Feſſo robuſtus illico* E *ſuccedebat. Exinde agmina pugnantium immutabant hoc ordine. Quingenti alae dexterae, ad frontes anteriores bellaturi, accurrebant. In horum locum adveniebant quingenti ex millibus, qui in tertia acie collocati erant. Hiſce quingentis laſſatis, illi, qui jam receſſerant, ſubſtituti denuo redibant. Parem in modum alam ſiniſtram redintegrabant, ac tali methodo agmen, quod ad ultimam*

cuſto-

ſe morio, ma fo feruto nella faccia. Moito crudamente eſſo morio in ſio paieſe. Bolenno tornare a ſio Reamo, commatteo con ſio Cunato lo Re de Maiorica, e fo ſconfitto, e sì li fo tagliata la teſta.

Puoi che queſſe vattaglie fuoro infugate, lo Re de Boemia domannao a li ſuoi a quale partito ſtava lo campo. Reſpuoſto li fo, che ne lo campo non era remaſto perzona bivente aitra che eſſo ſolo con ſoa iente. Tutti Franceſchi erano attriti. Li Engleſi ſtaevano fuorti e rigidi e fiermi co lo loro Stennardo ritto levato. Allhora lo Re de Boemia commannao, che ſi apparecchiaſſino a ferire doi granniſſimi Baroni, li quali erano ſoi Collaterali. Diſſero così: *Che vuoi fare tu? Tutta iente Franceſca ene sbarrata. Li Engleſi ſtaco fuorti. Noa non ſemo ſaiza. A tanta iente ene paſcia lo gire.* Reſpuſe lo Re: *Dunqua voa non ſite li figli de quelli doi miei amici, li quali fuoro li più prodi che fuſſino in la Alamagnia?* Reſpuzero li doi Baroni: *Prodezze non beſuognano, cha noa non temiamo cobelle appo li nemici.* Reſpuſe lo Re: *Io boglio, che ne giamo. Iamo ad morire ad honore.* Diſſero li Conti: *Che guadagni tu della tua muorte e della nuoſtra?* Reſpuſe lo Re: *Pe bona fede queſſo che dico, io lo dico, perchè me credo pugnare pe la veritate.* Ad queſſo li doi Baroni fuoro conventi. Como pecorelle, abbaſſaro le loro boci, e diſſero: *Re, fa ciò che a te piace.* Allhora lo Re fece benire avanti ad ſe aiquanti Baioli, li quali erano li ma-

iuri

A *cuſtodiam retro poſuerant, innovabant. Numeroſa regalis acies in ſuo loco firmiter continuo conſiſtebat. Loco non ſine urgenti ratione moviſſet. Rex Johannes Majoricae in hoc conflictu mortem non oppetiit, ſed vulnus in facie tulit. Crudeliter admodum Rex ipſe in regione ſua occiſus obiit. Quum ad Regnum ſuum vellet reverti, cum ſororio*
B *ſuo Rege Majoricae pugnavit, a quo profligatus eſt, & capite obtruncatus periit.*

Poſtquam agmina Gallorum diſrupta & in fugam converſa fuerunt, Rex Bohemiae a ſuis quaeſivit, quomodo exercitus Gallicus ſe haberet. Reſponderunt ei, in campo neminem remanſiſſe praeterquam eumdem Regem cum ſuis Germanis militibus. Galli omnes contriti
C *jam erant. Angli cum eorum Vexillo erecto, fortiter, audacter, ac firmiter in campo perſtabant. Tunc Rex Bohemiae praecepit duobus nobilioribus ſuis Dynaſtis, conſanguinitate ſibi conjunctis, ut ad certamen ineundum ſe diſponerent. Illi autem dixerunt Regi:* Quid acturus es? Gallorum acies om-
D nino fuſae ac diſperſae abierunt. Angli campum viriliter modò obtinent. Putaſne, nos, ceu Lucanicam vel ſaginam, in fruſtula comminuendos, conterendoſque eſſe? Adversùs tantas hoſtium acies progredi ſtultum erit. *Tum Rex reſpondit:* Vos igitur filii non eſtis duorum quondam amicorum meorum, qui generoſi ſupra ce-
E teros dudum fuere, tunc in Alamannia degentes? *Dynaſtae illi addidere:* Nobis haud opus eſt, fortitudinis noſtrae experimentum heic facere. Ceteroquin nihil de hoſtibus pertimeſcimus. *Subjunxit Rex:* Volo utique, ut contra Anglos incedamus. Eamus, mortem cum honore nobis quaeſituri. *Repoſuerunt Comites:* Quodnam lucrum de morte tua noſtraque

tibi

iuri de Luzoinborgo e de lo Reamo de Boemia. E sì li comannao, che a lo ſio figlio Carlo fuſſino obedienti, como a la perzona ſoa, e che lo doveſſino honorare, como Re e Signiore. Anco li comannao, che lo ſaivaſſino fora da lo ſtuormo. Po' comannao a li Conti, li quali erano ne le fronti denanti, che ſe metteſſino tanto inanti e drento fra li Engleſi, che ſe faceſſi meſtieri lo tornare, non ſe poteſſi. Po' incatenaoſe in mieſo de li doi Baroni ſopradicti, e legaro le catene de le corazze, perchè fuſſi ad loro communa una muorte, e uno honore.

La prima ſchiera fo mille Todiſchi de Luzoinborgo, iente da bene, Boemii, e gentili homini de Praga. Po' eſſi ſequitavano quattro milia Franceſchi, Borgognioni, e Piccardi. Sio figlio Carlo ſe ſervaro de reto. Allhora ſonaro le tromme e le cornamuſe da parte in parte. Allhora abbaſſaro le haſte, e ſperonaro li deſtrieri. Allhora ſe feriro ſenza miſericordia. Li Engleſi ſervarono doi vitioſe innuſtrie e aſtutie. La prima fo, che li cinqueciento cavalieri refieſcaro co li mille de reto. La ſecunna, che le doi ale de li cinqueciento fecero allargare, e prennere campo a deſtra e a ſiniſtra, accoſtannoſe a la frontiera da coſta. Quanno li Todiſchi ſe fuoro adduoſſo co li Engleſi

tibi obventurum eſſe exiſtimas? *Rex inquit:* Aedepol id quod nunc dico, aſſero, quum certò credam me pro veritate decertare. *His auditis duo Dynaſtae illi Regi conſenſerunt. Ceu pecudes, ſubmiſſa voce locuti dixere:* Quod tibi lubet, exſequere. *Tunc Rex ad ſe advocavit quoſdam Balivos, ex majoribus Luxemburgenſis Ducatus, & Regni Bohemici. Ipſis praecepit, ut filio ſuo Carolo, tamquam ſibi, obedirent, utque Carolum eumdem ceu Regem ac Dominum ſuum colerent. Balivis inſuper injunxit, ut filium Carolum e certamine illaeſum ſalvumque deducerent. Poſtmodum Comitibus, qui in anterioribus agminum frontibus erant, imperavit, ut adeo penetrarent, impeterent, ac irrumperent in Anglorum acies, ut, etiamſi opus fuiſſet regredi, attamen pedem referre nullatenus poſſent. Denique in medio duorum Dynaſtarum, catenis invicem colligatis, ſe ſe conſtrinxit cum illis, & catenas thoracum inſimul conjunxerunt, ut communem obitum, communemque honorem ſortirentur.*

Primum agmen fuit mille Germanorum Luccemburgenſium, proborum hominum, Bohemorum, & patritiorum Pragenſium. Hos ſubſequuta perrexerunt quatuor millia Gallorum, Burgundionum, & Picardorum. Filium ſuum Carolum Rex Bohemiae retro poſuit, ut ſervaretur. Tunc tubae & fiſtulae hinc inde ſonitum dederunt. Tunc haſtas demiſerunt, & calcaribus equos adegerunt. Tunc immiſericorditer utrinque vulnerando pugnatum fuit. Angli aſtutiâ & calliditate duos hoſce modos adhibuere. Primo enim quingentos equites cum mille, quos retro collocaverant, renovarunt. Secundo duas alas quingentorum equitum dilatari fecerunt, & ad dexteram & ſiniſtram campum occupare, ut hoſtiles Gallorum acies a latere impeterent. Quum

Engleſi ne le prime frontiere, allhora le ali, le quali haveano preſo campo, feriro da li lati de coſta de ciaſche parte. E lo Re de Boemia fo attorniato denanti, da lato, e da coſtato. Lo cavallo de lo Re cadde. Lo Re tramazzò, e fo muorto da li cavalli de li doi Baroni ad lato de eſſo. Cadde in prima Miſſore Haum de lo Torniello, uno nuobbele Cavalieri Franceſco, lo quale portava la Banniera de lo Re. Queſſo fo quaſi de li primi co lo Re ſcavaicato e muorto. Li mille Todiſchi non diero le ſpalle. Anco fecero bona reſiſtentia, dato che non haveſſino nè Re nè Confalono. Moiti Engleſi moriero. A la fine la ſchiera de lo Re de Boemia fo attrita, como ſe trita poca ſaiza da granne piſtello. Stava Carlo figlio de lo Re Ianni de longa aiquanto. Quanno inteſe, ſio patre eſſere muorto e ſconfitto, non poteo tenere le lacrime. In tanto parlao e diſſe: *Moramo con eſſo*. Là movea ſoe banniere pe gire. Lo ſio gire era temerario, ſenza utile, cha li Engleſi ſtavano più fuorti che mai. Ira, triſtitia, e furore lo menavano. Allhora li ſoi Baroni li fuoro 'ntorno, e preſero lo cavallo pe lo freno, e li voitaro la teſta in ver di Pariſci, e ſe lo ſtraſcinaro ad malo ſio talento fi' in Pariſci, e là ſe poſao. Laſſaoſe fare doice forza, e fece lo meglio, e muſtrao lo animo de bolere fare. Hora non ene chi tenga campo pe lo Re de Francia. Lo campo remaſe a li Engleſi. Non ſe diero a la ruba. Anco fecero una coſa moito notabbele. Bene da tre dii po' la ſconfitta non ſe traſſero arma da duoſſo. Non deſceſero da cavallo. Non ſe partio lo Stennardo Regale da campo. Non ſe moſſe aicuno da la vardia. Po' bidero,

A *Quum Germani cum Anglis in primis agminibus manus conſeruerunt, tunc Anglorum alae, quae jam dilatatae campum occupaverant, Germanos ex utroque latere vulnerarunt. Rex Bohemiae ante, ad terga, & ad latus circumdatus ab hoſtibus fuit. Regis equus tunc decidit. Equo disjectus Rex, proculcatione equorum Dynaſtarum duorum, qui*
B *ad latera Regis ſtabant, protritus, interfectuſque obiit. In primis cecidit Dominus Haum de Tornello, nobilis Gallicus Miles, qui Vexillum Regis deferebat. Hic primus fere ex illis exſtitit, qui cum Rege ex equis disjecti ac interemti occubuerunt. Mille Germani terga minime verterunt; quin immo fortiter obſtitere, licèt Rege Vexilloque deſtituerentur.*
C *rentur. Quamplures Angli interiere. Demum agmen Regis Bohemiae attritum ac diſperſum periit, quemadmodum a magno piſtillo modica ſaginae vel Lucanicae quantitas conteritur. Carolus filius Johannis Regis Bohemiae aliquantulum, dum ea agebantur, diſtabat. Quum verò reſcivit, patrem ſuum profligatum ſuccubuiſſe, lacrymis temperare*
D *nequivit. Interim haec pauca loquutus dixit:* Mortem oppetamus & nos cum ipſo. *Vexilla Caroli jam movebantur, ut illuc, ubi Rex fato ceſſerat, procederent. At Caroli inceſſus inconſultus nimium & inutilis erat; nam Angli fortiores quam antea perſiſtebant. Irâ, triſtitiâ, & furore Carolus adducebatur. Tunc Dynaſtae Carolum circumvenerunt,*
E *arripienteſque equi fraenum, equi caput versùs Pariſiorum Urbem flexere, & reluctantem Carolum denique ad eam Civitatem perduxerunt. Ibi ſubſtitit ille, qui quidem dulciter cogi ſe a Dynaſtis ſuis permiſerat, ſanius conſilium amplexus, ut voluntatem agendi ſaltem perhiberet. Nunc nullus pro Rege Franciae campum vel locum ſervat. Gallorum caſtra Angli occupatunt. Ii ſpoliis*

dero, che homo nullo contradiceva. Le locora erano ſecure de aguaito. Allhora una parte ordinata ſe deo a la ruberia, a lo arneſe guadagniato, a ſpogliare le corpora muorte. Ecco quella nuobbeliſſima ſconfitta fatta in Francia a la Villa de Creſcì. Seſſanta milia homini muorti in campo. Moiti fuoro li preſunieri. Fuoro muorti lo Re de Boemia Capitanio ienerale de la huoſte, lo Conte de Lancione de Valoiſe, Aloiſci Conte de Flandria, & aitri Baroni aſſai. Mille e cinqueciento para de ſperoni de aoro ſe trovaro li Engleſi guadagniati, ſenza aitri moiti, e treciento Banniere preſe ne la rotta. Li mille Todiſchi ne fuoro portati in Pariſci con carrette. La maiure parte de lo cuorpo de lo Re de Boemia fo portata. Granne parte ne era guaſtata. Queſſe corpora ne iero nude da lo campo a Pariſci a la ſepultura. L' aitra iente non fo coita allhora. Anco demorao dii quatro in piana terra ad ſpettacolo de onne iente.

Po' queſſo li Engleſi coizero lo campo, e tutto loro arneſe aſſettaro ne le carrette, e fatta ordenata Compagnia non demorao più. Vanno e tornano a reto. Loro cammino fo a Cales lo fuorte Caſtiello canto la marina per aſſediarlo. Caleſani ſtaevano perfidi, e fedeli a lo Re de Francia. Peſcatori ſoco, cha ſtaco canto mare. Mala iente, e derobatori

A *liis & rapinis faciendis minime ſe dederunt. Quidpiam inſuper laude dignum fecere. Triduo poſt cladem hoſtibus illatam arma non depoſuerunt. Ex equis non deſcenderunt. Loco non moverunt regale Vexillum. Nullus Anglorum a cuſtodia ſibi commiſſa receſſit. Inde cognoverunt, neminem amplius ſibi ipſis opponi. Loca enim ab inſidiis tuta erant. Tunc Anglorum pars quaedam* B *praedis ſe adjecit, exſpoliandis mortuorum cadaveribus, & ſupellectili hoſtili, quam fuerant lucrati, colligendae. Hujuſmodi fuit nobiliſſima clades illa, quae contigit in Gallia ad Oppidum Creſciaci. Sexaginta millia virorum in campo caeſa periere. Quamplurimi in captivitatem abducti iverunt. Rex Bohemiae* C *Imperator exercitus Gallorum, Comes Alenconii de Valois, Ludovicus Comes Flandriae, permultique alii primores ac Dynaſtae interfecti fuerunt. Mille quingenta paria calcarium aureorum Angli lucrati ſunt abſque multis aliis ſpoliis. Trecenta Vexilla in illo conflictu cepere. Mille Germanorum cadavera curribus impoſita Pariſios advecta fuerunt. Cor*D*poris Regis Bohemiae major pars delata fuit. At ex magna parte deformatum erat ejus cadaver. Corpora illa mortuorum denudata a caſtris ad ſepulturam Pariſios deportata fuere. Reliqua profligati exercitus multitudo, tunc minime recollecta, in campo jacuit quatriduo, humi proſtrata ad ſpectaculum omnium.*

E *Poſt haec Angli agmina ſua collegerunt, & omnia utenſilia ſua curribus impoſuerunt, diſpoſitiſque aciebus moram amplius protrahere noluerunt. Iter ſuſcipientes, retrogrediuntur. Caletum, ad forte Caſtrum ſecus maritimam, obſeſſuri perrexere. Caletani gens perfida erant. Fidem obſequiumque erga Philippum Regem Franciae cuſtodiebant. Piſcatores ſunt, quia pone litora maris morantur.*

At

toti de mare. Quanta iente paſſava pe mare de Engilterra in Francia, tanta robavano. Allhora lo Re Adoardo là ne gio, & aſſediao quello Caſtiello de Caleſi meſi tredici pe mare e pe terra. Pe mare habe navi, che guardavano li paſſi, che non poteſſino havere nè entrata nè ieſſuta. Pe terra eſſo sì lo aſſediava. E fece uno foſſato terribbele da ſi a lo Caſtiello. Po' circonnao la huoſte ſoa con uno aitro foſſato granniſſimo, e con taole lo armao, perchè nullo poteſſi offennere ſoa iente. Hora ſtao lo aſſedio. Hora ietta macine e palle de piommo ſu ne le puorte. Tutte le infrange, tutte le ſcommove. Ietta prete de travocco. Non fina notte e die. Ietta fuoco ne la Terra. Bombarde, Spingarde, & aitre horribbeli coſe da pericolare lo Caſtiello e li havitatori. Caleſani fuorte ſe deffenneano. Anco eſſi haveano travocchi e tormenti da commattere. Terra iettavano in mare. In terra, come fao la Spinoſa, deffenneanoſe. Una piommata ieſcio de Caleſe, e coize una nave granne e bona. Sfonnaola, e sì la fonnao in mare. Ià mancata era la vidanna ne lo Caſtiello, & anco ne lo huoſte. Quelli non ſe boleano rennere. Queſſi non ſe moveano da lo aſſedio. La fame era granne. Ià Caleſani haveano comenzato a iettare le ſuorti, che uno manicaſſi lo aitro. Ne la huoſte comenzava la iente povera a manicare li cavalli. Caleſani coſtretti pe la fame, co la licentia de Adoardo, mannaro lettere a lo Re, che ſuccurreſſi. Lo Re de Francia cavaicao con dodici milia perzone. Era tornato ſio figlio Ianni Duca de Normannia.

Quanno

A *At mali moris homines, maris piratas agunt. Quotquot mare trajiciebant ab Anglia in Franciam venientes, exſpoliabant, ac depraedabantur. Tunc Rex Eduardus Caletum proceſſit, atque illud Caſtrum terrâ marique tredecim menſium ſpatio obſedit. In mari naves habuit, ad paſſuum cuſtodiam, ut Caletanis ingreſſum exitumque per mare intercluderet.* B *Terrâ illos item obſidione arcta premebat. A loco, ubi Eduardus cum exercitu ſuo pedem fixerat, uſque ad Caſtrum amplam & enormem foveam extruxerat. Poſtmodum agmina ſua circummunierat aliâ ingenti nimium foveâ, quam ligneis tabulis armavit, ut hoſtium nemo militum ſuorum acies laedere valeret. Hinc obſidio inchoatur.* C *Hinc ſaxeas molas, plumbeaſque pilas & globos adversùs portas Caſtri injiciunt Angli, caſque omnes perrumpunt ac quaſſant. Saxa e militaribus machinis, quae vulgo appellantur Trabucchi, emittunt. Die noctuque non deſiſtunt. Ignem in Caletum immittunt. Bellicis tormentis, quae* Bombardas *&* Spingardas *vulgus nominat, aliiſque terribilibus inge-* D *niis Caſtrum & incolas impetunt. Caletani viriliter ſe defendebant. Etiam ipſis erant baliſtarum tormenta ad projicienda ſaxa, aliaque inſtrumenta bello opportuna. Terram in mare mittebant. In continenti, ceu Hiſtrices, operabantur. Ictus plumbeae pilae e Caleto emiſſus, ingentem navem, & bene compactam percuſſit, quae immaniter perfo-* E *rata & in fundo perrupta, in mare ſubmerſa periit. Jam victualia in Caſtro defecerant, nec non & in obſidentium exercitu. Obſeſſi deditionem renuebant. Oppugnatores ab obſidione non removebantur. Fames utroſque fortiter urgebat. Caletani ſortes poſuerant, ut reparandae fami unus alterum comederet. Anglorum vulgus in exercitu equorum carnibus veſci coeperat. Caletani fames*

adſtri-

Quanno la huoſte de lo Re ſe approſſimao ad Caleſe, trovanno la huoſte de lo Re Adoardo fuorte curata sì de foſſati sì de taolati, non può paſſare, non ſe può accoſtare pe le moite freccie. Allhora lo Re Filippo mannao per Adoardo, che ieſciſſe forà a lo campo a la vattaglia. Reſpuze Adoardo: *Io ieſciraio fora a la mea petitione non a la toa*. Reſpuze lo Re Filippo: *Granne vergogna ene. Io ſtò in campo. Tu non ſe' ardito ieſcire fora a la vattaglia*. Reſpuſe Adoardo: *Vergogna non ene, cha io non ſtone indarno. Lo mio ſtare non ene ſenza utile. Io intenno mò ſopra Caleſe. Lo primo die, che la opera de Caleſe ene fornita, io ieſciraio fora a lo campo*. Reſpuze lo Re Filippo: *Caleſe io ti dono. Non laſſare per ciò che da me tu ſia*. Reſpuze Adoardo: *Non beſuogna, che tu me lo doni, cha quello, che io mi guadagno co la ſpata in mano, non beſuogna, che mi ſia donato*. Allhora lo Re Filippo non potenno paſſare, deo licentia a' Caleſani, che provvedeſſino ad onne loro fatto e ſalute. Deo la voita in reto, e tornao in Pariſci. La fame conzumava Caleſani. Caleſani domannaro mercede a lo Re de Engilterra. Diceva lo Re: *Como haveraco mercede, chè me haco fatto deſpennere tutto mio ariento?* Le puorte fuoro opierte. Lo Re boleva tutti Caleſani accidere. Ma pe le pregarie inſtantiſſime de la Reina e de aiquanti Maſtri de Theologia, lo Re li perdonao. Ieſciro Caleſani da Caleſe con una gonnella per homo. Aitro nò.

A *adſtricti, Eduardi venià, literas ad Francorum Regem miſerunt, ut ipſis promte opitularetur. Rex Philippus cum duodecim millibus militum equitavit. Johannes Dux Normanniae filius ejus jam redierat, & patri ſe conjunxerat.*

Quum exercitus Gallorum cum Rege Caletum appropinquavit, Anglos hoſtes accurate tum foveis, tum tabulatis mu-
B *nitos ac vallatos invenit. Ob id ultra progredi, & Caſtro Caletano accedere nequivit, impedientibus praeſertim ſpiſſis ſagittarum hoſtilium imbribus. Tunc Rex Philippus nuntium Eduardo Regi miſit, ut e caſtris ad certamen in apertum campum pugnaturus proſiliret. Reſpondit Eduardus:* Quum mihi, non tibi, libuerit, e caſtris egrediar.
C *Addidit Philippus:* Summo probro hoc tibi eſt. Ego nunc in campo decertare paratus conſiſto. Tu ad pugnam mecum ineundam erumpere non audes. *Subdidit Anglus:* Haud me pudet ſic agere, quum otioſus & iners heic nullo modo perſiſtam. Abſque fructu heic non immoror. Adversùs Caletum nunc vires, ani-
D mumque promoveo. Quandocumque Caleti opus, quod ſuſcepi, fuero exſequutus, foras ad te in campum certò veniam. *Subjunxit Gallus:* Caletum tibi dono. Quare ne omitte, quin tu ad me huc te conferas. *Repoſuit Eduardus:* Haud mihi opus eſt, ut Caletum dones; nam quod exerto enſe obtineo, haud condecet,
E ut a quoquam mihi dono detur. *Tunc Philippus ad Caletanos tranſire non valens, illis permiſit, ut ſaluti propriae, ceterarumque rerum ſecuritati conſulerent. Itaque Rex idem Franciae retroceſſit, & ad Pariſiorum Urbem remeavit. Fame conſumebantur Caletani. Hi veniam & clementiam Regi Angliae ſupplicarunt. Ajebat Rex:* Quei parcam illis, qui ut immenſam omnem

mò. Caleſe con aoro, ariento, panni, e animali remaſe a li Engleſi. Quello Caſtiello fo empito de Engleſi. Bene ſerve a la Corona de Engelterra fi' a lo die de mò.

A nem pecuniam meam erogarem ac impenderem, me coëgerunt? *Tunc Caleti portae apertae patuerunt. Caletanos quoslibet neci tradere Anglicus Rex propoſuerat. Verùm efficaciſſimis precibus Reginae conjugis, & ſupplicationibus quorumdam Magiſtrorum Theologiae, Caletanis Eduardus pepercit. Caletani ex Civitate exierunt, unâ tu-* B *nicâ contecti. Nullum aliud indumentum, nullamque aliam rem ſecum detulerunt. Angli Caletum obtinuere, auro, argento, pannis, & equis refertum. Caſtrum illud multis Anglorum aciebus munitum fuit. Uſque adhuc Regno Anglico probe ſubeſt.*

CAPITOLO DECIMOQUINTO.

De lo granniſſimo Diluvio, e piena de acqua de lo Fiume Tevere.

CO-revano Anni Domini MCCCXLV. ne lo Pontificato de Papa Chimento Seſto. Ne la Cittate de Roma crebbe lo fiume, lo quale ſe dice Tevere, e fo per lo ſuo creſcere de acqua uno diluvio mortifero e maraviglioſo in tal muodo, che pochi, anzi nulli ſe arricordaſſino eſſere ſimile ſtato. Tutta la eſtate paſſata opierze Dio la cataratta de lo Cielo, e mannao acqua ſpeſſa e foita, non granne. Ma po' nell' Autunno, recoite le uve, comenzanno da la feſta de Onnia Santi, parze, che le fontane de lo aviſſo fuſſino opierte pe vomitare acqua. Allhora comenzao lo Tevere a creſciere, e non decreſceva niente. E ne li dii fra Onnia Santi, forſe de dii otto, durao lo creſciere de le acque, le quali terribbelmente ieſcivano li uſati termini de lo lietto de lo ſuo canale. Allhora emplo tutta la pianura, la quale iace 'ntorno a la Cittate

C A P. XV.

C De maximo diluvio, & inundatione aquarum fluminis Tiberis.

C*Urrebat Annus Domini Milleſimus Trecenteſimus Quadrageſimus Quintus, ſub Pontificatu Clementis Papae VI. In Urbe Roma crevit Flumen Tiberis, ex cujus aquarum augmento fa-* D *ctum fuit mortiferum ac ſtupendum diluvium, ita ut pauci, immo fere nulli tunc temporis, conſimile retroactis temporibus contigiſſe recordarentur. Praeteritâ aeſtate totâ cataractas coelorum aperuerat Deus, & ſpiſſam ac denſam, non magnam, immiſerat aquam. At ſuccedente autumno, poſt uvarum vindemias, a feſto die Omnium Sanctorum* E *pluvia coepit ingruere, adeo ut fontes abyſſuum recluſos patuiſſe ad evomendam enormem aquae copiam, unuſquiſque exiſtimaret. Tunc Tiberis auctus nimium intumuit, & nullatenus decreſcebat. Totâ fere Sanctorum Omnium Octavâ incrementum aquarum perduravit, quae ex propriis conſuetis canalibus alveiſque impetuosâ eruptione exceſſerunt. Tunc aquis repletam vidimus univerſam planitiem,*

tate de Roma. Po' la maiure parte drento e fora de Roma. Maraviglia ene, e coſa mai non odita da' Romani. Tutta la pianura de Roma notava. Solo li Sette Colli ſe pareano non occupati da la acqua. Queſſi ſoco li termini e li confini de tale diluvio in Roma. E dico brevemente. In prima, Piazza di Santa Maria Rotonna era tutta piena, che per nulla via per eſſa ſe poteva gire nè a pede nè a cavallo. Anco ne la Piazza de Santo Agnilo Peſcivennolo benne l'acqua fi' a la Contrada de li Judei, la quale vao a la Piazza de li Judei d'apprieſſo a lo Arco, lo quale vao a la Piazza de li Savielli. Anco in Colonna pervenne l'acqua fi' a lo Folſeraco, lo quale ſtao a Santo Andrea de Colonna, dove ſtao la granne Colonna. Anco Puorta de lo Puopolo notava per tale via, che pe nulla via ad eſſa ſi potea annare. Item lo Campo de la Auguſta. Item a Santo Triſo eſuberao fi' a lo Aitare e Tempio de la Chieſa. Anco entrao lo Monaſtero e la Chieſa de le Monache de Santo Silveſtro de lo Capo. E chi voize gire a le Donne, gio co la ſollanella. Item intrao lo Monaſtero de Santo Giacomo de Settignâno pe la via de Treſtevere in tale muodo, che tutto lo luoco e la Chieſa notava nell'acqua, & occupao tutto lo luoco co lo Aitare. Anco parea a quelli che ſtavano ne lo Monte de Santo Brancazio, che da pede foſſi uno Laco terribbele, in mieſo de lo quale pareva ſtare quello Monaſterio. Anco occupao li confini e la Chieſa de Santo Paolo Maiure, le vigne, e le ſeminata, e li campi co lo ſeminato. Anco occupao tutte le vigne de lo territorio de Puorta de Santo Paolo, lo quale

A *tiem, circum Romanae Civitati adjacentem. Poſtmodum major pars, nedum intus ſed & extra Romam, aquis oppleta fuit. Mirum profecto, nec a quopiam Romanorum umquam auditum. Totam Urbis planitiem aquae cooperuerant. Septem Colles tantum ab aqua minime occupati remanebant. Hujuſmodi inundationis limites ac fines, uti nunc deſcribam.*
B *Dicam paucis. Primum Forum Sanctae Mariae Rotundae, per quod quiſquam nullo modo pedes ſeu eques poterat incedere, aqua ubique replevit. Inſuper aquis contectum fuit Sancti Angeli Piſcivendali Forum uſque ad vicum Judaeorum, ducentem ad eorumdem Forum juxta Arcum, per quem itur ad Forum Sabellium. Praeterea in Columna a-*
C *quae pervenerunt uſque ad Folſcracum, conjacens Sancto Andreae de Columna; ubi ingens Columna viſitur. Portam Populi aquae inſuper inundaverunt, ut per eam nemo ullagratione poſſet introire. Item in Campum Auguſtae pervaſerunt, & ad Sanctum Triphonem tantâ exuberantiâ proceſſere, ut in Templum & Eccleſiam ingreſſae, ad Altare uſque*
D *conſcenderent. Ulterius Eccleſiam & Monaſterium Monialium Sancti Silveſtri de Capite invaſerunt. Qui pergere ad ſacras illas virgines voluere, cum navicula illuc ſe contulerunt. Per viam Tranſtiberis aggreſſae ſunt aquae Monaſterium Sancti Jacobi de Septiniano, ita ut is locus atque Eccleſia in undis enatarent, & univerſus locus una cum*
E *Altari aquis contegeretur. Obtutibus illorum, qui Montem Sancti Brancatii incolebant, ingens lacus in planitie apparebat, in cujus medio Monaſterium illud aquis obrutum cernebatur. Confinia & Eccleſiam Sancti Pauli Majoris, vineas, agros, campoſque cum ſatis, eaedem aquae ſubegerunt. Aquis inundantibus ceſſere omnes vineae agri Portae Sancti Pauli, quae Oſtienſis nuncupatur,*

A quale hao nome Oſtienſe. Anco tutte le vigne in Puorta Santo Pietro.

Brevemente onne pianura, la quale iace canto lo fiume. Concioſia coſa che tanta abunnantia de acqua occupaſſi tutto lo ſpatio de Santo Spirito, e la Piazza de lo Caſtiello, e le Caſe de Puortica, intrao la Puorta de lo Ponte, la quale ene de lenno. B Anco l'onna dell'acqua, la quale beniva pe la Puorta de Cività Leonina, canto lo Caſtiello, in primamente ſe commatteo coll'onna, la quale beniva da Santo Spirito. Da po' perchè pareva uno Laco, lo luoco non ſe potea paſſare ſe non co la ſollanella. Quanno giva lo homo a Ponte pe la ſtrata ritta de li Vaiani, ſe giva ne la acqua fi' a li guazzanni C de lo cavallo. Queſſa ſoperchia acqua conzumao e deſocao tutte le viti e li ſeminati, che trovao. E ſemenao le Vigne de creta. E ſcarporio li arvori da radice. E deo pe terra muri e caſe. Affocào veſtiame. Danneiao lo territorio de Roma pe più de doiciento milia Scudi. Anco ruppe le catene a li ingniegni D de li Mulinari, e menaone da cinque bone mole, le quali conduſſe a lo mare. Allhora fuoro le mole perdute, altre mole deslocate, recuperate a granne pena. Anco pe la acqua benevano arvori, nave, mole, taole, animali, caſe, le quali violentemente havea tratto lo fiume dell'acqua. Parte di queſſe coſe ſi pren- E nevano, parte ne erano portate a lo mare. Anco porte, banche, votti piene di vino. E fo chi preſe le votti piene di vino, e fo tale, che preſe la caſſa, ne la quale era pecunia. E fo chi bide, che pe lo Fiume notava una caſa de lenno de taole, ne la quale fo odito uno guarzone, che ſtava ne la culla e vagiva.

tur, & cunctae vineae in Porta Sancti Petri.

Paucis verbis. Univerſa planities, flumini adjacens, aquis obruta eſt, quae, quum ex earum copia ſpatium omne Sancti Spiritus, Forum Caſtelli, & Domos Porticus occupaſſent, Portam ligneam Pontis ſuperantes introierunt. Hinc aquarum undae per Portam Civitatis Leoninae ſecus Caſtellum venientes obſiſtebant aquis, quae a Sancto Spiritu defluentes decurrebant. Itaque ceu unico lacu effecto, nulli ſuppetebat permeandi facultas, niſi cum navicula. Ii autem, qui recto tramite Vajanorum ibant ad Pontem, per aquam uſque ad equi femora pergebant. Ex hacce aquarum ſuperfluitate, omnes vites & ſata, quae ibi exſtiterunt, ſubmerſa, conſumta, avulſaque periere. Vineae cretâ limoque ſuperinducto coopertae, arbores radicitus exſtirpatae, muri ac domus ad terram disjectae, animalia & armenta ſuffocata defecerunt. Romanus ager ex hujuſmodi diluvio jacturam pluſquam ducentorum millium Aureorum pertulit. Aquarum impetus catenas a Molitoribus artificioſe compactas perfregit. Uſque ad mare quinque validas molas aqua adduxit. Molarum aliae deperditae, aliae loco disjectas, ſumma cum difficultate vix tandem fuerunt recuperatae. Innatantes aquis venire vidiſſes arbores, naves, molendina, tabulata, animalia, & domos; quae omnia violenter exportans fluminis aqua abripuerat, una cum januis, ſcamnis, tabulis, doliiſque vino plenis. Aliquibus datum eſt, dolia ipſa cum vino ex aquis poſſe extrahere. Nonnullis contigit, ut capſulam, in qua pecunia repoſita fuerat, reciperent. Quidam domunculam ligneo tabulato conſtructam enatare conſpexerunt, puerumque in ea incluſum vagientem in cuna audierunt. Haec omnia, atque alia innumerabilia intumeſcentium aquarum exceſſus

va. Queſte coſe & anco innumerabbeli furava lo collo de la acqua, e menao vovi collo aratro e colla gomera. Granne tiempo piobbe. Granne tiempo lo Tevere ſtette enfiato. Po' comenzao a creſciere. Cinque dii durao la piena. Fi' a lo quinto die crebbe. Lo ſeſto die ſtette. Non fece inanti. Lo ſettimo diſcrebbe, e tornao a lo ſuo lietto uſato. Piſcatanti, uno Macellaro de Roma, havea uno tronco vranco di Caſtrati in una caſa canto lo fiume. Cacciaoli in una caſa tanto diſcoſto, che li parea impoſſibbele, che lo Fiume entraſſi in quella. La notte crebbe lo Fiume, e ſteſeſe tanto, che occupao quella caſa. Piſcatanti quanno gìo lo dimani, trovao la caſa piena de acqua, e li Caſtrati affocati notavano. Ne la Cittate de Fiorenza, Anno Domini MCCCXLV. de lo meſe de Novembrio a li dii quattro pe lo granne diluvio fo poco meno ſommerza la Cittate de Fiorenza. Lo Ponte fo pe terra. Li forni guaſti. Lì non ſi poteo cocere lo pane granne tiempo. Li pozzi ſe empiero de acqua. Creſcette lo fiume. L'acqua crebbe. Mancanno lo fiume, l'acqua mancava.

CAPITOLO DECIMOSESTO.

De la Galea ſerrenata, e derobata in Piaia de Roma.

COrrevano Anni Domini MCCC .... de lo meſe de ...... a die..... quanno ſorrenao una Nave de mercantia in Piaia Romana fra Puorto e Oſtia ne lo Tevere. La novella fo pe queſta via. Mercatanti de lo

A *oeſſus ſuffurabatur. Boves cum aratris ac vomeribus abſtractos rapide avehebat. Multis diebus pluit. Diu Tiberis turgidus conſtitit. Deinceps augeri coepit. Aquarum exuberantia quinque diebus continuis creſcendo perduravit. Die ſexta ſubſtitit, nec ultra adaucta fuit. Septimo decrevit, aquis ad conſuetum alveum redeuntibus. Quidam ex lanionibus Romae,* B *Piſcatantes nomine, in quadam domo juxta flumen gregem caſtratorum arietum habens, eos removit, & in alia domo collocavit, a flumine adeo longe diſſita, ut ſibi tunc impoſſibile viſum fuerit, fluminis aquam ad domum eamdem fore perventuram. Noctu flumen ita excrevit, ac ſe ſe adeo dilatavit, ut domum illam intravit. Sequenti mane* C *Piſcatantes gregem inviſurus domum repetens, ipſam aquis ſubactam nedum invenit, ſed & caſtratos arietes ſuffocates aquae innatare vidit. In Urbe Florentina eodem Anno Domini Milleſimo Trecenteſimo Quadrageſimo Quinto, menſe Novembri, die quarta, ob ingens diluvium, parum abfuit, quin Civitas eadem ſubmergeretur. Tunc Pons ad ſolum* D *disjectus corruit. Furni perrupti, in quibus poſtea per longi temporis ſpatium panis coqui non potuit, & putei aqua repleti fuere. Adaucto flumine Arni, aqua excrevit. Decreſcente Arno, aqua defecit.*

CAP. XVI.

E De triremi in arenam impacta, & mercibus expoliata in Romano litore.

DEcurrebat Annus Domini MCCC ...... menſe ...... die ....; quum Navis mercibus onuſta in arenam impegit ad Romanum litu inter Portum & Oſtiam in Tiberi. Novitas in hunc modum fuit. Mercatores Regni Neapolis ab

lo Renno benivano da Ponente, & haveano caricata in Marſilia & in Avignione una Galea de panni Franceſchi. Lo lenno era de la Reina Iohanna. Li Patroni, li Comiti, e li Marinari erano Napolitani & Iſchianì. Muoveſe la Galea, e fuorte leva in aito le vele a lo viento. Paſſa Marſilia, paſſa Monaco, paſſa lo mare de Genoa. Po' ne paſſa a Piſa. Po' ne vao a Piommino. Po' ne vao a Civita Vecchia. Boleano annare a caſa. Allhora ſe muoſſe una peſtilentia de viento. Lo mare vuſſava ſenza miſericordia. Li vienti erano tanto contrarii, che maieſtria de Marinari perdea onne raſcione. La notte era fuorte nera. La oſcuritate horribbele. Mai non bedeſti sì pena de Inferno. Nullo remedio era, ſaivo che ritornare a lo Puorto de Civita Vecchia. Fuorte e duro parea a li Marinari e a le vrigate tornare a reto, e tanta via perdere. Se a Civita Vecchia tornavano, ponevano la Nave in ſaivo. Fo deliverato tenere mezza via, de canzare in Piaia Romana, e fora lo pericolo, ricuverare ne lo Tevere de Roma. Così fo fatto. Voitano li Marinari soi arteficii e igniegni. Daco la voita pe entrare la foce de Tevero. Ahi quanto pericolo paſſaro in quella intrata! Ora ne vao la Galera pe lo Fiume, credenno eſſere ſaiva, poichè la ira de lo mare non li appotea, poichè la foce era paſſata. Ma non gìo così. Quanno lo lenno fo in mieſo de lo Canale de lo Tevero ne lo luoco, che iace fra Oſtia e Puorto, lo lenno ſtava, e non ſe muovea. Là iace uno malo paſſo. La acqua hao là poco de fonno. Caddero là in quello malo paſſo, dove cne poca acqua. Non tennero lo pieno Canale. Li uſati Marinari di Genoa e di Cecilia quello

A *ab Occidente revertebantur, & in Urbibus Maſſilienſi ac Avinionenſi pannis Gallicis, triremem oneraverant, quae ad Reginae Johannae dominium ſpectabat. Patroni, Comites, & Nautae partim Neapoli, partim ex Inſula Aenaria oriundi erant. Triremis iter ſuſcipiens, in altum vento fortiter vela explicat. Maſſiliam praeterit. Monoeci Portum praetergreditur.* B *Mare Genuenſium trajicit. Exinde Piſas pervenit. Tum Plumbinum petit. Poſtmodum Civitatem Veterem pergit. Petere patriam meditabantur. Tunc peſtifera ventorum tempeſtas ſurrexit. Aequor immaniter iraſcebatur. Tanta ventorum erat contrarietas, ut nautarum magiſterium quacumque providentiae ratione deſtitueretur. Nox ſummopere nigricans* C *ingruebat. Horribilis obſcuritas tanta erat, ut numquam majorem hac infernalem poenam vidiſſes. Nullum aliud remedium ſupererat, quam quod Portum Civitatis Veteris repeterent. Durum ſane ac moleſtum nautis, ceteriſque ſociis videbatur, curſum retorquere, & jam emenſo itinere fraudari. Verùm ſi Civitatem Veterem remeaſſent, navem in tuto* D *collocaſſent. Decreverunt autem mediam viam tenere, ac versùs plagae Romanae tractum declinare, atque periculo procul, ſe ſe in Romanum Tiberim recipere. Id exſequutioni mandarunt. Navitae machinamenta omnia triremis huc illuc pro re convertunt. Fauces Tiberis ingreſſuri, curſum deflectunt. Proh quale quantumque diſcrimen in faucium Ti-* E *berinarum introitu ſuperarunt! Nunc Triremis per flumen procedens, in tuto ſe poſitam exiſtimabat, quod maris indignationem evaſiſſet, & Tiberis fauces fuiſſet praetergreſſa. At res ipſa in contrarium ceſſit. Ubi navis in medio canalis Tiberis advenit in loco, qui Oſtiam & Portum interjacet, ibi immobilis ſubſtitit. Eo in loco periculoſum vadum ineſt. Parum aquae fluminis alveus ibi con-*

quello paſſo ſchifano. Allhora diſceſero Marinari aiquanti, pe ſapere la caſcione de la demoranza de lo lenno, e bidero che la Galea toccava fonno. E non valeva aiutare con pali, nè premere con vraccia. Anco lo Fiume tempeſtate haveva. Lo lenno ſe era ſorrenato ne la rena. L'onna batteva, e muoveva lo lenno da lato a lato. Pareva cha lo boleſſi revoltare ſoſſopra. Allhora le triſtitie de li Marinari e de lo Patrone fuoro granni. Piangono le vrigate. Ciaſcuno crede morire.

Allhora ſe fece die. Lo die ſuccurze con ſoa chiarezza. Lo romore fo ſentito a lo Caſtiello de Puorto, & ad Oſtia. Bennero ſannolari de Puerto a quelle vrigate pe connucer li in terra. Salvaro lo Patrone e li Marinari e le vrigate con loro roba. La mercanzia remaſe ne lo lenno. Era ne lo Caſtiello de Puorto uno nuobbele Romano. Fece tutta quella Galea ſgombrare, e trarne la mercantia, panni, e ſpiciarie. Li quali panni ſe vennero, e non ne voize rennere cobelle a li perdienti. Anco più chercanti ſoſtenne de eſſere ſcommunicato, che de bolere rennere lo aitruio. Aſſennava una ſoa Proverbia antica: *Chi pericola in mare, pericola in terra*. Pe la quale coſa e per aicuno aitro ecceſſo, Martino de Puorto fo appeſo pe la canna, como ſe dicerao. In quella Galea benne la moneta e la rennita de Proenza, la quale beniva a la Reina Ioanna de ſoa contrata. In quella bennero panni de valore de venti milia Fiorini. In quella bennero vrigate de Proenzani

continet. Igitur in metuendum vadum illud, ſufficienti aqua carens, impegerunt, relicto pleno canali, per quod navigare debuiſſent. Peritiores Genuenſes ac Siculi nautae diſcriminoſum vadum devitant. Tunc nautarum aliqui deſcenderunt, ut cauſam, qua triremis non amplius movebatur, pernoſcerent. Conſpexerunt, ipſam fundo fluminis inhaerere. Nil proderat, navi opitulari palis, neque humeris, ac brachiis ipſam ſublevare. Flumen etiam tempeſtatem patiebatur. In limoſam arenam triremis devenerat, quae quum aquarum undis percuteretur, atque violento motu a lateribus quateretur, proxima excidio videbatur. Tunc nautae & naucleri ſummo moerore obruti fuerunt. Reliquum vulgus lacrymas fundunt. Quilibet ſe jam jam moriturum opinatur.

Tunc illuceſcens dies apparuit, qui lumine ſuo afflictis opem contulit. Clamantium voces ad Caſtellum Portus & ad Oſtienſem Urbem pervenere. Accurrerunt portitores Portus, ut gentium illarum coetus ſalvos in terram adveherent. Nauclerum, nautas, ſocioſque cum eorum rebus ſalvarunt. Merces in triremi relictae fuerunt. Romanus quidam Patritius incolebat Caſtellum Portus. Juſſit ille, ut merces omnes, panni, & aromata e triremi exportarentur ac omnino auferrentur. Pannos vendi fecit, & de rebus, quas poſſeſſores amiſerant, nil ſane, recollecto pretio, iis reſtituere voluit. Quin immo libentius toleravit, excommunicatione innodari, quàm alienum dominis reddere. Proverbio, quod ſaepius habebat in ore, utebatur dicens: Qui jacturam in mari ſuſtinet, in terra jacturam facit. *Ob id, ac etiam ob aliquod aliud crimen, Martinus de Portu ſuſpendio gulae damnatus Romae obiit, ut infra dicemus. In eadem triremi impoſita perducebantur tum pecunia tum reditus Provinciae, quae Johannae Reginae a regione ſua traſmittebantur.*

zani homini e femmene, li quali ne givano a Napoli. In quella benivano ſacca de Pepe e de Cennamo e de Canella. In quella benne uno Frieri de Santo Ianni. Havea nome Fra Monriale Proenzano de Narba, Cavalieri a ſperoni de aoro, moito iovinetto. Arrivao con fortuna a Piaia Romana, e perdio là in quello pericolo onne ſio arneſe fi' a la ſcarzella de li Fiorini. Solo la perzona campao, lo quale entrao in Terra Romana de teneriſſima etate, e fo homo de Maſnata, e deventao vertuoſiſſimo Capitanio, e feceſe homo de granne fatto, e de granne valore, e fo capo de granne Compagnia. A lo ultimo li fo tagliata la teſta in Roma da Cola de Rienzo Tribuno Auguſto de lo Puopolo, como ſe diceraò.

Eadem navis aſportaverat pannos valoris viginti millium Aureorum. In ipſa vecti advenerant Provincialium virorum ac mulierum coetus, qui Neapolim proficiſcebantur. Inſuper triremis illa attulerat plures piperis & cinnamomi ſacculos. In ea Hoſpitalarius Miles Sancti Johannis advehebatur, cui nomen erat Frater Monrealis, Provincialis de Narbona, Miles ad aurea calcaria, aetate admodum juvenis. Is in praenarrata tempeſtate ad Romanum litus appulit, & in ſupra deſcripto diſcrimine omnem ſuam ſupellectilem amiſit, uſque ad Aureorum crumenam. Corpore ſolùm incolumis e periculo evaſit, qui in Romanum agrum pedem intulit, quum tenerrima aetate eſſet, & poſtea ductor extitit militum manus, quae vulgo Maſnata *appellatur, atque peritiſſimus armorum Dux effectus, vir magnorum actuum & ſummae bellicae virtutis, caput ingentis Societatis fuit. Demum Romae capite detruncatus occubuit a Nicolao Laurentii Tribuno Auguſto Romani Populi, ut infra dicemus.*

CAPITOLO DECIMOSETTIMO.

De Leonardo de Orvieto tenagliato pe Roma.

. . . .
. . . .
. . . .

CAP. XVII.

De Leonardo Urbevetano per Romanam Civitatem candentibus forcipibus dilaniato.

. . . .
. . . .
. . . . Capitulum hoc deſideratur in MStis Codicib. . . . .

CAPITOLO DECIMO OTTAVO.

De li gran fatti, li quali fece Cola de Rienzo, lo quale fo Tribuno de Roma Auguſto.

COla de Rienzo fo de vaſſo lennaio &c.

CAP. XVIII.

De memorabilibus geſtis Nicolai Laurentii, qui fuit Tribunus Auguſtus Romanorum.

N*icolaus Laurentii humili genere ſatus &c.* Heic incipit Liber ſecundus, triginta octo brevibus Capitulis diſtinctus ſecundùm editionem Anni MDCXXXI.

VITA

VITA DI COLA DI RIENZO.

LIBRO SECONDO.

CAPITOLO I.

Parenti, naſcita, indole, e profeſſione di Cola di Rienzo. Cagione de' ſuoi penſieri. Sua Ambaſceria a Papa Clemente in Avignone, e ſuo ritorno.

Cola di Rienzo fò de vaſſo lennajo. Lo Patre ſio fò Tavernaro: habbe nome Rienzo. La Matre habbe nome Matalena, la quale vivea de' panni lavare, e d'acqua portare. Fò nato ne lo Rione de la Reola; ſio havitatio fò canto de Fiume, fra (1) li Mulinora nella via, che vao a la Reola, dereto de Santo Tomao, ſotto lo Tempio de li Judiei. Fò da ſoa joventutine nutricato de latte de Eloquentia, bono Gramatico, megliore Rettuorico, Autoriſta bravo. Deh como e quanto era veloce leitore! Moito uſava Tito Livio, Seneca, e Tullio, e Balerio Maſſimo; moito li delettava le magnificentie de Julio Ceſare raccontare. Tutta la die ſe ſpeculava negl' intagli de marmo, li quali iaccio intorno Roma. Non era aitri che eſſo, che ſapeſſe lejere li

A

VITA NICOLAI LAURENTII.

B

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Parentes, nativitas, indoles, & profeſſio Nicolai Laurentii. Ejus conſilia. Legatio ad Clementem Pontificem ad Urbem Avinionenſem, ac reditus.

C

Nicolaus Laurentii humili genere ſatus, patrem habuit Laurentium arte Tabernarium, matrem Magdalenam, quae pannorum lotione, & aquigerulae D *exercitio victum ſibi quaeſivit. Nicolao in Regione Regulae in lucem edito habitationis domus fuit juxta Flumen inter Molitores in via, quae ad Regulam ducit, retro Sanctum Thomam, ſub Judaeorum Synagoga. Is a juventute eloquentiae lacte nutritus, Grammatices, Rhetoricae, & Auctorum peritiam abunde ſibi comparavit. In legendo admira-* E *bili velocitate praevaluit. Titum Livium, Senecam, Tullium, & Valerium Maximum, uſui ſibi admodum familiares habuit. In magnificarum rerum a Julio Caeſare geſtarum narratione ſumme delectabatur. Marmoreas, quae Romam circumjacent, ſculpturas, quotidie contemplabatur. In legendis Veterum inſcriptionibus*

(1) *In MS. Eſtenſ. legitur:* fra li Mulinari nella Via, che và alla Reola dereto a Santo

li antichi (2) Pataffii. Tutte ſcritture antiche vulgarizzava: queſſe fiure de marmo juſtamente interpretava. Oh como ſpeſſo diceva: (3) *Dove ſuoco quelli buoni Romani? dove ene loro ſumma Juſtitia? poteramme trovare in tiempo*, (4) *che queſſi fiuriano!* Era bell' homo. (5) Queſſo fò Notario. Accadde, che uno ſio frate fò acciſo, e non ne fò fatta vennetta de ſea morte: non lo poteo ajutare; penſao longamano vennicare lo ſangue de ſio frate. Penſa longamano addirizzare la Cittate de Roma male guidata: perciò (6) procacciao, e gìo in Avignione per Ammaſciatore a Papa Chimento da parte de li tredici buoni (*) huomeni de Roma. La ſoa diceria fò sì avanzarana e bella, che ſubbito habbe namorato Papa Chimento: moito ammira Papa Chimento lo bello ſtile de la lengua de Cola. Ciaſche die vedere lo vole. All' hora ſe deſtenne Cola, e dice, cha li Baroni de Roma ſoco derobbatori de ſtrade. Eſſi conſiento le homicidia, le robbarie, le adulteria, e onne male. Eſſi voco, che la loro Cittate jaccia deſolata. Moito concepeo lo Papa contro li potienti. Puoi a rechieſta de Miſſore Juvanni della Colonna Cardinale venne in tanta deſgrazia, e 'n tanta povertate, e 'n tanta infermitate, che poca defferentia era de jire a lo Spedale con ſio juppariello aduoſſo. Stava a lo ſole come biſcia. Ma chi lo puſe in vaſſo, quello ſteſſo l' inalzao; ciene Miſſore Juvanni de la Colonna lo remiſe denanti a lo Papa. Tornao 'n gra-

A *nibus nemo peritior Nicolao inveniebatur. Vetuſtas quaslibet Chartas vernaculo vulgari ſermone reddebat; & quaſcumque figuras in marmore inciſas recte interpretabatur. In more habuit ſaepiſſime dicere:* Ubinam modo ſunt hi veteres Romani? quò illorum ſumma aequitas? Utinam mihi datum fuiſſet, ipſorum aevo ſupparem vixiſſe! *Corpo-* B *ris formâ decorus, riſum in ore, in hominis phantaſtici ingenii morem, ſemper habuit. Notariam Artem exercuit. Quum frater ejus interemtus fuiſſet, nullaque de ejus nece ultio ſumeretur; & quum fratri nullam opem Nicolaus ferre potuiſſet, fraternum ſanguinem ulciſci diutine meditabatur. Romanam Urbem nequiter adminiſtratam in melius reformare per-* C *petuo excogitavit. Propterea ut Legatus ad Clementem Summum Pontificem ipſemet deſtinaretur, effecit, ac nomine Tredecemvirûm Romae Avinionem perrexit. Tantae venuſtatis & excellentiae fuit ejus ſermo, ut laudati Clementis Papae favorem ac affectum illico ſibi Nicolaus attraxerit. Eloquutionis enim & ſtili ejus elegantiam ſummopere admirans Pon-* D *tifex, Nicolaum quotidie viſere voluit. Occaſionem arripiens Nicolaus retulit, Barones Romanos viarum graſſationibus inſiſtere, homicidiis, furtis, adulteriis, ac aliis criminibus aſſenſum praebere. Eos in cauſſa eſſe, ut ipſorum Civitas deſolationi obnoxia eſſet. Haec Clementis animum contra Potentes ad iram graviter commoverunt. Poſtmodum operâ Do-* E *mini Johannis de Columna Cardinalis a Pontificia gratia dejectus Nicolaus, in tantam inopiam & calamitatem devenit, ut parum abfuerit, quin ſolo centone indutus*

(2) li antichi Pitafi.
(3) Dove ſono queſſi buoni
(4) che queſſi ſuſſino?
(5) homo: & in ſoa vocca ſempre riſo appareva in qualche muodo fantaſtico. Eſſo fu Notaro.
(6) per ſio procaccio gio in
(*) *In editis haec notantur.* Oggi ſon detti Caporioni: *hoc eſt:* Capita Regionum.

gratia, fò fatto Notario de la Cammora de Roma. Habbe gratia e beneficia aſſai. A Roma tornao moito allegro. Frà li dienti menacciava.

A *dutus Xenodochium petierit. Ad ſolis aeſtum, ceu ſerpens, conſiſtebat. Verum idem ipſe Johannes, qui Nicolaum ad ima impulerat, eum ad ſublimia provexit, & denuo ad Pontificis praeſentiam perduxit. In gratiam itaque receptus, Romanae Camerae Notarius conſtitutus fuit. Gratiis, ac beneficiis pluribus donatus, Romam multa cum alacritate remeavit, minas tamen dentibus continens.* B

CAPITOLO II.

Cola in aſſettamento acremente ammoniſce in voce gli Uffiziali, e i Rettori del Popolo; onde viene da Andreozzo Colonna percoſſo d'una gotata. Fa anche ammonizione al Popolo con una pittura miſterioſa.

POichè fò tornato da Corte, commenzao a uſare ſio ufficio corteſemente. E bene vedea e conoſcea le robbarie de li Cani de Campituoglio, la crudelitate, e la injuſtizia de li Potienti. Vedea pericolare tanto Commune, e non ſe trovava uno buono Cittatino, che lo voleſſe ajutare. Imperciò ſe levao in piedi una fiata ne lo Aſſettamento de Roma, dove ſtaeano tutti li Conſiglieri, e diſſe: *Non ſite buoni Cittatini voi, li quali ve rodete lo ſangue della povera iente, e non la volete ajutare.* Puoi ammonio li Offitiali e li Rettori, che doveſſeno provedere a lo buono ſtato de la loro Romana Cittate. Quanno la luculenta diceria de Cola de Rienzo fo fornita, levaoſe uno de Colonna, lo quale avea nome Andreuozzo de Normanno, all'hora Cammorlengo, e derteli una ſonante gotata. Puoi ſe levao uno, lo quale era Scrivaſenato, Tomao de Fortifiocca havea nome, e feceli la coda. Queſſo fine habbe la ſoa diceria. Anco ſe-

CAP. II.

Nicolaus in Conſilio Officiales & Rectores Romani Populi acriter objurgat. Ob id ab Andreotto de Columna percutitur alapâ. Iterum admonet Populum, ſymbolicam picturam publice proponens. C

QUum a Pontificis Curia jam rediiſſet Nicolaus, officium ſibi injunctum comiter coepit exercere. Capitolinorum canum rapinas, & Potentum immanitatem ac injuſtitiam, perſpecta optime habebat. Publicae rei in pejus labenti Civis ne unus quidem inveniebatur, auxilium cum Nicolao allaturus. D *Quare in Conſilio, quo omnes Romanorum Conſiliarii convenerant, exſurgens ait:* Haud recte, Cives, agitis, qui pauperum ſanguinem bibitis, & opem eis ferre denegatis. *Officiales exinde ac Rectores monuit, ut bono Romanae Urbis regimini conſulerent. Facto orationi fine, quidam ex Columnenſibus, cui nomen Andreottus Normanni, tunc Praefectus Camerae, conſurgens gravem Nicolao Laurentii impegit alapam.* E *Poſt eum ſurrexit alter, qui Scribae Senatus munere fungebatur, Thomas Fortifioccae nuncupatus, & Nicolaum ſubſannationibus additis irriſit. Talem exitum ſortitus fuit illius ſermo. At denuo Rectores & Populum, ut bene agerent, hortatus fuit, excogitatâ imagine uſus, quam in Palatio*

ſecunnaria lo preditto Cola ammonio li Rettori, e lo Puopolo a lo bene fare per una ſimilitutine, la quale fece pegnere ne lo Palazzo de Campituoglio, nanti lo Mercato, ne lo parete fora, ſopra la Cammora. Penze una ſimilitutine in queſſa forma. Era pento uno granniſſimo Mare; le onne horribile, e forte turvato. In mieſo de queſſo Mare ſtava una Nave poco meno che ſoffocata, ſenza timone, ſenza vela. In queſſa Nave, la quale per pericolare ſtava, ce ſtava una femmena vedova, veſtuta de nero, centa de cengolo di triſtezza, sfeſſa la vuonella da pietto, ſciliati li capelli, como voleſſe piagniere. Stava inninocchiata: incrociava le mano, piecate a lo pietto per pietate (7) in forma de perire, che ſio pericolo non foſſi. Lo ſopraſcritto dicea: QVESTA ENE ROMA. Attorno queſſa Nave, da la parte de ſotto nell'acqua, ſtavano quattro Navi, affonnate: le loro vele cadute, rotti li arvori, perduti li timoni. In ciaſcuna ſtava una femmena affocata, e morta. La prima avea nome BABILONIA; la ſecunna CARTAINE; la terza TROJA; la quarta JERUSALEMME. Lo ſopraſcritto diceva: QVESSE CITTATE PER LA INIUSTITIA PERICOLARO, E VENNERO MENO. Una lettera jeſciva fora fra queſſe morte femmene, e diceva coſinto:

Sopra onne Signoria foſti in aitura.
Hora aſpettamo quà la tea vottura.

Da lo lato manco ſtavano doa Iſole. In una Iſoletta ſtava una femmena, che ſedea vergognoſa, e diceva la lettera: QVESSA ENE ITALIA. Favellava queſſa, e diceva coſinto: Tol-

tio Capitolii, ante Forum Nundinarium, in ſuperiori parte Camerae, pennicillo expreſſam, publico conſpectui exponi curavit in hunc modum confectam. Ampliſſimum Mare horribilibus undarum motibus perquam agitatum conſpiciebatur. In ejus medio depicta, paene ſubmergenda, navis temone veliſque deperditis apparebat. In ea, jam jam periclitaturâ, quaedam vidua mulier, atro indumento contecta, triſtitiae cingulo praecincta, viſebatur, quae ſciſſo, pectore tenus, amictu, & ſparſis capillis, ceu ploratura cernebatur. Flexis genibus, ambas manus ad ſinum decuſſatas, pietatis commovendae cauſsâ, inclinans, ac ſi peritura foret, deprecabatur, ut periculo eriperetur. Sequens Epigraphe legebatur: Haec eſt Roma. *Circum Navem ex inferiori parte aquae, quatuor aliae Naves ſubmerſae conſpiciebantur, velis, arboribus, ac temonibus diſciſſis, fractis, amiſſis. In quarum qualibet mulier aquis obruta ac mortua jacebat. Primae nomen fuit* Babylon: *ſecundae* Carthago: *tertiae* Troja: *quartae* Hieruſalem, *cum hac Inſcriptione:* Hae Civitates ob injuſtitiam perierunt ac defecerunt. *Ex ipſis feminis ſequens dictum exibat.*

Prae omni Dominante ſublimis exſtitiſti.
Modò heic ruinam tuam ſpectamus.

A latere ſiniſtro exſurgebant duae Inſulae, quarum uni parvae mulier pudore affecta inſidebat, hoc appoſito titulo: Haec eſt Italia. *Voces in hunc modum emittebat.*

Cuilibet Civitati poteſtatem eripuiſti;
Et me unicam ſororis loco habuiſti.

Alteri Inſulae quatuor mulieres inerant, quae

(7) *In MS. Eſtenſi:* in forma de precare, che

Tolleſti la balia ad onne Terra;
E ſola me teneſti per ſerella.

Nell' aitra Iſola ſtavano quattro femmene, co le mano a le gote & a le jenuocchi, con atto de moita triſtezza, e dicevano coſinto:

D' onne vertute foſti accompagnata.
Hora per Mare vai abbannonata.

Queſſe erano quattro Vertuti Cardinali, cioene Temperanza, Juſtitia, Prudenza, e Fortezza. Da la parte ritta ſtava una Iſoletta. In queſſa Iſoletta ſtava una femmena inninocchiata: la mano deſtenneva a lo cielo, como oraſſi. Veſtuta era de bianco: nome avea FEDE CHRISTIANA. Lo ſio vierzo dicea coſinto:

O ſemmo Patre, Duca, e Signor mio!
Se Roma pere, dove ſtarajo io?

Ne lo lato ritto della parte de ſopra ſtavano quattro ordeni de' diverzi animali co' le ſcielle, e tenevano corna a la vocca, e ſcffiavano como foſſino vienti, li quali faceſſino tempeſtate a lo Mare, e davano ajutorio alla Nave, che pericolaſſe. Lo primo ordene erano Lioni, Lopi, e Orzi: la lettera diceva: QVESSI SOCO LI POTIENTI BARONI, E RIEI RETTORI. Lo ſecunno ordene erano Cani, Puorci, e Crapiuoli: la lettera diceva: QVESSI SOCO LI MALI CONZIGLIERI, SEGVACI DE LI NUOBILI. Lo tierzo ordene ſtavano Pecoroni, Draoni, e Goipi:

A *quae manus partim ad genas, partim ad genua protendentes, conceptum moerorem animi perhibebant, dicentes:*

Cunctis virtutibus conſociata fuiſti:
Nunc per aequora obambulas derelicta.

B *Illis quatuor feminis quatuor Virtutes, Cardinales appellatae, ſignificabantur, nimirum Temperantia, Juſtitia, Prudentia, & Fortitudo. A deſtro latere in minori Inſula mulier quaedam manus ad coelum, veluti deprecabunda, extollens, candida veſte induta, cui nomen* Fides Chriſtiana, *cernebatur. Inſcripta erat haec Epigraphe:*

C

Summe Pater, Dux, & Dominus meus!
Si Roma perit, ubinam ego conſiſtam?

In cujus ſuperiori dextra parte quatuor diverſorum animalium, ephippium * *gerentium, ordines picti viſebantur, cornua*
D *ad os habentes, ac veluti totidem venti exſufflantes, navim in diſcrimen conjecturi, ac tempeſtatem mari ſuſcitantes. Primus ordo Leones, Lupos, & Urſos, appoſita hac inſcriptione, exhibebat:* Hi ſunt Potentes Barones, ac mali Rectores. *Secundus Canes, Sues, & Capreolos, adjecto hoc titulo, continebat:* Hi ſunt falſi Conſiliarii, Nobilium
E ſectatores. *Tertius Pecudes, Dracones, & Vulpes, appoſitâ hac Epigraphe:* Hi ſunt vitioſi Officiales, Judices, ac Notarii. *Quartus denique Lepores, Feles, Capras, & Simias, cum hac inter-*

* *Scielle* in textu, idem prorſus ac *Aſcielle*, *Aſcelle*, Axillas potius, hoc eſt *Alas*, non *ephippium*, interpretandas eſſe videbatur. Melius enim alis inſtructa animalia ventorum imagines reprehеſentare aeſtum in mare commoventium, quam ephippiata, quis non videt? De Axillis Cic. in Orator. edit. Aldinae 211. a. inquit: *Quomodo enim veſter axilla ala factus eſt? fuga literae vaſtioris.* Hinc *ala* & *axilla* dictio promiſcuè ſumenda videtur omnino.

pi: la lettera diceva: (8) QVESSI SO'O LI FALZI OFFICIALI JUDICI, E NOTARII. A lo quarto ordene ſtavano Liepori, Garti, Crape, e Scignie: la lettera diceva: (9) QVESSI SOLO LI PUOPOLARI, LATRONI MICIDIALI, ADULTERATORI, E SPOGLIATORI. Nella parte di ſopra ſtava lo Cielo. In mieſo ſtaeva la Majeſtate Divina, como veniſſe a lo Judicio. Doi ſpade le jeſcivano da la vocca, de là e de chà. Da l'uno lato ſtaeva Santo Pietro, e da l'aitro Santo Pavolo ad oratione. Quanno la jente vidde queſſa ſimilitutine de tale fiura, onne perzona ſe maravigliava.

A *terpretatione:* Hi ſunt Populares, Latrones, Homicidae, Adulteri, & Spoliatores. *Supra apparebat Coelum. In ejus medio Divina Majeſtas, veluti orbem judicatura ſtans conſpiciebatur. Duos ab utraque oris parte prodeuntes gladios tenebat. Hinc inde Sanctus Petrus & Sanctus Paulus orantes diſcernebantur.* B *Ubi ſymbolicam ejuſmodi picturam aſpexit Populus omnis, obſtupuit.*

C

CAPITOLO III.

Un' altra volta in San Giovanni Laterano ammoniſce il Popolo in voce coll' eſempio dell' autorità già dal Popolo Romano data a Veſpaſiano Imperadore, e anche con figure miſterioſe.

D QUanno Cola de Rienzo ſcriveva, non uſava penna de Oca; ma ſoa penna era de fino ariento. Dicea, che tanta era la nobilitate de ſio Officio, che la penna devea eſſere de ariento. Non moito tempo paſſao, che ammonio lo Puopolo per uno bello ſermone vulgare, lo quale fece in Santo Janni de Laterano. Dereto da lo Choro ne lo muro fece ficcare una granne e magnifica tavola de metallo con lettere antiche ſcritta, la quale nullo ſapea lejere nè 'nterpretare, ſe non ſolo eſſo. Intorno a quella tavola fece pegnere fiure, como lo Senato Romano conce-

CAP. III.

Nicolaus apud Sanctum Johannem Lateranenſem Populo iterum verba facit, auctoritatis a Romano Populo dudum Veſpaſiano collatae exemplo uſus, ac etiam aliis myſticis imaginibus.

TAntae nobilitatis dignitatem ſuam eſſe ajebat Nicolaus, ut argenteum ſcriptorium calamum ſibi deberi diceret: quare non anſerino, ſed argenteo calamo, quum ſcriberet, utebatur. Non multo poſt Populum eleganti vulgari ſermone apud Sanctum Johannem in Laterano alloquutus fuit. Amplam & magnificam aeream tabulam, antiquis conſcriptam characteribus, quos niſi ipſe ſolus legere ac in- E *terpretari valebat, in muro retro Chorum inſeri juſſit. Circum eamdem figuras depingi curavit, quibus modus edocebatur, quo Imperatoriam auctoritatem Veſpaſiano Populus Romanus dudum contulit. In Eccleſiae medio ſuggeſtum ligneum*

(8) *diceva: Queſti ſoco li Puopolari, Latroni, Micidiali, Adulteratori.* Lo quarto ordene ſtajevano

(9) *diceva: Queſti ſoco li faizi Officiali, Judici, e Notarii.* Ne la parte

ceddea l'autoritate a Beſpaſiano 'mperatore. Là in mieſo de la Chieſia fece fare uno Parlatorio de tavole, e fece fare gradi de lenname aſſai aiti per ſedere. E fece ponere ornamenta de Tappiti, e de Celoni. E congregao moiti Potienti de Roma, fra li quali fu Stefano de la Colonna, e Janni Colonna ſio figlio, lo quale era de li più ſcaitriti, e magnifici de Roma. Nce fuoro ancora moiti huomini ſavii, Judici, e Decretaliſti, e moita aitra jente de autoritate. Sallio (10) in ſio Pergolo Cola de Rienzi frà tanta bona jente. Veſtuto era con una guarnaccia e Cappa Alamanna, e Cappuccio a le gote de fino panno bianco. In capo avea uno cappelletto bianco. Nella rota dello cappelletto ſtavano corone de auro, infra le quali ne ſtava denanti una, la quale era partita per mieſo. Da la parte de ſopra de lo cappelletto ſcenneva una ſpada d'ariento nuda, e la ſia ponta feriva in quella corona, e sì la partiva per mieſo. Audacemente ſallio. Fatto ſilentio fece ſio bello ſermone, e bella diceria: e diſſe, cha Roma jacea abbattuta in terra, e non potea vedere dove jaceſſe, cha li erano cacciati li vuocchi fora de lo capo. Li vuocchi erano lo Papa e lo 'mperatore, li quali avea Roma perduti per la iniquitate de li ſiei Cittatini. Poi diſſe: *Vedete quanta era la magnificentia de lo Senato, cha l'autoritate dava a lo 'mperio.* Poi fece lejere una carta, ne la quale erano ſcritti li Capitoli, con l'autoritate, che lo Puopolo de Roma concedeva a Beſpaſiano 'mperatore. In prima, che Beſpaſiano poteſſi fare a ſio beneplacito Leje, e Confederationi con quale jente e Puopolo voleſſe: e ancora

(10) ſio Purpito Cola

A *gneum erigi fecit, & ligneos gradus ad ſedendum perquam altos diſpoſuit. Tapetiorum & periſtromatum ornamenta poni curavit. Congregatis inde pluribus Romanis Potentibus, ex quibus Stephanus de Columna, & Johannes ejus filius, ſagacitate & magnificentia ceterorum facile princeps, convocatiſque quammultis aliis prudentibus viris, Judicibus, De-*
B *cretorum peritis, nec non & hominum auctoritate praeſtantium multo coetu, Nicolaus Laurentii pulpitum ſuum conſcendit. Amplâ tunicâ, & Alamanniaco ſuperamictu indutus, capitium exquiſiti panni ad genas candidi coloris habebat. In capite pileolum album geſtabat. In pileoli orbe aureae coronae inerant, quarum anterior bifariam dividebatur. A*
C *ſummitate pileoli evaginatus argenteus gladiolus pendebat, cuſpide coronam pertingens, & eamdem per medium bipartiens. Audacter ſuggeſtum aſcendit. Indicto ſilentio, concinnam admodum orationem recitans, Romam humi disjectam decumbere dixit, nec locum, in quo jaceret, ipſam poſſe dignoſcere, quum oculi jam e capite ei fuiſſent eruti. Oculo-*
D *rum vocabulo Pontificem & Imperatorem innuebat, quorum utrumque Roma ob Civium ſuorum iniquitatem amiſerat. Poſtea inquit:* Quanta fuerit Senatus magnificentia, qui auctoritatem Imperio tradidit, modo intelligitis. *Exinde, ut publice Charta perlegeretur, imperavit, in qua conditiones ſcriptae continebantur, quibus Romanorum Populus*
E *Veſpaſiano Imperialem poteſtatem fuerat elargitus. In primis eidem Imperatori permiſſum legebatur, Leges pro lubitu condere, foedera cum gentibus quibuslibet ac Populis inire. Datum illi inſuper, florentem Romae hortum, Italiam nempe, minuere ac ampliare. Comitatum pro arbitrio concedere. Viros ad gradus & dignitates Ducum ac Regum provehere,*

ra poteſſe mancare e accreſciere lo A Jardino de Roma, cioene Italia. Poteſſi dare Contato più e meno, como voleſſi. Ancora poteſſi inaizare huomini a Stato de Duca e de Re, e deponere e degradare. Poteſſe ancora desfare Cittati e refare. Ancora poteſſi guaſtare lietti de Fiumi, e traſmutareli aitrove. Ancora poteſſi imponere gravezze, e deponere a lo B beneplacito ſio. Tutte queſſe coſe conſentio lo Puopolo de Roma a Beſpaſiano in quella fermezza, che havea conſentuto a Tiberio Ceſare. Leſſa queſſa Carta e queſſi Capitoli, diſſe: *Signori, tanta era la majeſtate de lo Puopolo de Roma, che a lo 'mperatore dava l' autoritate. Hora mone l' havemo perduta.* Puoi ſe deſteſe più innanti, e diſſe: C *Romani, voi non havete pace. Le voſtre terre non ſe arano. Per bona fede, che lo Jubileo ſe approſſima, voi non ſete proveduti de l'Annona, e delle vettuvaglie, cha ſe la jente, che verrao a Roma a lo Jubileo, ve trova desforniti, le prete ne portaraco de Roma per rajia de fame. Le prete a tanta moititudine non baſtaraco.* D Puoi concluſe, e diſſe: *Pregove, che la pace con voa ajate.* Pò queſſe paravole diſſe: *Signori, ſaccio, che moita jente me teo in vocca per queſſo che dico & faccio. E queſſo perchè? per la 'nvidia. Ma vengratio Dio, cha tre coſe conzumano li medeſimi maidicenti. La prima ene la Luſuria: la ſecunna lo Juoco: la terza ene la 'nvidia.* Fatto lo E ſermone, e diſceſo, da tutta la jente fò pienamente laodato.

eoſque deponere & privare. Denique in ejus facultate poſitum, fluviorum alveos immutare, & alio divertere. Item tributorum gravamina indicere, & illa remittere. Civitates deſtruere, eaſque iterum aedificare. Quae omnia Veſpaſiano Romanus Populus pari ratione tribuerat, qua Tiberio Auguſto contulerat. Hujuſmodi Chartâ, & conditionibus perlectis, inquit Nicolaus: Tanta quidem, o Domini, fuit Romani Populi majeſtas, ut Imperatori auctoritatem, quam modo amiſimus, tradiderit. *Ad alia progrediens addidit:* Nunc vos, o Romani, pace privamini. Praedia veſtra aratro non ſcinduntur. Hercle quamquam appropinquet Jubilaei annus, vos annonae & victualium copiis neutiquam conſuluiſtis. Quum Populi Romam Jubilaei cauſsâ convenerint, & victualium inopiâ Urbem veſtram laborare perſpexerint, ſaxa petraſque ipſius Urbis, fame impellente & rabie perciti diripient & exportabunt, nationum multitudini non ſuffectura. *Orationi finem faciens poſtremo dixit:* Vos obteſtor, ut concordiam invicem ſervetis. *Poſt haec ait:* O Domini, dicta & geſta mea a pleriſque novi jam morderi. Quare quaeſo? Nimirum haec invidia ſuadet. Numini tamen ſanctiſſimo gratias ago, quòd idemtidem noverim, invidos ipſos tripliciter conſumendos fore: luxuriâ nimirum, ludo, & invidiâ. *Finitâ alloquutione deſcendens, univerſorum publicis laudibus exceptus fuit.*

A

CAPITOLO IV.

Li Baroni di Roma ſi prendono gieco di Cola. Egli con una pittura a Sant' Angiolo in Peſcheria, e in altri modi, predice la ſua eſaltazione, e fa radunanza per la riforma dello Stato.

B

IN (11) queſti juorni uſava a li mangiari colli Signori de Roma con Janni Colonna, e li Baroni de Roma prennevano feſta de lo ſio favellare. Facevanollo ſallire in piedi, e sì lo facevano ſermonare. Eſſo ne lo ſio ſermone diceva: *Io ſarajo granne Signore, o 'mperatore. Tutti queſſi Baroni perſequitarajo: quello appenneranjo, quello decollarajo.* Tutti li judicava. De ciò li Baroni crepavano de le riſa. Poh quante coſe nanti diſſe de la ſalluta ſea, e lo ſtato de la Cittate, e lo jeneroſo reimento! Per queſſo muodo fece pegnere ne lo muro de Santo Agnilo Peſcivennolo (lo quale ene luoco famoſo a tutto lo munno) na feura, coſinto fatta. Ne lo cantone de la parte manca ſtava uno fuoco moito ardente, lo fumo e la fiamma de lo quale ſe ſtenneano fi a lo Cielo. In queſſo fuoco ſtavano moiti Puopolari e Regi: de li quali aicuni parevano mieſi vivi, aicuni muorti. Ancora nce ſtava in quella medeſima fiamma una femmena moito veterana, e per la granne caliditate le doa parte de queſſa veglia erano annerite, e la terza parte era remaſa illeſa. Da la parte ritta nell' aitro cantone era una Chieſia, da la quale jeſciva un' Agnilo armato, veſtuto de bianco. La ſoa cap-

C

D

E

CAP. IV.

Barones Nicolaum derident. Is picturam proponens apud Sanctum Angelum in Piſcaria, aliiſque modis uſus, provectionem propriam ad regimen praenuntiat. Multitudinem congregat pro reformanda Urbis adminiſtratione.

HIſce diebus Nicolaus ad nobilium Romanorum, & Johannis Columnenſis menſas ſaepe aſſidebat. At ejus ſermones & dicta Romani deridebant. Ut e menſa exſurgeret, impellebant, eumque ſermocinari cogebant. Haec inter loquendum ipſe promebat: Ego ſane excelſus Dominus, vel Imperator ero. Omnes hoſce Barones inſectabor: hunc furcâ, detruncatione capitis illum puniam. *In hunc modum cunctorum damnationem praenuntiabat. Haec Dynaſtis cachinnos excitabant. Proh quam multa, in primis de aſſumtione ſua, ac de Romanae Urbis meliori regimine praeſagivit! Ob id in muro Sancti Angeli in Piſcaria, in loco quibuslibet notiſſimo, ſymbolicam hanc picturam exponi & delineari fecit. In ſiniſtro angulo ardentiſſimus ignis depictus videbatur, fumo ac flammâ ad coelum uſque pertingentibus. Huic igni Populares multi, & Rectores injecti inerant, quorum quidam ſemivivi, extincti nonnulli apparebant: Inter flammas mulier exacti ſenii ſtans conſpiciebatur, cujus corporis duae partes aduſtae nigricabant, tertiâ parte illaesâ adhuc remanente. In dextero angulo forma Templi exſurgebat, ex quo Angelus armis praemunitus, & candidis indumentis contectus prodibat. Rubei panni clamyde ſuperornabatur. Manu dexterâ evaginatum enſem gerebat, & ſi-*

(11) In queſti dì uſanno alli manicari con li Signori di Roma, con Janni Colonna, li Baroni

cappa era de ſcarlatto roſcio vermiglio. In mano portava una ſpada nuda e con la mano manca prenneva quella donna veglia per la mano, perchè la voleva liberare da pericolo. Nell' aitezza de lo campanile ſtavano Santo Pietro & Santo Pavolo, como veniſſero da Cielo, e dicevano coſinto: AGNILO, AGNILO, SUCCURRI A L' ALBERGATRICE NOSTRA. Stava ancora pento, como da Cielo cadevano moiti Farconi, e cadevano muorti in mieſo de quella ardentiſſima fiamma. Ancora era nell' aitezza de lo Cielo una bella palomma bianca, la quale tenea ne lo ſio pizzo una corona de mortella, e donavala a uno minimo celletto, como paſſaro, e puoi cacciava quelli farconi da cielo. Quello piccolo celletto portava quella corona, e ponevala in capo a quella veglia donna. De ſotto a queſſe feure ſtava ſcritto coſinto: VEO LO TIEMPO DE LA GRANNE JUSTITIA, E TU ASPETTA A LO TIEMPO: La jente, che confluea in Santo Agnilo reſguardava quelle feure. Moiti diceano, ch' era vanitate, e ridevano. Aicuni dicevano. *Con aitro ſe vuolzera rettificare lo ſtato de Roma, chè con feure.* Chi diceva; *granne coſa ene queſſa, e granne ſignificatione bao.* Anco diſſe nanti la ſalluta ſoa per queſſa via. Scriſſe una cetola, e ficcaola nella porta de Santo Juorio de la Chiavica. La cietola diceva coſinto. IN BREVE TIEMPO LI ROMANI TORNARACO A LO LORO ANTICO BUONO STATO. Queſta ſcritta fò poſta la prima die de Quarajeſima ne la Porta de Santo Juorio de la Chiavica. Puo' queſſo, adunati moiti Romani Puopolari diſtretti, e buoni huomini; anco fra eſſi fuoro Cavalerotti, e de bono lennajo;

A *& ſiniſtrâ vetulam feminam illam apprehendebat, ceu periculo eamdem erepturus. Summitati Turris, ubi aera pulſantur, Petrus & Paulus Apoſtoli, veluti e coelis deſcendiſſent, inſidebant, dicentes:* Angele, Angele, hoſpitatrici noſtrae ſuccurre. *Picti praeterea cernebantur accipitres quamplures, qui e coelo praecipites in medium flagrantiſſimi* B *rogi ruebant demortui. In alto aethere inſuper ſpecioſa candida columba oſtendebatur, mirtheam coronam roſtro perferens, quam aviculae, ceu paſſeri donabat, & accipitres illos exinde fugâ propellebat. Coronam ipſam avicula geſtans, hanc vetulae mulieris capiti imponebat. Sub ejuſcemodi imaginibus inſcriptio haec legebatur.* Juſtitiae ſummae tempus vi- C deo. Tu interim tempus expecta. *Populus ad Sancti Angeli Eccleſiam confluens, & in depictas figuras oculos injiciens, ridebat, ac talia ſymbola veluti vanitatis foetum mirabantur. Plures ajebant:* delineamenta ipſa reformando Romanorum regimini nullatenus fore profutura. *Alii inquiebant:* Magni momenti negotia heic prae- D monſtrantur. *Inſuper Nicolaus ea, quae aſſumtioni ſuae praeceſſura erant, hoc modo praeſignificavit. Chartulam manu propria conſcriptam januae Templi Sancti Georgii ad Cloacas, paucula haec verba continentem, affixit:* Romani laudabilem priſcam conſuetudinem brevi reſument. *Primo die Quadrageſimae ſyngrapha eadem portae Eccleſiae Sancti Geor-* E *gii ad Cloacas appoſita fuit. Poſtmodum multitudinem prudentum & providorum Popularium Romanorum congregavit. Milites etiam, multique Nobiles, ac circumſpecti viri, & divites Mercatores convenere. Cum iis omnibus conſilium iniit, multa loquutus de reſtituenda Urbi auctoritate. Demum in Aventinum Montem coadunavit, & ſecreto in loco concluſit proborum ac ſapientum eorumdem*

najo; moiti deſcreti, e ricchi Mercatanti, habbe con eſſi conziglio, e raſcionao de lo ſtato de la Cittate. A la fine (12) adunao queſſa jente bona e matura ne lo Monte de' Aventino, e 'n uno luoco ſecreto. Là fo delibberato de intennere a lo buono ſtato. Frà li quali eſſo fo levato in piedi, e recitao, piagnienno, la miſeria, la ſervitute, e lo pericolo, ne lo quale jaceva la Cittate de Roma. Anco recitao lo ſtato pacifico ſigniorile, lo quale li Romani ſolevano havere. Recitao la fedele ſubjectione delle Terre circuſtanti perdute. Queſſe coſe dicea (13) eſſo piagnenno, e piagnere facea cordoglioſamente la jente. Puoi conchiuſe e diſſe, cha ſe conveniva ſervare pace e juſtitia, comenzanno a conzolareli, e diſſe: *De la moneta non dubbitate, cha la Cammora de Roma ha moite riennite ineſtimabili. In prima per lo Focatico pacano per fumante* (14) *quattro Solli, comenzanno da lo Ponte de Ceperano fi a lo Ponte della Paglia*. Montava ciento milia Fiorini. *E più de Sale ciento milia Fiorini. Anco li Puorti de Roma, e le Rocche de Roma, ciento milia Fiorini, li quali hao mannati a Miſſore lo Papa, e ciò ſao lo Vicario ſio*. Poi diſſe: *Signori non credate, che queſſo non ſia de licientia, e volontate de lo Papa, che moiti Cittatini faco violentia ne li beni de le Chieſie*. Per queſſe paravole acceſe li animi de li congregati. Anco moite coſe recitao, donne piagneano. Puoi deliberao de volere 'ntennere a lo buono ſtato. E de ciò ad onne uno deo ſacramento ne le Lettere.

A *dem hominum coetum. Illic decreto ſancitum fuit, ut ad meliorem formam Romanae Urbis adminiſtratio reduceretur. Inter tantos conſurgens Nicolaus, de miſeria, ſervitute, ac periculo, cui Civitas oppreſſa ſubdebatur, illacrymans diſſeruit. Expoſitâ circumſtantium Urbium fide & obedientia, quae jam evanuerat, de pacifica illuſtri dominatione, quam antea Romani exercuerant, verba fecit.* B *Haec diſſerens ingemiſcebat, & lacrymas ex audientium pectoribus, qui condolebant, eliciebat. Alloquio finem dans & hoc addidit, cuſtodiendam nimirum neceſſariò fore concordiam & juſtitiam. Circumſtantes conſolabatur etiam, ac demum dixit:* De pecunia & aerario ne ambigatis. Inaeſtimabiles ac plurimos C proventus Romana Camera quotannis percipit. In primis ob Focaticum quilibet Fumans quatuor Solidos contribuit, a Ceperani Ponte uſque ad Paleae Pontem. *Hoc tributo centum millia Aureorum colligebantur*. Praeterea e Salis vectigale alia centum millia Florenorum obveniunt. Inſuper Romae Portus, & Romanorum Arces D alia centum millia perſolvunt, quae ad Summum Pontificem, non inſcio Vicario ejus, tranſmiſſa fuerunt. *Poſtremo haec intulit:* Domini: ne putate id abſque Papae permiſſu ac voluntate fieri; quandoquidem multi Cives in Eccleſiarum bonis violenter agunt. *Verba haec Nicolai animos omnium coadunatorum accenderunt. Plura* E *etiam dixit, quae ab auditorum oculis lacrymas expreſſerunt. Poſtmodum ſibimet propoſuit reformandi regiminis curam. De ea re ſinguli ſacramentum ad Chriſti Evangelia praeſtiterunt.*

CA- CAP.

(12) Ultimatamente adunao
(13) Eſſo queſſe coſe dicenno, e piagnenno, piagnere facea
(14) per fumante quattro Fiorini

A

CAPITOLO V.

Deſcrizione dello ſtato di Rema in que' tempi. Cola ſi ſcopre capo della riforma dello ſtato di Roma. Vaſſene armato in Campidoglio, e ragiona al Popolo.

B FAtto queſto, la Cittate de Roma ſtava in granniſſimo travaglio. Rettori non avea. Onne dì (15) ſe commattea. Da onne parte ſe derobbava. Dove era loco de Vergini, ſe dettoperavano. Non ce era reparo. Le piccole zitelle ſe ficcavano, e menavanoſe a deshonore. La moglie era toita a lo marito ne lo proprio lietto. Li lavoratori, quando C jevano fora a lavorare, erano derobbati. Dove? ſi sù la Porta de Roma. Li Pellegrini, li quali viengo pe merito de le loro anime a le Sante Chieſie, non erano defeſi, ma erano ſcannati e derobbati. Li Preiti ſtavano per male fare. Onne laſcivia, onne male, nulla juſtitia, nullo freno. Non c'era più remedio. D Onne perzona periva. Quello più avea raſcione, lo quale più potea co la ſpada. Non c'era aitra ſaivezza ſe nò, che ciaſcheduno ſe defenneva con parienti, e con amici. Onne die ſe faceva addunanza de armati. Li Nuobili, e Baroni in Roma no ſtavano. Miſſore Stefano Colonna era gito con la militia a Cor- E neto per grano. Era a la fine de lo meſe d' Aprile. Allhora Cola de Rienzo la prima die mannao lo Banno a ſuono de tromma, che ciaſcun homo ſenza arme veneſſe a lo buono ſtato a lo ſuono de la Campana. Lo ſequente die, là da mieſa notte, odio trenta Meſſe de lo Spirito Santo

to

CAP. V.

Romanae Urbis per haec tempora conditio deſcribitur. Reformationis auctor Nicolaus agnoſcitur. Armatus in Capitolium pergit, & Populum alloquitur.

IIs peractis, Romana Urbs graviſſimâ calamitate afflictabatur. Rectoribus deſtituebatur. Maleficia quotidie perpetrabantur. Ubique latrocinia fiebant. Virgines vituperabantur, nulli earum loco parcebatur. Nullum malis remedium erat. Tenerae adhuc virgines abductae turpitudini ſubdebantur. Uxores a maritis in proprio thoro abripiebantur. Villici ad agros colendos extra Urbem euntes exſpoliabantur, vel ſub ipſis Romae Portis. Romipetae ad Urbem venientes, pro animarum ſuarum mercede Sancta loca & Eccleſias viſitaturi, nullam ſecuritatem invenientes, jugulabantur, aut nudi abibant. Clerici ad malum promti erant. Cujuſcumque libidinis flagitiorum, & iniquitatis effraenata lues ingruebat. Nullo medicamine tot malis proſpiciebatur. Quilibet periclitabatur. Iis cauſſa aequior erat, quibus validior in armis virtus inerat. Unica ſalutis ratio in eo conſtabat, quo quiſque auxilio parentum & amicorum ſemet tueretur. Armatorum multitudo quotidie in unum conveniebat. Nobiles & Magnates extra Urbem morabantur. Sub finem Aprilis Dominus Stephanus de Columna cum militibus Cornetum rei frumentariae gratiâ perrexerat. Prima die Nicolaus Laurentii edictum voce praeconis promulgavit, ut quilibet vir ad campanae ſonitum abſque armis, reformationi Rei publicae adfuturus, veniret. Sequenti die poſt medium noctis Nicolaus ipſe in Eccleſia Sancti Angeli Piſcivenduli triginta Miſ-

ſas

(15) Onne die male ſe commettea. Da onne

to ne la Chieſia de Santo Agnilo Peſcivennolo. Là sù l'hora de mieſa Tierza ieſcio fora de la preditta Chieſia, armato de tutte arme, ma ſolo lo capo era deſcopierto. Jeſcio fora bene, e paleſe. Moititudine de Guarzoni lo ſequitavano, tutti gridanti. Denanti de sè facevaſe portare da tre buoni homini de la detta conjuratione tre Confaloni. Lo primo Confalone fò granniſſimo, roſcio, con lettere d'auro, ne lo quale ſtava penta Roma, e ſedea ſopra doa lioni, e'n mano tenea lo Munno e la Palma. Queſſo era lo Confalone de la Libertate. Cola Guallato, lo buono Dicitore, lo portava. Lo ſecunno era bianco, ne lo quale ſtava Santo Pavolo co la ſpada in mano, co la corona de la juſtitia. Queſſo portava Stefaniello ditto Magnacuccia Notario. Ne lo tierzo ſtava Santo Pietro co le chiavi de la Concordia e de la Pace. Anco portava un'aitro Confalone, lo quale fò de Santo Juorio Cavalieri. Perchè era veterano, fò portato in una caſſetta ſopra de un' haſta. Hora prenne audacia Cola de Rienzo, benchè non ſenza paura, e vaone una co lo Vicario de lo Papa; e ſallio lo Palazzo de Campituoglio Anno Domini 1346. Havea in ſio ſuſſidio forza da ciento huomeni armati. Addunata granniſſima moititudine de jente, ſallio in parlatorio, e sì parlao, e fece una belliſſima diceria de la miſeria e de la ſervitute de lo Puopolo de Roma. Puoi diſſe, cha eſſo per amore de lo Papa, e per ſaivezza de lo Puopolo de Roma, eſponeva ſoa perzona in onne pericolo.

A *ſas Spititus Sancti audivit. Horâ mediarum Tertiarum e praedicta Eccleſia egreſſus, omni armorum genere inſtructus, tantummodo capite detecto, proceſſit. Semet omnibus ſpectabilem exhibuit. Cum eo plurima juvenum conclamantium turba comitabatur. Tria Vezilla, quae a tribus conſpirationis ſociis perferebantur, Nicolao praeibant. Primum ampliſ-*

B *ſimum quidem, rubei coloris, aureis characteribus ornatum, depictam Romam praeſeferebat, duebus leonibus inſidentem, & orbem ac palmam manu geſtantem. Vexillum hoc Libertatis erat. A Nicolao Guallato optimo Oratore portabatur. Alterum coloris candidi Apoſtolum Paulum ſtantem, gladium & coronam juſtitiae manibus gerentem, repraeſentabat.*

C *Stephanulo, nuncupato Magnacucciae, Notario commiſſum fuerat. In tertio Sanctus Petrus, Concordiae & Pacis claves praeferens, oſtendebatur. Inſuper aliud Vexillum deportabatur, quod Sancti Georgii Militis fuerat. Hoc utpote vetuſtum, in capſula incluſum, haſtae ſuperpoſitum, geſtabatur. Interim Nicolaus Laurentii animos ſumens, li-*

D *cèt nondum timoris expers, Capitolii Palatium una cum Pontificis Vicario, Anno Domini MCCCXLVI. aſcendit, centum armatorum hominum praeſidio ſtipatus. Collecto in unum innumerabilis Populi coetu, ſuggeſtum conſcendit, & pulcherrimam de calamitate ac ſervitute Romani Populi orationem recitavit. Demum inquit, ſe ipſum in Pontificis ob-*

E *ſequium, & pro Romani Populi ſalute, cuicumque periculo fore objecturum.*

CAPITOLO VI.

Cola pubblica in Campidoglio le Leggi, che vuole, che ſi oſſervino pel buon governo di Roma. Onde viene dal Popolo acclamato Signore, con aſſoluto Impero. E reſta in Campidoglio col Vicario del Papa.

PUoi fece Cola de Rienzo lejere una carta, ne la quale erano li ordinamienti de lo buono ſtato. Conte figlio de Cecco Mancino la leſſe brevemente. Queſſi fuoro aiquanti ſoi Capitoli. Lo primo, che ciaſche accide perſona, eſſo ſia acciſo, nulla eſcettuatione fatta. Lo ſecunno, che li piaiti non ſe prolonghino, ma ſiano ſpediti fi a li quinnici dia. Lo tierzo, che nulla Caſa de Roma ſia data pe terra per aicuna caſcione, ma vaja in Communo. Lo quarto, che in ciaſche Rione de Roma ſiano tenuti ciento pedoni, e binticinque cavalieri, pe commune ſuollo, dajenno ad eſſi uno paveſe de valore de cinque Carlini d' ariento, convennevole ſtipendio. Lo quinto, che de la Cammora de Roma de lo Communo le Orfane, e le Bedoe hajano ajutorio. Lo ſieſto, che ne li Paluti, e Stanni Romani, e ne le Piajie Romane de mare, ſia mantenuto continuamente uno Legno pe guardia de li Mercatanti. Settimo, che li denari, li quali viengo da lo Focatico, e de lo Sale, e de li Puorti, e de li Paſſaji, e Connannationi, ſe fora neceſſario, ſe deſpenzino a lo buono ſtato. Ottavo, che le Rocche Romane, i Ponti, le Porte, e le Fortezze, non dejano eſſere guardate per aicuno Barone, ſe no pe lo Rettore

CAP. VI.

Nicolaus in Capitolio Leges pro bona adminiſtratione Urbis adimplendas promulgat. Ob id a Populo Dominus cum omnimoda Imperii poteſtate conclamatur. Ipſe in Capitolio una cum Pontificis Vicario moram trahit.

POſtmodum Nicolaus Laurentii Chartam, in qua Leges pro bono Urbis regimine deſcriptae fuerant, legendam publice tradidit Comiti filio Franciſci Mancini, qui eam breviter perlegens, haec praeſertim Capitula publicavit. Primo: quicumque alium interfecerit, nullâ exceptione habitâ occidatur. Secundo: Lites ne producantur, ſed infra quindecim dies judicio dirimantur. Tertio: Nulla domus Romae quacumque ex cauſa ad ſolum disjiciatur, ſed Communi adjudicetur. Quarto: In qualibet Regione habeantur centum pedites, & viginti quinque equites ad ſtipendia Reipublicae. Ipſis autem ſigillatim praebeatur clypeus valoris quinque Carolinorum argenteorum, & condecens ſtipendium deſtinetur. Quinto: Orfanis, ac Viduis Camera Communis opituletur. Sexto: In paludibus & lacubus Romanis, ac in oris maritimis Romanorum, navis retineatur, quae Mercatorum tuitioni praeſto ſit. Septimo: Pecunia, quae a Focatico, Sale, Portubus, Tranſitu, & Condemnationibus obveniret, erogetur, ſi neceſſitas exegerit, pro juvanda publicae rei adminiſtratione. Octavo: Arces Romanae, Pontes, Portae, & Fortilitiae, ne ſubſint alicujus Magnatis, praeterquam Rectoris Populi, cuſtodiae. Nono: Nullus Nobilis quamlibet Arcem poſſideat. Decimo: Baronum cura eſto, viarum ſecuritati conſulere. Ne Barones recipiant latrones & malefactores.

tore de lo Puopolo. Nono, che nullo Nobbele pozza havere aicuna Fortezza. Decimo, che li Baroni dejano tenere le ſtrate ſecure, e non recepere li latroni, e li malefattori. E che dejano fare la graſcia ſopena de mille Marche d'ariento. Unnecimo, che della pecunia de lo Communo ſe faccia ajutorio a li Moniſterii. Duodecimo, che in ciaſche Rione de Roma ſia uno Granaro, e ſe provea de lo grano pe lo tiempo, lo quale deo venire. Decimo tierzo, che ſe aicuno Romano foſſe acciſo ne la vattaglia pe ſervitio de lo Communo, ſe foſſe pedone, hajano li ſiei heredi ciento Libre de proviſione; e ſe foſſe Cavalieri, haja ciento Fiorini. Decimo quarto, che le Cittate e le Terre, le quali ſtaco ne lo deſtretto de Roma, hajano rejimento da lo Puopolo de Roma. Decimo quinto, che quanno aicuno accuſa, e non provaſſe l'accuſa, ſoſtenga quella pena, che doveſſe patire lo accuſato, coſinto in perſona, coſinto in pecunia. Moite aitre coſe in quella carta erano ſcritte, le quale perchè moito piacevano a lo Puopolo, tutti levaro le mano in aito, e co granne letitia voizero, cha remaneſſe là Signore, ma co lo Vicario de lo Papa. Li diero ancora licentia de punire, accidere, de perdonare, de promovere a ſtato, de fare Leji, e patti co li Puopoli, de ponere termini a le Terre. Ancora li diero mero e libero 'mperio, quanto ſe potea ſtennere lo Puopolo de Roma.

A

ctores. Magnatibus ipſis incumbat copiam rerum & victualium procurare & facere, ſub mille Marcarum argentearum poena. Undecimo: De pecunia Communis Monaſteriorum inopiae ſuccurratur. Duodecimo: Unaquaeque Regio Romae horreum ſuum habeat, & frumento opportunis temporibus horrea ipſa impleantur. Tertio decimo: Cujuslibet Romani,

B

cui in bello pro Communi Romae mori contigerit, ſi pedes fuerit, heredes remuneratione C. Librarum; ſi vero eques, centum Florenorum compenſatione fruantur. Quartodecimo: Civitates ac Terrae diſtrictus Urbis Romae Romani Populi regimine gubernentur. Quintodecimo: Si aliquis alium accuſaverit, nec accuſationis veras probationes attulerit, poenae illi ſubjiciatur tum in corpore

C

tum in bonis, qua accuſatus condemnandus eſſet. Haec & alia multa in Chartula illa conſcripta fuerant, Populo ſummopere approbata. Quamobrem omnes in altum manus tollentes, communi laetitia voluere, Nicolaum ipſum una cum Pontificis Vicario Dominum fore. Eidem inſuper puniendi, interficiendi, abſolvendi,

D

ad gradus promovendi, Leges condendi, pacta cum Populis firmandi, terminos ditionibus conſtituendi, poteſtatem contulerunt. Merum quoque & mixtum imperium, quouſque Romani Populi juriſdictio protendebatur, eidem conceſſerunt.

E

A

CAPITOLO VII.

Stefano della Colonna torna a Roma ſdegnato per queſte coſe contro a Cola, e lo minaccia. Viene però precettato di partire di Roma; come anche tutti li Baroni fecero. E Cola ſi fa dal Popolo confermare; ottenendo
B *d' eſſere egli e 'l Vicario del Papa chiamati Tribuni, e Liberatori del Popolo.*

FAtte cha fuoro queſſe coſe in Roma, pervennero a le recchie de Miſſore Stefano de la Colonna, lo quale ſtaeva a Corneto con la Militia pe grano, con poca compagnia,
C ſenza demoranza ne cavalcao e venne a Roma. Jonto ne la Piazza de Santo Marciello, diſſe, cha queſſe coſe no li piaceano. La ſequente die, la matina pe tiempo, Cola de Rienzo mannao a Miſſore Stefano lo editto, e commannamento, cha ſe partiſſe de Roma. Miſſore Stefano la cietola pigliao, e la
D ſciliao, e fecene mille piezzi, e diſſe: *Se queſſo paſcio me fao poca de ira, io lo farrajo jettare da le fineſtre de Campituoglio*. Quanno Cola de Rienzo queſſo inteſe, eſpeditamente fece ſonare la Campana a ſtuormo. Tutto lo Puopolo trajeva con furore. Granne ſe apparecchiava pericolo. Allora Miſſore Stefano cavalcao in
E ſio cavallo; ſolo con uno fante da pede, ne fujio fora de Roma. A granne pena ſe fiſſe puoco in Santo Lorienzo fora le Mura, pe poco de pane manicare. Vaone a Peleſtrina lo Veterano; denanti a lo figlio, e lo nepote lamentanza fao. Allora mannao Cola de Rienzo commannamiento a tutti li Baroni de Roma, che ſe partiſſino, e giſſino a le lo-

ro

C A P. VII.

Stephanus de Columna Romam revertitur, in Nicolaum ob ea iraſcens, eique minitatur. Urbe egredi compellitur. Ceteri Barones abire jubentur. Nicolaus a Populo confirmatus impetrat, ut tam ipſe, quam Pontificis Vicarius nuncupentur Tribuni, & Liberatores Populi.

GEſtorum hujuſmodi notitiam Stephanus de Columna habuit, qui quum rei frumentariae cauſsâ cum paucis militibus in Caſtro Corneti moraretur, nullâ interjectâ morâ equitans Romam venit. Ad Forum Sancti Marcelli quum acceſſiſſet, acta ipſa Nicolai ſibi improbari aſſeveravit. Sequenti die Nicolaus edictum Domino Stephano miſit diluculo, quatenus Româ diſcederet. Schedulam praecepti arripuit Stephanus, & eam per mille fruſtula diſcerpens, ac vento diſpergens, inquit: Si Stultulus iſte bilem aliquantulum mihi commoverit, e Capitolii feneſtris eum ſane praecipitari jubebo. *Nicolaus Laurentii, auditis Stephani minis, campanam ad arma ſtatim pulſari fecit. Univerſus Populus cum furore tunc concurrit. Periculum ingens imminebat. Tunc Dominus Stephanus in equum ſuum inſiliens, unico pedeſtri ſociatus famulo, Româ aufugit, utque modico panis eſu reficeretur, apud Sanctum Laurentium extra Muros paululum vix conſtitit. Praeneſte profectus, aetate ingraveſcens, filio & nepoti querelas ſuas expoſuit. Aliquanto poſt Nicolaus Romanis Dynaſtis omnibus edicto denuntiavit, ut & ipſi Româ abeuntes, propria ad Caſtella ſe conferrent. Id immediate Barones praeſtitere. Sequenti die Pontes omnes per Urbis circuitum in Nicolai po-*

teſta-

ro Caſtelle. La quale coſa ſubitamente fu fatta. Lo ſequente die li fuoro rennuti tutti li Ponti, che ſtaco ne lo circoito de la Cittate. All'hora Cola de Rienzo fece ſoi Officiali. E mò prenne uno, e mò prenne un'aitro: queſſo appenne, a queſſo mozza lo capo ſenza miſericordia. Tutti li riei judica crudelemente. E puoi parlao a lo Puopolo; e 'n quello parlamiento ſe fece confermare e fece fermare tutti ſiei fatti, e domannao de gratia da lo Puopolo, che eſſo, e lo Vicario de lo Papa fuſſino chiamati Tribuni de lo Puopolo, e Liberatori.

testatem devenere. Tunc Nicolaus Officiales ſuos conſtituit. Exinde modò hunc, modò illum comprehendens, aliquos cruci ſuffigi, nonnullos immiſericorditer capite detruncari praecepit. Reos quoslibet crudeliter judicavit. Populum alloquens in concione, confirmationem tum officii ſui, tum eorum quae hucuſque geſſerat impetravit, & a Populo gratiam popoſcit, ut ipſemet, & Vicarius Pontificis vocabulo Tribunorum & Liberatorum Populi in poſterum nuncuparentur.

CAPITOLO VIII.

I Baroni vogliono far congiura contro Cola, e non ſono d'accordo. Vengono però da lui citati e coſtretti a giurare pel buon governo di Roma, come fecero anche i Giudici e i Notaj.

CAP. VIII.

Dynaſtae in Nicolaum conſpirantes diſſentiunt. A Nicolao in jus evocati adveniunt. Sacramento praeſtando de bono Urbis regimine juvando adiguntur. Id Judices ac Notarii praeſtitere.

ALl'hora i Signori voizero fare una conjura contra a lo Tribuno, e a lo buono ſtato; ma non furo in concordia. La coſa non venne fatta. Quanno Cola de Rienzo 'nteſe, che la jura delli Baroni non venne ad effetto pe la diſcordia loro, allhora li citao, e mannaoli lo editto. Lo primo che venne a lo commannamento fò Stefaniello de la Colonna, figlio de Miſſore Stefano. Entrao ne lo Palazzo con pochi. Vidde, che la raſcione ſe rennea ad onne jente. Moito era lo Puopolo, che in Campituoglio ſtava. Temeo, e forte ſe maravigliao de sì ſoita moititudine. Lo Tribuno li jeſſio denanti armato, e sì lo fece jurare ſopra lo Cuorpo de Chriſto, e ſopra lo Vagnielio, de non venire contra lo

TUnc Dynaſtae conſpirationem adversùs Nicolaum, & contra rectam Urbis adminiſtrationem promoverunt, ſed diſcordes inter ſe ſe fuere. Res infecta remanſit. Quum Nicolaus Laurentii conjurationem Baronum effectum minime ſortiri potuiſſe ex eorum diſcordiis reſcivit, eoſdem praecepto ad ſe revocavit. Primus omnium, qui morem geſſit, Stephanulus de Columna fuit, Domini Stephani filius. Palatium cum paucis ingreſſus, jus unicuique promte reddi conſpexit. Magna Populi multitudo in Capitolium convenerat. De tanto hominum coetu timorem & admirationem animo concepit Stephanulus. Huic Tribunus armatus ſemet ſpectandum objecit, & ſuper Chriſti Corpus & Evangelia ſacramentum praeſtare compulit, quo promiſit, ſe nihil adversùs Tribunum, ac Roma-

lo Tribuno, e alli Romani; e de fare la graſcia, e tenere le ſtrade ſecure, e non recettare latroni, nè le perzone de mala connitione; anco de favorare alle Orfane, e alli pupilli, e non fraudare lo bene de lo Communo, e comparere armato e ſenza arme ad onne ſoa petitione. Data licentia a Stefaniello, venne Miſſore Rannallo de li Orſini; puoi Janni Colonna, puoi Jordano, puoi Miſſore Stefano. Non (16) jamo più lontano. Tutti li Baroni li juraro obbedientia con paura, e a lo buono ſtato offierzero le loro proprie perzone, e le Caſtella, e li Vaſſalli in ſuſſidio della Cittate. Franceſco Saviello fò ſio ſpeciale Signiore; nientedemeno venne a jurare ſubjettione. In tanto ſe ſervava con crudelitate: nulla miſericordia, in tale muodo, che decapitao uno Monaco de Santo Aneſtaſi, perzona infamata. Le veſtimenta prime de lo Tribuno fuoro de una infiammata, como foſſi ſcarlatto. Soa faccia era terribile, e lo ſio aſpetto. A tanta jente dava reſpoſta, che a pena habera homo creſo, che haveſſi capo. Po' aiquanti dii vennero li Judici de la Cittate, e juraro fidelitate, e offierzero a lo buono ſtato. Puoi vennero li Notarii, e fecero lo medeſimo. Puoi li Mercatanti. Brevemente. Per ordine ne lo ſtato de repoſato animo, ſenza arme, ciaſcuno jurao allo buono ſtato communo. All' hora queſſe coſe comenzaro a piacere, e le arme comenzaro a ceſſare.

CAPI-

A *Romanos fore pertentaturum; victualium annonam procuraturum; publicis itineribus ſecuritatem reſtituturum; latrones, ac perverſae conditionis homines nullatenus recepturum; orfanis inſuper & pupillis auxilia praebiturum; Rempublicam bonis minime fraudaturum; & ad omnem Tribuni nutum cum armis, vel ſine armis ſe ſe eſſe exhibiturum ſpopondit.* B *Dimiſſo Stephanulo, Dominus Raynaldus de Urſinis, tum Johannes de Columna, tum Jordanus, tum Dominus Stephanus advenere. Ut paucis me expediam, univerſi Barones timore perducti, ſacramento dato, obedientiam Nicolao promiſerunt, bono ejus regimini ſe ipſos offerentes, perſonas, Caſtella, & Vaſſallos in Urbis praeſidium ſubjicientes.* C *Franciſcus Sabellus, licèt Tribuni privatus Dominus eſſet, obſequium ac fidem ſuam ei nihilominus praeſtiturus comparuit. Interea abſque ulla miſeratione in ferendis reorum judiciis Nicolaus procedebat. Monachum enim Sancti Anaſtaſii, infamiae notâ inuſtum, ſecuri percuſſit. Tribuni ſuperindumentum coloris flammei coccineo non abſimile fuit.* D *Vultu aſpectuque terribilis erat. Unicuique e multitudine reſponſa expedite dabat, quamquam vix crederent homines ipſum percepiſſe quae petebantur. Poſt aliquot dies Judices Civitatis acceſſere, & fidelitatis juramenta exſolverunt, publicae rei commodis ſe paratos fore profitentes. Exinde Notarii id ipſum egerunt. Poſtea Mercatores. Breviter dicam.* E *Unuſquiſque ordinatim, pacifice, ac ſine armis, ſacramento pro bono regimine conſervando ſe ſe obſtrinxit. Haec univerſorum ſuffragiis tunc comprobari coepta ſunt, armorumque ſtrepitus ceſſavit.*

CAP.

(16) Non iamo più allonganno: tutti li

CAPITOLO IX.

Cola ordina la Caſa della Giuſtizia e della Pace per le riconciliazioni delle inimicizie. E fa tal giuſtizia, che ogni malfattore ſpaventato ſi fugge. E in queſti tempi naſce un moſtro in Roma.

PO' queſſe coſe ordinao la Caſa de la Juſtitia e de la Pace, e ficcao in eſſa lo Confalone de Santo Paolo, ne lo quale ſtava la ſpada nuda, e la palma de la Vettoria, e puoſe in eſſa juſtiſſimi puopolari, li quali fuoro (17) ſopra la Pace. Li buoni huomini lo habbero a piacere. Queſſo ene l'ordine, lo quale ſe ſervava. Doi nemicati venevano, e daevano le piaiarie de la pace fare. Puoi ſeconno la connitione de la injuria aitrettanto quello, che patuto havea, ne facea a quello, che fatta l'havea ad eſſo. All'hora ſe vaſavano in vocca, e lo offeſo dajeva intera pace. (18) Uno ceccao l'uocchio a un'aitro. Venne: fò connutto ne le Scale de Campituoglio. Stava inninocchiato. Venne quello, lo quale era dell'uocchio privato. Piagneva lo malefattore, e pregava per Dio, cha li perdonaſſi. Puoi deſteſe ſoa faccia, ſe li pareva de trarli l'uocchio, ſe li foſſe piaciuto. Allhora non li cecao l'uocchio, cha fò moſſo de pietate, ma ſe li remiſe ſoa injuria. De le coſe civili ſe rennea raſcione ſpeditamente. In queſſo tiempo horribile paura entrao nelli animi de Latroni, Homicidiali, Malefattori, Adulteratori, e de onne perzona de mala fama. Ciaſche deffamata perzona jeſciva fore de la Cittate naſcoſamente, e ſe-

(17) ſopra la Pace li buoni huomini li Pacieri. Queſſo
(18) pace. Accadde che uno ceccao

A

CAP. IX.

Nicolaus reconciliandis privatorum odiis, Juſtitiae & Pacis Domum deſtinat. Juſtitiam diligenter adeo adminiſtrat, ut flagitioſi perterrefacti Româ aufugerint. Monſtrum in Urbe his temporibus naſcitur.

B

HIs ita praeſtitutis, Tribunus Domum Juſtitiae & Pacis conſtituit, cui impoſuit Vexillum Sancti Pauli, in quo gladius evaginatus & palma victoriae picta cernebatur. Huic domui aequiſſimos populares viros aſſignavit rebus Pacis praefectos. Id autem bonorum hominum approbationem promeruit. In hunc
C
modum in componendis privatorum odiis procedebatur. Inimicantium uterque domum Pacis veniens de facienda concordia fidejuſſores dabat. Habitâ poſtmodum injuriae ratione, ille, qui injuriam perpeſſus fuerat, tantumdem irrogabat alteri, qui primus offenderat ipſum. Tunc oretenus ambo ſe oſculabantur, & offenſori remiſſionem plenam offenſus impertiebatur. Contigit, ut quidam uni ocu-
D
lum excuſſiſſet. Percuſſor in Capitolii ſcalis conſtitutus advenit. Flexis genibus aderat. Advenit & oculo privatus. Illacrymabatur offenſor, & per coeleſtia laeſum orabat, ut offenſam ſibi remitteret. Faciem exinde percuſſo porrexit, ut pro lubitu oculum identidem ſibi erueret. Tunc pietate commotus qui jam lumen
E
amiſerat, nedum oculum inimico effodere noluit, ſed & omnino ei pepercit. Pari promtitudine civilibus fori controverſiis jus reddebatur. Ob haec latronum, homicidarum, malefactorum, adulterorum, ceterorumque malae vitae hominum animos horror ac terror occupavit. Facinoroſus quilibet clam Urbe exiens, ſaluti pro-

e ſecretamente fuiva. A la mala jente pareva, che eſſi doveſſero eſſere preſi ne le loro caſe proprie, & eſſere menati a lo martirio. Dunqua fugao li riei più là aſſai, che non ſoco li confini della Contrata de Roma. Non ſperavano ſalute in aicuno: laſſavano le Caſe, li Campi, le Vigne, le Moglie, e li Figli. Al lhora le ſelve ſe comenzaro a rallegrare, perchè in eſſe non ſe trovava latrone. Allhora li buovi comenzaro ad arare. Li Pellegrini comenzaro a fare loro cerca per le Santuarie. Li Mercatanti comenzaro a (*) ſpaſſejare, li Procacci, e cammini. In queſſo tiempo ne la Citate de Roma nato fò un moſtro ne la Contrata de Camigliano. De una femmena pedoneſſa naque uno infante muorto, lo quale havea doi capora, quattro mane, quattro piedi; como foſſero doi appiccati da lo pietto. Ma l'uno majure era dell'aitro, e parea, che lo minore avanzaſſi lo majure, non ſenza ammiratione de la jente. In queſſo tiempo paura e tremore aſſalio li Tiranni. La buona jente, como liberata de ſervitute, ſe allegrava.

A *propriae fugâ conſulebat. Nequiter viventibus imminere ſupplicium quotidie videbatur, ab eorum domibus abripi, & ad ſupplicia pertrahi. Nicolaus itaque reos ultra Romanae ditionis fines fugavit. Ii namque nullam ſalutis ſpem in aliquo ponentes, domus, agros, vineas, uxores, ac filios deſerebant. Tunc ſilvis reddita ſecuritas fuit, nullis latronibus*

B *in ipſarum latibulis deliteſcentibus. Similiter villicis camporum excolendorum poteſtas reſtituta. Peregrinantibus item ad loca Sancta quaeſtuum procurandorum conſuetudo iterum tributa. Mercatoribus demum commerciorum tuto exercendorum facultas, & publicis curſoribus viarum frequentandarum libertas rurſus donata fuit. His diebus, Romae in Vico Ca-*

C *miliani, peditis uxor partu edidit monſtrum, puerulum nempe mortuum bicipitem, quatuor manus, & quatuor pedes habentem; veluti duo corpora eſſent, pectore tenus ſimul conjuncta. Verùm ex his corporibus unum altero grandiuſculum erat; videbaturque, non ſine videntium admiratione, majus a minore ſuperari. Interea terrore ac tremore perculſi fuerunt*

D *Tyranni. Quietis amatores, ceu e ſervitute educti, gaudio perfundebantur.*

CAPITOLO X.

Il Tribuno con lettere dà parte al Papa, e a tutti i Principi d'Europa della ſua eſaltazione e governo.

Allhora lo Tribuno fece uno ſio jenerale conzilio, e ſcriſſe lettere luculentiſſime a le Citati, e a le Comunitati de Toſcana, Lommardia, Campagnia, Romagna, Maretima: a lo Duca de Venetia, a Miſſore Luchino Tiranno de Milana, alli Marcheſi de Ferrara, a lo Santo

CAP. X.

Pontifici & cunctis per Europam Principibus creationem ſuam, & concreditum ſibi regimen Tribunus per Epiſtolas aperit.

E *Tunc Tribunus ſuum generale Conſilium Romae habuit, & luculentiſſimas Urbibus, & Communibus Tuſciae, Lombardiae, Campaniae, Romandiolae, Maritimae orae, Venetiarum Duci, Domino Luchino Mediolani Tyranno, Marchionibus Ferrariae, Clementi Summo Pontifici, Ludovico Bavariae Duci,*

(*) a ſpeſſiare; *ideſt* frequentes venire.

to Patre Papa Chimento, a Lodovico Duca de Baviera, lo quale era ſtato electo 'mperatore, como ditto ſopra ene; a li Regali de Napoli. In queſſe lettere proponeva lo ſio nome per magnifico titolo in queſſa forma. *Nicola* (19) *ſevero e clemente, de libertate, de pace, e de juſtitia Tribuno, anco de la ſanta Romana Repiubbica Libberatore illuſtre.* In queſſe lettere dechiarao lo ſtato buono, e pacifico, e juſto, lo quale comenzato avea. Dechiarava como lo viajo de Roma, lo quale ſoleva eſſere dubioſo, era libero. Puoi peteva, che li mannaſſero Scinnichi ſufficienti, de li quali havea biſuognio a raſcionare coſe utili a lo buono ſtato ne la Sinodo Romana. Puoi li confortava e diceva, che ſe allegraſſino e dajeſſino gratie e laude a Dio de tanto tale beneficio. Li Currieri li quali portavano le ſoe lettere, portavano in mano baſtoncelle de leno pente inarientate. Arma nulla portavano. Tanto moitiplicaro queſſi ſiei Currieri, che de eſſi numero granne era, perchè erano receputi gratioſamente, e granne honore da onne homo a eſſi fatto era. Guidardone tollevano. Uno Curriero ſio Fiorentino fò mannato in Avignione a lo Papa, e a Miſſore Janni de la Colonna Cardenale. Reportao (20) la ſarzella de leno de finiſſimo ariento ſmaitata coll' arma de lo Puopolo de Roma, e de lo Papa, e de lo Tribuno, valore de Fiorini trenta: Po' la ſia tornata lo Curriere diſſe: *Queſſa verga hajo portata piubbicamente per le ſelve, per le ſtrate. Migliara de perzone ſe ſoco inninocchiate denanti de eſſa, e baſatola con lacrime per la allegrezza de le ſtrate ſanate e liberate da li latroni.*

ci, in Imperatorem, ut ſuperius diximus, praeelecto, & Regiis Neapolitanis Principibus, Epiſtolas miſit. In his literis nomen ſuum magnificis titulis in hanc formam ornatum praepoſuit: Nicolaus, Severus, & Clemens, Libertatis, Pacis, ac Juſtitiae Tribunus, & inſuper Romanae Reipublicae Liberator Illuſtris. *Hiſce epiſtolis ſtatum boni ac pacifici regiminis, quod exercendum ſuſceperat, expoſuit. Iter ad Urbem, quod antea periculoſum fuerat, nunc tutum & liberum eſſe manifeſtabat. Porro ut idonei ac bene inſtructi Syndici, quibuſcum de negotiis ad rectam publicae rei adminiſtrationem ſpectantibus conferre poſſet in Romana Synodo, mitterentur, expoſcebat. Denique ut ſinguli bono animo eſſent, congauderent, & grates laudeſque pro tali ac tanto beneficio Numini redderent, omnes adhortabatur. Tabellarii ejuſdem Tribuni literas deferentes, ligneas depictas, argento ſuperinducto, virgulas manu geſtabant. Nullis armis muniebantur. Hi Tabellarii adeo multiplicavere, ut magnum in numerum excreverint, quòd a quolibet gratioſe reciperentur, & honorifice ab univerſis pertractarentur. Muneribus donabantur. Florentinus quidam laudati Nicolai Curſor ad Pontificem, & ad Dominum Johannem de Columna Cardinalem, Avinione degentes, tranſmiſſus fuit. Ligneam peram reportavit, purioris argenti encauſto obductam, Romani Populi, Pontificis, ac ipſius Tribuni gentilitium ſcuti typum, praeſeferentem, triginta Florenorum pretio aeſtimatam. Romam ſubinde reverſus Tabellarius ille haec retulit:* Virgam hanc, quam per nemora & publicas vias palam detuli, innumerabilis Populorum genibus ſubnixorum, & laetantium concurſus, quòd itinera a latronum infeſtatio-

(19) *Nicola ſevero e pietoſo, de libertate*

(20) Reportao la ſcarzella, rimandaro & la baſtoncella de leno de

troni. Ancora havea lo Tribuno li moiti ſcrittori, e moiti dittatori, li quali non ceſſavano dì e notte ſcrivere lettere. Moiti erano li più famoſi de terra de Roma. Puoi ad eſſo comenzaro a concurrere Buffoni aſſai, e Cavalieri de Corte, Sonettatori, e Cantatori. Canzoni vulgari e vierzi pe lettera de ſiei fatti, fatti foro.

CAPITOLO XI.

Fa appiccare Martino di Porto, perſona potente, che eſercitava tirannia, per dar terrore agli altri.

IN queſto tiempo era in Roma uno jovine potiente, e nuobbile perzona: lo nome ſio era Martino de Puorto, nepote de lo Cardenale de Ceccano, e de Miſſore Jacovo Gajetano Cardenale. Jà per li tiempi paſſati (21) ſtato era Senatore; ſuoi Anteceſſori la dignitate de lo Senato per più voite habbero. De queſto Martino ſe fece mentione de la Galera ſorrenata. Queſto fò Signore de lo Caſtiello de Puorto. Soa vita era venuta a Tirannia. Soa nobilitate bruttava pe tirannie e latronarie. Pigliao pe moglie una nuobbeliſſima femmena Maddona Maſcia de li Alberteſchi, la quale moito era bella, & era remaſa bedova. Stette con quella nova ſoa donna forze uno meſe, perchè male ſe ſappe aretenere. Anche peſſimamente ſe diſtemperava da lo ſoperchio civo. Cadde in peſſima infermitate e incurabbile. Li Mie-

A tionibus expurgata demum fuiſſent, lacrymis prae gaudio diffluens oſculabatur. *Amanuenſes plures, & multos, qui excipientibus dictabant, Tribunus habuit, diu noctuque literas conſcribentes. Multos ex celebrioribus Romanae Provinciae viris elegit. Scurrae non pauci, ac deinde Aulici, & Italicae Poëſeos atque cantilenarum compoſitores ad* B *Nicolaum confluere coeperunt. Cantiones, poëmata, & carmina vulgari Idiomate Italico lucubrata de geſtis ejus edita fuerunt.*

CAP. XI.

Tribunus, ut ceteris terrorem incutiat, Martinum a Portu ex poten- C tibus tyrannice dominantem, laqueo ſuſpendi jubet.

PEr *haec tempora nobilis & potens juvenis Romae vivebat, Martinus a Portu nomine, nepos Cardinalis de Ceccano, & Domini Jacobi Cajetani Cardinalis. In Urbe antea Senatorium munus ejus anteceſſores jam dudum pluries* D *obierant. De hoc Martino mentio facta fuit, quum de triremi in arenam impacta egimus. Is Caſtello Portus dominabatur. Tyrannice vitam ducebat. Nobilitatem propriam praepotentiâ & latrociniis deturpabat. Dominam Maſciam de Alberteſchis, nobiliſſimam & formoſam feminam, jam viduam, uxorem habuit. Cum hac recenti ſua conjuge integrum* E *fere menſem tranſegit. Ab uxore, ut debuiſſet, haud ſatis ſe ſe abſtinens, & ciborum nimietate ventrem infarciens, in peſſimum ac immedicabilem morbum incidit. Ex medicorum ſententia hydropicus judicatus fuit. Venter ejus intercute aqua refertus, veluti turgidum doliolum, apparebat. Turgeſcentibus cruribus, attenua-*

(21) paſſati ſtati erano Senatori ſiei Anteceſſori. La dignitate dello Senato per più fiate habbero. De queſto Martino feci menzione

Miedici lo dico retruopico. Sio ventre era pieno de acqua; como botticiello pareva. Piene le gamme, e lo cuollo ſottile, e la faccia macra: la ſete granniſſima. Leuto da ſonare parea. Stavaſe in ſoa caſa quetamente renchiuſo, e facevaſe medicare da li Fiſichi. Queſſo homo così nobbele ſotto ſpecie di ſicuritate infermò a morte. Per terrore de tutta l'aitra jente, fecelo pigliare ne la propria caſa, ne le mano de la ſoa donna, ne lo Palazzo canto lo fiume de Ripa, armata mano, e fecelo menare a Campituoglio. Puoi che là a Campituoglio fò lo Barone latrone connotto, era forze hora Nona. Non fece demoranza. Sonao la campana a ſtuormo. Lo Puopolo fu adunato. Fò Martino deſmantato. La ſoa Cappa a la cincillonia fatta. E legatoli le mano dereto, fo fatto inninocchiare ne le Scale, canto lo Lione ne lo loco uſato. Là odio la ſententia de ſia morte. A pena lo laſſao confeſſare perfettamente a lo Preite. Alle forche lo connannao, perchè avea derobbata la Galea ſorrenata. Menato così magnifico homo a le forche, ne lo piano de Campituoglio fò appeſo. Soa donna da longa delli balconi lo potea bedere. Una notte e doi dia penneo ne le forche, nè li jovao la nobbilitate nè le parentezze de li Orzini. A quello modo reſſe Roma, e moiti in ſimile pena dannao.

A *tenuato collo, vultuque macie confecto, citharae non abſimilis, ardentiſſima ſiti excruciabatur. Domi ſuae privatim immorans, medicorum curationi obnoxius erat. Nobilem virum hunc, mortifera aegritudine ad vitae exitum appropinquantem, Tribunus ſecuritatis praetextu, ſed verius ut aliis terrorem incuteret, comprehendi praecepit. Martinus domi captus,* B *& ab uxoris latere abſtractus, a Palatio ſecus Flumen ad Ripam, armatorum catervâ cuſtoditus, ad Capitolium perductus fuit. Quum in Capitolio Baro idem & latro adfuit, horâ fere Nonâ, nullo temporis intervallo, ad Campanae ſonitum Populus convenit. Martinus pallio exutus fuit. Cucullata veſtis ejus in balthei formam elaborata erat.* C *Poſtmodum manibus ad terga revinctis, genibus innixus, in Scalis juxta Leonem, ad conſuetum locum, capitalem ſententiam audiit. Vix ei tantum temporis ſpatium conceſſum fuit, quantum piaculis ſuis Sacerdoti revelandis omnino ſuffecit. Ob id autem Martinum ſuſpendii morte Tribunus punivit, quòd triremem, quae in arenam adhaeſerat, fuiſſet depraedatus.* D *Magnificum virum hunc in Capitolii planitie furcis ſuſpenſum, a feneſtris domus ſuae uxor ejus videre poterat. Nocte una, & biduo Martini cadaver e patibulo pependit; nec quidquam nobilitas ſanguinis, & Urſinorum affinitates ipſi profuerunt. In hunc modum regimen adminiſtrans Nicolaus, plures alios pari ſupplicio affecit.*

A

CAPITOLO XII.

Per la buona giuſtizia del Tribuno non ſolo s' impauriſcono i Potenti di Roma, ſicchè non ſi ſentono più ingiuſtizie, ma l' iſteſſo Soldano di Babilonia ne teme.

B Queſſa coſa ſpaventao li animi de li Potienti, li quali ſapeano le loro inique operationi. Aitri per pietate ne lacrimava, aitri ne temeva. Hora comenza la Juſtitia a prennere vigore. La fama de tale fatto ſpaventao (22) li Magnifici, che a pena haveano fede de ſe medeſimi. All' hora le ſtrate fuoro aperte. C Notte (23) e die comenzaro liberamente li Viaturi a fare li loro viaji. Non ardiſce aicuno arme portare. Nullo homo fao ad aitri injuria. Lo Signiore non ſe accottiava de toccare lo ſio ſervo. Onne coſa guardiava lo Tribuno. Per l' allegrezza de così eſciellente fatto piangono aicuni con allegrezza e pregano D Dio, che fortifichi lo ſio core, e lo 'ntelletto in queſſo bono proponimento. Tutta la intenzione de lo Tribuno primamente fu d' eſterminare (24) li Tiranni, e connurli a vaſſezza in tale via, che d' eſſi non ſe trovaſſe pianta. Li Vetturali, li quali portavano le ſome, laſſavano le ſome ne le ſtrate piubbiche: E bene le ritrovavano ſane e ſalve. Allhora fò marcato nella gota uno, lo quale havea nome Torrora. Era de li ſiei Corrieri. Perchè havea receputa pecunia ſenza licentia, quanno fò mannato a li Regali de Napoli. La fama de sì vertuoſo homo

(22) ſpaventao li Magnati

(23) Notte e dì camminavano liberamente li viatori; non ardiſce

(24) li Tiranni, e conſonnereli in tale via

CAP. XII.

Juſtitiae a Tribuno adminiſtratae rigor nedum Potentibus, qui a violentiis deſiſtunt, ſed & Babyloniae Soldano metum incutit.

Haec Tribuni geſta Potentum animos, quibus ſcelerum conſcientia obſtrepebat, magno terrore impleverunt. Flebant nonnulli miſeratione commoti, expaveſcebant & alii. Juſtitiâ vires interim reſumente, praenarrati ſupplicii fama Magnatibus tantum timorem intulit, ut ne de ſe ipſis quidem confiderent. Tunc viae publicae diu noctuque tutò patuere, quibus viatores itinera ſuſcepturi libere ſe committebant. Nullus arma perferre audebat. Nemo proximum injuriâ afficiebat. Servum vel leviter ferire Dominus non audebat. Omnibus animum ac mentem ſolicite Tribunus intendebat. Non defuere, qui ex optimis Nicolai conſiliis laetitiam concipientes, lacrymas prae gaudio effuderunt, Deum Optimum Maximum rogantes, ut Tribuni niſus, cor, ac mentem in tam utili propoſito confirmaret. Nicolaus autem in ea fuit voluntate in primis, ut ſcilicet Tyrannos radicitus exſtirparet, & ne ipſorum veſtigium quidem relinqueretur. Qui vecturas exercebant, & ſarcinas devehebant, haſce in publicis viis deponebant. Quum ad reſumendas eas E *redibant, illaeſas & intactas inveniebant. Uni ex Tribuni Tabellariis, cui nomen Turturis, infamiae ſtigma in maxilla inuſtum fuit, quod nummos ſine Domini ſui permiſſu tunc accepiſſet, quum ad regios Neapolitanos Principes miſſus iverat. Sapientiſſimi Viri hujus nomen per*

mo pe tutto lo munno ſe diſtenne. Tutta la Chriſtianitate fò commoſſa, como ſe rizzaſſi da dormire. Fò uno Bologneſe, lo quale fò uno de li ſchiavi de lo Soldano de Babilonia, lo primo che poteo aizare: la più corta ne venne a Roma. Queſſo diſſe, che a lo granne Raham detto fò, che nella Cittate de Roma ſe era levato un' homo de granne juſtitia, homo de Puopolo. Lo quale reſpuſe, e dubitanno de ſe, diſſe: *Maumetho*, *e Santo Elimaſon ajutino Hieruſalemme*, cioene la Saracinia.

CAPITOLO XIII.

Ordine, che teneva il Tribuno nel cavalcare per la Città. E in che modo fu ricevuto dal Clero di San Pietro, quando viſitò quella Chieſa.

APpeſo che fò Martino, in quelli dii fo una feſta de Santo Janni de Jugnio. Tutta Roma a Santo Janni vao la dimane. Voize queſſo homo ire a la feſta como l'aitri. La ſoa ita fò per queſſa via. Cavalcao con granne apparato de Cavalieri. Sedeva ſopra uno deſtrieri bianco. Veſtuto era de bianche veſtimenta de ſeta, (25) gorrate de zennalo, infreſati de auro filato. Sio aſpietto era bello, e terribele forte. Denanti a lo ſio cavallo le jevano li ciento jurati da pede armati de lo Rione de la Reola. Sopra lo capo ſio portava lo Confalone. Un' aitro die cavalcao po' pranzo a Santo Pietro Majure de Roma. Huomeni e femmine là traſſero a vedere. Queſſo fò lo ordine de ſoa bella cavaicata. La prima jente che veneſſe,

(25) forrate de zannaro

A *per totum orbem longe lateque pervaſit. Nationes & Populi, Chriſti religionem profitentes, commoti fuerunt, velut e ſomno expergefacti. Quidam Bononienſis, qui cum aliis in ſervitutem abductis Soldano Babyloniae ſervierat, ut primum in libertatem ſe aſſerere potuit, Romam per breviorem contendit. Is retulit, magno Raham Babyloniorum nun-*B *tiatum fuiſſe, in Urbe Roma virum quemdam ſummâ aequitate pollentem inſurrexiſſe. Qui Soldanus ſibimet timens reſpondit:* Mahumetus & Sanctus Elimaſon utinam opitulentur Hieruſalem! *ideſt Saracenorum nationi.*

CAP. XIII.

C Quomodo Tribunus eques per Urbem incedebat. Quomodo Clerus Sancti Petri Tribunum ejuſdem Apoſtoli Eccleſiam viſitaturum ſuſcepit.

P*Oſtquam Martinus a Portu ſuſpendio vitam finivit, obvenit tunc menſe Junio Sancti Johannis Baptiſtae* D *ſolemnitas. Romanus Populus univerſus ad ejus Templum mane facto ſe confert. Ad huiuſmodi celebritatem Tribunus in hunc modum perrexit. Magno equitum comitatu obequitavit. Albo inſidebat equo. Candidis indumentis, ſubſericâ telâ ſubſutis, & diducto auro exornatis indutus apparuit. Aſpectu formoſus ſimul & terribilis erat. Equo Tribuni* E *centum ſtipendiarii armati pedites e Regione Regulae praeibant. Vexillum ſuper caput Nicolaus deferebat. Aliâ die idem ad Sanctum Petrum Majorem eques proceſſit. Viri ac mulieres ad videndum illum concurrerunt. Equeſtris tranſvectionis modum referam. Primo omnium, qui praeceſſere, equitum armatorum ornata ac bene comta cohors adve-*

A neſſe, fò una militia de jente ar-
mata da cavallo, adornata e bella,
la quale dovea ire a ponere lo cam-
po ſopra lo Prefietto. Po' queſſi ſe-
quitava l'Ordene de li Officiali, Ju-
dici, Notarii, Camorlenghi, Can-
cellieri, Scrivaſenato, & omne Offi-
ciale, Pacieri, e Scinnici. Puoi ſe-
quitavano quattro Maneſcalchi con
B li loro Cavalcanti uſati. Puoi queſ-
ſi ſequitava Janni de Allo, lo quale
portava la Coppa de ariento inaura-
to in mano con lo dono a muodo
de Senatore. Puoi queſſo venevano
li ſollati de cavallo. Puoi benevano
li Trommatori, li quali benevano
ſonanno colle tromme de ariento.
Naccari (26) de ariento ſonanti ho-
C neſto e magnifico ſuono facevano.
Puoi benevano li Bannitori. Tutta
queſſa jente paſſava con ſilentio.
Puoi queſſo beneva uno homo ſolo,
lo quale portava in mano una ſpata
nuda in ſegnio de Juſtitia. Buccio
figlio de Jubileo fò. Po' queſſo ſe-
quitava uno homo, lo quale per tut-
ta la via beneva jettanno denari, e
D ſparienno pecunia a muodo 'mperia-
le. Liello Magliaro ſio nome fò.
De là e de chà havea doa perzone,
le quale ſoſteneano la ſacca de la
moneta. Puoi queſſi ſequitava lo
Tribuno ſolo. Sedeva ſopra uno de-
ſtriero granne. Veſtuto de ſeta, cioe-
ne de velluto mieſo vierde, mieſo
ghiallo, forrato de varo. Nella ma-
E no ritta portava una verca de accia-
ro, pulita, lucente. Ne la ſoa ſom-
mitate era uno melo d' ariento 'nau-
rato; e ſopra lo pomo ſtava una
crocetta de auro. Drento la crocetta
ſtava lo Leno de la Santa Croce.
Da l'uno lato erano lettere ſmaita-
te, che dicevano *Deus*, da l'aitro
Spiritus Sanctus. Puoi eſſo immediate
vene-

(26) Vacolari d'ariento

*advenit, adversùs Praefectum caſtra ſu-
binde metatura. Officialium, Judicum,
Notariorum, Camerariorum, Cancellario-
rum, Scribarum Senatus, Pacificatorum,
Syndicorum, & aliorum publicis officiis
deſtinatorum ordines ſubſequebantur. Po-
ne hos Mareſcalchi quatuor una cum con-
ſuetis obequitatoribus eorum, Johannem de
Allo anteibant, qui pateram argenteam
ac inauratam, cui impoſitum erat dona-
rium, Senatoris more geſtabat. Inde e-
quites. Tum Praecones, argenteis tubis
clangentes. Argenteorum tympanorum pul-
ſus dulcem ac magnificum ſonum edebat.
Poſt hos edictorum Promulgatores gra-
diebantur. Iis omnibus, ſilentio praete-
reuntibus, vir quidam ſolus ſuccedebat,
dexterâ nudatum enſem in ſignum Ju-
ſtitiae tenens. Buccius Jubilaei filius
fuit. Poſt hunc Laelius Malliarius ve-
niebat, qui Auguſtali more pecuniam
per totum iter diſpergens, hinc inde
duobus ſociabatur viris, nummorum ſac-
culum ſuſtinentibus. Poſtmodum Tribu-
nus ſolus grandi ferebatur equo. Sericâ
veſte partim viridis, partim flavi colo-
ris, Variorum pellibus ſubſutâ contegeba-
tur. Dexterâ chalybeam virgam, politu-
râ relucentem, tenebat. In ejus ſummi-
tate argenteum deauratum pomum pro-
minebat. Pomo parvula Crux aurea ſu-
perpoſita inerat. In Cruce eâdem inclu-
ſum erat Dominicae Crucis Lignum. Ab
uno latere legebantur literae encauſto ef-
formatae* Deus, *& ab alio* Spiritus
Sanctus. *Tribuni veſtigia immediate
premebat Franciſcus de Alexio, qui e-
rectum ſupra caput vexillum in regalem
modum portabat. Vexillo area coloris al-
bi fuit; in cujus medio fulgentis Solis
imago, argenteis ſtellis in coeleſti cam-
po circum diſpoſitis, radios in circulum
emittebat. In ſuperiori parte ejuſdem ve-
xilli argentea candida columba inerat,
coronam ramis olivarum conſertam roſtro
ha-*

veneva Cecco de Aleſſo, e portavali ſopra lo capo uno Stennardo a muodo regale. In quello ſtennardo era lo campo bianco: in mieſo ſtava uno Sole de auro ſplennente, e attorno ſtavano ſtelle de ariento in campo cilieſtro. In capo de lo Stennardo era una palomma bianca de ariento, la quale portava in vocca una corona de oliva. Da lo lato ritto e manco havea con ſeco da pede cinquanta Vaſſalli da Vetorchiano. Li Fideli colli sbiedi in mano: bene parevano Orzi veſtoti e armati. Puo' queſſi ſequitava la compagnia de molta jente deſarmata, de ricchi, de Potienti, de Conziglieri, compagni, e de molta jente honeſta. Con tale triumfo, e con tale grolia paſſao lo Ponte de Santo Pietro, onne perzona ſalutanno. De colpo le porte, e le tavolata fuoro date pe terra, e fò la ſtrata ſpatioſa e libera. Puoi che fò jonto a le ſcale de Santo Pietro, (27) tutto lo Chiericato li jeſſiro incontra, veſtuti e parati. Colle Cotte bianche ſolennemente, colla Croce, e collo 'ncienzo, vennero cantanno *Veni Creator Spiritus* fi' a le ſcale, e sì lo recepero con granne letitia. Inninocchiato denanti a lo Altare, deo ſoa offerta. Lo Chiericato preditto li raccommannao li bieni de Santo Pietro.

A *habens. Ad dexterum & laevum Tribuni latus quinquaginta Vaſſalli de Veterclano in ejus famulitium pedites praecedebant. Cum his aderant fideles alii cum verutis in manibus. Externo corporis ac armaturae habitu urſis aſſimiles videbantur. Subinde aliarum gentium abſque armis, divitum, Potentum, Conſiliariorum, Confoederatorum, & plu-*
B *rium honeſtorum virorum multitudo Nicolaum ſubſequebatur. Is quum ejuſcemodi triumpho & gloria Pontem Sancti Petri pertranſiſſet, & omnium ſalutationes accepiſſet, portas illico ac tabulatum ad terram proſterni, patefactâ ſibi ſpatioſâ ac liberâ viâ conſpexit. Ad ſcalas Sancti Petri accedens, a toto Clero, qui Eccleſiaſticis veſtibus ornatus ac*
C *inductus obviam exierat, exceptus fuit. Clerus albis ſuperpelliceis ſolemniter contectus, cum Cruce ac thuribulis ei uſque ad Scalas occurrit, hymnum* Veni Creator Spiritus *feſtive decantans. Univerſorum gaudio receptus Tribunus, in genua ante Altare provolutus, oblationem ſuam exhibuit. Hac peractâ Clerus omnis Apoſtoli Petri bona & praedia pro-*
D *tectioni Nicolai commendavit.*

CAPI- CAP.

(27) de Santo Pietro, li Calonaci con tutto lo Chiericato li jeſſiro

A

CAPITOLO XIV.

*Il Tribuno ſeguita ad eſercitare la ſua giuſtizia, gaſtigando i triſti. Fà lo ſteccato al Palazzo di Campidoglio, e tutti * i Rinchioſtri de' Baroni di Roma; facendo loro, e a' que', ch' erano ſtati Senatori, contribuire per acconciare il Palazzo di Campidoglio.*

LO ſequente die deo audientia alle bedoe, alli huorfani, alli deſolati. E fece prennere doi Scrivaſenato, e feceli mitriare como faizarii, e connannaoli in granne pecunia, mille Libbre per uno. L'uno havea nome Tomao de Fortifiocca; l'aitro avea nome Poncelletto da la Cammora. Queſſi doa erano moito potienti puopolari. Dallo principio queſſo * hemo facea vita moito temperata; poi comenzao a moitiplicare cene, e conviti, e crapule de diverzi civi, e vini, e de moite confettioni. Puoi fece ſtecconiare lo Palazzo de Campituoglio tra le Colonne, e chiuſelo de lenname. E commannao, che tutte le ſteccata de li renchiuoſtri de li Baroni de Roma jeſſero pe terra; e fò fatto. Ancora commannao, che quelli travi, taole, e lenname foſſe portato a Campituoglio a le ſpeſe de li Baroni, e fò fatto. Allhora 'n caſa de Miſſore Stefano de la Colonna preſe latroni, li quali appeſe. Puoi connannao ciaſcheduno, lo quale era ſtato Senatore, in ciento Fiorini, perchè d'eſſi voleva reedificare e racconciare lo Palazzo de Campituoglio. Recipio per ciaſche Barone ciento Fiorini, ma lo Palazzo non fò acconcio, benchè comenzaſſi. E fece prennere Pietro de Agabito per la perzona, lo

C A P. XIV.

Tribunus juſtitiam adminiſtrare pergens, criminoſos punit. Palatium in Capitolio vallo obſepit. Omnia Baronum clauſtra ſolo aequat. Baronibus & ceteris, qui Senatoria dignitate functi fuerant, tributa B indicit pro ejuſdem Palatii reſtauratione.

SEquenti die Nicolaus viduarum, orfanorum, & pauperum ſupplicationes audiit. Duos Scribas Senatus capi juſſit, & eis ignominiae mitram ceu falſariis, impoſuit, multoque aere eoſdem damnavit, mille Librarum nempe C *mulctâ utrumque judicans. Uni nomen Thomas Fortifioccae fuit: alteri Poncellettus de Cammura. Ambo ex popularium potentiorum ordine fuerunt. A Tribunatus ſui exordio Nicolaus ſobrie ac temperanter vixit. Poſtea ad coenas, comeſſationes, & crapulas, cibis, vinis, cupediis, ac dulciariis pluribus diverſiſque refertas, ſe convertit. Capito-* D *lii Palatium inter Columnas vallo munivit, & lignamine cinxit. Ut quaelibet Baronum Urbis clauſtra vallata ſolo disjicerentur, praecepit: quod ſane exſequutioni demandatum fuit. Juſſit inſuper, ut trabes, tabulae, ac lignamina disjectorum clauſtrorum impenſis Baronum in Capitolium deferrentur: quod & praeſtitum fuit. Latrones apud Do-* E *minum Stephanum de Columna tunc degentes captos ſuſpendio punivit. Exinde cuicumque, Senatorio munere perfuncto, Centum Florenorum tributum indixit, quibus Palatium in Capitolio reaedificare ac reſarcire decreverat. A quolibet Dynaſta centum Florenorum ſummam exegit; at Palatii reſtauratio incepta quidem, non autem ad finem perducta fuit. Petrum Agapiti, qui eodem Anno Senato-*

lo quale era ſtato quello anno Senatore; e a pede, como foſſi latrone, lo fece menare a Corte da li ſoi Maneſcalchi. Hora comenzano a ſpeſſiare le 'mmaſciate de le Terre, e de li Nuobili. Tutta Toſcana havea jà mannate le 'mmaſciarie.

natorium officium exercuerat, perſonaliter detentum, peditem, veluti latronem, a ſuis Mariſcalchis ad Aulam perduci voluit. Poſt haec frequentes legationes Civitatum ac Nobilium advenere. Univerſa Tuſcia Legatos ſuos ad Tribunum jam miſerat.

A

CAPITOLO XV.

Ordina le Militie a piedi e a cavallo. E dopo cita i Potenti a vendere l' ubbidienza, e a pagare lo Focatico. Ubbidiſcono tutti, fuorchè Janni di Vico Prefetto, Tiranno di Viterbo. Che però da Cola viene privato della ſua dignità.

CAP. XV.

B

Peditum & equitum turmas Nicolaus conſtituit. Potentes ad obſequium ſibi praeſtandum evocat. Focatici ſolutionem urget. Ejus mandata Potentes exſequuntur. Johannes de Vico Praefectus, Viterbii Tyrannus, ** obaudiens, dignitate a Tribuno privatur.

C

ALl' hora ordinao la militia de li cavalieri de Roma con queſſo ordene. Pe ciaſche Rione de Roma ordinao pedoni e cavalieri trenta, e deoli ſuollo. Ciaſche cavalieri havea deſtrieri, e ronzino, cavalli copertati, arme adornate nove. Bene pargo Baroni. Ancho ordinao li pedoni puro adorni; e deo li Confaloni, e diviſe i Confaloni ſeconno li ſegniali de li Rioni, e deoli ſuollo. E commannaoli, che foſſero preſti ad onne ſuono de Campana, e feceli jurare fidelitate. Fuoro pedoni 1300. li cavalieri 360. eletti jovani, maſtri de verra, ben' armati. Puoi che lo Tribuno ſe bedde armato de accosì fatta militia, all' hora ſe apparecchia de movere verra a più potienti perzone. Manna ſio editto 'ntorno, e cita tutti li Potienti ne le (*) finalitie de Roma. E 'n tanto ordinao aiquanti ſia Fattori, e mannaoli coglienno lo Focatico. Coizero dunque lo Cienzo antico

TUnc militiam Romanorum equitum hoc ordine diſpoſuit. In qualibet Urbis Regione pedites & equites triginta, dato ſingulis ſtipendio, conſtituit. Equitum unuſquiſque ſonipedes, ac mannulum, equos coopertos, & recentia exornata arma habuit. Totidem Barones videbantur. Pedites etiam bene inſtru-
D
ctos ordinavit, quibus Vexilla juxta Regionum Urbis ſignorum differentiam diſtribuit & ſtipendia numeravit. Ut ad quemvis campanae pulſum praeſto eſſent, fidelitatis ſacramento ab ipſis accepto, iiſdem injunxit. Pedites MCCC. equites CCCLX. numero fuere, electi juvenes, bellorum periti, armiſque bene communiti. Ubi ejuſmodi militiâ Tribunus
E
armatum ſemet conſpexit, bellum quampluribus potentibus viris inferre deſtinavit. Ob id propoſito & promulgato edicto potentes quoſque a Romae confinibus uſque advocat. Interim creatis quibuſdam Quaeſtoribus pro exigendo Focatici vectigale, eos ad illud exigendum miſit. Quaeſtores igitur vetuſtum Romani

(*) finaite de Roma
** *Obaudio* idem ferme ac *obedio* teſte Feſto, & aliis. Negativa particula hîc & inferius exciſa videtur.

vo de lo Puopolo de Roma; e onne die la moneta * bonea a Roma pe tale via, che increſcimiento e fatica foſſe contare pecunia de tanta jente. Preſtamente li Vaſſalli de li Baroni paano uno Carlino per fumante. Apparecchiavanoſe a queſſa paca le Citati, le Terre, e le Communanze, le quali ſtaco ne la Toſcana inferiore, in Campagnia, e Marettima. Non lo creſeri. Li Vaſſali de Antioccia pacaro. Puoi che lo editto ebbe mannato a tutti li Baroni, e alle Citati 'ntorno, doicemente obbediſcono ſecunno che de ſopre ditto ene. A la loro matre e donna Roma humile reverentia faco. Solo Janni da Vico, Prefietto, Tiranno de Vitervo non vole obbedire; pe mille voite citato non voize comparire. Allhora deo contra de eſſo Prefietto la ſententia, e privaolo in piubbico parlamento de la ſoa dignitate, e diſſe, che era occiditore de lo ſio frate, fattioſo, e che non bolea rennere lo aitrujo, cioene la Rocca de Reſpampano: & appellaolo Janni da Vico.

CAPITOLO XVI.

Il Tribuno determina la guerra contro Janni de Vico. Fa ſuo Capitano Cola Orſino, che poſe il campo ſopra Vetralla, e preſela. Ma intendendo Janni, che il Tribuno volea andarvi in perſona, obediſce, e rende la Rocca di Reſpampano; ed è rinveſtito della ſua Prefettura.

ALlora determinao l' hoſte ſopra quello. E feceli Capitanio ſopra Cola Orzino guarzone Signiore de Caſtello Santo Agnilo; e deoli per Conzigliero Jordano delli Orzini. Et habbe in quello hoſte moiti ajutorii. E puſero campo ſopra la Citta-

ni Populi cenſum collegerunt. Nummorum & pecuniae talis ac tanta quantitas quotidie Romam deferebatur, ut taedio ac labori eſſet exſolutam pecuniam dinumerare. Vaſſalli Baronum pro qualibet domo Carolinum impenderunt. Iſtiuſmodi ſolvendo tributo Civitates, Terrae, & Communia Tuſciae inferioris, Campaniae, & orae Maritimae animos converterunt. Immo quod mirere, Antiociae Vaſſalli contribuerunt. Poſtquam Tribunus cunctis Dynaſtis & Urbibus circumpoſitis edictum tranſmiſit, eorum quilibet libenti animo, ut ſupra diximus, obſequitur. Romae Urbi ceu matri ac dominae obſequia praeſtiterunt. Solus e tantis Johannes de Vico, Praefectus, Viterbii Tyrannus, obaudivit: millies, ut adveniret, evocatus, comparere noluit. Tunc adverſus eum ſententiam protulit Tribunus, & dignitatem Praefecturae in publico conſilio ei ademit, ac pronuntiavit ipſum fratricidam, factioſum, & alienorum bonorum, Arcis nempe Reſpampani, injuſtum detentorem, quem demum unico vocabulo, Johannem a Vico, nuncupavit.

CAP. XVI.

Tribunus Johanni de Vico bellum infert. Ducem conſtituit Nicolaum Urſinum. Is caſtrametatur apud Vetrallam, eamque capit. Johannes audiens, Tribunum in caſtra venturum, obtemperat. Arcem Reſpampani reſtituit. Praefecti dignitate iterum donatur.

ADverſus Johannem de Vico arma ſua Tribunus movere tunc decrevit. Belli Ducem praeficiens Nicolaum Urſinum adoleſcentem, Dominum Caſtelli Sancti Angeli, ei Jordanum de Urſinis tamquam Conſiliarium, conſociavit. Exercitus multis auxiliariorum copiis auctus.

Cittate de Vetralla, e ſtiettero in aſſedio dii ſeſſanta. E ſcurreano onne pianura fi' a Vitervo, ardenno e derobbanno. Deh como granne paura fecero a Vitervesi! Donne fò hauta Vetralla per bona volontate de li avitatori. Erance una forte Rocca, la quale non fò hauta. Volennola Romani prennere per arte de guerra, fecero trabocchi e manganelle. Moito ſpeſſiàvano loro prete. Puoi fecero una Aſinella de leno, e connuſſerola fi' alla Porta della Rocca. La notte ſe fece. Quelli della Rocca meſticaro zoifo, pece, vuoglio, trementina, lena, e aitre coſe, e jettaro queſſa meſtura ſopra lo deficio. La Aſinella fò in quella notte arza. La demane fò trovata cenere. In queſſa hoſte fuoro Cornetani con tutto loro sforzo, e Manfredo loro Signiore. Foronce le maſnade de Peroſcini, de Todini, de Narginieſi. Baroni de Roma aſſai. Moito fò bella hoſte, potente, e honorata. Puoi che li Romani habbero conzumato e guaſto onne campo, habbero arzo lo lavoro, e lo lino fi' in Vitervo, era mieſa ſtate de Luglio, quanno lo callo ſtao infervente. Allhora lo Tribuno determinao a queſſa hoſte gire perzonalmente, (28) e muſtrare tutta ſoa valentitia con cavalieri e pedoni: e depopulare le Vigne de Vitervo. Quanno lo Prefietto queſſo ſentio, incontinente penzao de obbedire. In queſſo tiempo erano in deſtretto aiquanti Baroni: de Campituoglio non ſe potevano partire; cioene Stefano de la Colonna, e Miſſore Jordano de Marini. Lo Prefietto in prima mannao l'Immaſciatori. Puoi perzonalemente venne a Roma. Era hora Nona. Da mieſo die in Campituoglio entrao, e puſeſe ſotto le

A *ctus, ad Urbem Vetrallae caſtra locavit, eamque diebus ſexaginta obſedit. Incendiis, ac praedis cunctam uſque ad Viterbium planitiem devaſtavit. Viterbienſes magno timore perculſi fuerunt. Interim Vetrallenſes incolae Urbem ultronea deditione tradiderunt. Vetrallae erat valida quidem arx, qua Romani minime potiri potuere. Hanc autem bellorum machinis & artibus obtinere cupientes,* B *trabuccos & manganellos ſtruxerunt. Frequentiſſimos lapides injiciebant. Aliam ligneam machinam, Aſellam nuncupatam, fabricarunt, quam uſque ad Arcis januam adduxere. Tunc nox advenit. Arcis defenſores ſulphur, picem, oleum, terebinthum, ligna, & alia commiſcentes, accenſam ejuſmodi mixturam* C *Aſellae injecerant. Aſella nocte ipsâ incendio conſumta fuit. Sequenti die eam in cinerem redactam Romani invenerunt. In hunc exercitum convenere Cornetani cum tota eorum virtute, ac Manfredus illorum Dominus. Cohortes Peruſinorum, Tudertinorum, Narnienſium adfuere. Adfuerunt & quamplures Romani Dynaſtae. Ob id Romanorum exercitus plurimum* D *venuſtatis, potentiae, ac honoris habuit. Poſtquam Romani agros omnes exterminio deſtruxerant, aedificia, ſata, & linum in campis Viterbium uſque incenderant, aeſtas menſe Julio, ſolis aeſtu inferveſcente, ad medium devenerat. Tunc voluit Tribunus ad caſtra illa perſonaliter ſe transferre, & una cum militibus ac peditibus ſuis propriam demon-* E *ſtrare potentiam, & Viterbienſium vineas depopulari. Id quum Praefectus reſcivit, illico morem Tribuno gerere cogitavit. Hoc tempore nonnullis Baronibus e Capitolio abſcedere non permittebatur; nimirum Stephano de Columna, & Domino Jordani de Marino. Praefectus Legatos in primis Romam direxit. Deinde ad Urbem & ipſe ſe contulit.*

(28) e muſtrare tutta ſoa potentia con

le vraccia de lo Tribuno. In ſoa compagnia havea forza da ſeſſanta. Allhora foro inzerrate le porte de Campituoglio, e ſonao la campana. Fuoro adunati huomini e femmene de Roma. Lo Tribuno fece uno parlamento, ne lo quale diſſe, che Janni da Vico lo bolea obbedire, e a lo Puopolo de Roma. Allhora lo renveſtio de la Prefettura, e diſſe, che rennea li beni de lo Puopolo, e così fò fatto. Perchè nanti che lo Prefietto ſe partiſſe de Roma, e nanti che lo eſercito de Vetralla ſe ne veneſſe, raſſennata fò a li Fattori, e a lo Scintico de Roma, la Rocca de Reſpampano, e puoi lo Prefietto fò laſſato.

CAPITOLO XVII.

Come il Tribuno avea per un ſogno preveduto tutto queſto.

HOra aſcoita novitate de le ſonnora. La notte denanti de lo die dell'accordo, che lo Tribuno dormeva in uno ſio honeſto e triumphale lietto (primo ſonno era) mentre che dormeva, comenzao fortemente a gridare per ſuonno, e diceva: *laſſame, laſſame*. A queſſo ſtrillare li ſervitori della Cammora curzero, e diſſero: *Signiore noſtro, che novitate ene! volete cobelle?* Allhora lo Tribuno era reſvegliato; favellao, e diſſe: *Mò io me ſonnava, che uno Frate bianco veneva a mene e diceva: Tuolli la toa Rocca de Reſpampano: ecco che te la renno. E dicenno queſſo in ſuonno, me preſe pe la mano. All'hora gridai.* Queſſo ſuonno nè più nè meno devenne, come fò. Uno Fraticiello, lo quale nome havea Frate Acuto de Aſſi-

A *tulit. Horâ Nonae, circa meridiem, in Capitolium ingreſſus, Tribuni voluntati omnino ſemet commiſit. Sexaginta fortaſſe virorum praeſidio ſtipatus venit. Tunc Capitolii portis clauſis, ad campanae pulſum, virorum & mulierum Romanae Urbis multitudo concurrit. Tribunus alloquutionem fecit, qua dixit, Johannem de Vico ſibi & Romano Po-* B *pulo obtemperaturum acceſſiſſe. Sermone completo, Praefecturae dignitate Johannem Tribunus iterum inſignivit, addiditque, Johannem ipſum bona Populo reſtituere: quod quidem peractum fuit; nam antequam Praefectus Româ diſcederet, & priusquam exercitus Vetrallâ in Urbem rediret, Arx Reſpampani Quaeſtoribus, & Syndico Romanorum reddi-* C *ta fuit: quamobrem Praefectus liber demum dimiſſus abiit.*

CAP. XVII.

Tribunus omnia praenarrata per ſomnium eventura praenovit.

QUid vero per ſomnium Tribuno con- D *tigerit, accipe. Nocte praecedenti diei conventionis cum Praefecto initae, Nicolaus ſplendido ac triumphali lecto decumbens, circa primam ſomni horam clamorem his vocibus dormiendo edidit:* Sine me, ſine me. *Hac vociferatione perciti cubicularii accurrerunt dicentes:* Quid novi, Domine noſter? quid praecipis? *Expergefactus Tribunus reſpondit* E *inquiens:* Per ſomnium nuper mihi videbar videre Fratrem albis veſtibus indutum, ad me accedentem, ac dicentem: Arcem tuam Reſpampani nunc ſuſcipe. Ecce eam tibi reſtituo. Talia mihi proferens Frater, manu me prehendit. Ob id alta voce clamavi. *Somnium iſtud eventui adamuſſim reſpondit. Fraterculus nomine Frater Acutus de Aſſiſio Hoſpitalarius, conditor Hoſpi-*

Aſſiſi, Hoſpitalieri, lo quale fece lo Hoſpitale della Croce de Santa Maria Rotonna (de lo quale (29) poteranne fare mentione nella renovatione de Pontemuollo) fò ſanta e buona perzona. Queſſo trattao la concordia tra li Romani e lo Prefietto. Venne lo ſequente die a lo Tribuno co le novelle de la pace, e diſſe: *Tuolli la Rocca de Reſpampano. Io te la renno.* Parlava a lo Puopolo lo Tribuno in parlatorio. Tutta la ſtrada de mercato piena era. In capo de la ſtrata apparze Frate Acuto, veſtuto de bianco, a cavallo in ſio aſinello coperto de bianco, incoronato de rami de oliva, co li rami de oliva in mano. Pe bederelo moita jente nce fioccava. Da longa lo bedde lo Tribuno, e diſſe a li ſuoi Cubiculari: *Ecco lo ſuonno de queſſa notte.* In queſſa hoſte de Vetralla lo Romano habbe mille perzone da cavallo, pedoni ſiei mila. Sia hoſte fo tornata incoronata de rami de oliva.

CAPITOLO XVIII.

Si diſcorre ſopra i ſogni; e che tal volta rieſcono veridichi: Come quello di Fra Microlo, di Marziano Imperatore, e di Caſſio.

HOra voglio un poco jeſcire dalla materia. Poteramme aicuno domannare, ſe lo ſuonno pò eſſere vero. A ciò reſponno e dico: bene che moiti ſuonni ſiano vanitate, ſiano moite deluſioni de demonia, nientedemeno moiti ſuonni ſe trova homo veri, como Dio li ſpiraſſe; ſpecialemente in perzone temperate, dove non abonnano fumoſitate pe crapola, e pe deſordenato civo, e in tiem-

A *Hoſpitalis Crucis Sanctae Mariae Rotundae (de quo in reſtauratione Pontis Mollis meminimus) vir bonitate vitae praeclarus exſtitit. Concordiam inter Romanos ac Praefectum pertractavit. Sequenti die ad Tribunum pacis nuntius acceſſit, ei in haec verba loquutus:* Reſpampani Arcem accipe. Hanc tibi reddo. *Tribunus ad Populum verba in*
B *ſuggeſtu faciebat. Via Fori nundinarii Populo ubique referta videbatur. In capite viae Frater Acutus candidis veſtimentis intectus, aſello albis phaleris ornato eques inſidens, olivae ramuſculis contextâ coronâ redimitus, & oleae ramum manu portans, apparuit. Populo undique, ut illum viſeret, in magno numero concurrente, Tribunus, ut ad-*
C *ventantem Fratrem a longe proſpexit, Cubiculariis ſuis dixit:* Ecce praeteritae noctis ſomnium. *Ceterum Romani in exercitu Vetrallae mille equites, & ſex millia peditum habuere. Hic exercitus ulivarum ſertis coronatus Romam denique remeavit.*

CAP. XVIII.

D

Auctor de inſomniis, quae eventu nonnumquam vera comprobantur, agit. Deſcribit Fratris Mieruli, Martiani Imperatoris, & Caſſii ſomnia.

A Propoſita narrationis ſerie nunc divertere lubet. Petenti abs me, num
E *ſomnia actu vera comprobari poſſint, reponam, etſi plerumque vel ex vanitate, vel ex Daemonum illuſionibus inſomnia prodeant, eorum quaedam nihilominus, ceu a Numine immiſſa, a veritate non diſſentire. Iis autem praecipue ſomniare contigit, qui ſobrie viventes, nec obnoxii fumoſitati vaporum e crapula & immoderato cibo emergentium, nocturno tempore*

(29) (dello quale de ſopra ſe fece mentione de Puonti Muolli)

A tiempo della notte, che ſe dice Aurora, quanno ſe parte la notte da lo die, che lo cerabro ſtao purificato, li ſpiriti ſtao temperati. De ciò fao fede lo Biato Santo Virgorio ne lo Dialogo. Dice Santo Virgorio, che ne lo Monaſterio ſio fò uno Monaco de ſanta vita e bona, lo quale havea nome Mierolo. Queſſo Mierolo B fra le moite vertute havea queſſa, che mai non finava dicere Salmi, ſalvo quanno manecava, e dormeva. Infermao. Dormenno queſſo Frate Mierolo infiermo, ſonnaoſſe, che una bella corona de variati fiori ſcenneva de Cielo, e poſavaſe ne lo capo ſio. Queſſo ſuonno diſſe a li Monaci. Venne, e morio. Come C interpretaſſe ſio ſuonno in buona parte, allegramente paſſao. Po' li anni quatordici di ſia morte un'aitro Monaco cavava la ſepoitura per uno muorto in quello luogo, dove Mierolo jacea ſepoito. Como fò cavata, ſubetamente da quello loco jeſcio una fragrantia, uno odore ſoaviſſimo, como foſſino ſtato in quella foſſa roſe, D viole, gigli, e molti fiori. Dunque bene fò vero lo ſuonno de Mierolo, che de Cielo li veneva la corona de fiori; li quali fiori po' li anni quatordici renniero odore dentro la foſſa. Anco ne fa mentione Frate Martino ne la ſoa Cronica. Dice che Martiale 'mperatore, lo quale ſtava in Conſtantinopoli, una notte E ſe ſonnao, che lo Arco de Attila bedea rotto in doi parte. Eſtimao Martiale, che Attila foſſi muorto, e così fò lo vero. Queſſo Attila fò granne Rege, e fò granne Tiranno. Havea arcieri aſſai. Tutta Pannonia e Bulgaria ijo profaniando. Depupulao moite Cittate, Aquileja, & aitre. Acciſe Bella frate ſio; e fò ſconfitto da Franzeſi, Borgognioni, e San-

pore circa auroram, quum noctem proxime excepturus eſt dies, ſomnia agunt, & tunc quum ſpiritus in homine, cerebro perpurgato, quieſcunt. Teſtem beatum virum Gregorium advoco. Ipſe in Dialogo teſtatur, Monachum ſanctitate vitae celebrem, Mierulum nomine, in ſuo Monaſterio vixiſſe. Hic virtutum omnium ornatiſſimus in more habuit a Pſalmorum recitatione numquam ceſſare, niſi quum cibum vel ſomnum caperet. In infirmitatem devenit. Dormiens idem Frater Mierulus infirmus per ſomnium vidit diverſorum florum coronam e coelo deſcendentem capiti ſuo imponi. Viſionem hanc Monachis enarravit. Mierulo mors obvenit. Quumque ſomnium ſuum in bonum ſenſum accepiſſet ac interpretatus fuiſſet, a ſeculo laetanter migravit. Anni jam quatuordecim a Mieruli obitu effluxerant, quum Monachus quidam ſepulturam, ad tumulandum cadaver neſcio cujus eodem in loco, in quo Mieruli corpus ſepultum jacebat, effodit. Qui poſtquam ſepulcrum excavaſſet, fragrans illico & ſuaviſſimus odor efflavit, ac ſi in ipſius foveae loco roſae, violae, lilia, multique alii flores exſtitiſſent. Quo quidem caſu comprobatum fuit Mieruli ſomnium, qui ſibi miſſam e coelis floream coronam viderat, quum poſt quatuordecim annos flores in ejus tumulo odorem exhalarent. Martinus in Chronico ſcribit inſuper, Martianum Imperatorem Conſtantinopoli tunc immorantem nocte quadam Attilae arcum in duas partes diſciſſum per ſomnium conſpexiſſe. Tunc Attilam e vivis exceſſiſſe Martianus exiſtimavit. Id eventu comprobatum fuit. Attila potens Rex & Tyrannus plurimos arcatores in exercitu habuit. Totam Pannoniam & Bulgariam praedis ac profanatione peragravit. Depopulatis ab ipſo multis Urbibus, Aquilejâ, aliiſque, interfecto fratre Belâ, Franci, Burgundiones, Saxones, & Itali

e Sanſoneſi, e Italiani. Nella quale ſconfitta fò muorto lo Re de Borgognia, e foronce muorti cento ottanta milia capora de huomeni; sì che rio de ſangue abbonnao, a tale che Attila Re, como ſconfitto, in ſio paeſe retornao, e adunao granniſſima jente de Ongari e de Datiani, e tornava pe rentrare in Italia. Da le prime Terre, che trovaſſi, fò Aquileja, la quale desfece: Papa Lione ſantiſſimo in quello tiempo bivea. Pregaolo, che ſe jeſciſſi fuore de Italia, e così fò. Como ſe pàrtio de Italia pe tornare in ſoa contrata, morio in Pannonia. La notte de ſoa morte apparze in ſuonno a Martiale 'mperatore in Coſtantinopoli in Grecia l'arco de Attila rotto: donne Martiale ſtimao, che Attila foſſe muorto, e coſinto fò. Ne fao ancora mentione Balerio Maſſimo de lo ſuonno de Caſſio Parmenſe, lo quale ſe trovao ad accidere Julio Cieſari, donne ſe era partuto de Roma, e gìa fujenno. Ottaviano, ed Antuonio lo ſequitavano, como nemmico capitale. Queſſo Caſſio 'na notte ſe reduſſe in una piccola fortezza. Meſſo a lo lietto, ſonnaoſe 'no homo terribbele, co 'na faccia ſcura, lo quale lo menacciava. Soe menaccie erano in lengua Grieca. Pe doa voite a tale ſuonno ſe ſvegliao. A la tierza ſe fece benire lo lume, e commannao a li ſoi ſervienti che lo guardaſſino. Lo medeſimo ſuonno bedde ancora la dimane. Bene ſe verificao queſſo ſuonno, perchè le leggioni de Ottaviano, e la hoſte de Antuonio li fò ſopra, e coſinto fò preſo Caſſio, e li fò tronco lo capo.

A *tali Attilam in proelio fuderunt. In ea profligatione Rex Burgundiae occubuit, & centum octoginta millia virorum capita occiſa periere, ſanguinis humani rivo decurrente. Rex Attila, utpote victus, patrium ſolum repetiit. Ibi collectâ maxima Hungarorum, Dacorumque multitudine, denuo reverſus Italiam ingredi voluit. Inter Civitates, quas in*
B *reditu obvias habuit, Aquileja deſtructa ab illo fuit. Sanctiſſimus Pontifex Leo tunc temporis vivebat. Attilam exoravit, ut Italiâ abſcederet. Papae precibus Rex morem geſſit. Quum diſceſſiſſet, ad patrias terras remeaturus, in Pannonia e vivis abiit. Nocte, quâ obiit, Martiano Conſtantinopoli in Graecia viſus per inſomnium fractus Attilae*
C *arcus: ex quo Martianus Attilam exſpiraſſe conjecit. Id vero conſonum fuit. Valerius Maximus ſomnii Caſſii Parmenſis meminit, unius ex Julii Caeſaris interfectoribus. Caſſius, quem Octavianus & Antonius, tamquam inimicum capitalem, inſectabantur, Româ aufugit. Nocte quadam in Arce anguſta, ad quam diverterat, lecto decumbens, per ſomnium*
D *virum aſpectu terribilem, vultuque truci minantem aſpexit. Vir ille Graeco ſermone comminationes Caſſio denuntiavit. Semel atque iterum Caſſius ſomno excitatus, quum jam tertio periculum a comminante intentari ſibi audiret, lucernam admoveri praecepit, ſervoſque, ut ſemetipſum cuſtodirent, accivit. Sequenti die ſomnium illud rurſus perpeſſus fuit, quod*
E *demum rei exitus verum patefecit. Etenim Octaviani legiones, & exercitus Antonii obſeſſum Caſſium ceperunt, qui capitis obtruncatione vitam finivit.*

CAPITOLO XIX.

Dell' opinione d' Ariſtotile ſopra le cagioni, e varietà de' ſogni.

ARiſtotele lo Filoſofo de ciò ne fao mentione, e ſpeciale trattato in uno ſio volume, lo quale ha nome de Suonno e Vigilia, ne lo Capitolo de la Divinatione. Ne lo ſuonno, dice Ariſtotele, e quelli che ſequitano la ſia opinione, che lo ſuonno pote eſſere vero naturalmente. E ciò ſottilemente demonſtra per una cotale via. In prima ſoppone lo Filoſofo, che queſſa differentia ſia fra lo vegliare e lo dormire. Ne lo vegliare granni movimenti pargo a lo imaginare piccoli. Ne lo dormire li movimenti e le coſe piccole pargo granne. Como incontra, che in aicuna perzona poca de flemma doice le deſtilla per la vocca, e pareli aſſajare zuccaro, mele, e cenamomo. In aicuno abbonna poco de collora, e pareli bedere ſajette volare pe lo Cielo, focora, fiamme, e tempeſtate. In aicuno ſe move ventoſitate, o vero aicuno picolo ventariello, e pareli bedere, che tutte le ventora tempeſtino. La caſcione de ciò sì ene, che ne lo ſopore tutti li ſpiriti ſtaco inziemmora redutti dentro alla fantaſia, e alla imaginativa; donne ſoco più temperati a comprènnere. Anco perchè ſoco adunati, ſoco più potienti in ſoa operatione. Nello vigliare li ſpiriti ſoco deſpierzi. Le coſe ſoco varie e moite; e (30) quanno ene più forte, che quanno ene ſparza. Jà havemo, che li ſpiriti ne la notte ſtaco ſollcciti, intentoroſi, e piccola coſa li move. La ſecunna coſa, che pre-

CAP. XIX.

Ariſtotelis judicium de cauſſis & differentiis ſomniorum.

ARiſtoteles Philoſophus de ſomniis agens, in Volumine, cui titulus de Somno & Vigilia, *Capitulo* de Divinatione *praecipue diſſeruit. Is autem ac alii cum eo ſentientes, ſomnium naturaliter verum eſſe poſſe autumant. Hac ſubtili demonſtratione in hunc modum id probat Philoſophus. Illud diſcriminis inter vigiliam ac ſomnum intercedere in primis edocet, quod ſcilicet, quum vigilamus, magni rerum motus imaginationi noſtrae exigui apparent; quum autem dormimus, motus ipſi, & res parvae grandes repraeſentantur. Veluti cuipiam dormienti contingit, cui nonnihil pituitae dulcis in ore exſtillet. Hic enim ſaporem ſacchari, mellis, vel cinamomi deguſtare ſibi videtur. Ita ille, qui tantiſper iraſcitur, ſagittas, fulgura, flammas, ac tempeſtates per aërem volitantes ſe videre opinatur. Alius autem, cui flatus aliquantillum interius ſuſcitantur, procellas ac turbines a ventis excitatos cernere arbitratur. Effectuum ejuſmodi rationem hanc eſſe ait, quia in ſopore omnes ſpiritus ſimul collecti in imaginatione & phantaſia noſtra tunc conſiſtunt, aptiores proinde movendae apprehenſioni. Porro ſpiritus ipſi, utpote congregati, in operando potentiores utique ſunt. At vigilantium ſpiritus diſperguntur. Rerum objecta diverſa & multiplicia tunc apparent. Verùm virtus unita fortior eſt, quam diviſa. Ceterum ſcimus, humanos ſpiritus nocturno tempore ſolicitos, anxios, timidoſque eſſe, atque a tenuiſſimis rerum objectis facile commoveri. Alterum praeſupponit Ariſtoteles, actus nimirum humanos*

(30) E quanno la virtute ſtao unita, ene più forte, chè quanno ſtao ſparza.

preſoppone Ariſtotele, ene queſſa. Dice ciò, che noi operamo, ene per l'airo, ſenza lo quale bivere non ſe pote. L'airo ene in mieſo de noi. La favella humana vao da homo in homo; perchè l'airo ene refratto da homo in homo, l'airo ſe muta e move ſecunno le mutationi, le quali li homini faco, como ene de le denſitati de le forme, che appargo ne lo ſpecchio. Pone uno aitro eſempio. Aicuno jetta la preta ne lo laco. La preta move l'acqua. L'acqua moſſa una parte, move l'aitra parte vicina in modo de rota, e tante rote fao, quanto dura la potentia de lo vraccio. Stao lo peſcatore: con uno ſio hamo peſca, e non bede quello, che la preta jettao, ma bede li cierchi, che l'acqua fao. Conoſcie, che homo li fao impaccio a lo peſce prennere. Moveſe, e vene a preare, che no' jetti prete più. Accosì, dice Ariſtotele, la favella, le operationi humane mutano l'airo. L'airo mutato da parte in parte perveo a lo ſentimiento humano, e dell'aitri animali; como incontra, che la Camarda, e le morte corpora jettano vapori corrotti pe l'airo, e perveo a lo odorato de li corpi, e de li avoitori. Donne ſe ſcrive, che cinqueciento miglia lo avoitore curre a le corpora morte? queſſo non fora per aitro, ſe nò pe la mutatione, che fa l'airo corrotto, continuato da cuorpo a cuorpo. Hora vole Ariſtotele, che non ſolamente li effetti de le coſe mutino l'airo, ma anco ſe muta l'airo pe lo volere e penzamento dell'uomo, che quanno uno vole accidere uno aitro, li ſpiriti ſe li infiammano adduoſſo. Li ſpiriti infiammati mutano l'airo ſecunno qualitate de quella collora acceſa. L'airo mutato ſe continua co

la

A *manos per aërem, ſine quo vivere nequimus, continuo exeri ac tranſire. Aër inter noſmetipſos & humanum ſermonem intermedius, ab homine ad hominem procedens, ac de viro in virum refractus, immutatur, & movetur ſecundum hominum mutationes; uti accidit in ſpiſſitudinibus formarum in ſpeculo apparentium. Alio exemplo utitur Ariſtoteles.* B *Saxo, quod aliquis in lacum projicit, movetur aqua, quae ex una parte commota proximiorem aliam partem commovet in rotae modum. Ob id tot rotae in aqua producuntur, quouſque vis brachii, quod ſaxum injecit, perdurat. Piſcator hamo piſces captare quaerens, manum projicientis non videt, ſed circulos, quos aqua deſignat, conſpiciens, intelligit* C *ſaxorum jactus piſcibus capiendis impedimento eſſe. Exſurgit, & rogat hominem, ne in aquam ſaxa amplius immittat. Haud ſecus, inquit Philoſophus, ſermo noſter, & humani actus aërem immutant. Aër immutatus huc illuc ad hominis, & aliorum animantium ſenſum pervenit. Quod evenire conſtat in foetidis rebus, & cadaveribus mortuorum,* D *ex quibus corrupti vapores per aërem adeo diffluunt, ut luporum & accipitrum olfactum pertingentes permoveant. Quanam ratione ſcriptum arbitraris, accipitrem ad cadavera quingentis milliariis a ſe diſſita convolare? Ejus rei nil aliud in cauſsâ eſſe credas, quàm aëris immutationem de corpore ad corpus ſucceſſive progredientis. Hinc contendit* E *Ariſtoteles, effectus rerum nedum immutare aëris diſpoſitionem, ſed & aërem ipſum ſecundum humanarum voluntatum & cogitationum diverſitates immutari. Quum quiſpiam alium interficere meditatur, humani ſpiritus interiores inflammantur. Sic inflammati ſe exerentes immutant aërem ſecundum efferveſcentis iracundiae qualitatem. Sic affectus, & immutatus aër ad eum, qui laedendus*

eſt,

la perzona, che deve eſſere offeſa. Ne la perzona, che offeſa dee eſſere, ſtaco li ſpiriti temperati ſecunno la connitione de lo ſuonno. Comprenne l' ira dell' huomo ſopra di ſe, ſecunno aicuna ſpetie, o in tale ſpetie, o ſimile. Queſſa ene la raſcione naturale, la quale adduce lo Filoſofo. Dunqua non fò inconveniente ſe quello 'mperatore bedde in ſuonno lo arco de Attila rotto, che pe la morte de Attila l' airo mutato ne lo emiſperio de parte in parte ſenza contradittione pervenne a lo ſpirito de lo 'mperatore dormente. Hora voglio tornare a la materia.

CAPITOLO XX.

Vengono conſegnate al Tribuno molte Caſtella e Fortezze, e reſali obedienza da molti potenti. Edifica una Cappella nel ſuo Palazzo. In che modo egli interviene alla Meſſa. E la ſua moglie è corteggiata dalle Patrizie, e i parenti da' Cittadini.

PUoichè lo Prefietto obbedio, e aſſennao la Rocca de Reſpampano, incontenente li fò raſſennato in Maretima lo fuorte & opulento Caſtiello de Cere; puoi Monticielli da prieſſo a Tivoli, Vitorchiano da prieſſo de Vitervo, la Rocca de Civitavecchia canto mare, lo Piglio in Campagnia, e Puorto canto Tevere. Habbe allhora a le ſoe mano le Fortellezze, li Paſſi, e li Ponti de Roma in tutto. Allhora fece core, e ordinao Janni Colonna Capitanio contro quelli de Campagnia, ſe fuſſino rebelli, ſpecialemente contro lo Conte de Fonni Janni Gajetano. Lo quale Janni e li Campanini

eſt, pervenit. In eo, qui offendendus eſt, ſpiritus temperati ſecundum ſomni conditionem inſunt. Laedendus igitur iracundiam alterius ſibi obventuram praeſentit, ſecundum aliquam ſpeciem, aut in tali, & ſimili ſpecie. Rationem hanc naturalem adfert Philoſophus. Quare non inconveniens fuit, laudatum Imperatorem per inſomnium vidiſſe Attilae fractum arcum. Nam Attilae obitu aër in emiſphaerio immutatus hinc inde, abſque obſtaculo ad ſpiritus dormientis Auguſti uſque pervenit. In narrationis viam redeamus.

CAP. XX.

Caſtella & Arces plures Tribuno redduntur. Potentes multi obſequium ei praeſtant. Aedem ſacram in Palatio ſuo conſtruit. Modus, quo ad audiendum Miſſae ſacrificium ſe confert, deſcribitur. Tribuni uxor a Patritiis mulieribus aulico cultu ſociatur. Cives affinibus Tribuni aulicum famulitium praebent.

QUum Praefectus ad mandata Tribuni veniſſet, & Arcem Reſpampani reddidiſſet, illico opulentum ac munitum Caere Caſtrum Tribuno ipſi deditionem fecit. Inde Monticulum juxta Tibur, Vetorclanum prope Viterbium, Arx Civitatis Veteris ſecus mare, Pilium in Campania, & Portus ſecus Tiberim. Arces inſuper, Pedagia, & Pontes Romae undique eidem fuerunt concrediti. Tunc animum reſumens, conſtituit Johannem de Columna ducem adverſus Campanos, ſi unquam defecturi forent, & praeſertim contra Comitem Fundanum Johannem Cajetanum. Qui Johannes & Campani demum obediere. Praefectus in verioris obſequii ſignum,

nini obbediero. Lo Prefietto in ſegnio de vera obbedientia mannao Franceſco ſuo figlio pe ſtaggio moito honoratamente accompagniato. Allhora Cola de Buccio de Vranca, uno potiente, che havitava ſopra le montagne de Riete, fuijo, e aizao pe la più corta, longa da terra de Roma. Puoi fece in Campituoglio una moito bella Cappella renchiuſa con fierri ſtaennati. Là dentro faceva cantare ſolenne Meſſa con Cantori aſſai, e moita illuminaria. Puoi ſe faceva ſtare denanti a sè, mentre ſedeva, li Baroni tutti in piedi ritti co le vraccia piecate, e co li cappucci tratti. Deh como ſtavano paurosi! Havea queſſo Cola una ſia moglie moito jovene e bella, la quale quanno jeva a Santo Pietro, jeva accompagnata da (31) joveni armati. Delle Patricie la ſequitavano. Le fanteſche co li ſottili pannicielli nanti a lo viſajo li faceano viento, e innuſtrioſamente roſtavano, che ſoa faccia non foſſe offeſa da moſche. Havea uno fio Zio, Janni Barbieri havea nome. Barbieri fò, e fatto fò granne Signiore, e fò chiamato Janni Roſcio. Jeva a cavallo, forte accompagniato da Cittatini Romani. Tutti li fiei parienti jevano a paro. Havea una ſoa ſorella bedoa, la quale voize maritare a Barone de Caſtella.

A *gnum, Franciſcum primogenitum ſuum, honorifica ſtipatum comisiva, obſidem Tribuno miſit. Tunc Nicolaus Buccii de Branca, ex potentibus unus, qui in Reatinis montibus incolebat, fugam arripiens, per breviorem viam ab Urbe longe receſſit. Poſtmodum Tribunus perquam elegantem ſacram Aedem in Capitolio, ferreis ſtamno obductis cancellis*
B *ſeptam exſtruxit, in qua Miſſae ſacrum Muſicorum concentu, & pluribus accenſis luminibus faciebat ſolemniter celebrari. Quum ſedebat, Dynaſtae omnes coram & ante ipſum pedibus erecti, inclinatis brachiis, cucullis nudati, timorem praeſeferentes, conſiſtebant. Erat Nicolao uxor aetate juvenis, & corpore venuſta, quae quum ad Divi Petri Ba-*
C *ſilicam pergebat, armatis deducta adoleſcentibus, & Patritiis feminis conſociata incedebat. Ancillae ſubtilibus panniculis faciem Dominae ventilantes, ſolerter impediebant, quominus muſcarum importunitate vultus ejus impeteretur. Uxori Tribuni patruus fuit Johannes Barbitonſor, qui tonſtrinam exercuerat; ac appellatus fuit Johannes Rubeus, opibus*
D *bene multis provectus. Is obequitabat, & Romanorum Civium comitatu deducebatur. Ceteri affines Tribuni pari paſſu procedebant. Nicolao ipſi fuit etiam germana ſoror, quam viduam Baroni de Caſtella in conjugem tradere voluit.*

(31) da jovani ornati. Delle

A

CAPITOLO XXI.

Da Città e Caſtella lontane vien gente a Roma per giuſtizia, che buoniſſimi effetti partoriſce. E Cola volendo eſſere ſolo Signiore licentia il Legato del Papa, e a Sua Santità manda Ambaſceria.

B

LO Tribuno fece anco Oficiali, e renovao onne raſcione. Allhora fama e paura de sì buono reimento paſſao in onne terra. De Cittati e Terre moito lontane vennero a Roma perzone, le quale accuſaro; e quelle che appellaro, e quelli che fuoro poniti, non lo potieri credere. Nella Cittate de Peroſcia fò occultamente occiſo uno Judio ricchiſſimo uſuraro co la ſoa Judea. Con lo tiempo la eſecutione fò trattata a Roma. Moiti offeſi tiranniati delle Cittati de Toſcana vennero a Roma, e pregavano per Dio, che li remetteſſi in loro caſe. Ad onne jente bene prometteva. Hora ſpeſſiano li foreſtieri; e li alberghi ſoco ripieni pe la folla de la moita foreſteria. Le caſe abbannonate ſe racconciano. Ne lo Mercato moita jente corre. Li Signiori de Montagnia, quelli de li Malieri, Todino de Antonio, li quali de Roma ſoco ſtati ſempre ſtranieri, tutti ſe rapreſentano. In tiempo de tanta proſperitate volenno eſſere ſolo Signiore, licentiao lo Vicario de lo Papa ſio Collega, lo quale fò uno tramontano, granne Decretaliſta, e Veſcovo de Vitervo; bene che da Avignione dalli granni Prelati haveſſi le moite lettere, e le moite ammaſciarie. Allora mannao uno 'mmaſciatore a lo Papa, ſignificanno

C A P. XXI.

Ab Urbibus & longe poſitis locis venientes Populi, jus & juſtitiam impetraturi, Romam confluunt. Effectus optimi ex adminiſtratione juſtitiae oboriuntur. Nicolaus volens ſolus dominari, Pontificis Legatum dimittit. Ad Papam Legatos dirigit.

C

TRibunus Officiales conſtituit, & juris adminiſtrationem renovavit. Tunc optimi regiminis fama ac metus ubique pervaſit. Civitatum & Terrarum longe remotarum incolae, accuſationes laturi Romam convenere. Eorum qui appellarunt, & aliorum qui mulctati fuerunt, numerum vix credas. Quum in Urbe Peruſina Judaeus quidam ditiſſimus, uſuras faciens, clandeſtina nece una cum conjuge interfectus fuiſſet, Romae per id temporis mortis ejuſdem cognitio habita fuit. Cives complures Civitatum Tuſciae, tyrannide exagitati, Romam concurrentes, ſupplicarunt, ut ad proprias domos reducerentur.

D

Cuilibet ſpem bonam pollicebatur Nicolaus. Nunc alienigenarum frequentiâ ad Urbem excreſcente, hoſpitia prae advenientium multitudine habitatoribus replebantur, adeo ut domus jam derelictae reficerentur. Ingens hominum coetus in Mercatum concurrit. Domini Montium, & illi de Maliero, Todinus de Antonio, qui Româ exteri ſemper abſuerant, comparuerunt.

E

Dum tanta proſperitate frueretur, & ſolus dominari vellet Tribunus, Pontificis Vicarium collegam, ultra montes editum, Decretorum peritiſſimum, & Viterbienſem Epiſcopum, dimiſit; licèt majorum Praelatorum Epiſtolas, pluresque legationes ab Avinionis Civitate haberet. Tunc ad Pontificem Legatum ſuum Nicolaus, rei ſtatum ſigni-

eanno queſſo ſtato. Queſſo 'mmaſciatore, puoi che fò tornato, diſſe, che lo Papa con tutti li Gardenali fuorte dubitaro.

CAPITOLO XXII.

Le Principali Città e Principi della Criſtiannà mandano Ambaſciadori al Tribuno.

HOra te conto le 'mmaſciate ornate, le quale ad eſſo venevano. Tutta Roma ſtava leta: rideva; pareva tornare alli anni megliori paſſati. Venne la honorabbele 'mmaſciata e triumfale de Fiorentini, de Saneſi, de Arezzo, de Todi, de Terani, de Spoleti, de Rieti, de Amelia, de Tivoli, de Velletri, de Piſtoja, de Foligni, e de Aſceſi. Queſſe, e moiti aitri huomini de ſpettata bontate, perzone poſate e honeſte, Judici, Cavalieri, e Mercatanti, belli e facunni parlatori, homeni de ſapienza, facevano le 'mmaſciarie. Tutte queſſe Cittate e Communanze ſe offierziero a lo buono ſtato, le Cittate de Campagnia, lo Ducato. (32) Le Terre de Patrimonio rennerofe. Non volenno ſtare ſotto la Chieſia lo Puopolo de Gajeta, co la 'mmaſciaria mannao diecimilia Fiorini, e offierzeroſe. Veneziani ſcriſſero lettere ſejellate co lo ſejello pennente de piommo, nelle quale offierzeno allo buono ſtato le perzone loro, e lo havere. Miſſore Luchino lo granne Tiranno de Milano, mannao una lettera, nella quale confortao lo Tribuno a bene fare, e allo buono ſtato, e ammaeſtraolo, che cautamente ſapeſſe domare li Baroni. La majure parte de li

ſignificans, direxit. Legatus, quum Romam rediit, Pontificem, & omnes Cardinales ſummopere de eo dubitaviſſe aſſeveravit.

CAP. XXII.

Nobiliores Civitates & Principes Chriſtiani Legatos Tribuno mittunt.

ORnatas legationes Tribuno deſtinatas nunc enarrabo. Roma univerſa florens ac ridens, ad meliores & feliciores annos tunc rediiſſe videbatur. Florentinorum triumphalis & ampliſſima legatio Romam advenit. Senenſium, Aretinorum, Tudertinorum, Teramnenſium, Spoletanorum, Reatinorum, Amelienſium, Tiburtinorum, Velletrenſium, Piſtorienſium, Fulginatenſium, & Aſſiſiorum Legati pariter coram Tribuno ſteterunt. Ejuſmodi Civitatum, & multorum aliorum Potentum legationes ab honeſtis, gravibus, & ſpectatae virtutis hominibus ſuſcipiebantur, puta Judicibus, Militibus, & Mercatoribus, qui ornatu, facundiâ, & ſapientiâ plurimum pollebant. Laudatarum Urbium Communia, & Campaniae, ac Ducatus Civitates recto Tribuni regimini ſe ipſas obtulere. Patrimonii Oppida voluntariam deditionem fecerunt. Cajetae Populus, imperium Eccleſiae detrectans, Legatos & decem millia Florenorum Nicolao miſit, eique ad nutum ſe ſe obtulit. Epiſtolas plumbeo pendenti ſigillo munitas Veneti ſcripſere, bona nedum, ſed & perſonas laudabili Tribuni moderamini offerentes. Dominus Luchinus, potens Mediolani Tyrannus, epiſtolam miſit, qua Nicolao modum bene regendi, & Barones caute coërcendi, aperuit. Plerique Lombardorum Tyranni, nimirum

Eee 2 *Domi-*

(32) Lo Ducato de Sora, le Terre dello Patrimonio ſe renniero: sì non voleno eſſere ſotto la Chieſia. Lo Puopolo &c.

A li Tiranni de Lommardia lo deſprez-
zaro. Ciò fò Miſſore Taddeo de li
Pepoli de Bologna, lo Marcheſe O-
bizo de Ferrara, Miſſore Maſtino de
la Scala de Verona, Miſſore Filip-
pino de Gonzaga de Mantova, li Si-
gniori de Carrara de Padova: in
Romagna Miſſore Franceſco de li
Ordelaffi de Forlì, Miſſore Malate-
ſta de Arimino, e moiri aitri Ti-
B ranni; li quali fatta laida e bepute-
roſa reſpoſta, havuto più maturo
conziglio apparecchiavano de manna
re ſolenni ammaſciate. Ludovico Du
ce de Bavera jà 'mperatore fi' da la
Alemagnia mannao ſecreti Amma-
ſciatori, e pregava per Dio, che l'
accordaſſi co la Chieſia, che non
C voleva morire ſcommunicato. Dallo
Regnio de Puglia gli ſcriſſe lo Du-
ca de Durazzo, e li fece offerta.
Ne lo ſopraſcritto diceva: *A lo A-
mico nuoſtro Cariſſimo*. Ancora li ſcriſ-
ſe Miſſore Aloiſci Prencipe de Ta-
ranto, e aitri Regali. Da Lodovico
Re de Ongaria veneva una groſſa
'mmaſciata e honorata. Jà vennero
D li Preventori delli 'mmaſciatori, e
pregavano, che lo Tribuno co lo
Puopolo de Roma provedeſſero ſopra
la vennetta, la quale ſe doveſſe fare
de la cruda morte, la quale fece lo
Re Antreaſſo Re de Puglia, lo qua-
le da li Baroni era ſtato appeſo (co
me ſe dicerao puoi). Erano queſſi
Preventori de la 'mmaſciaria doi per-
E zone aſſai notabile, veſtuti con ric-
chi velluti verdi, forrati de vari,
con cappe Alemanne. Quanno lo
Tribuno inteſe loro immaſciate, vo-
lennoli dare reſpoſta, menaoli sù ne
lo parlatorio denanti a tutto lo Puo-
polo. Era die Sabbato. Fatto era
de aliquanti juſtitia. Allhora ſe fece
ponere in capo la ſia Corona Tri-
bunale (de la quale io farrajo men-
tio-

Dominus Thaddaeus de Pepulis de Bononia, Marchio Opizo Ferrariae, Dominus Maſtinus de la Scala Veronae, Dominus Philippinus de Gonzaga Mantuae, Carrarienſes Patavii Domini, Franciſcus de Ordelaffis in Romandiola Forolivii Dominus, Dominus Malateſta de Arimino, & alii plures Tyranni Tribunum ſpreverunt. Hi tamen, quum Nicolao inboneſte ac vituperabiliter primò reſpondiſſent, maturiori habito conſilio ſolemnes legatos ipſi Tribuno demum deſtinabant. Ludovicus Bavariae Dux, Imperator electus, ab Alemanniae partibus legationem ſecreto tranſmiſit, Nicolaum enixe rogans, ut ſibi reconciliationem cum Eccleſia procuraret, Eccleſiaſtica communione privatus decedere nolens. E Regno Neapolitano Dux Duratii epiſtolam ſcribens Tribuno, operam ſuam promiſit, exteriori hoc titulo uſus: Amico noſtro cariſſimo. *Dominus Aloyſius Princeps Taranti, & alii Regales ejuſdem Regni pariter ſcripſere. A Ludovico quoque Hungariae Rege honorifica & ſolemnis legatio ad Nicolaum properabat. Praemiſſi jam venerant legatorum praecurſores, ſupplicantes, ut Tribunus & Populus Romanus ultioni conſulerent, quae ſuſcipienda erat, uti dicemus, de crudeli nece Andreae Regis Apuliae, qui a Baronibus ſuſpendio interfectus fuerat. Praecurſores illi fuere duo ſpectabiles viri, ſpecioſis ſerici gauſapini coloris viridis veſtibus induti, Variorum pellibus ſubſutis, Alamannicis palliis intecti. Hos, poſtquam ea, quae in mandatis habuerant, retuliſſent, Nicolaus, reſponſum petitionibus ipſorum daturus, ad ſuggeſtum coram Populo Romano, die Sabbati, perduxit. Ea die debitis ſuppliciis flagitioſo quoſdam affecerat. Tunc ut capiti ſuo Tribunitia corona imponeretur, praecepit, de qua alibi ſermo recurret. Argenteum pomum cum Cruce dexterâ tenens, in haec verba*

tione). Ne la mano ritta teneva uno melo de ariento co la Croce. Allhora favellao e diſſe: *Judicarao la rotonnitate de le Terre nella juſtitia, e li Puopoli in equalitate.* Diſſe puoi: *Queſſi ſeco li 'mmaſciatori delli Ongari, li quali demannano juſtitia de la morte dell' aitro innocente Re Antreaſſo.* Da la Reina Joanna moglie de lo Re Antreaſſo, Infelice Re, habbe lettere gratioſe; dalla quale medeſima la Tribuneſſa ne habbe cinqueciento Fiorini, e ghioje. Dallo Santo Patre Apoſtolico lettere habbe, che faceſſe bene. Da moiti Prelati lettere habbe ſpeciali, che ſapeſſe ſujere le zinne della Santa Chieſia, como de pietoſa e doice matre. Hora Filippo de Valloys Re de Francia lettere manna per uno Arcieri. La lettera era ſcritta in vulgare. Nè era pompoſa, ma era como lettera de Mercatanti. Quanno la lettera fò jonta in Roma, lo Tribuno era caduto de ſio dominio. Lo ſtato era rotto. Donne fò aſſennata alli Signiori de Caſtiello Santo Agnilo. Malavranca Cancellieri de Roma l'habbe in ſoe mano.

CAPITOLO XXIII.

Delle magnifiche riſpoſte, che dà Cola alli Ambaſciadori.

VOglio aicune coſe abbreviare de le magnifiche riſpoſte le quali daeva. Venne a Roma l' ammaſciata de lo Prencipe de Taranto. Tre foro li 'mmaſciatori; uno Arciveſcovo dell' Ordine de Santo Franceſco, Maſtro in Teologia; uno Cavalieri a Speroni de auro; e uno Judice, con bella compagnia, ſome, e aitro arneſe. Quanno li tre Ammaſciatori fuoro denanti allo Tribuno, lo Arcive-

A *ba loquutus fuit:* Urbes per circuitum in juſtitia judicabo, & Populos in aequitate. *Et haec addidit:* Heic Hungarorum Regis Legati, juſtitiam de morte alterius innocentis Regis Andreae poſcentes, adſunt. *A Regina Johanna infortunati Regis Andreae conjuge epiſtolas ſuſcepit. Niccolai uxori Regina Johanna quingentos Flo-*

B *renos & gemmas dono miſit. Apoſtolicus pater ſummus Pontifex Tribunum, ut rectae adminiſtrationi vacaret, per literas admonuit. Praelati quamplures ſpecialibus exhortatoriis epiſtolis ei conſuluere, ut Eccleſiae, ceu piae dulciſque matris, ubera ſugere diſceret. At Philippus de Valois Rex Franciae per Sagittarium ſuum epiſtolam vulgari idio-*

C *mate, & nullâ verborum pompâ exaratam, mercantilis epiſtolae guſtum potius praeſeferentem, Nicolao remiſit. Verùm eadem epiſtola Regis Romam tunc allata fuit, quum Tribunus e dominio deciderat. Tunc enim regiminis ordo confuſus erat. Quapropter Dominis de Caſtro Sancti Angeli tradita fuit, & ad manus Malebrancae Cancellarii Urbis*

D *Romae devenit.*

CAP. XXIII.

Magnifica reſponſa Tribunus Legatis reddit.

E DE *luculentis reſponſis a Nicolao Legatis factis breviter nunc mihi ſcribendum eſt. Legatione a Tarentino Principe Romam miſsâ functi fuere tres viri: nempe quidam Archiepiſcopus Ordinis Minorum Sancti Franciſci, Theologiae Magiſter; & alter quidam Miles Auratus; & quidam Judex, decenti comitivâ ſtipati, ſarcinis & ſupellectilibus inſtructi. Qui ubi coram Tribuno conſtitere, Archiepiſcopus haec praefatus*

civeſcovo propuſe queſſe paraole: *Miſit viros renovare amicitiam*. Puoi ſe deſteſe e diſſe, como loro Signiore ſe allegrava moito de sì fatto ſtato. Puoi lo confortao: puoi ſe offerio; poi domannao, che Romani foſſino una con eſſo a contrariare a lo Re de Ongaria, lo quale beneva ad ardere, e reſocare lo Reame de Puglia. Ditte queſſe paravole lo 'mmaſciatore fece fine. A queſſe paravole lo Tribuno ſenza proviſione aicuna reſpuſe pe queſſa via. In prima propuſe così: *Sint procul a nobis arma & gladius. Terra marique ſit pax*. Puoi diſſe: *Havemo aiquanti puopolari, co li quali havuto conziglio, a voi daremo reſpoſta*. Quanno lo Frate maſtro in Teologia queſſe paravole habbe inteſo, ſubbitamente esbauttio sì forte, che brevemente non ſapea che ſe dicere. La caſcione de lo fio sbauttimiento fò queſſa, che la reſpuoſta de lo Tribuno reſponnea a la propuoſta; e ammedoe erano de 'no tieſto, poco de longa lo uno dall'aitro ne lo Libbro de li Maccabei. La opera fò così: *Jente ſtraniera pe' forza entrao nello Reame de Judea. Li Regali de Judea forte reſiſtenza fecero. La guerra fò granne. Li Campi non fuoro coitivati. La careſtia era granne pe la contrata. Non haveano foraggio. Convenne a li Judiei recorrere a Romani, co li quali haveano lega. Donne mannaro a Roma li Ammaſciatori pe renovare queſſa amiſtanza, che boleano ajuto e ſoccurzo. Anco vennero, e addomannaro grano pe la careſtia, che haveano. In ciò adduſſero navi, e adduſſero moneta aſſai. Romani reſpuſero in una lettera, e ſcriſſero, che eſſi ottavano non eſſere guerra in loro pajeſe de Judea, e che pace li donaſſe Dio pe terra e pe mare. Alla opera della Annona*

A *ſatus fuit:* Miſit viros renovare amicitiam. *Exinde ſermone deducto retulit, Dominum ſuum de ſuſcepto imperio eidem ſummopere gratulari. Hinc Nicolaum adhortans, & Principis operam ei promittens, expetiit, ut Romani una cum Tribuno opponerentur Hungariae Regi, brevi venturo ad Regnum Apuliae ferro ac igne delendum. Talibus verbis*
B *orationi finem impoſuit Legatus. Tribunus nullâ dicendi praeconceptâ formulâ ita reſpondit, his exorſus.* Sint procul a nobis arma & gladius. Terra marique ſit pax. *Poſtmodum inquit:* Poſtquam cum nonnullis popularibus conſilium inierimus, vobis reſponſa dabimus. *Theologiae Magiſter quum haec audivit, ſubito timore correptus, quid*
C *breviter reponeret, neſciebat. Immiſſi Legato timoris cauſſa fuit Tribuni reſponſio aptiſſima rogationi. Earum utraque ex unico textu, e Libro ſcilicet Maccabaeorum derivata nihil fere differebat. Ita quippe res ſe habuit.* Alienigenae in Regnum Judeae violenter irruperunt. Obſiſtentibus Judeae Principibus, atrox bellum exarſit. Agris cul-
D turâ deſtitutis, inopiâ grandi Regnum laborabat. Pabulatus deficiebat. Tunc Judaei Romanorum, quibuſcum foedera jam ſtabilierant, auxilia implorarunt. Ob id Legatos Romam miſerunt, amicitiam renovaturi, praeſidium ac opem expetituri. Qui quum veniſſent, frumenti ſubſidia, ut fami poſſent conſulere, popoſcerunt.
E Quare & naves adduxere, & pecuniam multam attulerunt. Romani per Epiſtolam reſcripſere, in votis utique habere, ut Regio Judaeorum nullo bello affligeretur, utque terra marique pacem Numina redderent. Porro annonam Romani praebentes Judaeis, eos cum navibus frumento onuſtis, & cum pecunia, quam expor-

nona li Romani caricaro le navi (33) *de grano, e remannaro in reto la moneta*. De ciò lo Frate esbauttio, che penzao in ſio animo: *moito ene ſavio homo queſſo Tribuno; moita ſcienza* (34) *ſao; moita memoria, e prodezza hao.*

CAPITOLO XXIV.

Eſempi notabili della buona giuſtizia del Tribuno.

HOra te boglio contare alcuna coſa de la juſtizia, la quale queſſo facea. Confeſſo, che quelli, che in Roma venneno carne e peſcie, ſiano li pejori huomeni de lo munno. Onne jente ſuoglio emmrattare. Allhora dicevano nettamente: *queſſa carne ene de Peco: queſſa ene de Crapa: queſſa ene ſediticcia. Queſſo peſcie ene buono, queſſo ene rio.* Nettamente ciaſche Arte diceva la veritate. Fra li altri 'mmaſciatori uno Monaco nero de la Cittate de Caſtiello venne a Roma. Albergao in Campo de Fiore. Là puo' veſpro levato da cena, non poteo trovare la Cappa, la quale havea laſſata fore, che era ſtata furata. Habbe lo Monaco alquante paravole coll' huoſte. Lo huoſte diceva: *Non me aſſinnaſti Cappa*. Non volennolo turbare a trovare la Cappa, lo Monaco ne gìo denanti a lo Tribuno e diſſe: *Miſſore, io me puſi a cena. Laſſai mia Cappa de fore dello albergo. Credevo che Voſtra Signioria me la conſervaſſi. Hora me ene ſtata furata. Non la pozzo rehavere. Monaco ſacrato ſoco. In gonnella me ne vajo leggieri a muodo de ſparvieri.* A ciò reſpuſe lo Tribuno, e diſſe: *Toa Cappa*

A portaverant, remiſerunt. *Quibus auditis Archiepiſcopus admiratione & terrore percitus, in corde ſuo dixit:* Multâ ſane ſapientiâ, ſcientiâ, memoriâ, multâque prudentiâ Tribunus hic praeditus eſt.

CAP. XXIV.

B Obſervatione digna exempla juſtitiae a Tribuno adminiſtratae.

DE *juſtitia, quam Nicolaus adminiſtravit, quidpiam in praeſentia enarrandum mihi obvenit. Mortalium peſſimos eſſe laniones, ac piſcivendulos, ſane conſtat. Quamcumque perſonarum conditionem decipere conſueverant. At tunc*
C *ſincere dicebant:* Hircina haec, caprina illa, porcina haec caro eſt. Hic piſcis recens, foetet ille. *Uno verbo: veritas in artificum omnium ore habebatur. Prae ceteris Legatis, Monachus quidam niger de Urbe Tipherni Romam veniens, in Campo Floris hoſpitatus, quum poſt veſperas a coena ſurrexiſſet,*
D *pallium, quod extra reliquerat, ſibi furto ſublatum, invenire nequivit. Monacho aliquantiſper cum tabernario verbis contendenti, caupo idem reſpondebat:* Pallium mihi non commiſiſti. *Monachus ratus, non adigendum eſſe tabernarium ad reperiendum pallium, Tribuni praeſentiam adiit, ac dixit.* Domine, quum ad coenam me contuli, pallium extra hoſpitium dimiſi. Illud ſane mi-
E hi a Dominatione tua aſſervari opinabar. At mihi furto ſubreptum fuit. Nulla mihi amplius pallioli mei facultas eſt. Sacer Monachus ego ſum. Sola cyclade contegor, ac leviter accipitris more obambulo. *His reſpondit*

(33) de grano, e la moneta miſſero nella ſacca; & sì li mannaro lo grano, & rimannaro in reto

(34) *ſao, che me hao reſpuoſto per lo Teſto della Bibbia, in quella colonna, dove ſtava la propoſta noſtra. Certo moito ſao; molta memoria & prudenzia hajo.*

pa ſalva ene. Mannao pe panni. In quello inſtante li fece tagliare e coſire ricca Cappa de quello panno de quello colore. Hora torna lo Monaco moito contento allo aibergo, e diſſe: *Non hajo perduta coſa aicuna. Ecco mea Cappa*. Lo Notario de lo Tribuno ſcriſſe li confini dello luoco; e ſe la ruina ſoa maturata non foſſe, ne trajeva più de mille Fiorini. Nello terreno dello Caſtiello de Capranica fò derobbato uno Vetturale. Be' li fò toito uno mulo & una ſoma de vuoglio. Pe' bona fede lo Conte Bertollo, de cui era la Signioria de lo Caſtiello, mannao pe l' vuoglio e pe lo mulo Fiorini trenta, e quattrociento Fiorini pacao pe la condennatione, che male guardao lo pajeſe. Anco un Corrieri li portao lettere. Dormenno in ſio aibergo de notte, un' aitro Corrieri lo ammazzao, e toizeli ſoa moneta. Eſſenno lo malefattore preſo, fò ſotterrato vivo, e de ſopra de eſſo in una foſſa fò meſſo lo occiſo. Anco più bella coſtione della morte de Re Antrea ſe devolvea a Roma. Li Abocati da parte de lo Re d'Ongaria, e li Abocati da parte de la Reina Joanna, comparzero nanti alla banca de lo Judice de lo Tribuno, e queſtionavano. Li Abocati de lo Re addomannavano juſtitia. Quelli de la Reina dicevano, che nella Reina non fò aicuna coipa della morte de ſio marito. L'aitra parte ſe mormorava della injuria, e con inſtantia domannava vennetta. Le Abocationi dell' una parte e dell' aitra ſe mettevano in Livro. Queſſa coſa fò magnia de non poco honore.

A *dit Nicolaus:* Salvum habes palliolum tuum. *Pannos ſtatim conquirendos miſit, & conſimilis coloris amplam chlamydem per veſtiarium illico ſarciri, conſui, & Monachum indui fecit. Is ad hoſpitium ſummo gaudio remeans, tabernario dixit*. Nil perdidi. Chlamydem meam recuperavi. *At Notarius Tribuni locum furti & confinia inquirendo de-*
B *ſcripſit; & niſi Nicolaus ruinâ & expulſione ſua e dominatu fuiſſet praeventus, Florenos pluſquam mille pro commiſſo furto exegiſſet. In territorio Caſtri Capranicae mulio quidam latrocinium perpeſſus, mulum & olei ſarcinam ſibi abreptam amiſit. Comes Bertoldus, qui Caſtro dominabatur, in bonae fidei teſtimonium XXX. Florenos pro reſarcienda*
C *olei ac muli jacturâ Romam miſit, & alios CCCC. Florenos in poenam agri male cuſtoditi exſolvit. Quum neſcio quis Tabellarius ad Tribunum epiſtolas deferret, alius Curſor eum nocte in hoſpitio dormientem interemit, & pecuniâ exſpoliavit. Captus homicida, in fovea vivus ſepultus fuit, ſupra cujus corpus cadaver occiſi impoſitum fuit ac tumula-*
D *tum. Per hos dies quaeſtio de nece Regis Andraeae Neapolis in Urbe Romae agitabatur. Ante tribunal Judicis Tribuni comparuere ex una parte Regis Hungarorum Advocati, & ex altera defenſores Reginae Johannae. Hungarorum Regis advocati jus ac juſtitiam ſibi reddi enixe petebant. Nullam contra de conjugis interfectione culpam ineſſe Reginae,*
E *ejus patroni aſſerebant. Oppoſitores de injuria altius conquerentes, ultionem ſedulo poſcebant. Advocationum actus ex utraque parte producti in Libro deſcribebantur. Controverſiae ejuſcemodi diſcuſſio perquam difficilis multum honoris Tribuno contulit.*

CAPI-

CAP.

CAPITOLO XXV.

Il Tribuno piglia l'Ordine di Cavalleria con molta pompa e cerimonia.

HOra te voglio contare, como fò fatto Cavalieri a granne honore. Puoiche lo Tribuno vedde, che onne coſa li ſuccedea proſpera, e che pacificamente e ſenza contradittione rejeva, comenzao a deſiderare la honoranza della Cavalleria. Dunque fò fatto Cavalieri Vagniato nella notte di Santa Maria de mieſo Agoſto. La grannezza de queſſa feſta fò per queſſa via. In prima apparecchiao alle nozze tutto lo Palazzo dello Papa, con onne circoſtantia de Santo Janni de Laterano, e pe moiti dii denanti fece le menze da manecare, delle tavole, e dello lenname de li renchiuoſtri de li Varoni de Roma. E foro ſteſe queſſe menze per tutta la Sala vecchia dello viecchio Palazzo de Coſtantino, e dello Papa, e lo Palazzo nuovo. Sì che ſtupore parea a chi lo conſiderava. E fuoro rotti li muri delle Sale, donne venevano ſcaloni de leno allo ſcoperto per aſcio da portare la Cucina, la quale ſe coceva. E ad onne Sala apparecchiao lo Cellaro de vino nello cantone. Era la Viilia de Santo Pietro in Vincoli; hora era de Nona. Tutta Roma, maſchi e femmene ne vaco a Santo Janni. Tutti ſe apparecchiano ſotto li porticali pe la feſta bedere; nelle vie piubbiche, pe queſſo trionfo bedere. Allhora venne la moita Cavallaria de divierſe nationi de jente, Baroni, Puopolari, Foreſi, a pettorali de ſonaglie, veſtuti de zennato con banniere. Facevano granne feſta; currevano jocanno. Hora ne vengo buffo-

C A P. XXV.

Tribunus in Militiae ordinem inſigni pompa & caeremoniis cooptatur.

MOdum, quo Nicolaus Militiam ſuſcepit, deſcribamus. Quum omnia ſibi proſpere ex ſententia evenirent, nulloque obſtaculo regimen, quod in votis habuerat, pacifice aſſumſiſſet, honorificum Militiae ordinem concupivit. Nocte feſtivitatis Beatae Virginis Mariae, circa Auguſti medietatem, Miles Balneatus conſtitutus fuit. Solemnitatis illius pompa peracta eſt in hanc formam. In Palatio Lateranenſi Pontificio, & adjacentibus domibus Baſilicae Sancti Johannis in Laterano, conviviorum apparatus ad nuptias primo paravit; & multos ante dies menſas ex tabulatis & ligneis clauſtris Baronum Urbis diſponens, menſas ipſas per vetuſtam Aulam veteris Conſtantiniani Palatii, & Papalis, ac Palatii novi, cum univerſali admiratione & ſtupore, ordinatas appoſuit. Ob id dirupti fuere parietes Aularum, ut commodiores exitus & introitus haberentur lignearum ſcalarum, quas ſub dio ſpatioſas quidem pro exportandis e coquina accommode cibis fabrefieri juſſerat. In ſingulo Aularum angulo Cellarium vini praeparavit. In pervigilio feſtivitatis Sancti Petri ad Vincula horâ Nonae, Urbs tota, viri ac mulieres ad Sancti Johannis Templum confluentes ſub porticibus, ſtationis locum quiſque ſibi quaeſivit. Populus ſolemnitatem hanc inſpecturus publicas vias occupavit. Tunc innumerabilis diverſarum nationum & gentium equitatus concurrit. Acceſſere ſcilicet Barones, Populares, & Forenſes, ſerico induti, vexilla ferentes, equis, quibus e pectore tintinnabula pendebant, inſidentes, & ludicros curſus exercentes. Succeſſere ludiones & ſcurrae ſine nume-

ni ſenza fine. Chi ſona tromme, chi cornamuſe, chi ciaramelle, chi mieſi cannoni. Puoi queſſo granne ſuono venne la moglie a pede colla ſoa matre. Moite honeſte donne l'accompagniavano pe volereli compiacere. Denanti alla Donna benevano doi aſettati joveni, li quali portavano in mano un nobiliſſimo freno de cavallo tutto 'nnaurato. Tromme de ariento ſenza numero. Hora ſe bede trommare. Po' queſſi venne granne numero de' jocatori da cavallo; li più avanzarani fuoro li Peroſcini e Cornetani. Doi voite jettaro loro veſtimenta de ſeta. Puoi beneva lo Tribuno, e lo Vicario de lo Papa a canto. Denanti a lo Tribuno beneva uno, lo quale portava una ſpata innuda in mano. Sopra lo capo un' aitro li portava lo Pennone. In mano portava una verca de acciaro. Moiti e moiti Nuobbili erano in ſoa compagnia. Era veſtuto con una vonnella bianca de ſeta *miri candoris*, inzaganata de auro filato. La ſera fra notte e die ſalìo ne la Cappella de Bonifatio Papa, e favellao a lo Puopolo, e diſſe: *Sacciate, che queſſa notte me dejio fare Cavalieri. Crai tornerete, che oderete coſe, che piacerrace a Dio in Cielo, e a li huomeni in terra.* De manera che in tanta moititudine de onne parte era letitia. Non fò orrore nè fò arme. Doi perzone habbero paraole; adirati traſſero le ſpate: nante che coipo menaſſero, le tornaro in ſoe vajine. Onne uno vao in ſoa via. De le Cittate vicine a queſſa feſta vennero li avvitatori. Che più? E li veterani, e le pulzelle, bedoe, e maritate. Puoi che onne jente fò partuta, allhora fò celevrato 'no ſolenne Officio pe lo Chiericato. E po' l'Officio, entrao ne lo Vagno, e vagnaoſe ne la Conca de lo

A *ro, buccinis, fiſtulis, monaulis, parviſque tubis perſtrepentes. Subſequebantur Tribuni uxor & ejus mater, compluribus honeſtis matronis obſequii cauſâ conſociatae. Nicolai conjugi duo concinne compti adoleſcentes, nobiliſſimum equi fraenum auro illitum manu tenentes, anteibant. Argentearum tubarum ingens clamor edebatur. Tibicinum ſonus auditur.*
B *Poſt eoſdem colluvies virorum equeſtribus haſtis ludentium gradiebantur; inter quos Peruſini & Cornetani ceteris praecelluere. Hi ſemel atque iterum ſerica indumenta projecerunt, ac immutarunt. Demum advenit Tribunus, cujus lateri Pontificis Vicarius adhaerebat. Ante ipſum Tribunum quidam, evaginatum tenens enſem, procedebat. Vexillum ſupra caput*
C *Tribuni alter deportans progrediebatur. Nicolaus dexterâ chalybeum ſcipionem habebat. Plurium Nobilium famulitio ſtipatus comparuit. Mirae albedinis ſericâ pallâ aureis intortis filis acu picta indutus erat. Adveſperaſcente die in Capellam Papae Bonifacii aſcendit. Ad Populum verba fecit, inquiens:* Vobis pateat, me hac venturâ nocte equeſtria
D Militiae ornamenta fore ſuſcepturum. Craſtino, quum redieritis, negotia Numini in coelis, & hominibus in terris placitura, vobis exponam. *In tali ac tanta hominum frequentia nulla armatorum jurgia, nullumque murmur accidit, cunctorum animis ubique congaudentibus. Quum duo viri iracundis verbis mutuo ſe provocaſſent, & gladios e-*
E *xeruiſſent, antequam manus conſererent, vaginae ferrum reſtituerunt, & uterque in rem ſuam placide perrexit. Ad hanc celebritatem proximarum Urbium incolae advolarunt; immo & ſenes, puellae, viduae, & uxoratae. Ut vero unuſquiſque receſſit, tunc Clerus Officium ſolemniter recitavit. Peracto Officio Tribunus in Balneum ingreſſus, aquâ reſperſus fuit in pretioſo lydii lapidis lavacro Imperatoris*

A lo 'mperatore Coſtantino, la quale ene de pretioſiſſimo paraone. Stupore ene queſſo a dicere. Moito fece la jente favellare. Uno Cittatino de Roma Miſſore Vico Scuotto Cavalieri li cenze la ſpata. Puoi ſe addormio in uno lietto venerabbele, e jacque in quello luoco, che ſe dice li Fonti de Santo Janni, dentro de
B lo circuito de le Colonne. Là compio tutta quella notte. Hora ſienti maraviglia granne. Lo lietto e la lettiera novi erano. Como venne lo Tribuno a ſalire a lo lietto, ſubbitamente una parte de lo lietto cadde in terra, *& ſic in nocte ſilenti manſit*. Fatta la dimane levaoſi sù lo Tribuno veſtuto de Scarlatto con vari.
C Centa la ſpata pe Miſſore Vico Scuotto, co Speroni de auro, como Cavalieri. Tutta Roma, e onne Cavalleria ne vao a Santo Janni. Nce vao ancora tutti li Baroni, e Foreſi, e Cittatini pe bedere Miſſore Cola de Rienzo Cavalieri. Faoſe granne feſta, e faoſe letitia.

D

CAPITOLO XXVI.

Il Tribuno fatto Cavaliero, pubblicamente cita il Papa, il Collegio de' Cardinali, il Bavaro, gli Elettori dell' Impero: e fà altri atti di giuriſdizione.

STavea Miſſore Cola, como Cavalieri, ornato nella Cappella
E de Papa Bonifatio ſopra a la Piazza con ſolenne compagnia. Là ſe cantava ſoleniſſima Meſſa. Non ce mancao cantore, nè ornamenta, nè apparato. Mentre che tale ſolennitate ſe celebrava, como ſopra ditto ene, lo Tribuno ſe fece nanti a lo Puopolo (*), e jettao granne voce, e diſſe:

(*) *Cod. Boncnienſ.* miſe gran voce e diſſe

teris Conſtantini. Id ſane admirationem ſimul & loquendi anſam omnibus multimode praebuit. Poſtea Tribunus enſe praecinctus eſt a Domino Vico Scotto Milite ac Cive Romano. Subinde ſomnum in magnifico lecto Nicolaus cepit, eoque in loco, qui Fons Sancti Johannis appellatur, intra columnarum circuitum recubuit. Ibi totam noctem tranſegit. Mirificum audi. Quum Tribunus thorum conſcendiſſet, lecti ipſius, qui cum toto fulcimento recenter conſtructus fuerat, pars ad terram ſubito corruit, & ſic in nocte ſilenti manſit. *Adveniente die e lecto ſurrexit, coccineo panno Variorum pellibus ſubſuto, ornatus. Enſem, quem ſibi Dominus Vicus Scottus praecinxerat, ad latus portans, aureis calcaribus, ceu Miles inſignitus, in publicum denuo prodiit. Urbs Romae, & univerſus equitatus ad Sancti Johannis Templum perrexere. Advenerunt etiam Barones univerſi, Forenſes, & Cives Dominum Nicolaum Laurentii Militem viſuri. Hinc celebritates in Urbe plurimum actae.*

CAP. XXVI.

Tribunus Miles creatus Pontificem, Cardinalium Collegium, Ludovicum Bavarum, & Imperii Electores publice in jus appellat; & alios juriſdictionis actus exercet.

QUum ſolemniſſimo Miſſae ſacrificio, quod in Capella Bonifacii Papae, ſuper Platea muſicorum concentu, & ornamentorum omnium apparatu celebrabatur, Dominus Nicolaus, veluti Miles, praeclaro comitatu vallatus, intereſſet, & ejuſmodi, ut diximus, feſtivitas perageretur, Tribunus ipſe Populo ſemet exhibens, alta voce inquit. Dominum Papam Clementem, ut Romam ad

diſſe: *Noa citemo Miſſore Papa Chimento, che a Roma ne venga a la ſoa Sede*. Puoi citao lo Colleio de li Cardenali. Ancora citao lo Bavaro. Puoi citao li Elettori de lo 'mperio in Alemagna (35), e diſſe: *Voglio bedere, che raſcione haco nella elettione;* cha trovava ſcritto, che paſſato aicuno tiempo, la elettione recadeva a li Romani. Fatta tale citatione, preſtamente fuoro apparecchiate lettere e Currieri, e fuoro meſſi in via. Puoi queſſo traſſe fore de la guaina la ſoa ſpata, e ſerio lo ajere intorno in tre parti de lo Munno, e diſſe: *Queſſo ene mio: queſſo ene mio: queſſo ene mio*. Era là preſente a queſſe coſe lo Vicario de lo Papa. Stava como leno, e como idiota. Non ſenteva, ma ſtupefatto da queſſa novitate contradiſſe. Habbe uno ſio Notario, e pe ſententia piubbica ſe proteſtao e diſſe; cha queſſe coſe non ſe faceano de ſoa volontate, anzi ſenza ſia coſcientia, e licentia de lo Papa. E de ciò pregao lo Notario, che ne trajeſſe piubbico ſtrumento. Mentre che lo Notario faceva a lo Puopolo queſſe proteſtationi, ad alta voce gridanno, Miſſore Cola commannao, che tromme, trommette, naccare, e ciarammelle ſonaſſero, che pe lo majure ſono la voce de lo Notario non ſe 'ntenneſſe; a tale che lo majure romore celava lo minore. Vitioſa buffonia! Fatta queſſa coſa (36) la Meſſa fornita fò. Intienni una coſa notabbele. In quella die continuamente da la matina nell' alva fi' a Nona pe le nare de lo cavallo de Coſtantino, che ene de vronzo, pe canali de piommo ordenati jeſciro pe froſcia ritta vino roſcio, e pe froſcia manca

A Sedem ſuam ſe conferat, appellamus. *Inde Cardinalium Collegium, Ludovicum Bavarum, & Imperii Alemanniae Electores evocavit, & dixit:* Ad oſtendendum accedant, quonam in eligendo Imperatore jure iidem utantur. *Scriptum enim invenerat, electionis jus poſt certi temporis quemdam lapſum in Romanorum manus recidere.*
B *Hac appellatione peracta, nullâ morâ Tabellarios cum epiſtolis perferendis dimiſit. Exinde evaginato enſe aethere per tres orbis partes percutiens, ait:* Hoc meum: hoc meum: hoc meum eſt. *Hiſce actibus Vicarius Pontificis, ſtipitis ac idiotae in modum conſiſtens aderat. Licèt ſenſus expers, & novitate obſtupefactus videretur, reclamavit*
C *tamen. Notarii, quem ſecum habebat, voce & ope per publicam ſententiam denuntiavit, ac dixit, Tribunum ea, quae geſſerat, adversùs nedum Vicarii ſcientiam ac voluntatem, ſed & abſque Pontificis nutu perpetraſſe. Porro Notarium ſuum, ut editae denuntiationis publica documenta conficeret, rogavit. Dum Notarius proteſtationes ejuſmodi Populo*
D *alta voce notas faciebat, Dominus Nicolaus tibicinibus, tympaniſtis, cornicinibus, aliiſque, ut inſtrumentorum clangore obſtreperent, injunxit, majori ſonitu impediturus, ne minor Notarii vox audiretur; quo factum eſt, ut privatum Notarii clamorem publicus buccinantium ingens ſtrepitus confuderit, ac ſuperarit. Doloſa quidem deriſio fuit. His ita ge-*
E *ſtis, Miſſae ſacrificio finis impoſitus fuit. Obſervatione dignum illud eſt, eo ſcilicet die ab aurora uſque ad Nonam e naribus aerei Conſtantiniani equi per plumbeas praeordinatas fiſtulas vinum rubrum a dextero, aquam a laevo foramine perpetuò effluxiſſe, & ſuppoſitam concam indeſinenter impleviſſe. Univerſi juve-*

(35) e diſſe: *Voglio che queſſi vengano a Roma. Voglio bedere*
(36) la Meſſa, & ſea ſolennitate finita ſo.

ea jeſcio acqua; e cadea indeficientemente ne la Conca piena. Tutti li Zitielli, Cittatini, e Stranieri, li quali haveano ſete, ſtaveano a lo torno, con feſta bevenno.

CAPITOLO XXVII.

Dopo la Cerimonia della Cavalleria il Tribuno fa un ſolenniſſimo convito; e tornaſene in Campidoglio.

PUoi che paleſato fò, che bagniato s'era ne la Conca de Coſtantino, e che citato havea lo Papa, moito ne ſtette la jente ſoſpeſa e dubbioſa. Fò tale che lo repreſe de audacia; tale diſſe, che era fantaſtico e pazzo. Hora ne vaco a lo ſolenniſſimo pranzo de variati e moiti civi, e nuobbeli vini. Signiori, e Donne aſſai. Sedeo Miſſore Cola, e lo Vicario de lo Papa, ſoli a la tavola marmorea. Menza Papale ene. Nella Sala vecchia de Santo Janni, tutta quanta fo piena de menze. La Moglie co le Donne manecao ne la Sala de lo Palazzo novo de lo Papa. In queſſo pranzo fò majure careſtia de acqua che de vino. Chi voize ſtare a lo pranzo, ſtette. Nè ce fò ordene aicuno. Abbati, Chierici, Cavalieri, Mercatanti, e aitra jente aſſai. Confietti de diviſate manere. Fonce abbonnantia de Storione (lo peſcie delicato), Faſani, Crapetti. Chi bolea portare lo refudio, ſe lo portava liberamente. A tale convito fuoro li Ammaſciatori, li quali ad eſſo erano benuti de diverze parte. Mentre lo manecare ſe faceva, ſenza li aitri buffoni moiti, fo uno veſtuto de cuoro de bove: le corna in capo havea, bove parea: jocao, e ſaltao. Fornito lo pranzo cavaica Miſſore Cola de Rienzo

zo

juvenes, Cives, & Advenae, qui ſitiebant, circum concam conſiſtentes, feſtive ac laetanter bibebant.

CAP. XXVII.

Poſt caeremoniam Militiae, Tribunus opipare epulatur. Exinde in Capitolium revertitur.

POſtquam innotuit, Tribunum in Conſtantini lavacro lotionem ſuſcepiſſe, & Pontificem evocaſſe, Populus multùm anceps & valde dubius exſtitit. Alii enim temeritatis, alii praecipitantiae ac ſtultitiae Nicolaum ipſum inſimularunt. Is vero una cum plurimis nobilibus viris ac matronis ad ſumtuoſiſſimas epulas perrexit, variis & diverſis cibis, optimoque vino inſtructas. Dominus Nicolaus, & Pontificis Vicarius ſoli ad menſam marmoream diſcubuere. Haec menſa Pontificia eſt. Vetus Sancti Johannis Aula menſis omnino ubique referta cernebatur. Tribuni uxor cum aliis mulieribus prandium in Aula Palatii novi Pontificalis ſumſere. Penuriâ aquae potius quam vini laboravit convivium illud. Cuilibet prandere volenti liberum fuit. Nullus convivarum ordo ſervatus. Abbates, Clerici, Milites, Mercatores, aliique plures, ad menſas conſederunt. Tragematum varii guſtus, Sturionum, qui inter piſces delicatiſſimi ſunt, Phaſianorum, ac haedorum copia fuit. Nulli vetitum, prandii reliquias ſibi domum, ſi ita libuiſſet, deferre. Ad epulas haſce vocati iverunt Legati, qui e diverſis regionibus ad Tribunum venerant. Inter convivia ex quampluribus ſcurris unus bovino corio indutus, cornuto capite, nec bovi abſimilis, luſit, ſaltavitque. Acto prandio Dominus Nicolaus Laurentii coccineo panno cum Va-

riorum

zo a Campituoglio, veſtuto de ſcarlatto con Vari, con granne cavallaria. Non laſſarajo dicere quello, che ordenao nella ſoa ſalluta. Fece una caſſa con uno forame de ſopra (37) quanno in prezzo, poi (*) devenne inutilitate. Ancora ſe fece uno Cappelletto tutto de Perne, molto bello, e sù nella cima ſtava una palommella de perne. Queſſi divierzi vitii lo fecero tramazzare, e conduſſelo in perdimiento pe queſſa via.

A *rinum pellibus ornatus, magno equitum comitatu ſociatus, obequitans ad Capitolium rediit. Silentio minime praetereundum eſt id, quod in aſſumtione ſua Tribunus ordinavit. Capſulam magni pretii, ſupra quam foramen erat, ſibi conſtruxit, quae poſtmodum nulli uſui inſervivit. Venuſtum inſuper pileolum margaritis ſuperconteƈtum ſibi fecit, in*
B *cujus ſummitate columbula ex unionibus fabrefaƈta viſebatur. Haec diverſi generis vitia Nicolao praecipitium aperuere, & ad perditionem eum impulerunt.*

CAPITOLO XXVIII.

Il Tribuno ſotto varj colori fa venire a ſe i Baroni, e poi li carcera.

C A P. XXVIII.

Tribunus vario praetextu Barones ad ſe pertrahit, quos poſtmodum carceri deſtinat.

C

UNa die convitao a pranzo Miſſore Stefano de la Colonna, lo vegliardo, de la cui bontate ditto ene de ſopra. Como fò hora de pranzo così lo fece menare pe forza in Campituoglio, e là lo retenne. Puoi fece menare Pietro de Agabito, Signiore de Jennazzano, lo quale fò Prepuoſto de Marſilia, e allhora era Senatore de Roma. Anco fece menare pe forza Lubertiello, figlio dello Conte Vertollo, lo quale eſſo ancora era Senatore. Queſſi doa Senatori fece menare a Campituoglio, como foſſero latroncielli. Anco retenne lo proſperoſo jovine Janni Colonna, lo quale a pochi dji havea fatto Capitanio ſopra Campagnia. Anco retenne Jordano delli Orzini de lo Monte. Anco Miſſore Rannallo de li Orzini de Marini. Retenne Cola Orzino, Signiore dello Caſtiello Santo Agnilo. Retenne lo Conte (38) Vertollo Signiore de Vico-

QUadam die ad prandium vocavit Nicolaus Dominum Stephanum ſeniorem de Columna, de quo jam ſcripſimus. Horâ prandii adveniente, eum violenter in Capitolium perduci juſſit, ubi captum detinuit. Petrum Agapiti inſuper, qui Geneſtano dominabatur, &
D *jam Maſſilienſem Praepoſituram egerat, tunc Senatorio munere Romae fungentem, & Robertellum filium Comitis Bertoldi, Senatorem pariter, per vim adduci fecit in Capitolium, ac ſi latrones fuiſſent. Robuſto juveni Johanni Columnenſi, quem paulo ante Campaniae in Ducem praefecerat, Jordano Urſino de Monte, Domino Raynaldo de Urſi-*
E *nis de Marino, Nicolao de Urſinis Domino Caſtri Sanƈti Angeli, manus injecit. Comitem Bertoldum de Urſinis Dominum Vicovari, & multos alios Dynaſtas Romanos cepit, ac retinuit. Lucam de Sabellis, Stephanulum de Columna, & Dominum Jordanum de Marino, comprehendere nequivit. Praelaudatos*

(37) de ſopra de gran prezzo; po' devenne inutilitate.
(*) *Cod. Bonienſ.* po' devenne in vilitate.
(38) Conte Bertuollo, Meſſere Orzo de Vicovaro,

Vicovaro delli Orzini, e moiti aitri delli granni Baroni de Roma. Non habbe Lucca de Saviello, nè Stefaniello de la Colonna, nè Miſſore Jordano de Marini. Li ſopraditti Baroni (39) habbe in ſo' deſtra preſoni lo Tribuno ſotto guardia, e tenneli ſotto ſpecie di tradimento, dannoli ad intennere, cha ſe bolea conzigliare con eſſi; ad aicuni danno intennere pe pranzare. Venuta la ſera li puopolari Romani moito biaſimavano la malitia de li Nuobbeli, e magnificavano la bontà dello Tribuno. Allhora Miſſore Stefano lo vegliardo moſſe una queſtione; Quale era meglio ad uno Rettore de Puopolo, lo eſſere prodigo, o vero avaro? Moito fo deſputato ſopra ciò. Dopo tutti Miſſore Stefano, preſa la ponta della nobbele guarnaccia dello Tribuno, così diſſe: *Per te, Tribuno, fora più convenevole, che portaſſi veſtimenta honeſte da bizuoco, che queſſe pempoſe*. E ciò dicenno, li moſtrao la ponta de la guarnaccia. Queſſo odenno Cola de Rienzo, fò turvato. La ſera era. Fece ſtregniere tutti li Nuobbeli, e aggiognere vardie. Miſſore Stefano lo veterano fò renchiuſo in quella Sala, dove ſe fao lo aſſettamiento. Tutta la notte ſtette ſenza lietto. Annava de là e de chà. Toccava la porta; pregava le vardie che li rapriſſeno. Le vardie non lo aſcoitavano. Crudele coſa fatta li fò in tutta quella notte ſenza pietate. Hora ſe fao die.

A *datos Barones igitur carceribus mancipatos ſub cuſtodia in ſua poteſtate Tribunus habuit, quos proditionis ſpecie cepit, illorum nonnullos, veluti cum ipſis rerum conſilia habiturus, advocans, alios vero, ceu cum ipſis pranſurus, invitans. Sub veſperam Romani populares Nobilium malitiam admodum improbantes, Tribuni lenitatem animi ad ſidera* B *extollebant. Tunc Dominus Stephanus ſenior quaeſtionem propoſuit. Num ſcilicet prodigalitas an avaritia potius Rectori Populi conveniret. De quo multum diſputatum fuit. Demum Dominus Stephanus, apprehenſo digitis limbo ſpecioſae chlamydis Tribuni, ita inquit:* Te ſane, Tribune, magis decerent honeſti plebeji amictus, quàm haec C magnifica indumenta. *Inter quae verba limbum pallii, quem manu tenebat, ei oſtendit. Talia audiens Tribunus, turbatione correptus fuit. Veſperaſcente die captos Nobiles ſub arctiori cuſtodia multiplicatis cuſtodibus arctavit. Dominum Stefanum ſeniorem in Aula Conſiliorum incluſit. Ille lecto privatus, tota* D *nocte huc illuc ivit, fores pulſans, & cuſtodes, ut ſibi eas aperirent, deprecans. Stephani preces numquam cuſtodes exaudierunt. Cum eo tota ea nocte crudeliter actum. Demum illuceſcit dies.*

CAPI- CAP.

(39) Baroni habbe in ſia reſtretta perſone lo

CAPITOLO XXIX.

Il Tribuno fa annunziare la morte a' Baroni carcerati. Ma laſciatoſi rivoltare da i conſigli d' alcuni Cittadini, li libera, diſtribuendo loro dignità, e preſenti.

LO Tribuno avea delibberato de troncare la teſta ad onne uno ne lo Parlatorio, per liberare a tutto lo Puopolo de Roma. Commannao che lo Parlatorio foſſe parato tutto de panni de ſeta de colore roſcio e bianco, e fatto fò. Ciò fece in ſegniale de ſangue. Pò fece ſonare la Campana, e adunao lo Puopolo. Puoi mannao lo Confeſſore, cioeme uno Frate Minore a ciaſche Barone, che ſe levaſſeno a penetentia, e prenneſſero lo Cuorpo de Chriſto. Quanno li Baroni ſentiero tale novella, una co lo ſtuormo de le campane, deventaro sì gelati, che non poteano (40) favellare. La majure parte ſe humiliao, e preſe penetentia e communione. Miſſore Rannallo de li Orzini, e aicuno aitro perchè la dimane pe tiempo haveano manicate le ficora freſche, non puotiero communicareſe. Miſſore Stefano de la Colonna non ſe voize confeſſare, nè communicare. Diceva che non era apparecchiato, nè ſoe coſe havea deſpenzate. In tanto aicuni Cittatini Romani conzideranno lo judicio, che queſſo bolea fare, impedimenteorolo con parole doicî e loſenghevoli. A la fine ruppero lo Tribuno in ſoa oppinione e levarolo de proponimiento. Era hora de Tierza. Tutti li Baroni como dannati, triſti diſceſero joſo a lo Parlatorio. Sona-

(40) poteano favellare: non ſapeano che ſe fare. La majure

C A P. XXIX.

Baronibus in carcere detentis mortis denuntiationem Tribunus mittit. Intervenientibus Civium quorumdam conſiliis damnatos abſolvit, liberat, ac dignitates & dona eis elargitur.

TRibunus Nobiles capitis detruncatione punire decreverat in Alloquutorio, ut Romanum Populum liberaret. Alloquutorium ipſum proinde ſerico rubri & candidi coloris panno in ſanguinis ſignum cooperiri juſſit. Campanam poſtmodum ad congregandum Populum pulſari praecepit. Poenitentiarium Fratrem Ordinis Minorum cuilibet ex Baronibus, ut peccatorum poenitentiam agerent, & Corpori Chriſti communicarent, illico deſtinavit. Barones, intellecto mortis nuntio, & campanae pulſibus auditis, prae terrore obriguere, adeo ut loquendi facultatem amiſerint. Ex iis plures ceſſere fortunae, & poenitentiam agentes, Euchariſtiam ſumſere. Dominus Raynaldus de Urſinis, & quidam alii, quum diluculo recentes ficus guſtaſſent, ſacrae communioni participare nequiverunt. Dominus Stephanus de Columna, quum ad ſubeundum ſupplicium nec ſe apparaſſet, nec propriis rebus conſuluiſſet, peccatorum confeſſionem, & Euchariſticam communionem recuſavit. Interea nonnulli Romani Cives perpendentes judicium, quod Tribunus prope abſoluturus erat, ſuavibus verborum lenimentis exſequutionem impedire curarunt. Tribunum igitur adeuntes, adeo effecere, ut a propoſita ſententia eum amoverint. Horâ Tertiarum inſtante Barones cuncti, utpote condemnati, triſti vultu deſcendentes, ad Alloquutorium perducti venere. Tibicines tubis clan-

Sonavano le tromme, como ſe boleſſino juſtitiare li Baroni: denanti a lo Popolo ſtavano. Lo Tribuno mutato de lo ſio proponimiento, ſallio ne la ringhiera, e fece uno bello ſermone. Fonnaoſe ne lo Patre Nuoſtro, dove dice: *Dimitte nobis debita noſtra*. Puoi ſcuſao li Baroni, e diſſe, che boleano eſſere in ſervitio dello Puopolo; e pacificaoli co lo Puopolo. Ad uno ad uno inchinaro lo capo a lo Puopolo. Aicuni (41) de loro fece Prefietti ſopra la Annona, aicuni Duchi de Toſcana, aicuno Duchi de Campagnia. E deo a ciaſcheduno una bella Robba forata de Varo, adorna. E fece uno Confalone tutto de ſpiche de auro. Puoi li fece pranzare con eſſo, e cavalcao pe Roma, e menaoſeli dereto. Puoi li laſſao ire in loro viaji ſalvi. Queſſo fatto ſopradditto moito diſpiacque a li deſcreti. Diſſe la jente: *Queſſo hao acceſo lò ſuoco, e la fiamma, la quale* (42) *non la potrao ſpegnere*. E io le dico queſſo proverbio: *Che vale pettere, puoi culo ſtregnere? Faticaſe la nateca*.

A *clangebant, ac ſi coram Populo Barones ipſi poenas forent ſubituri. Verùm Tribunus, immutato decreto, exporrectum podium conſcendens, elegantem ſermonem recitavit, argumento a verbis Dominicae Orationis deducto:* Dimitte nobis debita noſtra. *Exinde Dynaſtas eoſdem excuſatione a culpa eximens, aſſeruit, eorum unumquemque volenti animo ad* B *ſervitia Populi promte ſemet exhibiturum fore, & ſingulos ad reconciliationem Populi reduxit. Singuli caput coram Populo inclinarunt. Eorum alios Annonae Praefecturâ, unum Tuſciae Ducatu, alterum Campaniae moderamine inſignivit. Cuilibet ipſorum venuſtam & ornatam veſtem, Variorum pellibus ſubſutam donavit. Inde Vexillum aureis* C *ariſtis undique excultum fabrefieri juſſit. Poſtmodum Barones prandio convivas adhibuit, & obequitans per Urbem comites in inceſſu eos habuit. Demum incolumes ad propria remeare, iiſdem conceſſit. Geſta haec diſcretis viris valde diſplicuerunt. Ajebat Populus:* Hic ignem & flammas ſuccendit, quas minime reſtincturus erit. *Ego autem* D *hoc proverbio utens dicerem potius:* Poſt emiſſum ventris crepitum, quid clunes contrahere juvat? Fruſtra nates defatigantur.

CAPITOLO XXX.

Li Baroni liberati congiurano contro a Cola. Fortificano Marino, e altre Fortezze: onde vengono citati, ma eſſi in vece di obedire, fanno ſcorrerie ſino alle Porte di Roma.

CAP. XXX.

Dynaſtae ſuppliciis jam exemti, conjurationem in Nicolaum movent. E Marinum & alias Arces communiunt. In jus vocantur. * Obaudientes excurrunt hoſtiliter uſque ad Portas Romae.

VEngote a dicere hora in che modo fò aſſediato lo Caſtiello de Marini. Puoi che li Baroni fuoro

DE obſidione Caſtri Marini nunc dicendum. Poſtquam Barones in libertatem aſſerti fuere, de comitiva neutiquam

(41) Alcuni de loro fece Patrizj, alcuni fece Prefietti

(42) non la porrao rammorire. E io le

* Vide ſupra, ad Cap. XV.

ro laſſati, non curaro de compagnia. Vaone fora de Roma a le loro fortelezze. Fra' dienti menacciavano. Non era accottiante aicuno de comenzare la varatta con Romani. Frà tanto li Colonneſi, e li Signiori de Marini, Miſſore Rannallo, e Miſſore Jordano fortificano le loro fortelezze ſecretamente, e faco una jura. Moſtrano che voco rebellare. Fortificano Marini, e renovano lo foſſato intorno; menano uno forte ſteccato de doppie lena. Tanta fò lo paſcìa de lo Tribuno, che ciò non ſappe vetare. Non ſe parao a lo principio. Aſpettao fi' che lo Caſtiello fò forte guarnito. Fra tanto queſſo Tribuno deventao iniquo. Moita jente de eſſo ſe mormorava. Puoi che lo Caſtiello de Marini bene fò inforzato, guarnito de huommeni, ſajette, lance, targoni, vettovaglie, mura, lenname, e vino, la rebellione ſe ſcoperze. Folle mannato de ſubbeto lo Editto, che compareſſi. A lo Meſſajo fuoro fatte non meno de tre ferute in capo, là fra le Vigne de Marini. Puoi jeſcevano fuori de Marini, e onne die predavano li campi de Roma. Menavano bovi, pecora, puorci, jomente, e tutto connucevano a Marini. Hora bedeſe pe Roma ſciliare le gote. Onne perzona lagnata ſtrilla. Rancore e paura naſco. Un' aitra voita lo Tribuno li citao, e commanao, che beneſſero a Roma a pede ſotto pena de ſio furore. Puoi ordenao, che foſſeno penti Miſſore Rannallo, e Miſſore Jordano nanti a lo Palazzo de Campituoglio, como Cavalieri, co lo capo de ſotto retroſi, e li piedi de ſopra. Per ciò pejo ne fao Miſſore Jordano. Curreva fi' a la porta de Santo Janni, e prenneva huommeni e femmene, armenti de beſtie;

e onne

A *tiquam curarunt. Ad proprias Arces extra Urbem perrexere. Ultionem in imo pectore meditantes minitabantur. Eorum nullus tamen bellum cum Romanis incipere audebat. Interea Columnenſes, & Domini de Marino, Dominus Raynaldus, & Dominus Jordanus, arces ſuas ſecreto muniunt, & conjurationem inſtituunt. Se defecturos fore demonſtrant.*
B *Marini Caſtrum vallantes munitionibus, foveam renovant. Caſtrum ipſum valido lignorum duplici ſepto circumdant. Tribuno autem tanta fuit oſcitantia, ut Baronum geſta haec prohibere neſciverit. Hiſce motibus a principio nullatenus ſemet oppoſuit. Immo exſpectavit, quo uſque Caſtrum illud opere & munimine fortiter inſtructum fuit. Interim Nico-*
C *laus ad iniquitates prolapſus, Populo ſuſurrandi occaſionem obtrectandique praebuit. Itaque Caſtro Marini hominibus, ſagittis, lanceis, peltis, victualibus, muris, lignamine, & vino, ſatis munito ac referto, defectio innotuit. Edictum illico Marinenſibus miſit Tribunus, ut Romam venirent. Inter vineas Marini tribus vulneribus in capite Nun-*
D *tius, qui Edictum attulerat, ſauciatus fuit. Porro Marinenſes e Caſtro quotidie exeuntes, Romanos agros depraedabantur. Boves, pecudes, porcos, ac jumenta abducentes, in Marini Caſtrum omnia inferebant. Haec Romanis lacrymas, haec Populo querelas, dolores, ac terrorem excitarunt. Iterum Nicolaus Marinenſes, ut Romam pedeſtres adve-*
E *nirent, praecepto evocavit, furorem ſuum minatus, niſi obtemperarent. Ob id juſſit, ut Dominus Raynaldus, & Dominus Jordanus ante Palatium Capitolii depingerentur tamquam Milites, ſed inverſis ad terram capitibus, & pedibus ad coelum erectis. Quamobrem ad pejora ſe convertens Dominus Jordanus Romanum agrum excurſionibus uſque ad Portam Sancti Johannis Urbis infeſtavit.*

e onne coſa ne porta a Marini. Miſſore Rannallo lo frate ne paſſao di là da lo Tevere, e entrao ne la Cittate de Nepe, e curreva de là e de chà ardenno e predanno. Ardea Terre. Arze la Caſtelluzza; caſe e huommeni. Non ſe ſchifao de ardere una nobbele Donna bedoa veterana in una Torre. Pe tale crudelitate li Romani fuoro più irati. Moito haco conceputo contra Miſſore Rannallo e Miſſore Jordano odio. Non pare opera da gabbe. La perverza mente de Romani fè contra Colonneſi.

vit. Viros, mulieres, armentorum greges, & quaevis obvia bona diripiens, ad Marini Caſtrum omnia retulit. Dominus Raynaldus ejus frater ultra Tiberim tranſgreſſus, in Urbem Nepeſinam intravit, quam huc illuc incurſione, & incendio exterminavit. Oppidula, & Caſtellucciam cum domibus & incolis arſione vaſtavit. Cuidam jam ſeneſcenti nobili matronae viduae nequaquam pepercit, quam vivicomburio in Turre incluſam interimere non erubuit. Ejuſmodi crudelitate ad iracundiam provocati Romanorum animi, plurimo odio in Dominos Raynaldum & Jordanum intenſius exarſerunt. Neque id negligendum videbatur. Revera Romanorum perverſus animus contra Columnenſes excanduit.

CAPITOLO XXXI.

Il Tribuno và coll' eſercito a Marino. Piglia la Caſtelluzza, e fa molto danno; donde, iſtantemente richiamato dal Legato del Papa, ritorna.

ERano allhora le vennegnie. L'uva era matura: la jente la piſtava. In quello tiempo lo Tribuno adunao tutto lo puopolo armato; e traſſe fuora la Hoſte de Roma, e jeſcìo fora ſopra lo Caſtiello de Marini, e locao ſio eſercito in uno loco lo (43) quale ſe dice la Maccantrevola. Valle ene ſotto una ſelva, longa da lo Caſtiello forzi uno miglio. La Hoſte fò bella groſſa e potiente de pedoni e de cavalieri. Pedoni fuoro da venti mila: de cavalieri da ottociento. Era lo tempo forte corrocciato e piovoſo pe tale via, che impacciava la hoſte: non li laſciava fare guaſto alcuno. Alla fine in ſpatio forſi de otto dii guaſtao

(43) lo quale ſe dice Monratraola. Valle

CAP. XXXI.

Tribunus cum exercitu Marinum pergit. Caſtellucciâ potitur, & plura damna infert. A Legato Pontificis inſtanter revocatus Romam remeat.

VIndemiae tempus tunc inſtabat. Uvarum, quae maturuerant, muſta exprimebantur. Eo tempore Tribunus, collecto omni Populo armis munito, exercitum extra Urbem eduxit. Igitur egreſſus, caſtra ſupra Marini Caſtrum in loco, qui Maccantrevola nuncupatur, metatus fuit. Ibi vallis eſt ſubtus ſilvam, quae a Marino milliario fere diſtat. In exercitu Nicolai, numeroſo quidem, bene inſtructo, ac potenti peditibus & equitibus, fuere circiter viginti millia peditum, & equites octingenti. Pluvioſi ac turbidi coeli intemperies exercitum ipſum praepedivit, quo minus exterminationem ullam hoſtibus inferre poſſet. Tranſacto demum fere octiduo, id omne, quod Marini Caſtro circumpoſitum

ſtao tutto ciò che era intorno a lo A
Caſtiello de Marini. Tutto depopo-
laro lo ſio terreno. Tagliaro le vi-
gne e arvori: arzero mole; sbaizaro
la nuobbele ſeleva non toccata fi' a
quello tiempo: onne coſa guaſtaro.
Per anni quello Caſtiello non fò ta-
le nè tanto. Puoi traſſero de li Ar-
nari preda ſecunno che ſe poteo.
Tutta Roma jacea là. In queſſi dii B
ſopravenne a Roma uno Cardenale;
Legato era de lo Papa. Queſſo Le-
gato infeſtava tuttavia lo Tribuno
con lettere, che tornaſſi a Roma,
che li boleva aicuna coſa raſcionare.
Fatto che habbe lo guaſto lo Tribu-
no, una dimane pe tiempo levao lo
campo, e annao ſopra la Caſtelluz
za, poco de longa da Marini. Sub C
beto la preſe. E in quello inſtante
furo dati pe terra li muri intorno.
Jà boleva commattere la Rocca, e
la Torre Rotonna, dove ſe era rad
dutta la fantaria. E per eſpugnare
quella Torre, fece fare doi Caſtella
de lenname, le quale ſe voitavano
ſopra rote. Havea ſcale, & arteficii
de lenname. Mai non bedeſti sì bel- D
li ingiegni. Apparecchiava picconi,
& aitri inſtrumenti. Moite 'mma-
ſciate recepeo in quello loco. Cur-
rea de là una acquicella. In quella
acquicella bagnao doi cani, e diſſe,
cha erano Rannallo, e Jordano, *cani*
Cavalieri. Puoi guaſtao la Mola.
Puoi moſſe tutta ſoa hoſte, e tor-
nao a Roma, perchè le lettere de E
lo Legato infrettavano. La dimane
pe tiempo deo pe terra le belle Pa-
lazza in pede de Ponte de Santo
Pietro in fronte de Santo Ceizo.
Puoi ne gìo con ſoa cavallaria a
Santo Pietro. Entrao ne la Sacre-
ſtia; e ſopra tutte le arme ſe veſtìo
la Dalmatica già ſtata de Imperato-
ri. Quella Dalmatica ſe vieſto l'Im-
pera-

*ſitum invenit, deſtruxit. Depopulatis a-
gris, ſubverſis vineis, exciſis arboribus,
molis incenſis, & nobili ſilva, tunc u-
ſque illaeſa, ſolo aequatâ, excidio omnia
ſuppoſuit. Tanta clade Caſtrum illud
fuit affectum, ut poſterioribus annis nil
primaevae opulentiae ac fortitudinis prae-
ſetulerit. Poſtea ex Arnariis praedam,
quam potuit, exercitus idem traxit. To-
ta fere Romae Civitas illuc confluxerat.
His diebus Legatus quidam Pontificis,
Cardinalatus munere fungens, Romam
venit. Is per Epiſtolas Tribunum ſoli-
citare coepit, ut ad Urbem regrederetur,
cum quo negotia erat pertractaturus.
Quum Nicolaus circa Marinum omnia
vaſtaſſet, ſummo mane caſtra amovit,
& Caſtellucciam Marino proximam ſe
contulit. Hanc ſtatim obtinuit. Eodem
temporis momento muri, quibus ea cin-
gebatur, ad terram disjecti corruerunt.
Arcem ac Turrim Rotundam, in quam
hoſtilis peditatus confugiendo ſe recepe-
rat, expugnaturus, Caſtella duo lignea,
quae ſubmiſſis rotis ſuperpoſita moveban-
tur, conſtruxit. Scalas, & lignamine
fabrefacta aedificia collegerat, quibus
pulchriora, nec ingenioſius elaborata vi-
diſſes. Alias belli machinas ac inſtru-
menta praeparabat. Ibi nuntios & le-
gationes multas ſuſcepit. Ultra locum il-
lum rivulus aquae decurrebat. In aquam
Tribunus duos canes immerſit, dixitque,
Reynaldum & Jordanum eſſe* canes
Milites. *Molam deinde diruit. Exer-
citum poſtea removens, Romam, Legato
per literas adventum ſuum accelerante,
remeavit. Mane diluculo perpulcra Pa-
latia, quae e regione Sancti Celſi ad
terminos Pontis Sancti Petri erecta vi-
debantur, ſubvertens demolitus fuit. In-
de procedens cum equitatu ſuo ad Sancti
Petri Baſilicam, Sacrarium introgreſſus,
Dalmaticam dudum Imperatorum ſuperin-
duit. Eadem Dalmaticâ veſtiuntur Au-
guſti, quum Romam, Coronam Imperii
ſuſce-*

peratori, quanno ſe incoronano. Tutta ene de minute perne lavorata. Ricco ene quello veſtimiento. Con tale veſte ſopra le arme a muodo de Ceſari ſallio a lo Palazzo de lo Papa, co tromme ſonanti, e fò denanti a lo Legato. Soa bacchetra in mano, ſoa corona in capo. Terribbele e fantaſtico parea. Quanno fò pervenuto a lo Legato, parlao lo Tribuno, e diſſe: *Mannaſtevo pe noa? Que ve piace de commannare?* Reſpuſe lo Legato: *Noa bavemo moite informationi de nuoſtro Signiore lo Papa.* Quanno lo Tribuno ciò odìo, jettao una voce aſſai aita e diſſe: *Que informationi ſoco queſſe?* Sentenno lo Legato così rampognoſa reſpoſta, tenne a sè e ſtette zitto. Deo la voita a reto lo Tribuno; e fao guerra contra Marini, e Marini contra Romani.

CAPITOLO XXXII.

I Colonneſi armano in Paleſtrina; e con molti altri Baroni vengono verſo Roma. Il Tribuno metteſi in arme, e inſoſpettito del Prefetto, che gli era venuto in ſoccorſo, lo ritiene prigione.

VEngote hora a contare, como Colonneſi fuoro ſconfitti in Roma. La guerra era forte. Li Cittatini de Roma parevano forte affannati de la fatica, e de lo deſaſcio, e de lo danno. Lo Tribuno non pacava li ſollati, come ſolea. Granne biſviglio pe la Cittate era. Li Cavallerotti de Roma ſcriſſero lettere a Miſſore Stefano de la Colonna, che beneſſe con jente, cha li boleano aprire la Porta. Li Colonneſi fecero la addunata in Pelleſtrina; numero

ſuſcepturi, adveniunt. Veſtis illa ampliſſima ac pretioſiſſima parvulis margaritis omnino referta erat. Ejuſmodi paludamento, quod armis ſibi ſuperpoſuerat, veluti novus Caeſar, Palatium tubis obſtrepentibus aſcendit, & coram Legato conſtitit. Scipionem ſuum manu, coronam in capite geſtabat. Aſpectu formidabilis, & animo perturbatus apparuit. Ut ad praeſentiam Legati pervenit Nicolaus, illico dixit: Vos nobis miſiſtis. Quidnam praecipere vobis lubet? *Legatus reſpondit.* Multas Domini noſtri Papae inſtructiones habemus. *His auditis, Tribunus oculis turbidus alta voce repoſuit:* Quaenam ſunt hae inſtructiones? *Legatus Nicolai objurgantis ac dedignati reſponſum percipiens, ſilentio ſemet continere ſatius duxit. Tunc Tribunus digrediens, Marinenſibus bellum intulit. Marinenſes contra Romanis bella fecerunt.*

CAP. XXXII.

Columnenſes arma parant in Civitate Praeneſtina. Una cum multis Baronibus ad Urbem armati accedunt. Tribunus arma inſtruit. De Praefecto, qui opitulaturus advenerat, diffidens, ipſum capit, ac detinet.

D*Icam in praeſentia, quomodo Columnenſes bello profligati fuerint Romae. Exardeſcente graviter bello, Romani Cives laboribus, incommodis, ac detrimentis admodum affligabantur. Militibus ſtipendia Nicolaus, ut ſolebat, minime numerabat. In Urbe maximum inſuſurrantium murmur audiebatur. Romani Milites Dominum Stephanum de Columna per epiſtolas acciverunt, ut cum armatis veniret, ſibi Portam reſeraturi. Columnenſes exercitu in Civitate Praeneſtina collecto ſeptingentorum equitum, & qua-*

mero de ſetteciento cavalieri, e pedoni quattromilia. Pe forza voco tornare a Roma. Moiti Baroni ſoco nella cogniura con eſſi. Granne apparecchio ſe fao in Pelleſtrina. E pe tornare a Roma davano doice reſpoſta, cha boleano venire a le loro caſe. De tale adunanza lo Tribuno fortemente ſpaventao, e deventao como foſſe infermo e matto. Non prenneva civo, nè dormeva. Una dimane tiempore, nanti a la ſconfitta forza tre dii parlao a lo Puopolo, e confortaolo, e fra le moite paravole diſſe: *Sacciate, che in queſſa notte me ene apparzo Santo Martino, lo quale fò figlio de Tribuno: e diſſeme; Non dubbitare, che tu acciderai li nemici de Dio*. L'aitra dimane ſequente, de notte moito tiempore, ſonao ſoa campana a ſtuormo. Radunao lo Puopolo tutto armato. Affettato li parlao, e diſſe: *Signiori, faccieve a ſapere, che in queſſa notte m'è apparzo Santo Boniſacio Papa, e diſſeme, che hoje in queſſo die faremo vennetta de li ſoi nemici Colonneſi, li quali sì laidamente detuperaro la Chieſia de Dio*. Puoi diſſe: *Hajo uno figlio; Lorienzo hao nome; que verrà con meco a la vattaglia contra li traditori de lo Puopolo, e contra li periuri*. Puoi diſſe: *Sapemo pe le ſpie noſtre, cha queſſa jente ene venuta, e poſataſe appreſſo la Cittate a quattro miglia in uno loco, che ſe dice Monimento; donne ene vero ſegniale, che non ſolamente ſarraco ſconfitti, ma ſarraco ancora acciſi, e ſepoiti ne lo Monimento*. E ditto queſſo fece ſonare tromme, ciarammelle, e naccare. E ordinao le battaglie. E fece li Capitanii delle vattaglie. E deo lo nome, *Spirito Santo Cavalieri*. Ciò fatto quetamente ſenza remore co le legioni ordenate da pede e da cavallo ſe ne vaco a Porta Santo Lorienzo,

A *& quatuor millium peditum, violentâ in Urbem irruptione ingredi decreverant. Barones multos conjurationis collegas habuere. Magnos apparatus Praeneſte fecerunt. Romam reverſuri, dulcibus verbis dictitabant, ſe ipſos proprias domos repetituros fore. Ob ejuſmodi armatorum collectionem Tribunum talis tantuſque terror invaſit, ut animo aeger ac veluti* B *ſtupidus nec cibum nec ſomnum caperet. Quodam mane facto prima diei luce, & triduo fortaſſe, antequam confligeret cum hoſtibus, verba Populo faciens Nicolaus, ex multis, quae protulit, haec ait:* Noveritis, me proxime acta nocte per ſomnum vidiſſe Sanctum Martinum, qui Tribuni filius fuit, mihi dicentem. Ne dubita. Hoſtes Dei interfi- C cies. *Sequenti die ſatis diluculo, campanâ ad arma pulſatâ, univerſum Populum armis communitum advocavit, ad quem jam compoſitum ſermonem in hanc formam inſtituit, dicens:* Palam vobis, Domini, facio, me nimirum hac ipſa, quae praeceſſit, nocte, Sanctum Bonifacium Pontificem, quum dormiebam, conſpexiſſe, aſſerentem, nos D hodie de inimicis ſuis Columnenſibus, qui tam foede Eccleſiam Dei deturparunt, ultionem fore ſumturos. *His ſequentia addidit:* Laurentius filius eſt mihi. Is mecum in certamen adversùs proditores Populi, & perjuros exibit. *Poſtea ſubjunxit:* Exploratorum noſtrorum relatu didicimus, hoſtes appropinquaſſe, & quarto ab E Urbe milliario caſtra locaſſe, ubi dicitur Monumentum. Ibi ſane mihi portenditur, nedum inimicos debellandos fore, ſed & occiſos in eodem Monumento ſepeliendos. *His pronuntiatis, tibicinibus, monaulis, cornicinibus, & tympaniſtis praecepit, ut ſonitus ederent. Acies exinde praeordinavit. Cohortibus Duces praefecit, & alarum Praefectos deſtinavit. Demum pro militari*

zo, la quale hao nome Porta Tevertina. De li Baroni fuoro co lo Puopolo Jordano de li Orzini, Cola Orzino de Caſtiello Santo Agnilo, Malavranca Cancellieri de la Peſcina, Matteo (44) figlio de lo Conte Vertollo, e moiti aitri. Non boglio laſſare lo muodo, che ſervao lo Tribuno de lo Prefietto nanti la ſconfitta. Lo Tribuno mannao pe lo Prefietto. Lo Prefietto volenno obedire, benne con ciento cavalieri per eſſere a la vattaglia in ſervitio de Romani. Da quindici Baronetti de Toſcana havea con ſeco menati. Anco havea menato ſio figlio Franceſco. Quella fò la prima voita que arme portao. Denanti a sè mannao ſome cinqueciento de grano pe graſcia. Como ſe convieo a Prefietto, eraſe sforzato de compiacere a Romani. Como fò jonto, fò invitato a pranzo; ſedenno, li fò toito le arme a sè, e a li ſiei compagni. Puoi fò meſſo in preſone eſſo co lo figlio; lo arneſe, e li cavalli li fò toito, e dati per Romani. Fece uno parlamiento lo Tribuno a lo Puopolo, ne lo quale diſſe coſinto: *Non ve maravigliate, che io detengo in preſone lo Prefietto, cha eſſo era benuto pe ferire de coſta, e per ſconfiere lo Puopolo de Roma.*

CAPI-

A *tari teſſera nomen*, Spiritus Sanctus Miles, *edixit. Quo facto ſilenter abſque ullo ſtrepitu, cum bene conſtitutis peditum & equitum legionibus ad Portam Sancti Laurentii, quae Tiburtina nuncupatur, perrexit. Populari huic exercitui ſe conjunxere ex Dynaſtarum ordine Jordanus de Urſinis, Nicolaus Urſinus de Caſtro Sancti Angeli, Malabranca* B *Cancellarius de Piſcina, Matthaeus filius Cancellarii, Robertellus filius Comitis Bertoldi, aliique plures. Silentio heic mihi haud praetereundus eſt modus, quem Tribunus, antequam proeliaretur, contra Praefectum adhibuit. Nicolaus Praefectum, ut ſibi opem ferret, evocavit. Praefectus obſequuturus, centum equitibus bello aptis ſociatus, Romanis* C *auxilium laturus, Romam venerat. Barunculos Tuſciae fere quindecim adduxerat, & filium ſuum Franciſcum, qui tunc primo arma induerat. Romanorum gratiam promerendi cupidus, quingentas frumenti ſarcinas, annonae cauſsâ quemadmodum Praefectum decet, jam praemiſerat. Quum Romae fuit, pranſurus apud Tribunum, utpote ab eo invitatus,* D *ad ejus menſam aſſedit. Ad quam quum diſcubuiſſet, armis exutus fuit, exarmatis identidem ſociis ejus. Poſtmodum unacum filio in carcerem conjectus, equis ac utenſilibus, quae Romanis diſpertita fuerunt, exſpoliatus remanſit. Ob id Nicolaus ad Populum concionem habens, dixit:* Ne miremini, me carceri Praefectum mancipaſſe. Venerat ipſe, ut E nos inſidioſe sauciaret, & ut Romano Populo cladem irrogaret.

CAP.

(44) Matteo figlio de lo Cancellieri, Lubertiello figlio de lo Conte

CAPITOLO XXXIII.

I Colonneſi arrivano a Roma coll' eſercito, e la trovano ſerrata. Ma apren doſi la Porta, mentre la gente paſſa in ordinanza, ſolo Janni Colonna vi entra generoſamente dentro, dove ne rimane ucciſo.

HOra me ne torno a la vattaglia. Colonneſi ſe muoſſero con granne sfuorzo da Monimento dalla mieſa notte. Connuſſeroſe allo Moniſterio de Santo Lorienzo fore le mura. Era lo tiempo rencreſcievole pe la piojia, e pe lo aſpero freddo. Addunaroſe li Baroni, Stefano de la Colonna, Janni ſio figlio, Pietro de Agabito, lo quale era ſtato Propuoſto de Marſilia, Signore de Jenazzano, Miſſore Jordano de Marini, Cola de Buccio Vaccia, Sciaretta de la Colonna, e moiti aitri. Vennero a conziglio de que deveſſero fare. Pe que Stefano era infeſtato da uno vomaco, e tremava como fronna. Pietro de Agabito eſſenno un poco appannato, ſonnato ſe avea de vedere la ſoa donna vedova, che piagneva, e ſciliavaſe. Pe paura de tale ſuonno ſe volea dall' hoſte aſſentare. Non ſe volea trovare a la rotta. Anco odivano ſonare la Campana a ſtuormo. Sapevano che lo Puopolo forte irato era e corrocciato. Anco perchè Stefano della Colonna Capitanio de tutta l' hoſte jenerale, como jonze là, denanti a tutti la prima coſa ſolo con un fante a cavallo a uno Palafreno, ne ijo a la voita de la Porta de Roma, e comenzao a chiamare ad aita boce la guardia a nome. Pregava che apreſſe la Porta. Adduceva queſſe raſcioni: *Io ſo' Cittatino*

de

C A P. XXXIII.

Columnenſes cum exercitu ad Urbem appropinquantes, occluſas Portas inveniunt. Dum acies ordine traducuntur, Porta reſeratur. Per illam Johannes Columna ſolus generoſe intrans, demum interfectus occumbit.

AD ea, quae in pugna evenerunt, ſtilum converto. Columnenſes circa mediam noctem magno conatu a Monumento diſceſſerunt. Ad Monaſterium Sancti Laurentii extra muros ſe contulere. Inclementia coeli, pluviarum copia, & frigoris aſperitas inſtabat. In unum convenere Barones, Stephanus nempe de Columna, Johannes ejus filius, Petrus de Agapito, qui Maſſilienſem Praepoſituram jam obierat, Dominus Geneſtani, Dominus Jordanus de Marino, Nicolaus Buccii Vacciae, Sciaretta de Columna, ac multi alii. Itaque conſilium inierunt, quid foret agendum. Stephanus vomitu excruciabatur, & frondis ad inſtar contremiſcebat. Petrus de Agapito, quum levi ſomno ſe dediſſet, ſomniaverat ſe videre uxorem ſuam tamquam viduam, lugentem, & prae triſtitia obrigentem. Ex quo terrifico aſpectu ſomnii ab exercitu recedere decreverat. Conflictui armorum intereſſe nolebat. Porro tunc Barones campanae ad arma ſonitum auribus percipiebant. Sciebant Romanum Populum iracundiâ & odio in eos ſummopere exardeſcere. Noverant inſuper, Stephanum de Columna, totius exercitus imperatorem, tunc primum ante omnes, uno famulo pedite ſociatum, ad Portam Romae, equo inſidentem prope acceſſiſſe, & alta voce cuſtodem nomine tenus appellaſſe. Qui quum inſtanter expoſceret ab eo, ut Portam ſibi panderet, his rationibus ac verbis fuerat uſus. Ego ſum

Ci-

de Roma. Voglio a caſa mea tornare. Vengo pe lo buono ſtato. Portava lo Confalone de la Chieſia e de lo Puopolo. A queſſe paravole reſpuſe la vardia de la Porta (Pavolo Buffa haveva nome lo buono valeſtriere) e diſſe: *Quella vardia, che chiamate, quà non ſtao. Le vardie ſoco mutate. Io ſo' benuto de novo quà co li miei compagni. Voi non potete entrare quà pe via aicuna. La Porta ene ſerrata. Non conoſciete quanta ira have lo Puopolo de vui, che turbete lo buono ſtato? non odete la Campana? Pregove per Dio: parteteve. Non vogliate eſſere a tanto male. In ſegnio, che voa non pozzate entrare, ecco che jetto la chiave de fora.* Jettao la chiave, e cadeo in una peſcoglia d' acqua de fora per lo male tiempo che era. Quanno li Baroni ſtajenno in conzilio penzaro a tutte queſſe coſe, bene viddero, cha entrare non poteano. Deliberaro de partireſe ad honore. Fatte tre ſchiere, ordenaro benire fi' a la Porta denanti de Roma co le ſonanti tromme, e aitri ſtrumenti, e dare la voita a mano ritta, e tornareſene a caſa con granne honore, e coſinto fatto fò. Jà ne erano benute doi vattaglie, la prima e la ſecunna sì de la pedonaglia, sì della cavallaria. Petruccio Frajapane fo lo Connuttore. Sonate le tromme a la Porta, diero la voita a mano ritta, e ſenza aicuna leſione tornaro. Hora beneva la tierza ſchiera. In queſſa era la moititudine de la cavallaria. Erance nuobele jente. Erance li pruodi, e li bene a cavallo, e tutta la fortezza. Uno banno fò nanti meſſo, che nullo feriſſe a pena de lo pede. Li primi feritori fuoro da otto nuobbeli Baroni, fra li quali fò lo deſventurato Janni de la Colonna. Queſſi nuobbeli primi feritori nanti jevano ad

A Civis Romanus. Domum meam intraturus adveni. Pro bono regimine adſum. *Vexillum autem Eccleſiae & Populi deferebat. Stephani verbis Cuſtos Portae, cui nomen Paulus Buffa fuit, peritus ſagittarius, ita reſpondit:* Cuſtos, quem vocas, non adeſt. Excubiae jam permutatae fuerunt. Ego ſane cum ſociis meis cuſtos nuper acceſſi. B Nullo modo huc intrandi tibi poteſtas erit. Obſerata Porta eſt. An neſcis, quantâ adversùm te iracundiâ Populus efferveſcat, contra te inquam, qui boni regiminis perturbator dignoſceris? An non campanae ſonitum audis? Per coeleſtia te precor, ut abeas. Noli tanto malo operam dare. C Ut ſcias, te nequaquam intraturum eſſe, Portae clavem foras ecce jacio. *Clavem jecit, quae in exteriori foſſula aqua repleta corruit; tunc enim pluvium tempus erat. Haec omnia Baronum, qui ad conſilium convenerant, mentibus obverſabantur; qui utique intellexerunt, Romae Urbis ingreſſum omnimodo ſibi ipſis praecludi. Igitur abſcedere cum honore deliberaverunt.* D *Compoſitis tribus aciebus, ad Portam uſque Romanam cum tubarum, & aliorum perſtrepentium inſtrumentorum clangore progredi propoſuerunt, ac inde ad dexteram ſe convertentes, domum magno decore repetere. Atque ita actum eſt. Jam prior & poſterior acies tum peditum tum equitum eidem Portae ſe praeſentaverant. Petruccius Frangipanis utpote earum ductor, praeiverat.* E *Tubis clangentibus ad conſpectum Portae, ad dexteram partem iter flectentes, ſine ulla laeſione remearunt. Tertia acies incedebat, copioſo equitatu, nobilibus viris, generoſis belligeratoribus, hominibus fortibus in equis ſedentibus, & toto exercitus robore inſtructiſſima. Edictum promulgatum fuit, ne aliquis ſub poena pedis vulnera inferret, ſeu pugnaret. Ex primis pugnatori-*

ad onne moititudine de uno buono A ſpatio. Era allhora l'alba de lo die. Li Romani dentro de la Porta non havevano la chiave; pe forza opierzero la Porta pe jeſcire a la varatta. Granne romore fao lo ferire de le accette. Granne ene la confuſione de lo ſtrillare. La Porta ritta fò operta: la manca remaſe 'nzerrata. B Janni de la Colonna approſſemannoſe a la Porta, conziderao lo romore drento, e conziderанно lo non ordenato operire, eſtimao, cha ſoa amici haveſſeno muoſſo dentro romore, e che haveſſeno rotta la Porta pe ſuorza. Queſſo conziderato, Janni Colonna ſubbito ſe 'mbraccia lo paveſotto, co una lancia a la coſſa, C ſperonao lo ſio deſtriero, adorno come Barone, forte correnno, non ſe retenne. Entrao la Porta de la Cittate. Deh como granne paura fece a lo Puopolo. Allhora denanti a eſſo deo la voita a fujire tutta la cavallaria de Roma. Similmente tornao a reto tutto lo Puopolo fujenno, quaſi pe ſpatio de mieſa valeſtrata. Non per tanto queſſo Janni D Colonna fo ſequitato da li ſoa amici; de manera che remaſe ſolo là, como ſe foſſe chiamato a lo Judicio. Allhora Romani preſero vigore, intennenno, che eſſo era ſolo. Anco fò più la ſoa diſaventura. Lo ſio deſtrieri lo traſportao in una grotta poco più de là de la Porta da lo lato manco, entranno la Porta. In quel- E la grotta fò ſcavallato da cavallo; e conoſcienno Janni ſia diſaventura, domannava a lo Puopolo miſericordia, e adjurava pe Dio, che ſoe armature non ſe li deſpogliaſſero. Que vao più diſenno! Là fò denudato, e datoli tre ferute, e morìo. Fonneruglia de Trejo fò lo primo, che lo colpiao. Jovene era de bona indole. Var-

toribus octo Nobiles exſtitere, inter quos infortunatus Johannes de Columna. Hi enim Nobiles primi ad feriendum reliquae multitudini per ingens intervallum praeibant. Illuceſcente diei aurorâ Romani intrinſeci, Portae clave deſtituti, violenter, ut ad certamen extra pregrederentur, Portam ipſam aperuerunt. Ingentem rumorem edebat fractura portae. Maxima conclamantium confuſio audiebatur. Porta ad dexteram patuit: altera ad ſiniſtram occluſa remanſit. Johannes de Columna proximum Portae ſe faciens, & tum grave murmur, quod intus reſonabat, tum Portam patentem conſiderans inopinato recluſam, amicos, ſocioſque ſuos ſtrepitum intus excitaviſſe, & violenter Portam fregiſſe exiſtimavit. Id quum ſibi Johannes perſuaſiſſet, parvum clypeum brachio immittens, haſtam femori innixam dirigens, equum calcaribus exſtimulans, Baronum ornamentis indutus, concito greſſu haud ſe continere potuit, quin intus Urbem per Portam ingrederetur. Populus ut improviſo Johannem aſpexit, magno timore correptus, ante ipſum cum omni Romano equitatu in fugam ſe convertit. Similiter univerſa multitudo aufugiens terga dedit quaſi per ſpatium dimidii jactus ſagittae. Non ob id tamen ab ullo amicorum ſuorum Johannes ipſe conſociatus fuit; quapropter ſolus ibi perſtitit, veluti ad judicium evocatus fuiſſet. Tunc Romani agnoſcentes, Johannem ſolum illic conſtitiſſe, audaciam reſumſerunt. At majore infortunio Johannes ab equo ſuo in quoddam antrum, aliquantulum a Porta ad ſiniſtrum latus intreitus Portae diſſitum, tranſvectus fuit. In eodem antro ex equo dejectus eſt, & calamitatem propriam intelligens, a Populo pietatem expoſcebat, per coeleſtia eum adjurans, ne arma ſibi detraherent. Quid plura? Ibi omnibus exſpoliatus & nudatus, tribus vulneribus confoſſus occubuit. Fonneruglia de Trejo primos

Varva non havea meſſa. La ſoa fama ſonava per onne terra de virtute e de grolia. Jace nudo, ſupino, feruto, e muorto, in un monteruozzo, canto lo muro de la Cittate, drento la Porta. Erano ſiei capelli caricati de loto. A pena ſe pottera reconoſcere. Hora vidi maraviglia. Incontanente lo tiempo peſtelenziale e turvato ſe comenzao a reſchiarare. Lo Sole daea lucienti raji. De tiempo caliginoſo fò fatto ſereno e allegro.

CAPITOLO XXXIV.

Stefano della Colonna, e molti altri Baroni reſtano morti. E ne ſegue gran rotta per la banda de' Baroni.

FRà tanto Stefano de la Colonna in tanta moititudine, la quale ordenatamente beneva denanti a la Porta, teneramente dommannao de lo ſio figlio Janni; e reſpuoſto li fò: *Noa non lo ſapemo que haja fatto, nè dove ſia jito.* Allhora ſoſpettao Stefano, che haveſſe entrato la Porta. Perciò ſperonao, e ſolo la Porta entrao: e bedde cha lo figlio jacea in terra in mieſo de moiti, che l'accideano intra la grotta e lo pantano dell'acqua. De ciò Stefano temenno de la ſia perzona, tornao a reto. Jeſcìo la Porta, e la ſia mente rationale lo abbannonao. Fò ſmarrito. Lo amore de lo figlio lo convenze. Non fece paravola aicuna. Anco tornao, e entrao la Porta, ſe pe via aicuna poteva ſio figlio liberare. Non ſe approſſimao, che conubbe, cha lo figlio morto era. Attenneva a campare la ſia perzona. Tornao a reto triſto. Nello jeſcire che fece de la Porta, benne de ſopra da lo Torri-

ciello

A *mos ei intulit ictus. Ita Johannes adoleſcens egregiae indolis, ac imberbis, cujus nomen & gloria per univerſum orbem jam ferebatur, nudus, ſupinus, vulneratus, ac mortuus jacuit juxta murum Urbis intra Portam. Capillos luto adeo conſpurcatos habebat, ut vix recognoſci poſſet. Mirum fuit, illico peſtilens ac turbatum coelum immutari, & clareſcere*
B *coepiſſe. Lucidiſſimos radios Sol emiſit. Caliginoſus aër in ſerenum, & clarum converſus fuit.*

C A P. XXXIV.

Stephanus de Columna, aliique complures Dynaſtae vulnerati cadunt.
C Barones magno conflictu proſternuntur.

INterim Stephanus de Columna in tanta ordinatim ante Portam advenientium multitudine, paternâ ſolicitudine, de Johanne filio ſuo exquirere coepit. Stephano ita reſponſum fuit: Neſcimus quid ipſe fecerit, aut quò perrexerit.
D *Tunc Stephanus dubitare coepit, an filius Portam introiiſſet. Quamobrem equo calcaribus incitato, Portam introgreſſus, filium humi ſtratum conſpexit in medio multorum, qui eum vulneribus confodiebant inter antrum ac lutum aqueum. Quo viſo Stephanus ſibimet pertimeſcens, gradum retro convertit. Portâ egreſſus, mente ac ratione perturbatus, paene exa-*
E *nimatus fuit. At amore filii rurſum percitus, nullis verbis, & ſilenter, Portam iterum regreſſus penetravit, quaerens, num aliqua ratione filium e periculo poſſet eripere. Loco tamen non appropinquavit, eo quod filium occubuiſſe cognovit. Itaque ſaluti propriae conſulere unice cupiebat. Moerore ac triſtitiâ repletus quum reverteretur, & e Porta prodiret, ex ſuperiori parte parvulae Tur-*

ris

ciello una groſſa macena, e percoſſe eſſo nelle ſpalle, e lo cavallo nella groppa. Hora lo ſequitano le lance lanciate de là e de chà. Lo cavallo feruto ne lo pietto de lancia jettava caici, e tanto ſpeſſo, che non potennoſe mantenere a cavallo, cadeo pe terra. De ſubbeto veo lo Puopolo ſenza raſcione, e sì l'accide, in fronte de la Porta, in quello loco, dove ſtaco l'Imajine ne la parete in mieſo la ſtrata. Là jacque nudo in beduta ad onne Puopolo, e a chi paſſava. Non havea uno de li piedi. Moite ferute havea. Frà lo naſo e li vuocchi havea una feruta, e sì terribbele apertura, che parea lo guado de le gote de lo lupo. Lo ſio figlio Janni habbe ſolo doi ferute ne lo petignone, e una ne lo pietto. Hora jeſcìo lo Puopolo furioſo ſenza ordene, ſenza leje. Cerca a chi dea morte. Scontraro (45) li joveni; Pietro de Agabito de la Colonna, cha d'era ſtato Propuoſto de Marſilia, lo quale Chierico fò. Mai veſtute non ſe havea arme, ſe non allhora. Era caduto da cavallo; non potea libberamente annare, perque la terra era ſcivolente. Fujioſe in una Vigna vicina. Calvo era e veterano. Pregava per Dio, che li perdonaſſero. Non vaize lo pregare. In prima li toizero ſoa moneta; puoi lo deſarmaro; e puoi li toizero la vita. Stette in quella Vigna nudo, muorto, calvo, graſſo. Non parea homo da guerra. (46) Apprieſſo de eſſo in quella Vigna jacea un'aitro Barone, cioene Pandolfo de li Signiori de Bellovedere. Fuoro de morti in poco de ſpatio da dodici. A la ſupina jaceano. Tutta l'aitra moititu-

A *ris immiſſa ingens mola Stephanum ipſum in humeris, equum autem ejus in clunibus percuſſit. Poſtmodum lanceis & lancearum jactibus undequaque impetitus fuit. Equus in pectore lanceâ vulneratus plurimum ac frequenter adeo recalcitrabat, ut Stephanus ipſum non amplius temperare valens, ephippio disjectus, ad terram corruerit. Nullâ morâ Populus*
B *rationis exſpers in eum irruit, & interemit in conſpectu Portae, ubi in pariete Imagines proſtant, in medio viae. In loco eodem nudus jacuit Stephanus, omni Populo & tranſeuntibus conſpicuus. Uno ex pedibus carebat. Pluribus vulneribus ſauciatus cernebatur. Inter naſum & oculos tantae amplitudinis plaga ſibi fuerat inflicta, ut hiatui maxillarum lupi*
C *eam aſſimilare potuiſſes. Johannes filius ejus duobus tantum vulneribus ad inguina, & uno circa pectus percuſſus jacebat. Tunc Populus furens, nullo ordine, nullaque lege, egrediens Urbe, caedem ac mortem aliis inferre avide quaerebat. Obvios habuit juvenes. Item Petrum Agapiti de Columna, qui Clericus antea Maſſilienſi Praepoſiturae praefue-*
D *rat. Non aliàs niſi hac occaſione armis indutus inceſſerat. Is equo prolapſus, tuto ambulare ob ſoli lubricitatem nequibat. Ad proximam vineam fugâ divertit. Calvitie & ſenectâ provectus, hoſtes per coeleſtia obteſtabatur, ut ſibi parcerent. Nil potuere ſupplicationes. Pecuniis primo, armis poſtea, vitâ demum privatus, in eadem vinea nudus, calvus,*
E *obaeſus, ac interemtus fuit. Nullam bellatoris viri ſpeciem praeſeferebat. Apud eum alius Dynaſta in illius vineae loco, Pandulfus ſcilicet ex Dominis Belvederis, occiſus jacuit. Brevi temporis ſpatio duodecim alii interfecti ſupinis cadaveribus remanſerunt. Peditum & equitum*

(45) Scontraro li joveni. Lo primo Agabbito della Colonna, che dereto li veniva, fo Propuoſto de

(46) de guerra: voticiello parea. Apprieſſo

tituduie, sì de pedoni sì de cavalieri, laſſano l' arme de là e de chà; ſenza ordene con granne paura, non ſe voitavano de reto. Non fò chi dajeſſe coipo. Miſſore Jordano levao la fronnoſa. Non ſe (47) retenne fi' a Marini. Sconfitta fò onne moititudine. Abbattuti foro l'inimici; e jacquero muorti in terra, in beduta de li paſſanti, e de onne Puopolo, quelli li quali fuoro Senatori illuſtri fi' ad hora de Nona. Da vero che lo Stennardo de lo Tribuno gìo per terra. Lo Tribuno sbaottio. Stava co li vùocchi aizati a lo Cielo. Aitra paravola non diſſe ſe no' queſſa: *Hai Dio! haime tu traduto!*

CAPITOLO XXXV.

Il Tribuno tornato trionfante depone la ſua Corona, e la ſua Verga all' Araceli. Nè permette che a i cadaveri de tre Colonneſi ſi faccia onore alcuno.

PUoi che la vittoria fò pe lo Puopolo, lo Tribuno fece ſonare ſoe tromme de ariento; e co granne grolia e trionfo recoize lo Campo; e puſeſe in capo la ſoa Corona de ariento de fronne d'oliva: e tornao in Roma con tutto lo Puopolo trionfante. E gìone a Santa Maria de Aracielo, e là raſſennao la ſia Verga de lo acciaro, e la Corona de la oliva a la Verjine Maria. Denanti a quella venerabbele imajine appeſe la Bacchetta, e la Corona in caſa de li Frati Minori. Dapuoi mai non portao baſtone, nè corona, nè Confalone ſopra capo. Po' queſſo parlao a lo Puopolo in parlatorio, e diſſe, cha

(47) ſe retenne finente a Marini.

A *tum reliqua multitudo, armis heic & illic dimiſſis, abſque ordine, & ingenti terrore aufugiens, nec umquam retro reſpiciens, terga vertit. Nec unus ex tot exſtitit, qui fuerit auſus pugnare. Dominus Jordanus equum ferulâ incitans, illico fugae ſe commiſit, nuſquam conſiſtens, niſi quum ad Marini Caſtrum pervenit. Profligato hoſtili exercitu, oc-*
B *ciſorum cadavera, corpora nempe eorum, qui Senatoriâ nobili dignitate aliàs perfuncti fuerant, humi ſtrata, & abjecta, viatoribus & cuncto Populo ſpectanda patuere uſque ad horam nonam diei. Tunc ſane Vexillum Tribuni ad terram cecidit. Quare Tribunus perterrefactus, oculos ad coelum elevans, haec paucula protulit.* Ah Domine! numquid me
C deſeruiſti?

C A P. XXXV.

Tribunus cum triumpho rediens, coronam, & ſcipionem apud Aram Coeli deponit. Cadaveribus trium Columnenſium funeris exſequias interdicit.

D

POſtquam victoriâ Romanus Populus potitus fuiſſet, argenteis tubis tibicines Nicolaus perſtrepere juſſit. Cum multa gloria ac triumpho exercitum congregans, argenteam coronam foliis olivarum conſertam capiti ſuo impoſuit, & in Urbem una cum toto Populo ovanti remeavit. Ad Sanctae Mariae in Ara
E *Coeli Templum profectus, chalybeum ſcipionem, & olivae coronam Virgini Mariae obtulit. Venerandae Deiparae imagini ſceptrum appendit, & in Monaſterio Fratrum Minorum coronam depoſuit. Poſtmodum numquam ſceptrum, coronam, & vexillum ſupra ſuum caput detulit. Ad Populum exinde in ſuggeſtu verba fecit, aſſerens, ſe in vaginam remiſſurum*

cha bolea convertere ſoa ſpata ne la guaina. E traſſe la ſpata, e sì la forviva co le veſtimenta ſoje, e diſſe: *Hajo mozzata recchia de tale capo, che non lo poteo tagliare Papa, nè 'mperatore.* Quelle tre corpora morte fuoro portate in Santa Maria de li Frati ne la Cappella de li Colonneſi, copierte de palji de auro. Bennero le Conteſſe con moltitudine de donne ſcapigliate, per ululare de ſopra li muorti, cioene ſopra le corpora de Stefano, Janni, e Pietro de Agabito. Lo Tribuno le fece cacciare, e non voize, che li foſſe fatto honore, nè eſequio, e diſſe: *Se me faco poco de ira quelle tre corpora maidette, facciole jettare ne lo cataſeſſo de li appeſi; cha ſoco perjuri, non ſoco degni d'eſſere ſepelliti.* Allhora queſſe tre corpora fuoro ſecretamente de notte portate ne la Chieſia de Santo Silveſtro de lo Capo, e là ſenza ululato fuoro ſepellite da le Monache. De li aitri muorti Cittatini fuoro Cola Pali de Molara, Miſſore Jordano de li Aretini, Cola Farfaro, Polo de Libano, e moiti aitri gentilhuomeni, Romani, Orvietani, e de aitre Terre vicine a Roma, amici de le ſopraditte tre corpora morte. E li preſoni fuoro poſti in Campituoglio.

CAPITOLO XXXVI.

Riprenſione al Tribuno, che a ſimilitudine di Annibale non ſeppe valerſi di queſta vittoria.

QUà voglio un poco delongareme da la materia. Scrive lo facunno recitatore Tito Livio, cha de Africa ſe moſſe uno Capitanio, lo migliore che mai foſſe ne lo munno.

A *rum fore enſem ſuum. Enſem verò denudavit, & eum veſtimentis confricabat, dicens:* Aures è quorumdam capitibus abſcidi, quas nullus Pontifex, nulluſque Imperator potuit amputare. *Cadavera trium Columnenſium ad Aedem Sanctae Mariae Fratrum Minorum delata fuerunt, in Columnenſium aediculâ poſita, & aureis palliis cooperta.* B *Advenere Comitiſſae, multâ mulierum comitivâ ſociatae, quae ſparſis capillis ſuper mortuorum corpora, Stephani nempe, Johannis, & Petri de Agapito, erant ploraturae. Tribunus, ut matronae expellerentur, mandavit, nec ullis funerum exſequiis cadavera ipſa affici permiſit, inquiens:* Si vel tantillum iraſcar, maledicta tria corpora illa in ſepulcrum ſuſpenſorum ſane disjici faciam. C Haec utpote perjura ne tumulo quidem recondi merentur. *Tunc eadem cadavera noctu latenter ad Eccleſiam Sancti Silveſtri de Capite exportata fuerunt, eaque abſque planctu Sanctimoniales tumulo mandarunt. E numero aliorum mortuorum Civium fuere Nicolaus Pali de Molara, Dominus Jordanus de* D *Aretinis, Nicolaus Farfarus, Paulus de Libano, multique alii nobiles patritii Romae, Urbis Veteris, & quarumdam proximarum Urbi Civitatum, qui foedere & amicitia tribus Columnenſibus adhaeſerant. Captivi in Capitolii carceribus incluſi fuerunt.*

CAP. XXXVI.

E

Auctor exprobrat Tribunum, qui Annibalis exemplo fructu reportatae victoriae uti neſcivit.

HEic *ab inſtituto meo aliquantiſper digredi mihi placet. Facundus Hiſtoriographus Titus Livius literis prodidit, Ducem quemdam omnium, qui umquam in orbe vixerint, digniſſimum, Anniba-*

no. Aniballo de Cartaine habbe nome. Queſſo Aniballo ruppe la pace a Romani, e desfece la Cittate de Sogonza ne la Spagna a deſpietto e onta de lo Senato de Roma. Puoi paſſao le Alpe de chà in Piedemonti, e benne in Lommardia. E là ſconfiſſe Sempronio Conzolo de Roma ad uno fiume, che diceſe Teſino, canto Pavia. Puoi ne benne in Toſcana, e là a lo Laco de Peroſcia ſconfiſſe lo eſercito de Roma, e tagliao lo capo a Framinio (48) Conzole. Puoi deo la voita in Campagna a Monte Caſino: e là li benne a la frontera Fabbio, lo saputo, con granne hoſte; e tennelo a bajo anni tre. Puoi li tre anni fuoro mutati li Capitanji. Fabbio fò caſſo. Li Capitanji foro dui: per li nuobbeli fò Capitanio Emilio Pavolo; per li puopolari fò Capitanio Terrentio Varrone. Lo ſapere e la innuſtria de Aniballo fò tanta, che levao queſſi doa Capitanji da li piedi loro, e connuſſeli con onne loro potentia de cavalieri e de pedoni fi' in Puglia ad uno fiume, lo quale ſe dice Volturno. E là ſconfiſſe lo Puopolo de Roma, e ſconfiſſe doi hoſti. Là morio uno de li 'mperatori Emilio Pavolo. Fuoronce muorti ottanta Senatori. Morionce Servilio, lo quale l' anno paſſato era ſtato Conzolo. Morieronce Tribuni, e bona jente aſſai. Morieronce quarantaquattro migliara de pedoni. Morieronce otto milia ottociento cavalieri. Dece milia fuoro li preſonieri. Fonce guadagnata robba infinita, cavalli, e arme, auro, e ariento. Li freni e le coperte de cavalli de Romani erano tutte de auro lavorate. Roma fò terribelemente bedovata. Fatta cotale ſcon-

A *nibalem nomine, patriâ Carthaginenſem, ex Africa moviſſe. Is pace Romanis violata, Civitatem Saguntinam in Hiſpania, ſummo Romani Senatus dedecore & ignominiâ, deſtruxit. Praetergreſſus Alpes cis Pedemontem in Lombardiam advenit. Ibi Sempronium Conſulem Romanum apud Ticinum flumen prope Papiam bello ſuperavit. In Tuſciam pedem in-*
B *tulit. Romanorum copias ad lacum Peruſinum profligavit. Flaminio Conſuli caput obtruncavit. Exinde in Campaniam acies ſuas apud Montem Caſinum direxit, ibique ad limites obviantem ſibi Fabium belli peritiſſimum ingenti cum exercitu invenit, qui eum triennio, ne quidquam ageret, retardavit. Quo elapſo Duces alii ſubrogati fuere. Fabius im-*
C *perio exutus. Duces iidem fuerunt duo, nempe Paulus Aemilius ex Nobilium parte, & Terentius Varro ex Popularibus. Annibal tanta virtute ac tali ſcletia Romanis cum Ducibus tunc egit, ut eoſdem & caſtra removere coëgerit, & cum omni eorum equitatus & peditatus potentiâ in Apuliam ad Vulturnum flumen pertraxerit. Ibi Romanum Populum &*
D *utrumque exercitum praelio profligavit. In quo conflictu ex Imperatoribus unus Paulus Aemilius occubuit. Octoginta Senatores nece ſublati perierunt. Servilius, qui praecedenti anno Conſul proceſſerat, interfectus obiit. Tribuni, aliique fortes viri gladio caeſi cecidere. Peditum quadraginta quatuor millia, equitum vero octo millia & octingenti extincti in cam-*
E *po remanſerunt. Captivorum numerus decem millibus conſtitit. Innumerabilia ſpolia equorum, armorum, auri, & argenti Annibalis milites lucrati fuerunt. Fraena & dorſualia equorum Romanorum equitum auro fabrefacta habuerunt. Romana Civitas in ſummam ac horribilem viduitatem inde eſt conjecta. Poſt ejuſcemo-*

(48) Framinio Conzolo. Puoi voize commattere Spoleti, & non lo poteo avere. Puoi deo

ſconfitta, era hora tarda: calava lo ſole. Aniballo vittorioſo ſtava forte allegro. Li Principi de la hoſte ſoa li fecero intorno rota, e facennoli feſta e allegria de lo triunfo, che havea 'n tale die havuto. Puo' li domannaro pe gratia, cha quella notte a lo die ſequente dajeſſe poſa a sì e alla cavallaria, preque erano laſſi e ſtanchi. Stava frà queſſi Principi uno prudentiſſimo homo, lo quale nome havea Maharballe. Queſſo era Duca e connucitore de la cavallaria. Feceſe denanti Maharballe, e diſſe quelle paravole: *Aniballo, la mea openione non ene, che tu dei poſa nè a tì nè a li cavalieri. Vuoi tu ſapere, ch' hai vadagnato hoje in queſſa ſconfitta? de quà a cinque dji tu venzetore manicarai e farai feſta in Campi tuoglio, ſe ſenza demoranza ſicquiti la toa fortuna. Dunque lo poſare non fao per tine. Muovi toi cavalieri, e toe maſnade. Non li dare poſa. Paſſamone* (*) *a Roma. Sarai Signiore a bacchetta. La trovaremo desfornita, co le porte aperte. Meglio ene che Romani dicano: Aniballo è benuto, cha Aniballo deo venire.* A queſſe paravole Aniballo reſpuſe e diſſe: *Maharballe, io moito laudo la toa bona volontate; ma la notte hao conziglio. Bogliomene aiquanto penzare, e conzigliare.* Reſpuſe Maharballe, e diſſe: *Aniballo, Aniballo, tu ſai con tiei igniegni vencere, ma non ſai uſare la vettoria.* Bene dice Tito Livio, cha quella demoranza fò ſalutifera a lo Puopolo de Roma, cha liberao Romani da ſervitute e retraſſe lo 'mperio de mano de li Africani, a li quali decadea. Hora a lo propuoſito. Se Cola de Rienzo lo Tribuno haveſſi ſequitata la ſoa vittoria, e haveſſi cavaicato a Marini, pren-

A *ſcemodi conflictum, die jam ad veſperam, & Sole ad occidentem inclinante, Annibal victoriâ elatus maximo gaudio perfundebatur. Exercitus Principes gratulabundi Annibalem circumquaque obſepiebant, de reportato triumpho laetanter ſummopere congaudentes. Precario poſtmodum expetierunt, ut integra adveniente nocte ac ſequenti die nedum Annibal*
B *ipſe vellet quieſcere, ſed & equitatui feſſo ac laſſo quietem indulgeret. Ex Principibus prudentiſſimus vir Maharbal nomine, Dux & ductor equitatus in Annibalis conſpectum advenit, & in haec verba eum alloqui coepit:* In hac quidem ſententia, Annibal, ſum ego, ut nec tibi ipſi, nec equitibus ullam quietem te conceſſurum eſſe exiſti-
C mem. Cupis-ne, quantum emolumenti ex hodierno conflictu tibi obvenerit, dignoſcere? Quinque ab hinc diebus victor ad menſam diſcumbes exſultans in Capitolio, ſi cunctatione poſtpoſita, nullâque interjectâ morâ fortunae tuae curſum proſequi non deſtiteris. Itaque quies tibi nullatenus proderit. Equites tuos ac pedi-
D tes hinc remove. Nullam quietem exercitui concede. Urbem petamus. Hanc vacuam patentibus Portis inveniemus. Urbi prorſus dominaberis. Melius eſt, ut Romani dicant; *Annibal venit;* quam quod: *Annibal venturus eſt. His reſpondit Annibal, dixitque.* Bonam voluntatem tuam, Maharbal, aequi bonique conſulo. At
E nox conſiliorum mater eſt. Aliquantulum perpendam quid ſit agendum, ac interim aliorum ſententias exquiram. *Maharbal repoſuit & ait:* Annibal, Annibal, ſolers ac ingenioſus es ut vincas; at fructus ex victoria capere neſcis. *Apte obſervat Titus Livius, Annibalis procraſtinationem Romano*

(*) a Roma. Roma trovaremo desfornita colle Porte aperte. Sarai Signore a queto. Meglio &c. *Cod. Bonon.*

prennea lo Caſtiello de Marini, e deſertava a lo tutto Miſſore Jordano, che mai più levava lo capo. E lo Puopolo de Roma fora remaſo ſenza trivolatione in libertate.

CAPITOLO XXXVII.

Il Tribuno fa Lorenzo ſuo figlio Cavaliero della Vittoria. Comincia a inſuperbirſi, e a tiranneggiare, e libera il Prefetto. Giordano de Marini danneggia Roma; e naſcono molti diſordini.

VEngote a dicere, como lo Tribuno cadde da la ſoa Signoria. La dimane po' la ſconfitta fuoro chiamati tutti li Cavalieri Romani, li quali appellava Sacra Militia, e diſſeli: *Bogliove dare la paca doppia. Vengate co meco.* Non ſapeva aicuno que boleſſe fare. Sonanno le tromme ne gìo a quello loco, dove fò fatta la ſconfitta; la quale ſconfitta feceſe Anno Domini MCCCXLVII. de lo meſe de Novemmere. Menao con eſſo uno ſio figlio (Lorenzo habbe nome) ne lo luoco, dove fò muorto Stefano Colonna. In quello loco erance remaſa una peſcoglia de acqua. Jonto che fò lo Tribuno, fece ſcavaicare lo figlio, e jettavali ſopra l' acqua de lo ſangue de Stefano da quella peſcoglia, e diſſe: *Sarai Cavalieri de la Vittoria.* Maravigliaroſe tutti li aitri: anco ſtordiro. Puoi commannao, cha li Conneſtavoli da cavalli fe-

mano Populo omnimode profuiſſe, Romanos e ſervitute liberaſſe, & imperium ex Africanorum manibus, in quas inciderat, abripuiſſe. Nunc ad rem noſtram. Si Nicolaus Laurentii reportatae victoriae veſtigiis inſtitiſſet, & ad Marini Caſtrum obequitando perrexiſſet, Caſtrum ipſum obtinuiſſet, & Dominum Jordanum, qui numquam caput erexiſſet, exterminio prorſus affeciſſet. Populus autem Romanus abſque ullo diſcrimine libertatem integram recuperaſſet.

C A P. XXXVII.

Tribunus Laurentium filium ſuum Militem Victoriae conſtituit. Animo ſuperbe ſemet erigens ac tyrannidem exercens, Praefectum carcere eximit. Jordanus de Marino Romanis damna infert. Multa mala oboriuntur.

QUomodo Tribunus de dominatione ſua deciderit, paucis enarrabo. Sequenti die poſt conflictum omnes Romanos Milites, quos Militiae ſacrae vocabulo nuncupabat, ad ſe vocavit, & ipſis dixit. Duplex ſtipendium vobis ſum numeraturus. Me ſequamini. *Quid acturus eſſet, nemini innoteſcebat. Tubis clangentibus ad locum ſe contulit, in quo ſupra relatum certamen contigit. Hoc Anno Domini MCCCXLVII. menſe Novembri accidit. Filium ſuum Laurentium nomine ad locum, ubi Stephanus de Columna fuerat interfectus, adduxit. Ibi foſſula erat aquam continens; ad quam quum Tribunus adveniſſet, filium equo deſcendere juſſit, eumque aquâ ſanguine Stephani commixtâ in eadem foſſula aſpergens dixit:* Miles Victoriae eſto. *Prae admiratione nimium in modum univerſi obſtupuere. Comeſtabulibus equitum exinde praecepit, ut lato gladio filium ad latera & lumbos caederent.*

ſereſſono lo figlio piattoni co le ſpate là da lo lommo. Queſſo fatto, tornao a Campituoglio, e diſſe: *Jate a la via voſtra. Opera communa ene quella che havemo fatta.* (49) *Havemo tutti ſire Romani. A noa e a hoa ſpettao pugnare per la patria.* Queſſo ditto, forte turvao li animi delli Cavalieri. Da puoi mai non voizero arme portare. Allhora lo Tribuno comenzao ad acquiſtare odio. La jente ne ſparlava e dicea, che ſoa arrogantia era non poca. Allhora comenzao terribelemente deventare in quo, e laſſare le veſtimenta de la honeſtate. Veſteva panni, como fuſſi uno aſinino Tiranno. Jà moſtrava de bolere tiranniare pe forza. Jà comenzao a tollere de le Abbadie. Jà prennea chi pecunia havea, e tollevala; a chi l' havea, imponeali ſilentio. Sì ſpeſſo non facea parlamento per la paura, che havea de lo furore de lo Puopolo. E miſe colore e carne; e meglio manicava, e meglio dormeva. Allhora laſſao lo Prefietto. Preque non era ſano de la perzona, tenne pe ſtajo lo figlio. Allhora li Puopoli lo comenzaro ad abbannonare. E li Baroni, e non tanto givano a Corte pe la raſcione como ſolevano. Allhora impuſe la Data de lo ſale; e bolea pecunia pe ſollati. In queſſo ſtante Miſſore Jordano de Marini non ceſſava de novitate movere onne die, e prennea e derobbava la jente. De preſure ſe mormorava. Era lo tiempo de lo Autunno là dopo le vennegnie. Lo grano era caro. Valeva lo Rujio ſette (50) Libre de moneta. Queſſo tolleva la pecunia a chi l' havea. Miſſore Jordano predava. Lo Puopolo male ſe contentava. Lo Legato Cardenale, de lo quale de

ſopra

A *Quo facto in Capitolium rediit, & inquit:* Ad propria remeet unuſquiſque veſtrûm. Quod hactenus egimus, ad communem utilitatem patravimus. Romani omnes fuimus. Noſtrum ac veſtrum fuit pugnare pro patria. *Haec dicta Militum animos admodum perturbarunt. Ii poſtmodum arma ferre amplius noluerunt. Tunc Tribunus in odium &* B *offenſionem omnium venit. Populus ore aſpero eum diſcerpebat, & aſſerebat, arrogantiam illius ad nimietatem proceſſiſſe. Nicolaus autem iniquior ac vitioſior in dies factus, ab honeſtate receſſit. Durum ac hebetem tyrannum agens, violentiâ ac tyrannide in regimine utebatur. Jam praepotenter dominaturum ſe eſſe oſtendebat. Jam Abbatias eripere* C *coepit. Pecunioſos capiebat, & detinebat; bene nummatis pecunias auferebat, ipſiſque ſilentium imponebat. Conciones publicas, quas primùm ſaepius faciebat, rarò habebat, quòd Populi furorem ſibi pertimeſceret. Facies ejus florido colore videri, & corpus ejus carne pingueſcere coeperunt, quod opipare cibum capiebat, & ſomnum melius ſumebat. Tunc Praefectum* D *e carcere exemit, corpore infirmum, & filium ejus obſidem retinuit. Interea Populi ab eo deſciverunt. Neque Barones, neque tot homines, ut antea, Aulam Tribuni ad jus reddendum frequentarunt. Ipſe vero ſalis vectigal impoſuit, ac pecuniam perſolvendam pro militum ſtipendiis indixit. Interea Dominus Jordanus de Marino tumultus & novitates* E *ſuſcitare quotidie non deſiſtens, rerum & hominum praedas agebat. Ob has depraedationes Populus murmurabat. Poſt vindemias, inſtante autumnali tempore, frumentum caro pretio emebatur. Septem Libris monetae tritici Rubium vendebatur. Hoc pecuniam habentibus rapiebat. Dominus Jordanus depraedabatur. Populus*

id

(49) Avemo tutti Romani retirato. A noa & a voi ſpecta pugnare per
(50) ſette Livre de Proviſini. Queſſo

ſopra ditto ene, lo malediſſe, e judicaolo per heretico. Puoi compuſe co li Signiori, cioene con Luca Saviello, Sciaretta de la Colonna, e davali in tutto favore. Allhora le ſtrade fuoro chiuſe. Li Maſſari de le Terre non portavano lo grano a Roma. Onne die naſceva nuovo romore.

CAPITOLO XXXVIII.

Il Conte Meſſere Janni Pipino, che in queſti tempi abitava in Roma, commuove il Popolo; là onde Cola, e ſua moglie fuggono. Egli vaſſene in diverſi luoghi. E in Roma è dipinto come traditore, e anche dal Legato del Papa è giudicato eretico.

ERa in quelli tiempi a Roma uno Conte cacciato da lo Regno. Miſſore Janni Pipino nome havea, Paladino de Altamura, Conte de Minorvino. Queſſo Paladino demorava in Roma, perchè (51) ſoe grannie e reballarie non poteano patire li Regali de Napoli. *Cum familia ſua degebat Romae.* Miſſore lo Conte Paladino in queſto tiempo fece jettare una (52) sbarra granne ſotto l'Arco de Salvatore in Peſoli. Una notte e uno die ſonao a ſtuormo la campana de Santo Agnilo Peſcivennolo. Uno Judio la ſonava. Non ce trajeva aicuno a rompere queſſa sbarra. Lo Tribuno ſubito mannao, per defeſa una banniera da cavallo lá a queſſa sbarra. Uno Conneſtavile, lo quale avea nome Scarpetta, commattenno cadde morto feruto de lancia. Quan-

A *id aegerrimo animo tolerabat. Legatus Cardinalis, de quo ſupra retulimus, Tribuno maledixit, & eum veluti haereticum, judicio promulgavit. Poſtmodum conventiones iniit cum Dynaſtis, ſcilicet cum Luca Sabello, & Sciaretta de Columna, quibus omnino ſuffragabatur. Tunc interclusae fuerunt publicae viae. Curatores Villarum ac Terrarum frumentum*
B *ad Urbem amplius non deferebant. Clamores & murmura quotidie oboriebantur.*

CAP. XXXVIII.

Johannes Pipinus Comes his diebus Romae immorans, Populum commovet; quamobrem Nicolaus cum uxore fugam arripit. Diverſa loca
C petit. Romae ceu proditor depingitur. Legati Pontificis ſententiâ haereticus pronuntiatur.

HIs *temporibus Romae aderat Comes quidam e Regno Neapolis pulſus. Dominus Johannes Pipinus nominabatur, Altamurae Palatinus, & Comes Minerbini. Romae morabatur, quum exceſſus*
D *illius & improbitates Regii Principes Neapolitani tolerare amplius non poſſent.* Cum familia ſua degebat Romae. *Comes iſte Palatinus his diebus ingens clathrum ſive repagulum in Columna compoſuit. Exordium ipſe dedit ſeditioni. Intra Urbem repagulum appoſitum fuit ſub Arcu Salvatoris in Peſoli. Integra nocte, unoque die Sancti Angeli Piſci-*
E *venduli campana pulſata eſt ad arma. Eam Judaeus quidam agitabat. Nullus tamen ad arma vocatus ad loci repagulum confringendum ſe contulit. Tribunus illico pro defenſione cohortem equitum ad repagulum illud miſit. Quidam Comeſtabulus, Scarpetta appellatus, quum pugna-*

(51) perchè ſee grandie e boganze non

(52) una sbarra in Colonna. Eſſo fu lo capo della rottura. Dentro de Roma la sbarra fu jettata ſotto l'arco.

Quanno lo Tribuno ſappe che Scarpetta era morto, e cha lo Puopolo non trajeva a lo ſio ſtuormare, conzideranno la campana de Santo Agnilo Peſcivennolo ſonare, ſoſperava forte, tutto raffreddato: piagnea; non ſapea que ſe faceſſi. Sbauttito & annullato lo ſio core era. Non havea vertute pe' no piccolo guarzone. A pena poteva favellare; e ſtimava, che in mieſo la Cittate li fuſſino puoſti li aguaiti. La quale coſa non era, preque nullo ſe paleſao rebello. Non era chi ſe levaſſe contra lo Puopolo, ma ſolo era raffreddato. Se creſe eſſere acciſo. Que vajio più dicienno? Concioſiacoſa che non foſſi homo de tanta vertute, che boleſſi morire in ſervitio de lo Puopolo, como promeſſo havea, piagnenno e ſoſpiranno fece uno ſermone a lo Puopolo, lo quale là ſe trovao, e diſſe: cha eſſo havea bene rieſſo, e pe la invidia la jente non ſe contentava de eſſo. *Hora ne lo ſettimo meſe deſcenno de lo mio dominio.* Queſſe paraole piagnenno, quanno l' abbe ditte, ſallio a cavallo, e ſonanno tromme de ariento co le Inſegne 'mperiali accompagniato da armati *triumphaliter deſcendit*, e giò a Caſtiello Santo Agnilo. Là ſe ne ſtette celato renchiuſo. La moglie ſe partìo in abito de Frate Minore da lo Palazzo de Lalli. Quanno lo Tribuno ſcennea de ſoa grannezza, piagnevano anco li aitri, che con eſſo ſtavano. Piagneva lo miſerabbele Puopolo. La camera ſoa fò trovata piena de granni ornamenti. De tali lettere miſſive, che fuoro trovate, non lo creſeri. Li Baroni ſapevano cotale caduta; ma ſtettero dji tre nanti che boleſſero tornare a Roma pe la paura. Puoi che tornaro, demoraro con paura. Li Senatori fatti po' lo Tribuno

A *gnaret, lanceâ percuſſus, interemtus obiit. Quum Tribunus reſcivit Scarpettam occubuiſſe, & Populum campanae ſigno ad arma excitatum minime concurriſſe, conſiderans campanam Sancti Angeli Piſcivenduli fruſtra ſonare, alte ſuſpiria emittens, prae metu obriguit, ac plorans, corde animoque dejectus, quid ageret, ignorabat. Virtute paene omni deſtitutus,* B *puelli ad inſtar, vocis etiam uſu privatus, videbatur. Dubitavit quippe, adversùs ſemetipſum in Urbis medio inſidias fuiſſe poſitas. Id verum non erat, quum nullus rebellem ſe prodidiſſet. Etenim nemo adversùs Populum inſurrexerat, ſed unuſquiſque a conſueto amoris erga Tribunum ardore tepuerat. Tunc Nicolaus ſe neci proximum eſſe putavit.* C *Quid plura? Quum ipſe tanta virtute inſtructus non eſſet, ut pro Populo mortem oppetere vellet, quemadmodum antea ſe praeſtiturum promiſerat, lacrymis & ſuſpiriis, ad Populum, qui tunc forte convenerat, ſermonem habuit, dicens, ſe ipſum recte publicam rem adminiſtraſſe; Invidiâ Populi, cujus opinioni nihil umquam ſatis eſt factum, modò exagitari.* D Nunc ſeptimo regiminis menſe vix decurrente e dominatione expellor. *Talibus non ſine fletu pronuntiatis in equum inſiliit. Argenteis perſtrepentibus tubis, cum Imperialibus Vexillis, armatorum manu ſociatus*, triumphaliter deſcendit, *& ad Arcem Sancti Angeli pervenit. In ea ſemet includens delituit. Ejus uxor, Fratris Minoris habitu ſpeciem ementita, a Palatio Lallorum di-* E *ſceſſit. Quum Tribunus de regimine dimovebatur, nec dum ii, qui in ejus famulitio erant, ſed & infelix Populus illacrymabatur. Multa ornamentorum ſupellex in ejus cubiculo adinventa fuit. Epiſtolarum, quas* miſſivas *vocant, repertarum numerum vix credas. Baronibus caſus Nicolai innotuerat. Verùm triduo diſtulerunt ob metum, antequam ad Urbem*

buno rieſſero debilemente. Penzero lo Tribuno co lo capo de ſotto, e co li piedi ſopra a muodo de Cavalieri, ne lo muro de Palazzo de Campituoglio. Anco penzero Cecco Mancino ſio Notaro e Cancellieri. Penzero Conte ſio nepote, lo quale renneo la Rocca de Civitavecchia. Lo Cardenale Legato entrao in Roma, e procedea contra eſſo, e dannao la majure parte de li ſuoi fatti, e diſſe cha era Eretico. Puoi Cola de Rienzo naſcoſamente ne gìo in Voemia a lo 'mperatore Carlo, e ſtette in Praga la Cittate Regale. Puoi ne gìo a lo Papa in Avignione, e là ſappe sì fare, cha fò revocato ſio prTocieſſo, e fò fatto Senatore de Roma pe lo Papa, e venne a Roma e fece coſe de maraviglia, e granne, come ſe dicerrao. A la fine puoi fò acciſo pe lo Puopolo, e fattone granne judicio, como ſe toccarao ne lo Capitolo de ſoa tornata in Italia. Lo Paladino, lo quale ruppe Roma, e lo buono ſtato, *digno Dei judicio*, finao male, e betuperoſamente morìo. Po' fatto queſſo, anni otto, fò appeſo pe la canna in Puglia, in una ſoa Terra, donne era Paladino, la quale havea nome Aitamura. In capo li fò poſta una mitria de carta a modo de corona; la lettera dicea coſinto: *Meſſore Janni Pipino Cavalieri, de Aitamura Paladino, Conte de Minorvino, Signiore de Vari, liberatore de lo Puopolo de Roma*. Nanti che foſſe appeſo, moito ſe reparava con ſio parlare, dicenno: *Non ſo' de lennajo de eſſere appeſo. Meneta ſaiza fatta non hajo, nè deo portare mitria. Se dato ene pe lo mio male fare, cha io mora, tagliateme lo capo*. La reſpuoſta de li Regali fò queſſa: *Per le toe ſtommacarie, lo Re Roberto te impreſonao in perpetuo carcere. Lo Re Antrea*

te

Urbem regrederentur. Romam denique reverſi, moram cum timore nihilominus traxerunt. Senatores poſt Tribuni fugam creati infirmis viribus adminiſtrationem publicam ſuſtinuere. Nicolaum, Militari ornatum indumento, pedibus ad coelum protenſis, capite ad terram inverſo, in muro Palatii Capitolii, pingendum juſſerunt. Graphice ſimiliter pictos Franciſcum Mancinum Notarium & Cancellarium ejus, & Comitem Tribuni nepotem, qui Arcem Civitatis Veteris reddidit, repraeſentari voluerunt. Cardinalis Legatus, quum Romam repetiiſſet, adversùs Nicolaum judicium inſtituit. Quamplures ejus actus damnavit, & ipſum haereticum pronuntiavit. Poſtmodum Nicolaus Laurentii clanculum in Bohemiam ad Imperatorem Carolum ivit, & in regia urbe Pragae aliquantiſper moratus, Avinionem inde perrexit ad Pontificem, apud quem tam provide egit, ut judicium Romae pridem contra eum habitum, fuerit abolitum, & inſuper Nicolaus ipſe a Pontifice Senator Romae fuerit demum conſtitutus. Is, poſtquam ad Urbem rediit, magnifica ac mirabilia, quae ſuo loco deſcribentur, geſſit. Poſtremo Populus, inſtructo magno examine, eum interemit, ut in Capitulo de regreſſu ejuſdem in Italiam adnotabimus. Palatinus autem, qui Romanam Civitatem & bonum ejus regimen ſubverterat, digno Dei judicio *ſupremum diem malo, indecoro, & violento fine obiit. Nam poſt annos octo, in Urbe ſua, cujus Palatinus erat, Altamurâ nuncupatâ, ſuſpendio per gulam extinctus fuit in Apulia. Ejus capiti chartacea mithra cum hoc titulo impoſita legebatur*. Dominus Johannes Pipinus Miles, Altamurae Palatinus, Comes Minerbini, Vari Dominus, Liberator Populi Romani. *Antequam ſuſpenderetur patibulo, ſummo conatu ſe defendens, dixit:* Non eo ſum genitus ſanguine, ut ſuſpendio interimi debeam.

te liberao, e ſonne amaramente muorto. Da le mano de li Regali campare non potevi. Sola Roma te recepeo, e sì te ſalvao. Tu le tolleſti lo ſio bono ſtato. Tornaſti in gratia de li Regali. Puoi te faceſti capo de granne Compagnia. Arcieri e Arrobbatori in toe Terre allocavi. Tutto lo Reame conzumavi, derrobbavi, e predavi. Re de Puglia te facevi. Dunqua degna coſa ene, che toa vita fine haja laida, e betoperoſa, comme hao meritato. Fi' quì ſoco li fatti primi de Cola de Rienzo, lo quale ſe fece chiamare Tribuno Auguſto.

Fine del Secondo Libro.

A beam. Falſam monetam non cudi. Mithram me geſtare iniquum eſt. Si exigentibus meis criminibus, carnificis manu ſum interiturus, mihi caput abſcindite. *Regii Neapolis Principes reſponderunt:* Robertus Rex ob ſcelera tua perpetuo carceri dudum te mancipavit. A Rege Andrea, cruda nece ſublato, vinculis exſolutus fuiſti. B Niſi Urbs Roma unice te recepiſſet ac ſalvaſſet, e Regiorum Principum manibus evadere non potuiſſes. Tu vero bonum regimen Urbis rapuiſti. In Regiorum gratiam poſtquam rediiſſes, ingentis Societatis ductorem temet conſtituiſti. Arcatoribus & praedonibus ſecuritatis aſylum contuliſti in terris tuis. Praedis, dire- C ptionibus, ac rapinis omne Regnum evertiſti, & Apuliae Regem te ipſum feciſti. Igitur juſtitiae omnino conſonum eſt, ut pro meritis tuis iniqua, foeda, & vituperabilis vita tua ejuſmodi finem habeat. *Hucuſque geſta Nicolai Laurentii, qui Tribunus Auguſtus nominari voluit, enarravimus.*

Explicit Liber Secundus

LIBRO TERZO.

CAPITULO DECIMONONO.

Della morte de Andrea Re di Puglia, lo quale fu appeſo. E como fu comenzata a fare de tal morte juſtizia.

. . . .

CAPITULO VIGESIMO.

Della venuta dello Re d'Ungheria in Italia. E della morte del Duca di Durazzo, lo quale fu decollato.

. . . .

CAPITULO VIGESIMOPRIMO.

Della crudele mortalitate per tutto lo munno. E delle Scale de Santa Maria de Aracelo.

. . . .

CAPITULO VIGESIMOSECONDO

Dello terratriemolo, lo quale fu in Italia.

. . . .

LIBER TERTIUS.

CAPITULUM DECIMUM NONUM.

De morte Andreae Regis Apuliae, qui ſuſpendio fuit interfectus. Quomodo mortis ejus ultio ſuſcepta primo fuerit.

. . . .

CAPITULUM VIGESIMUM.

De adventu Regis Hungariae in Italiam. De morte Ducis Duratii, qui obtruncatione capitis obiit.

. . . .

CAPITULUM VIGESIMUM PRIMUM.

De ſaeva peſte per univerſum orbem. De Scalis Sanctae Mariae Arae Coeli.

. . . .

CAPITULUM VIGESIMUM SECUNDUM.

De terraemotu in Italia.

. . . .

Praecedentia quatuor Capitula deſunt in Cod. MSto.

CA-

CAPITULO VIGESIMOTERZO.

Dello quinquageſimo Jubileo in Roma. Della tornata, la quale fece lo Re d' Ongheria in Roma e in Puglia.

CUrrevano Anno Domini MCCCL. quanno ec.

CAPITULUM VIGESIMUM TERTIUM.

De quinquageſimo Jubilaeo Romae. De reditu Regis Hungariae Romam, & in Apuliam.

A*Nnus Domini MCCCL. currebat, quum &c.*

Ab hoc Capitulo Liber Secundus (quem nos heic Tertium inſcribimus) Vitae Nicolai Laurentii typis editae Anno 1631. *exordium ducit.*

CAPITOLO (*) PRIMO.

Venuta a Roma del Cardinale di Ceccano Legato Apoſtolico a mettere il Giubileo.

CUrrevano Anni Domini MCCCL. quanno Papa Chimento VI. concedìo a li Romani la univerſale Innulgentia de pena e coipa per uno anno. Dunqua in quello anno ſenza impedimento aicuno benne a Roma tutta la Chriſtianitate. A queſſa Innulgentia fò lo Cardenale de Bolognia ſu lo mare, Legato de Lommardia; e fonce Miſſore Aniballo de Ceccano Cardenale Legato in Roma pe lo Papa, pe correjere lo Puopolo, e per miniſterio e ſuſſidio de li Pellegrini. Queſſo Cardenale Legato, ſcritta che habbe ſia famiglia, muoſſo de Avignione, deſcenneo in Lommardia. Miſſore Janni Viſconte Arciveſcovo de Milana, Tiranno de Lommardia li jeſcio innanti pe fareli honore. Cinque deſtrieri

CAPUT PRIMUM.

Adventus Romam Cardinalis de Ceccano Legati Apoſtolici, Jubilaeum afferentis.

A*Nnus Domini Milleſimus Trecenteſimus Quinquageſimus currebat, quum Pontifex Clemens VI. Romanis univerſalem culpae & poenae Indulgentiam per unius anni curriculum impertivit. Eodem Anno Chriſtiani omnes nullo impedimento Romam confluxerunt. Ejuſmodi Jubilaeo adfuit Cardinalis Geſſoriacenſis, Legatus in Lombardia; & fuit heic Dominus Annibal de Ceccano Cardinalis Legatus in Urbe pro Pontifice, tum ut Populum coërceret, tum ut peregrinorum neceſſitatibus conſuleret. Is igitur Cardinalis Legatus, conſcripto familiarium ſuorum numero, Avinione diſcedens, in Lombardiam deſcendit. Dominus Johannes de Vicecomitibus, Mediolanenſis Archiepiſcopus, & Lombardiae Tyrannus, Cardinalem advenientem bonore proſequuturus, quinque equis coccinco*

(*) *Sequentia undecim Capitula deſiderantur in MSto. Codice Eſtenſi.*

ſtrieri copierti de ſcarlatto, menati a mano, jevano denanti a lo Arciveſcovo. Quanno lo Legato bedde queſſo, ſtordìo, favellao, e diſſe: *Arciveſcovo, que pompa que vanagloria ene queſſa?* Reſpuſe lo Arciveſcovo, e diſſe: *Legato, queſſa non ene pompa, ma ene cha boglio, che ſaccia lo Patre Santo, cha eſſo hao ſotto de sì uno Chierichetto, lo quale può qualche coſa.* A queſſo Arciveſcovo non era poſſibbele de havere queſſi deſtrieri, cha erano de gruoſſi cavalli de li Conneſtavoli, li quali havea ſparzi pe le Cittati. Puoi che lo Legato Miſſore Aniballo fò jonto in Roma, poſao ne lo Palazzo de lo Papa, e comenzao a provedere de lo ſtato de Roma e de li Pellegrini. Queſſo Miſſore Aniballo habbe in sè quattro proprietate non laudabili. La prima cha eſſo fò de Campagnia. La ſecunna eſſo fò guercio. La terza eſſo fò moito pompoſo, pieno de vanagrolia. La quarta boglio tacere. Queſſo Cardenale jonto in Roma benne a deſcordia con Romani per queſſa via. Havea uno ſio Cammiello, lo quale teneva co li Muli pe la Saimaria. La jente traſſe una die a queſſo Cammiello, per bederolo ne lo renchiuoſtro a pede de lo Palazzo. Granne coſa fao intorno a lo palazzo la jente vana. Chi lo mira, chi li tocca lo pelo, chi lo capo, chi li bennardi. E lo cavaicano. Hora lo voco fare annare. Granne ene lo cifolare: granne ene lo remore. Stava là uno famiglio de lo Legato. Parzeli male de tanta licientia, e coſinto riprenneva la jente. A le repreſe ajonſe le menaccie: onne perzona fece partire fuora de lo ſteccato. La jente non voize più odire. Prenne prete a piena mano: rompe lo ſteccato; e tengo dereto a lo famigliaccio.

A *cineo panno coopertis, & manu ductis ſibi praeeuntibus, obviam ei proceſſit. Ut Legatus Archiepiſcopum vidit, obſtupeſcens admodum, eum paucis alloquutus dixit.* Quaenam eſt, Archiepiſcope, inſignis haec pompa & oſtentatio! *Johannes reſpondit:* Nullus heic eſt, Legate, magnificus apparatus. In votis unice habeo, ut Summus Pontifex B agnoſcat, imperio ſuo Clericulum ſubdi, qui potentiâ nonnihil pollet. *At equos illos proceritate praeſtantes Archiepiſcopus habere nequiviſſet, niſi a Comeſtabilibus recepiſſet eos, per diverſas urbes diſperſos. Poſtquam laudatus Dominus Annibal Legatus Romam intravit, in Pontificio Palatio ſedem elegit. Nec diſtulit, quin negotiis ad Civitatis* C *regimen & peregrinorum commodum ſpectantibus curam omnem impenderet. Quatuor autem illaudabilibus notis inuſtus exſtitit. Primo, Campanus natione fuit: ſecundo, oculis ſtrabo: tertio, ambitione & vanagloria praeoccupatus; quartum ſilentio praeterire malo. Ceterum quum Romae fuit, a Populo in hunc modum diſſenſit. Camelus ei erat, qui cum mu-* D *lis ad ſarcinas comportandas in ſtabulo degebat. Die quadam Populus viſurus Camelum convenit ad Clauſtrum ſub Palatio. Ibi grave quidpiam, mox enarrandum, inſani vulgi operâ contigit. Camelum alii intuebantur; pilos ejus aliqui contrectabant; caput nonnulli demulcebant; pudenda quidam attingebant. Non defuere, qui in dorſum ejus inſilie-* E *runt. Alii, ut ambularet, eum incitavere. Inter haec ingens ſibilantium & conclamantium ſtrepitus audiebatur. Ibi quum adeſſet quidam Legati famulus, nimiam Populi audaciam aegre ferens, plebem redarguere coepit. Objurgationibus minas addidit. Singulos, qui convenerant, ut e ſepto diſcederent, impulit. Plebs vero obaudiens cedere loco recuſavit. Saxis larga manu arreptis ſeptum*

cio. Jettavano prete ſuſo a lo Palazzo. Gridavano come ſe fao: *ha ha ha, a lo Patarino!* A queſſo romore traje la jente co li vaſtoni, e ſtanche, de la Piazza de Santo Pietro. Trajo quelli de Puortica, armati de tutte arme, clinora de acciaro, paveſi, panziere, ſcuti, valeſtre. A lo Palazzo ſe fao lo granne commattere. La porta ſerrata era. Lo remore era terribbele. Le prete foccavano, verrute, e lancie lanciate, como acqua ventoſa. Bene pare cha pe forza bogliano tollere la fortezza. Quanno lo Legato ciò ſentìo, maravigliaoſe, & habbe paura. Stava sù a li baiconi de ſopra. Tutto bedea. Non ſapea perche caſcione queſſo fuſſi. Davaſe de le mano pe lo viſajo, e diceva: *Queſſo che bole diccre? che hajo io fatto? perchè tanto dettoperio me ſe fao! Vedi, como date caſcione voa Romani, cha lo Patre Santo venga a Roma! In queſſa Terra lo Papa non fora Signiore; non fora juſto Arciprete. Non me creſi venire a badaluccare. Haco li Romani ſomma povertate, e granne rogoglio!* Stenneva la mano, e facea ſemmiante, che ceſſaſſeno da tale furore. Alla fine Frate Janni de Lucca, Commannatore de Santo Spirito corze, e sì racquetao li irrationabili Cittatini; onne homo torna a caſa. Lo Cardenale habbe granne feltrenga. Habberaſſe pigliato de ſtare in Avignione.

A *ptum perfregerunt, & famulum inſequuti fuere. In Palatium ſaxa projecerunt, pro more clamantes:* Ah ah ah! ad Haereticum. *Quo clamore reliqua vulgi multitudo cum peſſulis, fuſtibus, ac perticis a Sancti Petri Platea veniens cucurrit. Convenere & ii, qui porticos habitabant, quibuslibet armis inſtructi, clavis aeneis, clypeis, loricis, ſcutis, ac baliſtis. Juxta Palatium, ingenti certamine inſtructo, occluſis foribus, terribilis ſtrepitu,* B *creberrima in grandinis modum ſaxa, veruta, lanceae, ac ſpicula emittebantur. Arcem tunc expugnari paene crediidiſſes. Legatus quum id reſcivit, admiratione ac timore ſimul obrutus, ſuperioribus Palatii feneſtris adhaerens, & id omne oculis videns, undenam improviſa novitas emerſiſſet, ignorabat. Faciem propterea* C *ſibi tundebat, inquiens.* Quid novi accidit? Quid egi ego, unde tanta mihi irrogetur injuria! An non ſcitis, Romani, vos per haec Romano Pontifici occaſionem, ac votum ad Urbem revertendi adimere! In hac Civitate Papa nec Dominus eſſet, & ne Archipresbyter quidem foret. Ego ſane non huc vel leviter armis congreſſu-D rus adveni. Romani ſumma paupertate ſummaque audacia laborant! *Ut ab incepto deſiſterent furore, manus extendens innuebat. Demum accurrens Frater Johannes Lucenſis, Commendatarius Sancti Spiritus, Cives rationis tunc expertes, & ſeditionem compeſcuit. Eorum quilibet ad propria rediit. Cardinalis autem nimirum timens, tunc in Avenionenſi Civitate immorari elegiſſet.*

CA-

CAP.

CAPITOLO II.

Azioni e autorità del Legato. E come ferito egli d'un verruto, ſcomunica il Tribuno, da lui ſtimato del tradimento autore.

Queſſo Legato fece preclare coſe. Eſſo ficcao in Santo Pietro quelli doi belli panni, li quali ſtaco da lo lato de lo Coro, e donaone uno a Santo Janni, & un' aitro a Santa Maria Majure. Queſſo voize reviſitare lo Teſauro de Santo Pietro. Queſſo dava aſſolutioni e penetentie de Provincie, de Cittati, e de Principi, e coſe. Queſſo punìo Penitentieri, caſſaone, impreſonaone. Fece Cavalieri, e deo dignitati & officii; aizava, & abbaſſava lo termine de li dji. Li concedea la remiſſione de li quinnici in uno die, pe la tanta jente che era in Roma; cha ſe queſto non facea, Roma non habbera potuto rejere tanto. Queſſo dicea Meſſa pontificalemente con tutte ceremonie, como Papa. A ſuono de tromme de ariento veneva a la Chieſia, e tornava ne lo Palazzo. Queſſo Legato voize fare la cerca quinnici dji, e guadagniare l'anima como l'aitri. Ma vedi che li incontrao. Ditta Meſſa cavalcao uno die lo Legato pe fare la cerca. Moſſeſe da Santo Pietro, e jevaſene a Santo Paolo. Mentre che paſſao pe la ſtrata, che vao da li Armeni a Santo Spirito in quello loco che ſtao in mieſo frà Santo Lorienzo de li Peſci, e Santo Agnilo de le Scale, de ſubito ieſcio de una Caſetta pe la feneſtrella de la incarcerata da lato a Santo Lorienzo doi verruti, li quali fuoro valeſtrati, per accidere lo Legato. L'uno nò lo toccao, e ne

gìo

CAP. II.

Actus & auctoritas Legati. Is veruti ictu impetitus, Tribunum reputans proditionis auctorem, excommunicationis ſententiá punit.

Praeclara Legatus geſſit. Duos illos ſatis venuſtos pannos, qui e latere Chori ſuſpenduntur, Sancto Petro obtulit. Sancto Johanni unum, Sanctae Mariae Majori alterum dono dedit. Sancti Petri theſaurum recognoſcere voluit. Provinciis, Urbibus, & Principibus abſolutiones a noxis conceſſit, & poenitentias impoſuit. Poenitentiarios mulctavit, depoſuit, & in vincula conjecit. Milites creavit. Dignitates & officia impertivit. Poenitentibus terminum dierum auxit, & imminuit. Quindecim dierum remiſſionem ad unicam diem contractam reduxit, ob Populorum in Urbe frequentiam. Si enim id non egiſſet, Roma incredibili hominum concurſui diu non ſuffeciſſet. Pontificalibus indumentis, ac ceremoniis ſacrificium Miſſae, veluti Papa, celebrabat. Buccinis argenteis reſonantibus, quum ad Eccleſiam procedebat, & quum ad Palatium revertebatur, ſociabatur. Quindenam Templorum viſitationem obire voluit, & indulgentiam, ceterorum more, animae ſuae lucrari. Quid ei tunc obtigerit, audi. Peracto Miſſae ſacrificio Legatus die quodam viſitationem facturus equitavit. A Sancto Petro diſcedens ad Sanctum Paulum pergebat. Quum per viam, quae ab Armenis ad Sanctum Spiritum ducit, tranſiret, eo in loco, qui inter Sanctum Laurentium de Piſcibus, & Sanctum Angelum de Scalis interjacet, ex improviſo e domuncula per feneſtram oſtii clauſi e latere Sancti Laurentii duo veruta, interficiendo Legato deſtinata, ex baliſtis projecta fuerunt. Horum unum in va-

cuum

gìo in aria vano. L'aitro lo percoſſe sù ne lo cappiello, e sì ſe ficcao dentro. De tale vidanna ſtordìo lo Cardenale. Se fiſſe la traccia della famiglia: li ſuccurſe. Facoli roſta intorno. Lo remore ene granne: *Prienni, prienni. Curri de là; curri de chà*, pe trovare chi avea voluto accidere lo Cardenale. Curzero nella Caſetta, donne erano venuti li verruti. Avea la Caſetta lo uſcio dereto, una poſtica. Pe quella poſtica li valeſtrieri, laſſate le valeſtre, s'erano partuti. Miſticaroſe co la moita jente foita pe la perdonanza. Non fuoro conoſciuti. Nella Caſetta non fò trovata perzona aicuna. Doe valeſtre trovate fuoro. La Caſetta gìo pe terra pianata. *Juſtus pro peccatore*. Lo Priete fò preſo, e meſſo a lo tormento. Mai non diſſe, chi fuoro quelli valeſtrieri. Allora ſe torna a caſa lo Legato, homo pompoſo, che cenava grolia. Bedeva, cha non era reputato. Creppava de dolore. Stava infiammato. Non trovava poſa. Batteva le mano, e diceva: *Dove ſo' io venuto! a Roma deſerta! Meglio me fora eſſere in Avignione piccolo Pievano, che in Roma granne Prelato. Hacome commattuto a caſa ne lo Palazzo. Puoi me hace valeſtrato. Non ſaccio de chi vennetta ſare*. Queſſo dicenno, non può ſoa ira temperare. Fece grande ſcutrinio de li malefattori. Mai non fò potuto ſapere chi foſſino quelli. Eſtimao & habbe ferma opinione, che Cola de Rienzo Tribuno foſſi ſtato quello. In nullo aitro poſeſe la coipa. Allhora acciocchè lo Papa ne haveſſi compaſſione, ſcriſſe lettere in Corte a lo Santo Patre, dove recitao ſio infortunio, como era commattuto, como era valeſtrato, e voluto accidere. E dentro de la lettera meſſe lo verruto. Puoi per ſatiſfazio-

A *cuum abiens Legatum haud laeſit. Alterum pileum ejus in ſummitate pupugit, illique infixum adhaeſit. Tam improviſo inſultu Cardinalis mente exturbatus fuit. Ei protinus ſubſequens domeſticorum famulitium praeſto adſtitit, illumque circumquaque ſtipavit. Ingens vociferantium clamor extollitur:* Cape, cape. Huc accurre. Illuc te confer, *ut interfe-*
B *ctores invenirentur. Alii domunculam, ex qua emiſſa fuerant veruta, celeriter intrarunt. Ad poſticam domunculae partem alterum erat oſtium. Ex hoc ſagittarii dimiſſis baliſtis abierant. Ii autem cum multitudine tranſeuntium intermixti, a nullo prorſus cognoſci potuere. Nemo in domuncula repertus. Inventis tantummodo duabus baliſtis, eadem domuncula*
C *ad ſolum fuit disjecta; unde poenam luit* juſtus pro peccatore. *Presbyter captus & tormentis excruciatus fuit. Quinam eſſent ſagittarii, numquam revelavit. Tunc Legatus, pomparum amans & gloriae cupidus, ad Palatium rediit. At videns ſe parvi fieri, dolore diſrumpebatur. Iracundiâ ſuccenſus, & animo irrequietus, manus exagitabat, dicens:* Quonam
D me contuli! Romam deſertam! Mihi nunc melius eſſet, privatum Avenione Parochum agere, quàm ſublimi Antiſtitis munere Romae fungi. In Palatio antea ſeditioſe Romani me impetierunt. Baliſtarum ictibus poſtmodum me percuſſerunt. Quamnam ultionem arripiam, ignoro. *Talia proferens, irâ exardeſcebat. Summa inda-*
E *gine flagitioſos perquiſivit. Eorum neminem umquam noſſe potuit. Nihilominus opinatus eſt, immo pro certo habuit, Nicolaum Laurentii Tribunum, criminis auctorem, ceteris fa:em praetuliſſe. Sepoſitâ adversùs alios ſuſpicione, Nicolao uni culpam adſcripſit. Tunc ut Pontificis animum ad ſui miſerationem permoveret, Cardinalis ad Curiam ejus literas ſcripſit ac miſit, quibus infelicem caſum*

sfazione, deo una terribbele ſententia e maiditione contro chi avea peccato contra eſſo. Maidiſſe, e ſcommunicao Cola de Rienzo, e chi havea frode; appellannolo Patarino, e fantaſtico. Et annullao onne ſio fatto, e deoli onne maiditione, che po teo. E privao li coipevoli de li officii, e beneficii, e dignitate. Tuoizeli acqua e fuoco, e non ce laſſao a fare cobelle, pe confonnere ſoi nemici. Homo era Decretaliſta. Sapea quanto granne era l'errore; quanta pena dovea havere. Da quello tiempo innanti ſempre portao lo Legato ſotto lo cappiello una cervelliera de fierro, e adduoſſo buone corazzine ſotto la cappa. Trovaoſe a Roma a queſſe coſe lo Cardenale de Santo Griſogono, homo de Francia, granne Prelato, granne Barone. Gìo denanti a Miſſore Anniballo; pe conzolarelo queſſe paravole diſſe: *Chi voleſſi rettificare Roma, convennera cha tutta la quaſtaſſe: poi la edificaſſe de novo*. Ciò ditto levao la fronnoſa. Cammina in ſoa Legazione.

CAPITOLO III.

Morte del Cardinale Legato. Racconto delle qualità de' ſuoi Nipoti.

BOglio dicere mò, como lo Legato morìo. Era de lo meſe de Luglio, lo fervente callo. A queſſo Miſſo-

A *ſum ſuum ipſi Papae expoſuit. Explicavit, quomodo ſeditione primum fuerat laceſſitus, exinde quomodo baliſtis inſidioſe vulneratus, ac paene interfectus exſtiterat. Epiſtolae verutum inſeruit. Ceterum, ut ultionem caperet, terribilem ſententiam, ac maledictionem protulit contra quemcumque, qui in ipſum peccaverat. Nicolaum Laurentii, & eos, qui*
B *cum ipſo fraudulenter egiſſent, excommunicatione, anathemate, & maledictis eſt exſecratus, Tribunum appellans haereticum, & phantaſtici ingenii hominem. Omnes Nicolai actus abrogavit, & exſecrationibus, utcumque potuit, eum proſcidit. Reliquos reos officiis, beneficiis, ac dignitate privavit. Igni & aqua eos omnes interdixit. Nihil intentatum reli-*
C *quit, ut inimicos ſuos confuſione perſequeretur. Legum, Decretorumque peritus, quanti ponderis flagitium illud fuiſſet, & quantâ poenâ puniendum, probe noverat. In poſterum Legatus ſub pileo ferream caſſidem, & ſub lacerna validum thoracem jugiter detulit. Quo tempore haec evenerunt, Cardinalis Sancti Chryſogoni, Gallicus natione, Antiſtitis*
D *dignitate praefulgens, & Dynaſtiae amplitudine illuſtris, Romae degebat. Dominum Annibalem conſolaturus adiit, haec dicens:* Si alicujus animo votum ineſſet, Romanam Urbem ad recti normam redigere, Civitas ipſa ei aequanda eſſet ſolo, & a fundamentis rurſus aedificanda. *His dictis ad Legationis ſuae munus peragendum concito*
E *gradu ſe contulit.*

CAP. III.

Cardinalis Legati mors. Nepotum illius conditio.

DE *Legati obitu nunc aliquid mihi ſcribendum venit. Menſis Julius inſtabat, quo Solis aeſtus admodum eſferve-*

Miſſore Anniballo de commannamento de lo Papa li convenne aſſentare fore de Roma, e gire a Napoli, e provedere ſopra a la deſſolatione de lo Regnio de Puglia, lo quale giva in deſperzione, como ſe dicerao. Spontaneo ſe parte da Roma lo Legato. Oltre per Campagnia viſitao Ceccano la ſoa Contrata. Paſſaone a Monte Caſino, e benne a Santo Jermano. Là poſao. Lo ſequente die moſſeſe da Santo Jermano, e fece piccola iornata. Venne a uno Caſtiello non moito de longa. In quello Caſtiello poſao. Como uſanza ene, li preſienti li correvano da onne parte. Frà le aitre coſe li fuoro preſentati moiti buoni vini in fiaſchi. Dice homo, cha queſſi vini fuoro abbelenati, cha li votti tutte erano venenate pe la granne Compagna, che curreva lo pajeſe. Queſſo non ene veroſimile. Pazzo fora chi boleſſe abbelenare ſio vino. Ma de queſſi divierzi vini lo Cardenale, callo pe lo cavaicare, e bebbe, e bene, perchè havea ſete. Era de li buoni bevitori, che haveſſe in quel tiempo la Chieſa di Dio. Fò a la taola in Sala a la cena homo de campagna. Voize bedere la univerza ſia famiglia. Stao lieto, e bona aira, cena. Po' le vidanne pe refieſcare de conziglio de doi ſoi preſienti Miedici, Maſtro Guido da Prato, e Maſtro Matteo da Vitervo, ſolea manicare latte fieſco pecorino. Voize la uſanza ſervare. Convenne che aicuno de la fameglia jeſſe fi' a lo campo a le precoja e là mogneſſe le pecora. Empiuto che habbero de latte uno granne catino de ariento, benneſe a la cena. Granne hora paſſata aſpettao, mentre queſſo latte ſe pone, & ene monto. Lo Cardenale, venuto lo latte, ſopra lo latte ſe pone con ſio cuc-

A *ſerveſcebat. Dominus Annibal, Pontificis praecepto obſecundans, Romà egreſſus, Neapolim perrexit, exterminio Regni Apuliae, quod, ut dicemus, ad ruinam tendebat, remedium aliquod allaturus. Igitur ſponte ab Urbe profectus, Ceccanum patriam ſuam in Campania viſitavit. Ad Montem Caſinum progreſſus, ad Sanctum Germanum pervenit.* B *Ibi quievit. Sequenti die Sancto Germano digrediens, brevius iter emenſus eſt. Ad quoddam Caſtrum haud longe diſſitum acceſſit, in quo ſubſtitit. Tunc munera (ut moris eſt) ipſi undique miſſa obvenerunt. Ex bene multis muneribus, optimi vini lagenis fuit donatus. Sunt qui aſſerunt, vinum illud veneno infectum fuiſſe, eo quod cuncta dolia ve-* C *nenata fuerant in exitium magnae Societatis militum, quae tunc regiones illas excurſionibus infeſtabat. Hoc minime veroſimile eſt. Inſaniret, qui propria vina toxico depravaret. Ceterum Cardinalis equitandi labore feſſus ac aeſtuans, diverſa ſibi oblata vina largius potavit, quod multa ſiti fatigaretur. Ex ſtrenuioribus, qui eo tempore immodice bibebant,* D *potatoribus unus erat. Ad menſam coenaturus in Aula diſcubuit, more hominis ruri agentis. Univerſam familiam ſuam inſpicere voluit. Laetitia & gaudio animum coenans exhilaravit. Poſt epulas, ut frigefieret, medicorum duorum conſilio, qui aderant, nempe Magiſtri Guidonis Pratenſis, & Magiſtri Matthaei Viterbienſis, frigidum ovillum lac* E *comedere ſolebat. Ejuſmodi conſuetudinem repetere Legato placuit. Unus ex ejus familia ad ovium gregem in campo lac emuncturus perrexit. Ingentem argenteum catinum lacte repletum famulus ad coenam reportavit. Unius horae & amplius ſpatium excurrerat, ex quo, ut lac emungeretur ac appararetur ſibi, Legatus praeſtolabatur. Appoſito lactis catino, Cardinalis cum cochleare inſiſtens, nedum lac*

cucchiaro. A manicare comenza. Preſene a pieno ventre. Civo corruttibbele. Granne hora po' lo paſto, po' lo latte bennero cetriuoli, e de quelli pe refieſcare manicao, infuſi ne lo aceto, de commannamiento de li Miedici ditti. La notte fatta giò a poſare. Non trovao poſa aicuna. Non dormìo. Lo civo li ſtaea ne lo ſtommaco, crudo innigeſto. La dimane ſe levao. Svogliato pe lo poco ſpatio de tiempo, che havea cavaicato, lo primo luoco che trovao, fò la Villa de Santo Ivorio. Là poſao, che a cavallo non potea più gire. Poſato non magniao la ſera. De notte paſſao de queſſa vita. Moita triſtitia habbe la ſia compagnia. Così fò deſperduta, como le pecorella abbannonate da lo paſtore, per doi caſcioni. La prima cha tutto lo arneſe li fò levato da li Baroni de la Contrata. La ſecunna, cha lo Nepote de lo Cardenale, uno de li doi morìo. Subito tutta la famiglia infermao. Quello more, queſſo more. Tutta la famiglia morìo. Homo non ne campao. Chi morìo pe le Terre de Campagnia, chi a Roma, chi a Vitervo. Miſſore Janni, lo aitro Nepote, morìo in Santo Spirito de Roma. *Non remanſit canis mingens ad parietem*. Ecco la novitate. Lo Legato de lo Papa morìo in viaio ne la Villa de Santo Ivorio. Po' eſſo lo Nepote, e tutta la famiglia, Anno Domini MCCCL. ne lo Jubileo. Lo cuorpo de lo Legato fu opierto. Graſſo era dentro, como foſſi vitiello lattante. La vacuitate de lo ventre fò empita de cera munna. Lo cuorpo fò inonto de aloe, e beſtuto in havito de Frate Minore: meſſo in una caſſa ſopra de uno mulo, como foſſi una ſoma: *Qua venerat viâ, Romam rediit*. Venuto in Santo Pietro ſenza com-

A *lac comedit, ſed & lacte ventrem enormiter replevit. Lactis cibus ſane corruptibilis eſt. Alterâ poſt coenam ab eſu lactis horâ, cucumeres citrinos aceto maceratos ex medicorum juſſu ad refrigerandum ventrem exhibitos guſtavit. Nocte, quum lectum petiiſſet, nullam quietis vel ſomni partem capere potuit. Cibo ſtomachus cruditate ac indigeſtione nimium vexabatur.* B *Mane facto e lecto ſurrexit. Poſtquam aliquantiſper non ſine toedio equitaſſet, in primo, quem invenit, loco, Villa ſcilicet Sancti Georgii, ſubſtitit. Amplius iter equo facere nequibat. Veſpere incoenatus, nocte ex hac luce migravit. Quotquot Legatum ſociaverant, ſummo moerore affecti, veluti oves abſque paſtore, huc & illuc diſſipati, duplici ex cauſa evanuere.* C *Primo, quod Dynaſtae illarum partium quacumque ſupellectili ac rebus eos exſpoliarunt. Secundo, quod quum unus ex duobus Nepotibus Cardinalis extremum diem clauſiſſet, protinus omnes familiares Cardinalis aegritudine correpti ſunt. Hic occumbit, ille ad plures abit. Univerſa familia e vivis exceſſit nullo ſuperſtite relicto.* D *Quidam enim in Campaniae Urbibus, alii Romae, Viterbii aliqui fato ceſſerunt. Dominus Johannes, alter ex dictis nepotibus, in Urbe Roma apud Sanctum Spiritum exſpiravit.* Non remanſit canis mingens ad parietem. *Ita ſe habuit ejuſcemodi novitas. Legatus Papae in itinere apud Villam Sancti Georgii ſpiritum exhalavit. Poſt ipſum Nepos, ac tota ejus familia defecerunt* E *Anno Domini MCCCL. durante Jubilaeo. Legati cadaver apertum, interiori pinguedine in morem lactantis vituli obductum inventum fuit. Vacuitatem ventris cerâ candidâ oppleverunt, & corpus aloë inunxerunt. Cadaver veſte Fratris Minoris contectum, & muli dorſo in ſarcinae formam impoſitum, capſâque incluſum,* qua venerat viâ, Romam rediit. *Quum*

compagnia, ſenza ululata, ſenza Chierico. fò operta ſemplicemente la ſoa ſepultura de la ſoa Cappella. Là fò jettato. Non fu allocato. Anco fu jettato sì, che cadde immocconi, e così immocato remaſe. Conſidera dunqua, che ene la vita humana, che ene la grolia de lo munno, e che ene lo honore. Homo pompoſo, aito Prelato, che deſiderava la moneta, li honori, le granne caſamenta, le honorabbele compagnie, jace ſolo in habito de povertate, renchiuſo in ſoa tomma. Nè ſoie ricchezze vaizero, che uno vile homo ſe faticaſſe a deſtenere quello cuorpo, ſecunno *debitam figuram*, ſupino.

CAPITOLO IV.

Il Senatore di Roma è lapidato e morto dal Popolo, per avere affamata la Città.

MUorto Papa Chimento fò creato Papa Innocentio, lo quale fò ditto lo Cardenale de Chiaramonte, de lo havito de Santo Pietro, Priete ſeculare. Como Papa Innocentio fò creato, Dio li moſtrao granne vennetta de quelli, che li haveano tuoito lo Senato. Currevano Anni Domini MCCCLIII. de Quareſima, fò de Sabbato de Febbraro. Levaoſe una voce ſubbitamente pe Mercato in Roma, la quale voce diceva: *Puopolo Puopolo*. A la quale li Romani curro de là e de chà, como demonia, acceſi de peſſimo furore. Jettano prete a lo Palazzo. Metto a robba quanto ſe li parava innanti, e ſpecialmente li cavalli

A *Quum ad Sancti Petri Baſilicam advectum fuit, nullis ſociantibus, nemine plangente, nulliſque adſtantibus Clericis, tumulus ſuus ad ejus Sacellum reſeratus ſimpliciter eſt. In ſepulcrum cadaver projecerunt. Nemo ipſum compoſuit. Quin immo negligenter adeo projectum fuit, ut facie ad terram inverſa ceciderit, eoque modo ſupinum remanſerit. Conſidera* B *Lector, quidnam ſit hominis vita, quidnam terrenus honor, & mundi gloria. Vir pompae ſectator, gradu Praeſulatus ſublimis, pecuniarum, dignitatum, ampliſſimarum aedium, nobiliumque familiaritatum amator, paupertatis indumento coopertus, nunc in ſepulcro ſuo jacet ſolus. Eidem opes quicquam non profuerunt, ut vel ex infimo vulgo aliquis ca-* C *daver ejus removere & componere, ſecundùm* debitam figuram, *ſupinum curaret.*

CAP. IV.

Populus Romanus Senatorem Urbis lapidibus interficit, quod Civitas frumenti & victualium inopiâ laboraret.

D

DEfuncto Clemente Pontifice, Innocentius Papa, nuncupatus antea Cardinalis Claromontanus, ex habitu Sancti Petri Sacerdos ſecularis, electus fuit. Quo Papa renuntiato, Deus ultionem magnam exercuit adversùs eos, qui a Pontificia obedientia Senatum ſubmoverant. Currente Anno Domini MCCC- E *LIII. die Sabbati in Quadrageſima, menſe Februario, vox per Mercatum Romae improvisò inſonuit clamans* Populus, Populus. *Ejuſmodi clamor Romanos hinc inde concurrentes pertraxit, qui furore, veluti daemones, vehementer ſuccenſi, Palatium ſaxis aggredi coeperunt, & quidquid obvium invenere, Senatoris praeſertim equos, direptionibus ſuppoſuerunt. Quum Bertoldus de Urſinis ſeditionem*

cavalli de lo Senatore. Quanno lo Bertuollo de li Orzini ſentìo lo romore, penzao de lo campare, e de ſalvareſe a la caſa. Armaoſe de tutte arme. Elmo relucente in capo; ſperoni a le piede, como Barone; deſcenneva pe li gradi, pe montare a cavallo. Lo ſtrillare e lo furore ſe commette ne lo deſventurato Senatore. Più prete e ſaſſi li fioccavano de ſopra, como fronni, che caſcano da li arvori l'Autunno. Chi li dao, chi li promette. Stordito lo Senatore pe li moiti coipi, non li vaſta de coprireſe de ſotto ſoe arme. Pure habbe poteſtate de gire in pede a lo Palazzo, dove ſtao la Maiene de Santa Maria. Là da prieſſo, e pe lo moito fioccare de prete, la vertute li benne meno. Allhora lo Puopolo ſenza miſericordia nè leje, in quello loco lì compio li dii, allapidandolo, como cane, jettanno ſaſſi ſopra lo capo como a Santo Stefano. Là lo Conte paſſao de queſſa vita ſcommunicato. Non fece motto aicuno. Muorto che fò, onne perzona torna a caſa. *Senator Collega turpiter per funem demiſſus, deformi pileo per poſticam Palatii obvoluta facie tranſivit ad domum.* La caſcione de tamanta ſeveritate fò, che doi Senatori viveano como Tiranni. Jà erano infamiati, che grano mannavano per mare fora de Roma. Era lo grano cariſſimo. La canaglia non comportava la fame e lo diuno. Non ſao temere lo Puopolo affamato. Non aſpetta che dichi: *Fa queſſo.* Queſſa connicione hao la careſtia, che moiti Potienti hao perterrato. Anco potera eſſere la caſcione, che Dio non conzente, che le coſe de la Chieſia ſiano violate. De ciò favellava Balerio Maſſimo. Dao lo eſempio de Dioniſio Tiranno de Cicilia, lo quale

A *tionem Romani Populi agnovit, ſaluti propriae conſulere volens, domum ſemet recipere in animo habuit. Armis omnibus inſtructus, fulgenti galeâ capite contectus, calcaribus admotis pedibus, ceu Dynaſta, per ſcalae gradus deſcendit, equum aſcenſurus. Tunc ſtridor ac furor in infortunatum Senatorem convertitur. In eum enormis imber petrarum*
B *ac ſaxorum projectus ingruit, veluti folia arboribus autumno decidunt. Alii vulneribus in ipſum irruunt. Ictus alii minantur. Senatori, prae multitudine ictuum mente exturbato, propriis armis ſemet obtegere nequaquam profuit. Tantum virium ei fuit, ut ad Palatii pedes, ubi Sanctae Mariae imago exſtat, ſe reduxerit. At eo in loco nimia ſaxorum grandine obrutus, virtute &*
C *animo defecit. Tunc Populus miſerationis & legis expers in Senatorem, ac ſi canis fuiſſet, lapides copioſius jecit. Capite ejus ſaxis fracto, ipſe, veluti Sanctus Stephanus, lapidatione caeſus interiit, excommunicatus, nulloque praeſtito motu. Senatore interfecto, ad propria unuſquiſque remeavit.* Senator Collega
D turpiter per funem demiſſus, deformi pileo per poſticam Palatii obvoluta facie tranſivit ad domum. *Tantae crudelitati anſam dederunt hi duo Senatores, quia tyrannico more vivebant. Infamiae notâ inurebantur, quod frumentum extra Urbem mitterent, aliò per mare exportandum, quare cariſſimo pretio vendebatur. Vilis conditionis vulgus*
E *famem ac jejunium iniquo animo ferebat. Plebs fame oppreſſa nihil ſibi pertimeſcit. Dicenda non curat, ſed facienda incunctanter exſequitur. Hunc finem habet annonae & victualium inopia, quae multos potentes ex imperio disjecit. At Senatoris nex permiſſu Numinis fortaſſe contigit, quod Deus ipſe non patiatur, Eccleſiae bona violari. Valerius Maximus teſtatur. Dionyſium Siciliae* Tyran-

le tagliava li capelli, e le varve de auro, le quali havevano li ſii Dii, e diceva, *cha li Diei non doveano bavere ſimilitudine de becchi varvati*. Queſſa onta, la quale fece a li ſoi Dii, fò punito, che in ſoa vita viveva con paura, e po' la morte ſoa ſio figlio venne in tanta miſeria, che bivea de inſegnare li guarzoni lo alfabeto. Forſe più non ſapea. Vedi maraviglia. Saputa che fò la morte de lo Senatore lapidato, la careſtia de ſubito ceſſao per lo paieſe intuorno, e fò apparecchiata convennevole entrata de grano.

CAPITOLO V.

Il Cardinale Meſſere Gilio Cencheſe di Spagna, mandato da Papa Innocenzo Legato in Italia, forza Janni di Vico a reſtituire Viterbo, Orvieto, Marta, e Canino, da lui uſurpati alla Chieſa.

QUeſſo Papa Innocentio la prima coſa, che ſe puſe in core, fò, che li Tiranni reſtituiſſero lo aitruio; li beni della Chieſia, li quali havevano uſurpati e ſforzati. A ciò eſequire mannao ſio Legato in Italia Miſſore Gilio Concheſe de Spagnia Cardenale. Queſſo Donno Gilio quanto foſſe ſofficiente guerrieri, l'opere ſoe lo demoſtraro. Eſſo fò in prima Cavalieri a ſperoni de auro. Puoi fò Arcidiacono de Conche. E fò de tanta innuſtria, che fò Confalonieri de lo Re de Caſtelle. Eſſo perzonalmente ſe trovao a la rotta de Taliſſa in Spagnia. Deſceſo lo Legato Don Gilio ne lo Patremonio, venne a Monte Fiaſcone, Acquapennente, Bol-

A *Tyrannum capillos & barbam auream*
numinibus corradentem detondiſſe, &
deriſorie dixiſſe, Deos barbatis hircis
aſſimilandos haud eſſe. *De injuria*
Numinibus ſuis irrogata hanc poenam
luit. Uſquedum vixit, metu & tremore
perturbatus expavit. Quo mortuo filius
ejus in tantam mendicitatem devenit,
ut omnibus commodis deſtitutus, paeda-
B *gogum egerit, & pueros primis litera-*
rum rudimentis imbuerit. Fortaſſe nil
aliud is didicerat. Mirum audi. Quum
per Urbem Senatoris lapidibus occiſi mors
innotuit, annonae caritas per circum-
poſita loca protinus ceſſavit, & fru-
mentariae rei Romam comportandae u-
bertas praeparata fuit.

C

CAP. V.

Dominus Aegidius Cardinalis Hiſpanus, ab Innocentio Papa Legatus in Italiam miſſus, Johannem de Vico compellit, ut Viterbium, Urbem Veterem, Martham, & Caninum, Eccleſiae dominio ſubtracta, reſtituat.

D

NIl cordi intimius habuit in primis
Innocentius Pontifex, quàm Ty-
rannos compellere ad aliena reſtituenda,
bona nempe Eccleſiae, quae violenter
invaſerant. Ut Papa conſilium ſuum
perficeret, Dominum Aegidium Caucen-
ſem, Cardinalem ex Hiſpania Legatum
in Italiam deſtinavit. Quam foret hic
E *Aegidius Cardinalis ad res bellicas a-*
ptus, ejus acta in bello ſatis perhi-
bent. In primis fuit Miles aurea calca-
ria deferens. Poſtea Archidiaconus Cau-
cenſis. Tali induſtriâ praeditus fuit, ut
Vexilliferum Regis Caſtellae egerit. Con-
flictui acierum apud Tal ſſam in Hi-
ſpania interfuit. Quum in Patrimonium
deſcendiſſet, ad Montem Phaliſcum,
Aquam Pendentem, ac Volſinium adve-
nit.

Bolzena. Tutte ſe arenniero. Tutte le aitre Terre teneva occupate Janni de Vico, Prefietto de Vitervo. Anco teneva Terani, Amelia, Nargnie, Orvieto, Vitervo, Marta, e Canino. Era magno. Buſſava per corrompere Peroſcia. Lo Legato trovanno sì poche Terre, forte li parze. Nientedimeno voize parlamentare co lo Prefietto. Mannao per eſſo, e fuoro inziemmora. Havea lo Prefietto in sè una mala natura, che ciò che homo li domannava, de ſubito li ammetteva e diceva. *Fatto ſarà. Bene. Ce piace.* Alla fine non ſervava le promeſſe. Quanto più te prometteva, pejo te attenneva. Pe la moita uſanza queſſa connitione ſervava a lo Legato. Non ſe ne ſappe aſtenere. Como fuoro inziemmora, lo Legato diſſe: *Prefietto, che vuoi tu?* Lo Prefietto diſſe: *Ciò che piace a te*. Lo Legato diſſe: *Voglio che renni a la Chieſia lo ſio, e tengate lo tio*. Lo prefietto diſſe: *Voglio fare volontieri: ſo' contiento:* e'n ciò poſe lo ſio ſijello ne la carta co li Capitoli ſcritti, e deo la voita in reto a Vitervo. De le promeſſe niente ſervava. Diceva: *Non ne voglio fare cobelle*. Ajogneva. *Lo Legato hao cinquanta Prieti frà compagni, e Cappellani. Li miei ragazzi vaſtano a contraſtare a li Prieti ſii*. Queſſa paraola non ſe poteo celare, che non perveneſſe a le recchie de lo Legato. A ciò reſpoſe lo Legato e diſſe: *Bene; ſe vederao, che miei Prieti ſerraco più valoroſi che lo Prefietto con ſoi ragazzi*. Puoi che lo Legato conubbe l'animo de lo Prefietto indurato, vidde la perverza mente oſtinata, Crociata non li bannìo ſopra; non li pareva da tanto; ma hebbe lo ajutorio de la Lega de Toſcana, de Peroſcia, de Fiorenza, e Siena. Fece

A *nit. Haec loca ei ſe ſe ultro dediderunt. Johannes de Vico Praefectus Viterbienſis ceteras Urbes tunc occupabat. Dominabatur inſuper Interamniae, Ameliae, Narniae, Urbi Veteri, Viterbio, Marthae, & Canino. Magnum nomen ſibi comparaverat. Peruſinam Urbem ſibi ſubdere quaerebat. Legatus paucas adeo Civitates & loca Eccleſiae ſubeſſe videns, ſummopere obſtupuit.* B *Nihilominus Praefectum alloqui decrevit. Nuntium ei miſit, & ambo denique inſimul colloquuturi convenere. Subdolae indolis & ingenii vafri Praefectus petita facile protinus concedebat, dicens* Fiet utique. Nobis ſane lubet. *At a promiſſis recedebat. Quanto magis ſe facturum eſſe pollicebatur, tanto minus implebat.* C *Ex conſuetudine aliter cum Legato agere neſcivit. Propriam indolem mentiri nequivit. Ambobus in colloquio conſiſtentibus, Legatus dixit:* Praefecte, quid vis facere? *Reſpondit Praefectus.* Id volo, quod tibi placet. *Legatus addidit:* Ut Eccleſiae, quod ſuum eſt, reddatur, & tibi, quod tuum, remaneat, praecipio. *Praefectus repoſuit:* D Libenter id agam. Id mihi arridet. *His dictis pacta ſcripto exarata, anulo firmata, approbavit, & Viterbium rediit. At initis conventionibus ſtare nolens, poſtmodum ajebat:* Nihil eorum exſequar: *& ſubjungebat.* Legato adſunt inter ſocios & Sacellarios Presbyteri quinquaginta, quibus calones meos opponam, qui ſane ad certandum cum eis ſufficient. E *Praefecti verba non tam occulta fuere, quin ad Legati aures pervenerint, breviter per haec reſpondentis:* Quamprimum videbimus, num Praefectus & ejus lixae Presbyteris meis validiores ſint. *Poſtquam Legatus obfirmatum Praefecti animum, & induratam ejus mentem agnovit, Crucem contra ipſum noluit promulgare, quod tali honore indignum*

ce hoſte granne, ne la quale fò eſſo perzonalmente. In quella hoſte ce fò Cola de Rienzo, lo quale beneva aſſoluto da Avignone da lo Papa. Poco cura fece lo Prefietto dell' hoſte de ſollati. Allhora jeſcio fore lo Puopolo de Roma. Janni Conte de Vallemontone fò lo Capitanio. Comenzao a fare lo guaſto uno terzieri de Vitervo. Guaſtaro vigne, oliveta, arvori: onne coſa mette in ruina. La jente ſparlava de lo Prefietto. Ranieri de Buffa lo moleſtava. Lo Prefietto como Tiranno, dubitanno de ſiei Cittati, beddeſe mal parato. *Deliberato conſilio ſaniori* miſe lo ſio capo in vraccio e in gremmo de la Chieſia, rennenno lo aitrujo. Renneo Vitervo, Orvieto, Marta, e Canino. Remaſorelli ſoje Caſtella nettamente. Remaſeli ancora Corneto, Civitavecchia, e Reſpampano. Puoi non moito Jordano de li Orzini li toiſe Corneto in mieſo die. Lamentaoſe lo Prefietto a lo Legato, e diſſe; cha era ingannato, perche era cacciato de Vitervo. Reſpuſe lo Legato, e diſſe: *Prefietto, tu non pati tuorto*. Moſtraoli la cetola colli patti ſijellata. La cetola diceva: *Io voglio reſtituire lo aitrujo, e tenere lo mio proprio*. Ciò odito lo Prefietto ſtette queto. In queſſo Vitervo lo Legato fonnao uno belliſſimo Caſtiello, caſato, fornito con moite torri, palazza, e caſamenta, per fermamento e fortezze de la Chieſia de Roma. Lo quale Caſtiello ſtao, e creſcie fi' a li nuoſtri dii. Jace a la Porta che vao a Montefiaſcone. L' acqua ſufficiente, e foſſa piena d' acqua ſtao intorno.

CAPI-

A *eum exiſtimaret; ſed auxilio confoederatorum Tuſcorum, Peruſinorum, Florentinorum, & Senenſium, ingentes copias congregavit, quibuſcum Legatus ipſe perſonaliter ivit. In hunc exercitum venit Nicolaus Laurentii, qui jam Avinione a Papa fuerat abſolutus. Praefectus autem militares turmas Legati parviſecit. Tunc ad arma prodiit extra Urbem Romanus*

B *Populus. Johannes Comes de Valle Montoni, Dux Populi fuit. Is tertiam fere partem Viterbienſis agri populationibus delevit. Vineas, oleta, arbores, & omnia exterminio & devaſtationi ſuppoſuit. Vulgus Praefecto obtrectabat. Raynerius de Buffa eumdem moleſtiis laceſſebat. Praefectus, tyrannorum more, de Civitatum ſuarum, ci-*

C *viumque fide ſuſpicionem animo concipiens, pejora ſibi eventura eſſe pertimuit.* Deliberato conſilio ſaniori *ſemet ac ſuum caput voluntati Eccleſiae ultro commiſit, reſtituens quod alienum erat. Viterbium, Urbem Veterem, Martham, & Caninum reddidit. Propria Caſtra omnimode ſibi remanſerunt. Retinuit etiam Cornetum, Centumcellas,*

D *& Reſpampanum. Non multo poſt Jordanus de Urſinis Cornetum Praefecto in pleno meridie abſtulit. Praefectus cum Legato expoſtulavit, dicens, ſe fuiſſe deceptum, quòd Viterbio pulſus fuerat. Legatus reſpondit ei:* Praefecte, nullam pateris injuriam. *Chirographum conventionum exhibuit, ſigillo Praefecti munitum, in quo haec legebantur.* A-

E lienum, cui debetur, reſtituam. Quod meum eſt, retinere volo. *Quibus auditis Praefectus acquievit. Interea Legatus pulcherrimum Caſtellum ſeu Arcem conſtruxit Viterbii, aedificiis, multiſque turribus, palatiis, ac domibus ad majorem ſecuritatem ac robur Eccleſiae Romanae inſtructum ac munitum. Caſtellum illud aevo noſtro etiam conſiſtit, & amplificatur. Conjacet Portae, quae*

Mon-

A

Montem Phaliſcum reſpicit. Foveis aqua ſufficienti repletis circumdatum eſt.

CAPITOLO VI.

Il Legato dopo havere ricuperato Narni, e Amelia, paſſa contro i Malateſti nella Marca, dove Galeotto Malateſta ſe gli rende prigione.

SPedita che fò l' opera de lo Patrimonio, lo Legato aiquanto demorao in Orvieto. Reconciliao Orvieto, e lo pajeſe, lo quale moito era corrotto. Puoi habbe Nargni, puoi Amelia. Puoi ne vao a majuri coſe fare. A eſpedire li fatti de la Marca; ed abbaſſare la arrogantia de li Malateſta. Era Miſſore Malateſta uno de li più ſavii guerrieri de Romagna. Tiranno potente moite Cittati e Caſtella ſignoriava. La majure parte de la Marca de Ancona teneva sì pe amore, sì pe forza. Haveva ſio frate Miſſore Galeotto. Sempre queſſo mannava alle frontaglie. Teneva Ancona la nobbele Cittate. Como Miſſore Galeotto ſentìo lo Legato approſſimare ne la Marca e ne la Contrata, granne moititudine, più de tre milia cavalieri adunao. Jeſcìo fora de Ancona. Venne a Recanati incontra a lo Legato. Era con Miſſore Galeotto Gentile da Magliano de Fermo con moiti aitri Caporali de la Marca. Mannao allhora dicenno a lo Legato, che ſoa venuta non era utile. Non potea co li Malateſti bilanciare o guadagniare. Lo Legato a queſſe paravole reſpuſe, e ſcriſſe in una carta ſole queſſe paravole: *Da boni guerrieri, boni pattieri. Da boni pattieri, boni guerrieri.* Reſpuſe Miſſore Galeotto: *Dì a lo Legato, che tanta jente non peri-*

CAP. VI.

Legatus receptis Narniâ & Ameliâ, in Marchiam contra Malateſtas ſe confert. Ibi Galeottum de Malateſtis, ſemet dedentem, captum B detinet.

PErfecto *Patrimonii negotio, Legatus moram in Urbevetana Civitate aliquantulum traxit. Urbem ipſam, ac territorium, quae a recto nimium abierant, recompoſuit. Poſtea Narniam & Ameliam obtinuit. Ad majora peragenda progreſſus, expediendis Marchiae rebus,* C *ac deprimendae Malateſtarum audaciae, operam impendit. Dominus Malateſta tunc temporis ex prudentioribus pugnatoribus in Romania unus, Tyrannus admodum potens, multarum Civitatum & Caſtrorum dominio fruebatur. Pleraque in Marchia Anconitana loca ac Terras, vel ſponte ſibi deditas, ſeu violenter ſubactas, imperio regebat. Frater ei fuit Dominus Galeottus nomine.* D *Hunc ad regionum ſuarum fines cuſtodiendos continuo mittebat. Anconae nobili urbi inſuper dominabatur. Quum Dominus Galeottus Legatum ad Marchiam & vicinias appropinquare reſcivit, magnam copiarum multitudinem trium millium & ultra equitum congregavit. Anconâ egreſſus, Recinetum accedens, Legato obvius fuit. Galeottum conſociavit Gentilis de Moliano Firmanus cum* E *multis aliis armorum ductoribus. Tunc Legato Galeottus miſit, dicens, inutilem eſſe adventum ejus, nec Legatum ipſum Malateſtarum robur fore ſuperaturum, neque aequaturum. Paucis in chartula conſcriptis iſta reſpondit Legatus:* Ex bonis pugnatoribus bona pacta; ex bonis pactis boni pugnatores. *Nuntio*

pericole; che io boglio commattere con eſſo in campo a ſolo a ſolo. Lo Legato reſpuſe. *Và: dì: eccome proprio ne lo campo. Là lo boglio proprio con eſſo, perzona a perzona. Non ſe parta.* Reſpuſe Miſſore Galeotto: *Và e dì a Monſigniore lo Legato, cha io non la boglio da perzona a perzona con eſſo; cha ſe io lo vinceſſe, jà io perdera, cha eſſo ene homo veterano Prelato atto a ſola paternitate.* Trovaoſe allhora co lo Legato uno Gentilotto de la Marca, Nicola da Buſcareto havea nome. Queſſo Nicola da Buſcareto eſſenno preſente a queſte ammaſciate diſſe: *Signiore lo Legato, eh non conoſciete la rottura de li Malateſti! Non te ne accuorii, cha ne le paravole ſoje Miſſore Galeotto è rotto, ſperduto? non te può contrariare. Noa havemo vento. Legato, infeſta e non finare de turvare li Malateſta de Rimino, cha Galeotto jà ene convento. Lo core li manca. Queſſo me dimuſtra lo ſio favellare.* Pe le paravole de Miſſore Nicola de Buſcareto lo Legato fò acceſo de perſequitare li Malateſta. Havea con ſeco lo Legato bona jente aſſai, moiti Caporali partiſciani de la Marca, Miſſore Lomo da Jeſci, Jumentarò da la Pira, lo Signiore de Cagli, Miſſore Ridolfo de Cammerino, Eſmeduccio de Santo Severino. Anco havea la nobbile jente Tedeſca, che li donao lo'mperatore Era quelli dii in Roma Carlo'mperatore, Anno Domini MCCCLV. de cui ſe dicerao. Havea pigliata la Corona. Tutta Toſcana, la Lommardia, la Romagnia, e Alemagnia li fece homajo. A queſſo'mperatore lo Legato demannao ſuſſidio. Lo'mperatore li mannao li cavalieri, li quali mannati li avea lo Communo de Peroſcia e de Fiorenza. Anco Baroni de la Alemagnia moito provati Miſſore Car-

A *tio dixit Galeottus:* Legato dic, ne tantum hominum numerum periculo exponat. Ego ſolus cum ſolo Legato in campum pugnaturus exibo. *Legatus repoſuit:* Reverte ac dicito ei, me paratum in campum deſcendere. Illic ipſum volo facie ad faciem cum eo certaturus. Ne loco ſe moveat. *Dominus Galeottus addidit:* Ad B Dominum Legatum redito ac refer, me nullatenus cum ipſo, corpore contra corpus, fore congreſſurum. Licèt enim ego eumdem ſuperarem, nihilominus perderem, quum ipſe Antiſtes ſit ſenectute provectus, ſolique animorum, non armorum, paternae curae aptus. *Tunc aderat cum Legato nobilis quidam vir Marchiae, Nicolaus* C *de Buſcareto nuncupatus. Is praeſens quum audiſſet verba, quae Nuntius attulerat, dixit:* Domine Legate, an non Malateſtarum cladem nondum percipis? Sane verba Domini Galeotti ipſum jam victum, profligatumque oſtendunt. Tibi neutiquam obſiſtere poteſt. Vicimus. Urge, Legate, neque deſine Ariminenſes D Malateſtas acrius divexare. Jam enim Galeottus viribus fractus ſuccubuit. Jam illum cor defecit. Id quidem Galeotti verba mihi portendunt. *Domini Nicolai de Buſcareto dicta haec incenderunt Legatum, ut Malateſtas inſectaretur. Socios quamplures fortes viros, ac multos armorum Ductores Marchianos amicos Legatus habebat, puta* E *Dominum Lomum de Aeſio, Jumentarum a Pira, Dominum Callii, Dominum Rodulphum de Camerino, Eſmeduccium de Sancto Severino. Inſuper Legatum ſociabant nobiles Alamanni Milites, quos Imperator ſibi donaverat. Per hos dies, Anno ſcilicet MCCCLV. Romae agebat Carolus Imperator, de quo mentio fiet. Quum is in Urbe coronatus fuiſſet, tota Tuſcia, Lombardia, Roma-*

Carlo li mannao. Intanto lo Legato con ſoa jente ſe era aſſemmiato in campo. Miſſore Galeotto Malateſta reddutto s' era in una Terra forte, la quale ſe dice Patierno frà Macerata e Ancona. Quanno ecco ſubito che dereto li veneva la nobbele jente 'mperiale, Todeſchi, e Toſcani, Conti de la Alemagnia uſati a guerra. Moiti cimieri: loro cornamuſe ſonanno, e naccari. De caminare non haveano poſato. Como Miſſore Galeotto ſentìo lo ajutorio a lo Legato venire, perdìo la mente e la vertute. Non ſe poteva ajutare. Chiamaoſe vento: confeſſaoſe preſone: demannao mercede a lo Legato. Lo Legato lo habbe ne le ſie mano in preſone con tutta jente ſia.

CAPITOLO VII.

Il Malateſta per ricuperare il fratello, reſtituiſce concordemente al Legato quanto occupava della Chieſa. Si raccontano le crudeli e tiranniche azioni di Franceſco Ordelaffo da Forlì.

Miſſore Malateſta, pe recomperare lo frate, fece obedientia a lo Legato. Renneoli liberamente la Cittate de Ancona e tutte le Terre, che teneva ne la Marca. Renneoli quelle, che teneva in Romagnia. Allhora la Chieſia guadagnao la nobbile Cittate de Ancona, Terra portuoſa, co lo mare, co le mercan-

A *Romania, & Alamannia, fidelitatis obſequia ei praeſtiterunt. Legatus ab Imperatore praeſidia militum popoſcit. Imperator equites, quos Communia Peruſinorum & Florentinorum ſibi deſtinaverant, Legato direxit. Miſit ei etiam Proceres Alamanniae bellicarum rerum valde peritos. Interim Legatus copias ſuas in campo congeſſerat. Dominus Ga-*
B *leottus Malateſta ad Vicum munitum, qui vocatur Paternum, inter Maceratam & Anconam, ſe reduxerat. Quum ecce poſt eum protinus advenit nobilis Caeſareorum exercitus, Theutonicorum, Tuſcorum, & Comitum Alamanniae, bellis aſſuetorum. Criſtatas galeas gerebant. Cornicinibus & tympaniſtis clangentibus ſociabantur. Ab incepto itinere*
C *numquam interquieverant. Ut autem Domino Galeotto auxiliorum ad Legatum concurrentium fama innotuit, animo & virtute deſtitutus, nullum praeſidium ſibiupereſſe videbat. Ob id victas Legato manus dedit, & captivum ſe eſſe profeſſus, Legati ipſius pietati totum ſemet commiſit. Legatus igitur eum cum tota gente illius in ſua*
D *poteſtate habuit, quem captivum retinuit.*

CAP. VII.

Malateſta fratrem redemturus, Legato ex concordia reſtituit quidquid Eccleſiae uſurpaverat. Crudelia & tyrannica geſta Franciſci de Ordelaffis de Forlivio narrantur.

E

Dominus Malateſta fratrem e carceribus liberaturus, obedientiam Legato praeſtitit. Anconitanam Urbem, & omnia oppida, quibus in Marchia dominabatur, libere reſtituit. Reddidit & ea, quae in Romania poſſidebat. Tunc Eccleſia conſequuta fuit dominium nobilis Civitatis Anconae, maritimo portu, mercatura, multiſque proventibus ſpe-

cantie, co li moiti proventi. Là fece doi belliſſime Rocche, le quali fi' a lo die de hoje ce ſtaco. Puoi voize e fece uno ſio nepote Marcheſe, e mannaolo a Macerata pe Correttore de la Marca. Puoi conneſceſe e deſcretamente provedeo a li Malateſti, che poteſſero vivere honorata e gentilemente de loro frutto. Laſſaoli quattro bone e famoſe Cittati, Arimine, Fano, Peſaro, e Foſſambruno: quattro notabbili e poteroſe Terre. Puoi li fece Capitanii de la Chieſia contra li rebelli. Po' a queſſe coſe moveoſe a majure fatti, e movimenti fare. Era in Romagnia uno perfido cane, patarino, rebello de la Santa Chieſia. Trenta anni era ſtato ſcommunicato; interditto ſio pajeſe, ſenza Meſſa cantare. Moite Terre teneva occupate de la Chieſia, la Cittate de Forlì, la Cittate de Ceſenna, Forlimpopolo, Caſtrocaro, Brettenoro, Imola, e Giazolo. Tutte queſſe teneva, e tranniava, ſenza moite aitre Caſtella e Communanze, le quali erano de li paeſani. Era queſſo Franceſco homo deſperato. Havea odio mortale a li Prelati, recordannoſe che jà fò male tratato da lo Legato antico Miſſore Betrannio da lo Pojeto Cardenale de Hoſtia. Non voleva *de cetero* vivere a deſcritione de Prieti. Stava perfido Tiranno oſtinato. Queſſo Franceſco, quanno ſentìo le campane ſonare a la ſcommunicatione, de ſubbeto fece ſonare le aitre campane, e ſcommunicao lo Papa, e li Cardenali. E, che pejo fò, fece ardere e Papa, e Cardenali in Piazza, li quali erano de carta pieni de fieno. Stanno a raſcionare co li jentili amici ſiei diceva: *Ecco che ſemo ſcommunicati. Non per tanto lo pane, la carne, lo vino, che bevemo, non ce ſao bono,*

A *ſpectabilis. Ibi duas pulcherrimas Arces Legatus conſtruxit, quae ad hodiernum uſque diem ſuperſunt. Nepotem ſuum conſtituit Marchionem, & Maceratam miſit Correctorem Marchiae totius. Malateſtis indulgenter ac provide conceſſit, ut ex proprio eorum cenſu honeſte decenterque poſſent vivere. Ipſis pingues & celebres quatuor Urbes, Ariminum, Fa-* B *num, Piſaurum, & Forum Sempronii, validas & notabiles Civitates, adminiſtrandas reliquit. Poſtmodum eos creavit Eccleſiae Duces adversùs perduelles. Exinde ad majora ſuſcipienda ac perficienda progreſſus eſt. In Romania perfidus quidam canis, haereticus, & Eccleſiae rebellis, erat. Ab Eccleſiaſtica communione annis triginta ſejunctus, e-* C *jus regione religionis actibus privatâ, Miſſae ſacrificio interdicto, multas Civitates Eccleſiaſtico dominio ſurreptas per id temporis occupabat. In Foro Livii, Caeſena, Foro Pompilii, Salſubio, Foro Aruentinorum, Foro Cornelii, & Glazzolo, & pluribus aliis Caſtris, Oppidis, Vicis, & Communibus, quae conterraneorum illarum partium erant,* D *tyrannice dominabatur. Franciſcus de Ordelaffis vocabatur. Is ad deſperationem adactus, mortifero odio Antiſtites perſequebatur, quum recordaretur, a Legato Domino Bertrando de Poggetto Cardinale Oſtienſi ſe dudum male habitum fuiſſe. Eccleſiaſticorum moderatorum arbitrio vivere nolebat. Obſirmatus animo, tyrannidem ſuam exercebat. Hic* E *Franciſcus quum campanam ad excommunicationem adversùs ſe ipſum pulſari audivit, protinus juſſit, ut ceterae campanae concreparent, & Pontificem cum Cardinalibus communione privavit. Ad pejora dilapſus, mandavit, ut efformatae e charta & foeno imagines Papae & Cardinalium igne in Platea publice comburerentur. Cum ingenuis amicis ſuis colloquia miſcens ajebat:* Nos anathemate

bono, non ce ſao prode. De li Prieti e de li Religioſi tenne queſſa via. Fatta la ſcommunicatione pe lo Veſcovo, lo Veſcovo receputa aicuna injuria betuperoſa ſe aſſentao. Allhora lo Capitanio conſtrinze la Clerecia a celebrare. Celebraro li moiti eſſenno interditti. Quattordici Clerici Religioſi, e Sette Seculari. Otto, li quali non voizero celebrare, recepiero lo ſanto martirio. Sette ne fuoro appeſi pe la canna, e ſette ne fuoro ſcorticati. Era incarnato con Forliveſi: amato caramente. Demoſtrava muodo como de pietoſa caritate. Maritava orfane; allocava poizelle; ſubbeneva a povera jente de ſoa amiſtate.

CAPITOLO VIII.

Il Legato dopo aver moſſo guerra all' Ordelaffi, è chiamato dal Papa, che per nuovo Legato manda l' Abate di Borgogna.

VEngo a la guerra. Don Gilio Concheſe de Spagnia fece ſio fonnamento, e reſedentia in Ancona. E pe havere più fortezze, bannìo la Cruciata. Io la odii predicare. Remiſſione de pena e de colpa a chi prenneva la Croce, o a chi faceva ajutorio. Hora ne vene lo Legato ſopra lo cane Capitanio de Forlì Franceſco de li Ordelaffi. Nanti che lo campo foſſe puoſto, apparecchiaroſe tutte coſe neceſſarie a l' hoſte.

A mate perculſi ſumus. Non ob id tamen panis, caro, & vinum, quem edimus, quâ veſcimur, quod bibimus, nauſeam guſtui creant, nec corpori obſunt. *Adversùs Sacerdotes, & regularis inſtituti viros egit in hunc modum. Quum Epiſcopus, publicatâ in eum excommunicatione, quadâm injuriosâ offensâ laceſſitus fuiſſet, ex urbe*
B *be diſceſſit. Tunc Clericos omnes Franciſcus ad officia divina celebranda vi impulit. Multi licèt interdicto prohiberentur, ſacra peregerunt, quatuordecim nempe regularis profeſſionis, & ſeptem ſecularis ordinis Clerici. Octo, qui celebrare noluerunt, ſancto martyrio caeſi occubuere. Septem laqueo furcis ſuſpenſi, & alii ſeptem pelle corporis*
C *nudati perierunt. Ceterum Ordelaffus intima cum Forolivienſibus amicitia conjunctus, ab illis affectuoſe diligebatur. Pia caritatis viſcera gerere ſimulans, filias parentibus orbas nuptui, virgines dotibus inſtructas matrimonio tradebat, & pauperculae plebi, quae ſibi obſequebatur, ſubveniebat.*

D

CAP. VIII.

Poſtquam Legatus arma in Ordelaffos ſuſcepiſſet, a Pontifice revocatur. Abbas Burgundiae Legatus ſubrogatur.

AD bellum convertatur ſermo. Domnus Aegidius Caucenſis Hiſpanus
E *gradum & ſedem fixit Anconae. Ut majori virium praeſidio polleret, Crucem promulgavit. Dum Crux praedicabatur, egomet audivi. Crucem ſumentibus, vel auxilia collaturis, indulgentiam culparum & poenarum impertivit. Quo facto Legatus contra canem, Forlivii Ducem Franciſcum de Ordelaffis movit. Antequam caſtra metaretur, omnia exercitui neceſſaria apparaverat. Epiſco-*

hoſte. Lo Legato mannao Veſcovi, Cavalieri, & aitra jente bona, che predicaſſero a lo Capitanio, che non voleſſe perſeverare ne lo tale ſio errore. La predicatione quietamente odìo. La notte jeſciva de Forlì, e predava Terre de la Chieſia. Menava preſoni. Aitra riſpoſta non faceva. Lo Legato conoſcenno lo animo indurato de Franceſco de li Ordelaffi, puſe lo campo ſopra la Città de Ceſenna. Li Malateſti erano Caporali, e connuttori de l'hoſte. Dodici milia fuoro li Cruciati. Trenta milia li ſollati. Doi hoſti fuoro. Onne uno da lo canto ſio per ſe. Fece l'hoſte granne guaſto e dannajo: a ſuono de trommetta tre milia guaſtatori con banniere ſe ponevano e levavano da lo guaſto. *Res digna memoratu*. In tanto lo Santo Patre mannao lettere eſpreſſe, cha Don Gilio tornaſſe in Provenza. La caſcione fò, che lo Conte de Savoja con ſoa granne compagnia de tre milia varvute jeva guaſtanno tutta la Provenza. Prenneva Terre: derobbava, e revenneaſe li homini. Nanti che Don Gilio ſe partiſſe, venne un'aitro Legato, homo de Francia, Abbate de Borgogna, prevennato de granne frutto, moito potente, e ſufficiente perzona. Havea lo Ordelaffi uno ſio figlio, nome Miſſore Janni havea. Haveane uno aitro, nome Miſſore Ludovico. Queſſo ito denanti a ſio patre, humilemente lo pregao e diſſe: *Patre, per Dio te piaccia de non volere contennere co la Chieſia, e non volere contraſtare a Dio. Facciamo le commannamenta. Siamo obbedienti; ſo' cierto, cha lo Legato ene deſcreto. Como bene hao trattati li Malateſti, così bene trattaro noa. Tanto ce laſſarao, cha bene honoratamente poterammo vivere*. A le paravole humili

A *piſcopos, Milites, & alios probitate conſpicuos viros laudato Duci direxit perſuaſuros, ut ab errore reſipiſceret. Franciſcus adhortationes pacato animo & auribus excepit. Noctu Forolivio egrediebatur, & ex agris & regionibus Ecclefiae praedas agebat. Captos homines abducebat. Nullum monitoribus reſponſum reddebat. Legatus Franciſci Ordelaffi voluntatem pertinaciter obduruiſſe*

B *videns, exercitum contra Caeſenae Urbem locavit. Malateſtae erant copiarum Duces, & exercitus Eccleſiae ductores. Duodecim millium Cruce ſignatorum numerus fuit. Triginta millium militum fuere; ex quibus conſtituti duo exercitus, quorum uterque ſejunctim caſtra poſuit. Eccleſiae exercitus ingentia detri-*

C *menta ac direptiones illic intulit. Tubis obſtrepentibus tria millia vaſtatorum ſub vexillis hoſtiles agros depopulabantur, & peractâ devaſtatione diſcedebant*. Res digna memoratu. *Interea Summus Pontifex conceptis epiſtolis Domino Aegidio injunxit, ut in Provinciam regrederetur. Ut diſcederet in cauſsâ fuit Sabaudiae Comes, qui valida trium millium*

D *galeatorum ſocietate totam Provinciam rapinis & incurſionibus depopulabatur, loca capiebat, & depraedabatur, & incolis tributa imponebat. At priuſquam Domnus Aegidius recederet, Legatus alter, natione Gallus, Abbas Burgundiae, Eccleſiaſticorum bonorum proventibus locuples, auctoritate & corporis habilitate praeſtans, ſubſtitutus advenit.*

E *Franciſco Ordelaffo duo erant filii, quorum unus Dominus Johannes nomine, Dominus Ludovicus alter nuncupabatur. Is ad patrem accedens, ſubmiſſe ſupplicans ei dixit:* Pater mi, per coeleſtia te deprecor, ne cum Eccleſia contentionem proſequaris, nec Deo reluctaris. Eccleſiae juſſa faciamus & eidem obſequamur. Legati humanitate compertam ſatis habeo. Sicuti

Mala-

li lo ſupervo patre reſpuſe. *Tu foſti biſcione, ò vero me foſti ſcagniato a li Fonti.* Lo figlio ſentenno la ſubitezza de lo patre, partioſeli denanti; deo la voita. Allhora lo patre li jettao dreto uno cortiello longo, nudo, e feriolo ne li reni. De la quale feruta Ludovico ſio figlio morìo nanti mieſa notte. Mentre che lo Legato Abbate ſe aſſediava a la guerra, Miſſore Gilio non laſſava che fare forte guerra ſopra Ceſena. Laſſao tre Vattifuolli dece miglia da longa ciaſcuno. Li Legati tornao ad Arimino.

A

Malateſtas liberaliter ille tractavit, ita & nos honorifice amplectetur. De rebus, quas poſſidemus, tantumdem nobis largietur, quantum, ut decentiſſime vivamus, ſufficiat. *Humilibus filii precibus in ſuperbiam elatus pater reſpondit:* Sane e ſinu matris vel nothus prodiiſti, vel in baptiſmi lavacro mihi fuiſti ſuppoſitus. *Filius repentinam genitoris indignationem percipiens, ab ejus conſpectu ſe eripiens, terga vertit. Tunc Franciſcus denudatum longum cultrum in tergum filii projecit, & in renibus eum ſauciavit. Quo vulnere Ludovicus filius ejus ante horam mediae noctis exſpiravit. Dum Legatus Abbas animum intenſius ad obſidionem & bellum applicabat, Dominus Aegidius nihil praetermittens, fortiter Caeſenam oppugnabat. Ibi tres arces, quas* Battifolles *appellant, decem milliariorum ſpatio invicem diſſitas reliquit. Legati Ariminum remearunt.*

B

C

CAPITOLO IX.

Ceſena per opera di quattro Cittadini è preſa dal Legato.

IN Ceſena ſtava Madonna Cia, la moglie de lo Capitanio de Forlì con ſij nepoti, e con granne foreſteria dentro de la Rocca. A queſſa Madonna Cia lo Capitanio ſcriſſe una lettera. La lettera diceva coſinto: *Cia hajate bona e ſollecita cura de la Cittate de Ceſena.* Madonna Cia reſpuſe in queſſa forma: *Signior mio, piacciave de havere bona cura de Forlì, che io haverajo bona cura de Ceſena.* Iterato lo Capitanio ſcriſſe un' aitra lettera. La ſententia era queſſa: *Cia, de nuoſtro commannamento fa, che mozzi lo capo a quattro puopolari de Ceſena, cioè Janni Zaganella, Jacovo de li Baſtardi, Palazzino, e Bertonuccio,*

D

E

CAP. IX.

Caeſenae Urbs operâ quatuor Civium a Legato capitur.

CAeſenae Arci incluſa Domina Cia, uxor Ducis Forolivienſis, unacum nepotibus ſuis, & plurimis advenis, immorabatur. Dux epiſtolam Dominae Ciae miſit, his paucis verbis exaratam: Cia, ſtudioſe ac diligenter Civitati Caeſenae proſpice. *Domina Cia viro ſuo per literas in hunc modum reſpondit:* Domine mi, omni ſolertiâ Urbi Forolivienſi quaeſo invigila. Ego enim Civitati Caeſenae curam omnem & operam meam impendam. *Rurſus Dux aliam ei conſcripſit epiſtolam, cujus ſumma haec fuit:* Juſſu meo, Cia, quatuor popularibus viris Caeſenae caput abſcinde; Johanni ſcilicet Zaganellae, Jacobo de Baſtardis,

cio, buomeni Guelfi, de li quali havemo ſoſpitione. La donna, receputa la lettera, non curze ſubbito a la ſententia. Anco eſqueſitamente con diligentia ſpia de la connitione de queſſi quattro Cittatini. E trovao che erano bone perzone e fedele. Specialmente la donna habbe conziglio de doi fideliſſimi amici de lo marito, cioè Scaraglino, nobbile homo, e Giorgio de li Tumberti. A queſſi moſtra la lettera. La reſpoſta de queſſi fò queſſa: *Madonna, non vedemo caſcione, pe la quale queſſi deano morire. Non ſentimo, che aitra novitate movano. Se queſſi perdeſſeno la vita, fuora pericolo, che lo Puopolo ſe ſdegniaſſe. Paſſa dunque per mò de queſſo judicio fare. Noa in queſſo mieſo ſtaremo attenteroſi, e metteremo penziero, e porremo cura a li atti e muodi loro. Quanno vedeſſimo aicuno male ſemmiante li nanti faremo. Comprenneremoli, e con manifeſto judicio a eſſi toglieremo la vita de ſubbito.* La donna aſſentìo a lo conziglio de li duoi nuobbeli fideli de ſio marito. Sopraſtetteſe de novitate fare. Queſſo trattato fò de ſecreto, e de ſecreto fò revelato a queſſi quattro. Allhora queſſi quattro tiengo novo trattato, penzanno de revoitare la Cittate ſottoſopra. Janni Zaganella deo lo ordene intra li amici ſiei con uno ſio ronzinetto. Cavaicava pe la Terra. Queſſo e quello ſollecitava. Una dimane, como la coſa era recente, Jacovò de li Baſtardi curre co la vicinanza a la Porta de la Troja, e ſe la preſe. Bertonuccio e Palazzino fecero puopolo, e sbarrao la Cittate. Puoi mannaro doa jumentari alli Ongari, che ſtaveano a Savigniano ne lo Vattifuolle. *Celeriter illi vadunt.* Quanno Madonna Cia odìo lo remore, ſappe che ſe leva-

va

A ſtardis, Palazzino, & Bertolduccio, Guelfis hominibus, de quorum fide dubitamus. *Receptâ epiſtolâ mulier mariti mandata non illico abſolvit. Sed diligentiori habito examine, & exploratâ laudatorum quatuor Civium conditione, eos probitate & fide commendabiles eſſe recognovit. Praecipue vero conſilium duorum marito fidiſſimorum amicorum*

B *adhibuit, nimirum Scaraglini nobilis viri, & Georgii de Tumbertis. Ambobus epiſtolae arcanum communicavit. Uterque eorum in hac fuit ſententia:* Nullam cauſam, (*inquiunt*) Domina, invenimus, qua iidem homines morti ſint adjudicandi. Neſcimus ulli novitati eos operam dare. Timendum ſane eſſet, ſi ipſis vita eriperetur,

C ne Populus ad furorem commoveretur. Ejuſmodi judicium itaque exſequutioni demandare nunc deſine. Interea nos attentius omni cogitatione ac diligentia noſtra eorumdem actus & motus de cetero obſervabimus. Cuicumque malo, & mali ſpeciei, quod Cives ipſis excitare poſſent, praecavebimus. Eos tunc compre-

D hendemus, ac manifeſto judicio illis vitam protinus adimemus. *Mulier voto duorum nobilium mariti ſui fidelium acquieſcens, novitatis proſequutionem remiſit. Haec ſecreto fuerunt acta, & poſtmodum ſecreto etiam ipſis quatuor Civibus revelata. Quae ut illi reſciverunt, Civitatem ſuſdeque commovere in animo habuerunt, rebellionis modum ex-*

E *cogitantes. Ob id Johannes Zaganella conceptam rem in ordinem redigens, cum mannulo ſuo per Urbem obequitare coepit, modò hunc modò illum ad defectionem incitans. Quodam mane, quum negotium adhuc eſſet in exordio, Jacobus de Baſtardis cum vicinia ad Portam Trojae cucurrit, quam cepit. Bertolduccius & Palazzinus Populum coadunarunt, repagulis urbem obſtruxere, &*

Hun-

va puopolo, ſubbito fece armare ſoa foreſteria, ſollati da cavallo e da pede. Commannao che correſſino la Cittate. Ma ciò fare non ſe poteva, che la Terra ſtava sbarrata, lo Puopolo armato, la Porta de la Terra preſa, li Torri rencaſtellati. E, che piu fò, li cavalieri venevano in ſoccorzo a lo Puopolo là ne la calata de lo ſole ottociento Arcieri de Ongaria, li quali ſtavano in Savigniano ne lo Vattifuolle. Venevano volanno. Jente veloce atteſi a guerra. Non entraro in Ceſena, ma jevano intorno alla Cittate, hora innanti, hora arreto, pe dare core alli Cittatini. Ciò vedenno Madonna Cia ſe retraſſe arreto ſoa foreſteria, e renchiuſeſe ne lo Caſſaro. Ella ſe ſoſtenne. Quello Caſſaro parte della Cittate ene, e forte murato intorno, hao dentro la Piazza de lo Commune, lo Palazzo, e la Torre. Hao dentro granni havitatii de partiali. E' luoco aiquanto aito. Sopraſtao a la Cittate, che jace piana. Irata Madonna Cia de queſſa perdenza, convertìo la ſoa ira ne li doi Conziglieri amiciſſimi de lo marito, Giorio de li Tumberti e Scaraglino. Feceli decollare. *Quod factum maritus improbavit poſtera die, luce orta.*

A *Hungaris, qui Savinianum in Battiſolle incolebant, duos agaſones miſerunt.* Celeriter illi vadunt. *Quum Domina Cia tumultum ſenſit, Populum arma cepiſſe agnovit. Illico hoſpites ſuos, equites & pedites armari fecit. Iis injunxit, ut Civitatem excurrerent. Id autem fieri nullo modo poterat, quòd Urbs tota trabibus ad viarum fauces intercluſa* B *fuerat, Populus arma ſumſerat, Turribus munimenta appoſita denuo erant, & Porta Civitatis in Civium poteſtatem devenerat. Octingenti, quod plus erat, Arcatores Hungari, qui e Savinianenſi Battiſolle exierant, in auxilium Populi, ſole ad occidentem vergente, concito gradu velociter properabant, ad certamina inſtructi. Urbem minime* C *intraverunt, eam circumeundo, nunc appropinquantes, nunc retrogredientes, animi praeſentiam civibus addituri. His viſis Domina Cia advenas ſuos removens, in Caſſarum ſe incluſit. Ibi ſubſtitit. Caſſarum illud, ſive Arx, pars Urbis eſt, in circuitu muro ſeptum fortiſſimo, intus continens Plateam Communis, Palatium, ac Turrim, & ampla aedificia amicorum. In loco aliquantulum excelſo poſitum cernitur. Civitati* D *imminet, quae in planitie adjacet. Domina Cia irâ vehementi obruta ex hac jactura, furorem ac iracundiam ſuam in duos Conſiliarios Georgium de Tumbertis & Scaraglinum, marito amiciſſimos, convertit. Ambobus capita obtruncari praecepit.* Quod factum maritus im- E probavit poſtera die, luce orta.

CAPITOLO X.

Preſa della Rocca di Ceſena, e prigionia di Madonna Cia moglie dell' Ordelaffi.

ECco li Malateſti benire co lo granne ſoccurzo, co la moita potentia. Datali la Porta de la Troja,

CAP. X.

Arx Caeſenae capitur. Domina Cia Ordelaffi uxor carceri mancipatur.

I*Nterea Malateſtae cum ingenti copiarum praeſidio, & armatorum virtute advenerunt. Per Portam Trojae eis datam,*

A ja, entrano in Ceſena. Hora ſtao aſſediata Madonna Cia ne la Rocca. Allhora fò rennuto lo Caſtiello Fiumone. Li Malateſti faco aſpero vattagliare alla Rocca. Faco badalucchi; jettano dentro foco, levano trabocchi, jettano prete e ſaſſi aſſai. Non faco utilitate aicuna. Era dentro l'acqua, ed erance dentro la B maſtra Torre ſopra la Porta de lo Caſſaro. Commannao lo Legato la cavata (opera faticoſa de moita ſpeſa longa.) Fatta la cavata ſotto, la ciſterna fo rotta, l'acqua fò perduta. Puoi jonze la cavata ſotto la maeſtra Torre de la Piazza. Meſſo fuoco a li pontielli, la Torre con granne ruina, e remore cadde. C Hora ſe fao la cavata a la Torre ſopra a la Porta, donne era la entrata ne lo Caſſaro. Madonna Cia irata de ciò non ſapea che ſe fare. Preſe de li Cittatini, che li parze, dentro de lo Caſſaro, de li quali più dubbitava, e meſſeli in quella Torre ſopra la Porta, e diſſe: *Se la Torre cade, cada ſopra de voi.* La D Torre ſtava in pontielli. Tremava. Lo Legato Don Gilio paſſava pe la contrada con granne compagnia. Beneva pe bedere la connitione de Ceſena, l'opera de la cavata, e lo aſpietto de lo aſſedio. Allhora da cinqueciento donne de Ceſena jeſcero fora ſcapigliate, ſfeſſe da lo pietto, piagnenno, e lamentano facevano E granne remore. Inninocchiate nanti a lo Legato demannavano mercede. *Inſcius* lo Legato de la caſcione de sì amaro pianto, demannao perchè queſſo faceano. Reſpuſero le donne: *Ne la Torre ſopra la Porta ſoco renchiuſi nuoſtri mariti, fratielli, e parienti. La cavata è fornita. Se la Torre cade, l'huomeni ſoco perduti. Dende per Dio te pregamo, che tardi* de

datam, Caeſenam introierunt. Dominam Ciam obſidione preſſam tenuerunt. Tunc Caſtrum Flumonis deditione facta obtinuere. Malateſtae Arcem diris certaminibus impetierunt. Crebris proeliorum inſultibus congrediuntur. Ignem injiciunt, arietes attollunt, & lapidibus ac ſaxis multimode eam percutiunt. Incaſſum haec omnia agunt. Intra Arcem erat aqua, & ſupra Caſſari Portam praevalida Turris. Legatus ſubterraneam foſſionem fieri, & cuniculos diſponi (opus utique arduum, diuturnum, at impendioſum) mandavit. Peractâ ſuffoſſione, aquae ciſterna dirupta ac deperdita remanſit. Poſtmodum foſſores cuniculis ad magiſtram Plateae Turrim pervenerunt. Fulcimentis ligneis appoſito igne, Turris eadem ingenti cum pernicie ac ſtrepitu corruit. Tunc Turrem Portae inſiſtentem, quâ aditus in Caſſarum erat, ſuffodere coeperunt. Domina Cia exardeſcens irâ, & conſilii inops, quoſdam Cives, utcumque ei libuit, quos ſuſpectos habebat, comprehendens intra Caſſarum, in praedicta Turri, quae Portae imminebat, incluſit dicens: Si Turris ceciderit, ſuper vos dilabatur. *Ligneis fulciminibus Turris inerat. Tremore concutiebatur. Legatus Domnus Ægidius interim, multâ comitivâ militum ſtipatus per viciniam tranſibat. Caeſenae conditionem, ſuffoſſionis opus, & obſidionis ſtatum intuiturus, adventabat. Tunc quingentarum circiter mulierum turba, Civitate proſiliens, capillis ſparſis, diſciſſis pectore tenus veſtibus, fletibus ac lamentis ululatum maximum emittens, Legati genibus provoluta, commiſerationem expoſcebat.* Inſcius *Legatus, undenam amarius adeo foeminarum gemitus prodiiſſet, cur haec agerent, petiit. Mulieres reſponderunt:* Turri, quae Portae imminet, parentes, fratres, ac mariti noſtri includuntur. Cuniculorum ſuffoſſio ad finem jam perducta eſt.

de mettere foco ne li pontielli. Lo Legato conubbe, che Madonna Cia dubitava de sì, cha era rotta nell'animo. Hebbe trattato, e a ſoje mano habbe li Ceſenati meſſi ne la Torre. Meſſo fuoco ne la Torre in poco tiempo cadde con parte de lo giro ne. Allhora lo guado fò libero per entrare. Non per ciò che aicuno entraſſi con furore, ma de piano conzenzo. Lo Legato habbe a le ſoe mano Madonna Cia con uno ſio figlio, e doi ſiei nepoti. Recuſao Madonna Cia eſſere liberata, temenno la ſubbitezza de ſio marito. Anco con iſtantia pregao, che la Chieſia la ſaivaſſi. Tremilia Fiorini cuſtava lo die li Maſtri de le cavate, de li Trabocchi, e de li aitri arteficii. Dodecimilia fiorini cuſtava lo die li ſollati. Lo Legato entrao in Ceſena, e mantenne la Terra pe la Chieſia. Queſſo ene lo muodo, che hane la Cittate de Ceſena ne la Romagnia guadagniata da lo Legato.

CAPITOLO XI.

Il Legato più volte bandiſce la Crociata contro l'Ordelaffi, e finalmente lo ſpoglia di Faenza, e di Bertinoro.

HOra ſe para lo Legato ſopra la Cittate de Forlì. Prima ordinao l'hoſte granne e copioſa. In tanto ſaputo fò de la preſonia de Madonna Cia, la quale era mannata in Ancona in guardia. Una ſoa figliola, donna nuobbele, maritata

ad

A eſt. Turre dilabente ii omnes viri ruinâ oppreſſi peribunt. Quamobrem per coeleſtia rogamus, ut ignem ſuppoſitis fulcimentis immittere differas. *Ex his Legatus intellexit, Dominam Ciam ſpe ac animo decidiſſe, ac ſibi pertimeſcere. Igitur concordiam iniit, & Caeſenates Turri incluſos in poteſtatem ſuam tunc habuit. Exinde Turri inje-*
B *cto igne, brevi eadem cum ambitus parte ad terram praeceps corruit. Tunc ingreſſus in Caſſarum libere cuique patuit. Nemo tamen cum furore intravit, ſed pacato animo & voluntate. Legatus arbitrio ſuo ſubjectam Dominam Ciam, filium ejus, ac duos nepotes obtinuit. Libertate donari Domina Cia recuſavit, quòd ſubitam mariti ſui iracundiam ni-*
C *mium ſibi metuebat. Quin immo a Legato impenſius poſtulavit, ut Eccleſiae patrocinio defenderetur. Magiſtri a ſuffoſſionibus, arietum, & aliarum belli machinarum artifices, trium millium Florenorum impendio quotidie conducebantur. Milites vero duodecim millium Florenorum quotidiano ſtipendio militabant. Itaque Legatus intravit Cae-*
D *ſenam, quam pro Eccleſia cuſtodivit. In hunc modum eamdem Urbem in Romania Eccleſiae acquiſitam Legatus ſubjugavit.*

CAP. XI.

Legatus Crucem contra Ordelaffum pluries indicit, quem demum Fa-
E ventiâ & Foro Aruentinorum ſpoliat.

P*Oſtmodum Legatus ad Urbis Forolivienſis oppugnationem animum intendit. Copioſum ac validum in primis collegit exercitum. Interea diſſeminato ſermone captivitatis Dominae Ciae, quae cuſtodienda Anconam miſſa fuerat, Ciae filia, matrona nobilis, Marchiani cuju-*

ſdam

ad uno granne Marchiſciano, benne denanti a lo patre lacrimanno co le vraccia piecate. Inninocchiata parlao e diſſe: *Patre, e Signiore mio, piacciate, che così fatta donna, Madonna Matremà, non ſteja in mano altruje, como preſoniera. Pregote, fa la voluntate de la Santa Chieſia.* A queſſe paravole lo Ordelaffi aitra reſpuoſta non deo, ſe no cha preſe queſſa ſoa figlia pe le treccie, e con uno cortiello li partìo la teſta da lo vuſto. Po' la preſa de Ceſena lo Legato mannao lo Capitanio dicenno coſinto: *Capitanio, rienni quello che tio non ene. Io te renno tia Donna, figliatò, e nepotitì.* A queſſe paravole lo Capitanio deo queſſa reſpuoſta: *Dicete a lo Legato, che io credeva, cha foſſe ſavio homo. Horamai lo tiengo per una beſtia pazza. Diceteli, cha ſe io haveſſe havuto in preſone eſſo, tre dii paſſati ſoco, che io lo habbera appeſo pe la canna, como eſſo hane hauto le coſe meje.* Innurato lo animo de sì pervierzo heretico patarino, Don Gilio lo Legato antico ſe partì, e gìone in Provenza. Como la Compagna ſentìo appreſſimare Don Gilio a le finaite, così ſe deslequao, como faco la poca neve a fervente ſole. Remaſe lo Legato noviello, lo Abbate de Borgognia. Queſſo Abbate fece l' hoſte pentoloſa ſopra de Forlì. Pe moiti anni bannìo la Cruciata, e fò predicata la Croce pe tutta Italia. Mozzava lo grano, e tagliava le vigne, arvori, & oliveta. Bruſava ad onne hora. Pe queſſa fervente guerra lo Capitanio perdìo Favenza; e li Manfredi ſii conzuorti jurati con eſſo. Anco perdìo Berthonoro. Allhora ſe reſtrenze dentro a Forlì ne lo Forte. In queſſo aſſedio ſopra Forlì fuoro preſi de li Cruciati aſſai voite, li quali pe meritare erano iti a commat-

A *ſdam Proceris uxor, flexis brachiis, deflens, ac pedibus patris provoluta, haec inquit:* Pater, & Domine mi, quaeſo velis, tantam dominam, qualis eſt genitrix mea, ex alienis carceribus & poteſtate liberare. Te obteſtor, ut Sanctae Eccleſiae morem geras. *Filiae verbis nihil aliud Ordelaffus reſpondit, quàm quod filiam comis arripuit, & cultro caput ei abſcidit.* B *Legatus, poſtquam Caeſena potitus fuit, eidem Duci nuntium ita loquentem miſit:* Si quod tuum non eſt, Dux, reſtitues, ego conjugem, filium, & nepotes tibi reddam. *Ordelaffus repoſuit:* Dic Legato, me antea quidem eum exiſtimaſſe prudentiâ praeditum. At modo ceu ſtolidum jumentum eumdem habeo. C Si enim Legatus in mea poteſtate eſſet, uti mei ad ejus manus devenerunt, triduo ab hinc retro furcâ eum ſane ſuſpendiſſem. *Obdurato pervicaciâ corde Franciſci perverſi haeretici, Domnus Aegidius Legatus ſenior in Provinciam profectus diſceſſit. Ubi Societas Comitis Sabaudiae audivit, Domnum Aegidium ad* D *confinia appropinquare, veluti nix modica ad fervidos ſolis radios liqueſcens, receſſit. Legatus Abbas Burgundiae recèns ſubrogatus Romaniae praefuit, qui exercitum abjectorum militum contra Forum Livii coadunavit. Plurium annorum curſu Crucem, praedicatione per eas Italiae partes promulgatam, publicavit. Segetes in agris, vineas, arbo-* E *res, & oliveta exercitus ille abſcindebat. Omnia quotidie comburebat. Incaleſcente hoc bello Ordelaffus Dux, & cum eo foederati Manfredi, nedum Faventiam ſed & Forum Aruentinorum amiſerunt. Tunc ad Forolivienſem Arcem Franciſcus ſe reduxit. Durante Forolivienſi obſidione quamplures Cruce ſignati, qui ut ſpiritualia indulgentiarum dona ſibi procurarent, adverſus ſchi-*

matt re contra de quelli ſciſmatici. Li cruciati preſi erano menati denanti a Franceſco, lo quale diceva queſſe paravole: *Voa portete la Croce. La Croce ene de panno. Lo panno ſe infracida. Io voglio, che portete Croce, che non ſe infracidi.* Allhora era apparecchiato uno fiero cannente in forma de Croce. Queſſo fierro lo poneva ſotto a la pianta de li piedi, e così li laſſava derobbati ire. Moiti aitri Cruciati preſe, a li quali diſſe queſſe paravole. *Site benuti per guadagniare l' anima. Se ve laſſo, forza tornarete a li primi vuoſtri peccati. Meglio ene, che in queſſa voſtra tenerezza, mentre ſite contriti, morate. Dio ve receperao ne la ſoa Cittate.* Ciò detto li faceva ſcorticare, appennere, decapitare, & agghiadiare, tenagliare, e de divierzi martirii morire. La guerra durao anni moiti. Per queſſa guerra mantenere, fò predicata la Cruciata moite voite. Hora mone novamente, che curre Anno Domini MCCCLVIII. de Jennaro, nella Città de Tivoli fò predicata. *His ferme diebus Johannes Rex Franciae captus eſt a filio Regis Angliae, bello magis tumultuario, quam militari, apud Villam quamdam, ductuſque in Angliam ſub cuſtodia, annis ferme duobus. Tamdem cum magno ſuo detrimento & Regni evaſit.*

A *ſchiſmaticos pugnaturi perrexerant, ſaepius ab hoſtibus capti fuerunt. Iis ad Ordelaffi conſpectum adductis, ipſe talia dicebat:* Vos Crucem panno confectam geſtatis. Pannus facile diffringitur. Crucem, quae non tam ſubitò dilaceretur, vos ſubire decrevi. *Hinc paratum in Crucis formam candens ferrum pedibus illorum ſupponebat. Tum*

B *ii exſpoliati dimittebantur. Plurimos alios Cruce ſignatos cepit, quibus ajebat:* Huc veniſtis, ſpirituale lucrum vobis cumulaturi. Si libere vos abire ſinerem, in priora crimina relaberemini. Melius erit, vos in hac veſtra cordis compunctione mortem oppetere, dum adhuc dolore peccatorum contriti eſtis. Deus enim in

C ſanctam ſuam Civitatem vos recipiet. *His dictis, cutem aliis e corpore detrahi, quoſdam patibulo affici, nonnullos capitibus minui, aliquos in minuta fruſta concidi, & alios candenti forcipe dilaniari jubebat, ita ut omnes diverſis tormentorum generibus interirent. Ejuſmodi bellum pluribus annis perduravit, pro cujus prorogatione*

D *Crux fuit pluries praedicationibus evulgata. Nunc vero iterum, hoc currenti Anno MCCCLVIII. menſe Januario, in Urbe Tiburtina, repetita fuit.* His ferme diebus Johannes Rex Franciae captus eſt a filio Regis Angliae, bello magis tumultuario quam militari, apud Villam quamdam, ductuſque in Angliam ſub cuſtodia, an-

E nis ferme duobus. Tamdem cum magno ſuo detrimento & Regni evaſit.

A

CAPITOLO XII.

Cola dopo eſſerſi per ſette anni in varj modi occultato, vaſſene all' Imperadore, dal quale è gratiſſimamente accolto.

CUrrevano Anno Domini MCCCLIII. lo primo die de Agoſto, B quanno Cola de Rienzo tornao a Roma, e fò receputo ſolenniſſimamente. A la fine a voce de Puopolo fò acciſo. La novella fò per queſſa via. Da puoi che Cola de Rienzo cadde da lo ſio dominio, deliberao di partireſe e jireſene denanti a lo Papa. Nanti la ſoa partita fece pegniere ne lo muro de Santa Ma- C ria Matalena in Piazza de Caſtiello un' Agnilo armato con l' arma de Roma, lo quale teneva in mano una Croce. Sù la Croce ſtava una palommella. Li piedi teneva queſſo Agnilo ſopra lo Aſpido, e ſopra lo Baſaliſco, e ſopra lo Lione, e ſopra lo Traone. Pento che fò, li valordi de Roma li jettaro ſopra lo D loto pe deſtratio. Una ſera venne Cola de Rienzo ſecretamente deſconoſciuto pe bedere la fiura nanti ſoa partentia. Viddela, e conubbe, cha poco l' havevano honorata li valordi. Allhora ordenao, che una lampana li ardeſſi denanti uno anno. De notte ſe partìo, e gìo longo tiempo venale. Anni foro ſette. Jiva E forte deviſato pe paura de li Potienti de Roma. Jio como Fraticiello, jacenno pe le montagna de Majella con Romiti e perzone de penitentia. A la fine ſe abbiao in Bohemia a lo 'mperatore Carlo (de la cui venuta ſe dicerrao,) e trovaolo in una Cittate, la quale ſe appella Praga. Là denante a la majeſtate 'mperiale

CAP. XII.

Nicolaus, quum ſeptennio diverſimode delituiſſet, ad Imperatorem ſe confert, a quo gratiſſime ſuſcipitur..

CUrrente *Anno Domini MCCCLIII. Calendis Auguſti, Nicolaus Laurentii Romam rediit, ubi poſtquam plurima ſolemnitate fuiſſet receptus, denique furore Populi fuit interfectus. Res ita contigit. Poſtquam Nicolaus Laurentii dominatu fuit exturbatus, Româ abſcedere, & ad Pontificem proficiſci deliberavit. Priuſquam abiret, in muro Sanctae Mariae Magdalenae in Platea Caſtri depingi curavit Angelum armis munitum, & gentilitium Romanae Civitatis ſtemma. Angelus Crucem manu tenebat. Cruci parvula columba inerat. Aſpidem, baſiliſcum, leonem, & draconem Angelus pedibus proterebat. Picturam hanc vilis plebecula luto in opprobrium conſpurcavit. Quodam veſpere Nicolaus, antequam digrederetur, imaginem ipſam pictam viſurus, tacite ignotus acceſſit. Eam a rudi vulgo habitam dedecori conſpexit. Tunc praecepit, ut per integrum annum accenſa lampas ante illam arderet. Noctu abiens, diu peregrinando pererravit. Septennio ſemet occultavit. Vili habitu, & corporis ementita ſpecie, ob Romanorum potentum metum delituit. Sub Fraterculi veſte montes Majellae peragrans, una cum eremi cultoribus, & aliis poenitentiae addictis, vitam & converſationem egit. Denique iter ad Carolum Imperatorem, de cujus adventu ſuo loco ſcribemus, in Bohemorum regionem ſuſcepit, & illum in Urbe Praga degentem invenit. Coram Imperiali Majeſtate flexis genibus expeditum ſermonem habuit. Luculentae orationis ejus* ante

riale inninocchiato, parlao prontamente. Queſſe foro ſoe paravole, e ſio loculento ſermone denanti a Carlo Re de Bohemia, nepote de Henrico 'mperatore, novellamente eletto Imperatore pe lo Papa: *Sereniſſimo Prencipe, a lo quale è conceduta la gloria de tutto lo munno: Io ſoco quello Cola, a lo quale Dio deo gratia de potere governare in pace, juſtitia, e libertate Roma, e lo deſtretto. Habbe la obedientia de la Toſcana, Campagnia, e Marettema. Refrenai le arrogantie de li Potienti, e purgai moite coſe inique. Verme ſo', homo fraile, pianta como l' aitri. Portavo in mano lo vaſtone de fierro, lo quale pe la mea humilitate convertiei in vaſtone de leno; imperciò Dio me ha voluto caſtigare. Li Potienti me perſequitano. Cercano l' anima mea. Pe l' invidia, pe la ſupervia me haco cacciato de mio dominio. Non voco eſſere puniti. De voſtro lenajo so'; figlio de vaſtardo de Herrico Imperatore lo Prode. A voa confugio. A le ale voſtre recurro, ſotto la cui omra e ſcudo homo dee eſſere ſaivo. Credomme eſſere ſaivato. Credo cha me defennarete.* (53) *Non me laſſarete affocare ne lo laco de la injuſtitia. E ciò ene veroſimile, cha 'mperatore ſite. Vuoſtra ſpata deo limare li Tiranni. Veddi la Profetia de Frate* (54) *Agnilo de Mente de cielo ne le montagnie di Majella: e diſſe, che l' Aquila occiderao li Cornacchiuni.* Queſſa fò la diceria de Cola. Può che habbe parlato, Carlo deſteſe la mano, e recepeolo gratioſamente, e diſſe, che non dubitaſſe de chivelli. Quanno jonſe (55) in Praga, demorao pe lo ſpatio de aicuno tiem-

A *ante conſpectum laudati Caroli, quondam Henrici Imperatoris nepotis, qui Bohemiae Rex erat, recenter in Imperatorem a Pontifice electus, verborum ſumma haec fuit:* Princeps Sereniſſime, cui totius orbis gloria tribuitur, ego ſum Nicolaus, qui Numinis gratiâ in pace juſtitia & libertate Romanam Civitatem, & ejus B ditionem adminiſtravi. Tuſcia, Campania, & ora maritima mihi jam obedierunt. Potentum audaciam refraenavi, & eorum injuſtitiam punivi. Vermis ſum, caducus homo, & fragilis planta aeque ac ceteri mortales: Ferreum ſceptrum manibus meis ferebam, quod in ligneum ex humilitate mea immutavi. Idcirco C Deo placuit me confundere. Potentes viri odio me inſectantur. Invidiâ, ac ſuperbiâ perciti, dominatu me disjecerunt. Quaerunt animam meam. Poenam, quam meruere, ſubire detrectant. Ex veſtro genere ſum. Ex filio notho Henrici Impereroris egregii ortum habui. Apud vos confugium imploro. Sub alis veD ſtris quieturus huc veni, quarum umbrâ & munimine, quilibet ſane ſalvandus eſt. Salutem me jam nactum eſſe cenſeo. Confido enim, vos me defenſuros fore. Haud certe patiemini, ut injuſtitiae lacu abſorptus opprimar. Id profecto veroſimile puto, quum Imperator ſis, & gladius tuus Tyrannos de medio ſit ſublaturus. Sane Frater Angelus de MonE ticulo in montibus Majellae praedixit, Aquilam Corvos fore interfecturam. *Ita ſe habuit Nicolai alloquutio. Poſt quam Carolus manum extendens,*

(53) *In MS. Eſtenſi.* Non me laſſarete perire in mano de' Tiranni: non me laſſarete affocare

(54) Frate Agnilo de Monticiello nelle

(55) in Praga fu lo primo die de Agoſto; demorao

tiempo. Deſputava con Maſtri de Theologia. Moito diceva. Parlava coſe maravigliose. Lengua deſerta. Faceva ſtordire quelli Todeſchi, quelli Boemi, e Schiavoni. Abafava onne perzona. In preſone non ſtette, ma con compagnia aſſai honorata, ſotto quaiche guardia. Aſſai vino, aſſai vivanna li era data.

CAPITOLO XIII.

Cola và per giuſtificarſi in Avignone. E' carcerato, e dopo aſſoluto dalla ſentenza del Cardinale Ceccano.

PO' aicuno tiempo domannao 'n gratia a lo 'mperatore de gire in Avignione, e comparere denanti a lo Papa, e muſtrare como non era heretico, nè Patarino. Moito li contraſtao lo 'mperatore che non jeſſe. A la fine conneſceſe a la ſoa voluntate. Diceva Cola de Rienzo: *Sereniſſimo Prencipe, io volontario vao denanti a lo Santo Patre. Donqua ſe voa non me mannate per forza, ſite innocente de lo ſacramento.* Ne lo gire che faceva, pe tutte le Terre ſe levavano li Puopoli, e fatto gregge con remore li venevano denanti. Prennevanolo, e dicevano, cha lo volevano ſaivare da le mano de lo Papa. Non volevano che jeſſe. A tutti reſponneva e diceva: *Io volontario vao, e non coſtretto.* Rengratiavali, e così paſſava de Cittate in Cittate. Pe tutta la via li fuoro fatti ſolenni honori. Quanno li Puopoli

A *dens, & gratioſe Nicolaum recepit, & dixit ei, ut de nullo ſibi pertimeſceret. Quum Pragam advenit, inibi moram aliquo temporis ſpatio traxit. Cum Theologiae Magiſtris diſceptabat. Multa & admiratione quidem digna pronuntiabat. Linguâ diſerte facundus erat. Theutonicis illis, Bohemis, ac Dalmatis maximum ſtuporem eloquentiâ ſuâ inferebat.* B *Quilibet obſtupeſcebat. Carceri nullatenus mancipatus, cum comitiva admodum decenti ſub quadam cuſtodiae ſpecie ſtetit. Vini & ciborum copia abunde ſibi ſuppetiit.*

CAP. XIII.

C Nicolaus, crimina ſibi impacta amoliturus, Avinionem proficiſcitur. Ibi carceri truditur, & demum ſententiâ Cardinalis de Ceccano abſolvitur.

A*Liquanto poſt Nicolaus Imperatori ſupplicavit, ut ſibi Avinionem proficiſci liceret, utque Pontificem aditurus conjectam in ſe criminationem haereſeos diluere poſſet.* D *Non parum obſtitit Imperator, ne iret. Demum voluntati ejus indulſit. Ajebat Nicolaus Laurentii:* Sereniſſime Princeps: Ego libens ſummum Pontificem ultro ſum aditurus. Dummodo me ad eundum non adigatis, a ſacramento liberi eſtis. *Per urbes & loca omnia, quae ipſe eundo pertranſibat, Populi inſurgentes,* E *coactâ gentium multitudine, cum ſtrepitu obviam ei procedebant. Ipſum retinebant. dicebantque velle eumdem a Pontificis poteſtate ac manibus ſalvum praeſtare. Nolebant ut ad Pontificem iret. At omnibus reſpondens Nicolaus dicebat:* Sponte, non coactus pergo. *Cunctis autem gratias agens, de Civitate in Civitatem iter faciebat, ubique ſolemniter & honorifice ſuſceptus.*

poli vedeano eſſo, meravigliaroſe; lo accompagniavano. E pe tale via jonſe in Avignione. Jonto Cola de Rienzo in Avignione, parla denanti a lo Papa. Scuſavaſe, cha non era Patarino, nè incorrea la ſententia (56) de lo Cardenale, e de Donno Bruno. Volea ſtare a la eſaminatione. A queſſe paraole lo Papa ſtette queto. Fò renchiuſo in una Torre groſſa e larga; una juſta catena teneva in gamma. La catena era allegata sù a la voita de la Torre. Là ſtavea Cola veſtuto de panni mezzani. Havea livri aſſai; ſio Tito Livio, ſoe Storie de Roma, la Bibbia, e aitri livri aſſai. Non finava de ſtudiare. Vitto aſſai ſufficiente de la ſcudella de lo Papa, che per Dio ſe dajeva. Fuoro eſaminati ſoi fatti, e fò trovato fedele Chriſtiano. Allora fò revocato lo procieſſo, e la ſententia de Donno Bruno, e de lo Cardenale de Ceccano, e fò aſſoluto. E venne in gratia de lo Papa, e fò ſcapolato.

A *ptus. Quum Populi eum intuebantur, admiratione capti, ſociabant. Itaque in hunc modum Avinionem pervenit Nicolaus Laurentii. Ibi ad Pontificis praeſentiam adductus, conceptis verbis culpam ſuam expurgavit, oſtendens ſe nullatenus haereticum eſſe, & ſe ſententiâ Cardinalis de Ceccano, ac Domni Brunonis, nequaquam affici. Examini ſe* B *ſe libenter ſubjicere aſſerebat. Ejus ſermoni ne verbum quidem Pontifex reſpondit. In forti & ampla turri incluſus fuit Nicolaus, inditâ pedi catenâ, quae ſuperiori fornici turris religata erat. Ibi detinebatur mediocribus indumentis contectus. Plures Libros habebat, puta Titum Livium, Hiſtorias Romanas, ac Biblica volumina.* C *Horum lectioni ac ſtudio indeſinenter vacabat. Sufficienti victu nutritus de lance ac cibis Pontificis miſericorditer ſuſtentabatur. Nicolai actus ad judicii trutinam revocati fuerunt, ex quibus a fide Chriſti ullatenus eum non deſciviſſe conſtitit. Tunc abrogatâ causâ contra ipſum conſtitutâ, & ſententiâ jam a Domno Brunone, &* D *a Cardinale de Ceccano promulgatâ, Nicolaus idem abſolutus fuit. In Pontificis gratiam denuo redactus, priſtinam libertatem obtinuit.*

CAPITOLO XIV.

Cola accompagnatoſi col Legato Apoſtolico torna a Roma, dove ha molte richieſte da quel Popolo.

(57) QUanno jeſciò, devea venire in Italia uno Legato Donno Gilio Concheſe Cardinale de Spagnia. Apparecchiavaſe, e ſcrivea ſoa famiglia. Cola de Rienzo con queſſo Legato ieſciò de Avignione, pur-

CAP. XIV.

Nicolaus una cum Legato Apoſtolico ad Urbem revertitur. Romanus Populus ei multa offert & pollicetur. E

QUum Nicolaus carcere fuit ſolutus, Legatus Domnus Aegidius Caucenſis, Cardinalis ex Hiſpania in Italiam adventurus, familiam ac res ſuas apparabat. Nicolaus Laurentii una cum hoc Legato Avinione diſceſſit, culpâ pur-

(56) de lo Cardenale de Ceccano, & de Don Bruno

(57) Quanno jeſcio de preſone, fu lo primo die de Aoſto. Devea

purgato e benedetto e aſſoluto. E co lo Legato paſſao la Provenza, e venne a Monteſiaſcone per recuperare lo Patrimonio, como ditto ene. De le prime Terre, che ſe renniero a la Chieſa, fò Toſcanella, e lo Caſſaro fò vennuto per moneta. Cola de Rienzo ſe trovao a prennere la Terra per la Chieſia. Puoi ſe trovao ne lo aſſedio de Vitervo, e retrovaoſe a tutti quelli fatti de arme da cavalieri. Havea veſtimenta aſſai juſte e honeſte e buono cavallo. Non ſolamente nella hoſte, anco in Monteſiaſcone havea tamanta richieſta de Romani, che ſtupore era a dicere. Onne Romano ad eſſo fao capo, e forte ene viſitato. Granne coda de puopolari ſe ſtraſcinava dereto. Onne jente facea maravigliare, per ſi' lo Legato, tanto lo appreſciava la rechieſa de li Cittatini de Roma. Pe maraviglia lo bedeano. Forte li pareva, che campata aveſſe la vita in fra tanti Potienti. A la ſopraditta depopulatione de Vitervo, como ſopra narrato ene, fuoro Romani. Tornata l' hoſte, granne partita de Romani traſſe a vedere Cola de Rienzo, huomini puopolari, granne lengue e cori; majure profierte, poche atteſe. Diceano: *Torna a la tia Roma. Curala de tanta infermitate. Sinne Signore. Noa te daremo ſobballimento, favore, e forza. Non dubitare. Mai non fuſti tanto addemannato, nè amato, quanto al preſente.* Queſſe veſſiche li puopolari de Roma li daevano. Non li daevano denaro uno. Pe queſſe paraole moſſo Cola de Rienzo, anco pe la gloria, la quale naturalemente affettava, penzava de fare aicuo fonnamento, donne poteſſe havere jente e ſuſſidio per entrare a Roma. Diſſene co lo Legato, nè li deo denaro uno. Havea *tamen* ordenato,

A *purgatus, Papali benedictione donatus, & accuſationibus vindicatus. Comitem ſe adjungens Legato, Provinciam praetergreſſus, ad Montem Phaliſcum perrexit, Patrimonium, ut retulimus, recuperaturus. Ex locis ac Terris, quae primum in deditionem Eccleſiae venerunt, Tuſcanella fuit, & Caſſarum pecuniâ venumdatum. Interfuit Nicolaus,* B *dum eadem Terra pro Eccleſia reciperetur. Ad obſidionem quoque Viterbii ſe contulit, ibique geſtis armorum quibuslibet, quae equitum alae ediderunt, adfuit. Aptis ac honeſtis veſtibus indutus, & idoneo equo inſtructus erat. Nedum in exercitu, ſed & in Monte Phaliſco, tantus Romanorum concurſus ad eum confluxit, ut admirabile ſit di-* C *ctu. Ad eum quilibet Romanus conveniebat, & eum multimode viſitabat. Ingens popularium multitudo Nicolai veſtigia ubique perſequebatur. Singuli ac omnes, Legato ipſo obſtupeſcente, admirabantur, Romanorum Civium poſtulationibus eum ſummopere adurgentibus. Prae admiratione illum intuebantur. Arduum opus Nicolaum egiſſe exiſtima-* D *bant, quòd ſcilicet e tot Potentum virorum manibus incolumis evaſiſſet. Ad Viterbienſis Urbis depopulationem, quam ſuperius narravimus, Romani ſe contulerunt. Ab illa poſtquam exercitus rediit, incredibilis Romanorum numerus ad inviſendum Nicolaum Laurentii concurrit, popularium praeſertim, qui linguâ diſerti, vigore animi praeſtantes,* E *magna pollicebantur, ſed pauca praeſtabant. Ajebant:* Romam tuam revertere. Hanc admodum aegram priſtino vigori reſtitue. Ejus eſto Dominus. Nos tibi auxilia, favorem, ac robur praebebimus. Ne dubita. Numquam certe antea votis expetitus atque ex animo tam dilectus, quàm nunc, fuiſti. *Ejuſmodi inanibus verbis Populares Romae Nicolaum concitabant.*

naro, che da lo Communo de Peroſcia haveſſe aicuna proviſione, donne potea juſtamente vivere con ho nore. Queſta ſoa proviſione non li vaſtava a fare ſollati. E perciò cavalcao, e jo a Peroſcia, e pe moite voite annava lo Conziglio. Bene parlava, bene diceva, meglio promettevva. Aſſai haveano quelli Conziglieri le recchie attente ad odire pe la doicezza de le paravole, che ſe laſſavano aſcoitare. Così ſe faceano leccare, como lo mele. Ma perchè i Conziglieri ſtaco a ſcinnicato, convenne fare bona cuſtodia de le coſe de ſio Communo. Dal Communo de Peroſcia non poteo ottenere uno Cortoneſe.

A *bant. At nullam pecuniam ei conferebant. Talibus ipſe permotus, & illectus inſuper gloriâ, in quam naturali deſiderio ferebatur, aliquod fundamentum ponere cogitavit, ex quo milites ac praeſidia ſibi ſuppetere poſſent, quibus fultus ad Urbem aditum ſibi mercaretur. Conceptum animi ſui Legato aperuit. Non ob id tamen ullam pecunia-*
B *rum opem accepit. Attamen Legatus decreverat, Peruſinorum Commune quamdam mercedem Nicolao ſubminiſtrare, qua is vitam honorifice traduceret. At ad milites conſcribendos deſtinata ſubſidia neutiquam ſufficiebant. Quapropter obequitans Nicolaus Peruſium contendit. Ibi Conſilium Communis adiens, bene loquutus fuit, melius diſſeruit, ac opti-*
C *me promiſit. Illecebris verborum ejus, quae dulcia ſicuti mel, ineſcabant, deliniti Peruſini Conſiliarii, arrectis auribus Nicolai dictis animum attendebant. Verùm Conſiliatores, quum negotiorum adminiſtrationis rationem reddere tenerentur, neceſſe eis erat, res Communis ipſis diligenter cuſtodire. Quare ne unum quidem obolum Cor-*
D *tonenſem a Peruſinis Nicolaus valuit impetrare.*

CAPITOLO XV.

Cola per l'ajuto di Meſſere Arimbaldo, e di Meſſere Bettrone, ſi diſpone a tentare novamente ſua fortuna.

RETrovaroſe allhora in Peroſcia doi jovini Provenzali, Miſſore Arimbaldo Dottore de Leje, e Miſſore Bettrone Cavaliero de Narba in Provenza, fratelli carnali. Queſſi erano frati carnali de lo prodo Fra Moreale. Fra Moreale fò a fare la guerra de lo Re de Ongaria. Puoi fo capo de la granne Compagnia. Guaſtao molte Terre in Puglia: arſe e re-

CAP. XV.

Nicolaus auxilio Domini Arimbaldi, & Domini Britonis fortunam ſuam iterum experitur.

E *PEruſii tunc fuere duo juvenes Provinciales, Dominus Arimbaldus Legum Doctor, & Dominus Brito Miles, Narbonenſes ex Provincia, & germani fratres, egregii Militis Fratris Morealis. Hic pro Rege Hungariae militaverat. Exinde Dux magnae Societatis fuerat. Plures in Apulia Civitates exterminio vaſtavit, incenſiſque ac igne conſumtis Communium multis regionibus, & deprae-*

e refocao moite Cummunanze. Miſe a robba, e portaone le femmine in Toſcana. Revenneo Siena, Fiorenza, Arezzo, e moite Terre. La pecunia parteva fra' ſuoi compagni. Puoi ne paſſao ne la Marca, e conſumao li Malateſti. Pigliao per forza Montefelatrano, e Filino, dove morioro più de ſetteciento villani. Arſe le Terre, e derobbaole. Revenneo li homini, e portaone le donne, quelle, che apparentia haveano. (58) Erance uno, che ſe dicea Fiore de Santo Janni, homo ſollecito e prodo, de la di cui prodezza ſe dicerao. Queſſo havea acquiſtata de moita pecunia pe le robbarie, pe le prede. Havea tanta moneta, che poteva ſofficientemente vivere ad honore, ſenza jire più ſollato. Connuſſe queſſi doa ſoi frati in Peroſcia, e feceli dare proviſione da lo Comuno. La ſia moneta deo a li Mercatanti, e commannao a li Frati, che aveſſero tra loro pace, e non faceſſero contentione; cha poichè li havea allocati, intenneva de ſervire a lo Havito ſio. Gìo Fra Moreale aitrove per aitri ſoi meſtieri fare. Puoi che Cola de Rienzo ſentìo demorare in Peroſcia Miſſore Arimbaldo de Narba, homo jovine, e perzona letterata, abbiaoſe a lo ſio hoſtieri, e voize con eſſo pranzare. *Sumto cibo* mette mano Cola de Rienzo a favellare de la potentia de' Romani. Miſteca ſoje ſtorie de Tito Livio. Dice ſoje coſe de la Bibbia. Opre la fonte de ſio ſapere. Deh como bene parlava! Tutta ſoa virtute opera ne lo raſcionare. E sì de ponto dice, che onne homo abbaſa ſoa bella diceria. Leva da piedi onne homo; teo la mano a la gota, e aſcoita con ſilentio. Miſſore Arimbaldo maravigliaoſe de lo

(58) haveano. Era Frieri de Santo Janni

A *& depraedatis, feminas illarum partium in Tuſciam perduxit. Senarum, Florentiae, Aretii, & plurium aliorum populorum Urbes pretio vendidit, & pecuniam cum ſociis ſuis diſpertivit. Poſtea in Marchiam profectus, Malateſtas deſtruxit. Violenter Montem Feretranum & Filinum armis ſibi ſubjecit, ubi pluſquam ſeptingenti ruſtici occubuerunt.*
B *Oppida ac terras incendiis, ac praedis abſumſit. Viros pecunia venum dedit, & mulieres ſpecioſiores captas ſecum abduxit. Inter Sancti Johannis Hieroſolymitani Milites adſcriptus fuerat idem Morealis, vir ſolers ac fortis, de cujus ſpectata virtute ſermo erit. Iſte ex latrociniis, ac depraedationibus multam pecuniam coëgerat. Adeo bene numatus*
C *erat, ut decentiſſime vivere potuiſſet, & militaris vitae exercitium dimittere. Laudatos duos fratres ſuos Peruſium duxit, quibus, ut Commune ſtipendia daret, effecit. Proprium aes, quod accumulaverat, mercatoribus credidit. Germanis fratribus ſuis edixit, ut concordiam invicem conſervarent, nec ulla animorum contentione diſtraherentur. Nam*
D *poſtquam illos in alienum famulitium congruis mercedibus collocaverat, Ordini ſuo ipſe inſervire ſtatuerat. Igitur Frater Morealis, ut negotia ſua perageret, alìò ſe contulit. Quum Nicolaus Laurentii reſcivit, Dominum Arimbaldum de Narbona, virum aetate juvenem, literis edoctum, Peruſii immorari, ad ejus hoſpitium perrexit, cum eo pranſu-*
E *rus.* Sumto cibo *Nicolaus Laurentii exorſus fuit ſermonem de Romanorum potentia. Hiſtorias Titi Livii intermiſcebat. Biblica geſta enarrabat. Scientiae ſuae fontes aperiebat. Proh quam bene diſſerebat! Omnem doctrinam in bene loquendo ponebat. Et ad rem adeo illam adhibebat, ut quoſque facundiâ ſuâ admiratione compleret. Audientes*

lo bello parlare. Ammira la magnitudine de li virtuoſi Romani. *Incaleſcente vino* ſaita lo animo in aitezza. Lo fantaſtico piace a lo fantaſtico. Miſſore Arimbaldo ſenza Cola de Rienzo non ſao demorare. Con eſſo ſtao, con eſſo vao. Uno civo prennono, in uno lietto poſano. Penzano de fare coſe magne; derizzare Roma, e farela tornare in priſtino ſio ſtato. A ciò fare, biſognava moneta. Senza ſollati non ſe po' fare. A tre milia Fiorini ſallio la maſtice. Fece promettere tre milia Fiorini, & eſſo li promiſe de rennereli, e per merito promiſe de farelo Cittatino de Roma, e granne Capitanio, honorato, a deſpietto de lo frate Miſſore Bettrone. Anco de lo Mercatante tuoize de lo puoſto quattro milia Fiorini e deoli a Cola de Rienzo. Nanti *tamen* che Miſſore Arimbaldo aſſenaſſe queſſa moneta a Cola, voizene havere licentia de lo ſio majure frate Moreale. Mannaoli una lettera. La ſententia era queſſa: *Honorato fratiello. Più hajo guadagniato io in uno die, che voi in tutto tiempo de voſtra vita. Io hajo acquiſtato la Signoria de Roma, la quale me promette Miſſore Cola de Rienzo, Cavaliero, Tribuno, viſitato da Romani, e chiamato da lo Puopolo. Credo, che lo penziere non verrao fallato. Veggo che co lo ajutorio de lo igniegno voſtro lo mejo ſtato non ſerrao rotto: biſognia in ciò moneta pe cominciare. Quanno piaceraco a la voſtra fraternitate, io tollò quattro millia Fiorini de lo puoſto; e con potentia armata me ne cammino a Roma.* Fra Moreale, leſſa la lettera de ſio frate, reſcriſſe. Lo tenore de ſia ſcrittura era queſſo. *Granne hora me hajo penzato ſopre la opera, la quale intiendi de fare. Granne, e importabile peſo ene quello, che*

A *tes namque in pedes ſe ſe erigebant. Manibus genas ſuſtinentes, ſummo ſilentio dicentem auſcultabant. Dominus Arimbaldus elegantiam orationis ejus non ſine ſtupore excepit. Veterum Romanorum virtutem, & geſtorum amplitudinem admiratur.* Incaleſcente vino *animus ad ſublimia provehitur. Enthuſiaſtae enthuſiaſta arridere ſolet.* B *Dominus Arimbaldus non ſine Nicolao eſſe poterat. Domicilium, greſſum, cibum, cubitumque, communia habentes ambo, ad majora facinora animos convertunt. Romanam Urbem in meliorem ac priſtinum ſtatum reſtituere imaginatione meditantur. Tanto operi perficiendo pecunia & milites requirebantur. Ad ſummam trium millium Florenorum praeſens* C *neceſſitas devenit. Arimbaldum impulit Nicolaus, ut ſibi tria millia Florenorum polliceretur, quos ſe reſtituturum fore ſpopondit, fidem ſuam inſuper interponens, donaturum fore Arimbaldum Civitate Romana, ac ordinaturum eumdem potentem & honorabilem Ducem, invito fratre Domino Britone. Praeterea de commiſſis fidei mercatoris nummis,* D *quatuor millia Florenorum exegit Arimbaldus, quos Nicolao Laurentii tradidit. Ante tamen quam Arimbaldus pecuniam hanc Nicolao traderet, in hoc ut conſentientem ſibi Fratrem Morealem haberet, epiſtolam ad eum his verbis exaratam conſcripſit:* Honeſte frater. Uno die majorem quaeſtum ego feci, quam tu toto vitae tuae tempore fueris E conſequutus. Dominationem Urbis Romae lucrifeci, quam Dominus Nicolaus Laurentii, Miles, Tribunus, a Romanis officioſe viſitatus, & a Populo inſtanter expetitus, mihi pollicetur. Me ſane a praeconcepta ſpe nullatenus fruſtratum iri ſpero. Novi, ſuſceptum facinus ope ingenii tui ad finem feliciter eſſe deducendum. Ut id aggredi poſſim, pecunia

voi fornire. Ne lo animo mio bene non cape, cha te venga fatto. La mente non ce vao. La raſcione me lo contradice. Nientedemeno ſate voi, & facciate bene. Imprimamente haji guardia, che li quattro milia Fiorini non ſe perdano. Se ve ſcontraſſe aicuna coſa ſiniſtra, ſcrivateme. Verrajo con ſoccorſo con mille o doi milia perzone quante biſognarao, e ſarajo le coſe magnifiche. Non dubitare. Tu e tio frate ameteve, e honoreteve, e non fate remore. Miſſore Arimbaldo receputa la lettera fò lieto aſſai. Miſe in ordine co lo Tribuno de lo caminare.

CAPITOLO XVI.

Cola, fatto dal Legato Senatore di Roma, và con gente aſſoldata a quella volta.

PO' che Cola de Rienzo habbe li quattro milia Fiorini, veſtioſe riccamente da più robe. Adobbaoſe a ſenno de lo ſavio ſio ornatamente. Feceſe fare vonella, guarnaccia, e cappa de ſcarlatto, forrata de varo, infreſata de auro fino. Piſtiglioni de auro. Spata ornata in centa, cavallo

mihi opus eſt. Dummodo fraternitati tuae lubeat, quatuor millia Florenorum e depoſiti ſummâ recipiam, & cum potenti armatorum exercitu Romam proficiſcar. *Poſtquam Frater Morealis epiſtolam hanc perlegit, fratri ſuo in hunc modum reſpondit:* Diu me anxium habuit cogitatio de provincia, quam es aggreſſurus. Grave, & importabile onus, quod laturus es, tuis humeris imponere meditaris. Nec enim mihi perſuadere poſſum, rem ipſam ex ſententia proſpere tibi eſſe ceſſuram. Mens eo non aſcendit. Ratio reluctatur. Nihilominus exſequere quod in animo habes, quod utinam tibi bene eveniat. In primis praecave, ne quatuor millia Florenorum pereant. Si quid mali tibi contigerit, mihi reſcribe. Auxiliaturus veniam cum mille vel cum duobus millibus militibus, & pluribus, ſi oportuerit, & magnifice incedam. Ne dubita. Tu ac frater tuus mutuo amore & honore vos proſequamini, nec fraterna contentione abripi patiamini. *Quum accepiſſet epiſtolam hanc Dominus Arimbaldus, multo repletus gaudio, rationem ac ordinem ſuſcipiendi itineris cum Tribuno diſpoſuit.*

CAP. XVI.

Nicolaus a Legato Senator Romae conſtitutus, cum militibus pecuniâ conductis ad Urbem proficiſcitur.

POſtquam Nicolaus Laurentii habuit quatuor millia Florenorum, diverſis veſtibus ad pompam ſemet induit. Ornatus juxta prudentis amici ſui conſilium proceſſit, Pallâ, Barnacidâ, & penulâ coccinei panni, pellibus Variorum ſubſutâ, optimo auro fimbriatâ, cum globulis aureis, intectus ſe ſpectandum

vallo ornato, ſperoni de auro, famiglia veſtuta nova. Così adorno ne tornao a Monteſiaſcone denanti a lo Legato. Menava pe compagnia Miſſore Bettrone e Miſſore Arimbaldo de Narba, fratielli, con fameglia e coſe. Quanno fò denanti a lo Legato faceva dell' aitiero. Muſtravaſe gruoſſo con ſio cappuccio in canna de ſcarlatto, con cappa de ſcarlatto ferrati de panze de vari. Stava ſupervo. Capezziava. Menava lo capo nanti e reto, como diceſſe: *Chi ſo' io? Io chi ſo'?* Puoi rizzavaſe ne le ponte de li piedi. Mone ſe aizava, mone ſe abbaſſava. Maravigliaſe lo Legato, e deo aiquanto fede a le ſoe paravole. Pure non li deo nullo denaro. Allhora parlao Cola, e diſſe: *Legato, famme Senatore de Roma. Io vao, e parote la via.* Lo Legato lo fece Senatore, e mannaolo via. A potere benire a Roma, biſogniava jente. De noviello Miſſore Malateſta de Arimino havea caſſato li ſollati ſoi da ſedici banniere, bona jente. Dociento cinquanta Varvute demoravano in Peroſcia, pe trovare ſuollo. Pe queſſa jente havere, mannao Cola de Rienzo ſio meſſajo. Lo meſſajo trovao li Conneſtavoli, e diſſe coſinto: *Prennete ſuollo pe doi meſi. Recepete pe uno la paca. Haverete ſuollo imperpetuo. Connucerete Miſſore Cola de Rienzo a Roma, Senatore pe lo Papa.* A queſſe paravole li Conneſtavoli fuoro in conzeglio. La ſententia de li Todeſchi fò de non gire. Aſſennavano tre caſcioni. La prima: *Romani ſoco mala jente,* (59) *ſuperva, arrogante. Non haco ſe no' parole.* La ſecunna: *Queſſo ene huomo puopolaro, povero, de vile connitione. Non haverao da pacare. Donca a chi ſerveremo noi?* La terza: *Li Potienti de*

A dum exhibuit. *Accincto ad latus enſe, equo phalerato, auratis calcaribus, famuliſque veſte nova exornatis, iiſque elegantibus indumentis veſtitus, ad Montem Phaliſcum in conſpectum Legati regreſſus, ſocios ſecum Dominum Britonem, & Dominum Arimbaldum de Narbona fratres, cum eorum famulis & rebus, perduxit. Ut coram Legato conſtitit,*
B *turgide tum actibus tum corpore ſe habebat. Ad collum cucullatus coccineo panno, & penulatus purpureo cum Variis pellibus, ſuperbus ac minax vultu, caput ante & retro agitabat, ac ſi diceret:* Quis ſum ego? ecquis ſum? *Poſtea pedibus erectis quandoque ſe ſe attollebat, quandoque ſubmittebatur. Legatus obſtupeſcens, Nicolai verbis fidem*
C *aliquomodo addidit. Nullam pecuniam tamen ei contribuit. Tunc Nicolaus alloquens dixit:* Legate, Senatorem Romae conſtitue me ipſum. Romam ibo, & viam tibi ſternam. *Legatus Senatoria dignitate eum inſignivit, ac dimiſit. Ut Nicolaus ad Urbem progredi poſſet, militibus opus erat. Dominus Malateſta de Arimino ſexdecim vexilla*
D *armatorum, virorum fortium, miſſa paulo ante fecerat. Ducenti quinquaginta galeati milites Peruſii morabantur, aliena quaerentes ſtipendia. Ut hos in ſuos poſſet Nicolaus adſciſcere, nuntium ipſis miſit. Nuntius Comeſtabilibus haec ait:* Stipendia duorum menſium acceptate. Unius menſis aes militare ſolutum recipite. Perpetuo deinde ſti-
E pendio conducemini. Dominum Nicolaum Laurentii Senatorem pro Pontifice Romam ſociantes ducetis. *Quibus auditis Comeſtabiles conſilium inierunt. Theutonici, ne iretur, cenſuere, triplici ratione permoti. Primo ajebant:* mali moris homines ſunt Romani, ſuperbi, & arrogantes. In nullo, praeterquam verbis, pollent. *Secundo:*

(59) *ſupervi, arroganti: non haco paro.* La ſecunna

de Roma non voco lo ſtato de queſſo bomo. Tutti ne ſeraco nemici, cha li diſpiace. Dunque queſſo ſuollo non prennamo. La annata a Roma non faco pe noa. Da vero queſſa fò la reſpuoſta de li Todeſchi, e fò vera. Soco li Todeſchi, como deſcienno de la Alemagnia, ſimplici, (60) puri, ſenza fraude. Como ſe allocano tra Taliani, deventano maſtri, coduti, vitioſi, che ſiento onne malitia. A li Todeſchi reſpuſe uno Conneſtavole Borgognione, e diſſe: *Prennamo queſſi danari* (61) *novielli ſollacciati pe uno meſe. Torneremo lo buono homo in ſoa caſa. Scorgamolo. In Roma guadagniaremo la perdonanza. Chi vorrao tornare, tornarao. Chi vorrao remanere, remanerao.* Queſſa ſententia venze. Le ſedici Banniere preſero ſuollo da Cola de Rienzo. Queſſa jente da cavallo habbe. Habbe anco alquanti Peroſcini figli de buoni homeni. Habbe (62) anco duciento fanti Toſcani maſnadieri con corazzine da ſuollo, nobbele e bella brigata.

A *do:* Vir iſte popularis, & vilis conditionis, ac egens, ſtipendia nobis exſolvere haud poterit. Cuinam ergo militantes inſerviemus? *Tertio:* Potentes Romanorum hujuſce hominis imperio ſe ſubdere renuunt. Eos omnes infenſos experiemur, ingratam eis rem facientes, quòd adverſum animum in eum gerant. Igitur
B hujuſcemodi militiae nemo noſtrûm det nomen. Profectio quidem ad Urbem nulli juvamini nobis eſſet. *Revera taliter reſponderunt Theutonici, & vera praedixerunt. Theutonici quum ex Alamanniae partibus deſcendunt, ſimplices, puri, non fraudulenti, prodeunt. Quum vero cum Italis contubernia habent, vaſritie, calliditate omnique malitiâ imbuuntur.*
C *Theutonicis quidam Comeſtabilis Burgundio reſpondens dixit:* Nos recentia haec ſtipendia recipiamus: unde per unum menſem genio indulgebitis. Optimum virum hunc, cui Romam ituro duces erimus, in domum ſuam reducemus. Indulgentiam ſpiritualem nanciſcemur. Quiſquis noſtrûm remeare voluerit, re-
D gredietur. Qui remanere decreverit, libere ſubſidere poterit. *Vicit haec ſententia. Sexdecim Vexilla militum accepto ſtipendio nomen Nicolao Laurentii dederunt; eique ſe conjunxere inſuper nonnulli Peruſini, honeſtis parentibus nati. Habuit Nicolaus etiam ducentos pedites Tuſcos calones, thoracibus more ſtipendiariorum inſtructos. Ex quibus*
E *omnibus praeſtans & egregia militum manus emerſit.*

CAPI-

CAP.

(60) puri, ſenza fele. Como ſe
(61) *novielli. Sollazzatene per uno meſe*
(62) anco da ciento Fanti

CAPITOLO XVII.

Pubblica e ſolenne entrata di Cola nella Città di Roma.

CO queſſa jente deſcienne pe Toſcana. Paſſa valle, e monti, e locora pericoloſe. Senza reparo jonze ad Horte. Allora la ſoa venuta fò a Roma ſentuta. Romani ſe apparecchiavano a receperelo con letitia. Li Potienti ſtavano a la guattata. Da Horte ſe moſſe, e jonze a Roma Anno Domini MCCCLIII. La Cavallaria de Roma li jeſcìo denanti fi' a Monte Mare co le fraſche de le olive in mano, in ſegnio de vittoria e pace. Jeſcilli lo Puopolo co granne letitia, como foſſe Scipione Africano. Fuoro fatti Archi triumfali. Entrao la Porta de Caſtiello. Pe tutta Piazza de Caſtiello, pe lo Ponte, e pe la ſtrata, fuoro fatte Arcora de drappi de donne, de ornamenta de auro, e de ariento. Pareva che pe la letitia tutta Roma ſe operiſſe. Granne ene l' allegrezza, e lo favore de lo Puopolo. Con queſſo honore fò menato finente a lo Palazzo de Campituoglio. Là fece ſio bello e luculento parlare, e diſſe, cha ſette anni era ito ſpierzo fore de ſoa caſa, como gìo Nabuccodonor. Ma pe la potentia de lo virtuoſo Dio era tornato in ſoa ſede Senatore pe la vocca de lo Papa, non che eſſo foſſe ſofficiente: la ſoa vocca lo potea ſofficiente fare. Ajonze che intenneva rettificare, e relevare lo ſtato de Roma. Allora fece Capitanii de guerra Miſſore Bettrone, e Miſſore Arimbaldo de Narba, e donaoli lo Confalone de Roma. Fece Cavalieri uno Cècco de Peroſcia ſio Conziglieri, e veſtiolo

CAP. XVII.

Nicolaus palam & ſolemniter Romam Urbem intrat.

His copiis munitus Nicolaus e Tuſciâ deſcendens, praetergreſſus valles, ſuperatis montibus, & locorum periculis, nemine ſibi opponente, Hortam advenit. Tunc adventum ejus Romani ſentientes, ad ipſum cum gaudio ſuſcipiendum ſe accinxerunt. Potentes illum intentis oculis obſervabant. Hortâ abiens Romam Anno Domini MCCCLIII. acceſſit. Romanorum equitatus obviam Nicolao uſque ad Montem Marium exivit: olivarum ramos in ſignum pacis & victoriae manibus geſtans. Populus laetitiâ exſultans, ac ſi novus Scipio Africanus appuliſſet, ad Nicolaum obvius ivit. Triumphales arcus erecti fuere. Per Portam Caſtelli in Urbem ingreſſus fuit. In Platea Caſtelli, ad Pontem, ac per viam, arcus pannis feminarum, & aureis ac argenteis ornamentis artificioſe elaborati, extollebantur. Prae voluptate Urbs tota vix ſe capere videbatur. Populus quippe jucunditate omni, & favore erga Nicolaum afficiebatur. Is tantis honoribus cumulatus, uſque ad Capitolii Palatium fuit perductus. Ibi elegantem & luculentam orationem recitans, dixit, ſe patriâ ac domo interdictum ſeptennio exulaſſe, ceu alterum Nabucodonoſorem natali ſolo expulſum. Addidit, virtute Dei Optimi Maximi in priſtinam ſedem reſtitutum fuiſſe, Senatoria dignitate a Pontifice donatum, non quod tanto muneri aptum ſe crederet, ſed quod Pontificio oraculo habilis efficeretur. Aſſeruit etiam, ſe Romam adveniſſe, ut Romanae Urbis conditionem & regimen in melius immutaret; atque ad recti normam efformaret. His dictis Dominum Britonem, & Dominum

ſtiolo de auro. Granne feſta li Romani li fecero, como fecero li Judiei a Chriſto, quanno entrao in Gieruſalemme a cavallo ne la aſina. Quelli lo honoraro, deſtennenoli nanti panni e fraſche d'oliva, cantanno: *Benedictus qui venit*. A la fine tornaro a caſa, e laſſarolo ſolo co li Diſcepoli ne la Piazza. Non fò chi li proferiſſe un povero manicare. Lo ſequente die Cola de Rienzo habbe aicuno 'mmaſciatore de le vicinanze intorno. Deh como bene reſponnea! Dava reſpoſte, e promiſſioni: apparecchiavaſe de ferventemente guidare.

A *num Arimbaldum Narbonenſes ordinavit Duces belli, & eis Vexillum Urbis concredidit. Franciſcum de Peruſio, Conſiliarium ſuum, creavit Militem, & aurata veſte eum ornavit. A Romanis tunc celebratam ſolemnitatem Judaicae comparare poſſes, quum Chriſtus, aſinae inſidens, Hieroſolymorum Civitatem introivit. Judaei Chriſtum honoribus co-* B *luere, & periſtromata per vias ſternentes, cum ramis olivarum acclamarunt:* Benedictus qui venit. *Mox ad propria reverſi, Chriſtum reliquere, cum Diſcipulis ſuis in platea morantem. Ne unus quidem ei tenue prandiolum obtulit. Sequenti die nonnulli circumſtantium locorum Legati ad Nicolaum Laurentii acceſſerunt; quibus comiter reſpon-* C *dit, & multa promiſit. Interim ad alia ferventius peragenda animum convertit.*

CAPITOLO XVIII.

Perſona e coſtumi di Cola, che dopo l' entrata in Roma richiede i Baroni d' ubbidienza. I cui precetti da Stefanello Colonna ſono diſpreggiati; e i Meſſi mal trattati.

I Baroni ſtaveano a la guattata a che rieſceva. Lo ſtuormo de lo triunfo era granne. Moite Banniere. Mai non fò tanta pompa. Fanti con duridaine de là e de chà. Pe bene pare, che boglia pe tirannia guidare. De le ſie coſe, che perdìo, le moite li furno raſſennate. Mannao commannamento e lettere per le Terre e lo deſtretto, de ſoa felice tornata. Vole che ciaſche homo ſe apparecchi a lo buono ſtato. Era queſſo homo fortemente mutato da li primi ſiei modi. Solea prima eſſere ſobrio, temperato, aſtinente. Hora ene deven-

CAP. XVIII.

Conditio & mores Nicolai. Is poſt ingreſſum Romam, Barones, ut ejus voluntati obſequantur, adi- D git. Stephanulus de Columna Nicolai juſſa contemnit, ejuſque nuntios male accipit.

B*Arones attentiſſimis oculis rem, quo foret evaſura, contemplabantur. Triumphalis pompae apparatus ingens adeo fuit, ut ſplendidior numquam antea fuerit viſus. Vexilla & quamplures* E *peditum cohortes cum gladiis hinc & illinc apparebant, ita ut credi poſſet, Nicolaum regimen tyrannice fore adminiſtraturum. Is vero ex rebus, quas amiſerat, multas recuperavit. Edicto ac epiſtolis, quas Urbibus & locis Romanae ditionis miſit, fauſtum reditum ſuum nuntiavit. Ut unuſquiſque ſe appararet ad opem pro inſtituenda recta adminiſtratione conferendam, praecepit. At a pri-*

ventato deſtemperatiſſimo bevitore. Summamente uſava lo vino. Ad onne hora confettava, e beveva. Non ce ſervava ordene nè tiempo. (63) Temperava lo Greco co lo Fiajano, la Malvaſia co la Rebola. Ad onne hora era de lo bevere più fieſco. Horribele coſa era potere patire de bederlo. Troppo beveva. Dicea cha ne le perſone era ſtato aſcarmato. Anco era deventato gruoſſo ſtermi natamente. Havea una ventreſca tonna, trionfale, a modo de uno (*) Abbate Aſiano. Tutto era pieno de carni lucienti, como Pavone; roſcio, varva longa. Subito ſe mutava ne la faccia; ſubito ſuoi vuocchi tratto ſe li infiammavano. Mutavaſe de opinione. Così ſe mutava ſio intelletto como fuoco. Havea l' vuocchi bianchi. Tratto tratto ſe li arroſciavano como ſangue. Staro che fo ne lo Palazzo de Campituoglio lo più aito dii quattro, mannao pe la obbedientia a tutti li Baroni Fra' li aitri rechieſe Stefaniello de la Co lonna in Peleſtrina. Queſſo Stefaniello remaſe piccolo guarzone po' la morte de lo patre Stefano, e de Janni Colonna ſio frate, como ditto e ne. Redutto s'è hora in Peleſtrina a lo forte. A queſſo Stefaniello mannao doa Citatini de Roma, Buccio de Jubileo, e Janni Caſarello per ammaſciatori, cha doveſſe obbedire li commannamenti de lo ſanto Sena to, ſotto pena de ſoa ira. Quelli 'mmaſciatori Stefaniello retenne, e aicuni de eſſi miſe in oſcuritate. Anco li traſſe uno diente, e connannaolo quattrociento Fiorini. Lo ſequente die curze li campi de Roma co li ſiei Arcieri e Brigata. Tutto lo veſtiame ne menava. Lo remore ſe

A *primaevis moribus ac vivendi modis, quibus pridem inhaeſerat, longius nimium abierat. Antea ſobrius, temperans, & abſtinens, nunc immoderatus vini amator, dulciaria comedens, nullo ſervato temporis ordine immodice bibebat. Graecum vinum cum Flaviano, Creticum cum Rebola commiſcebat. Qualibet hora intemperanter potabat, &* B *diutinis praepotationibus adeo indulgebat, ut deforme oculis eſſet, videre eum largiſſime pergraecantem. Ajebat, ſe macritudine, dum carceri detinebatur, contabuiſſe. Poſtea corpore ſucci pleno obaeſus factus, rotundum & elevatum ventrem, in Aſiatici Abbatis modum, habebat. Carne undique perlucidus, ceu pavo, rubicundus cute, prolixâ barbâ* C *diſtinctus, intempeſtivae vultus mutationi obnoxius, repentino oculorum ardore affectus, de praeconcepta ſententia facile diſcedebat aeque ac de intellectu dimovebatur, ut ignis. Ejus oculi albeſcentes quandoque rubeſcebant ceu ſanguis. In ſublimiori parte Palatii Capitolii quatriduo quum permanſiſſet, Baronibus per nuntios mandavit, ut obſequium ei preſtituri convenirent. Inter a-* D *lios Stephanulum de Columna, qui Praeneſte degebat, ad ſe praeſertim evocavit. Hic Stephanulus poſt obitum Stephani patris, & Johannis fratris ſui, ut alibi innuimus, adoleſcens aetate florens, ſupererat. Per haec tempora in Arce Praeneſtina moram trahit. Huic Stephanulo Nicolaus duos Romanos Ci-* E *ves miſit, Buccium de Jubilaeo, & Johannem Caſarellum Oratores, perſuaſuros, ut Sacri Senatus juſſis, ſub poena indignationis ejus, obtemperaret. Stephanulus Oratores detinuit, quorum unum in obſcuro carcere truſum, avulſo dente, quadringentorum Florenorum mulctâ damnavit. Sequenti die cum arcatoribus,*

(63) Temperava lo Greco con lo Trebiano Fajano,
(*) *Cod. Bonon.* de uno Abbate Aſinino.

ſe levao pe Roma. La mormoranza ne venne allo Tribuno de la preda de Romani, che ſe ne jeva.

A *ribus, & aliorum rixantium hominum colluvie egreſſus, Romanorum agros vaſtavit, & armentorum greges abduxit. Clamor in Urbe excitatus cum murmure Populi conquerentis, Romanorum bona praedis ac direptionibus exterminari, Nicolai auribus inſonuit.*

CAPITOLO XIX.

Cola incitato dal diſprezzo e dalle ſcorrerie de' Colonneſi, eſce contro di loro armato, & eſorta con bella diceria le genti alla battaglia.

C A P. XIX.

B Nicolaus contemtu & incurſionibus Columnenſium ad iram provocatus, ex Urbe armatus egreditur contra eoſdem pugnaturus. Eleganti alloquutione copias ſuas ad certamen incitat.

ALlhora lo Tribuno cavalcao co li ſuoi pochi famigli. Solo jeſcìo de la Porta. Li ſollati lo ſequitaro. Tale armato, tale nò, ſecunno, che lo tiempo pateva. Curzero de Porta Majure alla via de Peleſtrina, pe locora ſalvatiche e deſerte. La tratta fò vana e inutele. Nò trovaro homo, nè beſtia, nè arcieri. Li arcieri e li fanti de Peleſtrina dotti de guerra, pe moite fiate deſcretamente haveano connutta la preda, e naſcoſtala in una ſelva, la quale ſe chiama Pantano, che jace fra Tivoli e Peleſtrina. Là ſe tennero queti la notte. Saviamente quella preda traſſero de Pantano, e ſalvarola 'n Peleſtrina. Cercato che habbe moito la jente de lo Tribuno, non trovanno coſa alcuna, perchè la notte era, venne a la Cittate de Tivoli. Là poſao. Fatta la dimane, la novella jonze, che le beſtie de li Romani erano tratte de Pantano, e connutte in Peleſtrina. Allora lo Tribuno diſſe irato. *Che jova de gire de là e de chà pe locora ſenza vie? non* (64) *boglio più ſcernere Caſa de la*

C *TUnc Tribunus cum paucis famulis ſuis equitavit. E Porta Urbis ſolus exivit. Milites, ut tempus ferebat, alii armati, inermes alii ejus veſtigiis inſtiterunt. A Porta Majori ad Praeneſtinam viam per aſpera & dura loca diſcurrerunt. Incaſſum iter ſuſcepere. Non homines, non animalia, non arcatores ullos invenerunt. Pedites & arcatores milites Praeneſtini, bello edocti, pluries* D *praedas, quas circumſpecte advexerant, in nemore, cui nomen Pantanum, inter Tiberim & Praeneſte interjacens, abdiderant. Ibi noctu taciti delituerunt. Prudenter exinde praedas e Pantano extrahentes, integras Praeneſte duxerunt. Quum igitur Tribuni gens diligenter ubique perquiſiviſſet, & nihil reperire valuiſſet, adventante nocte, ad Tiburtinam Civi-* E *tatem perrexit. In ea quievit. Facto mane rumor innotuit, Romanorum armenta e Pantano deducta ad Praeneſtinam Urbem pertrahi. Tunc irà efferveſcens Tribunus dixit:* Quid juvat huc illuc per invia loca peragrare? Cum Columnenſibus nolo ludicrum certamen ulterius agere. Pugnam cum iis potius conſerere ſtatuo. *Tibure quatriduo conſti-*

(64) *Non voglio più ſchrimire con Caſa*

la Colonna. A le mano boglio eſſere. Quattro dii in Tivoli ſtette. Mannao ſuoi editti; ſpeditamente fece venire da Roma la Romana cavallaria, tutti li ſollati da cavallo, e li fanti maſnadieri. Era vivace de ſcrivere. Stava ſio Stennardo in Tivoli con ſoa arma de azurro a ſole de auro, e ſtelle de ariento, e co l'arma de Roma. Forte coſa! Quello Stennardo non era lucente como era prima. Stavea miſerabile, fiacco, non dava le code a lo viento rogogglioſo. Benuto lo ſtuolo de ſiei ſollati le moite banniere, cornamuſe, e trommette aſſai, venuti Miſſore Bettrone, e Miſſore Arimbaldo, li quali havea fatti Capitanii de guerra generali, li ſollati ſe mormoravano, che voleano la paca. Li Conneſtavoli Todeſchi demannavano moneta, che loro arme ſtaveano in pegnio. Moite ſcuſe trovao. Non valea più la fuga. (65) Vedi bella lieſciaria, che fece alli ſuoi Capitanii. Habbe Miſſore Bettrone, e Miſſore Arimbaldo, e diſſeli: *Trovò ſcritto ne le Storie Romane, cha non era moneta in Communo de Roma per ſollati. Lo Conſolo adunao li Baroni de Roma, e diſſeli; Noa, che havemo li officii, e la dignitate, ſiemo li primi a dunare quello, che ciaſcuno pò de bona volontate. Pe quello duno fò adunata tanta moneta, che juſtamente la militia fò pacata. Così voa doa comenzete a donare. La bona jente de Roma vederao cha voa foraſtieri donate. Sarao pronta a donare. Haveremo denari a furore.* Li Capitanii allora li donaro mille Fiorini, cinquecento per uno in doa borze. Quella pecunia lo Tribuno compartìo a li ſollati. A la fantaria deo mieſa paca de moneta de Tivertini. Puoi adunao Puopolo ne la

(65) Vedi lerciaria che fece

A ſtitit. *Illico edicta miſit, quibus Romanam militiam ab Urbe ad ſe accerſivit, omnes nimirum milites, & pedites. Solerti & ſagaci mente in ſcribendo pollebat. Vexillum ſuum in Tiburtina Civitate habebat, gentilitio ſtemmate depictum, aurei nempe Solis, & argentearum Stellarum in coeleſti campo, una cum Romae inſignibus. Proh mirum! Vexillum illud nullatenus ut antea ſplen-* B *debat. Infirmum, enerve, ac deſpectum conſpiciebatur, nec vento, ut primum, intumeſcens agitabatur. Poſtquam ingens militum manus, & vexillorum, cornicinum, ac tibicinum multitudo una cum Domino Britone, ac Domino Arimbaldo, jam antea conſtitutis belli & exercitus Ducibus & Imperatoribus, compa-* C *ruerunt, milites murmura ediderunt, ut ſtipendia ſibi ſolverentur. Theutonici Coneſtabiles pecuniam poſcebant, ut oppignerata arma redimerent. Multas excuſationes Tribunus protulit. Fugae amplius locus non erat. Audi Nicolai inboneſtam vafritiem, quam erga Duces ſuos adhibuit. Sermonem habens cum Domino Britone & Domino Arimbaldo,* D *haec dixit eis:* Hiſtorici Romanorum dudum memoriae prodiderunt, Romanam Rempublicam pecuniis exhauſtam, ſtipendia militibus numerare quondam nequiviſſe. Conſulem vero Romanos Dynaſtas coëgiſſe ac dixiſſe: Nos, qui officiis & dignitatibus fungimur, primi dona conferamus. Tantum quilibet libenter contribuat, E quantum ſe poſſe noverit. Ex * illuſmodi dono tantum aeris tunc collectum fuiſſe legi ut militibus ſtipendia decenter fuerint perſoluta. Ita & vos munera conferte. Quum enim probi viri Romani vos, qui alienigenae eſtis, dona erogare intuebuntur, & ipſi liberaliter manus aperientes donabunt. Hac via innume-

Piazza de Santo Lorienzo de Tivoli, e fece ſoa bella diceria. Diſſe, como era ito venale anni ſette: como fò 'n gratia de Carlo 'mperatore, lo cui adjutorio de proſſimo aſpettava. Diſſe, como fò in gratia de lo Papa a deſpietto de' Colonneſi ſuoi nemici. Mone era pe lo Papa Senatore de Roma, non laſſato guidare pe la tirannia de Colonneſi, pe Stefaniello, ſerpente veleno ſo, jonco vallico. Dunqua intenneva de deſertare Caſa de la Colonna, e farli pejo, che quello, che prima li fece aitra voita. Caſa maidetta, chè pe la ſia ſupervia, Terra de Roma vive in povertate. Le aitre Contrate viveno in ricchezza. Puoi ajonze e diſſe: *Boglio ſare la boſte ſopra Peleſtrina, e ſareli lo vaſto jenerale. Dunqua prego voi Tivertini, che de buono core ce accompagniate. In tanta neceſſitate ce ſouvengate, e non ce abbannonate.*

CAPITOLO XX.

Cola fortificato di genti auſiliarie mette aſſedio in Peleſtrina.

QUeſſa diceria fò fatta nello parapietto de li Palloni. Fatta queſſa diceria, lo ſequente die moſſe la fantaria foreſtiera. Moſſe tutta ſoa cavallaria, e lo Puopolo de Tivoli con

A rabilem pecuniam congeremus. *Tunc Duces Florenos mille, eorum quilibet nimirum quingentos, duabus repoſitos crumenis, contulerunt. Pecuniam hanc Tribunus militibus diſtribuit. Peditibus dimidia ſtipendia ad Tiburtinorum monetam numeravit. Poſtmodum in Platea Sancti Laurentii Tiburis Populum congregavit, & eleganter diſſerens ait;*

B *ſemetipſum ſeptennio patriâ pulſum, ſere exulem perrexiſſe: in gratiam Imperatoris Caroli receptum fuiſſe, a quo ſuppetias brevi oppeviebatur: ſavorem Pontificis, reluctantibus Columnenſibus ſibi infenſis, promeruiſſe: modo Romae Senatorem pro Pontifice agere: tyrannidem Columnenſium, & Stephanulum venenoſum ſerpentem, ac paluſtrem juncum, opponi ſibi, ne ipſe regimen Ur-*

C *bis adminiſtraret: Animo propterea propoſuiſſe, familiam Columnenſium radicitus exterminare, ac pejus quàm antea aliàs cum ipſa acturum fore: eamdem familiam pro maledicta habendam eſſe, cujus ſuperbiâ Civitas Romae anguſtiis & paupertate moleſtabatur, ceterae autem regiones & loca opulentiâ & di-*

D *vitiis affluebant. Demum & haec addidit:* Exercitum adversùs Praeneſte inſtruere decrevi, quo omnimode devaſtationem eidem Urbi inferam. Ob id vos, Tiburtini, obteſtor, ut mihi in tanta neceſſitate opitulemini, me libenti animo ſocietis, nec me deſeratis.

E

CAP. XX.

Nicolaus auxiliariis copiis munitus obſidet Praeneſte.

O*Rationi huic, quam Nicolaus habuit apud antemurale Pallonum, impoſito fine. ſequenti die nedum externum peditatum, ſed & omnem equitatum ſuum, ac Populum Tiburtinum cum anno-*

con graſcia & arneſe ad hoſte, e gìone a Caſtiglione de Santa Preſeta. Là poſao dii doi. Là ſe adunao la jente tutta. Puoi ſe moſſe lo ſequente die, e fò ſopra Peleſtrina con tutto ſio sforzo; Anno Domini MCCCLIII. aſſediao Peleſtrina, e allocao lo Tribuno l' hoſte a Santa Maria de la Villa, doi miglia da longa da la Cittate. Là fuoro mille cavalieri fra' Romani e ſollati. Funce lo Puopolo de Tivoli, e de Velletri, e le maſnade de le Communanze intorno, e de la Badia de Farfa, e de Campagnia, e de la montagnia. Puoſto l' aſſedio, ciaſche perzona cobelle facea. Solo eſſo Cola de Rienzo de continuo havea l' vuocchi ſopra Peleſtrina. Aizava lo capo, e revardava lo aito Colle, lo forte Caſtiello, e conziderava per quale modo poteſſe confonnere, e derovinare quelle edificia. Non levava lo guardo de là, e diceva: *Queſſo è quello monte, lo quale me conveo appianare*. Speſſo anco continuo guardanno, e non movenno lo penziero ſio da Peleſtrina, vedea che pe la parte de ſopra veſtiame venea da paſciere. E entrava la Porta de ſopra per abbeverare; puoi tornava a li paſcoli. Anco vedeva da l' aitra Porta de ſopra entrare huomeni con ſaimarie, con ſome. Vedea la longa traccia de li vetturali, che venevano con fodere in Peleſtrina. Allhora demannava quelli, li quali ſtaveano con ſeco, e dicea: *Quelli Somarieri che voco dicere?* Reſponevano quelli, che con eſſo ſtavano: *Senatore: quello veſtiame veo da paſcere, e torna in Peleſtrina all' acqua pe bevere: quelli hommini portano farina e graſcia per infoderare la Terra, che non affamaſſi*. Allora reſponnea, e dicea: *Diceteme; non ſe poteraco pigliare li paſſi, cha*

queſſo

A *annona, inſtrumentis, & rebus ad exercitum ſpectantibus, movens, ad Caſtrum Leonis Sanctae Praxedis advenit. Ibi biduo moram protraxit. Ibi quantam potuit armatorum multitudinem collegit. Sequenti die perrexit, & cum tota armatorum ſuorum virtute adversùs Praeneſtinam Urbem contendit. Anno Domini MCCCLIII. Praeneſte obſidione cin-*
B *xit, & exercitum apud Sanctam Mariam Villae, duobus a Civitate milliariis diſſitam, caſtrametari voluit. In quo exercitu fuere tum Romanorum tum militum mille equites. Adfuit Populus Tiburtinus, Populus Velletranus, calones & milites circumſtantium Communium, Abbatiae Farfenſis, & Campaniae, & montium. Obſidione diſpoſitâ, ex obſidentibus nullus quidpiam peragebat. So-*
C *lus Nicolaus Laurentii oculos in Praeneſte jugiter conjiciens, & caput attollens, altum Collem, ac validam Arcem attentius animo ſpectabat, corde agitans, quonam modo aedificium illud evertere, ac funditus exſcindere poſſet. Quoties oculos ad locum illum convertebat, ad quem ſane fixos tenebat:* Hic eſt (*ajebat*)
D mons ille, qui mihi aequandus ſolo ſupereſt. *Saepe etiam immobili conſpectu & mente ſecum de Praeneſte perpendens, e ſuperiori urbis parte animalium greges pabulatum venire intuebatur. Videbat, armenta ipſa per ſuperiorem Portam aquatum ingredi, & ad paſtum rurſus reverti. Inſuper cernebat per aliam ſuperiorem Portam homines cum ſarcinis &*
E *oneribus introire. Conſpiciebat ſeriem faſtitantium vecturas, ac longum iter eorum, qui victualia Praeneſtinis convehebant. Tunc ſocios interrogabat, dicens:* Jumentarii illi quid ſibi volunt! *Reſpondebant comites:* Pecora, Senator, a pabulo regredientia, ad aquatum Praeneſtae remeant. Homines farinae ſarcinas, & cibariorum annonam Praeneſtinis inferunt, ne Urbs eorum fa-

me

queſſo veſtiame coſinto libberamente non giſſe a paſtura, e quelli non portaſſero ſodere? Reſponneano li meno leali Romani e dicevano: *Tanta ene la fortura de li monti de Peleſtrina, che queſſe entrate & jeſcite de ſopra e quelle non ſe li pucco vetare, tanta ene la ſaivatichezza de queſſo loco, che nulla hoſte là pottera demorare.* Ma non era coſinto. Anco era la cruditate de li Baroni di Roma, li quali ſtaveano a vedere che ne jeſciva. Non ſe volevano operare. Allora lo Tribuno diſſe queſſe paravole: *Mai non te lento, fi' che non te conzumo Peleſtrina, e ſe io po' la ſconfitta de Colonneſi a Porta de Santo Lorienzo haveſſi cavaicato co lo Puopolo de Roma, in queſſa terra liberamente entrava ſenza contradittione. Jà fora derovinata. Io non ſoſtenneria a lo preſente queſſo affanno. Lo Puopolo de Roma viſſeva in pace repoſato.*

me pereat. *His reponebat Nicolaus, inquiens:* Dicite, numquid non poſſumus tranſitus intercipere, ne armenta tam libere pabulatum ire valeant, ac ne homines & jumenta victualium copiam poſſint urbi ſuppeditare? *Minus fidi ex Romanis reſpondentes ajebant:* Ea eſt Praeneſtinorum montium aſperitas, ut aditus ac itinera his aut illis ſuperius impediri minime poſſint. Tanta eſt eorum locorum inhoſpita ſolitudo, ut impoſſibile exercitui cuilibet ſit, ibi caſtra vel moram figere. *Revera mentiebantur. Id enim aſtu ac iniquo animo ſuggerebant Romani Barones, cautius obſervantes, quem finem negotium eſſet habiturum. Nullam opem, nullumque auxilium conferre volebant. Tunc Tribunus haec protulit:* A te, Praeneſte, numquam abibo, niſi poſtquam exterminio te attrivero. Si poſt cladem Columnenſium apud Portam Sancti Laurentii ego cum Romano Populo obequitans ad Civitatem hanc properaſſem, ipſam certe, nullo mihi obſtante, introiiſſem. Nunc ſolo aequatum Praeneſte intuerer. Equidem praeſenti moleſtiâ nullus afficerer. Romanus Populus in pace vivens quieſceret.

CAPITOLO XXI.

Si diſſolve l'aſſedio di Peleſtrina; e Cola inſoſpettito che Meſſere Moreale lo voleſſe tradire, lo fa carcerare.

ALa ſecunna die, che l'hoſte poſta fò, fò comenzato lo guaſto, e fò depopulato tutto lo ghiardino de Peleſtrina, tutto lo piano fi' alla Cittate. Non remaſe aitro, che la parte de ſopra, meno che lo tierzo. Quello poco non fò depopulato, perchè alli dii otto la hoſte ſe partìo,

CAP. XXI.

Obſidio Praeneſtinae urbis diſſolvitur. Nicolaus ſuſpicans Dominum Morealem proditurum ſe eſſe, eum carceri mancipat.

ALtera die, poſtquam exercitus caſtra fixerat, devaſtare ac depopulari coepit Nicolaus cuncta Praeneſtinorum viridaria, totamque planitiem uſque ad Civitatem. Nihil aliud remanſit illaeſum, quàm urbis pars ſuperior, minus ferme tertiâ parte. Haec ſane modica populationem evaſit. Verùm octavo die

tìo, e queſſa partenza fò per doi ca-
ſcioni. La prima, che Velletrani e-
rano odioſi con Tivertini. Subita-
mente ſe mettevano drento de Pele-
ſtrina. Pe tale via fuoro havuti ſo-
ſpietti, che la baratta non ſe levaſ
ſe nell' hoſte. La ſecunna caſcione
fò, che la fante de Miſſore Moreale
(lo quale ſe ne era venuto da li ſiei
fratielli) ſentìo favellare più boite a
lo ſio patrone, cha bolea in onne
patto accidere lo Tribuno Cola de
Rienzo, che li havea cacciato da le
mano, e tuoito quanto eſſi haveano,
e non ce era ſperanza de rihavere
cobelle, e quello che era pejo, po-
che bone parole. Che te fece la bo-
na femmena? Perchè habbe moite
male parole, e oltrajo, e mali fatti
da lo ſio patrone, ſe ne jìo a trova-
re lo Tribuno, e lamentannoſe, ſco-
perſeli, e revelaoli quanto Miſſore
Moreale havea ditto, che bolea fare.
Pe tale caſcione lo Tribuno preſta-
mente lo fece chiamare, e miſelo pre-
ſcione in Campituoglio, co li ceppi
e co' li fierri a li piedi inſiemmora
co li ſiei fratielli, cha eſſi ancora
havevano ſparlato de lo Tribuno,
ed erano de conziento co lo fratiel-
lo ſio, e pe tale caſcione li haveano
malo animo adduoſſo. Fra tanto lo
Tribuno iva cercanno onne via de
derupare Peleſtrina: e jiva penzanno,
donne pottera cacciare denari pe da-
re lo ſuollo a la jente ſea, perchè
moito mormoravano, che volevano
denari de la loro paca, e pe queſſo
fatto eſſo ſe connoleva. Hora beden-
noſe Frate Moreale preſo per opera
de la ſia fante, e ſapeva quanto eſ-
ſa potea dicere, forte dubbitao, che
queſſa foſſe l'ultima ruina ſoa. Pure
fece core, ſapenno, che lo Tribuno
era in biſuogno de moneta. Se de-
ſpuſe de bedere ſe in qualche mane-
ra

A *die exercitus duplici de cauſſa abire fuit
coactus. Primo, Velitrenſes odio proſe-
quebantur Tiburtinos. Suſpicio propterea
oborta adverſus eos, ne ſubito Praeneſti-
nam Civitatem intrarent, & ſeditionem
in exercitu cierent. Secundo, ancillula
quaedam Domini Morealis (qui ad fra-
tres ſuos acceſſerat) ſaepius Dominum
ſuum aſſerentem audiverat, ſe quacum-*
B *que via fore interfecturum Nicolaum Lau-
rentii Tribunum, qui ei & fratribus
rapuerat quidquid poſſederant, nulla ip-
ſis relicta ſpe quidpiam de abreptis re-
cuperandi, nulliſque, quod pejus erat,
datis a Nicolao bonis verbis. Itaque quid
egerit muliercula, audi. Quum a Mo-
reali domino ſuo dicteria, convicia, &
percuſſiones fuiſſet paſſa, Tribunum adiit,*
C *& conquerens detexit ac revelavit, quae
Dominus Morealis adimpleturum ſe fore
aſſeveraverat. Ob id nullâ morâ Nico-
laus Morealem evocavit, & pretinus in
Capitolii carceribus ipſum mancipavit,
compedibus ferreis eidem appoſitis. Fra-
tres poſtmodum Morealis, quòd de Tri-
buno male fuiſſent loquuti, & cum ger-
mano concordes eſſent, ac ob id infenſo*
D *oculo Nicolaum obſervarent, carceribus in-
cluſit. Interim Tribunus omnem exquire-
bat modum, quo Praeneſte funditus e-
verteret. Conſiderabat, undenam ſibi pe-
cunia obvenire poſſet, qua copiis & mi-
litibus, nimium inſuſurrantibus, & mer-
cedem expetentibus, ſtipendia numeraret.
Hac de cauſsâ Tribuni animus non pa-
rum angebatur. Frater Morealis videns*
E *ſemet operâ ancillulae captum, & in
carcerem truſum, ſcienſque quidquid fa-
mula adversùs ipſum deponere potuiſſet,
ſummopere dubitavit, quin muliercula ex-
tremo exitio ſibi denique eſſet. Animum
tamen reſumſit, quòd noverat, Nicolaum
pecuniâ indigere. Igitur propoſuit, ali-
quam adhibere viam, ut a vinculis ex-
ſolveretur. Quamobrem effecit, ut Domi-
no Nicolao Laurentii innoteſceret, Mo-
rea-*

ra pottera libberareſe; e coſinto fece intennere a Miſſore Cola de Rienzo, che ſe lo laſſava jire, che eſſo lo habbera proviſto de tutto lo ſuollo e jente armata, che fuora biſuogno, e darele tutto quello che boleva. Penzanno donca Frate Moreale de recepere la gratia, jeva dicienno a li ſiei fratielli preſoni Miſſore Arimbaldo, e Miſſore Bettrone: (*) *Trattenateve quà voa, e laſſate gire a me, che io li ſarrajo venire dieci milia, vinti milia Fiorini, e moneta e jente quanto li piace.* Allhora reſpuſero ſiei fratielli: *Deh faccialo per Dio!* A queſſe paravole non trovava tutore aicuno.

CAPITOLO XXII.

Eſame rigoroſo e morte di Meſſere Moreale.

FAtta la notte preſſo da primo ſuonno Fra Moreale fò menato a lo tormento. Quanno vidde la corda, deſdegnato con mormoratione diſſe: *Ja ve hajo bene ditto, che voa ruſtichi villani ſite, volennome ponere a lo tormiento. Non vedete che io ſo' Cavalieri? Como ene in voi tanta villania!* Puro uno poco fò aizato: allhora diſſe: *Io ſo' ſtato Capo de la granne Compagnia. E perchè ſo' Cavalieri, ſo' voluto vivere ad honore. Hajo revennute le Cittati de Toſcana; meſſagli la taglia; derupate Terre, e preſa la jente.* Allhora fò tornato ne lo loco de (**) li ſoi fratielli. Conubbe cha morire li convenia. Domannao penetentia, e pe tutta la notte habbe con ſeco uno Frate, lo quale lo confeſſava. E coſinto ordenao tutti ſuoi

realem totum aes militare, quo Tribunus egebat, collaturum fore, armatorum copias, quantas Nicolaus voluiſſet, ſubminiſtraturum, & denique quidquid Tribunus petiiſſet, contributurum, dummodo Morealis ipſe a Nicolao in priſtinam libertatem aſſereretur. Spe ſalutis impetrandae illectus, fratribus ſuis Domino Arimbaldo & Domino Britoni ſecum in vinculis detentis dicebat: Vos heic ſtantes ſuſtinete, uſquedum decem aut viginti millia Florenorum & pecuniam Tribuno numerare poſſim, ac armatos, quos cupit, collectos offerre valeam. *Fratres tunc reſponderunt:* Utinam id praeſtare poſſis! *Talia dicens Morealis, neminem tamen, qui intentionem ſuam promoveret, inveniebat.*

CAP. XXII.

Severum judicium, & mors Domini Morealis.

NO*ctu circa primam horam ſomni, Frater Morealis ad tormenta perductus fuit. Tortorium funem ut conſpexit, indignatione ſumma commotus ait:* Nonne dixi, vos ruſticanos homines eſſe, qui putaveritis, me tormento ſubjicere? Num non noſtis, me honore Militiae fungi? Undenam vobis ineſt tanta ruſticitas? *Aliquantiſper fune a terrâ elevatus addidit:* Ego ſane magnae Societatis Dux fui. Quia Militem ago, decenter & honorifice vitam traducere quaeſivi. Civitates per pecuniam ſe redimere coëgi. Tributa indixi. Urbes & loca ſubverti. Homines captivos abduxi. *Tunc in priſtino carceris loco una cum fratribus ſuis incluſus fuit. Intellexit, mortem nequaquam effugere ſe poſſe. Poenitentiae commodum tempus poſtulavit, &* no-

(*) *Soſtenga quì uno o doi de voi. Laſſi gire mi. Io li farajo.* Cod. Bonon.
(**) *Cod. Bononienſ.* de li ſoi fratielli intro li ceppi redutto in riſtretto fra' ſoi fratielli.

ſuoi fatti. Odenno lo mormorito de ſuoi fratielli, ad hora ſe voitava ad eſſi, e parlava, e queſſe paravole diceva: *Doici frati non dubbitete. Voa ſete zitielli joveni. Non havete provato le onne de la ventura. Voa non morerete. Io morò, e de mia morte non dubito. La vita mia ſempre fò con tribulationi. Faſtidio me era lo vivere. De merire non dubitava. So' contiento, cha moro in quella Tierra, dove morìo li beati Santo Pietro e Santo Pavolo. Benchè noſtra deſaventura ene pe toa coipa Miſſore Arimbaldo, cha me hai connutto in queſſo laberinto. Non perciò queſſo laſſo, (66) non ve mormorete, ne ve dogliate de me, cha io moro volontieri. Homo ſo'. Como ciello foi ingannato. Como l'aitri huomini ſo' tradute. Dio me haverao miſericordia. Foi buono a lo munno, ſarajo buono denanti a Dio, e ſpecialemente non dubito, perchè venni con intentione de bene fare. Voa joveni ſite. Temete; cha non havete cenoſciuto, que ene la fortuna. Pregove cha ve amete, e ſite valoruſi a lo munno, como foi io, che me feci fare obedientia a la Puglia, Toſcana, & alla Marca.* Speſſe volte così dicenno, lo die ſe fece. La dimane voize odire la Meſſa, e odiola, ſtanno ſcaizo a nude gamme. A l'hora de mieſa Tierza fò ſonata la campana, e fò adunato lo Puopolo. Connutto Fra Moreale ne le Scale a lo Lione, ſtava inninocchiato denanti a Madonna Santa Maria; e a le ſie gote tenevaſe uno Cappuccio de ſuro con uno freſo de auro. Adduoſſo teneva uno juppariello de velluto bruno, coſito de fila de auro. Deſciento era ſenza aicuno cegniemento. Le caize in gamme de ſcuro. Le mano legate large. E teneva la Croce ſanta in mano. Tre Fraticielli con eſſo ſta

noctem totam ſimul cum regularis inſtituti Fratre, cui piacula propria confeſſione revelavit, Morealis ipſe tranſegit. Poſtquam ſibi, & animi rebus conſuluiſſet, quaeſtum ac murmura germanorum audiens, ad eos converſus, quandoque haec dicebat: Dilecti fratres, ne dubitate. Vos florentes adhuc aetate juvenes nondum fortunae ictibus ſubjecti fuiſtis. Non moriemini. Ego mortem ſubibo, de qua ulterius non ambigo. Triſtiſſimis ſemper dies mei agitati ſunt curis. Vita faſtidio mihi erat. Mortem minime perhorreſcebam. In Urbe perquam libenter morior, in qua dies ſuos expleverunt beati ſanctique viri Petrus & Paulus. Licèt enim culpâ tuâ, Arimbalde, infortunium hoc mihi evenerit, qui ut in hunc labyrinthum venirem, me pertraxiſti, tamen cauſsâ meâ ut mortem appetatis nullatenus opto. De me ne conqueramini. Lubens vitâ excedo. Homo ſum. Veluti avis decipulâ captus fui. Ut ceteri mortales proditus ſum. Miſericordiam apud Deum me fore conſequuturum ſpero. Quum in mundo recte vixerim, rectus in conſpectu Numinis apparebo: de quo praeſertim confido, quum rectâ intentione, & bene agendi voluntate huc me contulerim. Vobis adhuc juvenibus pertimeſcenda ſupereſt fortuna, quam nondum noviſtis qualis erga vos ſit futura. Vos enixe oro, ut invicem diligatis, utque exemplo meo fortiter ac ſtrenue, dum vixeritis, agatis. Mihi certe Apulia, Tuſcia, & Marchia obtemperarunt. *Haec ſaepius repetiit. Adveniente die, pedibus excalceatus, Miſſae ſacrificium mane auſcultare voluit. Circa dimidium Tertiarum ad pulſum campanae Populus ſe congregavit. Fratrem Morealem ad Scalas Leo-*

(66) laſſo: non ve morerete: non ve dogliate

ſtaveano. Mentre che odeva la ſententia, parlava, e diceva: *Abi Romani! come conſentete mea morte? Mai non ve feci offeſa. Ma la voſtra povertate e le mee ricchezze me faco morire.* Puoi diceva: *Dove ſo' io coito! pe mea fè dieci tanta jente me hajo veduta denanti, e più che queſſa non ene.* Puoi diceva: *So' alegro de morire là dove morío Pietro e Pavolo. La mea vita ſenza trivolatione non ene ſtata.* Puoi dicea: *Triſto queſſo malo traditore po' la mea morte.* Ne la ſententia fuoro mentovate le forche. Allhora ſtordìo forte, e levaoſe ſubito in piedi como perzona ſmarrita. Allhora quelli, che ſtaveano intorno, lo confortaro, cha non dubitaſſi. Fecero fede, cha connannato era a la teſta. De ciò fò contiento, e ſtette queto. Abbiato a lo piano, pe tutta la ſtrada non finava volverſe de là e de chà. Parlava, e diceva: *Romani, injuſtamente moro. Moro pe la vuoſtra povertate, e pe le mie ricchezze. Queſſa Cittate intenneva de relevare.* Moite coſe diceva: (67) *Ah pietà*, (*) *ah pietà!* La Croce vaſava. Forte ſe maniava de quello che poteva. Homo operativo, triunfatore, ſottile guerrieri. Da Ceſare fi' a queſſo die mai non fò aicuno migliore. Queſſo ene quello, lo quale con fortuna arrivato ruppe in piaja Romana, como ditto ene de ſopra, de la Galea ſorrenata. Puoi che fò ne lo piano, là dove fuoro le fonnamenta de la Torre, fatta la rota intorno, innenocchiaoſe in terra; puoi ſe levao, e diſſe: *Non ſtò bene.* Voitaoſe vierzo Oriente, e recommannaoſe a Dio. Puoi ſe inninocchiao in terra. Baſao lo cieppo, e diſſe: *Dio te ſalvi ſanta juſtitia.* Fece co la mano una Croce ſopra

A *Leonis duxerunt. Is genibus provolutus ad imaginem Sanctae Mariae, faciem cucullo atri coloris, auri faſciolâ variato, obvelaverat. Thorace ſerico gauſapino nigri coloris, aureis filis conſuto, amictus, cingulo prorſus diſcinctus, caligis fuſcis indutus, manibus molliter vinctus, Crucem ſanctam manu geſtabat. Tres regularis ordinis Fratres eumdem conſolationibus recreantes ſociabant.* B *Morealis quum latam in ſe ſententiam promulgari publice audiebat, in haec verba erumpebat.* Quei de morte mea, Romani, conſentire poteſtis! In nullo vos umquam ego offendi. At paupertas veſtra & divitiae meae morte me damnant. *Inde ajebat:* Ubinam captus ſum! Gentium multitudinem C hercle majorem decies & amplius numero, quàm quae heic adeſt, a nutu meo pendentem dudum habui. *Poſtea addebat:* Laetanter morior, ubi Petrus & Paulus vitâ exceſſere. Dum vixi, afflictiones perpetuò ſum perpeſſus. *Subdebat inſuper:* Vae iniquo proditori meo, poſtquam mors me ſuſtulerit! *In ſententiae promulga-* D *tione de furcis mentio fuit facta. Tunc Morealis animo vehementer exturbatus, in pedes illico ſe erexit, ceu terrore nimium concitatus. At ii, qui circum latera ejus adſtabant, conſternato conſolationem adhibuere, teſtificantes, ipſum detruncatione capitis damnatum fuiſſe. Quod ut audiit, ſatis habuit & acquievit. Iter per planitiem ſuſcipiens, num-* E *quam deſtitit per totam viam, quin huc & illuc ſe converteret. Loquebatur ac dicebat:* Injuſte, Romani, morior. Ad mortem paupertas veſtra ac divitiae meae me adducunt. Urbem hanc ad majora extollere propoſueram. *Plura alia proferebat, ut ad miſerationem ſui aliorum animos permo-*

(67) diceva: a pede la Croce vaſava.
(*) A pita a pita. (*fortaſſis* idemtidem) *Cod. Bonon.*

ſopra lo cieppo, e vaſaola. Traſſeſi lo cappuccio, e gettaolo. Puoſta che li fò la mannara in cuollo, favellao e diſſe: *Non ſtajo bene*. Allhora era ſeco moita bona jente, fra' li quali lo ſio Medico de Piaghe. Queſſo li trovao la jonta dell'uoſſo de lo cuollo. Poſto lo fiero a lo primo coipo ſtoizao in là. Pochi peli de la varva remaſero ne lo cieppo. Frati Minori toizero ſio cuorpo in una caſſa jonto lo capo co lo buſto. Pareva che attorno a lo cuollo haveſſe una zaganella de ſeta roſcia. Fò tumolato in Santa Maria dell'Arocielo lo eſciellente homo Fra Moreale, de lo quale fama ſonao pe tutta la Italia, de vertute e de grolia. Ne la Cittate de Tivoli ſtajeva uno domeſtico ſio, de ſio lennajo, lo quale odita la morte de ſio Signiore, lo ſequente die de dolore morìo ſenza remedio.

A *moveret. Cruci oſcula infigebat. Poſtea in furorem veluti labebatur, & quantum poterat, agitabatur. Is enim fuit vir laboris & operis amantiſſimus, militari ſagacitate ac triumphis praeclarus. A Caeſaris aevo uſque ad haec tempora nemo certe eum virtute praecelluit. Hic ille fuit, qui maris tempeſtate propulſus ad Romanum litus infractâ navi appu-*
B *lit, ut alibi meminimus, quum de triremi in arenam impactâ ſermo fuit. Igitur poſtquam in planitiem devenit ad locum, ubi Turris fundamenta fuere, peracto giro circum, genibus innixus humi, & inde erectus pedibus ait:* Me haud bene locavi. *Ad Orientem ſe convertit, & ſemetipſum Deo commendavit. In genua denuo ſubnixus ſup-*
C *plicii ſtipitem deoſculans dixit:* Salve Juſtitia ſancta. *Facto Crucis ſigno ſuper ſtipite, & Cruci oſculo dato, cucullum e capite traxit, abjecitque. Quum collo impoſita eſſet ſecuris, dixit:* Haud recte me appoſui. *Tunc ex honeſtis probiſque viris, qui ipſum ſociaverant, Medicus Chirurgus ipſius Morealis erat. Chirurgus juncturam oſſis colli adinvenit*
D *ei. Quo facto injecta ſecuris primo ictu caput, quod protinus ſubſultavit, recidit, paucis barbae pilis in ſupplicii ſtipite remanentibus. Fratres Minores corpus ejus capiti jungentes, in quadam capsâ compoſuerunt. Circum colli extremitatem ſegmentum veluti ſerici rubei apparebat. Apud Sanctam Mariam in Ara Coeli cadaver egregii viri Fratris*
E *Morealis ſepulturae traditum fuit; cujus gloria, virtus, ac nomen per totam Italiam claruerunt. In Urbe Tiburtina quidam familiaris ejuſdem, ac de ipſius progenie natus, quum domini ſui mortem intellexiſſet, poſterâ die dolore obrutus immedicabilis obiit.*

A

CAPITOLO XXIII.

Cola paleſa i motivi, pe' quali hà dannato Meſſere Moreale. Crea Capitano di Popolo Riccardo degli Aniballi Signore di Monte Compatro. E novamente ſtringe Peleſtrina e i Colonneſi.

MUorto queſſo valente homo, li Romani ne ſtavano forte afferrati. Allhora lo Tribuno adunao lo Puopolo e diſſe: *Signieri, non ſtajate turvati de la morte de queſſo homo, che ene ſtato lo pejure homo de lo munno. Hao derobbato Cittati e Caſtella; muorti e preſo huomeni e donne: doi milia ſemmene manna cattive. A lo preſente era venuto pe turvare nuoſtro ſtato, e nò relevarelo. Cercava de eſſere libbero Signiore. Eſſo voleva le gratie fare. Voleva depopulare Campagnia, e Terra de Roma, lo reſiduo de Italia. Nuoſtra briga bene connuceremo a buono fine co la gratia de Dio. Ma a lo preſente faremo como fao lo Treſcatore de lo grano. La ſpulla e le ſcorze voite manna a lo viento.* (69) *Le vaca nette ſe ſerva per sì. E così noa havemo dannato queſſo faizo homo. La moneta ſoa, li cavalli, le arme terremo pe fare nuoſtra briga.* Pe queſſe paravole Romani fuoro aiquanto acquietati. Fra tanto una eſpreſſa lettera e commannamento venne da lo Legato, che Miſſore Arimbaldo li foſſe mannato ſano e ſaivo. Così fò fatto. Remaſe ſio frate Miſſore Bettrone ne le catene. De la moneta de Fra Moreale habbe lo Tribuno gran parte; tutta nò, perchè Miſſore Janni de Caſtiello ne habbe la majure parte. Allhora li Nuobbeli de Roma ſe guardavano

(69) lo viento: le vacarelli ſe ſerva

CAP. XXIII.

Nicolaus rationes patefacit, quibus Dominum Morealem morte damnavit. Riccardum de Aniballis, Dominum Montis Compatris, Populi Ducem conſtituit. Rurſus armorum vim infert Praeneſtinis & Columnenſibus. B

LAudati potentis viri morte, animis Romanorum vehementi offenſione commotis, Tribunus ſermone inſtituto haec ad Populum coadunatum expoſuit: Mors hominis hujus, Domini, nullam acerbitatem vobis exhibeat, quum ipſe mortalium omnium peſſimus ex- C ſtiterit. Jam enim Urbibus & Caſtellis exſpoliatis, interfectis partim, partimque detentis viris ac mulieribus, duo millia feminarum captiva ille abduxit. Ad hanc Urbem, regimen noſtrum ſubverſurus, non autem in melius reducturus advenerat. Libere dominationem conſequi exquirebat. Officia praeſtare & aliis gra- D tificari ſtudebat. Campaniam depopulari, Romanorum ditiones, ac reliquam Italiam exterminare animo praeconceperat. Negotium noſtrum Deo dante ad bonum finem nos utique redigemus. Nunc a frumenti ventilatore exemplum deſumemus. Ille ſicuti vanno granum expurgans, folliculis glumiſque vento disjectis e- E mundat, ac perpurgatum triticum ſibi retinet, ita & nos vitioſum hominem illum mortis ſupplicio addiximus. Pecunia, equi, & arma ejus nobis erunt, ut rem noſtram optato exitu concludamus. *His auditis Romanorum iracundia nonnihil deferbuit. Interea Legatus conceptâ epiſtolâ miſſâ praecepit, ut Dominus Arimbaldus illaeſus*

vano da eſſo, como da traditore, perchè non ſervava fede a ſio amico. Allhora Cola de Rienzo pacao li ſollati eſpeditamente da pede e da cavallo, quelli che remanere voizero. Li aitri liberamente laſſao tornare. Recoize arcieri in granne quantitate. Da treciento huomini da cavallo havea. Fece Capitanio de lo Puopolo lo ſavio e ſaputo guerrieri Liccardo Imprennente de li Aniballi, Signiore de Monte de li Compatri. Miſe le Maſnade intorno a le terre de Peleſtrina. In Fraſcati teneva maſnada de fanti, e de arcieri. Ne la Colonna tenea maſnada de fanti e de arcieri. In Caſtighone de Santa Prezeta miſe maſnada de fanti. In Tivoli teneva lo Meneſcalco. Se reſervao in Roma ne lo Campituoglio pe provedere, e pe vedere che era da fare. Granni penzieri. Havea da procacciare moneta pe ſollati. Reſtretto ſe era a povera ſpeſa. Onne denaro voleva pe pache. Mai non fò veduto tale homo. Solo eſſo portava lo penzieri de' Romani. Più vedeva eſſo ſtanno in Campituoglio, che ſuoi Officiali ne le locora puoſti. Sempre vuſſava, ſempre ſcriveva a li Officiali. Dava lo modo, l'ordine da fare coſe, e li fatti preſtamente; de chiudere li paſſi, donne ſe facevano le offeſe; de prennere huomini e ſpie. Mai non finava. Mai ſuoi Officiali ſtavano lienti e freddi. Ma non facevano coſa notabbele, ſaivo lo prode guerrieri Liccardo, lo quale non ſe infigneva. Notte e die faceva predare Colonneſi: pe tutta Campagnia li perſequitava. Non li laſſava cogliere cielo. Conſumava Stefaniello, e Colonneſi, e Peleſtrineſi. La guerra menava a buono fine, como maſtro, che ſapeva li paſſi e le locora. Conoſcieva li tiempi. Sapeaſe fare

A *laeſus ac ſalvus ad eum deſtinaretur. Id protinus adimpletum fuit. In compedibus vinctus remanſit ejus frater Dominus Brito. Maximam non autem integram quantitatem pecuniarum Fratris Morealis Tribunus in ſua poteſtate habuit; nam Dominus Johannes de Caſtello majorem ex ea partem percepit. Tunc Romani Nobiles intentis oculis* B *Tribunum obſervare coeperunt, veluti proditorem, qui fide erga amicum ſuum defecerat. At Nicolaus Laurentii militibus & peditibus ſtipendia promte tunc numeravit, remanere volentes retinens, diſcedere autem cupientes libere dimittens. Arcatorum multitudinem collegit. Trecentos circiter equites habebat. Ducem Populi Riccardum de Aniballis,* C *Dominum Montis Compatrum, virum militari prudentia ac audacia celebrem, conſtituit. Militum manus circum loca Praeneſtina miſſas diſpoſuit. Peditum & arcatorum familiam in Tuſculo collocavit. In Columna peditum item & arcatorum turmam tenebat. In Caſtroleone Sanctae Praxedis peditum gentem ſimiliter induxit. Tibure morabatur* D *Mareſcalchus. Tribunus ipſe Romae in Capitolio moram trahere decrevit, ut agendis conſuleret, & ea, quae ſuſcipienda erant, aptius intueretur. Magni momenti negotia in animo volvebat. Aes militare cumulandum ſibi erat. Sumtui idcirco pepercerat, modico vivens. Pecuniam, quam poterat, pro dandis ſtipendiis exigebat. Numquam* E *alter ei ſimilis viſus fuit. Ipſe ſolus Romanorum omnium cogitationes in ſe ſuſceperat. Stans in Capitolio plus ipſe cernebat, quàm Duces per loca diſpoſiti. Eos indeſinenter per epiſtolas incitabat. Iiſdem modum normamque gerendarum rerum, ac celeriter perficiendarum injungebat. Unde viarum tranſitus praecluderent, unde ab hoſtium offenſionibus praecaverent, eis demonſtrabat, atque*

amare da ſollati. Era obbedito de voglia. Dicevano l'Ongari: *mai non ſò veduto tale Capitanio sì valoroſo*. Deſarmato voitava la mano, dicenno: *quello veſtiame venga chà*. Como lo dicea, coſinto veneva. A buono fine la guerra veneva.

A *inculcabat, ut homines & exploratores captivarent. Numquam ceſſabat. Numquam Duces armorum inertiâ ac torpedine detinebantur. Verùm ii nihil memoriâ dignum patrabant, ſi generoſum bellatorem Riccardum excipias, qui minime deſidioſus die noctuque Columnenſes praedatum ibat, & eos per totam Campaniam inſequebatur adeo, ut reſpi-*
B *rare illos nullatenus ſineret. Stephanulum, Columnenſes ceteros, ac Praeneſtinos populationibus vexabat. Bellum, utpote bellandi peritiſſimus, ad bonum finem perducebat, quippe qui aditus, reditus, loca, & tempora optime noverat. Militum amorem & obedientiam ſibi conciliaverat. Ajebant Hungari:* Dux tanta fortitudine praeſtans nu-
C ſquam in orbe fuit editus! *Inermis manum convertebat, dicens:* Huc grex ille animalium accedat. *Illico, ut dixerat, adducebatur. Ejus ductu ad bonum finem bellum vergebat.*

CAPITOLO XXIV.

Relazione dell' infelice morte di Cola.

HOra voglio contare la morte de lo Tribuno. Havea lo Tribuno fatta una Gabella de vino, e de aitre coſe. Puſele nome *Suſſidio*. Coize ſei denari pe ſoma de vino. Coglievaſe la moita moneta. Romani ſe lo comportavano pe havere ſtato. Anco ſtregneva lo ſale, pe più moneta havere. Anco ſtregneva ſoa vita, e ſoa famiglia ne le ſpeſe. Onne coſa penza pe ſollati. Repente piglia uno Cittatino de Roma, nobbele aſſai, perzona ſofficiente, ſaputa. Nome havea Pannolfuccio de Guido, homo vertuoſo aſſai. Deſiderava la Signioria de lo Puopolo. E sì li troncao la teſta ſenza miſericordia, e caſcione aicuna. De la quale mor-

CAP. XXIV.

Deſcriptio infauſtae mortis Nicolai.

D HOc loco Nicolai Tribuni mors ſe ſe *mibi deſcribenda offert. Vectigal vini & aliarum rerum Tribunus indixerat. Vectigali nomen* Subſidii *impoſuit. Pro qualibet vini ſarcina ſex denarios exegit. Hinc magna pecuniarum quantitas colligebatur. Romani, ut proprium ſtatum tuerentur, id patiebantur.*
E *Salis inſuper vectigal auxerat, ut majorem pecuniam cogeret. Sibi ac familiae ſuae a ſumtu admodum temperabat. Curam & cogitationem omnem militibus impendebat. Repente Civem Romanum, magnae nobilitatis virum, honeſtum ac prudentem, Pandolfuccium Guidonis nuncupatum, captum comprehendit. Pandolfuccius dominationem in Populo affectabat. Hunc detruncatione capitis abſque ulla*

morte tutta Roma fò turvata. Stavano Romani como pecorella. Queti non ardivano favellare. Così temevano queſſo Tribuno, como Demonio. *In loco conſilii obtinebat omnem ſuam voluntatem, nullo Conſiliatore contradicente; ipſo inſtanti, ridens plangebat, & remittens lacrymas & ſuſpiria ridebat. Tanta ei inerat varietas & mobilitas voluntatis.* Hora lacremava, hora ſgavazzava. Poi ſe deo a prennere la jente. Prenneva queſſo o quello, revenneali. Lo mormorito quetamente pe Roma ſonava. Pe ciò a fortezza de sì ſollao cinquanta pedoni Romani pe ciaſche Rione, prieſti ad onne ſtuormo. Le pache non li dava. Prometteva onne die. Tenevali in ſperanze. Promettevali abunnantia de grano, e coſe aſſai. *Noviſſime* caſſao Liccardo de la Capitanìa, e fece aitri Capitanii. Queſſa fò la ſoa ſconfittura. Allora laſſao Liccardo lo predare, e lo ſcollecito guerrejare. muormorannoſe debitamente de sì ingrato homo. Era de lo meſe de Settiemmoro, a dii otto. Stavea Cola de Rienzo la dimane in ſio lietto. Haveaſe lavata la faccia de Grieco. Subitamente veo voci gridanno: *Viva lo Puopolo: Viva lo Puopolo.* A queſſe voci la jente trajeva pe le ſtrate de là e de chà. La voce ingroſſava. La jente creſcieva. Ne le capocroce de Mercato accapitao jente armata, che beneva da Santo Agnilo e da Ripa, e jente che beneva da Colonna e da Trejo. Como ſe jonzero inziemmora, così mutata voce diſſero: *Mora lo Traditore Cola de Rienzo, mora.* Hora ſe fionga la joventute ſenza raſcione, quelli propio che ſcritti havea in ſio ſuſſidio. Non fuoro tutti li Rioni, ſalevo quelli, li quali ditti foco. Corzero a lo Palazzo de Campituoglio. Allora ſe ajon-

A *ulla pietate ac immiſericorditer condemnavit. Pandolfuccii mors vehementer totius Urbis Romanae animos irritavit. At Romani ceu pecudes obmuteſcebant, non audentes quidquam loqui. Ita Tribunum tamquam Diabolum pertimeſcebant.* In loco conſilii obtinebat omnem ſuam voluntatem, nullo Conſiliatore contradicente: ipſo inſtanti ridens

B plangebat, & emittens lacrymas & ſuſpiria ridebat. Tanta ei inerat varietas & mobilitas voluntatis. *Modo enim lacrymabatur, modo effuſe ridebat. Demum mentem applicuit capturis hominum. Hos igitur & illos capiebat & pecuniariae mulctae vitam & libertatem eorum addicebat. Per Urbem murmur ob id ſecreto ſerpere coepit.*

C *Ut propriae ſaluti conſuleret Tribunus, quinquaginta pedites Romanos per unamquamque Regionem Civitatis, pecunià conduxit, promte ſibi ad quemcumque ſtrepitum adfuturos. Iis ſtipendia non ſolvebat. Quotidie eadem ſe daturum promittebat. Eos ſpe alliciebat. Frumenti, multarumque rerum annonam iiſdem pollicebatur.* Noviſſime *Riccar-*

D *dum ducatu ablegavit, & alios Duces ſubrogavit. Id ruinam Tribuno peperit. Tunc Riccardus ſemet continuit a praedis agendis, & a certaminibus ſubeundis, juſte conqueſtus de viro tam ingrato. Octava die menſis Septembris Nicolaus Laurentii mane in lecto ſuo decumbens faciem laverat vino Graeco. Subitò vocum obſtrepentium clamor inſo-*

E *nuit:* Vivat Populus, Vivat Populus. *His vocibus Populus huc illucque per vias undique concurrit. Clamor augebatur, & Plebs increbreſcebat. In capite Crucis Mercati apparuerunt armati viri, qui a Sancto Angelo & a Ripa advenerant, nec non & hominum vulgus, qui a Columna & Trejo accedebant. Quum omnes ii ſimul ſe conjunxere, immutatà voce clamarunt.* Moria-

ajonze lo moito Puopolo, huomini e femmene, e zitelli. Jettavano prete; faco ſtrepito e romore; intorniano lo Palazzo da onne lato dereto e denanti, dicenno: *Mora lo Traditore, ch' ao fatta la Gabella, mora.* Terribele ene loro furore. A queſſe coſe lo Tribuno reparo non fece. Non ſonao la campana. Non ſe guarnìo de jente. Anco da prima diceva: *Eſſi dico; Viva lo Puopolo, e anco noa lo dicemo. Noa pe aizare lo Puopolo quà ſtamo. Mei ſcritti ſollati ſoco. La lettera de lo Papa de la mea confermatione venuta ene. Non reſta ſe non piubbicarla in Conziglio.* Quanno all' ultimo vide, che la voce terminava a male, dubitao forte, ſpetialmente cha eſſo fò abbannonato da onne perzona vivente, che in Campituoglio ſtava; Judici, Notari, Fanti, & onne perzona havea procacciato de campare la pelle. Solo eſſo con tre perzone remaſe, fra' li quali fò Locciolo Pellicciaro ſio pariente. Quanno vidde lo Tribuno puro lo tumulto de lo Puopolo creſciere, beddeſe abbannonato, e non proveduto, forte ſe dubitava. Domannava a li tre, que era da fare. Volenno remediare, feceſe voglia, e diſſe: *Non irao coſinto pe la fede mea.* Allhora ſe armao guarnitamente de tutta arme a muodo de Cavalieri. La varvuta in teſta, corazza, falle, e gammiere. Preſe lo Confalone de lo Puopolo, e ſolo ſe affece a li baiconi de la Sala de ſopra majure. Deſtenneva la mano. Faceva ſemmiante che taceſſino, cha volea favellare. *Sine dubio* cha ſe lo haveſſero aſcoitato, li habbera rotti, e mutati de opinione. L' opera era ſvaragliata. Ma li Romani non lo volevano odire. Facevano como puorci. Jettavano prete. Valeſtravano. Curro con fuoco per arde-

A riatur proditor Nicolaus Laurentii, moriatur. *Tunc in unum convolavit juvenum multitudo, nulla ratione ductorum, ac illorum praeſertim, quos Tribunus, ut ſibi praeſidio eſſent, conſcripſerat. Urbis Regiones omnes non adfuere. Ii tantum conſpiravere, quos innuimus. Ad Palatium Capitolii curſim perrexerunt. Tunc Populus ſe cum ipſis*
B *conjunxit, viri, mulieres, ac pueri. Saxa projiciebant. Clamores & ſtrepitus edebant. Ante & retro, & ex omni latere Palatium circumcinxere, dicentes:* Proditor, qui vectigal indixit, moriatur, moriatur. *Invaleſcebat terribilis eorum furor. Tribunus nullum remedium his motibus quaeſivit. Campanam non pulſavit. Nullâ armatorum cuſto-*
C *diâ ſe munivit. Commotionis exordio ajebat:* Ipſi dicunt: Vivat Populus. Nos id utique dicimus. Nos, ut Populum extollamus, heic immoramur. Milites meos conſcripſi hos ego. Pontificis Epiſtola Romam jam allata fuit, qua dignitas mea confirmatur. Nihil aliud ſupereſt, quam quod in Conſilio Populi promulgetur. *At poſt-*
D *quam percepit, clamorem Romanorum ad pejora inclinare, nimium ſibi ipſi timuit, praecipue autem, quum ſemet ab omnibus ac ſingulis ſtantibus in Capitolio deſeri conſpexit. Judices enim, Notarii, Curiae Nuntii, & ceteri omnes fugâ ſalutem propriam quaeſierant. Tribunus ſolus una cum tribus ſociis remanſit, ex quibus fuit Locciolus Pellic-*
E *ciarius ejus affinis. Quum agnovit Nicolaus, tumultum Populi ingraveſcere, ac vidit omnes a ſe defeciſſe, ope & conſilio deſtitutus, dubitavit admodum. Tres ſocios ſuos rogabat, quid agendum cenſerent. Hinc volens aliquatenus oborto malo proſpicere, reſumtâ audaciâ dixit:* Aedepol negotium iſtud haud ita ſe habebit. *Tunc quaelibet arma in Militis modum ornate induit; caput galeâ,*

ardere la porta. Tante fuoro le valeſtrate e li verruti, che a li baiconi non poteo durare. Uno verruto li coize la mano. Allhora preſe queſſo Confalone, e ſtennea lo zendaro. De ammedoa le mano moſtrava le lettere de auro, l'arme de li Cittatini de Roma, quaſi veneſſe a dicere: *Parlare non me laſſate. Ecco che io ſo' Cittatino e puopolaro como voa. Amo voa; e ſe accidete me, accidete voa, che Romani ſite.* Non vaize queſſi modi tenere. Pejo fao la jente ſenza intellietto. *Mora lo Traditore*, chiama.

Non potenno più ſoſtenere, penzao per aitra via campare. Dubbitavaſe de remanere sù ne la Sala de ſopra, perchè anco ſtava preſone Miſſore Bettrone de Narba, a chi fatta havea tanta injuria. Dubitava cha nò lo accideſſe de ſoa mano. Conoſcieva, e bedeva, che reſponnea a lo Puopolo. Penzao pàrtireſe de la Sala de ſopra, e delongareſe da Miſſore Bettrone, pe caſcione, como ditto ene, de più ſecuritate. Allhora habbe tovaglie de tavola, e legaoſe in centa, (69) e fece deſciennere

(69) e feceſe deſpozzare joſo ne lo

A *leâ, loricâ pectus, ocreis & tibialibus crura contegens, accepto manibus Vexillo Populi, ſolus faciem e feneſtris ſuperioris ac majoris Aulae exeruit, & dexterâ exporrectâ ſilentium imperare videbatur, alloquutionem habiturus.* Sine dubio *ſi Tribunum auſcultare Populus voluiſſet, re infectâ, & immutatâ voluntate a ſententia ſua diſceſſiſſet.*

B *At Romani Nicolao aures nullatenus praebuerunt, quinimo grunnientium porcorum more ſaevientes, a ſaxorum & baliſtarum jactu numquam ceſſabant. Celeriter ignem attulerunt, ut januam comburerent, ac tot ſagittas & tela in eum injecerunt, ut a feneſtris Tribunus ſemet ſubducere fuerit coactus. Veruto transfixa manus eidem fuit.*

C *Tunc Nicolaus Vexillum ſericum tenens, illudque explicans, ambabus manibus Populo oſtendebat aureas literas, & Civium Romanorum gentilitia ſtemmata, ac ſi dicturus eſſet:* Ne loquar, prohibetis. Ego quidem concivis veſter & popularis ſum. Vos diligo. Si me interficietis, voſmetipſos, qui Romani eſtis, interimetis.

D *Nihil autem obſtiterunt remedia haec, quin Plebs & Populus rationis expers ad pejora proclivior rurſus clamaret:* Moriatur proditor.

Tribunus intelligens, ſe ulterius durare non poſſe, aliam viam excogitavit, qua periculo eriperetur. In ſuperiori Aula diutius morari diffidebat, quum adhuc in carceribus detineretur Dominus

E *Brito de Narbonâ, cui tantam injuriam Nicolaus ipſe intulerat. Itaque dubitans, Britonis manibus poſſe mori, ſcienſque ac videns Britonem Populo reſpondentem conſentire, conſtituit e ſuperiori aula divertere, & procul ab eodem Domino Britone, majoris ſecuritatis gratiâ, recedere. Tunc arreptis mappis & mantilibus, iis ſe praecingens, demiſſus fuit ſub*

nere joſo ne lo ſcopierto, denanti a la preſone. In quella preſone ſtaveano tutti li preſoneri. Eſſi bedeano tutto. Tolle le chiavi, e tenele a sè. De li preſoneri dubitava. De ſopra ne la Sala remaſe Locciolo Pelliciaro, lo quale a quanno a quanno ſe faceva a li baiconi, e faceva atti co le mano, e co la vocca a lo Puopolo, e diceva: *Eſſolo cha vene joſo dereto, e jeſſene dereto a lo Palazzo, cha dereto veneva*. Puoi ſe voitava a lo Tribuno, e confortavalo. Dicea cha non dubitaſſe. Puoi tornava a lo Puopolo, facenno li ſimili cenni: *Eſſolo dereto, eſſolo gioſo dereto*. Davali la via e l'ordene. Locciolo, l'acciſe. Locciolo Pelliciaro confuſe la libertà de lo Puopolo, lo quale mai non trovao capo. Solo per quello homo potea trovare libertate. Solo Locciolo, ſe lo haveſſe confortato, de fermo non moreva. Cha fò arza la Sala, lo ponte de la ſcala cadde a poca de hora. Ad eſſo non poteo aicuno venire. Lo die creſcieva. Li Rioni de la Reola e li aitri fuorano venuti. Lo Puopolo creſciuto; le voluntate mutate pe la deverſitate. Onne homo fora tornato a caſa, ovvero granne vattaglia ſtata fora. Ma Loccio li tollè la ſperanza. Lo Tribuno deſperato ſe miſe a pericolo de la fortuna. Stajenno a lo ſcopierto lo Tribuno denanti a la Cancellaria, hora ſe trajeva la varvuta, hora ſe la metteva. Queſſo era che habbe da vero doa opinioni. La prima opinione ſea era de volere morire ad honore armato co le arme e co la ſpata in mano fra lo Puopolo a muodo de perzona magnifica, e de imperio. E ciò demoſtrava, quanno ſe metteva la varvuta, e teneaſe armato. La ſecunna openione fò de volere campare la perzona e non morire.

A *ſub dio ante carcerem, in qua detenti cuſtodiebantur omnes captivi, qui oculis rem totam intuebantur, de quibus ſuſpicionem habens, claves carceris ſuſtulit, & eas apud ſe retinuit. In aula ſuperiori conſtitit Lucciolus Pelliciarius, qui ſaepiuſcule os feneſtris depromens, manibus & voce Populo innuebat dicens:* Ipſe ad poſticam deſcendit. Ipſe per
B poſticam Palatii receſſit. *Poſtea ſe convertens Tribunum conſolabatur, & verbis ſpem ei addebat. Iterum ad Populum revertebatur, & ſimiliter geſtiens repetebat*. Ad poſticam ſe confert; Ad poſticam pergit. *Modum ac viam Plebi praemonſtrabat. Lucciolus exitium Tribuno creavit. Lucciolus Pelliciarius is fuit, qui Populi libertatem ſuſdeque*
C *vertit. Populus namque, cui numquam caput fuerat, viri illius, ſcilicet Nicolai, praeſidio libertatem unice conſequi potuiſſet. Lucciolus demum unus fuit, qui ſi Tribuno animum addidiſſet, iſte procul dubio mortem evaſiſſet. Incenſa namque fuit Aula, & ſcalae pons brevi decidit, adeo ut ad Tribunum (ſi ibi conſtitiſſet) nemini aditus patuiſſet.*
D *Procedente die Regiones Regulae, & alii concurriſſent. Populi numerus crevisſet. Hominum voluntates ex ſententiarum diverſitate fuiſſent immutatae. Unuſquiſque vel ad propria rediiſſet, vel ingenti certamine res ipſa diremta fuiſſet. At Lucciolus ſpem omnem Tribuno ademit. Is deſperatione adactus, ſortis periculum facere deliberavit. Stans ſub*
E *dio e conſpectu officii Cancellariorum, galeam nunc deponebat, modo reſumebat. Duplici ſane ſententiâ anceps haerebat. Primo mortem ſibi ſubeundam cenſens, eam appetere videbatur, honorifice armatus, & enſem manibus impugnans inter Populum, more magnifici ac imperio digni hominis. Huic conſilio inhaerere eum credidiſſes, quum galeâ caput muniebat, & armis ſe inſtruebat. Secundo incolumi-*

rire. E queſſo demoſtrava, quanno ſe cavava la varvuta. Queſſe doa voluntate commattevano ne la mente ſoa. Venze la volontate de volere campare e vivere. Homo era como tutti li aitri. Temeva de lo morire. Puoi che deliverao pe meglio de volere vivere, pe qualunque via potea, cercao e trovao lo muodo betuperoſo e de poco animo. Jà li Romani haveano jettato fuoco ne la prima Porta, lena, vuoglio, e pece. La porta ardeva; lo ſolaro de la loja fiariava. La ſecunna porta ardeva, e caſcava lo ſolaro, e lo lenname a piezzo a piezzo. Horribile era lo ſtrillare. Penzao lo Tribuno deviſato paſſare pe quello fuoco, e miſticareſe co li aitri e campare. Queſſa fò l'ultima ſoa opinione. Aitra via non trovava. Dunque ſe ſpogliao le inſegne de la Baronìa. L'arme puſe joſo in tutto. Dolore ene da recordareſe. Forficaoſe la varva, e tenzeſe la faccia de tenta nera. Era là da prieſſo una caſelluccia, dove dormea lo Portanaro. Entrato là, tolle uno viecchio tabarro de vile panno, fatto a lo muodo paſtorale Campanino. Quello vile tabarro veſtìo. Puoi ſe meſe in capo una coitra de lietto, e così diviſato ne veo joſo. Paſſa la porta, la quale fiariava. Paſſa le ſcale, e lo terrore de lo ſolaro, che caſcava. Paſſa la intima porta libberamente. Fuoco non lo toccao. E miſticaoſe co li aitri. Desformato deformava la favella. Parlava Campanino, e dicea: *Suſo ſuſo: a gliu traditore*. Se le ultime ſcale paſſava, era campato.

A *mitatem ſibi quaerere nec mortem oppetere meditabatur, & in hanc voluntatem ſe inclinare oſtendebat, quum galeam abjiciebat. Duabus hiſce opinionibus animo agitatus, conſervandae vitae ſententiam potius adoptavit. Homo quippe ut ceteri erat, & mortem perhorreſcebat. Itaque poſtquam ſibi ſatius viſum fuit, vitam conſervare, omni modo, quo potuit,*
B *ſalutem exquirere coepit, ob quam obtinendam improbandâ & vili formâ fuit uſus. Jam Romani admotis januae Palatii lignis, oleo, & pice, addictoque igne, januam ipſam incenderant. Atrii ſuſtentaculum flamma convulſum crepabat. Secunda porta incendio abſumebatur, & ſolum cadebat, contignatione fruſtatim collabente. Horribilis ſtridor*
C *inſonabat auribus. Quo viſo Tribunus in animo habuit, ementita ſpecie ac habitu per accenſum ignem tranſire, & ſe cum aliis commiſcere, eo pacto evadere ſperans. Ejuſmodi praeconcepto conſilio, quum nullum aliud ſibi ſuppeteret, inſignia Dynaſtiae exuit. Igitur arma omnino abjecit. Id ſane recordatu dolorificum eſt. Barbam forfice praecidit, &*
D *vultum atro colore infecit. Haud longe domunculam intravit, in qua Janitor dormiebat. Vetuſtum panni vilis pallium, ad modum paſtoralis Campani pallii conſarcinatum, arripiens induit. Poſtmodum culcitram lectuli capiti involutam impoſuit. His ementitis veſtibus contectus deſcendit. Portâ exceſſit, quae ex ardore ſcintillabat. Emenſus eſt ſcalas, ac ſu-*
E *ſtentaculum, quod terribiliter ruebat. Poſteriorem januam praeteriit adeo libere, ut ignis nullatenus eum pertigerit. Cum aliis ſe immiſcuit. Deformato habitu, & immutato loquendi idiomate, Campanâ dialecto utebatur ac ajebat:* Surſum: ſurſum: Ad Proditorem. *Si ultimas ſcalas praetergredi potuiſſet, e periculo ſalvus abiiſſet.*

A La jente havea lo animo ſuſo allo Palazzo. Paſſato la ultima porta, uno ſe li affece denanti, e sì lo raffigurao, e deoli de mano, e diſſe: *Non gire. Dove vai tu?* Levaoli quello piumaccio de capo, e maſſimamente che ſe pareva a lo ſplennore, che dava li braccialetti, che teneva. Erano inaurati. Non parea opera de riballo. B Allhora como fò ſcopierto, porſeſe lo Tribuno manifeſtamente. Moſtrao cha eſſo era. Non poteva dare più la voita. Nullo remedio era, ſe non de ſtare a la miſericordia, a lo volere aitrujo. Preſo pe le braccia, libberamente fò addutto pe tutte le ſcale ſenza offeſa, fi' a lo luoco de lo Lione, dove li aitri la ſententia vuodo. C Dove eſſo ſententiato li aitri havea, là fò addutto, e fò fatto uno ſilentio. Nullo homo era ardito toccarelo. Là ſtette pe meno de hora. La varva tonnita, lo voito nero, como fornaro, in juppariello de ſeta verde, ſciento, co li muſacchini inaurati, co le caize de biada, a muodo de Barone. D Le vraccia teneva piecate. In queſſo ſilentio moſſe la faccia: vardao de là e de chà. Allhora Cecco de lo Viecchio impuinao mano ad uno ſtuocco, e deoli ne lo ventre. Queſſo fò lo primo. Immediate puo' eſſo ſecunnao lo venire de Trejo Notaro, e deoli la ſpata in capo. Allhora lo uno e lo aitro, e li aitri lo percuoto. E Chi li dao, chi li promette. Nullo motto facea. Alla prima morìo. Pena non ſentìo. Venne uno con una fune: annodaoli tutti doi li piedi. Dierolo in terra; ſtraſcinavanollo, ſcortellavanollo. Coſinto lo paſſavano, como foſſi criviello. Onne uno ſe ne jocava. Alla perdonanza li parea de ſtare. Per queſſa via fù ſtraſcinato fi' a Santo Marciello. Là

Populus animo & oculis ad ſuperiora Palatii intendebat. Dum Tribunus poſtremam portam tranſiret, obvium neſcio quem habuit, qui ut ipſum recognovit, manu apprehendens dixit: Ne perge: Quònam ire contendis? *Culcitram e capite ejus diripuit. Praeſertim vero Tribunum manifeſtabant ſplendentia inaurata monilia, brachiis ejus circumpoſita. Ipſum vilis, ut fingebat, conditionis hominem non eſſe ſatis oſtendebant. Tunc ſe detectum videns Nicolaus, manifeſtum ſe fecit. Aſſeruit eumdem ipſum ſe eſſe. Sane probe novit, effugio nullum locum ſibi relinqui, nec aliud ſupereſſe remedium, quam quod pietati & arbitrio alieno ſe ſubmitteret. Brachiis apprehenſus, per omnes Palatii ſcalas inoffenſus libere perductus fuit, uſque ad Leonis locum, in quo flagitioſorum condemnationes promulgantur. Quò pertractus, ubi alios ipſe damnaverat, facto ſilentio, nullus in eum manus injicere audebat. Ibi per ſpatium horae circiter ſtetit. Detonsâ barbâ, facie nigra ceu piſtor, tuniculâ ſerici coloris viridis indutus, diſcinctus, inauratis brachialibus, & calceis blatteis more Baronis. Decuſſata tenebat brachia. In hoc ſilentio vultum huc & illuc convertit & oculos. Tunc Franciſcus Vetuli, ſtricto manibus gladio, Nicolaum in ventre percuſſit ac vulneravit primus. Franciſco immediate ſucceſſit Trejus Notarius, qui enſe capiti vulnus inflixit. Exinde ambo & alii, qui aderant, Tribunum ſauciarunt. Vulnera alii irrogabant, plagas alii minabantur. Nullatenus tamen Nicolaus ſe movebat. Primo vulnere ſibi illato exſpiravit. Plagarum dolorem non ſenſit. Acceſſit quidam, qui fune pedes ejus in nodum colligavit, quem humi lapſum per ſolum raptarunt, cultris cadaver perforantes veluti cribrum. Quilibet de corpore Tribuni ludum ſibi faciebat. Indulgentiam peccatorum ſe nanciſci ſaeviendo in*

Là fò ſubito appeſo per li piedi ad uno mignianiello. Capo non havea; erano remaſe le coccie pe via, donne era traſcinato. Tante ferute havea; parea criviello. Non era loco ſenza feruta. Le mazza de fora graſſe. Graſſo era horribilemente. Bianco como latte inſanguinato. Tanto era la ſoa graſſezza, che parea uno ſmeſurato Bufalo, o vero Vacca a maciello. Là penneo dii doi e notte una. Li Zitielli li jettavano le prete. Lo tierzo die de commannamento de Giugurta e de Sciaretta de la Colonna fò ſtraſcinato a lo campo dell' Auſta. Là ſe adunao tutti li Judiei in granne moititudine. Non ne remaſe uno. Là fò fatto uno fuoco de cardi ſecchi. In quello fuoco de cardi fò meſſo. Era graſſo, e pe ſia moita graſſezza ardea volentieri. Stavano là li Judiei fortemente affaccennati, afforoſi, affoiti attizzavano li cardi, perchè ardeſſe. Così quello cuorpo fò arzo, e fò redutto in polvere. Non ne remaſe cica.

Queſſa fine habbe Cola de Rienzo, lo quale ſe fece Tribuno Auguſto de Roma, lo quale voize eſſere Campione de' Romani. In camora ſoa fò trovato uno ſpiecchio de acciaro, moito pulito, con caratteri e feure aſſai. In quello (70) ſpiecchio erance lo Spirito de Fiorone. Anco li fuoro trovati pugillari, dove ſcritti Romani havea, e la Coita, che voleva mettere. Lo primo ordene ciento perzone da cinqueciento Fiorini. Lo ſecunno ordene ciento perzone da quattrociento Fiorini. Lo tierzo da ciento Fiorini. Lo quarto da cinquanta Fiorini. Lo quinto da dieci Fiorini. Quanno queſſo homo fò acciſo,

(70) ſpiecchio coſtregneva lo ſpirito de

A *in illud opinabantur. Hoc modo uſque ad Sanctum Marcellum ſolo abſtrahentes cadaver, pedibus ſuſpenderunt ad podiolum, capite jam avulſo, & relictis per viam, per quam raptaverant ipſum, cranii fruſtulis. Tot vulneribus Nicolai corpus confoderant, ut cribro ſimillimum videretur. Nulla pars abſque plaga remanebat. Nimium in modum obaeſus* B *corpore, candidus lactis ad inſtar, & cruentatus erat Tribunus. Tantae obaeſitatis fuit, ut enormis molis bubalo, aut ſaginatae vaccae ad lanienam, aequiparari poſſet. Suſpenſus biduo & una nocte conſtitit. Pueruli ſaxa in eum conjiciebant. Tertio die praecipientibus Jugurthâ & Sciarettâ de Columna ad Campum Auguſtae raptatum fuit cadaver. Illuc Ju*- C *daeorum ingens multitudo, ne uno quidem domi relicto, convenit. Confecto carduorum exſiccatorum rogo, in ignem corpus injecerunt, quod utpote pingue, facile ex multa pinguedine exarſit. Judaeis igitur conglomeratis, elaborantibus, ſolicitudine occupatis, & carduos, ut ſuccenderentur, in foco componentibus, combuſtum fuit cadaver illud, ac in cineres* D *redactum, nullo veſtigio ejus remanente.*

Hic fuit finis Nicolai Laurentii, qui ſe conſtituit Romae Tribunum Auguſtum & Romanorum defenſorem. In ejus cubiculo invenerunt chalybeum ſpeculum ſatis perpolitum, characteribus ac figuris pluribus ornatum, in quod ſpiritum ex Averno deductum compulerat. Pugillares inſuper repererunt, quibus Romanorum E *nomina ſcripſerat, & tributum, quod imponere decreverat. Primi ordinis centum viris quingentorum Florenorum tributum praeſtituerat. Secundi ordinis centum aliis quadringentorum. Tertii Florenorum centum. Quarti quinquaginta. Quinti decem Florenorum. Currente Anno Domini MCCCLIV. die VIII. Septembris, hora Tertiarum Nicolaus furo*-

 re

ciſo, correvano Anni Domini MCCC-LIV. a li otto dii de Settemmoro in hora de la Terza. Non ſolamente queſſo fò morto in furore di Popolo, ma tutta ſoa foreſtaria fò derobbata de tutto arneſe. Perdiero cavalli & arme. Fuoro laſſati innudi sì quelli, che ſe trovaro a Roma, sì quelli, che ſtaevano de fore per le fortezze a guerriare.

A *re Populi occiſus fuit. Quorumlibet advenarum & externorum hominum cum eo confoederatorum ſocietas omnibus ſupellectilibus exſpoliata fuit, abreptis armis & equis. Qui Romae tunc fuerunt, ac ceteri, qui extra Urbem in Arcibus poſiti ad bellandum morabantur, omnes nudi dimiſſi fuere.*

B

CAPITOLO XXV.

Digreſſione dello Scrittore di queſta Vita.

VOgliome ſtennere ſopra queſſa materia. Franceſchi entrao in Roma, e aſſediaro Tarpeja a lo Monte de Campituoglio. Per la paura Romani ſe erano redutti là. Puoi che viddero, che in Tarpeja non c'era ſofficientia de fodero, deliveraro de mannare fore li Veterani, como perzone inutili, per havere più fodero, pe ſaivare la joventute. Così fò. Li Veterani nanti che jeſſero fore de Tarpeja, fuoro in conziglio. Diſſero così: *Noa jamo a le caſe nuoſtre. Frà li Franceſchi pe carnario muorti ſaremo ſenza dubio. Meglio ene, che moremmo in abito de vertute che de miſeria. Onneuno ſe veſta le ornamenta ſoe.* Così fò. Li Veterani ne jero a le caſe. Ciaſche perzona de eſſi ſe addobbao de quelle ornamenta, le quali haveano havuto ne le honoranze de li officii. Tale ſe veſtìo a muodo de Pontifice, tale a muodo de Senatore; e chi da Prefietto, tale a muodo de Conſole. Allocaroſe ne li faciſtuori, adornati, con le vacchette in mano, adorne de prete pretioſe e de auro. Frà li aitri uno havea nome Papirio. Forte adorno ſtaeva denanti a la ſoa caſa, *cum praetexta & cum trabea indutus.* La demane li Fran-

CAP. XXV.

Digreſſio Scriptoris Vitae hujus.

C *MIbi liceat in hac materia aliquid amplius referre. Franci Romam dudum intrarunt, & Tarpejum obſidione cinxerunt ad Montem Capitolii. Illuc Romani ex metu ſeceſſerant. At videntes in Tarpejo non eſſe ſatis victualium, ſenes emittere, veluti inutiles, deliberaverunt, ut major annonae copia juvenum multitudini alendae ſuppeteret. Quo facto ſenes, antequam e Tarpejo diſcederent, dixerunt:* Domos noſtras repetemus, & mortem procul dubio Gal-

D lorum manibus, tamquam ad lanienam ducti, ſuſtinebimus. Melius eſt, nos virtutis veſte, quàm miſeriae indumento contectos mori. Noſtrûm quilibet ornamenta ſua induat. *Igitur ſenum unuſquiſque domum propriam petiit, & ſinguli eo ornatu, qui dignitati muneribuſque ſuis congrueret, ſe ſe decorarunt. Quidam in modum Pontificis,*

E *alii Senatorum more, nonnulli habitu Praefecti, aliqui ad Conſulis ſpeciem induti, in ſuppoſitis ſcabellis ſe collocarunt, virgas manibus tenentes, gemmis & auro exultas. Prae ceteris quidam Papirius nomine, multis ornamentis ſpectabilis, ante fores domus ſuae,* praetextâ & trabeâ indutus, *perſtitit. Mane ſequenti Franci ob ejuſmodi novitatem obſtupeſcentes cucurrerunt, ut veluti* no-

Franceſchi ſe maravigliaro de tale novitate. Curzero a bedere, como coſa nova. Uno Franceſco miſe la mano a la varva a queſſo Papirio, e diſſe: *Abi vegliardo!* Allhora Papirio ſe deſdegnao, perchè lo Franceſco non li parlao con riverentia, como lo havito ſio muſtrava. Deſteſe la vacchetta, e ferìo lo Franceſco ne lo capo, e non temeo de morire pe ſaivare l' honoranza de la majeſtate ſoa. Lo buono Romano dunque non voize morire co la coitra in capo, como Cola de Rienzo morìo.

CAPITULO (a) VIGESIMO QUARTO.

Como Peroſcini aſſediaro Bettona, e desſecero la Terra da' ſonnamenti, e tagliaro la teſta a Meſſer Criſpoldo traditore.

. . . .

. . . .

CAPITULO (b) VIGESIMO QUINTO.

Como le Campane de Santo Pietro meſſero. E como perdìo lo Papa la Signoria dello Senato. E como Papa Chimento morìo.

. . . .

. . . .

CAPITULO (c) VIGESIMO SESTO.

Como lo Senatore fu allapidato da' Romani. Delli magnifichi fatti, li quali

novum, ſenes ipſos viderent. Gallus quidam arreptâ Papirii barbâ inquit: Ah Senex! *Tunc Papirius indignatione commotus, quod Francus eum reverenter non alloquutus fuiſſet, quemadmodum habitus expetebat, virgam protendens, Gallum in capite percuſſit, mori haud timens, ut majeſtatis ſuae decus tueretur. Itaque Romanus vir hic probus mori noluit cum culcitra capiti impoſita, ſicuti Nicolaum Laurentii obiiſſe jam vidimus.*

CAPUT VICESIMUM QUARTUM.

Quomodo Peruſini Bettonium obſederunt, & a fundamentis Urbem ipſam everterunt, ac Domino Criſpoldo proditori caput obtruncarunt.

. . . .

. . . .

CAPUT VICESIMUM QUINCTUM.

Quomodo Campanae Sanƈti Petri impoſitae fuerunt in ſacra Turri. Quomodo Papa amiſit dominium Senatus. Quomodo Clemens Pontifex ad plures abiit.

. . . .

. . . .

CAPUT VICESIMUM SEXTUM.

Quomodo Senatorem Urbis Romani lapidibus obrutum occiderunt. De ma-

(*a*) Capituli XXIV. deſcriptio ac enarratio in Codicibus MStis deperdita deſideratur.
(*b*) Item Capituli ſubſequentis XXV. deſcriptio in iiſdem Codicibus deperdita eſt.
(*c*) Capitulum XXVI. habes ſupra, Leƈtor, in Libro Tertio Vitae Nicolai Laurentii a Cap. IV. uſque ad XI. incluſive.

li fece fare Meſſere Egidio Concheſe di Spagna, Legato Cardinale, per recuperare lo Patrimonio, la Marca de Ancona e Romagna.

magnificis actibus Domini Aegidii Caucenſis ex Hiſpania, Cardinalis Legati, qui recuperavit Eccleſiae Patrimonium, Marchiam Anconitanam, & Romandiolam.

MOrto Papa Chimento &c.

DEfunčto Papa Clemente &c.

CAPITULO (a) VIGESIMO SETTIMO.

Como Meſſer Cola de Rienzo tornato in Roma reaſſonſe lo dominio con molte allegrezze. E como fò occiſo per lo Puopolo de Roma crudamente.

CAPUT VICESIMUM SEPTIMUM.

Quomodo Dominus Nicolaus Laurentii Romam reverſus dominium multo cum gaudio reſumſit. De crudeli nece, quam Nicolao Romanus Populus intulit.

CUrrevano Anni Domini MCCCLIV. &c.

CUrrente Anno Domini MCCCLIV. &c.

CAPITULO (b) VIGESIMO OTTAVO.

De la venuta de Carlo Imperatore a Roma e de la ſoa coronazione, e de la ſoa partenza a la Alamagna.

CAPUT VICESIMUM OCTAVUM.

De adventu Caroli Imperatoris Romam, & de ejus coronatione ac reditu in Alamanniam.

. . . .

. . . .

(a) Capitulum XXVII. habetur ſupra in eodem Tertio Libro a Cap. XII. uſque ad finem ipſius Libri.

(b) Capitulum XXVIII. in MStis Codicibus deperditum deſideratur.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 059927670